Lucrare apărută cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII ŞI CULTELOR

Angela Bidu-Vrănceanu • Cristina Călăraşu
Liliana Ionescu-Ruxăndoiu • Mihaela Mancaş
Gabriela Pană Dindelegan

DICȚIONAR DE ŞTIINȚE ALE LIMBII

Teoria limbii • Modele lingvistice • Fonetică • Fonologie
Gramatică • Vocabular • Semantică • Semiotică • Istoria limbii
Dialectologie • Pragmatică • Sociolingvistică • Stilistică
Poetică • Retorică • Versificație • Naratologie

NEAMȚUL
2001

Coperta colecţici: VALENTIN NICOLAU

Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu,
Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş,
Gabriela Pană Dindelegan

DICŢIONAR DE ŞTIINŢE ALE LIMBII

© Editura Nemira, 2001

Comercializarea în afara graniţelor ţării fără acordul editurii este interzisă.

Difuzare:
SC Nemira & Co., Str. Ion Mihalache nr. 125, sector 1, Bucureşti
Tel.: 224.14.28; 224.10.08; Tel./Fax: 224.18.50

e-mail: editura@nemira.ro
www.nemira.ro

ISBN 973-569-460-3

INTRODUCERE

FILIALA IAȘI
Inv. 21991

1. În stadiul actual de dezvoltare a științelor, bogăția și diversitatea terminologică fac ca dicționarele, generale sau de specialitate, să constituie instrumente de informare absolut necesare nu numai pentru cercetători, ci și pentru publicul larg. Față de *Dicționarul de științe ale limbii* (1997), realizat de aceiași autori, volumul de față (DSL) include 140 de termeni noi, precum și numeroase adaosuri la articole deja existente. Termenii aparțin celor mai importante domenii ale științelor limbii: teoria limbii, fonetică și fonologie, gramatică, vocabular și semantică, istoria limbii, dialectologie, pragmatică, stilistică, retorică și versificație. Ținând seama de evoluția spre o perspectivă interdisciplinară a cercetărilor lingvistice, corpusul de termeni înglobează și domenii mai recente, cum sunt sociolingvistica, modelele lingvistice, semiotica, poetica sau naratologia.

În concepția noastră, dicționarul urmărește să prezinte – alături de orientările tradiționale – o imagine a ceea ce înseamnă lingvistica modernă astăzi, în evoluția ei de la structuralismul saussurian, teoria glosematică și descriptivismul american la formalismul chomskyan din teoria guvernării și a legării, de la funcționalismul Școlii de la Praga și al lui André Martinet la funcționalismul american contemporan, de la înțelegerea limbii ca sistem autonom la conceperea ei ca proces cu multiple condiționări. De aceea, am introdus în dicționar termeni reprezentativi atât pentru modelele pur formale ale competenței, cât și pentru modele ale performanței sau modele de tip integrator (competență și performanță). Unii termeni sunt ei înșiși ilustrări ale acestei evoluții (CAZ, COMPETENȚĂ, GRAMATICĂ), înregistrând lărgiri (COMPETENȚĂ) sau chiar schimbări fundamentale de semnificație (CAZ).

2. Terminologia dicționarului nu este omogenă din punctul de vedere al extinderii sferei de semnificație și al uzului termenilor; astfel, DSL cuprinde:

- o terminologie teoretică *generală*, valabilă în analiza oricărei limbi;
- o terminologie *specifică* anumitor *școli, modele lingvistice* ori *autori*, care prezintă uneori diferențe de semnificație față de uzul consacrat în lingvistică sau față de sensul intuitiv din limba curentă (de exemplu, termeni ca LEGARE ori ANAFORĂ au în teoria guvernării și a legării un sens explicitat numai în limitele modelului respectiv). Pentru unii dintre aceștia termeni fiind dificilă găsirea unui corespondent exact în română, am inclus termenul neologic sau traducerea lui literală, chiar dacă aceste forme pot părea uneori rebarbative (FOCUS, TOPIC, DEIXIS, DIEGEZĂ, CAP, LEGARE, RIDICARE, NARATAR);
- o terminologie *specifică* descrierii unor limbi particulare (mai ales româna în comparație cu alte limbi). Am procedat astfel (a) pentru că tradiția terminologică a impus în gramatica românească semnificații proprii (ATRIBUT și COMPLEMENT în română față de franceză, de exemplu) și (b) pentru că un anumit sistem lingvistic prezintă corelații proprii (ACUZATIVUL în română, față de limbile în care există atât acuzativ, cât și ablativ, sau

PLURALUL din română, față de limbile care cunosc și DUALUL); în aceste cazuri, s-a folosit specificarea «în gramatica limbii române» și s-au introdus unele detalii de descriere din perspectivă tipologică.

Cum terminologia lingvisticii contemporane este extrem de amplă și de diversificată, fiecare model lingvistic putând oferi el singur material suficient pentru un dicționar independent, autorii au fost puși în situația de a opera o anumită selecție a termenilor incluși. În general, s-au ales termenii considerați definitorii pentru esența și pentru originalitatea diverselor modele (formale sau neformale). Selecția a fost determinată și de dimensiunile, prin forța împrejurărilor limitate, ale unei lucrări de sinteză, cum intenționează să fie dicționarul de față. Pentru a cuprinde cât mai multe discipline lingvistice, a fost redus uneori numărul articolelor reprezentative pentru fiecare domeniu.

3. Nu există, în DSL, o schemă unică de structurare a articolelor, iar dimensiunile acestora sunt variabile. Am acordat un spațiu mai întins fie termenilor care desemnează concepte fundamentale (sau generale) și prezintă sensuri variate, acoperind domenii diferite (ANALIZĂ, FUNCȚIE, SINTETIC, STRUCTURĂ, STIL), fie unor termeni specifici orientărilor mai noi în lingvistică, având încă răspândire redusă și sensuri mai puțin clare pentru publicul larg (ILOCUȚIONAR / PERLOCUȚIONAR, IMPLICATURĂ, ARGUMENT, CUANTIFICARE, unele FIGURI DE STIL). Termenii consacrați și, deci, mai cunoscuți au fost tratați pe un spațiu mai restrâns și cu comentarii mai reduse (de exemplu, termenii desemnând concepte ale gramaticii curente, care circulă cu sensuri unice: CONCESIV, CONSECUTIV, CONCLUSIV etc.). Unele articole cu un caracter descriptiv mai pronunțat sunt concepute astfel încât să înregistreze (cronologic) contribuțiile românești în materie (de exemplu, CRESTOMAȚIE, DICȚIONAR, FILOLOGIE).

Cu toate inevitabilele diferențe de structură a articolelor, am încercat să cuprindem, pentru fiecare concept: o *definiție* cu caracter cât mai general, o *clasificare* a principalelor tipuri sau subcategorii (acolo unde era cazul), precizări asupra *funcției* specifice (atunci când ea există), *exemplificări* și *trimiteri* la alți termeni din DSL, care pot fi utili pentru clarificarea semnificației cuvântului-titlu (fie termeni înrudiți sau apropiați ca sferă de sens, fie termeni opuși). Corespondentele străine au fost date numai în cazul termenilor foarte recenți, utilizați pentru prima oară în lingvistica românească (de exemplu, ACCES LA CUVÂNT, engl. *turn-taking*). În majoritatea cazurilor, definițiile propuse reprezintă o medie a opiniilor formulate până acum în alte dicționare și lucrări de specialitate (vezi înregistrarea acestora în BIBLIOGRAFIA finală); am reținut, de preferință, sensurile care sunt folosite curent în lingvistica românească. În alte situații, însă, când interpretările variază în funcție de școală sau de autor, iar o asemenea medie e greu de realizat, am menționat interpretările considerate relevante, Indicând și autorii mai importanți care au tratat subiectul respectiv (vezi, de exemplu, CÂMP SEMANTIC, CONTEXT, DISCURS, TRANZITIV, CAZ, FUNCȚIE, FORMALISM, ACTANT, METAFORĂ, NARAȚIE, TEXT). Aceeași structură o au și articolele consacrate unor concepte a căror semnificație a cunoscut modificări în decursul timpului, succesiunea cronologică a interpretărilor reflectând cristalizarea conceptului, dar și evoluția gândirii lingvistice (vezi ANALIZĂ, COERENȚĂ, MODEL, FONEM, COMPETENȚĂ, GRAMATICĂ). Există, însă, o atât de mare diversificare a punctelor de vedere în lingvistica actuală, încât este posibil ca lucrarea de față să nu fi cuprins întotdeauna toate accepțiile date unui termen în diverse lucrări.

4. Cuvintele-titlu sunt, în principiu, ordonate alfabetic; sintagmele-titlu au fost însă introduse de cele mai multe ori la locul alfabetic al adjectivului, atunci când acesta constituie elementul diferențiator (de exemplu, sub ANTERIOR figurează *serie ~, viitor ~* și *vocală ~*, sub COMPUS

– *cuvânt ~ , formă ~ , predicat verbal ~*, sub NARATIV – *timp ~, rol ~ , persoană ~* ş.a.). Pentru adjective, cuvântul-titlu este menţionat în formele de masculin şi feminin singular.

- Sensurile termenilor au fost disociate şi ordonate în raport cu: gradul de generalitate şi de răspândire; în măsura posibilităţilor – cronologia apariţiei; domeniul de utilizare (în secvenţa *fonetică/ ortografie, gramatică, lexic, pragmatică, stilistică/ retorică*). Au fost folosite cifrele arabe pentru diferenţierea sensurilor aceluiaşi termen şi cifrele romane pentru sensurile complet nelegate între ele (de exemplu, MOD, MIŞCARE, VERBAL, DINAMIC).
- Pentru a oferi cititorilor posibilitatea completării informaţiei în legătură cu un anumit termen, am adoptat un sistem de trimiteri între articolele din dicţionar: am marcat prin asterisc, în corpul articolului, termenii care figurează ei înşişi în DSL în calitate de cuvinte-titlu; restul trimiterilor s-au făcut sub forma *vezi (şi)* , urmată de menţionarea articolelor a căror consultare facilitează înţelegerea conceptului discutat.
- În măsura necesităţii, am introdus un număr de exemple ilustrative pentru diversele concepte sau categorii. Majoritatea acestora sunt luate din limba română, fără ca dicţionarul să-şi propună în mod special descrierea acesteia.
- Pentru a facilita consultarea dicţionarului, am alcătuit o listă finală de articole, concepută ca indice de materii; în acest mod, atât concepţia autorilor privind selectarea termenilor, cât şi cuprinsul, în detaliu, al fiecărui articol vor putea fi mai uşor urmărite de cititori.

* * *

DSL se adresează unui public în parte avizat în legătură cu problematica lingvisticii. Pentru profesorii de limba română sau de limbi moderne, ca şi pentru tinerii cercetători, dicţionarul va putea fi o sursă de completare şi de actualizare a informaţiei în variate domenii; studenţii sau elevii din ultimele clase liceale vor găsi în DSL o posibilitate de a-şi clarifica anumite concepte, de a le fixa şi de a stabili relaţii între termenii aferenţi unei anumite discipline. Deşi în lingvistica modernă este dificilă o separare strictă a domeniilor de cercetare, în linii generale, autorii şi-au repartizat disciplinele astfel: Angela Bidu-Vrănceanu (A.B.V.) — 188 de articole de teoria limbii, lexicologie, semantică şi semiotică; Cristina Călăraşu (C.C.) — 118 articole de fonetică, dialectologie, istoria limbii şi gramatică; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (L.I.R.) — 270 de articole de teoria limbii, fonetică şi fonologie, dialectologie, istoria limbii, pragmatică şi sociolingvistică; Mihaela Mancaş (M.M.) — 294 de articole de stilistică, poetică, retorică, naratologie şi versificaţie; Gabriela Pană Dindelegan (G.P.D.) — 532 de articole de teoria limbii, gramatică şi semantică. Au colaborat Camelia Stan (C.S.) pentru articolele (31) referitoare la scriere, ortografie, punctuaţie şi Marina Rădulescu (M.R.) cu 9 articole de gramatică. Unele articole au fost redactate în colaborare.

Autorii
Octombrie 2000

ABREVIERI*

Ac. = acuzativ
Aj. = adjectiv; adjectival
ar. = aromân
arh. = arhaic
Art. = articol
Aux. = auxiliar
Av. = adverb; adverbial
conj. = conjugare
D. = dativ
dr. = dacoromân
engl. = englez
fem. = feminin
fr. = francez
G. = genitiv
germ. = german
GAj = grup adjectival
GAv = grup adverbial
GN = grup nominal
GPrep = grup prepoziţional
GV = grup verbal
ind. = indicativ
ir. = istroromân
it. = italian
lat. = latin
magh. = maghiar
masc. = masculin
mr. = meglenoromân
N = nume
n. = neutru
Nom. = nominativ
OD = obiect direct
OI = obiect indirect
ol. = olandez
OPrep = obiect prepoziţional
P = propoziţie
perf. = perfect
pers. = persoană
pl. = plural
pop. = popular
port. = portughez
prez. = prezent
reg. = regional
retr. = retoroman
rom. = român
rus. = rus
sg. = singular
sin. = sinonim
skr. = sanscrit
sp. = spaniol
tc. = turc
V = verb
(v)gr. = (vechi) grec
(v)sl. = (vechi) slav

* Termenii-titlu nu apar abreviaţi în articolul respectiv.

Transcriere fonetică şi semne convenţionale

[ ] notaţie fonetică (ex.: [p] = sunetul *p*)
/ / notaţie fonologică (ex.: /p/= fonemul *p*)
v́ vocală accentuată (ex.: *cásă*)
v̀ accent secundar
v̄ vocală lungă (ex.: e)
v̆ vocală scurtă (ex.: *ĕ*)
v̨ vocală deschisă (ex.: ę)
v̇ vocală închisă (ex.: ę)
v̰ semivocală (ex.: ę)
ṽ vocală nazală/nazalizată (ex.: *ă*)
j semiconsoana *i* (ex.: lat. *iocus*) - când nu notează consoana *j* (ex.: rom. *joc*)
w semiconsoana *u* (ex.: sp. *bueno*)
y pentru română: fricativă laringală sonoră, rezultată din palatalizare (ex.: *yin* „vin"); pentru alte limbi, vocala anterioară închisă labializată (ex.: fr. *mur*)
č consoană africată prepalatală surdă (ex.: *čară* „ceară")
ǧ consoană africată prepalatală sonoră (ex.: *ǧantă* „geantă")
ḱ consoană oclusivă palatală surdă (ex.: *ḱem* „chem")
ǵ consoană oclusivă palatală sonoră (ex.: *veǵez* „veghez")
d̨ consoană africată dentală sonoră - perechea sonoră a lui *t̨* (ex.: v.dr. *d̨ic* - dr. lit. actuală *zic*)
ŋ *n* velar (ex.: *baŋcă*)
θ fricativă interdentală surdă (ex.: engl. *thin*)
C' consoană palatalizată/(în)muiată (ex.: dr.reg. *l'eg* - dr.lit. *leg*)
C°/V̊ consoană/vocală labializată (ex.: *c°oş*; ir. *ſ re* „are")
C^{h} consoană aspirată (ex.: lat. *theca*)
> a dat (ex.: lat. *solem* > rom. *soare*)
< provine din (ex.: rom. *soare* < lat. *solem*)
* formă neatestată, reconstruită (ex.: lat. **pluvia*)

A

ABATERE
Termen impus de gramatica normativă* pentru a desemna nerespectarea regulilor* unei limbi sau, mai restrictiv, devierile de la normele statornicite, pentru o anumită epocă, de uzul literar* al limbii; sin. *greşeală*; *incorectitudine*; interferează, ca semnificaţie, cu *agramaticalitate**, fiind însă mai larg şi mai puţin tehnic decât ultimul, care este specializat pentru gramatica generativă* (vezi AGRAMATICALITATE). Termenul *abatere* are o conotaţie defavorabilă, implicând o atitudine de condamnare a devierilor de la normă şi, dimpotrivă, de recomandare a regulii, a normei. În funcţie de tipul de reguli şi de norme nerespectate, se disting: a) abateri în raport cu competenţa* lingvistică, deci abateri de la regulile de construcţie gramaticală (morfologice, sintactice, inclusiv reguli de acord* şi de topică*) şi de la regulile de construcţie semantică; b) abateri în raport cu competenţa comunicativă, deci de la normele de adecvare* situaţională şi stilistică; c) abateri de la normele de pronunţie şi de la convenţiile ortografice şi de punctuaţia statornicite pentru o anumită epocă în limba literară. Abaterea poate fi utilizată conştient, cu funcţie stilistică (vezi, de ex., pentru literatura română, rolul abaterii la I.L. Caragiale). Abaterea constituie, pentru anumiţi autori, criteriu esenţial în definirea stilului*.
Vezi AGRAMATICALITATE; CORECTITUDINE; GRAMATICALITATE.

G.P.D.

ABLATIV
1. Într-o concepţie morfologică asupra cazului* (vezi CAZ_I), caz existent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (ex. sanscrită, latină, turcă), unde apare ca regim* al verbului, al adjectivului sau al unor prepoziţii şi exprimă diverse valori circumstanţiale, în special, punctul de plecare sau momentul de începere a acţiunii (ex. lat. *venio* **domo rure** „vin de acasă, de la ţară"; *a(b)* ***puero*** „din copilărie"). În limbile romanice, ca urmare a pierderii distincţiilor fonetice de la finala cuvintelor, forma cazuală de ablativ a dispărut, iar valorile au fost preluate de diverse construcţii prepoziţionale. **2.** Într-o concepţie semantico-localistă asupra cazului (vezi CAZ_{III}), unde toate relaţiile de caz, inclusiv cele abstracte, sunt interpretate în termeni de „localitate" şi de „direcţie", ablativul, existent în orice limbă, reprezintă una dintre relaţiile cazuale de bază, exprimând punctul de plecare al mişcării, dar şi raporturi mai abstracte: originea, provenienţa (ex. *Pleacă* **de la Iaşi**; *Cartea trece* **din mână** *în mână*; *El provine* **dintr-o familie** *modestă*; *Boala rezultă* **din surmenare**). În accepţia cu patru cazuri de bază, ablativul se distinge prin [+ Loc; + Sursă] şi se opune locativului*, caracterizat prin [+ Loc; – Sursă], ergativului*, caracterizat prin [– Loc; + Sursă], şi absolutivului*, cazul nemarcat, caracterizat prin [– Loc; – Sursă]. În accepţia cu mai multe cazuri locative şi direcţionale, ablativul aparţine grupului de cazuri *orientate*, opunându-se, în cadrul acestora, alativului*, care exprimă direcţia şi limita finală, iar ambele se opun cazurilor *non-orientate*: inesivul* şi adesivul*.
Vezi CAZ.

G.P.D.

ABREVIERE
Procedeu de reprezentare prin reducere a unei unităţi lexicale sau a unui grup de elemente cu valoare de unitate lexicală. **1.** Abrevierea este o modalitate curentă în limbile moderne de a reprezenta unităţi semantice complexe care au sens unitar (vezi COMPUS). Se desemnează astfel numeroase asociaţii, organisme, instituţii sociale, economice, culturale, ştiinţifice, sportive etc. sau partide politice. Acest tip de abreviere pare să sporească importanţa compunerii* în limba română, chiar dacă unele formaţii sunt temporare: URSS (Uniunea Republicilor Socialiste Sovie-

tice), FSN (Frontul Salvării Naționale), CFR (Căile Ferate Române), SNCFR (Societatea Națională de Căi Ferate Române) etc. Este tipul de abreviere cel mai bine reprezentat în româna actuală. Pronunțarea compuselor din inițiale se face adăugând, în general, consoanelor (dacă nu sunt urmate de altă vocală) vocala *e* și accentuând ultima silabă: *Seneceferé*. Se mai fac abrevieri ale unităților complexe prin trunchierea cuvintelor care alcătuiesc compusul, păstrându-se silabe inițiale, de pildă: *Romtelecom*, *Romfarm*, *Metrorex*, *Romextur*, *Mobistil*, *Plafar*, *Asirom* etc. **2.** Abrevierea cuvântului se utilizează în scris (în dicționare, în lucrări științifice etc.) pentru denumiri de științe, domenii profesionale: *mat.* (matematică), *fiz.* (fizică), *ling.* (lingvistică), *tehn.* (tehnică). Abrevierile sunt curente în anumite domenii: *sg.* (singular), *pl.* (plural), *masc.* (masculin) – în lingvistică. Uzajul scris recurge la anumite abrevieri în raport cu forma orală: *dle* (*domnule*), *dna* (*doamna*). Româna a preluat unele cuvinte frecvent abreviate în alte limbi, de pildă *metrou* (dar nu și *bus* „autobuz" sau *tele* „televiziune"). **3.** Abrevierea unei sintagme printr-un singur cuvânt este parțial condiționată contextual, chiar dacă se poate impune de-a lungul timpului: lat. *iecur ficatum* „ficat umplut cu smochine" a dat printr-o abreviere românească, *ficat*, fr. *foie*, care desemnează numai „partea corpului"; rom. *pătlăgea roșie*, *pătlăgea vânătă* s-au abreviat și se folosesc azi, în mod curent, sub numele *roșie*, *-ii*, *vânătă*, *vinete*.

A.B.V.

ABSOLUT,-Ă

1. Timp ~ În limbile cu un sistem temporal bogat, timp care intră în sistemul de opoziții *absolut* vs. *relativ**, exprimând un raport temporal stabilit direct față de momentul enunțării* (de ex., trecutul în raport cu momentul producerii enunțului); se opune timpurilor relative*, care exprimă valori temporale stabilite prin intermediul altor raporturi temporale (de ex., trecut în raport cu alt moment al trecutului). În limba română, opoziția *absolut – relativ* privește, în cadrul trecutului, distincția perfect* simplu și perfect compus, timpuri absolute, în raport cu mai mult ca perfectul*, timp relativ, iar, în cadrul viitorului, distincția viitor*, timp absolut, în raport cu viitorul anterior*, timp relativ (să se compare: **Am mâncat** *acum o oră* vs. **Mâncasem** *când ai venit la mine*). **2. Tranzitiv folosit** ~ Verb tranzitiv* cu complementul direct neexprimat în context, conținut latent în semantica internă a verbului; se opune tranzitivelor cu complementul direct exprimat (vezi folosirea absolută a verbelor tranzitive *a citi*, *a învăța*, în raport cu folosirea lui *a descoperi*: *El citește și învață toată ziua, descoperind lucruri noi*). **3. Construcție** ~ Construcție izolată cu valoare circumstanțială organizată în jurul unui gerunziu, participiu sau infinitiv, grupând forma verbală nepersonală și toți determinanții (toate argumentele*) acesteia, inclusiv un subiect, diferit de subiectul verbului predicat (ex. **Venind mult mai devreme căldura**, *în iulie străzile erau pustii*; **Ajunsă în pragul disperării**, *s-a hotărât să renunțe la serviciile ei*). • Construcția absolută are libertate de topică, acceptând deplasarea în puncte diferite ale enunțului, și o oarecare autonomie sintactică, dezvoltând o organizare interioară determinată de regimul* propriului centru*, dar, spre deosebire de un enunț* sintactic complet, este lipsită de independență, având nevoie de un suport predicativ din afara construcției. Româna, ca și alte limbi romanice, spre deosebire de latină, unde asemenea construcții aveau un subiect în ablativ* sau, în latina târzie, în acuzativ* (vezi lat. **Incitato equo**, *se hostibus obtulit* „calul îmboldit, s-a năpustit asupra dușmanului"), în română, subiectul, dacă este exprimat, nu poate apărea decât în nominativ; de la construcția cu «ablativ absolut», se ajunge la «nominativul absolut». **4. Superlativ** ~ Vezi SUPERLATIV.

G.P.D.

ABSOLUTIV

1. Caz* morfologic prezent într-un număr restrâns de limbi neindo-europene de tip ergativ*, unde intră în corelație cu ergativul (vezi ERGATIV). **2.** În teoria localistă* asupra cazului (vezi CAZ_{III}), absolutivul este cazul cel mai abstract și cel mai intim legat de predicat, exprimând obiectul plasat în raport cu un punct inițial al orientării predicației (reprezentat prin cazul ablativ*) și cu un punct final (reprezentat prin cazul locativ*). Se realizează sintactic prin obiect direct (ex. *Ion a așezat* **pachetul** *pe masă*) sau prin subiect (ex. **Pachetul** *stă pe masă*). • În sistemul de opoziții localiste cu patru cazuri de bază, se opune ergativului, ablativului și locativului, caracterizându-se, în raport cu acestea, prin [– Loc; – Sursă].

G.P.D.

ABSTRACT

1. În analiza componențială*, trăsătură semantică distinctivă* (vezi SEM) relevantă în descompunerea semantică a lexemelor aparținând clasei substantivului. În semantica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin regulile de subcategorizare* noncontextuală a substantivelor; se opune trăsăturii [+ Concret]. **2. Substantiv** ~ Clasă lexico-gramaticală de substantive caracterizate prin trăsătura inerentă [+ Abstract]. Relevanța morfologică a clasei constă în coocurența cu trăsătua [– Numărabil], întreaga clasă având caracteristica de substantive defective* de plural, iar cea sintactică, în posibilitatea combinării, la singular, cu determinanții cantitativi *mult(ă)*, *atât(a)*, *cât(ă)*, contexte neacceptate de substantivele numărabile: **mult scaun*, **multă fată*. **3. Sufix** ~ Clasă de sufixe* lexicale care, atașate la baze* verbale (ex. *vânzare, făgăduială, biruință*), adjectivale (ex. *fierbințeală, cruzime, măreție, răutate*) și, mai rar, substantivale (ex. *feciorie*), servesc la derivarea* clasei largi a substantivelor abstracte (vezi 2). **4.** ~ **verbal** Clasă de substantive abstracte (vezi 2) obținute din verbe fie prin conversiune*: infinitive lungi și supine substantivate (ex. **plecarea** *tatei*, **mersul** *pe jos*; vezi SUBSTANTIVARE), fie prin derivare* cu sufixe purtătoare de sens abstract (vezi 3; ex. *vânzare, plecăciune*). Sintactic, clasa abstractelor verbale se distinge prin păstrarea unor disponibilități de combinare specifice verbului (de ex. *trimitere de ajutoare* **sinistraților**, *sustragerea* **de la răspundere**, *dorința* să...), caracterizându-se, în ansamblu, printr-un *amestec* de determinanți de tip verbal și de tip nominal (vezi, de ex., construcția: *sustragerea repetată de la răspundere*, unde determinantul adjectival este impus de substantiv, iar construcția prepozițională reflectă regimul verbului de origine: *a se sustrage* **de la**...). Tipologic, româna se distinge printr-o sensibilitate deosebită față de parametrul abstractului verbal (vezi și NOMINALIZARE), creându-și, în raport cu alte limbi romanice, forme speciale de abstracte verbale: infinitivul lung* și supinul* substantivat și diferențiind două forme de infinitiv (lung și scurt)* și două tipuri de supin (supinul nominal și cel verbal), distincte și ca grad de nominalizare.

G.P.D.

ACATALECTIC,-Ă (VERS, RIMĂ ~)

Vers* în care structura metrică presupune existența accentului* de intensitate pe silaba penultimă: *Atât de fragedă te-***asámeni** / *Cu floarea albă de cireș* (Eminescu); *Împărate,* **împăráte,**/ *Ardă-ți casa* **jumătáte** / *Și scaunul de la* **spáte** (pop.).
Vezi FEMININ,-$Ă_2$.

M.M.

ACCENT

1. Pronunțare mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe* dintr-un cuvânt* sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă*, propoziție*, frază*); unitate suprasegmentală* intensivă*. • Clasificare: a) după unitatea în cadrul căreia funcționează: *accent* **al cuvântului:** *strádă, mérgem*; *accent* **sintactic** (de grup, al frazei), care poate fi **logic** (intelectual), când reliefează o unitate considerată esențială pentru înțelegerea conținutului*: *Am văzut-o pe* **María** (= nu pe Ioana), sau **afectiv*** (emoțional, emfatic), când reliefează o stare emoțională sau o atitudine subiectivă: **Nú** *m-ai așteptat* (nemulțumire, reproș); b) după natură: *accent* **de intensitate** (dinamic, (rar) expirator) – dependent de amplitudinea sunetelor, care este condiționată de energia articulării acestora; apare în limbi ca: româna, franceza, italiana, engleza, germana, rusa, maghiara etc. Există mai multe grade de intensitate. Cuvintele polisilabice – multe dintre ele derivate sau compuse – pot avea pe lângă *accentul* **principal** (forte) și *accente* **secundare** (slabe): *bùnătătate, sùpermagazín, tràmsoceánic, ràdiotélevizíúne etc.*; *accent* **muzical** (tonic), dependent de numărul de vibrații pe secundă care caracterizează articularea sunetelor; apare în limbi ca: greaca veche, latina clasică, japoneza, coreeana etc. Poate fi **ascuțit, grav** sau **circumflex**, după cum este bazat pe ridicarea, pe coborârea sau, respectiv, pe ridicarea și apoi coborârea tonului, în interiorul silabei accentuate. Cele două tipuri de accent (de intensitate și muzical) nu se exclud reciproc, dar între ele nu există o relație de dependență: locul lor nu coincide în mod necesar. Unii specialiști disting și un *accent* **cantitativ** (temporal), dependent de durata emisiei; c) după poziție: *accent* **fix**, al cărui loc este condiționat fonetic sau morfosintactic; apare în limbi ca: franceza, maghiara, ceha, polona etc.; *accent* **liber**, al cărui loc este variabil; apare în limbi ca: româna, italiana, rusa, engleza etc. În funcție de comportamentul în cursul flexiunii, acest tip de accent poate fi **stabil**, dacă își menține locul din forma de bază în întreaga paradigmă*, sau **mobil**,

dacă își schimbă locul în raport cu forma de bază. În română, de ex., accentul este relativ stabil în flexiunea nominală (există câteva excepții: unele substantive din fondul latin moștenit: *sóră – suróri, nóră – nuróri*, și substantivele neologice terminate în *-o: râdio – radióuri, zéro – zeróuri* etc.) și mobil în flexiunea verbală (*cf. cántă* – indicativ prezent, *cântă* – perfect simplu, *cântám* – imperfect etc.) • Cele mai frecvente tipuri de accentuare, delimitate în funcție de poziția în cuvânt a silabei accentuate, sunt: accentuarea **oxitonă** – pe ultima silabă (*cafeá, citít*), **paraxitonă** – pe penultima (*mașínă, văzúse*), **proparoxitonă** – pe antepenultima (*mázăre, contríbuie*). În cuvintele polisilabice este posibilă și accentuarea pe alte silabe (a patra sau a cincea de la sfârșitul cuvântului: *prépeliță, nóuăsprezece*). În limbile cu accent liber, există posibilitatea acentuării diferite a aceluiași cuvânt. Formele diferențiate pot reprezenta variante libere, literare (*profésor – profesór, íntim – intím, suntém – súntem, suntéți – súnteți*) sau neliterare (*únic – unic, penurie – penúrie, trafic – tráfic, caractér – carácter*); unele au caracter regional (*bolnáv – bólnav, dușmán – dúșman, jilâv – jilav*). • Accentul îndeplinește funcții diverse: *culminativă*, de punere în evidență a unei anumite silabe (accentul cuvântului); *expresivă** – de reliefare a unei unități semnificative (accentul sintactic), *demarcativă** – de delimitare a cuvintelor dintr-un enunț (accentul fix); *distinctivă** – de diferențiere semantică a cuvintelor formate din aceleași sunete (accentul liber, care poate fi relevant fonologic; *cántă – cântă, cópii – copíi, lăturí – lăturí*). **2. ~ grafic** Semn diacritic* folosit în scrierea unor limbi pentru a marca anumite particularități de pronunțare a vocalelor (în franceză, accentul ascuțit și accentul grav marchează pronunțarea închisă, respectiv, deschisă a vocalei /e/, de ex.), inclusiv caracteristici de accentuare (în greacă, accentele marchează aspecte ale tonului), dar și particularități independente de pronunțare (în franceză, accentul circumflex relevă o caracteristică etimologică: dispariția consoanei /s/ din etimonul latin (*âne* < lat. *asinus*), sau diferențiază cuvinte omofone*: *dû – du*). În română este folosit foarte rar, pentru a evita posibilele confuzii între omografe*. **3. ~ metric / ritmic / prozodic** Pune în evidență o anumită silabă în cadrul unei unități metrice sau ritmice (vezi METRU; RITM; PROZODIE). **4.** În limbajul curent, mod de a vorbi (sau de a pronunța) relevant pentru proveniența etnică, regională sau socială a unui individ (accent moldovenesc, accent american, accent periferic) sau specific acestuia. Particularitățile de pronunțare ale unei limbi sau ale unui grai creează o anumită impresie acustică asupra receptorului (se vorbește despre accent nazal, aspru, cântat etc.).

L.I.R.

ACCENTUAT, -Ă

1. În fonetică, silabă dintr-un cuvânt sau cuvânt dintr-un grup sintactic care primește accentul* de intensitate (vezi ACCENT). **2.** În gramatica anumitor limbi, serie de forme pronominale (de pronume personal* și reflexiv*) care intră în corelație cu formele *neaccentuate** (sau *clitice**); sunt utilizate fie cu rolul de insistență asupra persoanei (vezi fr. **Toi**, *tu ne changeras jamais*), fie pe baza regulilor sintactice, prezența lor fiind impusă obligatoriu de anumite vecinătăți* (vezi, de ex., utilizarea în rom. și fr. în context prepozițional: rom. *Vii* **cu mine?** fr. *Pouvez-vous venir* **avec moi?**). În română, unde flexiunea pronominală (a pronumelui personal, în special) se caracterizează prin bogăție de inventar și se complică prin adăugarea unor distincții speciale (vezi ACCENTUAT vs. NEACCENTUAT, iar, în cadrul formelor neaccentuate, distincția: forme cu **î** protetic și fără **î** protetic), formele accentuate apar atât în cadrul dativului, cât și al acuzativului, atât la pronumele personal, cât și la reflexiv (vezi dativul personal: *mie; ție; lui, ei; nouă; vouă; lor* și dativul reflexiv *sie(și)*; vezi acuzativul personal: *mine; tine; el, ea; noi; voi; ei, ele* și acuzativul reflexiv *sine*). La nominativ, româna nu cunoaște forme accentuate, ca urmare a particularității sintactice de a avea subiect inclus*, lexicalizarea subiectului de pers. I și a II-a echivalând cu emfaza. Utilizarea, în română, a formelor accentuate este dirijată de reguli sintactice: ocurența lor este fie determinată contextual, ele fiind obligatorii în context prepozițional și adjectival (ex. *grație* **mie;** *datoare* **mie;** *despre* **mine**), fie asociată fenomenului sintactic de dublare* a complementului direct sau indirect, situație în care formele accentuate nu pot apărea singure, cerând, în mod necesar, dublarea prin clitic (ex. *se crută* **pe sine; pe mine** *mă trimite*; **mie** *îmi dă*).
Vezi ATON; CLITIC; DUBLARE; PRONUME:

G.P.D.

ACCEPTABILITATE
Concept introdus de gramatica generativă* standard, privitor la respectarea regulilor impuse de uzul lingvistic, deci în raport cu performanța*; se deosebește de *gramaticalitate**, definită în raport cu competența* lingvistică. • Un enunț poate fi acceptabil, mai puțin acceptabil sau inacceptabil, după respectarea, într-un grad mai mare sau mai mic, a regulilor uzului lingvistic, reguli privind lungimea unui text, numărul de repetări prin coordonare a unei poziții sintactice, numărul de subordonate încastrate (vezi ÎNCASTRARE) etc. Regulile uzului lingvistic diferă după tipul stilistic de enunț: cult/ popular, oral/scris, după contextul* situațional în care a fost produs etc. Există un singur nivel de gramaticalitate, dar mai multe grade de acceptabilitate. Enunțul *Omul care mergea pe strada care începea din fața casei în care stătea prietenul despre care ți-am povestit în ziua în care ne-am cunoscut era primarul orașului* este gramatical, respectând regulile de construcție a fiecărei propoziții în parte și de introducere a subordonatelor relative, dar este inacceptabil, întrucât uzul lingvistic respinge introducerea, în aceeași frază, a cinci propoziții relative atributive. Și, invers, există enunțuri acceptabile, dar agramaticale, în măsura în care ele sunt atestate de uz, dar violează regulile formulate pentru gramatica generativă a unei limbi; vezi, de ex., construcții ca: *El dorește ca să plecăm* și *El îmi spune că ce frumoasă sunt*, acceptabile din punctul de vedere al uzului neliterar*, însă agramaticale, deoarece încalcă regula de lexicalizare a complementizatorului* (în prima frază) și de încastrare a propoziției exclamative (în a doua).
Vezi GRAMATICALITATE.

G.P.D.

ACCEPȚIE
Variație (variantă*) a semnificatului care reprezintă restrângerea sensului în funcție de context*. Accepțiile uzuale într-o limbă sunt delimitate de dicționare* chiar și în cazul cuvintelor monosemice, dar, mai ales, în cazul celor polisemice (vezi POLISEMIE). Numai accepțiile care tind să se generalizeze sunt incluse în dicționare și delimitate prin diferite semne grafice (romburi, punct, punct și virgulă ș.a.). Există însă infinite accepții ocazionale, reprezentate de utilizarea specifică a unui sens într-un context nou; în acest caz, accepția este echivalentă, pentru unii autori, cu sensul* „care se deosebește prin anumite trăsături proprii de alte lucruri", iar accepția înregistrată în cadrul acestui sens sub un romb este definită prin sinonimia cu *distinctiv* și ilustrată prin contextul *trăsături distincte* (vezi DEX). Unele accepții din dicționare reprezintă specializări contextuale: *viteză de croazieră* (accepție a cuvântului *croazieră*) se definește strict ca „regim de zbor al unui avion, care evoluează cu o viteză mai mică decât cea maximă".

A.B.V.

ACCES LA CUVÂNT (engl. turn-taking)
Asumare a rolului de emițător* de către participanții la interacțiunea* comunicativă. Se realizează în virtutea unor norme implicite, care guvernează comportamentul social-comunicativ al membrilor unor comunități*. În general, comunicarea într-un cadru instituțional presupune distribuirea acestui rol fie de către un «moderator» (ședințe, dezbateri, colocvii, talk showuri), fie de către individul cu statut (obiectiv sau conjunctural) superior (judecător, profesor, în exercițiul profesiei), căruia îi este rezervată inițiativa verbală. În comunicarea curentă, schimbarea emițătorului se realizează fie prin desemnarea explicită a unui succesor de către locutorul curent, fie prin autoselectarea ca locutor a unuia dintre participanți. Proporția relativ mică a suprapunerilor de intervenții*, durata relativ redusă a pauzelor dintre două intervenții succesive și faptul că toți cei prezenți au posibilitatea să se manifeste ca locutori dovedesc existența unui sistem de organizare a conversației cotidiene. În concepția etnometodologică*, acest sistem operează local, guvernând numai tranziția dintre doi locutori succesivi. Regulile implicite ale accesului la cuvânt funcționează datorită prezenței în structura fiecărei intervenții a unor elemente care fac predictabilă încheierea lor, creând premisele transferului rolului de emițător. În punctul relevant pentru schimbarea emițătorului (engl. *transition relevance place - TRP*), se aplică fie regula (1) care distinge între următoarele situații: a) efectuarea transferului de rol imediat după încheierea enunțului în care locutorul și-a selectat succesorul; b) în absența selecției succesorului de către locutorul curent, autoselectarea oricărui participant, primul care intervine fiind ratificat ca emițător; c) în absența

selecției succesorului de către locutorul curent, dar și a autoselectării realizate de alt participant, dreptul la o nouă intervenție al locutorului curent, fie regula (2) care prevede aplicarea recursivă a regulii (1) până la efectuarea transferului de rol.
Regulile accesului la cuvânt nu prezintă interes în sine, ci pentru că permit predicția și interpretarea unor fenomene obișnuite în cursul conversației, cum ar fi întreruperile*, suprapunerile*, tăcerile*. Aceste reguli oferă o justificare internă atitudinii cooperative a participanților la o conversație și motivează considerarea perechilor de adiacență* drept unități minimale ale organizării conversaționale.

L.I.R.

ACCIDENT (~ FONETIC)
Schimbare* fonetică întâmplătoare, fără caracter regulat, a unui sunet, în cuvânt sau prin fonetică sintactică. Rezultat al coarticulației sunetelor, accidentul este numit uneori și schimbare fonetică necondiționată. • Cauzele accidentelor sunt multiple: tendința de simplificare a pronunțării, evitarea repetării aceloraşi mișcări articulatorii, economia lingvistică etc. • Tipurile cele mai frecvente de accident sunt: afereza* asimilarea*, disimilarea*, epenteza*, haplologia*, metateza*, proteza* etc. Vezi și SCHIMBARE FONETICĂ.

C.C.

ACHIZIȚIE (~ A LIMBII)
Rezultat al învățării parțiale sau în ansamblu a unei limbi. Achiziția are două aspecte fundamentale: învățarea limbii materne de către copii și învățarea unei limbi străine de către copii sau adulți. Între cele două tipuri de procese de achiziție există asemănări determinate de faptul că ambele privesc atât producerea, cât și receptarea limbii considerate și că învățarea presupune interacțiunea între experiența lingvistică și capacitățile lingvistice înnăscute ale individului. • Achiziția limbii materne de către copil se realizează în mai multe etape: gânguritul (etapa prelingvistică), vorbirea holofrastică („propozițiile" formate dintr-un singur cuvânt), etapa enunțurilor din două cuvinte (care exprimă relații semantice și gramaticale), etapa telegrafică (sunt emise enunțuri mai lungi, din care lipsesc instrumentele gramaticale și mărcile flexionare). În esență, dezvoltarea vorbirii la copil implică trei aspecte: însușirea deprinderilor motorii, stăpânirea indicilor de recunoaștere și construirea stocului de cunoștințe lingvistice. Procesul de achiziție a limbii materne a fost explicat fie prin teoria imitației, fie prin aceea a aprobării, în cazul uzului corect al formelor, și a corectării, în cazul uzului incorect, fie prin inducerea unei gramatici implicite din regularitățile receptate (vezi LAD „language acquisition device", propus de N. Chomsky). Erorile* sistematice care apar în vorbirea copiilor oferă informații despre strategiile generale de achiziție a limbii. Similaritatea tipologică a acestora reflectă natura universală a principiilor* care guvernează producerea și înțelegerea limbii. Studiul afaziei* a adus clarificări importante asupra mecanismelor neuro-fiziologice ale achiziției limbii. • Învățarea unei limbi străine se realizează în grade diferite, depinzând de o serie întreagă de variabile extralingvistice (socio-culturale, psihologice etc.). Fiecare etapă a procesului învățării se caracterizează prin constituirea unei „interlimbi" cu structură proprie. La adulți se poate produce „fosilizarea" unei asemenea interlimbi, care devine formă stabilă de comunicare. Achiziția unei limbi străine poate fi favorizată de similaritățile cu limba maternă (vezi TRANSFER), deosebirile determinând producerea unor fenomene de interferență*, care constituie surse de erori.

L.I.R.

ACOMODARE
Tip particular de asimilare* care constă în modificarea uneia sau eventual a două dintre trăsăturile articulatorii ale unuia sunet, sub influența altui sunet aflat în proximitate imediată: *fn* > *mn* (*bufni* > *bumni*), *vn* > *mn* (*pivniță* > *pimniță*) etc. • Acomodarea are, în general, un caracter individual și adesea izolat. În câteva cazuri, ea s-a impus în limba literară; astfel, [s] din prefixul *des-*, devine [z] în vecinătatea unei consoane sonore: *dezmembra*, *dezbina*, *dezgheța*, iar [n] din prefixul *în-*, devine, înainte de labială, *m*: *îmbrăca*, *împuțina* etc.
Vezi ASIMILARE.

C.C.

ACORD
1. În limbile cu flexiune*, manifestare formală a relațiilor sintactice de dependență*, constând în impunerea de către termenul regent subordo-

natului său a obligației de *a repeta*, integral sau parțial, informația gramaticală a regentului. În grupul* nominal al românei, se repetă, cu direcția nominal regent → adjectiv, articol, informația de gen, de număr și de caz (ex. *prețul* **cărții mele celei noi**); în grupul predicatului, se repetă, cu direcția subiect → predicat, informația de persoană și de număr (ex. **ei citește**). În română, se vorbește deci despre acordul adjectivului și al articolului cu regentul substantival și despre acordul predicatului cu subiectul. • ~ **prin atracție** Abatere* de la regulile de acord ale limbii literare*, constând în acordul cu termenul cel mai apropiat, și nu cu termenul care, gramatical, ar trebui să impună acordul; vezi, de ex., acordul predicatului cu determinantul subiectului, fiindcă acesta este termenul cel mai apropiat (*Rezultatul de la cele mai multe examene sunt slabe*), sau numai cu o parte a subiectului, în cazul subiectului multiplu* (*Mă indispune minciuna și prostia*). • ~ **după înțeles** Abatere de la regulile gramaticale de acord constând în realizarea unui acord semantic, în locul unuia formal, în cazul cuvintelor care prezintă o neconcordanță între formă și sens. Substantivele colective* aflate în poziția de subiect apar frecvent cu un predicat având formă de plural, ca urmare a unui acord realizat după înțeles, și nu după formă (ex. *Majoritatea au plecat*). Abaterea intervine, uneori, ca efect simultan al acordului prin atracție și al celui după înțeles (ex. *Mulțimea de elevi au invadat curtea școlii*). **2. Acord al substitutelor* cu antecedentul*** Formă de acord constând în repetarea de către substitut (dacă acesta aparține unei clase de pronume sau numerale care disting gramatical genul*) a informației de gen purtate de antecedent (este posibilă, dar nu obligatorie, și reluarea informației de număr); vezi construcțiile: **Ion**$_i$ *a mers cu elevii* **lui**$_i$ *la teatru*; **Studentele**$_i$ *au plecat, numai* **două**$_i$ *au mai rămas*, unde prin coindexare* se marchează coreferențialitatea, dublată, în acest caz, și de o repetare, în forma substitutului, a genului purtat de antecedent. • Relația antecedent - substitut, care este de tip referențial, asigurând interpretarea semantică a substitutului prin antecedent (vezi LEGARE), se completează, ca o consecință a celei dintâi, și cu una de tip formal, manifestată, atunci când morfologic este posibil, prin repetarea genului. **3. Acord al complementelor (direct și indirect) cu verbul** Manifestare a acordului caracteristică numai anumitor limbi, constând în preluarea de către verb a particularităților gramaticale ale complementelor*. În lingvistica recentă, se atribuie cliticelor* pronominale, în limbile în care există această clasă, rolul de mărci ale acordului complement - verb. Cliticele, forme cu autonomie* limitată, alcătuind o unitate fonetică și, sub anumite aspecte, și morfosintactică împreună cu suportul* lor verbal, au rolul de a transfera asupra verbului particularitățile de gen, număr, persoană și caz ale obiectelor. În română, de exemplu, într-o construcție ca: *Scrisoarea le-am trimis-o copiilor*, se poate vorbi de „acordul" celor două complemente cu verbul, în sensul că, prin intermediul cliticelor *le, o*, se transferă asupra verbului informația de gen, număr și caz a complementului direct (feminin, singular, acuzativ) și informația de număr și caz a complementului indirect (plural, dativ). Vezi ATON; CLITIC.

G.P.D.

ACROSTIH

Compoziție poetică manieristă în care versurile sunt astfel alcătuite, încât literele lor inițiale, citite pe verticală, să formeze unul sau mai multe cuvinte (cel mai adesea, un nume de persoană). În literatura română premodernă, au scris poeme în acrostih Ienăchiță, Nicolae și Alecu Văcărescu, precum și Costache Conachi:

La doi ochi ce sunt din fire/ plini dă nur și dă simțire
Urmează ca să să-nchine/ vrând și nevrând fieșcine.
Căci într-o căutătură/ viață dau și viață fură.
Sunt dăprinși tot a supune/ ș-a robi fără minune.
Acești ochi plini de putere/ căutând cu mângâiere
N-au zăbovit să găsească/ lesnire să mă robească;
Dar și eu fără sfială/ le didei făgăduială
Rob să le fiu în vecie/ cu mare statornicie;
Acest dulce dă rob nume/ să-l port și în ceea lume.

(A. Văcărescu).

Este, de asemenea, cunoscută poezia lui B.P. Hasdeu intitulată *La noi e putred mărul*, care are în acrostih trimiterea *La „Convorbiri literare"*.

M.M.

ACT

I. În analiza conversațională (vezi ANALIZĂ$_{12}$), unitate minimală* a structurii interacționale*. Actele intră în componența mișcărilor* interacționale, actul principal, definitoriu pentru tipul de mișcare performat, putând fi asociat cu acte opționale, deschise spre interlocutor*. Actele opționale au rolul de a valida mișcarea precedentă

a interlocutorului ca o contribuție la conversația* în curs sau de a semnala crearea unei posibilități de intervenție a partenerului. De ex.: A. *Trebuie să o luăm și pe Ioana cu noi la munte*; B. *Da* (act de validare a intervenției lui A), *dar ar trebui s-o întrebăm dacă poate merge* (act principal), *nu-i așa?* (act de solicitare a unei noi intervenții a lui A). Actele de validare a mișcării interacționale precedente îndeplinesc o funcție *rituală* – determinată de respectarea cerințelor principiului politeții –, *fatică** sau *strategică* (de umplere a golurilor în conversație). **II. Act de vorbire /verbal/ de limbaj** Act complex, realizat prin utilizarea limbii în situații* de comunicare concrete. • Produs al unei direcții noi conturate în filosofia limbajului, teoria actelor de vorbire a fost formulată de J.L. Austin și difuzată mai ales prin intermediul sintezei critice realizate de J.R. Searle, a cărui contribuție la dezvoltarea ideilor de bază ale predecesorului său nu poate fi neglijată. Punctul de plecare al acestei teorii l-a constituit identificarea de către Austin a clasei verbelor performative* și a distincției între enunțuri* caracterizate prin valoare de adevăr (*constatative*): *Ion citește o carte*, și enunțuri caracterizate prin reușită sau nereușită (*performative*): *Promit să-ți aduc cartea* (vezi CONSTATATIV; PERFORMATIV). • După Austin, în structura oricărui act de vorbire se pot distinge trei tipuri de acte componente: acte *locuționare**, *ilocuționare** și *perlocuționare**. Rostind un anumit enunț, vorbitorul emite anumite combinații de sunete, organizate sub forma unor secvențe de structuri morfo-sintactice, care transmit anumite semnificații lexicale și gramaticale (act locuționar), dar, în același timp, exprimă o anumită intenție comunicativă (act ilocuționar) și urmărește realizarea unui anumit efect asupra interlocutorului (act perlocuționar). De ex., rostind secvența lingvistică *Deschide fereastra!*, un vorbitor solicită interlocutorului să efectueze o anumită acțiune, urmărind să-l determine pe acesta să-i îndeplinească solicitarea. Este aproape curentă înțelegerea teoriei actelor de vorbire drept teorie a actelor ilocuționare, întrucât componenta locuționară constituie obiectul de studiu al gramaticii, iar cea perlocuționară este exterioară enunțului propriu-zis. Conceptul de act de vorbire este astfel identificat cu acela de act ilocuționar.
Vezi ILOCUȚIONAR.

L.I.R.

ACTANT

1. În accepția lui L. Tesnière, concept sintactico-semantic definit în raport cu verbul; desemnează persoanele sau lucrurile care participă la proces, iar, sintactic, determinanții ceruți de verb și dependenți, prin restricții de formă, față de acesta. Verbele nu comportă același număr de actanți: verbe fără actant, numite *avalente* sau *zero-valente* (rom. *plouă*; fr. *il pleut*); verbe cu un actant, numite *di–* sau *bivalente* (rom. *el citește o carte*; fr. *il lit un livre*); verbe cu trei actanți, numite și *trivalente* (rom. *el dă o carte copilului*; fr. *il donne le livre à Charles*). Speciile de actanți se deosebesc *semantic*: cel care face acțiunea / cel care suferă acțiunea / cel în beneficiul sau în defavoarea căruia se face acțiunea, și *sintactic*, după tipul de limbă și după marca* distinctivă primită. În limbile cu caz* morfologic, cei trei actanți se deosebesc prin forma de caz: nominativul/acuzativul/dativul (ex. *Profesorul dă elevului o carte*; *el i-o dă*); în limbile care nu cunosc caz morfologic sau folosesc mijloace mixte de marcare, distincția dintre actanți privește topica față de verb: antepusă/postpusă (fr. *Alfred frappe Bernard*), prezența/absența prepoziției (fr. *Alfred donne* **le livre à Charles**), ca și tipul de prepoziție (rom. *Ion trimite* **pe Gheorghe la părinți**). • În acest model de descriere, nominativul subiect este actant de același tip cu acuzativul obiect direct și cu dativul obiect indirect, producându-se, pentru prima dată, o includere a subiectului în sfera determinanților verbali. • În teoriile semantice ulterioare, conceptul devine în exclusivitate semantic; actantul desemnează o persoană sau un lucru angajat în proces și jucând un «rol»* în funcție de raportul față de proces și de alți actanți. Actantul se definește și nu există decât prin «rolul» semantic jucat în procesul actanțial. Alături de *actant*, circulă și se impun termenii *rol**, *caz** (*profund*), *argument**. Actanții cei mai invocați sunt: pacientul*, agentul*, beneficiarul*, sursa*, locativul*, dar inventarul și termenii utilizați diferă de la un autor la altul, chiar de la o lucrare la alta. (Vezi ARGUMENT; CAZ_{II}; ROL.)
2. În naratologie, conceptul a fost introdus și redefinit de A.J. Greimas: actantul este o clasă în care *actorii** (= personajele) intră ca elemente componente, între actant și actor stabilindu-se un raport analogic cu cel dintre invariantă* și variante* în fonologie; invarianta pe care o constituie actantul se materializează în diversele poves-

tiri concrete sub forma unor actori/personaje care îndeplinesc aceeaşi funcţie narativă. În analiza structurală a naraţiei se preia deci o parte din accepţia *sintactică* a conceptului (organizarea în jurul unui pivot verbal, aşa cum îl definise Tesnière), dar se accentuează componenta sa *semantică*, prin aducerea în discuţie a legăturii dintre actant şi funcţiile narative*. • Greimas porneşte de la analiza structurală a basmului popular iniţiată de V.I. Propp şi rafinată ulterior de Cl. Bremond. Pentru Propp, personajele (Greimas preferă termenul *actori*) se definesc prin „sferele de acţiune" la care participă, sferele fiind alcătuite din fascicule de funcţii care le sunt atribuite. Reducând în clasificare imensul număr de actori după funcţiile pe care aceştia le îndeplinec, Propp stabilise 7 actanţi posibili pentru basmul rusesc (*răufăcătorul, donatorul, obiectul căutării, adjuvantul, mandatarul, eroul, pretinsul erou*) încadrabili în 3 clase/funcţii actanţiale: **agent, pacient** şi **beneficiar**. • Aplicând aceste distincţii într-o analiză semantică a structurilor narative culte, Greimas substituie triada (existentă explicit la Tesnière şi deductibilă în teoria lui Propp) *agent – pacient – beneficiar* printr-un număr de 6 categorii ordonate în perechi de opoziţii binare, constituind o structură actanţială de bază, care continuă să fie subordonată verbului; *subiect* vs. *obiect* (modalitatea lui *a putea*); *remitent* vs. *destinatar* (modalitatea lui *a şti*); *adjuvant* vs. *opozant* (modalitatea lui *a vrea*). • Relaţia dintre actant şi actor este dublă: pe de o parte, se stabileşte între cele două concepte un raport de incluziune, actorul desemnând ocurenţa, iar actantul clasa; pe de altă parte, un singur actor poate reprezenta reuniunea mai multor actanţi (de ex., *eroul* unui basm poate îndeplini funcţiile actanţiale de *subiect*, dar şi de *destinatar* sau chiar de *adjuvant*, în raport cu naraţia concretă în care figurează ca personaj).

G.P.D. (1); M.M. (2).

ACTIV,-Ă

Termenul nemarcat* al opoziţiilor de diateză*, definit, în raport cu *pasivul** şi cu *reflexiv*-pronominalul*, prin orientarea procesului asupra agentului*, agentul corespunzând cu subiectul gramatical. După cum opoziţiile de diateză sunt privite la nivelul verbului sau al întregii construcţii, se vorbeşte despre verb activ sau despre construcţie activă. • **Verb** ~ Opus celui pasiv şi celui reflexiv-pronominal, verbul activ are o formă nemarcată, deci fără semne speciale, iar ca semnificaţie se distinge prin absenţa semnificaţiei pasive şi a celei reflexive; vezi forma *laudă* în raport cu *este lăudat* şi *se laudă*. Verbul activ selectează, în poziţia subiectului, agentul, iar în poziţia obiectului direct, când acesta este exprimat, pacientul* (ex. *Ion laudă conferinţa / pe Gheorghe*; *Ion citeşte*, construcţie în care obiectul direct este neexprimat). • **Construcţie** ~ Construcţie tranzitivă* alcătuită dintr-un verb activ, un subiect reprezentând agentul procesului şi un complement direct, construcţie care respectă condiţia distincţiei referenţiale dintre subiect şi complement; complementul direct poate fi neexprimat în context, în cazul construcţiilor tranzitive folosite absolut*. Construcţia activă se opune construcţiei pasive, unde obiectul direct ia locul subiectului, iar forma pasivă a verbului ia locul formei active (vezi opoziţia: *Ion citeşte cartea – Cartea este citită de Ion*); se opune şi construcţiei reflexiv-pronominale, în care subiectul, reprezentând agentul, este coreferenţial cu obiectul (vezi opoziţia: Ion_i *laudă pe* $Gheorghe_j$ – Ion_i *se*$_i$ *laudă / pe sine*$_i$).

Vezi DIATEZĂ; PASIV; REFLEXIV.

G.P.D.

ACTOR

În naratologie, element component al unei clase numită actant*; personaj. Raportul dintre actor şi actant este asemănător raportului dintre variante* şi invariantă* din fonologie.

Vezi ACTANT.

M.M.

ACTUALIZARE

Concept al lingvisticii moderne care desemnează utilizarea unei unităţi a limbii* în vorbire*. Actualizarea se face de către subiectul vorbitor care dă o reprezentare reală unui sens într-un context* lingvistic şi extralingvistic. Actualizarea unui cuvânt înseamnă a face să coincidă extensia semnificatului* său cu reprezentarea pe care şi-o face vorbitorul despre o anumită realitate; rolul contextului* este esenţial pentru a conferi cuvântului un anumit grad de actualizare şi a-i permite să se refere la unul sau mai multe obiecte extralingvistice particulare; de aceea actualizarea este strâns legată de referinţă*. • Actualizarea se poate referi la sensul cuvintelor utilizate în context, fie

că e vorba de denotații*: *băiatul era* **neobișnuit de înalt** (unde *înalt* desemnează „extensiunea pe verticală", actualizată ca „dimensiune în plus" prin context), fie că sunt conotații* (*fata are o fire* **rece**, unde *rece* exprimă sensul secundar „apreciere psihică" numai în combinație cu *fire*). Contextul actualizează diverse relații semantice mai puțin obișnuite, cum ar fi *prăjină/bondoacă* pentru *înalt/scund*, în *era nici* **prăjină**, *nici* **bondoacă**. Uneori este antrenat și contextul extralingvistic, ca în cazul rom. *consens*, care după 1990 are sensul specializat „lipsă de conflicte". • Actualizarea mai poate fi exprimată prin unele unități gramaticale care situează în timp ori în spațiu o unitate sau o cuantifică: a) Articolul* este unul dintre mijloacele curente de actualizare: **niște oameni** reprezintă o actualizare cantitativă, pluralul indică mai mult decât un om, iar articolul desemnează anumiți oameni. b) Determinanți ca demonstrativul reprezintă o actualizare în timp sau în spațiu; **acești** *oameni* desemnează oamenii dintr-un spațiu apropiat, oamenii pe care îi am sub ochi. c) Categoria numărului* la verb* reprezintă o actualizare: *Vino! Veniți!* d) Actualizarea se poate face printr-o sintagmă întreagă: *Prietenul* **cel foarte blând**.

A.B.V.

ACȚIUNE

1. Verb de ~ Clasă semantică de verbe exprimând procese în care este implicat fie un autor (agent*), inițiatorul conștient, în stare să controleze acțiunea (**Copilul** *distruge, cu bună știință, ceva*), fie o forță, exprimată sau neexprimată, determinând acțiunea fără să o controleze (**Grindina** *distruge recolta*); agentul acționează direct sau prin intermediul unui instrument* și canalizează acțiunea spre un anumit scop* (sau țintă*), în serviciul unui beneficiar*. Se opune *verbelor de stare**. Fac parte din clasa verbelor de acțiune verbele de mișcare*, care implică un agent voluntar (*Ion aleargă / fuge / merge* etc.), dar și verbe a căror mișcare este determinată de o forță neexprimată (*apa curge*; *lacrimile se preling*), verbele instrumentale, care includ în semantica internă un instrument (*a biciui, a claxona, a grăpa, a cosi, a dăltui, a săpa* etc.), verbe facititive*, care implică un agent voluntar (*El adâncește cu grijă o groapă*; *El împodobește cu atenție camera copiilor*; *El își mărește casa*) etc. **2. Nume de** ~ Substantiv abstract*, creat într-o anumită limbă sau împrumutat gata format, obținut prin operația de nominalizare* dintr-un verb de acțiune (vezi 1) (vezi NOMINALIZARE). Clasa numelor de acțiune se caracterizează, flexionar, prin trăsătura de substantive *singularia tantum**, iar, sintactic, printr-un amestec de determinanți de tip nominal (vecinătatea unui adjectiv cu care se acordă) și de tip verbal (păstrează vecinătăți specific verbale: posibilitatea de combinare cu verbe de aspect*; ex. *începe vânzarea*; *se pune pe plâns*; posibilitatea de combinare cu determinanți în dativ și prepoziționali, explicabili prin regimul verbului de origine; ex. *vânzare de piese uzinelor*; *dezvăț de relele obiceiuri*; vecinătatea unor genitive cu caracteristica de genitive „subiecte*" sau „obiective*"; ex. *vânzarea averii* (obiectiv) vs. *plimbarea mamei* (subiectiv)). Tipologic, româna se caracterizează printr-o sensibilitate deosebită față de clasa abstractelor verbale (vezi ABSTRACT$_4$), trăsătură care se poate susține prin varietatea și productivitatea procedeelor de nominalizare, incluzând și procedee specifice limbii române și extrem de productive, de tipul infinitivului lung* și al supinului* substantivat (vezi NOMINALIZARE). **3.** În naratologie*, componentă fundamentală a structurii narative, relatare ordonată sau stereotipizată de evenimente izolate al căror subiect/autor este constituit de un actor*. Acțiunea este un proces de dezvoltare a unor acte succesive care pot conduce (sau nu) la o rezolvare finală; suita acestor acțiuni se subordonează întotdeauna unei anumite ordini, determinată de factori interni ai narației*, de temă ori de tipul de narator*; mai ales în narația folclorică, acțiunea se poate stereotipiza; naratologia nu studiază acțiunile propriu-zise, ci „descrierea", redarea lor în textul narativ (A.J. Greimas – J.Courtès). • Se disting trei elemente componente care colaborează la realizarea acțiunii: unul sau mai multe *subiecte*, diferit utilizate în acțiune; un *timp* determinat, în care ea se desfășoară; *transformări* succesive, care marchează trecerea de la o stare la alta; acest ultim factor reprezintă adaptarea modelului narativ al lui V.I. Propp (consacrat narației populare, ulterior rafinat de Cl. Bremond) în analiza narației culte. • Contribuții succesive au clarificat rolul acțiunii în ansamblul structurii narative (C. Reis – A.C. Lopes). Tz. Todorov descoperă o *logică a acțiunii*, subliniind relativa autonomie a acesteia față de personaj: acțiunile nu există pentru a servi de „ilustrare" persona-

jelor, ci, dimpotrivă, personajele sunt subordonate acțiunilor. Bremond stabilește, în același sens, o legătură strânsă între acțiune și personaj, susținând că funcția unei acțiuni nu poate fi definită decât în raport cu inițiativele unui personaj, care e agentul* sau pacientul* acesteia. Din perspectiva semioticii narative (vezi mai sus și definiția), Greimas pune acțiunea în legătură cu actantul* și cu actorul*, elemente esențiale în realizarea secvenței evenimențiale pe care ea o reprezintă. În completarea studiilor consacrate acțiunii, T.A. Van Dijk analizează ceea ce el numește *descrierea acțiunilor*, de fapt o combinație între clasificarea tematică și ierarhizarea acestora dpă diverse tipuri de narații. Van Dijk este de părere că narația utilizează preferențial diverse forme ale acțiunii, în funcție de propria sa configurație structurală și de dominanta tematico-semantică. Un roman polițist, de exemplu, va utiliza o reprezentare amănunțită a acțiunilor, un roman psihologic subordonat unui narator autodiegetic (vezi DIEGETIC) va evita caracterul obiectiv al acțiunii, preferând o reprezentare subiectivă, în timp ce un narator omniscient va proceda la reordonări ale secvenței, stabilind – ca organizator exterior al acțiunii – conexiuni ierarhice între componentele acesteia. În istoria prozei europene, rolul acțiunii a variat semnificativ: după ce, în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, acțiunea a dominat structura prozei și după apogeul incontestabil al narației în secolul al XIX-lea, asistăm în momentul de față la estomparea laturii strict legate de acțiune a prozei narative, în favoarea altor forme de exprimare.
Vezi FOCALIZARE; NARATIV; NARAȚIE.

G.P.D. (1-2); M.M. (3)

ACUMULARE

Figură* realizată prin amplificarea membrilor (cu aceeași funcție sintactică) ai unui grup sintactic sau ai unei propoziții, fără ca vreunul dintre ei să se repete; formă de enumerare*, acumularea este o figură utilizată mai ales în descriere: *Se agață de ea o lume de plante urcătoare, iar trandafirii, după ce îi cuceresc împreună cu glicinele culmea, se prăvălesc* **de-a lungul zidurilor** *tot de marmură* **și împrejurul ferestrelor și ușilor** *încadrate în chenare* **de lapis-lazuli, agată și jasp-sanguin,** *spre a se surpa în tumultoase cascade* **de argint, de aur, de purpură,** *pe când potirele mov ale florilor glicinei cântă cu o notă melancolică pământeasca zădărnicie* (Macedonski). • Cînd în succesiunea termenilor se poate distinge o gradație de sens, acumularea se apropie de climax".
Vezi ENUMERARE.

M.M.

ACUSTIC,-Ă

1. Fonetică ~ Ramură a foneticii* care analizează și descrie proprietățile fizice ale sunetelor* din perspectiva felului în care sunt percepute de către receptor*. Este complementară cu fonetica articulatorie*. Caracteristicile articulatorii și cele acustice ale unui sunet sunt legate între ele, fără să se poată stabili totuși o corespondență de 1:1 (de ex., consoanele palatale* și dentale*, diferite ca loc de articulare, sunt asemănătoare din punct de vedere acustic prin aceea că produc un sunet ascuțit, sunt acute). Producerea sunetelor determină variații ale presiunii aerului, dependente de frecvența, intensitatea și forma vibrațiilor (undelor). Aceste variații sunt înregistrate cu ajutorul spectrografului, spectrul fiecărui sunet având formanți* specifici. **2. Clasificare ~ a sunetelor** Clasificare realizată în funcție de formanții caracteristici fiecărui sunet. De ex., în funcție de concentrarea sau de dispersia formanților, se disting sunete *compacte* (vocala [a], consoanele laringale* velare* și palatale) și sunete *difuze* (vocalele [i, î, u], consoanele labiale* și dentale); în funcție de înălțimea sunetului, influențată de volumul rezonatorului, se disting sunete *acute* (vocalele [e, i], consoanele palatale și dentale) și *grave* (vocalele [o, u], consoanele labiale și velare) etc. **3. Trăsătură** ~ Caracteristică a structurii formanților, utilizată pentru descrierea sunetelor.

L.I.R.

ACUZATIV,-Ă

1. Într-o concepție morfologică asupra cazului* (vezi CAZ_1), caz subordonat (sau regim*) impus numelor de către verbe tranzitive* (vezi TRANZITIV) și de prepoziții, iar adjectivelor*, prin fenomenul de acord*. Astfel, în construcțiile românești: **o** *văd*, **mă** *strigă*, **le** *laudă*, cazul acuzativ apare ca regim al verbelor tranzitive *a vedea, a striga, a lăuda*, iar în construcțiile: *lângă* **mine**, *despre* **tine**, *pentru* **el**, cazul acuzativ apare ca regim al prepozițiilor*; în construcția: *am vorbit despre* **noua** *și* **interesanta** **ta** *carte*, cazul acuzativ al adjectivelor este o consecință a acordului cu

substantivul. Acuzativul neprepoziţional este un caz abstract, cu funcţia de complement direct; rar, are şi valoare concretă, circumstanţială (să se compare: *citeşte* **un roman** (abstract) cu *a învăţat* **o săptămână** *întreagă*; *a alergat* **doi km** (circumstanţial). • În limbile flexionare*, se realizează prin desinenţă* (ca în latină sau în rusă); în limbile cu flexiune restrânsă, se realizează fie prepoziţional (vezi, de ex., în română, utilizarea lui **pe** pentru marcarea, în anumite condiţii lexico-semantice şi sintactice, a acuzativului (ex. *strig* **pe Ion, Pe cine** *aştepţi?*), fie prin restricţii de topică (vezi fr., unde distincţia nominativ – acuzativ se obţine prin antepoziţie vs. postpoziţie). • În limbile cu flexiune de caz săracă, se caracterizează, ca şi alte cazuri, prin sincretism* (sau omonimie*) şi prin ambiguitate*. În română, de ex., întreaga flexiune substantivală şi adjectivală prezintă sincretismul* nominativ = acuzativ. În română, deşi cazul acuzativ se asociază frecvent cu semnificaţia de pacient*, poate exprima şi beneficiarul* (*ajută* **pe Gheorghe**), ţinta* (**mă** *ajunge din urmă*), experimentatorul* (**mă** *doare*, **mă** *impresionează*), durata (*învaţă* **două ore**), spaţiul străbătut (*aleargă* **doi km**). **2. Limbă** ~ În studiile de tipologie*, clasă de limbi caracterizată printr-o codare* specifică a argumentelor*, adică prin selecţia de preferinţă a pacientului în poziţia obiectului direct, căruia îi impune cazul acuzativ, şi a agentului în poziţia subiectului, căruia îi impune nominativul; se opune limbilor de tip *ergativ**. Limbile indo-europene aparţin tipului *acuzativ*.

G.P.D.

ADÂNCIME (STRUCTURĂ DE ~)

În modelele generative* (N. Chomsky, Ch. J. Fillmore), care au în comun principiul organizării limbii pe mai multe nivele, unul dintre nivelele de reprezentare, cel subiacent, foarte abstract, niciodată direct observabil; sin. *structură profundă*; *bază* (vezi $BAZĂ_{II,1B}$). Există mari diferenţe de concepere a structurii de adâncime şi a raportului ei cu structura de suprafaţă* între diversele tipuri de gramatică generativă. **1.** În modelul generativ standard (Chomsky, 1965), structura de adâncime este concepută sintactic, reprezentând, sub forma indicatorilor* sintactici (engl. *phrase markers*), structurile de constituenţi în termeni de categorii* sintactice. Rolul structurii de adâncime este de a genera structurile „bine-formate" dintr-o limbă prin aplicarea regulilor* de structură a frazei şi de subcategorizare. Se distinge de structura de suprafaţă, rezultată după aplicarea regulilor de transformare*. **2.** În GB* (Chomsky, 1981), pentru structura de adâncime corespunde D-Structura*, concepută în cadrul unei scheme cu următoarele nivele de reprezentare:

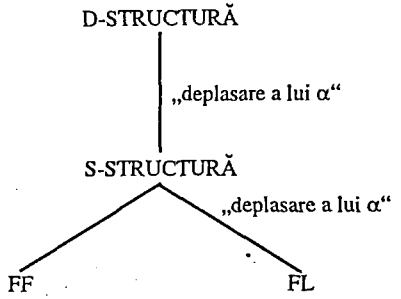

D-Structura este reprezentarea abstractă unde sunt atribuite Θ-rolurile* şi cazul* abstract (vezi CAZ_{IV}), aflându-se sub guvernarea principiului proiecţiei* şi a criteriului Θ-rolurilor. Distincţia dintre D-Structură şi S-Structură nu este de grad de abstractizare, ambele fiind la fel de abstracte, şi nici de tip de reprezentare, ambele fiind concepute sintactic, ci de cantitate de informaţie, S-Structura asigurând, prin înregistrarea *urmelor**, o informaţie completă, întreaga informaţie relevantă pentru reprezentarea semantică şi sintactică. **3.** În modelul Fillmore, structura de adâncime nu mai este concepută sintactic, ci logico-semantic, în termenii categoriilor de caz* (vezi CAZ_{II}). Orice propoziţie de adâncime (sau de bază) are structura: V – Caz_1 – Caz_2... – Caz_n, adică un predicat* şi mai multe cazuri logico-semantice: *agent*, *pacient*, *experimentator*, *instrument*, *sursă* etc., şi aparţine gramaticii universale (vezi $GRAMATICĂ_{II}$). Se opune structurii de suprafaţă, organizate sintactic, iar convertirea structurii de adâncime în structură de suprafaţă revine transformărilor, al căror rol este de aşezare a diverselor cazuri în poziţiile sintactice de subiect (= subiectivizare) sau de obiect (= obiectivizare).

Vezi GRAMATICI GENERATIVE; GRAMATICĂ A CAZULUI; GB.

G.P.D.

ADECVARE

1. În modelele* lingvistice formalizate, parametru semnificativ pentru stabilirea justeţei (validităţii) unei gramatici, permiţând alegerea, dintre mai multe modele posibile, a aceluia cu gradul de adecvare cel mai înalt în raport cu realitatea

lingvistică pe care o aproximează (vezi MODEL). • În concepția lui N. Chomsky (1965), modelul cu gradul de adecvare cel mai înalt este cel generativ*, a cărui *putere generativă, descriptivă* și *explicativă* este cea mai mare, fiind modelul care asigură generare (producerea) celor mai întinse porțiuni din limbile naturale, captarea și explicarea celor mai numeroase fenomene sintactice și care permite generalizările cele mai semnificative pentru funcționarea și organizarea a numeroase limbi, oferind baza pentru o gramatică universală* (vezi EVALUARE). **2. ~ stilistică și situațională** Concordanță între structura codului lingvistic folosit și datele concrete ale situației* de comunicare și ale stilului funcțional (ale limbajului*) cerut de această situație. Realizarea acestei concordanțe este expresia competenței* comunicative a vorbitorilor. Fiecare comunitate* lingvistică și fiecare stil funcțional are propriul sistem de cerințe și de reglementări care guvernează selecția și utilizarea diverselor componente ale codului lingvistic. De ex., utilizarea limbii într-un anumit domeniu socio-profesional și de către vorbitori cu un anumit grad de instrucție și de cultură, în mediu rural sau urban, în situație familiară sau solemnă de comunicare etc. determină selectarea anumitor tipare de construcție și evitarea altora, preferința pentru anumite sfere lexicale și excluderea altora etc.; formulele de adresare și de salut se realizează și ele diversificat, depinzând de contextul situațional imediat, chiar dacă vorbitorii folosesc aceeași limbă.

G.P.D.

ADERENȚĂ

În sintaxa românească, termen folosit pentru legarea determinanților de regent în absența unor mărci formale de subordonare, deci fără ca determinanții să suporte constrângerile formale impuse de regent. Se vorbește, de ex., de aderența adverbului în relația lui cu regentul, explicabilă prin natura neflexibilă a clasei adverbului, dar și prin relația sintactică mai puțin strânsă față de regent (adverbul aparține circumstanțialelor*, determinanți adesea facultativi*). Aderența se deosebește de *acord** și de *recțiune**, în cazul cărora subordonarea se manifestă prin restricții formale.

G.P.D.

ADESIV

Caz cu valoare locativă nonorientată exprimând locul (poziția și vecinătatea imediată) față de un punct de reper. Unele lucrări disting *adesivul*, limitat la exprimarea poziției în spațiu, de *abesiv*, care exprimă situarea în vecinătatea a ceva sau a cuiva; alte lucrări le cuprind sub același nume, *adesiv*. • Marcarea morfologică a cazului adesiv apare numai în limbile cu flexiune cazuală extrem de bogată (limbile fino-ugrice, de ex.). În română și în celelalte limbi romanice, adesivul nu are realizare morfologică, ci numai una prepozițională, valoarea semantică locativă fiind conținută în prepoziție (ex. *El se află* **la** *facultate*; ~ **lângă** *fereastră*); de aceea, româna nu are un adesiv ca formă distinctă de caz morfologic (vezi CAZ_I), ci numai ca manifestare a cazului în accepția lui semantico-localistă (vezi CAZ_{III}).

G.P.D.

ADIACENȚĂ

1. Condiție de ~ În GB*, constrângere impusă, în anumite limbi, de către guvernori (capurile* de grup: V(erb) și Prep(oziție)) complementelor, limitând atribuirea* cazului (vezi CAZ^{IV}) numai la situația așezării obligatorii a nominalului în imediata vecinătate a guvernorului. Regula de adiacență este foarte strictă pentru engleză, unde nici o separare a grupului V(erb) + O(biect) D(irect) nu este admisă, dar este mai puțin constrângătoare în franceză, unde grupul V + OD poate fi separat prin modale și cantitative (ex. *J'achète* **rarement** *des livres*); restricția este aproape inexistentă în română, unde același grup poate fi separat și de circumstanțiale, ca în franceză, și de argumentul* O(biect) I(ndirect) (ex. *Cumpăr* **adesea copiilor** *cărți de povești*). **2. Pereche de ~** În analiza conversațională (vezi $ANALIZĂ_{12}$), unitate minimală a organizării conversației*, care definește o normă de expectație. Perechile de adiacență sunt secvențe de două enunțuri* consecutive, produse de emițători* diferiți, ordonate ca o succesiune de părți și structurate astfel încât prima parte reclamă cu necesitate o anumită parte a doua. Clasa perechilor de adiacență este reprezentată de secvențe ca: întrebare-răspuns, salut-salut, ofertă-acceptare/refuz, invitație-acceptare/refuz, compliment-acceptare/ respingere etc. De ex.: A. *Unde te duci?* B. *La facultate!*; A. *Vino sâmbătă pe la noi.* B. *Cu plăcere / Nu pot.* Rafinarea definiției acestui concept a determinat substituirea criteriului adiacenței cu acela al relevanței condiționate. Esențială nu este alăturarea celor două părți ale unei perechi de adiacență – pentru că între acestea pot fi inserate alte intervenții* (cf. A. *Unde*

te duci? B. De ce mă întrebi? A. Poate te însoțesc. B. *La facultate!*) –, ci faptul că fiind dată o primă parte a perechii, o anumită parte a doua este direct relevantă și așteptată. Se poate vorbi despre o organizare preferențială a perechilor de adiacență, în sensul că nu toate enunțurile care pot funcționa ca parte secundă a unei perechi au același statut; unele reprezintă alternative structurale care se conformează așteptărilor și sunt nemarcate, altele sunt mai neașteptate și sunt marcate* prin diverse grade de complexitate structurală. În cazul unei solicitări, de ex., refuzul este o alternativă marcată adesea printr-o formulare mult mai complicată decât acceptarea, care reprezintă alternativa nemarcată. Perechile de adiacență constituie o tehnică frecventă de selectare a emițătorului următor (vezi ACCES LA CUVÂNT).

G.P.D. (*1*); *L.I.R.* (*2*).

ADJECTIV

Clasă de cuvinte constituind, în limbile cu flexiune, o parte* de vorbire flexibilă* a cărei caracteristică semantică este raportarea la substantiv, fie exprimând calități și relații ale substantivului (adjectiv calificativ și adjectiv relațional), fie asigurând actualizarea* acestuia în vorbire (adjectiv determinativ), și a cărei caracteristică gramaticală este subordonarea față de substantiv, manifestată prin acord*. • Morfologic, adjectivul se caracterizează, în limbile cu flexiune, prin categoriile de gen, de număr și de caz, impuse prin acordul cu substantivul și manifestate adesea solidar (vezi AMALGAMARE$_1$; de ex., rom. *unei stele luminoase*, unde o singură desinență [-**e**] marchează cele trei categorii), și prin categoria specifică a comparației*, care exprimă gradarea calității, fie în mod absolut, fie prin comparație. Marcarea gradării este diferită de la un grup de limbi la altul, realizându-se sintetic (sau afixal), în cazul latinei sau al germanei (în lat., de ex., adjectivul primește la comparativ* afixele: *-ior*, pentru mase. și fem., și *-ius*, pentru neutru; *clarior*, *clarius* „mai strălucitor"), sau analitic, cu ajutorul morfemelor mobile* de proveniență adverbială, în cazul limbilor romanice (rom. **mai** *frumos*; fr. **plus** *beau*; it. **più** *bello*). • Sintactic, adjectivul se caracterizează prin acordul cu numele (substantiv și unele pronume) și prin așezarea într-un G(rup) N(ominal), în poziția de atribut* adjectival (*o casă **frumoasă și nouă***), într-un G(rup) V(erbal), în vecinătatea unui verb copulativ, în poziția de *nume predicativ**, iar, în structuri derivate*, în poziția de *element predicativ suplimentar** (*ea este* **sinceră**; *o consider* **sincer**ă). În gramatica franceză, poziția de atribut este denumită, pentru adjectivele calificative, *epitet** (vezi fr. *une* **belle** *maison*), iar pozițiile nume predicativ și element predicativ suplimentar sunt desemnate terminologic prin *atribut* (vezi fr. *elle est* **sincère**; *je la considère comme* **sincère**). • Semantic, se disting trei clase de adjective, clasificare susținută și de particularități morfosintactice: a) *adjective calificative*, care exprimă însușiri ale obiectelor, iar, morfosintatic, sunt singurele care permit gradarea și singurele care satisfac atât poziția de atribut, cât și pe cea de nume predicativ (*ea este* (*o studentă*) **frumoasă și inteligentă** / *este* **mai frumoasă și mai inteligentă** *decât sora ei*); b) *adjective relaționale*, care exprimă o relație între două substantive, iar, morfosintactic, nu cunosc categoria comparației și, în mod normal, nu apar în poziția de nume predicativ (ex. *uniformă* **școlară** „de școlar", *magazin* **sătesc** „de la sat", *urs* **polar** „de la pol", *vin* **românesc** „din România", *comportare* **psihică**, „privind psihicul" etc.); c) *adjective determinative*, a căror funcție este fie de actualizare a unui substantiv, apropiindu-se de rolul articolului* (se comportă astfel adjectivele demonstrative*, posesive* și unele nedefinite*), fie de cuantificare, deci de specificare cantitativă a extensiunii* predicatului (unele adjective nedefinite și negative*) și care, morfosintactic, se caracterizează prin restricții de topică, până la situații de topică fixă* în raport cu capul* de grup, precum și prin absența categoriei comparației și prin imposibilitatea apariției lor ca nume predicative (vezi **acest** *elev*, *elevul* **acesta, unii** *elevi*, **fiecare** *elev*, **oricare** *elev*, **nici un** *elev*, **toți** *elevii*). Dată fiind deosebirea semantică, susținută și morfosintactic, unele gramatici propun distingerea terminologică între *determinative* și *adjective* sau chiar între *determinative*, *adjective*, și *pseudo-adjective*, păstrând termenul *adjectiv* numai pentru „calificative", eventual, pentru „calificative"și „relaționale". În gramatica românească, toate cele trei clase sunt desemnate terminologic prin *adjectiv*, pe baza trăsăturii sintactice comune a acordului cu substantivul; termenii *calificativ* / *relațional* / *determinativ* se păstrează pentru subspecii semantice de adjectiv. • Ca proveniență, se disting, cu unele diferențe de la o limbă la alta, clase cum sunt: a) *adjective propriu-zise*, clasă deschisă, care grupează adjective moștenite și

împrumutate, precum şi adjective create pe teren românesc prin derivare* cu sufixe adjectivale* (ex. *alb*, *negru*; *kaki*, *sincer*; *auriu*, *încântător*); b) *adjective pronominale*, clasă închisă de adjective, fiecare având un corespondent pronominal, identic ca formă sau aproape identic. În funcţie de corespondenţa cu un anume tip de pronume, adjectivele pronominale sunt: DEMONSTRATIVE, POSESIVE, NEHOTĂRÂTE, NEGATIVE, RELATIVE, INTEROGATIVE (ex.: **acest** *elev*, *elevul* **meu**, **oricare** *elev*, **fiecare** *elev*, **nici un** *elev*, **care** *elev*); c) *adjective participiale*, cuprinzând clasa participiilor acordate (în română, participiile se comportă adjectival, cu excepţia celor din structura formelor verbale compuse*; ex.: *om* **învăţat**, *pământ* **moştenit**); d) *adjective gerunziale*, cuprinzând clasa, puţin numeroasă în româna actuală, a gerunziilor acordate (ex.: *femeie* **suferindă**); e) *adjective provenind din numerale acordate* (ex.: *puteri* **înzecite**). Adjectivele gerunziale şi participiale se comportă ca orice adjectiv calificativ, acceptând combinarea cu morfemele comparaţiei; adjectivele pronominale şi cele provenind din numerale nu acceptă gradarea şi comparaţia, includerea lor în clasa adjectivelor realizându-se pe baza acordului cu substantivul. Raportând clasificarea semantică la cea după provenienţă, se constată corespondenţa adjectivelor determinative şi a celor pronominale. • Ca parametru tipologic, este relevantă poziţia adjectivului calificativ în GN faţă de capul* (centrul) grupului, în funcţie de care se disting: limbi „head first" (capul, pe prima poziţie şi adjectivul postpus) şi cele „head last" (capul, pe ultima poziţie, iar adjectivul antepus). Româna aparţine limbilor de tip „head first", caracterizându-se printr-o topică sintactică normală cu adjectivul calificativ postpus (*un oraş* **frumos**, *o fată* **inteligentă**, *o carte* **nouă**). Antepunerea* (vezi INVERSIUNE) reflectă o aşezare a componentelor cu rol stilistic, dobândind valoare emfatică sau afectivă (**frumosul** *oraş*, **iubitea mea** *mamă*).

G.P.D.

ADJECTIVAL,-Ă

1. Grup ~ Termen impus de gramatica generativă*, desemnând o structură de constituenţi alcătuită în jurul unui adjectiv, în calitate de centru* (sau cap*) de grup*, însoţit sau nu de un predeterminant cantitativ sau gradual (ex. **(prea)** *capabil*, **(grozav de)** *capabil*, **(destul de)** *capabil*) şi urmat de determinanţii lui obligatorii (complementele* sau argumentele* adjectivului) şi/sau de determinanţi facultativi; sin. parţial cu *sintagmă* ~, termen utilizat de gramatica structurală* pentru un grup adjectival a cărui structură are doi componenţi: adjectivul şi determinantul său. • Numai o clasă restrânsă de adjective are capacitatea de a primi complemente, care pot fi realizate nominal sau propoziţional (vezi *util studenţilor*, cu un complement realizat prin nominal, dar *sigur de ceva* / ~ *că va reuşi*, unde complementul se poate realiza sau nominal, sau propoziţional) şi cărora adjectivul le impune restricţii de formă: de caz, de prepoziţie (*capabil* **de...**, *sigur* **pe...**, *necesar* **cuiva**, *prielnic* **mie**) şi le impune rolul tematic (vezi *gelos pe...*, rolul ţintă*; *util studenţilor*, rolul beneficiar*; *capabil de...*, rolul pacient* etc.). Alte adjective primesc numai determinanţi facultativi, a căror funcţie semantică este de a limita predicaţia adjectivului sau de a reduce semantismul vag al unora dintre ele (ex. *bună la matematică*, *fericită în căsnicie*) sau de a stabili circumstanţa de manifestare a calităţii (ex. *fericită acum şi aici*). Structura unui GAj (= simbol pentru grup adjectival) este: (Det) Aj Compl (Adjunct). **2. Locuţiune** ~ Grup fix* (neanalizabil) de cuvinte (vezi LOCUŢIUNE) care funcţionează global ca un adjectiv, exprimând o calitate sau o relaţie a obiectelor, iar, morfosintactic, apare în contextele şi cu funcţiile proprii adjectivului. Vezi, de ex., comportamentul grupurilor neanalizabile *de seamă*, *în stare*, care apar în contextul unui verb copulativ şi al unui substantiv regent (*este un poet de seamă*; *este în stare* / *om în stare de efort*), unul primind obligatoriu un complement prepoziţional, iar amândouă având capacitatea de a primi morfeme ale gradării şi complemente ale comparaţiei (*este cel mai de seamă dintre poeţi*; *este mai în stare decât mine de efort*). **3. Sufix** ~ Clasă de sufixe* lexicale care, ataşate la baze* substantivale sau verbale, creează cuvinte noi aparţinând clasei adjectivului (vezi DERIVARE). În limba română, cele mai productive* sufixe adjectivale sunt: *-esc* (*cer***esc**, *pământ***esc**); *-iu* (*aur***iu**, *pământ***iu**); *-os* (*inim***os**, *dur***eros**); *-tor* (*chinu***itor**, *fermecă***tor**), iar, dintre sufixele neologice, *-bil* (*locu***ibil**, *lăuda***bil**). **4. Articol** ~ Specie de articol* hotărât* proprie limbii române; sin. *demonstrativ*. Creaţie pe teren românesc din formele pronumelui demonstrativ*, repetă aproape identic un proces anterior petrecut în trecerea de la latină la română: ştergerea valorii

demonstrativului şi transformarea lui în articol hotărât, probând sensibilitatea limbii române faţă de parametrul individualizării*. Această sensibilitate se manifestă prin inventarul bogat de articole (vezi şi articolul GENITIVAL* sau POSESIV) şi prin nevoia expresă de marcare redundantă* a individualizării (în exemplul *rochia* **mea cea** *nouă*, limitarea extensiunii* predicatului la un *anumit* obiect se realizează, simultan, prin două articole hotărâte, precum şi prin determinantul posesiv). • Articolul adjectival apare în grupuri de patru termeni: substantiv + art. sudat + articol adjectival + adjectiv (sau grup prepoziţional sau numeral ordinal), preferând însă construcţia cu cinci termeni, în care substantivul este însoţit de un determinant posesiv (ex. *rochia mea cea nouă*; *rochia cea dintâi*; *rochia cea din cuier*). Ca articol, repetă informaţia de gen, de număr şi de caz a substantivului individualizat. Când regentul substantival lipseşte, articolul adjectival preia funcţia capului* de grup, transformându-se în pronume semiindependent* (vezi *Rochia de pe pat este curată,* **cea** *de pe scaun este murdară*). Pe lângă rolul semantic de individualizare, articolul adjectival, apărând în grupuri nominale cu structură amplă, îndeplineşte şi rolul sintactic de legare a componentelor şi de explicitare a relaţiilor sintactice, trimiţând neechivoc, prin formele flexionare, spre capul de grup.
Vezi ARTICOL; SEMIINDEPENDENT.

G.P.D.

ADJECTIV(IZ)ARE

Tip de schimbare a clasei morfologice a cuvintelor (vezi CONVERSIUNE) al cărui specific este trecerea în clasa adjectivului*. Trecerea este marcată simultan sintactic şi morfologic: sintactic, prin apariţia în contexte improprii clasei de origine, dar specifice clasei adjectivului, iar morfologic, prin selecţia morfemelor de gen, număr şi caz impuse prin acord* şi prin combinarea cu morfemele de gradare* (ex. *femeie* **suferindă**; *carte* **citită**; *eforturi* **înzecite**; *„Zoe, Zoe, fii* **bărbată**!" (Caragiale); „şi dacă un albastru cer / se scurge din morminte / şi se preface şi se duce / spre deltele **mai suse**" (N. Stănescu). • Adjectivarea este, în română, un procedeu regulat, gramaticalizat, în cazul participiului, care, exceptând apariţiile din formele verbale compuse*, devine adjectiv, şi al numeralului multiplicativ*. Accidental, ca procedeu al limbajului poetic*, orice tip de adjectivare este posibil, mai ales în poezia modernă (vezi N. Stănescu).
Vezi CONVERSIUNE.

G.P.D.

ADJUNCT

Termen impus de gramatica structuralistă* şi preluat de teoriile poststructuraliste desemnând orice constituent suprimabil din componenţa unei sintagme* sau a unui grup* sintactic: sin. *modificator*; *determinant facultativ*. • În GV (= grup verbal) şi GAj (= grup adjectival), adjunctul se opune argumentelor* (sau complementelor*), determinanţii ceruţi de sintaxa şi semantica internă a centrului* (sau capului*) de grup, cărora centrul le impune restricţii de formă: de caz şi de prepoziţie şi rolul* tematic. Vezi, de ex., în grupul verbal: *A găsit soluţia astăzi, pe neaşteptate*, distincţia dintre adjuncţii *astăzi* şi *pe neaşteptate*, determinanţi suprimabili, în absenţa cărora enunţul rămâne reperat, şi argumentul (sau complementul) *soluţia*, cerut obligatoriu de verb şi căruia verbul îi impune acuzativul* şi rolul de pacient* (vezi şi CIRCUMSTANŢIAL). În GN (= grup nominal), adjunctul corespunde adjectivelor calificative şi determinanţilor prepoziţionali, opunându-se determinativelor*. Vezi, de ex., în grupul nominal: *toţi aceşti elevi studioşi din (ultima) clasă*, atributele *studioşi* şi *din clasă* funcţionează ca adjuncţi, fiind determinanţi suprimabili, iar determinativele *toţi* şi *aceşti*, al căror rol este de specificare cantitativă şi de identificare a obiectului, nu intră în clasa adjuncţilor.

G.P.D.

ADJUNCŢIE

În GG, tip de transformare de permutare* care, spre deosebire de substituţie*, determină reorganizarea ierarhică a structurii de bază, categoria deplasată schimbându-şi poziţia ierarhică în raport cu celelalte categorii. Vezi o schemă de tipul:

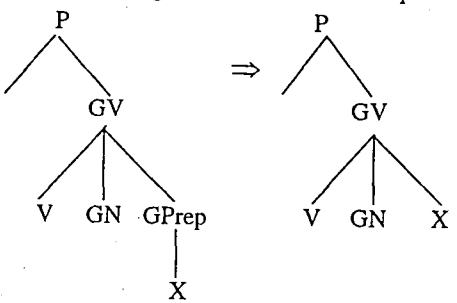

reprezentând fenomenul sintactic din engleză numit „deplasarea dativului" (ex.: *They offered flowers to the ladies at the party* ⇒ *They offered the ladies flowers at the party*; nominalul obiect indirect prepoziţional *the ladies* ajunge la acelaşi nivel cu nominalul obiect direct *flowers*).
Vezi şi PERMUTARE; TRANSFORMARE.

G.P.D.

ADNOMINAL (DATIV ~)
Termen atribuit unei situaţii sintactice n e s p e c i f i c e pentru dativ*: dativul dependent de un centru* substantival, deci dativul din structura unui G(grup) N(ominal), având funcţia de atribut*. • Tiparul sintactic cu dativ adnominal, prezent şi în latină, se realizează în română fie în vecinătatea unor substantive nearticulate aparţinând clasei numelor de rudenie sau de demnităţi (ex.: *nepot* **surorii mele**; *domn* **ţării Româneşti**), construcţie rară în româna actuală, fie în vecinătatea unor substantive (articulate sau nearticulate) de provenienţă verbală, unde construcţia cu dativul reflectă păstrarea disponibilităţilor combinatorii de tip verbal (ex. *trimitere de ajutoare* **copiilor**).

G.P.D.

ADORDONARE
Vezi NONDEPENDENŢĂ; RELAŢIE.

ADRESARE
Indicare explicită de către emiţător* a destinatarului* unui mesaj*, prin utilizarea unor mijloace lingvistice, însoţite sau nu de elemente non-lingvistice sau paralingvistice*. Adresarea implică două operaţii de bază: desemnarea destinatarului prin forme nominale sau pronominale şi solicitarea acestuia să-şi asume un asemenea rol, prin folosirea vocativului (cu intonaţie specifică) şi/sau prin forma imperativă a enunţurilor. În română sunt folosite ca forme de adresare: a) *substantive*: 1) *proprii* (prenume, nume de familie, porecle); 2) *comune*, cu anumite trăsături semantice: nume generice de persoană (*domn, doamnă, domnişoară, om, femeie, băiat, fată, moş, babă*); nume generice desemnând relaţii interpersonale (*prieten,-ă; coleg,-ă* etc.); nume de rudenie (*mamă, tată, frate, soră* etc.); nume de funcţii sau profesii, titluri (*preşedinte, ministru, director, doctor, profesor, primar, prinţ* etc.); nume indicând originea etnică sau provenienţa regională a persoanei (*român, francez, rus, moldovean, ardelean* etc.); nume de animale sau nume generice referitoare la animale, folosite metaforic (*cocoşel, pui, puică, bou, măgar, vită, animal* etc.); nume mitologice sau religioase, unele folosite metaforic (*amazoană, zeu, zeiţă, drac, diavol, înger*); nume exprimând o calificare sau evaluare, folosite adesea metaforic (*tâlhar, hoţ, crai* etc.); b) *adjective substantivizate* prin adăugarea articolului hotărât enclitic, exprimând o apreciere subiectivă a relaţiilor dintre interlocutori (*drag, scump, iubit, stimat* etc.) sau a caracteristicilor (fizice, morale etc.) ale interlocutorului (*frumos, chior, deştept, prost, mincinos* etc.); c) *numerale* (cardinale sau ordinale) folosite substantival sau substantivate (*cei doi, cei trei, primul, al doilea* etc.); d) *formele de persoana a II-a sg. şi pl. ale pronumelor personale, inclusiv formele pronominale de politeţe* (*tu, voi, dumneata, dumneavoastră, domnia ta, domniile voastre, mata* etc.). • Folosite pentru adresare, aceleaşi forme au proprietăţi semantice şi/sau gramaticale distincte de cele care se manifestă în cazul uzurilor strict referenţiale. Acest fapt este evident pentru anumite clase semantice de substantive comune şi pentru adjectivele substantivizate, a căror folosire la vocativ le conferă valori metaforice, exprimând o anumită atitudine afectivă (favorabilă sau nefavorabilă, peiorativă, uneori ironică) faţă de destinatar (de ex.: *puiule, hoţule, urâtule, boule, măgarule, deşteptule, diavole* etc.) şi uneori chiar semnificaţii antonimice faţă de cele exprimate curent (vezi, de ex.: *urâtule, prostule*, care pot exprima afecţiunea, vs. *frumosule, deşteptule*, care sunt folosite ironic) (vezi ANTIFRAZĂ). Unele substantive comune nu pot fi folosite ca forme de adresare decât în sintagme, de obicei precedate de un nume generic de persoană (în vocativ), pe lângă care funcţionează ca determinante apozitive (*domnule preşedinte, doamnă directoare* etc.). Selectarea formelor de adresare adecvate în anumite situaţii de comunicare este un aspect al competenţei* comunicative a vorbitorilor unei limbi.
Vezi şi POLITEŢE (PRAGMATICĂ); REGULĂ (SOCIOLINGVISTICĂ).

L.I.R.

ADSTRAT
Ansamblu al elementelor pătrunse, pe diverse căi, într-o limbă, după constituirea acesteia ca idiom* distinct. Prezenţa unor asemenea elemente este

explicabilă fie prin vecinătatea geografică a unor populații care vorbesc limbi diferite, fie prin împrejurări de ordin istorico-politic, fie prin contacte culturale. Spre deosebire de superstrat*, care joacă un anumit rol în definitivarea structurii de ansamblu a unei limbi, elementele de adstrat produc îndeosebi schimbări de ordin cantitativ, îmbogățind lexicul limbii, precum și inventarul mijloacelor sale derivative (prefixe, sufixe). Sunt posibile însă și modificări semantice, unele dintre ele datorate calcului*. În română, adstratul este reprezentat de elemente împrumutate din pecenegă, cumană, tătară, turcă, maghiară, limbile slave învecinate, greaca bizantină și neogreacă, germană, engleză etc. Un loc aparte îl ocupă elementele latino-romanice, a căror pătrundere masivă, începând cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, a determinat intrarea în desuetudine a unor împrumuturi mai vechi și consolidarea trăsăturilor romanice originare. • Termenul este folosit mai ales în lingvistica romanică, uneori ca sinonim al lui *superstrat*; întrucât nu oferă posibilitatea unor generalizări semnificative, apare relativ rar.
Vezi și CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENȚĂ; ÎMPRUMUT; SUBSTRAT; SUPERSTRAT.

L.I.R.

ADVERB

Clasă de cuvinte neflexibile* a căror trăsătură esențială este așezarea pe lângă un verb, un adjectiv sau alt adverb, exprimând circumstanțe și caracteristici sau precizându-le sensul, iar, sintactic, funcționând ca determinanți facultativi* (sau adjuncți*). Gramaticile includ în clasa adverbului cuvinte eterogene, a căror unică trăsătură comună este invariabilitatea. • Morfologic, în afara caracterului invariabil comun tuturor adverbelor, o clasă numeroasă de adverbe se caracterizează prin categoria comparației*, acceptând gradarea caracteristicii verbului sau a adjectivului și, implicit, combinarea cu morfemele acestei categorii (ex. **mai** *departe*, **mai** *târziu*, **mai** *repede*, **mai** *bine*, **mai** *mult*). • Sintactic, în clasa adverbelor se cuprind, sub aspectul vecinătăților și al relațiilor, următoarele tipuri: a) *adverbe subordonate*, cele mai multe funcționând ca determinanți facultativi (sau adjuncți) ai verbului, ai adjectivului, ai adverbului, ai interjecției (ex. *lucrează* **mult, repede** *și* **bine; grav** *bolnavă* **astăzi**; *hai* **repede!**), iar câteva, în funcție de natura semantică inerentă* a verbului, ca determinanți obligatorii* (sau argumente*) (ex. *provine* **de acolo**; *se comportă* **normal**; *durează* **câtva**); b) *adverbe regente*, care funcționează ele însele ca centre* de grup; își atrag complementele, cărora le impun restricții de formă: de prepoziție, de caz (ex. *indiferent* **de...**, *alături* **de...**, *concomitent* **cu...**, *aidoma* **lor**) sau se asociază cu determinanți cantitativi, modali sau graduali, care le limitează sau le specifică predicația (ex. *destul de* **departe**, *aparent* **târziu**, *oarecum* **bine**); c) *adverbe propoziționale*, numite, în gramatica românească, și *predicative*, cele care domină (vezi DOMINARE) o întreagă propoziție, legându-se de aceasta fie conjuncțional, fie prin prin aderență* sau parantetic (ex. **sigur** *că va reuși* / **sigur** (,) *va reuși*; **negreșit** *că va reuși* / **negreșit** (,) *va reuși*; **poate** *că va reuși* / **poate** (,) *va reuși*); d) *adverbe substitute de frază*: *da*, *nu* sau echivalentele lor emfatice: *firește*, *negreșit*, *sigur*, *nicidecum*, care pot apărea independent, formând ele singure propoziții neanalizabile*, sau pot însoți propoziția al cărei echivalent îl constituie (ca răspuns la întrebarea: „Vii la școală?", poate apărea sau numai substitutul frazal *„Da"*, sau adverbul însoțit de propoziție: *„Da, vin"*); e) *adverbe relative*, a căror caracteristică este, simultan, de conectori* subordonatori pentru introducerea subordonatelor relative* și de substitute* (ex. *locul* **unde...**, *ziua* **când...**, *felul* **cum...**); f) *semiadverbe** (sau *clitice** adverbiale), caracterizate, fonetic, prin pierderea accentului* în frază și legarea obligatorie de un cuvânt care poartă accentul sintactic (**și / tot** *el*; **și / tot** *azi*), iar, distribuțional, prin ocurența în vecinătăți extrem de variate, inclusiv în contextul unui nominal (**și / tot / doar** *Ion*; **și / tot / doar** *el*; **și / tot / doar** *doi*), și prin restricții de topică, apărând în antepoziție față de cuvântul pe care îl precizează și neacceptând separarea de acesta. • Semantic, este evidentă aceeași eterogenitate, gramaticile distingând, după rolul semantic îndeplinit, următoarele specii: a) *adverbe circumstanțiale*, care exprimă localizarea în spațiu și timp a acțiunilor, a stărilor și a însușirilor (*departe*, *aproape*; *zilnic*, *totdeauna*) sau o apreciere modală, cantitativă, graduală (*lucrează* **bine, superficial; mult, puțin; destul de** *bine*); b) *adverbe modalizatoare*, lexicalizări ale operatorilor modali de necesitate sau de posibilitate, dar și ale modalizatorilor deontici* și de atitudine* (*posibil*, *probabil*, *poate* (adv.), *pesemne*, *cică*, dar și *obligatoriu* (*să...*),

nedemn (*să...*), *surprinzător* (*că...*); c) *adverbe pronominale*, a căror caracteristică referențială este lipsa unei referințe proprii, pe care o procură prin legarea* obligatorie de un antecedent* (vezi, de ex., *am fost* **la teatru** *și* **de acolo**, *la facultate*; **școala unde** *învăț*). Dintre acestea, adverbele demonstrative (*aici*, *acolo*) pot funcționa atât ca anaforice* (sau substitute*), cât și ca deictice*, utilizare în care decodarea este posibilă prin raportare la situația* de comunicare (vezi utilizările deictice: **Aici** *este foarte cald*; *Vreau să-mi dai caietul de* **acolo**); d) *adverbe de afirmație* și de *negație*: *da*, *nu* și echivalentele lor; e) *adverbe care funcționează ca mărci ale exclamației* (ex. **Ce** *frumos s-a făcut!*; **Cât de** *frumoasă!*), *ca mărci ale interogației* (**oare**, arh. **au**), *ca mărci ale gradării* (rom. **mai, foarte, prea, tot așa de**), unele dintre ele pierzându-și autonomia* și devenind afixe mobile* (vezi, de ex., statutul mărcilor de gradare **mai, foarte**); f) *adverbe sau locuțiuni adverbiale* cu funcție de conectori textuali, al căror rol este de a asigura coeziunea* textuală (ex. *pe scurt*, *în fond*, *mai precis*, *la urma urmei*, *de altfel*, *totuși*, *dimpotrivă*) etc. Clasele semantice enumerate sunt interferente, căci criteriile avute în vedere sunt eterogene. Cele pronominale și deictice, de ex., privesc modul de a-și procura referința, în timp ce circumstanțialele privesc tipul de referință, astfel încât există adverbe care, în același timp, sunt pronominale și circumstanțiale; altele funcționează, în același timp, ca mărci exclamative și de gradare etc. În multe limbi, romanice și neromanice, se stabilește o relație morfologică sistematică, marcată afixal, între adverb și adjectiv*; vezi, de ex., sufixele adverbiale* fr. *-ment*, engl. *-ly*, atașate adjectivelor (fr. adj. *certaine*, adv. *certainement*; adj. *franche*, adv. *franchement*; engl. adj. *bad*, adv. *badly*; adj. *glad*, adv. *gladly*). Specificul limbii române constă în identitatea formei adjectivului (masc. sg.) și a adverbului, exceptând distincția afixală sporadică: sufix adjectival *-esc*/ sufix adverbial *-ește* (*bărbătesc - bărbătește*) și câteva rădăcini diferite. În majoritatea aparițiilor din română, distingerea celor două clase se face în exclusivitate sintactic [*citește* **corect** (adv.) – *răspuns* **corect** (adj.)], româna apelând, paradoxal, la procedeul conversiunii*, deși ponderea procedeului în ansamblul sistemului este scăzută (vezi FORMARE A CUVINTELOR).

G.P.D.

ADVERBIAL,-Ă

1. Grup ~ Termen impus de gramatica structurală și de cea generativă* pentru a desemna o structură de constituenți grupând adverbul, în calitate de centru* (sau cap*) de grup, și determinanții lui. În afara adverbelor de gradare, a celor de aproximare, de modalizare, de precizare sau de limitare a predicației adverbiale, admise de orice adverb care acceptă categoria comparației* (ex. **destul de** *bine*, **alarmant de** *bine*, **aproape** *bine*, **omenește** *posibil*, **poate** *departe*), puține sunt adverbele care primesc complemente*, deci determinanți obligatorii, cărora le impun restricții de formă: de caz, de prepoziție (*aidoma* **lor**, *concomitent* **cu...**, *dincolo* **de...**, *indiferent* **de...**). **2. Locuțiune** ~ Grup fix* (neanalizabil) de cuvinte (vezi LOCUȚIUNE) care apare cu semnificația globală a unui adverb, iar, sintactic, satisface contextele proprii adverbului și funcțiile acestuia (ex. *privește* **de jur împrejur**; *mănâncă* **din când în când**; *se simte* **din ce în ce** *mai bine*). Clasificarea locuțiunlor adverbiale urmează criteriul semantic de clasificare a adverbelor, distingându-se clase ca: *de loc* (*privește* **în față, de jur împrejur**), *de timp* (*bolnavă* **din când în când, ~ din nou**); *de mod* (*rezolvată* **pe negândite, ~ pe loc**); *de certitudine* (**de bună seamă** *va pleca*, **într-adevăr ~**) etc. **3. Numeral** ~ În gramatica limbii române, specie de numeral realizată printr-un grup de cuvinte cu comportament adverbial (vezi 2), exprimând de câte ori se repetă o acțiune sau se manifestă o calitate; sin. *de repetare*; vezi seria: *o dată*, *de două ori*, *de trei ori...* **4. Sufix** ~ Clasă de sufixe* lexicale care, atașate la baze* substantivale, adjectivale și verbale, creează cuvinte noi aparținând clasei adverbelor de mod (vezi DERIVARE). În limba română, funcționează ca sufixe adverbiale: *-ește* (*copilăr***ește**); *-iș -îș* (*cruc***iș**), *târ***âș**), sufixul neologic *-mente*, limitat la împrumuturi* cu structură analizabilă (*literal***mente**, *total***mente**).

G.P.D.

ADVERBIALIZARE

Tip de schimbare a clasei morfologice a cuvintelor (sau de conversiune*) al cărui specific este trecerea unui cuvânt în clasa adverbului*. Semnele trecerii sunt, simultan, morfologice și sintactice: morfologic, are loc pierderea flexiunii, noul cuvânt devenind invariabil*, iar, sintactic, se constată apariția acestuia în contextele și cu funcțiile adverbului. În română, adverbializarea este un

procedeu regulat, gramaticalizat, în cazul trecerii adjectivelor calificative* în clasa adverbelor de mod (ex. *citeşte* **corect, frumos, expresiv**). Alte adverbializări *nu* sunt generale şi regulate, privind numai *unii* termeni ai clasei: unele substantive devin sau tind să devină adverbe de timp sau de mod (*învaţă* **noaptea**, *beat* **turtă**, *a strâns florile* **mănunchi**); unele verbe devin adverbe propoziţionale* (**poate / trebuie** *că e bolnav*); unele pronume devin adverbe exclamative (**ce** *frumoasă!*); unele numerale devin adverbe (**mai întâi** *învaţă, apoi se plimbă*) etc.
Vezi CONVERSIUNE.

G.P.D.

ADVERSATIV,-Ă
1. Raport ~ Specie a raportului de coordonare* caracterizată semantic prin punerea în *opoziţie* a două unităţi sintactice: părţi* de propoziţie, propoziţii*, fraze* (ex. *este* **slab, dar sănătos; N-a învăţat, ci s-a distrat). 2. Conjuncţie** ~ Clasă de conjuncţii* şi de locuţiuni conjuncţionale* coordonatoare care servesc la exprimarea raportului adversativ (vezi 1). Fiecare limbă are inventarul propriu de conjuncţii adversative. În română, cu mici excepţii, inventarul este acelaşi pentru nivelul propoziţiei şi al frazei: *ci, dar, însă, iar, şi*, listă a cărei ordine indică o descreştere a puterii adversative, ultimele două conjuncţii funcţionând şi copulativ*. În frază apar, suplimentar, conjuncţia neologică *or* şi locuţiunile conjuncţiunile *numai că, doar că, numai cât.*

G.P.D.

AFAZIE
Tulburare a capacităţii de a comunica prin limbaj, produsă, de obicei, ca urmare a unor leziuni corticale. Afazia poate afecta fie procesul de emitere (afazie motorie sau de expresie), fie procesul de receptare (afazie senzorială), fie ambele procese (afazie mixtă şi afazie totală), perturbând comunicarea orală şi/sau scrisă. *Afazia motorie* se manifestă prin deficienţe de expresie fonică, morfologică sau sintactică (vezi şi AGRAMATISM) în comunicarea orală, dar şi prin deficienţe ale expresiei scrise (vezi şi AGRAFIE). *Afazia senzorială* se manifestă prin surditate electivă (incapacitate de a recunoaşte anumite sunete din limba maternă) şi/sau cecitate electivă (incapacitate de a recunoaşte anumite litere). Afectarea capacităţii de înţelegere a limbajului vorbit şi/sau scris, în ansamblu, este reflectată de imposibilitatea afaziculuí de a urmări o conversaţie sau de a descifra sensul unui text citit (chiar în condiţiile în care lectura cu glas tare este intactă). Afazia *mixtă* şi afazia *totală* se disting prin gradul (variabil, respectiv, maxim) în care sunt afectate emiterea şi receptarea mesajelor. • După R. Jakobson, în funcţie de cele două operaţii principale pe care le implică vorbirea: selecţia şi combinarea unităţilor lingvistice, se disting forme de afazie care presupun tulburări ale similarităţii şi forme de afazie care presupun tulburări ale contiguităţii. În primul caz, se manifestă carenţe ale selecţiei şi substituţiei unităţilor, capacitatea de combinare rămânând relativ stabilă. Producerea şi receptarea enunţurilor sunt imposibile în afara contextului*, contiguitatea determinând în exclusivitate comportamentul verbal al acestor afazici. Operaţiile metalingvistice* sunt deteriorate (cuvintele-cheie fiind înlocuite prin anaforice* abstracte, de tipul *lucru*, pentru substantive, sau *a face*, pentru verbe), metaforele* lipsesc complet şi nu sunt înţelese, în schimb metonimiile* sunt larg folosite (*furculiţă* „cuţit", *masă* „lampă", *sticlă* „geam", *cer* „Dumnezeu" etc.). Al doilea tip de forme de afazie se caracterizează prin alterarea capacităţii de combinare a unităţilor lingvistice inferioare în unităţi de rang superior, operaţiile de selecţie şi substituţie rămânând relativ neafectate. Comportamentul verbal al acestor afazici este dominat exclusiv de similaritate: metonimia este imposibilă, în schimb sunt frecvente identificările de tip metaforic. Se deteriorează percepţia ierarhizării unităţilor lingvistice, efectele fiind o sintaxă rudimentară (propoziţii infantile, de un singur cuvânt, propoziţiile mai lungi având caracter stereotip; vezi şi AGRAMATISM) şi un vocabular sărac, invadat de omonime* (ca urmare a regresiei sistemului fonologie). Afazia este importantă pentru lingvistică, întrucât oferă informaţii privind structura bipolară (metaforică / metonimică) a limbajului, mecanismele comunicării* şi ale comportamentului comunicativ, ale proceselor de simbolizare, ale achiziţiei* limbajului, relaţia dintre competenţă* şi performanţă* etc.

L.I.R.

AFECTIV,-Ă
Caracteristică atribuită de unele definiţii faptului de stil*; motivează expresivitatea* stilistică (vezi şi AFECTIVITATE; EXPRESIV). **1. Acent** ~ Mo-

dalitate subiectivă de accentuare, determinată de raţiuni emoţionale, cu funcţie expresivă; numit şi accent de *insistenţă*, se opune accentului *intelectual* (*regulat*, *obiectiv*) şi diferă de accentul *prozodic** (vezi şi ACCENT sintactic). Accentul afectiv are importanţă deosebită în limbă, manifestându-se ca variaţie tonică în vorbirea dominată de afect. Se alătură uneori, în acelaşi context şi determinat de ele, altor mijloace expresive realizate la nivel fonetic: lungirea sunetelor, accelerarea sau încetinirea ritmului vorbirii, suprimarea unor sunete/silabe etc. În funcţie de accentuarea afectivă, acelaşi cuvânt/propoziţie poate primi variate sensuri contextuale; vezi, de ex., diversitatea modalităţilor de a accentua în vorbire verbul *a adormi* la persoana a III-a a indicativului prezent (A. Philippide, I. Iordan): 1. *doarme?* („nu ştiu dacă doarme"); 2. *doarme!* („sigur că doarme"); 3. *doarme?* („cred că doarme"); 4. *doarme!* („mă mir că doarme"); 5. *doarme!* („indignare"). Prin fonetică* sintactică, accentul afectiv poate apărea suplimentar sau îşi poate schimba locul în grupuri de cuvinte; de ex., silaba negaţiei capătă uneori accent afectiv în forma negativă a verbelor (*nú merge*, *nú pot*), iar dacă vocala negaţiei cade (atunci când verbul următor începe cu *a-*), prima silabă obţinută după elidare poartă accentul afectiv ca şi cum ar prelua funcţia afectivă a negării: *n-álerga!*, *n-ásculta!* (S. Puşcariu); vezi şi coincidenţa unor astfel de modificări accentuale cu accentul prozodic: *De ce nu pot să nú ştiu, de ce nu pot să n-áud* (Arghezi). **2. Motivaţie** ~ Sursă a expresivităţii stilistice (vezi AFECTIVITATE). **3. Sens** ~ Ansamblul asocierilor afective legate de utilizarea contextuală a unui cuvânt; conotaţie*, sens conotativ*. **4. Propoziţie** ~ Sin. *exclamativă* (vezi EXCLAMATIV).
Vezi EXPRESIV.

M.M.

AFECTIVITATE

1. Emoţie exprimată într-un enunţ; factor care intervine în anumite definiri ale stilului* ca motivare a expresivităţii*; denumeşte o categorie de stări emoţionale, care au ca rezultat modificări în uzul lingvistic normal (neutru expresiv). În terminologia lingvistică, se stabileşte adesea un contrast între termeni ca *afectiv**, *emotiv**, ori *expresiv**, pe de o parte, şi *cognitiv*, *descriptiv** ori *referenţial**, pe de altă parte. Deopotrivă stilistica lingvistică (având ca obiect de studiu virtualităţile expresive ale limbii privită ca sistem) şi stilistica individuală (ori literară, care se ocupă de creaţia artistică a scriitorilor) leagă expresivitatea enunţului de motivarea afectivă (vezi şi STIL; STILISTICĂ). Astfel, stilul este definit de Ch. Bally (iar în stilistica românească de I. Iordan) ca totalitate a mijloacelor de expresie ale vorbirii unei comunităţi lingvistice *din punctul de vedere al conţinutului lor afectiv*, deci ca exprimare a faptelor de *sensibilitate* prin *limbaj* şi acţiune a faptelor de *limbă* asupra *sensibilităţii*. La rândul său, L. Spitzer, reprezentantul cel mai de seamă al stilisticii individuale, porneşte în definirea stilului de la ideea că oricărei *emoţii* sau derogări de la starea psihică normală îi corespunde, în plan expresiv, o îndepărtare de la uzul lingvistic neutru şi invers – îndepărtarea de la limbajul uzual este indiciul unei stări *afective* (*emoţionale*) deosebite; faptul de stil reprezintă tocmai această derogare, motivată *afectiv*. Prin opoziţie, norma* literară (neutră) va fi riguros respectată numai în situaţia în care motivaţia afectivă nu există. Afectivitatea se manifestă la toate nivelele lingvistice, fie că este vorba de virtualităţile unui idiom în general, fie că se iau în considerare inovaţiile individuale ale scriitorilor în vederea obţinerii unor efecte artistice: au valoare afectivă: a) în fonetică: onomatopeele: *şi* **gogâlţ, gogâlţ, gogâlţ**, *îi mergeau sarmalele întregi pe gât* (Creangă); simbolismul fonetic; există sunete *clare*, *grave*, *ascuţite*, *moi*, *dulci*, *dure*, *deschise* etc. (M. Grammont); *îi trebuiau femei schiloade*, (...), **geamale, baldâre, balcâze** (M. Caragiale); interjecţiile (expresive prin scurtime): **măi!, ei!, na!, tii!**; accelerarea/încetinirea ritmului vorbirii: *judeţul nostru nu poate fi mai bine reprezentat decât de un bărbat independent ca amicul nostru d.* **Ca-ţa-ven-cu!** (Caragiale); aliteraţiile* în expresii cu formă fixă: **val-vârtej, multe şi mărunte, praf şi pulbere, pe cale pe cărare**; b) în morfologie: valorile ironice ale unor forme pronominale: **dumnealui, dumneaei;** dativul etic: *că bine* **mi** *te-am căptuşit* (Creangă); formele superlativului absolut, gramaticalizate (**tare/ straşnic/ grozav/ extraordinar/ teribil / nemaipomenit de frumos**) sau nu (**rău nevoie mare, deştept foc, foc de harnic, frumoasă de mama focului**); schimbările de timp şi de mod: de ex., tendinţa către prezent ca timp al naraţiei; c) în sintaxă: tipare sintactice de tipul: **nebuna de..., frumoasa de...**; topica*; funcţia de reliefare a dislocării*; antepunerea*

adjectivului; repetiția*: *a făcut*: **fețe-fețe, frumoasa frumoaselor, face** *el ce* **face**; elipsa: **El nu și nu!; de ce nu?** d) în lexic: imprecațiile: blestemele, înjurăturile, invocările: expresiile idiomatice*: proverbele, zicătorile; argourile* și limbajele profesionale; cuvintele străine: **guleai** „chef", **niznai** „neștiutor"; figurile de stil fixate în limbă prin catacreză*: **curcan** „polițist", **broasca** (ușii) „încuietoare", **a crăpa** „a muri"; e) în formarea cuvintelor: diminutivele: propriuzise (**fetiță, copilaș**); hipocoristice (**cumințică, jupâneșică, puicusorule-neicusorule**); ironice sau antifrastice – vezi ANTIFRAZĂ (**mititeii!**); cu nuanță augmentativă (*cât e* **ziulica** *de mare*, *câte* **zilișoare** *oi avea*); *augmentativele*: propriuzise (**bețivan, băietan**); depreciative (**arătanie, petrecanie, capsoman, gogoman**) etc. **2.** În gramatica limbii române, criteriu de clasificare a propozițiilor, în funcție de care acestea se împart în: a) *afective** (sin. *exclamative**), în care transpare afectivitatea vorbitorului, marcată lingvistic, și b) *neafective*, în care nu transpare afectivitatea vorbitorului.

M.M.(1); G.P.D.(2).

AFEREZĂ

Accident* fonetic constând în căderea unui sunet sau a unei silabe de la începutul cuvântului. Tipurile curente de afereză sunt: a) dispariția unei *vocale*, cel mai adesea înregistrându-se pierderea lui *a-* (*colo*, *coperi*, *mestica*). Uneori se pot găsi în aceeași situație și alte vocale, de ex. *i-*(*talieni*); b) dispariția unei *consoane* (mai rar): *s-* (*feștanie*, *feșnic*, *fârșit*), *z-* (*ice*) etc; c) dispariția unei *silabe* sau a mai multora la începutul cuvântului (rar): fr. *bus* pentru *autobus*, rom. *Saveta*, *Veta* pentru *Elisaveta* etc. • Afereza este în limba română un fenomen de limbă vorbită/populară. Afereza apare în poezia populară și este cerută de necesități ale versificației: „Nu-m da drumu să mă duc // *Șterne*-m patu să mă culc" (folclor); „Știi tu bade-amu-i un an / dintr-un măr *mândoi* mâncam" (folclor). Afereza vocalică (în special cea a vocalei *a-*) este considerată caracteristică pentru dialectele meglenoromân (mr. *veam*: dr. *aveam*, mr. *daug*: dr. *adaug*) și istroromân (ir. *flă*: dr. *afla*, ir. *prope*: dr. *aproape*). • Într-o serie de cuvinte românești, raportarea la etimonul latin permite identificarea diferitelor tipuri de afereză: lat. *aranea* > rom. *râie*; lat. **hirundinella* > rom. *rândunea*; lat. **umbulicus* > rom. *buric*.

C.C.

AFINITATE

Tip de solidaritate* lexicală, delimitată de E. Coșeriu, unde clasa lexemului* determinant funcționează ca trăsătură distinctivă în lexemele determinate, de ex. *a se mărita* „a se căsători femeile", *a se însura* „a se căsători bărbații".
Vezi SOLIDARITATE; IMPLICAȚIE; SELECȚIE.

A.B.V.

AFIRMATIV,-Ă

1. Formă ~ Formă nemarcată a verbului, folosită pentru a indica faptul că procesul desemnat de verb are loc (*lucrez*; *ai fost văzut*; *citind* etc.), în opoziție cu forma negativă*, marcată (**nu** *lucrez*; **n-***ai fost văzut*; **ne***citind* etc.). Sintagma *formă afirmativă* este sinonimă, în unele lucrări, cu *formă pozitivă*. **2. Propoziție** ~ Tip de propoziție cu predicatul exprimat prin: verb cu formă afirmativă (**A stat** *ploaia*; *Vremea* **este frumoasă**); locuțiune verbală cu verbul din componența ei la forma afirmativă (**Bagă** *de seamă!*); interjecție predicativă (**Iată** *părerea mea*); adverb predicativ sau locuțiune adverbială predicativă de afirmație ori de probabilitate (**Fireşte** *că va veni*; *Va veni*, **pesemne**, *mâine*; **De bună seamă** *că a aflat*; *A ales*, **fără îndoială**, *cea mai bună soluție*), în opoziție cu propoziția negativă*, al cărei predicat presupune un verb cu formă negativă, un adverb predicativ de negație sau o locuțiune adverbială de negație. Anumite propoziții sunt afirmative numai din punct de vedere formal, sensul lor fiind, de fapt, negativ; în această situație sunt unele propoziții interogative retorice (vezi INTEROGAȚIE RETORICĂ): *Cine-ar fi crezut?*; *Cum e posibil așa ceva?*; *De asta îmi arde mie?*, care sunt sinonime și deci echivalente semantic cu *Nimeni n-ar fi crezut*; *Nu e posibil așa ceva*; *Nu-mi arde de asta*, și unele propoziții enunțiative exclamative*, în care afirmația este ironică: *Asta ne mai trebuia!*; *Ai dormit mai mult de-o grămadă!*, echivalente semantic cu *Asta nu ne mai trebuia*; *N-ai dormit deloc.*
Vezi NEGATIV,-Ă.

M.R.

AFIRMAȚIE

Termen sinonim, în lingvistica descriptiv-tradițională, cu propoziție enunțiativă* afirmativă, în opoziție cu negația*. Afirmația poate fi *sigură*, în propoziții construite cu indicativul* (**Știe** *ce*

vrea; **A fost** *aici*; **Va veni** *şi mâine*) sau cu optativul* (**Ar pleca** *şi mâine*) şi *nesigură*, în propoziţii enunţiative dubitative* construite cu prezumtivul* (**Va fi având** *el grijă*) sau cu alte moduri şi timpuri cu valoare de prezumtiv (**Să fi fost** *acum vreo zece ani*; *Aşa o* **fi**). Atât afirmaţia sigură, cât şi afirmaţia nesigură au câte o variantă intensivă sau emfatică*, marcată prin prezenţa unor adverbe de întărire în enunţ; în afirmaţiile sigure intensive apar adverbe/locuţiuni adverbiale de afirmaţie (**Da**, *ştie ce vrea*; **Precis** *a fost aici*; *Va veni* **de bună seamă** *şi mâine*; **Categoric**, *ar pleca şi mâine*), iar în afirmaţiile nesigure intensive apar adverbe de probabilitate (*Va fi având* **poate** *el grijă*; **Probabil** *să fi fost acum vreo zece ani*; *Aşa o fi* **pesemne**). • **Adverbe şi locuţiuni adverbiale de** ~ Subclasă a adverbelor şi a locuţiunilor adverbiale de mod* care, ataşate propoziţiei, dau acesteia valoarea unei afirmaţii sigure sau care pot apărea singure, ca răspuns la întrebări, funcţionând ca pro-fraze* (adverbele: *da*, *ba da*, *desigur*, *evident*, *firește*, *categoric*, *bineînțeles* etc.; locuţiunile adverbiale: *într-adevăr*, *cu siguranţă*, *de bună seamă*, *fără îndoială* etc.).
Vezi INTEROGAŢIE; NEGAŢIE.

M.R.

AFIX

Element morfematic* din structura unui cuvânt derivat* sau a unui cuvânt flexibil* care se ataşează radicalului* fie cu rol morfologic, pentru realizarea flexiunii, deci pentru marcarea categoriilor* gramaticale, fie cu rol lexical, pentru crearea de cuvinte noi din baze* existente în limbă. Afixele pot fi *derivative*, când sunt componente ale cuvintelor derivate, fiind purtătoare de informaţie lexicală (*aur***iu**, *pământ***esc**, *munc***itor**, **ne***bun*), şi *gramaticale*, când sunt componente ale cuvintelor flexibile, fiind purtătoare de informaţie morfologică (*cânt***ând**, *cânt***am**, *casă*, *acest***ui**). • Afixele derivative sunt sufixe* şi prefixe*, în funcţie de poziţia lor faţă de radical; afixele gramaticale sunt sufixe şi desinenţe*, în funcţie de categoria gramaticală pe care o marchează. Afixele derivative sunt, în orice apariţie, legate de radical, neadmiţând disocierea şi inserarea între radical şi afix a altor forme; afixele gramaticale sunt, în numeroase situaţii, legate de radical, dar pot apărea şi libere (sau mobile*), admiţând disocierea (vezi rom. **am** *mai cântat*; fr. *je n'***ai** *rien vu*) şi, uneori, inversiunea (vezi rom. *cântat*-**am**, *închinare*-**aş**). Afixele gramaticale pot avea şi realizarea Ø (zero), când opoziţia* a două forme gramaticale este marcată pozitiv, deci având o realizare fonetică pentru o valoare, dar negativ, în absenţa oricărei realizări fonetice, pentru cealaltă. Astfel, opoziţia de persoană* (*eu*) *încep*/(*el*) *începe* se marchează prin desinenţa Ø, pentru pers. I, şi desinenţa -e, pentru pers. a III-a. • În structura formei *reîncălzind*, alături de radicalul *cald*, în varianta poziţională *-călz-*, apar afixele derivative *re-* şi *în-*, ca prefixe, şi afixul gramatical *-ind*, ca sufix al gerunziului (vezi ANALIZĂ MORFEMATICĂ).

G.P.D.

AFONIZARE

Pierdere a sonorităţii* de către sunetele (vocale şi anumite consoane) care posedă această trăsătură, ca urmare a suprimării vibraţiilor glotale, în anumite condiţii fonetice; sin. *devocalizare*, *asurzire*. În română, mai ales în poziţie finală, vocalele prezintă alofone* afonizate. Există o serie de factori care favorizează realizările afonizate ale vocalelor finale; natura sunetului precedent (o consoană surdă), poziţia accentului* în cuvânt (mai ales accentuarea paroxitonă), tempoul vorbirii (mai ales tempoul allegro) etc. Un statut aparte în română îl are /ı/, a cărui realizare afonizată şi asilabică este obligatorie în poziţie finală neaccentuată, după o consoană sau un grup de consoane (cu excepţia grupurilor care au ca al doilea membru consoanele [l] sau [r]); [i] afonizat funcţionează ca marcă a pluralului nearticulat al multor nume (*pom***i**, *cerb***i**, *bun***i**, *alb***i**) şi a persoanei a II-a sg. a verbelor (*dorm***i**, *cobor***i**, *începe***i**, *ar***i**). Sonantele* /l, m, n/ prezintă, de asemenea, alofone afonizate, în poziţie finală, atunci când sunt precedente de alte cosoane (*azvâr***l**, *ist***m**, *cârn*). Afonizarea consoanelor se poate produce şi prin asimilare* exercitată de o consoană surdă asupra uneia sonore, în cuvânt sau în fonetică sintactică.
Vezi şi ASIMILARE.

L.I.R.

AFORISM

Frază concisă, care cuprinde o formulare cu caracter generalizator sau o reflecţie morală ori filozofică; adagiu, maximă*, sentinţă: *Ipocrizia*

este omagiul pe care viciul îl aduce virtuții (La Rochefoucauld). În context* aforismul poate reprezenta ilustrarea sau concluzia enunțului precedent: *Lasă că nici mama nici tatăl lui n-o să-și dea niciodată învoirea, dară, chiar și dacă s-ar putea,* **nu e binecuvântată de Dumnezeu căsnicia făcută peste voința părinților** (Slavici); **Dumnezeu se vădește în glasul nourilor și al cerbilor,** *încuviință Kesarion Breb* (Sadoveanu): • Caracterul de figură* al aforismului este mai evident în textul poetic, unde se combină uneori cu alți tropi: cu metafora* – **O luptă-i viața,** *deci te luptă / Cu dragoste de ea, cu dor* (Coșbuc); cu personificarea* – [San Marc] *Rostește lin în clipe cadențate: /* **„Nu-nvie morții** – *e-n zadar, copile!*" (Eminescu).
Vezi MAXIMĂ$_2$.

M.M.

AFRICATĂ

Consoană* a cărei rostire presupune combinarea a două mișcări articulatorii; sin. *semioclusivă**. Închiderea completă a canalului* fonator (implozia*), specifică rostirii oclusivelor*, este urmată de o deschidere parțială a acestuia (strictură), ceea ce determină producerea unui zgomot de fricțiune. Implozia și strictura se produc în același punct al canalului fonator sau în puncte foarte apropiate. • În română literară, consoanele africate sunt /ț, č, ğ/. Rostirea lor se realizează prin combinarea imploziei specifice oclusivelor dentale* /t/, respectiv /d/ (pentru ğ/), cu fricțiunea specifică emiterii dentalei /s/ și, respectiv, a prepalatalelor* /ș, j/. În limba mai veche, africata /ț/ avea ca pereche sonoră consoana /ḑ/, consemnată și astăzi în dacoromână, regional, și în aromână.

L.I.R.

AGENT

1. În teoria «actanțială» (vezi ACTANT$_1$), într-o «gramatică a cazurilor» (vezi CAZ$_{II}$) și în teoria «rolurilor tematice» (vezi ROL), termen atribuit acelui actant (caz sau rol) care desemnează pe inițiatorul voluntar al acțiunii exprimate prin verb, caracterizându-se prin [+ Animat*], [+ Control*]; se deosebește de *forță** și de *instrument**, care, de asemenea, pot interveni și declanșa o acțiune, dar involuntar, fără a o controla; vezi deosebirea dintre: **Dușmanul** *a distrus satul*, unde ca subiect este selectat agentul, având trăsăturile (+ Animat, + Control], și **Grindina** *a distrus recolta*, **Gărgărițele** *au distrus recolta*, unde subiectul, animat sau nonanimat, se caracterizează prin [– Control], neîndeplinind rolul de agent. **2. Complement de ~** Complement necircumstanțial* realizat prepozițional care exprimă, într-o construcție verbală pasivă* sau conținând un termen de origine verbală cu semnificație pasivă, pe cel care inițiază și controlează acțiunea (autorul ei). Complementul de agent este cerut de un verb la diateza pasivă (*este lăudat* **de profesor**), de un participiu sau de un supin pasiv (*copil lăudat* **de părinți**; *este de văzut* **de către noi** *toți*), de un adjectiv de proveniență verbală cu sens pasiv (*acțiuni condamnabile* **de noi** *toți*), de un abstract* verbal cu sens pasiv (*numirea lui* **de către președinte**) și corespunde subiectului dintr-o construcție activă*. Fiecare limbă lexicalizează diferit prepoziția acestui tip de complement: rom. *de* sau *de către*, fr. *par*, engl. *by* etc. **3. Completivă de ~** Propoziție completivă necircumstanțială* corespunzând, în planul frazei, complementului de agent (vezi 2), deci cerută de un verb pasiv sau de o formă cu semnificație pasivă, față de care exprimă, sub formă propozițională, pe autorul acțiunii (ex. *este lăudat* **de oricine l-a văzut lucrând**). Completiva de agent este o subordonată relativă*, introdusă printr-un relativ pronominal precedat de prepoziția (prepozițiile) complementului corespunzător. **4. Sufix de ~** Clasă de sufixe* lexicale care, atașate unor baze* substantivale sau verbale, creează substantive sau, mai rar, adjective, aducând cuvântului derivat* semnificația de „persoană care face o acțiune, practică o meserie, exercită o profesie" (vezi DERIVARE$_1$). În română, sufixele *-ar* (*văcar*, *pădurar*), *-giu* (*scandalagiu*, *camionagiu*), *-ist* (*căminist*) se atașează bazelor substantivale, *-tor* (*vânzător*, *luptător*), bazelor verbale, iar *-aș* (*căruțaș*, *cercetaș*), atât bazelor verbale, cât și celor substantivale. **5.** În naratologie, rol*/funcție actanțială (vezi ACTANT$_2$) pe care un personaj/actor îl îndeplinește în structura narativă a unui text; agentul este personajul – autor al unei acțiuni. În evoluția terminologiei legate de structura narației*, agentul a fost prima denumire (Tz. Todorov) a funcției care s-a numit mai târziu *actant** (A.J. Greimas). Celelalte două funcții actanțiale sunt, în concepția lui V.I. Propp, *beneficiarul** și *pacientul**.

G.P.D.(1-4); M.M.(5).

AGENTIV

1. Într-o gramatică a cazului* (vezi CAZ$_{II}$), sin. cu *agent* (vezi AGENT$_1$). **2. Verb ~** Clasă semantico-sintactică de verbe a căror caracteristică este pre-

zența, în configurația* lor de cazuri (de roluri*), a cazului agent, exprimat sau neexprimat în structura de suprafață*; se opune verbelor *nonagentive*, a căror configurație de cazuri exclude agentul. Vezi distincția dintre: *a deschide, a merge, a sparge*, verbe agentive, admițând construcții în care se actualizează agentul: **El** *deschide ușa*, **El** *merge pe jos*, **El** *sparge ușa*, vs. *a durea, a plăcea, a sta*, verbe nonagentive, căci nu admit agentul în actualizările lor sintactice. Există o corelație între clasa verbelor agentive și clasa verbelor «de acțiune» (vezi ACȚIUNE). Distincția verb agentiv vs. verb nonagentiv este de tip semantic, dar are importante implicații sintactice: toate verbele tranzitive agentive acceptă pasivizarea*, în timp ce cele tranzitive nonagentive nu pot apărea în construcții pasive (vezi *durea*: **mă** *doare capul*; *avea*: *el are* **o casă**; *conține*: *cartea conține* **greșeli**; *entuziasma*: **mă** *entuziasmează discuția*, care, deși tranzitive, nu admit pasivizarea); toate verbele agentive admit adjuncți* prepoziționali instrumentali și adjuncți adverbiali cu trăsătura lexicală [+ Intenție, + Control] (ex. *lucrează* **cu atenție**, *merge* **cu grijă**, *scrie* **cu stiloul**), în timp ce verbele nonagentive nu admit aceste determinări (**mă doare cu grijă*, **locuiește cu atenție*).
Vezi AGENT.

G.P.D.

AGLUTINANT,-Ă

Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Limbile aglutinante sunt limbi neizolante (vezi IZOLANT), care exprimă semnificațiile gramaticale prin afixe* distincte, atașate în succesiune radicalului*. Un anumit afix exprimă o singură semnificație, întotdeauna aceeași; afixele au un grad ridicat de independență. Specifică limbilor aglutinante este și armonia* vocalică. Sunt aglutinate limbi ca: maghiara, turca, basca etc.
Vezi și CLASIFICARE (A LIMBILOR)

L.I.R.

AGRAFIE

Perturbare a capacității de a scrie. Este o afazie* specializată; poate apărea în asociere cu alexia*. Agrafia se manifestă ca: agrafie *absolută* – incapacitate totală de a scrie; agrafie *acustică* – incapacitate de a scrie după dictare; agrafie *literală* – incapacitate de a scrie anumite litere; agrafie *verbală* – incapacitate de a scrie cuvinte, cu păstrarea capacității de a nota litere izolate sau silabe; agrafie *psihică* sau *voluntară* – refuz de a scrie; corespondentă a mutismului, având o motivare de ordin psihic.

L.I.R.

AGRAMATICALITATE

Termen impus de gramatica generativă*, prin opoziție cu *gramaticalitate**, pentru a denumi construcții *rău-formate*, adică acele construcții care încalcă reguli*, constrângeri*, filtre* postulate de această gramatică. Nu trebuie confundat cu *abatere**, *greșeală**, *incorectitudine*, termeni mai puțin tehnici ai gramaticii normative*, care se referă la încălcarea regulilor și normelor* impuse de uzul literar* al unei anumite limbi.
Vezi GRAMATICALITATE.

G.P.D.

AGRAMATISM

Formă de afazie* motorie, care constă în perturbarea regulilor sintactice ale unei limbi. Este legată de prezența unor tulburări de contiguitate. Fraza devine o aglomerare haotică de cuvinte: regulile topice sunt (parțial sau total) neglijate, instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții, articol) sunt eliminate, flexiunea este abolită (substantivele sunt folosite la nominativ, iar verbele la infinitiv). Aspectul frazei devine telegrafic, tendința puternică de simplificare putând să determine uneori reducerea comunicării la un sigur cuvânt, ca în limbajul infantil.

L.I.R.

ALATIV

Caz* cu valoare locativă orientată exprimând direcția predicației spre un punct final, cu sau fără atingerea acestuia; se opune, în grupul cazurilor locative orientate, *ablativului**. • Marcarea morfologică a cazului alativ apare numai în limbi cu o flexiune cazuală foarte bogată (limbi fino-ugrice, de ex.). În română și în celelalte limbi romanice, unde valorile de alativ se realizează prepozițional (ex. *se îndreaptă* **spre Iași**, *se întoarce* **la mine**, *ajunge* **la gară**) sau prin forme nespecifice de caz: dativ* și acuzativ* (ex. **mi**-*au ajuns scrisorile tale*; *m-a ajuns din urmă*), nu există un alativ morfologic, ci numai un alativ în accepție logico-semantică (vezi CAZ_{III}).

G.P.D.

ALEGORIE

Figură* de gândire constând dintr-o suită de simboluri* coerente semantic, prin intermediul cărora se concretizează, sub forma unor tropi*, o serie de noțiuni abstracte. Unii autori sunt de părere că și lanțul metaforic (vezi METAFORĂ) poate fi considerat alegorie atunci când se înscrie într-o sferă semantică unitară (P. Fontanier, Grupul μ, Gh. Dragomirescu): *Dintre sute de* **catarge** / *Care lasă* **malurile**, / *Câte oare le vor sparge* / **Vânturile, valurile?** (Eminescu) – alegoria „perisabilității existenței umane". Se stabilește uneori o legătură între alegorie și personificare*, cu care aceasta coexistă în text; alegoria, „morții-nuntă" din balada *Miorița* este o ilustrare a acestei interferențe figurative: *Să le spui curat / Că* **m-am însurat** / *C-o* **mândră crăiasă, / A lumii mireasă (...) / Preoți munții mari, / Păsări lăutari,** / *Păsărele mii / Și* **stele făclii.** (pop). • Între simboluri/metafore și elementele descriptive ori narative pe care acestea le transpun figurativ există o corepondență, stabilită pe baza unui cod pe care receptorul enunțului trebuie să-l înțeleagă; transparența alegoriei depinde de descifrarea mai mult sau mai puțin facilă a acestui cod. Poezia hermetică oferă exemple de alegorie *obscură* (sau *enigmă*); poemul lui Ion Barbu *Joc secund*, de ex., este analizabil ca alegorie a actului poetic, parțial decodificată în text: *Din ceas, dedus, adâncul acestei* **calme creste** / *Intrată prin oglindă în mântuit* **azur.** / *Tăind pe înecarea* **cirezilor agreste** / *În jocurile apei un* **joc secund**, *mai pur.* //. **Nadir latent!** *Poetul ridică însumarea / De* **harfe** *răsfirate ce-n zbor invers le pierzi.* / *Și cântec istovește: ascuns, cum numai marea / Meduzele când plimbă sub clopotele verzi.* (Vezi și SIMBOL obscur). • Alegoria poate fi pusă în relație cu unele forme sau specii literare: descrierea, eventual sub forma seriei de metafore personificatoare: *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă / Prin care trece, albă,* **regina nopții moartă.** / *O, dormi, o dormi în pace printre* **făclii** *o mie.* / *Și în* **mormânt** *albastru* **și-n pânze argintie,** / *În* **mausoleu-ți** *mândru, al cerurilor arc,* / *Tu, adorat și dulce* **al nopților monarc.** (Eminescu) – alegoric a „ritualului de înmormântare" (*regina nopții – al nopților monarc, făclii, pânze argintie, mormânt – mausoleu*), suprapusă peste descrierea explicită a peisajului nocturn („lună", „stele", „nori", „cer"); fabula: *Dreptatea leului* – alegoria „monarhiei"; romanul alegoric: *Istoria ieroglifică* de D. Cantemir poate fi considerat formă compozițională narativă bazată pe alegorie. • Alegoria cunoaște și în artele plastice o variantă, bazată pe aceeași corespondență între un concept abstract și reprezentarea lui prin imagini (aici figurative plastice): vezi, de ex., pictura lui N. Rosenthal *România rupându-și lanțurile pe Câmpia Libertății* – figurare alegorică a „Patriei".

M.M.

ALETHIC

Sistem modal extrem de puternic în cadrul căruia necesarul și posibilul se formulează în mod absolut, în toate lumile logic posibile; se opune sistemelor modale *nealethice*: doxastice* și deontice* (E. Vasiliu) sau epistemice* și deontice (J. Hintikka, J. Lyons), sisteme formulate nu în raport cu toate lumile posibile, ci în raport cu credințele, cunoștințele, opiniile vorbitorilor și ale epocii, implicând un grad mare de determinare istorică și socio-culturală.
Vezi MODALITATE.

G.P.D.

ALEXANDRIN

Vers* de 12 silabe. În română, modelul alexandrinului a fost preluat din literatura franceză, unde datează din secolul al XII-lea și a reprezentat, începând din secolul al XVI-lea, versul predilect al poeților Pleiadei și al tragediei clasice (M. Aquien). Iancu Văcărescu a contribuit la introducerea alexandrinului în poezia românească, în care a constituit un metru* de bază în romantism: *În viață te-au purtat virtutea și credința; / Crescut-ai p-ai tăi fii ca însuși providința* (I. Văcărescu). Alexandrinul poate apărea și în combinații strofice heterometrice*, păstrându-și cezura* mediană: *Galbin ca făclia de galbină ceară / Ce-aproape-i ardea, / Pe-o scândură veche aruncat afară, / De domnul cel veșnic Groz-acum zăcea;/ Iar după el nime, nime nu plângea!* (Alecsandri). • ~ **românesc** Extensie metrică a versului originar francez – alexandrinul *clasic* – de la 12 silabe până la o măsură alternând între 13 și 16 silabe. A fost metrul predilect al primei generații romantice, începând cu Grigore Alexandrescu care l-a utilizat mult, în special în varianta 14-15 și 15-16 silabe: *Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate; / Către țăr-*

mul dimpotrivă se întind, se prelungesc, / Ş-ale valurilor mândre generaţii spumegate / Zidul vechi al mănăstirei în cadenţă îl izbesc (Alexandrescu). Gh. Asachi, I. Heliade Rădulescu, C. Negruzzi şi V. Alecsandri au scris poeme în diverse variante ale alexandrinului românesc; versul de 13-16 silabe se menţine în poezia românească până în perioada interbelică.

M.M.

ALEXIE

1. Perturbare a capacităţii de a citi, ca urmare a unor leziuni corticale. Este o afazie* specializată. Poate fi *pură* (*agnozică*) sau asociată cu agrafia*. Alexia pură se manifestă ca: alexie *globală* – incapacitate de citire a notaţiilor prin litere, dar nu şi a cifrelor; deşi poate scrie după dictare, afazicul nu-şi poate controla textul scris; alexie *literală* – incapacitate de a recunoaşte anumite litere; alexie *verbală* – incapacitate de a citi cuvinte, deşi literele sunt recunoscute; alexia *frazei* – incapacitate de a integra literele şi cuvintele într-o structură textuală. **2.** Incapacitate a unor indivizi normali de a deprinde cititul. Sin. *dislexie.*

L.I.R.

ALFABET

1. Inventarul literelor* folosite în scrierea* unei limbi şi dispuse într-o succesiune convenţională numită ordine alfabetică. Numărul, forma, valoarea şi denumirea literelor diferă de la un alfabet la altul. Termenul alfabet provine de la denumirea literelor greceşti *A* (α) „alpha" şi *B* (β) „beta". • ~ **chirilic** Aplicat în scrierea slavei vechi (paleoslavei) şi a slavonei după sec. 9. Bazat pe caracterele (vezi LITERĂ) majuscule* din alfabetul grec şi pe alfabetul glagolitic (derivat, în cea mai mare parte, din literele minuscule* greceşti). Stă la originea alfabetelor utilizate în limbi slave moderne (bielorusa, bulgara, macedoneana, rusa, sârba, ucraineana). • ~ **grec** Aplicat în scrierea limbii greceşti probabil după sec. 10-9 î.e.n. şi până astăzi. Derivat din alfabetul fenician (care se află la originea tuturor alfabetelor indo-europene şi semitice). 24 de litere. Primul alfabet conţinând semne speciale pentru notarea vocalelor. Scrierea în *alfabetul grec* s-a realizat iniţial de la dreapta la stânga (ca în feniciană), apoi de la stânga la dreapta, trecându-se printr-o perioadă de scriere alternativă în cele două sensuri. • ~ **latin** Utilizat în scrierea limbii latine începând cu sec. 7 î.e.n. Creat pe baza alfabetului etrusc (derivat din alfabetul grec). 23 de litere (*y* şi *z* au fost adoptate după cucerirea Greciei). Apare, cu modificări, în uzajul scris al multor limbi contemporane. • Limba română s-a scris cu *alfabet chirilic* până la jumătatea sec. 19 utilizându-se 43 de semne (slove). În această perioadă, *alfabetul latin* a fost folosit sporadic; cel mai vechi text tipărit cu grafie (vezi SCRIERE) latină (*Cartea de cântece*, Cluj, 1571-1575) are ortografie* maghiară şi a apărut în contextul mişcării reformate româneşti din Banat-Hunedoara. În 1828, Ion Heliade Rădulescu a propus o variantă simplificată a sistemului de scriere chirilic, adaptată necesităţii de a reda pronunţarea românească. Între 1836 şi 1844 au fost create şi aplicate diferite alfabete de tranziţie, prin înlocuirea treptată a caracterelor chirilice cu cele latine; principalul autor al alfabetului de tranziţie este Ion Heliade Rădulescu. În mod oficial, *alfabetul latin* a fost adoptat în 1860 (Muntenia, Transilvania), 1862 (Moldova). • Româna actuală întrebuinţează 31 de litere (majuscule/minuscule) cu următoarele forme grafice şi denumiri: *A/a* „a", *Â/â* „ă", *Î/î* „î din a", *B/b* „be", *C/c* „ce", *D/d* „de", *E/e* „e", *F/f* „fe", *G/g* „ghe", *H/h* „ha", *I/i* „i", *Î/î* „î din i", *J/j* „je", *K/k* „ca", *L/l* „le", *M/m* „me", *N/n* „ne", *O/o* „o", *P/p* „pe", *Q/q* „kü sau chiu", *R/r* „re", *S/s* „se", *Ş/ş* „şe", *T/t* „te", *Ţ/ţ* „ţe", *U/u* „u", *V/v* „ve", *W/w* „dublu ve", *X/x* „ics", *Y/y* „i grec", *Z/z* „ze". Variante de citire (denumire) după model străin: *F/f* „ef", *G/g* „ge", *H/h* „haş", *L/l* „el", *M/m* „em", *N/n* „en", *R/r* „er", *S/s* „es", *Z/z* „zet". *Q/q*, *W/w*, *Y/y* au fost adoptate recent. Se adaugă grafeme (vezi LITERĂ) din alfabetul altor limbi (litere latine cu semne diacritice – vezi DIACRITIC, SEMN ~), în nume proprii străine şi în neologisme neadaptate (împrumuturi, creaţii interne de la baze străine) care păstrează grafia originară: *ã*, *é* (*São Tomé, aide-mémoire*), *š* (*Košice*), *ü* (*dürerian*), *ö* (*Petöfi*) etc. **2.** ~ **fonetic** Inventar de semne grafice (litere, semne diacritice) folosite de lingvişti în transcrierile fonetice; există un *alfabet fonetic* internaţional (IPA „International Phonetic Alphabet") şi diverse alte sisteme de notare adaptate scopului unei anumite cercetări.

C.S.

ALFABETIC,-Ă

1. Ordine ~ Vezi ALFABET. **2. Scriere** ~ **(literală)** Sistem de scriere* în care semnele grafice sunt litere* (de ex., scrierea limbii române).

C.S.

ALIENABIL,-Ă (POSESIE ~)
Tip de relaţie de posesie temporară, obiectul posedat fiind exterior posesorului, nelegat în mod necesar de acesta, înstrăinarea lui fiind oricând posibilă (este, de ex., relaţia dintre o casă, o grădină, o carte şi posesorul lor); se opune *posesiei inalienabile**, relaţie de posesie permanentă, intrinsecă, obiectul posedat fiind inerent posesorului, imposibil de înstrăinat (este, de ex., relaţia dintre o parte a corpului şi posesor). Distincţia *posesie alienabilă* vs. *inalienabilă*, de natură extralingvistică, este, în anumite limbi, şi sintactic semnificativă, determinând diferenţe de construcţie şi servind ca parametru tipologic de comparaţie sintactică a limbilor. Astfel, în fr., pentru exprimarea posesiei inalienabile, nu se foloseşte adjectivul posesiv, în timp ce, pentru exprimarea posesiei alienabile, adjectivul posesiv este obligatoriu; să se compare: *Pierre a mal à la tête*, fără adjectiv posesiv, cu *Pierre a* **sa** *cravate mal mise*, unde adjectivul posesiv este obligatoriu. În cadrul limbilor romanice, româna se distinge de franceză, recurgând la construcţia cu clitic* de dativ cu valoare posesivă (vezi POSESIV$_2$) pentru orice tip de posesie, deci şi pentru cea alienabilă, în timp ce franceza recurge la o construcţie similară numai pentru posesia inalienabilă; să se compare rom. *Şi-a rupt piciorul, Şi-a pierdut cartea*, unde cliticul de dativ apare atât în relaţie cu „piciorul", cât şi cu „cartea", cu fr. *Il s'est cassé la jambe, Il a perdu son livre*, unde cliticul cu valoare posesivă se foloseşte numai în relaţie cu „jambe", deci pentru exprimarea posesiei inalienabile.

G.P.D.

ALINEAT
1. Rând distanţat la dreapta (mai rar la stânga) faţă de celelalte rânduri într-un text, pentru a marca trecerea la altă idee. Rândul care precedă un alineat rămâne incomplet în partea lui finală, dacă fraza se încheie înainte de capătul rândului. **2.** Diviziune a textului cuprinsă între două alineate (vezi 1); **3.** Procedeu de punctuaţie* marcând prin alineat (vezi 1) trecerea la altă idee într-un text scris. Corespunde în vorbire unei pauze mai lungi decât cea notată prin punct*.

C.S.

ALITERAŢIE
Figură* de sunet constând din repetarea consoanelor sau a silabelor iniţiale (prin extensie şi a celor aflate în poziţie medială ori finală) într-o secvenţă de cuvinte apropiate în enunţ; formă a omofoniei*: *Şi somnul, vameşii vieţii, nu vrea să-mi ieie vamă* (Eminescu); *Ciuruitul prapur sur / Ce-n azur străvechi întinde / Îngălatul de azur* (Barbu); *Sfioase-s bolţile spre seară şi mai sfioasă-i iasomia* (Anghel). • Funcţia primordială a aliteraţiei este de a crea un efect eufonic, fie imitativ-descriptiv (în cazul onomatopeelor*), fie expresiv în afara armoniei imitative; este posibil ca efectele onomatopeice să se afle la originea întrebuinţărilor aliteraţiei ca figură: **vâj***âind ca* **vij***elia şi ca* **pl***esnetul de* **pl***oaie* (Eminescu); *Un* **an.** */ dând* **d-ani**, *leag*-**an**./ **d-an**, / **d-ani vani** (Macedonski); *şi* **vine** *vârtejul şi* **vine vân***tul şi* **vine/sufl***are* de aer / *şi ne* **suflă** *şi* **smulge** (N. Stănescu). Astfel, aliteraţiile bazate pe revenirea lichidelor *l*, *r*, sugerează sunetul curgerii, aliteraţiile în nazală sunt considerate mai muzicale decât cele în alte consoane etc.: *Pluteşte un* **l***anţ de* **l***ebede* **al***be, / Iar visul din* **par***c în* **l***ac se* **răsfr***ânge* (Bacovia); *Crăiasă* **aleg***ându-te* / **Îng***enun**chem* **rug***ându-te*, / **În***alţă-ne, ne* **mân***tuie* / **Din** *valul ce ne* **bân***tuie*;/ *Fii scut de* **în***tărire / Şi zid de* **mân***tuire* (Eminescu). Aliteraţia are în text şi funcţia unificatoare de a grupa sintactic (rar şi semantic) termenii apropiaţi prin omofonie, reliefând legături existente în enunţ: *Marea...* **vie**, **v***erde şi* **v**ajnică (M. Caragiale), *luna moale*, / **Sf***iicioasă şi* **sm***erită şi-au vărsat razele* **s***ale* (Eminescu) – lanţul de epitete este subliniat prin aliteraţie. • Aliteraţia există şi în expresii idiomatice* ori locuţiuni* curente, ca şi în proverbe, zicători sau descântece: ***mul****te* şi ***mă****run****te***, ***pr****af* şi ***p****ulbere*, ***cruciş şi curmeziş***, ***val-vărtej***, ***viu-nevătămat***; *Ce-i în* ***mână*** *nu-i* **minciu***nă*; *Ceas rău cu săgetătură / Ceas rău de cu sară* (pop.). • La finală de cuvânt ori de vers, aliteraţia silabică se realizează ca rimă* interioară sau ca rimă: *Răsai asupra mea, lum***ină lină** (Eminesu). Aliteraţia silabică nu este întotdeauna clar diferenţiată de paronomază*.
Vezi EUFONIE; OMOFONIE.

M.M.

ALOCUTIV, -Ă (MODALITATE ~)
În literatura franceză (P. Charaudeau), modalitate* implicând atât locutorul*, cât şi alocutorul*, dar orientată în mod special spre alocutor; exprimă m o d u l în care locutorul impune alocutorului poziţia şi voinţa lui. Se opune modalităţilor *elocutive**, în care nu transpare alocutorul, fiind orientate în mod deosebit spre locutor, şi

modalităților *delocutive*, indiferente față de distincția locutor/alocutor, fiind orientate spre mesaj, și nu spre participanți. Modalitatea alocutivă îmbracă forma ordinului (*pleacă imediat!, să nu mai vii!*), a interdicției (*îți interzic să..., nu-ți dau voie să...*), a autorizării sau a permisiunii (*îți permit să..., îți admit să...*), a avertismentului (*te previn că..., îți atrag atenția că...*), a judecății pozitive sau negative (*te felicit că..., îți reproșez că...*), a sugerării unui fapt (*îți sugerez să..., te sfătuiesc să...*), a propunerii (*îți propun să..., îți ofer să...*), a cererii (*îți cer să..., te implor să...*), a întrebării (enunțurile interogative*), grupând toate tipurile de enunțuri orientate spre alocutor, orientare marcată gramatical prin apariția persoanei a II-a în forma verbului sau a pronumelui. Vezi MODALITATE$_2$.

G.P.D.

ALOCUTOR
Unul dintre participanții la comunicare*, cel căruia i se adresează mesajul*; sin. cu *destinatar**, *interlocutor**; se opune *locutorului* sau *emițătorului**, cel care emite mesajul.

G.P.D.

ALOFON(Ă)
Variantă* combinatorie (poziționlă) sau liberă (individuală) a unui fonem*. (Vezi și ALOMORF, -Ă.) De ex., în română: alofonele anteriorizate ale fenomelor vocalice /a, o, u/, prezente după consoanele [k, g, č, g] și după semivocalele [i, e] (variante poziționale) sau alofonele devocalizate ale fonemelor vocalice, prezente facultativ, cu excepția lui [i], în poziție finală (variante libere). • **Reducție a ~ elor** Operație de identificare a fonemelor ale căror realizări sunt diversele alofone. Se efectuează ținând seama de similaritățile fonetice și în mod necesar de tipul de distribuție* specific sunetelor considerate. Alofonele se caracterizează prin absența raporturilor de comutare*, dacă apar în distribuție contrastivă (variantele libere), sau prin distribuție complementară (variantele poziționale). În cazul distribuției complementare, se pot formula reguli de transformare poziționlă, care stabilesc echivalențe între seriile ocurente în diferite poziții (alofonele anteriorizate reprezintă transformarea poziționlă a seriei [a, o, u], ca urmare a intervenției operatorului „sunet palatal").

L.I.R.

ALOGLOT, -Ă
1. Cuvânt ~ Sinonim cu *xenism*. Vezi XENISM. **2. Mediu ~ ; comunitate ~** De obicei, termenii se referă la situația unei minorități etnice, care își folosește propriul idiom, diferit de cel al populației majoritare cu care conviețuiește (de ex., graiurile ucrainene din România sau dialectele românești vorbite în Peninsula Balcanică). Traiul în medii aloglote constituie una dintre sursele de bază ale contactului* lingvistic. Consecințele sunt cele firești pentru situațiile de contact, cu precizarea că transferul* se produce în mod preponderent dinspre idiomul majoritar.

L.I.R.

ALOGRAF
Varietate individuală sau variantă poziționlă a unui grafem.
Vezi LITERĂ.

C.S.

ALOMORF
Variantă* (sau realizare) a morfemului*; morfemul, ca unitate abstractă aparținând sistemului*, se realizează prin alomorfe, unități concrete aparținând planului vorbirii*. Formele diferite ale alomorfelor aceluiași morfem au diverse explicații: a) pot fi condiționate fonetic, forma unui alomorf fiind determinată de particularități fonetice ale vecinătăților (*alomorfe fonetice*); b) pot fi condiționate morfologic, un anumit alomorf fiind selectat de o clasă largă de contexte a cărei circumscriere se face în termeni morfologici (*alomorfe morfologice*); c) nu are nici o condiționare, apărând fie ca realizare singulară, în cazul formelor flexionare neregulate*, fie ca realizare liberă (vezi VARIANTĂ LIBERĂ). Astfel, la pluralul substantivelor neutre românești, în vecinătatea radicalului *chibrit-*, alomorfele *-e* și *-uri* sunt, în româna actuală, în variație liberă. Morfemul de gerunziu cunoaște, în română, următoarele alomorfe: cu *-u* final și fără *-u* final, determinate sintactic, după cum gerunziul este urmat sau nu de forme conjuncte* (*văzând* vs. *văzându-l*); – alomorfele morfologice *-ând* și *-ind*, determinate de clasa de flexiune a radicalului* (*cânta – cântând*, dar *citi – citind*); – în cadrul aceleiași clase de flexiune, de ex. pentru conj. I, trei alomorfe fonetice (*-ând*, din *ploând*, realizată în condițiile unui radical terminat în vocala rotunjită; *-ind* din *veghind*, *îngenunchind*, *speriind*, rea-

lizată în condițiile unui radical terminat în consoană palatală sau într-o vocală, alta decât *o* și *u*; *-ând* din *cântând*, realizată în celelalte condiții fonetice). • **Reducție a ~ elor.** Operație de trecere de la clase de realizări concrete (de la alomorfe) la inventarul de invariante* (la morfeme). Operația de reducție a alomorfelor se realizează în etape și constă în limitarea succesivă a numărului de alomorfe, mai întâi, alomorfele fonetice, apoi, cele morfologice, ducând, în final, la constituirea invariantei, concepută ca o abstractizare a unei clase ierarhizate de alomorfe.
Vezi MORFEM.

G.P.D.

ALTERARE

În naratologie*, tehnică opusă focalizării*, prin intermediul căreia perspectiva instaurată în text apare alterată sau diluată, tensiunea narativă scăzând în consecință. Ca și focalizarea*, conceptul de alterare a fost introdus în studiile de naratologie de G. Genette, care îl definește astfel: „se numesc *alterări* acele infracțiuni izolate în care coerența ansamblului se menține suficient de puternică pentru ca noțiunea de modalitate dominantă să rămână pertinentă" (vezi NARATIV$_4$). • Alterarea se realizează fie ca exces, fie – mai rar – ca lipsă de elemente informative, în funcție de ceea ce tipul de focalizare adoptat permite (*internă*, *externă* sau *zero/omniscientă*, vezi FOCALIZARE$_2$). În formele mai puțin îngrijite ale narației, alterarea poate rezulta dintr-o inabilitate a autorului, care pierde „firul" narativ, nereușind să mențină focalizarea inițială. Alteori, însă, alterarea devine tehnică de intervertire a ordinii narative, justificată de economia relatării (vezi NARATIV$_2$). De exemplu, în romanul lui M. Sadoveanu *Creanga de aur*, autorul adoptă în general focalizarea internă (perspectiva asupra Bizanțului aparține personajului principal, Kesarion Breb). Alterările apar însă uneori, când focalizarea se relaxează, iar textul introduce opinii diverse, nu întotdeauna cu autor identificabil, dar evident străine perspectivei inițiale (vezi pasajele redactate în stil indirect liber, STIL$_{III,4}$): *Strălucita doamnă își clăti o clipă pietrile nestimate și cununa și se așeză dreaptă pe tronu-i de aur. Atunci ieși înainte o clipă, alături de ea, în picioare, în straiu-i de brocart, Constantin.* **Era tânăr și frumos.** *Unele grămezi din mulțime dădură strigăte de bucurie către el. Breb îl privea țintă, cetind patima neistovită în ochii lui sub fruntea îngustă, în gura întredeschisă, în care sticleau dinții în puful negru și tînăr al bărbii. Era fiul lupoaicei.* **Era aprig ca și Vasilisa, mama lui, însă numai pentru desfătarea cărnii.** [...]. *Când caii cu hamuri bogate smuciră trăsurile ușoare cu două roate și vizitiii fâlfâiră culorile verzi, care erau ale ortodoxiei, mulțimea dădu zvon și răcnet de mare laudă.* Procedeu intermitent și auxiliar în narația tradițională, alterarea este din ce în ce mai mult utilizată în proza contemporană, unde s-a transformat în principal mijloc de polarizare a mesajului narativ, diseminat uneori până la nivelul frazei.

M.M.

ALTERNANȚĂ

Modificare a unui sunet sau grup de sunete, produsă în cursul flexiunii* sau al derivării*, în radicalul* unui cuvânt sau într-un sufix*: *văd/vezi/* (*să*) *vadă*; *poartă/porți/purtăm*; *urs/uri*; *lucrez/lucrează*; *cititor/cititoare*. • Clasificare: a) după natura sunetelor modificate: *alternanțe vocalice*, între vocale simple: *a/e /fată/fete*), *î/i* (*vând/vinzi*), între o vocală și un diftong: *o/oa* (*ușor/ușoară*, *e/ea* (*cred / (să) creadă*), între diftongi: *ia/ie* (*băiat/băieți*), între o vocală și Ø: *u/Ø* (*usuc / uscăm*); *alternanțe consonantice*, între consoane simple: *d/z* (*verde/verzi*), *t/ț* (*bat/bați*), între grupuri consonantice bimembre: *sc/șt* (*gâscă/ gâște*) sau trimembre: *str/ștr* (*ministru/miniștri*), între o consoană și Ø: *l/Ø* (*vale/văi*), *n/Ø /rămân/ rămâi*); b) după numărul posibil de membri ai alternanțelor în cadrul unei paradigme*: *alternanțe bipartite* (vezi exemplificările de sub (a)); *alternanțe tripartite*: *a/ă/e* (*să vadă/văd/vede*), *o /oa / u* (*port/poartă/purtăm*), *a/ă/i* (*rămas/rămăsei/rămân*) etc. • Alternanțele vocalice pot afecta o silabă accentuată (*stradă/străzi*), una neaccentuată (*cumpăr/cumpere*) sau pot fi corelate cu schimbarea locului accentului* (*soră/surori*). Ele se produc mai ales în interiorul radicalului sau în sufixe, pe când alternanțele consonantice – mai ales la finala radicalului, înaintea desinenței (cf. *rog/roagă/rugăm*, *călător/călătoare* vs. *port/porți*, *fug/fugi*, *porc/porci*). Alternanțele vocalice și/sau consonantice pot coexista într-un cuvânt: *stradă/străzi*, *împart-împărțim*, *tânăr/tineri*; de asemenea, aceeași alternanță se poate produce de două ori într-un cuvânt: *capac/căpăcel*. • Există alternanțe a

căror *orientare* poate fi precizată şi alternanţe neorientate. În primul caz, *termenul de bază* este reprezentat de sunetul din acea formă a morfemului* care poate apărea neurmată de afixe*, iar *termenul* sau *termenii alternanţi* sunt rezultat al adăugării unor afixe flexionare ori derivative sau al modificării accentuării radicalului (*t/ţ* sau *o/u*; primul membru este termenul de bază, al doilea – termenul alternant); în al doilea caz, fiecare termen alternant este condiţionat de alt regent (*a/e* sau *o/o̯a*; nu se poate stabili termenul de bază). • Româna are un sistem complex de alternanţe, care o individualizează în raport cu celelalte limbi romanice. Condiţionarea alternanţelor este, în primul rând, de natură *fonetică*, majoritatea acestora fiind rezultat al acţiunii unor legi* fonetice. Astfel se explică, de ex., dependenţa vocalismului radicalului de natura vocalei din silaba următoare (alternanţele *e/e̯a* şi *o/o̯a* sunt condiţionate de prezenţa unui [e] sau [ă] în silaba următoare) sau de pierderea accentului (alternanţa *o/u*). Unele alternanţe, mai ales cele consonantice, se produc cu regularitate în contextul fonetic care le condiţionează (*s/ş*, *t/ţ*), pe când altele cunosc restricţii suplimentare, de ordin *gramatical* (sunt limitate la anumite părţi de vorbire: *n/Ø* apare numai la verbe, sau forme flexionare: *î/a/ă* apare la anumite forme temporale şi de persoană) sau *etimologic* (anumite alternanţe nu se realizează în neologisme). • *Fonologic*, alternanţele au fost interpretate drept cazuri de neutralizare* a opoziţiei dintre două sau trei foneme*, într-un anumit context morfematic, sau drept cazuri de distribuţie* defectivă, definită în termeni morfologici (de ex., înaintea desinenţei *-i*, este este admisă seria /ţ, z, ş, č, ğ/ şi este exclusă seria /t, d, s, c, g/; în celelalte contexte, aceste unităţi fonematice se opun). • În *morfologie*, variaţiile radicalului unui cuvânt flexibil, ca şi variaţiile anumitor sufixe gramaticale au fost interpretate ca alomorfe* ale morfemului radical, respectiv, ale sufixului gramatical. Astfel, în paradigma verbului *a purta*, morfemul radical cunoaşte patru alomorfe: *port-*, *porţ-*, *purt-*, *poart-*, iar sufixul de prezent *-esc* cunoaşte la conjunctiv trei alomorfe: *-esc*, *eşt-*, *-easc-*. În flexiunea românească, alternanţele se încarcă cu o semnifiaţie specială, constituind un mijloc suplimentar, în afara flectivelor*, pentru marcarea diverselor valori morfologice. Astfel, formele de pl. *flori*, *porţi*, în raport cu formele de sg. *floare*, *poartă*, sunt marcate prin mai multe mijloace: la desinenţa -i, se adaugă alternanţa vocalică *o̯á /ó*, iar, în cazul lui *poartă*, şi alternanţa consonantică *t/ţ*. În flexiunea românească, alternanţele dobândesc un rol semnificativ în marcarea numărului la substantiv şi adjectiv (*poartă – porţi*; *searbăd – serbezi*); a genului la adjectiv (*frumos – frumoasă*); a persoanei şi a numărului la verb (*port – porţi*; *port – purtăm*); a anumitor forme temporale (*ard – arsei*; *rămân – rămăsei*); a anumitor forme modale, în special a conjunctivului (*crede – să creadă*, *vede – să vadă*). • Tendinţa limbii române actuale este de abandonare, în cazul neologismelor*, a sistemului de alternanţe: alături de neologismele *lampă – lămpi*, *gară – gări*, există şi *fabrică – fabrici*, *staţie – staţii*; alături de neologismele *neg – neagă*, *provoc – provoacă*, există şi mult mai numeroasele forme: *acceptă*, *contestă*, *posedă*; *invocă*, *imploră*, *dezvoltă* etc. Acest amestec de radicali cu alternanţe şi fără alternanţe are ca efect pierderea caracterului fonetic şi morfologic regulat al alternanţelor şi transformarea lor în fapte de neregularitate flexionară.

L.I.R.; *G.P.D.*

ALUZIE

Figură* de gândire bazată pe analogie în care un cuvânt / (fragment de) enunţ este folosit pentru a se evoca ori sugera, în variate forme, o realitate sau un eveniment cu semnificaţie generală ori abstractă; se evită astfel, în formularea enunţului, un eventual pericol, o exagerată precizie sau caracterul vulgar (chiar obscen, uneori) al exprimării; se realizează, în schimb, o legătură de ordin livresc, o concretizare a abstracţiunilor ori un paralelism situaţional. În versurile lui Gr. Alexandrescu: **Parnasul şi Olimpul** *cu fală se priviră / Când flotele barbare zdrobite le zăriră*, se face o aluzie mitologică (la cei doi munţi din Grecia, legendare lăcaşuri ale muzelor şi zeilor), în contextul în care este descrisă lupta Eteriei pentru eliberarea de sub Imperiul Otoman. • Apropiată uneori de perifraza* literară, având de regulă o funcţie evocatoare şi adesea eufemistică (vezi EUFEMISM), aluzia este de mai multe feluri şi poate fi realizată în combinaţie cu alte figuri (în ex. de mai sus se combină cu antonomaza*). *Aluzia mitologică*: **Apolo**-*i profesor de mandolină.* / **Pan** *lecţii dă de limbile moderne* (Arghezi), aluzie parodică; *aluzia istorică*:

...mama, în slăbiciunea ei pentru mine, ajunsese a crede că am să ies un al doilea **Cucuzel, podoaba creştinătăţii,** *care scotea lacrimi din orice inimă împietrită, aduna lumea de pe lume în pustiul codrilor şi veselea întreaga făptură cu viersul său* (Creangă) – aluzie la celebrul dascăl şi compozitor de muzică religioasă bizantină; *aluzia biblică/religioasă: Însuşi domnul naturei zisese altădată / Că pentru-un drept el iartă* **Gomora** *vinovată* (Alexandrescu) – aluzie la distrugerea cetăţilor biblice Sodoma şi Gomora; **Pavel din Tars** *e-acum zaraf sărac / Şi* **Chrisostom** *băiat de prăvălie* (Arghezi); *aluzia literară: Mureşan scutură lanţul cu-a lui voce ruginită.../ Preot* **deşteptării** *noastre, semnelor vremii profet* (Eminescu) – aluzie la poezia lui Andrei Mureşanu *Un răsunet*, devenită imn naţional al României (**Deşteaptă-***te române...*); **„Vis al galeşei Floride şi-al ostroavelor Antile", / Orchidee!** *nu eşti însăşi arta marelui Matei* (Barbu) – versuri în care se parafrazează un fragment descriptiv şi poetic din romanul lui M. Caragiale *Craii de Curtea-Veche*: *Ne înturnam apoi spre tropice, trăiam cu săditorii* **visul galeş al Floridei şi al ostroavelor Antile,** *pătrundeam, pe urma* **„vânătorilor de orhidee"** *în verdea întunecime a selbelor Amazonului scăpărând de zboruri de papagali*; vezi şi INTERTEXTUALITATE. Aluzia rezultată din reluarea perifrastică a unor *locuţiuni populare* sau din evocarea unor cutume autohtone ori clasice: *Se luminează puţintel a ploaie / Atunci se cheamă că e timp frumos.../* **Iar fumul de ogeac se lasă-n jos / Şi porcul umblă tot cu paiu-n gură.** (Topîrceanu, apud Dragomirescu); *Aşteptăm să vedem prin* **columne** *de aur /* **evul de foc cu steaguri păşind. / şi fiicele noastre ieşind / să pună pe fruntile porţilor laur** (Blaga). Vezi şi PARAFRAZĂ.

M.M.

AMALGAMARE

1. În limbile flexionare*, caracteristică a mărcilor gramaticale de a exprima simultan mai multe unităţi de conţinut. Vezi, de ex., în flexiunea românească, particularitatea desinenţelor* de a exprima solidar numărul şi cazul la substantiv (*cartea unei eleve*), numărul, cazul şi genul la adjectiv (*unei fete frumoase*), numărul şi persoana la verb (*el cântă*); vezi, pentru franceză, caracteristica formelor contractate *du, des, au, aux*, care amalgamează prepoziţia şi articolul definit, precum şi semnificaţiile de gen şi de număr (fr. *du* = prep. *de* + art. *le* + „masc." + „sg."). **2.** În semantica generativă (J.J. Katz, J.A. Fodor, 1963), operaţie rezultând din aplicarea regulilor de proiecţie (vezi PROIECŢIE$_1$), care constă în integrarea succesivă a sensurilor formativelor* lexicale pentru obţinerea, în final, a sensului propoziţiei. Amalgamarea este condiţionată sintactic, amalgamându-se, într-o primă etapă, separat, formativele aflate sub dominanţa GN şi a GV, iar la sfârşit având loc amalgamarea grupului subiect - predicat. **3.** În sintaxa românească, fenomen cunoscut şi sub numele de *împletire** a două structuri sintactice, constând în opacizarea* organizării iniţiale şi, implicit, în dificultatea stabilirii limitelor dintre structuri şi a interpretării grupului. Ca soluţie de interpretare, s-a recurs, de la caz la caz, la soluţia predicatului verbal compus* (*trebuiau să plece, mă puteau ajuta*), la soluţia elementului predicativ* suplimentar (*trebuiau pedepsiţi, îi consideră inteligenţi*) sau la soluţia re-analizei, cu refacerea mentală a structurilor originare (vezi ÎMPLETIRE; OPACIZARE).

G.P.D.

AMBIGUITATE

Posibilitate de a da două sau mai multe interpretări unei construcţii sau unui component al ei, ca o consecinţă semantică a fenomenelor de omonimie* şi polisemie*. **1.** În funcţie de tipul de omonimie prezent în construcţie, ambiguitatea poate fi *lexicală, morfologică, sintactică, pragmatică*; dacă apare ca o consecinţă a polisemiei, ambiguitatea este *lexicală*. a) Propoziţiile *Şi-a închis casa, A împrumutat o carte* conţin *ambiguităţi lexicale*, ca urmare a prezenţei omonimelor lexicale *casă$_1$* „clădire de locuit", *casă$_2$* „seif" şi, respectiv, *împrumuta$_1$* „a da cu împrumut", *împrumuta$_2$* „a lua cu împrumut". Propoziţia *El este un copil bun* conţine o ambiguitate lexicală, ca urmare a polisemiei adjectivului *bun*, pe care vecinătatea substantivului *copil* n-o rezolvă decât parţial, rămânând nespecificate distincţiile semantice dintre: *bun$_1$* „calitate cu referire la generozitate", *bun$_2$* „calitate cu referire la cuminţenie", *bun$_3$* „calitate cu referire la rezultate şcolare". b) Propoziţia *Am plecat la facultate* conţine o *ambiguitate morfologică*, dată fiind omonimia gramaticală a formei verbale *am plecat*, care poate fi interpretată ca „singular" sau

ca „plural". c) Construcțiile *Îl văd pe Ion mergând pe stradă* și *chemarea profesorului* conțin *ambiguități sintactice*, pentru prima fiind posibile patru interpretări: „Îl văd pe Ion **că** merge pe stradă" / „Îl văd pe Ion **care** merge pe stradă" / „Îl văd pe Ion, **când Ion** merge pe stradă" / „Îl văd pe Ion, **când eu** merg pe stradă", iar pentru a doua, două interpretări: „profesorul este cel care cheamă" / „profesorul este cel chemat". • Aparține competenței* lingvistice capacitatea vorbitorilor nativi de „a simți" enunțurile ambigue și de a indica semnificațiile diferite. Gramatica generativ-transformațională*, ca model al competenței lingvistice, și-a propus captarea și explicarea fenomenului de omonimie sintactică și, implicit, de ambiguitate sintactică, atribuindu-i istoriei transformaționale diferite (vezi TRANSFORMARE) a construcțiilor. Structurile omonime sunt construcții în exclusivitate de suprafață*, cărora le corespund structuri de bază* diferite, răspunzătoare de sensurile diferite ale organizării de suprafață. d) *Ambiguitățile pragmatice* sunt ambiguități de dincolo de sintaxă, relevante din perspectiva enunțării*, fiind explicabile prin intențiile de comunicare diferite încorporate în forma aceluiași enunț; dezambiguizarea* lor este posibilă numai prin raportare la situația* de comunicare. Enunțul *Mâine intri la ministru*, de ex., încorporează forțe ilocuționare* diferite: asertiune, rugăminte, promisiune, avertizare, amenințare, ordin, pe care intonația* și accentul*, singure, nu le pot dezambiguiza decât parțial. **2.** În stilistică, procedeu bazat pe echivocul* lexical/gramatical rezultat din posibilitatea de a interpreta semantic diferit un cuvânt sau o construcție, în funcție de context*; ambiguitatea are adesea funcție ironică (mai rar și de intensificare prin repetiție), apropiată de aceea a jocului de cuvinte (vezi CALAMBUR). Ambiguitatea stilistică poate fi realizată prin: a) omonimie*: – *Veux-tu toute ta vie offenser la* **grammaire?** / – *Qui parle d'offenser* **grand-mère** *ni grand-père?* (Molière) – ironia textului provine din faptul că personajul necultivat confundă termenul savant (*grammaire* „gramatică") cu un cuvânt cunoscut, omonim (*grand-mère* „bunică", la care se adaugă în serie semantică *grand-père* „bunic", pentru sporirea efectului comic); b) polisemie*: *Și când se va întoarce* **pământul în pământ** / *Au cine o să știe de unde-s, cine sunt?*; *Fiindcă* **tina lumii** *e rea, fiincă e* **tină** / **Și praf e universul** *întreg – fără de vină / Ai căzut, geniu mândru* (Eminescu). În ambele exemple, sensurile „țărână" și „trup" sunt grupate în același context, cu funcție de accentuare prin repetiție și nuanțare prin semnificația diversă; forma unui astfel de enunț se apropie adesea de aforism; c) încadrare sintactică în context: *Vreau ce mi se cuvine după o luptă de atâta vreme; vreau ceea ce merit în orașul ăsta de* **gogomani, unde sunt cel dintâi...** *între fruntașii politici* (Caragiale). • În apariția ambiguității, semnificația cuvântului se poate altera prin intervenția tropilor*: astfel, metonimia* este considerată de unii autori (P. Fontanier, H. Lausberg) trop prin intermediul căruia se obține ambiguitatea contextuală; în exemplul *Capul i s-abate sub tăiosul* **fier** (Bolintineanu), metonimia rezultă din ambiguizarea deliberată, care face posibilă trecerea de la sensul denotativ (vezi DENOTAȚIE) „minereu, metal folosit pentru fabricarea armelor albe" la cel contextual, conotativ (vezi CONOTAȚIE) „sabie". Antanaclaza* este și ea o figură* definită prin ambiguitate. Numeroasele interferențe posibile cu alte figuri retorice (metonimie, antanaclază, calambur) ne determină să nu privim ambiguitatea ca pe o *figură* propriu-zisă, ci ca pe un procedeu stilistic emblematic și înglobant, care determină în context alcătuirea unei întregi serii figurative; unele dicționare de retorică (Gh. Dragomirescu) tratează chiar într-o clasă separată așa-numitele *figuri ale ambiguității*.

G.P.D.(1); M.M. (2).

AMBREIOR

În terminologia lui R. Jakobson, corespunde engl. *shifter*, fr. *embrayeur*. Desemnează unități ale codului lingvistic care trimit obligatoriu la mesaj, prin *mesaj* înțelegându-se aici „procesul enunțării*"; interferează, ca semnificație, cu *deictic**. În clasa ambreiorilor, Jakobson include pronumele personale* de pers. I și a II-a, care primesc referință numai incluse în mesaj și care își schimbă referința o dată cu situația* de comunicare, precum și timpurile* verbale, care, pentru identificarea momentului temporal, trimit obligatoriu la enunțare.

Vezi DEICTIC; DEIXIS.

G.P.D.

AMFIBRAH

În versificație, picior* metric trisilabic, în care dispoziția silabelor accentuate/neaccentuate urmează

schema v – v; ritmul* amfibrahic admite accentul* de intensitate numai pe silabele 2, 5, 8, 11...:

Pe-un cal care soarbe prin nările-i foc
v – v/ v – v/ v – v/ v-
Din ceața pustie și rece
v – v / v – v/ v – v
Un june pe vânturi, cu capul în joc,
v – v/ v – v/ v – v
Cu clipa gândirei se-ntrece (Eminescu)
v – v/ v – v/ v – v

M.M.

AMFIBRAHIC (RITM ~)
Vezi AMFIBRAH; PICIOR; RITM.

AMPLIFICARE
Figură* sintactică (de construcție) realizată prin dezvoltarea gradată, sub diverse forme, a aceleiași idei. Amplificarea reprezintă o lărgire a frazei prin adăugarea de determinări succesive, referitoare la același obiect determinat. Apropiată de acumulare*, se deosebește de aceasta prin prezența obligatorie a gradării (vezi CLIMAX) și prin introducerea unei serii de figuri retorice, adesea semantice, în cadrul sintactic repetitiv: epitet*, metaforă*, hiperbolă*, antiteză*, interogație* etc; ex.: *Iară* **noi? noi, epigonii?...** *Simțiri reci, harfe zdrobite,/ Mici de zile, mari de patimi, inimi bătrâne, urâte,/ Măști râzânde, puse bine pe-un caracter inimic;/ Dumnezeul nostru: umbră, patria noastră: o frază;/ În noi totul e spoială, totu-i lustru fără bază;/* **Voi** *credeați în scrisul vostru,* **noi** *nu credem în nimic!* (Eminescu).
Vezi ACUMULARE; CLIMAX.

M.M.

AMPLITUDINE
În concepția naratologică a lui G. Genette, dimensiune textuală a unei a(na)cronii* (analepsă* ori prolepsă*). Amplitudinea analepsei (evocare retrospectivă în narație a unor evenimente anterioare) este întotdeauna mai mare decât aceea a prolepsei (anticipare/anunțare, adesea aluzivă, a unor evenimente care se situează în timpul narativ într-un moment ulterior; vezi NARATIV$_2$). • Prolepsa se poate constitui dintr-o singură frază: *Deși nu-și dădea încă seama, întâlnirea aceasta avea să însemne mult pentru el.* Amplitudinea analepsei, în schimb, rămâne practic nelimitată în economia narativă: fragmente ample din povestiri sau nuvele, capitole întregi de roman pot relata retrospectiv o secvență de evenimente anterioare, intervertind ordinea narativă (vezi NARATIV$_4$) și pulverizând temporalitatea secvențială (vezi NARATIV$_2$). Vezi, de exemplu, cele trei capitole retrospective din mijlocul nuvelei lui V. Alecsandri. *Mărgărita*, ori construcția narativă din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu, unde analepsa are o amplitudine extinsă la jumătate din textul romanului. Deși nu poate fi legată strict de o epocă sau de un curent literar, amplitudinea analepselor și a prolepselor este mai semnificativă pe măsură ce coborâm la originile narației moderne, adică la romanul baroc și la proza renascentistă.
Vezi A(NA)CRONIE; ANALEPSĂ; PROLEPSĂ.

M.M.

ANACOLUT
Discontinuitate sintactică în construcția (propoziției* sau a) frazei*, apărută din cauza neconcordanței dintre modelul logic și realizarea gramaticală a enunțului*. Anacolutul se poate produce prin întreruperea construcției sintactice, continuată – de obicei la distanță – cu alte forme gramaticale decât cele inițiale: **Fetele împăratului,** *întâmplându-se de față când a lovit spânul pe Harap-Alb,* **li** *s-au făcut milă de dânsul și au zis spânului cu binișorul* (Creangă). Anacolutul este o trăsătură sintactică a limbii vorbite; în majoritatea cazurilor e considerat *greșeală* (vezi ABATERE), chiar dacă cele două părți ale enunțului, privite separat, sunt corecte. În literatură, utilizate ca marcă a oralității* ori ca procedeu de caracterizare a vorbirii personajelor, construcțiile anacolutice pot avea drept rezultat accentuarea unei unități scoase în relief prin „tăietura" sintactică; în aceste situații, anacolutul poate fi considerat *figură**. • Ruptura sintactică presupusă de anacolut privește în special cazul, persoana, numărul, construcțiile prepoziționale și raportul sintactic dominant în frază. a) Anacolutul cazului se explică prin tendința spontană de a se începe fraza/propoziția cu cazul nominativ-subiect (la nume sau la pronume); construcția nu se continuă, iar vorbitorul – reconsiderându-și modalitatea de exprimare – transformă nominativul în caz oblic și deci subiectul în complement (direct ori indirect): **Moșneagul,** *când a văzut-o,* **i** *s-au umplut ochii de lacrămi și inima de bucurie* (Creangă). În frazele ample, anacolutul este justificat de intercalarea unor propoziții subordonate între subiectul în nominativ

şi restul regentei, ceea ce duce la pierderea legăturii logice; această discontinuitate sintactică se plasează în limite tolerabile de limba literară: *Nu ştiu alţii cum sunt, dar* **eu**, *când mă gândesc la locul naşterii mele...* [urmează alte 6 propoziţii subordonate], *parcă-*mi *saltă şi acum inima de bucurie* (Creangă). Anacolutul cazului este numit şi *antipalagă**; b) Neconservarea persoanei pronominale sau verbale – de obicei o construcţie cu pronume personal – este întreruptă prin apariţia unei construcţii verbale impersonale: **Ea**, *când* **a văzut** *asta*, **a fost imposibil** *să reziste*; pot alterna, de asemenea, persoanele I şi a II-a (cu sens general/impersonal): *Ce folos că* **citesc** *orice carte bisericească*; *dacă* **nu ştii** *a însemna măcar câtuşi de cât, e greu* (Creangă); c) Construcţiile inconsecvente în utilizarea numărului, simple dezacorduri, nu sunt considerate întotdeauna anacoluturi (dezacordul subiect-predicat, de ex.); doar atunci când fraza a impus un anumit „model" sintactic, nerespectat în desfăşurarea ulterioară a enunţului, avem a face cu anacolut: *Dar fiindcă* **te întorci...** (...) **lasă-ţi** *butea să vină pe urmă şi* **aideţi** *cu noi* (Ispirescu); d) În afara oricărei reguli previzibile ori posibile clasificări se situează frazele complet greşite, cu anacolut multiplu şi dominate de dezorganizare logică şi sintactică; cele mai frecvente cauze ale incorectitudinii rămân: schimbarea subiectului/complementului (direct/indirect) de la o propoziţie la alta şi amestecul construcţiilor subordonate cu cele coordonate. Acest tip de anacolut nu este tolerat de limba literară decât cu valoare stilistică: *Este o* **criză, care,** *ascultă-*mă **pe mine, că dv. nu ştiţi, care,** *mă-nţelegi*, **Statul** *cum a devenit acuma,* **eu** *după cum văz ce se petrece,* **că** *nu sunt prost, înţeleg şi* **eu** *atâta lucru,* **fiindcă nu mai merge** *cu sistema asta,* **care, cum te gândeşti, te-apucă** *groaza, monşer, groaza!* (Caragiale).
Vezi ACORD; ZEUGMĂ.

M.M.

A(NA)CRONIE

În naraţie*, formă de discordanţă temporală între secvenţa evenimentelor (reale sau fictive) povestite şi ordinea includerii lor în text; neconcordanţă între timpul* evenimenţial şi timpul narativ* (vezi şi NARAŢIE). Conceptul a fost definit de G. Genette, care îi adaugă şi varianta graduală *acronie*; acesteia îi rezervă sensul de dezordine temporală totală a textului, în raport cu conţinutul narat. În stilistica românească, termenul *acronie* acoperă ambele accepţii, care nu sunt întotdeauna diferenţiale (omonimia cu *anacronic* „depăşit, învechit" se dovedeşte supărătoare). Acronia se realizează sub formă de *prolepsă** (anticipare) şi de *analepsă** (retrospecţie) a unor evenimente petrecute posterior, respectiv anterior, faţă de naraţia primară (de bază).
Vezi ANALEPSĂ; PROLEPSĂ.

M.M.

ANADIPLOZĂ

Figură* sintactică (de construcţie) care constă în repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la sfârşitul unei unităţi sintactice sau metrice şi la începutul celei următoare; numită şi *reduplicaţie*, are, în general, funcţie puternic afectivă*, de insistenţă; anadiploza creează în text o simetrie după schema *...x/x...*: *Dai* **voie bună, voia bună** *creşte. / Dai* **dragoste** *şi* **dragostea** *sporeşte* (Arghezi). Între cele două elemente simetrice care formează anadiploza se conturează un raport de dependenţă sintactică/semantică, marcată în grad diferit şi limitată spaţial de cezură sau de sfârşitul versului: a) coordonare (paratactică ori cu conjuncţie): *C-ar* **veni, veni,** *ţigane, / Toate stelele s-asculte* (Goga); *Cât lumea-i era* **piscul** *şi-n* **pisc** *era Isus* (...) */ O stea* **era pe ceruri. În cer** *era târziu* (Arghezi); b) determinare apozitivă: *Şi să răsară-n mine* **stelele / stelele** *mele, / pe care încă niciodată / nu le-am văzut* (Blaga); *Veşnic este numai* **râul: râul** *este demiurg* (Eminescu); raportul apozitiv este cea mai frecventă realizare a dependenţei sintactice în reluarea prin anadiploză; c) dependenţă sintactică (reciprocă): *Ce-ţi pasă dacă nu ştii ce* **te-aşteaptă,** */ Când* **ce te-aşteaptă** *nu-i scris nicăieri* (Minulescu). Există şi situaţii în care anadiploza grupează fragmente de enunţ independente sintactic: *Aceasta e* **pacea. Pacea** *în care / creşte imperiul / ceresc printre noi* (Blaga). Deoarece cuvântul poate fi reluat în altă formă gramaticală sau derivativă, anadiploza se realizează uneori ca poliptoton* în poziţie sintactică fixă: vezi mai sus *piscul – în pisc, pe ceruri – în cer.*
Vezi EPANADIPLOZĂ.

M.M.

ANAFORĂ

1. Fenomen sintactico-semantic constând în reluarea printr-un substitut* (sau anaforic*) a unui termen plin referenţial, exprimat anterior, numit antecedent*. Relaţia antecedent - substitut, numită

„relație anaforică" sau „interpretativă", procură referința substitutului, component care, în afara contextului*, este lipsit de referință proprie. **2.** În lucrări mai noi, după model englezesc, este desemnată prin *anaforă* și clasa de cuvinte fără referință proprie, alcătuită, mai ales, din pronume și adverbe pronominale, care primesc referința de la un component exprimat anterior, numit *antecedent*; sin. cu *anaforic*; *substitut.* **3.** În GB*, *anafora* primește o accepție mai restrânsă și mai tehnică în raport cu 2; caracterul mai restrâns pleacă de la clasificarea expresiilor nominale în trei categorii: anafore, pronominale, nominale referențiale, GB introducând o distincție conceptuală între anafore și pronominale. ● Anafora, în accepția GB, păstrează din accepția clasică trăsătura lipsei de referință proprie, fiind obligată să-și procure referința prin legare* de la un nominal referențial, numit antecedent, altfel spus, prin coreferențialitate cu antecedentul. Această legare se realizează tehnic prin coindexare*. ● Anafora adaugă la accepția clasică o condiție tehnică a domeniului de legare, al cărei rol este de restrângere, pe baze sintactice (prin relațiile de guvernare*), a domeniului în care anafora și antecedentul pot fi legate și, implicit, de delimitare față de clasa pronominalelor. Astfel, principiul (a), destinat legării anaforelor (vezi LEGARE), cere ca anafora să fie l e g a t ă în categoria ei guvernantă, în timp ce principiul (b), destinat legării pronominalelor, cere ca pronominalele să fie l i b e r e în categoria lor guvernantă. De ex., în fraza: *Profesorul$_i$ crede că elevii$_j$ lui$_i$ nu se$_j$ ajută destul (unul pe altul)$_j$*, reciprocele* *se* și *unul pe altul* sunt anafore, fiind legate (vezi indicele *j*) de nominalul referențial *elevii* în limitele aceleiași propoziții, în timp ce nominalul *lui* nu are trăsăturile unei anafore, ci ale unui pronume, fiind liber în limitele aceleiași propoziții (este coindexat cu nominalul *profesorul* aparținând altei propoziții). **4.** ~ **textuală** Elemente de recurență, de reluare, într-o formă sau alta, a temei* (vezi TEMĂ$_4$), asigurând coeziunea* și coerența* textului. Vezi COERENȚĂ; COEZIUNE$_2$; GRAMATICĂ (A TEXTULUI). **5.** În retorică, figură* sintactică realizată prin repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la începutul unor fragmente succesive de enunț, fie ele unități sintactice ori metrice: propoziții în frază, fraze în context*, versuri în strofă (vezi COLON); anafora realizează un paralelism* sintactic după schema *x.../x.../x...*: **Căci** *toată a mea viață îți fu ea închinată,* / **Căci** *alt decât iubirea ea nu avu mai sfânt,*/ **Căci** *tu ești încă astăzi dorința-mi neschimbată* / *Și visu-mi cel din urmă aicea pe pământ* (Alexandrescu). Anafora are o dublă funcție în text: emfatică sau de intensificare (vezi EMFAZĂ) – prin repetiție; de creare a simetriei specifice paralelismului – prin poziția fixă a elementului reluat. Termenul care realizează anafora se numește *anaforic**. ● În funcție de numărul construcțiilor sintactice afectate, anafora poate fi actualizată ca: b i c o l o n (două reluări): **Și de-ai călca nouă** *țări*/ **Și de-ai trece nouă** *mări, / Floricică n-ai găsi...* (Alecsandri); *Dar soarele, aprins inel,* / **Se oglindi** *adânc în el*; / *De zece ori, fără sfială* / **Se oglindi** *în pielea-i cheală* (Barbu); t r i c o l o n (trei reluări); **Sunt** *ne-nțelese literele vremii...?* / **Suntem** *plecați sub greul anatemii...?*/ **Suntem** *numai spre-a da viață problemei,* / *S-o dezlegăm nu-i chip în univers?* (Eminescu); r e p e t i ț i e m u l t i p l ă: *De-aș fi pașă sau vizir* / *N-aș avea sileaf de fir.* / **Nici** *seraiul de granit* / *Cu pridvorul aurit*; / **Nici** *bogate caicele,* / **Nici** *eunuci privighetori*; / **Nici** *harem cu cadânele,* / **Nici** *grădini cu scumpe flori* (Bolintineanu) – transpunere a unui paralelism de tip popular enumerativ. În poezia romantică, anafora multiplă are funcție retorică, adesea rezultată din combinarea cu interogații*/exclamații*: **Cine-i** *acvila ce cade?* **Cine-i** *stânca ce se sfarmă?* / **Cine-i** *leul ce închide cu durere ochii săi?* / **Cine-i** *tunetul ce moare umplând lumea de alarmă?* / – *Este domnul României: Barbu Dimitrie Știrbey!...* (Eminescu). În limbajul poetic modern, anafora cu mai mulți termeni favorizează acumularea* enumerativă: **Uite-n** *livadă-n stupii,* / **Uite-n** *vifore lupii,* **Uite** *cerbii,* / **Uite** *firul ierbii* (Arghezi). ● După poziția elementului repetat în cadrul unităților sintactice/metrice, se disting mai multe tipuri anaforice: la început de vers sau de propoziție (vezi exemple *supra*); la începutul și la mijlocul versului: **Ce noapte** *groasă,* **ce noapte** *grea!* / *A bătut în fundul lumii cineva* (Arghezi); la începutul unor fraze succesive, într-un context mai larg: **Acela** *ar lăuda-o cîntând imnul elenicei Artemide* (...). **Acela** *ar face să răsune fanfara vânătorilor triumfale* (...). **Acela** *ar clădi cu sfinte miresme, cu smirnă și cu tămâie altarul vânătorilor* (Odobescu). În frază, anafora este sursă de ritm*, segmentând enunțul în grupuri sintactice; de aceea, constituie un procedeu predilect al prozei poetice: *Și* **clopotele, clopotele** *acelea care în orașul tăcut al Iașilor întovărășesc toate*

împrejurările vieții, **clopote** *pentru viață și* **clopote** *pentru moarte*, **clopote** *pentru dureri și* **clopote** *pentru bucurii, au început să sune iarăși...* (Anghel); vezi EPIFORĂ; PARALELISM.

G.P.D.(1-3); M.M.(4).

ANAFORIC,-Ă

1. Clasă de cuvinte fără referință proprie care își procură referința prin legarea referențială de un component (un cuvânt sau un grup de cuvinte) exprimat anterior, numit antecedent*; sin. cu *anaforă*$_2$; vezi și *substitut*. • **Folosire** ~ Se opune folosirii deictice*; se utilizează pentru acele cuvinte care cunosc, de la o apariție la alta, atât folosiri anaforice, cu raportare la un cuvânt exprimat anterior, cât și folosiri deictice, cu raportare la enunțare*. În această dublă ipostază apar demonstrativele*, articolele*, unele adverbe pronominale*. În construcția: *Am văzut un film dur; acesta m-a impresionat puternic, acesta* funcționează ca anaforic stabilind o relație interpretativă cu nominalul antecedent *film*, care îi procură, contextual, referința. În situația în care cerem un obiect, indicându-l: *Dă-mi-l pe acesta!, acesta* funcționează ca deictic, căci decodarea lui nu se poate face în afara situației* de comunicare. **2.** În retorică, vezi ANAFORĂ$_4$.

G.P.D.

ANAGRAMĂ

Cuvânt obținut prin reordonarea literelor/sunetelor din componența altui cuvânt: *alb – bal, luna – alun, zarvă – varză, livadă – validă, Roma – amor*. În afara jocului pur, anagrama se utilizează pentru alcătuirea pseudonimelor: *Petru Maior – Mitru Perea*. • Ca figură* de stil, anagrama este o formă de repetiție a sunetelor, cu rol structurant în textul poetic (F. de Saussure): *Până când în* **lente** / **Antene atente** / *O cobori* (Barbu): *Să ne privim trecutul în față, liniștit, / Când* **urma** *lui de* **umbră** *începe să ne doară* (Arghezi); *Facem* **sicriu** *din* **sicomori** / *și-adulmecare* / **sicriu** *te facem pentru ce iubești* (N. Stănescu). Anagrama poetică se apropie ca efect de antonomază*, cu deosebirea că anagrama creează jocul sonor formând, de regulă, al doilea termen exclusiv din litere existente în primul, cu variante nesemnificative (de ex., *sicriu* este cuprins fonetic în cuvântul *sicomori*, dacă se face abstracție de variația *o – u*, *umră* diferă de *umbră* doar prin absența lui *b*, iar *antene* și *atente* dublează diferit consoanele *n* și *t*). • O formă particulară de anagramă este *palindromul**, cuvânt care își păstrează forma indiferent dacă e citit de la stânga la dreapta ori invers; *cuc, cojoc, ele, Ana*.

Vezi ALITERAȚIE; ASONANȚĂ; PARONOMAZĂ.

M.M.

ANALEPSĂ

În naratologie, formă de a(na)cronie* în care ordinea temporală din text este tulburată prin evocarea ulterioară a unui eveniment anterior punctului în care se află desfășurarea narației*. În textul literar, analepsa este mult mai frecventă decât prolepsa*; narația retrospectivă a devenit, în timp, un procedeu canonic al povestirii, întâlnit în toate perioadele istoriei literare: referindu-se la a(na)cronia inițială din *Iliada*, G. Genette susține că începerea narației în mijlocul desfășurării evenimentelor – *in medias res* –, urmată de o întoarcere explicativă în urmă (= analepsă), constituie un *topos* formal al genului epic. Prezentarea, în secvența narativă, a efectului înaintea cauzei/explicării acestuia reprezintă de asemenea o formă de analepsă. • Analepsele pot fi: a) e x t e r n e, inserțiile narative care rămân exterioare narației primare; de ex., în *Odissea*, povestirea retrospectivă a lui Ulise în fața feacienilor, care retrogradează în timp până la căderea Troiei; de asemenea, în ansamblul romanului lui M. Proust *În căutarea timpului pierdut*, secvența intitulată *O iubire a lui Swann*, amplă analepsă care are statut de narațiune independentă față de firul diegetic de bază și ocupă 2 din cele 16 volume ale cărții; b) i n t e r n e, inserțiile din cadrul narației primare; de ex., în romanul lui G. Flaubert, *Doamna Bovary*, capitolul VI este consacrat adolescenței petrecute la mănăstire de eroina principală, fragment încadrabil în secvența narației-cadru.

Vezi A(NA)CRONIE; PROLEPSĂ.

M.M.

ANALITIC,-Ă

I. Model / Cercetare de tip ~ Opus modelului de tip sintetic*, se distinge prin direcția de cercetare și prin obiective, cercetarea desfășurându-se de la aspectele sintagmatice* spre cele paradigmatice*, iar obiectivele majore fiind segmentarea și clasificarea (vezi ANALIZĂ; GRAMATICĂ TAXONOMICĂ). În esență, orice cercetare de tip analitic are ca punct de plecare un corpus* de fraze dintr-o limbă dată pe care le supune unor segmentări succesive pentru degajarea unităților componente; unitățile, o dată degajate, sunt su-

puse, în continuare, clasificării şi stabilirii relaţiilor dintre ele. • Gramatica de tradiţie pedagogică (numită şi *tradiţională*), dar şi orientări structuraliste ca: analiza* în constituenţi imediaţi sau analiza distribuţională (vezi ANALIZĂ) sunt exemple de modele analitice, primul, bazat pe tehnici tradiţionale, celelalte două, pe tehnici moderne de analiză. **II.1. Mijloc ~ (de exprimare a categoriilor* gramaticale)** Utilizare, cu rol morfologic, deci pentru marcarea categoriilor gramaticale, a cuvintelor de legătură* (sau ajutătoare) şi a morfemelor mobile*: prepoziţii, auxiliare, adverbe, articole; se opune mijlocului sintetic: desinenţe* şi sufixe* gramaticale. **2. Formă ~** Opusă formelor flexionare sintetice, este acea formă care, pentru exprimarea categoriilor gramaticale, recurge la mijloace analitice (vezi II_1). În română, de ex., formele de perfect* compus şi de viitor* sunt forme analitice cu auxiliar (*am cântat*; *voi cânta*; *am să cânt*), în raport cu formele de imperfect*, de perfect simplu sau de mai mult ca perfect, în structura cărora se includ afixe* gramaticale, fiind deci sintetice (*cântam*; *cântai*; *cântasem*). **3. Limbă ~** Tip flexionar de limbă (vezi CLASIFICARE) în care, în ansamblul flexiunii, predomină formele şi mijloacele analitice (vezi II_1 şi II_2); se opune limbilor sintetice. Nu se poate vorbi de un tip pur de limbă analitică, ci de limbi în care predominante sunt mijloacele analitice şi care manifestă o tendinţă clară de extindere a mijloacelor analitice. Astfel, se poate spune că limbile romanice, care, în ansamblul lor, au redus considerabil flexiunea de caz* şi au abandonat, pentru categorii întregi (vezi pasivul* sau comparaţia*), mijloacele sintetice în favoarea celor analitice, sunt *mai* analitice decât limba latină, fără a fi devenit nici una un tip analitic pur. **III. Propoziţie ~** În logica formală, propoziţie *necesar* adevărată, adică adevărată independent de lumile posibile sau de un anume moment temporal, ci adevărată în toate lumile posibile, căci predicatul este implicat conceptual de subiect. Se opune propoziţiilor sintetice, al căror adevăr depinde de situaţia de comunicare; vezi, de ex., deosebirea dintre *Câinele este un animal* şi *Câinele este alb*, prima fiind adevărată dincolo de orice circumstanţe.

G.P.D.

ANALITISM

1. În evoluţia limbilor moderne, în raport cu cele clasice, tendinţă gramaticală manifestată prin extinderea formelor şi a mijloacelor analitice (vezi $ANALITIC_{II}$) în defavoarea celor sintetice; corespunde tendinţei generale de reducere şi de simplificare a flexiunii. **2.** Caracteristică generală a limbajului popular*, în raport cu cel cult, constând în preferinţa acestuia pentru formele analitice şi pentru construcţia perifrastică*, mai apropiate de gândirea concretă a vorbitorilor care îl folosesc. Astfel, în limbajul popular românesc se preferă construcţia analitică în locul celei sintetice cazuale (ex. *trimit* **la copii**; *învelişul* **la casă**), se preferă locuţiunea verbală în locul verbului simplu (vezi: *a sta în cumpănă*, *a da dovadă*, *a da poruncă*, *a face risipă*) etc.

G.P.D.

ANALIZABIL, -Ă

1. Grup ~ Opus grupului sintactic *neanalizabil** (sau îmbinărilor fixe*) de cuvinte, este grupul sintactic care răspunde regulilor de constituire sintactică, f i e c a r e element component având autonomie* lexicală şi gramaticală, adică actualizând caracteristici semantice, morfologice şi sintactice proprii. Să se compare grupurile analizabile: ***Priveşte atent jocul*** (*copiilor*), (*Pe*) ***feţele radioase ale copiilor***, unde cuvintele *joc*, *faţă* se manifestă autonom, cu grupurile neanalizabile: ***Îşi bate joc*** (*de copii*), ***În faţa*** (*copiilor*, *apăruseră două maşini*), unde cuvintele *joc*, *faţă* şi-au pierdut total autonomia. Vezi $GRUP_3$. **2. Propoziţie ~** În sintaxa limbii române, potrivit criteriului de clasificare a propoziţiilor* după structură, desemnează tipul cel mai frecvent de propoziţie (sau de enunţ*), caracterizat printr-o organizare sintactică internă identificabilă. Se opune propoziţiei (sau enunţului) *neanalizabil**, a cărei (cărui) trăsătură este absenţa organizării interne, adică imposibilitatea delimitării grupului subiectului de cel al predicatului. Să se compare propoziţiile: *Mergi astăzi la şcoală?*, *Vin la şcoală mai târziu*, prima, interogativă*, a doua, enunţiativă*, dar ambele, propoziţii analizabile, căci au o structură internă clară, cu răspunsurile la întrebări: *„Da"*, *„Nu"* sau cu răspunsul interjecţional *„Of!"*, toate reprezentând propoziţii neanalizabile. Vezi PROPOZIŢIE.

G.P.D.

ANALIZĂ

Tip de investigare lingvistică acoperind cercetări dintre cele mai diverse, a căror unitate este dată

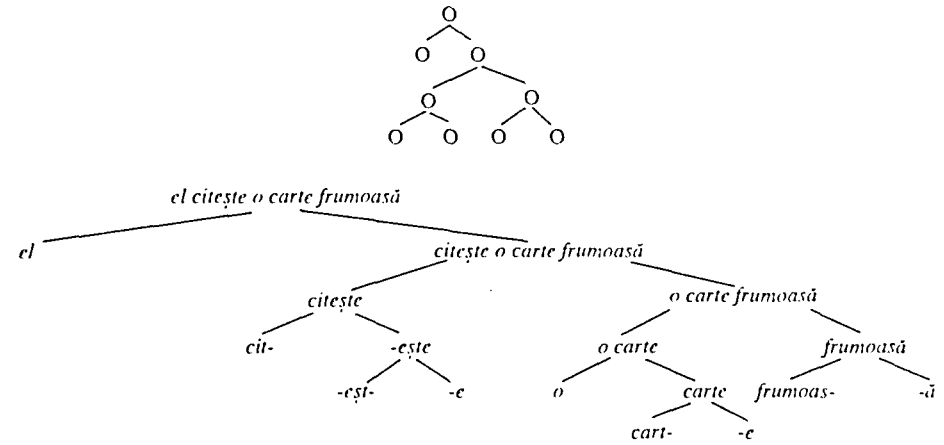

de natura, direcția și obiectivele cercetării: ca natură, este o cercetare de tip sincronic* descriptiv*; ca direcție, cercetarea se desfășoară de la aspectele sintagmatice* (corpus de fraze) spre cele paradigmatice* (unități lingvistice); ca obiective majore, își propune segmentarea și clasificarea unităților decupate. Se opune cercetărilor de tip sintetic* (sau generativ*). Cercetarea lingvistică a propus mai multe tipuri de analiză, majoritatea utilizate și în lingvistica românească pentru descrierea unor fragmente ale limbii române. Tipurile mai jos inventariate, deși deosebite ca moment de apariție (analiza *discursului* și cea a *conversației* sunt, de ex., ulterioare analizei *distribuționale*), ca metodă și tehnică de cercetare (unele tipuri de analiză, ca cea *gramaticală*, de ex., sunt realizate cu metode tradiționale; altele, cu metode moderne de tip structuralist*; în cazul analizei de tip structuralist, tehnica poate fi și ea diferită), ca domeniu lingvistic investigat (de ex., nivelul fonetic vs. fonologic; nivelul fonologic vs. morfologic etc.), ca grad de aplicabilitate (există tipuri de analiză, ca cea *distribuțională*, cu aplicabilitate generală și altele, ca, de ex., a *erorilor*, limitată sub aspectul domeniului de aplicare), toate corespund naturii, direcției și obiectivelor generale ale cercetării analitice*. **1. ~ în constituenți imediați** Tehnică de analiză de tip structuralist* având următoarele caracteristici: se constituie din operații succesive de segmentare; fiecare operație delimitează câte două segmente, numite „constituenți* imediați*"; pleacă de la enunț* și are drept constituenți ultimi morfemele*, trecând peste barierele tradiției lingvistice: sintaxa frazei / sintaxa propoziției / morfologie; orice schemă a unei analize în constituenți imediați are forma descrisă în schema de mai sus. **2. ~ contextuală** Tip de analiză bazată pe particularitățile contextului* lingvistic. Analiza *distribuțională* și cea *combinatorie* sunt tipuri de analiză contextuală. **2.1. ~ distribuțională/distributivă** Metodă de descriere introdusă de gramatica structuralistă, în special de școala descriptivistă* americană (L. Bloomfield, Ch. Hockett, Z. Harris), care, propunându-și eliminarea integrală a sensului din analiză și descriere, a impus o procedură bazată în exclusivitate pe distribuție*, deci pe posibilitățile și incompatibilitățile de asociere a componentelor. Plecând de la un corpus* de fraze, considerat reprezentativ pentru limba analizată (sau pentru domeniul urmărit), analiza distribuțională realizează descrierea corpusului prin: inventarierea coocurenților*, deci a vecinătăților de dreapta și de stânga; analiza relațiilor distributive, stabilind tipurile de distribuție (complementară, defectivă, contrastivă) și clasele* de distribuție. • Analiza distribuțională, aplicată la început domeniului fonologic, s-a extins la toate nivelurile lingvistice, oferind o procedură imanentă* (deci, bazată pe relațiile interne, lingvistice) și formală* (fără raportare la sens) pentru stabilirea inventarului de unități și clasificarea lor, indiferent de nivel. • Analiza distribuțională, absolutizată, la un moment dat, ca reprezentând obiectivul suprem și unic al oricărei descrieri lingvistice, își păstrează astăzi valabilitatea, oferind, în cadrul unor construcții teoretice mai largi și altfel orientate, procedee și tehnici de

descriere. Gramatica generativă* însăşi, ale cărei obiective sunt opuse celor de tip analitic*, păstrează elemente din analiza distribuţională sub forma disponibilităţilor de combinare ale centrelor predicative şi a restricţiilor impuse de acestea argumentelor*. **2.2. ~ combinatorie** Analiză de tip structuralist, aplicată în special nivelului sintactic, care îşi propune examinarea, în cadrul relaţiilor de succesiune (sintagmatice*), a libertăţilor şi, mai ales, a constrângerilor* exercitate de cuvinte unele asupra altora în procesul combinării lor în propoziţii şi fraze. Valenţă*, distribuţie*, constrângere* sunt concepte esenţiale ale analizei combinatorii. Obiectivul ei principal este extragerea regulilor de combinare proprii unei limbi la un moment dat. • Tipurile de reguli din analiza combinatorie au fost preluate şi încorporate în modelul generativ* sub forma regulilor de *subcategorizare** strictă şi selecţională*. **3. ~ gramaticală** Procedură impusă de practica gramaticii şcolare, cu obiective diferite după nivelul sintactic/morfologic la care se realizează. *Analiza sintactică* îşi propune: segmentarea unei fraze în propoziţiile componente, stabilirea raporturilor şi a funcţiei fiecărei propoziţii; segmentarea propoziţiilor în părţi de propoziţie, stabilirea raporturilor şi a funcţiei pentru fiecare parte de propoziţie; alcătuirea schemei* sintactice, unde se înregistrează componentele şi relaţiile. *Analiza morfologică* îşi propune calificarea morfologică a fiecărui component dintr-o propoziţie prin indicarea părţii de vorbire căreia îi aparţine şi a caracteristicilor de flexiune. **4. ~ fonetică** Operaţie de identificare a sunetelor care se realizează în fluxul vorbirii (într-un cuvânt şi/sau la graniţa dintre cuvinte) şi de descriere a trăsăturilor articulatorii* şi/sau acustice* ale acestora. Analiza parametrilor articulatorii şi acustici de bază ai sunetelor dintr-o limbă se efectuează în laboratoare fonetice, cu ajutorul unor aparate speciale. Analiza fonetică poate urmări simpla descriere a caracteristicilor şi a compatibilităţilor de combinare a sunetelor sau relevarea particularităţilor de realizare a unor unităţi fonetice, condiţionate de context (vezi şi ALOFON,-Ă). În primul caz, analiza fonetică este corelată cu o transcriere* fonetică normalizantă: *cenzurat*, de ex., va fi transcris [ţenzurat], fiecare dintre cele opt sunete identificate în structura acestui cuvânt fiind descris în raport cu un set de parametri articulatorii (pentru vocale: localizarea, apertura*, labializarea*, timbrul*; pentru consoane: modul de articulare, localizarea, sonoritatea*) sau acustici (acut/grav; compact/difuz; întrerupt/continuu etc.). În cel de al doilea caz, analiza fonetică este corelată cu o transcriere fonetică riguroasă: transcrierea cuvântului *cenzurat* va fi [ţ̃enzurat^{h}], semnalându-se faptul că vocala [e], urmată de o consoană nazală, este nazalizată, iar oclusivă [t], la finală de cuvânt, are o pronunţare uşor aspirată. **5. ~ fonologică** (*sin.* **fonematică**) Operaţie de reducţie a alofonelor* vocalice şi consonantice dintr-o limbă. Analiza fonologică are ca rezultat determinarea inventarului de unităţi invariante* (foneme) dintr-o limbă. Reducţia variantelor diverselor foneme se realizează ţinând seama de tipul de distribuţie* în care se află acestea, precum şi de prezenţa sau absenţa unor raporturi de comutare*. Unităţile invariante se caracterizează prin distribuţie contrastivă şi prin raporturi de comutare cel puţin într-un anumit tip de context fonetic; distribuţia complementară caracterizează alofonele diferitelor foneme. În română, [n] şi [ŋ], de ex., se află în distribuţie complementară, al doilea sunet apărând numai înaintea unei oclusive velare, pe când [n] şi [t] sunt în distribuţie contrastivă şi comută, înainte de [a] (de ex., *na/ta*); [n] şi [ŋ] sunt alofone ale aceluiaşi fonem, pe când [n] şi [t] sunt foneme distincte. Soluţiile de interpretare fonologică a unor secvenţe sonore nu sunt unice, [ḱ] şi [ǵ] din limba română, de ex., au fost interpretate de anumiţi cercetători drept unităţi monofonematice, iar de alţii – drept succesiune de unităţi: /k, g/ + vocală palatală. **6. ~ morfematică/morfemică** a) Operaţie de segmentare a unui cuvânt derivat* sau flexibil* în morfemele componente, urmărite la nivelul realizărilor contextuale ale acestora, deci al alomorfelor*. Analiza morfematică se realizează în etape, fiecare etapă obligând la compararea formei supuse analizei cu altă formă din paradigmă* sau, în cazul derivatului, cu forma cuvântului de bază*. • Analiza morfematică a cuvântului *înfricoşători*, de ex., se efectuează în următoarele etape: prin compararea cu forma *înfricoşător*, se detaşează morfemul desinenţă* *-i* (realizat ca *i* asilabic), purtător al semnificaţiilor „masc. pl."; prin raportarea formei *înfricoşător* la baza verbală *înfricoşa*, se detaşează sufixul* lexical *-tor* (realizat în varianta *-ător*); prin raportarea formei *înfricoşa* la baza adjectivală *fricos*, se detaşează două morfeme lexicale: prefixul* *în-* şi sufixul *-a*; prin raportarea formei *fricos* la baza substantivală *frică*, se decupează radicalul* *fric-* şi su-

fixul lexical *-os* (realizat contextual ca *-oş-*, dată fiind includerea într-o operaţie ulterioară de derivare: *fricos* > *înfricoşa*). Rezultatul îl constituie lanţul de segmente morfemice: *în-fric-oş-ător-i*. • Analiza morfematică nu duce totdeauna la soluţii unice, fie ca efect al adoptării unor soluţii diferite de analiză fonematică (vezi 5), fie ca efect al unei interpretări morfematice diferite. În asemenea situaţii, trebuie optat, în urma examinării avantajelor şi a dezavantajelor de segmentare (vezi EVALUARE), pentru una dintre soluţii, decizia fiind de tip subiectiv. b) Operaţie de stabilire a invariantelor* morfemice, deci de trecere de la clasele de realizări concrete (de la alomorfe*) la inventarul de morfeme, operaţie cunoscută şi sub numele de „reducţie a alomorfelor" (vezi ALOMORF). **7. ~ semică (componenţială)** Metodă de descriere a sensurilor cuvintelor, bazată pe seme*, componente sau constituenţi. Se procedează la o abordare relaţională a sensurilor care prezintă un număr oarecare de afinităţi (seme comune) şi care se diferenţiază măcar printr-un sem (considerat definitoriu, distinctiv în relaţia dată). De aceea, analiza semică se aplică unor paradigme*, clase sau microsisteme de sensuri ai căror membri pot fi comparaţi. Analiza semică prezintă sensurile (semnificatele*) lexicale ca pe fascicole de seme pentru a-l releva pe acela care este definitoriu într-o relaţie semantică dată. Dacă se compară *a asculta* şi *a auzi*, verbe care desemnează amândouă o activitate senzorială auditivă, semul definitoriu este „+ volitiv". În schimb, în relaţia dintre *a auzi* şi *a vedea*, verbe care au comun semul „activitate senzorială", diferenţa semică este „tipul de activitate senzorială". Cuvântul *tată* se defineşte prin fascicolul de seme „relaţie de rudenie" + „generaţie ascendentă" + „sex masculin"; dacă se comută sexul (– „masculin" sau + „feminin") se stabileşte o opoziţie imediată între *tată* şi *mamă*. • Analiza semică s-a aplicat unor clase de sensuri (paradigme*, câmpuri*, sinonime*, antonime*) stabilite inductiv (prin intuiţie), ca în exemplele de mai sus. Este posibilă şi analiza semică deductivă, bazată pe concepte semantice universale, formulate binar, cum ar fi: [± Animat], [± Uman], [± Masculin], [± Vegetal], [± Concret], [± Adult]. În acest ultim caz, analiza semică are o aplicare limitată la anumite cuvinte ale limbilor (nume de rudenie, nume de animale, de ex.). • Analiza semică a cunoscut reprezentări formalizate (matrice*/ tablouri sau arbori*), care pun în evidenţă elementele distinctive (vezi tabelul de mai jos) • Analiza semică s-a practicat în semantica europeană (Hjelmslev, Coşeriu, Pottier, Greimas, Mounin, Picoche, Rastier, Geckeler, Lyons, Alinei ş.a.) cu unele diferenţe, dar având în comun orientarea metodologică structuralistă. • În lingvistica generativă* americană, analiza semică este subordonată sintaxei şi urmăreşte găsirea restricţiilor selective* (care fac ca o categrie A să nu se combine cu altă categorie B, de ex., substantivul *sinceritate* nu se poate combina decât cu un număr limitat de verbe sau substantive desemnând persoane). • În semantica* românească, analiza semică a avut în vedere inventare mai largi de sensuri, stabilite cu ajutorul dicţionarelor*; obiectivele metodologice s-au combinat cu unele aplicative (vezi CÂMP; ANTONIM; POLISEMIE; SINONIMIE; LEXICOGRAFIE; LINGVISTICĂ APLICATĂ). • În etapa actuală a dezvoltării lingvisticii, analiza semică nu mai reprezintă un scop în sine, ci interesează eficienţa ei în descrierea practică a lexicului unei limbi (mai ales din perspectiva lexicografiei computerizate); deficienţa principală a analizei semice este limitarea (cantitativă şi calitativă) a aplicării ei în descrierea cuvintelor din orice limbă. Vezi ARHILEXEM; ARHISEMEM; CLASEM; LEXEM; LEXICOLOGIE; SEM; SEMEM. **8. ~ stilistică** Tip de analiză care urmăreşte evidenţierea resurselor expresive* ale unui text* sau apartenenţa acestuia la o anumită varietate funcţională* a limbii (vezi FUNCŢIONAL$_3$). În concordanţă cu accepţia dată termenilor stil* şi stilistică*, analiza stilistică are ca obiective: caracterizarea stilului individual al

	„obiect"	„masă"	„destinaţie generală"	„intelectuală"	„comercială"	„industrială"
masă	+	+	+	–	–	–
birou	+	+	–	+	–	–
tejghea	+	+	–	–	+	–
banc	+	+	–	–	–	+

scriitorilor (relevând particularitățile expresive existente la toate nivelurile limbii – fonetică, lexic, gramatică); descrierea textului de poezie/proză în funcție de un model prestabilit: retoric-figurativ pentru poezie (vezi FIGURĂ), naratologic ori descriptiv pentru proză (vezi NARAȚIE); stabilirea apartenenței textului la un anumit stil/limbaj funcțional (beletristic, științific sau juridic-administrativ), ținând seama de trăsăturile specifice acestor variante și identificabile în textul analizat. Analiza stilistică se poate realiza diacronic (vezi DIACRONIE), prin compararea unor momente succesive cronologic din evoluția genurilor/ speciilor literare, a nivelelor figurative sau chiar a procedeelor stilistice izolate; de ex.: dezvoltarea genului liric; istoria narației într-un spațiu cultural determinat; constituirea sistemului figurilor sintactice; procedee ale oralității la scriitorii români din sec. al XIX-lea; apariția și dezvoltarea metaforei/comparației/simbolului etc. **9. ~ contrastivă** Tip de analiză efectuată cu metodele structuralismului*, constând în compararea organizării a două limbi cu scopul identificării, pe niveluri lingvistice (fonologie, morfologie, sintaxă, lexic), a zonelor de contrast și a celor cu organizare identică, în vederea unui obiectiv aplicativ imediat: optimizarea procedeelor și a materialelor pedagogice de învățare a limbilor străine. Ipoteza teoretică a analizei contrastive este că zonele de contrast maxim din organizarea a două limbi sunt potențial generatoare de erori în achiziția limbii străine (așa-numitul *transfer** *negativ*), în timp ce zonele cu organizare identică sau asemănătoare facilitează învățarea (așa-numitul *transfer pozitiv*). Analiza contrastivă este una dintre direcțiile de interes ale lingvistice aplicate*. **10. ~ a erorilor** În predarea și învățarea limbilor străine, tehnică de identificare, inventariere, clasificare și interpretare a erorilor, intervenind ca efect al tansferului* negativ de la limba sursă* la limba țintă*. Analiza erorilor este, ca și analiza contrastivă (vezi 9), o direcție a lingvisticii aplicate, având același obiectiv aplicativ imediat: optimizarea procedeelor și a materialelor didactice de învățare a limbilor străine. Dar în timp ce analiza contrastivă urmărește identificarea zonelor potențial generatoare de erori, analiza erorilor extrage maximum de consecințe aplicative din interpretarea erorilor înseși. **11. ~ a discursului** Concept frecvent folosit în lingvistica actuală, dar cu accepțiuni diverse. a) Unii specialiști consideră că analiza discursului nu desemnează nici o perspectivă teoretică, nici un cadru metodologic, ci numai un obiect de studiu: discursul*, cu întreaga varietate a formelor sale de manifestare. Domeniu configurat la intersecția unor discipline diverse, analiza discursului depășește limitele stricte ale lingvisticii, înglobând cercetări foarte diferite ca fundamentare teoretică și metodologică, de la cercetările de gramatică* a textului (T. van Dijk, J. Petöfi, R. de Beaugrande), până la cele de structură a conversației* în cele mai variate tipuri de situații comunicative: în clasă, la tribunal, la doctor, între prieteni etc. (M. Coulthard, D. Brazil, M. Montgomery, W. Labov etc.). b) În opinia altor specialiști, analiza discursului se caracterizează prin extinderea tehnicilor de analiză lingvistică dincolo de nivelul frazei, cu scopul de a determina regulile care permit distingerea discursului coerent de cel incoerent (vezi COERENȚĂ). Se admite astfel ideea izomorfismului* frază-discurs, analiza discursului fiind, în esență, o lingvistică transfrastică. Corpusul de date folosit este relativ restrâns, de multe ori un singur text, construit de specialiști și nu înregistrat. Analiza discursului este opusă analizei conversației, mai ales sub aspect metodologic. **12. ~ a conversației (conversațională)** Concept definit diferit în lingvistica actuală. Unii specialiști o consideră componentă a analizei discursului, alții o opun acestui tip de analiză, înțelegând-o ca pe o cercetare empirică, inductivă, care urmărește identificarea unor tipare recurente într-un material faptic vast, obținut prin înregistrarea directă a celor mai diverse tipuri de conversație*.

G.P.D. (1, 2, 3, 6, 9, 10);
L.I.R. (4, 5, 11, 12);
A.B.V. (7); M.M. (8).

ANALOGIE

Regularizare a unei forme sub presiunea altor forme cu care aceasta este asociată în funcție de anumite criterii. La nivel fonetic, se produc modificări ca urmare a influenței reciproce dintre cuvinte care aparțin aceluiași câmp semantic (forma *luni* (în loc de *lune* < lat. *Lunae*) se explică prin presiunea analogică exercitată de numele altor zile ale săptămânii: *marți, miercuri, vineri*; forma *octombrie* (cu **m** neetimologic) se explică prin presiunea analogică exercitată de numele altor luni: *septembrie, noiembrie, decembrie*), dar și ca urmare a atracției antonimice* (*gravis* a deve-

nit probabil în latina târzie, regional, **grevis*, sub influența antonimului său *levis*; cf. rom. *greu*). La nivel morfologic, procesele analogice au o frecvență deosebită. Ele se produc atât în interiorul aceleiași paradigme (lat. *scio* ar trebui să aibă ca rezultat în rom. forma **știu*, *știu* fiind explicabil prin presiunea celorlalte forme din paradigma verbului), cât și ca urmare a influențelor reciproce dintre paradigme (după modelul *porc-porci*, *drac-draci*, în locul formelor etimologice *berbece*, *copaci*, se creează forme noi de singular: *berbec*, *copac*, pe baza paralelismului formelor de plural: *berbeci*, *copaci*; formele etimologice de perfect simplu și participiu ale verbului *a face*: *feciu*, *fapt*, sunt substituite de formele *făcui*, *făcut*, create după modelul *bătui*, *bătut*, *cusui*, *cusut*). Analogia determină crearea unui mare număr de derivate, după modelele preexistente. După modelul *timid-timiditate*, *fidel-fidelitate*, presupunând formarea de substantive abstracte care exprimă calitatea de la baze adjectivale, cu ajutorul sufixului *-itate*, au apărut creații ca: *periculozitate*, *spectaculozitate*, *operaționalitate*, *grațiozitate*, *rigurozitate* etc. La nivel sintactic, analiza determină schimbarea regimului unor cuvinte. După modelul construcțiilor impersonale *este/rămâne de făcut*, au apărut construcții neacceptate de normele limbii literare, ca *merită de făcut*, *trebuie de făcut*. Neogramaticii au apelat frecvent la analogie pentru a explica excepțiile de la legile* fonetice, susținând că fonetica distruge, iar analogia repară. • Analogia este un factor important al schimbării lingvistice. F. de Saussure semnala funcționarea ei după modelul proporțiilor (reconstituirea unui termen). Unele dintre formele create prin analogie se impun în limbă, altele sunt considerate greșite. Un loc aparte îl ocupă procesele analogice care apar în achiziționarea limbajului de către copii sau în cursul învățării unei limbi străine (vezi ACHIZIȚIE A LIMBII). Reprezentând o formă de presiune intrasistemică, analogia se opune normei*, formă de presiune extrasistemică.

L.I.R.

ANAPEST

În versificație, picior* metric trisilabic, în care secvența silabelor accentuate/neaccentuate are forma v v -; ritmul* anapestic admite accentul* numai pe silabele 3, 6, 9, 12... Anapestul este o formulă ritmică foarte rară în poezia românească (I. F[illegible]):

Amintirile mele filtrau, aparent
v v -/ v v -/ v v -/ v v -
liniștite; pluteau ca o umbră ciudată
v v -/ v v -/ v v -/ v v -
irizând un talaz mântuit de torent (Doinaș)
v v -/ v v -/ v v -/ v v -

M.M.

ANAPESTIC (RITM ~)

Vezi ANAPEST; PICIOR; RITM.

ANAPTIXĂ

Schimbare* fonetică necondiționată care constă în apariția unei vocale între două consoane, în vederea ușurării pronunțării. Numită de către unii lingviști *epenteză* vocalică*, anaptixa este puțin frecventă în limba română. Apare într-o serie de pronunțări populare și regionale: *hirean* (pentru *hrean*), *mistirie* (pentru *mistrie*), *rizic* (pentru *risc*).

C.C.

ANASTROFĂ

1. În accepție gramaticală, inversare a ordinii normale a două cuvinte strict legate între ele din punct de vedere sintactic (pronume conjunct sau auxiliar față de verb în formele verbale compuse*): **te** *uită* („uită-te"), *rogu*-**te**, *porni*-**vom**, *văzut*-**am**, *făcutu*-**s-a. 2.** În retorică, figură* sintactică (de construcție) care constă în schimbarea ordinii normale între termenii grupurilor nominal* și verbal*; cunoscută și sub numele de *inversiune** (*poetică*), anastrofa are funcția de reliefare a elementului deplasat, apropiindu-se ca efect de celelalte tipuri de dislocare*; **Ale turnurilor umbre** *peste unde stau culcate*; / *Către țărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc* / *Ș*-**ale valurilor mândre generații** *spumegate* / *Zidul vechi al mânăstirii în cadență îl izbesc* (Alexandrescu): • Anastrofa se identifică între celelalte anomalii de topică* prin faptul că privește, în general, antepunerea determinării față de determinat: a) atributul adjectival/substantival (genitival sau prepozițional) față de substantiv: **prelung și nențeles** / *răsună* **zvonul** *unei mări necunoscute* (Blaga); **A lumii**-ntreagă **scăpare** (Heliade); **De înger suflet**, *chipul de femeie* (Eminescu); b) numele predicativ față de verbul copulativ: **Un demon** *sufletul tău* **este** (Eminescu); *Acum o mie de ani* / **cronicar eram** *aici unui noroc schimbăcios* (Blaga); c) complementul direct/indirect/circumstanțial față de verb: **Trandafiri aruncă**

roşii (Eminescu); *Şi ochii lui*, **de patru timpuri pline,** / *Încremeniţi pe zare*, **n-au dormit** (Arghezi). Vezi DISLOCARE; HIPERBAT.

M.M.

ANCHETĂ LINGVISTICĂ

Metodă prin care specialistul culege date lingvistice de la vorbitori. Este principala sursă de informaţii pentru cercetările de dialectologie* şi sociolingvistică*. • Ancheta dialectală poate fi efectuată direct (la faţa locului) sau indirect (prin corespondenţă), ambele modalităţi de adunare a materialului având în comun utilizarea unor chestionare*. În cazul anchetei indirecte, chestionarul este trimis în diferite localităţi, spre a fi completat de vorbitori şi înapoiat apoi specialistului. Neajunsurile principale ale acestui tip de anchetă sunt determinate de imposibilitatea cercetătorului de a controla desfăşurarea anchetei în alt mod decât prin alcătuirea chestionarului; volumul şi relevanţa materialului cules sunt dependente de seriozitatea şi priceperea subiecţilor*. Prin ancheta indirectă se pot obţine informaţii utile privitoare mai ales la lexic şi sintaxă. Ancheta indirectă este practicată îndeosebi de germanişti; în romanistică s-a impus ancheta directă. Deşi pune probleme mai numeroase, aceasta oferă posibilitatea de a dirija obţinerea datelor nu numai prin structurarea chestionarului, ci şi prin procedeele de interogare folosite, precum şi prin alegerea localităţilor, a subiecţilor şi chiar a anchetatorului. Valoarea datelor înregistrate este, de asemenea, dependentă de sistemul de notare utilizat. (Vezi TRANSCRIERE (FONETICĂ)). Ancheta pe teren se poate realiza şi prin convorbiri tematice, care prezintă avantajul de a oferi un material mai spontan. Anchetele dialectale au ca obiectiv alcătuirea unor atlase* lingvistice, monografii, glosare sau antologii de texte. În funcţie de aspectele urmărite, se distinge între *anchetele generale*, care au în vedere toate nivelurile structurii unei varietăţi* lingvistice (fonetic, gramatical, lexical), şi *anchetele speciale*, care au în vedere un singur nivel sau chiar o singură particularitate (de ex., palatalizarea* oclusivelor dentale). *Anchetele definitive* sunt precedate, de obicei, de *anchetele de probă* (*preliminare*), prin care se urmăreşte familiarizarea cercetătorului cu o anumită varietate lingvistică, verificarea şi definitivarea chestionarului şi a sistemului de transcriere a datelor, definitivarea reţelei punctelor de anchetat etc. • Ancheta sociolingvistică prezintă o serie de particularităţi: folosirea simultană a unui număr mare de subiecţi, constituind eşantionul considerat reprezentativ pentru o anumită comunitate*; folosirea unor chestionare mai restrânse, care au în vedere numai acele variabile lingvistice cărora li se atribuie valoarea de indice diagnostic pentru diferenţierile din comunitatea considerată; investigarea comunităţilor urbane, inclusiv a celor din marile oraşe. Se practică, de asemenea, sistemul unor anchete rapide, în locuri aglomerate (de ex., magazine universale), adresându-se întrebări unui mare număr de subiecţi, care rămân anonimi. Un spor de autenticitate este realizat prin crearea unor situaţii dialogale. • În general, anchetele nu reprezintă o situaţie* de comunicare naturală, ci una provocată, în care raporturile comunicative se stabilesc între indivizi aparţinând unor comunităţi lingvistice diferite, cel din afara comunităţii studiate având în permanenţă iniţiativa şi controlul întregii activităţi verbale. De aici rezultă posibilitatea unor distorsiuni ale realităţii lingvistice.

L.I.R.

ANIMAT

1. a) În analiza* componenţială (sau semică), trăsătură semantică distinctivă* (vezi SEM) care asigură descrierea semantică a unităţilor lexicale aparţinând clasei substantivului. b) În gramatica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin reguli de subcategorizare* non-contextuală a substantivelor, asigurând rescrierea simbolurilor complexe* substantivale, şi prin reguli de subcategorizare selecţională* a formativelor verbale şi adjectivale. Astfel, în detalierea semantică a formativelor substantivale: *băiat*, *fată*, *copil*, *bătrân*, *tânăr*, *mătuşă*, *unchi* etc., găsim trăsătura inerentă [+ Animat]; în caracterizarea selecţională a verbelor: *dormi*, *mânca*, *muri*, *simţi*, *ofta*, apare trăsătura [+ Animat], pentru poziţia subiectului, iar a verbelor: *chinui*, *omorî*, *ţesăla*, şi pentru poziţia obiectului direct. **2.** Clasă lexicală de substantive caracterizată prin prezenţa, în configuraţia lor semantică, a trăsăturii [+ Animat], denumind deci fiinţe însufleţite, persoane şi animale; subordonează subclasa substantivelor umane* (sau personale), caracterizate, suplimentar, prin trăsătura [+ Uman]. În limbile în care subclasa substantivelor personale prezintă particularităţi de flexiune, ca în română (vezi 3), formând aşa-nu-

mitul „gen personal", clasa animatului subordonează genul personal. **3.** În studiile de tipologie* lingvistică, parametru care asigură diferențierea limbilor în funcție de posibilitatea marcării lingvistice a uneia sau a mai multor distincții ale animatului. • Există limbi indiferente la categoria animatului și altele având o mare sensibilitate față de distincțiile animatului: însuflețit/neînsuflețit, uman/animal, uman propriu/ uman comun, nume de rudenie, animal mare/ animal mic, marcarea fiind cu atât mai evidentă, cu cât numele se află într-o poziție mai înaltă în ierarhia gradului de animat. Mărcile lingvistice variază de la o limbă la alta, manifestându-se prin: selecția unor forme diferite de verb (vezi, de ex., limbile algonquian, din America de N-E, care selectează forme verbale „directe", pentru construcțiile în care agentul ocupă o poziție mai înaltă decât pacientul în ierarhia animatului, și forme verbale „inverse", pentru construcțiile în care, dimpotrivă, pacientul este mai înalt decât agentul în aceeași ierarhie); selecția unor mărci de caz* diferite (vezi, de ex., rusa, unde, pentru numele masc. sg. de decl. I și pentru plurale, este selectată, în cazul clasei animatului, o formă specială de acuzativ diferită de nominativ, sau poloneza, care primește această formă specială de acuzativ pentru numele umane de bărbați). • Parametrul animatului se asociază, în unele limbi, cu parametrul definirii* (sau al individualizării*) sau cu cel al controlului*. În hindi, de ex., obiectele directe umane primesc în postpoziție forma *ko* numai în situația în care sunt și definite; în limbi caucaziene, subiectul intranzitivelor primește forma cazului ergativ* în condițiile în care se caracterizează prin [+ Control] și ocupă o poziție înaltă în ierarhia animatului, limitându-se la pronumele personale de pers. I și a II-a. • Limba română aparține grupului de limbi sensibile față de categoria animatului, ceea ce se manifestă gramatical prin: construcția specială a obiectului direct cu *pe*, în cazul coexistenței, pentru nominalul obiect, a trăsăturilor lexico-semantice [+ Personal], [+ Definit]; selecția unor forme pronominale speciale (vezi distincția *cine* vs. *ce*); semne de comportament diferit al numelor de rudenie (vezi selecția cliticelor* posesive: *casa maică-sii*) și al numelor umane proprii (vezi declinarea numelor proprii de bărbați, care, la genitiv-dativ, primesc articol proclitic*: **lui** *Ion*). Vezi (COMPLEMENT) DIRECT; (GEN) PERSONAL.

G.P.D.

ANISOCRONIE/ ANIZOCRONIE

În naratologie*, raport (ținând de viteza narativă, vezi NARATIV$_8$) între durata reală a evenimentelor relatate și timpul narării lor (vezi NARATIV$_2$). Se situează în opoziție cu isocronia* și presupune lipsa de concordanță între cele două „timpuri": în condiții normale, ritmul narației este mai rapid decât timpul *istoriei**, pe care povestirea tinde să-l comprime (vezi și NARATOLOGIE). Anisocronia nu înseamnă, însă, doar o reducție temporală: ea explică și variațiile ritmice pe care diverse tehnici narative le introduc în text: *pauza* (realizată uneori ca descriere*); *rezumatul* (comprimare a unei perioade ample de timp într-un spațiu restrâns din text, uneori într-o singură frază: *N-am mai auzit de el vrun an. Într-una din zile, primesc o scrisoare din Copenhaga* – Eminescu); *elipsa** (omisiune a unor elemente din secvența narativă, fie definitivă, fie pentru a fi plasate în alt punct al relatării, alterând ordinea lineară); *extensiunea** (opusă elipsei, amplificare temporală care apropie textul de isocronie*); *digresiunea** (întrerupere momentană a narației, spațiu în care autorul formulează comentarii/ reflexii, uneori cu caracter teoretic, asupra evenimentelor în curs). Este evident faptul că toate aceste forme narative, care apar de regulă în planul autorului, marchează o puternică prezență a acestuia în text, motiv pentru care ele sunt mai frecvente în proza considerată „subiectivă" (romanul psihologic și de analiză). Unele fragmente de proză modernă tind, cu valoare experimentală, către anisocronie, căutând să echivaleze timpul narativ cu cel real (vezi lungile descrieri ale unor serate în romanele lui G. Flaubert ori M. Proust). În măsura în care romanul *Ulysses* de J. Joyce poate fi citit în 24 de ore (durata „reală" a acțiunii pe care o povestește), el reprezintă exemplul clasic de anulare totală a anisocroniei. Vezi ISOCRONIE; NARATOLOGIE; NARAȚIE.

M.M.

ANOMALIE

1. În lingvistica tradițională, formă sau construcție aberantă în raport cu un model sau o regulă. De ex., formele de paradigma* de indicativ prezent a verbului *a lua* sau pluralele *surori, nurori*. Desemnând neregularitățile dintr-o limbă, anomalia se opune analogiei*. Vechea dispută dintre analogiști și anomaliști se continuă până astăzi sub forma disputei între adepții studierii limbii ca sistem (deci a regularităților) și cei care pun

accentul pe uzaj. **2. ~ semantică** Denumire dată de lingvistica modernă (structurală* sau transformațională*) situațiilor în care se încalcă regulile de combinare semantică a cuvintelor. Anomalia de acest tip dă naștere la fraze care pot fi interpretate numai printr-un proces metaforic*, transparent sau mai complicat: *anotimp* **blând**, unde adjectivul încalcă regulile de combinare numai cu animate, printr-un transfer metaforic bazat pe asemănarea de formă; în *soarele ca o* **colosală sprânceană** (C. Hogaș), adjectivul însemnând „foarte, foarte mare" nu s-ar putea combina cu substantivul *sprânceană* decât în contextul mai larg din care rezultă că nu desemnează „o parte a corpului uman", ci o simplă asemănare de formă a obiectelor. • Anomalia semantică se mai poate referi la frazele a căror formă logică intră în conflict cu structura semantică a lexicului prin contradicții (*mașina mănâncă prăjituri*) sau prin alte fenomene, de ex., tautologii* (*am cunoscut un celibatar care nu e căsătorit*).

L.I.R. (1); A.B.V. (2).

ANOMINAȚIE

Figură* sintactico-semantică, repetare a unui nume propriu provenit prin antanaclază* pe lângă numele comun din care derivă: *Ce te pleci,* **Arbore**? **Arborii** *se pleacă numai de vijelie* (Delavrancea). Nu se confundă cu figura antanaclazei, de la care pornește, nici cu cea a paronomazei* – asemănare sonoră cu implicații semantice. Specificul anominației se situează la nivel sintactic, sensul figurii rezultând din repetarea celor doi termeni, unul provenit din celălalt. • Anominația poate fi și sursă de calambur*: vezi jocul de cuvinte dintre numele propriu *Porția* și numele comun *porție* în schița lui I.L. Caragiale *Groaznica sinucidere din strada Fidelității* (Gh. Dragomirescu).

Vezi ANTANACLAZĂ; CALAMBUR; PARONOMAZĂ.

M.M.

ANSAMBLU

În matematică, colecție de elemente care au o proprietate comună și care alcătuiesc împreună, prin enumerare, un inventar, în număr finit sau nu. În lingvistică, *ansamblu* se utilizează cu valoarea din matematică în diverse domenii; în lexic* și semantică*, este convenabil principiul alcătuirii ansamblului pe baza proprietății comune (vezi CÂMP); în sintaxă, se operează cu ansamblul indefinit de fraze ale unei limbi. În sens mult mai larg, *ansamblu* se utilizează în lingvistică pentru a desemna o clasă de elemente de orice fel.

A.B.V.

ANTANACLAZĂ

Repetiție* a aceluiași cuvânt cu sensuri diferite (vezi POLISEMIE) sau apropiere în același context* a două cuvinte omonime*: **O lume** *e în* **lume** *și o vecie ține* (Eminescu); sensurile diferite ale substantivului care formează antanaclaza sunt „omenire" și „univers". Antanaclaza se încadrează în seria figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), structuri sintactice repetitive cu implicații semantice. Este apropiată ca efect stilistic de paronomază*, cu diferența că, în cazul paronomazei, termenii care se repetă nu au decât un aspect fonetic asemănător, pe când în antanaclază se repetă cuvinte cu formă identică: *Și nu cunoști pe* **buza** *mea scânteietoare /* **Buzele** *calde câte m-au sorbit* (Arghezi). În limba română, unde ortografia fonetică nu permite variații semantice bazate pe aspectul grafic, antanaclaza nu este o sursă pentru jocul de cuvinte. Refrenul* poate fi și el considerat o formă de antanaclază, în măsura în care reluarea unui vers*/distih*/strofă* aduce în text o modificare semantică față de aparițiile sale anterioare. • Antanaclaza se deosebește greu de diaforă*, repetiție în care cuvântul prezintă, la reluare, doar o nuanță diferită de sens. Vezi FIGURĂ (ETIMOLOGICĂ); REPETIȚIE.

M.M.

ANTECEDENT

1. În raport cu un substitut* (sau anaforic*), desemnează constituentul sau secvența de constituenți exprimat(ă) adesea anterior, de la care substitutul, lipsit de referință proprie, împrumută referința. Extensiunea, natura morfologică sau poziția sintactică a unui antecedent diferă de la o construcție la alta, depinzând și de natura substitutului. Pot funcționa ca antecedente: substantive (ex. **profesorul** *a dat studenților* **lui** *o carte*, unde substitutul pronominal *lui* are ca antecedent un substantiv); grupuri prepoziționale (ex. *Am fost* **la facultate** *și de* **acolo**, *la concert*, unde substitutul adverbial *acolo* are ca antecedent un grup prepozițional circumstanțial); un adjectiv sau adjective coordonate (ex. *Criza este* **profundă și generală**; *o* **asemenea** *criză...*, unde substitutul adjectival *asemenea* are ca antecedent două adjective coordonate); o propoziție sau o

frază (ex. **Că el a făcut erori**, *o ştim cu toţii*, unde substitutul pronominal *o* reia o întreagă propoziţie). **2.** În raport cu o propoziţie atributivă*, desemnează nominalul din regentă faţă de care se stabileşte subordonarea (ex. **Elevul** *căruia i-am dat nota zece este eminent*, unde nominalul *elevul* funcţionează ca antecedent al atributivei). **3.** În GB*, unde se formulează o teorie specială a legării*, component referenţial, obligatoriu realizat fonetic, care, în cadrul lanţurilor* coreferenţiale la distanţă, procură referinţa elementelor nonreferenţiale sau cu realizare vidă*. Antecedentul apare în relaţie de coreferinţă: a) cu anaforele* reflexive sau reciproce, legate de un antecedent subiect (ex. *Ion$_i$ se$_i$ spală*; *Copiii$_i$ îşi$_i$ trimit cărţi*); b) cu pronominalele*, atât în ipostaza lor de realizare fonetică plină (ex. *Profesorul$_i$ are grijă de elevii lui$_i$*), cât şi sub forma categoriei vide *PRO** (ex. *Ion$_i$ n-apucase [să plece PRO$_i$]*); c) cu urmele*, în cazul unor antecedente constituite din componente deplasate (vezi DEPLASARE* α), iar, în limbile care cunosc dublare* clitică, cum este româna, şi cu cliticele (ex. *Pe Ion$_i$ îl$_i$ ştiu* [t$_i$] *de mult*) (vezi LEGARE). **4.** În logică, în judecata ipotetică, formată din două propoziţii, acea propoziţie care exprimă condiţia sau ipoteza de care depinde adevărul celeilalte, numite *consecvent* (ex. *Dacă vii...*; *În eventualitatea că vii...*).

G.P.D.

ANTEPUNERE

1. În sintaxă, aşezarea unui component sau a unui grup înaintea altui termen; se opune postpunerii*. Se utilizează: a) pentru specificarea cazurilor de topică fixă* (vezi, de ex., în română, clasa de determinanţi* şi de cuantificatori* care apar în antepunere obligatorie faţă de substantiv: *acest, acel, fiecare, oricare, orice, care, alt, vreun* + substantiv; b) pentru indicarea poziţiei în cazurile de topică liberă* (în română, de ex., complementele direct şi indirect pot apărea în antepunere sau în postpunere); c) pentru indicarea devierilor, cu motivaţie stilistică sau pragmatică, de la topica neutră. **2.** În retorică, schemă figurativă emblematică, realizată prin aşezarea determinării înaintea determinatului; se concretizează sub forma mai multor figuri* specifice: epitet* invers, epitet antepus, anastrofă*, dislocare*/hiperbat* (vezi INVERSIUNE).

G.P.D.

ANTERIOR,-OARĂ

1. Serie ~ În fonetică, serie de localizare specifică vocalelor, incluzând, în română, sunetele [e, i]; sin. *serie (pre)palatală*. **2. Vocală ~ / (pre)palatală** Vocală din seria anterioară, a cărei rostire presupune un spaţiu de rezonanţă delimitat de partea anterioară a muşchiului lingual şi de zona anterioară a bolţii palatului. Vezi şi PALATAL,-Ă; PREPALATAL,-Ă; VOCALĂ. **3. Viitor ~** Timp relativ*, formă a viitorului*.

L.I.R.

ANTICIPARE

1. În fonetică, pronunţare a unui sunet într-o silabă anterioară celei în care apare. Anticiparea poate fi: a) vocalică. În limba română, mai frecvent se înregistrează pronunţarea anticipată a vocalei *i*; din formele etimologice *pâne, câne* s-a ajuns prin anticipare vocalică la *pâine, câine*. La nivel dialectal, zona care este considerată şi astăzi productivă pentru acest tip de anticipare vocalică este Oltenia: *straichină, oichi* etc. b) consonantică; *st... r>str...r* (*strejerel, strejerică*); *m* (*hipermanganat* > *impermangalat*) etc. • Unii lingvişti au interpretat anticiparea consonantică drept o epenteză*. **2.** În sintaxa limbii române, în fenomenul de dublare* a complementului (direct sau indirect), exprimare anterioară – printr-o formă neaccentuată* de pronume personal sau reflexiv – a complementului realizat prin forme accentuate* de pronume, prin substantiv sau alte pronume, printr-o propoziţie completivă (**te** *cunoşteam* **pe tine, se** *cunoştea* **pe sine, îl** *cunoşteam* **pe Ion, îl** *cunoşteam* **pe acela** *care...*, **îl** *cunoşteam* **pe oricare** *dintre ei*; **ţi-am** *dat* **ţie** *cartea*, **i-am** *dat-o* **aceluia, i-***am dat-o* **cui avea nevoie**). Ca poziţie faţă de verb, termenul reprezentând complementul (sau propoziţia) este obligatoriu postpus, iar termenul care îl anticipă (deci forma neaccentuată) precedă sau urmează verbul, în funcţie de forma flexionară a pronumelui sau a verbului în vecinătatea căruia apare (**îi** *dau* **lui Ion**, dar *dându-i* **lui Ion**; **o** *cunosc* **pe Ioana, l-***am cunoscut* **pe Ion**, dar *am cunoscut-o* **pe Ioana**; *cunoscând-o* **pe Ioana**, *cunoscându-l* **pe Ion**). Vezi ANTEPUNERE; DUBLARE; ACCENTUAT.

C.C. (1); G.P.D. (2)

ANTICLIMAX

În retorica* clasică, alăturare a unei gradaţii* ascendente cu o enumerare* în gradaţie descendentă; nu poate fi ilustrată cu exemple din limbajele

poetice moderne. Termenul este uneori folosit cu sensul, mai simplu, de „gradație descendentă" (H. Lausberg): *Boierul* (...) *aprindea din nou lumina candelei, care se prefăcea, pe rând,* **într-o scânteie, într-un fir de praf** *și-n urmă* se topea (Gârleanu).
Vezi CLIMAX; GRADAȚIE.

M.M.

ANTIFRAZĂ
Figură* de gândire, formă a ironiei*, care constă în a atribui unui cuvânt/locuțiuni/propoziții un sens contextual opus sensului său real: „**Bravos,** *musiu Spiridoane! zice; dormi, ce-ți mai pasă!* (...) *Trai neneaco cu banii băbachii!"* (...) *Și mi-a și pus mâna-n păr* (Caragiale). În identificarea antifrazei, un rol important îl are contextul* în care se produce enunțul; antifraza nu există decât dacă formularea se opune evidenței verificabile într-o anumită situație de comunicare*: în exemplul din Caragiale, *bravos!* nu are sens laudativ, ci, dimpotrivă, figurează într-o replică acuzatoare pentru interlocutor. • Antifraza se apropie de ironie: *curajosul!, deșteptul!* se spune despre persoane timide ori lipsite de inteligență; de litotă*: *urâto!,* adresare având sensul „frumoaso!"; de eufemism*: *Eu cu Dumitru, însă, o duceam într-un cântec, strângând viorele și toporași de pe lângă plai și mergeam tot zburând și hârjonindu-ne, de parcă nu eram noi răioșii din Broșteni, cari făcusem atâta* **bucurie** *la casa Irinucăi* (Creangă).
Vezi IRONIE.

M.M.

ANTIMETABOLĂ
Sinonim pentru ANTIMETATEZĂ*.

ANTIMETATEZĂ
Nume sub care unele dicționare de retorică (Gh. Dragomirescu) grupează variate figuri* sintatice sau lexico-sintactice (vezi FIGURĂ): chiasmul*, inversiunea*, anadiploza*, epanadiploza* și chiar unele forme simetrice de antiteză*. De cele mai multe ori, antimetateza este sinonimă cu *chiasmul complex* (sau *complicat*), figură care pune în paralel aceleași elemente lexicale, cu funcțiile gramaticale inversate (după schema AB-B'A'): *Porni-vom tineri ca* **albastrul** *imaculatelor* **seninuri!** */ Și mândri poate ca* **seninul albastru-***al sângelui regesc* (Minulescu).

M.M.

ANTIPALAGĂ
Figură* sintactică (de construcție), specie de anacolut*, în care discontinuitatea sintactică se manifestă în nerespectarea cazului: **Cine** *nu muncește, lucrul nu-***i** *sporește* (pop.).
Vezi ANACOLUT.

M.M.

ANTIPASIV,-Ă (CONSTRUCȚIE ~; DIATEZĂ ~)
Tip de construcție specifică limbilor ergative* (limbi neindo-europene ca basca, maya, limbi caucaziene), corespunzătoare ca funcție și ca morfosintaxă pasivului* din limbile acuzative*. Intră în opoziție cu o construcție activă, caracterizându-se, în raport cu aceasta, printr-o marcă specială atașată verbului, iar sintactico-actanțial, printr-o marginalizare sau pierdere a unui actant*: a pacientului*, care devine termen oblic sau dispare complet; concomitent, are loc orientarea procesului asupra agentului*, care ia forma de absolutiv*.

G.P.D.

ANTISTAZĂ
Figură* etimologică, formă de paronomază*, în care se repetă același cuvânt cu sensuri contextuale opuse; Quintilian o numește, chiar, *paronomasia contrarium* [„paronomaza contrariilor"]. Din această repetare rezultă adesea o expresie paradoxală și, în toate cazurile, emfatică (vezi PARADOX; EMFAZĂ). *Votre* **raison n'est pas raison** *pour moi* [„Motivul tău nu e motiv pentru mine"] (Corneille); **Nu ești adevărat** *nici când* **ești adevărat** (Arghezi).
Vezi și PARONOMAZĂ.

M.M.

ANTITEZĂ
Asociere în enunț a două noțiuni/idei contrarii, având extensie sintactică variabilă (cuvinte, grupuri de cuvinte, fraze); în retorică, figură* de gândire rezultată din alăturarea a două cuvinte/ grupuri de cuvinte/fraze cu sens opus, pentru a scoate în evidență un contrast în formularea enunțului: **Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite / Eu am ivit cuvinte potrivite /** *Și leagăne urmașilor stăpâni. / Și, frământate mii de săptămâni, / Le-am prefăcut* **în visuri și-n icoane. /** *Făcui* **din zdrențe muguri și coroane,/ Veninul** *strâns l-am preschimbat* **în miere /** *Lăsând întreagă dulcea lui putere* (Arghezi). Componenta

contrastivă a antitezei este asigurată de existența unor seme* opuse în structura semică a termenilor (*bun/rău, frumos/urât*). Antiteza necesită însă și prezența unui element semantic comun între cei doi termeni ai figurii, apropiere de sens care să reliefeze contrastul și, totodată, să-l facă verosimil. *Venere și Madonă, Înger și Demon*; dincolo de opoziția „terestru/celest", „angelic/demonic" (*Din* **demon** *făcui* **o sfântă**, *dintr-un* **chiot simfonie** – Eminescu), termenii care alcătuiesc antiteza de mai sus au în comun cel puțin câte un sem („superlativ feminin",„ pentru *Venere* și *Madonă* ori conotația* „religios", pentru *înger* și *demon*); fără această trăsătură comună, antiteza poate duce la enunțuri comice: să se comparea *Steaua lui* **urcă** *și a mea* **coboară** cu *Prețurile* **urcă** *și călătorii* **coboară** (vezi Grupul μ). • Condiția semantică pentru realizarea antitezei este dată de posibilitatea unei negări lexicale și, de aceea, antiteza se realizează mai ales între termeni abstracți opuși (substantive: *dragoste/ură* ori adjective/adverbe: *bun, bine/rău*), căci termenilor concreți le lipsește adesea „opusul" lexical (Grupul μ). Suportul lexical al antitezei îl constituie utilizarea în același enunț a antonimelor*; sintactic, antiteza se bazează de cele mai multe ori pe existența unui raport de coordonare* între termenii contrastanți (rar și pe subordonare*, în special în grup nominal* ori verbal*). • În antiteză pot fi contrapuse: două obiecte/noțiuni: *e netăgăduit însă că, împărtășită de amândoi deopotrivă, o pătimașă iubire se aprinse între* **floarea-de-maidan** *și* **Făt-frumosul** *în ființa căruia se resfrângeau, întrunite,* **strălucirile a două cununi împărătești** (M. Caragiale); un obiect față de el însuși, considerat din perspective diferite; se află de obicei în această situație trăsături caracteristice opuse, cu referire la același determinat: *Astfel mâna-ți tremurândă / Bate-un cântec* **mort și viu** (Eminescu); *ornamente* **frumoase și slute** (Arghezi). Din punct de vedere sintactic, antiteza poate antrena: cuvinte izolate, coordonate sau aflate în raport de subordonare: **Ars longa vita brevis** *est*; **Venin și farmec** *port în suflet* (Eminescu); asocierea în sintagmă determinat-determinare se realizează ca oximoron*: *În* **muta** *voastră* **șoaptă** *câte-mi vorbiți acu!* (Heliade); grupuri de cuvinte, uneori simetric contrastive: *Remplir* **les bons d'amour** *et* **les méchants d'éffroi** (Racine); *Căci vorba voastră sună* **ca plâns la cununie**, / *Ca* **cobea** *ce îngână* **un cânt de veselie**, / *Ca* **râsul la mormânt** (Eminescu); propoziții/fraze: *Și* **te uram** *cu-nverșunare*, / **Te blesteam, căci te iubesc** (Eminescu). • Figură predilectă a romantismului, antiteza are caracter hiperbolic (vezi HIPERBOLĂ), căci nici unul dintre termenii situați în contrast nu se limitează la sensul său pur denotativ*; în antiteza *Venere/ Madonă*, de ex., se opun de fapt prototipurile imaginii feminine, de unde valoarea de hiperbolă; cei doi termeni ai cuplului au astfel și sens de antonomază*. Extensia contextuală maximă poate duce la (fragmente de) texte construite în antiteză, situații în care contrastul semantic este sprijinit de asocierea cu alte procedee, de obicei figuri sintactice bazate pe simetrie poziționalã (chiasm*, anadiplozã*, epanadiplozã*): *La-nceput, pe când* **ființă** *nu era, nici* **neființă**, / *Pe când totul era lipsă de viață și voință*, / *Când* **pătruns** *de sine însuși odihnea cel* **nepătruns**. / *Fu prăpastie? genune? Fu noian întins de apă?* / **N-a fost lume pricepută** *și nici* **minte s-o priceapă**. / *Căci era un întuneric ca o mare fără-o rază.* / *Dar nici* **de văzut** *nu fusé și nici ochiu care* **s-o vază**. / *Umbra celor* **nefăcute** *nu-ncepuse-***a se desface**. / *Și în sine împăcată stăpânea eterna pace!* (Eminescu); în context, antiteza poate fi aprofundată sau amplificată (vezi ACUMULARE).

M.M.

ANTONIM(E)

Două (sau mai multe) cuvinte care se află în relație de antonimie*. Un cuvânt X este antonimul lui Y dacă are un sens diametral opus, de obicei simetric: *tânăr* vs. *bătrân*; *mare* vs. *mic*; *cald* vs. *rece*; *harnic* vs. *leneș*. Opoziția poate fi și asimetrică: *mic* (pol negativ, grad nedeterminat) vs. *uriaș, gigantic* (pol pozitiv, grad maxim); *harnic* (grad nedeterminat) vs. *indolent* (grad mic). Antonimele aparțin mai multor părți de vorbire*, dintre care cele mai numeroase sunt adjectivele și substantivele: a) adjective: *cinstit* vs. *necinstit*; *citeț, lizibil* vs. *neciteț, ilizibil*; b) substantive abstracte*: *speranță, nădejde* vs. *disperare, deznădejde*; *bucurie* vs. *tristețe*; c) verbe: *a aprinde* vs. *a stinge*; *a (se) agrava* vs. *a (se) ameliora*; d) adverbe: *aproape* vs. *departe*; *aici* vs. *acolo* ș.a. • Unele cuvinte se definesc prin antonimele lor: *prost* „lipsit de inteligență", *fricos* „care are puțin curaj", *curajos* „care nu cunoaște frica". Antonimele sunt fixate în perechi, pe care vorbitorii le evocă cu ușurință, chiar fără

context: *bun* vs. *rău*, *cald*, vs. *rece*, *umed* vs. *uscat*. Clasificarea antonimelor variază de la un punct de vedere la altul. Se disting, de ex., antonime polare, care nu admit termeni intermediari (*soț/soție*), antonime scalare, care admit gradarea și care sunt adesea legate de proceduri de comparare (*mare / mijlociu/mic*; *fierbinte/cald/ rece*), antonime contradictorii: *celibatar//necăsătorit*) / *căsătorit*; antonime contrarii (*a urca/a coborî*), antonime reciproce (*a cumpăra/a vinde*) etc. • Există însă antonime care sunt limitate la anumite contexte: *înalt* vs. *jos*, *grav* despre sunete, voce; *înalt* vs. *scăzut* despre vorbire; *modic/ exorbitant* despre prețuri ș.a. Unele antonime se opun numai în anumite contexte: *neghiob* și *geniu* în *La același șir de aptimi deopotrivă fiind robi / Fie slabi, fie puternici, fie* **genii** *ori* **neghiobi** (Eminescu); *pace* și *furtună* în *„viața și robia nu pot sta împreună / Nu e totodată* **pace** *și* **furtună**" (Bolintineanu). În majoritatea cazurilor de acest fel, contextele indică opoziția fundamentală.

A.B.V.

ANTONIMIE

Relație lingvistică și logică între sensuri contrare sau contradictorii; este o relație de incompatibilitate sau de excludere reciprocă. Relația diametral opusă a sensurilor poate antrena poli opuși: *lung/scurt*, *greu/ușor*, *cald/rece*, *abstract/concret*, *bolanv/sănătos*, *curăjos/fricos* ș.a. (unde e pozitiv polul care definește proprietatea respectivă). Polaritatea se poate baza pe antiteza realității (antonime ontologice): *zi/noapte*, *diurn/nocturn*, *masculin/feminin*, *urban/rural*. Cuvintele antonime trebuie să aibă câteva trăsături comune de sens (seme*): *cald/rece* desemnează, amândouă, fie „aprecieri privitoare la temperatură": *vreme* **caldă** vs. *vreme* **rece**, fie „aprecieri privitoare la sentimente": *sentiment/primire/privire* **cald(ă)/rece**; **concis** vs. **prolix** au comune semele „caracteristică adjectivală",, „privitoare la concentrația de idei": *lucrare* **concisă** vs. *lucrare* **prolixă**. Relația de antonimie se stabilește prin semele diametral opuse adăugate semului comun: „pozitiv"/„negativ" (*cald* vs. *rece*), „prezent"/„absent" (*concis* vs. *prolix*), „favorabil"/„nefavorabil" (*a (se) ameliora* vs. *a (se) agrava*). Antonimia se poate raporta la un termen mediu (neutru), cum ar fi *normal* pentru *cald/rece*, *bolnav/sănătos* ș.a. Antonimia se stabilește, de multe ori, între sensuri gradabile, de ex., *bogat* vs. *sărac* (X poate să nu fie nici *bogat*, nici *sărac*, având un grad nedeterminat față de polii opuși). Antonimia este riguros exprimată lingvistic când trăsătura comună de sens este desemnată prin același radical*, iar contrarietatea (polaritatea) este dată de prefixe* (termenul marcat fiind cel cu prefix); *corect* vs. *incorect*, *îngheț* vs. *dezgheț*, *cinstit* vs. *necinstit*, *hidratat* vs. *deshidratat*.

A.B.V.

ANTONOMAZĂ

Figură* semantică (trop*) care constă în substituirea unui nume comun (de clasă, specie) prin numele propriu al unui individ considerat reprezentativ petru clasa respectivă; mai rar, antonomaza permite și susbtituirea inversă. Numele propriu devine astfel generic, în timp ce numele comun se individualizează în context: *Pentru-al lui cap ai înfruntat revolte / Și astăzi simți că strângi la piept pe-o* **Iudă** (Eminescu). Considerată de unii autori specie de sinecdocă* antonomaza poate fi, ca și aceasta, particularizantă ori generalizantă, după cum substituirea este dirijată de la clasă/specie la individ sau invers: a) antonomaza particularizantă: *un Apollo* (*un Adonis*) pot desemna în enunț „un tânăr frumos"; *O Venerâ* (*o Afroditâ*) „o femeie frumoasă"; *un Harpagon* (*un Hagi Tudose*) „un om zgârcit" etc.; b) antonomaza generalizantă: invers, *o frumusețe* poate avea sensul contextual „o fată frumoasă"; *o catastrofă* se poate referi la „o anumită întâmplare/persoană dezastruoasă"; *Mântuitorul* a devenit numele comun prin care e desemnat „Isus Hristos" etc. • Specifică pentru poezia clasică ori de influență clasicizantă, antonomaza este, în general, o figură livrescă, aflată în strânsă legătură cu un anumit sistem de aluzii* culturale, care trebuie să fie cunoscut pentru ca figura să-și îndeplinească funcția în text. De cele mai multe ori, antonomaza se realizează în limitele aluziei la cultura clasică, la mitologie ori la narațiunea biblică; în text, antonomaza se suprapune uneori ca funcție cu personificarea*: *Îngerul iubirii, îngerul de pace, / Pe altarul* **Vestei** *tainic surâzând, / Ce pe* **Marte-***n glorii să răzbească-l face* (...) / *El pe sânu-ți vergin încă să coboare* (Eminescu)/, antonomază multiplă, care opune „pacea domestică" „neliniștilor războiului"; *Știm a fi strănepoții acelui vechi păcat, / Ce* **semința**

Cain *în lume-o a creat* (Eminescu). • Antonomaza a dat naştere, în limbă, unor neologisme provenite din nume proprii; *diesel* (după numele inventatorului unui tip de motor cu combustie internă); *joben* (de la numele pălărierului care a impus la noi pălăria de ceremonie numită în Franţa *haut-de-forme* sau *chapeau claque*). Substituirile se pot produce şi în evoluţia istorică a limbii: în franceză, substantivul comun *renard* era, la origine, numele propriu al vulpoiului *Renart*, eroul romanului medieval *Roman de Renart*, şi a luat, în timp, locul vechiului substantiv comun *goupil* „vulpe".
Vezi şi SINECDOCĂ.

M.M.

ANTROPOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)
Tradiţia antropologiei lingvistice, studiu interdisciplinar, a fost iniţiată prin lucrările lui E. Sapir şi B.L. Whorf, care au încercat să demonstreze, pe baza materialului oferit de limbile unor comunităţi* mai puţin evoluate, că gramatica este aceea care guvernează activitatea mentală de analiză a experienţei indivizilor, impunând un anumit decupaj al realităţii. Dintre contribuţiile europene în domeniu, pot fi menţionate cele ale lui B. Malinowski şi ale lui Cl. Lévi-Strauss. Considerând cuvintele drept simboluri, Malinowski susţine că organizarea unei societăţi nu poate fi înţeleasă în afara analizei simbolismului limbii. Analiza sistemului relaţiilor de rudenie l-a condus pe Cl. Lévi-Strauss la ideea că regulile de organizare socială sunt similare cu acelea ale sistemelor de comunicare.
Vezi ETNOLINGVISTICĂ; SOCIOLINGVISTICĂ.

L.I.R.

ANTROPONIM
Nume propriu de fiinţă umană, care poate fi prenume, patronim* sau poreclă. Fiecare persoană are unul sau mai multe prenume alese de părinţi (sau de alte rude) şi un patronim bazat pe filiaţia indivizilor; sistemul antroponimelor româneşti este cu precădere bipartit (deşi a suferit diverse influenţe sau mode, mai ales în ce priveşte prenumele). Multe dintre prenume, cu mici variaţii fonetice, au un caracter general european: *Maria, Elena*; *Ion, Gheorghe* ş.a. Alte patronime provin din prenume, mai ales într-o perioadă mai veche a românei, când s-a spus: *Ion, fiul lui Gheorghe, Ion al lui Gheorghe* şi apoi *Ion Gheorghe*. Pentru patronimele frecvente în română se folosesc determinanţi (mulţi proveniţi din toponime*): *Dumitrescu-Iaşi, Ionescu-Siseşti* sau *Popescu-Negură, Popescu-Judeţ*. Numeroase patronime frecvente se formează cu sufixe* specifice românei, cum ar fi *-escu* (frecvent mai ales în Muntenia): *Ştefănescu, Constantinescu, Manolescu, Iliescu* sau *Golescu, Bălcescu*; *-eanu*: *Munteanu, Moldoveanu, Ardeleanu, Craioveanu, Prahoveanu*; *ete*: *Scorobete, Ionete* (frecvent mai ales în Oltenia); *-oi(u)*; *Dobroiu, Rădoi*. Antroponimele româneşti sunt de diverse origini: latină (*Cornel(iu), Iulia, Livia, Sever*); slavă (*Bogdan, Mircea, Vlad*); greacă (*Cantacuzino, Ruset* (= *Rosetti*); *Temistocle*); de diverse origini (*Napoleon*). Unele antroponime (mai ales când au fost iniţial porecle) provin din cuvinte ale lexicului curent (nume de animale) *Gâscă, Cocoş, Vrabie, Lup* ş.a.; denumiri de particularităţi fizice sau psihice (*Orbu, Şchiopu, Priceputu, Rău*).

A.B.V.

ANTROPONIMIE
Studiu ştiinţific al antroponimelor*, care înglobează atât cercetări etimologice, cât şi extralingvistice (istorice etc.). Antroponimia se află în relaţie directă cu onomastica*, toponimia*, onomasiologia*, româna manifestând o interdependenţă specială din acest punct de vedere.
Vezi ANTROPONIM.

A.B.V.

AORIST
Formă temporală care prezintă acţiunea exprimată de un verb în mod independent faţă de momentul enunţării. Se opune prezentului (care exprimă o acţiune în curs în momentul enunţării) şi perfectului (care prezintă o acţiune ca încheiată în momentul enunţării). Reprezintă termenul non-marcat al aspectului*, desemnând acţiunea independent de durată. A existat în indo-europeană şi a fost continuat în greacă. În latină s-a contopit cu perfectul*, formă care exprima atât o valoare aspectuală, cât şi o valoare temporală. O semnificaţie similară, într-o anumită măsură, cu aceea a aoristului o are perfectul simplu din franceză, iar în română perfectul simplu ca timp al relatării în proza narativă*. În acest ultim caz, perfectul simplu şi-a pierdut semnificaţia temporală, folosirea lui fiind rezultat al adoptării unei convenţii literare.

L.I.R.

APELATIV

Nume dat unor substantive care se referă la un gen sau la o specie, ființe (*animal*, *om*, *lup*, *pisică*) sau lucruri (*arbore*, *copac*, *masă*, *stejar*). Desemnarea generală se poate face printr-un enunț (**câinele** *este un animal domestic*) sau prin substantive echivalente cu un enunț (*omule!*, *copile!*) • Într-o interpretare mai largă, apelativul este reprezentat de orice substantiv comun care desemnează o specie și care se opune numelor proprii sau altor categorii de substantive (de ex., abstracte). Într-o interpretare mai restrânsă și mai riguroasă, apelative sunt numai termenii limbii utilizați în comunicarea directă, pentru adresare*: *domnule*, *doamnă*, *mamă*, *nene*. În felul acesta, apelativele pot desemna și nume proprii de persoană în cazul vocativ: **Maria**, *vino!*
Vezi și ADRESARE.

A.B.V.

APERTURĂ

Unghi de deschidere a maxilarelor, care influențează calitatea vocalelor; constituie unul dintre criteriile de clasificare articulatorie* a acestora. După apertură, vocalele din română pot fi: *deschise*, caracterizate printr-un unghi mare de deschidere a maxilarelor și un spațiu amplu de rezonanță, creat prin îndepărtarea limbii de palat ([a]); *medii* (*semideschise*), caracterizate prin micșorarea unghiului, ca urmare a ridicării maxilarului inferior ([e, ă, o]); *închise*, caracterizate prin cel mai redus unghi al maxilarelor și reducerea spațiului de rezonanță, ca urmare a apropierii limbii de palat ([i, î, u]).
Vezi și VOCALĂ.

L.I.R.

APICAL,-Ă

Sunet consonantic, produs prin apropierea vârfului limbii (*apex*) de dinți ([t, d] din română), de alveole ([t, d] din engleză) sau de partea anterioară a palatului dur ([t, d] din limbile indiene).

L.I.R.

APLICATĂ (LINGVISTICĂ ~)

Ramură a lingvisticii* care se bazează pe conceptele și principiile lingvisticii teoretice, utilizate în descrierea unor domenii determinate. Într-o interpretare mai generală, lingvistica aplicată este reprezentată de orice descriere concretă a unei limbi (româna, franceza, italiana), mai ales atunci când se urmărește relația dintre normă* și uz. Într-o interpretare mai strictă, lingvistica aplicată se limitează la câteva domenii: *didactica limbilor*, care urmărește aspecte ale predării unei anumite limbi sau relația dintre două limbi cu scopul învățării unei limbi străine; *teoria traducerii*, care are obiective și metode particulare aplicate relațiilor determinate dintre două limbi anume; *lexicografia**, care interesează lingvistica aplicată* sub aspectul principiilor și tehnicilor de alcătuire a dicționarelor pentru a prescrie diverse tipuri de norme* privind utilizarea cuvintelor unei limbi. Una dintre interpretările cele mai stricte ale lingvisticii aplicate se referă la relațiile lingvisticii cu alte discipline științifice: psiholingvistica*, sociolingvistica, etnolingvistica, neurolingvistica* sau patologia limbajului (vezi AFAZIE). Lingvistica aplicată este prin excelență un domeniu al cercetărilor interdisciplinare.
Vezi LINGVISTICĂ.

A.B.V.

APOCOPĂ

Accident* fonetic constând în căderea unuia sau a mai multor sunete aflate la sfârșitul unui cuvânt; extensiunea maximă a apocopei este de două silabe. Tipurile mai frecvente de apocopă sunt: a) reducerea unui cuvânt compus sau a unui cuvânt component al unei sintagme considerate ca prea lungi: *cinematograf* > *cinema*; *mamă-ta* > *mă-ta*, *tată-tău* > *ta-tu*; b) reducerea, în fonetică sintactică, a vocalei finale dintr-un cuvânt. În acest caz, unii lingviști vorbesc de eliziune*. Apocopa se marchează grafic prin liniuță de unire sau apostrof: *sor-ta*, *c-un picior*, *las' să fie*, *mam'mare*. • Apocopa este considerată o caracteristică a pronunțării regionale maramureșene *mătu[-șă]*, *ma[-mă]*; în cazul formelor verbale de indicativ și conjunctiv prezent, datorită apocopei apar aici unele modificări în realizările sufixelor și desinențelor: (*să*) *găzduie* (pentru *găzduiește*, *să găzduiască*), (*să*) *grăié* (pentru *grăiește*, (*să*) *grăiască*) etc. În poezie, apocopa este folosită în realizarea măsurii și a ritmului: *Zidul se suia, / și o cuprindea / Pân' la gleznișoare / Pân' la pulpișoare.* În dialog, apocopa este o marcă a oralității: – *Atunci... cum? / – Iac-așa!*
Vezi ELIZIUNE.

C.C.

APODOZĂ
În retorică* parte componentă a perioadei*, propoziție regentă plasată în frază în urma unuia sau a mai multor elemente subordonate (alcătuind protaza*), față de care reprezintă o concluzie sau o consecință. Are funcția de a rezolva tensiunea ori așteptarea create în frază de protază. *Cine ar ști să descrie toate perfecțiunile, tot farmecul acestor trei opere, cine ar putea să rostească tot ce spun ochiului și minții* (= protaza), **acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte, acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul și psalmistul seminției lui Nimrod** (= apodoza) (Odobescu). Unii autori nu limitează la frază segmentarea în protază-apodoză, ci consideră că orice enunț se poate construi astfel (prin inversarea ordinii părților de propoziție față de elementele lor regente): *Mai denainte decât temeliile Vavilonului a să zidi și Semiramis într-însul raiul spândzurat (cel ce din șeapte ale lumii minuni unul ieste) a sădi și Evfratul între ale Asii ape vestitul prin ulețe-i a-i porni* (= protaza), **între crierii Leului și tâmplele Vulturului vivor de chitele și holbură de socotele ca aceasta să scorni** (= apodoza) (Cantemir). Construcția inversată pe care o formează, în cadrul perioadei, succesiunea protază-apodoză are, în general, valoare retorică; este caracteristică fie oratoriei, fie unui stil savant cu implicații retorice: *Vorba nu poate trăi mult nici în timp, nici în spațiu. Rostită acum,* **ea amuțește apoi**; *auzită aici,* **ea se pierde acolo** (Maiorescu).
Vezi PERIOADĂ; PROTAZĂ.

M.M.

APOFONIE
Alternanță* vocalică. Pentru indo-europeană, a fost studiată de Jerzy Kurylowicz.
Vezi ALTERNANȚĂ.

L.I.R.

**APOSTROF['] **
Semn ortografic*. În ortografia* românească actuală are următoarele utilizări: a) indică absența accidentală a unor sunete în pronunțarea neliterară (populară, familiară) sau în rostirea persoanelor cu deficiențe de articulare; se plasează la începutul ori la sfârșitul unui cuvânt (fiind precedat, respectiv urmat de pauza albă*) și în interiorul cuvântului (*[']neața < bună dimineața, făr[']de < fără de, sal[']tare < salutare, ca[']e < care* – pronunțare graseiată a consoanei [r] – etc.); segmentele de expresie sonoră care apar în vecinătate imediată (ca urmare a rostirii incomplete) nu formează silabă; b) (mai ales în stilul publicistic) indică facultativ omiterea primei (primelor) cifre în notația anilor calendaristici (*[']916* sau *916 < 1916, [']95* sau *95 < 1995*); între apostrof și grupul de cifre nu se lasă pauză albă; c) apare în nume proprii străine și în neologisme neadaptate, care păstrează grafia (vezi SCRIERE) originară (*O[']Connor, five o[']clock*).

C.S.

APOSTROFĂ
Procedeu al artei oratorice, utilizat și în textul liric/dramatic, prin care vorbitorul/scriitorul/ personajul se îndepărtează de la propriul discurs pentru a se adresa unui interlocutor oarecare; figură* retorică și formă de discurs* adresat: *Dar* **pe tine, an tânăr,** *te văz cu mulțămire!* / **Pe tine** *te dorește tot neamul omenesc!* (Alexandrescu). Asociată uneori cu exclamația*, apostrofa face parte dintre mijloacele care asigură funcția fatică* a limbajului (vezi FUNCȚIE), introducând în enunț mărcile formale ale contactului dintre emițătorul și receptorul acestuia: cazul vocativ la substantive (comune/proprii), pers. a II-a la pronume și verb, imperativul la verb. ● Procedeu stilistic puternic motivat afectiv, apostrofa poate situa în poziție de receptor al mesajului: un interlocutor prezent (adversarul, în oratorie) sau absent: *Nu mă tem de întreruperi,* **venerabile domnule președinte... Puteți, domnilor,** să **întrerupeți**, *pentru că eu am tăria opiniunilor mele* (Caragiale); **Te duci,** *ș-am înțeles prea bine / Să nu mă ții de pasul tău* (Eminescu); un interlocutor real (nume de persoane din prezent ori trecut) sau imaginar (nume de zei, de divinități creștine): *Astfel îți e cântarea,* **bătrâne Heliade** / *Cum curge profeția unei Ieremiade* (Eminescu); **Venere, marmură caldă,** *ochi de piatră ce scânteie* (...) / **Tu ai fost** *divinizarea frumuseții de femeie, / A femeiei, ce și astăzi tot frumoasă o revăd* (id.); **Doamne, izvorul meu și cântecele mele! / Nădejdea mea și truda mea!** (...) / **Tu ești și-ai fost** *mai mult decât în fire / Era să fii, să stai, să viețuiești* (Arghezi); un intelocutor nedefinit: **Vezi,** *orice amintire-i / doar urma unor răni, / prin țări, prin ani primite, / pe la răscruci și vămi* (Blaga); obiecte, fenomene naturale, noțiuni abstracte: **O, valuri,** *ale sfintei mări, / Luați-mă cu voi!* (Eminescu); autorul însuși al

mesajului, ca maximă dedublare (sub forma autoadresării sau auto-dialogului): *Mai* **pasă** *de* **ține minte** *toate cele și acum așa, dacă* **te slujește** *capul*, **bade Ioane** (Creangă). Apostrofa se asociază adesea în text cu exclamația*, cu invocația* și cu interogația* retorică; diferența dintre anumite realizări ale apostrofei și exclamației/invocației este greu de făcut.

M.M.

APOZITIV,-Ă

1. Raport ~ În tradiția gramaticii românești, tip de raport sintactic de subordonare*, stabilit între apoziție* și elementul regent* sau între propoziția apozitivă și regentul ei, raport ce se bazează pe relația semantică de echivalență* între regent și subordonat, care au același referent*. • În sintaxa structurală, tip *special* de raport sintactic facultativ*, distinct de subordonare, caracterizat prin: posibilitatea omisiunii oricăruia dintre termeni; posibilitatea inversiunii termenilor; echivalența acestora. Pentru unii cercetători (vezi Valeria Guțu Romalo), raportul apozitiv, numit și raport *de echivalență**, se include, alături de relația de coordonare*, în tipul mail larg de relații de *non-dependență**. Se deosebește de coordonare la nivel referențial: termenii coordonați sunt diferiți referențial, în timp ce termenii legați apozitiv au același referent. **2. Propoziție** ~ În tradiția gramaticii românești, tip de propoziție atributivă* care explică ideea conținută în cuvântul/grupul de cuvinte regent/propoziția regentă. Propoziția apozitivă poate fi dependentă de un substantiv, însoțit uneori de un atribut (**Un lucru** *e cert: n-are dreptate*; *Are* **o singură dorință:** *să plece cât mai repede*), de un pronume (*Iată* **ce** *vrea el: să mai reflectăm*), dar și de un adverb sau o locuțiune adverbială (**Așa** *a vrut el: să stăm acasă*), precum și de o întreagă propoziție sau de un grup de propoziții (**Se ocupă de copii,** *ceea ce e datoria ei*). După modul cum se realizează raportul sintactic, propozițiile apozitive sunt de două feluri: a) juxtapuse* față de propoziția regentă (*Știu doar atât:* **ea nu mai poate rămâne aici**) și b) introduse prin elemente joncționale*, precum: conjuncții subordonatoare (*Mă miră un singur lucru:* **că** *încă mai ai încredere în el*; *Lache are o idee:* **să** *ședă pe o bancă* – Caragiale; pronume sau adjective relative (*A greșit,* **ceea ce** *era de așteptat*; *Mă interesează doar asta:* **ce** *planuri ai*). Ambele tipuri de propoziții apozitive pot fi marcate suplimentar prin pre-zența adverbelor explicative* *adică, anume* (*Este de altă părere,* **adică** *să mergem la mare*; *A făcut o imprudență,* **și anume** *a omis implicațiile gestului său*). Propoziția apozitivă stă după elementul regent (vezi toate exemplele de mai sus); uneori, propoziția apozitivă introdusă prin *ceea ce* poate sta și înaintea elementului regent (*Citește mult și,* **ceea ce e mai rar,** *nu uită nimic*). Propozițiile apozitive sunt întotdeauna izolate*; în scris, sunt despărțite de propoziția regentă prin virgulă, linie de pauză sau două puncte. • În sintaxa structurală, tip *special* de propoziție, distinct de subordonata atributivă. Se deosebește de aceasta prin: raportul sintactic apozitiv, diferit de raportul de subordonare; ca termen regent poate apărea oricare component al enunțului, nu numai unul nominal (inclusiv un adverb, o formă verbală nepersonală, un adjectiv).

M.R.

APOZIȚIE

1. În tradiția gramaticii românești, specie a atributului* substantival sau a celui pronominal care determină un substantiv cu care are aceeași referință (**Orașul București** *este capitala României*) sau un substitut* al substantivului: pronume (**Voi, colegii** *săi, îl cunoașteți mai bine*) sau numeral (*Din toată grupa de studenți au venit doar* **doi: Ionescu și Popescu**). După modul de exprimare, apoziția poate fi: a) simplă, exprimată printr-un substantiv (*Te caută prietena ta* **Maria**), și, mai rar, printr-un pronume (*Eu* **una** *nu îl mai aștept*; *Pe fotoliu dormea o pisică,* **alta**) sau printr-un numeral (*Ne întâlnim la ora* **10**; *Ei* **doi** *se cunosc de mult*); b) multiplă, exprimată prin două substantive (sau substitute ale substantivului) coordonate prin conjuncția copulativă *și* (*Frații săi,* **Mihai și Dan,** *vor sosi mâine*; *Voi,* **tu și el,** *puteți pleca*); c) dezvoltată, exprimată printr-un substantiv (sau un substitut) cu funcția sintactică de apoziție, însoțit de determinanți, care pot fi părți de propoziție sau propoziții subordonate (*M-am întâlnit cu Ion,* **prietenul** *tău* **din copilărie**). Toate cele trei tipuri de apoziție pot fi uneori introduse prin adverbele explicative *adică*, (*și*) *anume* (*E un om foarte învățat,* **adică un savant**; *Tocmai el,* **și anume omul în care aveam atâta încredere,** *m-a dezamăgit*). • Substantivul (sau substitutul său) prin care se exprimă apoziția stă, în general, în cazul nomi-

nativ*, indiferent de cazul elementului regent (*I-am cerut un sfat lui Mihai*, **vechiul meu prieten**). Apoziția acordată, repetând forma de caz sau forma prepoziționlă a regentului, este considerată învechită, populară sau poetică (*Casa este a lui Gheorghe*, **a cumnatului** *ei*). • Apoziția multiplă și apoziția dezvoltată sunt totdeauna izolate grafic prin virgulă sau, mai rar, prin două puncte. **2.** În sintaxa structurală, poziție* sintactică diferită de cea a atributului*, caracterizată printr-o relație sintactico-semantică specială, de echivalență (vezi APOZITIV$_1$; RELAȚIE$_1$), relație posibilă și pentru alt tip de regent decât unul substantival, pronominal sau numeral. Regentul poate fi și unul adjectival (ex. ***Crudă, adică necoaptă***, *s-a lăsat ușor păcălită*), unul adverbial (ex. *Vine târziu*, ***în toiul nopții***) sau o formă verbală nepersonală (ex. **A te lamenta, adică a te văita** *continuu, devine supărător pentru cei din jur*), situații care depășesc trăsăturile atributului, nu numai semantic, prin echivalență, ci și sintactic, prin calitatea morfologică a regentului. Dacă se au în vedere: diversificarea morfologică a regentului; semantica proprie acestui raport; frecvența juxtapunerii* ca mijloc de realizare a raportului; posibilitatea explicitării lexicale a raportului prin adverbele explicative: *adică, anume* sau prin grupuri întregi explicative: *altfel spus*, există suficiente argumente de structură și semantice pentru separarea apoziției de atribut și pentru considerarea ei ca tip aparte de poziție* sintactică. Ca și în cazul coordonării, oricare component sintactic al propoziției, mai puțin componentele nonreferențiale, permite extinderea prin apoziționare, adică prin introducerea unei construcții apozitive, apoziție sau propoziție apozitivă, după cum există sau nu un predicat. Este posibilă și apoziționarea predicatului, dar, în această ipostază, enunțul se lărgește obligatoriu prin introducerea unei propoziții întregi sau a unui grup de propoziții apozitive. Să se compare: ***Ion, prietenul meu din totdeauna, și-a dovedit și acum devotamentul***; *Am trecut pe aici, prin* ***orașul natal***, construcții în care, prin extindere apozitivă, apar componente ale nivelului propoziției, deci apoziții, cu: *Ion zilnic se* ***lamentează, adică se vaită pe unde apucă***, unde, prin extinderea apozitivă a predicatului, apare un component al nivelului frazei, deci o propoziție apozitivă.

M.R.(1); G.P.D. (2)

APRECIATIV,-Ă

1. Modalitate ~ Tip de modalitate* introducând aprecierea pe care vorbitorul însuși o face acțiunilor și calităților enunțate, apreciere care poate fi făcută aparent impersonal (*e sănătos să..., e util să...*) sau cu marcarea expresă a persoanei vorbitorului (*consider util să..., mă supără că...*). Modalitatea apreciativă nu înregistrează valoarea *adevărat/fals* a celor enunțate, neavând valoare de adevăr, ci modul în care acestea se reflectă în conștiința vorbitorului. În apreciere, intervin punctul de vedere al vorbitorului, starea lui emoțională, standardul epocii, ca și o infinitate de alți factori, care determină un grad mare de subiectivitate în modul în care este făcută. Aprecierea încorporează uneori și încărcături modale deontice*: o evaluare din registrul nefavorabil (*e rău să, e urât să, e nesănătos să, e ruşinos să*) poartă și presupoziția* deontică „nu-ți recomand să", iar o evaluare din registrul favorabil (*e frumos să, e sănătos să, e demn să*), pe aceea a recomandării. **2. Modalizator** ~ Clasă de cuvinte și de construcții care, legate de o propoziție sau de un predicat* adjectival sau adverbial, introduce aprecierea vorbitorului, lexicalizând modalitățile apreciative. • Din punct de vedere gramatical, modalizatorul apreciativ îmbracă forme diferite, după cum se atașează unor predicate verbale, deci unor propoziții sintactice, sau unor predicate adjectivale și adverbiale. Pentru predicatele verbale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează ca: verb copulativ* + adverb, grup legat de propoziția modalizată prin conjuncție* de subordonare (ex. *e sănătos/util să...*); adverbe și locuțiuni adverbiale propoziționale*, legate de propoziția modalizată conjuncțional sau introduse parantetic (*important să..., din păcate, din nefericire*); verbe inerent subiective (*mă dezgustă că..., mă surprinde că...*), legate conjuncțional. Pentru predicatele adjectivale și adverbiale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează prin adverbe și locuțiuni adverbiale (ex. *lucrare* **supărător de** *superficială*; *lucrare*, **din păcate,** *superficială*).

Vezi MODALITATE; MODALIZATOR.

G.P.D.

ARBITRAR (~ AL SEMNULUI)

Teorie adoptată de lingvistica modernă (de la F. de Saussure) privind raportul care există între semnificat* și semnificant* sau între conceptul

exprimat de un cuvânt şi complexul sonor care îl desemnează. Conceptul „masă" nu are nici un raport de necesitate cu semnificantul rom. *masă*, o dovadă fiind faptul că alte limbi îl desemnează în alt fel (fr. *table*, germ. *Tisch*, it. *tavola*). Cuvintele nu semnifică prin natura lor, ci prin tradiţia stabilită social-istoric; raportul dintre semnificant şi semnificat este fixat într-o limbă şi nu depinde de indivizii care o folosesc. Arbitrarul este corelat şi cu interpretarea majorităţii cuvintelor dintr-o limbă ca nemotivate, sub aspectul expresiei, cu excepţia onomatopeelor şi a interjecţiilor, care au, parţial, o structură fonetică asemănătoare cu sunetele din realitate (rom. *cucurigu*, it. *chichirichi*, fr. *cocorico*) sau reprezintă expresia spontană a unor realităţi psihice similare (rom. *ah!*, fr. *aïe!*), ceea ce le face parţial motivate. • Există un arbitrar relativ care presupune o relaţie parţial motivată, cum este cazul derivatului *măsuţă* („masă mică" = *masă* + sufixul diminutival* *-uţă*), în raport cu baza* *masă*. După unii lingvişti (E. Coşeriu), abritrarul semnului nu trebuie considerat numai ca o teorie a lingvisticii moderne (de la Saussure încoace), întrucât interpretări similare există la Aristotel sau în filozofia scolastică. Alţi lingvişti (E. Benveniste) au insistat asupra ideii că orice semnificat se exprimă obligatoriu printr-un semnificant (imagine sonoră sau grafică), iar semnul este *arbitrar* numai în raport cu obiectul desemnat sau referentul (vezi SEMN LINGVISTIC). Pe concepţia arbitrarului semnului, Saussure a fundamentat autonomia limbii* considerate ca formă*. Arbitrarul semnului nu vine din natura lui, ci din interretare, adică din atitudinea pe care o are comunitatea lingvistică sau individul în ceea ce priveşte semnele pe care le utilizează.

Vezi SEMN; LINEAR.

A.B.V.

ARBORE

Reprezentare grafică utilizată frecvent în lingvistică, având forma unui trunchi cu ramuri şi rolul de ordonare ierarhică a elementelor considerate. **1. ~ genealogic** Reprezentare propusă de A. Schleicher în sec. al XIX-lea pentru a explica felul în care au evoluat şi s-au diversificat, din baza lor comună, ramurile de limbi indo-europene şi apoi, pentru fiecare ramură, limbile individuale aparţinând unei familii*. • *Teoria arborelui genealogic* Teorie elaborată de A. Schleicher propunând o ipoteză generală asupra modului în care un idiom unitar se poate scinda şi diversifica în idiomuri înrudite; reprezintă baza teoretică pentru înţelegerea evoluţiei genealogice a limbilor. (Vezi CLASIFICARE* GENEALOGICĂ). **2.** Corespunzând engl. *derivational tree*, desemnează reprezentările grafice utilizate de gramatica generativă* pentru descrierea ierarhiei structurale a enunţurilor generate, în care se include întreaga informaţie sintactică semnificativă şi neredundantă pentru o structură de constituenţi. Se utilizează, ca tip de reprezentare, paralel cu sistemul de paranteze* (engl. *labelled bracketing*). Orice arbore este alcătuit din *noduri**, în care sunt aşezate simbolurile reprezentând categoriile* sintactice, şi *linii* oblice sau verticale, legând nodurile şi stabilind ierarhiile structurale (sau relaţiile „de dominare*"); ultimele linii, totdeauna verticale, introduc formativele* lexicale. Vezi, de ex., arborele reprezentând structura de constituenţi a propoziţiei rom. *Ion citeşte cartea*:

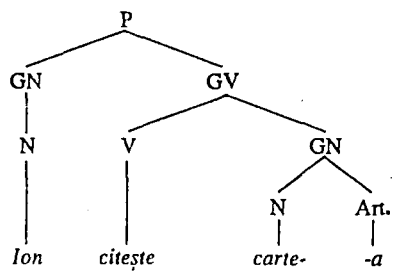

3. Reprezentările de tip arbore generativ s-au extins şi la alte scheme* structuraliste ierarhizatoare, cu sau fără legătură cu gramatica generativă. S-au folosit, de ex., în semantica generativă pentru descrierea structurii semantice a formativelor lexicale, dar şi pentru descrierea, în gramatica limbii române, a organizării cazurilor, a organizării semantice a timpurilor etc.

G.P.D.

ARGOU

Limbaj codificat*, înţeles numai de iniţiaţi. Este utilizat de grupuri sociale relativ închise, care se opun convenienţelor (elevi, studenţi, soldaţi, puşcăriaşi), grupuri care vor să se diferenţieze de alţi vorbitori. Argoul utilizează un lexic specializat şi structuri sintactice specifice, prin care se asigură circuitul închis. Vocabularul specific al argoului este foarte schimbător, tocmai pentru a face dificilă decodarea* de către alţi vorbitori.

Cuvintele de bază, fonetica şi morfosintaxa sunt ale limbii pe care o dublează. Argoul se foloseşte mai mult oral. Denumirea de argou dată acestui tip de limbaj specializat apare numai în unele limbi, ca franceza, româna, rusa. Alte limbi folosesc, în aceleaşi situaţii, alţi termeni (it. *furbesco* „limbajul şmecherilor", sp. *cale* (provenit dintr-un termen ţigănesc) desemnează „limbajul hoţilor", engl. *cant* „limbajul răufăcătorilor"). Pentru a satisface condiţia permanentei înnoiri, argoul are mai multe surse: **1.** Folosirea cu sensuri schimbate a unor cuvinte din limba comună; *cocor* 1. „hoţ" care voiajează, operând în diverse locuri din ţară; 2. „pungaş care înşală femeile prin promisiuni de căsătorie"; *cobzar* „informator, trădător"; *premiat* „condamnat"; *termometru* „bastonul de cauciuc din dotarea poliţiştilor"; *universitate* „închisoare, puşcărie". Uneori se folosesc chiar mai multe cuvinte din limba comună cu acelaşi sens (prin aşa-numita derivare sinonimică): *curcan, scatiu, sticlete* „poliţist"; *caramangiu, hoţ, junior, diurnist, angrosist* „diverse denumiri pentru hoţ"; *academie, incubator, mititica, recluziune, preventoriu,* „închisoare"; **2.** Cuvinte dialectale sau arhaice, care nu sunt cunoscute de toţi vorbitorii: *pârnaie* (reg. „oală de pământ") „închisoare", *calemgiu* „funcţionar în administraţia publică", *calpuzan* „falsificator de bani". **3.** Termeni tehnico-ştiinţifici, cu circulaţie relativ restrânsă: *lunetist* „informator", *streptomicină* „coniac", *acciz* (în expresia *te bag la acciz*) „intri la plată", *afazit* „beat", *incubator* „închisoare", *capelmaistru* „hoţ foarte iscusit", *draibăr,* „spărgător de mare clasă" ş.a. **4.** Împrumuturi din limbi străine: a) diverse neologisme: *bonjur* (în expresia *l-a servit la bonjur*) „l-a furat din buzunarul de la haină", *junior* „hoţ tânăr", *şvaiţer* „gestionar, vânzător", *tapeur* „profitor", *angrosist* „infractor", *audient* „tăinuitor, complice"; b) din limba ţigănească: *rodimos* „percheziţie", *chişer* „hoţ de buzunare", *mangli* „a fura", *phiraimos* „spargere", *solovast* „furt de buzunare", *ţiflar* „poliţist". **5.** Derivarea: *ascultătoare* „urechi", *bălceşti* „vechea bancnotă de 100 de lei", *diurnist* „delapidator". În limbi ca franceza, există sufixe specifice pentru derivatele din argou. În ce priveşte expresivitatea argoului, unii susţin că în argou se aleg intenţionat termenii vii, cuvinte figurate (vezi 1), folosite cu alt sens decât cel obişnuit. Se pare însă că în interiorul argoului această expresivitate nu e simţită sau e secundară. Este în general admis că termenii din argou sunt expresivi când intră în limba comună, mai ales în limbajul familiar: *mişto* „bun", *a ciripi* „a trăda", *a şparli, a ciordi,* „a fura" ş.a. Expresivitatea termenilor din argou este sporită de tipul de tropi pe care îl include: metaforă* (*boboc* „student în anul I"), metonimie* (*foaie* „bancnotă"), antonomază* (*gherlă* „închisoare"), eufemism* (*mititica* „închisoare"). • S-ar putea clasifica lexicul din argou după domeniile de activitate în care apar cuvintele: în limbajul sportiv (*a bubui, boabe* „goluri", *dansează-l* „dublează-l", *cartonar* „arbitru", *dresor* „antrenor"), în limbajul studenţilor (*boabă* „examen restant", *a bubui, a buşi* „a nu lua (da) notă de trecere la un examen", *cui* „examen greu", *felicitare* „mustrare", *a se camufla* „a face fituici).

A.B.V.

ARGUMENT

Termen împrumutat în lingvistica modernă din logica formală, unde, în operaţia de reprezentare a propoziţiilor, desemnează variabila independentă a funcţiei predicative sau, altfel spus, indică obiectele şi indivizii de care depind proprietăţile şi relaţiile, adică predicatele*. Predicatele sunt de două tipuri: a) cu „un loc" (sau *un* argument), ca în construcţia: *Socrate este filozof,* reprezentată *filozof* (*Socrate*), adică o funcţie de tipul f(x); b) cu „două locuri" (sau *două* argumente), ca în construcţia: *Platon este discipolul lui Socrate,* reprezentată *discipol* (*Platon, Socrate*), adică o funcţie de tipul f(x, y). • În gramatica generativă*, desemnează participanţii minimum necesari, deci participanţii implicaţi obligatoriu în activitatea sau starea exprimată de predicat, cărora predicatul le atribuie o funcţie/un rol tematic*, extras(ă) din ansamblul de roluri: temă*, agent*, sursă*, locativ*. Funcţionează ca predicate verbele, adjectivele, uneori numele şi prepoziţiile, constituind centre* (sau capuri*) de grup sintactic, iar ca argumente, nominalele sau echivalentele lor propoziţionale cerute în mod necesar de centre. Argumentul corespunde actanţilor* din teoria lui L. Tesnière, cu deosebirea că Tesnière insistă asupra naturii sintactice, considerându-le nominalele cerute din necesităţi sintactice şi cărora li se impun restricţii sintactice, în timp ce teoria argumentelor insistă asupra relaţiei semantice dintre predicat şi nominale. Generativiştii disting între: argumente *interne,* văzute ca proprietăţi lexico-semantice inerente ale predicatelor (vezi LEXICON) şi realizate sintactic prin comple-

mente*, şi un argument *extern*, cerut de grupul verb + complement, reprezentat sintactic prin subiect. Susţinerea acestei distincţii se bazează pe observaţia că acelaşi predicat, combinat cu complemente diferite, determină roluri diferite pentru subiect (vezi, de ex., grupul *sparge fereastra*, care atribuie subiectului rolul agent*, spre deosebire de grupul *îşi sparge capul*, care atribuie subiectului rolul beneficiar: *Ion sparge fereastra* vs. *Ion îşi sparge capul*).

G.P.D.

ARGUMENTAL,-Ă

1. Structură ~ Numită şi **configuraţie** ~, **grilă** ~, **schemă** ~, structura argumentală este specifică fiecărui predicat*, indicând numărul de argumente* luate (sau cerute) de predicat şi rolul tematic* atribuit fiecărui argument; corespunde configuraţiei cazuale, introduse de Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_{II}). Structura argumentelor pentru predicatele verbale *cumpără* şi *trimite* şi pentru predicatul prepoziţional *în* este:

cumpără: verb

1	2	3
AGENT GN	TEMĂ GN	SURSĂ GN

trimite: verb

1	2	3
AGENT GN	TEMĂ GN	ŢINTĂ GN

în: prepoziţie

1	2
TEMĂ GN	LOCATIV GN

vezi LEXICON.

2. Poziţie ~ Poziţie sintactică privilegiată în care predicatul (sau capul* de grup sintactic) atribuie argumentelor sale o funcţie (sau un rol tematic); se deosebeşte de poziţia nonargumentală, în care nominalului vecin nu i se atribuie rol tematic. Distincţia *poziţie argumentală* vs. *poziţie nonargumentală* este esenţială pentru stabilirea constrângerilor care reglementează operaţia de deplasare*, argumentul deplasat neputându-se aşeza decât într-o poziţie nonargumentală (vezi DEPLASARE). Să se compare construcţiile: *Ei pleacă / Ei trebuiau să plece*; nominalul subiect *ei* ocupă, în prima, o poziţie argumentală, iar în a doua, una nonargumentală. În prima, primeşte rolul tematic de la predicatul vecin; în a doua, verbul vecin nu-i atribuie rol tematic, nominalul ajungând în această poziţie prin deplasarea din subordonată.

G.P.D.

ARGUMENTATIV,-Ă

1. Rol (funcţie) ~ Rol îndeplinit de argumentaţie* în procesul comunicativ. Rolul argumentativ este dependent de intenţiile emiţătorului* şi are mărci specifice în structura enunţurilor*. Este o dimensiune opţională a enunţului, corelată cu dimensiunea pragmatică obligatorie. Defineşte o proprietate relaţională (stabilită prin raportarea a două conţinuturi frastice). În general, rolurile argumentative sunt de natură ofensivă sau defensivă; inventarul detaliat al acestora variază însă în funcţie de autor. Dintr-o perspectivă retorică, se pot distinge ca roluri argumentative: explicaţia, specificarea, comparaţia*, contradicţia etc. Corelarea mai strânsă a mărcilor lingvistice cu scopurile argumentării permite identificarea unei diversităţi mai mari de roluri argumentative: asentimentul (confirmarea, adeziunea), justificarea, concesia, corectarea, obiecţia, contestarea (dezacordul), critica (acuzaţia, reproşul), teza (concluzia). **2. Scală** ~ Sistem de criterii în raport cu care se evaluează eficienţa argumentaţiei. Argumentaţia se caracterizează prin gradualitate (este mai puternică sau mai slabă). Diversele tipuri de mărci lingvistice ale argumentaţiei posedă o anumită potenţialitate argumentativă, actualizată însă diferit în funcţie de contextul* comunicativ. **3. Marcă (operator)** ~ Element al structurii lingvistice, care funcţionează ca indice al argumentaţiei. Există mărci argumentative specifice fiecărui tip de rol argumentativ, reprezentate de cuvinte (conjuncţii şi adverbe, mai ales) şi expresii, dar şi de propoziţii întregi: *fiindcă, totuşi, deci, astfel, de fapt, de altfel, ei bine, de vreme ce, nu uita că, ştii bine că, ai dreptate, desigur că, cu siguranţă că, e adevărat că, dar..., da... dar, dimpotrivă* etc. Unele dintre aceste mărci exprimă, în acelaşi timp, o relaţie sintactică şi un rol argumentativ.

L.I.R.

ARGUMENTAŢIE

1. Termen definit diferit de specialişti, în funcţie de perspectiva adoptată în studierea unui domeniu constituit la intersecţia logicii cu retorica şi

lingvistica. Argumentația apare mai frecvent definită ca: a) strategie prin care, folosind o anumită limbă, un vorbitor reușește să extragă concluzii valabile; argumentația stabilește deci o relație între unul sau mai multe argumente și o concluzie; b) activitate verbală, de natură intelectuală și socială, servind la justificarea sau la respingerea unei opinii; formulând un ansamblu de enunțuri*, emițătorul* urmărește să obțină acordul unuia sau mai multor colocutori, care au rolul de judecători. Definiția (a) este elaborată dintr-o perspectivă predominant logică. Argumentația nu trebuie însă confundată cu demonstrația logică a adevărului unui enunț sau a validității unui raționament. Mecanismele argumentației aparțin limbilor naturale, pe când cele ale demonstrației aparțin logicii. Argumentația lasă receptorului* libertatea de alegere, pe când demonstrația nu are această proprietate. Demonstrația este obiectivă, concluzia ei fiind definitivă. Argumentația poate deveni convingătoare prin repetare și insistență. Perspectiva definiției (b) este mai apropiată de preocupările lingvisticii. Definiția sugerează că argumentația este motivată printr-un dezacord real, probabil sau posibil între colocutori, care, anticipat de emițător, trebuie prevenit sau eliminat. Înțelegerea discursului* ca ansamblu de strategii* prin care emițătorul încearcă să-și influențeze colocutorii conferă oricărei forme discursive o forță argumentativă* inerentă. Există însă și structuri constitutive ale unui discurs care nu îndeplinesc decât un rol informativ (nu și unul argumentativ). Argumentația este prin excelență produsul situațiilor dialogale, ea putând fi construită și prin înlănțuirea replicilor, dar este posibilă și în cazul unor forme de discurs monologic (inclusiv în cazul deliberării interioare). **2. Teoria ~ei** Studiu al tehnicilor discursive ale raționamentului practic, prin care un individ urmărește să determine sau să sporească adeziunea celorlalți la anumite idei sau opinii ale sale.

L.I.R.

ARHAISM

Formă fonetică, sens sau construcție gramaticală care aparține, în evoluția limbii, unei perioade depășite ori pe cale de dispariție, dar este folosită în perioade ulterioare. Statutul de arhaism al unei forme lingvistice poate fi determinat numai în sincronie, prin raportare la stadiul actual de evoluție a limbii. **1.** Din punctul de vedere al normei* literare sincronice, arhaismele se pot clasifica: a) După aspectul lingvistic luat în considerare, arhaismele sunt (Th. Hristea): fonetice: *hitlean* (viclean), *îmbla* (umbla), *împle* (umple), *lăcaș* (locaș), *părete* (perete), *rumpe* (rupe), *samă* (seamă); morfologic: pluralul în *-e* al substantivelor feminine (astăzi impus în *-i*): *inime, aripe*; pluralul în *-uri* la unele neologisme neutre: *palaturi, documenturi*; formele vechi de perfect simplu al verbelor: *văzum* (văzurăm); sintactice: exprimarea analitică a unor cazuri, cum ar fi genitivul* prepozițional (*mijloc* **de codru**, *Gazeta* **de Transilvania**) ori dativul* adnominal (*domn* **țării Moldovei**, *stăpân* **vieții mele**, *preot* **deșteptării noastre** (Eminescu); lexicale: foarte numeroase și variate, având un grad de învechire diferit; unele cuvinte complet ieșite din uz (numite de Hristea *istorisme*) sunt denumiri de meserii, funcții sociale etc.: *pârcălab, caimacam, logofăt, sulger, capuchehaie.* S-a ajuns la arhaisme lexicale și prin concurența cuvântului existent cu un sinonim neologic: **duh** a fost înlocuit de *spirit*, **chezaș** de *garant*, **polcovnic** de *colonel*; semantice (sau arhaisme de sens): sensuri vechi, pierdute din uzul curent, ale unor cuvinte încă actuale: *a săruta* „a saluta" – **Sărutare**, *umbră veche* (Alexandrescu); *rost* „gură" – *Ah, ce frumoase vorbe din* **rostul** *lui răsar* (Coșbuc); *cuvânt* „motiv" – *Boierii însă tremurau. Ei aveau două mari* **cuvinte** *a fi îngrijiți* (Negruzzi); *Ai vedea că am* **cuvinte** *pana chiar să o fi rupt* (Eminescu): b) După sfera de circulație a formei lingvistice considerate arhaică: unele arhaisme apar doar la anumite grupuri sociale și/sau la anumite generații, pot fi păstrate în vorbirea populară sau dialectală ș.a.; acestea nu au o frecvență strict limitată și nici nu se folosesc deliberat, cu scop expresiv (vezi EXPRESIVITATE). De ex., formele verbale iotacizate la indicativ și conjunctiv prezent ale verbelor cu radicalul în *d, t, n*, (*văz, auz, să spuie, să scoață*) reprezintă o conservare dialectală a fonetismelor arhaice; moldovenismele *pâne, mâni* sunt și ele arhaisme fonetice conservate dialectal. **2.** În stilistică, este considerată arhaică utilizarea cu funcție expresivă*, în textul literar, a unui termen/construcție/ formă fonetică aparținând unei perioade mai vechi decât cea din care datează textul. Distincția dintre perspectiva sincronică și cea diacronică* este foarte importantă în determinarea statutului de arhaism al unui fapt de stil, acest statut fiind condiționat de momentul în care textul a fost scris. De ex., în

limba română actuală există un fond lexical vechi şi pasiv, constituit din termeni neogreceşti şi turceşti împrumutaţi masiv în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, la care se adaugă mai vechi împrumuturi slavone. Pentru momentul în care au fost introduşi în limbă, aceşti termeni nu au valoare expresivă şi nu pot fi consideraţi arhaisme; marea frecvenţă a acestor cuvinte în *Letopiseţul* lui Neculce, de ex., corespunde normei neutre expresiv din sec. al XVIII-lea: *Doamna lui era la Ţarigrad, iar el aice îşi luasă o fată a unei rachierițe* (...) *şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de* **şahmarand** („brocart, stofă brodată cu aur şi argint"), *cu* **şlic** („căciulă de blană") *de* **sobol** („samur") *şi cu multe odoară împodobită.* (...). *Şi o trimité cu* **carăta** („trăsură închisă") *domnească, cu* **siimeni** („garda de mercenari") *şi cu* **vornici** („rang boieresc cu atribuţii judecătoreşti") *şi cu* **comişi** („rang al boierilor însărcinaţi cu îngrijirea grajdurilor domneşti") *la* **feredeu** („baie"). *Şi după ce vinié de la primblări, triimité* **giupânesilor** („soţiile boierilor") *daruri,* **canavețe** („un fel de pânză"), **bilacoase** („stofă scumpă de mătase"), *căce i-au făcut cinstea de-au mărsu cu dânsa în primblare* (Neculce). Acelaşi fond lexical trebuie însă interpretat ca având valoare stilistică arhaică, de evocare, în nuvelele fantastice şi orientale ale lui I.L. Caragiale (*Kir Ianulea, Abu Hasan*) ori în romanele istorice ale lui M. Sadoveanu: **Vasilisa** („împărăteasa") şi *feciorul său au venit să se aşeze pe tronurile lor de aur, la zidul din fund al sălii, sub stemele Bizanţului* (...). *În faţa lor muţii şi* **hadâmbii** („eunucii") *au adus îndată pe mireasă acoperită cu* **hobot** („văl de mireasă"). *O urmau fecioare şi doamne de* **patrici** (formă mai veche de neologism), *purtând în cap* **comanace** („calotă care acoperă capul") *nalte şi* **camilafce** („scufie cu văl") *de borangic care se desfăşurau până la cozile rochiilor. S-a alcătuit* **alaiul** *către* **paraclis** (Sadoveanu). Stilistic, funcţia arhaismelor în comunicarea literară face parte din ansamblul de elemente lingvistice expresive prin care faptul de stil* se poate defini ca deviere de la norma* standard a limbii literare*.

A.B.V.; M.M.

ARHIFONEM

Unitate fonologică superioară, definită prin ansamblul trăsăturilor distinctive* pe care cei doi termeni ai unei opoziţii* le au în comun în poziţie de neutralizare*; termenii opoziţiei sunt în această poziţie variante ale arhifonemului. În transcrierea* fonologică, arhifonemul este notat cu majusculă. În română, de ex., înainte de consoanele membre ale corelaţiei* de sonoritate, opoziţia dintre /s/ şi /z/ se neutralizează; în această poziţie, se realizează arhifonemul /S/, definit prin trăsăturile „fricativ" şi „dental", prezenţa realizărilor „surd" sau „sonor" fiind impusă de contextul fonetic (cf. *despărți* vs. *dezbrăca*). Ca realizare fonetică, arhifonemul poate fi: identic cu unul dintre fonemele a căror opoziţie se neutralizează, în funcţie de natura fonemelor învecinate (ca în ex. de mai sus); identic întotdeauna cu termenul non-marcat al opoziţiei (în germană, la finală, opoziţia dintre /t/ şi /d/ se neutralizează în favoarea arhifonemului /T/, identic cu termenul non-marcat, sub aspectul sonorităţii, al opoziţiei); asemănător, dar nu identic cu cele două foneme a căror opoziţie se neutralizează (în rusă, în poziţie atonă*, sunt excluse vocalele /a/ şi /o/, fiind admisă numai realizarea arhifonemului /^/, care nu apare decât în această poziţie).

L.I.R.

ARHIGEN

În gramatica românească, termen utilizat pentru caracterizarea genului* unor substantive defective*, care, în absenţa din paradigmă a unei forme de număr, nu satisfac decât unul dintre cele două contexte definitorii pentru stabilirea genului, pe cel nespecific, nepermiţându-se, astfel, încadrarea lor neechivocă într-un gen. De ex., substantivele defective *lapte, unt* satisfac la singular contextul de masculin (*acest lapte/unt gras*), insuficient pentru a preciza dacă aparţin masculinului sau neutrului; substantivul *icre*, cu formă numai de plural, satisface contextul de feminin (*aceste icre gustoare*), insuficient pentru a preciza dacă aparţine femininului sau neutrului.
Vezi GEN.

G.P.D.

ARHILEXEM

În semantica* structurală, ansamblu de seme* comune diverselor unităţi din aceeaşi paradigmă lexicală, care se asociază cu un semnificant constant într-o limbă dată (spre deosebire de arhisemem*): fr. *siège*, sp. *asiento* „obiect, loc pentru a se aşeza" (care nu e lexicalizat* în română) sunt arhilexeme pentru fr. *chaise*, sp. *silla*, rom. *scaun* sau pentru fr. *tabouret*, sp. *tabureto*, rom. *taburet*

ori pentru fr. *fauteuil*, sp. *sillon*, rom. *fotoliu*. Arhilexemul este arhisememul care are o formă sintetică şi non-perifrastică (se exprimă printr-un singur cuvânt); din acest punct de vedere, apar diferenţe de lexicalizare între limbi (de ex., fr. *siège*, sp. *asiento* faţă de română). Arhilexemul corespunde, în unele interpretări, hiperonimului* pentru că este un lexem* al limbii naturale studiate, desemnând un microsistem taxinomic, subsumându-i unităţile (vezi CÂMP). Nevoia lingvistică de a avea arhilexeme este destul de mare şi în acest scop se creează noi cuvinte atunci când nu există: fr. *agrumes* (împrumutat din italiană) ca nume colectiv pentru „citrice" în seria fr. *orange* „portocală", *citron* „lămâie", *mandarine* „mandarină".

Vezi ANALIZĂ SEMICĂ; SEM; SEMEM.

A.B.V.

ARHISEMEM

În semantica* structurală, unitate (calchiată după arhifonem*) care defineşte semnificatul comun unor paradigme* sau ansambluri* de cuvinte reunite prin seme* comune. Arhisememul reprezintă reuniunea sau intersecţia tuturor sememelor* dintr-un asemenea ansamblu lexical, materializat sau nu printr-un arhilexem*. Arhisememul „obiect" + „pentru a se aşeza" + „pentru o singură persoană" + „cu picioare" se combină cu semul „cu braţe" în sememul cuvântului rom. *fotoliu*; acelaşi arhisemem combinat cu semul „fără spate" exprimă sememul cuvântului rom. *taburet*. În alţi termeni, arhisememul este ansamblul de trăsături pertinente care subzistă în caz de neutralizare.

A.B.V.

ARIE (~ LINGVISTICĂ)

Teritoriu, delimitat de o isoglosă* sau de un grup de isoglose, pe care se înregistrează una sau mai multe particularităţi lingvistice. În funcţie de configuraţie, se disting: arii *compacte* (*exclusive*), arii *împrăştiate* (fărâmiţate, insule, în interiorul unor arii compacte), arii *suprapuse* (total sau parţial). Pe teritoriul dacoromân, de ex., termenii *varză* şi *curechi* sau *zăpadă*, *omăt* şi *nea* sunt distribuiţi pe arii compacte; denumirile *mai negru şi ficat negru* pentru „ficat" constituie arii împrăştiate; la nord de Milcov, ariile termenilor specifici graiurilor moldoveneşti *mai*, *ciolan*, *păpuşoi*, *omăt* se suprapun parţial cu acelea ale sinonimelor lor munteneşti: *ficat*, *os*, *porumb*, *zăpadă*. Suprapunerea, în limite variabile, a ariilor unor fenomene diverse, considerate de cercetători drept diagnostice, permite delimitarea nucleelor principalelor varietăţi* dialectale ale unei limbi. Ariile caracterizate prin interferenţa fenomenelor diagnostice sunt considerate arii *de tranziţie*, reflectând continuitatea structurii dialectale a unei limbi. • Configuraţia ariilor dialectale de pe un anumit teritoriu lingvistic se poate modifica în decursul timpului. Există o dinamică specifică fiecărei arii. În funcţie de modul în care evoluează, se disting arii *progresive* (în extindere) şi *regresive* (în restrângere). În dacoromână, distribuţia formelor cu labiale* palatalizate* s-a caracterizat, până în ultimele decenii, prin arii progresive, pe când distribuţiei rotacismului îi sunt specifice ariile regresive. Poziţia spaţială sau configuraţia unor arii au fost considerate de anumiţi specialişti drept sursă importantă pentru formularea unor concluzii de natură istorică. M. Bartoli considera că ariile *laterale*, *izolate* sau *majore* (compacte) au un caracter conservator mai pronunţat (vezi şi LINGVISTICĂ SPAŢIALĂ/AREALĂ; NEOLINGVISTICĂ; NORMĂ$_3$), iar K. Jaberg susţinea că regiunile cu populaţie colonizată (deci mai recentă) se caracterizează prin arii lingvistice compacte, pe când fărâmiţarea ariilor semnalează existenţa unei populaţii străvechi pe teritoriul considerat. • În afara ariilor *obiective*, identificate de specialist în funcţie de datele cuprinse în atlasele* lingvistice, se poate vorbi şi despre arii *subiective*, la care fac referiri informatorii* în cursul anchetelor* dialectale, în comentariile asupra idiomului* lor în raport cu cele ale altor vorbitori ai aceleiaşi limbi.

L.I.R.

ARMONIE (~ VOCALICĂ)

Formă de asimilare progresivă, caracterizată prin adaptarea vocalismului afixelor* la acela al rădăcinii*. Este specifică limbilor aglutinante*, reflectând prezenţa unor restricţii de distribuţie* a vocalelor în silabe succesive. În maghiară sau în turcă, de ex., vocala din afixul de plural al substantivelor variază în funcţie de vocala din radical: magh. *házak* „case" vs. *emberek* „oameni"; tc. *evler* „case" vs. *adamlar* „oameni". Condiţionarea fenomenelor de armonie vocalică este dublă: fonetică, dar şi morfologică. Armonia vocalică este un factor de consolidare a individualităţii unităţilor lexicale, contribuind la sudarea elementelor componente ale acestora.

L.I.R.

ARTICOL

Clasă închisă de forme care apar obligatoriu în vecinătatea unui substantiv şi a căror funcţie este de actualizare a acestuia în comunicare şi de individualizare* (sau determinare*; vezi DETERMINARE$_2$), adică de restrângere a nedeterminării numelui, prin specificarea unui obiect sau a unor obiecte identificabil(e) de către vorbitori; aparţine clasei mai largi a determinanţilor* (vezi DETERMINANT$_2$). Spre deosebire de adjectivele demonstrative* şi de cele posesive*, îndeplinind şi ele rolul de determinare, articolul, la origine un cuvânt autonom, a suferit un proces de gramaticalizare*, parcurgând, de la o limbă la alta, de la o formă la alta, stadii diferite ale acestui proces. • Articolul a constituit, în numeroase gramatici, inclusiv în cea românească, un subiect de dezbatere teoretică, fiind interpretat diferit de la un autor la altul, fie drept cuvânt autonom (cum a funcţionat la origine), fie ca afix* flexionar, mobil* sau fix, devenit marcă a categoriei* gramaticale a determinării. Răspunsul corect la această chestiune nu poate fi dat în mod global, existând diferenţe de la o limbă la alta în privinţa gradului de pierdere a autonomiei* şi, chiar în cadrul aceleiaşi limbi, de la un tip de articol la altul, uneori, de la o utilizare la alta (apar, de ex., în română, diferenţe de grad de gramaticalizare între articolul hotărât propriu-zis şi cel adjectival, precum şi între diferitele uzilizări ale articolului adjectival (vezi DINAMIC). • Ca parametru tipologic, articolul separă limbile în două tipuri: cele fără articol, precum latina, finlandeza sau rusa, şi cele cu articol, dintre care fac parte şi limbile romanice. În limbile cu articol, determinarea cunoaşte opoziţia *determinat* (articulat) / *nedeterminat* (nearticulat), iar pentru limbi care disting mai multe articole, cunoaşte şi opoziţia (*determinat*) *hotărât* (puternic individualizat) / *nehotărât* (slab individualizat). Cum în multe limbi substantivul nu apare nearticulat (este, cu mici excepţii, dacă avem în vedere folosirea substantivului la singular, şi cazul limbii române), determinarea funcţionează real cu o singură opoziţie: (*determinat*) *nehotărât/hotărât* (ex. *Citesc* o *carte* / ~ *carte*a). Ca parametru tipologic, articolul hotărât permite deosebirea limbilor cu articol în procliză (vezi, de ex., fr. **la** *table*, **le** *livre*) de cele cu articol în encliză (vezi, de ex., *elev***ul**, *carte***a**). S-a stabilit o relaţie directă între encliza articolului şi caracteristica tipologică de limbă „head first", adică limbă în care capul* de grup sintactic se află pe prima poziţie. Româna aparţine tipului „head first" şi, implicit, limbilor cu articol în encliză. • Articolul permite distingerea, în cadrul limbilor în care apare, a acelora care manifestă o sensibilitate specială faţă de articulare, implicit faţă de individualizare, româna fiind considerată ca având această caracteristică. Includerea românei în acest tip structural se poate susţine prin: crearea pe teren românesc a noi tipuri de articole, specifice acestei limbi (adjectival* şi genitival*), româna repetând aproape identic un proces anterior, petrecut în trecerea de la latină la română; crearea unor mărci suplimentare, sintactice, de individualizare (vezi construcţia cu **pe**, caracterizând obiectul direct personal şi individualizat, precum şi dublarea* clitică a obiectului direct individualizat); marcarea redundantă a individualizării, fiind posibilă folosirea, cu acelaşi rol, a patru mărci coocurente (ex.: **pe** *elev***ul cel** *nou* **al** *profesorului*). • Funcţiile articolului sunt, în numeroase limbi, eterogene, articolul îndeplinind, în afara funcţiei de individualizare, ea însăşi cu manifestări diferite, şi numeroase alte roluri. În română, de ex., funcţionează, de la o apariţie la alta, ca determinant anaforic*, specificând referentul prin raportare la un antecedent* (*Am citit* „**Răscoala**". *Carte***a** *m-a interesat mult*), sau ca determinant deictic* (*Dă-mi carte***a**!), specificând referentul prin raportare la situaţia* de comunicare. În română, dar şi în alte limbi, articolul îndeplineşte şi alte funcţii: a) funcţie morfologică, participând, fie singur, fie în coocurenţă cu o desinenţă, la marcarea categoriilor de număr şi caz ale substantivului (ex.: *cartea elev***ului** *şi* **a** *elev***ei**) şi, mai rar, a categoriilor de gen, număr şi caz ale adjectivului (*cartea tiner***ei** *profesoare*); b) funcţie sintactică de conectiv* în cadrul unui G(rup) N(ominal), asigurând, mai ales prin articolul adjectival şi prin cel genitival, legarea adjuncţilor* de centru şi explicitarea relaţiilor sintactice (vezi **cartea** *nouă şi extrem de costisitoare de drept penal* **a** *profesorului*); c) funcţie de clasificator*, permiţând identificarea clasei de lexeme compatibile cu articularea, funcţie extrem de importantă în situaţiile de conversiune* (ex. *binele, aproapele, eul, sinea, ofu*l, *doiul, plecarea, mersul*). • Utilizarea şi ocurenţele sunt proprii fiecărei limbi, fiind dirijate, de la o apariţie la alta, fie succesiv, fie simultan, de următoarele tipuri de reguli: a) reguli semantice, care impun folosirea

articolului în funcție de rolul său de individualizare; b) reguli sintactice, care, fără o motivație semantică, impun apariția obligatorie a articolului în anumite contexte și, dimpotrivă, exclud apariția lui din altele (este, de ex., tipul de regulă care impune, în română, absența articolului în contextul unui nominal prepozițional: *în casă, la facultate*; vezi și regulile de utilizare a articolului genitival: *elevul profesorului*, fără articol genitival, dar *acest elev* **al** *profesorului* sau *elevul preferat* **al** *profesorului*, unde apariția articolului genitival este obligatorie); c) reguli flexionare, care, în absența unei motivații semantice, impun folosirea articolului ca marcă a anumitor forme flexionare (în română, de ex., formele de genitiv-dativ nu pot apărea în afara articulării).
Vezi ADJECTIVAL$_4$; DETERMINANT$_2$; DETERMINARE$_{1,2}$; GENITIVAL; HOTĂRÂT; NEHOTĂRÂT.

G.P.D.

ARTICULARE

I. 1. Modelare a curentului de aer expirat (fonator*), produsă în cavitatea bucală, cu participarea diverselor organe articulatorii*. Articularea vocalelor presupune ieșirea liberă a curentului fonator, vibrația aerului fiind determinată exclusiv de vibrația coardelor vocale, pe când articularea consoanelor presupune prezența unui obstacol în calea curentului fonator. **2. Bază de ~** Ansamblu al deprinderilor articulatorii specifice unei limbi. Diferențele dintre limbi privind baza de articulare explică atât conservarea „accentului" din limba maternă în utilizarea unei limbi străine (vezi ACCENT$_2$), cât și o serie de fenomene de interferență* în plan fonetic (vezi, de ex., SUBSTRAT) sau unele forme de adaptare fonetică a împrumuturilor*. **3. Mod de ~** Criteriu de clasificare a consoanelor (vezi CONSOANĂ). **II. ~ a substantivului** Pentru tipul de limbi care cunosc categoria articolului, proces de asociere a articolului la substantiv, realizat după reguli semantice, sintactice și flexionare proprii fiecărei limbi.
Vezi ARTICOL; DETERMINARE$_1$.

L.I.R. (I); G.P.D. (II)

ARTICULAT

Se referă la substantiv* și desemnează calitatea substantivului de a fi însoțit de articol*; rar, se referă și la adjectiv* și privește situațiile în care adjectivul, precedând substantivul, preia formal articolul de la substantiv. Adjectivul articulat, spre deosebire de substantivul articulat, nu este un semn al determinării* adjectivului (adjectivul nu cunoaște categoria determinării), ci al determinării substantivului de care depinde adjectivul; în schimb, articolul atașat adjectivului participă la flexiunea acestuia, marcând, amalgamat, categoriile de gen, număr și caz (vezi construcția: *cartea bun***ului** *meu profesor*, unde articolul atașat adjectivului este o marcă pentru determinarea substantivului *profesor* și o marcă flexionară a adjectivului *bun*, fiind semnul de marcare a genitiv-dativului masculin singular).
Vezi ADJECTIV; ARTICOL; DETERMINARE$_2$; SUBSTANTIV.

G.P.D.

ARTICULATORIU,-IE

1. Organ ~ Organ implicat în mecanismul articulării* sunetelor din vorbirea umană. Aceste organe sunt: buzele, maxilarul inferior și superior, palatul dur (bolta palatului), palatul moale (vălul palatului), limba și uvula. **2. Mișcare ~** Mișcare a organelor articulatorii, care are ca rezultat producerea diverselor sunete. **3. Fonetică ~** Ramură a foneticii care analizează și descrie proprietățile sunetelor dintr-o limbă, din perspectiva felului în care sunt produse de către vorbitori. Este complementară cu fonetica acustică*. **4. Clasificare ~ a sunetelor** Clasificare realizată în funcție de mecanismul de producere a diverselor sunete. Pentru vocale, criteriile de clasificare articulatorie sunt: apertura*, localizarea (punctul din cavitatea bucală în care, prin diverse poziții ale mușchiului lingual, se creează spații de rezonanță specifice), timbrul* și participarea buzelor. Pentru consoane, aceste criterii sunt: modul de articulare (modul de creare a obstacolului în calea curentului fonator), localizarea (punctul din cavitatea bucală în care se creează obstacolul) și sonoritatea (prezența sau absența vibrațiilor laringiene). **5. Trăsătură ~** Caracteristică de rostire a sunetelor care servește la descrierea acestora.

L.I.R.

ARTICULAȚIE DUBLĂ

În anumite interpretări lingvistice funcționaliste (A. Martinet și adepții lui), dublă structură a planului expresiei*, în care unitățile de nivel* inferior (sunetele*) se combină pentru a forma

unităţi de nivel superior (în gramatică, morfeme* şi cuvinte*). Articulaţia dublă identifică două tipuri de unităţi: 1. unităţile cu dublă faţă, care se pot auzi sau vedea şi care au un sens. În suita (succesiunea) *aceasta este o fată*, se recunosc patru unităţi cu dublă faţă; 2. unităţile cu faţă unică, strict formală, lipsită de sens, Literele (a+c+e+a+s+t+a etc.) şi fonemele (a/c/ea/s/t/a etc.). Unităţile celei de a doua articulaţii primesc numele de fonem* (pentru manifestarea orală) sau de grafem* (pentru manifestarea scrisă). Fonemele ca unităţi ale articulaţiei duble există în număr limitat şi relativ mic în fiecare limbă, dar combinaţia lor este nelimitată, ceea ce reprezintă un mod economicos de a realiza mii de cuvinte. Studiul celei de-a doua articulaţii revine fonologiei*. • Articulaţia dublă este o trăsătură specifică a limbilor* naturale, prin care se deosebesc de alte sisteme de semne* (vezi SEMIOTICĂ) dată fiind posibilitatea de a construi un număr nelimitat de unităţi semnificative. Articulaţia dublă se poate defini şi prin raportare la prima articulaţie, care se realizează linear în unităţi dotate cu sens* (fraze*, sintagme*, cuvinte*), alcătuite din unităţi mai mici (moneme* sau morfeme*); de ex. propoziţia: *fetiţa a venit* este alcătuită din mai multe morfeme: *fet-*, *-iţ(ă)*, *a*, *ven-i-t*, care se pot combina şi altfel pe axa sintagmatică. Sintaxa* este consacrată primei articulaţii, în măsura în care se face lista monemelor şi se indică pentru fiecare dintre acestea funcţiile în enunţ.

A.B.V.

ARTIFICIAL,-Ă (LIMBĂ ~)
Limbă creată cu intenţia de a servi ca instrument de comunicare între vorbitori ai unor idiomuri* diferite. Se opune conceptului de *limbă naturală* (vezi şi LIMBĂ). • Unele limbi artificiale sunt create pe baza celor naturale, altele nu au nici o legătură cu limbile naturale, iar altele au o structură mixtă. *Esperanto*, *ido*, *novial* au un vocabular creat pe baza celui al limbilor romanice; *interlingua* combină elemente lexicale din principalele limbi indo-europene de civilizaţie: latina, franceza, spaniola, italiana, portugheza, engleza, rusa. Sistemele gramaticale şi derivative ale acestor limbi sunt construite în conformitate cu principiile simplităţii şi ale unei regularităţi absolute, care nu caracterizează în aceeaşi măsură limbile naturale (vezi şi ANOMALIE$_2$). Există şi limbi artificiale create printr-o simplificare extremă a unor limbi naturale (cele de tipul „basic": *basic-English*, *basic-French*), dar şi prin revitalizarea unei limbi moarte, adaptate însă necesităţilor moderne de comunicare (*ebraica modernă* din Israel). Dacă dintre limbile artificiale care nu au legătură cu cele naturale limbile filozofice şi nefilozofice au căzut de multă vreme în desuetudine, fiind mai complicate decât cele naturale, limbajele destinate programării şi documentării (şi nu comunicării orale directe) cunosc astăzi o mare diversitate. Limbile artificiale mixte au un vocabular bazat pe cel al unor limbi naturale (de ex., *volapük* are la bază lexicul englezei), dar sistemul lor flexionar şi sintactic este integral arbitrar, inventat. Numărul mare de proiecte de limbi artificiale şi diversitatea lor face dificilă soluţionarea pe această cale a problemei creării unei limbi internaţionale.

L.I.R.

ASERTIV,-Ă
1. Act ~ Tip de act ilocuţionar* prin care se exprimă idei, observaţii şi opinii, se furnizează argumente în favoarea acestora sau se clarifică uzuri şi semnificaţii. Vezi enunţuri ca: *Vremea este frumoasă*; *A cumpărat cartea pentru că i-a plăcut*; *Am vrut să spun că nu eşti bine informat* etc. Caracteristică pentru actul asertiv este posibilitatea evaluării lui pe dimensiunea adevărat-fals (valoarea de adevăr). Performativele* specifice acestui tip de acte sunt din clasa verbelor *declarandi*: *spun*, *zic*, *afirm* etc., dar există şi performative care marchează trăsături suplimentare ale forţei* ilocuţionare (*mă plâng de*, *mă laud cu*: aserţiunea se referă la un aspect legat de interesele emiţătorului*; *admit că*, *deduc că*: aserţiunea este raportată la restul discursului etc.). Deşi actele asertive se realizează, de obicei, prin propoziţii enunţiative, afirmative (vezi exemplele de mai sus) sau negative (*Nu sunt de aceeaşi părere*; *Nu era supărat*), există şi posibilitatea realizării lor ca acte indirecte*, prin propoziţii interogative (retorice: *Există ceva mai frumos decât muzica?* = „Nu există nimic mai frumos decât muzica"). Şi propoziţiile exclamative pot exprima uneori acte asertive (*Ce frumos tablou!* = „Tabloul este foarte frumos"). • În terminologia lui J. Austin: acte expozitive; la J. Searle: acte reprezentative (incluzând nu numai expozitivele, ci şi unele verdictive din clasificarea lui Austin): *Consider/Socotesc că are dreptate*; *Din ceea ce spui, înţeleg că n-a*

putut să vină etc. **2. Propoziție** ~ Propoziție care ia valoare de adevăr, devenind, prin raportare la o stare de fapt, adevărată sau falsă; sin. cu *declarativă**, *enunțiativă**. Se opune propozițiilor interogative* și imperative*, care nu au valoare de adevăr. Din punct de vedere sintactic, propozițiile asertive pot apărea ca principale independente*, ca regente* sau ca subordonate*. Calitatea asertiv/nonasertiv a subordonatei depinde de natura regentului (vezi FACTIV): există regente în vecinătatea cărora se înregistrează calitatea adevărat/fals a subordonatei și regente care nu dau informații asupra valorii de adevăr a subordonatei. În română, unde s-au creat doi conectori* subordonatori: *că* și *să*, există o marcare sintactică a distincției asertiv/ nonasertiv pentru subordonată: *să* este semnul sintactic indubitabil al unei subordonate nonasertive, iar *că*, deși acoperă situații diferite, apare obligatoriu în cazul subordonatelor asertive. Astfel, în fraza *Ea este bucuroasă* **că** *m-a întâlnit*, sunt enunțate două propoziții, ambele fiind de tip asertiv: „ea este bucuroasă" și „ea m-a întâlnit", spre deosebire de *Ea este bucuroasă* **să** *mă întâlnească*, unde este enunțat un singur fapt „bucuria ei în legătură cu o întâlnire posibilă", numai propoziția regentă având natură asertivă.

L.I.R. (*1*); *G.P.D.* (*2*).

ASERȚIUNE

În uzul curent, sin. cu *afirmație* (despre ceva). Vezi ASERTIV$_1$.

L.I.R.

ASIBILARE

Formă de palatalizare* care determină transformarea consoanelor oclusive* în africate*, ca urmare a dezvoltării unei articulații suplimentare fricative*; sin. *africatizare*. Oclusivele velare latine [c, g], de ex., urmate de vocalele palatale [e, i], au dat prin asibilare africatele prepalatale [č, ǧ], în dr., și [ț, ȝ] în ar. (lat. *celum*, *gemo* > dr. *cer*, *gem*; ar. *țer*^{u}, *ȝem*^{u}).

L.I.R.

ASIMILARE

Accident* fonetic foarte răspândit, prin care se desemnează schimbarea uneia sau a mai multora dintre caracteristicile articulatorii ale unui sunet sub influența altui sunet asemănător, aflat în vecinătate. Criteriile care stau la baza clasificării asimilării sunt: A. natura sunetului care se modifică; în funcție de aceasta există: a) asimilare vocalică: *locomie* (pentru *lăcomie*), *rídica* < *rădica*; b) asimilare consonantică: *șușea* (pentru *șosea*), *poptít* (pentru *poftit*); B. numărul trăsăturilor articulatorii care se modifică: a) asimilare parțială, ce privește schimbarea uneia sau cel mult a două dintre caracteristicile fonetice ale sunetului: *nm* > *mm*: *îmmulți*, *o... u* > *u... u*: *cușciug*. Acest tip de asimilare este numit de unii lingviști acomodare*. În vorbirea populară, apare mai frecvent asimilarea de tipul *i... e*, *e... e* într-un număr relativ important de neologisme: *belét*, *deréctor*, *frezér*, *regemént*; b) asimilare totală, adică schimbarea tuturor caracteristicilor fonetice ale sunetului; astfel **ă**... *u*...> **u**...*u*: *nimurui* (pentru *nimănui*), **ă**...*i* > **i**... *i richită* (pentru *răchită*); C. distanța la care se găsesc cele două sunete: a) asimilarea în contact: *nb* > **mb**: *îmbuna*; b) asimilarea la distanță: *s*... **t** > *s*...s *ascusit* (pentru *ascuțit*). În raport cu poziția sunetului asimilat față de sunetul modificator, asimilarea la distanță este, uneori, numită anticipare* sau propagare*, iar asimilarea în contact, acomodare*. D. Poziția față de sunetul reper a sunetului modificat: a) asimilare regresivă: sunetul supus schimbării se află înaintea sunetului modificator: **l**...*r* > **r**...*r*: *pârcuri* (pentru *pâlcuri*); b) asimilare progresivă; sunetul supus schimbării se află după sunetul modificator: *ț*...**t** > **ț**... **ț**: *țințirim* (pentru *țintirim*). • Diferitele tipuri de asimilare pot fi recunoscute în evoluția cuvintelor, în trecerea de la latină la română: lat. *scabiam* > rom. *zgaibă*; lat. *familia* > rom. *fămeie* > *femeie*; lat. *eradicare* > rom. *rădica* > *ridica*; lat. *mirionem > rom. *mirune* > *minune*; lat. *corona* > rom. *curună* > *cunună*. Asimilarea se întâlnește în procesul de derivare a cuvintelor cu prefixul *în-*: *îmbuna*, *îmbrăca*, *îmbogăți*, *împinge*.

Vezi ACOMODARE; ANTICIPARE; PROPAGARE.

C.C.

ASINDET

Construcție sintactică având funcție stilistică, realizată prin suprimarea elementelor de relație (conjuncții*, rar și prepoziții*) între componentele unui grup sintactic, ale unei propoziții sau ale unei fraze: **Veni, vidi, vici; Ai carte, ai parte.** Pot fi omise: a) prepoziții (în grupul nominal*), având ca rezultat formule eliptice: **acțiune fulger** „~ ca fulgerul" sau, în textul literar, efecte comic-

parodice ale altor registre stilistice funcționale (vezi STIL: *Mare devenă foarte iritat pronunțat dumnezeu mami, nu personal* [despre] **cineva**, *ci* **ghinion**. *Atunci Costăchel Gudurău care sta* [la] **altă masă** *criticând guvernul* [în] **gura mare**, *sculat...* (Caragiale); b) conjuncții coordonatoare (în propoziție/frază): **Cugetul, cumpăna, steaua/** *grea judecată îmi fac* (Blaga). Nu numai raporturile copulative, ci și cele adversative sau conclusive se pot realiza prin parataxă*: **Și dă el să descuie ușa, nu poate; dă s-o desprindă, nici atâta** (Creangă); *Dascălul nu ne mai primea în școală, Irinuca nu ne putea vindeca, pe bunicul n-avé cine-l înștiința, merindele erau pe sfârșite,* **rău de noi** (id.); sunt omise conjuncțiile *dar* (nu poate); *deci/așadar* (rău de noi); c) mai rar conjuncții subordonatoare (în frază): *Na!* **car mi-a trebuit**, *car am găsit* (Creangă) = „dacă mi-a trebuit car"; **Nu-ți face una copii**, *iei alta*; **nu face nici aceea**, *alta* (id.) = „dacă nu-ți face...". • Funcția stilistică a asindetului este dublă: asindetul poate avea efect cumulativ și redundant într-o enumerare* paratactică în care sunt omise elementele coordonatoare: *Ca să-ajung până la tine, / Pentru tine-au obosit /* **Calul, / Vântul, / Moartea – / Toate** *mi-au făcut pe voie* (Minulescu); prin asindet se obține însă și efectul invers, de dinamizare a textului, mai ales atunci când omisia conjuncției este însoțită și de alte forme ale elipsei* sau repetiției*: **O alifie** / *La sfrințe,/* **O băutură** / *La căldură, / La frig, /* **țipirig** (...)/ *Cum ți-e rău, /* **Cârmâzul, spânzul, scăpăul. / Sânge de nouă frați, coconari, / Migdale amari,/** *Așa îți este și leacul* (Arghezi). • Figura opusă este polisindetonul*, cu care asindetul poate coexista în text: *Și frunze albe, frunze negre, / Copacii albi, copacii negri; / Și pene albe, pene negre, / Decor de doliu funerar* (Bacovia).
Vezi PARATAXĂ; POLISINDET(ON).

M.M.

ASOCIATIV

În terminologia lui F. de Saussure, termen utilizat pentru tipul de relații* „in absentia" sau relații paradigmatice*.
Vezi PARADIGMATIC.

G.P.D.

ASONANȚĂ

Figură* de sunet, formă a omofoniei*, constând din repetarea vocalei accentuate în două sau mai multe cuvinte care se succedă; varianta vocalică a aliterației*: *Apele plâng clar izvorând în fântâne; Coroana-i arde pare* (Eminescu). • Accepția prozodică de „rimă imperfectă" dată uneori asonanței se explică prin situațiile în care aceasta apare în poziție finală de vers; se deosebește de rimă* prin faptul că segmentul consonantic următor vocalei accentuate nu este, în cazul asonanței, identic pentru versuri succesive: *Și pentu cine vrei să* **móri?** / *Întoarce-te, te-ndreaptă / Spre acel pământ rătăcitór* (Eminescu). Spre deosebire, rima presupune condiția identității perfecte a finalei de vers, după ultima vocală accentuată: *carte* rimează cu *parte*, dar se află în asonanță cu *moarte* sau *vaste*; *gândurile* rimează cu *rândurile*, dar este în asonanță cu *vânturile*. • Ca și aliterația, asonanța există în limba vorbită în expresii cu formă fixă: *sapa și lopata; ca vodă prin lobodă.*
Vezi ALITERAȚIE; RIMĂ.

M.M.

ASPECT

1. Categorie gramaticală a verbului, în unele limbi (cum ar fi limbile slave), prin care se explică modul cum concepe vorbitorul procesul desemnat de verb. Principala opoziție de aspect este *perfectiv* (acțiune încheiată, terminată) / *imperfectiv* (acțiune în curs de desfășurare), la care se adaugă opoziții ca *incoativ* (proces privit din perspectiva începutului său) / *terminativ* sau *rezultativ* (proces privit din perspectiva rezultatului său), *progresiv* (proces ce se desfășoară prin creșteri graduale) / *linear* (proces cu desfășurare constantă), *semelfactiv* (acțiune realizată o singură dată) / *iterativ* (acțiune repetată), *durativ* (proces de lungă durată) / *momentan* sau *punctual* (proces de scurtă durată) etc. În limbile care posedă această categorie gramaticală, opozițiile de aspect se realizează prin mijloace gramaticale (prefixe*, infixe* etc.), cu ajutorul cărora se formează, de la aceeași rădăcină, perechi de verbe ce se opun numai pe baza aspectului. În limba română, aspectul nu este considerat o categorie gramaticală de sine stătătoare a verbului. La nivel flexionar, formele prin care se realizează, la indicativ, opozițiile de timp* conțin și informații de natură aspectuală. Astfel, perfectul compus* are sens perfectiv, exprimând o acțiune trecută și încheiată (**Am citit** *acest roman și mi-a* **plăcut**), în opoziție cu prezentul*, imperfectiv, care exprimă o acțiune în curs de

desfăşurare, neterminată (**Citesc** *acest roman şi îmi* **place**); de asemenea, mai mult ca perfectul* exprimă o acţiune trecută şi terminată (*Anul trecut* **citisem** *volumul I din trilogia aceasta*), iar imperfectul* exprimă o acţiune trecută şi neterminată (*Anul trecut* **citeam** *volumul I din trilogia aceasta*). Celelalte opoziţii de aspect se realizează cu mijloace lexicale. De ex., opoziţia *incoativ/terminativ* se exprimă prin perifraze verbale (*A început să citească*; *S-a apucat de citit*; *S-a pus pe citit* = aspect incoativ / *A terminat de citit*; *A isprăvit de citit* = aspect terminativ); opoziţiile *semelfactiv/iterativ* şi *progresiv/linear* se pun în evidenţă cu ajutorul unor adverbe sau locuţiuni adverbiale corespunzătoare sensurilor respective (**Azi** *mergem la cinema* = aspect semelfactiv / **Zilnic** *mergem la cinema* = aspect iterativ; *Râul curge la vale* **din ce în ce mai repede** = aspect progresiv / *Râul curge la vale* **repede** = aspect linear). **2. Verb de ~ / aspectual** Clasă lexicală de verbe (iar, după unii autori, clasă lexico-gramaticală) apărând obligatoriu în vecinătatea unui verb principal cu formă nepersonală (infinitiv, în multe limbi) şi, mai rar, personală (în română, de ex., cel de al doilea verb poate avea formă de conjunctiv, de infinitiv şi de supin), căruia îi imprimă semnificaţii aspectuale: începutul, continuarea, sfârşitul acţiunii sau al stării. • În română, aparţin acestei clase verbe ca: *a începe* şi sinonimele lui: *a se apuca de / să..., a izbucni în..., a (se) porni a / să..., a prinde a..., a se pune pe / să...*, pentru exprimarea aspectului incoativ*; *a termina* şi sinonimele lui: *a isprăvi de..., a înceta să..., a găta să..., a mântui de...*, pentru exprimarea sfârşitului acţiunii; *a continua a / de / să...*, pentru o acţiune în curs de desfăşurare. Inventarul de verbe de aspect este diferit de la o limbă la alta şi de la un stil funcţional la altul. Unele verbe au valori aspectuale inerente (*a începe, a continua, a sfârşi, a termina*); altele actualizează valori de aspect numai contextual (*a se apuca, a prinde, a se pune*; vezi, de ex., diferenţa dintre: *se pune pe laviţă / se pune să plângă*). • Clasa verbelor de aspect a constituit în multe gramatici, inclusiv în gramatica limbii române, un subiect de dezbatere teoretică. Unii lingvişti le-au contestat autonomia*, considerându-le ca (*semi*)*auxiliare**, cu urmări importante pentru segmentarea sintactică a unei fraze. Alţii, dimpotrivă, pe baza valenţelor proprii, manifestate şi prin posibilitatea construcţiei cu un nominal, căruia îi impun restricţii de caz sau de prepoziţie, le-au interpretat ca verbe *autonome*, plasând realizarea categoriei aspectului la nivel lexical, şi nu gramatical.

M.R. (2); G.P.D. (2).

ASPIRAT,-Ă

Sunet a cărui rostire se caracterizează prin prezenţa unui suflu expirator. Acest suflu poate preceda rostirea unei vocale, fiind notat prin *h* (lat. **h***omo*; germ. *Wil***h***elm*), dar apare frecvent în rostirea consoanelor oclusive* (în engleză, [p, t, k] la iniţială de cuvânt sau de silabă, înaintea unei vocale accentuate, au o pronunţare aspirată: [p^h, t^h, k^h]; în română, oclusivele finale sunt rostite cu o uşoară aspiraţie: *cap*^{h}, *pot*^{h}, *cad*^{h}, *rog*^{h} etc.). Suflul specific rostirii aspiratelor se explică prin faptul că glota se deschide, permiţând scurgerea aerului.

L.I.R.

ASTERISC [*]

Semn grafic. În lucrările de lingvistică se plasează: a) la începutul unor cuvinte, al unor forme gramaticale etc. pentru a indica faptul că acestea sunt neatestate, reconstruite pe baza legilor fonetice (ex., rom. *tău* < lat. [*]*teus*); b) la începutul construcţiilor neconforme cu regulile sintaxei, în speţă ale sintaxei româneşti (ex. [*] *citesc această*). Între asterisc şi segmentul de expresie pe care îl însoţeşte nu se lasă pauză albă*.

C.S.

ATENUAŢIE

Sinonim pentru LITOTĂ*.

ATESTAT,-Ă (FORMĂ/CONSTRUCŢIE ~)

Termen utilizat pentru forme şi construcţii descoperite în texte sau în înregistrări de limbă vorbită, existând deci certitudinea folosirii lor prezente sau trecute; se opune lui *neatestat**, termen acoperind două tipuri de situaţii; a) sin. cu *reconstruit*, utilizat pentru a desemna forme şi construcţii reprezentând stadii anterioare de limbă, nedescoperite până acum în texte, refăcute mental, pe baza legilor* fonetice ale gramaticii comparate*; b) pentru a desemna construcţii care, prezentând un grad mare de deviere, sunt imposibil de conceput în limba studiată. Formele şi con-

structiile neatestate, spre deosebire de cele atestate, se marchează grafic prin asterisc* [*], aşezat în partea stângă, sus, a cuvântului sau a construcţiei. Vezi ASTERISC; NEATESTAT.

G.P.D.

ATITUDINE

Verb de ~ Termen introdus de E. Benveniste, desemnând acele verbe care, atunci când sunt utilizate la pers. I, introduc atitudinea locutorului (îndoiala, presupunerea, opinia) în legătură cu cele enunţate (ex. *eu cred că...*; *eu consider că...*; *eu apreciez că...*; *eu presupun că...*); aparţin clasei mai largi de „indicatori* de subiectivitate"; sin. cu *verbe* (sau *modalizatori**) *de opinie**. **Din** punct de vedere sintactic, apar ca regente pe lângă o propoziţie reprezentând enunţul propriu-zis; legătura cu această propoziţie se realizează conjuncţional. • **Construcţie de ~ propoziţională** În terminologia lui J. Lyons, se referă la orice tip de construcţie realizată prin verb, grup sintactic sau prin adverb, care serveşte la introducerea atitudinii vorbitorului în legătură cu propoziţia enunţată sau la exprimarea adeziunii lui faţă de valoarea adevărat/fals a propoziţiei (ex. *este surprinzător că...*; *cu siguranţă că...*); include şi clasa verbelor de atitudine.

G.P.D.

ATLAS (~ LINGVISTIC)

Lucrare amplă, care prezintă sistematic, cu mijloace cartografice, distribuţia unor fapte lingvistice pe un anumit teritoriu. Realizarea atlaselor constituie principalul obiectiv al cercetărilor de dialectologie geografică. Ideea alcătuirii unor atlase lingvistice îi aparţine lui G. Wenker, dar fondatorul tradiţiei acestor lucrări este J. Gilliéron, întemeietorul geografiei* lingvistice. • În funcţie de domeniul reprezentat pe hărţi*, se distinge între: *atlase naţionale*, proiecţie cartografică a specificului dialectal al unui teritoriu întins, constituind o unitate politică, pe care se foloseşte o anumită limbă; *atlase regionale*, proiecţie cartografică a particularităţilor lingvistice ale unei zone de dimensiuni variabile dintr-un teritoriu naţional: *atlase multilingve* (*plurilingve*), proiecţie cartografică a fenomenelor înregistrate într-un grup de limbi înrudite sau nu din punct de vedere genealogic. • Primul atlas naţional a fost realizat de J. Gilliéron (ALF). Româna dispune de două atlase naţionale, unul realizat de lingvistul german G. Weigand (WLAD), altul de lingviştii clujeni, sub direcţia lui S. Puşcariu, anchetatori fiind S. Pop şi E. Petrovici (ALR). S-a proiectat, de asemenea, alcătuirea a 8 atlase regionale, constituind NALR (7 ale graiurilor dacoromâne grupate pe provincii istorice şi unul al dialectelor româneşti sud-dunărene), până în prezent fiind publicate volume din atlasul Olteniei, al Maramureşului, al Banatului, al Moldovei şi Bucovinei, al Transilvaniei. • Dintre atlasele multilingve ale unor limbi înrudite, este cunoscut atlasul limbilor slave (OLA); este în curs de elaborare atlasul limbilor romanice (ALIR), iar dintre atlasele unor limbi neînrudite, atlasul limbilor mediteraneene (ALM) şi cel al limbilor din Europa (ALE), din care au apărut câteva volume. Hărţile dintr-un atlas înregistrează, de obicei, fapte reprezentative pentru toate nivelurile structurii lingvistice, dar există şi atlase care înregistrează fapte specifice unui singur nivel (WLAD, de ex., este un atlas fonetic). Vezi şi GEOGRAFIE LINGVISTICĂ; HARTĂ LINGVISTICĂ.

L.I.R.

ATON,-Ă

1. În fonetică, vocală, silabă dintr-un cuvânt sau cuvânt dintr-un grup sintactic fără accent (vezi ACCENT). **2.** În gramatica anumitor limbi, serie de forme de pronume personal* şi pronume reflexiv* intrând în corelaţie cu formele accentuate*; sin. *clitic** pronominal; *(formă) neaccentuată* sau *scurtă*. • În română, unde flexiunea pronominală (în special, a pronumelui personal) se caracterizează printr-o bogăţie mare a inventarului, s-au creat, pentru personale şi reflexive, două serii de forme: *atone* (sau *clitice*) / *accentuate*, iar pentru formele atone, s-au creat alte două serii: cu *î-* protetic / fără proteză* lui *î-*. Vezi, pentru dativ, seria formelor atone personale: *îmi, mi*; *îţi, ţi*; *îi, i*; *ne, ni*; *vă, vi*; *le, li* şi formele reflexive: *îşi, şi*, iar, pentru acuzativ, seria formelor atone personale: *mă*; *te*; *îl, o*; *ne*; *vă, îi, le* şi forma de reflexiv *se*. La nominativ, spre deosebire de alte limbi (vezi fr.), româna nu cunoaşte forma atonă, ca urmare a particularităţii ei sintactice de a avea subiect inclus*, echivalent, funcţional, cu un pronume aton. • În limbile care cunosc clitice, folosirea lor este dirijată de reguli stricte morfologice, sintactice şi semantice. În română, care, tipologic, se caracterizează printr-o mare sensibilitate faţă de parametrul cliticelor, la

regulile morfologice, sintactice și semantice, se adaugă valori și utilizări proprii semantice și pragmatice. a) Regulile morfologice ale formelor atone românești fixează: clasele de cuvinte în relație cu care se utilizează: verbe (*îl văd, îi dau*), substantive și adjective, când adjectivul precedă substantivul (*în gându-mi, în frumoasa-ți carte*), prepoziții și locuțiuni prepoziționale (*contra-mi, în juru-ți*); poziția față de cuvântul principal, în antepunere vs. postpunere (*mi-a spus*, dar *în gându-mi*); poziția în raport cu anumite forme din paradigma cuvântului principal (*îl văd*, dar *văzându-l*), diferită, uneori, și în funcție de forma cliticului (*l-am văzut*, dar *am văzut-o*) sau de perioada istorică și de stilul funcțional în care se folosește (arh. *știu-o, pomeni-lă* în *Codicele Voronețean*), față de construcțiile actuale *o știu, îl pomeni*; arh. și reg. *închinare-i-aș*, față de forma actuală literară *i-aș închina*); anumite reguli de grupare cu alte clitice pronominale și adverbiale (*mi se pune, mi-o dă, mi-o mai dă*) sau cu auxiliare* (*ți-am spus, îl voi da, am să-l dau*) etc.; b) Regulile sintactice fixează modul în care formele atone absorb trăsăturile de caz și de rol tematic* de la vecinătatea verbală, iar în cazul special al românei, care se caracterizează prin prezența dublării*, fixează și regulile sintactice de dublare; c) Regulile semantice privesc folosirile cliticelor ca substitute* și ca deictice*, deci modul special în care aceste pronume își procură referința (vezi LEGARE). În cazul aparte al limbii române, înregistrează și folosirea specială a cliticului de dativ cu valoare posesivă* (*i-au plecat copiii*; *și-a pierdut cartea*), precum și a celui de acuzativ, având rolul de marcă suplimentară a individualizării*, în cazul în care dublează un nominal (ex. *îl strig pe student*); d) Utilizările pragmatice proprii limbii române au în vedere funcții speciale ale cliticelor pronominale care, în anumite contexte, devin asemantice, nemaifiind cuprinse în lanțuri* de procurare a referinței (exclud, în aceste construcții, dublarea); cliticul dobândește, în cazul dativului etic* (ex. *Pe unde-***mi** *umbli?*), al acuzativului și al dativului neutru* (ex. *a șters-***o**, *a luat-***o** *la sănătoasa*, *dă-***i** *înainte*), al reflexivului obligatoriu, dinamic* (ex. *a* se *cărăbăni*, *a* se *gudura*, *a* se *căciuli*), rolul special de marcă afectivă, participativă, de concentrare a focus-ului comunicativ. Vezi ACCENTUAT; CLITIC; PERSONAL; REFLEXIV.

G.P.D.

ATRACȚIE

1. ~ paronimică Vezi PARONIMIE. **2. Acord prin ~** Vezi ACORD.

ATRIBUT

1. În gramatica românească, denumește partea secundară de propoziție* dependentă față de un nume: substantiv*, pronume* sau numeral*, indiferent de modul de realizare a dependenței și de funcția semantică a determinantului în raport cu centrul nominal. În construcția: **această ultimă** *carte* **de lingvistică apărută** *la București*, substantivul *carte* primește patru atribute de tip diferit, necoordonate între ele. • În funcție de clasa morfologică prin care atributul se expri-mă, se disting următoarele tipuri: *adjectivale*, exprimate prin adjective sau orice cuvânt cu trăsături adjectivale, reunite pe baza trăsăturii comune a acordului* gramatical cu regentul (vezi **aceste două** *femei* **suferinde;** *puterile* **noastre înzecite**); *substantivale*, exprimate printr-un substantiv sau orice alt cuvânt cu trăsături substantivale (vezi *aceste cărți* **de istorie ale profesorului;** *ajutorul* **aproapelui;** *refuzul* **unei jumătăți** *dintre noi*); *pronominale*, exprimate printr-un pronume (vezi construcțiile: *ideile* **lui / fiecăruia, acestuia, altuia;** *disprețul* **de ceilalți;** *în viața-***mi**); *verbale*, exprimate prin forme verbale nepersonale: infinitiv, supin, gerunziu neacordat (ex. *indicatori* **înregistrând** *inflația*; *dorința* **de a lucra / de învățat**); *adverbiale*, exprimate prin adverbe și locuțiuni adverbiale (ex. *mersul* **pe jos de-a bușilea**). • În funcție de mijlocul formal de realizare a subordonării, se disting următoarele subclase de atribute substantivale, respectiv, pronominale: *genitival*, dacă subordonarea se realizează flexionar, prin cazul genitiv (ex. *cartea* **elevului / lui Ion, acestuia, fiecăruia, altuia**); în *dativ*, dacă subordonarea se realizează prin cazul dativ (ex. *distribuirea de ajutoare* **sinistraților**; *în gându-***mi**); *prepozițional*, dacă legătura cu regentul este prepozițională (ex. *carte* **de istorie pentru liceeni;** *gândul* **la sine / la ceilalți**); *apozițional*, în cazul în care relația față de regent este de tip apozitiv* (ex. *Ion*, **prietenul Corinei, altul** *decât cel știut*). • În funcție de izolarea/neizolarea față de regent, semn al dependenței mai laxe / mai strânse, atributele pot fi: *izolate*, separate prin pauză și intonație (grafic, prin virgulă), și *neizolate*. Sub aspect semantic, cele izolate sunt fie *circumstanțiale*, dacă introduc o nuanță suplimentară circumstanțială, fie *descriptive*. În exemplul: *Sportiva*,

bolnavă, *a abandonat cursa*, atributul izolat *bolnavă* este şi circumstanţial, aducând, suplimentar, nuanţa cauzală; în exemplul: *Florile*, **roşii şi albe**, *erau încântătoare*, atributele izolate *roşii şi albe* au funcţie descriptivă. **2.** În gramatica altor limbi (în cea franceză, de ex.), desemnează funcţia îndeplinită de adjectivul sau substantivul intrat în relaţie cu un verb copulativ* (ex. *il est / devient* **triste**); se deosebeşte de funcţia adjectivului aflat în relaţie directă, facultativă, cu un substantiv, numită *epitet*; ex. *son sourire* **triste**).

G.P.D.

ATRIBUTIV,-Ă

1. Propoziţie ~ În sintaxa românească, tip de propoziţie subordonată* dependentă faţă de un nume: substantiv, în construcţiile cele mai frecvente, dar şi unele pronume (ex. **acela** *care doreşte să plece*; **nimic** *din ce s-a spus*) şi numerale (ex. **al doilea** *care mă întreabă*). • După tipul de conectori*, se disting atributive *relative* şi *conjuncţionale*. Cele relative sunt introduse prin relative*, pronume sau adverbe (*elevul* **care** *învaţă*; *locul* **unde** *ne-am întâlnit*), iar cele conjuncţionale, prin conjuncţiile subordonatoare* *că, să, ca... să, dacă* (*dorinţa* **să** *reuşim*; *credinţa* **că** *vom reuşi*). • Un tip special de atributivă este interogativa indirectă*, care determină substantive provenite din verbe şi adjective acceptând introducerea întrebărilor. Mărcile de subordonare sunt diferite, după cum este transpusă în subordonare o interogativă parţială sau totală: *dacă* este semnul interogaţiei totale în vorbirea indirectă (*întrebarea* **dacă** *vom reuşi*; *curiozitatea* **dacă** *vom reuşi*), în timp ce interogativele parţiale păstrează cuvintele interogative, devenite, contextual, relative (*întrebarea* **cum** *vom reuşi*; *curiozitatea* **când** *vom reuşi*). • După tipul de determinant: obligatoriu/facultativ, în raport cu regentul, şi după funcţia determinantului: de identificare a regentului sau de explicare a acestuia, atributivele sunt: *determinative*, dacă subordonata este obligatorie, nesuprimabilă (*mă gândesc la proiectul pe care...*); *explicative*, dacă subordonata, care introduce o explicaţie, este suprimabilă (*eu, care am făcut atâtea sacrificii...*). Atributivele determinative sunt neizolate, deci neseparate prin pauză (grafic, prin virgulă) de regent, iar cele explicative sunt şi izolate, separarea lor prin pauză şi intonaţie fiind obligatorie. **2.** În gramatica transformaţională* românească, termen care acoperă conceptele de nume predicativ* şi de element predicativ* suplimentar, sugerând caracteristica lor comună de a fi dependente, în afară de verb, şi faţă de un nume. În funcţie de istoria transformaţională* diferită, se disting: *atributivul de bază*, care aparţine unor construcţii de bază* şi corespunde numelui predicativ; *atributivul transformat*, obţinut prin transformări* de amalgamare şi de reducere a două propoziţii şi care corespunde elementului predicativ suplimentar. Vezi deosebirea dintre: *El este* **înţelept**, unde adjectivul *înţelept* are caracteristicile unui atributiv de bază, şi *îl consider* **înţelept**, unde adjectivul apare în vecinătatea verbului ca rezultat al unor transformări, funcţionând deci ca atributiv transformat (vezi NUME PREDICATIV; ELEMENT PREDICATIV SUPLIMENTAR). **3. Funcţie** ~ În gramatica limbii franceze, funcţie îndeplinită de un adjectiv sau de un substantiv în relaţie cu un verb copulativ, corespunzând numelui predicativ din gramatica românească.

G.P.D.

AUDITOR

În analiza conversaţiei, termen care desemnează rolul de receptor* pasiv: auditorul asistă la conversaţie fără a interveni. Se distinge însă între auditorii a căror participare la conversaţie este ratificată (de ex., în situaţia în care conversaţia se desfăşoară între mai multe persoane, unele dintre acestea nefiind selectate ca destinatari* ai anumitor intervenţii) şi cei care nu îndeplinesc această condiţie (cei care ascultă întâmplător, neintenţionat, o conversaţie). Ultimii nu sunt propriu-zis participanţi la conversaţie.

L.I.R.

AUGMENTATIV (SUFIX ~)

Clasă de sufixe* lexicale, care, ataşate fie la baze* substantivale (*băieţ***andru**, *copil***andru**, *beţ***ivan**, *puş***tan**, *băieţ***oi**, *bub***oi**), fie la baze adjectivale (*bogă***tan**, *gol***an**, *grăs***an**) fie, mai rar, la verbe sau interjecţii (*ustur***oi**, *clonc***an**), dau naştere numai la substantive şi adjective care exprimă o mărire a obiectului, a persoanei, a calităţii. • Există trei sufixe augmentative mai importante: *-andru*, *-an*, *-oi* (*-oaie*), dintre care numai ultimul e cu adevărat productiv. • Alte sufixe augmentative nu sunt productive: *-ău* (*lingău*), *-ălău* (*mutălău*, *prostălău*), *-og* (*terfelog*), *-(o)man* (*capsoman*). • Unele sufixe augmentative se combină cu alte sufixe lexicale*, exprimând şi alte valori (de ex., femininul): *bogătancă*, *puştancă*, *ursoaică*,

uneori pierzând valoarea augmentativă: *bulgăroaică, franțuzoaică*. • Augmentativele pot avea și efecte stilistice (nu prea variate), în general peiorative, uneori de mirare, dar niciodată de admirație: *vulpoi, bărbătoi, petrecanie*. Uneori nuanța peiorativă e combinată cu sensul primitivului: *bețivan, golan, grosolan, țopârlan*. • În unele cazuri, sensul augmentativ este condiționat sau asociat cu sensul colectiv*: *apăraie, apărie, colbăraie, fleșcăraie*. În asemenea cazuri, s-a remarcat (I. Iordan) simbolismul fonetic, bazat pe vocalele, *a, o, ă*.

A.B.V.

AUTOBIOGRAFIE
În sens restrâns, relatare a unei persoane despre ea însăși. În sensul larg utilizat de naratologia* contemporană, narație retrospectivă în proză, prin care o persoană reală își relatează existența, punând accentul pe viața privată și pe evoluția propriei personalități (P. Lejeune). • Trăsăturile caracteristice ale autobiografiei rezultă din definiție: autorul, naratorul și personajul (central) se identifică în narația autobiografică; în consecință, autobiografia este – în mod explicit sau implicit – o narație autodiegetică (vezi DIEGETIC); ex.: J.J.Rousseau, *Les Confessions [Confesiuni]*. • Derivată din memorialistica de tip confesiv, dar fără să se confunde cu aceasta, va fi specia romanului autobiografic, unde latura ficțională domină, dar rămâne concurată de reminiscențe autobiografice și de aluzii la propria existență a personajului/autor/narator (C. Reis – A.M. Lopes). Evident, în această situație personajul nu mai este o persoană reală; vezi, de ex., romanele *Adolphe* de Benjamin Constant ori *La Medeleni* de Ionel Teodoreanu. • Autobiografia, romanul autobiografic și memoriile fictive creează în literatură un așa-numit spațiu autobiografic, caracterizat prin relatare la persoana I, în genere autodiegetică, și prin focalizare* internă ori omniscientă (Lejeune). În accepția largă a termenului, spațiul autobiografic caracterizează o mare parte a variantelor de narație, în care spiritul subiectiv are preponderență asupra notației obiective a realității, indiferent de epoca ori de curentul literar cărora prozatorii le aparțin.

M.M.

AUTODIEGETIC
Vezi DIEGETIC; NARATOR.

AUTOIMPRECAȚIE
Figură* de gândire, realizată ca autoadresare injurioasă. Apropiată de apostrofă*, această imprecație* autoadresată poate lua uneori forma blestemului, propriu-zis sau utilizat pentru a demonstra adevărul unei afirmații ori justețea unei acțiuni: *Gonit de toată lumea prin anii* **mei să trec**,/ *Pân' ce-oi simți că ochiu-*mi *de lacrime e sec*,/ *Că-n orice om din lume un dușman* mi *se naște*,/ *C-ajung* **pe mine însumi** *a nu* **mă** *mai cunoaște*,/ *Că chinul și durerea simțirea-*mi *a-mpietrit-o*,/ *Că pot să-*mi *blestem mama, pe care* **am iubit**-*o –*/ *Când ura cea mai crudă* **mi** *s-ar părea amor...*/ *Poate-*oi **uita** *durerea-*mi *și* **voi putea să mor** (Eminescu); *Zău, țățico, parol, să* **mă**-*ngropi!* (Caragiale). Ca toate figurile adresării, autoimprecația are caracter oral și ilustrează funcția fatică a limbajului prin dezvoltarea unor mijloace gramaticale specifice (persoanele I și a II-a la pronume și verb, vocativul, imperativul). Vezi APOSTROFĂ; IMPRECAȚIE.

M.M.

AUTONIM
Orice unitate lingvistică (cuvânt*, propoziție*) pentru care se stabilește o relație de autonimie*. Vezi DEFINIȚIE.

A.B.V.

AUTONIMIE
Situația unităților autonime* sau relația dintre un semn* și propria lui definiție*. Este un fenomen metalingvistic fundamental în lexicografie*, unde cuvântului-intrare îi corespunde o definiție care ilustrează funcționarea lui: *baghetă* „baston mic", *catedrală* „biserică mare", *dom* „catedrală impunătoare", *divan* „pat fără spătar". • Autonimia este legată de codul scris, care o redă prin anumite caractere tipografice (italice, grase etc.) sau prin anumite semne de punctuație (pauză*, ghilimele*). • Într-o interpretare mai largă, autonimia este orice operație de definire a unei unități în lucrări lingvistice; de ex., *catedrală* „substantiv feminin singular".

A.B.V.

AUTONOMIE
1. ~ a lingvisticii Principiu esențial al structuralismului* care susține că știința lingvisticii are drept unic obiectiv studiul limbii privite prin ea însăși și pentru ea însăși. O dată cu apariția

structuralismului, lingvistica se rupe conştient şi programatic de ştiinţele care au guvernat-o în evoluţia ei: de filozofie şi de logică, în primul rând, care i-au determinat apariţia şi concepţia până în sec. al XIX-lea, precum şi de istorie, care a influenţat-o în tot sec. al XIX-lea, devenind o ştiinţă autonomă, formală, imanentă, sistematică şi creându-şi un aparat procedural propriu (vezi IMANENT; STRUCTURALISM). **2. ~ a cuvintelor** Capacitatea fiecărui cuvânt de a avea particularităţi semantice, morfologice şi sintactice proprii, pe care şi le păstrează şi le manifestă în numeroase contexte. • Studiul limbii dintr-o perspectivă dinamică* surprinde numeroase cazuri de pierdere, totală sau parţială, a autonomiei cuvintelor, cuvinte autonome tinzând să se transforme sau transformându-se complet în componente neautonome de diverse tipuri. Pot ajunge, în urma unui proces de gramaticalizare*, elemente afixale, manifestându-se fie ca afixe mobile* (este, de ex., cazul auxiliarelor*), fie ca afixe legate, incluse în structura morfematică a formelor flexionare (este cazul afixelor de viitor din franceză sau al articolului hotărât din română); pot ajunge formanţi în cadrul altor cuvinte, îndeplinind o funcţie clasificatoare, de identificare a unor părţi de vorbire* (vezi, de ex., pentru română, includerea formelor de articol posesiv în structura numeralului ordinal sau a celor de articol hotărât în structura unor prepoziţii: *înaintea*, *dedesùbtul*); pot deveni elemente componente în structura unor grupuri sintactice fixe*, neanalizabile, expresii* şi locuţiuni* (vezi statutul componentelor din locuţiunea verbală *a-şi bate joc* sau din expresia *a se duce pe apa sâmbetei*). • Pierderea autonomiei este gradată, constituind un proces de lungă durată, cu faze intermediare, oscilante, ceea ce face ca inventarierea unităţilor lexicale, la un moment dat, să ridice mari dificultăţi de ordin teoretic şi practic (vezi DINAMIC). **3.** În teoria relaţiilor* formulată de L. Hjelmslev, relaţie de tip facultativ*, manifestată în cadrul sistemului, deci al raporturilor alternative (vezi CONSTELAŢIE).

G.P.D.

AUXILIAR

1. Verb ~ Verb, la origine, de sine stătător care a evoluat în direcţia pierderii autonomiei* lexicale şi gramaticale, devenind afix mobil*, şi care,

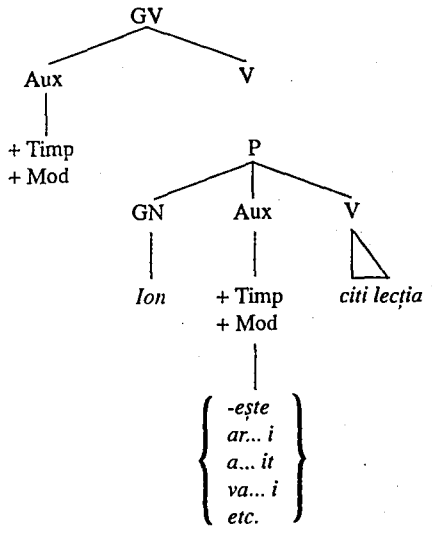

ataşat verbului principal, serveşte, în anumite limbi şi pentru anumite forme flexionare, la exprimarea distincţiilor de mod, timp, aspect, diateză. Se distinge de verbul autonom prin gramaticalizare*, manifestată, formal, prin îndepărtarea de flexiunea acestuia, semantico-sintactic, prin imposibilitatea atribuirii de roluri tematice* şi prin pierderea, parţială sau totală, a valenţelor* verbului autonom, iar, lexical, prin abstractizarea sensului până la pierderea lui completă. După unii autori, se distinge şi de semiauxiliar*, verb care n-a parcurs integral procesul de gramaticalizare, păstrând unele dintre particularităţile verbului de bază. • Fiecare limbă are un inventar propriu de auxiliare. Româna este deosebit de sensibilă faţă de acest parametru, creându-şi, din cauze istorice, dar şi din raţiuni interne de sistem, un inventar extrem de bogat de auxiliare: utilizează, de ex., pentru viitor, auxiliarul *vrea*, caz unic în ansamblul romanic, explicabil prin anturajul balcanic în care româna s-a dezvoltat; şi-a creat forme paralele, cu auxiliare diferite, pentru marcarea aceleiaşi valori gramaticale, a viitorului, diferenţiate între ele ca grad de gramaticalizare şi ca registru stilistic (vezi VIITOR); foloseşte auxiliare pornind de la trei verbe de bază: *avea*, *fi*, *vrea*, ajungând, uneori, atât de îndepărtate de forma de origine, încât devine dificil de reconstituit istoria fiecărei forme (vezi auxiliarul din componenţa condiţionalului*).

• Există, pentru fiecare limbă, o morfologie *proprie* a auxiliarului, cu reguli stricte de aşezare în raport cu verbul principal şi de separare de acesta, cu reguli stricte de grupare cu cliticele* pronominale, în limbile care posedă clitice, şi de grupare cu alte auxiliare sau cu clitice adverbiale. Vezi, în română, **l-am** *văzut*, dar **am** *văzut*-**o**; **voi fi** *cântat* şi **am mai** *cântat*; vezi, de ex., reguli diferite de disociere a formei compuse în română şi franceză: *n*-**am** *mâncat* **nimic**, dar fr. *je n'***ai rien** *mangé*. **2.** În gramatica generativă*, categorie funcţională reprezentând flexiunea verbală în general, indiferent de realizarea ei prin afixe legate sau prin auxiliare; simbolizat prin AUX, este un component obligatoriu al oricărei propoziţii, fiind plasat fie sub dominanţa directă a lui G(rup) V(erbal), fie a lui P(ropoziţie).

G.P.D.

AVANSARE

Concept al gramaticii relaţionale (D.M. Perlmutter, P.M. Postal (1977); corespunde engl. *advancement*; *ascension*, *promotion* şi desemnează un tip de procese sintactice care au ca efect o înaintare lineară şi ierarhică; un component, de obicei un grup nominal dintr-o poziţie periferică, ajunge să înainteze nu numai în ordinea lineară, ci şi în ierarhia structurală. • Fiecare limbă are propriile ei tipuri de avansare. În română, de ex., se poate vorbi despre avansarea unui nominal dintr-un grup nominal subordonat, unde are poziţia unui genitiv (cu rol posesiv), în structura grupului verbal, ajungând să ocupe poziţia preverbală a unui clitic* în dativ (vezi: *Ion$_i$ a pierdut cartea lui Ion$_i$* ⇒ *Ion$_i$ şi$_i$-a pierdut cartea*; *Ion$_i$ are grijă de sănătatea lui Ion$_i$* ⇒ *Ion$_i$ îşi$_i$ are grijă de sănătate*; vezi şi POSESIE; (DATIV) POSESIV). Un proces similar are loc în cazul unui nominal din poziţia unui complement al adjectivului, care avansează în organizarea grupului verbal, ajungând în aceeaşi poziţie preverbală de clitic în dativ (vezi: *este / rămâne recunoscător lui Ion$_i$* ⇒ *îi$_i$ este / rămâne recunoscător*).

Vezi şi TEMATIZARE.

G.P.D.

B

BALADĂ
Formă poetică medievală, specifică literaturilor franceză şi provensală, datând din secolul al XIII-lea. La origine, balada avea 3 strofe* de 8 versuri (compuse pe 3 rime), fiecare terminată cu un refren*; se încheie cu o strofă numită *envoi* („dedicaţie, trimitere"), unde apărea numele celui căruia îi era dedicat poemul (*Prince, Sire*) (M. Aquien). Ulterior, forma baladei s-a modificat, aceasta având 3 strofe de 10 versuri, urmate de un *envoi* de 5 versuri; este forma predilectă a baladelor lui Fr. Villon. • În folclor, balada este un poem epic sau epico-liric cu subiecte variate (legende, întâmplări fantastice, evenimente istorice, consacrarea unui personaj etc.): *Miorița, Meşterul Manole, Soarele şi luna, Gruia lui Novac, Constantin Brâncoveanu.* • În secolul al XIX-lea, romantismul recreează balada de inspiraţie istorică şi folclorică. Balada romantică germană şi cea engleză menţin, în general, doar compoziţia strofică (uneori amplificată) bazată pe refren, dar renunţă la rigorile metrice şi la cele legate de rimă. Termenul de *baladă* a fost utilizat, la noi, de V. Alecsandri, în culegerea sa de poezii populare din 1852. Au scris balade de inspiraţie folclorică sau istorică V. Alecsandri, D. Bolintineanu, G. Coşbuc.

M.M.

BARĂ
1. Teoria X- ~ Teoria formulată de R. Jackendoff (1977) şi încorporată în GB* ca reprezentând modalitatea cea mai generală, universal valabilă, de reprezentare sintactică ierarhică a structurilor de constituenţi, care, indiferent de limbă şi indiferent de categoria* sintactică pe care o detaliază, primeşte următoarea reprezentare generală:

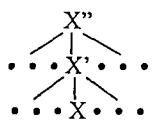

şi următoarele reguli de rescriere*:

(a) X" → (Spec) X' (Adjunct);
(b) X' → X^0 (Complemente).
X^0 este unul dintre capurile* lexicale: V, N, Aj, Prep, iar X", proiecţiile* maximale ale acestora: GV, GN, GAj, GPrep. Teoria X-Bară distinge două nivele de proiecţie: complementele* se combină, la un prim nivel, cu X^0, capurile lexicale, pentru a forma proiecţiile X'; adjuncţii* şi specificatorii* se combină cu X' pentru a forma X" (= proiecţia maximală). Teoria X-Bară aparţine gramaticii universale*, oferind schema de organizare universală a structurilor; diferenţele dintre limbi apar numai în privinţa ordinii pe care determinanţii capului (complemente, adjuncţi, specificatori) o au în raport cu acesta. Altfel spus, teoria X-Bară este universală, în timp ce ordinea componentelor ese parametrizabilă. **2. ~ oblică** [/] • Semn ortografic*. În ortografia* românească actuală se utilizează: a) în abrevierea *c*[/]*val.* „contravaloarea"; b) cu sensul „pe", în formule distributive abreviate (*km*[/]*h* „kilometru pe oră"). • Semn de punctuaţie*. În scrierea* românească actuală (preponderent în stilurile* ştiinţific, administrativ, publicistic) se întrebuinţează: a) cu valorile „pe", „supra", „spre", „sau, respectiv", în notaţia cifrică a numerelor fracţionare (*2*[/]*3* „doi pe – supra – trei"), a datelor calendaristice de tranziţie (*noaptea de 30*[/]*31 mai* „...30 spre 31..." – în concurenţă cu linia de pauză*), a datelor după calendarul iulian şi gregorian (*1*[/]*14 octombrie* „1 sau – respectiv – 14..."); b) cu valoarea „pe" în formule distributive ce conţin nume ale unităţilor de măsură (*biţi*[/]*secundă* „biţi pe secundă"); c) cu valorile „versus, împotriva, faţă de", „dintre (între) ... şi", „sau, ori", pentru a marca opoziţia unor elemente (*timbru oral*[/]*nazal* „...oral versus nazal" – în concurenţă cu prepoziţia latinească *versus* şi cu abrevierea ei *vs.* -, *alternanţa vocalică a*[/]*ă*), asocierea (*relaţia expresie*[/]*conţinut* „...dintre expresie şi conţinut" – în concurenţă cu linia de

pauză şi cu cratima*) ori o alternativă (*material şi[/]sau spiritual* „...şi ori sau spiritual", *variantele trăfic[/]trafic*); d) ca bară oblică simplă [/] sau dublă [//], în transcrieri fonetice, delimitând unităţile de intonaţie ale unui text – *bumbácu* [/] *i[l]ará la colectíf* [//] (*Texte dialectale. Muntenia*, II). • Semn grafic convenţional în lucrările ştiinţifice, mai rar în publicistică. a) Delimitează versurile în transcrierea continuă, fără alineat* (vezi 1), în concurenţă cu linia de pauză – *A fost odată ca-n poveşti, [/] A fost ca niciodată* (M. Eminescu)–; b) încadrează secvenţele transcrise fonologic ([/]kap[/]). Pauza albă* precedă şi urmează bara oblică în situaţiile **2**(d), **3**(a).

G.P.D. (*1*); *C.S.* (*2*).

BARBARISM

1. În accepţia generală a lingvisticii europene, cuvânt utilizat într-o limbă sub o formă sau cu un sens greşit. Barbarismul reprezintă, de obicei, o eroare gramaticală sau o încadrare semantică eronată a cuvântului, întâlnită în vorbirea străinilor ori a unor persoane necultivate. Un cuvânt poate fi considerat barbarism numai în raport cu norma* unei anumite perioade din evoluţia limbii. În franceză, de ex., **solutionner** *une question* „a soluţiona o problemă" (în loc de *résoudre* ~ „a rezolva") este considerat barbarism. **2.** În lingvistica românească, împrumut* neologic dintr-o limbă străină, care circulă într-o formă neadaptată normelor fonetice, grafice şi morfologice ale limbii române. Accepţia denotă o restrângere a sensului 1, dar perspectiva diacronică în identificarea barbarismului se păstrează: în a doua jumătate a sec. al **XIX**-lea, de ex., **soirée** „serată" (Kogălniceanu) sau **novitá/novitale** „noutate" (Negruzzi) au dispărut din limbă, în timp ce barbarisme mai frecvente, ca **mersi, bonjur**, s-au păstrat; în secolul al XX-lea, acest tip de împrumut continuă să existe, fiind mult mai activ (franceza ca sursă a barbarismului tinde însă să fie substituită de engleză); **top, show, star, O.K., supermarket, bodyguard, board, briefing**. Vezi ÎMPRUMUT; NEOLOGISM.

M.M.

BARIERĂ

1. În GB*, termen folosit în legătură cu fenomenele de guvernare* şi de deplasare* de constituenţi, pentru a denumi nodurile* care funcţionează ca obstacole absolute, dincolo de care fenomenele de guvernare şi de deplasare nu se pot produce sau, dacă se produc, dau naştere la construcţii „rău-formate". • În teoria guvernării, orice proiecţie maximală* constituie o limită, o barieră absolută pentru producerea relaţiei de guvernare. În fraza *Ion crede* [$_{p}$, *că* [$_{p}$ *profesorul* [$_{GV}$ *a lăsat cartea* [$_{GPrep}$ *pe masă*]]]], parantezele drepte marchează grafic barierele guvernării; verbul *crede* guvernează complementul său P' (realizat propoziţional), dar nici un component din organizarea lui; verbul *a lăsat* guvernează complementele *cartea* şi *pe masă*, dar nu şi componentul *masă* din structura categoriei GPrep; prepoziţia *pe* guvernează complementul *masă*. • În teoria deplasării lui α, condiţia de subiacenţă* postulează că un constituent nu poate fi deplasat dincolo de un nod-graniţă / nod-barieră (engl. *bounding node*). Teoria barierelor dă socoteală de agramaticalitatea* frazei: **Ce carte respingi ideea că sora ta ar dorî?*, unde deplasarea componentului *wh*– (a grupului interogativ *ce carte*) a depăşit bariera constituită de G(rupul)N(ominal) complex *ideea că*. Vezi şi GUVERNARE; SUBIACENŢĂ. **2.** În cercetări dialectologice mai vechi, termenul a fost folosit pentru a desemna isoglosele* care disting arii majore pe un anumit teritoriu (de ex., pentru anumite dialecte germane, isoglosele mutaţiei* consonantice). • În sociolingvistică*, desemnează obstacole în calea comunicării în limba maternă, determinate atât de ponderea diferenţelor dialectale existente în cadrul fiecărei limbi, cât şi de acţiunea unor factori sociali. Indivizii care aparţin unor categorii sociale situate mai jos în ierarhia socială au adesea mai puţine posibilităţi de a-şi lărgi competenţa* comunicativă. Gradul lor de instrucţiune este relativ redus, astfel încât, la maturitate, ei stăpânesc numai câteva registre* lingvistice şi manevrează coduri* restrânse. Dacă la aceasta se adaugă şi existenţa unor diferenţe dialectale mari în cadrul limbii pe care o folosesc (cazul limbii germane sau italiene, de ex.), capacitatea lor de a comunica este afectată şi mai profund. De aici decurg consecinţe importante privind integrarea socială a acestor indivizi, atât sub aspectul participării lor la formele complexe ale vieţii moderne, cât şi sub aspectul ocaziilor de promovare pe scară socială. Organizarea procesului instructiv şi diversificarea formelor de educare pot avea o contribuţie esenţială în direcţie fluidizării raporturilor comunicative.

G.P.D. (*1*); *L.I.R.* (*2*).

BAZĂ

1. În formarea cuvintelor prin derivare*, termenul *cuvânt-bază* (sau, simplu, *bază*) desemnează punctul de plecare al fiecărei operații de derivare, deci cuvântul al cărui radical* este folosit pentru atașarea afixului* derivativ; se deosebește de (*cuvântul*) *derivat*, rezultat din această atașare. De ex., *prieten* este (cuvântul)-bază, iar *prietenos*, *prietenie*, *împrieteni* sunt (cuvintele) derivate. Baza poate fi ea însăși un (cuvânt) derivat; *crede* este bază pentru *credință*, iar, la rândul lui, cuvântul *credință* este bază pentru *credincios*. • În funcție de calitatea morfologică a bazei, ele pot fi: *nominale* (sau *substantivale*; vezi, de ex., baza *credință* în raport cu derivatul *credincios*); *adjectivale* (vezi baza *frumos* în raport cu derivatul *frumusețe*); *verbale* (vezi baza *munci* în raport cu derivatul *muncitor*). 2. În gramatica generativă*, sunt diferențe de concepere a bazei între teoria standard (N. Chomsky, 1965) și GB*. a) În teoria standard, termenul are în vedere una dintre cele două subdiviziuni ale componentului* sintactic, alcătuit din componentul de bază (sau, simplu, baza), al cărui rol este să genereze structurile de adâncine*, și componentul transformațional (sau, simplu, transformările*), al cărui rol este să convertească structurile de adâncine în structuri de suprafață*. Baza, la rândul ei, se compune din subcomponentul categorial*, esențial în ansamblul gramaticii, fiind singurul cu rol generativ, și lexiconul*; b) În teoria standard, termen utilizat și pentru structurile de adâncime înseși, structuri generate în cadrul componentului de bază. În această accepție, se poate spune că o anumită construcție aparține sau nu bazei; de ex., construcția cunoscută sub numele de *element predicativ* suplimentar*, care apare numai ca rezultat al transformărilor, nu aparține bazei (sau, altfel spus, nu este o construcție de bază); c) În GB, se păstrează concepția din 2(a), de subdiviziune importantă în organizarea gramaticii, dar în raport cu teoria standard, crește importanța bazei o dată cu reducerea rolului transformărilor, iar în cadrul bazei, se modifică substanțial ponderea subcomponentelor, în sensul reducerii la minimum a rolului subcomponentului categorial și, dimpotrivă, al creșterii rolului lexiconului (vezi GB). 3. **Vocabular de ~** Termen echivalent cu **fondul principal lexical** (vezi și FUNDAMENTAL).

G.P.D.

BEMOLAT, -Ă

Sin. *labializat* (vezi LABIALIZARE). În lingvistica românească, termen introdus de Emil Petrovici în descrierea sistemului consonantic al românei (vezi CONSOANĂ). Identificarea unei serii a consoanelor bemolate în română este rezultat al interpretării secvențelor [consoană + ̯a] drept bifonematice (consoană bemolată urmată de vocala [a]) [a̯] constituind, în acest context, marca unei corelații* de timbru: corelația de bemolare.

L.I.R.

BENEFICIAR

1. Într-o concepție logico-semantică asupra cazului* (vezi CAZ_{II}) și într-o concepție de roluri tematice*, caz (sau rol) coocurent cu agentul* exprimând persoana în beneficiul sau în detrimentul căreia se realizează acțiunea. Apare în configurația* de cazuri a unor verbe bi– sau trivalente: *a ajuta* (**pe cineva**); *a prepara* (**cuiva** *ceva*); *a scrie*, *a spăla* (**pentru cineva** *ceva*); *a învăța* (**pe cineva** *ceva*); se actualizează sintactic prin forma cazurilor dativ sau acuzativ sau printr-o formă prepozițională. **2.** În naratologie, rol*/ funcție actanțială (vezi $ACTANT_2$) pe care un personaj/actor îl îndeplinește în structura narativă a unui text; beneficiar este personajul care profită de o acțiune, în succesiunea funcțiilor narative. Celelalte două funcții actanțiale/ roluri sunt, în concepția lui V.I. Propp, *agentul** și *pacientul**. Beneficiarul poate fi *activ* (Făt-Frumos, ajutat de calul năzdrăvan) sau *pasiv* (Frumoasa din pădurea adormită, în așteptarea Prințului); beneficiarul se poate bucura de prezența unui *aliat* în eliminarea obstacolului (fata de împărat, prizonieră a Zmeului) sau se poate afla în prezența uui *adversar* (Zmeul, Baba Cloanța). • Clasificarea pe roluri (din care beneficiarul face parte alături de *omul rău*, *adversar*, *aliat* ș.a.) a fost introdusă de Școala formalistă rusă în analiza structurilor narative ale basmului fantastic (V.I. Propp). Preluat de naratologia franceză în anii 1960 – chiar fără a fi explicit numit –, acest tip de rol a fost utilizat în analiza povestirii folclorice (Cl. Bremond), dar și a narațiilor culte mitologice (A.J. Greimas), polițiste (Umberto Eco) ori anecdotice.

G.P.D. (*1*); *M.M.* (*2*).

BETACISM

În istoria limbii, modificare fonetică ce datează din latina târzie: confuzia lui *b* cu *v* (*u̯*), mai ales

în poziția inițială, datorită similitudinilor în pronunțarea celor două sunete; fenomenul este atestat în inscripții: *bixit* (pentru *vixit*), *biginti* (pentru *viginti*), *Balerius* (pentru *Valerius*) etc. Consecințele betacismului sunt vizibile numai în italiană și în română: *berbece* (< lat. *vervecem*), *bătrân* (< lat. *veteranus*).

C.C.

BICOLON
Vezi COLON.

BILABIAL,-Ă
1. Localizare specifică rostirii anumitor consoane (vezi CONSOANĂ). **2.** Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor. **3.** Serie de consoane rostite prin apropierea buzelor. • În română, sunt bilabiale oclusivele [p, b] și sonanta nazală [m]; în anumite descrieri, [w] (din cuvinte ca [*wală*, *warbă*]) este caracterizat drept fricativă bilabială.

L.I.R.

BILINGVISM
În sens restrâns, folosire alternativă a două limbi; în sens larg, folosire alternativă a două sisteme lingvistice, indiferent de statutul acestora: limbi distincte, dialecte* ale aceleiași limbi sau chiar varietăți ale aceluiași idiom*. Majoritatea specialiștilor adoptă însă definiția restrânsă. Vezi și COD, DIGLOSIE, REGISTRU, STIL. Bilingvismul este o consecință a contactului* lingvistic. • Există tipologii diverse ale bilingvismului, care au în vedere criterii variate, de natură sociologică, psihologică și lingvistică. Sunt frecvente următoarele distincții: a) în funcție de gradul de cuprindere socială al fenomenului: *bilingvism social* (*colectiv*) – al unei întregi comunități; *bilingvism de grup*; *bilingvism individual*; b) în funcție de geneză: *bilingvism simultan* – cele două limbi sunt învățate în același timp (cazul copiilor proveniți din familii bilingve); *bilingvism succesiv* (*secvențial*) – limba a doua este învățată după fixarea primei limbi (după 3-4 ani) sau *bilingvism precoce*; *bilingvism tardiv* – distincție similară cu precedenta, dar care permite identificarea unor subtipuri în funcție de vârsta la care este învățată limba a doua; c) în funcție de relația dintre limbi reflectată de uz: *bilingvism compus* – cele două limbi sunt privite ca similare funcțional, unitățile lor aflându-se într-o relație de corespondență (cazul limbilor străine învățate la școală); *bilingvism coordonat* – cele două limbi sunt separate funcțional, considerându-se că unitățile lor exprimă semnificații parțial sau total distincte (o limbă este folosită în situații oficiale: administrație, școală etc., cealaltă – în familie, între prieteni etc.; vezi, de ex., cazul aromânilor din Grecia); d) în funcție de gradul de cunoaștere a celor două limbi: *bilingvism simetric* – ambele limbi sunt cunoscute în egală măsură; *bilingvism asimetric* – există diferențe de cunoaștere a celor două limbi; *bilingvism receptor* (*pasiv*) – una dintre limbi este înțeleasă, dar nu este vorbită; *bilingvism scris* – una dintre limbi este înțeleasă la lectură, dar nu și la audiție; *bilingvism tehnic* – una dintre limbi este cunoscută numai atât cât o cer necesități strict profesionale; e) în funcție de situația politică dintr-un stat: *bilingvism impersonal* – caracteristic sistemului de guvernare dintr-un stat ai cărui cetățeni sunt monolingvi (cazul Belgiei); *bilingvism personal* – caracteristic pentru un stat al cărui sistem de guvernare este monolingv, dar ai cărui cetățeni sunt bilingvi. În acest caz, bilingvismul poate fi: *natural* – rezultat al unor căsătorii mixte, al traiului într-o zonă de frontieră sau într-un mediu aloglot*; *voluntar* (de promovare) – determinat de dorința individului (cazul SUA); *decretat* (de concesie) – fondat pe autoritatea de stat, dar contravenind dorinței cetățenilor (cazul minorităților nemaghiare din Ungaria, înainte de primul război mondial). • Studiul bilingvismului permite identificarea și descrierea mecanismului și a consecințelor structurale ale contactului dintre limbi. Bilingvismul determină apariția unor fenomene de interferență* la toate nivelurile structurii idiomurilor în contact, declanșând procese de reorganizare a tiparelor structurale. Deși, de obicei, bilingvismul compus este asociat cu permeabilitatea la interferențe, pe când cel coordonat este considerat etanș, interferențele se produc în ambele cazuri. În procesul de constituire a diverselor limbi, bilingvismul și fenomenele de interferență determinate de acesta au avut un rol important. Prezența elementelor de substrat* și de superstrat* se poate explica admițând existența unor perioade de bilingvism în diversele comunități lingvistice. În cazul românei, prezența elementelor traco-dace poate fi explicată ca rezultat al bilingvismului populației autohtone, care a învățat latina, iar prezența ele-

mentelor slave, ca rezultat al bilingvismului slavilor, care au învățat româna. În ambele cazuri, perioada de biligvism a fost urmată de pierderea limbii materne, ca o consecință, între altele, a evaluării pozitive a limbii învățate.

L.I.R.

BINAR,-Ă
1. Trăsătură ~ Caracteristică a unităților lingvistice, cu funcție de clasificare, definită prin posibilitatea de a se realiza sub două aspecte mutual exclusive (de ex.: sonoritatea*, nazalitatea*).
2. Opoziție* ~ Tip de relație între două trăsături distinctive, caracterizate prin prezența vs. absența unei însușiri (vocalic vs. non-vocalic) sau prin polaritatea însușirilor (strident vs. mat) pe care le exprimă trăsătura considerată. Vezi și BINARISM. Corespund opoziției* privative în terminologia Școlii de la Praga.

L.I.R.

BINARISM
Teorie fonologică formulată și dezvoltată de R. Jakobson și colaboratorii săi (mai ales M. Halle), conform căreia sistemele fonologice ale diverselor limbi pot fi descrise utilizând un repertoriu de 12 trăsături binare*, de natură preponderent acustică*, dar și articulatorie*. Aceste trăsături sunt: consonantic vs. non-consonantic; vocalic vs. non-vocalic; compact vs. difuz; sonor vs. non-sonor; nazal vs. non-nazal; continuu vs. non-continuu; strident vs. mat; tens vs. lax; obstruent vs. non-obstruent; grav. vs. acut; bemolat* vs. non-bemolat; diezat* vs. non-diezat. Se elimină în felul acesta neajunsul clasificării vocalelor și a consoanelor după criterii diferite, dar numărul de trăsături care definesc fiecare unitate fonematică este mai ridicat. Teoria a fost aplicată și în studierea altor niveluri ale structurii lingvistice, dar și în alte domenii științifice (antropologia, de ex.). Pe măsură ce ideea gradabilității în relațiile dintre unitățile unui sistem a câștigat teren, binarismul a cunoscut un reflux progresiv.

L.I.R.

BLOCARE
În gramatica generativ-transformațională*, denumește neaplicarea unei reguli de transformare* ca urmare a nesatisfacerii unei condiții de funcționare sau a nesatisfacerii cerințelor de ordonare* a transformărilor. Transformarea pasivă*, de ex., se blochează atunci când se aplică unei structuri tranzitive supuse în prealabil reflexivizării* (**Ion$_i$ este lăudat de Ion$_i$*, unde coreferința celor două nominale este semnul unei transformări anterioare reflexive). În română, nominalizarea* se blochează dacă se aplică direct unei structuri tranzitive, fără aplicarea în prealabil a pasivizării sau a suprimării* obiectului sau a subiectului nedefinit (**învățarea lui Ion a lecției*). • Blocarea este un mecanism care atribuie transformărilor funcția unui filtru în raport cu structurile de adâncime* generate, având rolul de a elimina, din suprafață*, structurile *rău-formate*. În GB*, blocarea se va realiza nu prin condițiile stabilite pentru fiecare transformare în parte, ci prin constrângeri mai generale: filtre*, bariere* etc.

G.P.D.

BOGĂȚIE
Concept al statisticii lexicale*; reprezintă tendința vorbitorului (autorului) de a folosi un număr cât mai mare de cuvinte. Bogăția este invers proporțională cu concentrația*. Stilul* beletristic se caracterizează printr-o bogăție foarte mare și o concentrație* mică, iar stilul științific, dimpotrivă, printr-o bogăție foarte mică și o concentrație mare (vezi CONCENTRAȚIE; FRECVENȚĂ).

A.B.V.

BRAHILOGIE
Formă particulară de elipsă* constând din contragerea enunțului prin omisiunea unui termen deja exprimat într-o propoziție/frază anterioară; în secvența contextuală, constituentul suprimat este considerat subînțeles; în anumite cazuri, brahilogia poate fi interpretată ca figură* sintactică: *Cine poate oase roade*, **cine nu nici carne moale**; *Atunci iepurele sare* **și dracul după el** (Creangă); – *Vra să zică asta ți-au spus?* – **Asta** (Sadoveanu). Brahilogia se deosebește de categoria mai largă a contragerilor prin elispă, în aceasta din urmă încadrându-se doar omisiunea unor termeni care nu au mai fost exprimați înainte în enunț. Brahilogia poate apărea în dialog*, în situațiile în care replica succesivă suprimă unul sau mai multe cuvinte, dacă ele figurau în replica precedentă; deși cel mai adesea este omis verbul predicativ, și alte părți de propoziție pot lipsi: – *Carul dumitale parcă*

merge singur. – D-apoi... **mai singur,** *nu-l vezi?* (Creangă); *– Atunci e acasă.* – **Ba nu,** *da' n-a plecat la țară, a ieșit așa.* – **Unde? – În oraș,** – **Unde? – În București** (Cragiale). Brahilogia se lexicalizează prin uz, dând naștere unor expresii cu formă fixă: *da de unde?; cum să nu?; cine știe unde/când/cât/cine/ce?* • Extinsă într-un context mai larg, brahilogia devine figură de compoziție a discursului*, care capătă astfel concizie și concentrare (aglomerarea proverbelor și a zicătorilor poate avea acest efect). În astfel de situații, brahilogia se realizează nu numai prin suprimări evidente ale unor părți de propoziție, ci și prin eliminarea elementelor relaționale, prin tăierea frazei în propoziții scurte (eventual juxtapuse), în general printr-o expresie discontinuă sintactic și lexical: *Când ți s-or aprinde călcâile, însoară-te pân-a nu îmbătrâni, căci însuratul de tânăr și mâncarea de dimineață n-au greș; și bătrânul amorezat e ca chiroșca cu pasat:* **Fă cunoștință cu fata,** √ n-o **lua numai pe auzite,** *pentru că nu se mănâncă tot ce zboară, și se-ntâmplă* √ **de departe trandafir și de-aproape** √ **borș cu știr** (Negruzzi).
Vezi ASINDET; ELIPSĂ;

M.M.

BREVILOCVENT (ENUNȚ ~)
Enunț* concis, în care ideea nu se desfășoară complet, ci se concentrează sub forma unui singur termen/grup de termeni; enunț caracterizat prin brevilocvență*. Construcția rezultată are, în limbă, caracter mai mult sau mai puțin fix; *singur cuc; ce Dumnezeu?!* • Enunțul brevilocvent exprimă materializarea unei gândiri exprimate fragmentar (S. Pușcariu): în forma *singur cuc*, de ex., nu avem a face cu o comparație în care s-a omis adverbul comparativ (*singur* **ca** *un cuc*), ci cu un enunț de la început gândit în formă scurtă.
Vezi BREVILOCVENȚĂ; ELIPSĂ.

M.M.

BREVILOCVENȚĂ
Procedeu sintactic care constă în construcția concisă a propoziției/frazei; în consecință, aceasta are calitatea de enunț brevilocvent*: **Ce naiba** *căutăm noi aici?* • Conceptul a fost definit în lingvistica românească de S. Pușcariu, care vedea în brevilocvență forma orală cea mai apropiată de expresia spontană a gândirii discontinue. Brevilocvența este o caracteristică a limbajului popular, care creează pe baza acesteia enunțuri nominale cu formă fixă, apropiate ca funcție de expresiile idiomatice*, dar fără răspândirea generalizată a acelora; *nici* **câine,** *nici* **ogar;** *nici tu* **casă,** *nici tu* **prieteni; gura!** („taci din gură!"); **mașina!** („vine mașina!"). Anumite metafore* fixate în limbă prin catacreză* își pot avea originea în exprimări brevilocvente: sensul metaforic al verbului *a arde* „a lovi puternic" provine dintr-un enunț ca *i-a ars o palmă*, și nu dintr-o exprimare amplă (*i-a tras o palmă atât de dureroasă, încât a avut impresia că a fost ars cu ceva*). Brevilocvența se deosebește de elipsă*, enunțul brevilocvent fiind inițial conceput scurt, în timp ce elipsa este rezultatul unei omisiuni operate asupra unui enunț care – în intenția vorbitorului – era formulat complet.
Vezi ELIPSĂ.

M.M.

C

CACOFONIE
Efect acustic dezagreabil, rezultat din repetarea sau combinarea sunetelor/silabelor în cuvânt sau în frază; opus eufoniei*. Cacofonia poate fi întâmplătoare în vorbire ori utilizată cu efect parodic în textul literar; *Vior***ico, co***boară repede!*; *Scrie-mi da***că car***tea ți-a plăcut*: **Non, il n'est rien que Nanine n'honore** (Voltaire).

M.M.

CACOGRAFIE
Scriere neconformă regulilor ortografice (*sa dus*, corect *s-a dus*). Vezi ORTOGRAFIE.

C.S.

CADRU
Traduce eng. *frame*; se utilizează în sintagmele: ~ sintactic; ~ cazual; sin. *configurație* (vezi CONFIGURAȚIE $_{1;2}$).

G.P.D.

CALAMBUR
Figură* de stil, joc de cuvinte bazat pe echivocul rezultat din alăturarea/substituirea a două cuvinte asemănătoare sonor (omofone*), dar având sensuri diferite, în scopul obținerii unui efect comic: *Banul este un* **nume rar** [= „numerar"] (Kogălniceanu). Formă de manifestare a funcției ludice a limbajului, calamburul se realizează prin exploatarea intenționată a mai multor fenomene lingvistice (exemple în Gh. Dragomirescu): a) o m o n i m i e* (...) *niște amazoane în catrințe* (...) *au început a ne împroșca cu* **coarne** [„fructe"], *râzând și strigându-ne: Nu șuguiți, domnilor, cu* **coarnele**, *că vi se pot prinde de frunte*" (Alecsandri); b) p o l i s e m i e *: *Înțelepciunea* **se obține scump**, *dar și prostia* **costă**; c) p a r o n i m i e *: *Service* **divin** [„divin"], *service* **du vin** [„al vinului"] (Rabelais); (...) *boii trebuie să aibă pasul asupra boierilor și* **feciorilor de boieri**, *fiindcă și eu au fost* **feciori de boi ieri** *și că astăzi sunt boi întregi* (Alecsandri); *Nu cumva pentru că dl. Pascaly este* **regesoarele** [„regizorul"] *teatrului?* (Hasdeu); *Nu vorbește cu întonare naturală și face rea întrebuințare de tufoasele sale* **sprincene**, *mișcându-le ne-ncetat în jos, și-n sus, încât îți vine a-i dori o* **călătorie sprincenată** *de pe scenă* (id.); d) alte f i g u r i d e s t i l, ca antonomaza*; de ex., calamburul care antrenează nume proprii: L. van Beethoven ar fi spus despre J.S. Bach *Kein* **Bach**, *ein Meer* [„Nu pârâu, ci mare"]; *Ce legătură veche! /* **Ureche** *jură-ntr-un Hasdeu, / Hasdeu* **într-o ureche** (Hasdeu). Ambiguizarea realizată prin calambur este un bun exemplu de figură strict dependentă de contextul (extra)lingvistic. Vezi AMBIGUITATE.

M.M.

CALC (~ LINGVISTIC)
Fenomen lexical complex prin care se desemnează un important mijloc de îmbogățire a vocabularului unei limbi, plasat la intersecția dintre mijloacele interne și mijloacele externe de îmbogățire a acestuia. Într-o accepție largă, prin calc se denumește procedeul de transpunere literală, exactă, a unui cuvânt semantic analizabil, a unei construcții* sau numai a unui sens*, dintr-o limbă **A** într-o limbă **B**, cu materialul limbii B; rom. *dreptunghi* după lat. *rectangulus*, rom. *piatră unghiulară*, după fr. *pierre angulaire*, rom. *juca* „dansa", după sl. *igrati*. Caracterul eterogen al elementelor cuprinse în definiție – ele însele generând subîmpărțiri multiple – face ca tipologia calcului să nu fie încă riguros circumscrisă; există o diversitate de criterii de clasificare și o multitudine de termeni care sunt utilizați în lucrările diverșilor specialiști și care, uneori, se suprapun. Criteriile cel mai des invocate sunt: 1. copierea integrală sau parțială a „formei interne" a modelului din limba A („donatoare"). În acest caz, calcul a mai fost numit calc de structură și el poate fi: a) *integral* (sau *total*), în care elementele

componente ale modelului sunt traduse în totalitate: *mumesc* pentru *matern*; *suprafață*, după fr. *surface*; b) *parțial* (sau *semicalc*), în care se traduce numai o parte a modelului străin, cealaltă rămânând ca în limba de origine: rom. *simțibil*, după fr. *sensible*, rom. *procentaj*, după fr. *pourcentage*; 2. nivelul lingvistic la care se operează transpunerea modelului și, în acest caz, calcul poate fi: a) *semantic* (lexical): cuvântul rom. de origine latină *limbă* a primit în limba veche și sensul de „popor" sub influența cuvântului slav corespunzător; cuvântul rom. de origine latină *foaie* a circulat în sec. al XIX-lea cu sensul de „ziar" după modelul germ. *Blatt* și al fr. *feuille*; b) *gramatical*, care vizează nivelele: morfologic, sintactic sau morfosintactic; *mă întreb*, după fr. *je me demande*, *a schimba de direcție* după fr. *changer de direction*; 3. extensia unităților lexicale antrenate în procesul de calchiere în acest caz, calcul pate fi: a) *lexical*, care vizează traducerea unei singure unități lexicale (cuvânt); *dreptunghiular*, după fr. *rectangulaire*; b) *frazeologic*, care vizează transpunerea din limba A în limba B a unor sintagme stabile; *a pune în aplicație*, după fr. *mettre en application*. Combinarea acestor criterii permite clasificări mai rafinate, cu subclase mai strict circumscrise; recent, pe baza materialului oferit de limba română, s-au stabilit șase tipuri de calc: ~ lexical (de structură morfematică și semantică): *întrerupător*, după fr. *interrupteur*, *pânză* „tablou", după fr. *toile*; ~ gramatical (morfologic, sintactic sau mixt): *a schimba de părere*, după fr. *changer d'avis*, *a locui o casă*, după fr. *habiter une maison*: ~ frazeologic: *a lua cuvântul*, după fr. *prendre la parole*; ~ lexicogramatical: adj. gerunzial, *murind*, *-ă*, după fr. *mourant*, -e; lexico-frazeologic: *idee preconceputǎ* după fr. *idée préconçue*; ~ frazeologicogramatical: *ape radioactive*, după fr. *eaux radioactives* (Th. Hristea, 1995). În istoria limbii române, perioadele productive în calcuri au coincis cu momentele importante ale reînnoirii vocabularului; de ex. influența slavă, influența franceză. În lingvistica românească, în perioada de început a conturării acestei noțiuni, ea a fost denumită *decalc* (S. Pușcariu). Sin. *decalc*.

C.C.

CALCHIERE

Totalitatea operațiilor succesive implicate în procesul de producere a calculul* lingvistic.

C.C.

CALIFICARE

Funcție semantică îndeplinită, în cadrul G(rupului)N(ominal) și al G(rupului)V(erbal) – în poziția de nume predicativ* -, de adjective calificative* și de unii adjuncți prepoziționali, care exprimă calități ale numelui din poziția de centru de grup sau de subiect (ex. *cărți* **noi și frumoase**; *voință* **de fier**; *cărți* **cu poze**; *cărțile sunt* **noi**). Se distinge, în GN, de cuantificare* și de determinare*.

G.P.D.

CALIFICATIV (ADJECTIV ~)

Clasă semantică de adjective (propriu-zise, participiale, gerunziale, locuțiuni) al căror rol este de calificare* a numelui (ex. *carte* **nouă**; *femeie* **obosită și suferindă**; *om* **de seamă**); se opun adjectivelor *determinative** și de *cuantificare** (vezi ADJECTIV). Clasa adjectivelor calificative se justifică și gramatical, prin calitatea acestora de a fi singurele adjective care acceptă morfemele categoriei gramaticale a comparației* și de avea distribuția* cea mai largă pentru un adjectiv, apărând atât ca adjuncți într-un G(rup)N(ominal), cât și ca nume predicative* în G(rupul)V(erbal).

G.P.D.

CANAL

1. În teoria comunicării*, mijlocul material prin care sunt transmise semnalele unui cod*; suportul fizic al acestui proces. Canalul permite stabilirea și menținerea comunicării între emițător* și receptor*. R. Jakobson îl menționează printre factorii comunicării, denumindu-l contact*. De acest factor se leagă în mod direct funcția fatică* (termenul este preluat de la B. Malinowski) a comunicării, cea dintâi achiziționată de copii. Vezi și ACHIZIȚIE; COMUNICARE; FUNCȚIE. În cazul folosirii codului lingvistic, natura canalului de comunicare explică, în esență, diferențele dintre limba vorbită și limba scrisă. Funcționarea unui tip de canal sau a altuia se repercutează asupra modului de manifestare a tuturor celorlalți factori implicați în procesul comunicării verbale. Vezi și ORALITATE. **2. ~ fonator**. Canal creat în interiorul cavității bucale, prin care se scurge curentul de aer expirat în procesul fonației*. Diversele sunete sunt produse prin închiderea sau îngustarea canalului fonator.

L.I.R.

CANTITATE

Caracteristică articulatorie* a unui sunet, determinată de durata de emisie a acestuia. Există deosebiri de durată naturale, măsurabile, între clasele de sunete: vocalele* sunt mai lungi decât consoanele*, consoanele fricative* mai lungi decât oclusivele*. În unele limbi, anumite serii de sunete sunt organizate în raport cu cantitatea. De obicei, se fac referiri la cantitate în descrierile vocalismului* unei limbi, dar se vorbeşte adesea şi despre cantitate consonantică (geminatele* sunt considerate consoane lungi în raport cu consoanele simple corespunzătoare). În latină, de ex., existau perechi de vocale scurte şi lungi şi perechi de consoane simple şi geminate. • Cantitatea poate avea rol fonologic, distingând semnificaţii, ca de ex., în latină, unde exista o corelaţie* de cantitatea vocalică (cf. *lătus* „lat", vs. *lâtus* „coastă"; *vĕnit* „veni" vs. *vēnit* „vine" etc.) şi consonantică (cf. *catus* „ascuţit" vs. *cattus* „motan"; *ager* „ogor" vs. *agger* „parapet, dig" etc.), sau poate reprezenta o trăsătură fonetică, fără rol distinctiv, ca, de ex., în meglenoromână, unde există vocale lungi şi scurte în variaţie* liberă. • Cantitatea vocalică şi consonantică constituie unul dintre factorii care au influenţat evoluţia anumitor sunete de la latină la limbile romanice (cf. lat. *pĕctus* > rom. *piept* vs. lat. *sēra* > rom. *seară*; lat. *solem* > rom. *soare* vs. lat. *callem* > rom. *cale*). Cantitatea vocalică determină şi cantitatea silabică. În latina clasică, de ex., ritmul frazei era dat de o anumită succesiune a silabelor lungi şi scurte. Cantitatea silabică este importantă pentru metrica* tradiţională. • În limbajul curent, lungirea vocalelor şi a consoanelor (redată grafic prin repetarea unei litere) se poate produce din nevoia de expresivitate* (*maare!* „foarte mare"; *rrrepede!* „foarte repede"), având rol stilistic.

L.I.R.

CANTITATIV

Clasă semantică de lexeme* aparţinând unor părţi de vorbire* diferite, dar prezentând în comun, în configuraţia* lor semantică, semul* [+ Cantitate]. Se disting: *cantitative numerice*, aparţinând clasei numeralului* în toate ipostazele lui gramaticale: de pronume, de adjectiv, de adverb, de substantiv (doi(copii); *(învaţă)* **îndoit; doime**); *cantitative nonnumerice*, aparţinând fie clasei pronumelor nehotărâte* (*mulţi, puţini, câţiva, destui, oricâţi, câţi*), fie clasei adverbelor (*mult, puţin, destul, câtva, oricât, cât*). Prin extensiune, la unii autori, toate cantitativele sunt incluse în clasa cuantificatorilor*.

G.P.D.

CAP

1. În sintaxa structurală, traduce engl. *head*, fr. *tête*, desemnând acel component al grupurilor endocentrice* a cărui distribuţie* este echivalentă cu distribuţia construcţiei în ansamblu. Astfel, verbul este cap al sintagmei verbale sau al grupului verbal, iar numele este cap al sintagmei nominale sau al grupului nominal. În organizarea grupurilor sintactice, capul se opune modificatorului (sau adjunctului); sin. *centru**. Lingvistica structurală americană a impus *cap* (engl. *head*), în timp ce în cea românească s-a preferat, terminologic, *centru*. • Se disting: grupuri endocentrice cu un singur cap, cele de tip subordonator; grupuri endocentrice cu mai multe capuri, cele de tip coordonator, în care numărul de capuri este determinat de numărul de elemente coordonate. **2.** În GB*, unde se încorporează teoria X-Bară*, orice categorie* aflată într-o poziţie superioară în arbore* este o proiecţie* a unui cap aflat într-o poziţie dominată. Astfel, G(rup)V(erbal) are drept cap verbul (simbolizat ca V); G(rup)N(ominal) are drept cap numele simbolizat ca N); capul pentru un G(rup)A(djectival) este Aj (= adjectivul), iar pentru un G(rup)Prep(oziţional) este Prep (= prepoziţia). • Se face distincţia între: *capuri lexicale*, reprezentate prin V, N, Prep, Aj şi *capuri nonlexicale*, funcţionale, de tip INFL (= flexiune). **3.** În studiile de tipologie* sintactică, parametru luat în consideraţie pentru stabilirea diferenţelor structural semnificative de ordine* a cuvintelor. În funcţie de poziţia capului în ansamblul grupurilor sintactice, se disting limbi „head first" (cu cap de grup aflat pe prima poziţie), tipul de limbi în care verbul precedă complementele şi numele precedă adjectivele, vs. limbi «head last» (cu cap pe ultima poziţie), tipul de limbi în care complementele şi adjectivele precedă capul verbal, respectiv, pe cel nominal.

G.P.D.

CARDINAL (NUMERAL ~)

Clasă de numerale* care exprimă un număr întreg ori însuşirea numerică a obiectelor sau fenomenelor din comunicarea verbală. În lucrările de

gramatică a limbii române, numeralele cardinale au fost împărțite în șase subclase: *propriu-zise*, *colective**, *fracționare**, *distributive**, *adverbiale**, *multiplicative**. Această clasificare cuprinde clase neomogene din punct de vedere gramatical, diferențiate mai ales semantic. Clasa cea mai bine individualizată din punct de vedere funcțional este aceea a numeralului cardinal propriu-zis. Numeralul cardinal propriu-zis exprimă întotdeauna un număr întreg. Numeralele cardinale propriu-zise sunt utilizate fie ca substitute ale substantivului (**Doi** *au venit*), fie cu valoare adjectivală (**Doi** *băieți au venit*) și în acest din urmă caz ele sunt așezate întotdeauna înaintea substantivului. Cu excepția numeralelor *unul – una*, *doi – două* și a numeralelor compuse cu aceste unități, numeralele cardinale propriu-zise nu prezintă variații de gen. Din punctul de vedere al structurii, ele se împart în: a) *simple* (de la *unu* la *zece*); acestea sunt moștenite în totalitate din limba latină; b) *compuse* (de la *unsprezece* în sus); acestea sunt reuniri de numerale simple formate prin alăturare (*douăzeci*, *cinci sute*) și prin utilizarea unor instrumente gramaticale: conjuncția *și* (*cincizeci și cinci*), prepoziția *spre* (*unsprezece*); utilizarea prepoziției *spre* în formarea numeralelor compuse se limitează la seria 11-19 (inclusiv) și reprezintă un calc* sintactic după model slav. Numeralele cardinale compuse de la *douăzeci* în sus se caracterizează, din punct de vedere sintagmatic, prin prezența obligatorie în limba literară a prepoziției *de* între numeral și substantivul pe care îl însoțește (*douăzeci* **de** *oameni*). Din punct de vedere morfologic, numeralul cardinal se individualizează în cadrul clasei numelor prin absența opoziției de număr și prin realizarea opozițiilor de caz exclusiv prin mijloace analitice.

Vezi NUMERAL.

C.C.

CARTOGRAFIERE

Modalitate practică de a înregistra pe hărțile* lingvistice distribuția teritorială a formelor consemnate în cursul anchetelor* (vezi și GEOGRAFIE LINGVISTICĂ).

L.I.R.

CATACREZĂ

Figură* semantică (trop*) lexicalizată, provenită dintr-o metonimie*/sinecdocă*/metaforă* al cărei sens – la origine figurativ – s-a pierdut prin uz; catacrezele se mai numesc și figuri *împietrite*, *tocite* sau *cristalizate*. • Catacreza poate proveni din: a) m e t o n i m i e (printr-un proces semantic de contiguitate): **limbă** „idiom"; **grăsun** „porc"; b) s i n e c d o c ă (printr-o relație semantică de tipul „parte-întreg"): **pânză** „corabie"; **aur, argint/arginți** „bani (de aur, de argint)"; **cap** „persoană" (*5000 de lei de* **cap**); **gură** „persoană" (*Am la masă șapte* **guri**); c) m e t a f o r ă (cele mai numeroase, pritr-un proces semantic de analogie): **aripile** *morii*; **poalele** *muntelui*; **piciorul** *mesei*; **broasca** *ușii*; **buza** *paharului*; **capra** *trăsurii*. • Sensul figurativ originar se pierde cu timpul în circulația terme-nilor/ construcțiilor, astfel încât catacreza ajunge să fie singurul nume existent în limbă pentru anumite obiecte sau noțiuni; catacreza **brațele** *unui fotoliu*, de ex., numește „partea laterală a scaunului" în numeroase limbi; fr. **les bras** *d'un fauteuil*, engl. **the arms of a chair**, germ. **die Arme** *eines Sessels*, port. **os braços** *de uma poltrona*; câteva denumiri de plante mențin, de asemenea, în limbă metafore astăzi tocite: **guraleului, creasta-cocoșului, rochița-rândunicii**. Unele retorici (P. Fontanier) nu consideră catacreza trop propriu-zis, ci îi atribuie un statut de *trop prin extensie*, intermediar între sensul de metonimie/metaforă – figură și sensul denotativ* al termenului. Metafora prin catacreză se mai numește și metaforă *lingvistică* (spre deosebire de metafora *poetică*).

Vezi METAFORĂ; METONIMIE; SINECDOCĂ.

M.M.

CATAFORĂ

Fenomen sintactico-semantic asemănător anaforei*, deosebindu-se de aceasta numai prin poziția pe care o ocupă sursa* (termenul care procură referința) în raport cu substitutul* (sau proforma*), sursa fiind, în cazul anaforei, anterioară, iar, în cazul cataforei, posterioară. Poziția diferită a sursei a stat la baza distincției terminologice între: *antecedent**, sursă referențială pentru (substitutul) anaforic, vs. *subsecvent*, sursă referențială pentru (substitutul) cataforic. Pentru română, cazuri de cataforă apar în construcții de tipul: *Pentru a-și*$_i$ *spăla mașina, Ion*$_i$ *a cumpărat un furtun*; *Unul*$_i$ *dintre studenți*$_i$; *El o*$_i$ *știa de mult*: (*boala lui era avansantă*)$_i$. Particularitatea semantică a cataforei: legarea* obligatorie de

sursă pentru obținerea referinței, ca și particularitatea gramaticală: preluarea de gen* de la sursă, în cazul cuvintelor cataforice care pot distinge genul (vezi **unul** *dintre* **studenți**, dar **una** *dintre* **studente**), sunt comune cu ale anaforei.
Vezi ANAFORĂ; PRO-FORMĂ; SUBSTITUT; SURSĂ.

G.P.D.

CATALECTIC,-Ă (VERS, RIMĂ ~)
Vers* în care structura metrică presupune apariția accentului* de intensitate pe ultima silabă: *Atât de fragedă te-asameni / cu floarea albă de* **ciréș** (Eminescu); *Mândru-i codru și-***nfrunzit** */ Și-a mea parte-a* **veștejit** */ C-am trăit tot cu* **urât** (pop).
Vezi MASCULIN,-$Ă_2$.

M.M.

CATALIZĂ
În glosematică*, operație prin care o sintagmă este completată, adăugându-i-se componente, în condițiile satisfacerii funcțiilor sintagmei și ale păstrării nealterate a sensului. De ex., dacă sintagma este de tip verbal, prin cataliză se poate completa cu un nominal subiect, evidențiindu-se, astfel ,funcția ei predicativă și păstrându-se nealterat sensul.

G.P.D.

CATEGORIAL,-Ă
1. Simbol ~ În gramatica generativă*, simbol utilizat pentru categoriile* gramaticale, lexicale și funcționale (vezi CATEGORIE$_2$). Există diferențe de notare a acelorași categorii în funcție de limba pentru care s-a creat gramatica. Pentru gramatica generativă a limbii române s-au utilizat, de ex., simbolurile categoriale următoare: P(= Propoziție), GV(= Grup Verbal), GN(= Grup Nominal), GAj(= Grup Adjectival), GPrep(= Grup Prepozițional), V(= Verb), N(= Nume), Aj(= Adjectiv), Prep(= Prepoziție), cărora, pentru gramatica limbii engleze, le corespund: S(= Sentence), NP(= Noun Phrase), VP(= Verb Phrase), PP(= Prepositional Phrase) etc. Există diferențe între modelul standard și modelele ulterioare, atât în ce privește inventarul de simboluri categoriale, cât și semnificația lor (vezi, de ex., Spec=rom. Specificator*, engl. Specifier, introdus în GB*; vezi simbolurile categoriilor funcționale cu semnificațiile din GB: INFL (engl. Inflection; rom. Flexiune) sau COMP și C (pentru Complementizator*). **2. Component** ~ În gramatica generativă, corespunde, în cadrul componentului sintactic, bazei*, adică acelui compartiment al gramaticii care, utilizând regulile de structură* a frazei, are rolul de generare* a structurilor (vezi BAZĂ). **3. Gramatici** ~ Tip de gramatici formale* generative*, numite și gramatici de *structură a frazei*, propuse de N. Chomsky și de Y. Bar-Hillel, care operează în termeni de simboluri categoriale (vezi 1) și care, după tipul de reguli folosite, se subîmpart în: gramatici categoriale *contextuale*, utilizând numai reguli sensibile la context*, și gramatici categoriale *noncontextuale*, utilizând numai reguli libere de context.

G.P.D.

CATEGORIE
1. ~ gramaticală În tradiția gramaticilor europene, valori (semnificații) gramaticale* care, pentru o limbă dată, își găsesc o marcare flexionară clară și în funcție de care clase numeroase de lexeme (= părțile de vorbire*) își schimbă forma în cursul flexiunii*. • Caracteristicile definitorii ale unei categorii gramaticale sunt: a) presupune un sistem de opoziții*, corelând cel puțin doi termeni. Nu s-ar putea vorbi de existența, în română, a categoriei gramaticale de număr* dacă toate substantivele s-ar comporta ca cele de tipul „singulare* tantum" sau de tipul „plurale* tantum"; b) corelează una sau mai multe distincții din planul semnificației cu una sau mai multe distincții din planul expresiei. Nu s-ar putea vorbi, pentru o limbă anume, de existența unei categorii gramaticale sau a unui termen distinct în cadrul categoriei numai pe baza deosebirilor de semnificație sau numai pe baza deosebirilor de expresie. În română, de ex., deși există diferența de semnificație optativ/condițional (vezi CONDIȚIONAL), cele două valori nu constituie unități distincte în cadrul categoriei modului*, deoarece acestei deosebiri de semnificație nu i se asociază nici una de tip flexionar. Și, invers, formele diferite de viitor românesc: *voi cânta* vs. *am să cânt* (vezi VIITOR) nu constituie, în cadrul categoriei timpului*, termeni distincți; c) același raport dintre o corelație din planul semnificației și una din planul expresiei este repetabil pentru o clasă numeroasă și omogenă de cuvinte. Astfel, distincția aspectuală prezentă în cazul perechii de verbe *a dormi / a adormi* nu constituie un argument pentru existența, în

română, a categoriei gramaticale a aspectului*, dată fiind realizarea ei izolată, pentru această unică pereche de verbe; d) unei distincții din planul semnificațiilor gramaticale îi corespunde o marcare gramaticală clară, prin afixe flexionare, fixe sau mobile*. În română, de ex., numeroase distincții aspectuale se realizează la nivel lexical, prin așa-numitele „verbe de aspect", neconstituindu-se în categoria gramaticală a aspectului. • În fiecare limbă, există un specific al categoriilor gramaticale, care se manifestă prin: inventar diferit de categorii, fiecare limbă sau grup de limbi gramaticalizând alte semnificații (categoria gramaticală a aspectului, de ex., a existat în latină, dar s-a pierdut în română); număr diferit de termeni opozabili pentru categoriile comune (vezi, de ex., existența, în unele limbi, a unui sistem de număr care cuprinde dualul* sau dualul și trialul*, spre deosebire de sistemul cu doi termeni, pentru limbi care nu au decât plural); realizarea (marcarea) diferită a termenilor comuni: marcare sintetică* vs. analitică*; o singură marcă vs. mai multe mărci redundante* etc. Vezi, de ex., categoria comparației*, comună latinei și românei, realizată însă sintetic în latină, dar analitic (prin morfeme mobile) în română; vezi categoria numărului*, comună latinei și românei, realizată sintetic în ambele limbi, diferențele intervenind în privința numărului și a tipului de mărci: o singură marcă – o desinență –, în latină, dar posibilitatea a două mărci, în română: desinență și alternanțe* ale radicalului (ex. *floare-flori*; *masă-mese*), chiar trei mărci, dacă luăm în considerație și variația articolului*. • S-au propus mai multe criterii de clasificare a categoriilor gramaticale: a) După manifestarea relațională a categoriei (E. Coșeriu), există categorii cu o determinare predominant paradigmatică* (sau internă), ceea ce înseamnă că, prin forma lor, cuvintele se situează într-o anumită zonă a paradigmei (aparțin, de ex., singularului sau pluralului; aparțin masculinului, femininului sau neutrului etc.) și există categorii cu o determinare predominant sintagmatică* (sau externă), ceea ce înseamnă că forma lor nu este suficientă pentru a încadra cuvântul într-o anumită categorie, recurgându-se, pentru aceasta, la manifestarea lor contextuală, sintagmatică (forma *case*, de ex., este insuficientă, în afara contextului, de a include cuvântul într-o anumită zonă a cazului). După E. Coșeriu, aparțin primului grup de categorii numărul și genul, iar celui de al doilea, cazul și comparația; b) După tipul de flexiune (sau după părțile de vorbire pe care le caracterizează), se deosebesc modul, timpul, aspectul, diateza, categorii specifice verbului, vs. cazul, specific numelui. În cadrul flexiunii nominale, distincției dintre substantiv/adjectiv/pronume îi corespunde distincția: categoria determinării* (sau a individualizării), specifică substantivului, categoria comparației, proprie adjectivului, și categoria persoanei*, proprie pronumelui. Pentru categoriile gramaticale comune mai multor părți de vorbire, există, adesea, mari diferențe de conținut: numărul, de ex., reflectă, la substantiv, o distincție din planul realității extralingvistice: unul/mai mulți indivizi din aceeași specie, în timp ce la adjectiv sau la verb este impus formal, prin fenomenul de acord*. **2.** În gramatica generativ-transformațională*, termenul *categorie* desemnează concepte abstracte și generale ale gramaticii, distingându-se, pe de o parte, P(= propoziție), GN(= grup nominal), GV(= grup verbal), GAj(sau GA = grup adjectival), GPrep(= grup prepozițional), reprezentând, ierarhic, propoziția și constituenții ei imediați, iar, pe de altă parte, V(= verb), N(= Nume), Aj(sau A = adjectiv), Prep(= prepoziție), reprezentând constituenții ultimi pentru nivelul sintactic, corespunzători părților de vorbire*. Terminologic, se face distincția între *categorii gramaticale*, pentru prima grupă, vs. *categorii lexicale*, pentru a doua. Ambele tipuri de categorii aparțin, în concepția lui N. Chomsky, universaliilor* substanțiale, parte importantă a gramaticii universale*. A treia clasă de categorii, noțiunile funcționale de tipul: Subiect, Obiect, deși recunoscute ca atare, nu sunt cuprinse direct în indicatorul* sintagmatic (în arbore*), informația lor fiind integral deductibilă din informația procurată de categoriile gramaticale prin relațiile de dominare* în care acestea din urmă se angajează. Astfel, noțiunea funcțională de „Subiect al" este definită prin relația [GN, P], adică un GN dominat direct de P, iar cea de „obiect al", prin relația [GN, GV], adică un GN dominat de GV. • În GB*, la categoriile gramaticale și cele lexicale din gramatica generativă standard, se adaugă două concepte noi: a) *categoria funcțională*, denumire atribuită, de astă dată, unei clase eterogene de „cuvinte", unite prin funcția lor comună morfosintactic, incluzând articolele

(categoria determinanților*, în general), verbele auxiliare și semiauxiliare, complementizatorii*, morfemele flexionare libere, de tipul: rom. *a*, pentru marcarea infinitivului, rom. *să*, pentru marcarea conjunctivului etc. Sunt, în general, clase închise de forme, caracterizate prin pierderea, totală sau parțială, a autonomiei* lexicale și, implicit, prin imposibilitatea descrierii lor în termeni de trăsături semantice. Funcționează, în exclusivitate, cu rol morfosintactic, fie cu rolul de legare, în grupurile sintactice, a categoriilor lexicale, fie de marcare a diverselor valori gramaticale ale acestora, uneori, funcționând cu ambele roluri (vezi, de ex., rolul conectiv, dar și de marcă morfologică al elementului *să* din componența conjunctivului). Sunt clase care, deși pot primi nominale (complemente), nu atribuie acestora roluri tematice*. Corespund „cuvintelor" pe care gramatica tradițională le numește *instrumente* gramaticale*; *b) categoria vidă*, categorie lipsită de realizare fonetică, dar absolut necesară pentru reprezentarea sintactică și interpretarea semantică a frazelor, incluzând: urmele*, rezultate din „deplasarea* lui α" (vezi DEPLASARE); PRO*, subiectul nelexicalizat al infinitivului, iar, pentru română, și al conjunctivului sau al supinului (vezi COMPLEMENTIZARE; CONTROL, PRO); **pro**, subiectul pronominal neexprimat, caracteristic limbilor cu „subiect inclus", așa-numitele limbi de tip „pro-drop*" (vezi TIPOLOGIE; VID).

G.P.D.

CATREN

Grup de 4 versuri*. Este cel mai frecvent tip de strofă* în poezia românească, indiferent de metrul* adoptat sau de structura rimelor*; versurile pot fi izometrice* sau heterometrice*: *Ceasul de piatră bate de-acum. / Trece sicriul lumii pe drum / Fără o floare, fără urmași, / Singur și-n goană tras de ostași* (Voiculescu); *Mihnea încalică, calul său tropotă, / Fuge ca vântul; / Sună pădurile, fâșâie frunzele, / Geme pământul* (Bolintineanu). • Catrenul este un element component al sonetului*, în structura căruia intră obligatoriu 2 strofe de 4 versuri, cu rime* îmbrățișate (*abba*) sau încrucișate (*abab*). Catrenul poate alcătui și singur un poem: *Dă-mi durere și prigoană, / Dă-mi otravă cât îți place. / Ține: milă și pomană, / ține har și ține pace* (Arghezi).

M.M.

CAUZAL,-Ă / DE CAUZĂ

1. Într-o concepție logico-semantică asupra cazului* (vezi CAZ_{II}), Cauzal (sau Cauză) este cazul a cărui diferență de agent* stă în calitatea lui inanimată și în intervenția involuntară, necontrolată, dar care, ca și agenul, determină realizarea unei acțiuni* sau impune o schimbare de stare*. Cauzalul apare atât în configurația* cazuală a verbelor de acțiune, caz înregistrat și sub numele de forță* (ex. **Ploaia/Grindina** *a distrus recolta*), cât și a verbelor nonagentive, a celor de tip cauzativ* (sau factitiv), caz înregistrat și sub numele de Instrument* (ex. **Necazurile** *l-au îmbătrânit*; **Războiul** *l-a îmbogățit*). **2. Complement** ~ (sau **de cauză**) În tradiția gramaticii limbii române, specie de complement circumstanțial* care, având ca regent* un verb sau un adjectiv, exprimă cauza (motivul) unei acțiuni sau a (al) apariției unei însușiri. Se exprimă joncțional, prin prepozițiile: *de, din, pentru* (ex. *L-au ales* **din greșeală**; *A renunțat* **de frică**; **Pentru umilința** *trăită, mă voi răzbuna*) și prin locuțiunile prepoziționale specializate: *din cauza, din pricina, din cauză de*. Se introduce direct, neprepozițional, în cazul exprimării prin gerunziu (ex. **Începând** *ploaia, am renunțat la plimbare*). **3. Propoziție** ~ (sau **de cauză**) În tradiția gramaticii limbii române, specie de propoziție circumstanțială* corespunzând, în planul frazei, ca semnificație și ca poziție, complementului cauzal (vezi 2). Se exprimă joncțional, prin conjuncțiile: *că, fiindcă, deoarece, cum* (conjuncțional), *căci*, uneori, *dacă* și *unde*, și prin locuțiunile conjuncționale specializate: *de vreme ce, din cauză că, din pricină că, pentru că* (ex. **Cum** *vremea s-a stricat, și-a amânat plecarea*; *A lipsit*, **pentru că** *a fost bolnavă*).

G.P.D.

CAUZATIV,-Ă

1. Construcție ~ (sin. *factitivă*) Tip de construcție verbală cu două argumente*, unul reprezentând persoana sau cauza care determină efectul, iar celălalt, persoana sau obiectul asupra căruia se acționează, construcție în care ideea de cauzativitate este conținută în predicat, fie ca predicat separat (fr. *faire*; engl. *cause*; rom. *face să, pune să, lasă să*), fie ca o componentă semantică inerentă*, un predicat nuclear subiacent din structura altui predicat (vezi rom. *ucide*: *Ion ucide pe Gheorghe*, unde este încorporat pre-

dicatul „face să": „Ion face Gheorghe să moară"). • Se disting următoarele tipuri de construcții cauzative: a) *cauzative analitice* (sau *perifrastice**), caracterizate prin păstrarea independentă a predicatului cauzativ, deci fără înglobarea lui în structura verbului principal; vezi engl. *I* **caused** *John to go*; fr. *Je t'***ai fait** *courir*; rom. *Te-***am făcut** *să pleci*; b) *cauzative morfologice*, caracterizate prin existența unei legături morfologice regulate, pentru o limbă dată (sufixare sau alte mijloace), între predicatul principal intranzitiv noncauzativ și verbul bivalent (cu două argumente) cauzativ; vezi, pentru română, relația sufixală *alb – albi* (*El albește hainele*); *actual – actualiza* (*El actualizează problema*); *proaspăt – împrospăta* (*El împrospătează aerul*); c) *cauzative lexicale*, caracterizate prin verbe distincte, fără nici o legătură formală între predicatul intranzitiv noncauzativ și cel bivalent cauzativ; vezi rom. *El moare / Cineva îl ucide*; d) *cauzative ergative*, caracterizate prin prezența aceleiași forme verbale atât în construcția intranzitivă noncauzativă, cât și în cea bivalentă cauzativă (vezi rom. *Copilul adoarme / Mama adoarme copilul*). • Modul de codare* a argumentului indicând persoana/obiectul asupra căruia se acționează pentru a o/-l determina să facă ceva diferă de la o limbă la alta, actualizându-se prin acuzativ sau prin dativ (româna utilizează acuzativul și dativul, depinzând de regimul verbului cauzativ: **îl** *face să...*, dar **îi** *impune să...*). Pentru unele limbi, intervine și parametrul controlului*, codarea fiind diferită după cum se acționează asupra unui obiect caracterizat prin [- control] sau asupra unei persoane care poate opune sau nu rezistență, fiind caracterizată prin [± control]. În maghiară, de ex., pentru argumentul asupra căruia se acționează este selectat cazul acuzativ în toate situațiile de [- control], dar este selectat cazul instrumental în toate situațiile în care persoana exercită un control. **2. Verb ~** Clasă semantico-sintactică de verbe cuprinzând următoarele două subclase: a) verbe care conțin în matricea* lor semantică originară semul* [+ cauzativ]; aparțin construcțiilor cauzative analitice (vezi 1(a)) și au o diferență de statut de la o limbă la alta: de verb (semi)auxiliar* sau de verbe de sine stătător; vezi engl. *cause*; fr. *faire*; rom. *face să, pune să, lasă să*; b) verbe bivalente care au încorporat în matricea lor semantică verbul cauzativ primar din (a); sunt ocurente în construcțiile cauzative morfologice, lexicale și ergative (sub 1 (b, c, d); vezi, pentru română, verbele tranzitive: *a actualiza* (*El actualizează problema*); *a ucide* (*X ucide pe Y*); *a adormi* (*Mama adoarme copilul*). • **Verb ~ existențial** În terminologia gramaticală franceză, clasă semantică de verbe tranzitive, toate verbe de acțiune*, al căror obiect direct este rezultatul* acțiunii înseși; vezi *El compune/scrie o scrisoare*; *El construiește/zidește o casă*, unde obiectul nu poate exista independent de acțiune și înaintea exersării ei.

G.P.D.

CAUZATIVIZARE

1. Mecanism sintactic constând în încastrarea*, în poziția de obiect direct, a unei subordonate dependente de regentul lexical cauzativ; engl. *cause*, fr. *faire*, rom. *face* (*să*); are ca rezultat o construcție *cauzativă** *analitică* (*sau perifrastică*); vezi rom. *El a făcut ca X să plângă*. Construcțiile astfel obținute suportă o transformare de tipul *ridicării** (engl. *raising*), amalgamând structura regentei și a subordonatei; vezi, pentru română, ridicarea subiectului din subordonată în poziția de obiect direct al regentei: *El l-a făcut să plângă*. **2.** În semantica generativă, transformare* prelexicală constând în încorporarea, într-un predicat monovalent noncauzativ, a unui predicat primar cauzativ, având ca efect, în plan semantic, încorporarea (amalgamarea*) semului* [+ cauzativ], iar, în plan sintactic, modificarea verbului din monovalent (cu un singur argument*) în bivalent (cu două argumente); vezi *Grijile au făcut ca el să fie bătrân* ⇒ *Grijile l-au îmbătrânit.*

G.P.D.

CAZ

I.1. În tradiția gramaticii românești și europene, categorie* gramaticală specifică flexiunii numelui și a adjectivului, o categorie de tip relațional care exprimă relațiile sintactice pe care numele (substantivul, pronumele și numeralul) și adjectivul le angajează în limitele unei propoziții și, implicit, funcțiile lor sintactice. Există deosebiri esențiale între conținutul cazului la substantiv, pronume și numeral, clase al căror caz exprimă direct relațiile și funcțiile lor sintactice din propoziție, și conținutul la adjectiv, al cărui caz este impus formal, prin fenomenul de acord. • Cazul se manifestă printr-un sistem de opoziții,

asociind distincții de formă gramaticală, distincții relaționale (= deosebiri de vecinătate și de relație sintactică) și distincții semantice (de tipul: agent, posesie, beneficiar, pacient etc.). • Categoria cazului aparține declinării*. **2.** În cadrul aceleiași concepții, prin caz se înțelege și fiecare termen al categoriei de caz (de ex., nominativul* în raport cu genitivul*, cu dativul*, cu acuzativul*), reprezentând asocierea dintre o formă* gramaticală (de ex., o desinență proprie), o relație specifică (de ex., un regent propriu) și o valoare specifică. Astfel, dativul, în limba română, reprezintă asocierea dintre o formă gramaticală de dativ (marcată, în funcție de situația morfologică dată, prin desinență și/sau prin articol; *trimit elevului acestuia o carte* sau prin prepoziție: *trimit* **la** *trei copii*), o relație de dativ (subordonarea față de verb sau de adjectiv și regimul unor prepoziții) și o valoare semantică de dativ (în exemplele date, cea de „destinație"). • Pentru clasificarea cazurilor s-au propus criterii diferite: a) *abstracte* vs. *concrete*, ceea ce a permis distingerea nominativului, acuzativului, ergativului*, absolutivului*, esivului*, cazuri cu valori abstrate, de ablativ*, elativ*, alativ*, adesiv*, inesiv*, cazuri cu valori concrete indicând „localizarea" și „direcția" sau distingerea de comitativ* și de instrumental*, cazuri, de asemenea, concrete, primul exprimând „asocierea", iar al doilea, „instrumentul"; b) *cazul subiectului* vs. *cazul regim*, ceea ce a permis distingerea nominativului de cazurile guvernate (sau regizate) de alt cuvânt; acuzativul, dativul, genitivul; c) *cazurile directe* vs. *cazurile oblice*, deosebindu-se nominativul și acuzativul, legate, în unele limbi, direct (neprepozițional) de regent, de cazurile legate prepozițional. Criteriul (c) nu are valoare generală, ci reflectă situația din unele limbi (vezi, de ex., franceza); d) *caz al adresării* vs. *cazuri ale comunicării* propriu-zise, ceea ce a permis separarea vocativului*, aflat în situație parantetică*, nelegat sintactic, de celelalte cazuri, incluse în organizarea sintactică a enunțului. • Deși categoria cazului este o trăsătură universală a numelui (există într-o formă sau alta în orice limbă și principiile de atribuire a cazului sunt aceleași), se constată deosebiri importante de la o limbă la alta în funcție de următorii parametri: a) *Codarea argumentelor**, adică modul în care o limbă își actualizează argumentele, asociind, într-o combinație specifică, o valoare de caz cu o funcție de caz și o formă de caz. Acest parametru devine semnificativ dacă se iau în discuție limbi dintre cele mai diverse: indoeuropene și neindo-europene, permițând diferențierea dintre limbile acuzative*, cele din ramura indo-europeană, și cele ergative* (sau neacuzative), cum sunt: basca, unele limbi australiene, unele limbi caucaziene. Dacă limbile acuzative preferă selecția pacientului* în poziția obiectului direct, atribuindu-i cazul acuzativ și selectează, de preferință, nominativul pentru agent*, limbile ergative preferă selecția pacientului în poziția subiectului, asociindu-i cazul absolutiv, iar cazul ergativ este utilizat pentru agent. b) *Mijloacele formale* de realizare a distincțiilor de caz, care pot fi: mijloace flexionare (desinență sau desinență aspciată cu variația articolului); mijloace analitice (prepoziții sau prepoziție asociată cu un articol); topică fixă în raport cu verbul (antepunere vs. postpunere); co-verbe (ca în chineză); flexiune verbală pentru marcarea diferitelor cazuri pe care verbul le primește, ca în limbi filipineze) etc. • Ca parametru tipologic, mijloacele de realizare a cazurilor opun limbile sintetice*, unde cazul se realizează, de preferință, prin desinențe (este situația latinei, de ex.), limbilor analitice*, unde cazul se realizează, de preferință, prepozițional (este situația francezei, unde prepozițiile *de* și *à* marchează, exceptând câteva forme de pronume, cazurile oblice). Sub acest aspect, româna ocupă o poziție intermediară, utilizând, pentru marcarea cazului, atât mijloace sintetice, cât și analitice. Astfel, în română, există desinențe de caz pentru substantivele și adjectivele feminine la sg. G-D, pentru pronume la G-D, pentru vocativ; articolul hotărât îndeplinește și el rolul unei mărci flexionare. În același timp, însă, româna recurge la prepoziția *pe* pentru marcarea, în anumite condiții, a acuzativului, la prepozițiile *a* și *la*, pentru exprimarea genitivului și a dativului la numeralele cardinale și chiar la substantive, în condiții stilistice determinate, sau recurge la articolul genitival, ca marcă suplimentară, în anumite condiții sintactice, a genitivului. c) *Inventarul de cazuri*. Limbile deosebesc, prin forme proprii, de la minimum 2 cazuri (în franceza veche) la 3 cazuri (în arabă), 5 cazuri (în greaca veche), 6 cazuri (în latină, turcă, rusă), 12 cazuri (în finlandeză) și chiar mult mai numeroase în limbi mai îndepărtate (se înregistrează, de ex., în

tabasariană, o limbă vorbită în Oceania, numărul impresionant de 46 de cazuri). Diferența de inventar este atât urmarea unor distincții structurale între limbi și a unor evoluții lingvistice (limbile evoluează în direcția reducerii numărului de cazuri), cât și urmarea unor decizii de interpretare diferită a aceluiași material de fapte. Pentru română, de ex., unii cercetători recunosc numai 3 cazuri, pe baza celor 3 distincții de formă din flexiunea substantivului (*vecină – (unei) vecine – vecino*). Alți cercetători recunosc 5 cazuri, luând în considerație distincția pronominală dintre nominativ și acuzativ (*eu/mine, mă; el/îl, l-*), precum și distincția pronominală a dativului de genitiv (vezi formele *mie, ție*, imposibil de utilizat în contexte care impun genitivul: **contra mie, *împotriva mie*). Alții vorbesc de 6 cazuri, introducând și cazul direct (sau neutru*), pentru situațiile sintactice în care o formă substantivală nu acceptă substituția cu un pronume personal, singurul care distinge nominativul de acuzativ (ex. *învață* **ziua** *întreagă, mă învață* **carte**, *l-au ales* **președinte**). • Stabilirea inventarului de cazuri, pentru o limbă dată, a constituit unul dintre obiectivele cele mai importante ale morfologiei de tip structuralist*. Dificultățile cercetării, ca și rezultatele diferite se explică, dincolo de factorul subiectiv, prin două trăsături larg răspândite ale sistemului cazual: *sincretismul** și *ambiguitatea**. Sincretismul are în vedere forme de cazuri identice, diferențiate numai ca valoare și ca tip de relație sintactică (sin. *omonimie** cazuală). Teoretic, se admite existența cazurilor sincretice *dacă și numai dacă* relațiile de caz în discuție cunosc, în aceeași limbă, măcar o situație în care se redau prin forme diferite. Pentru română, de ex., se poate vorbi de sincretismul nominativ = acuzativ numai pe baza faptului că cele două forme se disting în flexiunea pronumelui personal. Ambiguitatea constă în posibilitatea unui singur caz de a primi valori semantice diferite. În limbile cu un inventar restrâns de cazuri, fiecare caz are un grad înalt de ambiguitate; vezi, de ex., valorile numeroase ale dativului românesc, care, de la o apariție la alta, poate exprima beneficiarul, direcția, experimentatorul, locativul, punctul de ajungere, posesorul etc. **II.** În concepția lui Ch. J. Fillmore, se face distincția între *caz profund* (*de adâncime*) și *caz superficial* (*de suprafață*). **1. Caz profund.** Categorie logico-semantică aparținând structurii de adâncime a limbii care exprimă, în cadrul unei relații de predicație*, un rol* semantic atribuit de predicat argumentelor sale, adică numelor cu care acesta se combină, rol ce poate fi cel de agent, de pacient, de instrument, de experimentator etc. • În cadrul concepției fillmoriene asupra cazului, inventarul de cazuri profunde a fost diferit de la o lucrare la alta, propunându-se fie un număr diferit de termeni, fie denumiri diferite. Fillmore însuși lucrează inițial cu următorul inventar: *agentiv, instrument(al), dativ, factitiv, locativ, obiectiv*, pentru ca, ulterior, să renunțe la dativ și să-l redistribuie la alte trei roluri: *experimentator, țintă* (engl. *but*), *obiectiv*, să folosească termenul *rezultativ* în loc de *factitiv* și să introducă roluri noi: *sursă, țintă, loc, timp*. Alți cercetători au folosit și: *beneficiar* (sau *benefactiv*), *forță* (diferită de *agent*), *cauză* etc. • În concepția lui Fillmore, o propoziție de bază* (sau nucleară) are forma: Predicat + Caz_1 + Caz_2 +... Caz_n, unde fiecare caz profund apare o singură dată, iar orice propoziție de bază cuprinde cel puțin un caz profund. Inventarul de cazuri profunde, ca și modul de organizare a propoziției de bază, cunoscute sub numele de *gramatică* a cazului*, aparțin gramaticii universale*. • Fiecare predicat realizează, în funcție de natura lui lexicală inerentă, o configurație* cazuală, adică o structură proprie de cazuri profunde înregistrată în lexiconul* fiecărei gramatici. Astfel, configurația cazuală a verbului *a sparge* este, în notația lui Fillmore, [– O(I)(A)(R)], semnificând caracteristica acestui verb de a selecta pentru cazuri: *obiectivul* (*O*), cu ocurență obligatorie în orice realizare sintactică a verbului (vezi: *S-a spart fereastra, A spart furunculul*), precum și *instrumentalul* (*I*), *agentul* (*A*), *rezultatul* (*R*), cu ocurență facultativă, apărând succesiv (vezi: *Ion sparge fereastra, Vântul sparge fereastra, Fereastra s-a spart țăndări*) sau coocurent (vezi: *Ion sparge fereastra cu mingea, Ion o sparge țăndări*). • Fillmore stabilește o ierarhie cazuală, și anume: agent, experimentator, instrument, obiectiv, sursă, țintă, loc, timp, indicând o ierarhie de preferințe pentru cazul profund ales în poziția sintactică de Subiect, poziție considerată ca purtătoare a cazului favorit al verbului. Ierarhia lui Fillmore privește numai limbile indoeuropene, care sunt de tip acuzativ, nu și pe cele de tip ergativ; în limbile acuzative, verbele agentive (deci cele care implică un agent) preferă

alegerea acestuia în poziția Subiectului (**Ion** *aleargă*, **Ion** *înnvață*), iar verbele nonagentive (care exclud agentul din configurația lor cazuală) preferă alegerea experimentatorului în poziția Subiectului (**Ion** *se teme*, **Ion** *iubește*), astfel încât cele două cazuri apar pe primele două poziții. Ierarhia cazuală joacă un rol esențial în procesele sintactice de subiectivizare* și de obiectivizare, adică în selecția unui anumit caz profund (din ierarhia cazuală a fiecărui verb) pentru așezarea lui în poziția superficială de Subiect, respectiv de Obiect. **2. Caz superficial (sau de suprafață)** Formă pe care o îmbracă, în organizarea sintactică de suprafață, un rol semantic (adică un caz profund), care poate fi marcată, în funcție de tipul morfologic de limbă, printr-un semn flexionar atașat numelui (desinență, articol, desinență + articol, sufix), dar și printr-o marcă sintactică (prepoziție, topică fixă în raport cu verbul etc.). În gramatica propusă de Ch. J. Fillmore, cazul superficial reprezintă actualizarea simbolului K (= marca de caz) din regula: Caz ⇒ K + GN, actualizare diferită de la o limbă la alta, dar și de la un verb la altul (sunt, de ex., în limba română, verbe cu regim cazual și altele cu regim prepozițional: *aparțin cuiva* vs. *depind de cineva*). • Teoria fillmoriană asupra cazului a fost încorporală într-o organizare de ansamblu esențialmente diferită, în teoria guvernării* și a legării* (= GB*), oferind ideea pentru unul dintre modulele* ei importante: teoria rolurilor tematice (sau a theta-rolurilor*). **III.** În concepția „localistă" a lui John M. Anderson, cazul este o categorie semantică exprimând, în relația cu predicatul, valorile de „localizare" și de „direcție" ale argumentelor. Se aseamănă cu Caz_{II} prin natura semantică a relației, dar se distinge de Caz_{II} prin conceperea și descrierea acestor relații, chiar a celor mai abstracte, exclusiv în termeni de „localizare" și de „direcție". Potrivit acestei teorii, verbe ca: *a trimite, a da, a oferi, a vinde, a întreba* (*pe cineva*), *a învăța* (*pe cineva*) sunt concepute sub forma unor predicații direcționale, care presupun un subiect reprezentând „punctul de plecare al predicației" (= ablativul) și un obiect, direct sau indirect, care reprezintă „punctul ei de ajungere" (= alativul). Pentru toate aceste verbe, acțiunea se orientează direcțional **de la** Subiect **spre** Obiect. Verbe ca: *a cumpăra, a obține, a primi, a căpăta, a învăța* (*de la cineva*) presupun o predicație direcțională inversă, construindu-se cu ablativul în poziția Subiectului și cu ablativul în poziția Obiectului, de obicei un prepozițional; acțiunea se orientează **de la** Complement **spre** Subiect. În aceeași concepție, subiectul verbelor „afective" (*a suferi, a se teme, a se uimi, a se supăra*) sau obiectul indirect/direct al verbelor „afective" (*îmi place, îmi pare rău, mă uimește*) sau al verbelor de „senzație fizică" (*îmi este frig, îmi este sete, mă doare*) este interpretat ca locativ (așa-numitul caz inesiv), fiind „sediul interior" al suferinței, al temerii, al uimirii, al senzației fizice etc. Tot astfel, posesorul implicat de așa-numitele verbe „posesive" (*a avea, a aparține*) este interpretat ca locativ, pe baza unei echivalențe semantice de tipul: „eu am ceva" = „la mine este ceva", echivalență existentă în unele limbi (vezi irlandeză, arabă, maghiară, unde nu există un verb *a avea*, posesia exprimându-se prin echivalentul „este la mine"). • Inventarul de cazuri concepute localist* diferă de la o lucrare la alta. În accepția cu numărul cel mai mic de cazuri (J. Anderson), pe baza a două proprietăți semantice distinctive [Loc] și [Sursă], se definesc 4 cazuri de bază: ablativul, caracterizat prin [+Loc; +Sursă], locativul, caracterizat prin [+ Loc; -Sursă], ergativul, caracterizat prin [-Loc; +Sursă], și absolutivul, cazul nemarcat, definit negativ pentru ambele trăsături: [-Loc; -Sursă]. • Într-o concepție cu mai multe cazuri locative și direcționale, pe baza unor distincții locative binare de tipul: valoare locativă *orientată* vs. *nonorientată*, iar, pentru valorile orientate, limită *inițială* vs. *finală* și, pentru cele nonorientate, *interioritate* vs. *exterioritate* (în raport cu un punct de reper), s-au identificat mai multe cazuri cu valoare locativă: ablativul, exprimând originea și proveniența (ex. *Trenul pleacă* **din București**, *El cere* **de la părinți/~părinților**, *Boala a rezultat* **din surmenare**, **Ion** *trimite copiilor*); alativul, exprimând direcția și limita finală a unei acțiuni orientate, cu sau fără atingerea punctului final (ex. *El se îndreaptă* **spre București**, *El privește* **la televizor**, *Ajunge* **la facultate**, **Îmi** *ajung scrisorile cu mare întârziere*, **Ion** *primește o scrisoare*); prolativul, caz complex care asociază o valoare ablativă și una alativă (ex. *El merge/aleargă/se plimbă* **de-a lungul străzii**, *El trece* **printre bănci/prin parc**); elativul, caz locativ orientat care exprimă limita inițială interioară (ex. *iese* **din cameră**, *scoate* **din buzunar**, *trage* **din piept**), ilativul,

caz orientat care exprimă limita finală interioară (ex. *intră* **în cameră**, *pătrunde* **în mulțime**, *se include* **în ceva**); inesivul, caz nonorientat exprimând interioritatea în raport cu un punct de reper (ex. *locuiește* **în București**, *figurează* **în titlu**, *mă doare* **în gât**/*mă doare* **gâtul**, **Butoiul** *conține apă*, **Clujul** *adăpostește un mare număr de sportivi*); adesivul, caz nonorientat care exprimă situarea față de un punct de reper sau în vecinătatea cuiva sau a ceva (ex. *el se află* **pe stradă**/**~lângă mine**) etc. • Un asemenea tip de descriere nu face distincția între o relație spațială realizată prepozițional și una implicată în matricea semantică a verbului, deși, din punct de vedere logic, într-un caz există o singură predicație (cea verbală), iar în celălalt, există două predicații logice; cea verbală și cea prepozițională. **IV.** În teoria guvernării și a legării (cunoscută și ca GB, prescurtare a engl. *Government and Binding*, formulată și susținută de N. Chomsky și școala lui începând cu 1981), s-a distins între cazul *abstract*, simbolizat prin CAZ, și cazul *morfologic*, simbolizat prin *caz*. Cazul abstract se atribuie în orice limbă după aceleași principii generale, constituind o parte integrantă a gramaticii universale, numită *teoria cazului*; cazul morfologic, reprezentând realizările structurale ale cazului, cunoaște variații parametrice de la o limbă la alta în funcție de tipul morfologic de limbă: sintetic vs. analitic sau, mai general, izolant/aglutinant/fuzional/încorporant. • **Atribuire a ~** Teorie a gramaticii universale, aflată în strânsă legătură cu teoria guvernării* și teoria rolurilor* tematice, ale cărei principii generale sunt: (i) orice nume care are o reprezentare fonetică trebuie să fie marcat printr-un caz abstract (se sustrag atribuirii de caz categoriile vide*, a căror reprezentare fonetică este prin definiție nulă); (ii) cazul abstract este atribuit unui GN (= Grup Nominal) sub guvernare, iar guvernorii potențiali sunt: V (= verb), Prep (= prepoziție), Aj (= adjectiv), care atribuie cazul regim, și FLEX (= flexiunea unei forme verbale finite), care atribuie nominativul. • Teoria GB distinge două tipuri de cazuri abstracte: cazuri inerente, atribuite în D-Structură*, deci atribuite nominalelor din pozițiile și din structurile originare, și cazuri structurale, atribuite în S-Structură*, deci nominalelor deplasate, rezultând din reorganizarea structurilor după intervenția regulii de transformare „deplasare* a lui α". Cazurile structurale depind numai de guvernare, apărând ca o proprietate configurațională (sintactică) a predicatelor, în timp ce cazurile abstracte răspund atât condiției guvernării, cât și celei tematice. Se spune că elementul A atribuie un caz inerent elementului B *dacă și numai dacă* A îl guvernează și A îi atribuie, în același timp, rolul tematic. Astfel, nominativul din construcția pasivă: *București*l_i *este vizitat* [t_i] *de turiști*, unde t_i este urma* componentului deplasat și semnul, în același timp, al operației „deplasare a lui α", este cazul structural, impus sub guvernare de FLEX, nu și caz inerent. În schimb, acuzativul din construcția activă: *Turiștii vizitează București*/*ul* este caz inerent, întrucât guvernorul verbal atribuie acestui nominal și cazul, și rolul tematic.

G.P.D.

CÂMP (~ LINGVISTIC/LEXICAL/SEMANTIC)

Metodă (metode) de analiză a lexicului unei limbi (sau a mai multor limbi), interpretată și aplicată diferit după autori, dar având întotdeauna ca rezultat descrierea unor arii (domenii) lexicale concrete, cum ar fi numele de culori, numele de rudenie, denumirile animalelor, denumirile unor părți ale corpului. Diversitatea interpretării câmpului rezultă din încercarea de precizare prin determinanții *lingvistic*, *lexical*, *semantic*, toți în relație cu câmpul *conceptual*. Între toate descrierile câmpului există tangențe, suprapuneri, interferențe reprezentate de faptul că se operează cu clase de cuvinte și de sensuri (indiferent dacă se pleacă de la *un cuvânt* sau de la *mai multe cuvinte*). Câmpurile reprezintă modalități de clasare a cuvintelor dintr-o limbă, dintr-o etapă a ei sau din mai multe limbi, cuvinte care exprimă un sistem de idei, ceea ce oferă principiul obiectiv al segmentării vocabularului. Primele tentative de descriere a câmpului (în lingvistica germană din prima parte a sec. al XX-lea) vizează câmpurile *conceptuale*; se construiește o schemă conceptuală a unui domeniu, specifică unei anumite societăți cum rezultă din date lingvistice, etnografice, antropologice, istorice; pe baza acestor date complexe se determină aria conceptelor acoperite de un cuvânt sau un grup de cuvinte. În această interpretare, cercetarea este eterogenă, ceea ce a determinat ulterior precizarea lingvistică a metodei în direcția

analizei relațiilor unui cuvânt sau ale mai multor cuvinte (câmpurile *onomasiologice** și câmpurile *semasiologice**). • Într-o interpretare specială (G. Matoré) s-au delimitat câmpurile *noționale*, aplicate vocabularului politic și social dintr-o perioadă determinată a limbii franceze. Câmpurile *lexicale*, într-o interpretare mai largă, desemnează arii în interiorul unui câmp *conceptual*; deci, un câmp *conceptual* este structurat prin diferite câmpuri *lexicale* în istoria unei limbi. Într-o interpretare mai restrânsă, câmpurile *lexicale* ale unui cuvânt însumează diverse accepții ale acestuia atunci când este polisemantic. De ex., de la *masă – masă de lucru, sală de mese, a se scula de la masă, a se așeza la masă* etc. • Într-o interpretare specială câmpurile *morfosemantice* (P. Guiraud) sau *derivaționale* se bazează pe ideea că aceeași secvență fonică distinge ca sens într-o serie de derivate* (serie derivativă, derivațională): *a învăța* față de *învățătură, învățământ, învățăcel* etc. • În altă interpretare specială (F. de Saussure, Ch. Bally), câmpurile *asociative* (sau *configurațiile*) admit diverse asociații sau relații în jurul unui cuvânt *enseignement*: a) relații paradigmatice* – cuvinte înrudite ca sens (*apprentissage, éducation* etc.), cuvinte formate în același fel (*changement, armement*), cuvinte asemănătoare formal (*clément, justement*) sau b) relații sintagmatice – între *bou* și „forță/prostie...", în sintagme ca *pune căruța înaintea boilor* ș.a. Câmpurile *semantice* (E. Coșeriu, H. Geckeler, G. Mounin, J. Picoche, A. Bidu-Vrănceanu ș.a.) dezvoltă metoda în direcție structuralistă (vezi ANALIZĂ SEMICĂ) pentru a demonstra că fiecare câmp este un microsistem structurat prin opoziții de sens specifice unei limbi, degajate riguros prin intermediul componentelor de sens (semelor*). Se pun în evidență structurile specifice unei limbi și, implicit sau explicit, se demonstrează diferențele de structurare între limbi; înseamnă că articulația aceleiași noțiuni sau zone conceptuale poate varia după limbi. De ex. relația de rudenie în linie directă *fiu(fiică)* – „fiu(fiică) a fiului (a fiicei)" față de „fiu(fiică) a fratelui (sorei)" (relație colaterală) este desemnată în franceză prin termeni distincți, față de română unde există un singur termen: fr. *petit-fils* („nepotul bunicii" – rom. *nepot*) și fr. *neveu* („nepotul mătușii" – rom. *nepot*). Spre deosebire de română (unde există numai termenul *frate*), franceza face distincții de vârstă între *frère aîné* („ cel mai mare, mai în vârstă dintre frați") față de *frère cadet* („cel mai tânăr dintre frați"). Un exemplu devenit clasic în ce privește divergențele dintre limbi în structurarea aceleiași zone semantice este spectrul culorilor: unele limbi desemnează culoarea „albastru" printr-un singur termen (fr. *bleu*, rom. *albastru*), altele prin mai mulți (it. *celeste, azzurro, blu*; rus. *goluboi* și *sinii*), iar limbile nordice nu fac diferența dintre „albastru" și „verde" (chiar dacă proprietățile conceptuale sau referențiale sunt comune tuturor limbilor). Rezultă că două limbi pot organiza diferit aceeași substanță semantică. Diferențele de structurare semantică dintre limbi se pot prezenta la nivelul relațiilor de sens. Termenii generali care desemnează fenomenele sonore în română, *sunet, zgomot, răsunet, ecou, gălăgie, tărăboi, larmă* ș.a., se pot descrie prin aproximativ aceleași trăsături de sens ca în germană, dar relațiile semantice se constituie diferit: în română ele se exprimă la nivelul polisemiei* cuvântului *sunet* (sensul I „fenomen sonor în general"; sensul 2 „vibrațile muzicale"; sensul 3 „sunete articulate"), pe când în germană se exprimă prin cuvinte diferite (*Schall* – termen general pentru a desemna fenomene sonore, *Laut* „sunete produse de om", *Klang* „sunete muzicale"). Româna se mai remarcă printr-o sinonimie bogată, de ex., *larmă = tărăboi = vacarm*, termeni redați în germană numai prin *Geräusch*. • Câmpurile *semantice* au fost studiate diacronic ca: a) stări lingvistice succesive în limbi diferite, de ex., latina față de limbile romanice organizează diferit opozițiile cromatice pe baza „strălucirii" – *candidus*" alb strălucitor"/*albus*" alb simplu (nestrălucitor", *ater* „negru strălucitor"/*niger* „negru nestrălucitor)", opoziții care nu mai există în limbile romanice (rom. *alb*, fr. *blanc* sau rom. *negru*, fr. *noir*), unde se exprimă culoarea indiferent de strălucire. Articulația aceleiași zone conceptuale poate varia și ca: b) stări succesive din aceeași limbă. Româna a cunoscut în secolul trecut termeni cromatici ca *ciucudiu, ghiurghiuliu, conabiu, cârmâziu*, caracterizați prin opoziția de intensitate a culorii care nu se mai face azi, când acești termeni au dispărut. • Câmpurile *semantice* pot avea în vedere răspândirea în spațiu sau în graiurile unei limbi a unor denumiri înrudite, studiu consacrat prin geografia lingvistică* și prin onomasiologie*. Combinarea

descrierii câmpurilor cu alte procedee de analiză lingvistică (vezi ANALIZĂ COMPONENȚIALĂ; DISTRIBUȚIE) a dus la aprecierea că prin câmp s-a modernizat semantica*, cu beneficii pentru compararea limbilor în scopuri științifice sau aplicative (lingvistică contrastivă, studiul terminologiilor).

A.B.V.

CENEM

În teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, unitatea minimală distinctivă* în planul expresiei* (figură* de expresie, în termenii autorului). Termenul este format pe baza v. gr. *kenos* „vid", exprimând faptul că cenemele sunt unități lipsite de semnificație. Cenemul acoperă o sferă mai largă decât fonemul*, întrucât glosematica are în vedere întreaga diversitate a sistemelor simbolice (lingvistice și non-lingvistice).

Vezi și CENEMATICĂ; GLOSEM; PLEREM.

L.I.R.

CENEMATICĂ

În teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, studiu al cenemelor*. În cazul sistemelor simbolice lingvistice, cenematica este reprezentată de fonologie*.

Vezi și GLOSEMATICĂ; PLEREMATICĂ.

L.I.R.

CENTRU

În sintaxa structurală* și în cea generativă*, desemnează constituentul în jurul căruia se organizează grupurile sintactice, selectându-și complementele* (determinanții obligatorii*) și adjuncții* (determinanții facultativi*) și impunând organizarea sintactică și semantică a grupului prin restricțiile (constrângerile*) de formă determinate complementelor (vezi cazul*) și prin rolurile tematice* atribuite acestora; termen preferat în sintaxa modernă românească, pentru care, în sintaxa americană și franceză, corespunde *cap** (engl. *head*; fr. *tête*). • În funcție de categoria* lexicală căreia îi aparține centrul, se vorbește despre: *verb-centru*, *adjectiv-centru*, *nume-centru*.

G.P.D.

CENTUM

Grup de limbi indo-europene, incluzând greaca, italica, celtica, germanica, toharica, situate (exceptând toharica) în aria vestică a acestui domeniu lingvistic. Aceste limbi se deosebesc de cele din aria estică, denumite limbi satem*, printr-o serie de trăsături, printre care se numără conservarea articulării oclusive* a velarelor [k, g] urmate de vocale palatale și conservarea oclusivelor labio-velare [k^w, g^w]. Numele celor două grupuri de limbi este dat după forma numeralului „sută" – care reflectă tratamentul specific oclusivelor velare –, în lat. (*centum*), respectiv, în avestică (*satem*).

Vezi și SATEM.

L.I.R.

CEZURĂ

În versificație, pauză (tăietură) care împarte un vers* de mai mult de 8 silabe în două (rar trei) unități metrice. Cezura se sprijină pe faptul că reprezintă o combinare între structura metrică (separă între ele picioare* ale versului) și structura sintactică, deoarece cezura desparte de obicei cuvinte. • Cezura mediană împarte versul în două părți egale (*Peste câte mii de valuri // stăpânirea ta străbate, / Când plutești pe mișcătoarea // mărilor singurătate* – Eminescu), dar versul poate fi segmentat și în părți inegale, când cezura este asimetrică: *De mult mă lupt // cătând în vers măsura, / Ce plină e // ca toamna mierea-n faguri* (Eminescu); *Gorunule // din margine de codru, / de ce mă-nvinge, / cu aripi moi, atâta pace?* (Blaga). Rar, versul poate comporta două cezuri, marcând astfel două pauze distincte: *Sara pe deal // buciumul // sună cu jale* (Eminescu).

M.M.

CHESTIONAR

Listă de întrebări destinate subiecților* într-o anchetă* dialectală. Structura chestionarului este condiționată de scopul cercetării (descrierea completă a graiurilor studiate sau a unui anumit subsistem lingvistic: fonetică, lexic etc.; studiul unor fenomene de conservare sau al răspândirii inovațiilor; studiul influenței limbii literare asupra graiurilor sau al interferențelor* între sistemele diverselor graiuri etc.), dar și de metoda de interpretare a datelor lingvistice pe care intenționează să o utilizeze cercetătorul (de tip tradițional, structural, generativ etc.). Majoritatea întrebărilor sunt formulate *indirect*, ca scurte descrieri ale obiectelor sau noțiunilor la care se referă, pentru a nu oferi sugestii de răspuns subiecților (de exemplu: *Cum îi spui la*

aceea care prinde şoareci şi-i mănâncă?). În anumite cazuri, întrebarea e însoţită de indicarea obiectului (de exemplu, întrebările privind denumirile părţilor corpului omenesc), de gesturi (de exemplu, pentru noţiunea „mă pieptăn"), de imitaţie (de exemplu, pentru noţiunea *suspin, mestec* etc.). Uneori, formularea întrebării este lăsată neîncheiată, urmărindu-se ca răspunsul să o completeze (de exemplu: *Firul de păr nu e gros, e...*). Întrebările directe urmăresc verificarea persistenţei unor termeni arhaici în graiurile studiate şi precizarea semnificaţiei acestora (de exemplu: *Cunoaşteţi vorba* **codru?** *La ce ziceţi* **codru**?). Numărul întrebărilor dintr-un chestionar este variabil. Dacă pentru cercetările monografice chestionarul poate cuprinde un număr mare de întrebări, pentru atlasele lingvistice numărul întrebărilor nu poate depăşi anumite limite, anchetele urmând să fie efectuate în mai multe localităţi şi să ofere material comparabil (în condiţiile unor diferenţe inerente de natură geografică, economică, socială). În geografia lingvistică modernă s-a impus utilizarea mai multor chestionare: unul *normal*, incluzând întrebările la care se presupune că se vor obţine răspunsuri în toate localităţile, şi unul *amplificat*, structurat în mai multe secţiuni, diferenţiate în funcţie de condiţiile geografice şi de specificul activităţilor zilnice ale vorbitorilor. În fiecare localitate se utilizează secţiunea adecvată a acestui tip de chestionar (de exemplu, terminologia agricolă – la câmpie, terminologia exploatării lemnului – la munte).

L.I.R.

CHIASM

Figură* sintactică realizată – în forma originară a chiasmului *simplu* – prin repetarea încrucişată a elementelor cu funcţii corespunzătoare din grupul nominal* sau verbal* (după schema AB-BA: **Matrem habemus, ignoramus patrem** (Complement – Predicat – Predicat – Complement); *Cine* **se scoală de dimineaţă departe ajunge** (Predicat – Complement – Complement – Predicat). În afara literaturii latine şi a celei greceşti, chiasmul cunoaşte rar variante în care nici unul dintre cei patru termeni antrenaţi să nu fie reluat. În formele cu valoare poetică/retorică, chiasmul presupune şi repetarea lexicală a cel puţin unuia dintre termenii simetriei, chiar în altă formă gramaticală sau derivată: *Răsăritul cum* **apune** / *Şi* **apusul** *luminează* (Conachi); **Toate-***s vechi şi nouă* **toate** (Eminescu); *Eu* **veneam** *de sus, tu* **veneai** *de jos / Tu soseai din vieţi, eu* **veneam** *din morţi* (Arghezi). • Modelul sintactic se complică în formele de chiasm *complex* (numit şi *antimetateză**), unde sunt puse în paralel aceleaşi elemente lexicale, dar cu funcţiile gramaticale inversate (după schema AB – B'A'); determinarea devine determinat şi invers: *Cu zâmbetul tău dulce tu mângâi ochii mei, /* **Femeie între stele** *şi* **stea între femei** (Eminescu); *Să faci* **din viaţa mea un vis, din visul meu o viaţă** (id.). • Una dintre funcţiile acestui paralelism* cu termenii inversaţi este *ritmul* pe care construcţia îl produce în frază; indiferent dacă e vorba de o formulare curentă sau de o realizare aparţinând limbajului poetic, apare o ritmică echilibrată a expresiei, care evidenţiază prin dislocare* termenii paralelismului: *grăbeşte-***te** *şi* **te** *du! /* **Visul** *se face* **lume, lumea** *se face* **vis** (Philippide). În poezie, *chiasmul* oferă în plus textului echilibrul şi concentrarea, apropiate ca expresie de aforism*: *Căci toţi* **se nasc spre a muri** / *Şi* **mor spre a se naşte** (Eminescu); *Tu,* **frate plânsetelor noastre** / *Şi* **răzvrătirii noastre frate** /Goga). Forme mai complicate de chiasm rezultă din îmbinarea cu alte figuri sau valori gramaticale: cu poliptotonul* – *A fost* **un joc al morţii** *drumul meu? / Dar* **moartea să se joace** *nu-i deprinsă* (Philippide); cu anadiploza*/epanadiploza* – *ce-ţi pasă dacă nu ştii* **ce te-aşteaptă**, / *Când* **ce te-aşteaptă** *nu-i scris nicăieri?* (Minulescu); **Sarea** *şi osul din mine / caută* **sare** *şi var* (Blaga). Chiasmul rezultă uneori şi din opoziţiile gramaticale bazate pe topică, dar şi pe schimbarea timpului/persoanei: **Toţi au fost** *un timp.* **Eu sunt. / Eu în cer. Ei în pământ** (Arghezi).

M.M.

CHIRILIC

Vezi ALFABET.

CICLIC,-Ă

1. Regulă ~ În gramaticile generative*, regulă care reintroduce în derivaţie* un simbol recursiv (simbolurile frecvent recursive sunt: P(= Propoziţie), simbolul iniţial, şi G(rup)N(ominal)), făcând posibilă reînceperea ciclului de derivare* în fiecare punct în care simbolul recursiv a fost introdus; formal, este un tip de regulă şi re-

scriere* în care același simbol apare la stânga și la dreapta săgeții.

Vezi tipul: 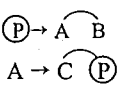

unde s-a încercuit apariția aceluiași simbol. • Gramatica bazată pe astfel de reguli are proprietatea *recursivității**. O asemenea gramatică este singurul tip de model care are capacitatea captării proceselor recursive ale limbajului uman (vezi CREATIVITATE; RECURSIVITATE). **2. Transformare** ~ În gramatica generativ-transformațională*, transformare* care are proprietatea de a se aplica de mai multe ori în interiorul unei structuri, în ordinea descrescătoare a indicilor de apariție a simbolului inițial P sau, altfel spus, mergând de la subordonata cea mai profund încastrată spre propoziția matrice (vezi ÎNCASTRARE). Se opune transformării nonciclice, negată de recursivitatea regulilor de constituenți. Astfel, în fraza: *A fost dovedit de polițiști că Ion a fost ucis de criminalul care a fost eliberat chiar ieri*, transformarea pasivă* s-a aplicat ciclic, începând cu ultima propoziție (*a fost eliberat chiar ieri*) și terminând cu propoziția matrice (*a fost dovedit*).

G.P.D.

CIRCUMLOCUȚIUNE
Figură* de stil bazată pe procedeul lingvistic al perifrazei*, prin care termenul unic este substituit cu o secvență de cuvinte având sens asemănător. În retorica lui Dumarsais, circumlocuțiunea este sinonimă cu pronominația*, iar în concepția lui H. Lausberg – cu perifraza*.
Vezi PERIFRAZĂ; PRONOMINAȚIE.

M.M.

CIRCUMSTANȚIAL,-Ă (COMPLEMENT ~; PROPOZIȚIE ~)
1. În gramatica tradițională, specie de complement* sau de propoziție completivă* definită, în primul rând, semantic, prin diversitatea circumstanțelor (de loc, timp, mod, cauză, scop etc.) de realizare a acțiunii, de producere a stării sau a calității. Specia este semantic neomogenă, iar clasificarea în subspecii s-a făcut în funcție de varietatea raporturilor semantice exprimate. Inventarul de complemente circumstanțiale sau de propoziții circumstanțiale este diferit de la o lucrare la alta, ca urmare a descrierii semantice mai detaliate sau mai generale. În sintaxa românească, de ex., la inventarul tradițional de complemente circumstanțiale s-au adăugat, la un moment dat, și complementele: instrumental*, sociativ*, de relație*, iar, mai târziu, complementele: opozițional*, cumulativ*, de excepție*, precum și subspecii ca: de mod* de măsură, de mod comparativ, de mod consecutiv*. Unii autori au propus și noi specii: complement circumstanțial de schimb, de progresie, de frecvență, de reciprocitate etc. **2.** În orientările structuraliste*, specie de complement sau de propoziție definită și circumscrisă pe baza unor trăsături structurale, inventariate diferit în funcție de limbă și de autor. Pentru gramatica limbii române, de ex., circumscrierea complementelor circumstanțiale s-a făcut pe baza realizării obligatorii prin adverb, incluzându-se în clasa complementelor circumstanțiale orice determinant verbal, adjectival sau adverbial care admite substituția printr-un adverb (V. Guțu Romalo). Pentru gramatica limbii franceze (vezi Bescherelle), s-a propus, pentru definire, următorul set de trăsături structurale: – este un determinant suprimabil; – nu acceptă substituția printr-un pronume, exceptând pronumele fr. *y, en*; – are o topică liberă; – este coocurent cu alte complemente, circumstanțiale și necircumstanțiale. **3.** În tradiția lui L. Tesnière, clasă de determinanți opusă actanților*. **4.** În gramatica generativă*, se pierde omogenitatea clasei, distingându-se două specii de complemente circumstanțiale (simbolizate prin Circ) pe baza unor relații de dominare* diferite, ceea ce înseamnă grade diferite de coeziune* ale celor două Circ în raport cu verbul. În funcție de trăsăturile inerente* ale verbului, aceeași specie semantică de Circ (de ex., Temporalul) apare în ipostaza [Circ, GV], deci un Circ(umstanțial) dominat de GV, ca pentru verbul *a dura* (*Suferința durează de o săptămână*), dar și în ipotaza [Circ, P], deci un Circ dominat direct de P, ca pentru verbul *a lucra* (*El lucrează din martie*). Cele două relații de dominare diferite, definind poziții* sintactice diferite, reflectă distincția structurală: determinant obligatoriu*, în cazul lui *a dura*, vs. facultativ*, în cazul lui *a lucra*.

G.P.D.

CLASĂ
Rezultată din operațiile de clasificare* lingvistică, fiecare clasă reunește mulțimi de unități omogene sub aspectul criteriului sau al criteriilor

urmărite în clasificare, strângând deci termeni lingvistici cu aceeaşi sau aceleaşi trăsături (vezi CLASIFICARE). • În clasificările lingvistice s-au obţinut: clase de *alomorfe** şi de *alofone**, ca manifestare a invariantelor* lingvistice; clase *de forme flexionare*, constituind o paradigmă*, adică reunind totalitatea formelor flexionare ale unui cuvânt flexibil*; clase de *cuvinte*, grupate fie pe baza unor trăsături morfosintactice comune (vezi, de ex., PĂRŢILE DE VORBIRE*), fie pe baza unor trăsături semantice comune (vezi, de ex., clasa CANTITATIVELOR*, caracterizate prin prezenţa, în matricea lor semantică, a semului* [+cantitate], sau clasa substantivelor ANIMATE*, a verbelor DE ACŢIUNE*, a verbelor AGENTIVE* etc. sau clasa ANAFORICELOR*, prezentând în comun lipsa unei referinţe proprii şi împrumutarea referinţei de la antecedent*), fie pe baza unei funcţii* sintactice comune (vezi, de ex., clasa CONECTORILOR*, a căror funcţie este de a asigura coeziunea* grupurilor sintactice, sau clasa COMPLEMENTIZATORILOR*, a căror funcţie este de încastrare* a completivelor) sau pe baza unei funcţii pragmatice comune (vezi clasa TOPICELOR*, elemente care asigură topicalizarea*) sau a unei funcţii semantice comune (vezi clasa DETERMINANŢILOR*, a CUANTIFICATORILOR* etc.); clase *de distribuţie*, care grupează morfeme, cuvinte sau grupuri de cuvinte cu aceleaşi particularităţi de distribuţie*; clase *de substituţie**, care grupează termeni lingvistici echivalenţi, substituibili în aceeaşi poziţie sintactică etc. • S-a făcut deosebirea între: clase *închise*, cu termeni numărabili şi nu foarte numeroşi, vs. clase *deschise*, cu termeni nelimitaţi, putând oricând a se îmbogăţi cu formaţii noi. Între clasele de cuvinte, de ex., se deosebesc clasele deschise ale substantivului, ale adjectivului sau ale verbului şi clase închise ale conjuncţiilor, ale pronumelui, ale articolului. Corespunde distincţiei generativiste din GB* dintre categoriile* lexicale, reprezentate prin clase deschise, şi cele funcţionale, reprezentate prin clase închise.

G.P.D.

CLASEM

În semantica* structurală, ansamblu al semelor* generice, componentă a sememului* prin care se indică apartenenţa la o clasă semantică mai largă: fr. *rouge*; rom. *roşu*; fr. *pourpre*, rom. *purpuriu* au (după cel care a introdus termenul, B. Pottier), clasemul „culoare"; *dulap* are clasemul „mobilă". Este dificil să se delimiteze domeniul semantic acoperit de claseme. S-au propus, până acum, mai multe caracteristici: 1. Clasemele ca seme* recurente trebuie să fie categorii de o mare generalitate, să reprezinte concepte non-definibile (unele ar putea fi universalii* ale limbajului), cum ar fi „termen" „relaţie" etc. sau seme numite gramaticale (care indică clase sau categorii* gramaticale). Unele claseme sunt gramaticalizate, de ex., „masculin"/„feminin" în *cal/iapă*, *motan/pisică*; 2. Clasemele reprezintă seme generice care servesc la categorizarea lumii prin limbaj, de tipul „animat"/„inanimat", „animal"/„vegetal" iar articulaţia lor variază de la o limbă la alta; 3. După alţi lingvişti (A.J. Greimas), clasemul reuneşte seme contextuale, combinate cu semele de bază. Clasemele de tipul celor din categoria (2) („animat"/„inanimat", „uman"/„non-uman" („animal") duc la exprimarea unor sensuri diferite în funcţie de compatibilităţi şi incompatibilităţi contextuale. Verbul rom. *a rage* are sensul denotativ „a scoate sunete puternice, de un anumit tip (specifice unor animale)", ceea ce impune clasemul „animal", sens realizat în contexte ca *leul/boul* **rage**. Un alt sens, figurat sau conotativ* (vezi CONOTAŢIE) are clasemul „uman", manifestat în contexte ca *băiatul* **rage** *de durere*. Seme contextuale ca „strigăt animal"/„strigăt uman" reprezintă claseme. Indiferent de interpretarea lui, de considerarea implicită sau explicită, clasemul este important în analiza semantică (vezi ANALIZĂ SEMICĂ; LEXEM; SEM; SEMEM).

A.B.V.

CLASIFICARE

Operaţia general ştiinţifică de sistematizare a faptelor, prin ordonarea lor în clase*, stabilite pe baza unui criteriu sau a unor criterii dinainte precizat(e); în lingvistică, operaţie de repartizare a unităţilor lingvistice în clase care au aceeaşi sau sau aceleaşi proprietăţi lingvistice; sin. *taxinomie** (sau *taxonomie*); vezi şi SUBCATEGORIZARE. • În *fonetică*, de ex., se realizează clasificarea sunetelor după proprietăţile lor articulatorii. În *fonologie*, se realizează clasificarea fonemelor după trăsăturile lor distinctive. În *morfologie*, se operează, pe de o parte, clasificarea morfemelor după diverse criterii: după caracc-

teristici de formă şi de poziţie (*legate/mobile*; *continue/discontinue*), după tipul de flexiune la care participă (*nominale/verbale*), după semnificaţia pe care o poartă (*flexionare/derivative*), după poziţia în componenţa unui cuvânt cu mai multe morfeme (*prefixe/infixe/sufixe*) etc., iar, pe de altă parte, clasificarea cuvintelor flexibile după tipul de flexiune (*declinări** şi *conjugări**). În *sintaxă*, se clasifică grupurile sintactice după calitatea centrului* (sau a capului*) de grup: G(rup)V(erbal)/G(rup)N(ominal)/G(rup) A(djectival)/G(rup)Av(= adverbial)/G(rup) Prep(oziţional) sau se stabilesc clase de substituţie (sau de echivalenţă) pentru fiecare poziţie sintactică. În *semantică*, se stabilesc clase de cuvinte sau de morfeme după prezenţa aceleiaşi trăsături semantice (a aceluiaşi sem* sau a aceloraşi grupuri de seme; vezi, de ex., clasa verbelor *eventive*, *cauzative*, *aspectuale*, *modale*, *de acţiune* etc. sau clasa sufixelor *nume de agent*, *colective*, *diminutivale* etc.). În *lexic*, se fac clasificări fie în funcţie de criteriul etimologic (vezi, de ex., pentru română, clasa cuvintelor *moştenite* sau a diverselor tipuri de *împrumuturi*, după limba din care se introduc), fie în funcţie de organizarea sincronică a lexicului actual, pe *câmpuri semantice*, pe *serii sinonimice* etc. • Dintre orientările lingvistice moderne, *structuralismul** este considerat o orientare predilect taxonomică, distingându-se de orientările anterioare prin: introduce în clasificare criterii în exclusivitate sincronice*; operează cu criterii imanente*, eliminând integral criteriile extralingvistice; operează cu criterii formale*, eliminând integral criteriile semantice; îşi fixează riguros criteriile, pe care le ierarhizează în funcţie de importanţa în sistem*, eliminând criteriile nesemnificative şi periferice; introduce criterii noi, de tipul claselor de distribuţie*, al claselor de substituţie*; se preocupă de aplicarea riguroasă a criteriilor, al cărei efect este omogenizarea claselor. • Orientările *generativiste* abandonează ideea taxinomiilor ca obiectiv esenţial al descrierii lingvistice, subordonându-le obiectivului primordial: cel al generării structurilor. Clasificările, numite *subcategorizări**, respectă tipul şi ierarhia regulilor dintr-o gramatică generativă: subcategorizare *contextuală/noncontextuală*, subcategorizare *strictă/selecţională*. • Orientările *funcţionaliste* de diverse feluri (fie varianta europeană: A. Martinet sau Şcoala pragheză, fie varianta americană: Simon C. Dik şi alţii) abandonează criteriile exclusiv formale în avantajul criteriilor funcţionale: *scopuri* şi *intenţii* atribuite formelor lingvistice în procesul comunicării. Clasele astfel obţinute violează nu o dată graniţele claselor tradiţionale, ale părţilor de vorbire, de ex., sau ale nivelurilor limbii, sugerând că *aceeaşi* funcţie se poate marca prin elemente din clase morfologice diferite şi aparţinând la niveluri diferite; clasificările surprind, în acelaşi timp, eterogenitatea funcţională a claselor tradiţionale (vezi, de ex., eterogenitatea pronumelor şi a adverbelor). Clase funcţionale ca: deictice* şi anaforice*, cuantificatori* şi determinanţi*, complementizatori* şi conectori* pragmatici, clasa predicatelor* şi cea a argumentelor*, cea a modalizatorilor* etc. sunt tot atâtea exemple de clase reunite pe baza unei funcţii comune (fie o funcţie sintactică, fie semantică, fie pragmatică), dar eterogene sub aspectul formei lingvistice. Clasa modalizatorilor, de ex., reunită pe baza unei funcţii pragmatice comune, grupează afixe gramaticale (sufixe verbale de mod, uneori, şi de timp), afixe lexicale (unele sufixe derivative cu valoare modală), dar şi clase de „cuvinte" neautonome (auxiliare şi semiauxiliare), precum şi cuvinte autonome: verbe şi locuţiuni verbale cu funcţie modală, adverbe şi locuţiuni adverbiale de modalitate. • **~ a limbilor** Grupare a limbilor în funcţie de anumite criterii. Criteriile cele mai folosite sunt fie de natură istorică (originea limbilor), fie de natură structurală (particularităţi lingvistice). În funcţie de aceste două categorii de criterii, se distinge între a) *clasificarea genealogică* şi b) *clasificarea tipologică* a limbilor. a) *Clasificarea genealogică* presupune gruparea limbilor în *familii** şi *ramuri*, în funcţie de limba de origine (limba-bază). Această clasificare se stabileşte cu ajutorul metodei comparativ-istorice*. Limba-bază poate fi atestată (latina – pentru limbile romanice) ori reconstruită (slava comună sau germanica comună, pentru limbile slave, respectiv, germanice). Vezi şi RECONSTRUCŢIE. Cele mai cunoscute familii de limbi sunt: familia limbilor indo-europene, fino-ugrice, altaice, caucaziene, hamito-semitice, nigero-congoleze, chino-tibetane, malaio-polineziene, australiene, dravidiene, familiile de limbi ale indienilor americani etc. Dintre acestea, cel mai amănunţit studiată este familia limbilor indo-europene, cu următoarele ramuri: romanică, germanică, slavă, baltică, celtică, iraniană, indiană, albaneză, armeană, greacă, toharică, anatoliană.

b) *Clasificarea tipologică* poate fi realizată în funcție de cele mai diverse particularități lingvistice. Cea mai cunoscută este clasificarea *morfologică*, bazată pe felul în care structura morfologică a cuvintelor exprimă raporturile dintre acestea în propoziție. Se distinge între limbi *izolante** (amorfe), ale căror cuvinte sunt invariabile, raporturile fiind exprimate prin mijloace sintactice (instrumente gramaticale) și intonație* (chineza, de ex.) și *neizolante*. Limbile neizolante pot fi *aglutinante** sau *flexionare**. Primele adaugă unui radical* o serie de afixe*, fiecare exprimând un singur sens, întotdeauna același, și fiind analizabile separat (maghiara, de ex.). Limbile flexionare pot fi *sintetice* – dacă exprimă raporturile cu ajutorul unor morfeme care fuzionează (nu se adaugă în succesiune, ca în cazul limbilor aglutinante), sau *analitice* – dacă apelează la mijloace sintactice de exprimare a raporturilor (instrumente gramaticale: prepoziții, auxiliare etc.). Nu există limbi flexionare exclusiv sintetice sau analitice; caracterizarea lor este relativă, în funcție de preponderența unui tip de procedee sau a altuia (româna este mai sintetică decât alte limbi romanice). În aceasta constă și diferența dintre limbile flexionare analitice și cele izolante. Vezi și ANALITISM; SINTETISM. Se vorbește și despre limbi de tip *polisintetic* (incorporante), în care se folosesc cuvinte lungi și complexe, corespunzând câtorva cuvinte din limbile mai larg cunoscute. Limbile polisintetice (limbile indienilor din America, de ex.) sunt considerate fie un tip aparte, fie un subtip al limbilor izolante. Vezi și TIPOLOGIE.

G.P.D.; L.I.R.

CLASIFICATOR

1. În teoria părților* de vorbire, traduce engl. *classifier* și desemnează formanții care indică apartenența la o anumită clasă de cuvinte. În română, de ex., revine acest rol sufixelor *-esc*, specificând clasa adjectivelor, și *-ește*, specificând clasa adverbelor; sufixele *-by* din engl. și *-ment* din fr. au și ele rolul de clasificator, identificând clasa adverbelor. **2.** În limbi neindo-europene (chineză, vietnameză, maya din Mexic, dyirbal din Australia de N-E), clasificatorul denumește o clasă închisă de forme însoțind obligatoriu, în structura unui grup nominal, fie un numeral cardinal, fie un adjectiv demonstrativ. Se disting: *clasificatori de calitate*, care specifică numele în funcție de felul și forma entității (ceva asemănător, ca funcție, cu rom. *două* **fleici** *de porc*; *două* **triunghiuri** *de brânză topită*); *clasificatori de măsură*, care specifică numele în funcție de cantitatea la care se referă (ceva asemănător, ca funcție, cu rom. *două* **pachete** *de unt*, unde *pachet* semnifică și o anumită cantitate). • Pentru limbile în care există clasificatori, aceștia, ocurenți obligatoriu în structura lui GN, se deosebesc și de determinanți*, și de cuantificatori*, și de adjuncții* calificativi. Au rol important în încadrarea substantivului într-un anumit gen*.

G.P.D.

CLAUSULĂ / CLAUZULĂ

Parte finală, deosebit de elaborată, a unei fraze* ori a uei perioade* (situată în apodoză*) în care scriitorii greci și latini includeau efecte ritmice; este numită și *cadență*. Din aceste structuri a apărut proza ritmică, existentă atât în epoca medievală, cât și în literatura contemporană (sub forma prozei poetice); clausula dă naștere la forme ritmate, uneori însoțite de rime* și asonanțe*: *Și după ce ne arvunim noi și pe la anul, cu jurământ să umblăm tot împreună, ne-am despărțit unul de altul, răbigiți de frig și hămisiți de foame. /* **și hái fiecáre / pe la cása cui ne áre, / că mai bine-i páre** (Creangă); *Îi spunea fără sfială ce auzise și văzuse și ține-te: /* **că ăla ți-a zís așa / și i-ai răspúns așa** (Caragiale); *Universul e plin de forme și culori și simțurile dincolo de viața conștientă, atunci când gândul nu mai poate merge înainte, caută, dibuiesc și presimt o altă lume, / în care* **álte fórme se schițează, / în care álte culóri nălucésc, / în care álte súnete vibreáză** (Anghel). Clausula constituie una dinrte formele esențiale prin care elemente de pură prozodie intervin într-un spațiu nespecific, acela al prozei. • În latina medievală și, după modelul acesteia, în limbile romanice, clausula ia forma unei figuri ornamentale numită *cursus*, cadență finală de mai multe tipuri, greu de ilustrat pentru perioadele moderne (M. Aquien):

– *cursus planus*: – v / v – v (*cogitatióne metíri* – Dante);

– *cursus velox*: – v v / v – v v (*consília respondémus* – Dante);

– *cursus tardus*: – v / v – v v (*párte dell'ánima* – Dante):

Vezi APODOZĂ; PERIOADĂ.

M.M.

CLIMAX

Figură* sintactică, formă de enumerare realizată în gradație* ascendentă; efectul de intensificare al climaxului rezultă exclusiv din sensul termenilor seriei: **Saltă** *baba*, **fuge, zboară** (Alecsandri); *Te-am văzut, femeie* **stearpă, fără suflet, fără foc** (Eminescu); *Călărind vârtej, s-a dus / Nu departe într-apus / Și s-a-ntors din zarea largă* / **Slut și-ntins și mort**, *pe targă* (Arghezi). Într-o accepție mai largă, climaxul desemnează și gradația descendentă: *încă* **un an, o zi un ceas** */ și drumuri toate s-au retras / de sub picioare, de sub pas* (Blaga); *S-au făcut* **lumea, stihiile, ziua și focul** (id.). • În textul poetic, climaxul poate fi asociat cu alte forme ale repetiției*; anadiploză*/epanadiploză* sau poliptoton*/ parigmenon*; unele dicționare de retorică (H. Lausberg) consideră climax doar aceste asocieri, în special combinarea cu anadiploza. De exemplu, în versurile **A trăi** *fără*-**a iubi.** */ Mă mir ce* **trai** *o mai fi!* / **A iubi** *fără*-**a simți,** */ Mă mir ce dragoste-o fi!* / **A simți** *fără*-**a dori,** */ Mă mir ce* **simțire-o** *fi!* / **A dori** fără-a jertfi, / Mă mir ce **dor** o *mai fi!* (N. Văcărescu), climaxul (*a trăi... a iubi... a simți... a dori... a jertfi*) se combină cu o epanadiploză (*a trăi... trai, a simți... simțire, a dori... dor*), ea însăși alcătuită prin dispunerea simetrică a termenilor unui parigmenon (alăturarea unor derivate diverse de la același radical). Această reluare a unui termen precedent în termenul următor al secvenței poartă numele de *concatenație*. Dincolo de efectul retoric sau manierist al figurii, specific poeziei secolului trecut, în realizările moderne climaxul enumeră în serie metafore* ori simboluri*, rezultând uneori tocmai din această trecere de la un sens propriu la sensuri figurative: *Era-ntr-un vechi..oraș încremenit, / Plin de* **mister**, *de* **noapte** *și de* **moarte** (Philippide); *Pretutindeni e* **o tristețe.** *E o* **negare.** *E* **un sfârșit** (Blaga).

Vezi ANTICLIMAX; GRADAȚIE.

M.M.

CLIȘEU

Construcție cu formă fixă, adesea incorectă, având o frecvență considerabilă într-un anumit moment din evoluția limbii; clișeele sunt forme de stereotipie lingvistică situate în afara schemelor/șabloanelor admise de limba literară* pentru stilurile funcționale (vezi FUNCȚIONAL); *Sportivii* **vor face totul** *ca să învingă.* • Gradul de incorectitudine al clișeelor este diferit (V. Guțu-Romalo): clișee acceptabile gramatical, situație în care doar circulația exagerată face ca forma să nu fie recomandabilă: *la ora actuală* („acum"), *pe parcurs* („de-a lungul unei perioade de timp"), *în timp* („în cursul timpului"); clișee rezultate din modificări gramaticale (cel mai adesea prin conversiune*) ori din situări contextuale neacceptate de limba literară: *în principal* (substantiv cu prepoziție – adverb), *pe mai departe* („în continuare" – adverb cu prepoziție, poate o contaminare cu locuțiunea *pe viitor*), *luptă* **antidrog**, *program* **anticriză**, *protecție* **antifurt** (construcții cu adjective invariabile); clișee rezultate din asocieri semantice imposibile, între termeni opuși ori cel puțin incompatibili ca sens; de ex., adverbul fr. *assez* („destul (de)") asociat cu adjective superlative prin sens, în tendința de a se atenua semnificația globală a sintagmei: *assez extraordinaire* („destul de extraordinar"), *assez exclusif* („destul de exclusiv"); clișee rezultate din asocieri la origine metaforice/metonimice, dar al căror sens figurativ se pierde în uz: *insolență* **fără frontiere** („fără limite"), **Luceafărul** *poeziei* („Eminescu").

Vezi CULTISM.

M.M.

CLITIC

Clasă de forme, prezentă numai în unele limbi, caracterizată prin capacitatea de a manifesta simultan trăsături de cuvinte autonome și de forme lipsite de autonomie; ocupă o poziție intermediară între morfemele mobile* (vezi AUXILIAR) și cuvintele de sine stătătoare. Pierderea autonomiei*, în grade diferite de la o limbă la alta și de la o serie de clitice la alta, se manifestă prin perturbări de comportament, cum ar fi următoarele: pierderea accentului fonetic independent și gruparea prozodică cu un cuvânt principal, numit *suport**, cliticele ajungând să dobândească chiar statutul de forme nonsilabice, conjuncte* (ex. *văzându*-**l**; **i**-*am spus*-**o**); restrângerea posibilităților de distribuție sau specializarea acestora; violarea regulilor de topică, utilizarea cliticului caracterizându-se, în raport cu termenul suport, prin restricții mari de topică (ex. **l**-*am văzut* (antepunere) vs. *am văzut*-**o** (postpunere)); capacitatea dislocării, în unele situații, a formelor flexionare compuse* ale cuvântului suport (ex. *văzutu*-**l**-*am*; *am* **mai** *văzut*); participarea cliticului la reguli morfofonologice

proprii, constând în posibilitatea schimbării structurii accentuale a cuvântului suport (vezi: *dáți* și *dați-mi-l*) și a schimbării flexiunii și a regimului acestuia (vezi: *treci la loc!* (intr.) vs. *trece-l!* (tr.)). • Pentru clasificarea cliticelor s-au propus mai multe criterii: a) După poziția în raport cu termenul suport, se disting: *encliticele*, clitice grupate morfofonetic cu termenul anterior (este cazul articolului hotărât* din română sau al formelor latinești *-que* și *-cum*: *Arma virum***que** *cano* „cânt armele și bărbatul"; *me***cum**, *vobis***cum** „cu mine", „cu voi"); *procliticele*, clitice grupate morfofonetic cu termenul următor (este cazul curent al prepozițiilor și al articolelor nehotărâte*); *intracliticele*, care sparg structura unor forme verbale compuse (este cazul unor pronume atone românești din construcții ca: *datu-***i**-*am*; *gânditu-***s**-*a*). b) După clasa morfologică, se disting: clitice *pronominale*, corespunzând, în terminologia tradițională, formelor atone*, de pronume; clitice *adverbiale*, înregistrate, în gramatica românească, sub numele de semiadverbe* (vezi rom. *am* **mai / tot / și** *văzut*); clitice *verbale*, corespunzând formelor atone ale verbelor *a fi* și *a avea* (vezi formele de prezent ale verbului *a fi* din româna populară: *mi-***i** *dor*; *mi-***s** *frumos*; vezi formele contractate ale verbelor *a avea* și *a fi* din engleză: *I'***ve**; *you'***re**); clitice *prepoziționale* (în mod constant, prepoziția se grupează cu termenul următor: **în** *casă*, **de** *mic*; mai rar, se grupează și cu antecedentul: *atât* **de** *capabilă*); clitice *conjuncționale* (vezi conjuncția latinească *-que*); clitice *posesive*, prezente în română în vecinătatea numelor de rudenie (ex. *maică-***mea**; *ta*(*ică*)-**s**(**ă**)**u**; *soră/soru-***mea**); clitice *demonstrative*, prezente în româna populară, unde apar în vecinătatea unor substantive cu sens temporal: **as'** *noapte*, **as'** *vară*, *ăst*-an. c) După raportul cu termenul autonom, se disting: clitice fără corespondent autonom (cum sunt prepozițiile); clitice care au corespondente autonome, diferența dintre ele fiind fonetică și morfosintactică (este cazul formelor pronominale atone în raport cu cele accentuate*); clitice care apar numai ca variante fonetice, fiind circumscrise la vorbirea orală și populară (vezi, de ex., cliticele verbale românești și cele din engleză). • Unele clitice nu au decât o manifestare fonetică (vezi **as'** *noapte*). Altele au o semnificație mai profundă în ansamblul sistemului. Este, de ex., în română, cazul cliticelor *posesive* atașate numelor de rudenie, a căror apariție a fost pusă în legătură cu existența (sub)genului personal*, deci a sensibilității românei față de parametrul animatului*. Utilizarea acestora determină modificări atât în comportamentul morfosintactic al cuvântului suport, cât și al adjectivelor posesive (vezi absența articolului la substantiv, asociată cu amalgamarea flexionară a celor două forme: *soră-***sii**, *mă-***tii**). Dar cele mai semnificative din punct de vedere structural și tipologic sunt cliticele *pronominale*, a căror prezență într-o limbă are consecințe importante pentru morfologia verbului și pentru sintaxa propoziției. Morfologic, aceste limbi cuprind un set de reguli foarte stricte de ocurență a cliticelor pronominale în raport cu forma verbală suport și de coocurență cu alte clitice și cu afixele mobile (vezi, de ex., pentru română, regulile care reglementează apariția fiecărui clitic pronominal: **o** *dau*, **o** *voi da*, *dând-***o**, *aș da-***o**, **i-o** *dau* etc.). Sintactic, cliticele pronominale au caracteristica de a absorbi trăsăturile atribuite de suportul verbal: cazul și rolul tematic, satisfăcând cerințele de subcategorizare ale verbului, dar, în raport cu termenii corespunzători nonclitici, pun probleme speciale de semantică și de sintaxă, constând în legarea* lor obligatorie la distanță. Cliticele pronominale se includ în lanțuri* clitice, care leagă două sau trei componente coreferențiale, unul fiind cliticul, iar altul, fie un component vid (ex., $\hat{\imath}l_i$ *văd* [e_i]), fie un nominal lexicalizat (ex., $\hat{\imath}l_i$ *văd pe Ion*$_i$). • Ca parametru tipologic, cliticele pronominale, în limbile în care există, separă două categorii de limbi: limbi în care apar în distribuție complementară* cu pozițiile de subcategorizare (este cazul francezei, unde cliticele pronominale se leagă obligatoriu de o categorie vidă, apariția lor excluzând ocurența complementului lexicalizat); limbi în care cliticele pronominale dublează poziția de subcategorizare, situație existentă în română, cunoscută sub denumirea de «dublare* clitică» (vezi: $\hat{\imath}l_i$ *văd pe Ion*$_i$; $\hat{\imath}i_i$ *dau lui Ion*$_i$).
Vezi și ATON; DUBLARE; PRONUME; SEMIADVERB.

G.P.D.

CLITICIZARE

1. Pentru limbile care cunosc clitice* pronominale, cliticizarea denumește un caz special de pronominalizare* prin clitic, cu reguli stricte de ocurență a cliticului în raport cu forma principală, reguli distincte după cum limba acceptă

sau nu fenomenul dublării* (vezi CLITIC; DUBLARE). **2.** Proces de transformare, în anumite limbi, a unui lexem (cuvânt autonom) în clitic, limitat, uneori, la simpla pierdere a accentului și gruparea fonetică cu alt cuvânt, alteori, însă, mult mai complex, fenomenul fonetic asociindu-se cu mecanisme gramaticale mai profunde. Cliticizarea poate fi privită ca stadiu intermediar al procesului de gramaticalizare*, de pierdere a autonomiei, în general (vezi AUTONOMIE). Istoria articolului* românesc, ajuns, în unele dintre folosirile lui, la stadiul de afix gramatical (vezi *cartea elevului*), a cunoscut, cu siguranță, și stadiul intermediar de clitic, iar unele folosiri actuale ale articolului adjectival* și ale celui genitival* au toate caracteristicile unor folosiri clitice. • Cliticizarea este un proces, uneori, îndelungat, alteori, spontan, cu explicații diverse: de la simple cauze fonetice, de economie în exprimarea orală, până la cauze mai profunde, de sistem (vezi, în română, sensibilitatea față de parametrul «animatului*» (= rudenia), care a determinat apariția cliticelor posesive pe lângă numele de rudenie). Uneori, perechea clitic – cuvânt autonom coexistă în limbă, având fiecare o istorie diferită; vezi, în română, distincția dintre formele paralele de prezent ale verbului *a fi*: *sunt* vs. *-s*, ambele provenind din latină, prima, din forma de conjunctiv, a doua, din forma de indicativ prezent. Dar păstrarea formei clitice n-a fost posibilă decât în cadrul operației de cliticizare, manifestată fonetic prin găsirea suportului pentru forma devenită asilabică: *mi-s frumos*, *eu-s unul*.

G.P.D.

COALESCENȚĂ

1. În fonetică, tip de schimbare fonetică prin care două sunete succesive fuzionează în rostirea legată devenind un sunet unic; acesta are trăsături identice cu cele ale sunetelor originare și trăsături proprii, distincte: de ex., *ts* [ț] în rom. *cât să*. În fonologie, formă în care se manifestă neutralizarea unor opoziții fonologice: de ex., secvența rom. [ts], în distribuție complementară cu sunetele rom. [t], [s], a fost interpretată ca monofonematică, reprezentând neutralizarea dintre fonemele /t/, /s/. Circulă și cu denumirea **asimilare coalescentă** sau **reciprocă**. **2.** În gramatică, modalitate de legătură sintactică a componentelor unei propoziții, caracterizată printr-un înalt grad de fuziune a verbului și a unuia dintre actanți*. Fuziunea se manifestă prin încorporarea actantului în forma verbului, cum se întâmplă în unele limbi amerindiene, unde numele este inserat între radical și afixul actanțial (*apud* G. Lazard, 1994), ori prin pierderea parțială sau totală a autonomiei morfosintactice a numelui, cu sau fără încorporarea actantului, cum se întâmplă în cazul actantului cuvintelor compuse (fr. *maintenir*, *culbuter*, E. Benvenise, 1966) și al locuțiunilor verbale (rom. *a ține minte*, *a da brânci*, *a da poruncă*; fr. *prendre feu*, *porter plainte*). Coalescența stă la baza constituirii grupurilor sintactice neanalizabile. Actanții încorporați îndeplinesc rolurile de locativ (vezi *a ține minte*), de instrumental (vezi fr. *maintenir*) sau de pacient* (*a da poruncă*), nu însă și pe acela de agent* (*apud* Lazard, 1994). Primele semne ale fuziunii grupului sunt pierderea flexiunii nominalului și a articolului, urmată de pierderea calității actanțiale. **3. Coalescență/metaforă coalescentă.** În retorică, metaforă* cu ambii termeni (cel metaforizat și cel metaforic) exprimați în text; termenul este împrumutat din teoria sincretismului, așa cum a fost aceasta formulată de N.S. Trubețkoy în *Principii de fonologie*. Coalescența mai este numită și *metaforă explicită* sau *in praesentia*: **Școala** *mi-e* **câmpul, dascăl** *mi-e* **pădurea** / *Și iscălesc frăția cu securea* (Arghezi).

Vezi IMPLICAȚIE; METAFORĂ; SINCRETISM.

C.S.(1); G.P.D.(2); M.M.(3).

COD

Sistem convențional explicit de semne (semnale* sau simboluri*) și de reguli de folosire a lor, prin care se transmit informații de la emițător* la receptor* în cadrul comunicării* sau se transpune o informație dintr-un sistem în altul. Limbile naturale îndeplinesc calitatea de cod pentru că servesc la elaborarea și fixarea formelor de cunoaștere; de asemenea, ele utilizează ansamblul coerent al semnelor lingvistice, încadrate într-o schemă de comunicare. Prin intermediul codului, un mesaj capătă o altă formă; de ex., un mesaj sonor dintr-o limbă naturală se poate transforma într-un mesaj grafic, în funcție de canalul* folosit: vorbire (cod oral) sau scriere (cod scris). Limbile naturale sunt coduri imperfecte deoarece nu există o corespondență de la 1 la 1 între semnificant* și semnificat*; ele se caracterizează prin omofonie*, polisemie* și ambiguitate*. În schimb, limbile naturale sunt necesare în expli-

citarea celorlalte coduri, în care unitățile au un caracter discret* (adică finit, restrâns, precis, construit, convențional), cu reguli de combinare mai simple sau mai complexe: codul rutier, codul Braille, alfabetul Morse, muzica, stenografia, simbolurile utilizate în demonstrația științifică. În cadrul ultimelor coduri, se procedează la transpunerea unei informații dintr-un sistem în altul. Comunicarea se face, în general, prin coduri mixte. • Codurile se manifestă în diverse domenii de activitate și au caracteristici care le pot diferenția destul de mult: de la codurile practice (codul rutier, feroviar, maritim), la scrierea* alfabetică sau de alte tipuri (Morse, Braille), la muzică, rituri sau la codurile kinezice (gesturi, mimică), ș.a.; un loc aparte îl ocupă codurile științifice, mai ales cele care dispun de sisteme închise (fizica, chimia, logica, matematica). • Caracterizarea codurilor se poate face mai precis în câteva domenii de activitate. 1. În teoria informației, codul desemnează un inventar de simboluri arbitrar alese, însoțite de un ansamblu de reguli de compunere a „cuvintelor" codificate și adesea puse în paralel cu un dicționar* sau lexicon al limbii naturale. În tratamentul automatic al informației, codul se dedublează într-un ansamblu de simboluri* conținând instrucții și fiind susceptibil de a fi însușit de mașină. 2. În teoria comunicării lingvistice, se exploatează opoziția cod/mesaj* (R. Jakobson), când se articulează două componente permițând producerea mesajelor. 3. În semiotică*, codul este o combinatorie a trăsăturilor pertinente sau un ansamblu de unități care au o legătură bazată pe o asociație de formă* și de conținut*. Codurile din semiotică prezintă cracteristici mai mult sau mai puțin diferite în funcție de domeniul concret de manifestare* (muzică, teatru, dans, pictură ș.a.) 4. În sociolingvistică*, codul este definit ca funcție a sistemului de relații sociale. Considerându-le drept diacritice lingvistice care servesc ca normă pentru comportamentul de rol, unii autori disting codurile (limbi diferite) de subcoduri (varietăți ale aceleiași limbi). Fiecărei comunități îi este specifică o anumită *matrice* a codurilor și subcodurilor, dependentă funcțional de matricea comunicativă (a rolurilor) din acea comunitate. La alți autori, termenul este folosit generic, desemnând orice tip de varietate lingvistică utilizată într-o comunitate. În raport cu anumite particularități de structură lingvistică se distinge între coduri *elaborate* și coduri *restrânse* (B. Bernstein). Primul tip de coduri este utilizat pentru transmiterea unor reacții verbale individuale, fiind caracterizat prin posibilități reduse de predicție asupra structurii și a organizării mesajelor. Al doilea tip de coduri este specific modurilor rituale de comunicare intracomunitară, servind la definirea și consolidarea formei unor relații sociale de tip inclusiv: posibilitățile de predicție lexicală și sintactică sunt maxime, neexistând practic diferențe individuale.

A.B.V. (1-3); L.I.R. (4).

CODARE / CODAJ / CODIFICARE

1. În procesul comunicării* și în semiotică*, operație complexă prin care anumite semnale* ale codului* sunt selectate și introduse în canal* (și în procesul de comunicare), într-o nouă formă codificată de către emițător. Operație de transformare a mesajului* într-o nouă formă codată (sau codificată). • În sens restrâns (în teoria informației), codarea reprezintă ansamblul operațiilor de construire a unui mesaj într-un cod dat. Vezi COD; DECODARE. **2.** Modul în care o anumită informație, semantică sau gramaticală, se actualizează în realizarea concretă a unei limbi, fie sub forma lexicalizării*, adică a alegerii anumitor lexeme din inventarul general al limbii, fie sub forma alegerii anumitor procedee morfologice sau a unor mecanisme de structurare sintactică proprii unei limbi. Deși codarea gramaticală și cea lexicală sunt distincte ca procedee, ele coexistă în orice proces de comunicare. Codarea reprezintă, în esență, trecerea de la o structurare semantico-abstractă a informațiilor spre organizările sintactico-morfologice și lexicale proprii unei limbi. • Ca parametru tipologic, sunt semnitificative: a) *codarea argumentelor**, formele gramaticale pe care argumentele le îmbracă în structura sintactică a unei limbi, limbile deosebindu-se pe tipuri structurale în funcție de schema (tiparul) de codare ales. Astfel, se deosebesc tipul acuzativ*, limbi care preferă selecția agentului* în poziția subiectului (cum sunt cele indo-europene), de tipul ergativ*, limbi care preferă selecția pacientului* în poziția subiectului, agentul fiind realizat prin forma cazului ergativ* (vezi ERGATIV; TIPOLOGIE); b) *codarea topicelor**, mecanisme gramaticale proprii fiecărei limbi, în primul rând, de natură sintactică, dar și morfologice în unele limbi, de așezare a argumentelor în poziție topică; sin. *topicalizare** sau *tematizare** (vezi TOPICALIZARE).

A.B.V. (1); G.P.D. (2).

COERENȚĂ

În teoria textului*, ansamblu de trăsături care asigură unitatea *semantică* a unui set de propoziții/fraze, astfel încât acestea să formeze un tot unitar din punctul de vedere al semnificației; componentă esențială în definirea textului. • Condițiile pentru ca o secvență de fraze să posede coerență semantică, alcătuind astfel un text, sunt (T. Van Dijk, E. Vasiliu): a) propozițiile/frazele șirului trebuie să prezinte identitate referențială (să desemneze aceeași realitate lingvistică, deci să fie *coreferențiale*); secvența *M-am întâlnit cu* **Ion. El** *mergea pe stradă* este coerentă semantic numai dacă *Ion* și *el* sunt co-referențiali, deci dacă propozițiile derivă dintr-o secvență intermediară *M-am întâlnit cu* **Ion. El, adică Ion,** *mergea pe stradă*; b) sensul global al textului nu reprezintă exclusiv suma semnificațiilor frazelor constituente, ci trebuie să aducă un supliment de semnificație; această condiție nu este general acceptată, dar cercetările consacrate gramaticii textului subliniază anumite proprietăți ale acestuia derivate din existența „plusului" semantic; textul reprezintă cadrul în interiorul căruia frazele se dezambiguizează (vezi DEZAMBIGUIZARE) – exemplul mai sus; textul are alte posibilități de parafrazare decât fraza, putând fi supus unei reducții până la obținerea unui *rezumat* minimal, care ar reprezenta structura sa profundă. Subordonarea textului față de posibilitatea de a fi rezumat a fost contestată (Van Dijk, Vasiliu); piesa lui Shakespeare *Romeo și Julieta*) poate fi, eventual, rezumată: *Romeo și Julieta se îndrăgostesc unul de celălalt. Din cauza conflictului dintre familiile lor, ei nu se pot căsători. Julieta se decide să simuleze moartea, pentru a evita o căsătorie pe care i-o impune familia ei. Romeo crede că Julieta a murit și se sinucide. Când Julieta constată că Romeo a murit, se sinucide și ea.* Este însă greu de ajuns din nou de la acest rezumat-structură profundă la textul de suprafață. Vezi COEZIUNE; TEXT.

M.M.

COEZIUNE

1. ~ a grupurilor* sintactice Legătură sintactică între componenții grupurilor, ca efect, pe de o parte, al atracției exercitate de centru* (sau cap* de grup) asupra argumentelor*, iar, în mai mică măsură, ca efect al constrângerilor impuse de argumente unele asupra altora. În planul formei gramaticale, coeziunea se manifestă diferit de la o limbă la alta, prin restricții de caz*, de poziție, de acord, de topică și selecționale* impuse de centru vecinătăților; în planul organizării abstracte de adâncime*, coeziunea este efectul trăsăturilor inerente* ale centrelor predicative, manifestate prin atribuirea rolurilor tematice* și a cazului abstract (vezi CAZ_{IV}). **2.** În teoria textului*, ansamblul de trăsături care asigură unitatea *sintactică* a textului, marcând legătura în secvența de unități lingvistice (propoziții/fraze); element definitoriu în conceptul de text. • Caracterul de tot unitar al textului fiind stabilit la nivel extrafrastic, se consideră că factorii de continuitate care asigură (în grad diferit) coeziunea sunt: a) repetarea (în mod obligatoriu cu același sens a elementelor lexicale în propoziții diferite ale aceleiași secvențe: *am citit o* **carte. Cartea** *era pasionantă*; b) relativa unitate a sistemului pronominal, ceea ce presupune apariția unor paralelisme în schema sintactică, asociate cu înlocuirea elementelor lexicale (compatibilitatea semantică trebuie avută în vedere): **El** *învață la anatomie.* **Ea** *lucrează în laborator.* **Amândoi** *se pregătesc pentru examene* (dar nu și ***Amândoi** *sunt în vacanță*); c) pro-formele, adică substituirea unor elemente lexicale prin altele, care le pot înlocui; deicticele* cu referire la substantivele din propoziții precedente au, de obicei, această funcție: *Elevii și-au scris* **compoziții. Acestea** *au fost bine notate*; *Pentru azi s-au dat* **dispoziții** *speciale.* **Ele** *vor fi aplicate în toate orașele.* Există și substitute pentru verbe (*a face* poate fi considerat un astfel de substitut: *Ion* **învață,** *dar nu* **o face** *cu plăcere* (E. Vasiliu); d) relativa unitate a sistemului timpurilor verbale și a aspectului contribuie la organizarea secvenței de propoziții/fraze în text; condiția ține însă mai mult de aspectele semantice ale unității textuale decât de cele sintactice (vezi COERENȚĂ); e) paralelismele* și anaforele* (în sens larg), ca forme de reiterație percepută la toate nivelele: conjuncțiile (copulative, conclusive, cauzale), demonstrativele care reiau un substantiv/pronume deja exprimat, cuvintele al căror sens trimite la o frază anterioară: *Ion i-a spus Mariei că e frumoasă* **și/iar** *ea i-a mărturisit că îl iubește*; *Afară e frig.* **De aceea** *ne îmbrăcăm cu haine groase*; *Avem bilete la teatru și mâine mergem la concert.* **Deci** *ne pregătim pentru o perioadă de distracții.* Din (a), (b), (e) rezultă că unele trăsături ale coeziunii nu sunt

total independente de aspectele semantice ale textului.
Vezi COERENȚĂ; TEXT.

G.P.D. (*1*); *M.M.* (*2*).

COINDEXARE

Procedură constând în atribuirea aceluiași indice (*i* sau *j*) unui substitut* și antecedentului* său, pentru a asigura referința substitutului, și, mai general, atribuirea aceluiași indice la două componente dintr-un enunț, pentru a le marca grafic identitatea de referent. În GB*, coindexarea se utilizează pentru componentele lipsite de referință proprie, care, prin marcare cu același indice, își procură referința de la un termen referențial; în cazul deplasărilor*, asigură interpretarea sintactico-semantică a componentului deplasat. Astfel, sunt legate prin coindexare pronominalele* și antecedentul lor (ex. *Profesorul*$_i$ *acordă note mari elevilor lui*$_i$); anaforele* (reflexive și reciproce) și nominalul subiect (ex. *Ion*$_i$ *se*$_i$ *apără*); subiectul nelexicalizat PRO* din completivele nonfinite (infinitiv, iar, pentru română, infinitiv, conjunctiv și supin) și nominalul din regentă care îi asigură referința (ex. *elevii*$_i$ *pot* [*pleca* PRO$_i$]); cliticul pronominal și pozițiile de subcategorizare, lexicalizate sau nelexicalizate (ex. *îl*$_i$ *văd pe Ion*$_i$; fr. *Je le*$_i$ *vois* [e$_i$]); componentul deplasat și urma* lui (ex. *Pe cine*$_i$ *ai văzut* [e$_i$]?).
Vezi LANȚ; LEGARE.

G.P.D.

COLECTIV

1. Categorie restrânsă de substantive delimitată mai ales pe baza criteriului semantic: capacitatea de a desemna o mulțime de obiecte de același fel: *cârd*, *ceată*, *grup*, *mulțime*, *stol*. Formele de plural ale acestor substantive desemnează, în fapt, mai multe mulțimi de același fel. Substantivele pot fi de gen neutru sau feminin. Utilizarea lor cu funcție de subiect în propoziție conduce, în limba română actuală, la apariția unor fenomene de acord după înțeles*. • În limba română, s-au format mijloace derivative specializate pentru a exprima ideea de colectiv, cum sunt sufixele *-iș* (*aluniș*, *frunziș*, *mărăciniș* etc.) și *-ime* (*mulțime*, *tinerime*, *țărănime* etc.). Unele elemente aparținând substantivelor colective indică mulțimi exacte: *cvartet*, *deceniu*, *secol* etc. **2.** Subclasă a numeralului cardinal* care desemnează colectivități numerice: *amândoi*, *tustrei*, *tuspatru* etc. Numeralul cardinal colectiv poate funcționa în propoziție ca substitut al unui substantiv (**amândoi** *au venit*) sau ca adjectiv (**amândoi** *elevii au venit*).

C.C.

COLOCAȚIE

Concept care desemnează mai multe tipuri de relații sintagmatice*, bazate pe interdependența dintre lexemele* care tind să fie utilizate alături în aceleași contexte. Nu s-a căzut de acord dacă aceste posibilități de colocație fac parte din sensul cuvintelor sau țin numai de distribuția* lor. De exemplu, unul dintre sensurile cuvântului *noapte* poate reprezenta o colocație față de *negru*. În cazul aceleiași colocații se stabilesc legături între sinonime, contrarii, cupluri complementare. Termenul este utilizat mai ales în semantica* anglo-americană și cu totul izolat în lingvistica românească.

A.B.V.

COLOCUTOR

Vezi INTERLOCUTOR.

COLON

Fiecare dintre părțile/membrii în care poate fi împărțită o frază* sau o perioadă*; nu se suprapune peste nici o delimitare sintactică obișnuită (parte de propoziție/grup verbal* ori nominal*/propoziție în frază), colonul nefiind definit din perspectivă pur sintactică, ci și din punct de vedere prozodic (dimensiunea comparabilă/egală a membrilor îl apropie de măsură*; succesiunea accentelor*, de ritm*); fără să fie o figură* de stil, colonul apare atât în poezie, cât și în proză: *Prin vămile veciei* / **Nici vremea nu le trece cu visele mândriei,** / **Nici suflete nu intră, nici suflete nu ies** (Eminescu); *Și acei ce poartă pe aripile lor diafane întunericul, cât ține ziua, făcându-se una cu scoarța copacilor ori cu pulberea cenușie a drumurilor, încep să zboare și ei pătând aerul,* **zdrențe de catifea și bucăți de mătase, cusuții cu fir și stropiții cu purpură,** *somnoroși întâi și nesiguri, mai vioi pe urmă și mai îndrăzneți, căutând* **raza care cheamă și nălucește, nectarul care îmbată și dă viață** (Anghel): • În special în realizările sale poetice sau retorice, colonul ia forma paralelismului* sintactic, construcția introducând – în

plus față de simetrie – o coordonată numerică (situată în continuarea clasicului *numerus* al retoricienilor antici și medievali); colonul ia, astfel, formă de: a) bicolon, paralelism sintactic cu doi termeni: *În focu-ți când mă prigoresc, /* **Atunci îmi pare că trăiesc! / Atunci mă știu cu viață!** (A. Văcărescu); *căci dacă s-ar întâmpla ca,* **pe de o parte să sporească elementul latin în sunetele cuvintelor,** *iar,* **pe de alta, să scadă intensitatea operațiunii intelectuale a celor ce le întrebuințează,** *atunci s-ar da o lovitură de moarte vieții naționale în principala ei manifestare* (Maiorescu); b) tricolon, paralelism sintactic cu trei termeni, de dimensiuni variate, construcție dintre cele mai răspândite în poezia romantismului, dar și în proza descriptivă/poetică: **Atâta murmur de izvor, / Atât senin de stele / Și un atât de trist amor** / *Am îngropat în ele* (Eminescu); *Conacul din Lespezi era* **bătrân, modest** *și* **prietenos** (Rebreanu). Intensificarea presupusă de repetarea în tricolon poate crea în frază efecte simetrice (vezi începutul și sfârșitul exemplului): *Aicea* **țipa, ocăra și blestema** *numai dumneaei, iar dumnealui* **asculta, înghițea și tăcea** (Caragiale); c) isocolon, frază împărțită total sau parțial în membri sintactici și metrici de dimensiuni asemănătoare: **Cavalerii se îndreptau și ei** [10], **trăsăturile se învecinau** [9], **mirezmele se-amestecau** [9], **bicele purtau un șfichi de floare** [10] **și miile de petale cădeau** [10] **în noroiul drumului** [7] **sub copitele cailor** [8]. (Anghel).

Vezi PARALELISM SINTACTIC; PERIOADĂ.

M.M.

COMANDĂ

1. Sin. *ordin* (vezi IMPERATIV; ORDIN). **2. C-Comandă.** În GB*, abreviere pentru comanda de constituent (engl. *constituent-command*); denumește tipul de relație structurală ierarhică stabilită între elementele unui indicator* sintagmatic dacă sunt îndeplinite următoarele condiții: a) A nu domină pe B; b) B nu domină pe A; c) primul nod* din ramură care domină pe A domină și pe B; vezi schema:

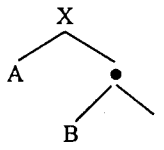

Relația dintre un subiect și un obiect este de C-Comandă; subiectul comandă obiectul, deoarece subiectul ocupă într-un arbore poziția lui A, iar obiectul poziția lui B. • În GB, teoria anaforelor* și, implicit, a «legării*» se bazează pe C-Comandă, fiind un tip special al relațiilor de C-Comandă în care intervin și constrângeri de coreferință. Astfel, se spune că A se «leagă» cu B dacă: a) A «comandă» pe B; b) A și B sunt coindexate. Relațiile dintre un subiect și o anaforă (un reflexiv în acuzativ sau în dativ, din construcții ca: Ion_i *se*$_i$ *laudă* [e_i]; Ion_i *își*$_i$ *impune ceva* [e_i]) au caracteristicile formale ale «legării», căci subiectul «comandă» obiectul, direct sau indirect, iar cei doi constituenți sunt coindexați.

G.P.D.

COMBINARE

1. În teoria relațiilor* formulată de L. Hjelmslev, relație de tip facultativ* manifestată în cadrul succesiunilor de elemente, deci pe axa sintagmatică* a limbii (vezi CONSTELAȚIE). **2.** Procesul prin care o unitate lingvistică intră în relație sintagmatică (de coocurență) cu una sau alte unități pentru realizarea unor unități și grupuri mai largi; expresie a funcției combinatorii* a unităților lingvistice: fonemele* se combină între ele și se obțin morfemele*; din combinarea morfemelor rezultă cuvintele*; din combinarea cuvintelor rezultă grupurile* sintagmatice și propozițiile*. • Combinarea unităților se realizează după reguli de combinare proprii fiecărui nivel* lingvistic și fiecărei limbi; cele mai numeroase și mai restrictive reguli privesc combinarea la nivel sintactic.

G.P.D.

COMBINATORIU,-IE

1. Funcție ~ Aptitudine a oricărei unități lingvistice de a stabili relații de succesiune (sintagmatice*) cu altă unitate (alte unități) în vederea obținerii unor combinații mai largi, aparținând nivelului* lingvistic superior (vezi COMBINARE$_2$). **2. Analiză** ~ Vezi ANALIZĂ$_{2,2}$. **3. Variantă** ~ Realizare (actualizare) a unei unități abstracte (fonem* sau morfem*) condiționată contextual, deci determinată de apariția într-o anumită vecinătate fonetică; sin. *pozițională*; *condiționată*. Se opune variantelor libere*, necondiționate de o anumită vecinătate. Variantele combinatorii ale aceleiași unități sunt în distribuție complementară*. Astfel, în română, fone-

mul /*l*/ cunoaşte patru variante combinatorii [*l*, *l'*, *l°*, *l'°*], dintre care cea palatalizată [*l'*] se realizează înaintea vocalelor palatale*: *leg*, *licurici*, *leagăn*, cea labializată [*l°*], înaintea vocalelor posterioare*: *lup*, *loc*, *loază*, iar cea labio-palatalizată [*l'°*], înaintea triftongului* -ęoa: *leoarcă* (E. Vasiliu).

G.P.D.

COMENTARIU

1. Dintr-o perspectivă pragmatică* asupra structurii enunţului, acea parte din enunţ care aduce informaţia nouă, adăugând ceea ce este nou la ceea ce este deja cunoscut; asigură avansarea în procesul comunicării; sin. cu *remă**. Se opune *temei** (sau *topicului*), partea din enunţ care conţine informaţia anterioară, cunoscută. Cum informaţia nouă se află în focus*-ul discursului, iar informaţia veche, în fundalul ei, comentariul devine sin. cu *focus*. • În limbile puternic marcate sintactic şi cu structura S(ubiect)-V(erb), deci cu subiectul precedând verbul, cum sunt limbile romanice sau slave, topicul se află la începutul enunţului, iar comentariul (sau focusul) spre sfârşitul lui, considerându-se că partea până la V(erb), reprezentată de grupul nominal subiect, este topicul, iar ceea ce începe cu V(erbul), considerat ca fiind purtătorul în cel mai înalt grad al noii informaţii, reprezintă comentariul. **2.** În construcţia unui text literar, propoziţii sau grupuri de propoziţii incidente*.care, întrerupând o organizare sintactică, se intercalează parantetic, deci fără legătură sintactică. Rolul unui comentariu este extrem de variat: poate introduce explicaţii suplimentare, indicaţii ale naratorului asupra conţinutului replicilor sau asupra mişcărilor şi a comportamentului personajelor, detalii asupra gândurilor lor interioare etc. Comentariul apare atât în fragmentele narative, cât şi în partea de text constituind replicile personajelor sau monologul* interior. Vezi, de ex., comentariul autorului introdus în replica unui personaj: „–*Ba să te baţi, ai auzit?* **izbucni deodată Polina cu un glas care parcă piui în liniştea dimineţii**. *Sunt muierea ta şi am dreptul la zestre.*“ (M. Preda) **3.** ~ **filologic** Vezi FILOLOGIE. **4.** ~ **stilistic** Vezi STILISTICĂ.

G.P.D.

COMINAŢIE

Figură* a adresării, specifică stilului oratoric, prin care vorbitorul formulează o ameninţare sau un avertisment la adresa interlocutorului presupus ori a întregului auditoriu. În poezie, cominaţia apare cu deosebire în monologurile adresate: *Arald, ce însemnează pe tine negrul port/ Şi faţa ta cea albă ca ceara, neschimbată?/ Ce ai, de când pe sânu-ţi tu porţi o neagră pată,/ De-ţi plac făclii de moarte, cântare-ntunecată?/* **Arald, de nu mă-nşeală privirea, tu eşti mort!** (Eminescu). • Gh. Dragomirescu distinge, alături de cominaţia pură, cominaţia *ipotetică*: *Când nu vom mai putea răbda,/ Când foamea ne va răscula,/* **Hristoşi să fiţi, nu veţi scăpa/ Nici în mormânt** (Coşbuc) şi cominaţia *aluzivă* : *Mulţi durară, după vremuri, peste Dunăre vreun pod,*(...)*/ Au venit şi-n ţara noastră de-au cerut pământ şi apă — / şi nu voi ca să mă laud, nici că voi să te-nspăimânt:/* **Cum veniră, se făcură toţi o apă şi-un pământ** (Eminescu).

M.M.

COMISIV

Tip de act de limbaj; vezi ACT_{II}; ILOCUŢIONAR.

COMITATIV

1. Caz* cu valoare concretă exprimând asocierea la subiect sau la obiect pentru realizarea acţiunii. În limbile cu flexiune cazuală redusă (vezi limbile romanice), nu există un comitativ în accepţie morfologică, ci numai ca rol* semantic (vezi CAZ), exprimându-se cu prepoziţiile care indică „asocierea“ (rom. *cu*, *împreună cu*). **2. Verb** ~ Verb care include în matricea lui semantică semul [+asociere]: *a însoţi*, *a escorta*.

G.P.D.

COMPARATIV,-Ă

1. Grad ~ Unul dintre termenii distincţi ai categoriei* gramaticale a comparaţiei*, cu trei manifestări el însuşi: *comparativ de superioritate* (*X este* **mai înalt** *decât Y*); *comparativ de inferioritate* (*X este* **mai puţin înalt** *decât Y*); *comparativ de egalitate* (*X este* **la fel de înalt** *ca Y*). • Semantic, asociază valorile de „gradare“ şi de „comparaţie“, exprimând compararea gradului în care este posedată o însuşire de către obiecte diferite sau de acelaşi obiect în momente diferite (*X este mai înalt decât Y*; *X este mai înalt decât anul trecut*) sau compararea gradului în care sunt posedate însuşiri diferite de către acelaşi obiect (*X este tot atât de lat cât şi de lung*) sau compararea gradului în care se manifestă caracte-

ristici ale acțiunii (*X învață mai ușor decât Y*). Semnificația acestor construcții se reduce, uneori, la aprecieri comparative între dimensiuni și calități, fără o specificare exactă a gradului în care însușirea însăși este posedată. Astfel, construcția *X este mai înalt / mai puțin înalt decât Y* nu poartă presupoziția că *X* și *Y* sunt „înalți", ci compară dimensiunea «înălțimii» înseși, X și Y putând fi, în sine, și cu trăsătura „scund". • Sintactic, gradul comparativ apare într-o structură (construcție) cu trei termeni, reunind adjectivul (sau adverbul) și două nominale; cel de al doilea, cel cu care se face comparația, este realizat prin complement (vezi 3: *X este mai frumos* **decât Y**) sau prin propoziție (vezi 4: *X este mai frumos* **decât este Y**). • Marcarea gradului comparativ diferă de la o limbă la alta. În română are o exprimare analitică*, utilizându-se morfeme libere*, de origine adverbială: *mai*, pentru comparativul de superioritate, grupul *mai puțin*, pentru comparativul de inferioritate, și grupurile *la fel de*, *tot atât de*, *deopotrivă de*, pentru comparativul de egalitate (vezi COMPARAȚIE). **2. Complement de mod** ~ Specie de complement circumstanțial* subordonată complementului de mod* (sau modal) care exprimă, în cadrul unei relații comparative, termenul cu care se face comparația. Aparține construcției ternare comparative. Apare, facultativ, pe lângă un adjectiv (sau adverb) la gradul pozitiv*; *neagră* **ca noaptea**, dar este implicat obligatoriu, chiar dacă nu este exprimat, de un adjectiv (adverb) la gradul comparativ sau la superlativul* relativ: *X este mai înalt* **decât Y;** *X este cel mai înalt* **dintre noi**. • Legarea de regent este joncțională, realizându-se prin prepoziții (*cel mai bun* **dintre**...), prin locuțiuni prepoziționale (*mai bune acum* **față de** *luna trecută*), prin adverbe comparative (vezi 5.: *frumoasă* **ca (și)** *tine*). Selecția mărcilor depinde de tipul de comparație: de egalitate vs. de inegalitate (*ca* (*și*) vs. *decât*) și de gradul de comparație al regentului: comparativ vs. superlativ relativ (*ca*, *decât* vs. *dintre*, *din*). **3. Circumstanțială de mod** ~ Specie de propoziție circumstanțială*, subordonată modalei*, care exprimă, în forma unei propoziții, termenul al doilea al comparației. Se introduce obligatoriu joncțional, conectivele* selectate fiind diferite după tipul de comparație: de egalitate (*cum*, *precum*, *după cum*, *la fel cum*) vs. inegalitate (*decât*, (*față*) *de cum*); o comparație calitativă vs. una cantitativă (*cât*, *pe cât*, *pe atât*) sau o comparație condițională (numită și ireală*: *ca și cum*, *ca și când*, *de parcă*). **4. Adverb** ~ Clasă restrânsă de adverbe și de locuțiuni adverbiale cu rol de relație, asigurând legarea de regent, în cadrul unei relații comparative, a termenului cu care se face comparația (*ca*, *decât*, *cât*; *cum*, *precum*, *după cum* etc.). Primele (*ca*, *decât*, *cât*), care sunt și cel mai frecvent denumite adverbe comparative, au două caracteristici speciale: oscilează între regimul prepozițional și cel adverbial (vezi, de ex., selecția cazului acuzativ în: *învață ca mine / mai bine decât mine*, alături de construcții în care termenul cu care se face comparația păstrează forma termenului comparat: *Îmi place mai mult* **mie decât ție;** *Vorbește la fel de arogant* **cu mine ca și cu tine**); *decât* și *cât* introduc atât complemente, cât și propoziții (*Învață mai bine* **decât X / ~ decât înveți tu**).

G.P.D.

COMPARATIV-ISTORIC,-Ă (METODĂ ~) Metodă de bază în cercetarea diacronică* a limbilor înrudite; inițiată în sec. al XIX-lea și definitivată prin analiza comparativă a limbilor indo-europene (vezi CLASIFICARE; FAMILIE). Constă în compararea cuvintelor cu sensuri similare din două sau mai multe limbi a căror înrudire este admisă ipotetic și în stabilirea unor corespondențe fonetice sistematice, condiționate contextual, cu scopul de a demonstra existența relației genetice presupuse și de a reconstrui formele comune originare. Modalitatea de reprezentare a descendenței limbilor acreditată de metoda comparativ-istorică este arborele* genealogic. Se admite existența unor procese de scindare a unor limbi primare comune (protolimbi*), produse succesiv, în diverse epoci. În structura arborelui unei familii de limbi, protolimbile constituie nodurile care se ramifică în urma acumulării fenomenelor de divergență lingvistică. Metoda comparativ-istorică permite reconstrucția* protolimbilor neatestate (de ex., vechea germanică ori slava comună) sau, în cazul protolimbilor atestate, reconstrucția eventualelor variante neconsemnate în scris (regionale, populare, tardive), dar continuate de limbile modeme (forma latină clasică atestată *pluvia*, de ex., nu explică formele din limbile romanice; urmărirea corespondențelor fonetice sistematice a permis reconstruirea formei neatestate **plovia*. Sunt situații în care reconstrucțiile au fost confirmate

prin descoperirea ulterioară a unor atestări. Vezi, de ex., formele *connoscere* sau *disculcius*, presupuse de specialiști și identificate ulterior în texte). Aplicarea metodei comparativ-istorice se întemeiază pe două postulate: arbitrarul semnului* lingvistic și regularitatea schimbărilor fonetice. Primul stă la baza alcătuirii listelor de concordanțe lexicale dintre limbi, determinând excluderea cuvintelor a căror similaritate se explică prin caracterul lor motivat* (împrumuturi*, cuvinte onomatopeice* sau provenite din limbajul copiilor etc.) ori este accidentală. În toate celelalte cazuri, relația dintre forma sonoră a cuvintelor și sens nefiind motivată, similaritățile fonetice și semantice dintre limbi nu pot fi explicate decât prin originea lor comună. O valoare probantă deosebită o are similaritatea formelor gramaticale neregulate sau a formelor din paradigmele* cu supletivism*. Al doilea postulat determină verificarea, într-un material lexical cât mai cuprinzător, a concordanțelor fonetice care funcționează în anumite contexte, în limbile considerate, pentru a avea certitudinea caracterului sistematic al acestora. De aceea, unul dintre rezultatele cele mai importante ale cercetărilor comparativ-istorice a fost formularea legilor* fonetice specifice diverselor limbi. Cele două postulate menționate sunt complementare, ultimul conferind metodei comparativ-istorice o valoarea practică (prin stabilirea unor criterii interne pentru a distinge cuvintele moștenite de împrumuturi) și posibilități de aplicare predictivă (îndeosebi în reconstituirea prototipurilor). Eficiența metodei comparativ-istorice este dependentă de dimensiunile corpusului de date utilizat. Cu cât epoca de scindare a unei unități primare este mai veche, aplicarea metodei devine mai dificilă, pentru că datele de care dispunem sunt mai sărace. Oricum, întrucât metoda se bazează pe comparația unor cuvinte, reconstrucția detaliată a mărcilor morfologice, a sintaxei și a sistemului de alofone* ale protolimbilor – mai ales ale celor foarte vechi – nu este posibilă. De asemenea, metoda nu dă posibilitatea identificării similarităților care apar în urma unor fenomene curente, cum ar fi contactul* lingvistic de durată între comunități sau inovațiile* paralele independente.

L.I.R.

COMPARAȚIE

1. Categorie* gramaticală specifică adjectivului și adverbului exprimând distincții de „gradare" (gradarea însușirilor obiectelor și a caracteristicilor proceselor) și de „comparație" (compararea gradului în care este posedată o însușire de către obiecte diferite sau de același obiect în momente diferite sau a gradului în care se manifestă caracteristica unui proces). Se realizează printr-un sistem de opoziții*, grupând trei termeni (sau grade de comparație*): *pozitivul*, *comparativul*, *superlativul*, dintre care pozitivul este termenul nemarcat (vezi MARCAT), nedând nici o informație de „gradare" și de „comparație", iar formal, neavând nici un semn special; el funcționează ca punct de reper pentru celelalte două. La o primă partiție, pe baza a două trăsături distinctive, se deosebesc: pozitivul, caracterizat prin [-Gradare, -Comparație]; comparativul și superlativul relativ, caracterizate prin: [+Gradare, +Comparație]; superlativul absolut, cu trăsăturile [+Gradare, -Comparație]. În cadrul comparativului, pe baza opoziției egalitate vs. inegalitate, se separă comparativul de egalitate de cel de inegalitate. • Prin caracteristica „gradării", construcțiile categoriei comparației se includ în clasa mai largă a construcțiilor de apreciere cantitativă. Cum aprecierea cantitativă, dacă nu este una numerică (exactă), este de tip subiectiv, construcțiile categoriei comparației se includ și în clasa mai largă a construcțiilor de modalitate apreciativă*. Subiectivitatea aprecierii atrage aceste construcții în sfera stilisticului, justificând, pe de o parte, numărul extrem de mare (și niciodată închis) de mărci expresive ale gradării (vezi, de ex., exprimarea expresivă a superlativului absolut), iar, pe de altă parte, utilizarea construcțiilor comparative ca suport semantico-sintactic al figurii* de stil numite *comparație* (vezi 2). • Sub aspectul disponibilității față de comparație, adjectivele și adverbele se împart în: *gradabile*, care acceptă distincțiile de gradare; *negradabile*, inapte de a primi grade de comparație, partiție corespunzătoare, în linii mari, claselor semantice: adjective calificative* vs. relaționale și determinative* (vezi ADJECTIV). Dintre cele calificative, se sustrag gradării cele care, etimologic, reprezintă forme de comparativ sau de superlativ latinesc și cele care cuprind, în matricea lor sematică, seme* superlative: *superior*, *inferior*, *minim*, *maxim*, *nemaipomenit*, *uriaș*, *extraordinar*, *enorm* etc. • Modul de marcare* a comparației diferă de la o limbă la alta, iar în cadrul unei limbi, de la un grad de comparație la altul, de la o exprimare marcată expresiv la alta

neutră. Pentru evoluția de la latină la limbile romanice, este semnificativă trecerea de la exprimarea predominant sintetică* la cea analitică* (vezi ANALITIC$_{II}$; ANALITISM$_{I}$), limbile romanice recurgând, de preferință, pentru exprimarea comparativului și a superlativului, la morfeme mobile* de proveniență adverbială (vezi COMPARATIV; SUPERLATIV). **2.** În retorică, figură* semantică (trop*) care apropie doi termeni – unul comparat (A) și celălalt comparant (B) – prin intermediul unui adverb ce semnifică asemănarea lor totală sau parțială (*ca*, *cum*, *precum*); întreaga structură este raportată la o calitate specifică celui de al doilea termen, cel *cu* care se compară: *Pe un deal răsare luna*, **ca o vatră de jăratic** (Eminescu). Spre deosebire de alte figuri semantice, comparația nu presupune o modificare semică* a celor doi termeni pe care îi apropie, pe baza analogiei. De aceea comparația nu se poate realiza – în formele sale tradiționale – decât între termeni comparabili, a căror punere în paralel se menține în limitele verosimilului. Încadrată tropilor realizați prin asemănare, comparația poate fi *totală* (atunci când asemănarea nu este explicit limitată: *luna, ca o vatră de jăratic*) sau *parțială*, formă apropiată de sinecdocă* (atunci când analogia are în vedere doar un element din entitatea semantică a comparantului: *Ion e* **mut** *ca peștele*; *Băiatul e* **frumos** *ca un zeu*). **I.** SINTACTIC, comparația are forma *canonică* (sau *completă*) *A este x ca B*: **Pământul e rotund ca o portocală.** Această formă nu se realizează însă întotdeauna, astfel că în texte comparației poetice îi poate lipsi câte un element: verbul copulativ, însușirea comună, dar niciodată termenii de bază A-B; comparația are sens și sub aspectele sale eliptice: *A* (*este*) *ca B* (**Pământul (e) ca o portocală**) sau *A x ca B* (**Pământul – rotund ca o portocală**). Termenii de corelare pot fi: *cum*, *ca* (*și*), *precum*, *asemenea*, *astfel*, *întocmai ca*, *decât* – după cum ideea cuprinsă în figura poetică subliniază echivalențe perfecte sau inegalități între termenii comparației; procesul este același ca și în cazul comparației gramaticale. În textul poetic, comparația poate uza și de alte verbe decât copulativul *a fi*; de obicei, acestea includ ideea de comparație în propriul lor sens (*a părea*, *a semăna*, *a se asemăna*), dar și verbe independente ca sens pot construi comparații; în aceste cazuri, corelativele nu mai sunt necesare: *Atât de fragedă*, **te-asameni** / *Cu floarea albă de cireș* (Eminescu); *Și copacii-ntorși spre cer* / **Par** *corăbii negre, iată*, / *Încărcate cu mister* (Arghezi); *Pământul* **rodește** *ca un pom.* O diferență de funcție stilistică apare în aceste cazuri față de figura canonică: comparația nu mai este prezentată ca strict verosimilă, ci introduce propria perspectivă a autorului asupra realității descrise, sugerând extensii de sens determinate contextual, inexistente în limbajul curent, dar posibile în cel poetic. • Comparația se poate realiza în variate forme lexicale ori sintactice; în funcție de aceste realizări, pot fi identificate mai multe tipuri: a) lexical: comparantul poate fi un cuvânt sau o propoziție/frază: *Unde-ajung, par văruite zid, podele*, **ca de cridă** (Eminescu): *Și mâna ți-a sucit*, **cum storci o rufă** / *Și-a rupt și gâtul păsării, care bătea* (Barbu); b) sintactic; comparațiile pot fi *simple* și *multiple*, diferențiate în funcție de numărul comparanților: comparația simplă – un singur comparant – *A este* (*x*) *ca B*: *Și* **visurile** *tale clipesc în amintire* / **Ca stelele** *văzute în funduri de fântâni* (Philippide); *comparația multiplă* se realizează linear sau ramificat: *comparația liniară* multiplică în serie comparantul, sub forma *A* este (*x*) *ca* B_1, *ca* B_2, *ca* B_3...: **Dantul** *plutit pe subsuori* / **Ca duca șirurilor de cocori, / Ca o ghirlandă** *s-a-nvârtit* (Arghezi); *Ar trebui un cântex încăpător* **precum / Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare. / Ori lauda grădinii de îngeri** *când apare / Din coasta bărbătească al Evei trunchi de fum* (Barbu); *comparația ramificată* are forma *A este* (*x*) *ca* B_1, (*y*) *ca* B_2, (*z*) *ca* B_3...: *Doamne, fă-i* **bordei** *în soare* (...) / **Nu mai înalt decât o floare** / *Și* **îngust cât o ureche** (Arghezi); **Femeie răspândită-n mine / ca o mireasmă-ntr-o pădure, / scrisă-***n visare* **ca o slovă, / înfiptă-***n trunchiul meu*: **săcure** (id.). În funcție de prezența/absența în text a calificării comune (x), comparația este: a) explicită: **Mori de vânt, cu aripe deschise** *izbite de pământ*, / **Păreau un cârd de berze** *zburând stângace* (Pillat); b) implicită (sau metaforică); *Câte-o lebădă-și îndreaptă* **capul, ca un nenufar** (Arghezi); în comparația implicită nu se specifică prin ce este justificată apropierea dintre A și B, căci analogia urmează să fie completată – subiectiv – de receptorul mesajului (*x* poate fi aici *alb*, *grațios*, *delicat* etc.). **II.** SEMANTIC, comparația se poate clasifica în funcție de numeroase criterii; cel mai des adoptat rămâne asocierea variată a domeniilor [Abstract] și [Concret] în realizarea echivalenței contextuale prin comparație; interesant în

clasificările semantice ale figurii este mai ales comparantul, căci el marchează sensul în care se dirijează comparația: [Abstract] → [Concret] comparații concretizatoare, plasticizante; **gândirea-mi** *se arată* / **Ca tigrul** *în pustiuri o jertfă așteptând* (Alexandrescu); **Ca repedea rotire a undelor albastre / Gândirea** *noastră, spuma zădărniciei noastre* (Eminescu); *Din strașina curat-a veșniciei* / **cad clipele ca picurii de ploaie** (Blaga); [Concret] → [Abstract] comparații abstractizante: **Frunzele-***i cad, zbor în aer, și de crengi se dezlipesc* / **Ca** *frumoasele* **iluzii** *dintr-un suflet omenesc* (Alecsandri); *În pâlnia muntelui* **iezerul** *netulburat* / **ca un ochi al lumii,** *ascuns, s-a deschis* (Blaga); [Concret] → [Concret] între alte numeroase asocieri concrete, comparațiile sinestezice, hiperbolizante: *Ești o tulpină fără rădăcină / Și* **semeni a mireasmă și lumină** (Arghezi); *Las altora* **globul terestru ca o minge** (Pillat); [Abstract] → [Abstract] adesea comparații conceptuale, uneori oximoronice (vezi OXIMORON): **Ca viața** *se revarsă o mutănfiorare* (Heliade); *E* **un adânc asemene / Uitării** *celei oarbe* (Eminescu); *O,* **gând** *anarhic și amar, / Pe care vorbele nu-l pot cuprinde / Atunci când* **ca un meteor bizar / În noaptea inimii** *adânci s-aprinde* (Philippide). • Ca și epitetul* sau metafora*, comparațiile se situează uneori la limita cu alte figuri de stil, realizând *interferențe figurative*; între acestea: a) comparația personificatoare alătură doi termeni incompatibili din punctul de vedere al semului* [Animat] – [Personal], depășind-și astfel propria definiție: *Ascultă cum sună* **clopotele-***n turlă* / **Ca haitele de lupi** *flămânzi ce urlă?* (Minulescu); *În zori,* **ca poterașii,** *din văi șirag* **ies plopii** (Pillat); (vezi PERSONIFICARE); b) comparația metaforică aduce la unul dintre termeni sensul conotativ* presupus de metaforă*, modificând, de asemenea, caracterul „verosimil" al figurii: **Cenușa visărilor** *noastre / Se cerne grămezi peste noi,* / **Precum** *se coboară pe glastre, / Atinse,* **petalele-albastre,** / *De-o gâză căzută de sus printre foi* (Arghezi); vezi METAFORĂ; c) comparația sinestezică asociază termeni aparținând la domenii senzoriale diferite, în structură sintactică proprie: [Cocorii] *Vâslesc* **trași parcă-n țeapă pe-o rază lunară** (Blaga); vezi SINESTEZIE; d) comparația negativă face parte dintre figurile „neverosimile" și se realizează ca antiteză* sau ca oximoron*: **Nu-i nici o poezie să fie ca tăcerea** (Pillat) – dubla negație are valoare de superlativ, asimilabil cu metafora* infirmată.

G.P.D. (1); M.M. (2).

COMPATIBILITATE

Caracteristică de distribuție* a unei unități lingvistice de a accepta, în procesul combinării*, legarea de una sau de alte unități; unitățile care permit legarea, apărând împreună (fiind deci coocurente), sunt *compatabile*; compatibilitatea se opune incompatibilității*, care denumește imposibilitatea a două unități de a accepta legarea și deci apariția împreună (sau a fi coocurente). Compatibilitatea și incompatibilitatea sunt forme de manifestare a libertăților și a constrângerilor de construcție, în procesul combinării, pentru obținerea grupurilor mai largi. Orice nivel* lingvistic se caracterizează, într-o limbă dată, prin reguli stricte de compatibilitate. În română, de ex., la nivel morfologic, desinența* *-uri* este compatibilă cu radicali substantivali cu trăsătura [+Neutru] și, rar, cu radicali substantivali cu trăsătura [+Feminin] (vezi **treburi**, ***lips*uri**), dar este incompatibilă cu radicali substantivali cu trăsătura [+Masculin] și cu radicali aparținând oricărei alte clase morfologice. La nivel morfosintactic*, cliticul reflexiv de acuzativ este compatibil cu termeni aparținând verbului (**se** *spală,* **se** *apără*), dar incompatibil cu alte clase de cuvinte. Vezi COMBINARE; COOCURENȚĂ.

G.P.D.

COMPETENȚĂ

Termen introdus de N. Chomsky pentru a desemna cunoașterea internalizată a sistemului de reguli al unei limbi de către vorbitorii nativi ai acesteia. Competența se definește în opoziție cu performanța*, care presupune actualizarea competenței prin uz lingvistic. Deși dihotomia competență/performanță este legată de dihotomia saussuriană limbă*/vorbire*, între acestea există diferențe importante. Spre deosebire de conceptul de limbă, care la F. de Saussure desemnează un tezaur colectiv, competența despre care vorbește N. Chomsky nu este a unei comunități (în care se utilizează o anumită limbă), ci a fiecărui individ, vorbitor nativ al unei limbi. Diferența cea mai semnificativă însă constă în faptul că N. Chomsky consideră competența drept sursă a creativității lingvistice, în timp ce la F. de Saussure limba ne apare mai degrabă ca un inventar

sistematic de unități. Competența vorbitorilor unei limbi explică atât posibilitatea acestora de a produce și de a înțelege un număr infinit de enunțuri noi, cât și capacitatea lor intuitivă de a distinge enunțurile *gramaticale* de cele *negramaticale*. • Cercetările ulterioare disting în afara competenței lingvistice, așa cum o definește N. Chomsky, o competență *comunicativă* sau *pragmatică*. Conceptul de competență comunicativă, introdus de Dell Hymes, desemnează ansamblul cunoștințelor lingvistice, interacționale și culturale internalizate de vorbitorul nativ al unei limbi, care îi permite să se manifeste adecvat în contexte* comunicative specifice. Conceptul de competență comunicativă se întemeiază pe ideea că producerea și interpretarea enunțurilor nu este guvernată numai de un sistem de reguli gramaticale, ci și de un sistem de norme și convenții determinate social și cultural, întrucât locusul cunoștințelor comunicative este reprezentat de comunitatea* lingvistică. În afara universaliilor* comunicării, există tipare de structurare a anumitor evenimente comunicative, mijloace convenționale de exprimare a diverselor tipuri de acte* verbale, reguli de selecție a formelor lingvistice în funcție de contextul social, de intenția* comunicativă și de tradiția culturală, specifice fiecărei comunități. Competența comunicativă a vorbitorilor unei limbi exprimă capacitatea acestora de a distinge, chiar în cazul enunțurilor gramaticale, între enunțuri *reușite* și *nereușite*. Față de relativa uniformitate a competenței lingvistice a adulților, competența comunicativă se caracterizează printr-o largă diversitate și printr-o achiziție* practic nelimitată în timp. Competența comunicativă include o latură socială, variind în funcție de diversele subgrupuri care compun o anumită comunitate lingvistică.

L.I.R.

COMPLEMENT

1. În tradiția sintaxei românești, parte secundară de propoziție* care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție, complementul fiind definit în raport cu calitatea morfologică a regentului*, și nu cu natura relației față de acesta; se deosebește de atribut*, parte secundară al cărei regent este un substantiv, pronume sau numeral. • În funcție de natura relației sintactice și semantice dintre complement și regent, complementele se clasifică în: *necircumstanțiale** (direct, indirect, de agent) vs. *circumstanțiale** (de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop etc.). **2.** În tradiția altor gramatici, franceză, de ex., complementul denumește orice determinant, indiferent de natura morfologică a regentului, având rolul de a completa, a complini regentul. După calitatea morfologică a regentului, se disting: complemente ale verbului, ale adjectivului, ale adverbului, dar și complemente ale numelui (ceea ce gramatica românească numește *atribut**) și complemente de frază, pentru cazul când complinirea privește ansamblul frazei, și nu numai verbul. • După natura relației și modul ei de manifestare, se disting: complemente *esențiale*, nesuprimabile, nedeplasabile în enunț, vs. complemente *circumstanțiale*, suprimabile, cu o anume libertate de topică (Bescherelle). **3.** În concepția lui L. Tesnière, care distinge între actanți* și circumstanțe, complementele sunt funcțiile îndeplinite de actanți și se opun circumstanțialelor, funcțiile îndeplinite de circumstanțe. În raport cu 1 și 2, accepția lui Tesnière este mai restrânsă, clasa complementelor limitându-se la determinanții inerenți*, pe care regentul îi selectează în mod necesar și cărora le impune restricții de formă (de caz, în limbile cu flexiune, sau de prepoziție și/sau restricții de topică (de așezare)). Corespund complementelor necircumstanțiale (din 1) și complementelor esențiale (din 2). **4.** În teoria X-Bară*, încorporată în GB*, care realizează reprezentarea sintactică ierarhică a structurilor de constituenți, se face distincția între complemente vs. adjuncți* și specificatori*. În forma schematizată a acestei teorii:

(a) $X'' \rightarrow$ (Spec) X' (Adjunct)

b) $X' \rightarrow X^0$ (Complemente),

unde X^0 este unul dintre capurile* lexicale: V, N, Aj, Prep, iar X'', proiecțiile maximale ale acestora: GV, GN, GAj, GPrep, complementele apar la un prim nivel de proiecție*, fiind proiectate de capurile lexicale, care le atribuie cazul* inerent și rolurile tematice*. • În funcție de realizarea unui complement, se disting cele realizate nominal de cele realizate propozițional, ultima categorie cuprinzând propozițiile subordonate, cu forme verbale finite (indicativul) și nonfinite (infinitivul, conjunctivul, supinul, gerunziul) (vezi COMPLEMENTIZARE).

G.P.D.

COMPLEMENTAR,-Ă (DISTRIBUȚIE ~)
Vezi DISTRIBUȚIE.

COMPLEMENTARITATE
În terminologia lui L. Hjelmslev, tip de relație de interdependență*; desemnează relația de interdependență stabilită între termenii sistemului*. În oricare sistem lingvistic care cunoaște categoria de număr*, relația dintre „singular" și „plural", termeni care se presupun reciproc, este de complementaritate. Vezi INTERDEPENDENȚĂ.

G.P.D.

COMPLEMENTIZARE
1. În concepția timpurie a gramaticii generative* (P.S. Rosenbaum, 1967), complementizarea este o transformare* de încastrare*, deci de încorporare, pe baza unei reguli recursive*, într-un G(rup) V(erbal) sau G(rup)N(ominal), a unei propoziții subordonate sau a unui echivalent; sin. *complementare*; *transformare completivă*. Legarea de regentul din propoziția matrice* se realizează printr-un complementizator*. Din complementizare rezultă construcții ca: *El mi-a spus* **că** *va pleca*; *Se gândește* **să** *plece*; *Gândul* **că** *va pleca îl sperie*; *Gândul* **să** *plece îl sperie*, unde *că* și *să* sunt complementizatori, iar determinanții pe care îi introduc, complemente* propoziționale. Față de concepția tradițională de complement și completivă, prin complementizare se introduc toate tipurile de subordonare conjuncționale necircumstanțiale, inclusiv cele din poziția subiectului (*Îmi place* **că/să** *lucrez*) sau a atributului (*Gândul* **că/să**...). **2.** În concepția ulterioară a gramaticii generative (J. Bresnan, 1970, teorie preluată de GB*), complementele propoziționale sunt generate din bază*, fiind introduse prin regula de constituenți; P' ⇒ Comp P. Complementizarea, concepută ca regulă a structurii de adâncime*, cunoaște, în același timp, și o lărgire de semnificație, incluzând, pe lângă introducerea completivelor conjuncționale, a tuturor tipurilor de construcții echivalente: propoziții subjonctive, infinitivale, gerunziale, supinul și toate tipurile de interogative indirecte. Bresnan distinge un complementizator caracterizat prin [-wh], realizat ca rom. *că*, *să*, (*de*) *a*; engl. *that*, *for*; fr. *que*, și un COMP caracterizat prin [+wh], incluzând morfemele interogative din interogativele indirecte* (vezi rom. *dacă*; fr. *si*). Este distincția dintre:

Nu știam ⟨ $[_{P'}\,[_{COMP}$ **că** $[_{P}$ *Ion a plecat*$]]]$
Nu știam ⟨ $[_{P'}\,[_{COMP}$ **ce**$_i$ $[_{P}$ *crede Ion* $[t_i]]]]$

• Literatura generativă distinge două tipuri de completive propoziționale: finite, al căror simbol FLEX(Flexiune) include trăsătura [+Timp], ceea ce înseamnă selecția indicativului în subordonată; nonfinite, al căror simbol FLEX are trăsătura [-Timp determinat], ceea ce înseamnă selecția conjunctivului sau a formelor verbale nepersonale. Este distincția dintre:

rom. *bucuros* ⟨ **că** *Ion a reușit*
rom. *bucuros* ⟨ **să** *reușească* / **de a** *reuși*

• Construcțiile rezultate din complementizare, incluzând complemente propoziționale, cunosc acțiunea unor fenomene sintactice specifice: ridicarea* subiectului din subordonată în regentă (vezi RIDICARE) și EQUI* (adică suprimarea subiectului din subordonatele nonfinite, identic referențial cu un nominal al regentei; vezi CONTROL). • Tipurile de complemente propoziționale pot îmbrăca o varietate de forme de la o limbă la alta, distincte prin forma verbală a completivei sau prin natura echivalentului: indicativ, subjonctiv, infinitiv, supin, gerunziu, construcții nominalizate*. Astfel, româna, spre deosebire de limbile romanice, a dezvoltat un tip propriu de complement nonfinit, realizat prin supin* (ex.: *termină* **de învățat**; *se apucă* **de învățat**). Alegerea tipului de complement depinde de: a) limba avută în vedere, fiecare limbă având propriul inventar de specii de complemente; b) în cadrul unei limbi, proprietățile inerente* ale regentului: sunt regenți care nu admit complemente propoziționale (vezi rom. *ara*, *cânta*); sunt regenți care admit numai complemente finite, deci numai indicativul în subordonată (vezi rom. *considera*, *afla*: *consideră că...*, *află că...*); sunt regenți care admit complemente finite și nonfinite, acceptând, de ex., în română, în egală măsură, indicativul și conjunctivul (vezi *a se gândi că/să*...); sunt regenți care admit numai complemente nonfinite, inclusiv posibilitatea unui supin (*termină să.../ a.../ de mâncat*).

G.P.D.

COMPLEMENTIZATOR
1. În orientările generative* timpurii (P.S. Rosenbaum, 1967), element introdus în cursul trans-

formării de complementizare*, pentru a realiza încorporarea unei propoziții independente în structura unui G(rup)V(erbal) sau G(rup) N(ominal) din propoziția matrice*; vezi rom. *că, să* (*El se gândește că.../să...*); vezi fr. *que, de* (*Il m'a dit que...*; *J'ai peur de le revoir*). **2.** În teoriile generative mai târzii (J. Bresnan; GB*), complementizatorul desemnează lexicalizările categoriei* funcționale COMP, categorie introdusă din bază*, care, potrivit accepției mult lărgite a lui Bresnan (vezi COMPLEMENTIZARE), include atât conective interogative, desemnate, în engleză, prin [+wh], cât și conective neinterogative, desemnate prin [-wh] • Româna se caracterizează printr-un inventar bogat de complementizatori, creându-și, ca particularitate specifică în ansamblul romanic, doi conectori propoziționali: **că** și **să** și dezvoltând, în condiții speciale, pe al treilea; **ca... să**, la care se adaugă conectorii formelor verbale nepersonale din pozițiile de complement: **a** și **de a**, din construcția infinitivului, sau **de**, din structura supinului (*termină* (*de*) *a mânca / de mâncat*). În cazul special al românei, se vorbește despre ambiguitatea* unora dintre complementizatori ca urmare a naturii lor duble: de COMP și FLEX, adică de mărci conective propoziționale, dar și de mărci flexionare. Este cazul lui **să**, conectiv subordonator, dar și marcă a modului conjunctiv*, sau al lui **a**, element de legare a complementului infinitival, dar și marcă flexionară a infinitivului* (vezi COMPLEMENTIZARE; CONJUNCTIV; INFINITIV).

G.P.D.

COMPLETIVĂ

1. În tradiția sintaxei românești, specie de propoziție subordonată* care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție, corespunzând, la nivelul frazei, complementului*. Se deosebește de (propoziția) atributivă*, subordonată care, determinând un nume din regentă, corespunde atributului*. • În funcție de clasa de complemente la care corespund și, implicit, de natura relației față de regent, se disting: completive *necircumstanțiale* (completive directe*/indirecte*/de agent*) vs. completive *circumstanțiale* (de loc*, de timp*, de mod*, de cauză*, de scop* etc.). În funcție de natura conectivului* care asigură legătura subordonatei față de regent, se disting: completive relative, introduse prin pronume, adjective, adverbe relative, și completive conjuncționale, introduse prin conjuncție și locuțiuni conjuncționale necircumstanțiale. O clasă specială o constituie completivele interogative indirecte*, introduse conjuncțional (rom. **dacă**) sau relativ, după cum rezultă din transpunerea în vorbirea/stilul indirect(ă) a interogativelor* totale sau parțiale (*El întreabă* **dacă.../cine, cum, când...**). **2.** În gramatica generativă*, completiva corespunde complementelor* propoziționale (sau propozițiilor încastrate), incluzând, indiferent de poziția sintactică (de subiect, de obiect direct sau indirect, de atribut), subordonatele conjuncționale, interogativele indirecte (conjuncționale sau relative), precum și echivalentele lor infinitivale, de supin, gerunziale, participiale, deci toate construcțiile rezultând din încastrarea* unui complement propozițional sau a unei forme verbale nonfinite. Pentru tipurile de completivă, vezi COMPLEMENTIZARE$_2$. Construcții diferite ca: *Nu știam* **ce** *s-a spus / ~* **că** *ești bolnav / ~* **să** *muncesc*, din poziția obiectului direct, *Mă gândeam* **ce** *vei face / ~* **că** *am greșit / ~* **să** *plec / ~* **(de) a** *pleca*, din poziția obiectului indirect, sau *Îmi place* **că** *am rezultate bune / ~* **să** *am rezultate bune / ~* **a** *avea rezultate bune*, din poziția subiectului, sau *Întrebarea* **cine** *va veni / ~* **dacă** *va veni*, din poziția atributului, aparțin, toate, clasei largi a completivelor; au în comun caracteristica de complement (vezi COMPLEMENT$_4$; COMPLEMENTIZARE) și, în plus, dată fiind natura verbală a complementului (formă finită sau nonfinită), pe aceea de complement propozițional.

G.P.D.

COMPLEX,-Ă

1. Simbol ~ În modelul generativ*, un set ordonat de trăsături sintactice, rezultate din aplicarea regulilor de subcategorizare* contextuală, și de trăsături semantice inerente*, rezultate din regulile de subcategorizare noncontextuală, care detaliază, pe de o parte, categoriile* lexicale (V, N, Aj) ale șirurilor* preterminale, iar, pe de alta, intrările din lexicon*, permițând aplicarea regulilor de inserție* lexicală. Astfel, dacă într-un șir preterminal apare simbolul complex [+N, +Numărabil, +Comun, +Animat, +Uman, +Masculin, -Matur], iar, în lexicon, la analiza intrării *băiat*, apare simbolul complex [+N, +Numărabil, +Comun, +Animat, +Uman, +Masculin, -Matur], atunci este posibilă înlocuirea simbolului complex din șirul preterminal cu matricea* de trăsături a intrării *băiat*. **2. Frază** ~

În gramatica generativă, construcție (sau frază) incluzând o completivă* încastrată (vezi ÎNCASTRARE) sau, altfel spus, conținând un complement propozițional (vezi COMPLETIVĂ$_2$).

G.P.D.

COMPONENT

1. ~ al unei propoziții/fraze Element făcând parte dintr-o succesiune mai amplă de unități lingvistice. **2. ~ al unui model lingvistic** În modelele generative*, care își propun să procure o teorie completă asupra organizării și funcționării limbii, sunt desemnate prin componente părțile distincte din organizarea generală, separate prin rolul diferit în ansamblul modelului, iar în GB*, distincte prin nivelul diferit de reprezentare. a) În teoria generativă standard (N. Chomsky, 1965), se disting trei componente: componentul sintactic, căruia i se atribuie rolul fundamental, cel generativ, de producere a structurilor sintactice, vs. componentul fonologic și cel semantic, ambele cu rol interpretativ, atribuind, pe rând, reprezentărilor sintactice, o interpretare morfofonetică și una semantică. Componentul sintactic are două subcomponente: cel de bază*, care cuprinde regulile de structură a frazei, regulile de subcategorizare și lexiconul și care generează structurile de adâncime*, și cel transformațional*, care cuprinde regulile de transformare și convertește structurile de adâncime în structuri de suprafață*. b) în GB* (N. Chomsky, 1981), se disting, după nivelul de reprezentare, următoarele componente:

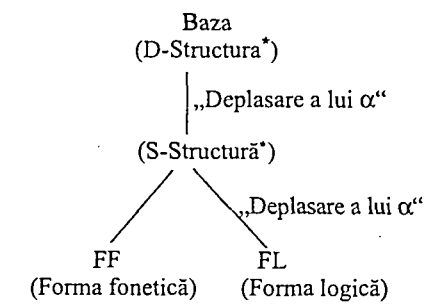

Componentele sunt intercondiționate prin operația „deplasare* a lui α". Primele două (Baza și S-Structura) asigură reprezentarea relațiilor sintactice abstracte, diferența dintre ele nefiind de grad de abstractizare (S-Structura este la fel de abstractă, chiar mai abstractă, din cauza urmelor*, decât baza), ci de reprezentare: S-Structura înregistrează, prin intermediul urmelor, deplasările de componente din poziția originară. FL înregistrează reprezentarea semantico-logică, iar FF pe cea a formei fonetice.

G.P.D.

COMPUNERE

Procedeu de îmbogățire a vocabularului cu unități lexicale noi, formate din două sau mai multe cuvinte existente independent și care și-au pierdut sensul în favoarea unuia nou; se obține o unitate cu individualitate semantică și morfologică: *piatră-vânătă* „sulfat de cupru", *Poiana Mărului* „nume de localitate", *ciuboțica cucului* „o anumită plantă". Grupul care realizează compunerea trebuie să nu fie dislocat și să se supună regulilor morfologice și sintactice ale limbii române: fie să marcheze flexiunea numai la ultimul element (*datorită bună-voinței* față de *datorită rele-credințe*), fie să păstreze forma-tip (*un coate-goale*, *Vatra Dornei*). Combinarea unităților care realizează compunerea în limba română (majoritatea nominale – substantive și adjective) se face prin variate tipuri de relații sintactice: A) hipotaxa sau subordonarea, B) parataxa sau juxtapunerea și C) abrevierea. A) *Hipotaxa* sau subordonarea marchează un grad superior de compunere, rezultat din mai multe combinații: 1. subordonarea atributivă: a) substantiv+adjectiv; *botgros*, *coate-goale*, *vorbă-lungă*, *acid clorhidric*, *Almașul-Mare* ș.a. b) adjectiv+substantiv (în unele formații mai vechi): *bună-credință*, *bună-cuviință*, *bunăvoință*, *rea-credință*, *rea-voință* etc.; c) substantiv+substantiv în genitiv: *Calea Laptelui*, *ciuboțica cucului*, *guraleului*, *floarea-soarelui*, *ochiul-boului*, *Gura Ocniței*, *Neagra Șarului*, *Pod-Turcului*, *Poiana Mărului*, *Vatra Dornei*, *Valea Prahovei*, *Delta Dunării* ș.a.; d) substantiv+substantiv cu prepoziție: *apă de plumb*, *bou de baltă*, *floare-de-colț*, *Roșiori de Vede*, *Baia de Aramă*, *Curtea de Argeș*, *Filipeștii de Pădure*; 2. subordonare completivă (rezultatul unor izolări): *fluieră-vânt*, *încurcă-lume*, *pierde-vară*, *zgârie-brânză*, *ducă-se pe pustii*; 3. subordonare față de un adjectiv, având ca rezultat un alt adjectiv: a) adjectiv nume de culoare combinat cu determinanții *deschis*, *închis*: *roșu închis/roșu deschis*; b) două adjective nume de culoare: *galben-portocaliu*, *galben-verzui*, *verde-gri*; c) adjectiv verbal precedat de un circumstanțial: *bine-credincios*, *bine-venit*, *clarvăzător*; 4. subordonarea eterogenă prin care se formează numeralele: a) subordonarea circum-

stanțială de la 11 la 19: *doisprezece* (*doi* „peste" *zece*); b) subordonarea atributivă de la 20 la 90, unde numerele ca 2, 3, 4 sunt atributele lui zece (22, 23, 24 etc.) B) *Parataxa* sau coordonarea prin juxtapunere, prezentă mai ales în compunerea mai nouă: substantive: *pușcă-mitralieră, mobilă-tip, artist-cetățean, navă-satelit*; adjective: *anglo-român, româno-englez*; toponime cu falsă parataxă (termenul al doilea a fost inițial un genitiv): *Târgu-Jiu, Târgu-Ocna, Sângeorz-Băi*; cuvinte parțial invariabile în instrumente gramaticale: *celălalt, fiecare, oricare*; C) *Abrevierea* este o modalitate specială de manifestare a compunerii, realizate fie prin (A) fie prin (B); cele două forme de compunere există paralel, dar se utilizează mai mult cele abreviate (din motive de economie) (vezi ABREVIERE): compunerea rezultată din inițiale: CFR (Căile Ferate Române), ONU (Organizația Națiunilor Unite); compunerea rezultată din trunchierea primelor silabe: *RomPres, RomTelecom*. În limba română, compunerea nu este un procedeu preferențial (în comparație cu situația compunerii în limbi ca germana). Compunerea este mai puțin productivă decât derivarea* atât din motive cantitative (formații mai puțin numeroase), cât și calitative (nu e specifică nici latinei, nici celorlalte limbi romanice și are limitări sub aspectul repartiției stilistice). Se constată că numai unele compuse se utilizează la nivelul limbii literare în general (toponimele*, antroponimele*, numeralele, formațiile adjectivale de sub 3 a), b) și, în general, formațiile prin parataxă. În limba română actuală sunt foarte frecvente abrevierile. Unele denumiri științifice sau tehnice au o utilizare mai generală în limbajul curent, cum ar fi *bot-gros, viță de vie, apă tare, acvaforte, jurisconsult* ș.a. • Numeroase compuneri au valori stilistice care le limitează utilizarea la limbajul familiar, popular. Multe formații dintr-un verb și un substantiv (utilizate și ca porecle) exprimă batjocură, dispreț, satiră; *pierde-vară, tărâie-brâu, gură-cască, papă-lapte*, suportând chiar grade de comparație: *X este* **mai târâie-brâu** *decât Y*. Formațiile din două substantive (*Statu-Palmă, sac fără fund*) sau substantiv cu adjectiv (*coate-goale, mațe-fripte*) sunt foarte expresive, exprimând batjocura, deprecierea. Frecvența inegală, limitată stilsitic și caracterul instabil / de scurtă durată (mai ales al compunerii prin abreviere) determină o importanță mai mică a procedeului compunerii în limba română.

A.B.V.

COMPUS,-Ă

1. Cuvânt ~ Unitate lexicală complexă sau cuvânt construit prin combinarea mai multor cuvinte existente independent, dar care și-au pierdut identitatea în favoarea unui sens lexical nou: *untdelemn, ciuboțica-cucului, bou de baltă* (vezi COMPUNERE). **2. Formă** ~ Formă flexionară în structura căreia se include un afix flexionar mobil (sau liber*), fie un auxiliar*, ca în formele rom. **am** *văzut*, **voi** *vedea*, **aș** *vedea*, fie un element de origine nonverbală, ca **a**, din forma de infinitiv românesc: **a** *cânta*, sau **să**, din forma de conjunctiv românesc: **să** *cânt*. Se opune formelor *simple* (sau sintetice sau continue), unde afixele flexionare sunt legate și nedetașabile de radical (ex. *cântasem*). **3. Predicat verbal** ~ Grup neanalizabil la nivel sintactic, alcătuit dintr-un (semi)auxiliar* de aspect, de mod sau cauzativ și un verb principal, prezentând semnele pierderii autonomiei* sintactice a primului verb și semne de fuziune și de amalgamare* a grupului. Vezi, în română, grupul semiauxiliar de mod + infinitiv din construcțiile: *se poate duce, îl pot vedea, îi pot da*, unde cliticul pronominal precedă verbul modal, deși răspunde cerințelor de subcategorizare ale celui de al doilea verb; vezi grupurile: *dă să plece, stă să cadă*, unde primul verb prezintă semnele pierderii autonomiei lexicale și sintactice, actualizându-și sensul aspectual numai în context verbal și neatribuind rol* tematic. • Teoretic, s-a pus problema distingerii între predicatul verbal compus, ca grupare neanalizabilă, și grupuri le libere, analizabile, problemă a cărei rezolvare este strâns legată de stabilirea calității primului verb: autonom vs. (semi)auxiliar. Răspunsul la această chestiune nu poate fi dat global, pentru toate verbele aspectuale, modale și cauzative și pentru orice limbă, ci diferă de la o limbă la alta, de la un verb aspectual/modal/cauzativ la altul și chiar de la o construcție la alta, depinzând de comportamentul gramatical al primului verb și de prezența semnelor gramaticale de fuziune și de amalgamare a grupului (Vezi (VERB DE) ASPECT; (VERB) MODAL).

A.B.V. (1); G.P.D. (2-3).

COMUN,-Ă

I. Limbă ~ 1. În lingvistica istorică, protolimbă* reconstruită (vezi (METODĂ) COMPARATIV-ISTORICĂ; RECONSTRUCȚIE), din care se pre-

supune că au rezultat, prin procese de diversificare specifice, membrele unei familii* ori ale unui grup de limbi sau dialectele unei anumite limbi; de ex.: indo-europeana comună, slava comună, germanica comună, româna comună etc. Reconstrucția limbii comune se face prin compararea celor mai vechi fraze din istoria idiomurilor* descendente. Limba comună reprezintă, în fond, diasistemul* acestor faze, reperul unic necesar pentru caracterizarea similarităților și a deosebirilor dintre idiomuri înrudite. Limbile comune nu pot fi reconstruite în detaliu. • Termenul poate desemna și cel mai vechi stadiu din istoria unei familii ori grup de limbi sau din istoria unei anumite limbi, caracterizat printr-o anumită unitate structurală. Este un stadiu neatestat, anterior scindării unei protolimbi originare postulate, în limbi sau dialecte distincte. În periodizarea istoriei limbii române, de ex., epoca cea mai veche a fost diferit denumită: *română comună*, *română primitivă*, *română primitivă comună*, *străromână*, *protoromână*, *traco-romanică* etc. Înțelegerea limbii comune ca realizare concret-istorică a unui sistem reconstruit creează posibilitatea unor divergențe de opinii privind datarea acesteia. În carul românei, epoca de comunitate – situată între momentul constituirii acestei limbi ca idiom de sine stătător și scindarea sa în cele patru dialecte actuale (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân) – a fost datată foarte diferit de specialiști (limita inferioară, în momente diverse, situate între sec. al V-lea și al VIII-lea, iar cea superioară, după sec. al X-lea, până în sec. al XIII-lea – al XIV-lea). La problemele de datare se adaugă probleme privind posibilitatea existenței unor nuclee de diferențiere zonală în interiorul unei limbi comune. Asemenea probleme sunt lipsite de semnificație în lingvistica istorică actuală, prin considerarea limbilor comune drept pure ipoteze explicative, stadii ideale de invarianță, probabil nerealizate vreodată. **2.** În lingvistica descriptivă, formă de comunicare supradialectală, curentă pe un anumit teritoriu. Sin. *koinê* (în gr., „comun"; denumire dată unei forme de comunicare create pe baza dialectului atic, curentă în Grecia în sec. al IV-lea – al III-lea î.e.n.). În perioada modernă, limbile literare* (vezi LIMBĂ) reprezintă aspectul cel mai îngrijit al limbii comune, constituind norma supradialectală unică într-o comunitate națională. • Limba comună poate fi concepută și ca o constructă înglobând trăsăturile comune celor mai diverse varietăți regionale și sociale ale unei limbi, trăsături care definesc specificul limbii respective. **3.** În sociolingvistică*, limbi create ca rezultat al activității de planificare* lingvistică, prin eliminarea unor trăsături marcat dialectale și prin valorificarea elementelor de unitate din idiomurile folosite pe un anumit teritoriu, cu scopul de a extinde și perfecționa raporturile de comunicare intercomunitare. Asemenea limbi comune sunt destinate unor zone în care există fărâmițare tribală, iar gradul de instrucție al populației este foarte scăzut. Vezi și POLITICĂ LINGVISTICĂ. **II. Substantiv** ~ Clasă lexico-gramaticală largă de substantive, care include totalitatea numelor care desemnează obiecte (*casă*, *stilou*, *stradă* etc.), fenomene (*asociație*, *fulger*, *mișcare*) de același fel sau persoane neindividualizate, indicate prin termeni generici (*tată*, *soră*, *văr*). Substantivele comune se opun substantivelor proprii într-o clasificare ce cuprinde totalitatea substantivelor unei limbi. **III. Subgen** ~ În gramatica limbii române, denumire utilizată pentru a desemna o clasă restrânsă de substantive cu formă unică pentru genurile masculin și feminin: *gură-cască*, *mutulică* etc. Din punctul de vedere al formei și al posibilităților de combinare, subgenul comun reprezintă o clasă neomogenă; în general invariabile, unele dintre elementele sale pot avea și forme variabile: *complice/complici*; majoritatea substantivelor de subgen comun se articulează proclitic (articol nehotărât); rar însă, unele elemente pot prezenta și articol enclitic: *papă-laptele ăsta!*

L.I.R. (*I*); *C.C.* (*II-III*).

COMUNICARE

În teoria informației, proces de transmitere a unui mesaj* de la o sursă la o destinație, folosindu-se un anumit cod* și un anumit canal*. Codurile specifice prin care se realizează în mod curent comunicarea interpersonală sunt limbile naturale. Una dintre cele mai cunoscute descrieri ale factorilor care intervin în procesul comunicării *verbale* este aceea propusă de R. Jakobson. Jakobson distinge șase factori constitutivi: emițător*, destinatar*, mesaj*, context*, cod*, contact*, fiecare determinând o anumită funcție* a limbajului, respectiv funcțiile: emotivă (expresivă), conativă, poetică, referențială, metalingvistică și fatică. De remarcat că funcțiile

poetică şi metalingvistică sunt caracteristice numai comunicării verbale. De altfel, deşi similară în esenţă cu celelalte tipuri de procese comunicative (prin activităţi de codaj* şi de decodaj* al informaţiei, precum şi prin intervenţia unor factori perturbatori de care trebuie să se ţină seama), comunicarea prin limbă prezintă o serie de particularităţi care reflectă un grad mai ridicat de complexitate. Ea nu este o activitate unidirecţională (dinspre emiţător spre destinatar), lineară (expresie a unei relaţii de tip cauză-efect), manifestările de la fiecare dintre cei doi poli (emitere şi receptare) aflându-se într-o strânsă interdependenţă (constituind, în acelaşi timp, o cauză şi un efect pentru manifestările de la polul opus). Comunicarea interpersonală nu are exclusiv funcţia de transmitere de informaţie; ea este şi un mijloc de a instaura şi menţine relaţii de bunăvoinţă între indivizi, asigurând un anumit echilibru social (vezi FUNCŢIE (A LIMBAJULUI)). Comunicarea interpersonală implică un grad de risc superior altor activităţi comunicative, întrucât posibilităţii de eşec în planul transmiterii de informaţie i se adaugă posibilitatea unor efecte negative în plan social. În cazul comunicării interpersonale, decodajul este complicat de faptul că oricărui conţinut i se asociază transmiterea unei anumite intenţii*, care nu îmbracă întodeauna forme directe de expresie (vezi şi ACT DE VORBIRE; ILOCUŢIONAR). Comunicarea verbală este dependentă de situaţia* în care se produce, datele concrete ale acesteia găsindu-şi o reflectare specifică în structura procesului comunicativ (vezi, de ex., prezenţa curentă a diverselor forme de deixis* în codarea mesajelor). Comunicarea verbală poate utiliza canalul oral sau pe cel scris. În primul caz, mijloacelor lingvistice de codaj li se adaugă mijloace nonlingvistice (non-verbale) şi/sau paralingvistice*.

L.I.R.

COMUNITATE

1. ~ lingvistică Colectivitate umană, sudată ca urmare a unor raporturi sistematice şi frecvente de comunicare, ai cărei membri au în comun cel puţin o varietate* lingvistică şi sistemul de norme care guvernează utilizarea adecvată a acesteia. Între diversele comunităţi lingvistice există diferenţe semnificative ale uzului lingvistic. • Comunităţile lingvistice se caracterizează prin: dimensiuni variabile: în cazul colectivităţilor monolingve, întreaga naţiune poate reprezenta o comunitate lingvistică; există, de asemenea, comunităţi bilingve, multilingve şi diglosice (vezi şi BILINGVISM; DIGLOSIE); lipsă de omogenitate: în interiorul unei comunităţi se pot distinge, în funcţie de vârstă (uneori şi de sex), profesie, nivel cultural, zonă geografică etc., grupuri cu un comportament lingvistic specific; grade diverse de complexitate: de la comunităţile tribale la comunităţile urbane moderne sau la naţiuni; grade diverse de stabilitate: există comunităţi stabile şi instabile, permanente şi efemere. Definitorie pentru o comunitate lingvistică nu este atât similaritatea modelelor de realizare lingvistică concretă, cât similaritatea normelor de evaluare a propriei (sau propriilor) varietăţi lingvistice. Comentariile metalingvistice* ale vorbitorilor sunt relevante în acest sens. **2. ~ socioculturală** Colectivitate umană a cărei constituire este condiţionată social şi ai cărei membri au un comportament specific, distinct de al altor colectivităţi constituite pe baza similare. Apartenenţa la o anumită comunitate socioculturală se defineşte şi prin particularităţi ale comportamentului lingvistic: apelul la o anumită varietate lingvistică, un mod caracteristic de utilizare a acesteia etc.

L.I.R.

COMUTARE

Procedeu de analiză* a limbii, constând în urmărirea consecinţelor pe care substituţia reciprocă a unităţilor dintr-un plan structural (al expresiei sau al conţinutului), într-un context dat, le produce în celălalt plan. Unităţile a căror substituţie determină modificările în planul opus se află în raport de comutare (sau comută). Comutarea serveşte la stabilirea inventarului de unităţi minimale (invariante*) specific fiecărui nivel al structurii unei limbi, atribuind tuturor componentelor acesteia o anumită identitate paradigmatică*. Invariantele se disting de variante* prin capacitatea de a contracta raporturi de comutare. Clasele de invariante care pot apărea în acelaşi context sunt denumite clase de comutare. • Proba comutării a fost iniţiată şi utilizată cu precădere în fonologie*. Consoanele /s/ şi /z/, de ex., sunt în română invariante, pentru că substituirea uneia prin cealaltă, în diverse contexte, atrage diferenţe de ordin semantic (cf. *sac/zac*; *sar/zar* etc.); [n] (dental) şi [ŋ] (velar) sunt însă variante ale aceluiaşi fonem (/n/), pentru că substituţia lor reciprocă într-un anumit context nu

determină diferențe semantice (cf. *bαŋcă* vs. *bancă*). Două unități aflate în raport de comutare sunt totdeauna structual distincte, pe când cele care nu comută sunt structural echivalente. Degajarea inventarului fonologic al unei limbi presupune identificarea ansamblului perechilor minimale* care funcționează în limba respectivă. În fonologie, proba comutării se aplică până la nivelul trăsăturilor articulatorii* sau acustice* ale sunetelor. Pe această bază se stabilește inventarul trăsăturilor distinctive* dintr-o limbă. În cazul fonemelor /s, z/, de ex., trăsătura distinctivă este sonoritatea, diferențele semantice din cadrul diverselor perechi minimale fiind dependente de prezența sau absența acestei trăsături (articularea fricativă* și localizarea dentală* sunt comune ambelor foneme). • Proba comutării se aplică în mod similar și la celelalte niveluri structurale. De ex., la indicativul prezent al verbelor, substituirea desinenței *-i* prin *-ă* la verbele de conjugarea I atrage o caracterizare diferită a trăsăturii semantice a persoanei (*intri* vs. *intră* etc.) sau substituirea trăsăturii semantice [+Sg.] prin [+Pl.] la substantive atrage modificări în planul expresiei (la multe feminine, de ex., substituirea desinenței *-ă* prin *-e*: *casă* vs. *case* etc.).

L.I.R.

COMUTAȚIE

Pentru unele dicționare de retorică (Gh. Dragomirescu), comutația este sinonimă cu antimetateza*; pentru altele (H.Lausberg), ea se suprapune peste anumite forme de chiasm* (incomplet și complicat): este o încrucișare de cuvinte care își corespund (analogic sau prin opoziție), într-un grup sintactic de asemenea simetric (AB – B'A'). Ex.: *Je vois* **mes honneurs croître** *et* **tomber mon crédit** [„Văd cum îmi cresc onorurile și cum îmi scade creditul"] (Racine); **Rome** *fut* **tout le monde** *et* **tout le monde** *est* **Rome** [„Roma a fost lumea întreagă și întreaga lume e Roma"] (Du Bellay).

Vezi și ANTITEZĂ; CHIASM.

M.M.

CONATIVĂ (FUNCȚIE ~)

Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).

CONCATENAȚIE

Figură* sintactică (de construcție) realizată sub forma unei gradații în care un cuvânt se repetă de la un membru al frazei la cel următor; reluarea dă naștere unei înlănțuiri având respectivul cuvânt drept element de legătură. Secvența astfel construită se apropie de o anadiploză* în lanț (H.Morier): *x.../ x.../ x...* sau x/x...y/y... *z/z*. Exemplele ilustrative din literaturile moderne cunosc de obicei abateri de la această schemă ideală: *Întâmplarea ce-o știu și voi s-o povestesc/ Mi-a spus-o un bătrân pe care îl cinstesc/ și care îmi zicea/ Că și el o știa/* **De la strămoșii** *lui,/* **Care strămoși** *ai lui zicea și ei c-o știu/ De la* **alt strămoș** *ce nu mai este viu/ și pe* **ai cărui strămoși**, *zău, nu poci să vi-i spui* (Alexandrescu); *L'homme est en ce monde ainsi que l'oiseau* **sur la branche**; **la branche** *est attachée à* **l'arbre**; *qui s'attache à* **l'arbre**, *suit* **de bons préceptes**; **les bons préceptes** *valent mieux que* **les belles paroles**; **les belles paroles** *se trovent* **à la cour** ; **à la cour** *sont les courtisans* [„În lumea asta, omul e ca pasărea pe o creangă; creanga e legată de pom ; cine se leagă de pom urmează bunele precepte; bunele precepte valorează mai mult decât vorbele frumoase; vorbele frumoase se întâlnesc la curte; la curte sunt curtezanii"] (Molière). Când lanțul repetițiilor la distanță implică o gradație (ascendentă) de sens, concatenația se înrudește cu climaxul*; în exemplele citate, reluările de termeni identici/ parțial asemănători, pot intra în jocuri de cuvinte, dar fără o clară gradare semantică.

Vezi ANADIPLOZĂ; CLIMAX.

M.M.

CONCENTRAȚIE

Concept de bază în statistica* lexicală; reprezintă tendința vorbitorului (autorului) de a întrebuința un număr cât mai mic de cuvinte cu o frecvență* mare. Concentrația este invers proporțională cu bogăția (vezi BOGĂȚIE).

A.B.V.

CONCESIV,-Ă

1. Complement circumstanțial ~ În gramatica limbii române, specie a complementului circumstanțial* care determină un verb (*Cu toată ploaia*, **nu s-a răcorit**), o locuțiune verbală (*Și* **a adus aminte** *de tine, în pofida timpului*) și, mai rar, o interjecție predicativă* (**Hai** *la mare, cu tot timpul capricios*) sau un adjectiv (*Iată un om* **optimist** *în ciuda împrejurărilor*), exprimând situația sau obiectul de natură să împiedice desfășurarea procesului denumit de verb sau existența unei însușiri, dar nu le împiedică. Com-

plementul circumstanțial concesiv se exprimă printr-un substantiv (sau printr-un substitut* al său) precedat de locuțiunile prepoziționale *cu tot/toată/toți/toate*, *în ciuda*, *în pofida*, de prepoziția *împotriva* sau de adverbul *contra* (*A reușit* **în ciuda celor** *care se îndoiau de ei*; *Ai ieșit din casă* **contrar/împotriva recomandărilor medicului;** vezi și exemplele de mai sus), printr-un verb la gerunziu precedat uneori de adverbul *chiar* (*Chiar* **știind** *că se va plictisi, tot s-a dus în vizită la ei*) sau la infinitiv precedat de prepoziția *fără* (**Fără a fi convins** *de adevărul spuselor tale, nu te-a contrazis*). • Uneori, complementul circumstanțial concesiv este întărit prin prezența adverbului corelativ* *tot/totuși*: *În ciuda aparențelor, se poate avea* **totuși** *încredere în el*; *Contrar previziunilor,* **tot** *a plouat.* **2. Propoziție circumstanțială** ~ În gramatica limbii române, specie de propoziție circumstanțială*, care determină un verb din propoziția regentă* (*Deși a plouat*, tot **nu s-a răcorit**), o locuțiune verbală (*Și-***a adus aminte** *de tine, cu toate că a trecut atâta timp*) sau o interjecție din regentă (**Hai** *la mare, măcar că timpul e capricios*) și indică o împrejurare ce ar putea împiedica realizarea acțiunii din regentă, dar nu o împiedică. După modul de realizare a raportului sintactic, propozițiile circumstanțiale concesive pot fi: a) introduse prin elemente joncționale* subordonatoare: conjuncțiile *deși*, *dacă* (precedată în mod obișnuit de adverbele *chiar/nici/și*), *să*, *că* (**Chiar/Și/Nici dacă spune adevărul,** *nu-l mai crede nimeni*; **Să zică** *el ce-o vrea, eu tot nu-l cred*; **Dacă/Că plouă, dacă/că nu plouă,** *el tot își ia umbrela*); locuțiuni conjuncționale precum *cu toate că, măcar că, chit că, indiferent că, de bine ce* etc. (**De bine ce am prevenit-o** *că va ploua, a plecat fără umbrelă*; *Cumpără mereu cărți,* **chit că nu le citește** etc.); pronume, adjective sau adverbe nehotărâte compuse cu „ori-" (**Orice-ar zice,** *tot nu-l cred*; *Nu-l cred,* **orice explicație mi-ar da**; *Vin,* **oricât de tare ar ploua**) și b) juxtapuse față de regentă, cu predicatul exprimat printr-un verb la imperativ* (**Supără-te,** *eu tot plec*), la conjunctiv* cu valoare de imperativ (**Fie** *ce-o fi, eu tot plec*) sau la indicativ (**Vrei, nu vrei,** *eu tot plec*). • Predicatul propoziției circumstanțiale concesive este uneori exprimat numai prin numele predicativ, cu verbul copulativ *a fi* subînțeles (**Deși sărac,** *e optimist*). • După caracterul real sau presupus al acțiunii, propozițiile circumstanțiale concesive pot fi propriu-zise (ori reale) – cele introduse prin conjuncții sau prin locuțiuni conjuncționale subordonatoare, cu predicatul exprimat prin verb la modul indicativ (*E vesel,* **deși/chit că/măcar că/cu toate că** *n-ar nici un motiv*; **De bine ce ziceam** *c-am isprăvit, trebuie s-o iau de la capăt*) – sau ipotetice (condiționale) – cele introduse prin *chiar/și/nici dacă* sau prin pronume, adjective ori adverbe nehotărâte, cu predicatul exprimat prin verb fie la modul condițional (*Nu renunț,* **nici dac-ar fi** *să mor*), fie la indicativ viitor (*Cumpăr tabloul,* **oricât o costa**), precum și cele juxtapuse (vezi exemplele de mai sus). • Propozițiile circumstanțiale concesive pot avea, în regentă, adverbul corelativ *totuși*, *tot* (*Deși sunt obosită, mai citesc* **totuși** *câteva pagini*; *Oricând ar veni,* **tot** *vom avea o discuție*).

M.R.

CONCLUSIV,-Ă

1. Raport ~ Specie a relației de coordonare care exprimă raportul logic de concluzie; în enunț, raportul conclusiv se realizează prin joncțiune. **2. Conjuncție ~ / Locuțiune conjuncțională ~** Este un element de relație care leagă părți de propoziție sau propoziții conclusive; printre conjuncțiile conclusive se numără: *deci*, *așadar*, *prin urmare*, *vasăzică* etc. **3. Propoziție** ~ Propoziție aflată într-un raport de coordonare, care exprimă o acțiune prezentată ca o concluzie a termenului cu care este coordonată: *Plec,* **deci te părăsesc.** • Propozițiile conclusive, ca orice propoziții coordonate, pot fi propoziții principale sau propoziții secundare: *Plouă,* **prin urmare îmi iau umbrela;** *Am spus că plouă,* **prin urmare îmi iau umbrela.** • În ceea ce privește topica, propozițiile conclusive se numără printre coordonatele cu o topică fixă, ele fiind plasate întotdeauna în partea finală a comunicării.

C.C.

CONCORDANȚĂ (~A TIMPURILOR)

Vezi CORESPONDENȚĂ.

CONCRET

1. În analiza componențială (sau semică) (vezi ANALIZĂ$_7$), trăsătură semantică distinctivă* (sau sem*) relevantă în descompunerea structurală a sensurilor unităților (ale lexemelor*) aparținând clasei substantivului. • În semantica generativă*, trăsătură semantică inerentă* introdusă prin regu-

lile de subcategorizare* noncontextuală a substantivelor. Opusă trăsăturii [+Abstract], apare, într-o descriere binară*, ca [-Abstract]. **2. Substantiv** ~ Clasă lexico-gramaticală de substantive, caracterizată prin trăsătura inerentă [+Concret] (echivalentă cu [-Abstract]). Relevanța morfologică a clasei consistă în corelația trăsăturilor [+Concret] și [+Numărabil], ceea ce permite participarea membrilor clasei la opoziția/opozițiile de număr*.

G.P.D.

CONDIȚIONAL,-Ă
1. Propoziție ~ Specie de subordonată circumstanțială* având rolul semantic de a exprima o ipoteză de a cărei îndeplinire depinde valabilitatea principalei. În română, se introduce, în mod curent, conjuncțional, prin conjuncția *dacă* și sinonimele ei: *de* (pop.), *să* (arh.) și prin locuțiunea conjuncțională *în caz că*. Rar, se poate lega direct, fără element conectiv, intonația și semantica raportului fiind suficiente pentru marcarea tipului de subordonată (*Ai ceva de spus, spune!*). **2. Complement** ~ Specie de complement* circumstanțial corespunzător, în planul propoziției, subordonatei condiționale (vezi 1); rezultă din contragerea* subordonatei condiționale, fie printr-o formă de gerunziu (ex. *dacă veneai, m-ai fi cunoscut* ⇒ **venind**,...), fie prin nominalizare* (ex. *în caz de* **înfrângere**,...). Se introduce, în română, prin locuțiunile prepoziționale *în caz de, în locul*. **3. Mod** ~ În flexiunea verbală, termen distinct al categoriei* gramaticale a modului* caracteristic numai anumitor limbi și exprimând, în limbile în care există, o condiție (în subordonată) și o posibilitate condiționată de realizarea acțiunii din subordonată (în principală): *Dacă aș învăța, aș reuși.* • Româna, ca și alte limbi romanice, dar spre deosebire de latină, și-a creat o formă distinctă de condițional care intră în opoziție cu indicativul*, conjunctivul*, imperativul* și prezumtivul*. Dată fiind ambiguitatea* a numeroase forme modale ale românei, modul condițional exprimă, în condiții sintactice determinate, și altă valoare modală decât cea de condițional: valoarea de optativ*, ocurentă în propoziții principale: vezi *M-aș plimba o oră*; *De-ar veni vara!* Pe de altă parte, dată fiind interferența, în română, a categoriilor de mod și de timp*, unele valori de condițional pot fi exprimate și prin forme temporale de imperfect*, fiind caracteristică sinonimia*: *Dacă* **veneai, reușeai** = *Dacă* **ai fi venit, ai fi reușit.** • Modul condițional cunoaște, în română, distincția temporală: condițional *prezent* vs. *perfect*. Ambele forme sunt de tip analitic*, incluzând, în structura lor, un morfem mobil* (un auxiliar*), în cazul condiționalului prezent, și două morfeme mobile (două auxiliare), în cazul condiționalului perfect; vezi **aș** *cânta* vs. **aș fi** *cântat*. În condițiile inversării formei, construcție rară astăzi, cu valoare poetică sau de arhaism stilistic, se conservă infinitivul lung* cu valoare verbală: *cântare*-**aș**.

G.P.D.

CONECTOR / CONECTIV
1. În logica formală, desemnează o funcție care are ca argumente o pereche ordonată de propoziții (P, Q) și al cărei rol este de legare a acestor propoziții în vederea obținerii unei propoziții compuse S; sin: *operator** (*logic*); *conectiv** *propozițional*. În logică, se disting patru conective diadice, deci cu două argumente, corespunzătoare conjuncțiilor din limbajul natural, și un conector monadic, cu un singur argument, corespunzător negației: a) conectori de conjuncție (corespund lui „și"; se reprezintă „∧"; structura lui S este (P∧Q); b) conectori de disjuncție (corespund lui „sau"; se reprezintă „V"; structura lui S este (PvQ); c) conectori de implicație (sau condiționali) (corespund lui „dacă..., atunci"; se reprezintă „⊃"; structura lui S este (P⊃Q); d) conectori de echivalență (corespund lui „dacă și numai dacă"; se reprezintă „≡"; structura lui S este (P≡Q); e) conectori de negație (corespund lui „nu"; se reprezintă „~"; structura obținută este (~ P) sau (~ Q). **2.** În sintaxa modernă, termenul și-a extins semnificația la orice cuvânt sau grup locuțional a cărui funcție este de legare sintactică și semantică a două unități de nivel propozițional, asigurând, totodată, așezarea acestora în cadrul unei ierarhii structurale; cele două propoziții pot fi așezate fie ca având același rang (conectori* coordonatori), fie cu rang diferit, una într-o poziție de regent, iar cealaltă de subordonat (conectori subordonatori); sin. *conjuncție*; *relator*. **3. ~ textual** (sau **pragmatic**) În teoria textului*, cuvânt sau grup de cuvinte din clasa adverbului sau a conjuncției a cărui funcție este să asigure legătura formală și semantică dintre segmentele unui discurs, constituind unul dintre mijloacele importante de realizare a coeziunii* textuale; vezi rolul unor conjuncții, al unor adverbe și grupuri

adverbiale ca: *deci, or, totuşi, dimpotrivă, de altfel, de altminteri, de asemenea, pe de altă parte* etc. (vezi COEZIUNE$_2$; TEXT).

G.P.D.

CONEXIUNE
Termen folosit de L. Tesnière pentru relaţiile* de la nivel sintactic, desemnând legăturile dintre constituenţii grupurilor sintactice.

G.P.D.

CONFIGURAŢIE
1. ~ sintactică În sintaxa structurală* şi în cea generativă*, structură de vecinătăţi (de determinanţi) obligatorii* pentru un verb sau un adjectiv, exprimată în termeni de categorii* sau de funcţii* sintactice, structură regăsibilă pentru o întreagă clasă de verbe sau de adjective; sin. *cadru* sintactic* (engl. *frame*). Astfel, în română, verbul *a citi* se caracterizează prin configuraţia sintactică [-OD (OI)], iar *a aparţine*, prin configuraţia sintactică [-OI], primul fiind un verb tranzitiv care, facultativ, primeşte şi un obiect indirect (*El citeşte o poveste* (*copiilor*)), iar al doilea, un verb intranzitiv cu obiect indirect (*Casa aparţine vecinilor*). **2. ~ cazuală** În modelul cazurilor* al lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ$_{II}$), structură de cazuri specifică fiecărui verb (ca şi oricărui predicat*) reprezentând, ca virtualitate, o particularitate sintactico-semantică inerentă* a fiecărui verb (sau predicat), iar ca actualizare, o structură de roluri* pe care verbul (predicatul) o impune vecinătăţilor sale. Astfel, configuraţia cazuală a verbului *a sparge* este, în termeni fillmorieni, [-Obiect (Instrument)(Agent)(Rezultat)], schemă indicând că verbul primeşte patru cazuri: Obiectul, Instrumentul, Agentul şi Rezultatul, dintre care unul singur, Obiectul, nu poate lipsi din nici una dintre actualizările sintactice ale acestui verb (vezi: *Fereastra s-a spart*, dar şi *Copilul a spart fereastra ţăndări cu mingea*). **3. ~ argumentală** În GB*, structură asemănătoare cu configuraţia cazuală din 2, înregistrând, pentru fiecare predicat, numărul obligatoriu de argumente* şi rolul tematic* atribuit de predicat fiecărui argument (vezi LEXICON). **4. ~ semantică** Set ordonat de trăsături semantice inerente* caracterizând un formativ lexical, obţinut, în cadrul analizei semice (vezi ANALIZĂ), prin descompunerea semnificaţiei unui cuvânt în semele componente, iar în semantica generativă*, prin regulile de subcategorizare* noncontextuală sau selecţională; vezi, de ex., configuraţia semantică corespunzătoare formativului *băiat*: (+N, +Comun, +Numărabil, +Animat, +Uman, +Masculin, -Matur); sin. *matrice* semantică.*

G.P.D.

CONFIGURAŢIONAL,-Ă (LIMBĂ ~)
În tipologia* de tip generativ*, tip de limbi cu o ordine fixă a componentelor şi o structură ierarhică clară a poziţiilor sintactice, definite neechivoc prin aşezarea în raport cu verbul; vezi, de ex., engleza sau franceza, ambele cu structura S(ubiect)V(erb)O(biect) şi cu reprezentarea ierarhică $[_P GN_1 [_{GV} V GN_2]]$. Se opun limbilor nonconfiguraţionale, de tipul arabei clasice, al japonezei, cu o topică relativ liberă a componentelor (chiar dacă anumite preferinţe există) şi cu organizări sintactice incomplete sau chiar inexistente, în care transformarea de tip „deplasare* a lui α" şi, în consecinţă, întreaga concepţie a categoriilor vide* nu-şi găsesc o „acoperire" sintactică.

G.P.D.

CONJUGARE
1. În limbile cu flexiune*, tip de flexiune caracteristic verbului; spunem că verbul *se conjugă*, adică, adăugând la radical* afixe* gramaticale, îşi schimbă forma în funcţie de categoriile* gramaticale de mod*, timp*, aspect* diateză*, persoană*, număr*, cu variaţii de la o limbă la alta privind numărul de categorii. Conjugarea se opune declinării*, reprezentând flexiunea numelui şi a adjectivului. În română, conjugarea se realizează atât prin forme sintetice*, deci cu afixe gramaticale legate (vezi: *cânt***am**; *cânt***ai**; *cânt***ând**), cât şi prin forme analitice*, deci cu afixe gramaticale mobile* (vezi: **am** *cântat*; **aş** *cânta*; **aş fi** *cântat*), sau prin forme mixte, marcarea făcându-se simultan cu afixe mobile şi legate (vezi: a *cânt***a**; să *cânt***e**). **2.** Clasă omogenă de verbe sub aspectul flexiunii, incluzând toate verbele cu aceleaşi particularităţi de flexiune; termenul *conjugare* desemnează, în acelaşi timp, şi „tiparul" flexionar al unei asemenea clase. Vorbim, de ex., în română de clasa verbelor de conjugarea I cu sufixul de prezent *-ez*, adunând verbe din seria: *a amenaja, a aranja, a asana, a bloca, a depărta, a elabora...*, dar şi de „tiparul" de flexiune al acestei clase: inf. *-a*; ind. prez. *ez/-ezi/-ează/*; ger. *-ând* etc. Clasele de conjugare sunt indicate în dicţionarele* morfologice, iar „tiparele" de conjugare, în gramatici. • Stabilirea claselor de con-

jugare a constituit unul dintre obiectivele prioritare ale morfologiei de tip structuralist*, care, în dorința de a stabili clase cât mai omogene (vezi CLASIFICARE), a abandonat criteriile istorice în favoarea celor sincronice. Astfel, pentru română sau pentru franceză, s-a abandonat criteriul sufixului de infinitiv, relevant pentru flexiunea verbului latinesc, dar devenit insuficient pentru flexiunea din limbile actuale, și s-au urmărit afixele din întreaga flexiune verbală, ajungându-se, pentru română, la 10 conjugări (Valeria Guțu Romalo), iar pentru franceză, la 61 de conjugări (Le Robert) sau 82 de conjugări (Bescherelle). Diferența de număr de conjugări între cele două limbi se explică, dincolo de diferențele de sistem, prin criteriile clasificării: pentru franceză s-au avut în vedere toate verbele, inclusiv cele neregulate*, iar afixele s-au urmărit la nivelul realizărilor fonetice, în timp ce pentru română s-a operat o reducție a variantelor* (vezi ALOMORF), afixele fiind urmărite nu la nivelul alomorfelor fonetice, ci al celor morfologice și, în plus, s-au eliminat din clasificare verbele neregulate.

G.P.D.

CONJUNCT (PRONUME ~)
Forme pronominale atone* (sau neaccentuate sau clitice) legate fonetic și grafic (prin cratimă*) de cuvintele vecine, fie de forma verbală care reprezintă suportul* sintactic și fonetic al construcției (ex. **i**-*am dat*; *văzându*-**l**; *ducă*-**se**), fie de altă formă atonă (ex. **mi**-**l** *trimite*; *dându*-**i**-**se**), fie încorporându-se în structura unei forme verbale compuse* (vezi: *vedea*-**l**-*aș*; *dusu*-**s**-*au*). Se deosebește de cliticul* pronominal liber, care, fonetic, reprezintă o silabă independentă de corpul suportului sintactic, purtând un accent de intensitate secundar (ex. **mí** se *dă*; **îl** *văd*; **ó** *văd*). Distincția conjunct/liber, pentru formele pronominale clitice, se reduce la o particularitate fonetică; din punct de vedere sintactic, ambele formează o clasă omogenă, a cliticelor pronominale (vezi ATON; CLITIC).

G.P.D.

CONJUNCTIV
Unul dintre termenii distincți ai categoriei* gramaticale a modului*, caracterizat prin asocierea dintre o formă proprie, marcată diferit de la o limbă la alta, o valoare proprie: cea de posibilitate și o poziție sintactică specifică: cea de subordonare, conjunctivul fiind însoțit adesea de o conjuncție de subordonare (rom. *să*; fr. *que*; engl. *that*), iar construcția cu conjunctivul apărând ca una dintre posibilele realizări ale complementelor propoziționale. Sin. *subjonctiv*. • Cum, pentru fiecare limbă naturală, sistemul modal cunoaște ambiguități* și sinonimii* proprii, semnalăm, pentru română, utilizarea conjunctivului cu valoarea de imperativ* în propozițiile principale imperative sau optative (ex. *Să pleci imediat!*, *Să ne vedem sănătoși!*) și cu valoare de condițional*, în subordonata condițională (ex. *Să-l văd plecat, aș fi foarte fericită*). Și, invers, este specifică limbii române sinonimia conjunctiv = infinitiv* = supin* (vezi: *Mă pregăteam să plec / a pleca / de plecat*). • Ca funcție, conjunctivul românesc actual pune problema naturii ambigue a lui **să**, care oscilează între statutul de conector* (de conjuncție de subordonare) și cel de marcă* flexionară. Uneori, ca în situația formelor de pers. I și a II-a, **să** funcționează ca unică marcă de conjunctiv; în cazul pers. a III-a, unde există un afix* legat specific, **să** se adaugă flectivului specific, formând, împreună cu acesta, un morfem discontinuu*: **să...ă/e** (ex. **să** *vadă*, **să** *cânte*). • Ca istorie, ca distribuție și ca frecvență, este specifică limbii române o particularitate de origine balcanică: înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, realizată aproape integral în contextul [V-] (excepție, în româna literară, face construcția verbului *a putea*, care admite și infinitivul) și destul de frecventă în alte contexte [N -]; [Aj -] (ex. *bucuria să...*; *bucuros să...*). Fenomenul cunoaște, în româna literară actuală, o oarecare tendință de revenire la o situație anterioară, sub presiunea modelelor neologice de construcție cu infinitivul (vezi: *apt a...*, *hotărât a...*, *capabil a...*) • Ca particularitate de construcție, româna se distinge de alte limbi romanice (de franceză, de ex.) prin oscilația între construcția conjunctivului cu un subiect propriu, lexicalizat, situație în care româna și-a creat un nou complementizator: **ca** (ex. *Ion dorește* **ca** *Radu să plece*), și construcția cu subiect neexprimat, aflat sub controlul* unui nominal din regentă (vezi: *Ion*$_i$ *dorește* [*să plece* PRO$_i$]; *Ion îl*$_i$ *lasă pe Radu*$_i$ [*să plece* PRO$_i$]) (vezi CONTROL).

G.P.D.

CONJUNCȚIE
1. a) Clasă de cuvinte invariabile* funcționând ca instrumente* sintactice, adică servind la legarea

a două unități (părți de propoziție*, grupuri* sintactice, propoziții*) cu aceeași funcție și același rang sintactic, precum și la legarea a două propoziții cu funcții sintactice diferite, pe care le așază într-o poziție de dependență una față de alta; altfel spus, conjuncția are rolul de marcare a coordonării*, în propoziții și fraze, și a subordonării*, în fraze; sin. *conector*/conectiv.* Se deosebește, la nivelul propoziției, de prepoziție*, al cărei rol de instrument sintatic se limitează la marcarea subordonării între componentele propoziției, iar la nivelul frazei se deosebește de relative*, care, pe lângă rolul conectiv, funcționează și ca unități componente ale structurilor sintactice înseși, încorporându-se ca substitute în structura subordonatei, uneori și a regentei. • Ca poziție, conjuncția apare, cu câteva excepții, în fața celui de al doilea termen (*Cumpără cărți* **și** *caiete*; *Dorește să privească* **și** *să observe*) sau în fața fiecăruia (*Cumpără* **sau** *cărți*, **sau** *caiete*; *Dorește* **sau** *să i se recunoască meritele*, **sau**, *altfel*, *să abandoneze*). Fac excepție seria de conjuncții conclusive* (ex. *A avut ghinion, n-a reușit* **deci** *la examen*) și conjuncția adversativă* **însă** (ex. *A învățat mult, n-a reușit* **însă** *strălucit*), prezentând libertăți de topică în raport cu poziția termenului al doilea. • Se clasifică, în funcție de tipul de relație* stabilit, în: *coordonatoare**, al căror rol conectiv apare atât în propoziții, cât și în fraze, și *subordonatoare**, cu rol conectiv numai la nivelul frazei. b) În teoria textului*, conjuncția, în virtutea rolului său conectiv, servește la legarea fragmentelor transfrastice*, fiind unul dintre mijloacele de asigurare a coeziunii* textuale (vezi COEZIUNE; CONECTOR (TEXTUAL); TEXT). **2.** În logica formală, tip de conector* diadic, simbolizat „$\wedge$", care participă la constituirea construcției complexe $P \wedge Q$, frază care ia valoarea *adevărat* atunci și numai atunci când ambele argumente* (propozițiile P și Q) iau valoarea *adevărat*, și valoarea *fals*, în oricare altă situație (vezi CONECTOR$_1$).

G.P.D.

CONJUNCȚIONAL,-Ă (LOCUȚIUNE ~)

Grup de cuvinte neanalizabil în care elementele componente și-au pierdut autonomia* și care, în ansamblu, îndeplinește funcția conectivă a unei conjuncții*. • După tipul de relație stabilit, se clasifică în: *locuțiuni conjuncționale coordonatoare**, care marchează raporturi de coordonare în propoziții și în fraze; *locuțiuni conjuncționale subordonatoare*, care marchează raporturi de subordonare la nivelul frazei. Cele două subclase se împart, la rândul lor, după semantica raportului, în: coordonatoare copulative* (*precum și*; *nu numai..., ci și*); coordonatoare adversative* (*numai că, doar că*); coordonatoare conclusive* (*prin urmare, care va să zică*); subordonatoare cauzale* (*pentru că, de vreme ce, din moment ce*); subordonatoare concesive* (*cu toate că, chiar dacă, măcar că, măcar să*) etc.

G.P.D.

CONOTAȚIE

Clasă de valori secundare și eterogene ale semnificatului* unui cuvânt, care se definește în mai multe feluri: în funcție de raportul dintre semn și unele însușiri ale obiectului înțelese ca atribute ale acestuia sau în funcție de intențiile de comunicare ale vorbitorului, exprimate contextual. Conotația semnului *leu* presupune referirea la faptul că animalul numit astfel este luat drept o ființă cu putere fizică excepțională, cu înfățișarea măreață și nobilă, rege al animalelor etc. (trăsături aflate într-o relație mediată cu caracteristicile obiective ale animalului corespunzător; vezi DENOTAȚIE). Conotația se suprapune denotației ca o reprezentare suplimentară, care se rezumă la o asociație de idei datorată când relativității obiective, când imaginației (interpretării subiective). Când se operează cu conotații, obiectul desemnat se poate șterge temporar din memorie. De la imaginea globală a obiectului se poate ajunge la imaginea atributelor lui, nedetașate de el (x, y, z), și apoi fiecare din aceste elemente se pot estompa, reciproc, stabilindu-se alte asociații de idei care reprezintă conotații. Atributul sau atributele luate în considerație de conotație pot să țină de alegerea subiectivă (conotații *individuale*) sau de convenții mai generale (conotații *sociale*). • Într-o interpretare mai largă, conotația reprezintă orice sens emotiv, afectiv al unui cuvânt, care se adaugă denotației. Denotația e una singură, conotațiile pot fi multiple, datorită caracterului secundar, individual, variabil sau chiar accidental, în funcție de contexte* lingvistice și extralingvistice. Dintre conotațiile de acest tip, cu un caracter social mai larg, se pot menționa cele caracteristice unor culori: *negru* are conotații privind tristețea, moartea, doliul în numeroase limbi romanice; *verde* are o conotație rela-

tiv generală (de ex. în Europa, dar nu și în China) privind codul rutier, unde înseamnă „liber, permis"; în română, *verde*, în anumite contexte desemnând persoane, cum ar fi *bătrân*, *bărbat* are conotația „puternic, viguros". • În unele interpretări (în logica scolastică, de ex.) conotația este opusă denotației*. Cuvântul rom. *masă* care ca intensiune* ansamblul caracterelor sale constitutive („obiect", „cu patru picioare", „cu o suprafață plană", „cu o anumită destinație"); trăsătura „cu o anumită destinație" favorizează, în contexte ca *ora* **mesei**, *am luat* **masa** (*în oraș*) delimitarea unei conotații a cuvântului *masă*, care reprezintă o deplasare metonimică* (vezi TROP). Acest tip de conotații, unele destul de uzuale, generale (sunt înregistrate de dicționare) reprezintă realizări contextuale ale sensului, determinate de raportul dintre valoarea denotativă și cea conotativă, încadrată într-un anumit tip de tropi. Conotațiile de acest fel sunt semnificații secundare determinate de utilizarea unui material lingvistic particular care se adaugă variabil sensului conceptual sau cognitiv, fundamental și stabil. • Conotația poate reprezenta elemente afective, evaluative, periferice și subiective, exprimând indiferență, familiaritate, tabuuri* lingvistice ș.a. De ex., desemnarea unei persoane ca *bou* are conotație depreciativă, familiară etc.; calificativul *naiv* pentru *prost* presupune un tabu social. Tabu-urile sociale duc la conotații multiple ale termenilor *nevăzător* pentru *orb*, *vârsta a treia* pentru *bătrânețe*, când selectarea eufemismului* este ea însăși o conotație și când o conotație generează alte conotații. • Unele conotații mai generalizate din categoria anterioară se impun în uzul lingvistic și apar în dicționare* ca mențiuni indicate între paranteze înaintea definiției lexicografice*: (tehnic), (familiar) (peiorativ) etc., privind sfera de utilizare a sensului. Selectarea într-un context a unui termen din clasa *a muri*, *a deceda* (administrativ), *sucomba* (livresc), *a crăpa* (peiorativ) este sugestivă pentru stilul* funcțional căruia îi aparține enunțul, pentru expresivitatea comunicată de acesta și pentru caracterizarea vorbitorului. Utilizarea termenului logic *fals* în limbajul curent implică exprimarea unei conotații prin schimbarea variantei stilistice (cu efecte determinate de expresivitate dependente de contextul schimbat). • Conotația este implicit și izolat legată de semnificant (L. Hjelmslev): când Stendhal folosește termeni italieni în textul francez, faptul de a recurge la această limbă are conotațiile „pasiune, libertate", legate, în lumea stendhaliană, de Italia. În același fel s-ar putea interpreta schimbarea registrului stilistic în utilizarea unor termeni (ca în situația anterioară). Conotațiile variabile care se asociază semnificantului sunt intonația*, pronunțarea particulară, mimica, gesturile care însoțesc o anumită comunicare și pot exprima valori semantice suplimentare: *afară!* („poruncă, supărare" etc.). Este o interpretare foarte largă a conotației. • Conotațiile sunt, în general, legate de libertatea expresivă a vorbitorului care se manifestă în grad maxim atunci când se identifică cu tropii*. În acest caz, conotațiile pot avea un uz general, chiar dacă determinat contextual, de ex.: **fierul** *se oxidează în aer* (denotație), față de *om de* **fier** (conotație care corespunde unei asemănări metaforice* decodabile de către orice vorbitor). Delimitările contextuale stricte și valorile expresive sporite ale conotației se manifestă, pentru acest tip de conotație, în limbajul poetic (artistic). În mesaj*, semnele se combină prin negarea unora dintre valorile lor în așa fel, încât la încheierea mesajului se scoate în evidență, ca pozitivă, valoarea căreia nu i s-a aplicat nici o negație. Mesajul apare ca o serie de negări când ale denotației, când ale conotației. Conotațiile pot fi parțial condiționate de partea de vorbire pe care o reprezintă cuvântul. La substantive care denumesc obiecte/ființe concrete, distincția dintre denotație și conotație se face clar, dar la substantivele abstracte, denotația și conotația sunt foarte apropiate; la verbe denotația și conotația se confundă, adăugându-se nuanțe suplimentare prin mod, timp, diateză, persoană etc. Diversitatea definițiilor conotației justifică și o parte din confuziile privind interpretarea ei; elementul constant de caracterizare rămâne raportarea la denotație și dependența de context (lingvistic și/sau extralingvistic) a oricărei conotații.

Vezi DENOTAȚIE; POLISEMIE; VIRTUEM.

A.B.V.

CONSECUTIV,-Ă

1. Complement circumstanțial ~ În gramatica limbii române, specie a complementului circumstanțial* care determină un verb (**Doarme** *de speriat*), un adjectiv (*Are un frate* **leneș** *de groază*) sau un adverb (*A vorbit* **destul** *pentru a*

plictisi pe toată lumea), exprimând consecința sau rezultatul unei acțiuni ori al unei însușiri. Complementul circumstațial consecutiv se exprimă printr-un substantiv precedat de o prepoziție precum *de*, *până la* sau *spre* (*A ajuns la timp* **spre surpriza** *tuturor*) ori printr-un verb la supin cu prepoziția *de* (*A îmbătrânit* **de nerecunoscut**) sau la infinitiv precedat de o prepoziție ca *pentru*, *spre*, *până la* (*E îndeajuns de șmecher* **spre a se descurca** *în orice împrejurare*). Unele complemente circumstanțiale consecutive constituie expresii consacrate (*de minune*, *de moarte*, *până la lacrimi*, *de nespus* etc.). **2. Propoziție circumstanțială** ~ În gramatica limbii române, specie de propoziție circumstanțială* care determină un verb din propoziția regentă* (**A alergat** *atât*, *încât a obosit*), un adjectiv (*E un băiat așa de* **inteligent**, *că prinde totul din zbor*) sau un adverb (*A înțeles așa de* **repede**, *de m-a uluit*), exprimând consecința unei acțiuni sau a unei însușiri. Propozițiile circumstanțiale consecutive se introduc prin conjuncții subordonatoare ca *încât*, *de*, *că*, *să*, *ca să* etc. (*E prea bine pregătit* **să / ca să nu reușească;** vezi și exemplele de mai sus). • Frecvent, propoziția circumstanțială consecutivă are, în regentă, adverbe corelative cum sunt *atât*, *așa*, *astfel*, *prea*, *destul* etc. (*E* **destul** *de obraznic ca să intre peste rând*; vezi și exemplele de mai sus).

M.R.

CONSOANĂ

Sunet a cărui emitere presupune intervenția în calea curentului fonator* a unui obstacol, reprezentat de închiderea și/sau de constricția canalului într-un anumit punct. Prezența obstacolului face ca rostirea consoanelor să fie caracterizată prin zgomote specifice. Acustic, consoanele se disting de vocale* prin prezența antirezonanței, care influențează amplitudinea și distribuția formanților de frecvență. Consoanele sunt, ca și vocalele, unități segmentale, dar, spre deosebire de acestea, nu pot avea rol de centru silabic (sunt asilabice) și nu pot primi accent*. Consoanele sunt în raport de dependență față de categoria vocalelor, fiindcă nu pot face parte dintr-o secvență accentuată decât însoțite de vocale. • Pentru numeroase limbi, clasificarea consoanelor din punct de vedere articulatoriu se face în raport cu trei criterii de bază: modul de articulare (determinat de natura obstacolului: închiderea și/sau constricția canalului fonator), locul de articulare (punctul de pe canalul fonator în care intervine obstacolul) și sonoritatea (determinată de prezența sau absența vibrațiilor laringelui). În funcție de aceste criterii, consoanele din limba română se clasifică astfel: a) după *modul de articulare*: oclusive* (explozive): *p*, *b*, *t*, *d*, *ḱ*, *ǵ*, *k*, *g*; fricative* (constrictive*, continue*, spirante*): *f*, *v*, *s*, *z*, *ș*, *j*, *h*; africate* (semioclusive*): *č*, *ğ*, *ț*; sonante*: *m*, *n*, *l*, *r*; b) după *locul de articulare*: bilabiale*: *p*, *b*, *m*; labio-dentale: *f*, *v*; dentale*: *t*, *d*, *s*, *z*, *ț*, *n*, *l*, *r*; prepalate: *ș*, *j*, *č*, *ğ*; palatale*: *ḱ*, *ǵ*; velare: k, g; laringale*: *h*; c) după *sonoritate*, alcătuiesc perechi următoarele consoane: surde: *p*, *t*, *ḱ*, *k*, *f*, *s*, *ș*, *č*; sonore: *b*, *d*, *ǵ*, *g*, *v*, *z*, *j*, *ğ*; */h/* și */ț/* sunt consoane surde, fără pereche sonoră, iar sonantele sunt întotdeauna sonore. • Clasificarea consoanelor din punct de vedere acustic* ține seama de același sistem de trăsături binare ca și clasificarea vocalelor (vezi și BINARISM). Pentru română sunt luate în considerație mai ales trăsăturile: continuu vs. întrerupt (care reflectă distincția dintre oclusive și fricative); strident vs. mat (care permite delimitarea clasei africatelor, consoane stridente), compact vs. difuz (care reflectă distincția dintre (pre)palatale, velare și laringale, consoane compacte, și celelalte consoane, difuze); acut vs. grav (care reflectă distincția dintre palatale și dentale, pe de o parte, consoane acute, și labiale și velare, pe de altă parte, consoane grave). • Pentru orice limbă există diverse soluții de descriere a inventarului de foneme consonantice. În cazul românei, diversitatea soluțiilor privește interpretările date statutului fonologic al oclusivelor palatale [*ḱ*, *ǵ*] și al consoanelor urmate de [i] asilabic, prezente la finală absolută. Un loc aparte îl ocupă descrierea lui Emil Petrovici, care ridică numărul fonemelor consonantice la 70. Petrovici identifică patru serii de foneme consonantice: neutre, palatalizate (diezate*), labializate (bemolate*) și labio-palatalizate, alcătuind fascicule de corelații*.

L.I.R.

CONSTATATIV (ENUNȚ ~)

În concepția lui John Austin, tip de enunț* care descrie un eveniment real, fiind deci susceptibil de a primi o valoare de adevăr; este, prin raportare la starea de fapt, *adevărat* sau *fals* (ex. *mă plimb*; *citesc*; *alerg*); sinonim cu *asertiv*; *declarativ*. Se opune enunțului performativ*, tip de enunț afirmativ cu formă de pers. I, prin a cărui

enunțare se îndeplinește actul* de vorbire însuși (vezi: *mă scuz*; *promit că...*; *(îți) mulțumesc*, enunțuri a căror pronunțare echivalează cu îndeplinirea actelor de „scuză", de „promisiune", de „mulțumire" etc.).

G.P.D.

CONSTELAȚIE

În concepția lui L. Hjelmslev, tip de relație* caracterizat prin posibilitatea a doi termeni de a apărea împreună fără ca ei să se presupună reciproc, având deci caracteristica unei coocurențe* facultative*. Hjelmslev distinge terminologic constelația manifestată în cadrul procesului*, deci al relațiilor de succesiune, pe care o numește *combinare**, de constelația din cadrul sistemului*, deci al relațiilor alternative, pe care o numește *autonomie**. În limba română, de ex., relația dintre componenții grupului nominal actualizat prin *elevul acesta* este de combinare, întrucât coocurența lor este posibilă, dar nu necesară; fiecare termen acceptă, succesiv, substituția* cu 0 (zero), deci poate să apară și singur (vezi: *Elevul Ø /Acesta a ieșit învingător*). Sau, la nivelul sistemului, relația dintre valorile „trecut" și „perfectiv" este de autonomie, căci, deși coocurente în cazul perfectului* compus, al perfectului simplu sau al mai mult ca perfectului, ele pot apărea și independent: „trecutul" se asociază și cu „imperfectivul", în cazul timpului imperfect*, iar „perfectivul" se asociază și cu „viitorul", în cazul timpului viitor* anterior.

G.P.D.

CONSTITUENT

1. În lingvistica structurală de tip analitic*, unde predominantă este viziunea descompunerii unei fraze în elemente componente, prin *constituent* este denumită orice unitate dotată cu sens (morfem*) sau grup de unități aflate în conexiune (cuvânt*, sintagmă*) făcând parte dintr-o succesiune mai largă de unități. Astfel, în construcția *Studenții mei preferați au luat nota zece*, la nivelul grupurilor* sintactice, constituenții sunt: [*Studenții mei preferați*] – [*au laut nota zece*]; la nivelul cuvintelor, constituenții sunt: *studenții – mei – preferați* etc., iar la nivelul morfemelor sunt: *student-i-i* etc. • ~ **imediat** În analiza* în constituenți imediați (vezi ANALIZĂ$_1$), cele două segmente rezultate, într-o singură etapă, din descompunerea unei fraze în elementele ei componente, ierarhic organizate. Constituenții imediați rezultați din ultima operație de segmentare, dincolo de care nu se mai obțin unități dotate cu sens, se numesc constituenți ultimi și corespund morfemelor*. **2. Regulă de constituenți** În gramatica generativă*, sinonim pentru *regulă de structură* a frazei*, regulă care convertește un simbol (reprezentând o categorie* gramaticală/sintactică) într-o succesiune de simboluri, de tipul: P→GN GV; GV→V GN; GN→Det Nominal etc.; regula de constituenți are rolul esențial în obținerea derivațiilor*, deci în procesul generării. **3. Gramatici de constituenți** Construcții formale de tip generativ care utilizează concepția de structură a frazei din analiza* în constituenți imediați (vezi ANALIZĂ$_1$), generarea unui enunț apărând ca un proces continuu de scindare a unor unități de rang superior în unități (constituenți) de rang inferior. • Evaluarea* acestui model a relevat neajunsuri de tipul: imposibilitatea stabilirii vreunei relații între enunțuri ca: *Ion citește cartea – Cartea este citită de Ion – citirea cărții de către Ion*; generarea în același mod a unor grupuri ca: *plecarea tatei, primirea banilor, averea părinților*; generarea unor enunțuri nereperate* ca: **elevul nechează*; **calul citește un perete* etc., impunând înlocuirea prin construcții formale mai performante, de tip generativ-transformațional*.

G.P.D.

CONSTRÂNGERE

1. În lingvistica de tip distribuțional, limitări de distribuție* impuse de o unitate lingvistică asupra alteia (sau a altora) în procesul combinării* acestora pentru obținerea unităților de rang superior. Fiecare limbă și fiecare nivel* lingvistic are constrângeri proprii. • La nivel *fonologic*, de ex., în grupurile consonantice ale limbii române, consoanele sonante* */n, l, r/* nu pot ocupa decât poziția a doua, imediat înainte de vocală: *clasă, pradă, șnur*. • La nivel *morfologic*, morfemul temporal */-ez, -eaz-/*, marcând prezentul, exclude vecinătatea unor radicali* ai verbelor de conjugarea a II-a sau a III-a. • La nivel *sintactic*, în funcție de tipul de constrângere impus cuvintelor vecine, se disting: a) constrângeri de clasă morfologică (sunt acceptate, în anumite poziții, unele clase, dar respinse altele; în poziția subiectului, de ex., este acceptată clasa substantivului, a pronumelui, a formelor verbale nepersonale: infinitiv, supin, dar este imposibilă apariția clasei

adjectivului sau a adverbului; b) constrângeri de formă gramaticală, fie de tipul acordului*, fie al recțiunii* (în grupurile sintactice românești, substantivul impune articolului și adjectivului acordul, iar prepoziția impune numelui cazul); c) constrângeri de obligativitate a unui determinant (verbul, în funcție de particularitățile lui inerente*, dar și de particularitățile generale ale clasei, impune anumitor determinanți obligativitatea, în timp ce altora le permite suprimarea; astfel, pentru verbul *a lucra*, determinantul circumstanțial temporal este facultativ, același determinant fiind însă obligatoriu pentru *a dura*: *lucrează (de două ore)* vs. *durează de două ore)*; d) constrângeri de topică, deci limitări privind așezarea cuvintelor (cliticele, de ex., în limbile în care există, impun reguli de topică foarte stricte); e) constrângeri lexicale (verbele și adjectivele impun numelor cu care se combină anumite restricții lexicale; vezi construcțiile nereperate: **Calul citește o fereastră* sau **perete studios*). **2.** În gramaticile formalizate*, condiție care restrânge aplicarea unor reguli, limitând la maximum posibilitatea apariției de segmente „rău-formate". a) În gramatica generativ-transformațională*, condiție care limitează, în forma și funcționarea lor, aplicarea transformărilor*. Pentru gramatica transformațională timpurie, s-a formulat o singură constrângere generală, constând în condiția obligatorie a oricărei transformări de a păstra integritatea semantică a structurii căreia i se aplică, deci de a nu introduce sau de a pierde informație semantică, dar s-au formulat numeroase constrângeri particulare, proprii unei anumite limbi și pentru o anumită transformare (vezi BLOCARE). Cu timpul, a crescut numărul și rigoarea constrângerilor generale în defavoarea celor particulare. b) În GB*, constrângerile apar sub forma condițiilor și a filtrelor*, amândouă având același rol de a limita, prin constrângeri universal valabile, dincolo de limbile particulare, generarea structurilor agramaticale. Astfel, constrângerea de localitate, stabilită în cadrul teoriei „legării", stipulează că anaforele* (reflexive și reciproce) și antecedentul* lor trebuie să se găsească în același domeniu de localitate, adică în limitele aceleiași propoziții și ale aceleiași categorii guvernante; altfel, construcția este „rău-formată" (vezi agramaticalitatea din: **Ion*$_i$ *mi-a spus* [*că* [*Gheorghe*$_j$ *se*$_i$ *laudă întruna*]]).

G.P.D.

CONSTRICTIV,-Ă

1. Consoană a cărei emitere presupune producerea unei constricții* într-un punct al canalului* fonator*. **2.** Serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie*. Consoanele constrictive sunt denumite și continue*, fricative* sau spirante*, în funcție de aspectul particular al articulării, care este pus în evidență (faptul că mișcarea expiratorie poate fi prelungită, faptul că producerea constricției determină apariția unui zgomot de fricțiune sau a unui zgomot de suflu). Vezi și CONSOANĂ.

L.I.R.

CONSTRICȚIE

Îngustare într-un anumit punct a canalului* fonator*, având ca efect producerea unui zgomot de fricțiune în emiterea anumitor consoane (vezi și CONSTRICTIVĂ; FRICATIVĂ; SPIRANTĂ). Este opusă închiderii bruște a canalului fonator, specifică rostirii altor consoane. Vezi OCLUSIVĂ.

L.I.R.

CONSTRUCȚIE

1. În sintaxă, orice șir de constituenți reprezentând un enunț* sau numai părți componente ale acestuia, dar care presupune o organizare sintactică cu reguli, constrângeri*, ierarhii. Construcția poate fi reală, atestată ca atare într-o limbă dată, sau abstractă, dacă elementele componente se redau sub forma simbolurilor* categoriale sau a funcțiilor* sintactice. Vezi deosebirea dintre: *Elevul citește cartea*, o construcție reală a limbii române, și corespondentele ei abstracte: Subiect-Verb-Obiect, în termeni funcționali, sau GN_1-Verb-GN_2, în termeni categoriali, ultimele primind o infinitate de actualizări, atât în română, cât și în alte limbi. **2.** ~ **teoretică**. Vezi MODEL.

G.P.D.

CONTACT (~ LINGVISTIC)

I. Situație care determină utilizarea alternativă de către anumite grupuri sau indivizi a două limbi diferite. Contactul este deci sursa bilingvismului* de grup sau individual. Ponderea contactului lingvistic este dependentă de acțiunea unor factori extralingvistici: aria geografică, natura populației (indigenă sau imigrată, rurală sau urbană), specificul cultural și etnic al grupului, religia, rasa, sexul, vârsta, statutul social, ocu-

pația vorbitorilor (U. Weinreich). Unii dintre aceștia facilitează contactul lingvistic: grupurile imigrate, orășenii, tinerii față de vârstnici, bărbații față de femei (mai ales în comunitățile rurale), indivizii cu statut socio-cultural superior își însușesc mai ușor limba unor grupuri cu care vin în contact. În același timp, modul de manifestare a contactului lingvistic și gradul în care limbile în contact se influențează se află în strânsă legătură cu factorii menționați. Religia sau rasa, de ex., pot determina o specializare strictă a uzului celor două limbi; diferențele culturale ori etnice pot restrânge influența limbii învățate la domeniul lexical (împrumuturi*, calcuri*). În general, contactul lingvistic determină apariția unor fenomene de interferență*. Lingvistica istorică tradițională explică prin contact particularitățile care definesc substratul*, superstratul* și adstratul* unei limbi. Învățarea în școală a unei limbi străine este un caz particular al contactului lingvistic. Vezi și ACHIZIȚIE (A LIMBII). **II.** În terminologia lui R. Jakobson, canalul* de comunicare.

L.I.R.

CONTAMINARE

1. În fonetică, acțiune analogică exercitată de unul sau mai multe sunete asupra sunetelor din alt cuvânt: *cercumscripție* (după *cerc*), *zvârcolaci*, (după *zvârcoli*). Contaminarea este un rezultat al vorbirii neîngrijite, al unui grad redus de instrucție, dar și al tendinței vorbitorului de a apropia cuvintele între ele sub raport fonetic (paronimie*) și sub aspect semantic (etimologie* populară). **2.** În lexic, contaminarea reprezintă rezultatul combinării fonetice a două cuvinte diferite care aparțin aceluiași câmp semantic: *cocobarză* (din *cocor* + *barză*), *cocostârc* (din *cocor* + *stârc*), *ceasornic* (din *ceas* + *ornic*), *zurbavă* (din *zurbă* + *gâlceavă*). Uneori, contaminarea este un procedeu livresc; ea se poate produce între elemente aparținând la două limbi diferite: rom. *război* + lat. *bellum* > *război*.

C.C.

CONTEXT

1. ~ lingvistic. Parte a unui enunț* (sau părți ale enunțului) care precedă și/sau urmează unitatea lingvistică supusă analizei și care îi condiționează prezența, forma sau funcția; sin. *vecinătate*. Se poate vorbi de: context de dreapta, simbolizat prin -X; context de stânga, simbolizat prin X-, sau de cadru contextual, simbolizat prin X-Y, unde X și Y sunt vecinătățile. Limitele contextului sunt dependente de natura unității considerate (pentru foneme, de obicei, silaba; pentru morfeme, alt morfem sau un cuvânt; pentru cuvinte, sintagma sau propoziția). • Oricare unitate lingvistică, indiferent de nivel*, mai puțin unitățile maximale – enunțurile* –, poate fi descrisă în termeni contextuali. Alegerea contextului (stânga, dreapta) depinde de nivelul la care se efectuează analiza, dar și de relevanța contextului pentru analiză. Determinarea contextelor de ocurență ale diverselor unități lingvistice permite reducția variantelor și, prin aceasta, stabilirea inventarului de invariante* dintr-o limbă (vezi și DISTRIBUȚIE). În gramaticile de tip generativ-transformațional există reguli* de rescriere dependente și independente de context (vezi CONTEXTUAL). • **~ diagnostic** Context lingvistic în care apariția unui element este *unic* determinată, contextul neadmițând decât ocurența unui singur element sau a unei anumite clase de elemente. Pus în circulație de Z. Harris în cadrul analizei de tip distribuțional (vezi ANALIZĂ$_{2.1}$), contextul diagnostic s-a dovedit extrem de util la încadrarea în clase morfologice a cuvintelor și a formelor cu statut ambiguu. Pentru gramatica românească, de exemplu, s-a utilizat eficient la determinarea statutului verbal sau nominal al supinului*, la circumscrierea clasei adverbului* și a clasei numeralului*, la încadrarea morfologică a numeroase cuvinte rezultate din conversiune* etc. **2. ~ comunicativ** Ansamblu al factorilor care, dincolo de sensurile determinate de structura lingvistică a enunțurilor*, afectează semnificația acestora. Termenul este utilizat îndeosebi în cercetările de pragmatică*, desemnând orice informație de bază care se presupune că e împărtășită de emițător* și de receptor* și contribuie la interpretarea unui anumit enunț de către receptor. Contextul comunicativ se definește prin următoarele componente: a) datele situației* de comunicare: identitatea, rolul și statutul social relativ al inter-locutorilor, locul și momentul comunicării (anumiți autori desemnează această componentă prin termenul *context situațional* sau *situație*); b) supoziții despre ceea ce interlocutorii știu sau consideră de la sine înțeles, despre opiniile și intențiile lor în situația dată; c) locul unde se inserează enunțul considerat în ansamblul discursiv din care face parte. Contextele comunicative înglobează deci o componentă sociologică (a), una psihologică (b)

și una lingvistică (c). Vezi și EXTRALINGVISTIC. • Tipologia contextelor diferă de la un autor la altul. În mod curent, se distinge între context lingvistic (verbal) și context non-lingvistic (extralingvistic, extraverbal, non-verbal). La aceste două tipuri, E. Coșeriu adaugă și contextul idiomatic, reprezentat de limba în care se comunică și care constituie „fondul" vorbirii. După Coșeriu, contextul verbal poate fi imediat sau mediat (context tematic), pozitiv sau negativ (în cazul insinuării, aluziei, sugestiei), iar contextul extraverbal cunoaște o diversitate de forme: fizic, empiric, natural, pratic, istoric, cultural. • La R. Jakobson, contextul reprezintă unul dintre cei șase factori esențiali ai comunicării verbale. Contextul este aspectul la care se referă mesajul, în linii generale referentul acestuia. Orientarea spre context determină funcția* referențială, denotativă sau cognitivă; vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI). **3. ~ stilistic** În concepția lui M. Riffaterre, factor pozițional în definirea faptului de stil*: model* accidentat de apariția unui element nepredictibil. În comunicarea* literară, scriitorul introduce în text o sumă de conotații* (afective, expresive, estetice) paralele cu elementele comunicării normale; de aici rezultă faptul că fiecare element succesiv al unui enunț depinde de cele precedente și poate fi predictat cu o mai mică sau mai mare probabilitate, în funcție de poziția pe care el o ocupă în secvență. În propoziția *Floarea are un miros plăcut*, gradul de predictibilitate al celui de al doilea termen (*are*) este mai mic decât al ultimului (*plăcut*), care poate fi prevăzut cu o mai mare probabilitate. În concepția lui Riffaterre, textul* nu este un lanț de fapte de stil, ci un lanț de opoziții binare *context stilistic / fapt de stil*; eficacitatea contrastului stilistic este invers proporțională cu gradul de predictibilitate al unui element din secvență. În exemplul *Cette* **obscure clarté** *qui tombe des étoiles* – *„Această* **obscură luminozitate** *care cade din stele*" (Corneille), contrastul se stabilește între cei doi termeni ai sintagmei *obscure clarté*, opuși ca sens, a căror combinare este cea mai puțin probabilă variantă, deci dotată cu maximum de efect (vezi și OXIMORON). • Opoziția *context stilistic / fapt de stil* constituie *microcontextul**; amplificarea acestuia pe o porțiune mai largă din text, prin adaos de trăsături care accentuează direcția inițială, poate alcătui un *macrocontext**.

G.P.D. (1); L.I.R. (2); M.M. (3).

CONTEXTUAL,-Ă

1. Trăsătură ~ Trăsătură a unei unități lingvistice înregistrând particularități semnificative ale contextului* lingvistic, deci ale vecinătăților în care unitatea analizată apare. • La nivel sintactic, unde există constrângeri impuse de cuvinte unele asupra altora și restricții de combinare proprii fiecărui cuvânt, trăsăturile contextuale notează trăsăturile semnificative ale contextelor, pe de o parte, în termeni categoriali, adică de clasă morfologică și de restricție de formă (caz, prepoziție) impusă vecinătății, iar, pe de altă parte, în termeni lexicali, adică de restricții lexicale impuse cuvântului cu care se leagă sintactic. Gramatica generativă*, prin regulile de subcategorizare* strictă și selecțională, procură informația privind trăsăturile contextuale ale formativelor lexicale conținute în lexiconul* gramaticii. Astfel, în cazul verbului *a țesăla*, lexiconul elaborat pentru limba română înregistrează, pe lângă trăsătura [+V], care nu este de tip contextual, și următoarele trăsături contextuale:

$$[-\,GN_{1\ Nom}\ GN_{2\ Ac}] \text{ și}$$

$$\begin{bmatrix}+\text{Animat}\\+\text{Uman}\end{bmatrix}_{GN_1}\begin{bmatrix}+\text{Animat}\\-\text{Uman}\end{bmatrix}_{GN_2}$$

Vezi LEXICON. **2. Regulă** ~ În gramaticile generative, tip de regulă* dependentă de context (engl. *context-sensitive rule*), a cărei aplicare este limitată contextual; se simbolizează ca: $X \rightarrow Y/_{A\text{-}B}$, unde prin A-B sunt specificate condițiile contextuale care trebuie îndeplinite pentru ca regula să fie aplicată. Se opune regulii independente de context (engl. *context-free rule*), a cărei aplicare nu cunoaște nici o limitare contextuală, simbolizată ca: $X \rightarrow Y$. **3. Gramatici** ~e Tip de gramatici formalizate, bazate în exclusivitate pe reguli de structură a frazei dependente de context. Se opun gramaticilor acontextuale, gramatici formalizate bazate pe reguli de structură a frazei independente de context. **4. Variantă** ~ Vezi (VARIANTĂ) COMBINATORIE.

G.P.D.

CONTINUU,-Ă

1. Trăsătură regăsibilă la orice nivel sau pentru orice domeniu lingvistic în care au loc treceri gradate de la un element/unitate la altul/alta, trăsătură constând în imposibilitatea stabilirii unor limite precise, ca urmare a existenței „zone-

lor de tranziție", în care interferează trăsături aparținând ambelor elemente/unități. • În fonetică, este continuă trecerea de la un sunet la altul fie în privința inventarului, fie a succesiunii sunetelor în lanțul vorbirii. De ex., trecerea de la sunetul *e* la *i* cunoaște o infinitate de realizări, unele mai apropiate de *e*, altele, de *i*, fiind imposibil de stabilit limita fonetică dintre ele. La fel, în lanțul vorbirii, între momentul final al articulării unui sunet și momentul inițial al articulării celui următor este imposibil de stabilit o limită precisă, existând o „zonă de trecere" cu particularități fonetice ale ambelor sunete. Se spune că domeniul foneticii* este continuu, în timp ce domeniul fonologiei*, caracterizat prin limite precise între unități, este discret* (sau discontinuu). • În semantică, au particularități continue toate fenomenele cu manifestare gradată, unde limitele dintre termeni pot fi stabilite exact numai în plan teoretic. Vezi, de ex., domeniul continuu al controlului* exercitat de subiect asupra acțiunii, existând, în fapt, numeroase grade de control. În construcția *Ion se rostogolește pe covor*, trecerea de la calitatea de agent* a lui *Ion*, caracterizat prin [+Control], la calitatea de pacient*, caracterizat prin [-Control], este continuă. • În dialectologie, granițele dialectale nu reprezintă niște linii rigide, separând unități dialectale închise și, în consecință, trecerea de la un grai/dialect la altul este continuă, marcată prin existența „zonelor de tranziție" în care coexistă trăsături din ambele unități, interferând adesea în vorbirea aceluiași subiect vorbitor. • În tipologia lingvistică, trecerea de la un tip de limbi la altul este continuă, neexistând limbi pure sub aspectul tipului lingvistic nici chiar în situațiile ideale: fiecare limbă include, într-o măsură mai mare sau mai mică, și trăsături străine tipului în discuție. Astfel, sub anumite manifestări, româna poate fi caracterizată ca limbă sintetică*. De aceea, aprecierile mai exacte sunt de tip comparativ, și nu absolut: româna este o limbă mai sintetică decât franceza sau engleza, dar mai puțin sintetică decât latina sau rusa. • În evoluția unei limbi (vezi DINAMICĂ), trecerea de la o etapă de evoluție la alta este continuă, fiecare fenomen lingvistic prezentând în evoluția lui „etape de tranziție", mai lungi sau mai scurte, în care coexistă forma lingvistică veche și cea nouă, într-un raport de variație liberă* înclinând, ca frecvență de apariție, spre forma veche sau spre cea nouă, în funcție de varianta stilistică sau dialectală în care se utilizează, de vârsta și gradul de cultură al vorbitorului etc. **2.** În fonetică: a) consoană* a cărei emitere, presupunând producerea unei constricții*, permite prelungirea mișcării expiratorii; b) serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie*. Sin: *constrictivă**, *fricativă**, *spirantă**. **3.** În teoria fonologică a lui R. Jakobson, una dintre cele 12 trăsături binare universale. Vezi și BINARISM.

G.P.D. (1); L.I.R. (2,3).

CONTRAFACTIV

Vezi FACTIV.

CONTRAGERE

1. Accident* fonetic care denumește reducerea la o singură emisiune vocalică a unui complex de sunete; mai frecvent se consemnează reducerea diftongilor (monoftongare*), a triftongilor sau a vocalelor în hiat* (sinereză*): *căuta>căta, înăuntru>înlontru, creier>crier, străin>strin* etc. **2.** În tradiția sintaxei românești, tehnică de reducere, de transformare a unei unități sintactice de rang superior (o propoziție*, inclusă în structura unei fraze*) într-o unitate echivalentă de la nivel inferior (o parte de propoziție)*, în vederea obținerii unei variante semantice echivalente, deci a unor sinonime* sintactice. Se opune expasiunii (vezi EXPASIUNE$_2$). Se bazează, ca și expansiunea, pe principiul corespondenței* dintre părțile secundare de propoziție și propozițiile subordonate. Vezi: Propoziția predicativă ⇒ Nume predicativ* (ex. *Dorința este să reușească* ⇒ *Dorința este (de) a reuși*); Propoziție temporală ⇒ Complement de timp (ex. *După ce pleacă...* ⇒ *După plecare...*) etc. Contragerea antrenează modificări în organizarea sintactică: a) pierderea unui predicat sintactic, fie prin transformarea modurilor predicative în moduri nepredicative, fie prin nominalizare*, fie prin suprimarea copulativului și obținerea unui element predicativ suplimentar; b) înlocuirea relatorilor* specifici legării propozițiilor în frază (conjuncții subordonatoare; pronume, adjective, adverbe relative) cu elementele de relație din propoziție: prepoziții și locuțiuni prepoziționale.

C.C. (1); G.P.D. (2).

CONTRASTIV,-Ă

1. Analiză ~ Vezi ANALIZĂ$_9$; EROARE; GRAMATICĂ$_{15}$. **2. Distribuție** ~ Vezi DISTRIBUȚIE. **3. Funcție** ~ Se utilizează în legătură cu

accentul* sau cu intonația* pentru a indica rolul acestora de a distinge, singure, două unități gramaticale identice* (sub aspectul elementelor segmentale), ca în perechile: *cântă* (prezent) – *cântă* (perfect simplu) sau *cântă* (indicativ) – *cântă!* (imperativ), în prima pereche diferențierea obținându-se prin accent, în a doua, prin intonație. **4. Gramatică** ~ Vezi ANALIZĂ$_{9-10}$; EROARE; GRAMATICĂ$_{15}$.

G.P.D.

CONTROL

1. În teoria GB*, relație sintactico-semantică între subiectul neexprimat al complementelor verbale nonfinite (infinitivul, conjunctivul subordonat, gerunziul, supinul), reprezentat prin categoria vidă* PRO*, și un argument* nominal din regentă, care suplinește interpretarea lui PRO, asigurându-i referința. Se spune despre PRO că este *controlat* de un nume din regentă, numit *controlor*; relația semantică dintre PRO și controlorul său se marchează prin coindexare*. • În ipostaza de controlat nu apare decât subiectul nelexicalizat al formelor verbale nonfinite; niciodată, subiectul unor forme de indicativ din subordonată. • În ipostaza de controlor pot apărea: un subiect din regentă (este cazul, de ex., al subiectelor verbelor de aspect* și modale*, care controlează subiectul conjunctivului, al infinitivului sau al supinului: *Ion*$_i$ *începe* [*să învețe* PRO$_i$]; *Ion*$_i$ *se apucă* [*de învățat* PRO$_i$]; *Ion*$_i$ *poate* [*învăța* PRO$_i$]; un obiect direct din regentă (vezi, pentru română, construcții ca: *l-am sfătuit pe Ion*$_i$ [*să plece* PRO$_i$]; *l-am pus pe Ion*$_i$ [*la făcut* PRO$_i$ *curățenie*]); un obiect indirect din regentă (vezi, de ex., în română: *lui Ion*$_i$ *îi*$_i$ *place* [*să învețe* PRO$_i$]; *lui Ion*$_i$ *îi*$_i$ *vine* [*a plânge* PRO$_i$]; *lui Ion*$_i$ *îi*$_i$ *arde* [*de plimbat* PRO$_i$]. • În funcție de natura lexicală a predicatului regent, subiectul formei subordonate este obligatoriu controlat (ca în exemplele anterioare) sau facultativ controlat, ca în construcțiile: *n-apucă el*$_i$ [*a veni primăvara*$_j$]; *Ion*$_i$ *vrea* [*să plece Gheorghe*$_j$ *cât mai repede*], unde, deși în vecinătatea unui verb de aspect și unul de mod, subiectul completivei, lexicalizat, este diferit referențial de cel al regentei. (Vezi și COMPLEMENTIZARE, EQUI; PRO). **2.** În studiile de tipologie, parametru care realizează distingerea limbilor în funcție de modul în care este codat controlul exercitat de subiect sau, în construcțiile cauzative*, exercitat de persoana asupra căreia se acționează (vezi CODAREA (ARGUMENTELOR); CAUZATIV$_1$). În cele mai multe limbi, controlul subiectului sau al persoanei asupra căreia se acționează nu se manifestă la nivel lingvistic; vezi rom. *Ion s-a rostogolit pe iarbă*, engl. *John rolled down the hill*, unde subiectul ia aceeași formă, indiferent de gradul de control exercitat asupra acțiunii, deci indiferent de faptul că subiectul acționează voluntar, funcționând ca agent, sau că participă inconștient, involuntar, funcționând ca pacient. Sau vezi rom. *L-am făcut pe Ion să plece*, engl. *X made Y go*, unde persoana asupra căreia se acționează (*pe Ion*, respectiv *Y*) ia aceeași formă indiferent de gradul de control, adică indiferent că persoana este forțată, deci lipsită de control, sau, dimpotrivă, își păstrează controlul, acționând din bunăvoință sau convingere. Există însă limbi în care gradul de control al subiectului sau al persoanei asupra căreia se acționează se manifestă la nivel lingvistic, prin selecția unor cazuri* morfologice diferite. Astfel, în unele limbi caucaziene, există două realizări corespunzătoare construcției *Ion s-a rostogolit pe iarbă*, selectându-se cazul absolutiv*, pentru subiectele care nu controlează acțiunea (deci pentru pacient), dar cazul ergativ*, pentru subiectele care o controlează (deci pentru agent). Sau, în japoneză există două actualizări sintactice corespunzătoare construcției *L-am făcut să plece*, selectându-se postpoziții* diferite pentru situația în care persoana asupra căreia se acționează este lipsită de control sau are un grad mic de control și pentru situația păstrării controlului din partea persoanei asupra căreia se acționează.

G.P.D.

CONȚINUT

Latură cognitivă a semnului* sau a mesajului lingvistic. Planul conținutului sau al semnificatului este un plan pur mental. În lingvistica modernă (F. de Saussure, L. Hjelmslev), conținutul se opune expresiei* și corespunde parțial cu semnificatul* (fr. *signifié*), considerat în totalitatea lui. Conținutul unui cuvânt reflectă raportul dintre nivelul psiho-social și lumea reală. O limbă nu trebuie redusă la etichetarea lucrurilor și a conceptelor pre-existente, nu trebuie considerată o nomenclatură; în raport cu aceeași realitate extralingvistică, limbile pot face decupaje originale (motiv pentru care Saussure susține că limba* este formă* și nu substanță). De aceea, interdependența dintre structura expresiei*

și structura conținutului se află, după limbi, în raporturi variabile. De ex., cuvintele care exprimă culorile spectrului desemnează în vocabular o grilă diferită în funcție de limbă. Limbi meridionale, ca italiana, disting mai multe nuanțe de „albastru" (it. *celeste*, *azzuro*, *blu*), față de un singur nume în română (*albastru*) pentru a desemna aproximativ același conținut. Unele limbi nordice (daneza) nu fac distincția de conținut dintre „albastru" și „verde". Conținutul este, în toate aceste cazuri, identic, reflectând percepția razelor luminoase care depind de o condiționare fiziologică, iar ceea ce diferă este structura expresiei. Decupajul apare diferit pentru că, în cazul lui „albastru" în italiană se exprimă diferențe de conținut pe care româna sau limbile nordice nu le fac. Aceeași relație de rudenie („fratele/sora soțului/soției") este desemnată în română printr-un singur termen – *cumnat* și prin trei în rusă (*chourin* „fratele-soției", *svoiak* „soțul sorei soției", *dever* „fratele soțului"). Raportul dintre expresie și conținut este arbitrar (vezi ARBITRARUL SEMNULUI), ceea ce rezultă din faptul că limbi diferite au cuvinte distincte pentru a se referi la același obiect: rom. *arbore*, *pom*, *copac*; fr. *arbre*; engl. *tree*, germ. *Baum*. • Unii lingviști (Hjelmslev) au introdus distincția dintre *forma conținutului* și *substanța conținutului* (vezi FORMĂ). Forma este structurarea intenției de comunicare într-o limbă dată; substanța este punerea în raport a lumii exterioare cu facultatea de a vorbi. • Studiul conținutului s-a făcut în semantica structurală* (pornind de la un proiect al lui Hjelmslev) pe baza lexemelor*, sememelor* și semelor* care reprezintă structura unei limbi la un moment dat. Conținutul este analizat în dicționare și în semantica* tradițională ca posibilitate de descompunere a unei expresii în mai multe semnificații* sau în mai multe accepții* (vezi POLISEMIE). Conținutul se manifestă și la nivelul enunțurilor, unde nu mai interesează conținutul lexical al cuvintelor (sau conținutul denotativ* strict), ci conținutul locutiv, ilocutiv, modal*, afectiv (vezi PRAGMATICĂ). Analiza conținutului interesează și ca tehnică sociologică sau psihologică, alături de cea lingvistică.

A.B.V.

CONVERSAȚIE

Tipul familiar, curent, de comunicare orală, dialogică, în care doi sau mai mulți participanți își asumă în mod liber rolul de emițător*. Deși considerațiile de statut și de rol pot interveni ca un factor restrictiv, conversația nu se poartă din această perspectivă, ci participanții se manifestă ca simpli indivizi. Conversația nu implică limitări în privința temelor abordate și nu necesită un cadru instituțional de desfășurare. Conversația se definește, de obicei, în opoziție cu *discuția*, care se caracterizează prin restricții precise privind cadrul, tematica și alocarea rolului de emițător, participanții manifestându-se prin prisma rolului lor social. Conversația nu este un produs structural similar frazei, ci rezultat al contribuției mai multor indivizi, care au adesea obiective diferite și interese divergente. • Conversația are următoarele trăsături specifice: a) este creată continuu, prin interacțiune*. Evoluția conversației este, în general, nepredictabilă, dar atât în producerea, cât și în interpretarea enunțurilor* se ține seama cu necesitate de partener; b) este inerent contextuală, în măsura în care contextul* comunicativ își pune amprenta asupra desfășurării ei la nivel macro- și micro-structural; în același timp, conversația este creatoare de context; c) este structurată, desfășurându-se sub forma unei succesiuni de intervenții alternative ale unor participanți. Ordonarea conversației nu este determinată atât de ordonarea diverselor secvențe componente, cât de faptul că interacțiunea dintre participanți presupune coordonarea activității de producere a semnificațiilor (negocierea sensurilor, crearea unor contexte interpretative etc.). Atingerea obiectivelor urmărite de participanții la conversație presupune adesea apelul la strategii* comunicative. Conversația se caracterizează prin coprezența formelor comportamentului social și lingvistic atât la nivel macro-, cât și la nivel micro-structural. (Vezi MACROSTRUCTURĂ; MICROSTRUCTURĂ.) Structurile interacționale se manifestă prin secvențe de acte ilocuționare*. Pragmatic, conversația este o activitate necesară, cu funcție coezivă, facilitând cele mai diverse forme de activitate umană cooperativă. Vezi și ANALIZĂ (A CONVERSAȚIEI).

L.I.R.

CONVERSAȚIONAL,-Ă

Vezi IMPLICATURĂ; INTENȚIE; INTERACȚIUNE; MAXIMĂ; MIȘCARE; STRATEGIE ~.

CONVERSIE

Figură* sintactică (de construcție), specie de dislocare*, constând din inversarea termenilor unei

sintagme/ serii enumerative, cu scopul de a reliefa termenul deplasat sau, eventual, restul secvenței modificate; în anumite situații apropiate de proza poetică, figura devine sursă de ritm. Ex.: **Noaptea ca și ziua, ziua ca și noaptea**, *glasul lui duios răsună prin codri* (Odobescu); *Eu* **îi văd și-i aud, îi aud și-i văd** (Delavrancea). Conversia este o figură generică, de fapt numele dat unei întregi serii de figuri sintactice, diferit identificate și definite în funcție de poziția strictă a termenilor dislocați: când schimbarea se produce între elemente alăturate și strict legate gramatical, avem a face cu anastrofa*, dacă termenii dislocați nu sunt alăturați – se realizează hiperbatul*, iar când modificarea se încadrează într-o schemă simetrică – una dintre variantele chiasmului*.

Vezi și DISLOCARE; REVERSIE.

M.M.

CONVERSIUNE

1. Termen folosit alături de *schimbare a valorii gramaticale* (sau *a clasei lexico-morfologice*) pentru a denumi un procedeu gramatical (morfosintactic sau, în exclusivitate, sintactic) de trecere a unui cuvânt de la o parte de vorbire* la alta, deci un procedeu gramatical de formare de cuvinte noi din cuvinte existente în limbă. Se deosebește de derivare*, în cazul căreia este, de asemenea, posibilă trecerea la altă clasă morfologică, realizată însă în condițiile atașării de afixe* derivative. • În operația de conversiune, trecerea la o nouă parte de vorbire este marcată morfologic prin selecția mărcilor flexionare proprii noi clase (dacă este o clasă flexibilă) sau prin invariabilitate (dacă este o clasă neflexibilă), iar, sintactic, prin apariția în contextele specifice noii clase și cu funcțiile acesteia. Astfel, dacă are loc trecerea de la adverb la substantiv (vezi SUBSTANTIVIZARE), cuvântul nou format, devenit flexibil*, primește mărci de caz și de articulare (ex. *binele*, *binelui*), iar, sintactic, poate primi un adjectiv căruia îi impune acordul* (*binele făcut*) și poate apărea în pozițiile de subiect și de obiect (*Mă bucură binele făcut*). • După clasa morfologică în care se încadrează noul cuvânt, se disting: substantivizări (trecerea la substantiv), adjectivizări* (trecerea la adjectiv), adverbializări* (trecerea la adverb) etc., iar după clasa morfologică de origine, se disting mai multe tipuri de substantivizare: a adjectivului, a participiului, a infinitivului, a supinului, a pronumelui, a numeralului, a adverbului, a interjecției și mai multe tipuri de adverbializare, de adjectivizare etc. • Productivitatea procedeului diferă de la o limbă la alta, fiind mai mare în limbile predominant analitice* față de cele sintetice*. Procedeul este, de ex., mai productiv în engleză decât în română, flexiunea limbii române fiind mult mai bogată decât a englezei. În română, fără să fie un procedeu cu mare productivitate, în comparație cu derivarea, există câteva tipuri de conversiune care au un caracter regulat, general: substantivizarea infinitivului lung (**plecarea** *tatei*), a supinului (**mersul** *pe jos*), adjectivizarea participiului (*om* **învățat**), adverbializarea adjectivului (*citește* **corect**) și a substantivelor exprimând noțiuni temporale (*citește* **noaptea** *și* **duminica**). Celelalte tipuri de conversiune sunt accidentale, încărcate adesea stilistic. Vezi ADJECTIVIZARE; ADVERBIALIZARE; SUBSTANTIVIZARE. **2.** În unele lucrări, desemnează orice tip de trecere de la o clasă morfologică la alta, indiferent de procedeul folosit (inclusiv derivare), iar în literatura lingvistică de limbă engleză se utilizează și pentru trecerile de la o subclasă la alta (de ex., conversiunea unui nume propriu* în comun*, a unui nume abstract* într-unul concret* etc.).

Vezi ADJECTIVIZARE; ADVERBIALIZARE; SUBSTANTIVIZARE.

G.P.D.

CO-TEXT

În unele studii de teoria textului*, vecinătate imediată a unui fragment determinat de text; componentele verbale care îl preced și îi urmează. Conceptul a fost pus în legătură cu coeziunea*/ coerența* secvențială a textului, pe care o asigură în bună măsură. • În majoritatea cazurilor, este greu de diferențiat de context*; J.Petöfi și R. de Beaugrande limitează funcția co-textului la unitatea sintactico-semantică a structurii textuale interne, contextului fiindu-i rezervată „deschiderea", aspectele pragmatice și comunicative legate de funcționarea textului (C.Reis-A.M.Lopes). • Dimensiunea co-textului depinde de fragmentul luat în considerare și, de aceea, e variabilă. Într-un roman, de ex., co-textul unui capitol este alcătuit din capitolele precedente și următoare; într-un text dramatic co-textul unei replici e constituit de replicile vecine. În aceeași perspectivă, în poezie/ proză co-textul fiecărei fraze îl formează frazele

înconjurătoare; în această situație, însă, este greu de diferențiat conceptual co-textul de micro-context (vezi CONTEXT).

M.M.

COOCURENȚĂ

Prezență simultană (sau coexistența), în același context, a două sau mai multe elemente lingvistice; este efectul proprietății distribuționale de compatibilitate* a unui element cu altul (sau altele). Elementele apărute împreună se numesc *coocurente*. • Într-o limbă dată, coocurența elementelor poate fi: obligatorie, dacă, în orice apariție, ele se presupun reciproc (vezi, de ex., coocurența verbului copulativ și a numelui predicativ); facultativă, dacă apariția elementelor împreună este posibilă, dar nu necesară (vezi coocurența verb-adverb). • La nivel sintactic, coocurența se poate stabili între unități legate sintactic (de ex., coocurența verbului tranzitiv și a complementului său), dar și între unități nelegate direct (vezi coocurența celor două obiecte, direct și indirect în: **îmi** *dă* o **carte**).
Vezi COMPATIBILITATE; DISTRIBUȚIE.

G.P.D.

COOPERATIV,-Ă (PRINCIPIU ~)

Principiu general care stă la baza oricărei activități întemeiate pe colaborare între indivizi, inclusiv comunicarea* verbală. Principiul cooperativ și principiul politeții* sunt cele două principii de bază complementare, care guvernează interacțiunea verbală, reglementând aspectele lingvistice și, respectiv, sociale ale comunicării interumane. Formulat de H.P. Grice, principiul cooperativ cere ca orice intervenție* a unui participant la un schimb* verbal să fie structurată, în momentul în care se realizează, în concordanță cu obiectivele sau direcția acceptate prin consens ale activității comunicative în curs. Respectarea acestui principiu presupune emiterea de către fiecare participant exclusiv a replicilor adecvate conversațional în momentul considerat. Nerespectarea preocupărilor interlocutorului reflectă o atitudine necooperativă. În același timp, orice activitate de receptare se bazează pe acceptarea ideii că, în pofida aparențelor, interlocutorul respectă întotdeauna principiul cooperativ. În cazul unor replici succesive care superficial par semantic discontinue, receptorul încearcă să stabilească prin deducții pragmatice o legătură logică, pentru a păstra presupunerea cooperării (vezi și IMPLICATURĂ). Principiul cooperativ asigură coerența și continuitatea discursivă. Principiul cooperativ se concretizează sub forma a patru maxime*, care descriu mijloace raționale de desfășurare a unor schimburi verbale cooperative: maxima cantității, a calității, a relevanței și a manierei.

L.I.R.

COORDONARE

În sintaxă, termen prin care se desemnează unul dintre cele două raporturi fundamentale care stau la baza formării propoziției și a frazei; coordonarea implică o relație între unități sintactice cu același statut (între propoziții principale, între propoziții secundare dependente de același element regent sau între părți de propoziție de același fel); rar poate apărea raportul de coordonare și între propoziții subordonate ce aparțin unor tipuri de subordonare distincte (*Vine cum vrea și când poate*). • Raporturile de coordonare cunosc mai multe valori: *coordonare copulativă**, *disjunctivă**, *adversativă**, *conclusivă** și se realizează la nivelul enunțului atât prin juxtapunere, cât și prin joncțiune.

C.C.

COORDONATOR,-OARE

Clasă de conjuncții* sau locuțiuni conjuncționale* cu ajutorul cărora se realizează diferitele raporturi de coordonare.
Vezi CONJUNCȚIE; CONECTIV; COORDONARE.

C.C.

COPULATIV,-Ă

1. Raport ~ Specie a raportului sintactic de coordonare* care exprimă asocierea între părți de propoziție și între propoziții cu același rang sintactic. Raportul copulativ se exprimă fie prin joncțiune*, adică folosind conjuncții și locuțiuni conjuncționale (vezi 2), fie prin juxtapunere*, deci prin alăturare, fără element conectiv (*Am cumpărat cărți, caiete, creioane*). **2. Conjuncție** (sau **locuțiune conjuncțională**) ~ Specie de conective* coordonatoare care exprimă un raport copulativ (vezi 1), legând părți de propoziție sau propoziții cu același rang sintactic. Inventarul de conjuncții copulative diferă de la o limbă la alta. Pentru română, de ex., același inventar de conjuncții: *și, nici, iar* (în anumite apariții) și de locuțiuni conjuncționale: *ca și, precum și, nu numai..., ci și* este folosit, cu mici excepții, atât

la nivelul propoziției, cât și în frază (face excepție *iar*, care apare între propoziții: *Ion a plecat la Iași*, **iar** *Gheorghe, la Cluj*). **3. Verb** ~ Clasă sintactică de verbe caracterizate prin apariția în configurația* sintactică

$$\left[\text{Nominal}_{\text{Nom}} - \left\{\begin{matrix}\text{Ajd}_{\text{Nom}} \\ \text{Nominal}_{\text{Nom}}\end{matrix}\right\}\right],$$

deci verbe care participă, în cadrul structurilor de bază*, la o relație ternară, cerând obligatoriu atât prezența nominalului subiect, cât și a unuia dintre contextele Adjectiv (acordat cu subiectul) sau Nominal în nominativ (necoordonat cu subiectul). Alte caracteristici sintactice ale verbelor copulative: sunt verbe intranzitive; nu participă ele însele la opozițiile de diateză*, ci preiau caracteristicile de diateză ale adjectivului sau ale numelui cu care se combină (ca în: *își este lui însuși cel mai mare dușman*; *își sunt unul altuia dușmani*). • Din punct de vedere semantic, rolul lor este de a stabili fie o relație de echivalență între subiect și cel de-al doilea nominal (ex. *Munca înseamnă satisfacție*), fie o relație de calificare sau de identificare a subiectului prin intermediul adjectivului sau al nominalului nume predicativ (*El este inteligent*; *El este directorul*). Din punctul de vedere al aspectului*, se împart în: verbe copulative statice (*a fi* și sinonimele lui) vs. verbe copulative progresive (sau dinamice) (*a deveni* și sinonimele lui). • Ca parametru tipologic, verbele copulative împart limbile în două clase: tipul de limbi cu structura Subiect + V. Cop. + Adjectiv (sau Nominal), ca în română, franceză, engleză (*Ion este bolnav*; fr. *Jean est malade*; engl. *John is ill*); tipul de limbi care, pentru aceeași semnificație, nu selectează verbul copulativ, structura reducându-se la Subiect + Adjectiv (sau Nominal), ca în arabă sau rusă.

G.P.D.

COPULĂ

Sin. pentru *verb copulativ* (Vezi COPULATIV$_3$).

CORECTARE

Unul dintre fenomenele tipice pentru comunicarea orală (vezi ORALITATE). Reprezintă o formă de manifestare a funcției metalingvistice* a limbajului. Corectările sunt determinate de deficiențe care pot apărea atât în procesul emiterii, cât și în acela al receptării. Operează asupra formei sau a sensului unor constituenți izolați, a unor secvențe de constituenți ori chiar asupra unor enunțuri. Se realizează prin substituții parțiale sau integrale în cadrul enunțurilor ori prin reformulări ale celor spuse. În structura conversației, se distinge între inițierea și efectuarea corectărilor. În raport cu acest criteriu, există: *autocorectări autoinițiate* (ambele acțiuni sunt inițiate de emițător*), *autocorectări heteroinițiate* (corectări inițiate de interlocutor*, dar realizate de emițător), *heterocorectări autoinițiate* (corectări inițiate de emițător, dar realizate de interlocutor), *heterocorectări heteroinițiate* (ambele acțiuni sunt inițiate de interlocutor). Există o ierarhizare preferențială a acestor tipuri de corectări: autocorectarea reprezintă situația nemarcată, heterocorectarea fiind marcată (dovadă, prezența unor elemente cu funcție de atenuare: *cred*, *bănuiesc*, *presupun*, *mi se pare* etc.). Formele tipice ale inițierii corectării de către interlocutor sunt reprezentate de întrebări (cu element interogativ sau în ecou, reluând partea de corectat), de repetarea silabă cu silabă a elementului (sau elementelor) greșit(e), de sublinierea prin ton sau intonație a secvenței greșite. Ca modalitate de realizare în conversație, corectările pot fi *implicite* (tacite) sau *explicite*, prefațate adesea prin indicatori de reformulare (*adică*, *vreau să spun/ vrei să spui*); corectările explicite pot genera dispute. În funcție de distanța față de locul în care apare eroarea, corectarea poate fi *imediată*, *precoce* (implicând întreruperea*) sau *amânată*. Tăcerea* interlocutorului poate conține sugestia autocorectării.

L.I.R.

CORECTITUDINE

Concept folosit în gramatica normativă sau/și corectivă pentru a caracteriza orice enunț care respectă următoarele cerințe: pe plan gramatical, enunțul este construit în conformitate cu toate regulile sau normele* morfologice și sintactice (reguli referitoare la alegerea unei anumite forme flexionare*, la acord*, la topică*, la folosirea semnelor de punctuație* etc.); pe plan semantic, enunțul este clar, lipsit de ambiguitate; pe plan pragmatic, enunțul este adecvat* din punct de vedere stilistic și situațional. Termenul *corectitudine* se află în opoziție cu *abatere**, *greșeală** sau *incorectitudine*.

M.R.

COREFERENȚIALITATE

Caracteristică a doi sau mai mulți constituenți dintr-un enunț, unul obligatoriu exprimat, celălalt sau ceilalți exprimați sau neexprimați, de a avea aceeași referință*. Este cazul, de ex., al reflexivului și al subiectului dintr-o propoziție (*Ion$_i$ se$_i$ spală*) sau al subiectului neexprimat dintr-o subordonată și al subiectului regentei (*Ion$_i$ începe* [*să înțeleagă* PRO$_i$]). Identitatea de referință se marchează grafic prin procedeul coindexării*, folosindu-se indici identici pentru cele două nominale.

Vezi LEGARE.

G.P.D.

CORELATIV,-Ă

1. Element ~ Ansamblu de doi termeni plasați în două propoziții diferite, care marchează suplimentar relația dintre ele; primul termen al corelației are rolul de a anunța raportul sintactic respectiv. În limba română, sistemul corelativ este bogat; acesta prezintă un tip conjuncțional și un tip adverbial (adjectival), cuprinzând atât raportul de coordonare, cât și pe cel de subordonare: **Sau** *mănâncă*, **sau** *pleacă*; *M-a bătut* **așa, încât** *m-a învinețit*. Din punct de vedere structural, corelativele se obțin fie prin repetarea aceluiași element (tipul conjuncțional), fie din asocierea unor elemente diferite (adverbial + conjuncțional): **sau... sau..., așa... cum... 2. Sunete/pereche ~** În fonologie, pereche de sunete care se află într-un raport de opoziție binară, proporțională și privativă; perechile /p/ și /b/, /t/ și /d/ sunt astfel de perechi, pentru că sunt singurele sunete care prezintă ca trăsături distinctive comune [+ *oclusiv*, + *bilabial*] și respectiv [+ *oclusiv*, + *dental*].

C.C.

CORELAȚIE

1. În terminologia fonologică a Școlii de la Praga, ansamblul acelor perechi de foneme ai căror termeni se opun prin prezența sau absența unei anumite caracteristici articulatorii. Perechile care formează o corelație se numesc *perechi corelative**, iar trăsătura care le diferențiază, *marcă de corelație**. De ex.: corelația de sonoritate, prezentă în consonantismul a numeroase limbi, în cazul căreia consoana surdă reprezintă termenul *nemarcat*, iar cea sonoră, posedând marca de corelație, termenul *marcat*. Participarea unor foneme la mai multe corelații determină constituirea unor *fascicule de corelații*. În descrierea fonologică a consonantismului* românesc, de ex., E. Petrovici a identificat, în afara corelației de sonoritate, corelația de palatalitate (diezare) și de labialitate (bemolare), reunite în fascicule. Vezi și CONSOANĂ; SONORITATE. **2.** În terminologia glosematică a lui L. Hjelmslev, raport între doi termeni care pot contracta aceeași relație* în mod alternativ. De ex., raportul dintre două consoane care pot preceda o anumită vocală în cadrul unei silabe (corelația dintre [p] și [m], care pot apărea înainte de [a] în silabele inițiale, în română; desinențele de singular și de plural care pot fi atașate aceluiași radical nominal; desinențele personale care pot fi atașate aceluiași radical verbal etc.). Corelația este expresia raporturilor de disjuncție logică, specifice membrilor unei paradigme*. După Hjelmslev, sistemul* este o ierarhie corelațională, pe când procesul* este o ierarhie relațională (vezi și RELAȚIE). În esență, distincția corelația vs. relație de la Hjelmslev corespunde distincției saussuriene paradigmatic vs. sintagmatic.

L.I.R.

CORESPONDENȚĂ

1. ~ a timpurilor Sintagmă ce traduce lat. *consecutio temporum*; în limba română, ea desemnează o serie de restricții gramaticale în utilizarea timpurilor și a modurilor verbale în frază, determinate de natura timpului și a modului verbului regent (sau coordonat); sin. *concordanță**; • În limba română, asemenea restricții în utilizarea timpurilor verbale sunt puțin evidențiate; se consideră că fenomenul este „destul de liber", deoarece numai un număr restrâns de propoziții (un tip de finală, propoziția modală comparativă, propoziția consecutivă) prezintă, sub influența verbului regent, un anumit timp în subordonată. • Privită ca o relație complexă *verb-verb*, corespondența timpurilor poate îngloba și problema timpurilor de relație* sau problema utilizării modului condițional în cadrul periodului* condițional. **2. Principiu al ~ ei** Principiu formulat pentru sintaxa limbii române, dar valabil pentru organizarea sintactică a oricărei limbi, care stabilește că, în structura unui enunț complex (a unei fraze), oricărei părți secundare de propoziție îi corespunde o propoziție subordonată, îndeplinind aceeași funcție: complementului direct* îi corespunde propoziția completivă directă, complementului de agent* – completiva de agent etc. Subiectului și numelui predicativ le corespund

propoziția subiectivă și, respectiv, propoziția predicativă, argument suplimentar pentru susținerea dependenței celor două poziții sintactice față de centrul verbal al propoziției. Principiul corespondenței stă la baza mecanismelor sintactice de contragere* și de expansiune*, oferind, pentru o limbă dată, mijloace de obținere a unor structuri sinonime*.

C.C.

CORPUS

Ansamblu finit de enunțuri, alcătuit din texte scrise sau orale (înregistrate pe bandă de magnetofon), constituind un eșantion reprezentativ pentru limba supusă descrierii, omogen ca etapă istorică și ca variantă stilistică sau dialectală. Corpusul este utilizat pentru realizarea descrierilor lingvistice de orice tip, cu metode tradiționale sau moderne, oferind datele supuse analizei, ca și pentru verificarea ipotezelor formulate asupra structurii și funcționării unei anumite limbi. În descrierile moderne, recurgerea la *corpus* se justifică teoretic prin trăsătura recursivității* limbajului uman, care permite proiectarea datelor rezultate din excerptarea unui *corpus* asupra unui set infinit de enunțuri, constituind limba.

G.P.D.

CRATIMĂ [-]

1. Semn ortografic*. În ortografia* românească actuală se utilizează: a) între cuvinte rostite legat (fără pauză) ca urmare a unor fenomene de fonetică sintactică – sinereză* (*ne*[-]*am întâlnit*), eliziune (*într*[-]*o seară*), afereză* (*de*[-]*nțeles*) – sau ca urmare a proclizei unor cuvinte neaccentuate (*l*[-]*ai văzut*); encliza cuvintelor atone conduce la rostirea într-o singură silabă (*că*[-]*s*) ori în silabe diferite (*zice*[-]*se*); b) în compuse – substantive (*rochița*[-]*rândunicii*), adjective (*galben*[-]*verzui*), adverbe (*târâș*[-]*grăpiș*), interjecții (*haida*[-]*de*) – cu grad mai slab de sudură decât cel al compuselor scrise legat (*untdelemn*); c) în abrevierea compuselor nesudate (*nord*[-]*sud* > *N*[-]*S*); d) în abrevierea compuselor sudate, marcând discontinuitatea (*d*[-]*lui* „dumnealui", *D*[-]*sa* „Domnia sa"); e) în derivate cu prefixele *ne-*, *re-*, indicând absența vocalei inițiale *î* a cuvântului de bază și rostirea legată; f) în derivate noi și/sau ocazionale, marcând caracterul lor nesudat (*ex*[-]*premier*, *anti*[-]*Maiorescu*, *non*[-]*a*, *I.T.B.*[-]*ist*, *X*[-]*ulescu*); g) după abrevieri, după neologisme neadaptate, după denumirile literelor*, după cifre etc. cărora li se atașează un articol sau o desinență (*I.T.B.* [-]*ul*, *slow*[-]*uri*, *i*[-]*ul*, *10*[-]*le*); h) în notația cifrică a numeralului ordinal (*al 10*[-]*lea*, *al X*[-]*lea*); i) (în lucrările de lingvistică) în notația elementelor lipsite de independență: segmente de expresie ale unui cuvânt *des*[-], [-]*ar*, forme pronominale sau verbale conjuncte [-]*l*[-],[-]*i*[-], poziția cratimei indicând direcția legării acestor elemente în plan sintagmatic (afixele derivative și elementele de compunere se scriu fără cratimă când au rol de cuvinte, în exprimarea curentă: *atelier moto*); j) ca marcă grafică a despărțirii cuvintelor în silabe (*ca*[-]*să*). **2.** Semn de punctuație*. În scrierea* românească actuală se utilizează: a) între cuvinte repetate care alcătuiesc o unitate (*Pentru-a crucii biruință se mișcară râuri*[-]*râuri*, M. Eminescu); b) între numerale juxtapuse exprimând o aproximație (*a așteptat patru*[-]*cinci minute*); c) între cuvintele care precizează limitele în spațiu sau în timp (*cursa București*[-]*Viena*, *perioada 1*[-]*4 mai*). În concurență cu virgula* în situațiile (a), (b) și cu linia de pauză* în (c). Cratima nu se izolează prin pauză albă* de segmentul (segmentele) de expresie pe lângă care are un anumit rol. Circulă și cu denumirea *liniuță de unire* sau *de despărțire*.

C.S.

CREATIVITATE

1. În concepția lui N. Chomsky, cea mai importantă trăsătură a limbajului uman, constând în capacitatea fiecărui vorbitor nativ de a produce la infinit și de a înțelege spontan un număr infinit de fraze pe care nu le-a auzit și nu le-a pronunțat niciodată înainte. Această aptitudine se explică prin înmagazinarea în memoria vorbitorului nativ a unui sistem finit de reguli recursive* și prin capacitatea acestuia de a le folosi la infinit. Creativitatea stă la baza unui concept esențial al teoriei generative*: competența* lingvistică. • Ideea creativității apare enunțată cu mult înaintea lui N. Chomsky, fiind celebră formularea lui W. von Humboldt: „întrebuințarea la infinit a mijloacelor finite". Ceea ce este nou la N. Chomsky este însă ideea de a elabora un mecanism formal (o gramatică) în stare să formuleze explicit procesele creative ale limbii, captate, în acest mecanism, prin caracteristica generativă a modelului. **2.** În concepția lui E. Coșeriu, *creativitatea* și *alteritatea* sunt două principii universale în funcționarea limbajului uman, opuse și totuși co-

existente, primul privind limba ca activitate creatoare a indivizilor care o folosesc, iar al doilea privind limba ca destinată şi altora, deci orientată spre interlocutor. Efectele celor două principii sunt opuse: creativitatea determină variaţia* lingvistică, fiind responsabilă de dinamica* în sincronie şi în diacronie a oricărei limbi, în timp ce alteritatea are ca efect omogenitatea, asigurând înţelegerea reciprocă şi continuitatea lingvistică. • În accepţia 1, creativitatea aparţine sistemului; în accepţia 2, aparţine individului. **3. ~ lexicală** Este interpretată (de L. Guibert, D. Corbin ş.a.) ca un caz special al creativităţii lingvistice, fiind mai strict condiţionată de relaţiile lexicului cu aspecte sociale (care nu sunt luate în consideraţie de alte interpretări ale creativităţii). Lexicul, ca sistem deschis spre referent, spre evoluţia lumii şi a gândirii, a transformării societăţii, se remarcă printr-o mare mobilitate, manifestată în modificări cantitative (îmbogăţirea masei lexicale prin derivare*, compunere* şi împrumut*) sau calitative (mutaţii semantice, creativitate paradigmatică şi sintagmatică). Creativitatea lexicală este studiată de neologie*, care defineşte posibilităţile de creare a noi unităţi lexicale prin reguli de producere incluse în sistemul lexical. Creativitatea lexicală se manifestă (după Guilbert) prin două principale tipuri de neologie: a) *neologia denominativă*, provenită din necesitatea de a da un nume unui obiect sau concept nou, corespunzător nevoii de a comunica o experienţă nouă şi b) *neologia stilistică*, atunci când creaţia lexicală este bazată pe cercetarea expresivităţii* cuvântului, condiţionată de utilizarea pe care i-o dă subiectul vorbitor apt să dispună de libertatea de expresie manifestată în comunicare* (de la cea obişnuită până la textul literar); neologia stilistică se manifestă în vorbire* (vezi şi TROP). Interpretată mai rigid, paralel cu tipurile de creativitate sintactică (Corbin), creativitatea lexicală este delimitată în: a) creativitate care pleacă de la un număr finit de reguli de formare a cuvintelor, capabile să permită înţelegerea unui număr infinit de cuvinte construite (*mortal-imortal-imortaliza*), regula generală în română fiind: adjectiv (nume) neologic+*-iza*=verb; de la aceleaşi adjective, franceza are un număr mai mare de derivate, respectând alte reguli. Numai acest tip de creativitate lexicală este susceptibil de interes lingvistic; b) creativitatea care produce „mostre" cu caracter deviant, de care vorbitorul şi auditorul sunt adesea conştienţi (de ex., în româna de după 1990 a apărut verbul *a dugheniza* în construcţii precum *dughenizarea Capitalei*, în care nu se respectă regula menţionată anterior, întrucât se pleacă de la un substantiv concret neromanic); probabilitatea înregistrării unor formaţii de acest tip în dicţionare este minimă.

G.P.D. (*1-2*); *A.B.V.* (*3*).

CREOLĂ

Pidgin* (sau sabir*) care şi-a pierdut statutul de limbă vehiculară, fiind adoptat de anumite comunităţi* ca limbă maternă. După J. Fishman, creolele au în comun cu pidginurile absenţa standardizării, a autonomiei şi a istoricităţii, dar, spre deosebire de acestea din urmă, se caracterizează prin vitalitate. Creolele înlocuiesc treptat limbile indigene originare. Creolele cele mai răspândire au la bază franceza, spaniola, portugheza, engleza şi olandeza. Apariţia lor se află în strânsă legătură cu procesul creării imperiilor coloniale, după sec. al XVII-lea. În cea mai mare parte a cazurilor, în anumite condiţii istorice, sociale şi culturale, pidginurile s-au creolizat, devenind limbi cu o structură mai complexă sub aspect lexical şi gramatical, utilizate în cele mai diverse situaţii de comunicare curentă. Vocabularul de bază al creolelor este împrumutat din limbile europene din care derivă, iar în morfo-sintaxă structurilor sintetice li se preferă cele analitice. Creolele sunt vorbite în America (de Nord, Centrală şi de Sud), Africa, Asia (de Sud şi de Sud-Est), precum şi în insulele din Oceanul Indian.

L.I.R.

CRESTOMAŢIE / CHRESTOMAŢIE

În filologie*, culegere de texte (adesea fragmentare) culese din autori clasici, specializate pe domenii (filologie, istorie, geografie etc.), sin. *antologie*; *analecte*. Primele crestomaţii româneşti datează din secolul trecut şi au fost alcătuite în scopuri didactice: Timotei Cipariu, *Chrestomaţie sau analecte literarie din cărţile mai vechi şi nouă româneşti, tipărite şi manuscrise* (*sec. XVI-XIX*), *cu notiţe literarie*, Blaj, 1858 şi Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc cules de'n scriptori rumâni*, vol. I-IV, Viena, 1862-1865. În filologia românească modenră, pot fi citate, pentru perioada veche – M. Gaster, *Chrestomaţie română. Texte tipărite şi manuscrise* (*sec. XVI-XIX*), vol. I-II, Leipzig-Bucureşti, 1891, iar pentru domeniul lingvisticii romanice, Iorgu Iordan (ed.), *Crestomaţie romanică*, vol. I-III, Bucureşti, 1962-1975.

M.M.

CRONOGENEZĂ

În teoria lingvistică a lui G. Gauillaume, operație sistematică de dispunere spațială a timpurilor verbale, operație care corespunde conjugării verbelor.

C.C.

CRONOGRAFIE

În clasificarea tematică a textelor descriptive (P.Fontanier), tip de descriere* care are drept obiect timpul: epoci istorice, vârste, perioade din existența unui personaj; cronografia caracterizează timpul unui eveniment relatat, uneori și circumstanțele legate de acesta. Cronografia se întâlnește mai ales în scrierile istorice ori în zona strict documentară a narațiilor pe teme istorice. Ex.: *Acestu domnu au făcut ca de iznoavă și curțile céle domnești în Iași, casele céle cu cinii, grădini, grajduri de piatră, tot de dânsul sântu făcute. Și multe locuri au așădzat, care au stătutu multe vrémi stătătoare. Că de au fostu cândva vrémi fericite acestor părți de lume, atuncea au fostu. Plină Țara Leșască, oi dzice, de aur, la care pre acéle vrémi curea Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu miiere și aducea dintr-acéia țară auru și argintu. Oi putea dzice că săracu nu să afla pre acéle vrémi, doară care nu-și vrea să aibă.* (Costin).
Vezi DESCRIERE.

M.M.

CRONOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)

Dată și/sau ordine temporală a inovațiilor* lingvistice. Stabilirea cronologiei fenomenelor este o preocupare majoră a lingvisticii istorice (vezi și DIACRONIE). În funcție de modul în care se realizează această operație, se distinge între cronologia *absolută* și cronologia *relativă*. Prima presupune determinarea unei date calendaristice a fenomenelor, pe baza metodei filologice (ținând seama de diversele tipuri de atestări), cealaltă presupune determinarea, pe baza strict lingvistice, a ordinii în care s-au produs fenomenele (ținând seama de relațiile de condiționare reciprocă dintre acestea). În cazul cronologiei absolute, data atestării unui fenomen este considerată drept limită temporală superioară a apariției acestuia. Se pierde însă din vedere complexitatea evoluției lingvistice: o situație mai veche poate fi restabilită după un anumit interval de timp, o inovație se poate produce în diferite arii geografice în momente diferite sau aproximativ în aceeași epocă, dar în mod independent; deci generalizările trebuie făcute cu multă prudență. Fiind strict dependentă de un anumit corpus de atestări, cronologia absolută este dificil de realizat pentru multe limbi (printre care și româna, pentru perioada precedentă sec. al XVI-lea). Cronologia relativă este posibilă pentru că anumite inovații sunt consecința altora și pentru că sunt condiționate contextual. În trecerea de la latină la română, diftongarea lui [e] trebuie să se fi produs înaintea palatalizării oclusivelor dentale, pentru că ultimul fenomen este condiționat de prezența unui iot după dentală (lat. *decem* > **diece(m)* > *ḑeace* > *zece*). În mod ideal, istoria unei inovații presupune corelarea cronologiei relative cu cea absolută, deci determinarea succesiunii fenomenelor, dar și plasarea lor într-un timp concret, măsurabil în secole, decenii, ani.

L.I.R.

CRONOTEZĂ

În teoria lingvistică a lui G. Guillaume, fiecare etapă în procesul de reprezentare a timpurilor verbale, corespunzând anumitor moduri (infinitiv, conjunctiv, indicativ, dar nu imperativ, care este considerat un mod de „expresie" al verbului) din gramatica tradițională.

C.C.

CUANTIFICARE

Funcție semantică îndeplinită, în cadrul G(rupului)N(ominal), de cuantificatori*, aceea de specificare a extensiunii predicatului, adică de indicare a cantității de indivizi pentru care funcția propozițională este *adevărată* sau *falsă*.

G.P.D.

CUANTIFICATOR

Termen introdus din logică, unde specifică numărul/cantitatea indivizilor pentru care funcția propozițională ia valori de adevăr determinate. În logică se disting: cuantificatori *universali*, care leagă afirmarea unei proprietăți de toți indivizii din domeniul respectiv; cuantificatori *existențiali*, care leagă afirmarea unei proprietăți numai de unii indivizi sau de cel puțin unul dintre ei. Astfel, proprietatea „inteligent" este *falsă* în construcția: **Toți** *elevii sunt inteligenți* (conținând un cuantificator universal), dar este *adevărată* în construcția: **Unii** *elevi sunt inteligenți* (conținând un cuantificator existențial). • În semantica modernă, termenul *cuantificator* a fost preluat pentru a exprima ansamblul de indivizi la care numele se

referă (la câți dintre indivizi sau la ce cantitate de materie). Există corespondențe lingvistice, lexicalizate diferit în diverse limbi, pentru cuantificatorii universali (vezi rom. **toți, fiecare, oricare, orice: Toți** *elevii merg la școală*; **Fiecare/oricare** *elev merge la școală*) și pentru cuantificatorii existențiali (vezi rom. **unii, câțiva, niște, un: Unii** *elevi merg la școală*; **Un** *elev merge...*). Există, pentru unele limbi, formule fixe de introducere a cuantificatorilor existențiali; vezi engl. *there is/there are*; fr. *il y a*. • Cuantificatorii logici (existențiali și universali) se disting de cuantificatorii numerici, ultimii fiind reprezentați de clasa numeralelor cardinale*; ambele clase aparțin categoriei mai largi a cantitativelor*, cuvinte care includ în matricea lor semantică seme* cantitative. Sunt autori care extind termenul cuantificator asupra tuturor cantitativelor. • Sub aspectul funcției semantice îndeplinite în G(rupul) N(ominal), cuantificatorii se disting, pe de o parte, de determinanți (vezi DETERMINANT$_2$), reprezentați prin articole (în limbile unde există) și prin adjective demonstrative și posesive, și de clasificatori* (dacă există), iar, pe de altă parte, de adjuncți*, reprezentați prin adjective calificative*, grupuri prepoziționale și relative* cu funcție de calificare. • În multe limbi (este și cazul românei), clasa cuantificatorilor și cea a determinanților interferează. Articolul hotărât* din română îndeplinește, simultan, funcțiile de determinare* și de cuantificare*, având, de la un context la altul, fie rolul unui cuantificator universal, atunci când are ca efect generalizarea, fie pe acela al unui cuantificator existențial, atunci când, interpretat ca anaforic* sau deictic*, are ca efect individualizarea*. Astfel în construcția: **Calul** *este patruped*, articolul permite interpretarea „orice individ din clasa calului are proprietatea de patruped", funcționând drept cuantificator universal, în timp ce în construcția: *Am cumpărat un cal. Calul a plăcut copiilor*, articolul, utilizat ca anaforic (vezi raportarea la propoziția anterioară), asigură interpretarea: „există un individ și numai unul din clasa calului (cel despre care am vorbit în propoziția anterioară) având proprietatea de a fi plăcut copiilor"; are funcția de cuantificator existențial.

Vezi ARTICOL; DETERMINARE$_1$.

G.P.D.

CULTISM

Clișeu* lingvistic bazat pe nerespectarea normelor specifice, respectiv, limbii literare, în variantele sale funcționale (vezi FUNCȚIONAL), și limbii vorbite. Forme aparținând registrului îngrijit/livresc/științific apar în comunicarea curentă (chiar în cea familiară), iar enunțul are, în consecință, un caracter artificial „cult". • Cultismele se pot identifica la mai multe niveluri ale limbii (Valeria Guțu-Romalo): a) în fonetică, accentuări diferite de cele impuse prin norma* literară; **ántic, carácter, miozotís** față de *antíc, caractér, miozótis*; b) în formarea cuvintelor derivate cu sufixul *-iune*, mai vechi și specializate pentru exprimarea savantă: **fracțiune, stațiune, poziționе, propoziționе**/*fracție, stație, poziție, propoziție*; c) în lexic, încadrări contextuale greșite, prin *extensie* de sens: **a servi** „a mânca, a lua masa" (**Am servit** *masa acasă*); **a efectua** „a face" (**Am efectuat** *o analiză*); încadrări greșite, prin *restrângere* de sens: **a aviza** „a aproba" (*Măsurile* **au fost avizate** *de primar*); amestecuri de *stiluri funcționale*, cu interferența unor elemente de stil științific/terminologii tehnice în vorbirea curentă: **lungime de undă** „acord, potrivire" (*Cei doi se aflau pe aceeași* **lungime de undă**); **valență** „posibilitate, virtualitate" (*Autorul pune în lumină toate* **valențele** *personajului*); **a comunica** „a spune" (*Angel radios! precum am avut onoarea* **a vă comunica** *în precedente mea epistolă, de când te-am văzut întâiași dată pentru prima oară mi-am pierdut uzul rațiunii* – Caragiale). Tendința către exprimarea „frumoasă", uneori chiar livrescă, stă la baza acestui tip de clișeu lingvistic. Vezi CLIȘEU.

M.M.

CULTIVARE A LIMBII

În lingvistica românească, direcție de studiu care se ocupă cu semnalarea și eventuala corectare a tendințelor (greșite ale) limbii actuale. Acționează în sensul impunerii normei* limbii literare. Pot fi distinse două aspecte ale cultivării limbii: 1. Cercetările care se ocupă de corectarea aspectelor propriu-zis eronate în utilizarea orală/scrisă a limbii (vezi, de ex., Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ed. 2, 1948; Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, 1987). Aici se înscriu preocupări legate de: a) ortografie* și pronunțare corectă (vezi ORTOEPIE); b) morfologie: forme duble de plural (*rapoarte-raporturi*, diferențiate semantic); forme cu și fără sufix (*acord-acordez*, cu sensuri diferite); c) sintaxă: acordul greșit al atributului exprimat prin numeral (**ora doisprezece** pentru *ora*

douăsprezece; **douăzeci şi doi iulie** pentru *douăzeci şi două iulie*); acordul relativului *care* în genitiv (*omul despre* **al căror** *idei* pentru *omul despre* **ale cărui** *idei*); acordul articolului genitival *al*; acordul dintre subiect şi predicat; variatele forme de anacolut* etc. 2. Cercetările interesate mai ales de tendinţele limbii române, aspecte nu întotdeauna eronate şi care au şansa de a se impune la un moment dat (vezi, de ex., Al.Graur, *Tendinţe actuale ale limbii române*, 1968). Şi aceste tendinţe pot fi urmărite în toate compartimentele limbii; faţă de categoria precedentă de fenomene, tendinţele contemporane ale limbii reprezintă uneori greşeli, dar alteori pot fi tolerate ca variante ale formelor recomandate de norma limbii literare; adesea afectează neologismele: a) fonetică: suprimarea muierii* sau a iotacizării* în cuvinte în care aceasta este originară (**ferbe, pept, perde**); iotacizarea vocalei *e*– iniţial în neologisme (**iepocă, ieră, iexplicativă**); pronunţarea ca *z* a unui *s* intervocalic în neologisme (**azistent, chintezenţă**, prin analogie cu formele acceptate *bazin, chermeză, regizor, premiză*); b) morfologie: fluctuaţii de gen (*frag – fragă, desag – desagă, cartof – cartoafă*); fluctuaţii în formele de plural ale substantivelor, uneori diferenţiate semantic (*colfi – colţuri, canafi – canafe – canafuri, ghizi – ghiduri, fânețe – fânețuri*); alternanţe vocalice nerecomandabile (*latură* – **lături**, *margine* – **mărgini**, *lacrimă* – **lăcrămi**); vocativul identic cu nominativul, formă nerecomandată (**doamna profesoară!** pentru *doamnă profesoară!* **domnul doctor!** pentru *domnule doctor!*) c) sintaxă: absenţa prepoziţiei *pe* înaintea pronumelui/adjectivului relativ *care* (*numele* **care** *l-a primit*); dezacordul în gen, număr sau caz (*după* **câţiva** *zeci de ani*; **dat** *fiind cererea*; **răivoitori, răifăcători**; *fratelui* **cel** *mic*); d) lexic: forme duble de sufix (*-aj şi -agiu*; *mesaj – mesagiu, curaj – curagiu, voiaj – voiagiu*); forme hiperculte (vezi HIPERCORECTITUDINE) (**a interesa** pentru „a privi": **Vă interesează!** pentru „vă priveşte!"; **a solicita** pentru „a cere": **Solicitaţi** *marfa preferată!*; **a servi** pentru a „mânca": **Nu serviţi** *supa?*). Fără a fi o disciplină independentă, cultivarea limbii s-a bucurat, în anii '60-'80, de multă atenţie din partea cercetătorilor, din dorinţa de a se impune, în mod mai mult ori mai puţin coercitiv, formele corecte ale limbii literare.

Vezi şi ANACOLUT; CLIŞEU; CULTISM; GRAMATICĂ$_3$.

M.M.

CUMULATIV,-Ă

1. Complement circumstanţial ~ În gramatica limbii române, specie a complementului circumstanţial* care determină un verb (*Pe lângă pisică şi-a mai* **luat** *şi un câine*) sau o interjecţie predicativă* (*Pe lângă cele două pere* **uite** *şi un măr*), indicând obiectul sau situaţia la care se adaugă cele exprimate prin subiect* (*În afară de Ion, a vorbit şi* **Mihai**), prin numele predicativ* (*El e şi* **traducător**, *pe lângă poet*), prin elementul predicativ suplimentar* (*Pe lângă secretară a secţiei a fost aleasă şi* **delegată** *la congres*), printr-un complement*, mai frecvent direct sau indirect (*În afară de examenul de absolvire, se pregăteşte şi* **pentru doctorat**; vezi şi primele două exemple) etc. Se exprimă printr-un substantiv (sau un substitut* al substantivului) precedat de prepoziţiile *pe lângă* sau *peste* ori de locuţiunile prepoziţionale: *în afară de, în afara, dincolo de* (**Dincolo de griji,** *îmi face bucurii*; **Pe lângă primul** *din clasă, am discutat cu încă doi elevi*), printr-un adverb sau printr-un adjectiv precedat de unul din aceleaşi elemente de relaţie (**În afară de aseară,** *m-a sunat şi azi dimineaţă*; **Pe lângă albe,** *am cumpărat şi garoafe roşii*). • Complementul circumstanţial cumulativ este întărit, de obicei, prin prezenţa unui adverb corelativ: *şi, mai mult, mai* (...) *şi, încă şi* (vezi exemplele de mai sus).

2. Propoziţie circumstanţială ~ În gramatica limbii române, specie de propoziţie circumstanţială* care determină verbul cu rol de predicat* din propoziţia regentă* arătând la ce se adaugă cele exprimate în regentă (**Pe lângă că e frig,** *mai bate şi vântul*). Propoziţia circumstanţială cumulativă se introduce prin locuţiunile conjuncţionale *după ce (că), pe lângă că, (în) afară că, plus că, las(ă) că* (**După ce că întârzie mereu,** *mai vine şi cu tema nefăcută*; **Afară că minte,** *e şi obraznic*; vezi şi exemplele precedente) sau prin pronume, adjectiv ori adverb relativ precedat de prepoziţii ca *pe lângă, peste, başca* sau de locuţiuni prepoziţionale ca: *dincolo de, (în) afară de* (**Peste ce mi-a spus/Pe lângă ce scandal mi-a făcut/În afară de cât a ţipat la mine,** *mi-a mai trântit şi telefonul în nas*). • Propoziţia circumstanţială cumulativă are, în general, adverbe corelative* precum *şi, mai şi, încă şi* în propoziţia regentă.

M.R.

CURSUS

1. Vezi CLAUSULĂ. **2.** Modul de intonare a enunţurilor specific fiecărei limbi.

CUVÂNT

Unitate lingvistică complexă, realizată simultan ca unitate fonetică, semantică şi gramaticală. Cuvintele fiecărei limbi au o anumită structură fonologică (combinaţii determinate de foneme vocale* şi consoane* în diferite poziţii care alcătuiesc complexul sonor), o structură morfologică (combinaţii determinate de morfeme*), semantică (dezvoltarea specială a polisemiei*, relaţii de sens proprii-sinonime*, antonimie*, hiponimie*) şi o anumită structură sintactică (se respectă anumite reguli de combinare proprii în enunţ*). • Cuvântul s-a delimitat ca un dat evident al limbilor naturale prin lingvistica* comparată, care a efectuat studii asupra limbilor europene. Cuvântul este studiat aici în cadrul morfologiei*, ca aparţinând unei clase morfologice (parte de vorbire*), ca purtător de mărci ale categoriei* gramaticale şi ca element de bază în combinaţii sintactice. De aceea, lingvistica tradiţională consideră cuvântul o unitate fundamentală, opusă sunetelor*, literelor*, silabelor*, propoziţiilor* şi frazelor*. Studiul altor limbi decât cele indo-europene, cum ar fi cele aglutinante* (unde nu există frontiere între cuvânt şi enunţ şi se găsesc aşa-numite cuvinte-frază) sau al limbilor izolante (unde cuvintele se prezintă ca o rădăcină) (vezi FAMILIE$_2$) a pus în evidenţă dificultăţi în interpretarea cuvântului ca unitate a analizei lingvistice. • În lingvistica modernă, cuvântul este considerat lipsit de rigoare sau de specificitate funcională, se evită conceptul sau este opus morfemului*, sintagmei*, enunţului*, ca unităţi prezente în toate limbile. Se pleacă de la clase sintactice obţinute prin analiza distribuţională*, prin stabilirea sintagmelor (nominale, verbale) pentru a se obţine clase lexicale. Cuvântul mai poate fi definit şi din alte perspective. • Cea mai simplă definiţie a cuvântului (dată de lingvistica tradiţională, dar şi de statistica* lexicală) este: grup de litere (într-o transcriere alfabetică, silabică, ideogramă*) aflat între două spaţii tipografice albe (blancuri). Decupajul enunţului în cuvinte considerate astfel pare să fie evident (chiar şi pentru nespecialişti). Ca unitate grafică determinată de convenţii de scriere, cuvântul interesează sistemele de tratare automată a limbilor. • Cuvântul este o clasă de forme gramaticale (fiecare din aceste forme reprezentându-l) atât pentru nespecialişti, cât şi pentru orice orientare lingvistică. În relaţie cu morfemul, cuvântul se defineşte mai precis prin identitatea morfemului liber (sau semilegat) în raport cu morfemele gramaticale (vezi FLEXIUNE, MORFEM) sau alte morfeme lexicale (vezi DERIVARE; FAMILIE DE CUVINTE; PREFIXARE; SUFIXARE). Cuvântul este şi sintagma morfematică alcătuită din cel mult două morfeme independente (vezi COMPUNERE). Întreaga clasă de diferite forme se subordonează unui concept. Din acest punct de vedere se opune cuvântul *simplu* (de tip *casă, masă*), cuvintelor *construite* (derivate sau compuse *căsuţă, casa scării*) sau cuvintelor *flexionare* (*casei, case*). Cuvântul reflectă un act de combinare univoc a unui conţinut* şi a unei forme*. • În lingvistica structurală, cuvântul se opune lexemului* sau fr. *lexie* (grup care reprezintă o unitate funcţională, de ex. fr. *pomme de terre* „cartof") sau termenului* (ca unitate în diferite ştiinţe, vezi TERMINOLOGIE). Toate aceste unităţi, spre deosebire de cuvânt, sunt monosemantice* (vezi şi DENOTAŢIE; CONOTAŢIE; POLISEMIE). Cuvintele polisemantice sunt reprezentate în dicţionar* într-un singur articol (sau *cuvinte-intrare*), iar analiza semică* este obligată să dezambiguizeze sensurile acestui cuvânt (vezi DEZAMBIGUIZARE): • Cuvântul intră în relaţie cu unităţi mai mici decât el (fonemul, morfemul), sau mai mari decât el (sintagma, propoziţia, fraza, enunţul, textul) şi se defineşte ca unitate relativ autonomă pentru că poate fi izolat din enunţ prin trei procedee: a) permutarea (schimbarea poziţiei): *Elevul* **învaţă** *mult* / **Învaţă** *mult elevul*, b) substituţia (înlocuirea cu alt element de acelaşi tip): *Elevul* **învaţă** *mult* / *Elevul* **studiază** *mult*, dar nu şi *Pisica* **studiază** *mult*. • Cuvântul poate fi definit ca semn* lingvistic sau ca relaţie interdependentă şi arbitrară dintre un semnificant* şi un semnificat*, în felul acesta prin cuvânt putând să ne referim la realitatea extralingvistică sau la referent*. Cuvântul exprimă un concept oarecare numai în măsura în care aceasta este asociat cu un complex sonor (vezi ARBITRARUL SEMNULUI; SEMN LINGVISTIC). Cuvintele sunt vehicule necesare ale conceptelor, instrumente care permit oamenilor să ia cunoştinţă clară de univers şi să acţioneze asupra lui.

Vezi şi OCURENŢĂ; ITEM; LEXICALIZARE.

A.B.V.

D

DACTIL
În versificație, picior* metric trisilabic, în care silabele accentuate/neaccentuate sunt dispuse după schema – v v; în vers, ritmul* dactilic admite accentul* de intensitate numai pe silabele 1, 4, 7, 10. Dactilul este o formulă ritmică destul de rară în poezia românească (I. Funeriu):

Fluture, fluture, fluture - v v/ – v v/ – v v
Aripa vântul ți-o scuture, - v v/ – v v/ – v v
Craiule tânăr al florilor - v v/ -v v/ – v v
Crainic al florilor (D. Zamfirescu) - v v/ – v v

M.M.

DACTILIC (RITM ~)
Vezi DACTIL; PICIOR; RITM.

DATIV
1. Într-o concepție morfologică asupra cazului* (vezi CAZ_I), caz regizat, impus numelui de către regente verbale, prepoziționale sau adjectivale (vezi, pentru română: *trimit* **copiilor**; *datorită* **nouă**; *utilă* **societății**) sau impus adjectivului prin fenomenul de acord* (ex. *trimit* **acestor** *copii* **săraci**). • În limbile sintetice* se realizează prin desinență (este cazul latinei sau al rusei); în limbile analitice*, se realizează prepozițional (este cazul francezei sau al englezei). Româna, care ocupă o poziție intermediară, marchează dativul desinențial (există o desinență de G-D pentru substantivele și adjectivele feminine la sg. și o desinență pronominală pentru G-D- sg. și pl.: *dau acestei fete frumoase)* sau prin forma articolului (*dau elevului)*, iar în condiții limitate, prin prepoziție (*dau la trei copii; grație a cinci copii*). • În limbile cu flexiune cazuală redusă, există, pe de o parte, un sincretism* al formei de dativ (pentru română, este, de ex., generală omonimia genitiv = dativ), iar, pe de alta, un grad ridicat de ambiguitate* (dativul românesc, de ex., poate exprima: beneficiarul*: **mi**-*a pregătit un ceai;* posesia alienabilă* și inalienabilă: **mi**-*a pierdut cartea*, **mi**-*am rupt piciorul;* ființa afectată: **îmi** *place cartea*, **îmi** *este frig;* țintă*: **mi**-*a ajuns scrisoarea* etc.): **2.** În concepția cazuală a lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_{II}), dativul, prezent în primele lui studii, denumește rolul* semantic al ființei afectate de stare* sau de schimbarea de stare; ulterior, Fillmore renunță la dativ, redistribuindu-l la alte trei roluri: experimentator*, în cazul verbelor „psihologice" (ex. **îmi** *repugnă*; **mă** *scârbește)*, țintă*, pentru verbele care indică un transfer sau o deplasare către o persoană (**îmi** *oferă:* **îmi** *trimite)*, obiectiv*, pentru verbele de schimbare de stare (**el** *crește*). Se actualizează, în structurile sintactice, prin forma flexionară a cazurilor dativ (vezi $DATIV_1$), acuzativ și nominativ: **îmi** *place*, **mă** *doare*, **el** *crește*. **3. ~ etic**; vezi ETIC. **4. ~ posesiv**; vezi ALIENABIL; POSESIV. **5. ~ locativ** Vezi $LOCATIV_3$.

G.P.D.

DECALC
Vezi CALC.

DECASILAB
Vers* de 10 silabe; comportă cezură* mediană (5 + 5) sau asimetrică (4 + 6 ori 6 + 4): **Pe când pământul // doarme, visează**, / *D-auz prin frunze // vântul șoptind,* / *Parcă din buza-ți aud ieșind,* / **Sântele-ți vorbe // ce mă-nviază** (Heliade); **Dumnezeu mă paște // și n-am lipsă / La loc de otavă // ce-mi întinse. / Sălașul pe ape // de repaos / Și cu hrana suflet // mi-au adaos** (Dosoftei).

M.M.

DECLARATIV,-Ă
1. Propoziție ~ Sin. cu *asertiv** (Vezi $ASERTIV_2$). **2. Verb ~** Cunoscute și sub numele de *verbe de declarație* (sau, în termeni latinești, *verba dicendi*), constituie o clasă pragmatico-sintactică de verbe care exprimă procesul de „enunțare" (de spunere), introducând, în vorbire directă* sau

indirectă*, propoziția/propozițiile enunțate. Întrebuințate la pers. I sg., aparțin clasei mai largi de verbe performative*, însemnând chiar efectuarea actului* de enunțare: *eu zic că..., eu afirm că...* • Cele mai tipice verbe declarative sunt: *a zice, a spune, a declara, a informa, a afirma, a exclama.* Clasa este însă mai largă, incluzând și verbe care, pe lângă semnificația de bază, dau detalii și asupra actului enunțării: detalii asupra inflexiunii vocii *(a murmura, a șopti, a striga, a zbiera)*, asupra claritații/neclarității enunțării *(a bolborosi, a bombăni, a îngăima)*, asupra atitudinii locutorului *(a pretinde, a minți)*, asupra cadrului enunțării *(a răspunde, a întrerupe, a replica)* sau introduc acte de vorbire suplimentare *(a avertiza, a apostrofa)* • Sintactic, în vecinătatea lor apare vorbirea directă sau reproducerea ei în vorbire indirectă (vezi: *El spune: „voi veni"* vs. *El spune că va veni);* marca sintactică a aserțiunilor din subordonată este, pentru română, conectivul **că**.

G.P.D.

DECLINARE

1. În limbile cu flexiune*, tip de flexiune specific substantivului și adjectivului, caracterizat prin variație în funcție de categoriile* gramaticale de caz* și de număr*, iar în flexiunea adjectivului și în funcție de gen*. În limbile în care există articol*, iar acesta s-a gramaticalizat, în declinare se cuprinde și categoria determinării (vezi DETERMINARE$_2$). Se opune *conjugării**, tip de flexiune specific verbului. • În limbile flexionare* (fuzionale), categoriile numelui se manifestă solidar (vezi AMALGAMARE) prin apariția unei singure mărci. De ex., în forma de dativ a substantivului românesc *fratelui*, marca **-lui** exprimă solidar determinarea, numărul și cazul, amalgamând cele trei semnificații. **2.** Clasă de substantive sau de adjective omogenă sub aspectul flexiunii, strângând toate substantivele/adjectivele cu același număr și tip de omonimii* și cu aceleași flective; denumește și tiparul de flexiune specific fiecărei clase. La substantive, fiecare gen* selectează alte tipare de declinare, subordonând mai multe declinări. Astfel, în cadrul masculinului din română se disting mai multe declinări, una constituită din clasa masculinelor invariabile: *ochi, unchi, genunchi...*, iar altele, caracterizate prin două forme flexionare distincte, una pentru sg., alta pentru pl., deosebite între ele prin selecția de desinențe diferite și de articole diferite: perechea de desinențe **-Ø/-i** (asilabic), caracterizând substantive ca: *pom-pomi, elev-elevi*, perechea de desinențe **-u** (vocalic)**/-i** (vocalic), caracterizând substantive ca: *socru, codru;* perechea de desinențe **-e/-i** (asilabic), caracteristică unor substantive ca: *munte, rege, perete, frate.* • Clasificarea în declinări, realizată pe criterii în exclusivitate sincronice și formale, a constituit unul dintre obiectivele prioritare ale morfologiei de tip structuralist* (vezi, pentru română, clasificarea în declinări a Valeriei Guțu Romalo, realizată nu la nivelul alomorfelor* fonetice, ci al celor morfologice, având ca rezultat reducerea numărului de declinări, prin includerea în aceeași clasă, de ex., a tipului de masculine *pom-pomi* (*i* asilabic) și a tipului codru-codri). Pentru limbile în care există dicționare și gramatici riguros elaborate, dicționarele morfologice dau informația asupra clasei de declinare căreia îi aparține substantivul, iar gramatica, asupra tiparului de declinare.

G.P.D.

DECODARE/DECODAJ/DECODIFICARE

Operație realizată de receptor* în procesul comunicării*, care identifică apartenența unui mesaj la un anumit cod* și îi interpretează semnificația. Decodarea în limbă merge de la sunet la sens, de la elemente la simboluri. • În sens restrâns (în teoria informației), decodarea reprezintă identificarea elementelor discrete (adică aparținând unui inventar limitat sau unui cod), elemente constitutive mesajului, în funcție de codul concret în care a fost elaborat; se mai poate identifica forma codificată. • În sens larg, decodarea înseamnă orice recunoaștere a codurilor, pornind de la mesaje de orice fel. • Când termenul *cod* este întrebuințat în sens lingvistic, decodarea apare ca o operație vizând să se recunoască codul plecând de la mesaj, limba* plecând de la vorbire* (operațiile de decodare fiind mai mult sau mai puțin complexe). • În lingvistica discursivă sau frastică* (vezi FUNCȚIE$_1$), decodarea înseamnă interpretare.

Vezi COD; CODARE.

A.B.V.

DEFECTIV

Caracteristică a unor cuvinte flexibile* de a avea o flexiune incompletă, fiind deci imposibil de folosit pentru unele valori din paradigmă* pentru

care majoritatea cuvintelor din aceeași clasă (parte de vorbire*) pot fi folosite. • În declinarea* substantivelor românești, există substantive *singularia tantum*, adică substantive numai cu formă de singular, a căror apariție este exclusă în contexte de plural (ex. *mazăre, fasole, sete, lene*), și substantive *pluralia tantum*, adică substantive numai cu formă de plural, imposibil de folosit în contextele singularului (ex. *icre, tăiței, nazuri*). În conjugarea verbului apar verbe unipersonale*, adică verbe cu o flexiune incompletă de persoană, având forme numai pentru pers. a III-a (vezi, de ex., *plouă, ninge, tună*, verbe fără subiect, dar și *mă doare, mă ustură, se cuvine*, care, deși au subiect, nu acceptă un subiect gramatical personal, fiind imposibilă folosirea lor pentru pers. I și a II-a). • Explicațiile paradigmelor defective sunt multiple. a) Unele forme defective se explică prin caracterul lor arhaic; sunt cuvinte ieșite din uz care și-au pierdut majoritatea formelor flexionare (este cazul arhaicului *a păsa „a merge"*) sau altele care tind să-și piardă autonomia*, limitându-se ca folosire la structura unor expresii și locuțiuni (este, de exemplu, cazul substantivului *nazuri*). b) Alte cuvinte defective se explică, dimpotrivă, prin natura lor neologică; sunt cuvinte recent intrate în limbă, neajungând încă să-și constituie întreaga paradigmă (este cazul verbelor neologice *a desfide, a converge, a diverge*). c) Altele au explicații de semantică internă (este, de exemplu, situația verbului *a vrea*, care nu acceptă imperativul).

G.P.D.

DEFINIT (ARTICOL ~)
Vezi HOTĂRÂT.

DEFINIȚIE
Procedeu general prin care se explicitează valoarea unui concept (vezi EXTENSIUNE; INTENSIUNE). Orice definiție se bazează pe postulatul că este posibil să se găsească o expresie (cuvânt*, sintagmă*, parafrază*) semantic echivalentă cu unitatea studiată. Definiția corespunde unei operații metalingvistice* sau este rezultatul ei, pornind fie de la un termen spre definiția sa (în expansiune), fie de la o sintagmă (sau de la o unitate textuală) la denumirea sa. Definiția este o relație de identitate între definit și definitor, al cărei rezultat este un autonim*. • Există mai multe tipuri de definiții: 1) Definiții *științifice*, pentru care parafraza cere o identitate totală, în matematică, în logică sau în diverse terminologii*. Definițiile se formulează în limbajul natural, cu un apel diferențiat la alte metalimbaje*. Definițiile științifice pot fi formale, mai ales în matematică, în logică: X = *băiat, femeie, iarbă...*, Y = *a veni, a merge, a mânca...* și Z = *bun, frumos, roșu...* Clasa formală X este o clasă a noțiunii A; elementele ei nu sunt coextensive. Clasa lexicală are ca elemente nu numai *băiat, femeie*, ci și *adevăr, frumusețe...* și delimitează clasa numelor. Definițiile formale sunt organizate corelativ cu alte obiecte definite ca fundamentale. Modelul definițiilor științifice este, în general, taxinomic, bazat pe ansamblul clasificărilor, în care se pleacă de la un termen supraordonat (sau se dă genul proxim) și apoi se identifică diferențele specifice: *pisică* este definit prin genul proxim „mamifer" și prin diferențele specifice „carnivor", „domestic" etc. (vezi și HIPERONIM). 2) Definițiile *lexicografice* reprezintă echivalente (autonime*) ale cuvântului-titlu sau ale cuvântului-intrare formulate prin parafraze mai mult sau mai puțin complexe. Definițiile sunt date petru fiecare sens* sau accepție* dintr-un articol de dicționar (concepția polisemică, vezi POLISEMIE; DICȚIONAR) sau sunt date în articole diferite (concepția omonimică, vezi OMONIMIE). O parte din definițiile lexicografice sunt circulare, adică trimit de la un cuvânt la altul. Cuvintele care apar în definiții aparțin unui sistem care ar trebuie să fie închis, compus din elemete care se pot schimba între ele (vezi METALIMBAJ). Definițiile *lexicografice* au o parte lingvistică, care nu reține decât ceea ce e util pentru funcționarea corectă a limbajului, și nu ceea ce este necesar pentru cunoașterea exhaustivă a tipului de referent* la care trimite cuvântul; în opoziție, există definiții *enciclopedice*, care prezintă un conglomerat de date extralingvistice. Definițiile lexicografice adoptă mai multe maniere: a) Definiția *substanțială* e un enunț bipolar (apropiat de definițiile aristotelice), alcătuit din gen proxim și diferențe specifice. Alegerea genului proxim este dificilă, iar diferențele specifice trebuie să-i compenseze carențele în ceea ce privește precizia. Definițiile substanțiale sunt preferențiale la substantive. Intrarea de dicționar funcționează ca subiect al unei propoziții al cărei atribut este definiția; *un gheridon* este „o măsuță" (gen proxim), cu unul/trei picioare, cu valoare decorativă (diferență specifică), unde genul proxim este foarte

precis în comparație cu elemente ca *obiect, lucru* ș.a. b) Definiția *relațională* constă în a trimite la un cuvânt-bază sau la un cuvânt-intrare în mod economic, pentru că acesta apare o singură dată. Nu are gen proxim și diferențe specifice, nici arhilexem*. Apare în situații ca: definirea diminutivului prin baza lui *(grădiniță* raportat la *grădină)*, în relațiile de apartenență *(foios* „care are *foi*"), în relațiile de asemănare *(văratic* „asemănător *verii*"). Este o definiție curentă la adjective, adverbe și verbe. 3) Definiția *ostensivă* sau *referențială*, posibilă numai pentru anumite concepte care admit indicarea lucrului (referentului) pe care semnul* îl denotă: se definește un obiect arătându-l: *o masă* într-o cameră, *un cal* pe o câmpie. Definiția *ostensivă*, chiar când gestul de indicare arată corect obiectul, nu este suficientă singură. Acest tip de definiții nu se aplică unor concepte precum *frumos, adevărat* ș.a. • În sens larg, definiția se poate identifica cu descrierea; pe planul demersului practic, definiția nu precedă analiza, ci o urmează.
Vezi LEXICOGRAFIE.

A.B.V.

DEFONOLOGIZARE

Suprimare a unei distincții fonologice din sistemul unei limbi, ca urmare a unor procese evolutive care antrenează modificări de distribuție*. Într-o epocă posterioară celei de comunitate și la date diferite pentru graiurile de tip muntenesc și moldovenesc, româna a pierdut opoziția* de forță specifică sonantelor* dentale (/l̄, n̄, r̄ / vs. / l, n, r/), pe care o moștenise din latină; cele două serii corelative au fuzionat. Defonologizarea poate determina, deci, fie suprimarea unei opoziții izolate, fie dispariția unei corelații*.
Vezi FUZIUNE.

L.I.R.

DEGLUTINARE

În lexic, deglutinarea denumește procedeul opus aglutinării* și desemnează separarea unei unități lexicale sau lexico-gramaticale ca urmare a unei false tăieturi: lat. *ambulester* > rom. *în buiestru*, lat. *umbilicus* > rom. *un buric*, gr. *ostrakina* > rom. *o strachină*, germ. *untertan* < rom. un *târtan*. Mai rar, deglutinarea apare în fonetică sintactică: *mai iușor* > *mai ușor*.

C.C.

DEICTIC,-Ă

1. Clasă de cuvinte și de forme gramaticale reunind totalitatea mărcilor* deixis-ului*, clasă omogenă din punct de vedere semantico-funcțional, dar eterogenă din punct de vedere gramatical; sin. *indicator al deixis*-ului. • Clasa deicticelor se constituie pe baza unei caracteristici **semantice** comune: lipsa referinței proprii și modul identic de a și-o procura și pe baza unei funcții **pragmatice** comune: rolul deicticului de a trimite la unul dintre componentele situației* de comunicare: emițător, receptor, timp și loc în care se produce comunicarea. • Din punct de vedere gramatical, clasa deicticelor depășește granițele prea rigide ale părților de vorbire* și ale nivelurilor* lingvistice, reunind elemente aparținând unor clase morfologice diferite și unor niveluri diferite (vezi interferența lexical – gramatical). Se includ aici: afixe* gramaticale (afixele temporale și ale articulării – în limbile care posedă articol -), forme gramaticale (formele de vocativ și formele pronominale de pers. I și a II-a), clase morfologice întregi (clasa adjectivelor și a pronumelor demonstrative, clasa adverbelor temporale, pronominale și nepronominale) etc. • Clasa deicticelor are un inventar diferit de la o limbă la alta, nu numai ca efect al lexicalizării* proprii fiecărei limbi, ci și al diferențelor de gramaticalizare*. Mărcile deixis-ului social, de ex., sunt diferite în limbile care și-au creat o clasă gramaticală proprie de pronume de politețe*; mărcile deixis-ului spațial și ale celui temporal sunt diferite în limbile care posedă articol, incluzând și aceste forme, în unele dintre utilizările lor (vezi 2). **2. Folosire** ~ Se opune folosirii anaforice*; are în vedere acele forme care cunosc, de la o apariție la alta, atât folosiri deictice, cu raportare la enunțare, cât și folosiri anaforice, cu raportare la contextul* lingvistic anterior. Vezi, de ex., deosebirea dintre două folosiri ale articolului românesc: *Dă-mi cartea!* (folosire deictică) vs. *Am cumpărat o carte. Cartea le-a făcut o mare plăcere copiilor* (unde articolul hotărât **-a** este folosit anaforic) (vezi ANAFORIC; DEIXIS). **3. Particulă** ~ În gramatica românească, desemnează unii formanți finali din structura adverbelor: **-a, -șa** *(acuma, aicișa, alăturea, asemenea, atuncea* etc.). Se atașează seriei fără **-a**, constituind o serie paralelă de adverbe (vezi: *atunci-atuncea; acum-acuma* etc.) utilizată în varianta populară și familiară a limbii.

G.P.D.

DEIOTACIZARE

Proces de extindere și de impunere a formei neiotacizate, adică a formei cu dentală* refăcută, în locul celei mai vechi, iotacizate (vezi IOTACIZARE); se impun formele: *(eu) văd, să vadă*, în loc de *(eu) văz, să vază; (eu) vin, să vină, venind*, în loc de *(eu) viu, să vie, viind; (eu) scot, să scoată*, în loc de *(eu) scoț, să scoață; (tu) pieri, pierind*, în loc de *(tu) piei, pieind; (eu) pot*, în loc de *(eu) poci*. • Proces de lungă durată, ale cărui prime atestări provin din secolul al XVII-lea, cu exemple izolate și din secolul al XVI-lea (apud Ion Gheție), are ca moment de impunere maximă sfârșitul secolului al XIX-lea; în româna literară* actuală, procesul este considerat încheiat, formele deiotacizate fiind consfințite de toate lucrările normative actuale. • În propagarea* fenomenului deiotacizării, aria regională cea mai conservatoare s-a dovedit a fi cea sudică, dentala cea mai conservatoare, cea din radicalele în *–n* (tipul *eu viu*), iar zona din paradigmă cea mai conservatoare, zona conjunctivului, iotacizarea îndeplinind, în cazul conjunctivului, rolul unei mărci suplimentare de diferențiere (vezi: *Arză-l focul!*).

G.P.D.

DEIXIS

Unul dintre aspectele fundamentale ale organizării pragmatice a discursului*, desemnând faptul că referința anumitor componente ale unui enunț* nu poate fi determinată decât prin raportare la datele concrete ale situației* de comunicare. Vezi DEICTIC; INDICIAL. • Tipurile fundamentale de deixis sunt deixis *personal*, deixis *spațial (local)*, deixis *temporal*, care presupun codarea prin forme specifice a unei anumite coordonate situaționale: rolurile participanților (emițător* sau receptor*), organizarea spațiului, inclusiv plasarea obiectelor în raport cu locul în care se află participanții și, respectiv, ordonarea intervalelor temporale în raport cu momentul emiterii enunțului. În lucrările mai noi, au fost distinse încă două tipuri: deixis *social*, care codează caracteristici privind identitatea și relația socială dintre participanții la un schimb* verbal, și deixis *textual (discursiv)*, care dă indicații asupra locului ocupat de un anumit enunț în ansamblul discursiv din care face parte. Esențială este organizarea egocentrică a deixisului, emițătorul fiind centrul deictic în actul enunțării*. • Diversele tipuri de deixis prezintă mărci lingvistice specifice; pentru deixis-ul personal: pronumele personale de pers. I și a II-a, forma de pers. I și a II-a a verbului predicat (în condițiile acordului cu un subiect exprimat prin pronume sau ale omiterii acestuia, curentă în română), formele de vocativ, unele interjecții *(mă, fă, bre* etc.); pentru deixis-ul spațial: anumite adverbe de loc *(aici/acolo)*, pronumele demonstrative *(acesta/acela)*; pentru deixis-ul temporal: formele temporale ale verbelor, anumite adverbe, locuțiuni sau construcții adverbiale care presupun raportări la momentul enunțării *(acum, atunci, (de/în) curând, îndată, imediat, recent* etc.) sau la moduri curente de măsurare a timpului *(ieri, alaltăieri, răsalaltăieri; azi, mâine, poimâine, răspoimâine; la anul, la vară, peste o oră, săptămâna viitoare, acum o oră, duminica trecută* etc.); pentru deixis-ul social: pronumele de politețe, titlurile de adresare, particularități ale acordului dintre predicat și subiect; pentru deixis-ul textual, mai ales pentru exprimarea unor relații concesive sau cauzale între componentele discursului: adverbe sau locuțiuni advebriale: *oricum, în tot cazul, totuși, cu toate acestea, de aceea* etc.; exprimarea cronologiei acțiunilor se realizează cu ajutorul unor elemente împrumutate din sfera deixis-ului temporal: adverbele *atunci* (mai rar *acum*), *apoi* etc. • Uzurile deictice de bază pot fi *gestice* sau *simbolice*. Interpretarea uzurilor deictice gestice presupune referirea la un mod fizic de monitorizare a schimbului verbal: gest indicativ propriu-zis, indicare prin tonalitatea vocii sau prin direcția privirii etc. *(Mâna* **aceasta** *mă doare)*. Pentru interpretarea uzurilor deictice simbolice este necesară numai cunoașterea coordonatelor contextuale generale ale schimbului verbal *(Strada* **asta** *mi-a plăcut întotdeauna)*. Formele deictice pot avea însă și uzuri *nondeictice*, de obicei *anaforice*. Uzurile anaforice ale unor pronume sau adverbe trimit la un referent anterior desemnat în discurs *(Ieri am fost la* **facultate.** **Acolo** *m-am întâlnit cu un vechi prieten)*. Este posibilă și anticiparea în discurs printr-un pronume sau adverb a unui referent (**Acolo** *aș vrea să plec:* **în Grecia**); în acest caz, este vorba despre un uz cataforic.

Vezi și ANAFORĂ.

L.I.R.

DELOCUTIV,-Ă

I. Verb ~ 1. În concepția lui E. Benveniste și a lui O. Ducrot, clasă lexico-pragmatică de verbe caracterizate, în același timp, printr-o particu-

laritate de natură pragmatică: utilizate la pers. I, servesc la efectuarea propriu-zisă a unui act* ilocuționar*, aparținând clasei verbelor performative*, și printr-o particularitate derivativă: provin prin derivare* de la locuțiuni și interjecții. Astfel, lat. *salutare* derivă morfologic din interj. „*salus*", utilizată în latină chiar pentru a realiza actul de „salut"; verbul ajunge să însemne „a spune salut"; fr. *remercier* provine din forma *merci*, utilizată pentru a efectua actul de „mulțumire" și ajunge să însemne „a spune *merci*"; engl. *to welcome*, provenit din interj. *welcome*, este utilizat pentru îndeplinirea actului „a spune *bun venit*". Probabil că și rom. *a mulțumi*, legat formal de *mulți ani*, a însemnat la început „a spune *mulți ani*" și, prin evoluție semantică, „a aduce mulțumire". **2.** În lingvistica românească, termenul *delocutiv* se utilizează cu semnificație limitată la aspectul strict lexical, fiind sinonim cu *postlocuțional*. Desemnează: a) verbe derivate din părți componente ale unor locuțiuni care ajung să poarte sensul întregii locuțiuni: vezi rom. *a înlătura* < *(a da) în lături, a se împotrivi* < *(a sta) împotrivă, a reliefa* < *(a scoate) în relief;* b) prefixe, la origine prepoziții, care servesc la crearea verbelor delocutive (vezi 2(a)). Sunt înregistrate ca prefixe delocutive: *în/îm- (înlătura, împotrivi); a- (alătura, afunda); de- (deochea)* etc. **II. Modalitate** ~ În literatura franceză, tip de modalitate* opus modalităților alocutive* și elocutive*, caracterizat prin „neutralitatea" locutorului și a interlocutorului, care nu transpar în actul enunțării, mesajul fiind emis în sine, fără raportare la vreunul dintre ei. Îmbracă forma lingvistică a propoziției asertive* (constatative*) sau a vorbirii indirecte (fie construcții ca: *Filmul durează două ore*, fie ca: *El mi-a spus că filmul durează două ore).*

G.P.D.

DEMARCATIV,-Ă (SEMNAL ~)

În fonetică, element care delimitează două unități semantice succesive (de obicei, cuvinte și/sau morfeme). Pot îndeplini o asemenea funcție: accentul* (în limbile în care locul său este fix; de ex., în maghiară, accentul este un semnal al inițialei de cuvânt, iar în franceză, al finalei de cuvânt); anumite trăsături fonetice distinctive* (de ex., în greacă, aspirația este semnal al inițialei de cuvânt) sau non-distinctive (de ex., în română, aspirația consoanelor oclusive este semnal al finalei de cuvânt); anumite grupuri de sunete (de ex., în română, grupurile consonantice *mr-, șr, șv-* sunt semnale ale inițialei de cuvânt). În clasificarea semnalelor demarcative se ține seama de următoarele criterii: relația cu funcția distinctivă (semnale demarcative fonematice și afonematice); structură (semnale demarcative simple și complexe); indicarea prezenței sau absenței limitei semantice (semnale demarcative pozitive și negative); clasa de limite indicate (semnale demarcative ale cuvintelor, morfemelor etc.). Un tip particular de semnale demarcative negative îl constituie elementele prezente la joncțură*.

L.I.R.

DEMONSTRATIV,-Ă

1. Adjectiv și pronume ~ Clasă închisă de forme adjectivale și pronominale, lipsite de referință proprie, care, utilizate deictic*, însoțite sau nu de un gest, servesc la indicarea obiectelor aflate într-o relație de apropiere/depărtare spațială față de locutor (ex. *Dă-mi* **acest** *volum!* ~ **pe ăsta,** *din dreapta!)* sau una de apropiere/depărtare temporală față de actul enunțării (ex. *Ne întâlnim* **astă** *seară)*, iar utilizate anaforic*, trimit la o sursă referențială exprimată anterior, aflată într-o relație de apropiere/depărtare față de demonstrativ (ex. *Am primit* **un ceas nou; cadoul ăsta / asta** *mi-a făcut mare plăcere).* Aparțin clasei mai largi a determinanților* (vezi DETERMINANT$_2$), având rolul de a restrânge clasa de indivizi desemnată de substantiv la un obiect / o ființă identificabil(ă) de participanții la comunicare, aflat(ă) într-o relație de apropiere/depărtare față de aceștia. • Fiecare limbă are sistemul propriu de demonstrative. Sistemul românesc se organizează după distincțiile: apropiat/depărtat *(acesta-acela);* identitate *(același);* diferențiere *(cestălalt* (pop.) – *celălalt),* ultima fiind, în cadrul romanic, o trăsătură proprie românei. Deși îmbogățit cu o componentă semantică de „diferențiere", sistemul românesc a pierdut, în raport cu latina, referirea la persoană; în locul distincției din latină cu trei termeni: apropiere față de pers. I / apropiere față de pers. a II-a / depărtare față de ambele persoane, s-a impus o distincție cu doi termeni: apropiere/depărtare față de locutor. • Inventarul românesc de demonstrative este deosebit de bogat, mai ales în ceea ce privește clasa adjectivelor. Româna și-a creat serii paralele de adjective, cu diferențe minime de formă, aflate în distribuție complementară: o serie se realizează

în antepoziție, cerând vecinătatea unui substantiv nearticulat (**acest** *copil;* **acel** *copil*), cealaltă în postpoziție, apărând în vecinătatea unui substantiv obligatoriu articulat (*copilul* **acesta**; *copilul* **acela**). Crearea variantei sintactice postpuse este semnul sensibilității speciale a limbii române față de parametrul determinării*, sensibilitate manifestată, în acest caz, prin apariția unei variante care permite marcarea redundantă a categoriei. Vezi, în același sens, și crearea articolului demonstrativ. **2. Adverb ~** Clasă închisă de forme adverbiale, de timp, de loc, cu utilizare deictică* și anaforică* (vezi, pentru utilizarea deictică: *Vino imediat* **aici!**, iar, pentru utilizarea anaforică: *Intră în hol și* **de aici**, *în cameră).* Se numesc și adverbe *pronominale*, pentru că provin din rădăcini pronominale latinești și funcționează, după modelul multor pronume, ca substitute și ca deictice. Trecerea de la sistemul latinesc la cel romanic a însemnat, în general, o simplificare de organizare; s-a renunțat la o structurare ternară în favoarea unei structuri binare: apropiere/depărtare față de locutor (vezi rom. *aici-acolo)*, pierzându-se componenta semantică a raportării la persoană. **3. Articol ~** Sin. cu articol *adjectival* (vezi ADJECTIVAL$_4$).

G.P.D.

DENAZALIZARE

Pierderea rezonanței nazale dintr-un complex sonor (cuvânt*), ca urmare a fenomenelor de *coarticulație.*

Vezi DISIMILARE; NAZALITATE.

C.C.

DENOMINATIV (SUFIX ~)

Clasă de sufixe* cu diverse valori (nume de agent, abstracte*), care dau naștere unor derivate* ca rezultat al regulilor de nominalizare*. Se delimitează mai multe categorii: a) derivate substantivale, care exprimă numele acțiunii verbului-bază* de la care s-au format, acțiune neterminată în timp și în spațiu; realizate ca sufixe de tipul: *-aj (blocaj); -anie (jelanie), -anță (toleranță), -are (ascultare), -eală (oboseală); -ință (credință), -mânt (jurământ).* Derivatele cu sufixele *-aj, -are, -ere, -ire (blocaj, ascultare, cerere, clipocire)* se utilizează numai la singular, când exprimă sensul abstract al acțiunii, nu și rezultatul ei; b) derivate adjectivale care exprimă o proprietate caracteristică unui obiect sau unei ființe, definite ca „X care face acțiunea Y"; realizate prin sufixe de tipul: *-aci (sugaci), -angiu (chiulangiu), -ar (sugar), -ăreț (vorbăreț), -ăcios (mâncăcios), -bil (rentabil), -nic (șovăielnic), -tor (amenințător);* c) derivate substantive și adjectivale, care exprimă sensuri depinzând concret de baza lor: *barcagiu* „persoană care conduce o barcă", *bibliotecar* „persoană care administrează o bibliotecă", *ceasornicar* „persoană care repară ceasornice"; d) derivate adjectivale cu diverse valori exprimate prin sufixele: *-esc* „care aparține la" *(românesc), -al* „care caracterizează pe cineva sau ceva" *(teatral), -os* „care conține ceva" *(inimos), -ăros* „care seamănă cu" *(copilăros).*

A.B.V.

DENOMINAȚIE

Proces prin care se atribuie un nume unui referent*: *albastru* se referă la „culoarea cerului", *roșu* la „culoarea sângelui" etc. Denominația presupune stabilirea unei relații dintre un semn și un referent real prin conceptualizare sau printr-o reducere selectivă a trăsăturilor caracteristice. Astfel *casă* denumește obiectul, dar prin conceptualizarea proprietăților caracteristice termenul a fost preferat altora dintr-un anumit ansamblu: *casă, vilă, hotel, palat.* Denominația poate fi interpretată mai restrâns ca ceva corelativ definiției* sau expansiunii. Se disting: 1. denominații *naturale*, care țin de funcționarea limbilor naturale, de apartenența la câmpuri sau zone semantice și 2. denominații *artificiale* (sau *științifice)*, care țin de construcția metalimbajului*. În majoritatea cazurilor de acest fel, denominațiile sunt arbitrare* și au valoarea care li se dă printr-o definiție prealabilă. Uneori, acest fel de denominație este substituită prin simboluri* (litere, cifre).

A.B.V.

DENOTAȚIE

Parte reprezentativă a laturii semnificat* a unui cuvânt, care se poate defini în mai multe feluri: a) în opoziție cu conotația*, denotația reprezintă sensul conceptual sau cognitiv al unui cuvânt, pur intelectual, fundamental și relativ stabil. Reunește elemente semantice non-subiective, analizabile în afară de context, de discurs sau de enunțare; este echivalentul conceptului ori al unui sens științific elaborat. Astfel, *roșu* are denotația „culoarea spectrului solar, plasată între anumite lungimi de undă, culoare caracteristică sângelui". Denotația este legată direct, nemediat,

de realitatea extralingvistică (vezi DESEMNARE; REFERENT), realizând funcțiile* de comunicare și referențială ale limbajului. Denotația cuvântului *leu* este „mamifer din familia felinelor *(panthera leo)*, cu o talie anumită, cu o greutate corporală anumită, cu gheare retractile ș.a.m.d.. b) Denotația este identificată cu conceptul corespunzător unei clase de obiecte. *Vacă* constituie o clasă particulară de animale, iar animalele individuale din această clasă sunt denotatele sale care se pot defini ostensiv* (prin indicarea concretă). Denotația este deci clasa tuturor referenților posibili ai unui cuvânt (sau ansamblu de lucruri căruia i se aplică acest nume). În această interpretare, denotația corespunde extensiunii* conceptului: dacă *masă* reprezintă conceptul „obiect (x_1), cu patru picioare (x_2), cu o suprafață plană (x_3), servind mai multor destinații (x_n)", denotația ar fi *„a, b, c...n sunt mese"*. Se mai poate spune că termenul *masă* denotă (sau are ca extensie) orice obiect având proprietățile $x_1...x_n$. În acest caz, denotația se opune desemnării* (semnul *masă* în enunțul *această* **masă** *din camera mea)*. c) Denotația reprezintă o codificare culturală, care reflectă o atitudine colectivă (socială) a vorbitorilor față de referent*. d) Denotația unei unități lexicale se definește în raport cu desemnarea*. Denotația trimite la clasa de obiecte, pentru care există un concept. De ex., semnul *scaun* fiind o asociație dintre un concept „obiect pentru stat, cu patru picioare, cu o suprafață plană, cu un spătar" și imaginea acustică [scaun], denotația va fi *a, b, c... sunt scaune*. Prin denotație, conceptul trimite la un obiect izolat (sau un gurp de obiecte) făcând parte din ansamblu. Clasa scaunelor existente sau posibile constituie denotația semnului „scaun", în timp ce „acest scaun" sau „acele trei scaune" constituie desemnarea semnului „scaun" în discurs.

A.B.V.

DENTAL,-Ă

1. Localizare specifică rostirii anumitor consoane (vezi CONSOANĂ). **2.** Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul incisivilor superiori sau al alveolelor acestora. **3.** Serie de consoane rostite fie prin sprijinirea vârfului limbii (apex) de incisivii superiori sau de alveolele acestora, fie prin crearea unei stricturi în această zonă, fie prin combinarea ocluziunii cu strictura în zona menționată. • În română, sunt dentale oclusivele* [t, d], fricativele* [s, z], africata* [ț] (regional și [ḍ]) și sonantele* [l, n, r]. Sin: *alveolar,-ă*.

L.I.R.

DEONTIC,-Ă (MODALITATE ~).

Modalitate referitoare la logica obligației și a permisiunii, a directivelor (sau a normelor). Se opune modalităților clasice alethice* și epistemice*. Corespunde, în literatura franceză, modalităților alocutive*, care, implicând atât locutorul, cât și interlocutorul, se orientează, în mod special, spre interlocutor, căruia locutorul îi adresează o comandă, o cerere, o dispoziție, o interzicere. Caracteristicile modalității deontice sunt: enunțurile deontice se formulează în raport cu stări viitoare de fapt; în consecință, nu sunt nici adevărate, nici false, neavând în ele însele valoare de adevăr; sunt de tip prescriptiv, și nu asertiv; enunțurile deontice au un destinatar precis, de voința căruia depinde îndeplinirea normelor și a directivelor transmise; enunțurile deontice emană de la o sursă (persoană fizică sau instituție), care, în raport cu destinatarul, își asumă o poziție de superioritate, vremelnică sau permanentă, în domeniul juridic, administrativ, moral etc. Și chiar dacă sursa rămâne neexplicitată, enunțurile deontice având frecvent o formă impersonală *(trebuie să, se impune să)*, ea este „ascunsă" în dosul directivelor. Ca operatori* modali deontici se disting două invariante: *„e obligatoriu/neobligatoriu să"* și *„e permis/interzis să"*, care cunosc numeroase lexicalizări, captând valori modale deontice cu grade diferite de „permisiune", de „interzicere", de tipul: *este demn/nedemn să, este moral/imoral să, este recomandabil/nerecomandabil să, este just/nejust să* etc. Numeroase construcții apreciative* poartă o încărcătură modală deontică: o evaluare din registrul nefavorabil *(e rău, urât, nesănătos să)* poartă și presupoziția* deontică „nu-ți recomand să" și, invers, o evaluare din registrul favorabil *(e frumos, util, sănătos, bine să)* poartă și presupoziția deontică „îți recomand să". Ca structură sintactică, enunțurile deontice se realizează printr-o structură bipropozițională: M(odalizator)* – P(ropoziție), cele două componente fiind legate printr-un conector* al nonasertivității (pentru română, este selectat să sau varianta lui contextuală **ca... să:** *e interzis să..., e recomandabil să..., trebuie să...* etc.).

G.P.D.

DEPALATALIZARE

Fenomen opus palatalizării*, depalatalizarea constă în eliminarea elementului palatal în pronunțarea unui sunet; în general, depalatalizarea are un caracter subiectiv și individual. Din cauza importanței pe care palatalizarea o are la nivelul subdialectelor dacoromânei, fenomenul depalatalizării se înregistrează însă și ca o reacție la această pronunțare regională. Cel mai adesea sunt depalatalizate labialele: *peatră, feartă, merlă, vespi* etc. Fenomenul cuprinde astăzi și neologismele: *obective*. Regiunile cu depalatalizări frecvente sunt cele vestice (Banat, Crișana). Uneori depalatalizarea provoacă hipercorectitudini*; literarul etimologic *chiftea* devine prin depalatalizare *piftea*.

C.C.

DEPENDENT,-Ă

1. Termen ~ În relațiile sintactice de subordonare*, denumește termenul (sau componentul sintactic) depinzând de un regent*; sinonim cu *subordonat**. **2. Regulă ~ de context** În gramaticile formale*, tip de regulă a cărei aplicare este posibilă atunci și numai atunci când este satisfăcută o anumită restricție contextuală. Astfel, regula din gramatica generativă*: GV → V + GN este dependentă de context, întrucât impune, ca restricție contextuală, vecinătatea unui verb bivalent* (vezi VALENȚĂ), care, pe lângă subiect, primește și un complement. Există gramatici întregi dependente de context, gramatici formale construite în exlusivitate pe tipul de regulă dependentă în context.

G.P.D.

DEPENDENȚĂ

Tip de relație* lingvistică în care unul dintre termeni depinde de apariția sau de forma altui termen. În concepția tradițională, sinonim cu *subordonare**. În concepția modernă formulată de L. Hjelmslev, dependența include două tipuri de relații: *interdependențele**, simbolizate ca A⇒B, în care dependența se manifestă prin constrângeri* bilaterale, și *determinările** (vezi DETERMINARE$_3$), simbolizate ca A←B, în care dependența este unilaterală, manifestându-se prin constrângeri impuse numai de unul dintre termeni. Se opune relațiilor de tip facultativ, ceea ce Hjelmslev numește constelații*, iar alți cercetători, independențe sau nondependențe. Vezi și DETERMINARE$_3$; INTERDEPENDENȚĂ; RELAȚIE.

G.P.D.

DEPLASARE

1. Mișcare de componente în cadrul enunțului, în raport cu o ordine* a componentelor determinată sintactic, mișcare al cărei efect este fie tematizarea* unor componente, deci așezarea lor în poziție tematică (vezi TOPIC; TEMĂ$_3$), fie reliefarea* unor componente, deci așezarea lor în centrul interesului stilistic. Deplasarea ia forma tematizării, a inversiunii*, a dislocării* etc. **2.** În gramatica generativă* standard (N. Chomsky, 1965), tip de transformare* care, deplasând componente, reorganizează structura indicatorilor* sintagmatici; exemplul clasic este de pasivizare*. **3. ~ a lui α** În GB*, traduce engl. *move* α, fr. *déplacer* α; denumește unica regulă de transformare a acestui model (vezi GB), transformare cu un domeniu mult mai larg de cuprindere decât transformările din varianta standard, aplicându-se nu numai D-Structurilor*, ci și S-Structurilor*, pentru a da nivelul de reprezentare numit FL (= formă logică). Deplasarea lui α constă în mișcarea unei categorii* guvernate (simbolizate α) dintr-o poziție de origine a indicatorului sintagmatic într-o poziție nouă, categorie care lasă în poziția de origine o urmă* coindexată (simbolizată ca **t**). Între categoria deplasată, numită antecedent*, și urma sa se formează un lanț* coreferențial, asigurând, în S-Structură, informația pentru reprezentarea semantică a elementului deplasat, căci acesta, aflat într-o poziție nontematică, împrumută θ-rolul (= rolul tematic*) de la urma sa. Deplasarea lui α este supusă următoarelor constrângeri de funcționare: „urmele" sunt guvernate (vezi GUVERNARE); „antecedentul" nu ocupă o poziție θ (sau poziție tematică); relația dintre „antecedent" și „urmă" este supusă teoriei bornelor și condițiilor de subiacență*, al căror rol este de a limita posibilitățile de așezare a lui α deplasat. Exemple tipice de deplasare sunt cele oferite de construcțiile interogative (vezi: **Pe cine**$_i$ [*a întâlnit Ion* [t_i] *în parc*]?) și de construcțiile relative (vezi: *elevul* [pe **care**$_i$ l_i-*a întâlnit Ion* [t_i] *în parc*], unde „urmele" [t_i] sunt semnul structural al deplasării (vezi GB; SUBIACENȚĂ; URMĂ).

G.P.D.

DEPONENT

În gramatica latină, clasă de verbe caracterizată prin prezența mărcilor flexionare ale diatezei* pasive, care exprimă însă semnificații active. De exemplu: *hortor, -ari, -atus sum* „a îndemna"; *miror, -ari, -atus sum* „a admira", *morior, mori, mortuus sum* „ a muri"; *patior, pati, passus sum* „a îndura" etc. A fost numită astfel de gramaticii latini, pentru că aceste verbe „au abandonat" (lat. *deponere)* formele unei diateze în favoarea celeilalte. Verbele deponente exprimau în latină mediul* insistenței. În latina populară, concordanța dintre formă și semnificație se restabilește prin încadrarea și sub aspect formal a deponentelor la diateza activă. Limbile romanice continuă formele active ale acestor verbe (cf. rom. *a muri, a păți, a (se) mira* etc.).

L.I.R.

DEPRECAȚIE

Figură* de gândire, realizată sub formă de rugăminte, cerere insistentă, implorare; are funcție de persuasiune. În literatura antichității (Homer, Vergiliu, tragedia greacă), deprecația se manifesta ca invocare adresată zeilor; în literaturile moderne, poate lua forma unei rugăminți față de divinitate (rugăciune stilizată, psalm modern), dar există și în afara acestor formulări care țineau, la origine, de stilul religios: *Fii scut de întărire / Și zid de mântuire. / Privirea-ți adorată / Asupră-ne coboară, / O, maică preacurată / Și pururea fecioară / Marie!* (Eminesu); *O tu, aceea de-altădată, / ce te-ai pierdut din drumul lumii!* (...) / *Ridică-ți din pământ urechea / în ora nopții când te chem, / Ca să auzi, o! neuitată, / neiertătorul meu blestem* (Arghezi).

M.M.

DEPREDICATIVIZARE

Corespunde procedeului contragerii*. Se opune predicativizării* (sau expansiunii*). Vezi CONTRAGERE; PREDICATIVIZARE; PREDICAȚIE.

G.P.D.

DERAIERE LEXICALĂ

Cuvinte întrebuințate în locul altora cu care au în comun unul sau mai multe sunete la început; înlocuirea privește întotdeauna sfârșitul cuvântului și se poate face numai în fraze clișeu (bine cunoscute) utilizate numai în limbajul familiar*: *Dumnezeu să-l iepure* în loc de *Dumnezeu să-l ierte* (cu sau fără schimbarea părții de vorbire). Cazurile propriu zise de deraiere lexicală, în funcție de valoarea lor stilistică sunt următoarele: a) simple glume: *Dumnezeu să-l iepure, dați-vă la o paișpe*, b) exprimarea unei note peiorative, batjocoritoare sau ironice: *nepurcel (nepoțel + purcel), cât e ceapa?* (pentru *cât e ceasul?*), c) atenuarea unor sensuri neplăcute, pentru menajarea convenienței: *o faci pe nervosu'?* (în loc de *nebunul*), d) ocolirea unor termeni obsceni (*Portul Marsiliei* în loc de înjurătura românească privitoare la origine). După unii autori (Al. Graur) nu reprezintă deraiere lexicală diversele tipuri de contaminare*, cum ar fi *trampicioarele (tramvai + picioarele), autopasul (autobuz + pas), firoscos (filozof + scos)*. De asemenea, sunt discutabile fraze ca: *o să-mi ia caii de la bicicletă, calendele grecești, cald nemțesc*, unde deraierea lexicală se produce numai prin considerarea frazei ca tot indivizibil. Fenomenul a fost studiat în lingvistica românească de I. Iordan și Al. Graur, care fac referiri la interpretări diferite ale acelorași fapte. Prin deraierea lexicală se pot explica etimologii*, mai ales ale expresiilor* și locuțiunilor*, atunci când s-a verificat că nu există o altă explicație plauzibilă.

A.B.V.

DERIVARE

1. Procedeu de formare a unor unități lexicale noi pornind de la un cuvânt de bază (morfem independent sau semidependent), care constă fie în antepunerea unor afixe* (vezi PREFIX), fie mai ales în postpunerea lor (vezi SUFIX). Prin derivare rezultă unități lexicale simple (opuse celor compuse), pentru că un singur element constituit prin acest procedeu este susceptibil de a fi întrebuințat în mod autonom în enunț. În unele descrieri lingvistice, derivarea este cvasiechivalentă cu neologia*. În limba română, derivarea este extrem de bine reprezentată la nivelul sufixelor și mai puțin la acela al prefixelor. **2. ~ parasintetică** Modalitate de a forma cuvinte noi prin atașarea simultană a unui sufix* lexical și a unui prefix* la același cuvânt-bază: **îm**-*bărbat*-**a, în**-*chip*-**ui, în**-*durer*-**a, în**-*negr*-**i, în**-*zăpez*-**i, stră**-*luci*-**tor** etc. **3. ~ regresivă** Procedeu de îmbogățire a vocabularului* realizat prin suprimarea de afixe (sufixe lexicale sau desinențe): **cintez** „cintezoi" (provenit din *cinteză);* **mașter** „tată vitreg" (din *mașteră* „mamă vitregă"). Derivarea regresivă se bazează pe prin-

cipiul analogiei: s-a creat astfel **etimolog** (alături de *etimologist*, din *etimologie)*, pentru că există în limbă perechile *filolog-filologie*, *stomatolog-stomatologie*, *mineralog-mineralogie* etc. • Clasificarea derivatelor regresive se poate face în funcție de părțile de vorbire rezultate prin aplicarea procedeului: a) verbe provenite din substantive (numite postsubstantivale*): **aloca** din *alocație*, **aniversa** din *aniversare* (substantiv interpretat ca infinitiv lung, deși provine dintr-un adjectiv *-zi* **aniversară**); b) verbe provenite din adjective (numite postadjectivale): **deosebi** din *deosebit;* **nesocoti, nedumeri, nemulțumi** provenite din adjective interpretate ca participii: *nesocotit, nemulțumit, nedumerit;* c) substantive provenite din substantive (majoritatea exemplelor sunt nume de arbori): **mandarin** din *mandarină*, **lămâi** din *lămâie*, **portocal** din *portocală*; d) substantive provenite din verbe (numite postverbale*): **avânt, înot** din *avânta, înota* (sau prin substantivizarea formei de indicativ prezent), **vaiet** din *văita*, **auz** din *auzi*, **descânt** din *descânta*, **dezghet** din *dezgheța*. • În cadrul procedeului general al derivării, derivarea regresivă este mai slab reprezentată în română decât derivarea realizată prin adaos de afixe; uneori, exemplele concrete presupun complexe discuții etimologice ori existența unor condiții speciale, aplicabile fiecărui caz în parte (exemple și aspecte descrise de Th. Hristea). **4. ~ improprie** În opoziție cu derivarea proprie (cea realizată cu sufixe), desemnează câteva procedee care duc la formarea de cuvinte noi: derivarea* regresivă, conversiunea* (după I. Coteanu) și, uneori, etimologia populară* (vezi ETIMOLOGIE); în momentul de față, termenul este ieșit din uz.

A.B.V.; M.M.

DERIVAT,-Ă

1. Unitate lexicală nouă, rezultată din derivare* (vezi SUFIX, SUFIXARE, PREFIX, PREFIXARE). **2. Structură ~** Termen folosit în sintaxa românească de inspirație generativă* pentru a desemna structurile sintactice obținute prin aplicarea transformărilor*; sinonim cu *structură transformată*. Se opune structurilor de bază*, obținute direct, în bază, prin reguli de constituenți*. Astfel, construcția activă* este de bază, în timp ce construcția pasivă*, obținută prin pasivizare*, este derivată; construcția din care face parte un nume predicativ aparține bazei, în timp ce construcția cu element predicativ suplimentar, obținută obligatoriu prin transformări, este derivată.

G.P.D.

DERIVATIV

În formarea* cuvintelor, termen folosit pentru afixele* lexicale; se opune afixelor gramaticale (sau flectivelor*). • După poziția față de radical*, derivativul poate fi sufix, așezat după radical, sau prefix, așezat în fața radicalului. În structura unui cuvânt derivat (vezi DERIVAT$_1$), pot apărea: unul sau mai multe sufixe derivative *(munci-***tor**, *munci-***tor-ime**); unul sau mai multe prefixe (**ne-***bun;* **în-ne-***bun-i);* un sufix și un prefix (**în-***cântă-***tor**. Sufixele derivative selectează afixe gramaticale, în funcție de clasa morfologică în care se include noul cuvânt; de ex., sufixul derivativ adjectival **-esc** va selecta obligatoriu o desinență pentru marcarea amalgamată a categoriilor de gen, număr și caz *(român-***easc-ă**) (vezi SUFIXARE, PREFIXARE).

G.P.D.

DERIVAȚIE

În gramatica generativă*, o succesiune ordonată de reguli de rescriere* (sau sintagmatice) având ca punct de plecare simbolul inițial P (Propoziție), ca etape intermediare, șirurile* nonterminale, fiecare șir fiind obținut prin detalierea unui singur simbol, iar ca etapă finală, șirul terminal, adică șirul căruia nu i se mai poate aplica nici una dintre regulile de rescriere. Derivația este reprezentată prin arbore*, care înregistrează, printr-o schemă, structura ierarhică de constituenți a frazei abstracte. Derivația procură baza generativă, incluzând mecanismul propriu-zis de generare a structurilor sintactice. Vezi, pentru exemplificare, următorul fragment de gramatică:

a) reguli de rescriere:

(I) P → GN GV
(II) GN → N Art
(III) GV → V GN
(IV) V → Verb Flex

b) derivația corespunzătoare acestor reguli:

P
GN GV ..... (regula I)
N Art GV ..... (regula II)
N Art V GN ..... (regula III)
N Art V N Art ..... (regula II)
N Art Verb Flex N Art .. (regula IV)

c) arborele înregistrând derivația din (b):

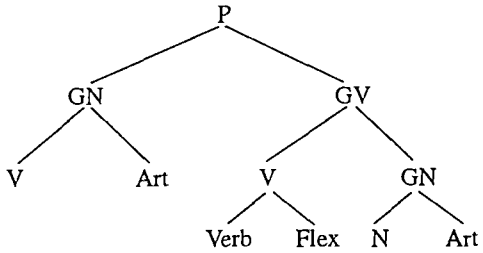

G.P.D.

DESCHIDERE

1. Vezi APERTURĂ. **2.** Modificare a aperturii unei vocale, în anumite condiții contextuale; fenomenul presupune trecerea vocalei într-o corespondentă caracterizată printr-un grad superior de deschidere. De ex., în unele graiuri moldovenești sau din Crișana, [ă] protonic medial se deschide la [a] (cf. forme ca *barbat, carare, bataie* etc.). La originea fenomenului stă asimilarea* regresivă produsă de [a] accentuat următor; ulterior, fenomenul s-a extins și la cuvintele cu alte vocale accentuate (cf. forme ca *matușă, parinte* etc.).

L.I.R.

DESCHIS,-Ă

1. Clasă de vocale* distinsă în raport cu criteriul aperturii (vezi APERTURĂ). **2.** Vocală aparținând acestei clase. **3. Clasă ~ de cuvinte** Clasă de cuvinte nelimitată, imposibil de inventariat integral, căci poate primi oricând noi formații, fie prin creații interne, fie prin împrumuturi, creații regulate sau conversiuni* accidentale, reprezentând acele zone ale lexicului în care dinamica* lingvistică este extrem de vie, sesizabilă nu numai în diacronie, ci și în sincronie. Se includ aici clasa substantivului*, a adjectivului*, a verbului* și, în oarecare măsură, a adverbului* Se opune claselor *închise*; vezi CLASĂ; ÎNCHIS$_3$.

L.I.R.(1-2);G.P.D.(3).

DESCRIERE

Element component al structurii textului*, inclus în și subordonat față de textul narativ*; descrierea oferă informații despre personajele, obiectele, spațiul și timpul care însoțesc/ configurează desfășurarea acțiunii. Intrată mai târziu decât narația* în atenția studiilor moderne de stilistică, descrierea are – în organizarea textuală – un statut mai vag decât al acesteia, constituindu-se ca unitate textuală independentă pe baza unor reguli mai greu discernabile. A fost definită ca „o secvență de suprafață care se opune dialogului, povestirii etc." (A.J. Greimas-J.Courtès), cu completarea ulterioară că ea reprezintă „o unitate textuală controlată de operații cu dominantă ierarhizantă, taxinomică și paradigmatică" (P. Hamon). • Toate studiile consacrate descrierii o situează în opoziție cu narația, considerându-se în general că ea ar constitui o *pauză narativă* , o întrerupere în suita relatării. Fragmentele descriptive sunt ușor de izolat în ansamblul textual: de obicei statice, prilejuiesc momente de suspendare a temporalității, întreruperi în secvența lineară a diegezei*. Relația cu componenta narativă rămâne, totuși, strânsă: e greu de conceput o narație lipsită de elemente descriptive; dinamica acțiunii implică obligatoriu cel puțin o sumară referire la personajele/ contextul situațional/ obiectele antrenate în ea (C. Reis-A.M. Lopes). • Se admite, în general, că începutul fragmentului descriptiv coincide cu granița povestirii: distincția dintre narație și descriere se suprapune, astfel, raportului dintre *diegesis* (relatare) și *mimesis* (reprezentare); v. DIEGEZĂ. Secvențele descriptive se izolează în text grație câtorva *trăsături caracteristice* situate la niveluri diverse ale limbii: ele posedă particularități figurativ-sintactice specifice (frecvența adjectivului repetat); un ritm* particular, diferit de al narației și provenit din statutul de enumerare* al descrierii; mărci morfologice particulare (prezentul și imperfectul indicativ la verbe); un lexic specific (termeni „tehnici", nume proprii, adjective și forme participiale ale verbelor); figuri* retorice speciale (metafore* , uneori filate/ în lanț – v. METAFORĂ; metonimii*; sinecdoce*; comparații); recursivitatea aceleiași unități (cel mai des nume sau adjectiv), uneori infinită, de unde rezultă „efectul de listă" atribuit descrierii (vezi și ritmul impus textului de enumerarea paratactică). Ex.: *Ce mobilier est* **vieux, crevassé, pourri, tremblant, rongé, manchot, borgne, invalide, expirant** ["Acest mobilier e vechi, crăpat, putred, tremurător, ros, ciung, chior, invalid, muribund"] (Balzac). • Secvența descriptivă va fi centrată întotdeauna pe un *pantonim**, arhilexem care face oficiul de termen unificator din punct de vedere semantic, indicând tema*/ subiectul/ câmpul semantic*/ motivul* descrierii;

el se poate materializa în text – **priveliște, casă, grădină** – sau poate fi doar presupus, pe baza celorlalte detalii descriptive, care joacă pe lângă el rolul elementelor constitutive ale unui câmp semantic; de ex.: *straturi, flori, alei, pomi* pentru pantonimul **grădină**. • În motivarea textuală a descrierii, există o relație cu diversele tipuri de focalizare*: în focalizarea *omniscientă*, autorul/ naratorul este cel care își asumă descrierea, situată în limite apropiate de obiectivitate; într-o focalizare *internă*, dimpotrivă, personajul preia descrierea, imprimându-i un caracter subiectiv și o netă încărcătură psihologică; apare, încă din secolul al XIX-lea, procedeul descrierii (de peisaj sau portretistice) realizate din perspectiva unui personaj, care determină tonalitatea dominantă a pasajului descriptiv în funcție de propriul său statut conjunctural. Primul tip de descriere focalizată se găsește în romanele istorice ale lui M. Sadoveanu; cel de al doilea, în amplele descrieri aparținând personajului-narator din romanul *Patul lui Procust* de Camil Petrescu. • Descrierea se definește, în principiu, în opoziție cu narația. Până la un punct, există diferențe între cele două tipuri de organizare textuală; în timp, se constituie însă forme tranzitorii, care atenuează în text contrastele foarte net marcate, ajungându-se uneori la construcții mixte – așanumitele *descrieri narativizate*. Elementele care diferențiază descrierea de narație sunt următoarele: a) narația este o structură *temporală*, pe când descrierea e primordial *spațială*. Povestirea se dezvoltă în timp, este secvențială, indiferent de ordinea* adoptată în relatare; dimpotrivă, descrierea e sincronică, prezintă în principiu un tablou static, motiv pentru care a fost întotdeauna pusă în legătură cu artele vizuale, în special cu pictura. În istoria literară, procedeele descriptive s-au rafinat treptat, iar descrierea a ajuns să fie alcătuită din fragmente succesive, realizându-se astfel o paradoxală cronologizare spațială (vezi, de exemplu, descrierea unor scene de luptă în *Istoria românilor sub Mihai-Voievod Viteazul* de N. Bălcescu). b) Narația reprezintă o structură *sintagmatică**, în timp ce descrierea este *paradigmatică**. Succesiunea evenimentelor povestite sugerează între componentele narative un raport sintagmatic, de alăturare și înlănțuire. Dimpotrivă, descrierea este rezultatul alegerii dintr-o paradigmă virtuală, ea putând fi definită, în cazuri extreme, ca enumerare/ cumul/ listă de nume ale unor obiecte (în sensul cel mai larg al termenului) sau de predicate (în sensul logic și gramatical de atribute ale unui obiect). Ex.: **L o - r e n a** *e numai* **câmpii** dulce-ondulate *și* **dealuri** line. *Ici și colo câte o* **înălțime** modestă încununată *de* **păduri**. *În toate părțile unde bate ochiul,* **buchete** *de* **arbori** *și colțuri de* **dumbravă**. **Drumurile** străjuite *de șiraguri de* **plopi**. **Canalurile**, întovărășite *de linii de* **sălcii** răsfirate. **Râurile** lenește împodobite *cu* **lunci**. **Sate** pitite *în* **vâlcele** – **clădiri** sure *și* roșcate, **acoperișuri** ascuțite, **ferestre** *cu* **obloane** verzi, **ziduri** *pe care se cațără* **meri** *și* **peri** *în spalier.* **Copii** mulți; **femei** *care râd;* **bărbați** *serioși ducând prin margini de fânațuri* **căruțe** *la cari sunt înhămați* **cai** enormi. **Grădini** *de zarzavat* îngrijite *meticulos.* **Livezi** aliniate. *Toată această margine de lume pare o încercare a omului de a reconstitui raiul primitiv* (Sadoveanu). c) A treia distincție, mai puțin categorică, privește *timpul verbal* utilizat și variază o dată cu realizarea descrierii în diverse limbi. În general, timpul narației este unul dintre timpurile momentane ale perfectului (simplu sau compus), iar al descrierii – de obicei un timp continuu (prezentul ori imperfectul). Există însă și variații posibile: de exemplu, narația la prezent ori la imperfect, în majoritatea limbilor romanice, ca și descrierea fără restricție temporală. • *Clasificarea* descrierilor se bazează pe criterii semantice. Existentă în Antichitate sub forma sa esențială, ea a fost preluată și rafinată (uneori până la exces) de retoricile epocii moderne. La începutul secolului al XIX-lea, P. Fontanier distingea următoarele tipuri de descriere, stabilite în funcție de conținutul lor exact, asimilate figurii* poetice și subsumate categoriei mai largi a „figurilor de gândire prin dezvoltare": a) *topografia** – descrierea unui loc, peisaj etc.; b) *cronografia** – caracterizarea unei epoci, a unei perioade de timp sau a unui eveniment; c) *prosopografia** – descrierea calităților fizice ale unei persoane: figură, corp, trăsături particulare; d) *etopeea** – descriere de moravuri, caractere, vicii, virtuți; e) *portretul** – reuniune a prosopografiei cu etopeea, descriere îmbinând trăsăturile fizice și pe cele morale ale unei persoane; f) *paralela** – combinare între două descrieri, construite prin analogie ori prin opoziție; g) *tabloul** – prezentare detaliată a unei acțiuni, a unui fenomen sau eveniment. Excesele de clasificare în perspectiva asupra descrierii au

fost ulterior condamnate de retoricile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima parte a secolului XX. Se menține, în cercetările actuale, doar distincția dintre *portret* (care cumulează prosopopeea, etopeea, paralela și caracterul) și *peisaj* (care însumează topografia, tabloul și hipotipoza*). Diferențele de conținut nu mai sunt considerate relevante în studiile recente de gramatică a textului ori direct consacrate descrierii; acestea preferă să analizeze procedeul ca pe o structură textuală cu trăsături specifice, situate însă la toate nivelurile limbii: morfologie, sintaxă, lexic/ semantică, tropi (P. Hamon, J.M. Adam-A. Petitjean, P. Pellini). • Deși nu o consideră figură retorică propriu-zisă, H. Lausberg amintește descrierea în legătură cu unele figuri sintactice care o caracterizează (acumularea*, enumerarea*) sau în compoziția cărora intră (*evidentia*, alcătuită din ilustrație, demonstrație, descriere).

Vezi HIPOTIPOZĂ; NARAȚIE; NARATIV; TEXT.

M.M.

DESCRIPTIV,-Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ$_4$.

DESCRIPTIVISM

Orientare lingvistică de tip structuralist* aparținând Școlii structuraliste americane din perioada 1933-1955, ai cărei reprezentanți importanți au fost: L. Bloomfield, B. Block, E.A. Nida, C.F. Hockett, Z.S. Harris. Descriptivismul are următoarele caracteristici generale: este o orientare de tip *analitic**, al cărei obiectiv îl constituie descompunerea unui întreg, reprezentat printr-un corpus* de dimensiuni variate, în elementele lui componente; este o orientare *descriptiv-statică*, propunîndu-și înregistrarea structurilor lingvistice din corpus și descrierea unităților lor componente fără considerații de evoluție sau de tip normativ; este o abordare *formală*, eliminând integral din analiză planul semnificației* și concentrându-se asupra distribuției* elementelor din planul expresiei*; este o orientare excesiv *procedurală*, transformând studiul lingvistic în tehnici de analiză cât mai formale și mai riguroase, tehnici considerate cu atît mai obiective, cu cât pot fi folosite în condițiile necunoașterii limbii analizate de către lingvist.

Vezi și METODĂ; STRUCTURALISM.

G.P.D.

DESEMNARE

Relația dintre un semn și realitatea extralingvistică sau referentul* înțeles ca un obiect particular dintr-o clasă dată (**pomul** *din fața casei)* sau ca referință la procese (verbul rom. *a merge)*, la calități *(bun, bine)*. Desemnarea face parte din planul semnificantului*, căruia îi corespunde numai parțial (este utilizată ca sinonim al denotației* sau referentului* și nu corespunde conotației*). Semnul are ca desemnare un concept care face posibilă referirea la obiectul respectiv; de aceea, orice desemnare poate fi privită fie în extensiune*, fie în intensiune*. Semnele descriptive au desemnarea raportată la realitate, iar cele nondescriptive (logice) nu pot fi specificate decât prin raportare la limbajul însuși. Există și cazuri excepționale în care nu este implicată existența lucrului sau ființei ca atare (de ex. *zână, drac, licorn)*. E. Coșeriu insistă asupra importanței desemnării pentru traducerea dintr-o limbă în alta; se arată că fără identificarea desemnării nu se știe dacă rom. *scară*, de exemplu îi corespunde fr. *echelle* („obiect auxiliar...") sau fr. *escalier* („obiect de legătură între etaje într-o clădire").

A.B.V.

DESINENȚĂ

În limbile flexionare*, morfem* cu rol gramatical (sau afix* gramatical) exprimând, în flexiunea numelui (în declinare*), numărul și cazul (la adjectiv, și genul), iar în flexiunea verbului (în conjugare*), numărul și persoana. În structura morfematică a unui cuvânt flexibil, desinența poate fi legată direct de rădăcină* *(cas-***e**; *cânț-***i**) sau separată de rădăcină prin alt/alte sufixe gramaticale *(cânt-a-***i**; *cânt-a-se-***m**) sau printr-un sufix lexical *(păt-uț-***uri**). În limbile fuzionale*, o desinență amalgamează mai multe valori (vezi AMALGAMARE$_1$), ca în exemplul: *(carte) frumoas-***ă**, unde **-ă** exprimă solidar valorile „singular", „feminin", „N-Ac". Într-un sistem de opoziții*, desinența poate primi și realizarea Ø; vezi, de ex., realizarea singularului, în raport cu pluralul, în perechea: *tren-*Ø vs. *tren-***uri**.

G.P.D.

DESTINATAR

Vezi RECEPTOR.

DETERMINANT

1. În sintaxa limbii române, componentul care, în cadrul unei relații de subordonare*, se află în

poziția termenului dependent, subordonat; se opune *regentului**, termenul a cărui prezență este cerută de determinant. În funcție de calitatea morfologică a regentului, gramatica românească împarte determinanții în: *complemente**, al căror regent este verb, adjectiv, adverb sau interjecție predicativă; *atribute**, al căror regent este substantiv, pronume sau numeral; *elemente predicative** *suplimentare*, a căror caracteristică este dubla subordonare, față de verb și față de nume. **2.** Clasă închisă de cuvinte și/sau de forme gramaticale, a căror caracteristică sintactică este ocurența obligatorie într-un G(rup) N(ominal), în vecinătatea substantivului, și a căror funcție semantică este cea de determinare*, adică de precizare a referentului unui substantiv ca definit, identificabil de către vorbitor, în raport cu unul nedefinit, general. • În limbile fără articol (latina, rusa, de ex.), funcționează ca determinanți adjectivele demonstrative* și cele posesive*; în limbile cu articol, cu aceeași funcție de determinant apar articolele*. Clasa determinanților este, de la o limbă la alta, eterogenă, cuprinzând fie numai lexeme* (cuvinte autonome), fie lexeme și afixe* gramaticale (este cazul românei, unde există articol și unde articolul a devenit afix gramatical). • În reprezentarea structurală ierarhică a lui GN, determinantul stă alături de cuantificator*, iar amândouă componentele se disting de adjuncții* numelui, reprezentați prin adjective calificative*, grupuri prepoziționale și propoziții relative. Vezi ARTICOL; DETERMINARE.

G.P.D.

DETERMINARE

1. Funcție semantică îndeplinită, în cadrul G(rupului) N(ominal), de clasa determinanților*: articole, adjective demonstrative și posesive (vezi DETERMINANT$_2$), anume funcția de „actualizare" a substantivului, adică de utilizare a lui în vorbire, și de „individualizare", adică de restrângere a clasei de indivizi desemnate de substantiv la un individ/indivizi cunoscut/cunoscuți și identificabil/i de către vorbitor și ascultător, individ determinat (în spațiu, în timp sau în cadrul unei relații de posesie) în raport cu vorbitorul sau cu ascultătorul. Astfel, prin utilizarea substantivului în vecinătatea articolului, a adjectivului demonstrativ sau posesiv, se restrânge referința generală a acestuia la un individ cunoscut, aflat în proximitatea vorbitorului sau într-o relație de posesie fie cu vorbitorul, fie cu ascultătorul: *caietul, acest caiet, caietul tău.* În mod curent, utilizarea unui substantiv în enunț nu este posibilă, mai ales la singular, în afara determinării. Construcții de tipul: *Cui pe cui se scoate, Corb la corb nu scoate ochii*, unde nominalul subiect, cu formă de singular, este nedeterminat*, sunt rare în română și urmăresc să marcheze adevărul general valabil al propoziției, fără restrângere la cutare sau cutare individ aparținând speciei. • Mărcile de determinare sunt proprii fiecărei limbi, realizându-se fie ca lexeme* speciale (vezi adjectivele demonstrative și posesive), fie ca articole, devenite, în unele limbi, mărci flexionare, fie ca mărci sintactice (este, de ex., cazul românei, unde, pe lângă mărcile lexicale și marca flexionară a articolului, s-au creat și două procedee sintactice: construcția cu pe a complementului direct și dublarea clitică, îndeplinind, în condiții sintactice speciale, și funcția de determinare). • Crearea, pe teren românesc, a noi tipuri de articol (vezi DEMONSTRATIV și GENITIVAL), care dublează redundant articolul hotărât propriu-zis, crearea unei serii distincte de adjective demonstrative în postpunere, permițând utilizarea coocurentă a articolului hotărât (vezi *elevul acesta/acela)*, precum și crearea, în română, a mărcilor sintactice de determinare (construcția cu pe, restrânsă la obiectul direct personal și individualizat, dublarea clitică, posibilă adesea numai pentru complemente individualizate) sunt dovezi indubitabile pentru caracteristica acestei limbi de a fi deosebit de sensibilă față de parametrul determinării. **2.** În limbile care cunosc articol și în care articolul și-a pierdut autonomia*, devenind afix* flexionar, termenul *determinare* denumește o categorie* gramaticală (vezi CATEGORIE$_1$) specifică substantivului, manifestată prin opoziția determinat (articulat)/nedeterminat (nearticulat), iar, dacă există mai multe articole, și prin opoziția determinat hotărât (puternic determinat)/determinat nehotărât (slab determinat). Cum în multe limbi, mai ales la singular, substantivul se folosește rar nearticulat (este cazul românei), categoria determinării funcționează, în mod curent, cu o singură opoziție: determinat hotărât/nehotărât (vezi: *Am citit o carte/ ~ cartea;* imposibil **Am citit carte).* • Problema teoretică privind natura articolului: cuvânt autonom (cum a funcționat la origine) sau afix flexionar se transferă și asupra naturii determinării: categorie gramaticală a substantivului sau component lexical din structura lui GN. Răspunsul diferă de la o limbă la alta, în funcție de gradul de pierdere

a autonomiei și deci de gramaticalizare* a articolului; uneori, răspunsul diferă, în cadrul aceleiași limbi, de la o etapă la alta, de la un tip de articol la altul, de la o utilizare la alta (vezi, de ex., în română, statutul cert gramatical al articolului hotărât*, în raport cu statutul mai puțin cert al nehotărâtului și al demonstrativului*). 3. În glosematică*, termenul *determinare* se atribuie funcției (sau relației) stabilite între o constantă și o variabilă, adică între două elemente dintre care unul (constanta) constituie o condiție necesară pentru al doilea element, în timp ce variabila nu constituie o condiție necesară pentru primul. Astfel, relația dintre substantiv și adjectiv în construcția: *Am un caiet nou* este de determinare, deoarece apariția substantivului este o condiție necesară pentru adjectiv, dar nu și invers.

G.P.D.

DETERMINAT
În grupurile sintactice realizate prin subordonare*, orice unitate care își subordonează alte unități sintactice, fiind cerută obligatoriu de unitățile subordonate; sinonim cu *regent**. Se opune unităților *subordonate** (sau *determinante*).

G.P.D.

DETERMINATIV (ADJECTIV ~)
Vezi ADJECTIV.

DEVERBAL
Derivat* sau cuvânt obținut prin conversiune* al cărui cuvânt de bază* este un verb, dar care ajunge să aparțină altei clase morfologice decât verbul; sin. cu *postverbal*. Clasa deverbalelor cuprinde: derivate regresive* de tipul substantivelor *îngheț, dezgheț, învăț, dezvăț*; derivate sufixale create cu sufixe ca: *-ință, -are, -(t)ură, -tor*, al căror specific este selecția bazelor verbale, pe care le convertește în substantive (vezi *crede* ⇒ *credință, crezare);* forme de conversiune de tipul infinitivului lung*, al supinului* substantivat (ex. *citire(a), mers(ul)*).

G.P.D.

DEVOCALIZARE
În anumite lucrări, termenul se folosește numai cu referire la vocale, desemnând, în esență, pierderea capacității acestora de a forma silabă.
Vezi și AFONIZARE.

L.I.R.

DEZACORD
Încălcare a regulilor impuse de acordul gramatical. Fenomenele de dezacord se întâlnesc la nivel sintactic; ele pot apărea în toate situațiile în care componentele enunțului sunt legate prin acord; de ex., între subiect și predicat, între adjectiv sau articol (demonstrativ, genitival) și substantivul determinat. Dezacordul sistematic, în raport cu limba literară, extins pe arii geografice largi, are motivații diferite; astfel, lipsa de acord a articolului genitival *al* pe zone întinse din dacoromână se explică prin originea și evoluția acestei forme, în timp ce dezacordul *ei merge* are la bază o inovație regională muntenească, respectiv extinderea analogică a omonimiei pers. a III-a sg. – pers. a III-a pl. Forme particulare de dezacord pot fi considerate acordul prin atracție și acordul după înțeles.
Vezi ACORD.

C.C.

DEZAMBIGUIZARE
1. Procedeu lingvistic utilizat spontan în limbile naturale pentru rezolvarea ambiguităților*, adică pentru limitarea nedeterminării formelor și a construcțiilor ambigue. • Pentru ambiguitățile *lexicale*, procedeele de dezambiguizare constau în limitarea proprietăților vagi ale predicatelor* logice (mai ales, ale celor adjectivale, dar și ale unor predicate verbale) prin vecinătățile pe lângă care sunt așezate și ale căror trăsături le primesc prin transfer: în cazul adjectivelor, prin vecinătățile substantivale; în cazul verbelor, prin complementele obligatorii. Astfel, caracteristica de predicat „vag" a adjectivelor *bun* și *înalt* se rezolvă parțial în vecinătatea substantivelor: *om bun, școlar bun, profesor bun, notă bună, școală bună, mobilă bună, pâine bună, recoltă bună* sau *om/casă înalt/ă, voce înaltă, școală înaltă, tensiune înaltă, funcție înaltă;* ambiguitatea lexicală a verbelor *a ajunge, a căuta, a folosi* se rezolvă prin vecinătatea complementelor: *a ajunge (acasă, ~ cuiva, ~ pe cineva, ~ medic); a căuta (ceva/pe cineva, ~ de ceva/de cineva); a folosi (cuiva, ~ ceva pentru...).* • Cu totul special, pentru dezambiguizarea lexicală, se recurge la procedee flexionare, selectându-se, în unele zone ale paradigmei, flective distincte corespunzând sensurilor diferite. Astfel, distingerea sensurilor *a acorda*$_1$ vs. *a acorda*$_2$, *a manifesta*$_1$ vs. *a manifesta*$_2$ se realizează, dincolo de valențele* diferite,

și prin selecția unor flective diferite pentru prezent (vezi *acordă (cuiva ajutor)*, dar *acordează (pianul); manifestă (înțelegere)*, dar *manifestează (pentru salarii mai bune)*, unde sufixului de prezent îi revine rolul distinctiv. • Pentru ambiguitățile *morfologice*, deci pentru cazurile de omonimie* flexionară, rolul de dezambiguizare revine contextului* (lingvistic; mai rar, celui situațional). Astfel, formele *cântă* (prezent a III-a sg. și pl.) se dezambiguizează în vecinătatea subiectului, care, în mod curent, are o formă de număr distinctă *(Copilul/copiii cântă)*, iar formele *sui* (prezent pers. I sg. și a II-a sg.) se dezambiguizează în contextul mai larg (ex. **Merg** *zilnic pe jos*, **sui** *câteva zeci de trepte)*. • Pentru ambiguitățile *sintactice*, se recurge fie la înlocuirea formelor cu grad ridicat de ambiguitate prin construcții mai clare (vezi, de ex., tendința românei populare de a înlocui dativul* ambiguu cu prepoziții specializate pentru unele dintre valorile cumulate: *trimit* **la / către / spre** *voi* (destinatar, direcție), *trimit* **pentru** *voi* (beneficiar), fie la suplimentarea mărcilor, prin adăugarea unor mărci neambigue (vezi, pentru dezambiguizarea construcțiilor reflexive românești, folosirea suplimentară a prefixului **auto-**: *se autocunoaște, se autoapreciază* sau a locuțiunilor pronominale reciproce si a adverbului *reciproc: se apreciază unul pe altul, se apreciază reciproc).* **2.** Termenul *dezambiguizare* desemnează, în același timp, procedee și mecanisme formale pe care modelele lingvistice și lexicoanele le-au introdus pentru captarea și explicarea fenomenului de omonimie, precum și pentru rezolvarea lui. • Lexicoanele* marchează și rezolvă ambiguitatea prin procedeul indexării, folosind indici diferiți (1, 2, 3...) pentru fiecare sens al cuvintelor omonime* și polisemantice* (vezi indicațiile: *broască*$_1$, *broască*$_2$, pentru cuvinte omonime; *înalt*$_1$, *înalt*$_2$, *înalt*$_3$, pentru sensurile diferite ale unui cuvânt polisemantic. • Gramatica generativă*, considerând că sesizarea ambiguităților este o trăsătură a competenței* lingvistice, este modelul care a formulat, în mod explicit, o ipoteză pentru captarea ambiguității sintactice și pentru rezolvarea ei. Ipoteza oferită de gramatica generativă standard (N. Chomsky, 1965) constă în plasarea ambiguității la nivelul structurii de suprafață*, dar explicarea ei, prin nivelul de adâncime*. Astfel, structurilor de suprafață ambigue le corespund structuri de bază diferite, responsabile pentru sensurile diferite; omonimia din suprafață este rezultatul aplicării unor transformări*, al căror efect a fost convertirea structurilor de bază diferite în structuri de suprafață identice. De ex., structura ambiguă de genitiv: *chemarea elevului*, cu cele două „lecturi" posibile, de genitiv subiectiv* și de genitiv obiectiv*, se explică prin cele două structuri de bază diferite (SA_1; **elevul** *cheamă* vs. SA_2: *(cineva) cheamă* **elevul**). Sau structura reflexivă ambiguă *X și Y se cunosc*, cu cele trei „lecturi" posibile: de reflexiv obiectiv*, de reflexiv reciproc* și de reflexiv pasiv*, se dezambiguizează prin cele trei structuri de bază distincte (SA_1: [X_i *cunoaște* pe X_j] și [Y_i *cunoaște pe* Y_j]; SA_2; [X_i *cunoaște pe* Y_i] și [Y_i *cunoaște pe* X_i]; SA_3: *(Cineva) cunoaște X și Y)* și prin transformările diferite care li se aplică (SA_1 este supusă reflexivizării*, SA_2 este supusă reciprocizării*, iar SA_3, uneia dintre variantele de pasivizare*, cea reflexivă).
Vezi AMBIGUITATE.

G.P.D.

DEZIDERATIV
Sin. *optativ**.

DEZVOLTARE
Sinonim pentru *expansiune*; vezi EXPANSIUNE$_2$.

DEZVOLTAT, -Ă
1. Propoziție ~ În sintaxa limbii române, potrivit criteriului de clasificare a propozițiilor* după structură, desemnează tipul de propoziție în componența căreia, în afara părților principale* de propoziție (ambele exprimate sau numai una), apare cel puțin o parte secundară*; se opune propoziției *simple**. Au calitatea de propoziții dezvoltate enunțuri ca: *Lucrarea lui este interesantă, Citesc o carte, Ninge abundent, Ce noapte frumoasă!*, în care, în afara părților principale de propoziție, chiar dacă nu sunt exprimate amândouă, există și părți secundare: atributul *lui*, complementul *o carte*, complementul *abundent*, atributul *frumoasă*. **2. Parte ~ de propoziție** În tradiția gramaticii românești, parte de propoziție* constituită din îmbinări libere* de două sau mai multe cuvinte, care fie că se caracterizează printr-o coeziune de un tip special (vezi, de exemplu, construcțiile relative infinitivale*, construcțiile absolute*: *N-am ce mai spune, O dată plecată din oraș, era greu să mai revină*), fie că includ în

componența lor cuvinte cu autonomie lexicală, dar fără funcție sintactică (este cazul semiadverbelor* de restricție, de intensificare, de aproximare, de comparație etc.: *Numai astăzi a întârziat, și astăzi a întârziat, Era cam prostuță* etc.). Se deosebește de părțile de propoziție *simple*, exprimate printr-un singur cuvânt plin semantic, de cele *multiple**, realizate prin mai multe cuvinte coordonate, și de cele *dublate* (vezi DUBLARE).

G.P.D.

DIACRITIC,-Ă

1. Literă cu funcție (valoare) ~ Literă* lipsită de valoare fonetică proprie, având rolul de a indica valoarea contextuală a grafemului (vezi LITERĂ) în vecinătatea căruia apare. În scrierea* românească literele cu funcție diacritică sunt *h, e, i*. Literele *c, g* urmate de *h* + *e, i* notează consoanele [k, g']: *chiar, gheață*. Literele *c, g* urmate de *e, i* notează consoanele [č, ğ]: *ciuf, geană*. În celelalte contexte, *c, g* notează consoanele [k, g]: *cal, gât*. Uneori literele *e, i* au dublu statut, fiind litere cu funcție diacritică și concomitent notând vocalele [e, i]: *chin, ghete, ci, ager*. **2. Semn** ~ Semn grafic. Intră în alcătuirea unor litere, pe care le distinge de altele cu formă identică (gr. *diakritikos* „care distinge"). În ortografia* românească se utilizează ca semne diacritice accentul circumflex ([^]: *â, î*, vs. *a, ă, i*), sedila ([,]: *ș, ț* vs. *s, t*), semnul scurtimii ([˘]: *ă* vs. *a, â*). Alte semne diacritice apar în structura grafemelor din nume proprii străine și din neologisme neadaptate: tremă sau umlaut ([¨]: *a, ö, ü*), accent ascuțit ([´]: *é*) etc. Vezi ALFABET.

C.S.

DIACRONIE

Termen introdus de F. de Saussure și definit în opoziție cu termenul *sincronie**. Saussure afirmă că, spre deosebire de sincronie, care desemnează un stadiu de limbă, diacronia desemnează o fază de evoluție. De fapt, dihotomia sincronie/diacronie exprimă distincția dintre cele două perspective fundamentale din care poate fi studiată limba: statică (descriptivă) sau dinamică (evolutivă). Saussure susține că între faptul static și cel evolutiv există o antinomie radicală și afirmă primatul sincroniei, diacronia fiind considerată drept sumă a sincroniilor succesive: fiecare fapt de evoluție trebuie integrat în sistemul în care a funcționat la un moment dat. Lingvistica modernă subliniază ideea naturii metodologice a dihotomiei saussuriene. În realitatea oricărei limbi, aspectele statice și dinamice coexistă într-o antinomie dialectică specifică (R. Jakobson). Limba se constituie în diacronie și funcționează în sincronie (E. Coșeriu): simplul fapt al utilizării unei limbi creează premise pentru modificarea acesteia. Lingvistul este cel care stabilește o relație temporală între fenomene, analiza sistemelor lingvistice în sine nepermițând determinarea univocă a succesiunii acestora. • Diacronia este una dintre dimensiunile majore ale variației* lingvistice, alături de dimensiunile spațială, socială și situațională. Dar, spre deosebire de acestea, care implică diversificarea unor aspecte coexistente (reprezentabile pe axa simultaneității), diacronia implică diversificarea unor aspecte mutual exclusive (reprezentabile pe axa succesiunii).

L.I.R.

DIAFAZIC,-Ă/DIAFATIC,-Ă

Termen creat de E. Coșeriu, după modelul diatopic*, diastratic*, pentru a desemna unul dintre tipurile fundamentale de diferențiere internă a limbilor istorice: diferențierea între tipurile de modalitate expresivă, în funcție de circumstanțele constante ale vorbirii (vorbitor, ascultător, situație sau ocazie, subiect tratat). Tipul de *omogenitate* corespunzător diferențelor diafazice îl constituie unitățile *sinfazice* (termenul este creat după modelul sintopic*, sinstratic*): limbajul familiar, solemn, al grupurilor biologice (bărbați, femei), de vârstă, sociale, profesionale, denumite generic de Coșeriu *stiluri* de limbă. Orice unitate sinfazică prezintă însă diferențe diatopice și diastratice. Unitățile sinfazice interferează, având numeroase trăsături comune. Varietatea diafazică a unei limbi istorice – manifestată în plan sincronic* – constituie obiectul de studiu al stilisticii* idiomatice (a limbii), care descrie unitățile sinfazice și relațiile dintre acestea. Diferențele diafazice (ca și cele diastratice) au în comunitățile bilingve și plurilingve o importanță comparabilă cu aceea a diferențelor diatopice în comunitățile monolingve.

L.I.R.

DIAFORĂ

Formă de repetiție* încadrată în seria figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), apropiată de antanaclază*, în care cuvântul reluat își modifică doar o nuanță de sens: *Cine vrea să plângă, cine să*

jelească / Vie să asculte-ndemnul ne-nțeles, / Și cu ochii-n facla plopilor cerească / Să-și îngroape **umbra-***n* **umbra** *lor, în șes* (Arghezi).

M.M.

DIAGNOSTIC (CONTEXT ~)
Vezi CONTEXT.

DIALECT
Varietate teritorială a unei limbi. Termenul se explică prin gr. *diálektos*, care înseamnă „conversație, discuție", „limbaj curent", dar și „mod de a vorbi". Este folosit fie generic, fie cu un sens specific, determinat de integrarea sa, ca unitate de rang superior, în seria subdialect*-grai* (și chiar subgrai). Această serie instituie o ierarhie a tipurilor de varietăți teritoriale în raport cu amploarea spațiului pe care îl cuprind, dar mai ales cu numărul și natura particularităților înregistrate. Seria menționată desemnează noțiuni *relative*, în măsura în care fiecare unitate este subordonată celei imediat superioare, dialectul, la rândul său, fiind subordonat unei anumite limbi, dar și *corelative*, în măsura în care fiecare termen se definește în raport cu ceilalți, dialectul reprezentând un ansamblu de subdialecte. Dialectele (ca și celelalte tipuri de varietăți teritoriale) trebuie privite drept constructe, rezultat al unor operații de analiză și abstractizare pe care cercetătorul le aplică realității studiate. Altfel, conceptul se relativizează, definiția sa depinzând de o serie de variabile concret-istorice, specifice fiecărui domeniu lingvistic. • În raport cu criteriul continuității sau discontinuității teritoriale, se distinge între dialecte *tipice* și *atipice*. Dialectale limbii române: dr., ar., mr. și ir., sunt dialecte atipice, fiind vorbite pe teritorii discontinue. • În raport cu tendințele de evoluție specifice, se distinge între dialecte de *convergență*, caracterizate prin preponderența tendințelor de unificare, și dialecte de *divergență*, caracterizate prin preponderența tendințelor de diversificare. Dialectale românești sunt dialecte de divergență. • În lingvistica americană îndeosebi, varietățile sociale ale limbii sunt desemnate tot prin termenul dialect. Se distinge astfel între dialecte *regionale* și *sociale*. Există însă diferențe structurale importante între aceste două tipuri de „dialecte": cele dintâi sunt sisteme lingvistice complete, caracterizate prin particularități prezente la toate nivelurile structurale, pe când celelalte sunt sisteme incomplete. De aceea, pentru acestea din urmă este preferabil termenul *sociolect*. Vezi și SOCIOLINGVISTICĂ. • Interferența dintre aspectele regionale și cele sociale ale variației lingvistice este reflectată de faptul că preocupările actuale ale dialectologiei* înglobează alături de dialectele *rurale*, care au constituit în mod tradițional obiectul său de cercetare, dialectele *urbane*, specifice realității contemporane.

L.I.R.

DIALECTOLOGIE
Disciplină lingvistică al cărei obiect îl constituie varietățile teritoriale ale unei limbi (vezi DIALECT; GRAI). • În funcție de modalitățile de studiu utilizate, se poate distinge între: dialectologie *generală* (teoretică) și dialectologie *aplicată* (la un anumit domeniu lingvistic); dialectologie *sincronică* (descriptivă) și *diacronică* (istorică); dialectologie *geografică* (studiu al distribuției spațiale a formelor dintr-o limbă; vezi și GEOGRAFIE LINGVISTICĂ) și *negeografică* (studiu al formelor înregistrate într-o anumită localitate sau arie a unui domeniu lingvistic); dialectologie *tradițională*, *structurală* sau *transformațională* (după metoda de analiză și descriere a faptelor lingvistice locale sau regionale); dialectologie *rurală* și *urbană* (vezi și SOCIOLECT; SOCIOLINGVISTICĂ). • Studierea graiurilor și a dialectelor actuale ale unei limbi, din perspectivă geografică sau monografic, se întemeiază pe o metodă unică de culegere a materialului faptic: ancheta* dialectală. • Urmărind determinarea proporției dintre fenomenele de conservare și inovații*, specifice fiecărei varietăți dialectale, dialectologia sincronică tradițională implică întotdeauna considerații de natură istorică (referiri la sursa fenomenelor de conservare). De remarcat însă că distincția dintre arhaisme și inovații își poate găsi reflectarea și în plan structural (în subdialectul bănățean, de ex., [ń]- reflex al lat. [ń] urmat de o vocală palatală în hiat, este un fonem independent, pe când [ń]- inovație determinată de influența unei vocale palatale următoare, poate fi o variantă poziționlă a fonemului /n/). • Deși metodele tradiționale sunt preponderente în interpretarea datelor lingvistice regionale, dialectologia modernă face apel și la metode de tip structural (vezi și DIASISTEM) sau generativ-transformațional.

L.I.R.

DIALOG

1. În sens restrâns, secvență de replici* interconectate semantic, produse alternativ de cel puțin doi emițători* care se adresează unul celuilalt. În mod obișnuit, dialogul se opune monologului*. Există însă și forme mixte, de dialog *monologat* (monologuri juxtapuse, care nu satisfac condiția de replică) sau *pseudo-dialog*. În sens larg, toate formele comunicării* verbale sunt guvernate de un principu dialogic, întrucât presupun existența unui destinatar* care poate face uz sau poate fi privat de dreptul la replică (vezi concepția lui M. Bahtin dspre „dialogizarea interioară a discursului*"). De fapt, dialogul este forma sub care se concretizează diversele tipuri de interacțiune* verbală, cu funcție comunicativă sau fatică*, reale sau ficționale, orale sau consemnate în scris. Vezi și CONVERSAȚIE; NARAȚIE; $STIL_{III}$. **2. Linie de ~** [–] Semn de punctuație*. În româna contemporană standard introduce vorbirea directă (legată) a fiecărui participant la dialog (vezi 1). Se asociază adesea cu alienatul* (vezi 1); este precedată și urmată de pauza albă*:

[-] *Ce este? întrebă doamna.*

[-] *Bolnavul s-a trezit și cere apă și pre fiiul său. Mi-au zis să nu mă duc fără el.* (C. Negruzzi); *Iar biața mama lui Niculăiță o să se bată cu pumnii în cap pe prispa casei jelindu-se:* [-] *că era bun și blând și nimănui nu-i făcea nici un rău... că dacă-i ziceam să taie o pasăre, zicea: „dă-o, maică, lui moș Grigore, că eu nu pot...*" (Brătescu-Voinești). În concurență cu ghilimele*.

L.I.R. (1); C.S. (2).

DIALOGISM

În teoria formalistă a lui M.Bahtin, tehnică de modificare a unor coordonate/ elemente compoziționale de bază ale textului narativ (vezi FORMALISM). Pentru Bahtin, dialogismul este o „tendință naturală a oricărui discurs": în realizarea practică, orice discurs se întâlnește cu altele, străine lui, și intră cu acestea într-o interacțiune încărcată de tensiuni (C. Reis-A.M. Lopes). Discursul narativ nu mai apare, astfel, ca o formă verbală monologică, având un subiect/ protagonist izolat, ci ca rezultat al interferenței dintre mai multe voci, care cooperează în structura compozițională a textului (vezi $NARATIV_5$; POLIFONIE). În această concepție, contextul are un rol sporit, el introducând factorii sociali și ideologici, determinanți pentru teoria naratologică a lui Bahtin. • Cea mai importantă aplicare a dialogismului a realizat-o Bahtin în studiul său asupra romanului lui F.M. Dostoievski; romanul – ca formulă narativă amplă – favorizează apariția dialogismului, în măsura în care stabilește variate relații între un număr mare de personaje, precum și între acestea și narator ori receptor/ naratar*. Apar, astfel, în roman schimbări de modalitate și de perspectivă narativă (vezi $NARATIV_4$), de voce (vezi $NARATIV_5$) și de registru al discursului (vezi $STIL_{III}$), care nu ar fi fost posibile în narații de dimensiuni reduse. • Dialogismul nu se confundă cu dialogul* propriu-zis, deși este favorizat de acesta, ca și de unele formule compoziționale mixte, cum ar fi stilul indirect liber, monologul* ori monologul interior (vezi MONOLOG), schimbările de planuri narative etc. Dialogismul reprezintă una dintre caracteristicile esențiale ale *romanului polifonic* (vezi POLIFONIE). Adepții modelului bahtian de analiză tind să găsească dialogismul în toate variantele posibile ale prozei. Este, însă, evident că această tehnică stă, cu deosebire, la baza marii proze din secolul al XIX-lea, precum și a formulelor narative care i-au prelungit spiritul în secolul următor, dar că romanul ultimelor decenii sacrifică dialogismul în favoarea unor tehnici subiective, proprii fiecărei opere în proză.

M.M.

DIASISTEM

Suprasistem al unor sisteme lingvistice asemănătoare. Conceptul a fost utilizat în cercetările de dialectologie structurală, oferind o posibilitate de a soluționa problema raportului dintre continuitate și discontinuitate în configurația dialectală a unei limbi. Reprezentând o constructă, care abstractizează trăsăturile constante ale unui număr diferit de dialecte sau graiuri asemănătoare, diasistemul pune în evidență aspectele de continuitate acolo unde pare prevalentă discontinuitatea. Construirea diasistemului are în vedere sistemele de unități lingvistice invariante* (foneme, morfeme etc.) și nu variantele (alofonele*, alomorfele* etc.) înregistrate în dialectele (sau graiurile) pe care le grupează. De ex., două graiuri, A și B, ale căror sisteme vocalice includ unitățile /e, i, a, ă, î, o, u/ și, respectiv, /ę, e, i, a, ă, î, ǫ, o, u/, pot fi grupate într-un diasistem de forma:

$$// \frac{e}{ę \sim e} \approx i \approx a \approx ă \approx î \approx \frac{o}{ǫ \sim o} \approx u //.$$

Deși se întemeiază pe comparația între sisteme, diasistemele nu constituie descrieri structurale ale acestora realizate la un nivel superior de generalitate, ci mai degrabă „arsenale transcripționale" ale unor descrieri structurale separate. Fiecare varietate regională se caracterizează printr-o anumită selecție a unităților dintr-un fond comun. Stabilirea repartiției dialectale a unei limbi presupune delimitarea ariilor în care poate fi identificat același diasistem. Dacă însă dialectele sau graiurile dintr-o limbă sunt foarte asemănătoare între ele (ca în cazul dacoromânei), o asemenea operație este mai dificil de realizat, variațiile de la un diasistem la altul fiind limitate numeric și ca semnificație. Pe de altă parte, întrucât orice sisteme relativ asemănătoare pot fi grupate într-un diasistem, este discutabilă capacitatea diasistemului de a reflecta *specificul* raporturilor dintre varietățile teritoriale ale unei limbi.

L.I.R.

DIASTRATIC,-Ă

1. Termen pus în circulație de E. Coșeriu (preluat de la L. Flydal), desemnând unul dintre tipurile de *diferențiere* internă a limbilor istorice: diferențierea între straturile socioculturale ale comunității care utilizează limba respectivă. Tipul de *omogenitate* corespunzător diferențelor diastratice îl constituie unitățile *sinstratice*: limbajul cult, al claselor mijlocii, popular etc., denumite generic de Coșeriu *niveluri* de limbă. Orice unitate sinstratică prezintă însă diferențe diatopice* și diafazice*. Unitățile sinstratice interferează având numeroase trăsături comune. Varietatea diastratică a unei limbi istorice – manifestată în plan sincronic* – constituie obiectul de studiu al sociolingvisticii*, care descrie unitățile sinstratice și relațiile dintre acestea, precum și măsura în care diverse niveluri sunt cunoscute în cadrul unei comunități istorice constituite. Diferențele diastratice (ca și cele diafazice) au în comunitățile bilingve și plurilingve o importanță comparabilă cu aceea a diferențelor diatopice în comunitățile monolingve. **2. Marcă ~ (marcă stilistică** sau **de uzaj**) reprezintă informații sintetice, de ordin sintagmatic*, notate între paranteze, înaintea definiției lexicografice în dicționarele* monolingve și bilingve. Sunt studiate de metalexicografie*, preocupată de diversitatea criteriilor pe baza cărora se delimitează aceste mărci și a valorilor corespunzătoare: **timpul** (*învechit*, *arhaic*), **spațiul** (*regional*, *dialectal*), **domeniul de activitate** (*marinăresc*, *comerț*, *televiziune*, ș.a.), apartenența la o anumită **știință** sau **tehnică** (*matematică*, *chimie*, *medicină*, ș.a.), **frecvență** (*livresc*, *rar*, *ieșit din uz*). Numeroase mărci diastratice desemnează îndepărtarea de la norma* literară (de la limba standard*), indicând caracterul (*non-literar*) al cuvântului sau sensului: unele privesc **situația de comunicare*** sau uzajul vorbit (marca *familiar**), altele reflectă **ierarhia socială** și **poziția vorbitorului** (*popular**, *argotic**, *peiorativ**), (*depreciativ*, *ironic**) și **conținutul** celor spuse (*vulgar*). O serie de mărci indică situația mai complexă sub aspectul distincției (*literar*) vs. (*non-literar*); astfel, **frecvența** poate marca termeni literari (*livresc*), dar și cu o situație mai puțin clară din acest punct de vedere (*rar*, *ieșit din uz*). La fel, marca (*figurat*) privind expresivitatea poate fi uneori (*literară*), alteori (*neliterară*). Aceste mărci trebuie distribuite consecvent, coerent de către lexicograf, în așa fel ca absența lor să indice caracterul (*neutru*) sau (*literar*), condiție respectată parțial (cu destule omisiuni) de diverse dicționare din diferite limbi. Prezența mărcii diastratice poate fi o informație deosebit de importantă pentru uzajul concret al cuvintelor, pentru o comunicare lingvistică adecvată.

L.I.R. (1); A.B.V. (2)

DIATEZĂ

Categorie morfosintatică și pragmatică interesând verbul, dar și ansamblul propoziției, pentru că angajează verbul și argumentele lui: Agentul (Subiect) și Pacientul (Obiect); exprimă, sintactic, relația Verb-Agent-Pacient, iar, pragmatic, realizează o deplasare a focus-ului*, deci a interesului comunicativ, de la Agentul-Subiect (diateza activă) spre Pacientul-Subiect (diateza pasivă), spre acțiunea însăși, fără referire la Agent și Pacient (diateza impersonală), spre Agent și Pacient (Subiect și Obiect), în același tip (diateza reflexivă). Fiecare termen al diatezei se manifestă printr-o construcție sintactică proprie și reprezintă, în raport cu structura activă, considerată termenul nemarcat al diatezei, o deplasare* de componente și, implicit, o reorganizare a structurii sintactice, al cărei obiectiv este focalizarea*, de fiecare dată, a altuia dintre cele trei componente ale enunțului. Vezi, pentru română, construcțiile opozabile: *Ion apără pe Gheorghe / Gheorghe este apărat (de*

Ion) / Ion se apără (pe el însuși) / Ion și Gheorghe se apără (unul pe altul) sau *Ion citește cartea / Cartea este citită (se citește) de către Ion / Aici se citește mult.* Din această reorganizare sintactică, în raport cu structura activă, s-a născut ideea gramaticii generative* (varianta standard; N. Chomsky, 1965) de a propune, pentru fiecare diateză, altă transformare (vezi PASIVIZARE*; REFLEXIVIZARE*; RECIPROCIZARE*; IMPERSONALIZARE*), capabilă de a converti structura de bază* activă într-una derivată*: pasivă, reflexivă, reciprocă, impersonală. • Dintre categoriile verbului, categoria diatezei a suscitat cele mai numeroase și mai aprinse dezbateri teoretice. S-au avut în vedere următoarele constatări: a) natura specială a categoriei, cu manifestare predominant sintactică și cu efect pragmatic; b) numărul de termeni opozabili, care, istoric, a însemnat trecerea de la un sistem cu doi termeni (activul vs. mediul*, în indo-europeană; activul vs. medio-pasivul, în latina clasică) la un sistem mai complicat și mai nuanțat de minimum trei termeni: activul, pasivul, reflexivul, în limbile romanice. Dar, teoretic, s-a susținut cu argumente sintactice și pragmatice convingătoare și existența în limbile romanice a altor termeni: diateza impersonală, diateza reciprocă, diateza factitivă (pentru franceză). c) Spre deosebire de celelalte categorii gramaticale, care angajează clasele morfologice (părțile de vorbire*) în ansamblul lor, diateza nu antrenează toate lexemele aparținând clasei verbului: se sustrag integral, în română, de ex., verbele fără subiect, verbele copulative, verbele obligatoriu reflexive, verbele cu subiectul nonanimat. Există, suplimentar, restricții sintactice și selecționale* pentru fiecare diateză în parte. Categoria diatezei a fost atribuită, în mod abuziv, tuturor verbelor, fiind subordonate activului toate verbele nemarcate formal, iar reflexivului toate verbele marcate reflexiv, indiferent de participarea sau neparticiparea acestora la opozițiile de diateză. d) Marcarea diatezei a cunoscut, din punct de vedere istoric, o trecere de la marcarea predominant sintetică*, din latină, spre cea exclusiv analitică*, din limbile romanice: cu auxiliar* pasiv sau clitic* reflexiv. Dacă se ia în considerație și faptul că, în structura pasivului, participiul are o independență morfologică și sintactică, fiind, pentru română, obligatoriu acordat cu subiectul (spre deosebire de participiul invariabil al formelor compuse*), se ajunge la constatarea că diateza este o categorie altfel marcată decât celelalte categorii gramaticale ale verbului.

Vezi ACTIV; IMPERSONAL; PASIV; RECIPROC; REFLEXIV.

G.P.D.

DIATOPIC,-Ă

Termen pus în circulație de E. Coșeriu (preluat de la L. Flydal), desemnând unul dintre tipurile fundamentale de *diferențiere* internă a limbilor istorice: diferențierea în plan spațial, geografic. Tipul de *omogenitate* corespunzător diferențelor diatopice îl constituie unitățile *sintopice*, reprezentate de dialecte (considerate într-un singur punct al spațiului). Omogenitatea unităților sintopice se manifestă în raport cu un singur criteriu: cel spațial; orice unitate de acest fel prezintă diferențe diastratice* și diafazice*. Unitățile sintopice nu sunt închise, ci se interferează, având numeroase isoglose* comune. Varietatea diatopică a unei limbi istorice se manifestă în plan sincronic*. Ea constituie obiectul de studiu al dialectologiei*; dialectologia descrie unitățile sintopice și relațiile dintre acestea, precum și gradul de cunoaștere lingvistică „interdialectală", adică măsura în care diversele dialecte sunt cunoscute în afara spațiului lor propriu, în cadrul unei comunități istoric constituite.

L.I.R.

DICȚIONAR

Operă lexicografică (vezi LEXICOGRAFIE$_2$) care înregistrează cuvintele unei limbi ori a două sau mai multe limbi în ordine alfabetică și, mai rar, după alte criterii, cum ar fi cele analogice. Dicționarele de acest fel conțin un număr de cuvinte-titlu sau intrări (de minimum 40 000 de cuvinte) sub care se înregistrează articolele; în fiecare articol de dicționar se dau diferite tipuri de informații și explicații privind pronunțarea, scrierea, categoriile gramaticale, etimologia, sensurile (vezi DEFINIȚIE), se înregistrează construcțiile idiomatice. O tipologie a dicționarelor se face delimitând, în primul rând, dicționarele *nelingvistice* (I) de cele *lingvistice* sau *de limbă* (II). I. Dicționarele *nelingvistice* sunt cele care grupează termenii anumitor specialități, domenii tehnico-științifice, cum ar fi pentru limba română: *Dicționar de termeni tehnici*, Editura Tehnică, București, 1972; *Dicționar cronologic al științelor și tehnicii universale*,

Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982; *Dicționar bancar*, Editura Dragon, București, 1993 ș.a. • Un loc special ocupă în această categorie dicționarele enciclopedice, care oferă informații asupra lumii plecând de la un cuvânt-intrare considerat drept concept, nu ca semn: C. Diaconovich, *Enciclopedie română*, vol. I-III, Sibiu, 1894-1904; C. Filipescu, *Marea Enciclopedie Agricolă*, vol. I-IV, București, 1937-1943; *Dicționar Enciclopedic Român*, vol. I-IV, Editura Politică, București, 1962-1966; *Dicționar Enciclopedic*, vol. I (A-C). Editura Enciclopedică, București, 1993. II. Dicționarele de *limbă* se referă la explicarea unor cuvinte, sensuri, etimologii; dau informații asupra lexicului unei limbi și a utilizării cuvintelor (forme, sintagme etc.) în discurs; indică, cel puțin implicit, norme lexicale. Se disting câteva categorii de asemenea dicționare: A) *monolingve*, B) *speciale* și C) *bilingve* și *poliglote*. A. Dicționarele *monolingve* sunt cele mai importante instrumente de cunoaștere și descriere a unei limbi, cu scopul de a ameliora cunoștințele lexicale ale unui vorbitor nativ sau de a rafina cunoștințele de limbă pentru un vorbitor străin. În funcție de obiectivele explicite pe care și le propune acest tip de dicționar, se clasifică în: 1. Dicționare *etimologice*, care explică mai mult sau mai puțin sumar sensurile cuvintelor, discutând, detaliat originea lor (de la indicarea etimonului, a fazelor intermediare, până la fazele actuale). Principalele dicționare *etimologice* ale limbii române sunt: • *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, sau *Lexiconul de la Buda*, elaborat în curs de 30 de ani de reprezentanți ai Școlii Ardelene (Samuil Micu, Petru Maior) și publicat la Buda în 1825. Se remarcă prin orientarea latinistă, care a dus însă la stabilirea unor etimologii greșite. Se dau corespondențe în mai multe limbi (germană, maghiară), motiv care a făcut acest dicționar cunoscut și i-a permis lui Fr. Diez (1836) să menționeze limba română alături de alte limbi romanice. • A. de Cihac, *Dictionnaire d'étimologie daco-romane*, primul volum publicat la Frankfurt am Main, Berlin, Bucharest, conținând elemente latine (1870) și al doilea volum cuprinzând elemente slave, maghiare, turcești, grecești (1879). În acest dicționar se exagerează importanța elementelor slave, subapreciindu-se elementul latin din dorința obiectivității științifice. Conține multe informații atestări utile. • S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905, conține numai elemente de origine latină, cu etimologii forțate în direcție latinistă. • I.A. Candrea și O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine* (până la verbul *a putea)*, Socec, București, 1907-1914, este unul dintre cele mai bune dicționare (nu are defectele celor anterioare, prezintă un material bogat, înregistrează exact realitatea lingvistică, prelucrează materialul lexical cu o metodă riguroasă, cuvintele sunt grupate în familii, se dau forme romanice corespunzătoare). • Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966. 2. Dicționarele *explicative* dau informații detaliate privind sensurile cuvintelor-intrare, cu contexte ilustrative (eventual cu citate din autori) sau fără contexte. Principalele dicționare *explicative* ale limbii române sunt: • Lazăr Șăineanu, *Dicționar(ul) universal al limbii române*, publicat din 1896 până în 1943 în 9 ediții (Craiova). Conține foarte multe neologisme. • I.A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (Partea I – *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.A. Candrea și Partea a II-a – *Dicționar istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu), București, [1926-1931] este un fel de „Larousse" românesc. Partea lingvistică redactată de I.A. Candrea are calități remarcabile; cuvintele aparțin atât limbii literare contemporane, cât și limbii vechi sau unor graiuri. Definițiile și explicațiile semantice date sunt, în general, riguroase, bazate pe citate bogate și variate (sunt indicate și etimologii, deși obiectivul autorilor este explicativ). Dintre neologismele înregistrate unele nu au fost și nu sunt folosite. • August Scriban, *Dicționarul limbii române (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iași, 1939. • *Dicționarul limbii române literare contemporane*, coordonator Dimitrie Macrea, Editura Academiei RPR, București, 4 vol., 1955-1957, este bogat în explicații privind sensurile, se indică aproape curent restricțiile lor contextuale și se ilustrează cu contexte (unele citate din textele epocii fiind azi depășite). 3. Dicționarele *mixte* îmbină obiectivul epxlicativ cu cel etimologic. Se înscriu aici, în primul rând, dicționare elaborate la cererea Academiei Române: • A.T. Laurianu și I.C. Massimu au scos,

între 1871 și 1876, *Dicționarul limbei române*, două volume cu cuvinte de origine latină; al treilea se intitulează *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a română, străine prin originea sau forma loru cumu și cele de origine indouiosa*. Orientarea latinistă este exagerată la maximum, nu numai în ce privește etimologiile, ci și sub aspectul fonetismeor și al ortografiei. • B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomurile I-III; literele A-B (până la *bărbat)*, București, Socec, 1885-1893. Articolele de dicționar având o amploare exagerată și un caracter enciclopedic, lucrarea nu reprezintă un dicționar propriu-zis. • Activitatea de elaborare a unui dicționar al Academiei este continuată de A. Philippide (1897); care adaugă o mare cantitate de citate noi la materialul cules de Hasdeu (din texte din sec. XVI-XIX). Redactează literele A, B, C și o parte din D. • Din 1906 activitatea este continuată de S. Pușcariu împreună cu o serie de cercetători, care publică *Dicționarul limbii române – seria veche* (DA), literele A-*De;* F- *Lojniță*. Se dă traducerea sensurilor în limba franceză; bogatele citate cu care se ilustrează sensurile sunt ordonate cronologic. • După crearea Academiei RSR, se lucrează în continuare la acest dicționar în mai multe echipe (la București, Cluj, Iași); se revizuiesc literele redactate; se reiau literele neredactate încă în varianta nouă a *Dicționarului limbii române* (DLR), apărut în fascicole de la M încolo. Alte dicționare *mixte*, independente de activitatea Academiei sunt: • H.T. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, Staatsdruckerei, 4 vol., 1903-1925; este un titlu modest pentru o operă lexicografică importantă, considerată ca una dintre cele mai bune. Are o concepție științifică, ia în considerație toate aspectele limbii noastre (cu excepția neologismelor). Definițiile și explicațiile de toate tipurile sunt date în limba germană. Partea etimologică este cea mai serioasă. • *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), apărut la Editua Academiei RSR, 1975, 1984, cu un supliment în 1988, reeditat în 1996 sub redacția lui I. Coteanu este bogat în explicațiile privind sensurile, deși fără contexte, iar etimoanele sunt indicate fără comentarii. • Vasile Breban, *Dicționarul general al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, două ediții, 1987, 1991 este concis, dar cuprinzător în ceea ce privește descrierea sensurilor. Mai ales ultimele două dicționare sunt dominate de concepția polisemică (vezi POLISEMIE). B. Dicționarele *speciale* sunt dicționare care își propun obiective lingvistice mai mult sau mai puțin determinate și diferite: • Alphonse Juilland, P.M.H. Ewards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Romanian Words*, London, The Hague, Paris, Mouton & Co, 2 ed., 1865, 1975; • *Dicționar invers*, Editura Academiei RPR, 1957, înregistrează cuvintele în ordinea alfabetică a finalelor, ceea ce oferă un bun material pentru studiul sufixării* sau al altor aspecte lingvistice: • *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacția lui T. Vianu, Editura Academiei RSR, București, 1968; • *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, de M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Crașoveanu, Livia Vasiluță, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978 prezintă cuvinte grupate tematic, cu familii de cuvinte, cu delimitări pe părți de vorbire, cu sinonime. C. Dicționarele *bilingve* au obiectivele practice ale învățării unei limbi și sunt de amploare diferită; se deosebesc în funcție de limbile cu care este pusă în relație româna. Dintre numeroasele dicționare de acest fel menționăm câteva: • *Dicționar german-român*, coord. Mihai Isbășescu și Maria Iliescu, Editura Academiei RSR, 2 ed., 1966, 1968; • *Dicționar englez-român*, red. responsabil L. Levițchi, Editura Academiei RSR, 1974; • G. Guțu, *Dicționar latin-român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1983; • Mihai Anuței, *Dicționar român-german*, Editura Științifică, București, 2 ed., 1990, 1996. • *Dicționar român-francez*, Marcel Saraș, Ed. Fundației Culturale Române, 1993.

A.B.V.

DIDASCALIE

În Antichitate, suma instrucțiunilor date de autorii dramatici actorilor; în literatura dramatică modernă, parte a textului care cuprinde indicațiile scenice, situată de obicei în paranteză, înaintea replicilor propriu-zise: RICA *(Coboară încet pe fereastră pe unde a ieșit; este prăfuit de var, ciment și cărămidă; părul îi este în neorânduială; pălăria ruptă; e galben și tras la față; tremură și i se încurcă limba la vorbă; i se nălucește a spaimă din când în când și îl apucă slăbiciune la încheieturi).* „Am scăpat până acum! Sfinte Andrei, scapă-mă și de acu încolo:

sunt încă june!" (Caragiale). Limitate ca dimensiuni în teatrul clasic, didascaliile tind să se extindă în perioada modernă și contemporană (în cazuri extreme și experimentale, până la acoperirea totală a textului operei dramatice); să se compare, în literatura română, didascaliile din piesele lui V. Alecsandri cu cele din teatrul lui Camil Petrescu. • Funcția esențială a didascaliei în text este dezambiguizarea prin adaosuri explicative (Sanda Golopenția): a) precizează cine vorbește în cadrul dialogurilor și cui se adresează, atunci când în scenă se află mai multe personaje (determină sursa locutorie). CHIRIAC *(repede, fără s-o lase din brațe, merge spre fereastră).* „Nu-i nimic! Trece la posturile dinspre Marmizon... *(către jupân Dumitrache, pe fereastră)* Dumnetea ești, jupâne?" (Cragiale); b) situează contextul* în care se desfășoară dialogurile și, în general, acțiunea dramatică: ZIȚA: „Nu mai spune țato, că mor!" *(se aude o dărâmare de scânduri)* (Caragiale); c) descrie anumite acțiuni non-verbale care însoțesc, întrerup ori substituie dialogurile: ANDREI *(surprins, împleticit):* „Mă voi urca la mine și îmi voi zbura creierii". *(Învins, descompus, Andrei se prăbușește a doua oară. Îi cade cartea din mână. I se pare că o lumină ciudată s-a făcut în iatac. Are impresia că luptă cu alte forțe decât ale acestei femei. Cu privirea înghețată, înfiorat, se sprijină de pian).* IOANA: „Ei, ce zici? Ce mai zici?" (Camil Petrescu).

M.M.

DIEGETIC,-Ă

În naratologie*, trăsătură caracteristică și element al structurii narative care ține de diegeză*, deci de suita evenimentelor reale ori fictive relatate într-o povestire; ceea ce se raportează la sau aparține *istoriei* (vezi DIECEZĂ). • În tehnica narației* „cu cadru", în care o povestire include una sau mai multe alte povestiri, apare o diferență de nivele narative care presupune existența a două tipuri de narație: *extradiegetică* – actul literar realizat la primul nivel, anarația-cadru, și *intradiegetică* – suita evenimentelor povestite în narația inclusă, deci situate la un al doilea nivel (G. Genette). În opera lui M. Sadoveanu *Hanu-Ancuței*, de ex., narația introductivă a volumului (aparținând autorului-narator) se află la nivel *extradiegetic*, iar fiecare dintre povestirile incluse (având naratori diferiți) sunt *intradiegetice*. • Din punctul de vedere al vocii* narative predominante în text, narația poate fi *autodiegetică*, atunci când naratorul este eroul propriei sale povestiri și relatează la pers. I; se află în această situație narațiile de tip memorialistic, autobiografiile fictive și confesiunile romanești. Romanele *Gil Blas* de Lesage ori *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe sunt exemple de narație autodiegetică. Narația autodiegetică este sursa unor trucaje compoziționale, bazate pe relatarea autobiografică la pers. I, alternată cu povestirea obiectivă la pers. a III-a. Vezi, de ex., alternanțele de persoană în romanul lui Camil Petrescu *Patul lui Procust:* pers. I apare în scrisorile incluse (cu autori diferiți) în jurnalul lui Fred Vasilescu și în subsolul autorului. Dar aceleași personaje, uneori în legătură cu aceleași evenimente relatate, sunt desemnate sub forma pers. a III-a în povestirile celorlalți eroi despre ele. Rezultă o structură narativă foarte complicată, în partea autodiegetică, care ambiguizează perspectiva asupra *istoriei*, suită a evenimentelor relatate.

M.M.

DIEGEZĂ

În naratologie*, termen care desemnează o înlănțuire de acțiuni relatate în povestire. În terminologia Școlii formaliste ruse, se stabilea distincția dintre *istorie* (ansamblul evenimentelor povestite), *povestire* (discursul*, oral sau scris, care le redă) și *narație** (actul real ori fictiv care produce acest discurs, acțiunea însăși de a povesti). Diegeza, termen al naratologiei contemporane introdus de E. Souriau, corespunde, în parte, *istoriei* din analiza formaliștilor ruși (fr. *diégèse*, engl. *diegesis).* În accepția rafinată a lui G. Genette, diegeza nu e doar *istoria* propriu-zisă, ci *universul* spațial și temporal desemnat de povestire, în sensul în care se vorbește de „universul unui scriitor", ori al „unei opere literare". • Este recomandabil să se evite confuzia cu termenul *diegesis*, care trimite la teoria aristoteliciană a modalităților de reprezentare, opunându-se *mimesis*-ului: *diegesis*-ul este relatarea pură (fără dialog), în timp ce *mimesis*-ul denumește modalitatea dramatică de reprezentare, orice inserție dialogală în narație, care astfel devine o formă mixtă de povestire. Raportul *diegesis/mimesis* se suprapune peste raportul *evenimente/cuvinte.* Vezi și NARAȚIE.

M.M.

DIEREZĂ

Tratamentul bisilabic al unei secvențe vocalice formate din două elemente ale unei singure silabe. Fenomenul opus dierezei este sinereza*. În limba română diereza este rară; la nivelul limbii literare, ea se întâlnește în articularea unor substantive: *leu/le-ul, zeu/ze-ul.*
Vezi SINEREZĂ.

C.C.

DIEZAT, -Ă

Sin. *palatalizat** (**consoană ~**). În lingvistica românească, termen introdus de Emil Petrovici în descrierea sistemului consonantic al românei (vezi CONSOANĂ). Identificarea unei serii a consoanelor diezate în română este rezultat al interpretării secvenței [consoană + [i] asilabic] în poziție finală drept monofonematică (consoană diezată) și a secvenței [consoană + e̯a] drept bifonematică (consoană diezată urmată de vocala [a]). Pseudo-*i* final precum și [e̯] ar constitui mărci ale unei corelații* de timbru: corelația de diezare.

L.I.R.

DIFERENȚIERE

În fonetică, diferențierea reprezintă un anumit tip de disimilare* care se produce între sunetele alăturate: *sâmt* (pentru *sunt).* Diferențierea poate avea loc și între sunete învecinate în fonetică sintactică: *tod dim zmântână / tot din smântână* și este rezultat al coarticulației.

C.C.

DIFTONG

Fonetic, secvență constituită dintr-o vocală* și o semivocală*. Componentele unui diftong aparțin aceleiași silabe și sunt pronunțate cu o singură tensiune musculară. Dependența dintre acestea este reflectată de anumite particularități de realizare fonetică. În română, de ex., pronunțarea vocalelor din anumiți diftongi se adaptează, sub aspectul localizării, la aceea a semivocalelor. Astfel, după semivocalele [e̯, i̯], vocalele [a, o, u] au o pronunțare anteriorizată, iar după [o̯, u̯], vocalele [a, ă, î] au o pronunțare labializată. În funcție de poziția semivocalei față de vocală, se distinge între diftongi *ascendenți* (semivocala precedă vocala) și *descendenți* (semivocala apare după vocală). În română, sistemul diftongilor este mult mai bogat decât în celelalte limbi romanice. Româna posedă 9 diftongi ascendenți: [i̯a, i̯e, i̯o, i̯u, u̯a, u̯ă, e̯a, e̯o, o̯a] și 14 diftongi descendenți: [a i̯, ă i̯, î i̯, e i̯, i i̯, o i̯, u i̯, a u̯, ă u̯, î u̯, e u̯, i u̯, o u̯, u u̯]. În anumite limbi, dar regional și în română, există diftongi *egali*, care creează impresia acustică a unei vocale ce își schimbă timbrul în cursul emiterii (de ex., în anumite graiuri din Transilvania, apare diftongul egal [o͡a]). Interpretarea fonologică a diftongilor este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. În descrierile mai vechi ale românei (A. Graur și A. Rosetti), diftongii [e̯a] și [o̯a] au fost considerați secvențe monofonematice, pe baza identificării unor raporturi de comutare* între aceștia, precum și cu vocala [a] (cf. perechi minimale ca: *teacă/toacă/tacă; roagă/ragă; leasă/lasă* etc. Majoritatea descrierilor atribuie însă diftongilor statutul unor secvențe bifonematice. Vezi și SEMIVOCALĂ.

L.I.R.

DIFTONGARE

Transformare a unei vocale, de obicei accentuate, în diftong*. Fenomenul are loc în procesul evoluției istorice a unui idiom, în vorbirea populară sau regională. Se distinge între o diftongare *spontană*, necondiționată de factori contextuali, și o diftongare *condiționată*, limitată la anumite contexte fonetice. În trecerea de la latină la limbile romanice au fost supuse diftongării vocalele [e] și [o] sub accent. În română, ca și în alte limbi romanice, se constată diftongarea spontană a lui /ĕ/ sub accent (lat. *fĕrrum* > rom. *fier;* lat. *pĕllem* > rom. *piele;* lat. *fĕlem* > rom. *fiere* etc). Diftongarea lui [ē] și a lui [ó] din latină este condiționată, pentru română, de natura vocalei din silaba următoare: ē> *e̯a* și *ó* > *o̯a* numai dacă silaba următoare conținea vocala [a] sau [e] (lat. *sēra* > rom. *se̯ară;* lat. *lēgem* > rom. *le̯age;* lat. *móla* > rom. *mo̯ară;* lat. *sólem* > rom. *so̯are* etc.). Vezi și METAFONIE. În limba vorbită, există o tendință încă activă de diftongare a vocalelor [e] și [o] sub accent, condiționată contextual (vezi forme ca: *grotească, livrească, evoacă, coastă* „costă", *pedagoagă* etc.). Graiurile regionale cunosc, de asemenea, fenomene specifice de diftongare. În graiurile din aria sudică a dr., de ex., a apărut, prin anticiparea* lui *-i* de la plural, diftongul *îi*, în cuvinte de tipul *câine, pâine, mâini* și, prin analogie, în adverbul *mâine.* În graiurile din Oltenia mai ales, feno-

menul s-a extins (vezi forme ca: *straichină, ureiche, oichi, păduiche).*

L.I.R.

DIGLOSIE

1. În lingvistica franceză, folosit ca sinonim total sau parțial al termenului bilingvism*, desemnează fie practica utilizării în comunicare a două limbi diferite, fie un caz particular de bilingvism, presupunând inegalitatea de statut a celor două limbi în uz (una fiind limbă națională, cealaltă – limbă regională; de ex., franceza și catalana, basca, bretona, provensala etc.). **2.** În lingvistica americană, *diglosie* și *bilingvism* sunt termeni distincți. Definită și descrisă de Ch. Ferguson, diglosia constă în folosirea într-o comunitate* lingvistică a două varietăți ale *aceleiași* limbi, diferențiate ca mod de achiziție*, funcție, prestigiu, tradiție literară și standardizare. Una dintre varietăți, cea joasă (engl. *low)*, reprezintă forma locală de comunicare, însușită de copii în familie, destinată prin excelență conversației curente, în care se realizează însă și creații folclorice. Cealaltă, varietatea înaltă (engl. *high)*, însușită mai târziu, prin intermediul școlii (și, de aceea, considerată o variantă suprapusă), sub forma unor reguli și norme de imitat, este folosită exclusiv în situațiile* de comunicare cu caracter formal, caracterizându-se printr-un grad foarte ridicat de codificare. Ca vehicul al unui vast corpus de literatură scrisă (uneori dintr-o perioadă foarte veche), această varietate este singura investită cu prestigiu de către vorbitori. • Sub aspect lingvistic, varietățile aflate în relație diglosică pot prezenta grade variabile de diferențiere. La nivel lexical, pe lângă clase de cuvinte specifice fiecăreia, pot exista și sinonime caracterizate printr-o specializare funcțională strictă. Varietatea înaltă poate prezenta categorii gramaticale necunoscute celei joase, particularități de topică, reguli foarte precise de folosire a conectivelor*. Fonologic, cele două varietăți ilustrează un sistem unic, cu realizări fonetice diverse. • Diglosia caracterizează, de ex., situația lingvistică din țările arabe, din Grecia, din cantoanele elvețiene în care se vorbește germana, din Haiti, dar și situația din vestul Romaniei, în evul mediu, când latina era limba folosită în scris și în împrejurări oficiale, iar idiomul romanic local – în conversația curentă. • Relația diglosică este deosebită de aceea dintre varianta literară și variantele regionale ale unei limbi. Pe de o parte, pentru că specializarea funcțională a acestora nu este atât de strictă, pe de alta, pentru că varianta literară coincide adesea în cea mai mare parte cu un anumit dialect sau grai, folosit într-o comunitate ca formă de comunicare curentă. • Diglosia se caracterizează prin stabilitate temporală. Există însă tendința de a depăși inconvenientele pe care le implică această situație prin crearea unor forme intermediare de limbă, bazate pe varietatea colocvială, dar cu numeroase împrumuturi lexicale din varietatea de prestigiu (de ex., limba presei în Grecia, care combină elemente din *katharévusa* (varianta de prestigiu) cu elemente din *dhimotiki* (varianta colocvială).

L.I.R.

DIGRESIUNE

În naratologie*, întrerupere/ alterare a secvenței narative lineare, prin introducerea unor elemente străine în cursul relatării. Acestea pot fi: intervenții ale autorului, care apelează la considerații generale; maxime* sau aserțiuni legate de desfășurarea acțiunii relatate; narații intercalate după tehnica „povestirii în povestire"; comentarii în legătură cu personajele, pregătind ori însoțind apariția acestora în scenă. Element marginal al narației, digresiunea se poate realiza și ca descriere*. • În proza europeană a secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea, digresiunile punctează obligatoriu narația, oprind – prin paranteze uneori ironice – cursul diegetic: ele sunt semnalate de scriitor și asumate explicit. În proza contemporană, digresiunile se includ în corpul narațiunii, iar frontiera dintre digresiune și fluxul narativ principal are tendința să se estompeze. În literatura română, exemplul extrem de digresiune îl constituie eseul lui Al. I. Odobescu *Pseudokinegetikos*; ex.: **Să sărim acum pe nerăsuflate din literatura cinegetică a anticilor în sfera artelor vânătorești tot la dânșii;** *Dar iată acum,* **fără veste, un nou orizont artistic ce mi se deschide,** *tot pe tărâmul vânătoriei! Zău! Când pleacă omul la vânătoare, nu știe de unde-i sare iepurile! Am zis până aici multe – ba chiar prea multe – despre litere și poezie, despre sculptură și muzică; am zis și câteva despre gravură, întrucât acestea toate se ating de arta cinegetică; dar nu știu cum s-a întâmplat de a rămas pictura cu totul înlăturată* **din cărarea mult cotitei mele colinde de vânător – hoinar** (Odobescu).

Vezi și ANISOCRONIE.

M.M.

DIMINUTIV (SUFIX ~)
Clasă de sufixe* lexicale care, atașate la substantive, adjective și, foarte rar, la pronume/adverbe dau naștere la aceleași părți de vorbire care exprimă în plus o micșorare a obiectului, a persoanei sau a calității: *umeraș, pieptăreș, buchețel, bețișor, dulăpior, verișor, albiniță, guriță; frumușel, mititel, singurel, roșior.* • Unele diminutive arată numai o asemănare între noțiunea exprimată de ele și aceea a primitivului: *albăstriță, lăcrămioară, rotunjor* „aproape rotund". • Alte diminutive se apropie ca sens de augmentative* (cărora li se opun, în mod obișnuit, ca sens): *are cincizeci de* **anișori** (termenul folosindu-se mai puțin despre un copil sau un adolescent), *a petrecut* **nopticica** *întreagă, muncește toată* **ziulica**, sensul fiind subliniat de context. Principalele sufixe diminutive (cu un randament mare, ca și în alte limbi romanice, cu excepția francezei) sunt: *-aș (guleraș, motănaș, unchiaș, golănaș), -el (degețel, nepoțel, sufletel* – substantive; *bătrânel, ușurel* – adjective; *încetinel, copăcel* – adverbe), *-ic, -ică (bucățică, bunică, vițică* – substantive); *frumușică, mititică* – adjective), *-ior (oscior, pantofior* – substantive; *bălăior, roșior, tărișor* – adjective; *bunișor, repejor* – adverbe), *-iță (albiniță, codiță, copiliță, ușiță* – substantive), *-uc (lănțuc*, substantiv; *grăsuc* – adjectiv), *-uș (albuș, gălbenuș), -uț, -uță (bănuț, pătuț, cănuță, cafeluță* – substantive; *mătăluță* – pronume). Există sufixe diminutive care se combină cu alte sufixe sau elemente, dând naștere unor variante ori compuse: *-icel (firicel), -ușel (mielușel), -uțel (bănuțel).* Majoritatea (dar nu neapărat toate) sufixelor diminutive exprimă o valoare afectivă, care (fără să fie prevăzută de anumite norme) redă diverse reacții emotive, în general pozitive (tandrețe, simpatie, duioșie). *Cocuța, Ionică, Joițica;* mult mai rar redă valori peiorative – *profesoraș*, depreciative – *revistuță;* compătimire – *slăbuț, prostuț*, dispreț – *cărțulie*, ironie – *fudulache, mititelul.* • Unele diminutive se repartizează după valori sociale, cum ar fi cele de la *Maria: Măriuca, Măriuța* au aspect rustic, *Marița* periferic, *Maricica* cu pretenții. • Vorbirea familiară și cea populară sunt bogate în diminutive, de ex. *curățel* și *spălățel: tânărul cutare e foarte* **spălățel**, *fata asta e tare* **spălățică**, unde adverbele *foarte* și *tare* pe lângă adjectivele diminutivate nu indică un grad redus sau o proporție mai mică a calității, ci o nuanță de simpatie și de familiaritate din partea subiectului vorbitor.

A.B.V.

DINAMIC,-Ă
I. 1. Dinamică a limbii Variație a unei limbi atât în *diacronie**, deci în evoluția ei de la o etapă istorică la alta, cât și în *sincronie**, adică în manifestările ei sincronic diversificate. Conceptul este mai cuprinzător și mai complex decât conceptele înrudite: evoluție a limbii și variație* lingvistică. Dinamica limbii trebuie înțeleasă ca efect obligatoriu și necesar a ceea ce E. Coșeriu numește creativitate (vezi CREATIVITATE$_2$), care, alături de alteritate, reprezintă cele două principii universale, opuse și totuși coexistente, din funcționarea limbajului uman. Primul privește limba ca activitate creatoare a indivizilor care o folosesc, fiind responsabil de aspectele ei de variație și de diversificare, iar al doilea o privește destinată și altora, deci orientată spre interlocutori, fiind responsabil de aspectele ei de omogenitate și de invarianță. • În *diacronie*, dinamica limbii înseamnă transformările ei succesive, determinate fie de evoluția internă, deci de evoluția propriului sistem lingvistic, fie de factori externi, de factori istorici sau culturali, cum ar fi: unificarea sau dezmembrarea teritorială, contactul dintre limbi, direct sau indirect, contribuția expresă a unor personalități culturale, în condiții istorice date, la impunerea unei norme lingvistice etc. • În *sincronie*, dinamica limbii înseamnă diversificarea manifestărilor unei limbi la un anumit moment din evoluția ei, explicabilă prin numeroși factori: factori geografici, spațiali, având ca efect varietățile teritoriale ale unei limbi – subgraiuri, graiuri, dialecte, ceea ce este cunoscut sub numele de *variație diatopică**; factori socio-culturali, având ca efect diferențe lingvistice pe grade de instrucție și de cultură, pe sexe, pe generații, pe mediu urban/rural de utilizare a limbii, incluzându-se aici și varietățile stilistice funcționale (așa-numitele „stiluri* funcționale"), ceea ce este cunoscut sub numele de *variație diastratică**; factori de expresivitate, având ca efect variațiile cu funcție expresivă (vezi, de ex., limbajul poetic*), și factori pragmatici, determinând diferențe lingvistice în funcție de situația de comunicare, precum și de intenția și de efectul urmărite de locutor asupra interlocutorului, ceea ce a fost numit *variație diafatică** (ulterior, *dia-*

fazică, E. Coșeriu, 1993 și 1994); prin mișcarea sistemului însuși, ca manifestare a fenomenului de „diacronie în sincronie", al cărui efect este coexistența, în aceeași perioadă istorică, a formei lingvistice vechi, pe cale de a ieși din uz, și a celei noi, pe cale de a fi adoptată, într-un raport de variație liberă*, înclinând, de la o persoană la alta, de la un mediu lingvistic la altul, spre forma veche sau spre forma nouă; prin tendințe general lingvistice, cum ar fi: tendința de simplificare și de eliminare a elementelor redundante și recuperabile semantic sau, dimpotrivă, de marcare redundantă a unor categorii față de care o anumită limbă este deosebit de sensibilă; tendința de variație a exprimării, al cărei efect este obținerea, prin deplasări și reorganizări sintactice, de structuri sinonimice; tendința de gramaticalizare* a structurilor sintactice libere, al cărei efect îl constituie pierderea, în grade diferite, a autonomiei* elementelor componente și transformarea grupurilor în locuțiuni*, iar a componentelor, în afixe* flexionare etc. Toate aceste tendințe, sesizabile în sincronie, au efecte definitive (de cliticizare* a unor elemente, de gramaticalizare totală a altora) numai în timp, uneori, în decursul unor lungi perioade istorice. Ideea „diacroniei în sincronie" și conceptul funcționalist al lui A. Martinet de „sincronie dinamică" (vezi FUNCȚIONAL$_1$) merg în aceeași direcție: același fenomen de variație, în același moment istoric, poate fi urmărit în relații sincronice cu alte fenomene, dar și în tendințele lui de „devenire" istorică (vezi și VARIAȚIE). **2. Studiul limbii din perspectivă** ~ Modul în care diversele teorii și școli lingvistice au conceput dinamica limbii și au inclus-o în sfera lor de interes, iar, pentru modelele lingvistice moderne, modul în care și-au propus captarea variației și a dinamicii limbii și procurarea explicațiilor pentru aceste fenomene. Diversele școli lingvistice, acceptând ca loc comun ideea că limba, dacă nu este artificială, este un organism viu, în continuă mișcare și diversificare, au conceput totuși diferit dinamica limbii (ajungându-se ca perspective total opuse să se numească dinamice) și au cuprins-o diferit în cercetarea lingvistică, unele fiind orientate explicit spre mișcarea istorică a limbii, altele, spre diversificarea ei sincronică, iar altele, dimpotrivă, spre manifestările ei statice invariante. **a.** Pentru neogramatici, perspectiva dinamică se restrânge la studiul diacronic al limbii și, aproape exlusiv, la schimbările lingvistice ca efect al acțiunii legilor* fonetice. **b.** Perioada structuralismului* timpuriu (mai ales, descriptivismul* american al anilor 1933-1955) se caracterizează prin exclusivitatea cercetărilor de tip descriptiv-static, adică de radiografiere a situației surprinse la un moment dat la nivelul sistemului, și nu al variației lingvistice. „Limba" este privită ca un sistem static de unități discrete*, care funcționează în sincronie în virtutea relațiilor stabilite între ele; aspectele dinamice sunt limitate la vorbirea individuală, aparținând „vorbirii"*, și nu interesează decât accidental pe lingvist. • Dacă viziunea asupra sistemului este statică, noutatea structuralismului constă în introducerea unei perspective dinamice în descoperirea sistemului, care, ascuns în dosul faptelor de uzaj, trebuie descoperit prin operații succesive de aproximare. Acum apare, pentru prima dată, ideea posibilităților multiple de interpretare pentru aceeași realitate lingvistică, precum și ideea de evaluare* a soluției de interpretare. **c.** Pentru N. Chomsky și generativismul standard, competența* este concepută dinamic, în sensul că ea face posibilă întrebuințarea la infinit a mijloacelor finite sau, altfel spus, producerea nelimitată de structuri sintactice corecte într-o limbă dată. În mecanismul formal (gramatica) pe care Chomsky îl propune, caracterul dinamic al competenței se manifestă, pe de o parte, prin recursivitatea* regulilor, care face posibilă reluarea ciclului de derivare, iar pe de altă parte, prin regulile de transformare*, care dau socoteală de mișcarea structurilor sintactice. **d.** Teoria GB*, ca model generativ, continuă a fi un model de tip dinamic, în accepția gramaticii generative clasice (vezi **c.**): ca model al competenței lingvistice, GB este capabil să explice capacitatea generativă nelimitată a vorbitorului; ca model transformațional (chiar dacă totul se reduce la deplasarea* lui α), GB are posibilitatea să explice relațiile sintactice dintre structuri și trecerea de la o structură la alta. • Față de modelul standard, GB dispune de mecanisme suplimentare pentru captarea și explicarea variației lingvistice. Distincția GU (= gramatică universală) vs. variație parametrică dă seama de diversificarea structurilor sintactice din limbile particulare în raport cu cadrul teoretic general al GU, iar distincția gramatică *a centrului* (engl. *core grammar)* vs. *periferia* gramaticii asigură cuprinderea elementelor variante, deosebite de la un vorbitor la altul, în funcție de experiența lui lingvistică, de capacitatea lui intelectuală, de

gradul de instrucție etc., elemente considerate, tocmai prin această utilizare selectivă și diversificată, drept elementele marcate* ale gramaticii. e. Paralel cu etapa chomskyană, orientări complementare generativismului de tipul pragmaticii* și al sociolingvisticii* deplasează interesul cercetătorului de la studiul propoziției privite dintr-o perspectivă predominant statică, spre studiul enunțării*, adică al actului de comunicare, care, prin natura lui, este procesual (durează în timp) și dinamic (la fiecare enunțare, participanții sunt diferiți, iar situația de comunicare, alta). Această deplasare de interes a însemnat, implicit, evidențierea mișcării și a diversificării sincronice a limbii în dauna laturii ei invariante; a însemnat, de asemenea, schimbarea modului de concepere a dinamicii limbii, deplasând-o de la nivelul creativității competenței lingvistice, deci al posibilităților infinite de producere, la nivelul creativității performanței, deci al posibilităților nelimitate de variere a structurilor în funcție de participanții la actul de comunicare, de intențiile de comunicare, de situațiile speciale în care se comunică. **II. 1. Accent** ~ În fonetică, sinonim cu accent* *de intensitate*. **III. Verb** ~ Clasă semantică de verbe incluzând în matricea lor semantică semul* [+ Dinamic]; sinonim *verb de schimbare de stare**. Intră, în această clasă, verbe dinamice primare *(a deveni* și sinonimele lui: *a se transforma, a se preface în)* și verbe dinamice derivate, încorporând, în matricea lor semantică, un predicat dinamic primar (este cazul verbelor eventive*, când „schimbarea de stare" privește subiectul: *se îmbolnăvește* „devine bolnav", *slăbește* „devine slab", sau al verbelor factitive*, când „schimbarea de stare" privește obiectul: *ceva l-a îmbolnăvit* „l-a făcut să devină bolnav") (vezi EVENTIV; FACTITIV). **IV. Reflexiv** ~ În gramatica limbii române, termen prin care se desemnează o specie sintactico-pragmatică de verbe reflexive*, cu clitic* reflexiv (cu formă de acuzativ sau de dativ) obligatoriu, a cărui ocurență înseamnă nu numai o trăsătură sintactică inerentă* [+ Refl–], ci și o încărcătură pragmatică specială: participarea intensă și interesată a subiectului. • Sunt prezente în orice variantă stilistică a limbii române (vezi: *a se gândi, a-și imagina)*, dar circulă cu predilecție în variantele puternic marcate stilistic: populară, familiară, argotică *(a se chirchili, a se crăci, a se cărăbăni, a se holba)*.

G.P.D.

DIRECT,-Ă

1. Complement/Obiect ~ Unul dintre determinanții verbali necircumstanțiali (sau, în gramatica *modernă*, unul dintre complemente* sau dintre argumente*, în opoziție cu *circumstanțialele**), aflat într-o relație semantică și sintactică foarte strânsă cu regentul – un verb tranzitiv* sau, prin analogie, o interjecție cu regim tranzitiv- , căruia îi impune cazul acuzativ* și îi atribuie un rol tematic*. În funcție de semantica inerentă a regentului, complementul direct primește unul dintre rolurile: pacient* (ex. *citește* o **carte**), rezultat* (ex. *construiește* **un pod**), experimentator* (ex. **mă** *doare capul;* **mă** *uimește ceva)*, țintă* (ex. **Mă** *ajunge din urmă);* în funcție de organizarea sintactică proprie unei limbi, se poate actualiza prin complement direct și locativul impus de unele verbe „de mișcare" (vezi fr. *longer* **les murs**; *côtoyer* **la rivière**). Este imposibilă apariția agentului* și a cazului instrumental*, coocurent cu agentul, exceptând situațiile speciale ale construcțiilor cauzative*/factitive perifrastice, unde același argument funcționează ca pacient, în raport cu primul verb, cel cauzativ, și ca agent, în raport cu al doilea (ex. *l-am făcut* / *l-am determinat* / *l-am pus* / *să alerge)*. • În numeroase limbi, complementul direct este legat direct, neprepozițional, deosebindu-se de subiect nu numai prin lipsa acordului, ci și printr-o marcă specială: fie o marcă flexionară de caz (în limbi sintetice*, de tipul latinei), fie prin postpoziție obligatorie față de verb (vezi cazul francezei). • În română, unde nominativul și acuzativul, cu câteva excepții din flexiunea pronumelui personal, au forme omonime* și unde topica este liberă*, s-au creat procedee sintactice speciale de marcare a complementului direct: construcția cu pe și dublarea* clitică. Aceste mărci, însă, nu caracterizează toate aparițiile complementului direct, ci numai, restrictiv, anumite construcții, îndeplinind, concomitent, și alte funcții decât cea de distingere a complementului direct de subiect. Astfel, construcția cu pe funcționează și ca marcă suplimentară de determinare* (ca și dublarea, de altfel), și ca marcă a categoriei animatului* (vezi ANIMAT$_3$; DETERMINARE$_1$; (GEN) PERSONAL). Crearea unei mărci prepoziționale cu funcții multiple: sintactice și semantice este efectul acțiunii a trei tendințe manifestate constant în evoluția limbii române: o tendință de extindere a marcării analitice* a funcțiilor sintactice; o tendință de marcare suplimentară, redundantă, a de-

terminării; o tendință de marcare gramaticală a clasei numelor de persoană. Transformarea lui pe, la origine marcă circumstanțială locativă, într-o marcă a unuia dintre cazurile cele mai abstracte, acuzativul, și a funcției sintactice legate de acesta este un argument pe care istoria limbii române îl poate oferi susținătorilor teoriei localiste* a cazurilor (vezi CAZ_{III}; (TEORIE) LOCALISTĂ). • **Dublu complement/obiect** ~ Construcție existentă în latină, păstrată în mică măsură în limbile romanice (se menține, pentru câteva verbe, în română), caracterizată prin coocurența, în relație cu același verb, a două complemente, unul al „persoanei", altul al „obiectului", complemente legate direct de regent. Spre deosebire de construcția latinească, unde ambele complemente au o formă flexionară de acuzativ (vezi *puer***os** *doceo grammatic***am**), în română, numai unul, cel al „persoanei", este marcat neechivoc pentru acuzativ, acceptând dublarea* printr-un clitic* cu formă de acuzativ (ex. ***l**-am învățat* **carte**); celălalt este nemarcat și nu acceptă pronominalizarea* prin clitic. • Luând în considerație următoarele diferențe de manifestare: cele două complemente nu admit coordonarea; numai unul dintre complemente acceptă pasivizarea* (**el** *a fost învățat carte);* – cele două complemente primesc roluri tematice* diferite (Verb-Beneficiar/Țintă-Pacient); – româna acceptă, pentru unele verbe, în variație liberă*, și dativul (vezi **îl** *anunț ora plecării* // **îi** *anunț ora plecării)*, structură care, în alte limbi, este corespondentul general al acestui tipar sintactic (vezi fr. *je* **la lui** *enseigne)*, sintaxa modernă românească interpretează cele două complemente ca reprezentând poziții sintactice diferite, pe care le distinge și terminologic: complement/obiect *direct* vs. complement/obiect *secundar*. **2. Propoziție completivă** ~ Realizare propozițională a complementului direct a cărei legătură cu regentul tranzitiv este obligatoriu joncțională; se introduce, în funcție de limbă și de regent, prin unul sau două conective* esențiale (vezi și COMPLEMENTIZATOR): fr. **que**, engl. **that**, rom. **că** și **să**. • O specie aparte de propoziție completivă directă o constituie interogativele* indirecte, legate diferit de regent, după cum este transpusă în vorbire indirectă o propoziție interogativă totală sau parțială (vezi, pentru română, distincția dintre **dacă** și sinonimul lui popular **de**, semnul interogației totale în vorbire indirectă, în raport cu seria de pronume, adjective și adverbe interogativ-relative, mărci ale introducerii în vorbire indirectă a interogației parțiale: *întreabă* **dacă**... vs. *întreabă* **cine / ce / când / unde**...). •Specifică limbii române, în ansamblul romanic, dar și în raport cu alte limbi (vezi engleza), este selecția a două conective: **că** și **să**, primul, ca semn al unei propoziții asertive* în subordonată, iar al doilea, al unei propoziții nonasertive (vezi $ASERTIV_2$). Selecția unuia sau a altuia depinde, pe de o parte, de proprietățile lexicale inerente* ale regentului, cele două conjuncții fiind în distribuție complementară* (vezi: *consideră* **că**..., dar *vrea* **să**...), iar, pe de altă parte, depinde de semantica modală* a completivei, cele două conjuncții fiind acceptate de același regent (vezi: (*a acceptat* **că**.../**să**...). Româna și-a creat un al treilea conectiv: **ca**... **să**, variantă combinatorie* a lui **să**, selectată în condițiile unei propoziții completive directe subjonctive cu subiectul lexicalizat (ex. *vreau* **ca** *Ion să plece)* sau cu alte componente deplasate în antepoziție față de verbul subordonat (ex. *Vreau* **ca** *mâine să plec)* (Vezi COMPLEMENTIZARE). **3. Caz** ~ În limbi analitice* (vezi franceza), cazurile nominativ și acuzativ, legate direct, neprepozițional, de regent, în opoziție cu genitivul și dativul, legate prepozițional și numite *cazuri oblice* (vezi CAZ_{III}). **4. Stil/vorbire** ~ Vezi $STIL_{III}$. **5. Act de limbaj** ~ Act* de limbaj a cărui valoare ilocuționară* este *direct* descifrabilă din forma enunțului. Se opune actului de limbaj *indirect**, a cărui valoare ilocuționară nu are mărci lingvistice specifice, trebuind să fie descifrată de interlocutor din elemente fără transparență lingvistică. Astfel, un enunț de tipul: *Cumpără imediat cartea asta!* are mărci lingvistice *specifice* pentru decodarea lui ca act directiv* (intonația imperativă și forma modului imperativ sunt mărci specifice pentru exprimarea unui „ordin", a unei „comenzi", a unei „cereri", valori ilocuționare reprezentând actul directiv); enunțuri ca: *Îți promit că ajung la timp, Îți mulțumesc pentru ajutor* conțin și ele mărci lingvistice *specifice* pentru decodarea neechivocă a intenției de comunicare, primul decodabil ca act comisiv*, iar al doilea, ca act expresiv* (mărcile sunt de tip lexical și constau în apariția unui verb performativ*, verb care, lexical, exprimă o anumită valoare ilocuționară). Se deosebesc de enunțuri ca: *În clasă este cald și aer închis, iar eu mă simt rău* sau *Ai putea să deschizi fereastra?*, unde intenția de comunicare a unei „cereri" (cererea de

a se deschide fereastra) este exprimată indirect, recurgându-se la mijloace lingvistice nespecifice: la o construcție asertivă, în primul exemplu, și la una interogativă, în al doilea. Vezi ACT; ILOCUȚIONAR; INDIRECT; PERFORMATIV.

G.P.D.

DIRECTIV

Tip de act de limbaj; vezi ACT_{II}; $ILOCUȚIONAR_1$.

DISCONTINUITATE

1. Trăsătură a sistemului* lingvistic derivând din particularitatea de organizare în structuri de unități discrete*, invariante*. Se opune continuu*-ului vorbirii; vezi $DISCONTINUU_1$. **2.** Caracteristică a morfemelor* cu realizare fonetică întreruptă; vezi $DISCONTINUU_2$. **3.** Particularitate a sintaxei limbii vorbite (vezi ORALITATE) constând în „ruperea" organizării sintactice într-un anumit punct al lanțului enunțului* și continuarea după alt tipar / altă schemă de organizare. Întreruperea se obține fie ca urmare a unor intercalări*, fie ca urmare a tematizării*, adică a deplasării* de componente și a așezării lor într-o poziție tematică (vezi (TEMĂ) SUSPENDATĂ), fie ca urmare a unor goluri de memorie, a unor reveniri și autocorecții specifice exprimării orale. Întreruperea are ca efect pierderea controlului vorbitorului asupra *ansamblului* organizarii sintactice. Sinonim cu *anacolut*; vezi ANACOLUT. **4.** În stilistică, procedeu caracteristic prozei moderne (I. Coteanu), constând în întreruperea, în fragmentarea fluxului narativ, obținută prin amestecul tipurilor de vorbiri, schimbarea tipurilor de frază, neglijarea concordanței timpurilor, devieri de legare a deicticelor* și a anaforelor* textuale, fără a afecta coeziunea* textuală.

G.P.D.

DISCONTINUU

1. Se opune lui continuu*, fiind o trăsătură a unităților lingvistice la nivelul sistemului*, deci o trăsătură a invariantelor* în raport cu variantele* lingvistice; sin. *discret* (vezi CONTINUU; DISCRET). **2.** Morfem ~ Morfem* a cărui realizare fonetică este întreruptă; apare, de obicei, în cazul unor mărci suplimentare; împreună cu marca de bază, poate fi interpretat ca morfem discontinuu. Vezi, de ex., deosebirea dintre morfemul de gerunziu *-ând*, realizat fonetic printr-un unic segment continuu, și realizarea întreruptă, alcătuită din două mărci izolate fonetic, a morfemului de infinitiv: a *cânta* (a...a).

G.P.D.

DISCRET

Proprietate a unității lingvistice de a se caracteriza printr-o ruptură de conținut în raport cu unitățile vecine, realizată prin faptul că e distinctă de tot ceea ce ea nu este. • În metalimbajul lingvisticii*, *discret* este sinonim cu *discontinuu**. • În sens specializat, *discret* apare în prozodie* pentru a desemna anumite elemente suprasegmentale*. Vezi FONEM; FONOLOGIE.

A.B.V.

DISCURS

În sens larg, secvență continuă de propoziții sau fraze, structurată și coerentă*; termenul desemnează generic cele mai diverse forme de utilizare a limbii: scrise și orale, dialogice și monologice. O tipologie a discursului se poate realiza în funcție de diferite criterii. După caracteristicile enunțării*, se distinge între discursul centrat asupra emițătorului* și cel adaptat la destinatar*, discursul autonom în raport cu situația de comunicare (de ex., discursul științific) și cel dependent de situație (de ex., conversația*), discursul sărac în indicații asupra enunțării* și cel care se referă continuu la enunțare etc. Primul termen al acestor trei opoziții individualizează formele discursului monologic, termenul al doilea – formele discursului dialogic. Vezi și DIALOG; MONOLOG. • În sens restrâns, termenul este în relație de complementaritate cu text*. Această relație este înțeleasă diferit: a) discursul înglobează numai formele vorbite și/sau dialogice ale limbii, pe când textul este domeniul formelor scrise și/sau monologice. În plus, discursul este definit ca o unitate de nivel transfrastic, pe când textul poate fi constituit și dintr-o singură unitate sintactico-semantică, fără ca aceasta să aibă în mod obligatoriu structura unei propoziții (de ex.: *Intrare, Ieșire, Sfârșit);* b) discursul este actualizarea textului, acesta fiind conceput ca o construcță. Dacă textul este o secvență structurată de expresii lingvistice, discursul este un eveniment comunicativ, manifestat printr-un comportament lingvistic. Este relativ frecventă și folosirea alternativă, ca sinonime, a termenilor *text* și *discurs*. Vezi și $ANALIZĂ_{11}$; TEXT.

L.I.R.

DISIMILARE

Accident* fonetic prin care, într-un cuvânt, un sunet se modifică sub influența unui alt sunet vecin pentru a se diferenția de acesta. Diferitele tipuri de disimilare se stabilesc în funcție de criterii distincte: A. În raport cu natura sunetului care se transformă, disimilarea poate fi: a) v o c a l i c ă : *sămanăm* (pentru *semănăm*), *împodubit* (pentru *împodobit*). Acest tip de disimilare este astăzi mai rar; el apare în puncte izolate, având mai mult un caracter individual. În istoria limbii, prin disimilare vocalică se explică forma actuală a unor cuvinte: lat. *percipere* > rom. *precepe* > *pricepe;* lat. *ceresium* > rom. *cereș* > *cireș;* adesea, în acest caz, disimilarea a fost precedată de o asimilare* (lat. *missellum* > rom. *meșel* > *mișel;* lat. *mixticium* > rom. *mestreț* > *mistreț)* și urmată de o sincopă* (lat. *directus* > rom. *derept* > *direpț* > *drept;* lat. *dirigere* > *derege* > *direge* > *drege);* b) c o n s o n a n t i c ă : *alantăieri* (pentru *alaltăieri*), *scormolit* (pentru *scormonit*). Acest tip de disimilare este mai răspândit, el fiind înregistrat pe arii compacte în ALR (ex. *sclintit* pentru *scrântit*). Consoanele supuse cel mai frecvent disimilării, în româna actuală, sunt: *n, l, r.* Aceeași serie se regăsește și în cele mai multe disimilări petrecute în trecerea de la latină la română: *canutum* > *cănunt* > *cărunt, minutus* > *mănunt* > *mărunt, suspirare* > *suspina, fratrem* > *frate, rostrum* > *rost, inderetro* > *îndărăt, urceolum* > *urcior* > *ulcior* etc. În raport cu distanța la care se găsesc sunetele antrenate în acest accident: a) î n c o n t a c t : *prin* > *pin*: acest tip de disimilare se mai numește și *diferențiere**; b) l a d i s t a n ț ă : *mănunt* > *mărunt.* C. În raport cu numărul trăsăturilor fonetice care se pierd în această modificare: a) p a r ț i a l ă : implică pierderea uneia sau a cel mult două trăsături ale sunetului supus schimbării: *urcior* > *ulcior;* b) t o t a l ă : constă în pierderea tuturor caracteristicilor și determină eliminarea lui din cuvânt: lat. *per extra* > rom. *preste* > *peste.*
Vezi ACCIDENT.

C.C.

DISJUNCTIV,-Ă

1. Coordonare ~ În cadrul unor unități sintactice de același fel, raportul de coordonare disjunctivă indică faptul că unitățile respective se află într-o relație de excludere: *Dormi sau mănânci!; Îmi aduci vin sau bere.* Raportul de coordonare disjunctivă se exprimă prin joncțiune cu conjuncții* specializate sau prin juxtapunere combinată cu joncțiune: *Alergi, mergi sau stai pe loc?* **2. Conjuncție ~** Element de relație (conectiv) prin care se realizează o relație de coordonare disjunctivă: *fie, ori, sau* etc. **3. Propoziție ~** Propoziție care se află într-un raport de coordonare disjunctivă cu o altă propoziție.

C.C.

DISJUNCȚIE

Construcție sintactică încadrabilă în asindet*, având funcția stilistică de dinamizare prin crearea unui ritm* intern al frazei. Spre deosebire de asindet, care presupune suprimarea oricărui fel de element relațional (prepoziții, conjuncții coordonatoare și subordonatoare), doar juxtapunerea realizată prin omiterea conjuncțiilor coordonatoare este considerată disjuncție; ex.: *S-a stins viața falnicei Veneții,/ N-auzi cântări, nu vezi lumini de baluri;/ Pe scări de marmură, prin vechi portaluri,/ Pătrunde luna, înălbind părețiI.// Okéanos se plânge pe canaluri.../ El numa-n veci e-n floarea tinereții,/ Miresei dulci i-ar da suflarea vieții,/ Izbește-n ziduri vechi, sunând din valuri* (Eminescu). • H.Lausberg presupune, pe bună dreptate, și existența unei relații semantice între grupurile de cuvinte separate prin pauză: acestea își corespund între ele și pot avea semnificații asemănătoare (eventual rezultate din reluarea aceluiași cuvânt – și atunci apar figuri ale repetiției*) sau opuse (cuvinte/ sintagme diferite). Disjuncția devine, în acest caz, o figură a sinonimiei* la distanță; ex.: **Redoute** *l'empereur,* **apréhende** *Sévère* [„să-ți fie frică de împărat, să te temi de Severus"] (Corneille); *Caesar,* **beware of** *Brutus,* **take heed of** *Cassius,* **come not near** *Casca,* **have an eye to** *Cinna,* **trust not** *Trebonius,* **mark well** *Metellus Cimber* [„Caesar, ferește-te de Brutus, fii atent la Cassius, nu te apropia de Casca, supraveghează-l pe Cinna, nu te încrede în Trebonius, fii atent la Metellus Cimber"] (Shakespeare).
Vezi ASINDET; POLISINDET(ON).

M.M.

DISLOCARE

1. ~ la stânga / ~ la dreapta Fenomen sintactic de deplasare* a unui component sau a unui grup sintactic pe poziția primului loc în enunț sau a ultimului loc și de așezare a lui într-o poziție pa-

rantetică, adică izolat, rupt sintactic de organizarea enunțului, fie cu scopul stilistic al reliefării* componentului deplasat, fie cu scopul pragmatic al focalizării* interesului comunicativ asupra acestuia. Dislocarea la stânga se deosebește de tematizare* (cu diversele ei realizări sintactice: antepunerea* complementului, ridicarea* unui component din subordonată în regentă, avansarea* unui component), a cărei caracteristică este integrarea elementului/grupului deplasat în structura enunțului, determinând o reorganizare de ansamblu a acestuia. Vezi: **Cât despre Ion,** *pe Ion l-am cunoscut destul de bine*, unde același component apare o dată în ipostaza de element dislocat la stânga, izolat sintactic de structura enunțului, iar a doua oară în aceea de element tematizat (antepunerea complementului direct), integrat în organizarea enunțului; vezi: **Cât despre cărți,** *cărțile sunt greu de citit*, unde nominalul apare atât ca element dislocat, izolat sintactic, cât și ca element tematizat, rezultat din ridicarea subiectului și integrarea lui prin acord* *(cărțile sunt).* • În limbile în care există clitice* pronominale, dar care nu cunosc fenomenul sintactic al dublării* (este cazul francezei), dislocarea este mai frecventă decât în română, unde antepunerea complementului se produce cu integrarea lui sintactică (vezi fr. **Cette chambre,** *je ne la trouvais pas belle* (dislocare la stânga), *Vous me la promettez,* **votre amitié?** (dislocare la dreapta). Vezi DUBLARE; TEMATIZARE. **2.** În stilistică, procedeu constând din modificarea ordinii normale a cuvintelor în sintagmă/propoziție, în vederea obținerii unei valori expresive; dislocarea grupează mai multe figuri* sintactice, identificate în funcție de partea de propoziție care își schimbă locul și de amploarea contextului* antrenat (vezi ANASTROFĂ; HIPERBAT; INVERSIUNE). • Dislocarea se poate produce (I. Coteanu); a) în grupul nominal; **Trandafiri** *aruncă* **roșii** (Eminescu); *La* **pasu-***n frunze-***al fiarei** *flămânde*, **greu și rar** (Arghezi); b) în grupul verbal*: **Din văzduh** *cumplita iarnă* **cerne** *norii de zăpadă* (Alecsandri): *Și* **plângând înfrână** *calul* (Eminescu); *Al seminției mele* **cele din urmă sunt** (Blaga); c) între subiect și predicat: *Și* **sângele** *din vii și din castani, / Pe fața r-ginie a undelor* **s-a prins** (Arghezi); **S-a-mbuibat / Și s-a dus / ceasul rău, / Ceasul tău,** *domniță Hus!* (Barbu); d) între propoziții subordonate și (parțial sau integral), propoziția regentă: *c-un corn în fruntea lui de basm* / **un murg să vie, cum aș vrea!** (Blaga); *Puterea lui întreagă și vitează* / **Ascultă-***n noaptea de safir și lut,* / **Din depărtare, calul că-i nechează, / Care prin adieri l-a cunoscut** (Arghezi). • Funcția stilistică a procedeului constă în reliefarea elementului dislocat, dar și în evidențierea contextului*, devenit eliptic: *E temnița în ars, nedemn pământ,* / **De ziuă, fânul razelor** *înșală: / Din capetele noastre,* **dacă sînt, / Ovaluri** *stau,* **de var,** *ca o greșală* (Barbu). Alături de inversiune*, de hiperbat* și de elipsă*, dislocarea este o formă de ambiguizare* sintactică a textului poeziei.

G.P.D. (1); M.M. (2).

DISTIH

În versificație, grupare de 2 versuri care rimează de obicei între ele și formează o unitate strofică independentă: *Picurii cu strop de strop / Fac al mărilor potop – // zilnic cîte-un spic adună / Și-n curând tu ai un snop* (Coșbuc). • În poezia manieristă a premodernilor, distihul poate alcătui singur corpul unui poem, al unei epigrame etc.; la fel, în unele dintre *Inscripțiile* sintetice ale lui Arghezi: *Oricine ești, stăpânul tău vezi-l și rob te scrie, / Că ori ți-au fost, ori ți-este azi sau mâine o să-ți fie* (A. Văcărescu – *La amor); Toți au fost un timp. Eu sunt. / Eu în cer. Ei în pământ* (Arghezi – *Inscripție pe biserică).*

M.M.

DISTINCTIV,-Ă (TRĂSĂTURĂ ~)

Componentă ireductibilă a unei unități lingvistice, cu funcție de diferențiere; sin. trăsătură *pertinentă* sau *relevantă*. Trăsăturile distinctive sunt identificate printr-o procedură analitică. Termenul este folosit îndeosebi în fonologie, cu referire la anumite caracteristici articulatorii* sau acustice* ale sunetelor care contractează raporturi de comutare*. Sonoritatea este o trăsătură distinctivă a majorității consoanelor, pentru că prezența sau absența acesteia poate produce diferențierea semantică a unor cuvinte (cf. perechile minimale **p**at/**b**at, ta**c**/da**c**, sa**r**/za**r** etc., în care consoanele inițiale sunt identice sub aspectul modului și al locului de articulare, deosebindu-se numai în privința sonorității). Fonemele* au fost definite drept fascicule de trăsături distinctive cu realizare simultană. Orice alofonă* implică însă și prezența unor trăsături nedistinctive (de ex., în română, nazalitatea vocalelor, atunci când acestea sunt urmate de grupuri consonantice cu structura, *n*,

m + C (+ C), ca în cuvintele: *bāndă, lāmpă, cā̃ntec, lū̃ntre* etc.). Trăsăturile distinctive au o organizare binară*. Conceptul de trăsătură distinctivă stă la baza teoriei fonologice binariste. Vezi și BINARISM. Este utilizat și în analiza semantică. Vezi și ANALIZĂ$_7$; SEM.

L.I.R.

DISTRIBUTIV,-Ă

1. Numeral ~ Specie a numeralului cardinal* prin care se exprimă repartizarea obiectelor, fenomenelor sau persoanelor în grupuri egale numeric. În frază, numeralul se comportă fie ca substantiv, fie ca adjectiv. • Numeralul distributiv se prezintă ca grupuri de cuvinte cu valoare de locuțiune; dintre diferitele tipuri de construcție, cel mai frecvent are la bază numeralul cardinal propriu-zis, precedat de invariabilul *câte: câte doi, câte cinci*. Un plus de expresivitate prezintă formele create prin repetiție: *câte doi, câte doi*. • Structuri distributive se pot realiza și cu numeralele fracționare: *câte o treime, câte două treimi* etc. **2. Analiză ~** Vezi ANALIZĂ$_{2.1.}$.

C.C.

DISTRIBUȚIE

Totalitatea contextelor* (sau a vecinătăților) în care o unitate lingvistică poate apărea într-o limbă, adică suma pozițiilor diferite pe care le poate ocupa în raport cu alte unități. Etalonul pentru descrierea contextelor de ocurență îl constituie o unitate mai amplă decât cea considerată (silaba sau cuvântul pentru foneme, cuvântul pentru morfeme, sintagma sau propoziția pentru cuvinte). Plecând de la constatarea că distribuția este semnificativă pentru unitatea analizată și pentru clasa pe care aceasta o reprezintă, structuralismul* a propus o metodă de analiză formală (vezi ANALIZĂ DISTRIBUȚIONALĂ) în care distribuția este utilizată ca procedeu pentru definirea unităților, pentru stabilirea inventarului de invariante*, pentru clasificarea acestora. • Compararea distribuției diverselor unități care aparțin aceluiași nivel* lingvistic permite identificarea următoarele tipuri de distribuție: distribuție *identică*, dacă elementele comparate au absolut aceleași contexte; distribuție *complementară*, dacă elementele nu au nici un context comun, excluzându-se reciproc; distribuție *parțial identică* (sau *defectivă)*, dacă elementele au contexte comune, dar măcar unul dintre ele are și contexte proprii; distribuție *contrastivă*, dacă elementele au cel puțin un context comun în care sunt opozabile (sau, altfel spus, în care contractează un raport de comutare*); distribuție *noncontrastivă*, dacă au contexte comune în care sunt în variație liberă*. Pentru ultimele două tipuri de distribuție, definiția privește simultan două trăsături: factorul distribuție, dar și raportul de opoziție* sau de variație liberă dintre elementele comparate. Distribuția complementară și cea contrastivă sunt utilizate în operația de reducție a variantelor* la invariante*, deci de stabilire, pentru un nivel dat, a unităților distincte. Astfel, două variante (alofone* sau alomorfe*) aflate în distribuție complementară aparțin aceleiași invariante (aceluiași fonem* sau morfem*); alofonele din limba română [l, l', l°, l'°] sunt în distribuție complementară și se reduc la același fonem /l/. Sunetele *ă* și *â* din română, care în unele contexte sunt în variație liberă, deci neopozabile (vezi contextul *p–nă*, unde apar în variație liberă), iar în alte contexte sunt opozabile (vezi contextul *r-u* unde *ă* și *â* intră în raport de comutare: *rău* vs. *râu)*, fiind în distribuție contrastivă, reprezintă două unități fonologice distincte. • **Clasă de ~** Clasă de morfeme lexicale sau gramaticale substituibile în numeroase contexte, deci posedând aceleași proprietăți de distribuție. Astfel, se poate vorbi în română despre clasa de distribuție a sufixelor diminutivale sau a sufixelor augmentative, care selectează aceleași tipuri de radicali* și deci sunt substituibile în aceleași contexte.

G.P.D.

DODECASILAB

Vers* de 12 silabe. Vezi ALEXANDRIN.

DOXASTIC (SISTEM MODAL ~)

În studiile românești de semantică logică, sistem modal derivat dintr-un sistem modal alethic* prin suprimarea proprietății de reflexivitate a relației dintre două lumi posibile w_i și w_j; dacă o propoziție *p* este adevărată în w_j, ea poate fi adevărată sau falsă în w_i; operatorii modali sunt *a crede* (corespunzător operatorului alethic *necesar)* și *credibil* (corespunzător operatorului modal alethic *posibil)*.

C.S.

D-STRUCTURĂ

În teoria GB*, siglă pentru structura de adâncime* (engl. *deep structure);* se distinge de S-Structură, siglă pentru structura de suprafață* (engl. *sur-*

face-structure) (Pentru semnificația lui D-Structură, în raport cu structura de adâncime a modelului generativ clasic, vezi ADÂNCIME; COMPONENT$_{2B}$; GRAMATICĂ$_{10}$; GB).

G.P.D.

DUAL

În istoria formării categoriilor gramaticale, dualul a reprezentat un termen al opoziției inițiale a numărului*: singular*/dual/trial*, exprimând reunirea a două obiecte; din punct de vedere flexionar, el se manifestă prin mărci nominale și verbale proprii. Existent în indo-europeană, dualul s-a înregistrat în slava veche și se întâlnește în greacă, unde se păstrează în flexiunea nominală și în cea verbală. Vezi NUMĂR.

C.C.

DUBITATIV,-Ă

• **Valoare** ~ Semnificație modală* de incertitudine prezentă ca sem* definitoriu în configurația semantică a unor clase de lexeme*: clasa adverbelor și a locuțiunilor adverbiale de *incertitudine*, dar și în semnificația unor termeni aparținând categoriei gramaticale a *modului**: pentru română, este cazul modului prezumtiv* și al unor forme temporale cu valoare de prezumtiv. • **Propoziție** ~ În sintaxa limbii române, unde s-a propus o clasificare a propozițiilor după scopul comunicării, specie de propoziție care, printr-o formă verbală specială (de prezumtiv sau forme temporale cu sens de prezumtiv), exprimă incertitudinea vorbitorului în legătură cu cele enunțate sau întrebate; aparține tipului de propoziție enunțiativă* și, mai rar, tipului de propoziție interogativă* (ex. *Timpul s-a încălzit:* **o fi venind primăvara; O fi venit ieri Ion?**).

G.P.D.

DUBITAȚIE

Figură* de stil constând din formularea unei incertitudini în legătură cu viitorul comportament al vorbitorului ori cu ceea ce trebuie să spună acesta; în oratorie, nesiguranța se poate manifesta și în legătură cu forma cea mai potrivită de exprimare a unui discurs: *Precum în toate, postelnicul Zimbolici era și întru aceasta nehotărât.* **Oare să se însoare ori să nu se însoare?** *Acest gând l-a cumpănit douăzeci de ani* (Negruzzi): Sin. *aporie.* • Adesea, dubitația are valoare retorică, în discursul oratoric propriu-zis sau în texte influențate de acesta; este legată, de asemenea, de interogația* retorică, în măsura în care scriitorul/vorbitorul ezită aparent între mai multe soluții: **Oare pe cine să fi dorit Ioan-Vodă de a vedea pe tronul Poloniei? Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?** *Nu, căci el aprețuise deja odată, prin propria experiență, caracterul nedecis și egoistic al austriacilor.* **Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei?** *Nu, căci venia prea de departe* (Hasdeu). Dubitația poate apărea în text în legătură cu anumite formule narative, ca monologul* sau monologul interior*: *Acest om este frumos! zise el.* **Cine poate să știe dacă Elena nu se simte atrasă către dânsul?...** *iată cum îl caută!... Îi vorbește încet!...* **Ce îi zice?** *negrește ceva ce nu poate a spune tare...* **Oare nu îl cunoștea mai înainte?** *Și poate... O, femeile!...* **dar pentru ce nu să scoală de acolo?...** *Elena este o femeie ca toate celelalte, o cochetă... voi pleca de aici... nu voi să mai văz... o urăsc!* (Bolintineanu).

M.M.

DUBLARE

1. ~ a complementului direct (sau **indirect**) Trăsătură sintactică a unora dintre limbile care posedă clitice* pronominale de a exprima coocurent, în anumite condiții sintactice și semantice, nominalul-complement și cliticul pronominal; sin. *dublare clitică.* Îmbracă forma anticipării* sau a reluării*, în funcție de poziția cliticului pronominal față de complement: cliticul poate anticipa complementul (ex. **l-***am văzut* **pe Ion; i-***am dat* **lui Ion**) sau îl poate relua (ex. **pe Ion l-***am văzut;* **lui Ion i-***am dat).* Complementul se include în lanțuri* funcționale la distanță, care leagă coreferențial și ca funcție doi termeni ai propoziției (vezi notarea lor prin coindexare*): **îl**$_i$ *văd* **pe Ion**$_i$; **îi**$_i$ *dau* **lui Ion**$_i$. În GB*, unde este introdusă categoria vidă* a urmelor*, care marchează locul de origine al nominalului-complement deplasat, complementul, cliticul și urma (simbolizată prin t) se includ în lanțuri funcționale de trei termeni: *pe* **Ion**$_i$ **îl**$_i$ *văd* [t$_i$]. • Trăsătura dublării constituie, pentru limbile care cunosc clitice, un parametru tipologic, distingând limbile unde există dublare de limbile în care cliticul și complemetul apar în distribuție complementară*, excluzându-se unul pe celălalt (vezi deosebirea dintre franceză și română). • Pentru

limbile care cunosc fenomenul dublării, există condiții sintactico-semantice care reclamă obligatoriu dublarea complementului, iar altele în care dublarea este neacceptată sau facultativă, regulile dublării fiind sensibile față de mai mulți parametri: – tipul de complement (direct sau indirect); – poziția complementului față de verb (în română, de ex., antepunerea complementului favorizează apariția dublării); – trăsături lexico-semantice ale complementului și ale grupului nominal din care acesta face parte (în română, există o relație necesară între dublare-individualizare*-cuantificare*: dublarea devine obligatorie în cazul antepunerii unui complement direct individualizat (prin articol hotărât sau adjectiv demonstrativ) sau precedat de anumiți cuantificatori și, dimpotrivă, este neacceptată în cazul complementului direct nedefinit și neindividualizat sau aflat în vecinătatea altor cuantificatori; vezi: **aceste cărți le** *citesc zilnic*, **cărțile le** *citesc zilnic* vs. **cărți** *citesc zilnic;* **pe fiecare elev îl** *ascult zilnic* vs. **câte zece elevi** *ascult zilnic*. • În română, fenomenul dublării îndeplinește următoarele funcții: o funcție sintactică de marcare a complementului, în special a celui direct, în condițiile unei limbi cu pozițiile subiect și obiect direct omonime* și cu o topică* liberă a obiectului; o funcție semantică de marcare suplimentară a determinării* numelui, în condițiile unei limbi cu o mare sensibilitate față de acest parametru (vezi DETERMINARE$_1$). **2. ~ stilistică** Fenomen sintactico-stilistic de reluare coreferențială a oricărui component al unei propoziții (chiar și în situația exprimării propoziționale a acestuia), caracterizat sintactic prin așezarea parantetică a componentului ce urmează a fi dublat (vezi DISLOCARE), iar stilistic prin efectul de reliefare* și de insistență*. Dublarea stilistică apare și în limbile care nu cunosc fenomenul sintactic al dublării (vezi fr. **Cette chambre,** *je ne* **la** *trouvais pas belle; Vous me* **la** *promettez,* **votre amitié**?) și caracterizează și alte componente ale propoziției în afara complementelor directe și indirecte (vezi construcțiile din română cu subiect și obiect exprimate propozițional, așezate parantetic și reluate printr-o formă pronominală cu valoare neutră: **Că nu-mi acorzi nici o atenție, asta** *o știam de mult;* **Că ai ajuns să mă urăști, asta** *îmi pare de neiertat)* (vezi INSISTENȚĂ$_2$).

G.P.D.

DUBLET (~ ETIMOLOGIC)
Pereche de cuvinte care au același etimon*. Apariția dubletului etimologic poate avea explicații temporale, spațiale sau de filieră: a) același etimon poate pătrunde în limbă în perioade diferite ale evoluției ei. Această situație este deosebit de frecventă la nivelul limbii române literare și se produce în special în procesul de relatinizare a limbii din sec. al XIX-lea: *des-dens, închina-înclina, săruta-saluta, subțire-subtil;* b) același etimon poate pătrunde în diferite ramificații teritoriale ale unui idiom din limbi diferite dar înrudite, aflate în stricta vecinătate a regiunilor respective: *jalbă* (sud-slav) – *jalobă* (rusă, polonă), *golub* (sud-slav) – *hulub* (ucraineană); c) același etimon poate pătrunde aproximativ în aceeași perioadă din limbi diferite, dintre care una este considerată intermediar („filieră"): în cazul perechii *francez-franțuz*, primul element are la bază o sursă latino-romanică, în timp ce forma celui de al doilea indică o filieră rusă. • În aceeași situație se găsesc și unele elemente derivative, de ex. sufixele *-ie* (filieră rusă) și *-iune* (sursă latino-romanică): *afirmație-afirmațiune, aserție-aserțiune, explicație-explicațiune, extensie-extensiune* etc. • Adesea dubletul introdus în sec. al XIX-lea prezintă o serie de modificări fonetice care indică o sursă latino-romanică multiplă (latină, franceză, italiană): *cauțiune, ospitalitate, ostentație.* În acest caz se mai vorbește și de etimologie multiplă*.

C.C.

DUR, -Ă (CONSOANĂ ~)
În fonetică, un fonem consonantic dur intră în opoziție cu un fonem consonantic *înmuiat** și este caracterizat printr-o tensiune musculară mai accentuată în momentul articulării. În lingvistica românească, opoziția consoană dură / înmuiată a fost utilizată de E. Petrovici în descrierea sistemului fonologic al limbii române. În dialectologie, folosirea termenului este mai generală și vizează o particularitate a vorbirii populare, existența unei consoane dure determinând o schimbare de serie a vocalei învecinate, care din vocală anterioară devine vocală centrală: *dă, pă, țîn, și* etc. ; în graiul maramureșean, seria africatelor [č, ğ] este dură, fapt considerat o trăsătură specifică a acestui grai: *čăr, ğăr.*

C.C.

DURATIV (VERB ~)

Clasă lexicală de verbe care încorporează în matricea lor semantică un sem* aspectual exprimând un proces continuu, de lungă durată; se opune clasei verbelor *momentane**, care exprimă un proces instantaneu, desfășurat într-un timp foarte scurt, eventual, repetat (vezi ASPECT). ◦ În română, opoziția *durativ/momentan* se lexicalizează cu totul izolat în perechea de verbe: *a dormi/a adormi*. Majoritatea verbelor limbii române sunt fie durative: *a dăinui, a dura, a persista*, fie momentane: a *clipi*, a *tresări*, a *țâșni*, fie, de cele mai multe ori, indiferente față de această distincție: **stă** *aici o viață* / **stă** *lângă mine o clipă*.

G.P.D.

E

ECHIVALENȚĂ (RELAȚIE DE ~)
În lingvistica structurală, sinonim cu *(relație) apozitivă*, tip diferit de relația de subordonare*, aparținând relațiilor de tip facultativ (constelației*) sau nondependenței*. Vezi APOZITIV; APOZIȚIE$_2$; CONSTELAȚIE; NONDEPENDENȚĂ; RELAȚIE.

G.P.D.

ECHIVOC
Incertitudine (uneori cu caracter deliberat) privind sensul* contextual al unui cuvânt; în retorică*, trăsătură comună unor figuri* bazate pe acest procedeu. • În vorbirea curentă, sursele principale de echivoc sunt: a) omonimia*: *mare*, substantiv, „întindere de apă", și *mare*, adjectiv, „referitor la dimensiune"; *abate*, substantiv, „superior al unei mănăstiri" și *abate*, verb, „a îndepărta, a scoate din drum"; b) paronimia* (dă naștere unui echivoc parțial), *familiar* „cunoscut, obișnuit" și *familial* „referitor la familie". • În retorică, anumiți tropi* pot constitui sursă de echivoc (vezi, de ex., metonimia* *fier* „metal" / „spadă"). Funcțiile esențiale ale echivocului ca procedeu de stil sunt: a) disimularea (variantă de eufemism*): *Mărîuca* **nu-i era urâtă** („îi plăcea"); **D-un voile d'amitié j'ai couvert mon amour** (Racine); b) realizarea comicului (sub forma calamburului* sau a contrastului în context*): – *Mișel! – Curat mișel! – Murdar!* – **Curat murdar!** (Caragiale).
Vezi AMBIGUITATE; CALAMBUR.

M.M.

ECONOMIE
Concept împrumutat în lingvistică din teoria informației, unde se referă la tendința de a folosi o cantitate cât mai mică de simboluri pentru a transmite integral o cantitate de informație – ținând seama de perturbațiile inerente acestui proces – și a asigura înțelegerea mesajului* de către destinatar*. • În lingvistica generală, principiul economiei stă la baza organizării unei teorii în conformitate cu cerințele coerenței și ale simplității (L. Hjelmslev). • În domeniul cercetărilor diacronice, concept introdus de A. Martinet pentru a explica schimbarea* lingvistică. Martinet pornește de la ideea că evoluția lingvistică este guvernată de antinomia permanentă dintre nevoile comunicative și expresive ale vorbitorilor și înclinația acestora de a-și reduce la maximum activitatea mentală și fizică. Conceptul de economie a schimbării desemnează tendința de a menține un echilibru între aceste două forțe contrarii, tendință care reglează comportamentul lingvistic al indivizilor. În virtutea acesteia, sunt reprimate atât expansiunile lingvistice neeconomice, care presupun un efort disproporționat în raport cu o anumită situație, cât și inerția excesivă, care afectează eficiența comunicării între membrii unei comunități. Prevenindu-ne asupra restrângerii nepotrivite a semnificației termenului pe care-l propune la aceea de „parcimonie", Martinet îl consideră, în esență, sinonim cu expresia „principiu al minimului efort", folosită de G.K. Zipf. Prin economie este desemnată întreaga varietate de situații posibile în plan diacronic: reducerea distincțiilor inutile, apariția de noi distincții, menținerea unui *statu quo*.

A.B.V.; L.I.R.

EFECT (~ DE SENS)
Vezi PSIHOMECANICĂ.

ELATIV
Caz* cu valoare locativă exprimând, ca tip de caz locativ orientat, limita inițială interioară (vezi CAZ$_{III}$). • În română, ca și în celelalte limbi romanice, nu există un caz elativ în accepție morfologică, ci numai în accepție localistă*, fiind realizat prepozițional, după verbe ca: *a scoate din..., a trage din..., a ieși din...*

G.P.D.

ELEMENT (~ PREDICATIV SUPLIMENTAR)
Vezi PREDICATIV (SUPLIMENTAR).

ELIPSĂ
1. Contragere a enunțului* prin suprimare a unuia sau a mai multor cuvinte, din rațiuni de economie, emfază* sau stil*, fără ca sensul general al frazei să fie modificat; figură* sintactică bazată pe această omisiune: *Iaca ursul se trezește și* **după dânsul, Gavrile** (Creangă). Nu se confundă cu brahilogia*, formă particulară de elipsă, în care este suprimat un termen deja exprimat în context. Elipsa se explică prin caracterul mai mult sau mai puțin redundant* al unor părți de vorbire/propoziție: în română, de ex., exprimarea pronumelui-subiect este facultativă, în latină verbul copulativ *a fi* putea lipsi fără ca sensul frazei să fie afectat etc. • Elipsa poate fi analizată din perspective diferite: a) este o particularitate a sintaxei orale (vezi ORALITATE), construcțiile eliptice având caracter corect sau incorect; b) există posibilitatea ca scurtarea enunțului să fie intenționată și, în acest caz, elipsa depășește simpla valoare gramaticală, devenind procedeu expresiv* (vezi și AFECTIVITATE; EXPRESIVITATE); în astfel de contexte, elipsa este considerată figură de stil. A. În *elipsa gramaticală*, poate fi omisă orice parte constitutivă a unei propoziții; cel mai adesea se suprimă verbul-predicat și elementul relațional care introduce propoziția (vezi ASINDET); se înlătură din enunț și părți de propoziție exprimate prin pronume, substantiv (subiect, atribute, complemente), rar și adjectiv (determinări atributive), mai ales atunci când contextul situațional clarifică sensul: *[Noi] Mergem la plimbare; Azi am pictat [un tablou]*. Stilistic, elipsa predicatului constituie pentru propoziție/frază o sursă de ritm*, mai ales în situația în care omisiunile revin în secvențe succesive: (...) **și nebuna de mătușa Mărioara, după mine; și eu fuga iepurește prin cânepă și ea pe urma mea, până la gardul din fundul grădinii** (...) **Și eu fuga și ea fuga, și eu fuga și ea fuga:** *până ce dăm cânepa toată palancă la pământ* (Creangă). Funcția predicativă a interjecției* poate fi interpretată ca un rezultat al elipsei predicatului din construcția completă, în care interjecția ar fi avut rol de complement* circumstanțial: *Asemenea cel mijlociu [sare]* **tuști!** *iute sub un chersin* (Creangă). B. În *elipsa lexicală*, apar expresiile cu formă fixă ori care se fixează în limbă în tiparul dat; acestea pot proveni din construcții în care se omite: predicatul: **nici gând** [nu are]!, **nici vorbă** [nu este]!, **de când** [e] **lumea**; complementul: **are de unde** [bani]; **ți-ai găsit** [omul]!; *unde nu dă o căldură* [grozavă] **ca aceea** (Creangă); **a-ți ține gura** [închisă]; rar, o propoziție: **ei, și ce** [dacă e]?; **n-am când/cum** [să vin, să fac]! C. O situație intermediară o are elipsa *în dialog**, omisiune în egală măsură sintactică și lexicală, întrucât se utilizează formule cristalizate în limbă; combinată cu brahilogia, elipsa în dialog este o formă de oralitate*: *Se încinge o conversație:* **Hei, mă din casă! – Cine? – Tu! – Eu? – Păi cine! – Ce-i? – Cum ce-i? – Păi ce-i?** – *Ai o scrisoare!* – **Cine, mă? – Tu. – Eu? – Păi cine?** – *Ad-o-ncoa!* (Caragiale). Vezi ASINDET; BRAHILOGIE; ZEUGMĂ. **2.** În naratologie*, tehnică a povestirii care ține de viteza narativă, realizată sub forma discontinuității temporale sau a variațiilor de durată (G. Genette). • În textul narativ, există o gradație temporală continuă, alternând între două limite: *pauza* (descriptivă), când desfășurarea discursului* narativ este practic întreruptă, și elipsa, care reprezintă cazul de viteză maximă de evoluție a povestirii, reducția totală a anumitor momente ale *istoriei* (vezi DIEGEZĂ). Pauza și elipsa reprezintă cele două mișcări narative de bază, care determină tempoul și durata textului narativ în raport cu durata evenimentelor povestite; celelalte două componente ale mișcării narative sunt *scena* dialogată (în terminologie tradițională – *planul personajelor)* și *rezumatul*, care acoperă în text spațiul dintre scene (în terminologie tradițională – *planul narativ al autorului).* Vezi și NARATIV$_5$.

M.M.

ELIZIUNE
Fenomen de fonetică combinatorie la granița dintre cuvinte, prin care o vocală finală atonă dispare în contact cu vocala inițială a cuvântului următor. În unele limbi, ea poate avea caracter sistematic, în altele se produce rar. În română, eliziunea are loc mai ales când un element gramatical scurt (monosilabic) se asociază în pronunțare unui alt termen similar: *le-au văzut (pe ele), s-a spus* etc.

C.C.

ELOCUTIV,-Ă (MODALITATE ~)
În literatura franceză, tip de modalitate* opus modalităților *alocutive** și *delocutive**, caracte-

rizat prin orientarea actului* enunțării spre locutor*; exprimă poziția locutorului în raport cu cele enunțate. Îmbracă forma lingvistică a verbelor și a construcțiilor de modalitate epistemică* și apreciativă* și a formei de pers. I: *(eu) știu că..., (eu) constat că..., cred că..., am convingerea că..., mă îndoiesc că..., apreciez că...*

G.P.D.

EMFATIC,-Ă
În retorică*, procedeu fonetic, sintactic sau stilistic utilizat pentru obținerea unui enunț* caracterizat prin emfază*; intonația*, dislocarea*, repetiția* ori focalizarea* sunt procedee emfatice. Vezi EMFAZĂ.

M.M.

EMFAZĂ
În retorică, figură* de stil care constă în a acorda unui termen o importanță pe care acesta nu o are în forma normală a enunțului*, în a accentua sau a exagera exprimarea ideii. • Figură de insistență*, emfaza este întotdeauna însoțită de intensificarea fonetică a expresiei, de prezența unei intonații și, eventual, de schimbarea ordinii sintactice în propoziție (vezi DISLOCARE; HIPERBAT). De aici, tendința de a se acorda emfazei și sensul de „exagerare în ton, în voce, în semnificație"; enunțul **Maria!**, de ex., poate avea sensuri multiple, toate mai bogate din punctul de vedere al expresivității* decât utilizarea numelui propriu în alt de enunț: „A venit Maria!", „O alegem pe **Maria!**", „Maria, ea e cea care a făcut totul!". Schimbarea topicii* poate duce la emfatizare, accentul mutându-se de pe un membru al frazei pe altul; să se compare propozițiile *Ion a citit cartea aceasta de mult* și *Cartea aceasta, Ion a citit-o de mult!* (Vezi și FOCALIZARE; TOPICĂ). • Emfaza se poate realiza prin repetiția* unui termen care, astfel, este accentuat afectiv*; în aceste situații, termenul repetat se îmbogățește semantic, iar emfaza se apropie de antanaclază* sau de diaforă*: **Un om** *e un om!*; **Et rose,** *elle a vécu ce que vivent* **les roses** / *L'espace d'un matin* (Malherbe). Când repetarea termenului se face într-o formă negativă, efectul emfazei poate fi ironic sau retoric (vezi IRONIE): *Ma plus douce* **espérance** *est de perde* **l'espoir** (Corneille); **O child!** *my soul and not my* **child!** (Shakespeare); **Un gând** *puternic, dar nimic –* ***decât*** **un gând** (Eminescu):

M.M.

EMIC,-Ă
Mod de a studia unitățile dintr-o limbă, ținând seama de *funcția* acestora. Pe această cale, se ajunge la construirea unor sisteme de unități contrastive*. Emicul se opune lui etic*. Distincția dintre aceste două abordări posibile ale datelor lingvistice îi aparține lui K.L. Pike. Termenii au fost creați după modelul cuplului *fonemic/fonetic*.

L.I.R.

EMISTIH / HEMISTIH
În versificație, jumătatea unui vers, al cărui punct de separație îl constituie cezura*. În alexandrinul* clasic, de ex., emistihul are 6 silabe, întrucât versul comportă în total 12 silabe. În versificația modernă, când cezura nu mai este întotdeauna simetric plasată, cele două emistihuri pot avea un număr inegal de silabe; aceeași segmentare asimetrică este valabilă pentru versurile cu număr impar de silabe (eneasilab*, endecasilab* ș.a.).

M.M.

EMIȚĂTOR
În teoria comunicării*, unul dintre factorii procesului comunicativ. Termenul îl desemnează pe cel care produce un mesaj* utilizând un anumit cod* și îl transmite prin intermediul unui anumit canal*. • În analiza* conversațională, unul dintre rolurile actualizate în cursul conversației*. Termenul îl desemnează pe cel a cărui intervenție* este în curs la un moment dat. Unele cercetări disting între emițător și *sursa* unui enunț*, pentru că este posibil ca emițătorul să nu fie și sursă a enunțului emis (vezi, de ex., vorbirea indirectă* sau relatarea în vorbire directă* a spuselor cuiva). În cadrul conversației, rolurile de emițător și de receptor* sunt reversibile, fiecare participant îndeplinind alternativ unul dintre aceste roluri. Discursul* scris se caracterizează prin ireversibilitatea celor două roluri. Rolul de emițător poate fi pre-alocat, ca în cazul unor forme de discuție (vezi CONVERSAȚIE), sau poate fi asumat prin desemnarea explicită a succesorului de către cel care vorbește sau prin autoselectare ca emițător a unuia dintre participanți, în cazul conversației. Posibilitatea transferării rolului de emițător este semnalată prin prezența în structura intervențiilor a unor elemente care fac predictabilă încheierea acestora (vocative, anumite adverbe și locuțiuni adverbiale, construcțiile interogative și intonația specifică, anumite tipuri de repetiție etc.).
Vezi LOCUTOR.

L.I.R.

EMOTIV,-Ă

Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI). Este numită și *funcție expresivă*.

ENALAGĂ

Figură* sintactică (de construcție), care constă în schimbarea timpului/numărului/persoanei față de valorile tipice ale acestor categorii* gramaticale. Există, astfel, enalagă: a) de t i m p / m o d : prezent pentru trecut („prezentul istoric"): *Ridicând ochii către cer, mărinimosul domn* **chiamă** *în ajutoru-i protecția mântuitoare a zeului armatelor,* **smulge** *o secure ostășească de la un soldat,* **se aruncă** *în coloana vrăjmașă* (...), **doboară** *pe toți* (...), **ajunge** *pe Caraiman-Pașa, îi* **zboară** *capul,* **izbește** *și pe alte capete de vrăjmași și făcând minuni de vitejie* **se întoarce** *la ai săi plin de trofee și fără a fi rănit* (Bălcescu); prezent pentru viitor: *Mâine* **plec** *la Iași;* viitor pentru prezent: *Cam de câți ani* **ăi fi** *tu?* (Creangă); imperfect pentru prezent („imperfectul modestiei" și „imperfectul jocului infantil"): **Voiam** *să te rog ceva; Eu* **eram** *mama și tu* **erai** *tata;* imperfect pentru condițional perfect: *Dacă nu* **eram** *eu și cu Păsărilă, ce* **făceați** *voi acum?* (Creangă); perfect pentru prezent/viitor: *Pleacă imediat! –* **Am plecat!**; b) de n u m ă r : pluralul pentru singular/singular pentru plural: **Încerci** *totul și tot degeaba e!* („încercăm"); *Acum* **punem** *punct și* **terminăm** *dictarea* („pun.... termin"); c) de persoană: pers. a II-a pentru pers. I: *De-***i goni** *fie norocul, / Fie idelaurile„ /* **Te** *urmează în tot locul / Vânturile, valurile!* (Eminescu); pers. a III-a pentru pers. I/a II-a: *Et que le jour se lève ou que le jour finisse / Sans que jamais* **Titus puisse voir Bérénice** (Racine); persoana a II-a pentru pers. I/a III-a („persoana a II-a cu sens general"): **Faci** *ce* **faci** *și tot acolo* **ajungi** („fac-ajung/face-ajunge").

M.M.

ENCLITIC

1. Orice clitic* ocupând o poziție postpusă față de cuvântul-suport* și grupându-se fonetic și gramatical cu acesta. **2.** În gramatica limbii române, o subclasă a articolului* stabilită în funcție de poziția față de substantivul cu care fonetic și gramatical se grupează. În româna actuală, sunt enclitice majoritatea articolelor hotărâte* propriu-zise, exceptând articolele hotărâte pentru formele de G-D ale numelor proprii masculine de persoană (**lui** *Ion*) și ale câtorva nume proprii neologice feminine de persoană (**lui** *Carmen*).
Vezi PROCLITIC.

G.P.D.

ENCLIZĂ

Fenomen fonetic și gramatical prin care un clitic* formează o unitate de accent și gramaticală cu termenul anterior. • Distincția *enclizăvs. proclizădă informații de poziție a cliticului, nu și de stadiu în care se găsește procesul de legare și de fuzionare cu termenul principal. Cu toate acestea, este știut că procliza conservă, în mai mare măsură, autonomia fonetică și gramaticală a cliticului (vezi, de ex., procliza articolului nehotărât* în română sau procliza a numeroase semiadverbe*). Encliza, dimpotrivă, favorizează, mai ales în cazul românei, unde formațiile oxitone* sunt rare, fuzionarea celor două cuvinte, cu consecințe formale și flexionare importante pentru amândouă (vezi, de ex., encliza adjectivului posesiv pe lângă clasa numelor de rudenie, care determină atât modificări în forma și în flexiunea substantivului, cât și în aceea a cliticului: *maică-***sii**, *soră-***sii**, *mă-***tii**). În encliză există condiții prielnice pentru pierderea totală a autonomiei cliticului și transformarea lui fie în afix* gramatical, fie în formant (vezi istoria articolului hotărât* românesc, devenit afix gramatical al categoriilor gramaticale de determinare* și de caz*). • În română, limbă care are articole* și clitice pronominale, se poate vorbi despre: encliza articolului hotărât propriu-zis vs. procliza articolului nehotărât *(elev***ul**, *elev***ului** vs. **un** *elev*, **unui** *elev);* encliza anumitor clitice pronominale vs. procliza lor, în funcție de forma verbală la care se atașează (**l-***am văzut*, **îl** *văd* vs. *văzându-***l**, *dă-***l**), dar și de perioada lingvistică avută în vedere (rom. actuală **îl** *pomeni*, **îi** *legă* vs. rom. veche *pomeni-***lă** (CV), *legă-***i** (CV); rom. actuală **îi** *va chema* vs. rom. veche *chema-***i-***va* (Varlaam). • Ca parametru tipologic pentru limbile care cunosc categoria articolului, encliza vs. procliza diferențiază româna de celelalte limbi romanice, incluzând-o în tipul de limbi cu articol enclitic. Acest parametru a fost subordonat altuia, mai general, privind poziția capului* de grup sintactic, româna aparținând tipului *head first*, adică al limbilor în care capul substantival precedă determinanții.
Vezi ARTICOL; CLITIC.

G.P.D.

ENDECASILAB

Vers de 11 silabe, cu cezura* asimetrică, de obicei 5 + 6, dar și 4 + 7. De sursă italiană în poezia românească, este prin definiție versul sonetului clasic (petrarchist), dar a fost utilizat mult și în afara acestei forme fixe:

S-a stins viața // falnicei Veneții, 5+6
N-auzi cântări, // nu vezi lumini de baluri; 4+7
Pe scări de marmură, // prin vechi portaluri 6+6
Pătrunde luna, // înălbind pereții (Eminescu) 5+6

Melodicitatea endecasilabului depinde de locul cezurii, versul putând fi segmentat în varianta „a minore" (5 + 6, 4 + 7) sau „a maiore" 6 + 5, 7 + 4). Vezi SONET.

M.M.

ENDOCENTRIC,-Ă

În analiza distribuțională și în analiza în constituenți imediați (vezi ANALIZĂ$_{1;\ 2.1}$), construcție (sintagmă* sau grup* sintagmatic) a cărei distribuție* în ansamblu este echivalentă cu distribuția a cel puțin unuia dintre componente. Termenul a cărui distribuție este echivalentă cu a ansamblului constituie capul* (sau centrul) construcției, celălalt sau ceilalți sunt modificatori* (sau adjuncți). Endocentric se opune, ca tip de distribuție și ca relații dintre componente, lui exocentric*. • Construcțiile endocentrice pot fi: *coordonatoare*, dacă distribuția de ansamblu este echivalentă cu a fiecărui component, fiecare component funcționând drept cap (sau centru); *subordonatoare*, dacă există un singur cap (sau centru) al construcției, deoarece un singur component satisface condiția echivalenței de distribuție cu a construcției în ansamblu. Astfel, în construcția: *Am cumpărat* **cărți, caiete**, grupul *cărți, caiete* este endocentric cu două capuri (centre), iar în construcția: *Am cumpărat* **cărți noi de istorie**, grupul *cărți noi de istorie* este endocentric, dar cu un singur cap (sau centru), reprezentat prin nominalul *cărți*.

G.P.D.

ENEASILAB

Vers de 9 silabe, care poate avea o cezură* asimetrică (4 + 5, 5 + 4), dar și două cezuri (3 + 3 + 3). Poate fi considerat variantă catalectică a decasilabului*: *Acolo corpul mi l-aș duce... / Ruina trage la ruină... / Aș vrea ca moartea să m-apuce / Purtându-mi viața ca o cruce / Pe-un țărm frumos de mare lină* (Macedonski). Eneasilabul a fost mult utilizat în poezia românească, de la *Rondelurile* lui Macedonski până la O. Goga sau L. Blaga.

M.M.

ENJAMBEMENT

Vezi INGAMBAMENT.

ENTROPIE

Mărime statistică*, împrumutată în lingvistică din teoria comunicației și aici din termodinamică; măsoară gradul de nedeterminare a unui fenomen. În lingvistică, entropic desemnează cantitatea de informație raportată la un element al mesajului transmis; se delimitează entropia de ordinul 0, 1, 2, 3... prin relații matematice. Entropia este utilizată în diferite experimente pentru a demonstra de ex., diferența dintre limbi în ceea ce privește numărul de litere, în condițiile în care limbile A și B folosesc același alfabet; traducerea unor fraze din română în germană și invers permite constatarea că versiunea germană a unui text românesc are mai puține litere decât cea germană. • S-a mai analizat entropia textelor poetice, care prezintă o deosebită complexitate în ceea ce privește informația. Se traduce într-o limbă străină o parte a unui text poetic, urmând ca restul traducerii să fie ghicit. Entropia corespunzătoare unui astfel de experiment este reprezentată de gradul de nedeterminare al etapelor succesive prin care se calculează, tot matematic, suplețea textului (S. Marcus). Entropia stabilește relații matematice cu alte unități cum ar fi frecvența*, rangul*, redundanța*.

A.B.V.

ENUMERAȚIE / ENUMERARE

Figură* sintactică (de construcție) realizată prin înșiruirea în enunț a unor termeni aflați în raport de coordonare* (substantive, adjective, verbe, grupuri nominale*/ verbale*): *Nu sunt patimi* **mai nobili, mai mari, mai lăudate, / Mai vrednici** *să s-aprinză în inimi bărbătești? /* **Nădejdi, viață, cinste, simțirile**-*nfocate, / Femeii le jertfești?* (Alexandrescu). • Apropiată de acumulare*, enumerația are în genere funcție descriptivă; există uneori în secvență un „concept colectiv" pe care enumerația îl detaliază și care se situează la începutul ori la sfârșitul lanțului de substantive coordonate: *Iară gazda, robotind zi și noapte, se proslăvea pe cuptior, între* **șanuri, calupuri,**

astrăgaciu, bedreag, dichiciu, și alte custuri tăioase, mușchea, piedecă, hască și clin, ace, scule, clești, pilă, ciocan, ghinț, piele, ață, hârbul cu călacan, cleiu *și t o t c e trebuie unui ciubotar* (Creangă). În text, enumerația poate avea fie caracter haotic (enumerația haotică e specifică poeziei moderne): **Aștri** *defuncți atârnă de pereți, / Împărecheați cu zeci de* **instrumente, / Tablouri** *fără dată,* **cărți, portrete, /** Pendule-*n care cucul s-a oprit, /* **Spade** *cu vârful ars și ruginit, /* **Icoane, pajuri, chivote, stilete** (Arghezi), fie se polarizează binar, reprezentând o sursă pentru antiteză*: *El e-n* **fundurile mării, / În cer, pre pământ, în vânt** (I. Văcărescu). • Termenii enumerației alcătuiesc uneori o gradație* ascendentă (vezi CLIMAX) sau descendentă (vezi ANTICLIMAX): *O!* **te văd, te-aud, te cuget,** *tânără și dulce veste / Dintr-un cer* **cu alte stele, cu-alte raiuri, cu alți zei** (Eminescu); *Ea* **pleacă, se duce, s-a dus** (Macedonski). • În arta oratorică, enumerația are și funcția de a recapitula argumentele anterior expuse într-un discurs.

M.M.

ENUNȚ

Termen al cărui conținut este delimitat diferit în funcție de criteriile utilizate. **1.** Dintr-o perspectivă strict lingvistică, enunțul este o structură semnificativă, constituită dintr-una sau mai multe propoziții și cuprinsă între două pauze. Analiza* în constituenți imediați descrie enunțul minimal drept secvență formată dintr-un grup nominal și unul verbal. În cercetările moderne de sintaxă a limbii române, se preferă termenul enunț pentru avantajul de a fi neutru în raport cu distincția tradițională *propoziție/frază*, incluzând ambele tipuri de structuri și evitând astfel ambiguitatea celor doi termeni. În funcție de caracteristicile structurale, se disting enunțuri *gramaticale* și *negramaticale* (vezi GRAMATICALITATE), *semantice* și *asemantice;* în funcție de posibilitățile de interpretare, se disting enunțuri *normale* (cele care permit o interpretare semantică și numai una singură), *anormale* (neinterpretabile semantic în cadrul unei aumite limbi) și *ambigue* (cele care permit mai multe interpretări semantice). **2.** Din perspectiva uzului, enunțul este definit drept produs (rezultat) al enunțării*, act individual de folosire concretă a limbii. Spre deosebire de enunțare, care are caracter procesual, enunțul reprezintă o componentă statică a activității comunicative. Ca structură *actualizată* (sub formă orală sau scrisă), enunțul aparține sferei performanței*. În cercetările mai noi, de altfel, există tendința de a restrânge folosirea termenului la domeniul pragmaticii.

L.I.R.

ENUNȚARE

Act individual de utilizare a limbii. Enunțarea reprezintă domeniul de manifestare a creativității* lingvistice a indivizilor. Relația dintre enunțare și enunț* este aceea dintre proces și rezultat. Enunțurile prezintă în structura lor mărci diverse ale activității de enunțare (de ex., forme verbale specifice prin care se desemnează tipul de act performat, forme pronominale și/sau verbale care dau indicații asupra emițătorului*, vocative sau termeni de adresare care dau indicații asupra destinatarului*, adverbe care fac referiri la circumstanțele spațiale și/sau temporale ale enunțării, forme verbale care indică aderența sau neaderența emițătorului la enunț, construcții sintactice care semnalează distanțarea față de un enunț produs de interlocutor etc.). Problematica enunțării constituie, în ultimele decenii, un domeniu special de interes al cercetătorilor (vezi lingvistica enunțării, în lumea francofonă, sau pragmatica*, în viziunea autorilor britanici și americani). Ea înglobează aspecte ca: deixis*, modalități*, argumentare*, performative*, forme ale implicitului (vezi IMPLICATURĂ; PRESUPOZIȚIE) etc., care pun în evidență capacitatea codului* lingvistic de a face referiri, prin componente specifice, la propria sa funcționare, precum și felul în care structura enunțului reflectă particularitățile fiecărui context* comunicativ, inclusiv atitudinea emițătorului față de propriile sale enunțuri și față de cele ale interlocutorului.

L.I.R.

ENUNȚIATIV,-Ă (PROPOZIȚIE ~)

Într-o clasificare a propozițiilor* după modul* de comunicare instituit de locutor* în relația sa cu interlocutorul*, tip de propoziție prin care se comunică un eveniment din realitate, verificabil prin raportarea la starea de fapt, ca *adevărat* sau *fals*, deci care poate primi o valoare de adevăr; sin. *asertiv* (vezi ASERTIV$_2$); *declarativ*. Se opune propozițiilor interogative*, prin care se cer informații, și propozițiilor imperative*, prin care se transmit ordine, îndemnuri, interdicții, ultimele două tipuri neputând lua valoare de adevăr.

• În sintaxa românească, în cadrul unei clasificări a propozițiilor după scopul comunicării, se disting numai două tipuri de propoziții: *enunțiative*, care dau informații, vs. *interogative*, care cer informații, primul tip subordonând și propozițiile imperative. În această clasificare, propozițiile enunțiative, în funcție de conținutul modal și de realizarea acestuia prin forma verbului, sunt subclasificate în: enunțiative reale, enunțiative optative; enunțiative imperative; enunțiative potențiale; enunțiative dubitative.

G.P.D.

EPANADIPLOZĂ / EPANASTROFĂ

Figură* sintactică (de construcție) realizată prin repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la începutul și la sfârșitul unei unități sintactice sau metrice; are un efect stilistic apropiat de anadiploză* – cu care este sintactic complementară –, creând în text o simetrie de același tip, combinație între anaforă* și epiforă* după schema *x...x:* **Nu te iubesc** *atâta cât știu* **să te iubesc**? (Eminescu); **Zică** *toți ce vor* **să zică.** / **Treacă-***n lume cine-***o trece** (id.). Spre deosebire de anadiploză, epanadiploza are o utilizare mai largă în textul poetic și posibilități mai variate de valorificare stilistică a simetriei, căci enunțul închis între cele două cuvinte sau sintagme repetate sugerează o construcție ciclică. *Când* **valuri** *află un mormânt / Răsar în urmă* **valuri**; (...) / **Un soare** *de s-ar stinge-n cer, / S-aprinde iarăși* **soare** (Eminescu); *Într-o viață de-o durată* / **Ai murit** *de patru ori. / De acea* **n-ai să mori** / *Înc-o* **dată**, *nicio***dată** (Arghezi). • Ca formă de repetiție* în poziție fixă, epanadiploza se combină uneori cu figura etimologică (vezi FIGURĂ), deoarece cuvântul poate avea la reluare o formă gramaticală sau derivată diferită de prima apariție: *A fost* **un joc al morții** *drumul meu? / Dar* **moartea să se joace** *nu-i deprinsă* (Philippide) – poliptoton* *(al morții-moartea)* și parigmenon *(un joc – să se joace).* • Combinația dintre epanadiploză și anadiploză se numește *epanaforă*.
Vezi ANADIPLOZĂ; EPANAFORĂ; FIGURĂ.

M.M.

EPANAFORĂ

Figură* sintactică (de construcție), combinație între anadiploză* și epanadiploză*: *E vremea rozelor ce* **mor** / **Mor** *în grădini și* **mor** *și-n mine* (Macedonski). Unele tratate de retorică (H. Lausberg, Gh. Dragomirescu) nu fac distincția dintre epanaforă și anaforă*.

M.M.

EPANALEPSĂ / GEMINAȚIE

Figură* sintactică, formă de repetiție* care constă în reluarea unui cuvânt/grup de cuvinte la începutul, la mijlocul sau la sfârșitul unității sintactice ori metrice, după schema x(y)*x*... / ...x(y)x... / ...x(y)x: *Orchestra începu cu-o indignare grațioasă, / Salonul* **alb** *visa cu roze* **albe** / *Un vals de voaluri* **albe**... / *Spațiu, infinit, de o tristețe armonioasă... // În aurora plină de vioare, / Balul* **alb** *s-a resfirat pe întinsele cărări* (Bacovia). La inițială de frază/vers, figura se apropie de anaforă* iar la finală de epiforă*; în general însă epanalepsa este liberă de simetrie: *Ce* **alb**, *ce negru de* **alb** / *câte* **stele** *și* **stele** *și* **stele** *lângă* **stele** *în* **alb** / *și* **vine** *vârtejul și* **vine** *vântul și* **vine** / **suflare** *de aer / și ne* **suflă** *și smulge* (N. Stănescu).

M.M.

EPANASTROFĂ

Vezi EPANADIPLOZĂ.

EPANODĂ

Figură* sintactică (de construcție), formă de repetiție parțială în care fiecare termen al unei enumerări este reluat și explicitat: *Le sort vous y voulut* **l'une** *et* **l'autre** *amener: /* **Vous** *pour porter les fers;* **elle** *pour en donner* ["Soarta a vrut să vă aducă aici pe amândouă:/ Pe tine ca să porți lanțuri; pe ea ca să ți le pună"] (Racine); **Son devoir** *m'a trahi,* **mon malheur**, *et* **son père**;/ *Mais* **son devoir** *fut juste, et* **son père** *eut raison:/ J'impute à* **mon malheur** *toute la trahison* [„Datoria sa m-a trădat, nenorocirea mea și tatăl lui;/ Dar datoria a fost dreaptă și tatăl a avut dreptate:/ Pentru toată trădarea e vinovată doar nenorocirea mea"] (Corneille). • Ca în multe alte figuri bazate pe repetiție, reluarea explicată a termenilor se face cu scopul de a-i situa în raport de sinonimie (exemplul din Racine) ori, dimpotrivă, de opoziție semantică (exemplul din Corneille).

M.M.

EPENTEZĂ

1. În sens larg, epenteza este o schimbare fonetică necondiționată care constă în introducerea

unui sunet neetimologic (vocală sau consoană) în interiorul unui cuvânt: *chilvără* (pentru *chivără*), *coarjă* (pentru *coajă*), *imvi* (pentru *ivi*). • În acest caz este sinonim cu *anaptixă**. **2.** În sens restrâns (sens cu care cuvântul circulă, mai frecvent, în lingvistica românească), epenteza este o schimbare fonetică necondiționată care constă în introducerea unui sunet (vocală sau consoană) într-un grup consonantic. Epenteza este un accident puțin răspândit în istoria limbii române și deci cu efecte puțin semnificative: lat. **deexcitare* > *deștepta*, lat. *mixticium* > *mistreț*, sl. *zlobivŭ* > *zglobiu*. Cele mai multe exemple de epenteză aparțin graiurilor dacoromâne, unde acest fenomen afectează numai anumite cuvinte; astfel în zonele vestice ale țării se întâlnește epenteza lui *c* în grupul *sl* în *sclab*, *sclănină* etc., sau epenteza lui *ă* în grupul *hr* din cuvintele: *hărăni*, *hărană* în zonele sudice. Alte epenteze sunt izolate și adesea individuale: *ceasclov* (pentru *ceaslov*) etc.

C.C.

EPEXEGEZĂ

Figură* sintactică (de construcție) care constă în adăugarea paratactică a unei determinări explicative la un cuvânt existent în text: *Stejarii*, **arborii aceștia imenși**, *mărginesc de un secol drumul; Pe când luna*, **scut de aur**, *strălucește prin alee* (Eminescu). Apropiată de acumulare* și având adesea valoare metaforică, epexegeza se realizează gramatical ca apoziție*, cu care este uneori confundată; are funcția de reliefare expresivă (fr. *mise en relief*) a termenului adăugat.

M.M.

EPICEN

În gramatică, termenul se utilizează pentru a denumi o clasă de substantive animate*, caracterizate din punct de vedere formal printr-o formă unică – fie de feminin, fie de masculin –, iar din punct de vedere semantic, prin capacitatea de a se referi, în egală măsură, la un masculin și la un feminin: *barză*, *cămilă*, *fluture*, *liliac*. • În acest fel, denumirea de *epicen* perpetuează mai vechea ambiguitate creată în istoria evoluției genurilor între genul natural și genul gramatical. • Clasa substantivelor epicene este o clasă eterogenă, care în afara denumirilor de animale, insecte, plante, include și o serie de compuse: *(gură-cască, papă-lapte)* sau adjective substantivizate *(complice)*, care prezintă o flexiune nominală incompletă. Acestea din urmă au fost demarcate de unii cercetători prin includerea lor în subgenul comun*.

Vezi ANIMAT; SUBSTANTIV.

C.C.

EPIFORĂ

Figură* sintactică (de construcție), constând din repetarea unui cuvânt/grup de cuvinte la sfârșitul unor fragmente de enunț (unități sintactice sau metrice); realizează o simetrie inversată față de anaforă*, după schema ...x/ ...x/: *De ce* **te temi?** *Cu mine* **nu te teme** (Eminescu); *Pe când* **de-argint**, / *În amurg* **de-argint**, / *S-aprinde crainou* (Barbu). • Funcția de insistență prin repetiție a epiforei se află la originea unor construcții sintactico-lexicale de tipul laitmotivului, care pot fi dominante într-un text: *Amurg de toamnă* **violet**... / *Doi plopi, în fund, apar în siluete,* / *Apostoli în odăjdii* **violete** / *Orașul tot e* **violet**. // *Amurg de toamnă* **violet**... *Pe drum e-o lume lenevă, cochetă,* / *Mulțimea toată pare* **violetă**, / *Orașul tot e* **violet** (Bacovia): Atunci când se realizează între cuvinte care își modifică la reluare forma gramaticală, epifora este apropiată de poliptoton*.

M.M.

EPIGRAMĂ

Având la origine sensul de „inscripție pe un obiect" (Gh. Dragomirescu), epigrama este o suită de versuri (cel puțin un distih*, cel mult un catren*) cu caracter satiric sau umoristic, realizat printr-un cumul figurativ în care predomină ambiguitatea* și aluzia*. Din Antichitatea clasică și până în romantism, epigrama s-a dezvoltat în regim de obicei ludic. Ea cunoaște o dezvoltare spectaculoasă în secolul nostru (popularizată prin presă și prin toate *mass media*); spre deosebire, însă, de epocile anterioare, epigrama contemporană implică deseori o dimensiune gravă, uneori abia ascunsă de umorul obligatoriu. Înțelegerea epigramelor presupune, de obicei, cunoașterea contextului extralingvistic la care se referă textul (I.L. Caragiale deschisese, la un moment dat, o berărie; Al. O. Teodoreanu – Păstorel era un mare cunoscător și amator de vinuri etc.). Ex.: *Iancu Luca Caragiale*/ *Îți dă berea cu măsură;*/ **Face și literatură**.../ *Însă* **nu face parale** (Cincinat Pavelescu); *Epitaf: Aici zace Păstorel,*/

Suflet bun și spirit fin.l Dacă treci pe lângă el,/ Nu-l trezi, că cere vin! (Păstorel Teodoreanu). • Epigrama nu se confundă cu calamburul*, care rezultă întotdeauna dintr-un joc semantic între cuvinte paronime* (apropiate fonic, dar având sens diferit).
Vezi CALAMBUR; PARONOMAZĂ.

M.M.

EPILOG

În naratologie*, parte componentă (facultativă) în structura romanului, situată - într-o secvență temporală lineară - după sfârșitul acțiunii. Epilogul este alcătuit dintr-un comentariu sau capitol final, situat în prelungirea narației, în care se clarifică statutul personajelor, se formulează considerații cu caracter general ori moralizator sau se rezumă întâmplări petrecute după finalul acțiunii, dar aflate în legătură cu aceasta. • Uneori, ultimele fraze/ pagini dintr-un roman pot îndeplini această funcție chiar în absența titlului explicit; vezi, de exemplu, finalul romanului Dnei. De Lafayette *La Princesse de Clèves [Prințesa de Cleves].* Atunci când este anunțat ca atare, epilogul constituie un capitol de dimensiuni variate. Romanul lui Camil Petrescu *Patul lui Procust* se încheie, de exemplu, cu două epiloguri care se succed (unul aparține naratorului-personaj - *Epilog I*, iar celălalt autorului - *Epilog II*), prilej pentru a închide acțiunea în două planuri narative paralele: primul în text, al doilea existent până atunci doar în subsolul textului. Ultimele două volume (*Le temps retrouvé –Timpul regăsit*) din romanul *À la recherche du temps perdu [În căutarea timpului pierdut]* de M.Proust joacă, în compoziția textului, rolul unui amplu epilog. Prezent explicit mai ales în romanul clasic (din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea), epilogul își modifică formula în proza contemporană: fără a mai fi izolat în mod explicit, el încheie, uneori direct, o narațiune completă care și-a propus să ilustreze în mod exemplar o întâmplare. • Prezența epilogului este considerată un factor specific în diferențierea, ca specii narative, a romanului de nuvelă.
Vezi INCIPIT.

M.M.

EPITET

Figură* de stil (trop*); în accepția restrânsă a vechilor retorici – adjectiv care determină un substantiv, pe lângă care îndeplinește funcția de atribut sau de nume predicativ/element predicativ suplimentar; în accepție lărgită – determinare adjectivală/substantivală (pe lângă un substantiv) sau adverbială/substantivală (pe lângă un verb). În ambele accepții, epitetul trebuie să aducă un plus semantic, să introducă în enunț o valoare expresivă*; în absența expresivității, nu se vorbește de epitet, ci de simplă *determinare:* epitetul este considerat redundant pentru sensul enunțului, în timp ce adjectivele/adverbele/substantivele determinative nu pot lipsi fără ca semnificația acestuia să fie afectată. În versurile *Ar trebui un cântec încăpător precum / Foșnirea* **mătăsoasă** *a mărilor cu sare* (Barbu), atributul *cu sare* are doar funcție de determinare, în timp ce adjectivul **mătăsoasă** are funcție de epitet, este redundant gramatical (facultativ în text), dar necesar pentru valoarea sa stilistică, în calitate de element constitutiv al unei mai ample sinestezii*. • Epitetele se clasifică din mai multe puncte de vedere; rezultă categorii inegale ca rigurozitate a criteriilor și, de aceea, terminologia legată de epitet este lipsită de unitate în studiile consacrate figurii. Cele mai importante modalități de clasificare a epitetelor sunt: 1. g r a m a t i c a l ă, având în vedere expresia morfologică a epitetului, și construcțiile sintactice în care acesta poate intra: a) după expresia morfologică: epitetul *adjectival* (cu funcție de atribut/nume predicativ): *raze* **dulci** *și* **argintoase** (Bolintineanu); *Noaptea-i* **dulce**-*n primăvară,* **liniștită, răcoroasă** (Alecsandri); epitetul *substantival genitival/prepozițional/apozitiv* (cu funcție de atribut): *val* **de aur**; *flr* **de-argint**; *lacuri* **de smarald** (Alecsandri); *natura* **fecioară** (Heliade); *ochii tăi* **de ghiață**; *lumina ta* **fecioară**; *stelele* **proroace** (Eminescu); epitet *adverbial* (cu funcție de complement circumstanțial); *plânge* **dureros; turbat** *mă sfâșia* (Heliade); *recheamă* **dulce** (Bolintineanu); *se-ngână* **armonios** (Alecsandri); epitet *gerunzial* (cu funcție de atribut): **jelinda** *mea cântare* (Heliade); **arzându**-*i sân* (Bolintineanu); *umbra* **adormindă** (Alecsandri); *notele* **murinde**; *silfe* **șopotinde** (Eminescu); b) după *structura sintactică* din care fac parte: epitet *antepus* (vezi INVERSIUNE): **pieritorul** *sunet;* **alba** *lună;* **asprul** *ger* (Alecsandri); **frumoasele, mari, odorantele** *roade* (Eminescu); epitet *multiplu* (sau *lanțul* de epitete) – format de obicei prin coordonarea a două sau trei epitete, rar mai multe; *locaș* **adânc, tăcut** (Alexandrescu); *Dar ea era* **frumoasă** *și*

junǎ *și* **plăcută** (Bolintineanu); *Pe câmpia* **înălbită, netedă, strălucitoare; Vesela verde** *câmpie acu-i* **tristă, veștejită** (Alecsandri); *Trece* **albă, dulce, mlădioasă, junǎ, / Albă** *ca neaua noaptea... / Zâna Miradoniz* (Eminescu); epitet *invers* (caracterizat prin lipsă de concordanță între raportul sintactic și sens: determinarea sintactică este, de fapt, determinat logic); **asprimea soartei** [„soartă aspră"] (Heliade); **splendoarele verdeții** (Alecsandri); **amarul** *tinerelor mele* **patimi** (Blaga); **mohorârea pustiului** *pietros* (Barbu); epitete *cuplate* (între care unul îl determină adjectival ori adverbial pe celălalt): *unda cea* **visător bolnavă; palid dulce** *soare; părul-ți* **d-auree mătase** (Eminescu): 2. e s t e t i c ă , o clasificare mai veche, utilizată parțial de T. Vianu, care cuprinde tipurile clasice de epitete privite din punctul de vedere al funcției lor stilistice în text; unele categorii se suprapun: un epitet poate fi, de ex., apreciativ și ornant sau ornant și generalizator: epitet *apreciativ* (cuprinde o judecată de valoare): *floare* **mândră, răpitoare;** *vergine* **curate;** *blestemul* **mizantropic** (Eminescu); epitet *evocativ* (asociere în sintagmă* a unei realități fizice cu una morală): **tăinuitele** *dureri; un gând* **fin și obscur** (Eminescu), epitet *ornant* (atribut al stilului „ornatus", epitet care amplifică sensul determinantului: **adâncă** *spaimă* (Alexandrescu); **blând** *serafim* (Heliade); **aspră** *luptă* (Alecsandri); *umbră* **măreață**; *voal* **subțire** (Eminescu), epitet *generalizator* (valabil pentru un număr mare de determinate). **dulce** *plai;* **frumosul** *ideal* (Alecsandri); *lumină* **sfântă; adânca** *durere* (Heliade), **adînci** *murmure;* **palida** *lunei rază* (Alexandrescu); *apele* **eterne** (Barbu); cu rare excepții, este o determinare abstractă; epitet *individualizator* sau *individual* (izolează elementul determinant): **lunecoase** *sfaturi;* **sălătărețele** *dactile;* **rotitorul** *talaz* (Eminescu); epitet *pleonastic* (asociere în sintagmă a două cuvinte aflate la distanță semantică mică; are, în general, funcție de superlativ): *colb* **mărunt**; *umbră* **fină**; *ceață* **sură** (Eminescu); *adânca și* **limpedea** *lumină* (Barbu); *rodul durerii de vecii* **întregi**; *lapte* **de opal**; *crâmpeie* **mici**; *pulbere* **măruntă** (Arghezi); epitet *impropriu* sau *imposibil* (asociere caracteristică mai ales poeziei moderne, inacceptabilă ca determinare în limbajul curent): *lianele* **albastre**; *cerul* **cel verde**; *zăpadă* **viorie**; *mitele* **albastre** (Eminescu); *visurile*-**albastre** (Philippide), *mersul* **albastru** *al lunii* (Blaga); *sinteze* **transparente** *de străluciri* (Barbu); *iarba cerului* **albastră**; *Și scrise deslușit, ies dintr-un sul / golul* **pătrat**, *numărul* **sterp** *și sensul* **nul** (Arghezi); epitet *cromatic: păru-i* **gaben**; *ochii ei* **albaștri**; *domuri* **de-argint** (Eminescu): 3. s e m a n t i c ă , rezultată din interferența epitetelor cu alte figuri: epitet *personificator: luna moale,* **sfiicioasă** *și* **smerită** (Eminescu); *săli* **orgolioase**; *soare roșiatic și* **avar; somnolent** *acord* (Barbu); *acuarelă* **suferindă; fluturatici** *fulgi de nea* (Arghezi); *ornicul bate* **bătrân** (Blaga); vezi PERSONIFICARE; epitet *metaforic: cugetările* **regine** (Eminescu); *broască* **de smarald**; *slova* **de foc**; *visul* **de azur** (Arghezi); *repezi copite* **de argint** (Blaga); vezi METAFORĂ; epitet *sinestezic:* **aerul** *văratic,* **dulce, moale; mireasmă pipărată** (Eminescu), **acidă melopee; parfumul lunecător** (Barbu); **Rece, fragilă,** *nouă, virginală,* / **Lumina** (Arghezi); vezi SINESTEZIE; epitet *contrastiv* sau *oximoron:* **farmec dureros; bulgări de lumină** (Eminescu); **luminosul bulgăr** (Barbu); **cimitire de raiuri** (Blaga); **suave** *cârpe* **astrale** (Arghezi); vezi ANTITEZĂ; OXIMORON. • Între variatele categorii de epitet se stabilesc și raporturi determinate de *circulația* tropului în anumite zone culturale (folclor, literatură cultă) ori perioade istorice (din Antichitate până în epoca modernă). Epitetele *rare* și *individualizatoare* se opun, de ex., epitetelor *stereotipe*; primele au o frecvență mică și se caracterizează prin unicitate, celelalte se impun într-o anumită perioadă ori curent literar prin circulația de la un autor la altul; să se compare **sălătărețele** *dactile* (Eminescu) cu seria de epitete stereotipizate ale primului romantism (**alb, blând, lin, adânc, frumos, tainic, dulce, amar** etc.). • Relația stilistic-semantică dintre epitetele care alcătuiesc structurile multiple este, la rândul ei, analizabilă. Cuplate în perechi sau câte trei, epitetele coordonate dau naștere unor serii cu valori variate ori, dimpotrivă, sinonime (sau, cel puțin, dominate de o anumită sferă semantică); apar astfel: un raport de *sinonimie** (parțială) între epitetele seriei: *o femeie* **voinică, energică, bărbătoasă** (Rebreanu); *Ș-așa de* **trecătoare,** *de* **scurte** *fericiri* (Alecsandri); un sens *superlativ**: *noaptea-i* **clară, luminoasă**; *Poți ca să vezi icoana* **radioasă,** / *În strai* **de-argint** *a unui elf* **de nea** (Eminescu); secvențe pur *enumerative: Biserica-n ruină / Stă* **cu vioasă, tristă, pustie și bătrână** (Eminescu), vezi ENUMERAȚIE; un raport de *determinare*

între epitetele secvenței: **aspru-arcate** *boltiri de fereastră* (Eminescu), *copacul* **darnic cu găteala lui** (Arghezi).

M.M.

EPISTEMIC,-Ă (MODALITATE ~)
Modalitate* logică în cadrul căreia noțiunile de bază ale logicii modale, necesarul și posibilul, sunt privite *nu* în mod absolut, în toate lumile posibile, ci din perspectiva cunoașterii, adică a ceea ce este *știut/crezut* în raport cu opiniile, cunoștințele vorbitorului sau ale colectivității și ale epocii din care acesta face parte. Modalitatea epistemică implică un grad mare de determinare istorică și socio-culturală. • Modalizatorii* epistemici de bază sunt: **se știe că** (P) și **se crede că** (P). Primul semnifică faptul că, pentru vorbitor, propoziția enunțată (P) este *adevărată*, vorbitorul asumându-și responsabilitatea recunoașterii valorii *adevărate* a lui P, ceea ce înseamnă că modalizatorul este de tip factiv*. Al doilea, numit și modalizator „de opinie", semnifică faptul că, pentru vorbitor, propoziția enunțată (P) poate fi *adevărată* sau *falsă*, subiectul neangajându-se în legătură cu valoarea de adevăr a subordonatei, ceea ce însemană că modalizatorul este de tip nonfactiv (vezi FACTIV). • Transpunând modalitatea epistemică în sistemul binar al modalităților logice: *alethic** vs. *nonalethic*, **a ști că** este mai apropiat de necesarul alethic, în timp ce **a crede că** este mai apropiat de modalitățile nonalethice doxastice* (E. Vasiliu, 1978).

G.P.D.

EPIZEUXIS
Figură* sintactică (de construcție), cea mai simplă formă a repetiției*, constând din reluarea unui cuvânt imediat după precedenta sa apariție: *În zadar striga-mpăratul ca și leul în turbare,/ Umbra morții se întinde* **tot mai mare și mai mare** (Eminescu); *O,* **mai târziu, mai târziu,** *după atâtea, aceleași lucruri vor fi mai plăcute (Bacovia); că sunteți* **roșii, roșii!** *(Blaga).* • Se deosebește atât de epanalepsă* (reluare a aceluiași cuvânt la distanță, fără altă condiționare pozițională), cât și de repetițiile în poziție fixă: anaforă* (x.../ x.../ x...), epiforă* (...x/ ...x/ ...x), anadiplozâ* (...x/ x...) ori epanadiplozâ* (x...x).
Vezi REPETIȚIE.

M.M

EQUI
În gramatica generativă*, siglă pentru engl. *Equivalent NP-Deletion* „suprimare a unui GN echivalent", desemnând o transformare* obligatorie de suprimare* a unui nominal din subordonată identic referențial cu un nominal al regentei sau de suprimare a subiectului formelor verbale nepersonale, care repetă subiectul verbului principal. În teoriile anterioare modelului GB*, orice completivă și orice formă verbală nepersonală include în structura de adâncime* un subiect obligatoriu specificat (vezi: *Ion$_i$ încearcă [Ion$_i$ să plece]; Ion$_i$ poate [Ion$_i$ să plece])*, care, în condițiile identității referențiale cu un nominal al regentei, ca în exemplele date, este supus obligatoriu regulii EQUI, având ca efect suprimarea celui de al doilea subiect.
Vezi CONTROL; TRANSFORMARE.

G.P.D.

ERGATIV,-Ă
1. Într-o concepție morfologică asupra cazului* (vezi CAZ$_I$), caz existent în limbi neindo-europene (bască, limbi caucaziene, limbi australiene - dyirbal,de ex.), cu o flexiune de caz bogată, caz diferit de *absolutiv**, dar corelativ cu acesta, selectat pentru exprimarea agentului* verbelor tranzitive, în timp ce absolutivul este selectat pentru subiectul verbelor intranzitive și pentru pacientul* verbelor tranzitive; în general, ergativul este cazul marcat*, în timp ce absolutivul, cazul nemarcat. Regulile sintactico-morfologice de selecție a ergativului interferează cu parametrul tipologic al controlului* și cu cel al animatului*: există limbi în care selecția ergativului depinde de gradul de control exercitat de subiect asupra procesului (în unele limbi caucaziene) și există limbi în care selecția ergativului este legată de așezarea nominalului pe o treaptă inferioară în ierarhia animatului (vezi limba dyirbal, unde ergativul este selectat numai pentru nominale nonanimate și nonpronominale). **2.** Într-o teorie localistă*, în sistemul localist cu patru cazuri fundamentale (vezi CAZ$_{III}$), ergativul este cazul exprimând „sursa" oricărei acțiuni, caracterizat prin: [-Loc; +Sursă]. Se distinge, în sistemul cu patru cazuri, de absolutiv*, ablativ*, locativ*. Se realizează sintactic prin subiect: **Copilul** *a rostogolit creionul pe bancă*. În descrierile semantice nonlocaliste, fillmoriene (vezi CAZ$_H$), corespunde agentului (**Copilul** *a rostogolit, cu bună voie...*) sau forței* (**Grindina** *a distrus recoltele).*

3. **Limbă ~** Tip structural de limbi distinct de limbile acuzative* printr-un mod specific de codare* a argumentelor agent și pacient și a funcțiilor sintactice de subiect și de obiect direct: în limbile ergative, poziția subiectului este ocupată, de preferință, de pacient, codat ca absolutiv, iar ergativul este ales pentru exprimarea agentului, în timp ce în limbile acuzative, poziția subiectului este ocupată de agent, codat ca nominativ, iar pacientul apare în poziția obiectului direct și este exprimat prin acuzativ. • Româna, ca și celelalte limbi romanice, ca limbile indoeuropene în general, este de tip acuzativ, și nu ergativ. 4. **Verb ~; Construcție ~** Prin extensiune, în limbi care nu cunosc cazul morfologic ergativ (vezi 1), clasă de verbe intranzitive* caracterizate prin selecția unui singur argument având rolul de pacient, pe care îl așază în poziția subiectului; sin. *verb neacuzativ** (engl. *unaccusative verb).* • Tiparul de construcție, existent în numeroase limbi, cunoaște totuși unele diferențe, după selecția formei reflexive/nonreflexive a verbului. În engleză și chiar în franceză, tiparul ergativ se realizează mult mai frecvent decât în română pentru verbe nereflexive (vezi: engl. *The door opened, The vase broke;* fr. *Son profit a doublé, La clef tourne dans la serrure).* În română, apariția formei nereflexive a verbului, în același tipar sintactic, este mai rară (ex. *Veniturile au crescut/scăzut, Fântânile au secat),* așezarea pacientului în poziția subiectului antrenând, de obicei, o schimbare a formei verbului cu una pasivă sau reflexivă, motiv pentru care construcția românească a fost interpretată, adesea, ca pasivă (ex. *Ușa* **s-a** *deschis, Vaza* **s-a** *spart, Profitul* **s-a** *dublat).*

G.P.D.

EROARE

1. În gramatica normativă, sin. cu *abatere**; *greșeală**; *incorectitudine.* 2. În gramatica contrastivă (vezi GRAMATICĂ$_{15}$), desemnează distorsiunile lingvistice care apar în mod firesc în procesul învățării unei limbi străine. Unii specialiști disting între *erori,* care au caracter sistematic, și *greșeli,* care au caracter accidental. Erorile constituie o etapă necesară în achiziția* limbilor străine, reflectând strategiile individuale de însușire a unui alt cod* comunicativ. Etapele acestui proces reprezintă o succesiune de sisteme individuale, care tind să se apropie progresiv de cel al limbii-țintă. Aceste sisteme au fost numite *dialecte idiosincrasice, sisteme aproximative* sau *interlimbi.* Ele sunt rezultat al întâlnirii, în cursul învățării, a două coduri diferit structurate: cel al limbii materne și cel al limbii-țintă. Erorile pot fi clasificate în raport cu diverse criterii: a) după mecanismul de producere, se distinge între erori *de emitere* și erori *de receptare*; erori *interferențiale* (determinate de influențe din limba maternă – vezi INTERFERENȚĂ) și erori *interne* (determinate de influențe ale stocului achiziționat din limba-țintă); erori *proactive* (determinate de asimilarea incompletă a unei reguli din limba-țintă) și erori *retroactive* (determinate de extinderea analogică a unei reguli din limba-țintă); b) după modalitatea specifică de realizare, ținând seama de poziția unității respective în limba-țintă: erori *absolute* (unitatea folosită nu aparține inventarului limbii-țintă) și erori *relative* (unitatea folosită aparține inventarului limbii-țintă, dar prezintă distorsiuni la unul sau la mai multe niveluri structurale); c) după modalitatea de codare: erori *orale* și erori *scrise.* Frecvența (corelată cu importanța comunicativă) poate constitui, de asemenea, un criteriu în analiza erorilor. Într-o anumită etapă de învățare a altei limbi, există erori recurente la un anumit individ, dar și erori recurente, comune celor care au aceeași limbă maternă. Îndeosebi aceste erori sunt importante pentru perfecționarea metodelor de predare a limbilor străine. **3.Analiză a erorilor.** Vezi ANALIZĂ$_9$; GRAMATICĂ15.

L.I.R.

ESIV

Caz* cu valoare abstractă exprimând „starea" și „calitatea" subiectului; corespunde, în limba română, numelui predicativ (după copulativul* *a fi)* și elementului predicativ suplimentar: *el este* **profesor**; *el vine* (ca) **profesor.** Se opune *translativului**, cazul abstract al „devenirii", care corespunde, în română, numelui predicativ ocurent după *a deveni* și sinonimele lui. • În română și în numeroase alte limbi cu un număr redus de cazuri nu există esiv și translativ în accepție morfologică; valoarea de esiv se realizează prin nominativ*.

G.P.D.

ETIC,-Ă

I. Mod de a studia unitățile dintr-o limbă, ținând seama numai de *distribuția** acestora. Se descriu astfel tiparele structurale actualizate în limba

respectivă, fără referire la aspecte de ordin funcțional. Vezi EMIC. **II. Dativ** ~ În română și, mai rar, în alte limbi romanice, utilizare specială a formelor clitice* de dativ ale pronumelui personal, caracterizată prin pierderea oricărei funcții anaforice* și încărcarea cu o funcție specială stilistică și pragmatică; se atașează verbului, pentru marcarea participării afective a locutorului la realizarea acțiunii sau pentru captarea interesului interlocutorului față de acțiune. Se utilizează fie o singură formă de clitic, fie, în serie, două forme clitice de persoane diferite (ex. *Pe unde-***mi** *umbli?, Începe Flămânzilă a cărăbăni deodată în gură câte-o haraba de pâne și răpede* **mi ți** *le-a înfulicat...* (Creangă). • În latină, unde nu existau forme pronominale clitice, desemnează o valoare specială a dativului pronominal personal în general, exprimând participarea moralmente interesată a persoanei la acțiune.

L.I.R.(I); G.P.D.(II).

ETIMOLOGIE

1. Disciplină lingvistică având ca obiect studierea originii cuvintelor dintr-o anumită limbă și a evoluției lor formale și semantice până în epoca actuală. Pentru stabilirea originii unui cuvânt este necesar să se țină seama de un complex de aspecte extralingvistice* (istorico-politice, sociale sau geografice, dar și de cultură și civilizație materială și spirituală) care să facă plauzibilă raportarea la o anumită sursă. Validarea predicțiilor privind această sursă presupune însă în mod obligatoriu respectarea unei cerințe de ordin strict lingvistic: concordanța formală și semantică dintre cuvintele puse în relație. Dacă un cuvânt este considerat moștenit dintr-o anumită limbă de bază, concordanța formală înseamnă conformare la legile* fonetice care au acționat în trecerea de la acea limbă la noul idiom*; eventualele abateri trebuie să fie explicabile fie ca o consecință a unor accidente* fonetice, fie ca o consecință a analogiei* inter- sau intra-paradigmatice. Pentru împrumuturi*, concordanța formală cu sursa înseamnă conformare la normele curente de adaptare fonetică și morfologică a acestora. Concordanța semantică între cuvinte înseamnă, în toate cazurile, fie conservarea sensului din limba de origine, fie posibilitatea de a găsi o cale logică de explicare a filiației sensurilor (dacă acestea sunt diferite). Cercetarea etimologică a cuvintelor se poate limita la indicarea sursei celei mai apropiate în timp a fiecăruia dintre acestea *(etimologie directă)* sau poate urmări firul evoluției până la sursa primară, de obicei reconstruită *(etimologie indirectă)*. Dicționarele etimologice ale diverselor limbi sunt reprezentative pentru cercetările de etimologie directă; etimologia este ilustrată mai frecvent în studiile comparativ-istorice*. Etapa studierii evoluției unui cuvânt a cărui origine a fost stabilită implică reconstituirea succesiunii temporale a variantelor formale și a semnificațiilor, apelându-se la mijloacele cronologiei* absolute și relative, dar și la dovezi extralingvistice. Comparația cu alte limbi înrudite sau cu care limba considerată a venit în contact poate furniza informații relevante. **2.** În mod curent, prin etimologia unui anumit cuvânt se înțelege indicarea sursei acestuia. În funcție de domeniul lingvistic în care este identificată sursa, se distinge între *etimologie internă*, în cazul cuvintelor create în interiorul limbii considerate (vezi și COMPUNERE; CONVERSIUNE; DERIVARE) și *etimologie externă*, în cazul cuvintelor moștenite din limba de bază sau împrumutate. Din cauza insuficienței atestărilor, etimologia multor cuvinte nu a fost încă stabilită. Există, de asemenea, un număr relativ ridicat de cuvinte, îndeosebi neologisme, a căror sursă nu poate fi univoc determinată. În această situație, se vorbește despre *etimologie multiplă*. Pătrunderea unor cuvinte din diverse limbi, în aceeași epocă sau în epoci succesive, poate fi semnalată de existența unor variante fonetice ale acestora, în condițiile identității lor semantice (de ex., *haractir, haracter, caractér, carácter,* variante fonetice nediferențiate semantic, explicabile prin raportare la surse diferite: neogreacă, rusă, franceză și, respectiv, latină literară sau germană). Există însă și posibilitatea ca etimologia multiplă să nu fie asociată cu variația formală (de ex., *lampă* este explicabil, în egală măsură, prin germană, franceză, rusă și chiar maghiară). În cazul anumitor cuvinte, considerente de ordin formal trimit univoc la o sursă, dar sensurile lor presupun raportarea la altă(e) sursă(e) (de ex., *absolut* este explicabil formal prin latina literară, dar sistemul său de sensuri implică raportarea la franceză; la fel pentru *stat, spirit* etc.). **3.** ~ **populară** Fenomen prin care subiectul vorbitor, bazându-se pe o serie de asemănări sau asocieri superficiale, alătură în mod spontan o formă lexicală (cuvânt) de o alta cu care nu este legată genetic: *boliclinică*, pentru *policlinică*, *incuibație* pentru *incubație*. Asociațiile acestea se produc în

procesul de pătrundere a împrumuturilor* dintr-o limbă în alta și se datorează atât unui anumit grad de ignoranță, cât și nevoii subiectului vorbitor de a se manifesta ca factor activ în procesul de comunicare. Asociațiile fiind spontane, sursele lor sunt multiple și deci greu de fixat tipologic. Printre cele mai obișnuite notăm: 1) simpla apropiere sonoră, cuvintele prezentând o cvasiidentitate formală: *treaptă* pentru *dreaptă*, *funegru* pentru *funebru*. Acest tip de asociere a mai fost denumit și *atracție paronimică;* 2) adesea, asemănării formale i se asociază și un anumit suport semantic sau morfologic; astfel *cooperativă* a fost apropiat de verbul *a cumpăra* și a devenit *comparativă* și chiar *cumpărativă*, *mutual* a fost apropiat de *mut* și a devenit *mutește* preluând și sensul acestuia, *vindicativ* a fost apropiat de *vindeca* și a devenit sinonim cu „vindecător" etc. În evoluția limbilor, etimologiile populare pot fi frecvente, dar puține reușesc să se impună. În limba română, printre etimologiile populare acceptate de vorbitori notăm *locui* apropiat de *loc*, *apă chioară* provenit din *apă chiară* prin apropierea de *chior, a căpia* (utilizat în sfera maladiilor umane), pentru că a fost apropiat de *cap etc.* Etimologia populară este utilizată în stilul beletristic cu funcție de caracterizare a personajelor: **renumerație** *după buget* (Caragiale).

L.I.R. (1-2); C.C. (3).

ETIMON

Formă atestată sau reconstruită (vezi COMPARATIV-ISTORIC; RECONSTRUCȚIE) din care provine un anumit cuvânt. Etimonul poate aparține aceleiași limbi – în cazul cuvintelor formate prin mijloace interne (vezi COMPUNERE; CONVERSIUNE; DERIVARE) – sau altei limbi, cu care limba considerată se află în relație genetică (vezi ARBORE; CLASIFICARE), sau de contact* (vezi și INFLUENȚĂ; ÎMPRUMUT). Când etimonul este reconstruit, el poate fi reprezentat de un radical* ipotetic și nu de o formă lexicală cu mărci morfologice (de ex., lat. *genus, (g)natus, natura* sau gr. *genos* sunt raportate la radicalul i.-e. **gene(e)).*

Vezi și ETIMOLOGIE.

L.I.R.

ETNOGRAFIA VORBIRII

Orientarea apărută în etnolingvistica* americană, urmărind determinarea tiparelor de utilizare a limbii într-un cadru sociocultural dat (grup, comunitate*, societate, instituție etc.), prin observarea directă a discursului* spontan. Evenimentul verbal, complex de acte* verbale cu aceeași funcție, este factorul de organizare a folosirii limbii, fiecare comunitate caracterizându-se printr-un anumit repertoriu de evenimente verbale și printr-o anumită structură a acestora. Vezi și ANTROPOLOGIE LINGVISTICĂ; ETNOLINGVISTICĂ.

L.I.R.

ETNOLINGVISTICĂ

Studiu al limbii în contextul cultural în care este utilizată. Desemnează preocupări similare cu acelea ale sociolingvisticii*, dar are în vedere de obicei cercetarea unor comunități* simple, mai puțin evoluate, pentru care nu este necesară o reducție a factorilor implicați în comunicare* la un număr de invariante*, ca în cazul cercetării comunităților complexe moderne. Etnolingvistica urmărește relevarea felului în care o anumită limbă (sau varietate lingvistică) reflectă, printr-un decupaj specific al realității, caracteristicile vieții materiale și spirituale ale comunității care o folosește. La acestea se adaugă studierea atitudinii față de limbă și de diversele componente ale acesteia, precum și a clasificărilor empirice ale unor forme lingvistice, acte* verbale, subiecte, pe care le operează vorbitorii înșiși. Limba și cultura sunt considerate două realități interconectate și izomorfe, în strânsă dependență de exigențele vieții sociale. Sin: *antropologie* lingvistică (culturală), etnografia* vorbirii (comunicării), etnosemantică.*

L.I.R.

ETNOMETODOLOGIC (MODEL ~)

Model de descriere a organizării și funcționării conversației* curente, propus de un grup de cercetători americani (H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson și alții), adepți ai unei direcții inițiate în sociologie de H.Garfinkel: etnometodologia. Modelul se întemeiază pe observarea felului în care participanții înșiși produc și interpretează conversația, ca formă de interacțiune socială, ideea de bază a etnometodologiei fiind că ordinea socială este creată din interior, de către membrii fiecărei comunități*. Se disting trei niveluri ale organizării conversației: a) nivelul *local*, reprezentat de intervenția* în curs și de cea imediat următoare; b) nivelul *secvențelor recurente* (reprezentat de trei, patru sau mai multe inter-

venții, corelate prin moduri specifice de prezentare a informației; c) nivelul *general*, reprezentat de întregul ansamblu al schimburilor* verbale care compun o anumită conversație. Unitățile minimale* ale organizării conversației sunt perechile de adiacență*. Principiul care guvernează atât structura acestor unități, cât și întreaga funcționare a oricărei conversații este acela al *organizării preferențiale* (vezi MARCAT). La fiecare nivel al conversației, există alternative structurale preferate, nemarcate, care se conformează așteptărilor, și alternative structurale neașteptate, marcate prin complexitatea formelor de expresie și, uneori, printr-o anumită întârziere în emitere. De exemplu, la nivel local, dacă prima parte a unei perechi de adiacență este un act* de invitație, acceptarea constituie alternativa nemarcată, iar refuzul alternativa marcată. La nivelul secvențelor recurente, autocorectarea unei erori sau a unei formulări este alternativa nemarcată, chiar în cazul corectării heteroinițiate (vezi CORECTARE). La nivelul organizării generale a conversației, stereotipia secvențelor inițiale și finale este alternativa nemarcată, inovațiile în desfășurarea acestora fiind o alternativă marcată.

L.I.R.

ETNONIM

Nume de popor. În limba română, etnonimele se formează de la numele de țări, cu sufixele*: *-(e,i)an* și femininul în *-ă* sau *–că* : *(nord)-americ***an**, *australi***an**, *belgi***an**, *columbi***an**, *elveți***an**, *iraki***an**, *laoți***an**, *norvegi***an**, *salvadori***an**, *uruguay***an** sau *–ez*, cu femininul în *–ă*: *filipin***ez**, *gabon***ez**, *ghan***ez**, *pakistan***ez**, *ugand***ez**, *vietnam***ez**.Unele forme de masculin sau de feminin sunt specifice: *yemen***it**, *birman*, *maghiar*, *ungur*; *franțuz***oaică**, *ungur***oaică**.

A.B.V.

ETOPEE

1. Într-o clasificare tematică (P. Fontanier), tip de descriere* a unor moravuri/ caractere, vicii, virtuți, talente, defecte, calități ale unui personaj real sau fictiv: *și așa Pătru vodă putem să-i zicem cel milostivŭ, că binile său au lipădat pentru țară, care ca acesta nu s-au aflat. Era domnŭ blândŭ, ca o matcă fără ac, la judecată dreptŭ, nebețiv, necurvar, nelacom, nerăsipitoriu, putem să-i zicem că toate pre izvod le-au ținut, ca să nu să zmintească* (Ureche). • În structura textului narativ, etopeea este figura care prezintă un personaj cu ajutorul unei scrisori ori al unui discurs, construite potrivit cu trăsăturile definitorii ale caracterului său (Gh. Dragomirescu). • Etopeea a fost pusă întotdeauna în legătură cu speciile *caracterelor* (vezi La Bruyère, *Les Caractères*) și, parțial, *fiziologiilor*, cu care însă nu se confundă. (Vezi DESCRIERE; PORTRET; PROSOPOPEE). **2.** Figură* de stil constând din personificarea unor lucruri/ obiecte: *Codrule, codrușule,/ Ce mai faci, drăgușule,(...)/ Ia eu fac ce fac de mult,/ Iarna viscolu-l ascult,/ Crengilemi rupându-le,/ Apele-astupându-le,/ Troienind cărările/ și gonind cântările;/ și mai fac ce fac de mult,/ Vara doina mi-o ascult/ Pe cărare spre izvor/ Ce le-am dat-o tuturor, / Împlându-și cofeile,/ Mi-o cântă femeile* (Eminescu).
Vezi PERSONIFICARE.

M.M.

EUFEMISM

Procedeu lexical constând din atenuarea expresiei unei idei prin susbtituire sau perifrază*; în retorică, figură* de gândire bazată pe acest procedeu: *Filmul* **n-a fost rău**; *Omul* **nu e lipsit de calități**. În enunț, eufemismul apare: a) pentru evitarea unor *expresii triviale*, crude sau impudice: *a adormi, a răposa, a se duce într-o lume mai bună, a-și plăti datoria cea de obște, a da ortul popii* – „a muri"; *adormire, odihnă* – „moarte"; b) în evitarea unor *expresii insultătoare* sau care ar putea fi interpretate astfel: *nevăzători* – „orbi"; *handicapați* – „înapoiați mintal; paralizați"; c) în *tabú*-urile sociale ori religioase, uneori cu valoare onomastică: *alcoolic* – „bețiv"; *Necuratul, Ucigă-l toaca / crucea, Cel de pe comoară* – „dracul"; *Iele, Frumoasele* – în limbajul popular, numele unor „zâne rele"; în Antichitatea greacă, numele unor divinități malefice, *Eriniile* („furii răzbunătoare"), a fost substituit de *Eumenide* – „binevoitoare". • Eufemismul se poate realiza ca litotă* (exemple mai sus) sau antifrază* *(Frumoase, Eumenide)*. • Ca figură, eufemismul este de cele mai multe ori utilizat ca rezultat al unui tabu, care duce la construcții metaforice (vezi METAFORĂ) ori simbolice (vezi SIMBOL): *Izbânzile cui* **n-au căzut?** / *Și inima cui* **n-a tăcut?** / *Ah!* **luntrele** *toate spre*-**apus** / *un* **val aherontic** *le-a dus!* (Blaga).

M.M.

EUFONIE

Efect acustic muzical, rezultat din combinarea/repetarea sunetelor în cuvânt sau din alăturarea cuvintelor în frază; se află la baza unor figuri* de sunet (aliterația*, asonanța*, rima*); opusă *cacofoniei**. Eufonia explică anumite schimbări fonetice datorate influenței sunetelor alăturate sau apropiate; poate fi factor de *asimilare**, pentru a se evita contrastele fonice (lat. *coronam* > rom. *cunună;* lat. *fenestram* > rom. *fereastră)* ori de *disimilare**, pentru evitarea unor repetiții supărătoare eventual greu de pronunțat (lat. *minutum* > rom. *mănunt* > *mărunt;* lat. *urceolum* > rom. *urcior* > *ulcior*. • S. Pușcariu a analizat eufonia limbii române în comparație cu limbile romanice, utilizând criteriul statistic al frecvenței sunetelor; o limbă cu preponderență vocalică este considerată mai eufonică decât o limbă în care predomină consoanele/grupurile consonantice. În română, raportul de frecvență dintre vocale (+ diftongi, triftongi) și consoane/grupuri consonantice este extrem de echilibrat; prin comparație, câteva date privind același raport în alte limbi romanice, germanice ori slave (datele sunt preluate din fonostatistica Alexandrei Roceric-Alexandrescu):

	română	franceză	italiană
Vocale	49,4%	43,36%	47,74%
Consoane	49,74%	56,64%	52,27%
	germană	engleză	cehă
Vocale	38,86%	37,4%	40,73%
Consoane	61,14%	62,6%	59,13%

• În ceea ce privește eufonia ca sursă a figurilor de sunet, vezi ALITERAȚIE; ASONANȚĂ; OMOFONIE; RIMĂ.

M.M.

EVALUARE

1. În cercetarea de tip structuralist, optarea, pe baza unor criterii dinainte stabilite: coerență, economie, simplitate în descriere, pentru soluția de analiză cea mai adecvată în ansamblul descrierii. Teoretic, evaluarea pleacă de la ideea posibilității mai multor soluții de analiză (de interpretare) pentru aceeași realitate lingvistică, ca urmare a „descoperirii" prin abstractizări succesive a sistemului lingvistic din manifestări exterioare ale faptelor de uz. 2. Mecanism conceput special de gramatica generativă* standard (N. Chomsky, 1957-1965) pentru a face posibilă alegerea, dintre gramaticile existente, a gramaticii celei mai adecvate, constând în ierarhizarea gramaticilor potrivit capacității lor generative, descriptive și explicative. Are capacitate generativă mai mare gramatica în stare să genereze porțiuni mai întinse ale limbilor naturale; are putere (sau capacitate) descriptivă mai mare modelul care procură explicații satisfăcătoare pentru fenomene lingvistice cât mai numeroase și mai larg răspândite în limbile naturale; are putere (capacitate) explicativă mai mare gramatica permițând generalizările cele mai semnificative asupra modului de organizare și funcționare nu a unei singure limbi, ci a limbilor în general (vezi și MODELARE).

G.P.D.

EVENTIV (VERB ~)

Clasă semantică de verbe care exprimă o modificare în starea subiectului, încorporând în matricea lor semantică trăsătura [+Dinamic]; sin. *verb. de devenire; ~ de schimbare de stare**; ~ *dinamic**. • În semantica generativă*, verbele eventive sunt obținute printr-o transformare* prelexicală de încorporare a predicatului primar *a deveni* în structura unui predicat static, realizat adesea adjectival sau substantival (vezi: X *devine bătrân* ⇒ *X îmbătrânește;* X *devine prieten cu...* ⇒ *X se împrietenește cu...).* Verbul eventiv se include în sistemul de opoziții*: *static/dinamic*, fiecărui verb eventiv corespunzându-i o construcție statică (verb copulativ **a fi** + adjectiv/substantiv) (ex. *este bătrân* vs. *îmbătrânește; este bolnav* vs. *se îmbolnăvește).* • Ca formă, verbele eventive sunt, în română, fie reflexive *(a se îngrășa, a se îmbolnăvi, a se întrista),* fie nereflexive *(a slăbi, a îmbătrâni, a încărunți),* fie cu formă reflexivă și nereflexivă în variație liberă (*a (se) îngălbeni*). Sintactic, verbele eventive sunt intranzitive*.
Vezi și DINAMIC$_3$.

G.P.D.

EXCEPȚIE

1. Complement de ~ În sintaxa limbii române, tip de complement circumstanțial care exprimă o excepție în raport cu subiectul, atributul, complementul sau numele predicativ al propoziției: *N-am cumpărat altceva* **decât caiete.** • Complementul de excepție se construiește cu prepoziții, locuțiuni prepoziționale și adverbe: *decât, în afară*

de, în afara etc. **2. Propoziție circumstanțială de ~** Propoziția care corespunde în planul frazei complementului de excepție; ea exprimă un raport de excepție față de propoziția regentă. În toate situațiile, propoziția de excepție este dependentă de o regentă negativă; ea prezintă o topică fixă, fiind plasată întotdeauna după regentă. Printre conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale specifice circumstanțialei de excepție se numără: *decât (să), în afară că: N-*am *ascultat altceva* **decât ce am vrut.**

C.C.

EXCLAMATIV,-Ă

1. Propoziție ~ Într-o clasificare a propozițiilor după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de propoziție care exprimă spontan o emoție puternică sau o apreciere afectivă a locutorului în legătură cu un fapt care l-a surprins, l-a emoționat etc.; aparține clasei de construcții de tip afectiv* și subiectiv. În această concepție, se distinge de celelalte moduri de comunicare: enunțiativ* (sau declarativ), interogativ*, imperativ*. • În tradiția sintaxei românești, într-o clasificare a propozițiilor după afectivitate*, exclamativa reprezintă tipul de propoziții afective (sin. *exclamative)* și se opune celor neafective (sau neexclamative). Propozițiile exclamative pot apărea atât în cadrul enunțiativelor, cât și al interogativelor. • Ca realizare, propozițiile exclamative sunt de două tipuri: a) marcate prin cuvinte exclamative (vezi 2), al căror inventar este diferit de la o limbă la alta și de la un registru stilistic la altul (vezi, pentru română, **ce,** cu valoare adjectivală sau adverbială: **Ce** *fată frumoasă!;* **Ce** *mult lucrează!;* **cât (de): Cât de** *frumoasă ești!;* **cum (de): Cum** *mănâncă* **de** *urât!;* **așa (de), atât de: Așa de** *frumoasă ești!; pop.* **unde nu: Unde nu** *începe o ninsoare!; pop.* **că: Că** *frumoasă mai ești!;* b) fără cuvinte exclamative speciale (ex. *Frumoasă ești!).* Ambele tipuri au în comun: marca intonației exclamative, cu contururi foarte variate, în funcție de starea afectivă exprimată; unele particularități sintactice, cum sunt: a) inversiunea* (vezi, de ex., inversiunea numelui predicativ); b) elipsa* (întreaga construcție se reduce la grupul sintactic cu încărcătura afectivă cea mai puternică, adesea un grup nominal: *Ce fată frumoasă!);* c) prezența unor tipare sintactice de gradare* și de intensitate* a adjectivului sau a adverbului (vezi, de ex., pentru română, frecvența grupurilor **ce de, cât de, atât de,** unde **de** este semnul unui tipar sintactic superlativ*.

2. Cuvânt ~ Serie de cuvinte și de grupuri sintactice cu valoare adverbială, ocurente la începutul propoziției exclamative, purtătoare ale accentului* sintactic și, adesea, și ale semnificației de gradare* (vezi, de ex., **ce** adverbial din construcția: **Ce** *frumoasă ești!,* care funcționează, simultan, ca marcă exclamativă și ca marcă superlativă).

G.P.D.

EXCLAMAȚIE

1. Sin. *propoziție/construcție exclamativă;* vezi EXCLAMATIV. **2. Semn de ~ / Semnul exclamării [!]** Semn de punctuație*. În româna contemporană standard ese marca grafică a intonației exclamative; apare de regulă după vocative și după interjecții neintegrate sintactic, după propoziții (fraze) exclamative ori imperative: *Oh [!] m-ați otrăvit, nelegiuiților [!] Doamne [!] fie-ți milă de sufletul meu[!]* (C. Negruzzi). Repetat, marchează intensitatea exclamației: *Tu [!!!]... nu vezi!...* (Eminescu). Înainte de semnul exclamării nu se lasă pauză albă*. Pentru combinație de semne [?!]/[!?], vezi INTEROGAȚIE, SEMN DE ~ În concurență cu virgula* mai ales după interjecțiile urmate de vocative, alternând cu absența punctuației când pauza dintre interjecție și vocative e foarte scurtă *(Mă omule!).* Circulă și cu denumirea *semnul mirării.* **3. ~ retorică** În retorică, figură* de stil/tip de frază prin care se exprimă un sentiment puternic sau o judecată afectivă; este însoțită întotdeauna de intonație* și comportă caracteristicile lexico-gramaticale ale adresării (vezi APOSTROFĂ): **Ah, năcaz, ah, priveghere, temutule și tu dor,** / *Cu câtă plăcere dulce a noastre inimi vă vror!* (Conachi); **Târgoviște căzută!** *poetul întristat* / *Colore variate în sânu-ți a aflat!* (Alexandrescu). • Exclamația retorică cuprinde adesea în enunț o interjecție, la care uneori se poate reduce întreaga frază *(vai!; oh!); Unde este timpul cel de vitejie?* / *Timpul de mari fapte?...* **Vai!** *n-o să mai vie* (Bolintineanu): Caracteristicile fonetice și intonaționale ale frazei exclamative sunt: creșterea intensității și a cantității silabelor; amplificarea intonației față de cea neutră.

Vezi EMFAZĂ; INTEROGAȚIE RETORICĂ.

C.S. (1-2); M.M. (3).

EXOCENTRIC,-Ă

În analiză distribuțională și în analiza în constituenți imediați (vezi ANALIZĂ$_{1,2}$), construcție (sintagmă* sau grup* sintagmatic) a cărei distribuție* în ansamblu nu este echivalentă cu a nici

unuia dintre componente, centrul* (sau capul) de grup nefiind identificabil prin operația de substituție* cu zero. Astfel se comportă sintagma prepozițională *în grădină* și sintagma nominală *acest copil*, a căror distribuție nu este echivalentă cu a nici unuia dintre componente, așa cum probează imposibilitatea suprimării vreunui component (sunt nereperate construcțiile: **învață în*, **învață grădină*; **acest învață*, * *copil învață*). Se opune, ca distribuție și ca tip de relație, lui *endocentric**.

G.P.D.

EXPANSIUNE

1. În sintaxa de tip structuralist, termen atribuit grupurilor/sintagmelor endocentrice* în raport cu centrul* (sau capul) de grup. Astfel, în fraza: **Cartea nouă de povești pe care am cumpărat-o ieri copiilor** *a fost foarte scumpă*, grupul nominal în ansamblu, incluzând, în afară de centrul substantival, un adjectiv, un determinant prepozițional și o propoziție relativă, reprezintă o expansiune a centrului substantival *cartea*. În funcție de capacitatea claselor morfologice de a strânge determinanți și de a organiza în jurul lor grupuri* sintactice (vezi $GRUP_2$), se poate vorbi despre expansiuni ale numelui; expansiuni ale verbului; expansiuni ale adjectivului; expansiuni ale adverbului. **2.** În tradiția sintaxei românești, tehnică de transformare a unei unități sintactice de rang inferior (parte* de propoziție) într-o unitate echivalentă de rang superior (propoziție* subordonată), în vederea obținerii unor variante sintactice echivalente semantic, deci a unor sinonime* sintactice. Vezi: Subiect > Propoziție subiectivă (ex. **Învingătorul** *a primit trofeul* > **Cine a învins** *a primit trofeul)*; Complement indirect > Propoziție completivă indirectă (ex. *gata* **de a pleca** > *gata* **să plece**) etc.; are ca sinonim *dezvoltare*. • Expansiunea antrenează modificări în organizarea sintactică: a) se introduce un predicat sintactic fie transformând o formă verbală nepersonală într-o formă personală, fie transformând un substantiv de proveniență verbală (vezi, de ex., *învingătorul)* într-un verb propriu-zis, fie introducând un verb copulativ; b) se introduce un conectiv* specific nivelului frastic; c) se suprimă conectivul (dacă există) specific nivelului propoziției. • Expansiunea se opune *contragerii*, cu care are totuși în comun caracteristica de tehnici de obținere a structurilor sintactice sinonime, ambele fiind bazate pe principiul teoretic al corespondenței* dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate (vezi CONTRAGERE; $CORESPONDENȚĂ_2$).

G.P.D.

EXPERIMENTATOR

În teoria semantică a cazurilor* (vezi $CAZ_{II,IV}$), corespunde engl. *experiencer*, denumind rolul* semantic îndeplinit de un nominal animat, ocurent în configurația cazuală a verbelor fără agent* (verbe nonagentive), unde exprimă ființa afectată de stare, fără ca aceasta să aibă vreun control asupra receptării impresiilor și a senzațiilor. Verbele cu experimentator sunt verbe „de stare"* și de „schimbare de stare"; includ întreaga clasă a verbelor „psihologice"*. • În structurile sintactice ale românei, se actualizează prin obiect indirect (ex. **Îmi** *place / convine / este foame / este frică)*, prin obiect direct (ex. **Mă** *doare / supără / uimește rezultatul)* sau prin subiect (ex. **Ion** *se supără / se bucură / se extaziază / se teme)*.

G.P.D.

EXPLETIV

Component lipsit de semnificație a cărui apariție este impusă din rațiuni structurale. Clasa expletivelor se poate exemplifica, pentru română, prin adverbe de negație din construcții cu sens afirmativ (ex. **Nu** *l-am văzut decât pe Ion)* sau prin conjuncția *că* extinsă analogic după adverbe care nu suportă determinanți propoziționali (ex. „*iar de coate nici* **că**-*mi pasă*" (Eminescu)); pentru franceză, prin adverbul negativ **ne** după regentele *craindre, avoir peur* (ex. *Je crains qu'il* **ne** *vienne)* sau prin pronumele impersonal **il** (**Il** *arrive que nous sortions après dîner)*. • În GB*, clasa expletivului are caracteristica de a ocupa o poziție neargumentală (vezi ARGUMENTAL) și include, pentru engleză, pronominalele **it**, din construcții impersonale, și **there**, din construcții existențiale (ex. **There** *are three pigs escaping)*, care, din rațiuni structurale, ocupă poziția de subiect, fără să fie argumente ale verbului vecin și fără să li se atribuie vreun rol tematic*. Verbele cu care acestea se asociază au pozițiile de subcategorizare ocupate, **it** și **there** ocupând, atunci când apar, o poziție suplimentară, exterioară. Să se compare: *That the pig had been stolen surprised Mary*, unde cele două argumente ale verbului sunt realizate printr-un nominal, respectiv, printr-un complement propozițional, cu: **It** *surprised Mary that the pig had been stolen*, unde expletivul **it** apare în afara celor două argumente.

G.P.D.

EXPLOZIE

1. Al treilea moment (ultimul) în rostirea consoanelor oclusive*. Momentul în care organele vorbirii execută mișcarea de deschidere bruscă a canalului fonator*. **2.** Deschidere a canalului fonator* produsă la inițială de silabă. Vezi EXPLOZIV; IMPLOZIE.

L.I.R.

EXPLOZIV,-Ă (CONSOANĂ ~)

1. Vezi OCLUSIV,-Ă, **2.** În structura silabei*, consoană care precedă nucleul vocalic. Articularea consoanelor explozive se caracterizează printr-o tensiune mai puternică de rostire. Vezi și IMPLOZIV.

L.I.R.

EXPOLIȚIUNE

Figură* sintactică (de construcție), formă apropiată de amplificare* și de acumulare*, constând din reluarea unei idei cu scopul de a o explica ori de a o înfrumuseța; limitele față de celelalte două figuri sunt destul de neclare (H. Lausberg). Reluarea prin amplificare este însoțită adesea de un adverb/ locuțiune adverbială explicativă (*ba, mai bine (zis), încolo, într-adevăr, mai mult, mai degrabă*): *Lamartine a musicalisé le vers,* **ou plutôt il l'a évangélisé** [„Lamartine a apropiat versul de muzică ori, mai degrabă, de psalm"] (Morier); *Pudra cu care își văruise obrazul era albastră, buzele și nările și le spoise cu vopsea violetă, părul și-l poleise, presărându-l cu o pulbere de aur, iar ochilor le trăsese jur împrejur largi cearcăne negre-vinete ce-i dădeau o înfățișare de cântăreață sau de dănțuitoare.* **Încolo, îmbrăcat tot fără cusur, în frac albastru, sub mantaua ușoară de seară, cu orchideea la cheutoare, nelipsindu-i nici brățara de la mână, nici inelele din degete** (Mateiu Caragiale); *Femeile, aproape anonime în lumină când dormitau lungite lânced pe cearșafuri albe, în costume de baie, oarecum toate la fel ca niște oi într-un obor sau,* **dacă vreți, unele ca niște flăcăi la recrutare, altele ca niște „girls" de operetă,** *deveneau seara „doamne"* (Camil Petrescu). Vezi și DESCRIERE.

M.M.

EXPRESIE

Latură concretă a semnelor* sau enunțurilor* lingvistice, care reprezintă o suită ordonată de sunete specifice. Planul expresiei poate fi descris în funcție de două nivele: cel al sunetelor*, fonemelor* și cenemelor* și cel al cuvintelor* unei limbi; disciplinele care se ocupă de acest studiu sunt fonetica*, fonologia*, glosematica* și gramatica* (când descrie forma cuvintelor și felul în care se combină în sintagme, propoziții, fraze). În lingvistica modernă (F. de Saussure, L. Hjelmslev), expresia este delimitată în raport cu conținutul* și este frecvent utilizată cu accepția de semnificant* luat în totalitatea lui. Unitățile limbii (fonem*, morfem*, cuvânt*, sintagmă*) se identifică prin relația dintre expresie și conținut (vezi COMUTARE). Referința unui plan al limbii la altul distinge unitățile funcționale pentru că o diferență de conținut este fapt de limbă dacă, în aceeași limbă, îi corespund diferențe specifice în expresia materială. Planul expresiei sau al semnificantului, ca plan material al limbii, poate fi considerat sub diverse aspecte: substanță sonoră, masă fonică sau expresie *orală;* substanță vizuală, masă grafică sau expresie *scrisă*. Expresia este deci materie fonică sau grafică manifestată sub forma de combinații date (complexe sonore sau grafice). Nu există nici un raport între sunetele [p], [a], [t] și ideea de „pat", dar există un raport între structura planului expresiei [pat] și ideea de „pat"; înlocuirea lui [p] cu [b] în planul expresiei ar produce o modificare a planului conținutului, pentru că *bat* semnifică altceva decât *pat*. • În lingvistica tradițională, expresia are o interpretare echivocă – orice element al frazei (cuvânt compus, sintagmă, locuțiune), de ex.: expresie verbală impersonală *(e bine, e rău).*

A.B.V.

EXPRESIV,-Ă

1. Procedeu / Trăsătură ~ Mijloc fonetic, morfologic, sintactic, lexical sau prozodic care permite reliefarea stilistică a unei părți de enunț*, presupunând o atitudine afectivă* (emoțională) a locutorului. Vezi AFECTIV; AFECTIVITATE$_1$. **2. Funcție ~** sau **emotivă** Funcție* a limbajului centrată asupra locutorului/emițătorului mesajului. Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI). **3. Act de limbaj ~** Vezi ACT; ILOCUȚIONAR.

M.M.

EXPRESIVITATE

Caracteristică a conținutului afectiv* (emoțional) al unui enunț*; în studiile de stilistică, sin. pentru *afectivitate*. • Expresivitatea poate fi *inerentă* (atunci când intervenția contextului* nu este

necesară în determinarea valorii expresive – cazul onomatopeelor*) și dependentă de context (în cazul trăsăturilor expresive* situate la toate nivelurile limbii). • ~ **involuntară** Efect stilistic spontan al unui enunț care nu fusese formulat în mod deliberat în scopul obținerii unei valori expresive; este cazul unor scrieri din literatura română veche: opere istorice ori religioase în intenție, cronicile și scrierile bisericești din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea conțin pagini caracterizate prin expresivitate (E. Negrici).

M.M.

EXTENSIUNE

1. Concept logic utilizat în descrierea sensului* sau tip de definiție* a lui care presupune enumerarea tuturor elementelor unei clase; extensiunea se opune *intensiunii** (sau *comprehensiunii).* Ansamblul *A* al numelor substantivelor în limba română este *A* = [singular, plural]. Nu orice clasă poate fi definită prin extensiune (dar poate fi definită prin intensiune*) pentru că putem cunoaște numai un număr limitat de obiecte în legătură cu care a fost folosit un anumit semn, chiar dacă știm că există și alte obiecte în legătură cu care semnul respectiv a fost și/sau va fi folosit. Despre orice obiect *o*, care va avea proprietatea *P* (stabilită prin observarea creioanelor „normale"), se va spune că face parte din extensiunea *O* a cuvântului *creion;* un obiect ipotetic, făcut în întregime din grafit, de forma și mărimea unui creion, care servește la scris, deci satisface numai în parte condițiile conținute de intensitatea* cuvântului *creion* nu e sigur că va fi numit astfel. Extensiunea poate corespunde referinței*, când termenul este utilizat în enunț și când semnul semnifică un obiect prin intermediul unei proprietăți. Extensiunea poate corespunde denotației* unui termen când desemnează obiectul (obiectele) de care semnul e legat, chiar dacă e dificil să precizăm exact care sunt *toate* obiectele: clasa „câinilor" – toate animalele care se pot numi astfel. Extensiunea se poate preciza în funcție de partea de vorbire reprezentată: extensiunea unui adjectiv ca *alb* este constituită de totalitatea obiectelor (reale sau posibile) caracterizate prin proprietatea „alb"; un verb ca *a merge* desemnează totalitatea obiectelor (reale sau posibile) care intră sub incidența conceptului *a merge* (vezi HIPONIMIE). **2.** În teoria naratologică a lui G. Genette, încetinire a vitezei narative (vezi NARATIV$_8$), prelungire artificială – în relatare – a duratei evenimentelor reale/ fictive povestite. Conceptul se situează în opoziție cu elipsa* și cu rezumatul* (vezi ELIPSĂ$_2$): în timp ce acestea se bazează pe omisiunea unor părți din secvența narativă sau, cel puțin, pe reducerea lor în discursul narativ, extensiunea se realizează – asemenea unui *ralenti* într-o secvență de imagini – prin dilatarea timpului relatării față de timpul real ori verosimil al desfășurării evenimentelor, micșorând astfel viteza povestirii (C. Reis-A.M. Lopes). • Amplificarea timpului narării față de cel evenimențial rămâne relativ rară în literatură. Pot fi citate, în acest sens, fragmente din romanul *À la recherche du temps perdu [În căutarea timpului pierdut]* de M.Proust sau capitolul *Într-o după-amiază de august* din romanul lui Camil Petrescu *Patul lui Procust.* Încercând să surprindă mișcările infinitesimale ale existenței narate, așa-numitul *nouveau roman* francez al anilor '60-'70 (Claude Simon, Michel Butor, Natalie Sarraute) a instaurat intenționat artificialul narativ, tocmai prin aducerea extensiunii până la ultimele limite ale verosimilului.

Vezi și NARATIV$_2$.

A.B.V.(1); M.M.(2)

EXTENSIV,-Ă

Tip de unitate suprasegmentală* care caracterizează un segment fonic mai mare decât silaba* (vezi și INTENSIV). În română – contururile intonaționale (vezi INTONAȚIE).

L.I.R.

EXTRALINGVISTIC,-Ă

Mai frecvent în sintagma **factor ~ 1.** În sincronie, element non-lingvistic care influențează producerea și înțelegerea enunțurilor* în procesul comunicativ (vezi și CONTEXT COMUNICATIV; SITUAȚIE DE COMUNICARE); **2.** În diacronie, element non-linvistic (istorico-politic, social-cultural) care condiționează schimbările unui sistem lingvistic.

L.I.R.

F

FACTITIV

Sin. *cauzativ;* vezi CAUZATIV,-Ă.

FACTIV

Predicat* în vecinătatea căruia orice propoziție enunțată este obligatoriu *adevărată*, dând el însuși informații asupra valorii de adevăr a subordonatei. Cele mai tipice predicate factive sunt: *se știe că (P), se cunoaște că (P), este de la sine înțeles că (P),* pentru care P, simbolizând propoziția subordonată, este adevărată. • Se opune predicatului *contrafactiv*, în vecinătatea căruia propoziția enunțată este obligatoriu *falsă*. Dacă există un locutor exprimat gramatical, acesta își asumă responsabilitatea recunoașterii valorii *false* a propoziției subordonate. Cele mai tipice predicate contrafactive sunt: *minte că (P), fabulează că (P), i se năzare că (P), pretinde că (P).* • Se distinge de predicatul *nonfactiv*, în vecinătatea căruia nu se înregistrează nici valoarea „adevărat", nici valoarea „fals" a propoziției subordonate, iar valoarea de adevăr a enunțului global nu depinde de valoarea adevărat/fals a lui P. Predicatele nonfactive se lexicalizează prin verbe de tipul: *crede că (P), presupune că (P)* și prin adverbe ca: *posibil (P), cică (P),* unde P poate fi adevărat sau fals. Vezi ASERTIV$_2$; EPISTEMIC.

G.P.D.

FACULTATIV,-Ă

1. Determinant ~ În grupurile sintactice, desemnează orice determinant suprimabil, adică acel determinant în absența căruia construcția rămâne „bine-formată". Distincția facultativ vs. obligatoriu evidențiază natura relației sintactice și semantice față de centru: mai strânsă, determinată inerent* de centrul grupului, în cazul determinantului obligatoriu, dar laxă, exterioară, în cazul determinantului facultativ. În G(rup)V(erbal), corespunde distincției argumente* vs. circumstanțiale*. Vezi și OBLIGATORIU. **2. Relație ~** Vezi CONSTELAȚIE. **3. Transformare ~** În gramatica generativă* timpurie, transformare* a cărei neaplicare nu conduce la structuri „rău-formate", ceea ce înseamnă că ambele structuri: cea de bază* și cea transformată* sunt atestate în limbă. • Pentru română, s-ar putea exemplifica prin transformarea de suprimare* a articolului demonstrativ din structurile atributive: Nominal – Art. – *cel* – Adj. actualizate prin: *caietul cel nou.*

Vezi	1	2	3	4
⇒	1	2	ϕ	4

semnificând că, în română, sunt posibile atât construcțiile cu articol demonstrativ *(caietul cel nou)*, cât și cele cu articolul demonstrativ suprimat *(caietul nou).* • În variantele târzii ale modelului, se renunță la transformarea facultativă, toate transformările fiind prevăzute din bază. Vezi TRANSFORMARE.

G.P.D.

FAMILIE

I. ~ de cuvinte Grup de cuvinte asociate între ele printr-o rădăcină* comună, căreia i se adaugă sufixe* lexicale sau prefixe*; după unii cercetători, cuprinde și compusele*. • În română, familia de cuvinte se formează, în sens restrâns, de la baze vechi (latinești, vechi slave ș.a.): *Bun/bun-ătate, bun-ic, bun-ic-ă, îm-bun-a; femeie/femei-esc, femei-este; lemn/în-lemn-i, lemn-os, lemn-iu; grădină/grădin-ar, grădin-ărească, grădin-iță.* • În sens mai larg, unele familii de cuvinte au ca punct de plecare două cuvinte-bază: *car/căr-uță, căr-uț-aș, căr-uc-ior* și *cără/căr-ătură, cără-uș, cără-uș-ie, cără-uș-i.* • În sens foarte larg, se admite că familiile de cuvinte includ în limba română și împrumuturile latino-romanice analizabile integral: *gramatică/gramatic-al; spera/sper-anță; structură/structur-al; facil/facil-itate; adapta/adapt-a-bil-itate* și multe altele. • Într-o altă interpretare, mai puțin obișnuită în lingvistica românească, familiile

de cuvinte pot coincide parțial cu câmpurile derivative (vezi CÂMP). Vezi DERIVARE; FORMARE A CUVINTELOR; PREFIX(ARE); COMPUNERE. • ~ **frazeologică** Vezi FRAZEOLOGIC,-Ă (UNITATE). II. ~ **de limbi** Grup de limbi care au o origine comună (provin din aceeași protolimbă*). Familiile se subdivid în *ramuri*, caracterizate printr-o anumită similaritate de evoluție.
Vezi și CLASIFICARE (A LIMBILOR).

A.B.V. (I); L.I.R. (II).

FATEM / FATISM

Termen folosit pentru a desemna elementele lingvistice care apar în structura conversației*, fără să reprezinte nici constituenți ai actelor ilocuționare*, nici constituenți ai actelor interacționale. Nefiind legate de un anumit conținut semantic, ele nu afectează conținutul propozițional al actelor performante. Sunt elemente convenționalizate prin uz, a căror prezență nu este corelată cu transmiterea de informație cognitivă, ci cu aspectele fatice* ale proceselor comunicative, reflectând construirea prin cooperare a mesajului. Numite și elemente *de ezitare, de tatonare* (engl. *fumblings*), fac parte din clasa mai largă a semnalelor discursive. Îndeplinesc funcții interacționale, precum și funcții metalingvistice*, de glosare a unor unități discursive. În raport cu aceste funcții, se distinge între: elemente care marchează intrarea în rol a emițătorului* - engl. *starters* (de ex., în rom.: **păi, deci, așa, ei!**); elemente de flatare a interlocutorului* - engl. *cajolers*, a căror utilizare este orientată spre satisfacerea cerințelor politeții* pozitive (de ex., în rom.: **știi, înțelegi**); elemente de reliefare a problemei în discuție – engl. *underscorers*, orientate spre mesaj* (de ex., în rom.: **uite ce, știi ce**); elemente cu funcție de glosare (de ex., în rom.: **adică, vreau să zic, cu alte cuvinte, altfel spus**).

L.I.R.

FATICĂ

1. **Funcție ~** Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).
2. **Conversație ~** Tip de conversație* curentă, al cărei obiectiv nu este transmiterea de informație cognitivă, ci stabilirea și menținerea unor relații de bunăvoință între participanți. Situațiile* tipice pentru comunicarea fatică sunt reprezentate de așa-numitele „ocazii sociale", reuniuni formale sau informale, precum și de ocaziile în care indivizi care nu se cunosc sunt nevoiți să se afle într-un spațiu circumscris, pentru perioade de timp variabile (călătorii, săli de așteptare etc.). Au caracter fatic, de asemenea, secvențele inițiale și finale care încadrează, într-o conversație mai amplă, secvențele tranzacționale propriu-zise (vezi MACROSTRUCTURĂ$_2$). Conversația fatică se caracterizează printr-un pronunțat aspect ritualizat și prin abordarea unor subiecte „eterne"sau „sigure", care nu pot constitui sursa unor controverse. Este considerată drept „un rău necesar", tocmai în virtutea funcției sociale precise pe care o îndeplinește.

L.I.R.

FAZĂ

În modelul conversațional integrativ al lui W. Edmondson, tip de element al structurii interacționale, definit ca succesiune de schimburi* subordonate unui schimb de bază sau coordonate între ele. Coordonarea schimburilor care compun o fază se poate realiza fie prin *înlănțuire*, fie prin *reciprocitate*. Prima modalitate presupune cumulul de informații referitoare la aceeași temă, cea de a doua – furnizarea de către colocutori* a aceluiași tip de informații (de ex.: A. *Ce mai faci?* B. *Bine. Dar tu?* A. *Și eu la fel*). Întregul ansamblu conversațional (*encounter*, în terminologia lui Edmondson) este constituit dintr-o succesiune ordonată de faze, care configurează trei componente: două cu caracter facultativ (inițială și finală) și componenta de bază (tranzacția propriu-zisă).

L.I.R.

FEEDBACK

Conexiune inversă, retroacțiune. Termenul aparține domeniului ciberneticii, desemnând o metodă de control al unui sistem prin reinserția rezultatelor performanței sale precedente. Pe această bază, se realizează un autoreglaj al sistemului, contracarându-se acțiunea tendințelor naturale interne de dezorganizare. Feedback-ul controlează entropia* sistemului, eliminând disfuncțiile. Limbajul poate fi interpretat ca un sistem cu autoreglaj. Pe de o parte, este posibilă analiza neurofiziologică a acestuia pe baze cibernetice. Comenzile nervoase pe care le implică vorbirea sunt controlate de conexiuni inverse: auditia propriei voci reglează permanent emisiile vocale; de aceea, surditatea împiedică dezvolta-

rea normală a limbajului. Pe de altă parte, prin intermediul feedback-ului se pot explica atât procesele continue de eliminare dintr-un anumit sistem a elementelor care produc perturbări ale comunicării (omonimele*, de ex.), cât și existența unui grad minim de stabilitate a sistemului respectiv, care permite interacțiunea* verbală (posibilitatea identificării de către receptor* a unităților distinctive* din sistem, prin eliminarea variațiilor contextuale sau individuale care intervin în procesul de emitere).

L.I.R.

FEMININ,-Ă

1. Gen ~ Genul feminin este un termen al categoriei genului* gramatical, care în unele limbi se realizează prin doi termeni (masculin-feminin), iar în altele prin trei (masculin-feminin-neutru). În procesul pierderii caracterului motivat al genului natural – bazat pe opoziția de sex -, genul feminin, ca și ceilalți membri ai categoriei genului, este evidențiat astăzi numai prin mărci formale și la nivel combinatoriu. În limba română, genul feminin prezintă terminațiile caracteristice *-ă, -á, -ea*; omogenitatea acestei clase este alterată de prezența câtorva substantive masculine: *tată, pașă, popă* etc. La nivel combinatoriu, genul feminin se evidențiază prin acord (cu adjectivul, numeralul) sau prin asociere (cu articolul). Vezi GEN. **2. Rimă ~** În versificație, rimă* bisilabică, în care accentul* de intensitate cade pe silaba penultimă; formează rime feminine cuvintele paroxitone (Vezi ACCENT); *vântul/cuvântul, stéle/méle/jéle, roátă/toátă, amără/pără, arámă/vámă*. Sunt, de asemenea, feminine rimele trisilabice *(dactilice)* și cele în care corpul comun cuprinde patru silabe *(hiperdactilcie* sau *peonice)*, deoarece și în aceste situații ultima silabă a versului este neaccentuată: dactilice: *pénele/sprâncénele, stélele/rândunélele, drăculuí/bogátului, plópilor/lóchilor;* hiperdactilice: *málurile/válurile, pământurile/vânturile/cânturile.*
Sin.: *(rimă, vers) acatalectic,-ă.*

C.C. (1); M.M. (2).

FIGURAT (SENS ~)

În accepție restrânsă, sens al cuvântului* atunci când este utilizat ca trop*; în accepție lărgită, transfer de trăsături semantice în uzul contextual al unui cuvânt [Concret/Abstract, Animat/Inanimat]. Sensul figurat face parte dintre sensurile conotative (vezi CONOTAȚIE) ale cuvântului și se opune sensului *propriu* (sau *literal).* În metaforele* împietrite (vezi CATACREZĂ), **broasca** *ușii* sau **cocoșul** *pușii*, de ex., transferul semantic se realizează de la [Animat] la [Inanimat], pe baza unei eventuale asemănări de formă între cei doi referenți; în versurile *Încă un an, o zi, un ceas / și* **drumuri** *toate s-au retras / de sub picioare, de sub pas* (Blaga), sensul [Concret] al substantivului **drum** a fost substituit cu cel [Abstract], figurat și simbolic, prezent în contextul **drum** *al vieții.* • **Limbaj, stil ~** (sau FIGURATIV) Formă a limbajului* dotată cu expresivitate*; sistemul figurilor*, de stil.
Vezi CONOTATIV; CONOTAȚIE; FIGURĂ.

M.M.

FIGURĂ

În retorică, deviere de la uzul lingvistic normal, schimbare într-un anumit nivel al limbii, care facilitează expresia poetică sau pe cea oratorică, diferită ca grad de expresivitate* ori persuasiune față de maniera comună de exprimare. Figura nu este un simplu ornament al artei poetice: destructurarea pe care o presupune devierea de la uzul normal al limbii (de la sensul „propriu, literal" al termenilor ori de la structurile sintactice neutre expresiv) este însoțită de o restructurare a limbajului după un cod propriu, cel al retoricii*, bazat pe uzajul „figurat" al termenilor și pe structuri sintactice specifice. Conceperea limbajului literar ca o refacere după reguli proprii a structurii enunțului* este foarte importantă în perspectiva deschisă asupra figurii: dacă nu s-ar lua în considerare acest specific al limbajului figurativ, definirea figurii exclusiv ca deviere s-ar suprapune peste aceea a stilului* (sau a faptului de stil) în general. • Clasificarea figurilor s-a făcut, din Antichitate până în epoca modernă, în funcție de multiple criterii: natura unității lingvistice în care se realizează figura; dimensiunile acesteia (cuvânt, sintagmă, frază) – conform criteriului sintagmatic; nivelul la care se concretizează figura (sunet, morfem, sintamgă, frază, sens) – conform criteriului paradigmatic*. Grupând diverse principii de clasificare, de multe ori interferente, se pot distinge următoarele clase de figuri, definite în majoritatea cazurilor în funcție de nivelul lingvistic la care se situează; 1. Figuri *de sunet* sau *metaplasme* – au la bază modificări realizate la nivelul fonetic al limbii; pot fi

grupate, la rândul lor, în mai multe subcategorii: a) accidentele fonetice, doar în subsidiar figuri sonore: metateza* sincopa*, sinereza*, afereza*, apocopa*; b) figuri de sunet propriu-zise: aliteraţia*, asonanţa*, paronomasia* (sau paronomaza), rima* şi rima interioară; c) figuri de sunet cu implicaţii semantice – figurile etimologice *(infra);* d) jocurile de cuvinte, bazate pe inversiuni ori amalgamări de sunete, cu eventuale implicaţii semantice: anagrama* calamburul*, palindromul* (vezi ANAGRAMĂ); 2. Figuri *de construcţie (sintactice)* sau *metataxe* – structurări specifice realizate la nivel sintactic sau modificări ale topicii* normale în propoziţie/frază; se bazează, în totalitate, pe doi factori esenţiali: *repetiţia* şi *simetria;* pot fi grupate în subcategorii: a) figuri propriu-zise: paralelismul* sintactic, figură emblematică, situată la baza tuturor celorlalte, enumerarea*, climaxul*, anticlimaxul*, repetiţia* (simplă, sinonimică, antonimică), anafora*, epifora*, anadiploza*, epanadiploza*, chiasmul*, refrenul*, b) construcţii sintactice (existente eventual şi în limbajul curent) devenite figuri prin utilizare contextuală: asindetul*, polisindetul* (sau polisindetonul), tmeza*, elipsa*, zeugma*, silepsa*, anacolutul*, dislocarea*, hiperbatul*, hipalaga* (sau hypallagon), inversiunea*; c) figuri sinactico-lexicale, figuri sintactice cu implicaţii semantice: poliptotonul*, parigmenonul*, antanaclaza* 3. Figuri *semantice* (în parte numite şi *tropi)* sau *metasememe*, realizate prin analogii (comparaţia) sau prin mutaţii (metonimia, metafora) la nivelul sensului cuvintelor implicate; se grupează în două serii (R. Jakobson): a) seria metonimică: metonimia*, sinecdoca* (particularizantă şi generalizantă); b) seria metaforică: metafora* (explicită şi implicită), comparaţia*, personificarea*, antonomaza* (particularizantă şi generalizantă), epitetul*, oximoronul*, simbolul* (figură cu dublă natură, geneza simbolurilor circulante fiind legată de metonimie, iar realizările simbolului poetic apropiindu-se de metaforă). Distincţia clară dintre cele două serii a fost contestată de studii ulterioare: *Retorica generală* a Grupului μ, de ex., descrie metafora ca pe o secvenţă de două sinecdoce; simbolul poate fi şi el situat la limita dintre cele două serii (vezi SIMBOL); 4. Figuri *de gândire (logice)* sau *metalogisme*, cea mai mare parte realizate în construcţii care depăşesc nivelul cuvântului, al sintagmei sau al frazei – nu reprezintă simple asocieri de termeni, ci au o semnificaţie extinsă asupra structurii mai largi a textului*: antifraza*, antiteza*, hiperbola*, litota*, ironia*, paradoxul*, parabola*, reticenţa*, alegoria*, eufemismul*, pleonasmul* ş.a. • Operaţiile care duc la constituirea fiecărei figuri în parte sunt diferite, presupunând uneori relaţii cu alte discipline (logică, psihologie, psihanaliză): procesele de *analogie* vs. *continuitate* explică, de ex., diferenţele de esenţă semantică dintre metonimie şi metaforă. În concepţia retorică a grupului de poeticieni de la Liège (vezi Grupul μ, *Rhétorique générale*, 1970), operaţiile la care se apelează pentru explicarea lingvistică a figurilor sunt în parte logice: *adăugare, suprimare, substituire* (combinaţie între adăugare şi suprimare) şi *permutare;* rezultă, în urma lor, cele patru clase de figuri amintite: *metaplasmele, metataxele, metasememele* şi *metalogismele.* • Uzul figurilor nu se limitează la limbajul poetic ori la literatură în general; încă din sec. al XVII-la şi al XVIII-lea retoricile recunosc o dublă existeţă a figurii: în expresivitatea* poetică şi în limbajul curent, unde figura ia în general o formă împietrită, fixată prin uz, fiind simţită uneori ca mai puţin expresivă decât o figură poetică (vezi CATACREZĂ). • ~ **etimologică** Figură de construcţie realizată prin alăturarea unor cuvinte formate de la acelaşi radical*; figura etimologică poate apropia două forme gramaticale diferite ale aceluiaşi cuvânt (vezi POLIPTOTON; **frumoasa frumoaselor; n-a fost / Nu este, n-o să fie** *şi-n van va să suspine* – Arghezi) sau două cuvinte diferite, derivate de la aceeaşi bază (vezi PARIGMENON: **Am visat un vis:** *Singur fuse* **îndrăgitul**, *singur el* **îndrăgitorul** – Eminescu; **Cîntăreşte-***ţi* **necântăritele** *cuvinte* – Minulescu). Figurile etimologice sunt figuri de sunet, rezultă din repetiţie* şi aù valori semantice contextuale, situându-se astfel la intersecţia a trei niveluri figurative: fonic, sintactic şi semantic.

M.M.

FILOLOGIE

Disciplină care se ocupă cu studiul textelor: analiza critică a acestora, compararea variantelor, editarea manuscriselor. Obiectul de studiu al filologiei l-au constituit cel mai adesea textele vechi; din Antichitate, filologia a fost prima formă de existenţă a lingvisticii* ca ştiinţă: în sec. II î.e.n., de ex., savanţi alexandrini (între care

Aristarh) au realizat o ediție critică a poemelor homerice *Iliada* și *Odiseea*, care circulaseră mult timp pe cale orală. Filologia este o știință istorică, apărută din necesitatea cunoașterii culturilor trecute și a documentelor scrise pe care acestea le-au lăsat. Rezultatul cercetărilor filologice se materializează în ediții și în critica de text: critica *internă* (compararea textelor, a variantelor, istoria manuscriselor) și cea *externă* (datarea manuscriselor în raport cu evenimente socio-culturale, apelul la istoria literară etc.). • În filologia românească, primele ediții de texte datează din sec. al XIX-lea (M. Kogălniceanu, de ex., a publicat *Letopisețele* moldovenești în 1852, fără a realiza însă o ediție critică). Modernizându-și metodologia, filologia s-a dezvoltat în sec. al XX-lea, când majoritatea textelor românești vechi (religioase sau istorice) au fost editate: *Psaltirea Scheiană* (ed. I.A. Candrea, 1916); *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi (ed. Florica Dimitrescu, 1963); *Palia de la Orăștie* (ed. Viorica Pamfil, 1968); *Codicele Voronețean* (ed. Mariana Combiescu, 1981); *Codex Sturdzanus* (ed. Gh. Chivu, 1993), Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei* (ed. P.P. Panaitescu, 1955; ed. L. Onu, 1967); Miron Costin, *Letopisețul Moldovei* (ed. P.P. Panaitescu, 1958; ed. L. Onu, 1967); Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei* (ed. I. Iordan, 1955) etc. În varianta sa modernă, filologia beneficiază de contribuția mai multor științe (statistica, istoria, informatica).
Vezi și LINGVISTICĂ.

M.M.

FILTRU

În gramatica generativă*, constrângere* (sau condiție) de corectă formare pusă diverselor structuri obținute prin regulile gramaticii, având drept scop eliminarea structurilor „rău-formate" sau procurarea de explicații pentru agramaticalitate*. Vezi, de ex., filtrul cunoscut sub numele de „COMP(lementizator) dublu satisfăcut" (engl. *Doubly Filled* COMP), schematizat ca: *$[_{COMP}$ Wh-Ph **X**], unde **X** are conținut fonetic și este o realizare a lui COMP. Acest filtru stabilește că un COMP(lementizator) care conține un grup relativ-interogativ (engl. Wh-Ph) și un al doilea complementizator* este „rău format", dând explicații, de ex., pentru agramaticalitatea unor construcții românești ca: **el se întreabă* **cine dacă** *vine*. • În locul unor filtre cu acțiune limitată din variantele timpurii ale gramaticii generative, GB* propune filtre generale, universal valabile, reprezentând principiile diverselor module* a căror nerespectare poate conduce la structuri „rău-formate" în oricare limbă; vezi filtrul de caz*; principiile legării*, principiul categoriei vide* etc. Vezi CONSTRÂNGERE$_2$.

G.P.D.

FINAL,-Ă

1. În fonetică, adjectiv component al unor sintagme care indică, cu mici diferențe, poziția sunetelor în cuvânt. Astfel se vorbește de: *sunet ~, poziție ~, silabă ~, consoană ~*. • Poziția finală în limbile care resping accentuarea la sfârșitul cuvântului este o poziție slabă, ceea ce determină o serie de modificări cu caracter mai mult sau mai puțin regulat: în trecerea de la latină la română, căderea consoanelor finale este o lege* fonetică cu un caracter de mare generalitate; multe accidente fonetice se produc la finală de cuvânt. Vezi APOCOPĂ; SINEREZĂ. **2.** În gramatică se vorbește de propoziție finală, sintagmă sinonimă cu propoziția circumstanțială* de scop*. **3.** În lexic circulă sintagma *finală de cuvânt* care este, uneori, echivalentă cu *terminație**.

C.C.

FIX,-Ă

1. Topică ~ Limitare a posibilităților de așezare a cuvintelor unele în raport cu altele până la situația de așezare unic posibilă. Vezi, de ex., în română, regulile restrictive de așezare a cliticelor* în raport cu poziția cuvântului-suport (vezi ATON; CLITIC). • Regulile de topică* diferă de la o limbă la alta, depinzând de particularitățile structurale ale fiecăreia; unele reguli constituie parametri pentru tipul structural de limbă (vezi TIPOLOGIE). Româna, deși se caracterizează în ansamblu prin libertăți de topică mai mari decât în alte limbi, are totuși preferințe de topică sintactică (vezi caracterizarea ei ca limbă aparținând tipului „head first") și cunoaște limitări de topică până la situația de topică fixă, în cazul poziției cliticelor și a auxiliarelor*. **2. Îmbinare ~ de cuvinte** Grup de cuvinte care, parțial sau integral, nu răspunde regulilor generale de constituire a grupurilor* sintactice, caracterizându-se, lexical, prin lipsă de variație a lexemelor* sau, altfel spus, prin posibilități minime de substituție a componentelor, sintactic, prin pierderea parțială

sau totală a valențelor* proprii fiecărui component și prin limitări de topică*, semantic, printr-un sens unitar, care nu se constituie din însumarea sensurilor lexemelor componente, iar stilistic, printr-un grad mai înalt de expresivitate* în raport cu îmbinările libere*, analizabile. • Inventarul de îmbinări fixe este propriu fiecărei limbi și este modificabil de la o etapă lingvistică la alta, cuprinzând, ca tipuri distincte de îmbinări, locuțiunile* și expresiile*; sin. *unitate frazeologică* (vezi FRAZEOLOGIC; LOCUȚIUNE).

G.P.D.

FLECTIV

În limbile cu flexiune*, component din structura unui cuvânt flexibil* care, adăugat radicalului* invariabil, variază în cursul flexiunii, marcând categoriile* gramaticale specifice clasei morfologice căreia îi aparține cuvântul. Flectivul poate fi constituit dintr-un singur morfem* gramatical (vezi rom. *cas*-ă sau *cânt*-ând) sau dintr-o succesiune de morfeme gramaticale (vezi: *cas*-e-i sau *cânt*-a-se-m); poate fi așezat la finalul cuvântului flexibil (vezi exemplele anterioare) sau, în cazul mărcilor duble, poate să constituie un morfem discontinuu* (de ex. a *cânt*-a) sau o succesiune discontinuă (de ex. să *hotăr*-â-ți). Vezi AFIX (GRAMATICAL); FLEXIBIL.

G.P.D.

FLEXIBIL,-Ă

1. Cuvânt ~ Cuvânt care recurge la procedeul morfologic al flexiunii (vezi FLEXIUNE$_1$) pentru a exprima diverse semnificații* gramaticale. Cuvântul flexibil se compune dintr-o secvență invariabilă, numită radical*, purtătoarea semnificației lexicale, și una variabilă, numită flectiv*, purtătoarea semnificației/semnificațiilor gramaticale. Cuvântul flexibil se opune celui *neflexibil* (numit și *invariabil**), a cărui formă rămâne neschimbată în cursul vorbirii. Astfel, pronumele nehotărât *altul* este flexibil schimbându-și forma pentru marcarea categoriilor de gen *(altul* vs. *alta)*, de număr *(altul* vs. *alții)* și de caz *(altul* vs. *altuia; alții* vs. *altora)*, în timp ce pronumele nehotărât *ceva* este invariabil/neflexibil, apărând, indiferent de construcție, cu o singură formă. **2. Parte de vorbire ~** Clasă gramaticală de cuvinte care, în ansamblu, prezintă caracteristica flexiunii*. Se opune părții de vorbire neflexibile/invariabile*, clasă care, în ansamblu, cu toți membrii ei, rămâne neschimbată în cursul vorbirii. Astfel, clasa substantivului, a adjectivului, a pronumelui, a verbului, a numeralului sunt clase flexibile, în timp ce clasa prepoziției, a conjuncției, a interjecției sunt neflexibile. Vezi INVARIABIL.

G.P.D.

FLEXIONAR,-Ă

1. Afix ~ Afix* care servește flexiunii*, realizând marcarea diverselor categorii* gramaticale. Se deosebește de afixul *derivativ**, care, atașat radicalului*, servește la crearea de cuvinte noi din baze* existente în limbă. **2. Limbă ~** Vezi CLASIFICARE (A LIMBILOR).

G.P.D.

FLEXIUNE

1. Procedeu morfologic specific unui anumit tip morfologic de limbi: limbile flexionare*, constând în atașarea la o parte invariabilă a cuvântului a unuia sau a mai multor afixe* gramaticale pentru a marca, în cursul vorbirii, diversele categorii* gramaticale. La unii autori, semnificația termenului s-a extins și asupra mijloacelor analitice* de marcare a categoriilor gramaticale (marcarea prin auxiliare* sau prepoziții, unele – vezi auxiliarele – fiind calificate drept afixe mobile*). Se poate vorbi de flexiune în general, ca procedeu morfologic de schimbare a formei cuvântului comun mai multor limbi. • Avându-se în vedere variația morfologică proprie fiecărei limbi, manifestată printr-un inventar diferit de categorii gramaticale și printr-o organizare diferită a categoriilor comune (de ex., printr-un număr diferit de termeni opozabili) (vezi CATEGORIE$_1$), se poate vorbi despre o flexiune a limbii române, în raport cu flexiunea limbii latine, a limbii ruse, a limbii maghiare etc. • În funcție de marcarea sintetică*, flexionară, a categoriilor gramaticale vs. marcarea analitică, se poate vorbi de o flexiune sintetică vs. flexiune analitică vs. flexiune mixtă, ultima utilizând concomitent mijloace sintetice și analitice. • După cum categoriile gramaticale sunt esențialmente diferite între verb și nume, se poate vorbi despre o flexiune nominală, numită declinare*, vs. una verbală, numită conjugare*, iar în cadrul flexiunii nominale, se pot distinge: flexiunea substantivală vs. flexiunea adjectivală vs. flexiunea pronominală. **2.** Termenul flexiune este atribuit și totalității formelor unui cuvânt flexibil*, reprezentând variațiile lui morfologice

dintr-o anumită limbă; sin. *paradigmă**. Astfel, pentru română, flexiunea cuvântului *casă* grupează formele: *casă, case, casa, casei, casele, caselor,* iar a cuvântului *a merge* grupează formele: *merg, mergi, merge...; mergeam, mergeai, mergea...; am mers, ai mers, a mers...; mersei, merseși, merse...; mergând* etc.

G.P.D.

FOCALIZARE

1. Mecanisme gramaticale (mai ales sintactice, iar, mai rar, pentru unele limbi, și morfologice) care, în cadrul discursului, fac dintr-un component (sau un grup de componente) focus*-ul (prim planul) informațional, plasând restul enunțului în fundal. • Dacă principiile de focalizare sunt general valabile (toate limbile recurg, de ex., în acest scop, la deplasarea* de componente), mijloacele propriu-zise de focalizare, ca și ponderea lor aparțin fiecărei limbi. Astfel, diversele tipuri de dislocări* de dreapta și de stânga, de inversiuni*, de topicalizare*/tematizare*, de dublare* de componente sunt proprii fiecărei limbi, depinzând direct de tipul de topică* și de regulile* ei sintactice. Există și limbi care au mijloace morfologice de focalizare, utilizând sufixe sau prefixe topice (este, de ex., cazul limbii japoneze). • În fiecare limbă există o limitare sintactică a mijloacelor de focalizare, deci constrângeri impuse de regulile sintactice ale limbii date, dar, dincolo de această limitare, există o libertate în alegerea mijloacelor de focalizare, în care intervin variațiile pragmatice și stilistice individuale. Vezi FOCUS; TEMATIZARE; TOPICALIZARE. **2.** În naratologie*, modalitate de construire a textului literar prin care autorul realizează și propune o anumită perspectivă/punct de vedere asupra povestirii. Introdusă în studiul narației* de G. Genette, focalizarea este o restricție de „câmp vizual", o selecție a informației narative în raport cu ceea ce naratologia tradițională numește omniscienta (informația completă) a autorului, după care omniscient devine lectorul (Genette). • Într-o paralelă cu terminologia clasică (J. Pouillon, Tz. Todorov, R. Barthes), trei tipuri narative de bază corespund la trei tipuri de focalizare: a) narația cu autor omniscient – focalizare *zero* (narație *non-focalizată);* b) narația cu „punct de vedere", care prezintă o omniscientă selectivă – focalizare *internă;* c) narația obiectivă – focalizare *externă*. Formula de focalizare nu cuprinde o operă în întregul său, ci este determinată doar pentru fragmente ale unui text; ea poate domina totuși ca modalitate generală într-o narație. Astfel, romanul lui Fielding *Tom Jones* (ca și alte narații picarești) aparține modalității de focalizare *zero, Madame Bovary* de G. Flaubert are o focalizare *internă* variabilă (între mai multe personaje succesive), iar romanele de aventuri (W. Scott sau Al. Dumas) ori polițiste (D. Hammet, Agatha Christie) își desfășoară acțiunea în focalizare *externă*.

Vezi MOD(ALITATE); VOCE (NARATIVĂ).

G.P.D. (1); M.M. (2).

FOCUS

Acea parte din enunț care, în cadrul discursului, formează centrul interesului comunicativ sau prim planul informațional, aducând, în procesul comunicării, partea nouă de informație. Focus-ul este semnificativ din punctul de vedere al structurii informaționale a fiecărui enunț, alcătuit obligatoriu dihotomic, pe structura nou/vechi: orice enunț, în cadrul unui discurs „bine-format", presupune o secvență din enunț care este purtătoarea *noii* informații și o secvență purtătoare a informației *vechi.* Și cum ceea ce este nou ca informație aparține, ca interes, prim-planului (engl. *foreground),* iar ceea ce este cunoscut, vechi, aparține fundalului (engl. *background),* distincției informaționale nou/vechi îi corespunde, din perspectiva gradului de interes, distincția *focus/fundal.*

Vezi FUNCȚIE (PRAGMATICĂ).

G.P.D.

FONATOR

1. Act ~ Vezi FONAȚIE. Esențială pentru definirea actului fonator este activitatea laringelui. **2. Aparat** ~ Ansamblu al organelor umane implicate în procesul fonației*: plămâni, trahee, laringe (glotă, coarde vocale), cavitatea bucală (buze, maxilare, palatul dur și moale, limba, uvula) cavitatea nazală. Vezi și ARTICULATORIU$_1$; FONAȚIE. **3. Canal** ~ Partea supralaringiană a aparatului fonator, în care curentul de aer este modelat în maniere specifice în procesul producerii sunetelor (vezi FONAȚIE). Deschiderea, închiderea sau îngustarea canalului fonator sunt surse ale diferențierii sunetelor (vezi și ARTICULARE). **4. Curent** ~ Curentul de aer

pompat din plămâni, care constituie sursa procesului fonației. După generarea sunetului în laringe, curentul fonator este modelat în cavitatea bucală, unde se produce articularea propriu-zisă. El poate ieși liber din cavitatea bucală, ca în cazul producerii vocalelor, sau poate întâmpina obstacole create în diferite puncte ale canalului fonator*, ca în cazul producerii consoanelor. **5. Organ** ~ Organ care are rol în procesul fonației. Vezi și FONATOR$_2$.

L.I.R.

FONAȚIE

Producere a sunetelor articulate, specifice vorbirii umane, ca urmare a declanșării unor mecanisme fiziologice și neurologice. Fonația implică: producerea unui curent de aer (vezi FONATOR$_4$) printr-o mișcare respiratorie specifică (în limbile indo-europene, expirația), producerea vocii prin intrarea în acțiune a coardelor vocale și modularea vocii prin cavitățile rezonatorii supralaringiene (bucală și nazală). Fonația are drept complement auditia.

Vezi și ARTICULARE.

L.I.R.

FOND

1. ~ principal de cuvinte (lexical) Concept care desemnează o parte esențială a vocabularului* unei limbi, ansamblul de cuvinte utilizate de toți vorbitorii acelei limbi, indiferent de specialitate sau de apartenența socio-culturală; fondul principal lexical asigură coeziunea și stabilitatea unei limbi. Termenul a fost introdus în lingvistica românească de Al. Graur (1954), dar teza importanței circulației cuvintelor a mai fost susținută și de B.P. Hasdeu, J. Byck, A. Meillet. Pentru a aprecia apartenența unui cuvânt la fondul principal lexical s-au propus mai multe criterii. În mod sintetic, acestea se concretizează prin importanța și stabilitatea cuvintelor din fondul principal lexical. În detaliu, Al. Graur a propus cinci criterii, simultan obligatorii: (1) importanța noțiunii exprimate de cuvinte, ceea ce face ca ele să fie mult folosite de întregul popor. Sunt importante cuvinte care desemnează obiecte cu care omul are a face în permanență, calități ale acestor obiecte, acțiuni săvârșite de oameni în procesul muncii sau în viața socială, instrumente de muncă, nume de rudenie, părți ale corpului ș.a., cum ar fi *câmp*, *culege*, *pământ*, *pâine*, *floare*, *rădăcină*, *masă*, *pat*, *roată*, *scaun*, *mamă*, *soră*, *soț*, *buză*, *gură*, *inimă*, *ochi*, *sânge* etc. O noțiune poate să nu fie importantă și totuși cuvântul să intre în fondul principal lexical: *doagă*, *lumânare*, *săgeată*. În schimb, cuvinte care exprimă noțiuni foarte importante în epoca actuală, precum *atom*, *mașină* ș.a. presupun un timp relativ îndelungat pentru a fi admise în fondul principal lexical; (2) alt criteriu cere ca un cuvânt din fondul principal lexical să fie polisemantic, un număr mai mare de sensuri contribuind la o importanță sporită, cum este cazul cuvintelor *casă*, *ochi*, *a spune* ș.a. Intră totuși în fondul principal lexical și cuvinte care nu au prea multe sensuri: *a dormi*, *a plânge*, *zăpadă*, *fasole* ș.a. (3) cuvintele din fondul principal lexical sunt mai ales baze* având mare putere de derivare* și compunere (vezi FAMILIILE DE CUVINTE; SUFIXARE; PREFIXARE). Există însă și cuvinte din fondul principal lexical care nu au prea multe derivate, precum *gură*, *mamă*, *picior* ș.a.; (4) mai ales cuvintele care nu au derivate*, dar și celelalte din fondul principal lexical intră în expresii și locuțiuni: *a face gură*, *în gura mare*, *mură-n gură*, *gurile Dunării* ș.a.; (5) ca urmare a importanței pe care trebuie să o aibă cuvintele din fondul principal lexical, verificată prin aplicarea criteriilor anterioare, acestea trebuie să aibă o vechime sau măcar o stabilitate foarte mare. Intră în fondul principal lexical cuvinte **latinești**: *om*, *bărbat*, *femeie*, *cap*, *gură*, *ochi*, *a vedea*, *a auzi*, *a înțelege*, *grâu*, *iarbă*, *floare*, *pom*, *foc*, *apă*, *pământ*, *lună*, *soare*, *stea* ș.a.; **vechi slave**: *nevastă*, *drag*, *a iubi*, *muncă*, *treabă*, *vorbă*, *a plăti*, *vreme*, ș.a.; **maghiare**: *a cheltui*, *fel*, *a făgădui*, *a alcătui*, *oraș*; **turcești**: *dușman*, *murdar*; **grecești**: *fasole*, *folos*, *a pedepsi* etc. Cuvintele din fondul principal lexical de diferite origini sunt apreciate de Al. Graur în procente: elementele latine 60%, vechi slave 20%, maghiare 2 și ceva%, turcești sub 1%, grecești peste 1%. Rigurozitatea aplicării celor cinci criterii face ca lista fondului principal lexical alcătuită de Al. Graur să conțină numai 1000-1500 de cuvinte. Dintre acestea, cel mai bine reprezentate sunt substantivele (50%, apoi verbele 30% și adjectivele 10%). Vezi și MASA (RESTUL) VOCABULARULUI); FUNDAMENTAL (VOCABULAR~); REPREZENTATIV (VOCABULAR~). **2. ~vechi**, termen utilizat în lingvistica românească pentru a desemna cuvintele care aparțin fondului principal lexical sau cuvintele de origine latină, veche

slavă, maghiară, turcă și greacă. Vezi și BAZĂ$_3$ (**vocabularul de bază**). **3. ~ neologic**, sintagmă care desemnează cuvintele intrate în limba română în ultimul secol sau cuvintele de origine latino-romanică, rusă, germană, engleză.
Vezi NEOLOGISM și ADSTRAT.

A.B.V.

FONEM

Unitate lingvistică minimală, care are capacitatea de a distinge semnificații lexicale sau gramaticale. Spre deosebire de sunete* a căror diversitate este practic infinită, rostirile variind în funcție de context, individ și moment, fonemele reprezintă invariante* ale sistemului fonetic al unei limbi, clase deschise, dar limitate numeric, de variante* și varietăți*. În română, de ex., consoana [p] este rostită la finală de cuvânt cu o ușoară aspirație* *(cap^h)*, înainte de sunetele [e, i], vocalice și semivocalice, este ușor palatalizată *(p'iept)* înainte de sunetele [o, u], vocalice și semivocalice, este ușor labializată *(p^{o}orc)* etc. Înlocuirea reciprocă a sunetelor [p^h, p', p^o] în același context nu produce schimbări de semnificație, pe când înlocuirea lui [p] cu [b] produce astfel de schimbări *(pat/bat)*. [p^h, p', p^o] sunt variante ale unei unități fonice cu funcție distinctivă, /p/; /p/ și /b/ sunt foneme diferite. Prima teorie fonologică a fost formulată la sfârșitul secolului trecut de J. Baudouin de Courtenay, dar termenul de fonem a fost introdus de M. Kruszewski. În decursul timpului, conceptul de fonem a fost înțeles și definit diferit de specialiști. Definițiile mai vechi sunt fie *fonetice*, bazate pe asemănările dintre sunete sub aspect articulatoriu* sau acustic*, fie de orientare *psihologistă (mentalistă)*, bazate pe reprezentarea claselor de sunete în conștiința vorbitorului nativ, deci pe „intuiția" acestuia. Definițiile moderne sunt de tip *relațional*, bazate pe structura fiecărei limbi. Identitatea trăsăturilor distinctive* ale unor foneme din limbi diferite nu atrage după sine o identitate a definiției fonemelor considerate, pentru că, în fiecare limbă, fiecare fonem intră în relații specifice cu celelalte foneme din limba respectivă. Definiția fonemului /a/ din română nu coincide cu aceea a lui /a/ din franceză, pentru că sistemele vocalice ale celor două limbi sunt diferite. Definițiile relaționale țin seama de trăsăturile articulatorii sau acustice ale sunetelor, dar depășesc limitele definițiilor fonetice prin considerarea rolului acestor trăsături în procesul comunicării. În același timp, ele își găsesc un suport obiectiv în structura limbii considerate, depășind subiectivismul și relativismul definițiilor mentaliste. Fonemul aparține nivelului constructelor, reflectând însă, prin reguli specifice de corespondență, o anumită realitate lingvistică. Stabilirea inventarului de foneme specific fiecărei limbi este o operație efectuată de lingvist în raport cu anumite criterii, prin aplicarea unor proceduri care diferă de la o școală la alta, ceea ce determină o diversitate de soluții interpretative.
Vezi și COMUTARE; DISTRIBUȚIE.

L.I.R.

FONETICĂ

1. Nivel al structurii unei limbi, incluzând elementele fonice (sunete*, accent*, intonație* etc.) prin care aceasta se materializează. În raport cu fonologia*, fonetica este un domeniu al continuului* lingvistic și al variației. **2.** Disciplină lingvistică al cărei obiect îl constituie elementele fonice produse și receptate în procesul comunicării* umane. Spre deosebire de fonologie, fonetica studiază întreaga diversitate a realizărilor concrete ale elementelor fonetice dintr-o limbă, independent de funcția acestora în comunicare și de nivelul structural la care apar (cuvânt, limita dintre cuvinte, propoziție, frază etc.). Există diferențe de rostire condiționate individual sau pozițional (vezi VARIANTĂ). Influențe reciproce între sunete se produc atât în interiorul cuvintelor (vezi SCHIMBARE FONETICĂ), cât și la granița dintre cuvinte. Acestea din urmă constituie clasa fenomenelor de fonetică sintactică, frecvente în limba vorbită: asimilări*, disimilări*, apocope*, afereze*, eliziuni* etc. (de ex., *um pahar* „un pahar", *cân s-a dus* „când s-a dus", *ca-n* „ca în", *c-un* „cu un" etc.). Sin. *sandhi* (în skr., „legătură"). În funcție de perspectiva din care este efectuat studiul – cea a emiterii sau cea a receptării -, se distinge între fonetica articulatorie și acustică. Ambele tipuri de cercetare se pot realiza cu ajutorul unor aparate (de înregistrare, reproducere, analiză etc.) și/sau al experimentelor. Fonetica experimentală (instrumentală) a fost întemeiată la sfârșitul sec. al XIX-lea de abatele P.J. Rousselot și s-a dezvoltat pe măsura progresului tehnic. Ca orice disciplină lingvistică, fonetica poate fi generală sau a unei anumite limbi, comparată, descriptivă sau istorică.

L.I.R.

FONOLOGIE

1. Nivel al structurii unei limbi incluzând elementele fonice segmentale* și suprasegmentale* cu funcție distinctivă. În raport cu fonetica, fonologia este domeniul unităților fonice discontinue (discrete) și invariante*. Vezi și FONEM.

2. Disciplină lingvistică studiind elementele fonice din perspectiva funcției acestora de a distinge semnificații. Fonologia este o fonetică* funcțională. Stabilirea identității sau a non-identității funcționale a elementelor care compun fluxul sonor se face utilizând anumite criterii și proceduri, diferite de la o școală lingvistică la alta. Determinarea și explicarea acestora constituie obiectul fonologiei generale, în timp ce fonologia unei anumite limbi implică delimitarea și descrierea inventarului unităților fonice invariante ocurente în limba considerată, precum și a trăsăturilor distribuționale care le caracterizează (vezi COMUTARE; DISTRIBUȚIE). Soluțiile interpretative diferă în funcție de modelul de analiză utilizat. Cercetările de fonologie sunt preponderent sincronice, dar există și cercetări diacronice, consacrate proceselor de fonologizare*, defonologizare*, refonologizare*, transfonologizare*. Pus în circulație spre mijlocul secolului al XIX-lea, termenul de *fonologie* a fost folosit o perioadă fie ca sinonim al termenului „*fonetică*", fie cu semnificații mai puțin clare. Semnificația actuală s-a impus în primele decenii ale secolului al XX-lea, o dată cu dezvoltarea cercetărilor de tip structural.

L.I.R.

FONOLOGIZARE / FONEMIZARE / FONEMICIZARE

Apariție a unei diferențe fonologice noi în sistemul unei limbi (vezi FONEM). Fonologizarea este consecință a evoluției diacronice a unei limbi sau a împrumutului* dintr-o altă limbă cu care aceasta a venit în contact. În româna comună, de ex., s-a produs fonologizarea vocalei [ă], apărută prin închiderea lui [a] aton*. Postpunerea articolului definit și fuziunea acestuia cu substantivul au modificat raportul inițial de distribuție* complementară dintre cele două sunete, creând posibilitatea apariției lui [a] în poziție atonă, după jonctura* morfemelor; opoziția* /a : ă/ devine astfel distinctivă* *(cas-a* vs. *cas-ă)*. În aceeași perioadă, o dată cu o serie de împrumuturi slave ca *jale, jeli, jar, jilav* etc., pătrunde un sunet nou, [j], care poate apărea în aceleași poziții ca și [ğ] din cuvintele latine, dar are funcție distinctivă, deci este un fonem independent de /ğ/. Prin apariția lui /j/, sistemul consonantic al românei devine mai echilibrat, corelația* de sonoritate completându-se cu perechea /ș : j/. Fonologizarea are deci ca efect fie apariția unei opoziții inexistente anterior, fie apariția sau completarea unei serii corelative.

Vezi SCINDARE.

L.I.R.

FORMAL,-Ă (PROCEDURĂ, METODĂ ~)

Procedeu de investigație lingvistică și, mai larg, metodă de cercetare care face totală abstracție de latura semnificației*, concentrându-și întregul interes asupra formei* lingvistice (în morfologie, asupra realizării morfemelor gramaticale, a pozițiilor și a relațiilor în care acestea se angajează, iar în sintaxă, asupra relațiilor dintre componente și a poziției unuia în raport cu altele); vezi, de ex., procedeul formal al distribuției* și metoda formală a analizei* distribuționale (ANALIZĂ$_{2.1}$). Ca metodă lingvistică de cercetare, este urmarea directă a concepției structuraliste*, în cadrul căreia interesul se concentrează asupra relațiilor dintre componente, și nu a semanticii elementelor. Descriptivismul*, dintre teoriile de tip structuralist, se bazează în exclusivitate pe procedee și tehnici formale. Gramatica generativă*, deși sub numeroase aspecte a apărut ca o reacție la descriptivism, recuperând integral informația de tip semantic abandonată de descriptiviști, reține procedee și tehnici formale descriptiviste (vezi, de ex., rolul distribuției) și extinde formalizarea* construcției teoretice generale.

G.P.D.

FORMALISM

Doctrină aflată la baza lingvisticii* structurale (vezi STRUCTURALISM) în varianta reprezentată de Cercul lingvistic de la Praga. A fost introdusă de curentul de critică și teorie literară format în Rusia între anii 1915-1930, cunoscut sub numele de Școala formalistă rusă (sau Formalismul rus), ai cărei reprezentanți au pus bazele studiului structuralist al textului* literar (poezie și proză cultă și populară). Studiile formaliștilor ruși ating numeroase domenii în analiza textului: narația folclorică (V.I. Propp), proza narativă a clasicilor ruși (V. Șklovski), problemele prozodiei și ale nivelurilor figurative în poezie (R. Jakobson), teoria literară (B. Tomașevski), teoria limbajului poetic (I. Tânianov) sau stilul scriitorilor

(M. Bahtin, V. Vinogradov). Ideile cele mai importante pe care formalismul le-a adus în cercetarea operei literare sunt: situarea *textului literar* în centrul atenției cercetărilor și eliminarea altor tipuri de abordare (psihologică, filozofică sau sociologică), predominante în acel moment în critica și teoria literară; studierea *formei* textului paralel cu conținutul acestuia, formalismul descoperind în opera literară o serie de *tehnici* de construcție la ambele niveluri: teme, motive și funcții* în narație, dar și versificație ori semantica figurilor* de stil în poezie. În evoluția teoriei, reprezentanții formalismului îi rafinează principiile; apare, astfel, distincția dintre *forma* și *funcția* semnului* literar (care poate fi apropiată de dihotomia *semnificant-semnificat* din teoria semnului a lui F. de Saussure: *forma* reprezintă structura textului (și a operei) la nivelul expresiei, în timp ce *funcția* constituie un decupaj noțional realizat la nivelul conținutului. Formalismul rus a avut continuatori în ceea ce privește teoria textului literar; cea mai importantă influență este cea exercitată, începând din anii 1960-1965, asupra Școlii naratologice franceze, care a preluat și a ameliorat modelele formalismului în principalele domenii de cercetare: modele structurale pentru narația folclorică, mitologică sau polițistă, prozodie, semantica tropilor* etc. (Tz. Todorov, Cl. Bremond, R. Barthes, Julia Kristeva).

M.M.

FORMALIZARE

Direcție de cercetare lingvistică a cărei caracteristică este recurgerea la formulările riguroase din matematică și logică, prin utilizarea unui *metalimbaj** alcătuit din *simboluri**, *reguli** de legare a simbolurilor și *constrângeri** de funcționare a regulilor. Formalizarea a evoluat de la încercările de axiomatizare ale lui L. Bloomfield și B. Bloch sau de la ideile de algebrizare ale lui L. Hjelmslev, născute în sânul structuralismului*, până la elaborarea construcțiilor teoretice ample de tipul gramaticii generative*, al GB-ului* sau al semanticii* formale. Formalizarea a parcurs cele două etape distincte din dezvoltarea lingvisticii moderne: a) etapa descrierilor directe ale unei limbi, prin utilizarea cutării sau cutării proceduri și tehnici formale; b) etapa modelelor formale ample, procurând aproximări ale fenomenelor studiate și ipoteze asupra organizării și funcționării lor de ansamblu (vezi MODELARE).

G.P.D.

FORMANT

Zonă de frecvență identificabilă cu ajutorul unor aparate (spectrograf, sonagraf), în care se concentrează energia acustică specifică diverselor sunete. Concentrarea energiei este semnalată prin înnegrirea în diverse grade a traseului spectrogramei sau al sonagramei. Formanții corespund armonicelor amplificate prin fenomenul de rezonanță, în cavitățile bucală și nazală. Formanții se caracterizează printr-o anumită *frecvență*, armonica fundamentală având frecvența cea mai joasă (pentru vocale, de ex., formantul 1 se situează între 200 și 500 Hz., iar formantul 2 între 500 și 1 500 Hz), *amplitudine* (invers proporțională cu ordinul formanților) și *lățime în bandă*, dată de diferența de frecvență dintre două puncte situate sub nivelul vârfului formantului, de o parte și de alta a acestuia (pentru primii doi formanți, valoarea medie este de 50-70 Hz.). Poziția primilor doi formanți determină spectrul vocalic; formanții de ordin superior determină spectrul extravocalic, numărul și amplitudinea acestora fiind variabile. Sunetele compacte, de ex., se caracterizează prin predominarea relativă a formanților situați în zona centrală a spectrului, pe când cele difuze prin predominarea relativă a formanților noncentrali; pentru sunetele grave, formantul 2 este mai aproape de formantul 1, iar pentru cele acute mai aproape de formanții de rang superior; sunetele palatalizate prezintă o ridicare a formantului 2 și, într-o anumită măsură, și a celor de rang superior etc. Vezi și ACUSTIC,-Ă. Dificultăți speciale implică determinarea acustică a locus-ului consoanelor, care este dependent de trăsături contextuale și de tranziție a undei sonore. Ocusivele, de exemplu, pot fi identificate numai în funcție de deplasarea în sus sau în jos a formanților vocalelor învecinate.

L.I.R.

FORMARE A CUVINTELOR

Ansamblu de procedee (sufixare*, prefixare*, compunere*, conversiune*, derivare* regresivă) care permit formarea de unități lexicale noi într-o limbă plecând de la anumite rădăcini (vezi FAMILIE DE CUVINTE). Pentru alte limbi decât româna, în lingvistica franceză, de ex., se folosesc termenii *morfologie derivațională* (sau *derivativă*), *neologie*.

A.B.V.

FORMATIV

1. Element gramatical ireductibil, identificabil printr-o procedură formală*, care intră în construcția unităților lingvistice mai largi: sin. *afix* gramatical*. 2. Cu o accepție specială, în gramatica generativă* standard, *formativul* este un element sintactic constitutiv al șirurilor* terminale de suprafață*, deci obținute după aplicarea transformărilor*. Formativele sunt de două tipuri: lexicale și gramaticale. Cele lexicale sunt introduse prin reguli* lexical e, al căror obiectiv este introducerea în derivație* a rădăcinilor* cuvintelor (tipul: V → *cit-, merg...*; N → *elev, carte...*). Un șir terminal are forma: *Elev* – Art. – Sg. – Nom. – *cit* – Prez. – *carte* – Art. – Sg. – Ac., unde apar atât formative lexicale, cât și formative gramaticale. Numărul de formative din șirurile terminale este, în general, mai mare decât al morfemelor din șirurile reale ale limbii, introducerea lor fiind anterioară fenomenelor de amalgamare*.

G.P.D.

FORMĂ

1. Concept lingvistic cu sensuri mai mult sau mai puțin diferite: a) Ansamblu al relațiilor care asigură identitatea elementelor lingvistice, opus materiei sau substanței*. În această interpretare, forma se apropie de structură* și interesează atât nivelul semnificatului*, cât și pe cel al semnificantului*. După F. de Saussure, limba* este o formă rezultând din reuniunea a două substanțe sau o structură semnificantă obținută din convergența substanței fizice și a celei psihice. În concepția lui Saussure, forma este un decupaj al realității, o configurație de elemente. L. Hjelmslev duce mai departe teoria saussuriană, postulând existența unei forme proprii fiecăreia dintre cele două substanțe: forma expresiei* și forma conținutului*; el distinge trei niveluri acolo unde Saussure vedea două, cuprinse în relația: *substanța* este *manifestarea* formei în *materie*. b) Forma considerată echivalent aproximativ al semnificantului sau al expresiei, opusă sensului*, conținutului. Structuralismul* american (L. Bloomfield) consideră că forma este singura susceptibilă a fi supusă analizei lingvistice. c) În sensul cel mai larg, forma desemnează unitățile lingvistice: se delimitează forme *simple* și forme *compuse* (în flexiunea* verbală, de ex.). • În domenii ca versificația*, se operează cu forme *fixe* privind modelul compozițional al unui poem (vezi BALADĂ; GAZEL; RONDEL). **2. ~ fonetică; ~ logică** În GB*, în cadrul unei organizări pe următoarele niveluri de reprezentare:

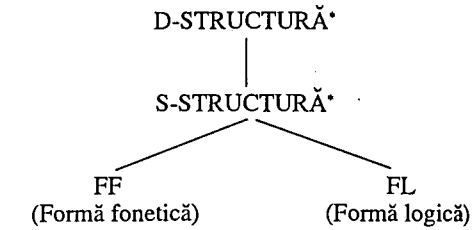

FF și FL sunt cele două componente* interpretative; FF asigură interpretarea fonetică a S-Structurilor abstracte, iar FL, interpretarea lor semantică. Ultima (FL) este nivelul de reprezentare în care, intervenind conceptele logicii formale, calcul de predicate* și operatori* de cuantificare*, se face corelarea dintre relațiile (rolurile) tematice* și domeniul de întindere (engl. *scope;* fr. *portée)* al nominalelor.

A.B.V. (1); G.P.D. (2).

FORȚĂ

1. Într-o concepție semantică asupra cazului* (vezi CAZ_{II}), rol* semantic prezent în configurația* cazuală a verbelor „de acțiune" care nu este nici inițiatorul voluntar și conștient al acțiunii (deci agentul*), nici instrumentul utilizat în mod conștient de agent (deci instrumentalul*), ci o forță naturală care determină involuntar acțiunea, fără a o controla. Forța este în distribuție complementară* cu agentul, pentru poziția de subiect al verbelor „de acțiune", fiind selectat fie agentul, fie forța (vezi: **Ion** *sparge fereastra* (agentul) vs. **Vântul/Grindina/Cutremurul** *sparge fereastra* (forța)). Vezi $CONTROL_2$. **2. ~ ilocuționară** Vezi $ILOCUȚIONAR_2$.

G.P.D.

FRACȚIONAR (NUMERAL ~)

Specie (mai ales livrescă) a numeralului cardinal*, prin care se exprimă lingvistic șirurile de fracții ordinare: *o doime, o treime* etc., dar și *două treimi, două cincimi* etc. În vorbirea populară, exprimarea conținutului ideii de numeral fracționar se reduce, în uzajul curent, la *jumătate, sfert*, care, din punct de vedere formal, sunt substantive.

C.C.

FRASTIC

1. Nivel ~ Într-o ierarhie a unităților* sintactice, este denumit ca *frastic* nivelul frazei (vezi FRAZĂ$_1$), adică acel nivel sintactic în care complementele* (determinanții, în general) se realizează propozițional, distingându-se de nivelul propoziției (vezi PROPOZIȚIE$_1$), unde complementele se realizează nominal. Nivelul frastic împreună cu cel al propoziției aparțin sintaxei* și se deosebesc de nivelul transfrastic*, adică ceea ce este dincolo de sintaxă, intrând în domeniul construcției textului*. **2. Complement ~** Complement* realizat printr-o propoziție subordonată, conjuncțională sau relativă; sin. *complement propozițional* (vezi COMPLEMENT; COMPLEMENTIZARE).

G.P.D.

FRAZĂ

1. În tradiția sintaxei românești, într-o ierarhie a unităților* sintactice, reprezintă cea mai extinsă unitate sintactică, fiind alcătuită din minimum două propoziții* și având caracteristica autonomiei sintactice și de comunicare, adică proprietatea de a exista de sine stătător; astfel spus, reprezintă un enunț* în structura căruia se cuprind cel puțin două propoziții. După tipurile de relații care se stabilesc între propozițiile componente, se disting următoarele specii de frază: a) fraze formate prin coordonare*, dacă relațiile dintre propoziții sunt numai de tip coordonator (ex. *[Învață], [iar, spre seară, se plimbă])*; b) fraze formate prin subordonare, dacă relațiile dintre propozițiile componente sunt numai de tip subordonator, existând deci una sau mai multe propoziții regente* și una sau mai multe propoziții subordonate* (ex. *[Știe] [că s-a greșit în orice punct al demonstrației] [în care s-a folosit aceeași formulă])*; c) fraze mixte, în care apar și raporturi de coordonare, și raporturi de subordonare (ex. *[Știe] [că s-a greșit] și [că nu se poate corecta])*. Pentru frazele de tip (b) și (c), organizarea sintactică se realizează în jurul propoziției/propozițiilor principale*, subordonatele constituind expansiuni* ale componentelor din principală. • Organizarea unei fraze este simplă sau complexă, predominând coordonarea sau subordonarea, fraze cu puține niveluri de subordonare sau cu multe niveluri de subordonare, cu o topică sintactic normală a subordonatelor sau, dimpotrivă, cu inversiuni* și intercalări*, în funcție de situația* de comunicare, de varianta orală* sau scrisă* utilizată, de stilul funcțional* în care se face comunicarea. **2.** În gramatica limbii engleze, de unde a intrat în gramatica generativă*, prin *fraze* sunt desemnate componente ale structurii unei propoziții stabilite în jurul unui cap* lexical: Noun Phrase (NP), Verb Phrase (VP), Adjective Phrase (AP), Prepositional Phrase (PP). În gramatica generativă românească, *Phrase* s-a redat prin *Grup:* G(rup)V(erbal), G(rup)N(ominal), G(rup)Prep(ozițional) (vezi GRUP), evitându-se confuzia cu accepția tradițională a termenului (vezi 1).

G.P.D.

FRAZEOLOGIC,-Ă

• **Unitate ~** Combinație stabilă de două sau mai multe cuvinte, având sens unitar și referent unic; unitățile frazeologice pot avea valoare substantivală *(copil din flori, lună de miere, porc mistreț, punct de vedere, țap ispășitor)*, adjectivală *(într-o ureche* „țicnit", *slab de înger* „lipsit de curaj", *în doi peri* „neclar, echivoc", *din topor* „grosolan", *tobă de carte* „învățat, savant") sau verbală *(a-și lua lumea-n cap* „a pleca", *a-și tăia funia de sub picioare* „a-și reduce șansele, a-și face un deserviciu"). Spre deosebire de alăturarea liberă de cuvinte (vezi LIBER$_3$), unitatea frazeologică este receptată de vorbitor drept o entitate existentă ca atare în limbă, întrucâtva apropiată de catacreză*, cu care are de obicei în comun un oarecare grad de expresivitate*, ceea ce explică și uzul acestor îmbinări în contexte dotate cu intenție/funcție stilistică (pur afective* sau diferențiate funcțional*). 1. Unitățile frazeologice sunt de mai multe tipuri (clasificare și exemple la Th. Hristea): a) locuțiuni frazeologice: grupuri de cuvinte mai mult sau mai puțin sudate care au un înțeles unitar și se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire; locuțiunile frazeologice pot fi echivalente cu substantive *(bătaie de joc* „ironic"), cu adjective *(întors pe dos* „supărat") sau verbe *(a da / a lua în primite, a se da pe brazdă* „a se ameliora"); b) expresii frazeologice: grupări stabile de cuvinte care acoperă o întreagă propoziție, urmând adesea structura gramaticală a acesteia (au subiect, predicat, complement); expresiile frazeologice sunt uneori confundate sau deliberat nediferențiate de locuțiunile frazeologice: *a tăia frunză la câini* „a lenevi", *a-și lua inima-n dinți*

„a-și face curaj", *a face (pe cineva) cu ou și cu oțet* „a certa cu asprime". De cele mai multe ori sunt dotate cu expresivitate, deși există și cazuri de expresii frazeologice catacretice (împietrite): *a băga de seamă, a-și aduce aminte;* c) formule și clișee* internaționale: grupări de cuvinte care circulă prin împrumut de la o limbă la alta, cu aceeași formă și semnificație: *artă pentru artă* „artă pură"; *mărul discordiei* „motiv/obiect de dispută", *nodul gordian* „problemă insolubilă"; reprezintă uneori reducții ale unor aluzii* culturale, biblice ori mitologice: *mărul lui Newton* „descoperire întâmplătoare", *arca lui Noe* „amestec eterogen (de persoane)", *sabia lui Damocles* „amenințare iminentă", *călcâiul lui Ahile* „punctul slab (al cuiva)", *pânza Penelopei* „acțiune/operație prelungită la infinit"; d) perifraze expresive: asocieri cu caracter mai liber, utillizate în enunțuri afective și instalate într-un anumit sistem cultural de aluzii: *luceafărul poeziei românești* „Eminescu", *bardul de la Mircești* „Alecsandri". 2. Sursele unităților frazeologice românești sunt de două tipuri (Hristea): a) creații interne, provenite prin derivare frazeologică *(infra)* sau prin cristalizare lingvistică a unor sintagme/asocieri legate de obiceiuri, meserii, situații istorice specifice: *a lua (pe cineva) la vale* „a ironiza, a lua în râs", *a umbla cu ocaua mică* „a înșela", *a da ortul popii* „a muri"; b) împrumuturi, uneori realizate sub forma calcurilor frazeologice (vezi CALC): asocieri realizate prin copierea unor îmbinări existente în alte limbi; în română, sursa cea mai frecventă pentru astfel de formații o reprezintă limba franceză: *fond de ten, bandă sonoră, sală de lectură, sos tomat.* Pot apărea astfel într-o limbă familii frazeologice: *placă comemorativă, placă dentară, placă fotografică, placă turnantă* etc. (din fr. *plaque commémorative/dentaire/photographique/tournante).*

• **Derivare** ~ Mijloc de îmbogățire a vocabularului*, constând în formarea unei unități frazeologice pornind de la o altă unitate frazeologică în cadrul unei limbi date (Hristea). Prin derivare frazeologică se pot forma substantive: *băgare de seamă* (din locuțiunea verbală *a băga de seamă), aducere aminte* (din *a-și aduce aminte), artist plastic* (din *arte plastice)* sau adjective: *scos din fire* (din *a scoate din fire), pescuitor în apă tulbure* (din *a pescui în apă tulbure).* Analiza conceptelor de frazeologie* și a unităților frazeologice, ca și clasificarea în subunități sau identificarea surselor unităților frazeologice alcătuiesc un domeniu de cercetare relativ recent în lingvistica românească și de aceea diferențierile și definițiile se află uneori încă în discuție.

A.B.V; M.M.

FRAZEOLOGIE

1. Disciplină ligvistică în curs de constituire care se ocupă cu studiul unităților frazeologice* dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi (apariția și originea acestora, uzul în comunicarea curentă ori în stilurile/limbajele specializate, familiile frazeologice, rolul unităților frazeologice în modernizarea limbii literare*). **2.** Ansamblul unităților frazeologice dintr-o limbă dată. Vezi FRAZEOLOGIC,-Ă.

M.M.

FRECVENȚĂ

Concept al metodei statistice care interpretează importanța cuvintelor în funcție de utilizarea lor în anumite variante stilistice ale limbii (sau în anumite stiluri*). Frecvența indică de câte ori se întrebuințează un cuvânt într-un text dat; cu cât apare mai mult, frecvența e mai mare și invers. Între frecvență și alte unități (rangul, repartiția, disponibilitatea) se stabilesc relații matematice. Studiul frecvenței cuvintelor încearcă o stratificare a cuvintelor de importanță diferită în vocabular. În poezie, frecvența cea mai mare o are substantivul (și, în general, numele); în proză, se stabilește un echilibru între substantiv și verb. Limba română dispune de un dicționar elaborat după criterii statistice (A. Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Romanian Words,* London-The Hague-Paris, 1965, 1975).
Vezi BOGĂȚIE; CONCENTRAȚIE.

A.B.V.

FRICATIV,-Ă

Sinonime: *constrictiv,-ă*; continuu,-ă*, spirantă*.

FRICATIZARE / FRICATIVIZARE

În fonetica românească, prin fricatizare se desemnează procesul de transformare în anumite arii ale dialectului dacoromân a africatelor *č, ğ,* în consoane fricative. Regiunile reprezentative sunt Moldova, Banat și, parțial, Crișana (deoarece aici se înregistrează numai fricatizarea africatei *ğ*). Fricatizarea, ca fenomen dialectal,

este relativ recentă, primele atestări datând de la începutul sec. al XVII-lea și aparținând Moldovei (I. Gheție).

C.C.

FUNCTIV / FUNCTOR

În glosematică*, orice element lingvistic care contractează o relație, adică o funcție (vezi FUNCȚIE$_{II.2}$).

G.P.D.

FUNCȚIE

Ansamblu de proprietăți ale unor elemente lingvistice în raport cu procesul general al comunicării*; rolul unei forme lingvistice în enunț*/enunțare*. **I. ~ a limbajului** Relație între o anumită formă lingvistică și situația/contextul/poziția socială ori interpresonală în care aceasta este utilizată; funcția limbajului însumează comunicarea ideilor, exprimarea atitudinilor sau a afectelor etc. Scopul limbajului fiind acela de a transmite informații, esențială este funcția sa de comunicare. Comunicarea organizează enunțul în forme diferite, ceea ce duce la existența unor diferite tipuri de mesaj*, care presupun mai multe funcții ale limbajului. • Psihologul german Karl Bühler distinsese trei factori care intervin în procesul comunicării: *emițătorul, destinatarul* (sau *receptorul)* și *referentul* (sau *contextul)* și trei funcții ale limbajului care le corespund: funcția *expresivă* (în relație cu emițătorul mesajului), funcția *interogativă* sau *de apel* (în raport cu destinatarul) și funcția *de reprezentare* (relație între enunț și universul exterior, corespunzătoare referentului). • Roman Jakobson rafinează schema precedentă, propunând o descriere mai complicată atât pentru factorii care intervin în procesul comunicării, cât și pentru funcțiile acestora (șase factori participanți, fiecare cu funcție specifică). În formularea unui enunț sunt necesari *emițătorul, destinatarul, referentul* comunicării *(contextul)*, dar și un *cod* comun celor doi interlocutori, un *contact* psihofizic (direct sau mediat), pentru ca *mesajul* transmis să fie receptat. Funcțiile corespunzătoare aestor factori vor fi: 1. *referențială*, care trimite la context (referent); 2. *emotivă:* la emițător; 3. *conativă*: la destinatar; 4. *metalingvistică:* clarifică codul; 5. *fatică:* menține contactul între interlocutori; 6. *poetică:* este centrată asupra mesajului însuși. Fiecărei funcții îi corespund, în procesul comunicării, forme lingvistice specifice; chiar dacă un mesaj nu are o singură funcție, una dintre ele predomină și impune un anumit uz al unităților lingvistice în enunț. Structura verbală a mesajului depinde în primul rând de funcția sa predominantă. Schema funcției limbajului are, în concepția lui Jakobson, următoarea formă:

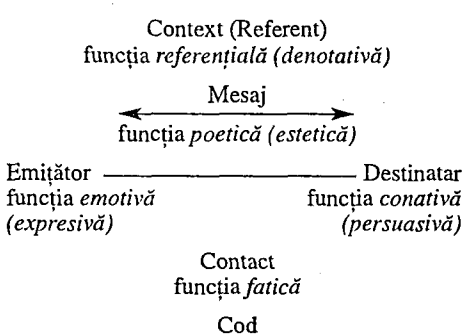

1. Funcția *referențială* (numită și *denotativă* sau *informativă)*, orientată spre referentul mesajului, este funcția primordială într-o mare parte a enunțurilor, coexistând uneori cu alte funcții; îi aparțin enunțuri neutru-informative ca: *Pisica este un animal domestic;* 2. Funcția *emotivă* (numită și *expresivă* sau *interjecțională)*, centrată asupra emițătorului, are ca scop exprimărea atitudinii vorbitorului față de conținutul enunțului. Stratul pur emotiv al limbajului este constituit din interjecții; dincolo de emoția pură, limba posedă însă și alte caracteristici formale menite să marcheze participarea afectivă a vorbitorului la enunț (persoana I la pronume și verb, intonația* interogativă/exclamativă, lungimea emfatică a sunetelor etc.): *Vai, ce tare plouă!;* 3. Funcția *conativă (persuasivă* sau *retorică)* orientează enunțul către destinatar (receptor). Expresia gramaticală a funcției conative este marcată de pers. a II-a la pronume și verb, de vocativ la substantiv și de imperativ la verb; intonația exclamativă/interogativă caracterizează și ea enunțurile a căror funcție primordială este centrată asupra receptorului: *Ascultă-mă! De ce nu mă crezi?;* 4. Funcția *fatică* asigură menținerea contactului dintre vorbitor și interlocutor(i). Enunțul poate cuprinde fraze care atrag atenția destinatarului sau confirmă faptul că el rămâne în continuare atent, atât în comunicarea directă, cât și în cea mediată: *Acum urmăriți-mă*

cu atenție!; Alo, mai ești pe fir?; 5. Funcția *metalingvistică* este predominantă în frazele care aparțin metalimbajului, deci care transmit informații despre un anumit cod*, devenit el însuși obiect de descriere în enunț; distincția care stă la baza identificării acestei funcții se face între limbajul *obiectual* (care spune ceva despre obiect, referent) și *metalimbaj* (care spune ceva despre limbaj); explicațiile pot privi argourile, limbajul copiilor, (in)corectitudinea unei forme gramaticale, decodificarea unui alt cod ș.a.: *Nu se spune „ei este, ei face", ci „ei sunt, ei fac"; „Șut" înseamnă „hoț"; Săgeată înainte înseamnă „sens unic";* 6. Funcția *poetică* (numită și *estetică* sau *literară)* este centrată asupra mesajului, constituind funcția predominantă a artei verbale. Ea nu apare izolată în text, ci se combină cu celelalte funcții, de ex. în diversele genuri poetice: poezia epică, dominată de enunțuri expozitive formulate la persoana a III–a, implică o participare a funcției referențiale; poezia lirică, dominată de persoana I, cuprinde enunțuri în care intervine puternic funcția emotivă, iar poezia liric-adresativă, cu valori retorice, formulată la pers. a II-a (oda, epistola), implică în subsidiar funcția conativă. • Cele două modalități de structurare a elementelor verbale în enunț, selecția* (dintr-o paradigmă*) și combinarea* (în sintagmă*), se succed în constituirea mesajului poetic: selecția se realizează pe baza unor principii de echivalență (asemănare/deosebire, sinonimie/antonimie), iar combinarea prin contiguitate. De ex., din paradigma numelor cu sensul „copil" poate fi selectat unul dintre termenii *copil, pușți, tânăr, mucos* etc., iar din cea a verbelor cu sensul „a dormi": *moțăie, doarme, ațipește, sforăie, trage la aghioase* etc.; combinarea lor în secvență ia forme diverse, în funcție de gradul de expresivitate* pe care emițătorul intenționează să-l obțină sau de varietatea funcțională* căreia secvența îi aparține: *copilul doarme, pușțiul moțăie, mucosul trage la aghioase, tânărul visează* etc. În teoria lui Jakobson, esența funcției petice constă în faptul că aceasta „proiectează principiul echivalenței de pe axa selecției pe axa combinării". Vezi COD; COMUNICARE. **II. 1.** În gramatică, prin *funcție* se înțelege rolul îndeplinit de un element lingvistic (fonem, accent, intonație, morfem, cuvânt) de marcare și de distingere a diverselor valori (semnificații) gramaticale. Se vorbește, de ex., în română, despre funcția distinctivă* a accentului în perechea de forme verbale: *cántă* (prezent) vs. *cântá* (perfect simplu), despre funcția distinctivă a intonației în enunțurile: *Cântă* (intonație declarativă*) vs. *Cântă?* (intonație interogativă?) vs. *Cântă!* (intonație imperativă*), despre funcția desinențelor **-o, -e, -ule, -lor**, pentru marcarea vocativului*, despre funcția morfemului **pe** pentru distingerea obiectului direct de subiect etc. **2.** În glosematică*, se face distincția între *funcție* și *functive/functori*, functivele/functorii fiind elementele lingvistice legate printr-o funcție, iar funcția fiind relația însăși. Se spune că un functiv își „contractează" funcția. • *Functivele* pot fi *constante* sau *variabile*, după cum constituie sau nu constituie o condiție necesară pentru prezența altui functiv, cu care contractează o funcție. • *Funcțiile* sunt de trei tipuri: *interdependențe**, dacă se stabilesc între constante, fiecare termen constituind o condiție necesară pentru apariția celuilalt; *determinări**, dacă se stabilesc între o constantă și o variabilă, numai unul din termeni fiind o condiție necesară pentru apariția celuilalt; *constelații**, dacă se stabilesc între două variabile, nici unul dintre termeni neconstituind o condiție necesară pentru celălalt (vezi RELAȚIE). **III. ~ sintactică** a) În tradiția sintaxei românești și europene, indică rolul jucat de componentele unei propoziții, care poate fi de realizare a predicației* (vezi PREDICAT), de complinire a altor componente din enunț (vezi COMPLEMENT), de specificare a circumstanțelor în care se desfășoară evenimentul (vezi CIRCUMSTANȚIAL), de indicare a autorului evenimentului (vezi SUBIECT), de atribuire a unei calități sau a unei caracteristici (vezi ATRIBUT) etc.; sin.: *parte de propoziție**. b) În sintaxa de tip structuralist*, de tradiție glosematică*, în locul definițiilor semantice, vagi și neoperante, s-au propus aceleași concepte definiții mai exacte, formale*, strict relaționale. Astfel, în sintaxa românească, plecând de la ideea structuralistă că orice unitate lingvistică, indiferent de nivel*, se angajează simultan în relații de succesiune (sintagmatice*) și de înlocuire (paradigmatice*), Valeria Guțu Romalo (1973) definește *funcția* ca reprezentând, în plan paradigmatic, o clasă de substituție*, adică de termeni substituibili în aceeași poziție, iar, în plan sintagmatic, un context* specific și o relație* specifică, natura specifică a contextului manifestându-se prin clasa lui morfologică dis-

tinctă (nume vs. verb, de ex.), iar natura specifică a relației, prin tipul și/sau forma proprie de realizare; sinonim *poziție* sintactică*. Funcția de subiect*, de ex., s-a definit, în plan sintagmatic, prin apariția în contextul unui verb, cu care stabilește o relație de interdependență*, manifestată prin restricții de formă bilaterale: subiectul impune verbului acordul*, iar verbul impune subiectului restricția de caz, anume nominativul, și în plan paradigmatic, printr-o clasă de substituție cuprinzând nominale în nominativ și echivalentele lor sintactice, forme verbale nepersonale și propoziții subiective, conjuncționale și relative. • Din această perspectivă relațională, inventarul de funcții sintactice devine o problemă dezbătută și deschisă pentru fiecare limbă particulară, căutându-se argumente de specific relațional pentru oricare funcție sintactică. Are loc, în consecință, o reevaluare a inventarului tradițional fie prin distingerea de noi poziții sintactice, fie prin regruparea unor funcții impuse prin tradiție. Pentru sintaxa românească, de ex., s-au deosebit două poziții pentru obiectul indirect* tradițional, două poziții pentru obiectul direct* tradițional, s-a propus o poziție sintactică distinctă pentru „dativul posesiv" etc. și, invers, tipuri semantice diferite de circumstanțiale au fost regrupate în numai două poziții de circumstanțial* (G. Dindelegan, 1974,1976, 1992). c) În gramatica generativă*, se susține, în alți termeni și în altă viziune, aceeași idee a naturii relaționale a funcției sintactice. Funcțiile sintactice se definesc prin relația de dominare* dintre două categorii* sintactice, pentru fiecare funcție sintactică devenind deci definitorie poziția distinctă ocupată în cadrul indicatorului* sintagmatic (în arbore*). Astfel, subiectul și obiectul se deosebesc după relațiile de dominare distincte pe care le angajează GN (grupul nominal) în arbore: [GN, P], adică un GN dominat direct de P (propoziție), reprezintă poziția subiectului, în timp ce [GN, GV], adică un GN dominat de GV, reprezintă poziția obiectului. Vezi arborele:

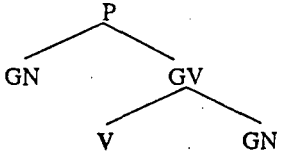

• Problema teoretică a inventarului de funcții sintactice intră din nou în actualitate, întrucât o nouă distincție se impune în raport cu perspectiva (b): funcții sintactice reprezentând poziții sintactice ale bazei* vs. funcții sintactice aparținând structurii de suprafață*. Vezi, pentru română, deosebirea dintre funcția numelui predicativ*, aparținând bazei, și funcția elementului* predicativ suplimentar, rezultând din reorganizarea sintactică produsă de transformări*, deci ocurentă numai în structurile de suprafață. **IV. ~ semantică** În teoria cazului (vezi CAZ_{II}; $GRAMATICĂ_{9}$) și în unele gramatici funcționale (vezi $GRAMATICĂ_{12B}$), desemnează rolurile semantice pe care participanții la eveniment le primesc, de tipul: agent*, pacient*, scop*, beneficiar*, experimentator* etc., roluri atribuite nominalelor și echivalentelor acestora de către predicat* și distincte de la un predicat la altul în funcție de natura lui inerentă*. Fiecare predicat se definește printr-o configurație* proprie de funcții semantice (engl. *predicate-frame)*, specificată în lexicon*. **V. ~ pragmatică** a) În unele tipuri de gramatică funcțională (vezi $GRAMATICĂ_{12C}$), care propun un model integrator între semantică – sintaxă – pragmatică, autorii disting, în cadrul gramaticii, funcții semantice, sintactice și pragmatice, desemnând prin *funcțiile pragmatice* rolurile pe care le îndeplinesc în discurs* cele două componente din structura fiecărui enunț: cel topic* și cel nontopic, de a asigura coerența* informațională, dar și înaintarea în procesul informațional. • Pentru ca procesul informațional să se poată realiza și să înainteze, este absolut necesar ca fiecare enunț, în cadrul unui discurs, să fie cumulativ, adăugând, la o informație *anterioară*, deductibilă din context*, o informație *nouă*. Un enunț normal are o structură binară, fiind alcătuit din două componente, unul reprezentând funcția pragmatică de *topic* (sau *temă**), adică de purtător al informației cunoscute, iar celălalt reprezentând funcția pragmatică de *comentariu** (sau *remă*), adică de purtător al informației noi; ultima funcție pragmatică este numită, din altă perspectivă, și *focus**, căci rolul componentului din enunț pe care îl reprezintă este și acela de purtător al informației proeminente. • Există lucrări (vezi S. Dik, 1987) care fac deosebirea între: funcții pragmatice *externe* predicației și funcții pragmatice *interne*, propunând și o distincție terminologică: *temă* și *apendice final* (redă engl. *Tail)*, pentru funcții

pragmatice externe, și *topic, focus*, pentru cele interne. Sunt considerate externe predicației acele fragmente nelegate sintactic, introduse parantetic, fie la începutul, fie în finalul enunțului (vezi și DISLOCARE DE DREAPTA/STÂNGA); rolul lor este de a anunța, prin temă, elementul despre care predicația urmează să afirme ceva și de a reveni, prin apendicele final, cu specificări și insistențe asupra predicației enunțate anterior. Vezi, pentru un enunț al limbii române, următoarea structură de funcții pragmatice.

[Cât despre profesor,] *[el nu ne place deloc,]*
Temă Topic + Focus

[nici mie, nici celorlalți elevi.]
Apendice final

b) În pragmatică, funcție a unui enunț* determinată de intențiile* emițătorului* și dependentă de structura contextului* comunicativ. Conceptul este folosit în pragmatica de expresie franceză, desemnând un conținut în linii generale similar cu acela al conceptului de forță ilocuționară* prezent la specialiștii britanici și americani. Funcțiile pragmatice au mărci lingvistice caracterizate prin grade diferite de complexitate sintactică (cuvinte, construcții, propoziții). Funcția asertivă, de ex., poate fi marcată prin: sintagme verbale incluse în frază *(vă asigur că; credeți-mă; nu-ți poți imagina)*, interjecții de prezentare *(iată)*, secvențe cu structura pre-asertiv + asertiv *(Ai aflat noutatea? Ion vine mâine!)* etc. Ele sunt însă independente de conținutul frastic al enunțurilor, același conținut frastic fiind compatibil cu diverse funcții pragmatice. Este frecventă, de asemenea, coexistența mai multor funcții pragmatice ale unui enunț. Există și posibilitatea corelării opționale a funcției pragmatice cu diverse roluri* argumentative* ale enunțurilor, fiindcă toate sunt forme de manifestare a intențiilor* comunicative. • Funcțiile pragmatice au următoarele proprietăți specifice: sunt reflexive, obiective, obligatorii, detașabile. • Inventarul acestor funcții (ca și acela al actelor* ilocuționare) diferă de la un autor la altul. Se vorbește, de ex., despre o funcție asertivă, directivă, expresiv-emotivă, comisivă (vezi și ILOCUȚIONAR), dar și despre o funcție epistemică, performativă, fatică, de ecou, de reamintire etc. **VI. ~ literară** În studiul textului literar, concept introdus de Școala formalistă rusă (vezi FORMALISM), capacitate a unui element al operei literare concepută ca sistem de a intra în corelație cu alte elemente ale aceluiași sistem și, în consecință, cu sistemul în totalitatea sa (I. Tânianov). Lexicul unei opere, de ex., intră simultan în corelație cu lexicul limbii literare* și cu alte elemente ale operei respective. Cele două componente ale funcției nu sunt însă echivalente; arhaismele* depind în întregime de sistemul operei în care sunt utilizate (pot crea atmosfera unei epoci perimate, pot avea funcție ironică sau parodică), dar ele sunt identificate și definite numai în raport cu sistemul general al lexicului limbii literare. • **~ narativă** Vezi NARATIV,-Ă.

M.M. (I, VI); G.P.D. (II-Va); L.I.R. (Vb).

FUNCȚIONAL,-Ă

1. Perspectivă ~ în studiul limbii Abordare a studiului unei limbi și a limbilor în general din perspectiva funcției de comunicare, considerându-se primordiale rolurile îndeplinite de unitățile lingvistice în procesul de comunicare și pertinența acestora în transmiterea informației. Perspectiva funcțională are ca punct de plecare viziunea și conceptele Școlii de la Praga, dezvoltându-se, ulterior, ca reacție sau ca punct de vedere alternativ la concepția excesiv formală și statică a structuralismului (vezi funcționalismul lui A. Martinet) sau, mai târziu, ca reacție la concepția excesiv formalizată și limitată la competență a lui N. Chomsky (vezi funcționalismul american al lui Simon C. Dik). • În oricare dintre curentele funcționaliste, câteva principii comune pot fi recunoscute: a) Limba este văzută nu ca un produs finit, ci ca *activitate* și ca *proces*, în care intervin obligatoriu o suită de cauze (o determinare) și o suită de efecte (o finalitate), determinarea constând în permanenta adaptare lingvistică a comunicării la *nevoile* locutorului, iar finalitatea, în forța de influențare și de convingere prin limbă a interlocutorului. b) Activitatea lingvistică este văzută ca *alegere* permanentă din partea locutorului a instrumentelor de comunicare, alegere determinată de condițiile *personale* (identitatea vorbitorilor, starea psihică, datele sociale și intelectuale, relațiile dintre vorbitori) și de condițiile *situaționale* (loc, moment de producere a comunicării). c) Limba este văzută în permanentă *mișcare* și *schimbare*, imobilismul fiind imposibil de conceput pentru o limbă vie*, chiar și în condițiile unei comunități lingvistice extrem de stabile și de închise. A. Martinet (1989) propune formularea: „o limbă se schimbă

pentru că ea funcționează", subliniind ideea că, pentru a funcționa mai bine, ea se adaptează continuu la nevoile celor care o folosesc. Martinet introduce conceptul de «sincronie dinamică» (vezi și DINAMIC$_1$), adică de variație și de mișcare permanentă a limbii în funcționarea ei sincronică. d) Din această perspectivă, granițele dintre nivelurile* lingvistice (vezi, de ex., interferența *morfologic-sintactic* și *lexical-gramatical)* și dintre părțile* de vorbire apar mai puțin rigide, întrucât aceeași funcție lingvistică poate fi realizată, în condițiile aceleiași limbi, de mărci* aparținând unor niveluri distincte și unor părți de vorbire diferite. Vezi, de ex., funcția determinării* în română, care poate fi marcată prin elemente aparținând nivelului morfologic (afixele categoriei* gramaticale a determinării, adică articolele*), dar și prin lexeme* specializate din clasa adjectivelor demonstrative* și posesive*, precum și prin mărci sintactice de tipul construcției cu pe a complementului direct* sau al dublării complementului, mărci coexistând, uneori, redundant în același enunț (vezi ARTICOL). **2. Gramatică** ~ Vezi GRAMATICĂ$_{12}$. **3. Categorie** ~ Concept introdus în GB*, distinct de categoriile sintactice și de cele lexicale ale gramaticii generative* standard, desemnând acele componente care, în urma unui proces de gramaticalizare*, și-au pierdut, total sau parțial, autonomia* lexico-gramaticală și servesc drept instrumente* gramaticale, adică îndeplinesc un rol morfologic și/sau sintactic. Aparțin categoriilor funcționale componente de tipul: Aux(iliar*), Det(erminant*), Comp(lementizator*) (vezi CATEGORIE$_2$; GRAMATICALIZARE; INSTRUMENT (GRAMATICAL)). **4. Stil/Limbaj** ~ Vezi STIL$_{II}$.

G.P.D.

FUNCȚIONALISM

Orientare a lingvisticii moderne, diferită de structuralism* și de generativism*, constând în abordarea studiului unei limbi și a limbilor în general din perspectiva funcției de comunicare și, în consecință, considerând primordiale rolurile îndeplinite de unitățile lingvistice în procesul de comunicare, precum și pertinența acestora în transmiterea informației (vezi FUNCȚIONAL$_1$).

G.P.D.

FUNDAMENTAL (VOCABULAR ~)

Termen care desemnează cuvintele cele mai frecvente dintr-o limbă, utilizate curent și general (lista vocabularului fundamental fiind astfel mai cuprinzătoare: 3-4000 de cuvinte). Vocabularul fundamental interesează în general didactica limbilor.

A.B.V.

FUZIONAL,-Ă

Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Limbile fuzionale se caracterizează prin întrepătrunderea componentelor structurii morfologice, distingându-se astfel net de limbile aglutinante*, caracterizate prin independența acestor componente: Sin.: *(limbă) flexionară*. Vezi și CLASIFICARE (A LIMBILOR).

L.I.R.

FUZIUNE

Termen folosit în fonologia diacronică tradițională pentru a desemna modificările care au ca rezultat pierderea unei distincții fonologice (engl. *merger*). Se distinge, de obicei, între fuziunea *absolută*, schimbare necondiționată contextual: de ex., pierderea distincției de cantitate* în seria vocalelor posterioare, în latina dunăreană, ca urmare a fuziunii dintre [ŏ] și [ō], respectiv [ŭ] și [ū] (vezi DEFONOLOGIZARE), și fuziunea *relativă*, pierdere a unei distincții fonologice într-un context specificabil (vezi NEUTRALIZARE).

L.I.R.

G

GAZEL
Formă fixă de compoziție a unui poem, gazelul este alcătuit dintr-un număr variabil de distihuri*, cu măsură* liberă, dar cu o schemă obligatorie a rimelor*: primul distih în monorimă *(aa)* este urmat de celelalte, care repetă obligatoriu rima inițială într-unul din cele două versuri *(aa, ba, ca, da* etc.). De origine orientală, gazelul a fost preluat de literatura romantică europeană. Sub influența romantismului german, au scris gazeluri în literatura română M. Eminescu și G. Coșbuc:

Când te doresc eu cânt încet-încet:
Plec capul la pământ încet-încet

Și glasul meu răsună tânguios
Ca tristul glas de vânt încet-încet.

Și orice vis, orice dorință-a mea
Eu singur le-am înfrânt încet-încet.

Săgeata doar a crudului amor
În suflet mi-o implânt încet-încet.

Și simt veninul pătrunzând adânc...
Cu sângele-l frământ încet-încet

Și nu-mi rămâne decât să pornesc
Spre al meu trist mormânt încet-încet.
(Eminescu)

M.M.

GB
Siglă curentă pentru teoria „guvernării și a legării" (engl. *Government and Binding;* fr. *Théorie du Gouvernement et du Liage)* (vezi GRAMATICĂ$_{10}$).

G.P.D.

GEMINATĂ (CONSOANĂ ~)
În sintagma *consoană geminată:* sin. *consoană dublă*. Termenul provine din latină și este utilizat în fonetica istorică românească pentru desemnarea acestei situații din limba latină. În limba română, consoanele geminate latinești se reduc în totalitate la consoane simple. Rar sistemele ortografice românești mai vechi sau mai noi recurg la scrierea cu consoane geminate. Sistemul ortografic actual stipulează scrierea cu consoană geminată în cazul lui *n* (provenit din prefixul *în-* atașat unui cuvânt a cărui inițială este tot *n: înnoda, înnopta* etc.) sau a lui *c* (în cazul împrumuturilor neologice preluate pe cale scrisă: *accent, accelera* etc.).

C.C.

GEMINAȚIE
Sinonim pentru ANADIPLOZĂ*. Vezi EPANALEPSĂ.

GEN
1. ~ natural Distincții de tipul „animat" vs. „inanimat", „mascul" vs. „femelă", din lumea realității fizice, precum și clasele de substantive constituite pe baza acestor distincții: clasa substantivelor inanimate vs. a celor animate; clasa substantivelor umane vs. a animalelor; clasa substantivelor denumind ființe de sex masculin și a celor care denumesc ființe de sex feminin. Dacă se au în vedere distincțiile generale de gen, dincolo de distincțiile curente din limbile indoeuropene, genul natural privește și alte deosebiri decât cele de sex, denumind clase de obiecte cu o anumită caracteristică de formă, de culoare, de consistență (vezi: clasa plantelor, a arborilor etc.). Genul natural a constituit la origine baza distincțiilor gramaticale de gen (vezi 2). Distincțiile naturale interesează studiul lingvistic pentru relația lor cu distincțiile gramaticale, pentru concordanțele și neconcordanțele dintre ele, existente în grade diferite de la o limbă la alta. 2. ~ gramatical a) Categorie* gramaticală a nominalelor: substantiv, adjectiv, pronume, numeral, care, cu puține excepții (vezi absența ei din limba persană), există în majoritatea limbilor.

fiind responsabilă, în cazul substantivului, de repartiția acestuia în clase marcate formal, numite: clasa masculinului*, a femininului*, a neutrului* (vezi b), iar în cazul adjectivului, al pronumelui, al numeralului, rar, pentru unele limbi, și al verbului, responsabilă de selecția anumitor forme dictate de acord (acordul cu substantivul regent*, în cazul adjectivului; cu substantivul antecedent*, în cazul pronumelui și al numeralului; cu subiectul nominal, în cazul verbului). b) Clase gramaticale de substantive reunite pe baza aceleiași trăsături inerente [+ x], unde x poate fi [+ Masculin], [+ Feminin], [+ Neutru], clase, actualmente, nemotivate și, semantic, nepredictibile, chiar dacă, limitat și imperfect, o anumită concordanță cu genul natural există în oricare limbă. Marcarea genului gramatical este redundantă*, manifestându-se simultan în forma substantivului, prin selecția anumitor mărci formale proprii fiecărui gen, și în combinațiile sintactice, prin impunerea, pe baza fenomenului de acord*, a formei articolului, a formei adjectivului, a pronumelui anaforic*, rar, numai pentru anumite limbi, și a formei verbului. A). În forma substantivului, se manifestă diferit de la o limbă la alta, prin: selecția anumitor afixe morfologice și realizarea anumitor omonimii* specifice, dacă limba cunoaște flexiune nominală (vezi, de ex., în română, selecția pentru clasa femininelor la sg. a desinențelor: **-ă** *(clasă)*, **-e** *(floare)*, **-ϕ** *(basma)*, precum și prezența, în declinarea femininelor, a omonimiei G sg. = D sg. = Pl.: *(unei) fete, stele = (niște) fete, stele);* selecția anumitor prefixe (este cazul marcării genului într-o limbă ca bantu); selecția anumitor clasificatori*, în limbi care cunosc această categorie (vezi, de ex., în limba țeltal, o limbă maya din Mexic, selecția unor clasificatori diferiți pentru marcarea „plantelor", a „animalelor", a „persoanelor" etc.). B). În combinațiile sintactice ale substantivului se manifestă prin acordul impus articolului (în limbile în care există articol), prin acordul cu adjectivul, cu substitutele pronominale, eventual, și cu verbul (în unele limbi). Coeziunea* G(rupului) N(ominal) se realizează, în mare măsură, prin repetarea informației de gen. Vezi, de ex., marcarea redundantă a genului gramatical într-o frază a limbii române ca: *Lucrarea* **cea** *nouă* **a** *profesorului a fost cumpărată imediat,* **ea** *fiind una dintre cele bine apreciate*, unde genul feminin este marcat simultan prin selecția în forma substantivului a desinenței **-e** de sg., precum și prin impunerea formei de feminin la articole (**-a, cea, a**), la adjectiv *(nouă)*, la participiul pasiv *(cumpărată)* și la pronumele anaforice (**ea, una, cele**). • În limbile cu flexiune*, genul nu reprezintă un criteriu de flexiune pentru substantiv, în timp ce, pentru adjectiv, pentru pronume și numeral, genul constituie un criteriu de flexiune, adjectivul, unele pronume și unele numerale schimbându-și forma după distincțiile de gen (vezi, pentru română, *bun-bună; el-ea; acesta-aceasta; altul-alta; căruia-căreia; doi-două; al doilea-a doua).* • Inventarul de genuri este diferit de la o limbă la alta, iar pentru aceeași ramură de limbi, evoluează istoric. Gramaticile consemnează maximum șase genuri (în swahili și alte limbi bantu) și minimum două genuri (în Romania, de ex., exceptând româna și dialectele central-meridionale italiene). În evoluția de la latină la limbile romanice, s-a produs trecerea de la un inventar cu trei genuri: masculinul, femininul, neutrul, la un inventar cu două genuri: masculinul și femininul. Româna are o situație aparte, conservând, după părerea celor mai mulți cercetători, sau refăcând, după părerea altora, trei genuri în cazul substantivului, dar având numai două genuri în flexiunea adjectivului, a pronumelui și a numeralului. În gramatica limbii române, s-a dezbătut pentru substantiv chestiunea existenței, ca termen aparte, a neutrului. Punctele de vedere diferite sunt marcate și terminologic prin distincția *neutru* și *ambigen*, ultimul termen fiind adoptat de acei lingviști care au insistat asupra naturii hibride a clasei, subordonând-o celorlalte două (vezi NEUTRU). • În română, încadrarea unui substantiv la un anumit gen se realizează pe baza manifestărilor sintactice ale genului, forma substantivului verificându-se prin acceptarea unui set de două contexte: *acest–; acești–*, pentru recunoașterea masculinului; *acest–; aceste–*, pentru recunoașterea neutrului, dar fiind suficient un singur context: *această–*, pentru încadrarea la feminin. Încadrarea întâmpină dificultăți de ordin practic în cazurile speciale, puțin numeroase, de substantive care satisfac contextele specifice ambelor genuri (ex. *acest/această* **târâie-brâu**; vezi (GEN) COMUN) și de substantive care, fiind defective*, satisfac numai unul dintre cele două contexte (ex. *acest* **curaj**; *acest* **somn** *adânc;*

vezi ARHIGEN). • Româna este o limbă cu o poziție aparte, existând semnele gramaticale ale sensibilității speciale atât față de categoria animatelor personale, cât și față de inanimate. Sensibilitatea față de categoria persoanelor se manifestă prin tendința de marcare formală (prin mărci flexionare și sintactice) a clasei substantivelor personale (vezi (GEN) PERSONAL); sensibilitatea față de categoria inanimatelor se susține prin menținerea și chiar întărirea genului neutru ca gen semantic omogen, încorporând, cu nesemnificative și discutabile excepții, numai substantive inanimate. • Cum constituirea subgenului personal este, în context romanic, o creație a românei, iar păstrarea (sau refacerea, după alți cercetători) a neutrului este de asemenea un fapt specific românesc (exceptând dialectele centralmeridionale italiene, care au și ele forme de neutru), se pot recunoaște, în română, semnele unei tendințe de re-motivare a unora dintre clasele de gen gramatical și deci de creștere a gradului de corespondență cu genul natural. Corespondența cu genul natural este evidentă și pentru substantivele animate care marchează cu regularitate afixală distincțiile de sex. (ex.: *elev-elevă; țăran-țărancă; lup-lupoaică; croitor-croitoreasă;* vezi (SUBSTANTIV) MOBIL). Cu toate acestea, imperfecțiunile corespondenței sunt numeroase, manifestându-se curent în cadrul masculinului și al femininului, chiar și pentru substantivele nume de persoană: există animate de sex masculin care selectează afixe ale femininului *(tat*a; *tat*ei) sau impun, prin acord, forme de feminin (ex.: *o* **călăuză/santinelă** *bună)*, după cum există animate de sex feminin redate prin forma gramaticală a masculinului (ex.: *Ea este un* **ministru/deputat/consilier** *bun).*

Vezi ANIMAT; ARHIGEN; (GEN) COMUN; FEMININ; INANIMAT; MASCULIN; (SUBSTANTIV) MOBIL; NEUTRU; (GEN) PERSONAL.

G.P.D.

GENERARE

Obiectiv major al orientărilor lingvistice de tip sintetic*, deci al gramaticilor moderne generative*, care constă în producerea, pe baza aplicării ordonate a regulilor acestor gramatici, a infinității de propoziții și fraze *bine-formate* dintr-o limbă, asigurându-se, în același timp, și descrierea explicită a ierarhiei lor structurale. În gramaticile generative, rolul generării revine în exclusivitate componentului de bază*, în cadrul căruia sunt aplicate regulile de structură* a frazei (vezi BAZĂ$_2$; GRAMATICĂ$_8$).

G.P.D.

GENERATIV,-Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ$_{8;9;10}$.

GENERATIVISM

Orientare a lingvisticii moderne diferită de structuralism* și de funcționalism*, datorată lui N. Chomsky și școlii lui, bazându-se pe o perspectivă sintetică* în studiul și în conceperea limbii. Limba este văzută în mecanismele ei interne recursive*, care asigură producerea dintr-un inventar limitat de categorii și un set finit de reguli de combinare a mulțimii potențial infinite de enunțuri *bine-formate* dintr-o limbă dată. Caracteristica generală a acestei orientări, dincolo de manifestările ei distincte de la o școală generativistă la alta (sunt diferențe esențiale între generativismul chomskyan și cel fillmorian) și de la o etapă la alta (generativismul chomskyan al anilor 1957-1965 este profund diferit de cel din GB*), este elaborarea unui model* formalizat (vezi FORMALIZARE) capabil să capteze și să explice procesele *creative* ale limbii (vezi CREATIVITATE$_1$), un model al competenței* lingvistice, și nu al performanței* (vezi și GRAMATICI GENERATIVE$_{8,9,10}$).

G.P.D.

GENITIV

În teoria gramaticală a cazului (vezi CAZ$_1$), caz regim* impus unui nominal fie de către alt nominal (ex.: *casa* **vecinului**, *frumusețea* **fetei**), fie de către o prepoziție (ex.: *contra* **vecinului**; *asupra* **orașului**) sau impus adjectivului prin fenomenul de acord* (ex.: *contra* **acestei** *eleve* **studioase**). În alte limbi (vezi latină, limbi slave), genitivul apare și ca regim al verbului sau al adjectivului, fiind impus de o clasă restrânsă de verbe și de adjective (ex.: lat. *liber* **harum rerum multarum**, unde genitivul este regizat de adjectivul *liber*; lat. *Eum accusas* **avaritiae**, unde un nominal în genitiv apare în contextul unui verb): • În limbile cu flexiune*, genitivul se exprimă printr-o desinență specifică (vezi lat. G. sg. *amic*-**i**, *scriptor*-**is**; G. pl. *amic*-**orum**; rus. G. sg. *stol*-**a**; G. pl. *stol*-**ov**). În limbile analitice*, se

exprimă prepoziţional (vezi fr. *le livre de l'élève).* Româna, care ocupă o poziţie intermediară, are, pentru exprimarea genitivului, atât mărci flexionare, cât şi mărci analitice; există o desinenţă de G-D pentru pronume şi pentru substantivele şi adjectivele feminine la sg. (ex.: *contra acestei fete frumoase*); articolul hotărât, fuzionat cu substantivul, funcţionează şi el ca marcă flexionară de caz (vezi: *cartea elevului*); paralel însă există un articol genitival*, marcând, în anumite condiţii sintactice, suplimentar, analitic, un nominal în genitiv (ex.: *carte* **a** *elevului)*, există un articol hotărât proclitic* care marchează analitic genitivul şi dativul în condiţiile unor forme invariabile de substantiv (ex.: *cartea* **lui** *Ion*/**lui** *Catrinel; absenţa* **lui** *„pe")* şi există prepoziţii care, în condiţii circumscrise gramatical sau stilistic, pot exprima şi ele o relaţie de genitiv (vezi: *carte* **a** *doi elevi; contra* **a** *ceva;* neliterar *vin în locul* **la** *şefă).* • După proveniența sintactică a construcţiei cu genitivul, se pot distinge: un genitiv subiectiv*, ocurent în vecinătatea unui substantiv de origine verbală, provenind din subiectul construcţiei verbale de bază (vezi: *elevul pleacă* ⇒ *plecarea* **elevului**); un genitiv obiectiv*, ocurent în vecinătatea unui abstract* verbal, provenind din obiectul direct al construcţiei verbale de bază (vezi: *citeşte lecţia* ⇒ *citirea* **lecţiei**); un genitiv de bază, al cărui nominal regent este un substantiv propriu-zis, fără a se stabili o relaţie de derivare cu un verb (ex. *casa* **elevului**). Ca urmare a provenienței diferite a genitivului, este posibilă, în anumite construcţii, ambiguitatea* acestuia; sunt construcţii cu genitivul care acceptă două interpretări: de genitiv subiectiv şi de genitiv obiectiv, explicabile prin două structuri de bază diferite (ex. *chemarea elevului,* unde nominalul în genitiv poate fi interpretat ca provenind dintr-un subiect: „elevul cheamă" sau dintr-un obiect direct: „cineva cheamă elevul").
Vezi CAZ_I.

G.P.D.

GENITIVAL (ARTICOL ~)

Clasă de articole hotărâte* specifică limbii române; se numeşte şi *posesiv.* Creat în interiorul limbii române, ca şi articolul adjectival*, probează sensibilitatea deosebită a acestei limbi faţă de determinare*, manifestată prin nevoia expresă de marcare suplimentară, redundantă, a semnificaţiei de determinare. Postpus, ca poziţie sintactică normală, în raport cu substantivul determinat (ex.: *carte* **a** *elevului),* articolul genitival aduce un argument în plus pentru postpunerea* articolului hotărât în română. • Are o flexiune de gen şi de număr, variind după genul şi numărul substantivului determinat. • Îndeplineşte, ca şi celelalte articole ale limbii române, funcţii multiple, semantice şi gramaticale: funcţia semantică de determinare (individualizare) suplimentară a centrului nominal al grupului; funcţia morfologică de marcare a genitivului asigurând, în condiţiile omonimiei* generale genitiv-dativ, distingerea, în unele construcţii, a celor două cazuri (vezi: *carte* **a elevului** (genitiv) vs. *nepot* **surorii mele** (dativ)); funcţia sintactică de legare, în interiorul unui G(rup) N(ominal), a determinantului în genitiv sau a echivalentului posesiv de centru*, asigurând, prin forma lui care trimite neechivoc la regent, dezambiguizarea* raporturilor sintactice şi permiţând o libertate de topică a determinantului. • Selecţia articolului genitival este dirijată, ca şi pentru celelalte articole româneşti, dar în mai mare măsură decât pentru acestea, şi de reguli sintactice, apariţia lui fiind impusă de anumite cerinţe ale structurii sintactice a grupului (vezi, de ex., selecţia lui obligatorie în condiţiile formei nearticulate sau articulate nehotărât a regentului: *acest elev*/*un elev* **al** *profesorului* sau în condiţiile aşezării între regent şi genitiv a altui determinant: *elevul preferat* **al** *profesorului).*
Vezi ARTICOL.

G.P.D.

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Metodă de cercetare specifică dialectologiei*, constând în înregistrarea pe hărţi* a formelor lingvistice culese prin anchete* într-un număr de localităţi repartizate relativ uniform pe un anumit teritoriu (vezi şi CARTOGRAFIERE) şi în interpretarea acestor forme în raport cu distribuţia lor spaţială. Creatorul acestei metode este J. Gilliéron, autorul *Atlasului lingvistic al Franţei* (1902-1910), dar ideea reprezentării cartografice a datelor lingvistice este mai veche. Principiile geografiei lingvistice, aşa cum au fost formulate de J. Gilliéron, sunt nu premise teoretice pe care se întemeiază această metodă, ci explicaţii cauzale generale ale inovaţiilor* lingvistice regionale, valabile pentru orice situaţie concretă. J. Gilliéron are în vedere modificările produse în structura

vocabularului dialectal, relevând drept cauze principale ale acestora *migrația* cuvintelor, care se realizează prin *iradiere* (din anumite centre politice, administrative, economice, culturale sau religioase), *infiltrație* (din zonele învecinate) sau *revărsare* (pe arii din ce în ce mai cuprinzătoare), și *dispariția* unor cuvinte ca rezultat al concurenței pe care o determină *suprapunerea* unor forme lexicale noi peste cele din vechiul fond, al *omonimiei** dintre anumite forme și al *hipertrofiei* semantice. După J. Gilliéron, limba posedă mijloace *terapeutice* specifice pentru soluționarea cazurilor de *patologie* verbală (uzura fonetică, omonimia sau hipertrofia semantică). Orientările ulterioare conturate în cadrul geografiei lingvistice au depășit viziunea darwinistă, caracteristică pentru concepția lui J. Gilliéron, adăugând alte principii de interpretare a materialului cartografiat. M. Bartoli, fondator al lingvisticii spațiale (areale), a susținut că poziția spațială sau dimensiunile unei arii dialectale pot să explice caracterul conservator sau inovator al acesteia (vezi ARIE), iar K. Jaberg a încercat să coreleze distribuția spațială a faptelor de limbă cu anumite aspecte ale istoriei dialectelor, afirmând că regiunile colonizate se caracterizează prin arii unitare (compacte), pe când cele locuite de populații străvechi au un aspect fărâmițat. Geografia lingvistică a contribuit la perfecționarea metodelor directe de cercetare a varietăților teritoriale ale limbilor, punând în evidență sursa individuală a inovațiilor din limbă, precum și raporturile dintre factorii lingvistici și cei extralingvistici* în producerea acestor inovații. Cercetările realizate din această perspectivă au determinat o nouă înțelegere a conceptelor de dialect* și de grai*, precum și a problemei granițelor* dialectale.

L.I.R.

GERUNDIV

Clasat de obicei, în gramaticile latine, printre modurile nepersonale, gerundivul folosit independent avea și o valoare adjectivală. În latina imperială târzie, gerundivul se fixează în sistemul participiului ca participiu viitor pasiv. Acest participiu în *-nd-* nu a supraviețuit în limbile romanice. Cum în istoria limbii latine se consideră că gerundivul este mai vechi decât gerunziul*, se poate presupune un raport de filiație între cele două forme în *-nd-*.

C.C.

GERUNZIAL,-Ă (CONSTRUCȚIE ~ ABSOLUTĂ)

Vezi ABSOLUT$_3$.

GERUNZIU

Formă verbală nepersonală, deci fără variații de număr și persoană, inclusă de tradiția gramaticală printre moduri*; exprimă o acțiune în desfășurare și este alcătuită dintr-un radical verbal și un sufix (rom. **-ând/-ind**; fr. **-ant**; engl. **-ing**), sufix ale cărui caracteristici morfologice diferă de la o limbă la alta, fiind declinabil, ca în latină sau în franceză, sau invariabil, ca în română. Din punctul de vedere al gramaticii generative*, aparține formelor verbale nonfinite, pierzându-și variațiile flexionare de timp, persoană și număr și apărând numai în poziție de subordonare (vezi complementele gerunziale). • Face parte dintre formele verbale cu comportament dublu și triplu (alături de infinitiv*, supin*, participiu*), prezentând, în proporții diferite, particularități de tip verbal, dar și trăsături ale altor clase morfologice, ca urmare a disponibilității sufixului gerunzial de a orienta forma spre alte părți de vorbire*, fără ca această conversiune* să se fi realizat complet. Astfel, în cazul gerunziului românesc se constată particularități de tip verbal și ale uneia dintre următoarele clase morfologice: adverb, adjectiv, nume. a) Particularitățile de tip verbal, prezente în oricare apariție a gerunziului românesc, se manifestă prin păstrarea aproape integrală a disponibilităților combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticele* pronominale și vecinătatea unui subiect propriu (ex. *Lăudându-l* **profesorul**, *elevul a obținut rezultate și mai bune)*, precum și prin participarea gerunziului la toate opozițiile de diateză* (vezi: *apărându-l* (activ) vs. *apărându-se pe sine* (reflexiv) vs. *fiind apărat* (pasiv)). În raport cu verbul, își pierde predicativitatea* sintactică, deci capacitatea de a constitui, ca centru de grup, o propoziție, precum și capacitatea de a exprima distincții de timp, de număr și de persoană. b). Paralel cu comportamentul verbal, gerunziul românesc apare cu una dintre următoarele valori: valoare circumstanțială (cauzală, temporală, condițională, concesivă, modală, instrumentală), ceea ce apropie gerunziul de clasa adverbului; valoare atributivă, în construcțiile în care apare ca determinant al numelui (ex.: *Un bătrân* **plângând** *este un tablou impresionant)*. Ocurent într-un tipar

sintactic neologic, provenit din franceză, gerunziul s-a folosit în poezia sec. al XIX-lea (rar, se folosește și astăzi) în ipostaza acordată, marcându-se formal trecerea lui completă la clasa adjectivului (ex.: *lebădă* **murindă**; *femeie* **suferindă**). Manifestă concomitent valoare atributivă și circumstanțială în construcțiile în care gerunziul are dublă subordonare, față de un verb și față de un nume, îndeplinind funcția de element predicativ* suplimentar (ex.: *l-am văzut* **plângând**). Are și valoare nominală, puțin reprezentată, totuși prezentă în construcțiile în care gerunziul apare în poziția de complement necircumstanțial sau de subiect (ex.: *Aud* **tunând**; *Se aude* **tunând**). • Aceste utilizări atât de diverse de sub (b) se explică istoric prin preluarea de către gerunziul românesc a valorilor înrudite ale gerundivului* și ale participiului* prezent, distincții care nu există în română. În teoria generativă, diversificarea valorilor și a ocurențelor s-a explicat prin „istoria" transformațională diferită a construcțiilor cu gerunziu, atribuindu-li-se structuri de bază* diferite și transformări* diferite. În aceste „istorii" sintactice deosebite, generativiștii au găsit explicația ambiguității* a numeroase construcții cu gerunziu (vezi, în română, construcția: *l-am văzut* plecând, interpretabilă ca: 1) „~ că pleca"; 2) „~ când el pleca"; 3) „~ când eu plecam" (vezi AMBIGUITATE; NOMINAL$_5$; PREDICATIV$_2$).

G.P.D.

GG

Siglă pentru **gramatica generativ-transformațională*** sau, altfel spus, pentru varianta standard a **gramaticii generative**, cea propusă de N. Chomsky, 1965 (vezi GRAMATICĂ$_8$). Se distinge de GB*, siglă pentru varianta chomskyană de după 1980.

G.P.D.

GHILIMELE [„..."]/[«...»] ['...']

Semn de punctuație*. În româna contemporană standard, ghilimelele de tipul [„..."] marchează frecvent: a) limitele unui text reprodus fără modificări (vorbire directă, citat, titluri de lucrări, de publicații etc., denumiri de instituții, de asociații ș.a.). – *Când am aflat de expoziție, i-am spus: [„]Cel puțin du-le acolo, să vadă și lumea ce flori avem["]...* (Camil Petrescu); *În toiul luptei, domnul este rănit [„]cu un glonț, la piciorul stâng, din josul genunchiului["]* (N. Cartojan); *drama [„]Năpasta["]; Institutul de Lingvistică [„]Iorgu Iordan["];* b) ironia – *Ei, nu se retrage contele, în ultimul timp, de lângă [„]filozof["]?* (T. Maiorescu); c) un sens diferit de cel curent – *e în lume acum o deplasare categorică [„]spre stânga["]* (Camil Petrescu); d) conținutul semantic al elementelor de limbă (în lucrările de lingvistică) – *a fi [„]a exista, a avea ființă["], cât e lumea și pământul [„]totdeauna["].* Norma actuală recomandă utilizarea ghilimelelor numite franceze [«...»] în stilul științific, ca marcă a citatului în citat: [„]*Îl chemară – povestește cronicarul – pe Constantin Logofătul Brâncoveanu de la curte, că rămăsese acolo, și porunciră să aducă comisul al doilea, cal domnesc. Și îndată ce sosi acolo, ziseră cu toții: [«] Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii domn [»]*...["] (N. Cartojan). Între ghilimele și secvența pe care o încadrează nu se lasă pauză albă*. Semnul de punctuație finală al secvenței dintre ghilimele precedă ghilimelele închizătoare: *un gest care spune: [„]n-ar fi crezut[?"]* (Camil Petrescu). În concurență cu linia de dialog* înainte de vorbirea directă și cu alte mijloace de marcare grafică a citatelor, a titlurilor etc. (de ex., caractere tipografice diferite de cele ale contextului). Circulă și cu denumirea *semnele citării*. Norma românei contemporane nu include ghilimele de tipul ['...'] din punctuația germană sau engleză.

C.S.

GLOSĂ

Formă fixă de construcție a unui poem, având de obicei o temă filozofică. Alcătuită dintr-un număr de strofe egal cu numărul de versuri al celei dintâi, glosa comportă în mod oblgiatoriu o strofă inițială *recapitulativă*, reluată la sfârșitul textului, dar cu versurile în ordine inversată. Fiecare strofă *interioară* se încheie cu unul dintre versurile celei recapitulative – în ordinea în care acestea apar în text –, pe care îl comentează (de unde și denumirea de *glosă* „comentariu, interpretare"). Astfel, întreg poemul se caracterizează printr-o deosebită independență sintactică și semantică a componentelor, dublată de o accentuată valoare aforistică a expresiei. În *Glosa* lui M. Eminescu, de ex., strofa recapitulativă, de opt versuri, are forma:

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate;

Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate;
Nu spera și nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămâi la toate rece

și este reluată inversat la sfârșitul textului (v. 8–1), având versurile distribuite și comentate în strofele interioare ale poemului.

M.M.

GLOSEM

În teoria lingvistică a lui L. Hjelmslev, termen generic desemnând orice unitate minimală distinctivă*, atât din planul expresiei*, cât și din planul conținutului. Glosemele sunt invariante* ireductibile.

Vezi și CENEM; PLEREM; GLOSEMATICĂ.

L.I.R.

GLOSEMATICĂ

Orientare științifică aparținând Școlii lingvistice de la Copenhaga (L. Hjelmslev, V. Brøndal). Numele este format de la gr. *glossa* „limbă", pe care o consideră ca scop în sine, nu ca mijloc; glosematica susține că lingvistica anterioară a greșit pentru că s-a bazat pe date exterioare limbii înseși. Conținutul* și expresia* au amândouă formă* și substanță*. Forma este înțeleasă drept configurație lingvistică și se reprezintă prin rețeaua relațională care definește unitățile și redă diferențele dintre limbi în decupajul realității extralingvistice. Hjelmslev face din structura imanentă a limbii unicul obiect al lingvisticii; pentru el, atât expresia, cât și conținutul au o formă identică: raporturile combinatorii care leagă semnele, semnificațiile de realizările lor fonice. Glosematica acordă un rol central formei. Glosematica a creat o terminologie particulară: elementul lingvistic pus în evidență prin comutare, dar definit formal, este numit *glosem**. Glosemele expresiei (corespunzând fonemelor* sunt numite *ceneme**; cele ale conținutului (comparabile cu semele*) sunt numite *plereme** și pot fi radicale sau derivative. Astfel, semnul *motan*, analizat în ceneme, va da: [m] + [o] + [t] + [a] + [n] și analizat în plereme va da: „pisică" + „masculin". Glosematica este considerată o algebră a limbajului în măsura în care urmărește descrierea limbilor dintr-o perspectivă pur formală, cu un aspect tehnic cauzat de ceneme și plereme. Pentru a opune două conținuturi: „tată"/„mamă", tehnica cenematică descrie: „tată" = a+b, „mamă" = a+c, „fiu" = d+b, „fică" = d+c. Pentru glosematică, limbile sunt obiecte matematice, deoarece satisfac o exigență teoretică în virtutea unei concepții a limbajului. Glosematica atribuie tuturor limbilor principiul structural, diferențele dintre limbi fiind datorate manierei în care se aplică principiul în fiecare caz particular.

Vezi STRUCTURALISM.

A.B.V.

GLOTOCRONOLOGIE

Metodă de determinare pe baze statistice a epocii de separare a două sau mai multe idiomuri* înrudite (limbi sau dialecte*) dintr-o protolimbă* comună și a cronologiei acestui proces. Sin.: *lexico-statistică*. Metoda a fost inițiată de M. Swadesh și R.B. Lees pentru studierea diacronică* a limbilor indienilor americani. A fost aplicată însă și în cercetarea epocilor pentru care nu dispunem de atestări din istoria unor limbi vorbite în Europa, în vederea stabilirii periodizării acestora (de ex., pentru determinarea epocii de separație a dacoromânei de aromână). Glotocronologia se întemeiază pe următoarele axiome: existența unui nucleu lexical de bază, caracterizat prin stabilitate; relativa constanță a ratei de retenție și a coeficientului pierderilor din acest nucleu. Aplicarea metodei presupune: alcătuirea unor liste paralele de cuvinte care aparțin nucleului lexical de bază, desemnând concepte fundamentale; determinarea perechilor de cuvinte provenite din același etimon*, deci păstrate în cele două idiomuri; calcularea procentului acestor cuvinte și apoi a duratei perioadei de divergență cu ajutorul formulei

$$t = \frac{log.\ C}{2\ log.\ r}$$

în care *t* notează timpul în milenii, *C* procentul reprezentat de unitățile lexicale comune și *r* coeficientul de retenție pe mileniu.

L.I.R.

GRAD DE COMPARAȚIE

Oricare dintre cei trei termeni ai categoriei* gramaticale a comparației*, pozitivul*, comparativul* și superlativul*, precum și subdiviziunile acestora: comparativul de superioritate, de infe-

rioritate și de egalitate; superlativul absolut și relativ (de superioritate și de inferioritate) (vezi COMPARATIV$_1$; COMPARAȚIE$_1$; SUPERLATIV).

G.P.D.

GRADARE

Modul în care este codată lingvistic variația de intensitate a proprietăților obiectelor și a caracteristicilor acțiunilor, mai exact, cum este codată perceperea și aprecierea acestei variații de către vorbitor. Mijloacele de codare* sunt gramaticale și nongramaticale, lexicale și, mai rar, fonetice. • Categoria gramaticală a comparației* este forma cea mai organizată și mai generală de care dispune o limbă pentru exprimarea gradării. Apare în flexiunea adjectivului și a adverbului și, izolat, în construcții speciale cu unele substantive care denumesc însușiri și stări variabile ca intensitate (ex.: *mai frig; foarte întuneric).* Mărcile categoriei gramaticale sunt diferite de la o limbă la alta (să se compare mărcile predominant sintetice* din latină cu mijloacele predominant analitice* din limbile romanice sau să se vadă lexicalizarea diferită a morfemului comparativului* în limbile romanice, fie prin descendenții adverbului lat. *magis*, fie prin descendenții mai recentului *plus).* • La nivel lexical, se disting o gradare *intrinsecă* a cuvintelor, conținută în matricea semantică a radicalului, și una *externă*, purtată de componente din afara radicalului. • Extern, se recurge la adverbe și locuțiuni adverbiale purtătoare ale semnificației graduale (ex.: *destul de, îndeajuns de, suficient de, insuportabil de, neadmisibil de)*, la construcții comparative și cantitative cu rol de gradare *(curată* **ca lacrima**; *„brumă* **de trei palme de** *groasă"* (Creangă), la mijloace derivative, fiind utilizate sufixe sau prefixe purtătoare ele însele ale semelor* graduale (sufixe diminutivale și augmentative; prefixe/prefixoide* superlative și de intensitate; ex.: *cald-***căld***uț*, *căld-***icel**, *căld-***uș***or*; *fin-***extra***fin; vechi-***străv***echi* etc.). • Intern, gradarea este conținută în semele graduale încorporate în matricea semantică a cuvintelor. Din structurarea lexicului fiecărei limbi rezultă și așa-numitele „paradigme* graduale", formate din cuvinte parțial sinonime, dintre care unul este neutru sub aspect gradual, iar celelalte adaugă fiecare câte un sem gradual (ex.: fr. *frais, froid, glacial; tiède, chaud, brûlant;* rom. *răcoare, frig, ger).* • Inventarul mijloacelor de gradare este, în fiecare moment lingvistic, deschis, noi procedee putând fi atrase în sfera gradării ca efect al nevoii de marcare expresivă și afectivă a aprecierii variației de intensitate. În exprimarea gradării, limita *gramatical/lexical* este incertă și fluctuantă nu numai în evoluția unei limbi, ci și pentru aceeași etapă de evoluție. •Adjectivele și adverbele se subdivid în două clase: *gradabile* și *nongradabile*, după cum primesc sau nu grade de comparație și, mai larg, după cum acceptă sau nu combinarea cu adverbe de gradare (vezi: *pătrat, polar, înnăscut, filozofic, ultim*, nongradabile, în raport cu *bun, rău, înalt, scund, slab*, gradabile). În cazul adjectivului, distincției gradabil/nongradabil îi corespunde distincția semantică: (adjective) calificative* vs. determinative* și relaționale.

Vezi ADJECTIV; COMPARAȚIE.

G.P.D.

GRADAȚIE

Figură* lexico-sintactică, formă de enumerare* cu cel puțin trei termeni, în care se urmează o ordine cantitativ determinată a valorilor, astfel încât un element succesiv al secvenței să spună mai mult (sau mai puțin) decât elementul precedent; poate fi *ascendentă* (climax*) sau *descendentă* (anticlimax*). *De ce nu sunt* **un rege** *să sfarm cu-a mea durere, / De ce nu sunt* **Satana**, *de ce nu-s* **Dumnezeu** (Eminescu); *Vous voulez qu'un roi meure, et pour son châtiment, / Vous ne donnez qu'***un jour**, *qu'***une heure**, *qu'***un moment** (Racine). Gradația presupune o trăsătură semantică (sem*) comună membrilor enumerării, asupra căreia se produc schimbările cantitative; în gradația din versurile: *Încă* **un an, o zi, un ceas** */ și drumuri toate s-au retras / de sub picioare, de sub pas* (Blaga), semul comun [Temporalitate] situează figura în serie descendentă, marcând o restrângere a perspectivei temporale.

Vezi CLIMAX; ANTICLIMAX.

M.M.

GRAFEM

Vezi LITERĂ.

GRAFIE

Vezi SCRIERE.

GRAI

Varietate teritorială de rang inferior a unei limbi, folosită pe un teritoriu restrâns (uneori chiar într-o singură localitate) și caracterizată printr-un

număr limitat de trăsături lingvistice neesențiale (de ex., graiul din valea Crișului Negru, din com. Scărișoara etc.). Termenul este integrat seriei ierarhice care conține ca unități de rang superior subdialectul* și dialectul*. Unii cercetători disting și în interiorul graiului subdiviziuni, numite *subgraiuri*. Termenul este utilizat uneori cu semnificația generală de „mod de a vorbi" specific unei arii geografice (de dimensiuni variabile), indiferent de poziția acesteia în structura dialectală a unei limbi (graiul din Maramureș), alteori ca sinonim al lui idiolect* (graiul unui anumit informator*) sau pentru a desemna vorbirea unui grup restrâns dintr-o comunitate (de ex., graiul unei familii).

L.I.R.

GRAMATICAL,-Ă

1. Categorie ~ Categorie care reunește minimum doi termeni opozabili (vezi OPOZIȚIE), fiecare termen constituind asocierea dintre o semnificație gramaticală (vezi 2) și o marcă gramaticală (vezi 3; 4) (vezi CATEGORIE$_1$). **2. Sens/Semnificație** ~ Semnificație relevantă din punctul de vedere al gramaticii, atât al morfologiei, cât și al sintaxei. Sensurile gramaticale sunt, în general, mai abstracte decât cele lexicale și, numeric, mult mai restrânse. Limita *gramatical/lexical* este, istoric, labilă (vezi GRAMATICALIZARE) și, sincronic, dificil de trasat cu exactitate. Uneori, același tip de semnificație se realizează prin mărci gramaticale și mărci nongramaticale (vezi, de ex., sensul categoriei comparației*, al gradului superlativ*, în mod special, care se exprimă prin mărci gramaticale de tip analitic*, dar și prin numeroase alte procedee lexicale și fonetice (vezi GRADARE; SUPERLATIV)), de unde se deduce că, pentru distincția *gramatical/lexical*, este relevant nu numai tipul de sens, ci și modul de realizare a sensului, frecvența cu care se recurge la o anumită marcă, precum și natura stilistic neutră* a mărcii. • Detaliind tipurile de semnificații gramaticale, E. Coșeriu (1994) distinge: *semnificatul categorial*, reprezentat prin semnificațiile celor patru clase morfologice de bază, clasa substantivului, a verbului, a adjectivului, semnificație constantă pentru orice lexem* al clasei, independent de semnificația lui lexicală (orice substantiv, de ex., poartă semnificația lexicală proprie + semnificația gramaticală a categoriei de substantiv); *semnificatul instrumental* sau al instrumentelor* gramaticale, al cărui rol este de a include formele lexemelor în anumite categorii gramaticale (vezi, de ex., semnificatul lui *-uri* din *tren*-**uri**, *mal*-**uri**, al cărui rol este de introducere a formelor la care se atașează în categoria „pluralului", sau semnificatul lui **-l** din *omu*-**l**, *trenu*-**l**, care introduce formele celor două lexeme în categoria „articulatului" etc.); *semnificatul ontic*, de tipul „afirmativ", „negativ", „interogativ", „imperativ", „optativ", semnificații referitoare la valori de adevăr și moduri de existență a propozițiilor. **3. Afix** ~ Afix* al cărui rol este de a marca, într-o limbă cu flexiune*, diversele categorii* gramaticale (vezi AFIX). **4. Marcă** ~ Element lingvistic al cărui rol este de exprimare a semnificațiilor gramaticale, deci de exprimare a categoriilor gramaticale și a funcțiilor sintactice. Se include aici clasa afixelor gramaticale (vezi 3), dar categoria mărcilor gramaticale este mult mai largă, cuprinzând și elemente nonafixale, cum sunt: prepozițiile, pentru marcarea categoriilor gramaticale de tip analitic* sau a diverselor funcții sintactice (vezi, de ex., în română, rolul prepoziției **la** pentru marcarea, în anumite condiții sintactice și stilistice, a relației de dativ sau al prepoziției **pe**, pentru marcarea, în anumite condiții sintactice, lexicale și semantice, a obiectului direct); topica*, pentru marcarea, în anumite limbi caracterizate prin topică fixă, a funcțiilor sintactice; elemente suprasegmentale*, pentru marcarea diverselor moduri de existență a propozițiilor (vezi interogație*, exclamație*, propoziție imperativă*) și a unor categorii gramaticale (vezi, de ex., superlativul, termen al categoriei comparației). **5. Subiect** ~ În sintaxa limbii române, termen utilizat pentru subiectul nonanimat și nonagent al construcțiilor în care subiectul actualizează rolurile* pacient (ex. *S-a spart* **fereastra**; *Îmi place* **cartea**) sau locativ (ex. *Mă doare* **capul**); intră în corelație cu subiectul logic*, care, în aceleași tipuri de construcție, actualizează rolurile agent (ex. *Cartea a fost citită* **de elevi**) sau experimentator (**îmi** *place*, **mă** *doare*), realizate prin nominale personale având altă formă decât cea a nominativului.

G.P.D.

GRAMATICALITATE

Concept al gramaticii generative* care redă o proprietate a competenței* lingvistice: aceea de a distinge propozițiile *bine-formate* de cele *rău-*

formate și care procură o ipoteză și o explicație pentru această proprietate. Sunt *gramaticale*, deci *bine-formate*, propozițiile care rezultă din aplicarea regulilor gramaticii generative prin respectarea tuturor constrângerilor* formale puse de acestea; sunt *agramaticale*, deci *rău-formate*, propozițiile care încalcă una dintre reguli sau una dintre condițiile de limitare și de ordonare a acestora, având ca semn de agramaticalitate asteriscul [*]. Este, de ex., agramaticală fraza **El mi-a spus că pe cine iubește*, nerespectând filtrul* complementizatorului* dublu exprimat, sau construcțiile **El devine pe profesor*, **El îl merge*, nerespectând regulile de subcategorizare* strictă a lexemelor *a deveni* și *a merge*. • Nu trebuie confundată gramaticalitatea, concept tehnic al gramaticii generative, cu cel de corectitudine*, concept al gramaticii normative*, care se referă la respectarea normei* statornicite, pentru o anumită epocă, de uzul literar* al unei limbi.
Vezi BLOCARE; CONSTRÂNGERE; FILTRU; REGULĂ$_2$.

G.P.D.

GRAMATICALIZARE

Proces de transformare, în evoluția unei limbi sau în trecerea de la o limbă la alta, a unui cuvânt autonom într-un morfem* gramatical, prin pierderea autonomiei* lexico-gramaticale. Este, de ex., cazul tuturor auxiliarelor* provenind din cuvinte autonome și devenite morfeme libere*, uneori, chiar și legate (vezi auxiliarul de perfect compus din română: am *cântat* (morfem liber), în raport cu cel de viitor din franceză, care a fuzionat cu verbul: *je chanterai*). Este, de asemenea, cazul articolelor*, în limbile unde există această clasă, provenind din cuvinte autonome cu rol deictic* și determinant*. Un proces de gramaticalizare a parcurs în română prepoziția pe, transformându-se dintr-o prepoziție cu semnificație locativă într-o marcă sintactică a complementului direct*. • Procesul de gramaticalizare este de lungă durată, cu faze intermediare, oscilante, manifestându-se, în planul semnificației, prin abstractizarea treptată a sensului, în plan sintactic, prin restrângerea până la pierdere a valențelor* cuvântului autonom, prin limitări de topică și specializări de distribuție*, iar în planul formei fonetice, prin modificarea, totală sau parțială, a formei de bază (să se compare, de ex., forma auxiliarelor cu a verbelor autonome corespunzătoare). Surprinse, dintr-o perspectivă sincronică*, numeroase forme au o poziție intermediară între calitatea de cuvine autonome și cea de morfeme gramaticale, procesul de gramaticalizare nefiind parcurs complet, situație redată uneori și terminologic prin distincții de tipul: *semiauxiliar** vs. *auxiliar*. • În planul general al limbii, consecința o constituie, în multe cazuri, ambiguizarea unor forme, care, paralel cu utilizarea autonomă, funcționează și ca morfeme gramaticale (vezi, în română, situația lui **pe**, care funcționează, în unele apariții, ca **pe**$_1$ (autonom): *Pun cărțile* **pe** *masă*, iar în altele, ca **pe**$_2$ (morfem gramatical): *Îl întâlnesc* **pe** *Ion*).
Vezi AUTONOMIE; AUXILIAR; CATEGORIE (FUNCȚIONALĂ)$_2$; CLITICIZARE.

G.P.D.

GRAMATICĂ

I. 1. a) Într-o teorie a stratificării* limbii pe niveluri*, reprezintă un fragment din organizarea generală a unei limbi, cuprinzând nivelul morfologic, a cărui unitate de bază este *morfemul**, și cel sintactic, a cărui unitate de bază este *cuvântul**, privit sub aspectul posibilităților lui combinatorii. Reprezintă, de asemenea, disciplina lingvistică al cărei obiectiv este studierea celor două niveluri, urmărind combinarea și funcționarea morfemelor în cadrul flexiunii și a cuvintelor în combinațiie lor mai largi, propoziții și fraze. b) În concepția altor cercetători, gramatica, pe lângă nivelul morfologic și cel sintactic, include și formarea cuvintelor*, care, dacă se face abstracție de rezultat (crearea de lexeme* noi), este supusă unui sistem de reguli la fel de stricte ca și cele morfologice și este afectată uneori de fenomene comune cu morfologia (vezi, de ex., fenomenul alternanțelor*, care, în limbile în care apar, interesează în egală măsură flexiunea și formarea cuvintelor). c) Pentru alți cercetători, gramatica se confundă cu sintaxa, studiind combinațiile de morfeme de orice întindere, de la întinderea unui cuvânt până la nivelul propozițiilor și al frazelor. **2.** Într-o accepție mai largă, reprezintă structurarea unei limbi în general, precum și disciplina lingvistică studiind structura și funcționarea de ansablu a limbii, o limbă concepută în omogenitatea ei, dincolo de variațiile spațiale, socio-culturale și pragmatice. În această accepție, gramatica cuprinde: o fonologie, studiul fonemelor* și al regulilor lor de

combinare: o morfologie, studiul morfemelor gramaticale și al atașării acestora pentru realizarea flexiunii; o sintaxă, reprezentând regulile de combinare a cuvintelor și funcțiile acestora în combinațiile mai largi; o lexicologie, care urmărește studiul sistematic al lexemelor, inclusiv sub aspectul modului lor intern de formare, în cazul derivatelor* și al compuselor*; o semantică, studiul sensului morfemelor și al combinațiilor de morfeme, urmărit fie independent, ca subcomponent de sine stătător, fie integrat în fiecare din celelalte subcomponente, cu excepția fonologiei, ale cărei unități sunt lipsite prin ele însele de semnificație. 3. În concepțiile formalizate moderne, gramatica reprezintă un sistem formal făcând explicite mecanisme finite valabile pentru utilizări infinite; astfel spus, un sistem formal care, pornind de la un vocabular finit (reprezentând categoriile* unei limbi) și de la un număr finit de reguli* explicite și de constrângeri* formale de aplicare, ajunge să producă infinitatea frazelor *bine-formate* dintr-o limbă și să procure, în funcție de gradul de adecvare* al modelului ales, descrierea lor structurală, precum și interpretarea lor fonetică și semantică. II. Studiul gramaticii a evoluat de la epocă la alta, o dată cu evoluția concepțiilor și a metodelor de cercetare lingvistică, depinzând de *teoria* adoptată și, implicit, de *metodele* de cercetare, precum și de *obiectivele* speciale urmărite. În acest sens, se vorbește despre o gramatică istorică vs. una sincronică (a limbii actuale, dar și a unui moment anterior de limbă); despre o gramatică descriptivă vs. una normativă; despre o gramatică tradițională vs. una modernă; în cadrul gramaticii moderne, se vorbește despre gramatici analitice vs. gramatici sintetice-generative; despre o gramatică structurală vs. gramatici funcționale; despre o gramatică a competenței vs. una a performanței etc. • Nu se poate vorbi, mai ales în stadiul actual al lingvisticii, de o s i n g u r ă gramatică, ci de g r a m a t i c i, unele oferind explicații pentru domenii mai restrânse sau mai largi din structura și funcționarea unei limbi, iar altele, urmărind să procure explicații cât mai cuprinzătoare, nu pentru o limbă anume, ci pentru mecanisme generale și caracteristice oricărei comunicări verbale. Domeniile pe care le acoperă fiecare tip de gramatică sunt fie complementare (vezi gramatică istorică vs. gramatica limbii actuale; gramatica competenței vs. a performanței), fie același domeniu, dar urmărit din perspective diferite, cu metode și cu intenții diferite (vezi gramatică descriptivă vs. normativă; vezi gramatică analitică vs. sintetică), fie domenii care, în teorii succesive, se încorporează în teorii mai largi (vezi, de ex., GB* care încorporează componente din gramatica generativă (standard și extinsă), dar și din cea a cazului; vezi gramatica funcțională (C) care încearcă să integreze atât o gramatică a enunțului*, cât și una a enunțării*). • Din punctul de vedere al v a l o r i i de adevăr a teoriilor actuale, este sugestivă o paralelă cu științele naturii, unde nimeni nu mai spune astăzi că mecanica clasică newtoniană este o teorie falsă, care trebuie înlocuită cu legile mecanicii cuantice, singura teorie „adevărată", „corectă". Se spune însă că, asemeni oricărei teorii „închise", conținutul de adevăr al teoriei newtoniene are un domeniu de valabilitate limitat, fiind strict corectă în raport cu acest domeniu. Din aceeași perspectivă, teoriile lingvistice, oricât de cuprinzătoare ar fi, sunt totuși „închise", în sensul capacității de explicare a unor domenii limitate și complementare, în funcție de care o teorie, necontradictorie în esența ei, este strict corectă. • Principalele tipuri de gramatici, indicate în succesiunea curentelor lingvistice care le-au creat, sunt: 1. ~ generală Concept pus în circulația de *Grammaire générale et raisonnée* de la Port-Royal; reprezintă concepția lingvistică a sec. al XVII-lea și al XVIII-lea. Are drept obiectiv stabilirea principiilor comune tuturor limbilor (un fel de gramatică universală; vezi 11), idee decurgând, în această gramatică, din conceperea limbii ca o reflectare directă a gândirii. Principiile comune nu sunt altceva decât reflexul în limbă al legilor universale ale gândirii. În acest stadiu al evoluției ideilor lingvistice, gramatica nu este încă separată de logică. 2. ~ istorică Tip de gramatică ale cărei obiective sunt: a) stabilirea și explicarea originii categoriilor și a formelor gramaticale; b) urmărirea evoluției acestora, prin compararea momentelor succesive din istoria aceleiași limbi. Pentru originea formelor se recurge adesea la metoda comparativ-istorică*; pentru studierea evoluției lor, se pot utiliza metode diverse, tradiționale sau moderne. 3. ~ normativă Tip de gramatică sincronică ale cărei obiective majore sunt: a) recomandrea normei* gramaticale, deci a formelor impuse de uzul lite-

rar* și considerate, în raport cu acesta, corecte; b) inventarierea, explicarea și condamnarea oricărei deviații de la normă, operație în care transpare atitudinea intransigentă a lingvistului față de abatere*; sin. gramatică *prescriptivă; ~ corectivă; ~ a greșelilor.* • Conceptul de gramatică normativă se utilizează nu numai în raport cu norma și abaterea gramaticală, ci în raport cu norma lingvistică și cu abateri în general, referindu-se la orice nivel lingvistic: pronunțare*, ortografie*, lexic*, construcție gramaticală și semantică. Mai nou, s-a extins și la uzul stilistic și pragmatic, surprinzând și sancționând inadecvările stilistice și pragmatice, adică acele forme selectate inadecvat în raport cu o anumită situație de comunicare* și cu un anumit registru stilistic reclamat de această situație. **4. ~ descriptivă** Tip de gramatică sincronică al cărei obiectiv este înregistrarea, cât mai detaliată, la nivelul realizărilor concrete, a structurilor gramaticale dintr-un corpus* omogen (ca moment istoric), așa cum se prezintă ele, și nu cum ar trebui să se prezinte dintr-o perspectivă normativă ideală. Se opune gramaticii normative, fiind lipsită de orice intenție prescriptivă și normativă; se opune gramaticii teoretice, nepropunându-și formulări și ipoteze semnificative asupra funcționării globale a limbii și a limbilor; se opune gramaticii istorice, prin înregistrarea situației dintr-un singur moment istoric, cel surprins de corpus. **5. ~ structurală/ structuralistă** Tip analitic de gramatică modernă (vezi ANALITIC$_1$) care adoptă metodele structuralismului* lingvistic, fiind preocupată în exclusivitate de forma structurilor morfologice și sintactice, pe care le descrie sub următoarele aspecte: natura categorială a componentelor; relațiile* dintre ele; distribuția* componentelor și a combinațiilor de componente; paradigmele* acestora și clasele de substituție*. Gramaticile structuraliste cele mai caracteristice și mai riguros elaborate sunt cele propuse de descriptivismul* american, în special de Z. Harris. (Vezi ANALIZĂ (DISTRIBUȚIONALĂ); DESCRIPTIVISM). **6. ~ taxonomică** Tip de gramatică structurală în care interesul cercetătorului se concentrează asupra clasificărilor* elementelor decupate din analiză și ale tipurilor de flexiune (declinări* și conjugări*), clasificări efectuate după principiile formale riguroase ale structuralismului (vezi CLASIFICARE). **7. ~ teoretică** Tip modern de gramatică poststructurală depășind, ca interes, descrierea unui fragment de limbă sau unei limbi individuale și propunându-și formularea unor ipoteze cât mai cuprinzătoare și mai semnificative pentru principiile de organizare și de funcționare a limbilor în general, ale limbajului uman ca fenomen. Toate teoriile moderne de tipul: gramatică generativă, gramatică a cazului, GB, gramatică funcțională, care își propun să procure un model de structurare și de funcționare a limbilor în general, sunt tot atâtea forme de gramatică teoretică; gramatica universală (vezi 11) este unul dintre obiectivele ei centrale. **8. ~ i generative** Modele* lingvistice propuse de N. Chomsky în lucrările din perioada 1957-1965, ca reacție la aspectul analitic și procedural al structuralismului american, modele formalizate (vezi FORMALIZARE) de tip sintetic, concepute ca mecanisme formale capabile să capteze și să explice procesele creative ale limbii. • În procesul de adecvare* progresivă a modelului generativ la descrierea lingvistică, N. Chomsky a propus, succesiv, trei tipuri de modele generative: modelul gramaticii cu un număr finit de stări; al gramaticii de constituenți imediați; al gramaticii generativ-transformaționale, ultimul, prezentat de N. Chomsky în 1965, fiind considerat cu puterea generativă, descriptivă și explicativă cea mai mare (vezi EVALUARE). • Obiectivul fundamental al modelului din 1965, desemnat astăzi ca *variantă standard a gramaticii generative* sau *varianta generativ-transformațională*, a fost prezentarea organizării și a funcționării competenței* lingvistice, încercând să dea explicații pentru fiecare dintre trăsăturile acesteia: pentru „creativitatea"" competenței; pentru capacitatea de a distinge echivalențele a două sau mai multe fraze dintr-o limbă, precum și de a surprinde ambiguitățile; pentru capacitatea de a distinge frazele *bine-formate* de cele *rău-formate*. Caracteristicile modelului care decurg din realizarea acestor obiective sunt următoarele: a) Este conceput ca un mecanism formal de tip generativ, care, prin regulile recursive* de structură* a frazei, produce infinitatea propozițiilor și a frazelor corecte dintr-o limbă. Rolul predominant generativ revine bazei* gramaticii. b) Este un mecanism formal conceput pe două componente diferite, cel de bază și cel transformațional, oferind o ipoteză asupra modului de organizare a competenței pe două niveluri distincte: cel de adâncime*, ideal din punct de vedere semantic,

unde ambiguitățile se dezambiguizează, unde sinonimiile se rezolvă și elipsele se elimină, și cel de suprafață, unde apar anomaliile de tipul sinonimiei*, al omonimiei*, al elipsei*. Revine subcomponentului transformațional rolul de a converti structurile de adâncime în structuri de suprafață și de a propune explicații pentru fenomenele sintactice de sinonimie, omonimie și elipsă. c) Este un mecanism formal capabil să predicteze și să explice structurile *rău-formate*, ca structuri neconforme cu una sau mai multe dintre regulile gramaticii, și capabil să blocheze apariția acestor structuri (vezi BLOCARE). d) În organiarea gramaticii, componentul sintactic, cuprinzând subcomponentul de bază și cel transformațional, are rolul central, fiind singurul cu rol generativ; celelalte două componente, cel fonologic și cel semantic, sunt subsidiare, având numai rol *interpretativ*, adică de punere în corespondență a structurilor abstracte produse în cadrul sintaxei cu enunțurile reale dintr-o limbă. e) În cadrul sintaxei, atât baza, cât și subcomponentul transformațional, sunt concepute a fi la fel de importante: unul produce structurile de bază; celălalt asigură mișcarea structurilor, relațiile dintre ele, convertirea lor în structuri de suprafață. f) Indicatorul* sintagmatic, sub forma arborilor* sintactici înregistrează organizarea ierarhică a structurilor generate, indicând nu numai structura categorială, ci și relațiile de dominare* dintre categoriile* componente. • Varianta standard a cunoscut modificări succesive (vezi, de ex., evoluția conceptului de transformare*) până la ceea ce s-a numit teoria *standard extinsă* și teoria *standard extinsă revizuită*, ale căror noutăți importante au constat în: adoptarea teoriei X-Bară*, ca modalitate mai semnificativă de reprezentare ierarhică a structurilor sintactice; introducerea urmelor* și, implicit, schimbarea modului de concepere a structurii de suprafață; S-Structura* devine un nivel de reprezentare foarte abstract, care include poziția sintactică a urmelor, lipsite de realizare fizică, având numai o semnificație sintactico-tematică (vezi URMĂ). **9. ~ a cazului** Tip de gramatică și de teorie generală a limbii propus de Ch. J. Fillmore în lucrările din 1968-1972 care, păstrând o concepție de tip generativ și de tip transformațional, precum și înțelegerea organizării limbii pe două niveluri, de adâncime* și de suprafață*, propune o viziune cu totul diferită asupra organizării structurii de adâncime și dă o nouă semnificație componentului transformațional. În această concepție, structura de adâncime este organizată exclusiv semantic, pe categorii logico-semantice de tipul rolurilor, numite *cazuri* (vezi CAZ_{II}), iar structurarea sintactică apare numai în suprafață, revenind în exclusivitate transformărilor. **10. GB** Siglă pentru *guvernare și legare* (engl. *Government and Binding)*, variantă a gramaticii generative formulată de N. Chomsky după 1980. Aduce modificări atât de numeroase și de substanțiale în raport cu varianta standard (vezi 8), încât s-a pus întrebarea dacă, dincolo de diferențe, există, între cele două variante, un punct de vedere unitar. A. Elemente de continuitate. a) Obiectul gramaticii este să construiască o teorie a proprietăților universale ale limbilor naturale (gramatică universală; vezi 11), precum și un model sintactic explicit al bunei-formări a propozițiilor și a frazelor, model aplicabil oricărei limbi particulare; b) Gramatica universlaă este o teorie a facultății limbii, adică a părții înnăscute a limbajului uman, procurând o explicație și o ipoteză pentru fenomenele achiziției* limbajului; c) GB rămâne o teorie și un model al competenței*, și nu al performanței*, explicând buna-formare a enunțurilor*, și nu funcționarea enunțării*. d) Limba este privită, în ambele variante, ca o realitate diversificată, neomogenă și stratificată, chiar dacă, față de modelul standard, GB dispune de mecanisme suplimentare pentru a capta variația lingvistică (vezi B (f)). Stratificarea își găsește expresia, în ambele variante, în organizarea gramaticii pe componente și subcomponente, existând în comun o bază* și un component transformațional*, chiar dacă apar diferențe importante în privința ponderii fiecărui component în ansamblul gramaticii. B. Elemente de noutate: a) GB nu mai este un sistem de reguli, ci o gramatică de principii*, principii care reglementează și constrâng reguli și reprezentări sintactice din limbi diferite. Scopul acestei deplasări de interes de la reguli de construcție la principii a însemnat, în esență, o creștere a gardului de abstractizare și o „universalizare" a gramaticii. b) GB propune trecerea de la o teorie esențialmente derivațională, în care principalul obiectiv este „derivarea" (în sensul de generare*) a frazelor *bine-formate*, la una de reprezentare, al cărei interes esențial este „reprezentarea", pe baza principiului proiecției*, a

structurilor la diverse niveluri, conservând și proiectând integral structura argumentală* și tematică* a lexemelor din lexicon* în D-Structură* și în S-Structură*. c) GB, ca efect al specificului ei de „reprezentare", introduce conceptul de categorie vidă*, categorie lipsită de realizare fonetică, dar cu prezență absolut necesară pentru reprezentările sintactice și logico-semantice. GB distinge trei tipuri de categorii vide cu valabilitate universală: urmele*, care apar în reprezentările din S-Structură*, pentru a marca deplasarea unui component din poziția originară; PRO*, semnificând clasa subiectelor nelexicalizate din completivele infinitivale sau cu verbul la conjunctiv, și categoria vidă pro*, caracterizând anumite limbi, cele care permit neexprimarea subiectului, așa-numitele limbi „pro-drop*" (sau cu subiect inclus*); (vezi VID). d) Gramatica este abordată modular (vezi MODULARITATE), fiind concepută ca un dispozitiv complex alcătuit din mai multe module, cu autonomie și coerență proprie, dar și interconditionate, în sensul controlului reciproc pe care și-l impun. Aceste module sunt (N. Chomsky, 1982, p. 5-6): teoria bornelor (engl. *Bounding Theory;* fr. *La Théorie des Bornes)*, stabilind constrângerile care guvernează deplasarea* lui α; teoria guvernării* (engl. *Government Theory)*, care stabilește relațiile dintre capul* de grup și categoriile dependente de acesta; teoria θ sau a rolurilor tematice* (engl. θ-*Theory*; fr. *la* θ-*Théorie)*, stabilind principiile de atribuire a rolurilor de agent, temă, sursă, țintă de către predicate* argumentelor*; teoria legării* (engl. *Binding Theory;* fr. *la Théorie du Liage)*, procurând principiile de legare sintactică și semantică a componentelor nonreferențiale: anafore*, pronominale* de antecedentele lor*; teoria cazului*, al cărei rol este de a explica stabilirea cazului abstract și a realizărilor lui morfologice (vezi CAZ_{IV}); teoria controlului*, care stabilește principiile sintactice și semantice pentru elementul abstract PRO din completivele infinitivale și subjonctive. e) Se reduce importanța componentului transformațional, limitat la o singură regulă: „deplasare a lui α". În locul unor constrângeri care reglementează, în varianta standard, fiecare tip de transformare, precum și acțiunea transformărilor în fiecare limbă, GB propune constrângeri foarte generale, aplicabile pentru orice acțiune a regulii de deplasare și pentru orice limbă [vezi DEPLASARE (a lui α)]. f) Dispune de mecanisme suplimentare pentru captarea variației* lingvistice, postulând nu numai o variație a performanței, ci și una a competenței. Astfel, la gramatica universală se adaugă un număr de parametri, capabili să capteze variațiile structurale ale limbilor particulare și să asigure înțelegerea relației particular (variant) vs. general (universal). Se introduce o nouă distincție: „gramatică *a centrului/esențială*" (engl. *Core Grammar;* fr. *Grammaire-Noyau)* vs. *„periferia* gramaticii", care asigură distingerea laturii invariante a gramaticii de latura ei variantă, mai largă sau mai restrânsă, în funcție de experiența lingvistică a vorbitorilor, de capacitatea lor intelectuală, de gradul de instrucție etc. Prin utilizarea selectivă și diversificată a elementelor aparținând *periferiei*, ele sunt considerate elemente marcate ale gramaticii. g) Este evidentă natura integratoare a teoriei GB, care încorporează, într-o organizare de ansamblu originală și coerentă, idei și teorii clasice și mai recente, toate servind la creșterea puterii de generalizare a modelului și, implicit, a puterii lui explicative. Astfel, noul model a încorporat elemente din modelul standard extins și extins revizuit, pecum și următoarele teorii lingvistice: teoria „cazurilor" a lui Ch. J. Fillmore; teoria „guvernării" a lui L. Hjelmslev; teoria referinței elementelor anaforice și a relației cu antecedentul; teoria logico-semantică a predicatelor și a argumentelor; idei din teoria lexicalistă* a lui Joan Bresnan privind creșterea rolului lexiconului* în cadrul gramaticii. **11. ~ universală** Concept important al gramaticii generative (vezi 10), unul dintre puținele elemente de continuitate între variante, subliniind că, dincolo de diversitatea structurală a limbilor, există un fond comun, care, pe de o parte, face posibilă aplicarea modelului generativ pentru orice limbă particulară; iar pe de altă parte, procură o ipoteză și o explicație pentru achiziția* limbajului. N. Chomsky explică acest fond comun prin partea înnăscută a limbajului uman, o facultate a limbii cu care sunt înzestrate toate ființele umane. Diferă, de la o variantă la alta, detaliile privind componența gramaticii universale, determinate direct de organizarea formală diferită a modelului. a) În varianta standard, gramatica universală este alcătuită din universalii* *substanțiale*, cuprinzând un set de categorii* sintactice și lexicale, de tipul: P, GN,

GV, GPrep., N, V, Prep..., și de categorii funcționale, deductibile din primele, de tipul: Subiect, Obiect, Mod..., și din universalii *formale*, grupând tipurile de reguli și de restricții formale ale modelului generativ. b) În GB, se păstrează, în esență, modul de concepere a gramaticii universale ca fiind alcătuită din generalizările cele mai abstracte ale teoriei, care, în această variantă, se constituie din: sistemul de module, setul de reguli și de principii, inventarul abstract de parametri. Cuprinderea în gramatica universală a parametrilor abstracți a făcut posibilă înțelegerea covariației, adică a unor universalii *de implicație* cuprinzând generalizări de tipul: Dacă într-o limbă există trăsătura structurală X, ea se asociază obligatoriu, în oricare limbă, covariației X și, dimpotrivă, prezența ei face imposibilă apariția trăsăturii Z. **12. ~i funcționale** Tip de gramatică în care interesul cercetătorului se concentrează asupra funcțiilor* gramaticale ale elementelor componente. Gramatica funcțională este un concept vag, cunoscând diverse variante după modul în care sunt concepute funcțiile și după tipurile de funcții acceptate. A) Născute din concepția structuralistă hjelmsleviană asupra funcției (vezi FUNCȚIE$_{II,2}$), există gramatici funcționale care propun o viziune formală, relațională, asupra funcțiilor sintactice, acestea fiind definite exclusiv relațional, pe bază relațiilor specifice (din plan sintagmatic*, dar și din plan paradigmatic*) în care se angajează componentele în raport cu centrele guvernante (vezi FUNCȚIE$_{III(B)}$). Pentru limba română, este tipul de sintaxă propus de Valeria Guțu Romalo (1973). B) A. Martinet (1979) propune o schiță de *sintaxă* funcțională bazată pe principiul pertinenței unităților minimale semnificative (a monemelor*) în procesul comunicării; încorporează și o *morfologie a sintaxei*, care se ocupă de urmărirea modului de expresie a diverselor funcții sintactice. A. Martinet distinge două tipuri de unități semnificative: moneme și sinteme, ultimele fiind combinații ale celor dintâi ca rezultat al operațiilor de formare* a cuvintelor: derivare, compunere, combinații fixe* (frazeologice). Monemele sunt clasificate după comportamentul lor funcțional și după gradul de autonomie în: moneme *predicative*, constituind elementele centrale ale comunicării, care pot servi drept punct de reper pentru diversele funcții sintactice (vezi antepunerea vs. postpunerea, în franceză, a subiectului și a obiectului direct în raport cu monemul predicativ); moneme *autonome*, inerent funcționale, care poartă în ele însele indicația asupra funcției îndeplinite, indiferent de poziția lor în enunț (este cazul majorității monemelor adverbiale: *ieri, astăzi, pretutindeni* etc.); moneme *funcționale*, servind la indicarea funcției îndeplinite de alte moneme (este cazul prepozițiilor și al afixelor cazuale, în limbile care cunosc caz morfologic); moneme *dependente*, care depind de alte moneme, fie de cele funcționale, al căror rol este de a le asigura marcarea funcției, fie de monemul predicativ, față de care își precizează funcția prin topică* (este cazul nominalelor care, prin ele însele, sunt lipsite de indici funcționali, procurându-și-i de la monemele funcționale și de la monemul predicativ). C) S-a propus o viziune integratoare asupra funcțiilor, privite în cadrul aceluiași model din perspectivă sintactică, logico-semantică și pragmatică. Acest tip de abordare aparține americanului Simon C. Dik, care, după 1975, în plină perioadă generativistă, propune o alternativă la punctul de vedere excesiv formalizat și limitat la competență al gramaticii generative. Natura funcțională a teoriei lui Dik constă în: adoptă o concepție general funcțională asupra limbii, pe care o privește ca instrument al interacției sociale, supusă variației* lingvistice ca efect al situației de comunicare și al intențiilor de comunicare diferite; atribuie o importanță majoră funcțiilor, distingând, pentru același component din enunț, o funcție semantică, una sintactică și una pragmatică și concepând limba ca fiind organizată, la diverse niveluri, pe configurații (structuri) funcționale. În esență, regulile gramaticii funcționale, în propunerea lui C. Dik, sunt regulile semantice, sintactice și pragmatice ale construcției fiecărui predicat*, deci ale modului în care argumentele* se organizează în raport cu predicatul. La un prim nivel, un predicat determină structurarea semantică a enunțului, impunând argumentelor sale funcțiile semantice de: Agent*, Țintă*, Recipient* etc., ca în exemplul: I, *a sărutaV* ($(X_i)_{Ag}$; $(X_j)_T$), configurație indicând că predicatul *a săruta* primește funcțiile semantice Agent (Ag) și Țintă (Ț), atribuite la două nominale distincte referențial: X_i, X_j. Variația lingvistică intervine ulterior, la nivelul regulilor sintactice și pragmatice, pentru o singură organizare semantică fiind posibile mai multe organizări în termenii

funcțiilor pragmatice (Topic*, Focus*). Astfel, configurației semantice I îi corespund în română cel puțin două organizări sintactice, după felul diferit în care se actualizează funcțiile Agent și Țintă; vezi II_1: *a săruta*$_V$ $((X_i)_{AgSub}; (X_j)_{TOb})$, care caracterizează construcțiile active, cu selecția Agentului în poziția de Subiect; respectiv, II_2: $((X_i)_{AgOb}; (X_j)_{TSub})$, care caracterizează construcțiile pasive, cu selecția Țintei pentru poziția de Subiect. Configurației semantice I îi corespund cel puțin două organizări pragmatice, după modul diferit de selectare a componentelor pentru funcțiile de Topic și Focus; vezi III_1: $((X_i)_{Ag\ Topic}; (X_j)_{TFocus})$, structură pragmatică actualizată ca răspuns la întrebarea: „Pe cine a sărutat?", și III_2: $((X_i)_{Ag\ Focus}; (X_j)_{T\ Topic})$, structură corespunzătoare răspunsului la întrebarea: „Cine a fost cel care a sărutat?". D) Joan Bresnan și R. Kaplan propun în 1982 o viziune lexical-funcțională derivând din lucrările lui N. Chomsky, și nu din perspectiva pragmatică asupra limbii. Esențiale, pentru acest model funcțional, sunt următoarele aspecte: a) stabilește o corelare a structurii *categoriale* cu una *funcțională*, prin cele două niveluri de structuri distincte: *structurile de constituenți* (numite „co-structuri") și *structurile funcționale* (numite „f-structuri"), contrazicând astfel ideea lui N. Chomsky că structurarea funcțională este redundantă*, fiind integral deductibilă din cea categorială; b) atribuie lexiconului, în cadrul componentului sintactic, un rol central, încărcându-l și cu rolul de filtru* pentru „buna-formare" a structurilor generate. Intrările lexicale comportă informații de diverse tipuri: informații privind funcțiile sintactice guvernate de fiecare predicat; indicații privind fenomenul de control*; indicații asupra rolurilor tematice* atribuite; trăsăturile semantice (selecționale*) importante ale vecinătăților fiecărui predicat (vezi LEXICON). E) D.M. Perlmutter și P.M. Postal propun prin anii '70-'80 o alternativă la gramatica generativă standard, pe care o numesc **gramatică relațională**. Se distinge de GG prin abandonarea ideii transformărilor și prin tratarea funcțiilor sintactice ca primitive lingvistice. Structura sintactică este o secvență de „rețele relaționale", iar unitatea de bază a reprezentărilor sintactice este arcul, ca în reprezentarea:

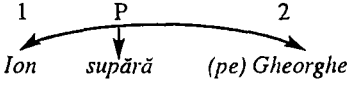

unde săgețile arcului identifică funcția sintactică a componentelor. Arcul etichetat ca 1 indică pe *Ion* ca subiect al propoziției; arcul etichetat ca P indică pe *supără* ca predicat, iar acul 2 identifică obiectul propoziției. Pentru gramatica relațională nu există separat o structură de constituenți. **13. ~ cognitivă** Teorie gramaticală modernă (propusă de R. Langacker, 1987; W. Croft, 1991) în care structura limbilor naturale este explicată în raport cu felul cum vorbitorul percepe realitatea extralingvistică și conceptualizează propria experiență (impune realității o anumită structurare perceptivă și conceptuală). Gramatica cognitivă propune o teorie a gramaticii universale, înglobând o perspectivă semantică și una pragmatică. Cercetarea urmărește obiective ca: precizarea raportului dintre modul de conceptualizare, structura semantică și condițiile de concepere/performare a discursului, relevarea schemei cognitive subiacente faptelor de limbă, redefinirea în acest cadru teoretic a unor concepte fundamentale de gramatică tradițională („nume", „verb", „adjectiv" ș.a.), elaborarea unor modele cognitive (prototipuri) ale elementelor gramaticii universale și explicarea variației tipologice a limbilor în raport cu prototipurile, identificarea factorilor cognitivi care afectează alegerea subiectului și a obiectului în propoziție, analiza semantică a verbelor în termenii relației cauzale dintre participanții la evenimentul denotat de verb, explicarea unor fenomene din planul expresiei lingvistice (cum sunt marcarea cazuală, diateza) etc. Tipul de abordare în gramatica cognitivă este „funcționalist": structura enunțurilor primește o motivație funcțională (prin referire la funcția de comunicare a limbii). **14. ~ a textului** Disciplină care se ocupă cu studiul textului*, înțeles ca entitate supra-frastică dotată cu structură sintactică (formală) unitară și cu sens global; sinonime: *teorie/lingvistică a textului*. Denumirea de „gramatică" a textului, prima în ordine cronologică, este motivată de *originea* studiilor consacrate acestui domeniu, care s-au dezvoltat inițial în cadrul gramaticilor generativ-transformaționale*. La un moment dat al evoluției cercetărilor lingvistice de acest tip, s-a observat că atenția era exclusiv îndreptată asupra descrierii propoziției/frazei și a regulilor de formare a acesteia (componenta sintactică), la care se adăugau aspectele semantice legate tot de

generarea propozițiilor/frazelor corecte (componenta semantică). În anii '70, cadrul de studiu al textului s-a lărgit prin introducerea unei perspective logico-filozofice care o depășea pe cea strict gramaticală, iar denumirea de *gramatică a textului* a fost treptat înlocuită prin *teoria/lingvistica textului*. • Punctul de vedere pur gramatical în definirea și/sau analiza textului pornește de la premisa că o gramatică generativ-transformațională nu poate da socoteală de compoziția și de particularitățile specifice ale discursului* (textul-enunț* fiind considerat rezultatul actualizat al unui proces de enunțare, formă materializată – orală sau scrisă – a discursului; vezi TEXT). De aceea, obiectivul esențial în gramatica/lingvistica textului este stabilirea și codificarea unui sistem de reguli care să explice *relațiile* existente între propoziții/fraze, cu alte cuvinte determinarea factorilor care fac ca o secvență oarecare de propoziții să constituie sau nu un text. Problema este mai mult de natură conceptuală decât funcțională; o gramatică de text trebuie să determine, deci: a) ce sunt textele; b) care sunt trăsăturile lor specifice; c) cum și de ce sunt acestea construite și folosite. • Din acest punct de vedere, toți cercetătorii (J. Petöfi, T.A. Van Dijk, S.J. Schmidt, R. de Beaugrande și W. Dressler, E. Vasiliu, I. Coteanu ș.a.) sunt de acord în a afirma că: a) sintactic, textul nu este o simplă colecție de fraze (căci atunci problema definirii lui nu s-ar mai pune, fiind suficientă doar o amplificare a teoriei bazată pe frază) și b) semantic, textul nu reprezintă o sumă a sensurilor tuturor propozițiilor componente, ci aduce un plus semantic datorat structurării propozițiilor într-un șir ordonat, a cărui ordine nu poate fi modificată și din care nici un element nu poate lipsi fără a pune în discuție calitatea de text a secvenței. Ulterior, componentelor sintactică și semantică ale gramaticii li s-a adăugat o componentă pragmatică, al cărui obiect îl constituie situarea textului în raport cu actele de limbaj și cu aspectele psiho-sociale ale formării/receptării/funcționării textului (T.A. Van Dijk, J. Petöfi ș.a.) • Gramatica textului privește deci textul ca pe o unitate care poate fi abordată, cu diferite rezultate, din trei perspective: *sintactică* (în acest sens, se formulează condițiile de *coeziune** a textului), *semantică* (se formulează factorii care asigură *coerența**) și *pragmatică* (se iau în considerare aspecte legate de procesul *comunicării* și de *funcționarea* textului) – considerată cea mai productivă modalitate de definire, analiză și creare a unei tipologii textuale; pentru detalii și exemple, vezi TEXT. • Gramatica textului este aceea care stabilește, de asemenea, condițiile de constituire în text a unei secvențe, pe baza unor *standarde* determinabile ale textualității* (vezi TEXTUALITATE). • În gramatica textului, unul dintre obiective este definirea textului în paralel/opoziție cu alte configurații lingvistice complexe, de care se apropie prin anumite caracteristici și se deosebește prin altele: discurs*, conversație*/dialog*, carte/scriere/tipăritură, informație, comunicare*, povestire etc. Gramatica textuală trebuie să fie capabilă să specifice cel puțin câteva caracteristici minimale ale textului (structurale, dar și funcționale), pentru ca apoi să realizeze o tipologie a textelor. În această ultimă direcție, cercetările nu sunt încă foarte avansate; se face însă distincție între condițiile textualității aplicate unor texte aparținând la stiluri funcționale* diferite. **15. ~ contrastivă** Gramatică de tip structural având drept obiectiv compararea structurilor lingvistice a două limbi (pot fi atrase în comparație limbi neînrudite genealogic și fără nici un contact – istoric, cultural sau geografic – între ele), în vederea descoperirii zonelor de contrast maxim, dar și a zonelor cu organizare asemănătoare, zone care influențează interferențele sau, altfel spus, transferul* negativ sau, dimpotrivă, pe cel pozitiv, în operația de învățare a unei limbi străine. Gramatică de tip analitic*, gramatica contrastivă este alcătuită din două tipuri de analiză: analiza *contrastivă* sau *diferențială* și analiza *erorilor*, operații care se completează reciproc în atingerea obiectivului esențial *aplicativ pedagogic* al acestei gramatici: optimizarea procedeelor și a materialelor didactice de învățare a limbilor străine (vezi ANALIZĂ$_{9\text{-}10}$; EROARE; TRANSFER).

G.P.D. (1-12, 15); C.S. (13); M.M. (14).

GRAMEM

În terminologia franceză (B. Pottier, J. Feuillet), desemnează morfemele* cu semnificație gramaticală, exprimând categorii* gramaticale și funcții* sintactice; se opune *lexemului**, desemnând, în această accepție, morfemele cu semnificație lexicală, radicali* (sau baze) și afixe* lexicale.

G.P.D.

GRANIȚĂ
1. ~ dialectală/lingvistică Linie ideală care desparte două unități lingvistice (limbi, dialecte, subdialecte etc.). • Dacă granițele între limbi sunt mai mult sau mai puțin evidente, granițele între dialecte, subdialecte etc. au suscitat numeroase discuții: existența granițelor, realitate de necontestat pentru curentul neogramaticilor, a provocat negarea acestora din partea unor lingviști cunoscuți ca H. Schuchardt, A. Dauzat, G. Paris etc. Negarea granițelor (dialectale) prin exacerbarea constatărilor geografiei lingvistice, după care fiecare cuvânt are istoria lui, a determinat lingvistica modernă să asocieze acest concept cu cel de isoglosă* și cu cel de fascicul de isoglose, rezolvând în termeni noi vechea dezbatere. **2. ~ între cuvinte** Vezi JONCTURĂ.

C.C.

GREC (Vezi ALFABET).

GREȘEALĂ
Vezi ABATERE; GRAMATICĂ NORMATIVĂ.

GRUP
1. ~ consonantic Desemnează mai multe consoane alăturate. După numărul de consoane care îl compun, grupul consonantic poate fi bimembru, trimembru etc. În limba română grupurile bimembre sunt cele mai numeroase; grupurile trimembre, mai puțin frecvente, conțin în structura lor, de obicei, o consoană lichidă*. **2. ~ de limbi** Reprezintă o colectivitate de limbi reunite pe baza unor trăsături genetice (vezi FAMILIE) sau geografice (vezi UNIUNE LINGVISTICĂ). **3. ~ sintactic / ~ de cuvinte A.** Asociere a două sau mai multe cuvinte pe criterii semantice și gramaticale. Grupurile sintactice se clasifică în: a) *grupuri libere** (sau analizabile), în componența cărora cuvintele manifestă autonomie* semantică și sintactico-morfologică, prezentând, din punct de vedere semantic, o matrice* proprie, din punct de vedere sintactic, valențe specifice, actualizate în combinația dată, iar din punct de vedere morfologic, proprietățile proprii clasei pe care o reprezintă, precum și altele reclamate de situația contextuală (vezi, de ex., proprietățile de acord), b) *grupuri fixe** (sau neanalizabile), numite și unități frazeologice*, în componența cărora apar elemente care și-au pierdut, parțial sau total, autonomia semantică și sintactico-morfologică. Se caracterizează lexical prin posibilități minime de substituție a componentelor; semantic, printr-un sens unitar al grupului, care nu se constituie din însumarea sensurilor lexemelor componente; sintactic, prin pierderea parțială sau totală a valențelor proprii și prin limitări de topică; morfologic, prin invariabilitatea unuia sau a mai multor componente, care, în afara grupului, se manifestă prin variație flexionară (vezi și FIX_2; FRAZEOLOGIC; $LIBER_3$). **B.** În sintaxa modernă, component al structurii propoziției constituit în jurul unui centru* (sau cap*) de grup: verb, nume, adjectiv, adverb, prepoziție, grup a cărui coeziune* sintactico-semantică este asigurată prin constrângeri* de formă gramaticală (de caz, de prepoziție, de topică, de acord), dar și prin rolurile* semantico-tematice impuse de centru determinanților. • În funcție de clasa morfologică a centrului, se disting: GV (grup verbal), GN (grup nominal), GA (grup adjectival); GAv (grup adverbial), GPrep (grup prepozițional). Astfel, în română, în jurul verbului *plăcea*, se constituie un GV de forma: *Îmi place cartea*, în structura căruia centrul atrage doi actanți* (sau două argumente*), iar coeziunea se asigură prin restricțiile de caz și de topică impuse actanților/argumentelor (dativul antepus și nominativul postpus), dar și prin atribuirea rolurilor de experimentator* și de pacient* și a funcțiilor de Obiect indirect și de Subiect. În structura unui grup sintactic, determinanții se realizează fie ca nominale (sau adjective sau adverbe), fie ca propoziții subordonate și construcții echivalente (așa-numitele complemente* propoziționale; vezi *Îmi place să citesc).* • În terminologia românească, termenul *grup* este preferat celui de frază* (engl. *Phrase;* NP (Noun Phrase), VP (Verb Phrase)) și celui de sintagmă* (sintagmă verbală; sintagmă nominală), pentru a evita confuzia cu accepția tradițională a termenului *frază* și pentru a face distincția între *grup* și *sintagmă;* ultimul are în vedere o organizare obligatoriu binară, acoperind un caz special de grup, cel alcătuit dintr-un centru și un singur determinant. (Vezi CAP; $COEZIUNE_1$; SINTAGMĂ).

C.C. (1, 2); G.P.D. (3).

GUVERNARE
1. În gramatica de tip structuralist*, tip de relație sintactică ierarhică în care un cuvânt (numit *guvernor* sau *regizant)* impune altui cuvânt cu

care intră în relație sintactică (numit *guvernat* sau *regizat)* o restricție de formă gramaticală, alta decât repetarea de informație gramaticală, alta, deci, decât acordul*. Astfel, verbul, respectiv prepoziția, în calitate de guvernori, impun numelor cu care intră în relație sintactică, în calitate de guvernați, forma gramaticală a cazului (vezi CAZ$_1$). Prin urmare, atunci când nu este impus prin acord (situația adjectivului), cazul este impus prin guvernare; sin. *recțiune**. **2.** În GB*, definiția guvernării păstrează datele esențiale ale conceptului structuralist, fiind privită ca tip de relație structurală ierarhică stabilită între două componente ale unui indicator* sintagmatic, dar introduce câteva restricții suplimentare, făcând apel la conceptele de C-comandă* și de barieră*. Astfel, guvernarea se definește prin următoarele condiții: A guvernează pe B *dacă și numai dacă:* a) A este cap* de grup sintactic, având deci calitatea de guvernor; b) A C-comandă pe B; c) nici o barieră nu intervine între A și B, proiecțiile maximale fiind bariere absolute pentru guvernare. Guvernarea se prezintă schematic sub forma:

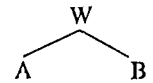

unde A are calitatea de cap sau de guvernor, iar B, pe cea de guvernat. În poziția A pot apărea categoriile V(erb), Prep(oziție), Aj (adjectiv), care atribuie complementelor cazul oblic, și FLEX(iune), care atribuie subiectului cazul nominativ. În GB, spre deosebire de concepția clasică, și nominativul este un caz guvernat, dar nu de către o categorie* lexicală, ci de una funcțională. Vezi arborele:

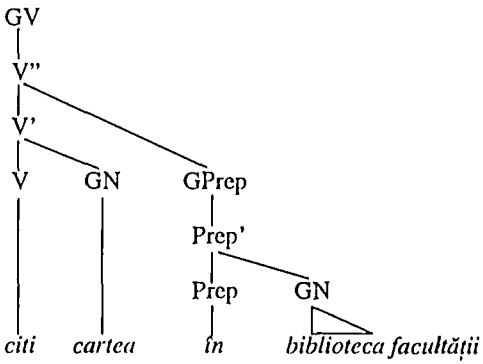

unde V' guvernează pe GPrep, dar nu și elementele din componența acestuia, GPrep fiind o proiecție maximală, deci o barieră pentru guvernare; V, respectiv Prep guvernează pe GN, căruia îi atribuie cazul, dar nu și componentele din organizarea acestuia, GN fiind, în calitatea de proiecție maximală, o barieră pentru guvernare. **3. Teorie a ~ii și a legării** Abreviată curent ca GB (din engl. *Government and Binding Theory)*, este modelul de gramatică generativă* propus de N. Chomsky după 1980 (vezi GB; GRAMATICĂ$_{10}$). **4. Teorie a ~ii** Modul* din organizarea GB care își propune stabilirea relațiilor structurale ierarhice dintre capul* de grup sintactic și categoriile dependente de acesta (vezi 2).

G.P.D.

H

HAPLOLOGIE

Accident fonetic* conform căruia un sunet sau un grup de sunete care se repetă sunt articulate o singură dată: *jumătate* > **jumate**. Haplologia caracterizează, în general, limba vorbită mai puțin îngrijită și are ca principală motivație economia în articulație: *certificat* > **cerficat**, *astăseară* > **astară**. În limba literară, haplologia este acceptată în cazul adjectivelor duble: *tragico-comic* > **tragi-comic**.

C.C.

HARTĂ LINGVISTICĂ

Hartă a unui anumit teritoriu, pe care se înregistrează – utilizându-se procedee variate – formele lingvistice culese prin anchete*, în diverse localități de pe acel teritoriu. Vezi și ATLAS; CARTOGRAFIERE, GEOGRAFIE LINGVISTICĂ. • Tipuri de hărți: a) în funcție de natura particularităților lingvistice cartografiate: hărți *fonetice, morfologice, sintactice, lexicale;* b) în funcție de modul de prezentare a particularităților cartografiate: *analitice*, care consemnează exact formele înregistrate în fiecare punct anchetat, și *sintetice*, care presupun o prelucrare a materialului înregistrat în hărțile analitice, înfățișând repartizarea teritorială a unui anumit fenomen (de ex., palatalizarea* oclusivelor* dentale* [t, d], luând în considerație un număr de cuvinte care conțin dentale în poziție de palatalizare: *dinte, frunte, des*), dar și frecvența fenomenului, determinată în funcție de numărul de forme în care acesta este înregistrat (de ex., diftongarea prin anticiparea lui [i]); c) în funcție de mijloacele concrete de cartografiere: hărți *descriptive*, în care fiecare formă este notată în dreptul cifrei care indică, în mod convențional, localitatea unde a fost înregistrată, și *intepretative*, în care, ca urmare a prelucrării preliminare a materialului cules, se folosesc diverse simboluri geometrice, culori sau hașuri, pentru a oferi o imagine mai concretă a distribuției spațiale a unor forme sau fenomene.

L.I.R.

HEPTASILAB

Vers* de 7 silabe, frecvent în poezia populară: **Decât un frate și-o sor / Mai bine-o puică cu dor.** În combinații heterometrice*, este sursă de ritm*: *În Alhambra strălucită / Mult, vestită, /* **Unde sufletul uimit** */ Drăgălaș se desfătează / Și visează /* **La trecutul fericit** (Alecsandri). Heptsilabul iambic a fost introdus în poezia română de Ienăchiță Văcărescu, sub influența neoanacreontică (L. Gáldi): **A socotit că poate / Un om să facă toate** */ Oricâte va gândi, /* **Nu-i duh dă isteciune, / Nici semn dă-nțelepciune /** *Și n-o va dobândi.* (Văcărescu).

M.M.

HETERODIEGETIC

Vezi DIEGETIC; NARATOR.

HETEROMETRIE

În versificație, utilizarea în aceeași strofă ori în același poem a două sau mai multe tipuri de vers*/metru*. În evoluția poeziei către perioada modernă, regulile care ordonează secvența versurilor în strofă/poezie sunt din ce în ce mai libere, astfel încât amestecul diferiților metri devine aleatoriu: *Pe marea lină, / Care suspină / Stelele toate plutesc ușor. / De ce, drăguță, / A mea steluță, / Lipsești tu numai în horul lor?* (Alecsandri); *Tăcerea mi-este duhul – / Și-ncremenit cum stau și pașnic / ca un ascet de piatră / îmi pare / că sunt o stalactită într-o grotă uriașă, / în care cerul este bolta. / Lin, / lin, / lin – picuri de lumină / și stropi de pace – cad necontenit din cer / și împietresc în mine* (Blaga).

M.M.

HEXASILAB

Vers* de 6 silabe, specific folclorului: *Mărie, Mărie, / Spune-mi, dragă, mie: / Ce floare înfloare / Sara pe răcoare?* Mai rar utilizat independent în afara peziei populare, hexasilabul este, de

obicei, o componentă în heterometrie*, în combinație cu alte măsuri*. A fost valorificat în poeme culte de rafinată influență folclorică, în care numai prozodia sugerează apropierea de anumite forme incantatorii ale poeziei populare: **Cir-li-lai, cir-li-lai** / *Precum stropi de apă rece / În copaie când te lai;* (...) **Lir-liu-gean, lir-liu-gean,** / *Ca trei pietre date dura / Pe dulci lespezi de mărgean* (Barbu). Hexasilabul poate fi considerat varianta catalectică* a heptasilabului*, ceea ce explică utilizarea lor împreună în anumite combinații metrice: *Ele-ncotro m-oi duce / Tot patimi îmi aduce /* **Norocul cel amar;** / *Ș-a le coprinde toate / O inimă nu poate /* **De fier fie măcar** (A. Văcărescu).

M.M.

HIAT

În fonetică, grup de două vocale alăturate care aparțin la două silabe diferite: *a-ur, despropri-etărire* etc. În marea majoritate a cazurilor, hiatul apare în interiorul aceluiași cuvânt. În anumite situații însă hiatul poate să apară și în fonetica sintactică, atunci când un cuvânt monosilabic (de ex.: o formă pronominală neaccentuată sau un verb auxiliar) este asociat în pronunțarea cuvântului următor. În limbă se manifestă tendința de a evita hiatul prin diferite procedee (epenteză*, sinereză*).

C.C.

HIDRONIM

Nume de ape (vezi TOPONIM). Hidronimul intră în relație cu alte nume de locuri; nume de țări care se formează prin raportare la hidronim: *Mesopotamia* este „țara dintre două râuri" (gr. *meso* „mijloc" și *potamos* „râu"), *Oltenia* de la *Olt;* nume de localități legate de hidronime: *Târgu-Jiu, Târgu-Mureș, Curtea-de-Argeș,* „orașul de pe râul..." Din punctul de vedere al originii, multe hidronime românești sunt foarte vechi (traco-dacice), datorită stabilității lor în timp și a importanței socio-geografice: *Argeș, Criș, Mureș, Olt, Prut, Someș, Timiș, Tia* etc. Altele se găsesc într-o anumită formă în toate limbile romanice *(Dunăre).* Hidronimele s-au îmbogățit prin împrumuturi: *Potoc* (v. sl. *potoku* „pârâu"); tot vechi slave sunt *Dâmbovița, Ialomița.* Ca pentru toate numele de locuri (vezi TOPONIM), etimologia hidronimelor este mai greu de stabilit și se admite că majoritatea sunt vechi. Hidronimele formate în română provin din: apelative cu sau fără determinanți: *Apa Bună, Lacul Sărat;* adjective substantivizate: *Galbena, Repedea, Tulburea;* compunere, cu sau fără model străin: *Cernavodă* (v. sl. *cerna voda* „apa neagră"); alte toponimice (după numele localității în vecinătatea căreia se află): *Tușnad;* alte nume comune, de ex., nume de plante: *Dâmbovița.* Hidronimele, ca nume vechi, servesc drept informații istorice; numele râului *Bârzava* din Banat e pus în legătură cu numele localității antice *Bersovia* din aceeași regiune și ar însemna „râul mestecenilor" (explicație justificată prin o serie de paralele cu limbile slave). Un număr de vreo zece hidronime sunt explicate prin cuvinte ilire reconstruite.

A.B.V.

HIPALAGĂ/HYPALLAGON

Figură* lexico-sintactică, formă de atribut dislocat (vezi DISLOCARE); rezultă din lipsa de concordanță lexico-gramaticală a relației unui adjectiv cu determinantul său: *Fuiorul vieții tale* **de mătasă** – „fuiorul de mătase al vieții tale"; *drojdiile nopții* **uleioase** – „drojdiile uleioase ale nopții" (Arghezi). Specificul hipalagăi constă în plasarea unei determinări prin epitet* pe lângă alt determinat decât acela căruia îi este destinată. Rezultă o expresie deliberat ambiguă (vezi AMBIGUITATE), situată însă în limitele corectitudinii, căci determinarea dislocată lămurește de obicei o sintagmă din care destinatarul logic al epitetului-adjectiv face și el parte: **mormane ruginii** *de frunze* – „mormane de frunze ruginii" (M. Caragiale); *Pe șes* **veșted,** *cu tutun* – „tutun veșted" (Barbu); *Păsări ca niște îngeri* **de apă** / *marea pe țărmuri aduce* – „păsări de apă ca niște îngeri" (Blaga). În toate cazurile, referentul rămâne ambiguu, căci hipalaga nu este o dislocare întâmplătoare, sensul determinării afectând cel puțin parțial ambele substantive: *Îmi atârnă la fereastră* / **iarba cerului albastră** (Arghezi); **Păsări... îngeri de apă.**

M.M.

HIPERBAT

Figură* sintactică (de construcție), formă de dislocare, bazată pe schimbarea ordinii normale a cuvintelor în propoziție. Are două accepții, diferite între ele doar cantitativ: **1.** Hiperbatul ca formă de inversiune* sintactică, dar cu deosebirea

că schimbarea se produce prin *adaos* al unei unități sintactice, deci de la stânga la dreapta, iar nu prin *anticipare*, ca în cazul inversiunii (H. Lausberg, Gh. Dragomirescu): *La joc și hori același rând* / **Îl poartă-ntr-una, și de când!** (Coșbuc); *Tare sunt* **singur**, *Doamne*, **și pieziș** (Arghezi); *Tăcerea* **vocile** *și le-a pierdut* / **care-o făceau pe vremuri să răsune** (id.). **2.** Hiperbatul ca figură independentă, constând din separarea a două cuvinte strict conexe sintactic, prin intercalarea unei părți de propoziție/unei propoziții care nu aparține acestui loc. Hiperbatul se realizează prin inversiuni repetate, în variante diverse (în grupul nominal* și în grupul verbal*, între propoziția subordonată și regentă, prin plasarea verbului la sfârșitul propoziției/frazei etc.). Utilizat abuziv, hiperbatul poate constitui o formă de manierism pentru unii scriitori, căci modificarea topicii normale care revine cu periodicitate în contexte ample creează un efect de ambiguizare* monoton prin exces. Pot fi izolate elemente ale unor unități cu coeziune* sintactică puternică; morfeme: **să nu-***i cumva amintrilea visul* **tâlcuiască** (Cantemir); secvențe de două verbe (la mod personal și la infinitiv): **a scrie** *multă vreme la cumpănă* **au stătut** *cugetul nostru* (Costin); sintagmă nominală apozitivă: **sfântul** *voroveşte* **Avgustin** (Cantemir), construcții cu formă fixă: **Bine-ți pare** *să fii singur, crai bătrân fără de minți* (Eminescu). Unele dintre aceste situații au un efect de construcție artificială, putând fi interpretate și ca tmeză*: **să într-un cuvânt dzic** (Cantemir); *Și însuși* **bine-vă-cuvântă** (Arghezi).

Vezi DISLOCARE; INVERSIUNE.

M.M.

HIPERBOLĂ

Figură* de gândire constând în exprimarea exagerată (în mare sau în mic) a calităților unui obiect/stări/acțiuni: *Sălbatecul Vodă e-n zale și fier,* / *Și zalele-i zuruie crunte,* / **Gigantică poart-o cupolă pe frunte,** / **Și vorba-i e tunet, răsufletul ger,** / **Iar barda-i din stânga ajunge la cer,** / **Și Vodă-i un munte** (Coșbuc). Specific pentru hiperbolă este caracterul său neverosimil în afara contextului*, căci funcția figurii este de a ajunge la adevăr, paradoxal, „prin ceea ce ea spune de necrezut" (P. Fontanier). Gramatical, hiperbola poate fi: verbală, adjectivală, substantivală și perifrastică: *Minte de* **îngheață apele;** *Avea inima* **cât un purice;** *A fost o furtună* **infernală;** *Pielea ei e* **mai albă ca zăpada.** Figurativ, hiperbola se poate combina în text cu alți tropi*, realizând în aceeași formulare o amplificare cantitativă și o comparație*/metaforă*/antifrază*/personificare*; *suflare* **mai ușoară ca o pană;** *inimă* **de piatră;** *voință* **de fier; Voi face imposibilul** *ca să te ajut;* **Columnele ard** *sub clara ei lumină* / *Și aruncă umbra una-ntr-alta* / **Ea intră-n domă... stelele-o urmează** (Eminescu).

M.M.

HIPERCORECTITUDINE/ HIPERURBANISM

Abatere* lingvistică de un tip special, datorată preocupării vorbitorilor de a se conforma normelor* limbii literare, manifestată în modificări fonetice, grafice sau gramaticale determinate de false analogii*. Unii lingviști (J. Vendryes, J. Marouzeau, I. Iordan și, în general, reprezentanți ai filologiei clasice și romanice) utilizează termenul „hiperurbanism"; alții (J. Gilliéron, A. Dauzat, W. von Wartburg) îl preferă pe cel de „falsă regresiune", termen care acoperă numai parțial fenomenele de acest tip. În lingvistica românească, fenomenul a fost descris pe larg de Th. Hristea, care a precizat conceptul, a propus mai multe clasificări și a analizat numeroase exemple. I. Fenomene fonetice, delimitate: 1) după originea cuvintelor: • hiperfranțuzisme: *bleumaren* pentru *bleumarin* (< fr. *bleu à la marine), poplen* pentru *poplin* (< fr. *popeline),* unde primii termeni prezintă o nazalizare inexistentă în franceză: • hipergermanisme: *șpicher, ștart, ștandard,* împrumutate din franceză și engleză, unde grupurile consonantice *sp, st* se citesc așa cum se scriu (pronunțarea cu *ș* fiind frecventă însă în cuvintele germane); • hiperenglezisme: *Waterloo,* numele unei localități din Belgia, asociat cu nume engleze ca *Wellington,* este pronunțat prin hipercorectitudine *Uaterlo,* în loc de *Vaterlo; Cicago* în loc de *Șicago,* pentru orașul american *Chicago;* 2) după natura fonetică a modificărilor: a) hipercorectitudine consonantică: • pseudopalatalizări (pierderea caracterului palatal* al unei consoane înaintea lui *e, i,* eventual prin revenirea la unele forme etimologice). În general, se pleacă de la forme literare sau normale din punct de vedere etimologic, ajungându-se prin falsă analogie la pronunțări

„hipercorecte": *chiftea* > *piftea* (tc. *köfte);* • false defricatizări: *gioben* în loc de *joben* (< fr. *Jobin*); • false africatizări: *juvaier* în loc de *giuvaier* (< tc. *gevahir);* hipercorectitudine vocalică: *samă* (< magh., *szam),* scris și rostit *seamă* încă din limba veche, cu forma *ea* hipercorectă, ca reacție la pronunțarea dură a lui *s- z* în Moldova. Forma hipercorectă *mesadă* în loc de *misadă* se explică prin faptul că trecerea lui *e* (aproape întotdeauna neaccentuat) la *i* este un fenomen răspândit; forma *misadă* a fost simțită ca o rostire de aceeași natură cu *flcior, fimeie* și înlocuită destul de frecvent prin *mesadă.* II. Hipercorectitudinea din domeniile morfologiei și sintaxei constă în: forme hipercorecte și analogice cum ar fi: • *partea* **a** *întâia, seria* **a** *întâia,* unde **a** nu este justificat și necesar ca în *partea* **a** *doua;* • *copii* **noi** *născuți, oameni* **puțini** *politicoși,* unde se acordă greșit adverbul.

A.B.V.; M.M.

HIPERONIM

Termen supraordonat sau al cărui sens este inclus în sensul (sensurile) unuia sau mai multor termeni, numiți hiponime* (sau cohiponime): *animal* față de *câine, pisică, măgar; floare* față de *lalea, trandafir, garoafă; pește* față de *scrumbie, crap;* fr. *rouge* „roșu" față de *écarlate, cramoisi* „roșu intens" ș.a. Relațiile de supraordonare a hiponimelor față de un hiperonim sunt complexe și se pot situa pe mai multe niveluri care conduc la o ierarhizare lexico-semantică (vezi ARHILEXEM; ARHISEMEM; ANALIZĂ SEMICĂ). De ex., *lucru* este un hiperonim foarte vag față de cuvinte ca *mașină, scaun; animal* este hiperonim pentru *câine,* dar *câine* este și el hiperonim pentru *dalmațian, ciobănesc, câine-lup.* Hiperonimul se află într-o relație de implicație unilaterală, asimetrică, pentru că numai hiponimele sunt incluse în hiperonim: se admite *dacă X este o lalea, atunci X este o floare,* dar nu este posibil *dacă X este o floare, atunci X este o lalea.* Hiperonimul poate fi redat printr-un arhilexem* în fr. *siège* „obiect pentru stat", față de hiponimele *chaise* „scaun", *fauteuil* „fotoliu" sau corespunde doar unui arhisemem*: rom. „obiect penru stat". Majoritatea hiperonimelor sunt nume, dar există și verbe: *a ucide, a (se) omorî, a (se) otrăvi* sau adjective: *galben* față de *galben-pai, galben-ocru* sau *gălbui, gălbenicios, gălbenatic* ș.a. într-o familie* de cuvinte (sau de derivate* și compuse*), unde cuvântul-bază *galben* este hiperonim. Tot într-o accepție mai specială, unii autori consideră că hiperonimul apare și în strategiile discursive clasificatoare, în anumite forme sintactice și retorice, ca anafora* (când se reia un cuvânt printr-un supraordonat). Vezi HIPONIM; HIPONIMIE.

A.B.V.

HIPOCORISTIC

Valoarea de afecțiune tandră pe care o pot avea: unele apelative*: *dragul meu, frățioare, fetițo;* unele antroponime* care suferă modificări fonetice (afereză*, apocopă*, sincopă*, reduplicare*), în uzul familial, intim sau popular: *Ghiță* (< Gheorghiță), *Geo* (< George), *Mia* (< Maria), *Luluș* (< Corneluș); unele sufixe diminutivale*: *copil-aș, fet-iță* (vezi DIMINUTIV).

A.B.V.

HIPERURBANISM

Sinonim pentru HIPERCORECTITUDINE*.

HIPONIM

Cuvânt aflat în relație semantică de incluziune cu altul: clasa referenților cuvântului *floare* este mai mare decât a referenților lui *lalea, trandafir...,* care sunt incluși în prima; *vișiniu, bordo* au sensul inclus în cel al cuvântului roșu; *lalea, tradafir* ș.a. sunt co-hiponime față de *floare;* la fel, *vișiniu, bordo* față de *roșu.* Hiponimele unui hiperonim* sunt unite prin relația de incompatibilitate: *lalea, trandafir, crin* se exclud reciproc: *dacă X este o lalea,* nu poate fi și *un trandafir* etc.; deci nu se poate defini nici un hiponim prin altul (co-hiponim) sau *lalea* nu se definește prin *trandafir, crin.* Într-o interpretare mai restrânsă și mai puțin obișnuită, orice derivat* este hiponim față de cuvântul-bază* de la care s-a format, de ex.: *floricică* față de *floare, căsuță, căscioară* față de *casă.*

Vezi HIPONIMIE; HIPERONIM; ARHILEXEM; ARHISEMEM.

A.B.V.

HIPONIMIE

Relație semantică de incluziune a sensurilor unităților lexicale considerate: cu cât clasa unităților (referenți, sensuri) este mai mare, cu atât hiperonimul pe baza căruia se stabilește relația de

hiponimie este mai cuprinzător: *animal* e mai cuprinzător decât *câine* deoarece ultimul are toate trăsăturile lui *animal*, care nu are toate trăsăturile lui *câine*. Relația hiponimică *lalea-floare* este bazată pe opoziția extensiune*/intensiune* (comprehensiune), deși, după unii autori (J. Lyons), hiponimia este numai relație de incluziune intensională. Termenul de hiponimie a fost creat prin analogie cu antonimie*, sinonimie* de A.J. Greimas (1966) și precizat de J. Lyons (1970), care introduce o concepție logică, dar și lingvistică (lexicală), nu metalingvistică, asupra hiponimiei. Semantica* europeană (J. Picoche, F. Rastier, G. Kleiber ș.a.) s-a preocupat de implicațiile descrierii hiponimiei în diverse domenii (structura lexicului, câmpuri*, terminologii*): Hiponimia este una dintre relațiile de bază pentru intrările în dicționar*, unde apar mai multe tipuri de hiperonime*: cea privind apartenența lexico-gramaticală *(măgar* este un „subt. masc.") sau cea semantică *(măgar* este un „animal"). Hiponimia nu este însă o reformulare semantică a distincției aristotelice dintre gen și specie, aceasta presupunând o clasificare sau o judecată taxinomică (vezi DEFINIȚIE).
Vezi HIPONIM; HIPERONIM.

A.B.V.

HIPOTAXĂ

1. Sin. *joncțiune*. Într-o accepție mai largă, în sintaxă, prin hipotaxă se desemnează posibilitatea de a exprima raporturile sintactice de coordonare și de subordonare, prin conjuncții coordonatoare pentru raportul de coordonare atât la nivelul propoziției, cât și la nivelul frazei și prin conjuncții subordonatoare pentru exprimarea raportului de subordonare în frază. **2.** Hipotaxa se opune parataxei*. O accepție specială o are termenul în concepția lui E. Coșeriu, pentru care hipotaxa este sinonimă cu „subordonarea". În această viziune, hipotaxa arată că o construcție dintr-un strat superior poate funcționa în straturile inferioare; un exemplu îl constituie locuțiunile prepoziționale, care sunt modalități de a „subordona" prepozițiile și grupurile de prepoziții la nivelul monemelor.

C.C.

HIPOTIPOZĂ/IPOTIPOZĂ

Figură* de stil apropiată de acumulare*, constând în descrierea plastică a unui personaj, obiect ori tablou, astfel încât caracteristici de natură abstractă pot fi exprimate prin trăsături concrete, care le materializează sub forme expresive*, uneori prin apariția altor tropi*: *Dar adesea pe când caii dorm în neagra depărtare,* / **Luna, zâna Daciei,** *vine la a zeilor serbare;* / **Soarele, copil de aur** *al albastrei sfinte mări;* / **Vine ostenit** *de drumuri* **și la masă se așează,** / **Aerul se aurește** *de-a lui față luminoasă,* / **Sala verde din pădure strălucește în cântări** (Eminescu). Hipotipoza există și sub forme, devenite idiomatice, de caracterizare a unui personaj ori a unei situații: [Iliaș vodă] **dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit** (Ureche); **rămasără ca un roi făr' de matcă** (Neculce); v. DESCRIERE.

M.M.

HOMODIEGETIC

Vezi DIEGETIC; NARATOR.

HORTATIV

Semnificație modală* de „îndemn" conținută în propozițiile și frazele imperative*. Se realizează prin forma verbală a modului imperativ* sau conjunctiv* (de ex., *Învățați mai serios!; Să terminați mai repede!);* se poate asocia cu o interjecție de îndemn (ex.: *Hai, pleacă!).*

G.P.D.

HOTĂRÂT (ARTICOL ~)

În limbile care posedă articol*, clasă de articole care, intrând în opoziție cu cele nehotărâte*, realizează actualizarea* substantivului în enunț, iar, semantic, determinarea* (sau individualizarea), restrângând domeniul de referință al substantivului la un obiect/la anumite obiecte cunoscute de locutori; sin. *definit.* Ca parametru tipologic, articolul hotărât permite distingerea limbilor cu articol în procliză* de cele cu articol în encliză*. S-a stabilit o relație directă între encliza articolului și caracteristica tipologică de limbă „head first", deci în care centrul de grup* sintactic se află pe prima poziție, iar determinantul/determinanții urmează centrului. Româna aparține grupului „head first", precum și grupului de limbi cu articol hotărât enclitic. Articolul hotărât permite, de asemenea, distingerea, în cadrul limbilor care posedă articol, a acelora cu o sensibilitate deosebită față de articulare. Româna, aparținând acestei categorii de limbi, își manifestă sensibilitatea față de determinare prin: crearea, în interiorul limbii române, în afara unui

articol hotărât propriu-zis, a articolului adjectival*/demonstrativ și a celui genitival*/posesiv; crearea unor mărci speciale, sintactice, de determinare (vezi funcția de determinare hotărâtă îndeplinită de construcția cu **pe** a obiectului direct*, precum și de dublarea* complementului direct); marcarea suplimentară și redundantă a determinării, existând construcții în care se utilizează simultan patru mărci de determinare, dintre care trei sunt articole hotărâte (vezi: *l-am văzut* **pe** *elev***ul cel** *nou* **al** *profesorului)*. Articolul hotărât îndeplinește, în unele limbi, pe lângă funcția de determinare, și o funcție morfologică, de marcare a categoriilor gramaticale din flexiunea numelui. În franceză, de ex., amalgamat cu prepoziția, participă la marcarea cazului (de ex., *le livre* **du** *professeur);* în română, participă, fie singur, fie în coocurență cu desinențele, la marcarea numărului și a cazului (în *cartea profesor***ului**, articolul hotărât îndeplinește singur acest rol; în *cartea elev***ei**, articolul dublează desinența). Îndeplinește și funcția de clasificator, permițând recunoașterea clasei de lexeme* compatibile cu determinarea, deci a clasei substantivului, și distingerea lui de alte clase (vezi: *frumosul, binele, eul, oful, culesul, doiul*, a căror apartenență la clasa substantivului este marcată prin articulare*). • În selecția articolului hotărât intervin, în română, pe lângă reguli semantice, și reguli sintactice, articolul hotărât fiind selectat obligatoriu în anumite contexte, dar neacceptat în altele, mai presus de semantica articulării. Vezi, de ex., distincția: *acest elev* (nearticulat) vs. *elevul acesta* (articulat) sau *merg la facultate* (nearticulat) vs. *merg la facultatea noastră* (articulat), deși substantivele exprimă, în fiecare dintre cele două construcții paralele, aceeași valoare de determinare.

Vezi ARTICOL; DETERMINARE$_1$.

G.P.D.

HYPALLAGON

Vezi HIPALAGĂ.

I

IAMB

În versificație, picior* metric bisilabic, cu prima silabă neaccentuată și a doua accentuată: v -; în vers, ritmul* iambic admite accentul pe silabele pare (2, 4, 6, 8...): *Iubind în taină am păstrat tăcere* v-/ v-/vv/ v-/ v-v (Eminescu). Cele două ritmuri bisilabice, iambic și trohaic*, sunt considerate specifice poeziei românești (Gh. Tohăneanu).

M.M.

IAMBIC (RITM ~)

Vezi IAMB; PICIOR; RITM.

ICTUS

Accent* prozodic. Ictusul este accentul care aparține schemei metrice, dar el se poate realiza sau nu în realitatea versului*; perfecțiunea metrică a acestuia depinde de măsura în care ictusul coincide cu accentuarea naturală a cuvintelor. Coincidența se realizează atunci când silabele susceptibile de accent ocupă poziții aflate sub ictus:

Viforul búbuie, zboáră,	- *vv/ -vv/ -v*
Crivățul vâjâie, tréce	- vv/ -vv/ -v
Trémurul săltă, doboáră	- vv/ -vv/ -v
Trăsnetul árde, petréce	- vv/ -vv/ -v

Cu cugetul când vii (Heliade).

Când această suprapunere nu se produce, în schema prozodică apar licențele; este, adesea, cazul prepozițiilor și al altor instrumente gramaticale, care nu-și primesc accentul natural atunci când silaba susceptibilă de accent nu cade sub ictus. (M. Dinu): *Femeie între stele și stea între femei* (Eminescu); în exemplul alăturat, prepoziția *între* se află prima oară într-o poziție în care silaba accentuată *în-* cade sub ictus, iar a doua oară nu, căci schema prozodică ar presupune accentuarea *întré*.

M.M.

IDENTITATE (PRONUME ȘI ADJECTIV DEMONSTRATIV DE ~)

Clasă a pronumelui demonstrativ* care exprimă asemănarea până la similitudine totală a persoanelor sau obiectelor înlocuite prin pronume. Pronumele demonstrativ de identitate prezintă forme diferite în funcție de gen și număr: *același, aceeași, aceiași, aceleași;* aceste forme sunt declinabile, ca și pronumele demonstrative din care provin. Pronumele demonstrativ de identitate este o formă prezentă în limbile romanice. În dialectul dacoromân, forma a fost creată în perioada veche a limbii (sec. al XVIII-lea) din pronumele demonstrativ *acela* și deicticul pronominal *și* (productiv în această perioadă).

C.C.

IDEOGRAMĂ

Semn grafic care notează direct idei (concepte, procese, calități). Ideogramele apar în scrierea* chineză și în ce egipteană (hieroglifele în forma lor cea mai veche). Semnele ideografice sau ideogramele se clasifică în: a) *figurative* – cele care vorbesc de la sine: desenul unui leu (culcat sau în altă poziție) desemnează un leu; b) *simbolice* – cele care exprimă idei abstracte care nu puteau fi indicate decât prin imagini convenționale și alegorice: două brațe ținând unul un scut și celălalt o suliță desemnează războiul, lupta. Scrierea chineză este o scriere figurativă care exprimă toate tipurile de gândire. Originea ideogramei chineze este în pictogramă*, reprezentare stilizată a obiectelor concrete și a câtorva procese: omul, animalele, principalele mișcări etc. Ideogramele li s-au adăugat apoi indici sau simboluri. Multe morfeme* chineze fiind formate dintr-o singură silabă, caracteristicile ce le reprezentau au fost utilizate pentru a reprezenta în cuvinte noi polisilabice nu numai noțiunea, ci și silaba. Se trece de la un sistem pur ideografic la un sistem în parte fonetic. Egiptenii au utilizat

la început ideogramele ca imagini ale ideilor, dar și cu rol de litere.
Vezi SCRIERE.

A.B.V.

IDIOLECT

Repertoriu general al deprinderilor lingvistice ale unui individ, într-o anumită perioadă a existenței sale. Specifice idiolectului sunt caracterul său individual și marea sa mobilitate (în decursul existenței, un individ utilizează câteva idiolecte). Idiolectul reprezintă, de fapt, singura realitate lingvistică pe care o consemnează anchetele* dialectale sau sociolingvistice. Identificarea constantelor unui grup de idiolecte folosite într-o anumită arie geografică sau de către indivizi care au un anumit statut social permite delimitarea principalelor varietăți regionale sau sociale ale unei anumite limbi (Vezi DIALECT; GRAI; SOCIOLECT.) R. Jakobson a contestat utilitatea acestui concept, considerând că funcția socială a limbii și tendința de adaptare la interlocutor* determină un transfer continuu de elemente dintr-un idiolect în altul, o permanentă întrepătrundere între diversele idiolecte.

L.I.R.

IDIOM

Termen generic folosit pentru a desemna orice tip de varietate* lingvistică, fără a preciza dacă aceasta reprezintă o limbă, un dialect*, subdialect*, grai* etc. Se poate vorbi astfel despre idiomurile folosite de indienii din America, despre idiomurile românești sud-dunărene, despre idiomurile din Peninsula Iberică etc.

L.I.R.

ILATIV

Caz* cu valoare locativă exprimând, în cadrul unei mișcări orientate, limita finală interioară (vezi CAZ_{III}). Există ca realizare morfologică în limbile fino-ugrice. În română, ca și în celelalte limbi romanice, nu există un caz ilativ morfologic; valorile lui sunt exprimate prepozițional, apărând în construcția anumitor verbe de „mișcare", în relație cu care arată includerea într-un ansamblu (ex.: *a pătrunde în, a intra în).*

G.P.D.

ILOCUȚIONAR,-Ă

1. Act ~ Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire (vezi și LOCUȚIONAR; PERLOCUȚIONAR). Actul ilocuționar (cf. lat. *in* „în, în timpul"; *locutio* „vorbire") asociază conținutului propozițional al unui enunț o forță convențională specifică, determinată de intențiile* comunicative ale emițătorului*. Enunțuri ca: *Deschide fereastra!; O să-ți aduc mâine cartea; E frumos afară* etc., exprimă nu numai anumite semnificații, ci și intenția celui care le rostește de a transmite o solicitare, o promisiune și, respectiv, o asertiune. Solicitările, promisiunile, asertiunile, ca și scuzele, mulțumirile, felicitările, invitațiile etc. sunt acte ilocuționare. Dintre numeroasele soluții de clasificare a actelor ilocuționare este mai frecvent adoptată aceea a lui J. Searle, care identifică cinci clase de bază: 1) acte *reprezentative* – acte exprimând angajarea emițătorului față de adevărul propoziției asertate (de ex.: *E frumos afară);* 2) acte *directive* – acte exprimând încercarea emițătorului de a-l determina pe receptor să facă o anumită acțiune (de ex.: *Deschide fereastra!);* 3) acte *comisive* – acte exprimând angajarea emițătorului de a efectua o anumită acțiune (de ex.: *O să-ți aduc mâine cartea);* 4) acte *expresive* – acte exprimând o anumită stare psihologică sau atitudine, determinată de o proprietate sau o acțiune a emițătorului sau a receptorului (de ex.: *Îți mulțumesc pentru flori);* 5) *declarații* – acte prin intermediul cărora se realizează o anumită stare de fapt și a căror performare reclamă un anumit cadru instituțional (de ex.: *Vă declar căsătoriți!* – enunț rostit în cadrul ceremoniei oficiale de căsătorie). În raport cu modul de exprimare a forței ilocuționare, se distinge între acte directe* și indirecte* (vezi *infra*, sub 2). **2. Forță** ~ Forță convențională specifică, asociată conținutului propozițional al unui enunț, exprimând felul în care este „luat" enunțul de către participanții la schimbul verbal (drept asertiune, solicitare, promisiune, scuză etc.). Forța ilocuționară a unui enunț este dependentă de contextul comunicativ: unul și același conținut propozițional poate fi asociat cu forțe ilocuționare diferențiate situațional. De ex., în funcție de împrejurările în care este rostit, enunțul *Am să vin mâine* poate avea valoarea unei asertiuni, a unei promisiuni sau a unei amenințări. Deși gramatical sub aspect locuționar, un act verbal poate fi *reușit* sau *nereușit*, după cum receptorul identifică sau nu în mod corect forța ilocuționară a enunțului prin care se concretizează. Forța ilocuționară a enunțurilor poate fi exprimată direct sau indirect. Exprimarea directă a forței ilocuționare se realizează prin interme-

diul verbelor performative* *(a afirma, a porunci, a promite, a mulțumi, a se scuza* etc.), dar și al unor indicatori polifuncționali (nespecifici), cum ar fi: intonația (pentru actele directive), modurile verbale (imperativul, pentru actele directive), anumite adverbe *(sigur, precis, negreșit*, pentru promisiuni), negația (pentru refuz) etc. Exprimarea indirectă a forței ilocuționare este o strategie* utilizată mai ales în performarea actelor cu un potențial agresiv intrinsec mai ridicat (actele directive, de ex.), oferind posibilitatea negocierii sensurilor. Performarea indirectă a unui act ilocuționar presupune utilizarea indicilor asociați, de obicei, cu un alt tip de act. Unele procedee de acest fel sunt convenționalizate prin uz (performarea solicitărilor nu prin enunțuri imperative, ci interogative, prefațate adesea prin verbe modale: *Poți să-mi dai cartea aceea?; Vrei să închizi ușa?* etc.). Alte procedee însă depind de abilitatea individuală a emițătorului (de ex., refuzul exprimat printr-o asertiune care nu conține nici un element de negație, ca în cazul răspunsului *Cred că mâine o să plouă*, la întrebarea *Vrei să mergem mâine la plimbare?).*

L.I.R.

IMAGINE

1. ~ a timpului În concepția psihomecanică, prin *imagine a timpului* se desemnează totalitatea operațiilor pentru descrierea genetică a formării reprezentărilor despre timpul lingvistic în gândirea umană; aceste reprezentări se proiectează pe o axă cronogenetică pentru a se obține o imagine în profil a formării imaginii timpului în spirit. Imaginea timpului prezintă trei profiluri caracteristice: *potențial* (timpuri „in posse"), *în devenire* (timpuri „in fieri") și *real* (timpuri „in esse"). Vezi CRONOGENEZĂ; PSIHOMECANICĂ. **2. ~ poetică.** În retorică, sin. pentru *figură**.

C.C.

IMANENT/IMANENȚĂ

1. Principiu de bază al glosematicii* și al altor orientări structuraliste*, constând în abordarea limbii *prin ea însăși și pentru ea însăși*, fără nici o raportare la factori extralingvistici, logici, filozofici, semantici (Vezi AUTONOMIE$_1$). Principiul imanenței impune definirea unităților lingvistice *numai și numai* pe baze relaționale, deci pe baza raporturilor stabilite între ele însele, în interiorul sistemului lingvistic. Astfel, structura fonologică este imanentă, fiind definită prin relațiile dintre foneme*, independent de orice referință la substanța fonică; structura gramaticală este imanentă (este teoria lingviștilor K. Togeby și L. Tesnière), fiind definită pe baza relațiilor dintre morfeme*, independent de valoarea lor semantică. Principiul imanenței a determinat apariția unor metode de cercetare de tip formal (vezi FORMALIZARE) proprii lingvisticii, în cadrul cărora elementele lingvistice sunt definite pe baza relațiilor de vecinătate și de substituție* sau de opoziție*, fără raportare la semnificație (vezi ANALIZĂ DISTRIBUȚIONALĂ). **2. Timp ~** În concepția lui G. Guillaume, timpul imanent reprezintă timpul desfășurat, care atinge ființa umană în calitatea sa de timp trăit. Timpul *imanent* se opune timpului *transcendent*, împreună cu care, în limbile cu o morfologie temporală dezvoltată, conferă caracteristici formale timpului gramatical. Timpul imanent vizează, în special, prezentul* și imperfectul*.
Vezi TRANSCENDENT.

G.P.D. (1); C.C. (2).

IMPERATIV,-Ă

1. Propoziție/Frază ~ a) Într-o clasificare a propozițiilor după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de propoziție și de frază adresată, orientată spre interlocutor, exprimând un ordin (vezi IUSIV), un îndemn (vezi HORTATIV), o interdicție. Comportă numai pers. a II-a sg. și pl. și pers. I pl.; nu este susceptibilă de a primi valoare de adevăr, forma negativă neexprimând neadevărul unui eveniment, ci transmiterea unei interdicții, a unei recomandări negative (ex.: *Nu mâncați prea mult!).* Propoziția imperativă apare numai ca principală*; în cazul frazei imperative, valoarea imperativă se realizează prin propoziția principală. Mărcile propoziției imperative sunt: o intonație imperativă, notată grafic prin semnul exclamației* [!]; formele verbale ale modului imperativ sau ale altor moduri cu valoare imperativă (vezi 2); asocierea cu formule ale adresării*, realizate diferit de la o limbă la alta, de la o situație* de comunicare la alta, de la un stil funcțional la altul, și cu interjecții de îndemn (vezi: **Ioane, / domnule, / Stimate domnule profesor, / Bă, / Bre, / Prietene,...** *vino/veniți în ajutorul nostru!;* **Hai,** *vino mai repede!).* b) În tradiția sintaxei românești, propoziția imperativă este subordonată celei enunțiative*. **2. Mod ~**

Unul dintre termenii categoriei* gramaticale a modului*, reprezentând acel mod verbal care exprimă, prin forme de pers. a II-a sg. și pl., iar, în unele limbi, și prin forme de pers. I pl., un ordin, un îndemn, un sfat, o interdicție. Modul imperativ este un mod personal*, cu subiectul predictibil din caracteristica de mod adresat, fiind, de regulă, neexprimat (vezi și franceza, unde, exceptând situația modului imperativ, subiectul personal este obligatoriu: fr. *Venez demain!).* Cu valoare de imperativ pot apărea și alte forme verbale, intonația, ocurența în principală și semnificația având un rol dezambiguizator (vezi, pentru română, folosirea conjunctivului: *Să pleci imediat!*, a indicativului: *Pleci imediat!*, a infinitivului: *A nu se călca pe iarbă!*, a supinului: *De învățat până mâine toată poezia!* Folosirea infinitivului și a supinului „impersonalizează" transmiterea ordinului, destinatarul rămânând neexplicitat, fie unul general, fie unul deductibil din contextul* situațional).

G.P.D.

IMPERFECT

Ansamblu de forme verbale (paradigmă*), *subsumate* din punct de vedere modal indicativului, care exprimă o acțiune în curs de desfășurare într-un moment anterior momentului vorbirii; această acțiune poate fi interpretată ca durativă*, iterativă* sau continuă*, imperfectul fiind considerat, în limba română, ca singurul termen marcat al categoriei aspectului*. Imperfectul este un timp sintetic transmis din limba latină, format dintr-un sufix caracteristic constant (*-a* pentru verbele terminate la infinitiv în *-a* sau *-î* și *-ea-* la celelalte verbe), și desinențe atașate acestuia. În anumite contexte (propoziție principală conținând un verb predicativ exprimând dorința, intenția etc.), imperfectul este echivalent cu un optativ *(Voiam să te văd);* în acest caz, este denumit și imperfectul modestiei.

Vezi ASPECT.

C.C.

IMPERFECTIV

Vezi ASPECT.

IMPERSONAL,-Ă

1. Verb ~ Clasă semantico-sintactică de verbe caracterizate prin trăsătura inerentă* a impersonalității, a cărei manifestare comună, dincolo de particularitățile fiecărei limbi, este absența unui subiect personal real. În franceză, de ex., verbul impersonal se construiește cu un subiect pronominal aparent, realizat prin pronumele neutru *il* (fr. *il pleut, il neige),* sau cu două subiecte: unul aparent antepus și al doilea, cel real, postpus, realizat printr-un nominal abstract sau o propoziție și echivalentele ei (**Il** *este arrivé* **un accident; Il** *est arrivé* **que...**). În română, unde nu există un subiect pronominal neutru, verbele impersonale apar fie lipsite total de subiect gramatical *(plouă; ninge),* fie cu un subiect postverbal realizat printr-un nominal nonanimat sau printr-o propoziție și echivalentele ei (ex.: *S-a întâmplat* **un accident;** *S-a întâmplat* să...). Verbele impersonale au ca reflex morfologic trăsătura de verbe unipersonale*, apărând cu formă unică de pers. a III-a. **2. Construcție** ~ Construcție în care un verb folosit în mod curent personal dobândește contextual trăsătura impersonalității, caracterizată sintactic prin suprimarea subiectului personal, iar, semantic, prin neatribuirea acțiunii unui agent*. Construcția impersonală prezintă, dincolo de trăsătura comună a pierderii subiectului personal, diferențe de la o limbă la alta și de la o clasă de verbe la alta. În română, de ex., se manifestă diferit după natura tranzitivă*/intranzitivă* a verbului. a) Dacă verbul este tranzitiv, construcția impersonală se asociază cu valoarea pasivă*, pierderea subiectului personal realizându-se simultan cu trecerea obiectului (nonanimat sau propozițional) în poziția de subiect; vezi: *El știe rezultatul* ⇒ *Se știe rezultatul.* b) Dacă verbul este intranzitiv sau tranzitiv folosit absolut*, construcția impersonală se realizează, în absența pasivului, prin suprimarea subiectului personal și inserția mărcii se; vezi: *El merge pe jos* ⇒ *Se merge pe jos; El mănâncă mult* ⇒ *Se mănâncă mult.* Nu oricare verb este apt de a apărea într-o construcție impersonală, clasa fiind circumscrisă semantico-sintactic la: a) tranzitive cu subiectul personal și obiectul direct nonanimat sau propozițional; b) intranzitive și nereflexive cu subiectul personal.

G.P.D.

IMPERSONALIZARE

Trecerea unei construcții personale într-una impersonală (vezi IMPERSONAL$_2$), trecere implicând schimbări semantice, sintactice și de

formă a verbului (vezi DIATEZĂ). • În lucrările generative* (varianta standard, 1965), tip de transformare obligatorie, care asigură convertirea unei construcții personale, tranzitive, în construcție impersonală. Pentru verbele tranzitive, impersonalizarea se realizează prin pasivizare*; pentru cele intranzitive, se aplică o transformare specială, numită *impersonală* (vezi TRANSFORMARE).

G.P.D.

IMPLICATURĂ

Tip de deducție pragmatică. Conceptul a fost introdus de H.P. Grice, care distinge între implicaturile *convenționale* și *conversaționale*. Prima clasă desemnează, în esență, un grup de presupoziții* asociate local, prin convenție, cu uzul anumitor forme lingvistice. De ex.: *Ion e tânăr;* de aceea *are atâta energie;* spre deosebire de elementele conjuncționale *fiindcă, deoarece, pentru că*, locuțiunea adverbială *de aceea* nu asertează cauzalitatea, ci o implică sau o presupune prin convenție. Spre deosebire de implicaturile convenționale, cele conversaționale se întemeiază pe presupunerea esențială a naturii cooperative* a schimburilor verbale. Ele reprezintă o strategie* conversațională curentă, folosită pentru a transmite mai mult sau chiar altceva decât exprimă literal enunțurile*. Implicaturile conversaționale pot fi *standard* – cele care, pornind de la presupunerea că emițătorul* respectă principiul cooperativ și maximele* pe care acesta le subsumează, se bazează pe capacitatea receptorului* de a amplifica prin deducții ceea ce se spune, și *non-standard* – figurile* de stil, bazate pe încălcarea sau exploatarea deliberată și evidentă a unor maxime conversaționale. Implicaturile standard pot fi *generalizate* – cele care, în circumstanțe normale, sunt regulat asociate cu o anumită expresie lingvistică, și *particularizate* – cele care nu sunt propriu-zis dependente de structura lingvistică a unui enunț, ci de contextul* comunicativ în care este emis enunțul. Articolul indefinit, de ex., determină asocierea numelui pe care îl precedă cu un obiect neidentificabil contextual. Într-un enunț ca: **O** *mașină a lovit* **un** *copil*, prezența articolelor *o* și *un* determină implicatura generalizată că nici mașina nici copilul nu sunt legate de persoana emițătorului și a receptorului. Într-un dialog ca: *A: Unde o fi Mihai? B: Uite o mașină roșie în fața casei Ioanei*, intervenția lui B nu constituie, aparent, un răspuns la întrebare. Admițând însă că B respectă principiul cooperativ* (deci vrea să furnizeze informația solicitată), A va face apel la informațiile aparținând fondului comun cu B și va putea găsi, printr-o deducție simplă, legătura logică dintre intervenția colocutorului și întrebarea sa: B a implicat conversațional că Mihai este la Ioana. Este o implicatură particularizată. Figurile de stil din conversația curentă: metafora* *(Maria are mâini de* **aur**), ironia* (**Deștept** *băiat!)*, tautologia* (**Legea** *e* **lege**), interogația* retorică *(E posibil așa ceva?)* etc. sunt exemple de implicaturi non-standard. Caracterul evident al încălcării unor maxime conversaționale (a calității, a cantității) semnalează, în acest caz, necesitatea ca receptorul să reinterpreteze enunțurile în conformitate cu cerințele principiului cooperativ. Implicaturile conversaționale se disting de cele convenționale (mult mai apropiate de presupoziții*) prin următoarele proprietăți: sunt anulabile în anumite contexte, non-detașabile, calculabile, determinate și dependente de enunțare*. Implicaturile asigură coerență* și continuitate schimburilor verbale.

L.I.R.

IMPLICAȚIE/(METAFORĂ) IMPLICITĂ

1. Tip de solidaritate* lexicală, delimitată de E.Coșeriu, în care un lexem* determinat funcționează ca determinare a unui anumit lexem. De exemplu: *roib, murg, șarg, breaz, pintenog* ș.a. se folosesc numai despre *cai*; *sur* se întrebuințează cu referire la întreaga clasă a animalelor. Vezi și SOLIDARITATE; AFINITATE; SELECȚIE. **2.** Metaforă* cu un singur termen (cel metaforic) exprimat în text, termenul metaforizat rămânând să fie doar presupus; denumire împrumutată din teoria sincretismului*, așa cum a fost formulată de N. Trubețkoi în *Principii de fonologie*. Implicația este numită și metaforă *implicită* sau *in absentia: Îndură-te, coboară și vino de mă vezi / Pân' nu s-astern pe mine* **solemnele zăpezi** (Voiculescu). Vezi COALESCENȚĂ; METAFORĂ.

A.B.V.(1); M.M.(2)

IMPLOZIE

1. Primul moment din rostirea consoanelor oclusive*: momentul în care organele vorbirii execută mișcarea specifică închiderii canalului

fonator*. Sin. *tensiune** (Vezi și EXPLOZIE$_1$; ȚINUTĂ). **2.** Închidere a canalului fonator produsă la finala silabelor* terminate în consoană, pentru rostirea ultimei consoane. Vezi și EXPLOZIE, IMPLOZIV.

L.I.R.

IMPLOZIV,-Ă (CONSOANĂ ~)
În structura silabei*, consoană care urmează după nucleul vocalic. Articularea consoanelor implozive se caracterizează printr-o relaxare a tensiunii* de rostire, ceea ce poate favoriza – în anumite condiții – dispariția acestora.
Vezi și EXPLOZIV.

L.I.R.

IMPRECAȚIE
Figură* de gândire, realizată ca adresare injurioasă ori ca dorință imperativă de pedepsire a cuiva; blestem: *În împărăție de beznă și lut să se facă / Grădina bogată și-ograda săracă. / Cetatea să cadă-n nămol, / Păzită de spini și de gol. / Usca-s-ar izvoarele toate și marea, / Și stinge-s-ar soarele ca lumânarea. / Topească-se zarea ca scrumul* (Arghezi). • Imprecația poate avea valoare retorică: *Voi sunteți urmașii Romei? Niște răi și niște fameni! / I-e rușine omenirii să vă zică vouă oameni! (...) Vestejiți fără de vreme, dar cu creieri de copil, / Drept știință-având în minte vreun vals de Bal-Mabil; / Iar în schimb cu-averea toată vrun papuc de curtezană... / O, te-admir progenitură de origine romană!* (Eminescu) sau valoare comic-parodică: *L-a suplimatără, că l-a-nsemnat Ampotrofagu, suplima-le-ar Dumnezeu luminițele ochișorilor din cap, s-ajung să-i văz orbeți pe toți, cu mânușița întinsă pe strada Clemenții la colțul lu' Butculescu!* (Caragiale). • Ca și apostrofa*, imprecația este un produs al oralității care asigură funcția fatică* a limbajului, introducând în text mărcile formale ale adresării: persoana a II-a la pronume și verb, vocativul la substantiv, imperativul la verb, intonația interogativă și exclamativă.

M.M.

INADECVARE
1. ~ a modelului Vezi ADECVARE$_1$. **2. ~ stilistică; ~ situațională** Vezi ADECVARE$_2$.

INALIENABIL,-Ă (POSESIE ~)
Vezi ALIENABIL.

INANIMAT
În analiza componențială/semică (vezi ANALIZĂ$_7$), trăsătură semantică distinctivă* (sem*) relevantă în descompunerea semantică a substantivelor. În semantica generativă, trăsătură semantică inerentă*, introdusă prin regulile de subcategorizare* noncontextuală a substantivelor; într-o descriere binară, apare sub forma [-Animat] și permite rescrierea, în continuare, ca [±Abstract]. • **Substantiv ~** Clasă lexicală de substantive caracterizate prin trăsătura inerentă [-Animat]. Relevanța gramaticală a clasei se manifestă la nivelul compatibilităților*/incompatibilităților* în construcția cu verbul și cu adjectivul. Astfel, substantivele din această clasă nu admit combinarea cu verbe ca: *a lătra, a necheza, a minți, a gândi* etc. sau combinarea cu adjective ca: *trufaș, zgârcit, grijuliu, nepăsător*, exceptând cazurile de personificare*. În limbile cu sensibilitate deosebită față de parametrul animatului*, relevanța clasei se manifestă negativ, prin absența unor mărci speciale de marcare a cazului sau a unor construcții speciale pentru marcarea unor funcții sintactice (vezi, de ex., în română, absența construcției cu **pe** pentru obiectul direct exprimat prin substantive inanimate). • Din punctul de vedere al sensibilității față de categoriile animate – inanimat, româna ocupă o poziție aparte, existând indici ai marcării gramaticale atât a clasei animatelor, în special a animatelor personale (umane), cât și a clasei inanimatelor. Pentru animat, este semnificativă marcarea specială a (sub)genului personal (vezi PERSONAL (SUBGEN)). Marcarea gramaticală a inanimatului se manifestă prin: conservarea neutrului* latinesc și întărirea acestuia în română, neutrul fiind o clasă omogenă sub aspectul conținutului, limitată la substantivele inanimate (vezi NEUTRU); trecerea unor substantive inanimate de la clasa masculinului sau a femininului din lat. sau sl. la clasa neutrului în rom. (este cazul unor substantive de proveniență lat. ca: *pai, inel* sau sl. ca: *năvod);* predominanța, în unele situații, a categoriei inanimatului în fenomenul de acord* (vezi realizarea acordului în: *Ochiul și obrazul sunt umflate*, unde acordul se face după genul natural, substantivele aparținând clasei inanimatelor.)

G.P.D.

INCIDENT,-Ă (CUVÂNT/CONSTRUCȚIE ~)
Construcție (de la un simplu cuvânt până la întinderea unei propoziții sau fraze) parantetică, deci nelegată sintactic, inclusă în componența altei structuri, pe care o întrerupe. Rolul construcției incidente este foarte diferit: aparține, față de comunicarea centrală, altui vorbitor, introducând o explicație, un comentariu (vezi COMENTARIU$_2$) al acestuia sau asigurând raportarea vorbirii directe* (întreruperea se face adesea prin: *spune el, gândește el, comentează el* etc.); aparține aceluiași vorbitor, introducând formule de adresare*, formule de modalizare*, comentariile vorbitorului din „aparté" etc. (ex.: *Rezultatul,* **din nefericire,** *n-a fost cel dorit; „- Am să te ajut* – **s-o creadă el** – *ori de câte ori va fi nevoie").* Construcțiile incidente se marchează oral prin pauze și schimbare de intonație, iar grafic, prin virgule și paranteze.

G.P.D.

INCIPIT
În retorica* clasică, parte inițială a unui discurs, importantă pentru captarea atenției auditoriului (H. Lausberg). • În naratologie*, punct inițial al narației, moment în care se produce trecerea de la lumea reală a istoriei la lumea ficțională a reprezentării (B. Uspenski); pentru povestirea populară, există formule fixe care marchează începutul relatării (*a fost odată*, urmat de variante: *ca niciodată; pe când făcea plopul pere și răchita micșunele; și de n-ar fi, nu s-ar povesti* etc.). • O problemă mult discutată în naratologie privește dimensiunea *incipit*-ului: acesta poate fi constituit dintr-o propoziție/ frază ori, la limită, dintr-un întreg capitol (vezi, de exemplu, primul capitol din *Ion* de L. Rebreanu). • Funcția textuală a *incipit*-ului, într-o narație tradițională, este aceea de a stabili coordonatele spațio-temporale ale întregului text, ca și de a prezenta, în linii generale, personajele – situație ilustrată amplu de proza secolului al XIX-lea. (Vezi, de exemplu, introducerea majorității nuvelelor/ romanelor lui H.de Balzac). Narația modernă utilizează *incipit*-ul și ca procedeu auxiliar în alterarea ordinii temporale lineare: acțiunea poate fi declanșată brusc, în mijlocul istoriei, iar clarificările privind condițiile desfășurării sale își găsesc locul după acest început *ex abrupto.* (Vezi, de exemplu, începutul romanului *Pentru cine bat clopotele* de E. Hemingway). • Uneori, fragmentul care joacă rol de *incipit* reprezintă o construcție anticipativă, cuprinzând un rezumat al acțiunii, desemnarea temei și chiar (cel puțin aluziv) deznodământul. Indiferent de formula adoptată, *incipit*-ul unei narații rămâne esențial în surprinderea trăsăturii stilistice dominante a operei, în marcarea originalității ei; de aceea, *incipit*-ul se bucură de atenția specială a oricărui prozator.
Vezi EPILOG.

M.M.

INCLUS (SUBIECT ~)
În limbile care admit nexprimarea subiectului (numite, în lucrările generative*, tipul de limbi „pro*-drop"), desemnează subiectul neexprimat de pers. I și a II-a, deductibil din forma flexionară a verbului. Apare în limbi cu flexiune verbală bogată, verbul încorporând, prin fenomenul de acord*, și informația procurată de subiect. Subiectul inclus distinge, în cadrul limbilor romanice, româna, italiana, spaniola, portugheza de franceza actuală, unde exprimarea subiectului pronominal este obligatorie.

G.P.D.

INCOATIV,-Ă
1. Valoare a categoriei aspectului*, indicând începutul unui proces sau o acțiune pe punctul de a se realiza, valoare exprimată, de la o limbă la alta, afixal (prin sufixe*) sau lexical (prin perifraze verbale). Față de latină, unde exista un sufix verbal incoativ (-sc- din: *floresco, -ĕre* „a începe să înflorească"), în română, aspectul incoativ se realizează lexical prin verbe incoative (vezi 2). 2. **Verb ~** Clasă lexicală de verbe și, sub anumite aspecte și cu diferențe de la un verb la altul, clasă cu tratament gramatical aparte, exprimând, în relație cu alt verb, începutul unei acțiuni sau o acțiune pe punctul de a se realiza (vezi: **începe** *să lucreze,* **se apucă** *de lucrat,* **se pune** *pe plâns,* **prinde** *a râde;* **stă** *să cadă,* **dă** *să plece,* **trage** *să moară).* Grupul sintactic verb incoativ + verb principal prezintă diferite grade de sudură, suscitând discuții teoretice asupra naturii analizabile/neanalizabile (de predicat verbal compus*) a construcției.
Vezi (VERB DE) ASPECT; COMPUS$_3$.

G.P.D.

INCOMPATIBILITATE
În procesul combinării unităților lingvistice în vederea obținerii grupurilor mai largi, denumește imposibilitatea apariției împreună (deci a coocurenței*) a două unități aparținând aceluiași nivel, cele două unități excluzându-se reciproc din

combinații; este una dintre formele de manifestare a regulilor* și a restricțiilor* de combinare proprii fiecărui nivel lingvistic și fiecărei limbi. La nivelul morfemelor*, se poate vorbi în română, de ex., despre incompatibilitatea asocierii radicalilor verbali și a sufixelor diminutivale* sau a radicalilor nominali și a sufixelor temporale. La nivelul cuvintelor, se poate vorbi, de ex., despre incompatibilitatea combinării directe, în limba română actuală, a unui cuvânt aparținând clasei verbului cu un nominal subordonat în genitiv* sau a unui cuvânt din clasa substantivului cu un clitic în acuzativ*.
Vezi COMPATIBILITATE; RESTRICȚIE.

G.P.D.

INDEFINIT (ARTICOL ~)
Sin: *nehotărât**.

INDEPENDENT,-Ă (PROPOZIȚIE ~)
Tip de propoziție principală* care nu intră în relație sintactică cu nici o altă propoziție. Se caracterizează prin autonomie sintactică și de comunicare totală, reprezentând un enunț* de sine stătător. Un tip special de propoziție independentă îl constituie principalele incidente*. Se deosebește de propoziția coordonată* și de cea subordonată*, care, în cadrul frazei*, intră în relație cu altă propoziție.

G.P.D.

INDEXARE
Procedeu tehnic al modelelor și al metodelor formalizate, utilizat pentru interpretarea semantică a formativelor lexicale (cuvinte și afixe lexicale), fie în scopul dezambiguizării* acestora, atribuindu-li-se indici diferiți (1, 2, 3... sau i, j, k...) pentru fiecare „citire" nouă (vezi: *Ion studiază broasca*$_1$ vs. *Ion studiază broasca*$_2$ sau *un copil-aș*$_1$ *special* vs. *un frunt-aș*$_2$ *special*), fie în scopul legării, prin același indice, a anaforelor* și a pronominalelor* de acele cuvinte din frază care le procură referința (vezi COINDEXARE: *Ion*$_i$ *se*$_i$ *laudă; Ion*$_i$ *a spus că elevii lui*$_i$ *au reușit*). În GB* orice G(rup) N(ominal) este prevăzut cu un indice referențial (i, j, k), procedeu esențial pentru teoria legării* și cea a controlului*.

G.P.D.

INDICATIV (MOD ~)
Modul indicativ se subsumează categoriei gramaticale a modului*; alături de conjunctiv, condițional-optativ și imperativ face parte dintre modurile personale. Prin modul indicativ se exprimă – atât în propoziții principale, cât și în propoziții subordonate – o acțiune reală, sigură. Semnificația modală a indicativului se realizează în comunicare prin timpuri/paradigme verbale; în cadrul modului indicativ cronogeneza* timpurilor dezvoltă cea mai întinsă ramificație temporală, incluzând următoarele timpuri: *prezent**, *imperfect**, *perfect**, *viitor**, *viitor anterior*. Din punct de vedere structural, modul indicativ include în limba română timpuri sintetice*, continuate din limba latină *(prezent, imperfect, perfect simplu, mai mult ca perfect)*, și timpuri analitice*, dezvoltate din tendințe ale latinei târzii și din tendințe comune romanice *(perfect compus, viitor, viitor anterior)*.

C.C.

INDICATOR
1. ~ sintagmatic În gramatica generativă*, redă engl. *Phrase marker*, desemnând reprezentările, prin arbore* sau prin paranteze*, a structurilor de constituenți ale frazelor generate, fie ale celor produse în bază*, fie ale celor obținute prin transformări*. Indicatorul sintagmatic înregistrează relațiile structurale ierarhice dintre categorii* (vezi GUVERNARE). Indicatorul sintagmatic a primit, în diverse lucrări generative, forma (a) sau (b):

(a)

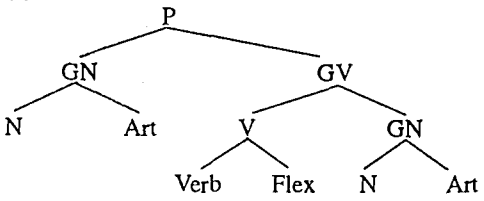

(b) $[_P\ [_{GN}$ N Art$]\ [_{GV}$ V Flex $[_{GN}$ N Art$]]]$

2. ~ al deixis-ului. În terminologia lui E. Benveniste, nume dat tuturor pronumelor de pers. I și a II-a, pronumelor și adjectivelor demonstrative, unor adverbe pronominale de loc și de timp, precum și mărcilor verbale temporale, a căror trăsătură comună este definirea lor prin raportare la situația* de comunicare. Benveniste numește toate aceste mărci și *indicatori de subiectivitate**, fiind mărci organizate în jurul

subiectului (al locutorului), considerat, în cadrul situației de comunicare, ca punct de reper (vezi DEIXIS). **3. ~ al forței ilocuționare.** Vezi ILOCUȚIONAR$_2$.

G.P.D.

INDICIAL, -Ă

Utilizat fie adjectival, în sintagma *marcă indicială*, fie ca substantiv: *indicial–e*, redă fr. *indiciel(s)*, engl. *Indexical(s)*; este sinonim cu *deictic* și cu *indicator al deixis-ului*. Vezi DEICTIC; INDICATOR$_2$.

G.P.D.

INDIRECT,-Ă

1. Complement/Obiect ~ Specie de complement necircumstanțial*, cerut de un centru* (cap) verbal, de un de adjectiv sau de o interjecție, căruia centrul (capul) îi impune o restricție de formă gramaticală: fie cazul dativ, fie construcția cu o anumită prepoziție și îi atribuie un rol* tematic (ex.: *trimit* **copiilor**, *bravo* **câștigărilor**; *depind* **de părinți**, *mă bizui* **pe tine**, *capabil* **de efort**, *dispus* **la compromis**). Aparține, ca și complementul direct*, determinanților conținuți în matricea/configurația* lexico-semantică a centrului, fiind unul dintre actanți* (sau argumente); deosebirea de complementul direct se reduce la natura formală a legăturii cu centrul, ceea ce are ca efect posibilitatea variației* libere între cele două complemente (vezi rom. *a ajuta* **cuiva / ~ pe cineva**; *a anunța* **cuiva** *ceva* / **~ pe cineva** *ceva; a nădăjdui* **ceva / ~ la ceva**) sau posibilitatea construcției cu un complement direct vs. complement indirect în limbi diferite pentru regente corespunzătoare (vezi rom. *a ierta* **pe cineva** vs. fr. *pardonner* **à qn.**; rom. *a întreba* **pe cineva** vs. fr. *demander* **à qn.**). În limbile care cunosc clitice* pronominale, se disting complementele indirecte realizate prin clitic cu formă de dativ de complementele indirecte realizate exclusiv prepozițional. Coocurența acestora, în ipostaza în care nu sunt coordonate, este unul dintre argumentele care permit interpretarea lor ca două poziții* sintactice distincte în raport cu centrul (vezi: **le** *vorbesc/citesc* **despre...**; **îi** *arde* **de...**; **i** *se căsună* **pe...**). • Ca și complementul direct, complementul indirect cunoaște, în unele dintre limbile care au clitice pronominale (este și cazul românei), fenomenul sintactic al dublării*, constând în reluarea* sau anticiparea* complementului indirect, exprimat prin substantiv, pronume (formă accentuată*, în cazul celui personal și reflexiv) și numeral, printr-o formă clitică de dativ (ex. $\mathbf{I}_i$*-am dat* **lui Ion**$_i$ *o carte* (anticipare); **Lui Ion**$_i$ $\mathbf{i}_i$*-am dat o carte* (reluare)). Regulile dublării sunt, ca și în cazul obiectului direct, de tip sintactic, și nu stilistic, dublarea fiind obligatorie în anumite condiții contextuale; în româna actuală, ea este obligatorie, de ex., în condițiile așezării unor complemente indirecte înaintea verbului (sunt neacceptate construcțiile: **copilului am dat o carte; *acestuia/căruia am dat o carte*). **2. Propoziție completivă ~** Propoziție necircumstanțială* corespunzătoare, la nivel frastic*, complementului indirect, constituind o realizare propozițională a acestuia. Se deosebesc net o propoziție completivă indirectă corespunzătoare complementului indirect în dativ și una corespunzătoare complementului indirect prepozițional, argument suplimentar pentru susținerea celor două poziții distincte (vezi 1). Propoziția completivă indirectă corespunzătoare dativului este o subordonată relativă*, introdusă printr-un relativ pronominal cu formă de dativ (ex.: *Dau* **cui cere**), și participă, ca și complementul, la fenomenul dublării prin clitic (ex.: $\mathbf{I}_i$*-am dat cartea* **(cui merită)**$_i$). Propoziția completivă indirectă corespunzătoare construcției prepoziționale admite același inventar de complementizatori* ca și completiva directă, distincția de aceasta neputându-se realiza la nivelul frazei, ci numai pe baza tipului de construcție care îi corespunde la nivelul propoziției (vezi: *mă tem* **să...**, unde propoziția conjuncțională corespunde unui complement prepozițional *mă tem* **de...**; *bucuroasă* **că...**, unde propoziția conjuncțională corespunde construcției prepoziționale *bucuroasă* **de...**; ambele propoziții ocupă poziția de complement indirect): **3. Stil/Vorbire ~** Vezi STIL$_{III}$. **4. Act de vorbire ~** Act ilocuționar* performat folosind nu indicatorii* specifici, ci indicatori ai altui tip de act. Vezi ILOCUȚIONAR$_2$.

G.P.D. (1-2); L.I.R. (4).

INDIVIDUALIZARE

Funcție semantică de restrângere a clasei indivizilor care au proprietatea exprimată de predicat la un individ (sau grup de indivizi) cunoscut, identificabil de către locutor și interlocutor (vezi DETERMINARE$_1$). Individualizarea se realizează prin mărci proprii fiecărei limbi: fie prin cuvinte

autonome, constituind clasa determinanților* demonstrativi și adjectivali posesivi, fie prin morfeme specializate ale categoriei gramaticale a determinării (clasa articolelor*, în limbile care cunosc articol; vezi ARTICOL; DETERMINARE$_2$), fie prin mărci sintactice, care adaugă la funcția de distingere a diverselor poziții sintactice și pe aceea semantică de individualizare (vezi, pentru română, funcția prepoziției pe din construcția obiectului direct sau funcția dublării* clitice a complementului direct).

G.P.D.

INERENT,-Ă

1. Trăsătură ~ a) În gramatica generativă*, trăsătură semantică internă a unui formativ lexical nedepinzând de context. Caracterizează clase de formative (vezi, pentru substantiv, trăsături ca: [± Animat], [± Uman], [± Abstract] etc.). Trăsătura inerentă intervine în regulile de subcategorizare* noncontextuală, asigurând rescrierea simbolurilor complexe* din clasa substantivului ca ansamblu de trăsături. Corespunde, în analiza componențială/semică (vezi ANALIZĂ$_7$), trăsăturilor semantice distinctive* (sau semelor*). b) În gramatica generativă, desemnează și trăsături sintactice ale formativelor lexicale din clasa V(erbului) sau a Adj(ectivului). Trăsătura inerentă intervine în regulile de subcategorizare contextuală, servind la analiza simbolurilor complexe din clasa verbului sau a adjectivului și la reprezentarea lor în lexicon*. Sunt, pentru V, trăsături ca: +[–OD], +[–OI], +[–OPrep], simbolurile indicând compatibilitatea verbului cu un obiect direct (OD), un obiect indirect (OI) sau un obiect prepozițional (OPrep), iar, pentru Adj, trăsături ca: +[–OI], +[–OPrep]. **2. Caz** ~ În GB*, caz abstract atribuit unui GN în D-Structură*, aflându-se simultan sub condiția marcării tematice* și a guvernării*; este, deci, cazul atribuit în condițiile în care capul* de grup guvernează numele, atribuindu-i, în același timp, și rolul tematic (vezi CAZI$_{IV}$).

G.P.D.

INERENȚĂ

În sintaxa limbii române, termen utilizat de unii autori pentru a denumi tipul de relație de interdependență* dintre subiect și predicat (vezi INTERDEPENDENȚĂ).

G.P.D.

INESIV

Caz cu valoare locativă nonorientată (vezi CAZ$_{III}$), exprimând interioritatea în raport cu un punct de reper. În română, ca și în celelalte limbi romanice, nu există un caz morfologic inesiv, ci numai unul în accepție localistă*, valoarea de inesiv exprimându-se fie prepozițional *(a locui* **în**, *a figura* **în**), fie prin forma altor cazuri morfologice (vezi nominativul din construcții ca: *mă doare* **gâtul, grădina** *abundă de fructe,* **butoiul** *conține apă).*

G.P.D.

INFECTUM

Termenul este utilizat în gramaticile limbii latine pentru a desemna valoarea aspectuală a timpurilor verbale care exprimă o acțiune durativă*; din punctul de vedere al formei, aceste timpuri sunt derivate, în general, din tema prezentului. Timpurile latinești grupate sub denumirea „infectum" sunt: prezent *(amo)*, imperfect *(amabam)*, viitor *(amabo)* (A. Meillet). Timpurile din categoria *infectum* se opun timpurilor din categoria *perfectum.* Vezi PERFECTUM.

C.C.

INFINITIV

Formă verbală nepersonală (fără variații de persoană și de număr) și nepredicativă (fără să atribuie autonomie de comunicare grupului constituit în jurul ei), inclusă de tradiția gramaticală printre modurile* verbale; denumește acțiunea sau starea și este alcătuită dintr-un radical verbal + un sufix (vezi, pentru româna actuală, sufixele: **-a, -ea, -e, -i, -î**). Infinitivul face parte dintre formele verbale cu trăsături d u b l e, de tip verbal și de tip nominal. a). Trăsăturile verbale constau în păstrarea integrală a disponibilităților combinatorii ale verbului, inclusiv combinarea cu cliticele* pronominale și selecția unui subiect propriu (vezi: *„Vine vremea de a pricepe* **omul** *ce-i bine și ce-i rău"* (Creangă); *„se face a* **o** *căuta* **de ou**" (Creangă), precum și în participarea cu forme distincte la opozițiile de diateză* (vezi: *(plăcerea de)* **a lăuda pe alții** / *de* **a se lăuda** / *de* **a fi lăudat**). b) Trăsăturile nominale constau în așezarea în pozițiile sintactice ale numelui, fie în cea de subiect, fie în cea de complement direct sau indirect, legătura față de centru realizându-se în oricare poziție prepozițional: prin **a**, precedat sau nu de altă prepoziție (ex.: *„vrednică* **a sta** *alături de noi"; „eram*

hotărât **de a spune**"). • Româna, în ansamblul limbilor romanice, ocupă o poziție aparte prin următoarele caracteristici: a) Și-a creat două forme de infinitiv, un infinit lung*, forma moștenită a infinitivului, care în româna actuală s-a substantivizat complet, primind mărcile de articulare și de caz ale substantivului, precum și vecinătatea unui adjectiv cu care se acordă (ex.: *rezultatele* **administrării provizorii** *a averii)*, și un infinitiv scurt*, formă mai târzie, creată în interiorul limbii române, având comportament dublu, verbal și nominal, dar neacceptând morfeme de caz și de articulare, nici determinanți de tip adjectival. b) Și-a creat, în afara mărcii sufixale, o marcă formală proprie; prepoziția **a** a dobândit o funcție specială, aceea de morfem liber* al infinitivului, ceea ce a permis să se vorbească, în cazul infinitivului românesc, pe de o parte, de un morfem discontinuu*: **a...a; a...ea** etc., iar, pe de alta, despre ambiguitatea* lui **a**, care funcționează simultan ca instrument* de relație (de legare) și ca afix morfologic. c) După model grecesc, în ambianța balcanică în care s-a dezvoltat, în română s-a manifestat tendința înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, ajungându-se ca cele două forme verbale: infinitivul și conjunctivul să aibă distribuție* și semnificație aproape identice. Înlocuirea prin conjunctiv a fost mai puternică în aria centrală și sudică, aria nordică fiind mai conservatoare. În româna actuală, coexistă două tipare de construcție: centru (verbal, adjectival, nominal) + infinitiv vs. centru + conjunctiv, folosirea primului tipar având, după regiune și după stilul funcțional în care apare, fie o explicație neologică (după model francez), fie explicația conservării unei structuri arhaice. • Ca parametru tipologic, româna manifestă o deosebită sensibilitate față de nominalizare, creându-și, în raport cu alte limbi, mai numeroase și mai variate forme intermediare între verb și nume, cu mărci diferite de nominalizare (morfologice și sintactice, în cazul infinitivului lung, numai sintactice, în cazul infinitivului scurt) și, implicit, cu grade diferite de nominalizare (vezi NOMINALIZARE).

G.P.D.

INFINITIVAL,-Ă

I. 1. Construcție ~ absolută Construcție cu infinitivul ca centru și cu o „escortă" de determinanți de tip verbal, inclusiv cu subiect propriu, izolată față de restul enunțului prin pauze (ex.: **Până a ajunge omul de rând la înțelegerea evenimentelor,** *va trece multă vreme)* (vezi ABSOLUT). **2. Construcție ~ relativă** Construcție cu distribuție* limitată la contextul verbelor *a avea* și *a fi* (impersonal), alcătuită dintr-un relativ* (pronominal sau adverbial) + infinitiv (neprecedat de marca **a**), apărând, în raport cu unul dintre cele două verbe regente, în poziție de obiect direct (ex.: *N-am* **ce face**; *N-are* **cu cine vorbi**; *N-am* **unde pleca**) sau de subiect (ex.: *Nu-i* **ce lucra**). **3. Acuzativ cu infinitiv; nominativ cu infinitiv** Construcții ale frazei latine de tip completiv (vezi 4), prima cu mare frecvență, cealaltă cu frecvență mai mică, în care subiectul infinitivului, diferit sau același cu al verbului predicat, stă în cazul acuzativ (respectiv, în nominativ) (vezi lat. *Miror* **te** *ad me nihil* **scribere** / mă mir că nu-mi scrii). • În română, tiparul de construcție s-a pierdut. Gramatica franceză înregistrează construcții ca: *J'entends* **les oiseaux chanter** *sau J'entends* **chanter les oiseaux**, cu subiectul infinitivului obligatoriu lexicalizat, interpretate drept continuatoare ale tiparului 3 de construcție, cu nominativul, și o construcție ca: *Je* **te** *fais* **partir**, care ar putea fi considerată drept continuatoare a tiparului cu acuzativul. **4. Completivă ~** În gramaticile generative*, sunt numite completive infinitivale construcțiile în care cel de al doilea verb, la infinitiv, are subiectul obligatoriu controlat (vezi CONTROL; EQUI) de subiectul sau de obiectul verbului regent. În română, unde infinitivul a fost puternic concurat de conjunctiv (vezi INFINITIV), construcțiile cu infinitiv, puțin numeroase, au subiectul infinitivului fie obligatoriu controlat și, deci, neexprimat, după regente modale* și de aspect (ex.: Ion_i *poate* [PRO_i *pleca*]; Ion_i *începe* [PRO_i *a învăța*]), fie necontrolat și deci obligatoriu lexicalizat (ex.: Ion_i *se teme* [*a nu* i_i *se întâmpla ceva*$_j$], unde controlul privește obiectul indirect, și nu subiectul, sau *N-apucă* el_i [*a veni primăvara*$_j$], unde nu se instituie nici un fel de control). **II. Transformare ~** Tip de transformare a gramaticii generative* standard care convertește o propoziție de sine stătătoare într-o completivă infinitivală, prin încastrarea* construcției infinitivale în poziția unui complement*, cu toate modificările sintactice pe care această încorporare le antrenează. În ipoteza lexicalistă*, în locul transformării infinitivale, completivele infinitivale sunt introduse din bază*.

G.P.D.

INFIX

Afix* inserat în interiorul radicalului, reprezentat de obicei de un singur sunet, o consoană nazală. Termenul de *infix* este utilizat destul de rar și, mai ales, cu referire la interpretarea istorică a unor faze mai vechi din evoluția limbilor. Infixele servesc pentru a deosebi diverse teme formate din aceeași rădăcină, de ex., în latină, prezentul *ru-m-po* „rup", perfectul *rup-i, ui-n-co* „învîng", perf. *uic-i, fra-n-go* „frâng", perf. *freg-i*. Infixele distrug unitatea rădăcinii (față de formele flexionare), făcând-o, uneori, de nerecunoscut; de aceea, formele cu infix dispar uneori: rom. *rup* (față de lat. *ru-mpo);* dar rom. *învîng* față de lat. *ui-n-co*. Unele infixe diferențiază tema verbală de cea nominală: lat. *iu-n-go* „unesc" a primit *n* și la perfect *(iu-***n***-xi)*, de unde rom. *ajung, ajunsei* față de subst. *jug*. Unii lingviști desemnează infixe și în franceză, cum ar fi *-r-* la viitorul verbelor.

A.B.V.

INFLUENȚĂ

Termen folosit în lingvistica mai veche pentru a desemna generic fenomenele de transfer* produse ca urmare a contactului* între anumite limbi. Discutarea influențelor exercitate asupra unei limbi presupune, de obicei, în afara analizei formelor de manifestare și a cronologiei inovațiilor* pe care le-au determinat, prezentarea detaliată a condițiilor extralingvistice* și a factorilor favorizanți specifici.

Vezi și ADSTRAT; ÎMPRUMUT; SUBSTRAT; SUPERSTRAT.

L.I.R.

INGAMBAMENT/ENJAMBEMENT

În versificație, neconcordanță între unitățile sintactice și cele metrice; scindare a unei unități lexico-sintactice prin dispunerea ei în versuri diferite: *Ciulindu-și urechile / prinde* **străvechile / rotiri,** *sus de* **tulbure / foc** *și de murmure* (Blaga). În istoria versificației, ingambamentul apare o dată cu sintaxa poetică mai complicată a poeziei moderne, în care versul* nu mai corespunde cu propoziția ori strofa* cu fraza; la finală de vers, se menține totuși o pauză în dicțiune, pe care o accentuează rima* (I. Funeriu). • Ingambamentul cunoaște grade diferite, având efect mai slab atunci când separă elemente cu oarecare independență sintactică (subiectul de predicat, de ex.) și efect mai puternic atunci când izolează grupuri formând o unitate sintactico-lexicală mai strânsă (atributul de substantivul determinat, complementul de verb, copula de numele predicativ, auxiliarul/pronumele reflexiv de verb, articolul/prepoziția de substantiv, conjuncțiile, negațiile, locuțiunile etc.): *Și din toate, singur* **eu / Nu-ndrăznesc** *s-o prind de mână* (Arghezi); **Redeșteptat-a** */ Titanica* **frunte** *a munților antici /* **Sunetul** *repede* (Macedonski); **Ca mine / Vei ispiti,** *la rându-ți, temutele destine* (Barbu); *Deșartă* **născocire /** *e vorba ce se țese; Vezi, orice amintire-***i /** *doar* **urma** *unor răni* (Blaga); **dar / Un roi de existențe** *din moartea mea* **răsar** (Barbu); *Și mici, ce bat o dată din două aripi,* **sub / Cămașe** (Pillat); *În lumina lunii, moale-***a / Unei nopți** *de Betleem* (Arghezi); *Închidem în noi* **un / Sfârșit** *sub armură* (Blaga). • Ingambamentul marchează în istoria poeziei o inovație care denotă eliberarea versificației moderne de formele tradiționale, având totodată implicații în apariția rimelor non-categoriale (vezi RIMĂ): *dacă / săracă, dar / răsar, departe-i / moarte* (Arghezi); *și / deslușI, doar / protozoar, ca mine / destine* (Barbu).

M.M.

INOVAȚIE

1. Unitate, trăsătură sau fenomen nou-apărute la un anumit nivel al structurii unei limbi (de ex., vocala [ă] în română față de latină; desinența *-uri* la pluralul substantivelor neutre; omonimia* dintre genitiv și dativ la substantivele feminine; desinența *-u* la pers. a III-a plural a imperfectului; palatalizarea* oclusivelor dentale în anumite graiuri dacoromâne etc.). Inovațiile se opun faptelor sau fenomenelor de conservare (vezi și ARHAISM). Lingvistica istorică își propune să determine cronologia* inovațiilor care apar în procesul evolutiv. Cercetările tradiționale de dialectologie îndeosebi definesc diversele varietăți teritoriale ale unei limbi printr-o proporție specifică a arhaismelor și inovațiilor. **2.** În lingvistica generală, ansamblu al modificărilor produse în structura oricărui idiom, ca urmare a acțiunii unor factori lingvistici și extralingvistici. Vezi CREATIVITATE; DINAMICĂ (A LIMBII); SCHIMBARE (LINGVISTICĂ).

L.I.R.

INSERȚIE

1. Regulă de ~ lexicală În gramatica generativă*, regulă care introduce formativele* lexicale, înlocuind un simbol complex* dintr-un șir* preter-

minal cu reprezentarea fonologică din lexicon* corespunzătoare acestui simbol. **2. Transformare de ~** În gramatica generativă, tip de transformare* de introducere, în indicatorii sintagmatici, a unor elemente care nu modifică semnificația construcției; vezi, de ex., inserția expletivelor* engl. *it* și *there*, elemente vide din punct de vedere semantic, dar necesare din rațiuni structurale, ocupând o poziție sintactică (cea de subiect) rămasă liberă (vezi EXPLETIV).

G.P.D.

INSISTENȚĂ

1. Adverb de ~ Clasă de semiadverbe* (sau de clitice* adverbiale) cu poziție fixă, proclitică*, având rolul de insistență pe lângă cuvântul principal (ex.: **Și** *el m-a înșelat;* **Nici** *el n-a venit;* **Chiar** *el a vrut).* **2. Procedee sintactice de ~** Procedee a căror utilizare are drept efect punerea în relief a unui component sau grup de componente dintr-o frază. În română, de ex., revine acest rol: a) anumitor tipare de construcție adversativă* (ex.: **Nu el, ci Ion** *a reușit să...;* **El, și nu Ion** *a reușit să...);* b) anumitor structuri ternare cu complement de excepție* sau cu propoziție de excepție (ex. *N-a venit* **nimeni altcineva decât**...); c) anumitor tipare de pronominalizare*, care dublează antecedentul* sau subsecventul (ex.: *Ion și prietenii lui,* **ei** *au făcut asta; Că am protestat,* **asta** *am făcut-o pentru tine);* d) anumitor tipare de construcții relative* „scindate", de tipul: **Ceea ce m-a speriat** *a fost febra mare,* în loc de *M-a speriat febra mare;* **Cel căruia i-am dat cartea** *a fost X,* în loc de *I-am dat cartea lui X,* la care se adaugă toate mijloacele sintactice și stilistice de punere în relief: inversiuni*, repetiții*, dislocări*, interogații* retorice, exclamații* retorice etc.

Vezi: EMFAZĂ; MISE EN RELIEF.

G.P.D.

INSTRUMENT (~ GRAMATICAL)

În terminologia gramaticală românească, marcă gramaticală (morfologică sau sintactică) provenind, la origine, dintr-un cuvânt autonom, care și-a pierdut, parțial, autonomia, abstractizându-se și, frecvent, gramaticalizându-se (vezi GRAMATICALIZARE); ajunge să funcționeze numai cu rol gramatical fie ca element conectiv*, asigurând marcarea diverselor relații sintactice (prepoziții și conjuncții), fie ca marcă a diverselor categorii* gramaticale (vezi auxiliarele* și mărcile analitice ale comparației*) și a funcțiilor sintactice (diverse prepoziții etc.). • După rolul pe care îl îndeplinesc, instrumentele se subîmpart în: instrumente morfologice, al căror rol este de marcare a diverselor categorii morfologice (vezi auxiliarele); instrumente sintactice, cu rol conectiv și de marcare a funcțiilor și a diverselor tipuri de propoziții (vezi mărcile interogației*, ale exclamației* etc.). Inventarul de instrumente gramaticale este diferit de la o limbă la alta și este în mișcare în interiorul aceleiași limbi, noi cuvinte fiind susceptibile de a parcurge procesul de gramaticalizare. Există instrumente gramaticale care încorporează simultan funcția de mărci morfologice și de mărci sintactice (vezi, pentru română, unde asemenea cazuri sunt frecvente, statutul ambiguu al formelor **să** (de la conjunctiv), **a** (de la infiitiv), **de** (de la supin) etc.). Instrumentele gramaticale corespund, terminologic, categoriilor funcționale* din GB* (vezi CATEGORIE); în terminologia structuralistă*, clasa instrumentelor morfologice corespunde morfemelor mobile (vezi MOBIL$_2$).

G.P.D.

INSTRUMENTAL,-Ă

1. Caz ~ a) Într-o concepție morfologică asupra cazului (vezi CAZ$_I$), caz prezent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (vezi, de ex., rusa), exprimând mijlocul de efectuare a acțiunii și realizându-se printr-o formă flexionară specifică (o desinență, de ex.); b) Într-o accepție semantică asupra cazului (vezi CAZ$_{II}$), rol* semantic îndeplinit de un nominal inanimat, care, în configurația* cazuală a verbelor „de acțiune"*, exprimă mijlocul folosit, voluntar sau involuntar, de către agent* pentru producerea acțiunii (ex.: *sparge fereastra* **cu mingea**, *lovește* **cu brațul**). Pentru unii autori, cazul instrumental apare și în configurația verbelor „psihologice"*, exprimând stimulul care declanșează reacția psihologică (ex.: **Zgomotul** *l-a speriat,* **Rușinea** *îl dezgustă).* Se actualizează fie ca nominal prepozițional *(Sparge fereastra* **cu mingea**), fie ca subiect (**Mingea** *a spart fereastra).* **2. Complement ~** În gramatica românească, specie de complement, considerată complement circumstanțial*, care determină un verb sau un adjectiv și exprimă mijlocul (fie lucru, instrument sau materie, fie ființă care servește drept intermediar, fie o

acțiune care asigură realizarea altei acțiuni; de ex., *scrie* **cu creionul**; *reușește* **prin părinți**; *reușește* **muncind**). Se exprimă prin nominal prepozițional sau prin gerunziu. **3. Propoziție completivă ~** În gramatica românească, specie de propoziție subordonată, considerată circumstanțială*, care corespunde, în planul frazei, complementului instrumental (vezi 2); corespondența cu complementul se manifestă formal, prin păstrarea, în vecinătatea pronumelui relativ care o introduce, a prepozițiilor din structura complementului *(Scrie* **cu ce** *găsește; Trăiește* **din ce** *poate)*. Aparține, ca tip de legătură sintactică, propozițiilor relative*.

G.P.D.

INSULĂ

1. În gramatica generativă* (J.R. Ross, 1967; N. Chomsky, 1982 și 1986; C. Dobrovie-Sorin, 1987 și 1993 etc.), tip de configurație structurală care nu permite extragerea elementelor componente prin reguli de deplasare*. Permutarea constituenților în context conduce la obținerea unor construcții agramaticale; de ex., permutarea pronumelui interogativ rom. *(pe) cine* în **Pe cine$_i$ cunoști femeia$_j$ care$_i$ e$_i$ a întâlnit e$_j$? – unde i, j* sunt indici de (co)referențialitate, iar *e* este simbolul unei categorii vide*. Prin conceptul de insulă se propune o interpretare teoretică, o ipoteză explicativă privind limitarea libertății de topică; din perspectiva unei teorii a gramaticii universale, se urmăresc aspecte ca: tipurile de insulă, restricțiile de deplasare a elementelor (non)referențiale, relative/interogative, cu statut de argument*/adjunct* etc., variația tipologică a limbilor în această privință. Corespunde termenilor engl. *island*, fr. *île*. **2. ~ lingvistică** Termen utilizat îndeosebi în cercetările de sociolingvistică*, pentru a face referire la situația idiomurilor* folosite de comunități* izolate în mod natural (dată fiind configurația spațiului geografic în care se află: insule, zone montane greu accesibile) sau, mai frecvent, de comunități plasate într-un mediu puternic aloglot* (în care se folosesc idiomuri neînrudite). În funcție de modul în care apar astfel de comunități, se distinge între insule *relicvă* și insule *de migrație*. Sub aspect lingvistic, insulele au un caracter conservator. Vezi, de exemplu, situația sardei sau chiar a dacoromânei în raport cu celelalte idiomuri romanice, ori situația dialectelor românești sud-dunărene în raport cu dacoromâna. Natura conservatoare a ariilor* izolate, în general, a fost, de fapt, anterior semnalată de cercetările de lingvistică spațială (vezi NEOLINGVISTICĂ).

C.S. (1); L.I.R. (2)

INTENSITATE

1. Semnificație a categoriei gramaticale a comparației*, termenii acestei categorii, cu excepția pozitivului*, exprimând gradul de intensitate a calității unui obiect sau a caracteristicii unui verb, fie prin comparație cu intensitatea aceleiași calități manifestate de alt obiect sau de același obiect în momente diferite (este cazul comparativului* și al superlativului* relativ), fie în mod absolut, în afara oricărei comparații (este cazul superlativului absolut); vezi COMPARAȚIE; GRADARE. **2. Accent de ~** Vezi ACCENT.

G.P.D.

INTENSIUNE

Concept logic utilizat în descrierea sensului*, care definește o clasă de obiecte printr-un ansamblu de proprietăți esențiale, definitorii; opus extensiunii*. „Canin" desemnează suma proprietăților prin care se numește un câine. Formularea logică a intensiunii este: C = proprietatea „canin", D = „clasa câinilor", iar definiția intensională ar fi: (x) (Cx = X (–D), adică „tot ceea ce este canin este un „câine". Intensiunea este conceptul sub incidența căruia cad toate „obiectele" care aparțin extensiunii* semnului. Intensiunea-concept nu face decât să aproximeze faptele direct observabile ale unui semn în raport cu obiectele. Intensiunea se poate preciza diferit în funcție de părțile de vorbire pe care le reprezită cuvintele. De ex., pentru substantive, intensiunea se încadrează în ceea ce logicienii numesc „concepte generale" (iar extensiunea este clasa obiectelor concrete): conceptul de „creion" poate fi considerat conceptul care corespunde definiției lexicografice a cuvântlui *creion*. Pentru semne individuale, ca pronumele *eu, tu,* intensiunea este conceptul individual „a avea persoana care rostește cuvântul **eu**"(iar extensiunea variază în raport cu fiecare situație concretă de comunicare). Sensul văzut ca intensiune/extensiune este o construcție teoretică; de aceea, poate, în relația lui cu alte concepte privind sensul cuvântului (vezi DENOTAȚIE) delimitarea nu e foarte precisă și variază după interpretări. Vezi HIPONIM.

A.B.V.

INTENSIV,-Ă

Tip de unitate suprasegmentală*, care caracterizează silaba (vezi și EXTENSIV). În română, accentul* de intensitate.

L.I.R.

INTENȚIE (~ COMUNICATIVĂ)

Aspect legat de psihologia comunicării, pe care îl iau în considerație cercetările de pragmatică* lingvistică. Intenția comunicativă determină forța ilocuționară a unui enunț*. Intențiile comunicative pot fi exprimate direct, cu sau fără acțiune redresivă (vezi POLITEȚE), sau indirect (vezi ACT DE VORBIRE; ILOCUȚIONAR). Posibilitatea exprimării directe a intențiilor comunictive este dată atât de existența în sistemul oricărei limbi a unor unități sau structuri care funcționează ca indicatori ai forței ilocuționare, cât și de existența unor indicatori non-verbali și/sau paraverbali ai acesteia. Exprimarea directă sau indirectă a intenției comunicative este condiționată situațional și reflectă competența* comunicativă a indivizilor.

L.I.R.

INTERACȚIUNE

Componentă specifică a comunicării* verbale. Spre deosebire de celelalte forme de comunicare, care sunt prin excelență acționale, comunicarea prin limbă presupune, în același timp, acțiunea individuală și interacțiunea. Orice activitate de enunțare* se bazează pe anticiparea reacției interlocutorului și, totodată, urmărește să orienteze această reacție într-o anumită direcție (vezi și STRATEGIE). Cazul tipic îl constituie conversația*, care nu reprezintă un produs structural similar frazei, ci este rezultat al unui proces continuu de negociere între indivizi care pot urmări obiective diferite și pot avea adesea interese divergente.

L.I.R.

INTERCALARE

Procedeu de introducere, în structura unui grup* sintactic, a unui component străin sau a unei secvențe de componente, având ca efect separarea și izolarea* elementelor strâns legate sintactic (vezi, de ex., intercalarea unei propoziții circumstanțiale sau a unei construcții absolute* în structura grupului subiect-predicat: *Copilul, când s-a trezit a doua zi, și-a amintit...; Copilul, văzând că nu este luat în seamă, s-a hotărât...).* Intercalarea apare fie ca efect al oralității* (vezi, de ex., fraza orală populară, unde întreruperea grupurilor sintactice este dictată de o ordine afectivă și emotivă a evenimentelor sau stimulată de replicile interlocutorului), fie ca efect al unei organizări sintactice elaborate (vezi fraza amplă cultă, unde întreruperile sunt căutate și controlate în ansamblul construcției).

G.P.D.

INTERDEPENDENȚĂ

1. În sintaxa românească, tipul de relație* sintactică dintre subiect și predicat, caracterizat, în construcțiile în care verbul admite un subiect, prin coocurența obligatorie a celor doi constituenți, iar, formal, prin restricții bilaterale: subiectul impune predicatului acordul*, iar predicatul impune subiectului forma cazului nominativ; sinonim *inerență*. 2. În glosematică*, funcție între constante, adică între funcționale* care contractează raporturi de reciprocitate, primul termen constituind o condiție necesară pentru al doilea și invers. Interdependența se numește diferit, după cum se realizează între termenii sistemului*, antrenând relații de tip paradigmatic*, sau între termenii procesului*, antrenând relații de tip sintagmatic*: *complementaritate**, pentru sistem, vs. *solidaritate**, pentru proces. De ex., relația dintre singular și plural, în limbile care cunosc categoria numărului*, este de complementaritate, iar relația dintre un verb tranzitiv* și complementul lui direct* este de solidaritate.

G.P.D.

INTERDIALECT

Formă intermediară de comunicare, situată între aspectul literar și aspectul regional al unei limbi. Interdialectul este rezultat al raportării empirice a trăsăturilor graiului* local, folosit curent de vorbitori, la cele ale limbii literare și ale altor graiuri, cu care aceștia vin în contact în condițiile vieții moderne. Consecința acestui fapt este eliminarea (parțială și treptată) a particularităților marcate ca regionale (de ex., palatalizarea* labialelor, fonetismul [ʤ] în loc de [z], anumite cuvinte: *hârb* „ciob", *colb* „praf", *păli* „lovi", *paor* „țăran", *farbă* „culoare" etc.) și păstrarea acelora folosite pe o arie mai largă (de ex., trecerea vocalelor palatale în seria centrală după consoanele dure [ș, j, ț, (ʤ), s, z, r]), paralel cu pă-

trunderea unui număr variabil de forme din limba literară. Conceptul a fost introdus de B. Cazacu, care distinge în procesul nivelării diferențelor dialectale două etape succesive: cea în care dialectul capătă o coloratură literară, caracterizată prin prepondența trăsăturilor dialectale, și cea în care limba literară capătă o coloratură dialectală, caracterizată prin preponderența trăsăturilor literare în formele regionale de comunicare.

L.I.R.

INTERDICȚIE DE VOCABULAR

Vezi TABÚ.

INTERFERENȚĂ

Abatere de la normele uneia dintre limbile în contact*, prin introducerea unor particularități din cealaltă limbă. Introducerea de elemente străine în sistemul unei limbi are ca efect unele reamenajări locale ale acestuia (de ex., împrumuturi* lexicale ori de sunete) sau o reorganizare mai amplă, implicând modificări ale întregului ansamblu de opoziții*. În cazul bilingvismului*, influențele dintre limba maternă și cea învățată sunt reciproce, ponderea lor relativă depinzând de tipul de bilingvism și de etapa bilingvismului. În cazul învățării unei limbi străine, la școală sau individual, interferența se produce dinspre limba bază (maternă) spre limba țintă (în curs de învățare), constituind o sursă importantă de erori* (vezi și ANALIZĂ (CONTRASTIVĂ)); conceptul de interferență se suprapune cu acela de transfer* negativ. Analiza contrastivă a limbilor în contact permite – prin determinarea aspectelor structurale divergente – predicția posibilităților de interferență. Acestea nu sunt însă actualizate în mod obligatoriu, pentru că fenomenele de interferență sunt condiționate nu numai de factori structurali, ci și de factori extralingvistici*, legați de cadrul socio-cultural și psihologic al contactului.

L.I.R.

INTERFIX

Porțiune dintr-un derivat* care nu intră nici în temă*, nici în sufix*, cum ar fi elementul *-ur-* din *colț-ur-os* sau *-ul-* din *om-ul-eț*. Interfixul nu se identifică suficient de bine cu un sufix independent și precede sufixul imediat următor. Nu toți lingviștii consideră acest termen operativ.

A.B.V.

INTERJECȚIE

Cuvânt invariabil, izolat, care, de regulă, nu are funcție sintactică în propoziție și care exprimă o reacție afectivă intensă. Aproape lipsită de conținut semantic, interjecția prezintă intonații diferite pe care le conferă vorbitorul pentru a exprima aprobarea, mirarea, îndoiala, furia, ironia, insistența, chemarea etc. Din punctul de vedere al extensiunii sonore, interjecțiile sunt, de obicei, scurte. Frecvent, se constată prezența unei vocale în centrul complexului sonor; rare sunt situațiile când interjecția este construită numai dintr-un grup consonantic conținând o consoană lichidă forte *(brr! prrr!)*. Majoritatea interjecțiilor nu sunt decompozabile în unități semnificative; unele sunt aparent analizabile, dar în frază ele sunt forme fixe (locuțiuni*), în care semnificația particulară a cuvintelor a dispărut *(doamne Dumnezeule, da' de unde!)*. Interjecția nu are o topică fixă; ea poate întrerupe enunțul în orice punct, fiind marcată numai prin pauză și intonație, iar grafic prin virgulă. În general, se recunoaște că o interjecție poate ea însăși exprima un enunț. În limba română, a apărut tendința de a dezvolta o serie de interjecții predicative. Predicativitatea lor este evidențiată de faptul că admit determinanți proprii verbului (vezi COMPLEMENT DIRECT) și că au autonomie comunicativă: *Iată* **mașina!**, *Iată* **că vine!** Interjecțiile sunt elemente de vorbire directă, care apar în enunț alături de vocative sau imperative; în limba română, prin analogie cu formele de imperativ, câteva interjecții au dezvoltat opoziția pers. a II-a sg./pers. a II-a pl.: *haide/haideți*. Din punct de vedere grafic, ele sunt marcate prin virgulă și semnul exclamării.

C.C.

INTERLOCUTOR

Participant la o conversație*, care primește și decodează mesajele* provenite de la un emițător*, asumându-și ulterior el însuși acest rol. Vezi și DESTINATAR; RECEPTOR; COLOCUTOR.

L.I.R.

INTERLUDIU

Secvență de unități fonetice care nu poate fi interpretată ca succesiune de tipul segment final + segment inițial. De ex., în română, grupul consonantic *rstn* reprezintă un interludiu, întrucât nici o segmentare *(r + stn; rs + tn; rst + n)* nu conduce la obținerea unor segmente finale și/sau inițiale posibile.

L.I.R.

INTERN

1. Complement ~ Complement direct pe lângă verbe folosite curent ca intranzitive*, repetând, formal, radicalul* verbului și, semantic, conținutul acestuia (ex.: *visează* **un vis**; *plânge* **un plâns** *ușor*). **2. Subiect** ~ Subiect pe lângă verbe impersonale, folosite curent fără subiect, având același radical cu al verbului și exprimând conținutul sau rezultatul acțiunii (ex.: *Plouă* **o ploaie** *măruntă; ninge* **o ninsoare** *pufoasă*). **3. Argument** ~ În GB*, argumentul reprezentat sintactic prin complemente, opus subiectului (vezi ARGUMENT).

G.P.D.

INTEROGATIV,-Ă

1. Propoziție/Frază ~ (sau **enunț** ~) Într-o clasificare a propozițiilor (sau a enunțurilor) după modul* de comunicare instituit de locutor, tip de enunț (sau de propoziție) orientat spre interlocutor prin care se cer informații; se distinge de propoziția asertivă* (sau declarativă*), de cea imperativă*, iar, după unii autori, și de cea exclamativă*. • S-au propus diverse criterii de clasificare a propozițiilor interogative: a) interogative *totale* vs. *parțiale*, după cum este chestionată întreaga propoziție, prin nucleul ei verbal, sau este chestionat orice alt constituent în afara centrului verbal. Cele două tipuri, prezente în limbi dintre cele mai diferite, sunt marcate deosebit de la o limbă la alta și marcate diferit între ele. În română, de ex., interogativa totală se marchează, aproape exclusiv, printr-un contur intonațional specific ascendent (ex.: *Vei veni?)*, în timp ce interogativa parțială se marchează, în afara unor trăsături de intonație, prin cuvinte interogative (vezi 2 (b); ex.: **Cine** *va veni?;* **Ce** *vei face?;* **Cum** *vei proceda?).* b) propoziții interogative *directe* vs. *indirecte*, după cum întrebarea este orientată spre interlocutor sau este reprodusă, prin subordonarea (sau încastrarea*) față de regente din clasa verbelor „de întrebare", față de regente din clasa verbelor „dubitandi", precum și a substantivelor sau a adjectivelor derivate de la acestea. Mărcile interogativelor indirecte sunt diferite după tipul de interogativă totală sau parțială transpus în subordonare. Astfel, în română, *dacă* este marca unei interogative totale transpuse în vorbire indirectă (ex.: *El întreabă* **dacă** *vom reuși)*, în timp ce interogativele parțiale păstrează mărcile interogației directe (cuvintele interogative), devenite contextual mărci relative (ex.: *El întreabă* **cine** *va reuși și* **cum** *se va reuși).* c). Există categorii intermediare, sincretice*, având, simultan, caracteristici de propoziții asertive și de interogative; este cazul interogativelor retorice (vezi INTEROGAȚIE RETORICĂ), cu formă interogativă, dar conținut asertiv (ex.: *Nu știai că examenul începe la ora 8 fix?).* d) Există categorii intermediare, deviante, între interogativele directe și cele indirecte, cu grade și intenții diferite de deviere, de la interogative directe legate*, puternic marcate neliterar* (ex.: *El m-a întrebat* că **unde** *pleci)*, până la tiparul elaborat, prezent în stilul artistic*, al interogativelor din stilul indirect liber (vezi $STIL_{III}$). **2. Cuvânt** ~ Cuvinte din clasa pronumelor, a adjectivelor pronominale, a adverbelor (unele pronominale, altele nepronominale) așezate, de regulă, la începutul propoziției/frazei interogative și având funcția de marcă* interogativă. • Inventarul de cuvinte interogative, natura lor, ca și caracterul obligatoriu/facultativ diferă de la o limbă la alta și de la un tip de interogație la altul. În română, de ex., se disting două categorii de cuvinte interogative: a) adverbe și locuțiuni adverbiale nepronominale, însoțind facultativ o interogativă totală sau parțială, fără a se include în organizarea ei sintactică (vezi statutul adverbului *oare* sau al adverbului arhaic *au: (Oare) vor veni?; (Oare) cine va câștiga);* b) pronume, adjective pronominale și adverbe pronominale însoțind obligatoriu o interogativă parțială și îndeplinind o dublă funcție: de marcă interogativă și de component în organizarea sintactică a propoziției principale interogative (vezi funcția de subiect în: **Cine** *va veni?*, de complement direct în: **Pe cine** *ai întâlnit?*, de atribut în: **Ce** *carte ai cumpărat?*, de circumstanțial în: **Cum** *vei proceda?* etc.); mai rar, cuvântul interogativ se include sintactic în organizarea subordonatei, situație rezultând dintr-o „deplasare*" de component din subordonată în regentă (vezi ÎMPLETIRE) (ex.: **Pe cine** *ai reușit să anunți?).* Pot apărea simultan și două cuvinte interogative din clasa (b), în cazul interogației *duble* (ex.: **Cum și pentru ce** *se face asta?).* **3. Act (de limbaj)** ~ În teoria actelor* de limbaj, cei mai mulți pragmaticieni (vezi Searle, Bach și Harnish) includ actul *interogativ* în tipul mai larg de acte *directive** (vezi ILOCUȚIONAR). În concepția lui Vendler,

însă, actul *interogativ* constituie un act de sine stătător, separându-se *directivele* în *interogative* și *exercitive*, primele specializate, ca valoare ilocuționară, pentru transmiterea „întrebărilor", iar celelalte, pentru transmiterea unui „ordin", a unei „comenzi".

G.P.D.

INTEROGAȚIE

1. Sin.: *propoziție/construcție interogativă;* vezi INTEROGATIV. **2. Semn de ~ (semnul întrebării)** [?] Semn de punctuație*. În româna contemporană standard este marca grafică a intonației interogative, de regulă după (grupuri de) cuvinte, propoziții, fraze cu statut de întrebări directe: *Ce*[?] *ai pleșuvit*[?] (C. Negruzzi); *Cine e de vină că iei fumurile dumitale drept realitate*[?] (Camil Petrescu). Urmat (mai rar precedat) de semnul de exclamație* după secvențe interogative-exclamative: *Să le scriu, cum cere lumea, vr'o istorie pe apă* [?!] (Eminescu). Înainte de semnul întrebării nu se lasă pauză albă*: **3. ~ retorică** Figură* de stil/tip de frază realizată sub forma unei (serii de) întrebări adresate cititorului ori unui virtual auditoriu: **Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?** / Până când, în sfârșit, vei abuza, Catilina, de răbdarea noastră? (Cicero). Intonația* interogativă se utilizează în interogația retorică doar cu valoare emfatică, deoarece întrebarea nu este reală și nu presupune răspuns, ci constituie doar o formă de persuasiune prin care se afirmă puternic; prin această funcție de insistență, interogația retorică se apropie de exclamație: *Aflându-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul Ioan-Vodă*, **Petru cel Șchiop avu el inima de a imita pe predecesorul său? Chemă, oare, la arme pe toți fiii țării? Stete oare în fruntea vitejilor? Zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? Umplu lumea de fala izbânzilor sale și pe păgâni de teroare?...** *nu: el își strânse catrafusele și plecă în Germanial* (Hasdeu). Interogația retorică se poate realiza în formulări afirmative (vezi mai sus) sau negative; interogațiile negative posedă un grad mai ridicat de expresivitate*, întrucât îmbină intonația interogativă (cu sens afirmativ) și formularea negativă (cu sens contextual, de asemenea negativ): *Celui qui fit vos yeux* **ne verra point vos crimes?** (Racine); **Cine,** *privind starea prezentă a românilor* **nu s-a simțit pătruns de durere? Pentru ce această adormire? Istoria strămbunilor, bogată de suveniri glorioase, nu-i deșteaptă?** (Bălcescu). Vezi EMFAZĂ; EXCLAMAȚIE.

C.S. (1-2); M.M. (3).

INTERTEXTUALITATE

Proprietate a textului* (literar) de a fi legat (deliberat sau nu) de alte texte anterioare, aparținând unor autori precedenți. Conceptul datează de la Formaliștii ruși (vezi FORMALISM); M. Bahtin este acela care a adus în discuție posibilitatea unui text de a fi interpretat în mai multe „chei", atunci când a analizat caracterul *polifonic* al romanului lui Dostoievski. Noțiunea a fost preluată de naratologia franceză contemporană și situată la baza conceptului de intertextualitate (Julia Kristeva, R. Barthes, G. Genette). Julia Kristeva o definește astfel: „Vom numi *intertextualitate* această interacțiune textuală care se produce în interiorul unui singur text. Pentru subiectul cunoscător, intertextualitatea este o noțiune care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea". Fiecare text devine, astfel, rezultatul virtual al asamblării (transformate) a unei secvențe de coduri extrase din diverse alte texte. Kristeva a analizat în acest mod romanul francez din sec. al XV-lea, considerat drept un *intertext* rezultând din transformarea mai multor coduri (aparent eterogene); scolastica, poezia de curte, literatura orală publicitară a orașului medieval, carnavalul etc. În sens *larg*, intertextualitatea poate fi deci interpretată ca o relație a fiecărui text – enunț* cu alte texte, pe care le absoarbe și le transformă, în ansamblul aceleiași culturi literare; astfel definită, intertextualitatea este preluarea și transformarea în interiorul unui text a altor texte, înțelese într-o accepție extinsă (tipuri de texte, texte concrete ori fragmente de texte); în această perpectivă, intertextualitatea reprezintă un principiu de funcționare a oricărui text. În sens *restrâns*, intertextualitatea presupune o preluare directă în text a unui (fragment de) enunț aparținând unui alt text și autor, „prezența efectivă a unui text în altul" (Genette). De ex., în versurile: *Mărturisesc. Am scris totul / În beții, lupanare.* **Sunt Mațe-Fripte. / Privesc la comédie,** *plâng.* **/ Curat murdar. Căldură mare** (I. Stratan), se poate recunoaște o tehnică a citatului fragmentar – formă de intertextualitate – din replicile unor personaje ale comediilor lui I.L. Caragiale, *O noapte furtu-*

noasă și *O scrisoare pierdută*, alături de titlul unei schițe de același autor. • Există câteva situații în care relația de intertextualitate (în sensul său strict) este evidentă în textul literar (E. Vasiliu): a) *parodia:* un text parodic nu poate fi înțeles fără cunoașterea textului parodiat; relații de tip parodic există și în muzică; b) *pastișa:* formă mimetică apropiată de parodie, care se întâlnește de asemenea în afara textului literar, în muzică ori în artele plastice; c) *tema cu variațiuni* din limbajul muzical, care are reflexe și în literatură (vezi I.L. Caragiale, *Temă și variațiuni)* sau în artele plastice; d) *citatul:* procedeu prin care o porțiune dintr-un text T' este reprodusă în textul T; citatul are prezență autonomă în textul în care este reprodus, deoarece își aduce propria cantitate de informație sub formă de fragment independent; are însă și valoare de evocare a unui personaj/unei situații cu care poate fi pus în legătură; de ex., dacă se formulează într-o replică proprie sau într-un text fragmentul de enunț *aveți puțintică răbdare*, funcția acestuia va fi conotativă*, nu de pură informație autonomă, cu condiția ca receptorul/lectorul să posede o cultură medie, necesară pentru a recunoaște aluzia literară la Trahanache, personajul din piesa *O scrisoare pierdută;* nici citatul nu este specific textului literar, el existând și în limbajul muzical (vezi, de ex., citările din folclor, mai mult sau mai puțin prelucrate, în operele lui G. Enescu ori I. Stravinski). În sensul lărgit al termenului, relația de intertextualitate este mai puțin evidentă (E. Vasiliu); în această situație, conceptul acoperă: a) *filiațiile de teme/motive sau procedee de stil* între un scriitori ori curent literar și altul; b) *asocierile/disocierile* stabilite de *literatura comparată* sau de *istoria literară* propriu-zisă, în măsura în care studiază aceleași continuități culturale; c) *învățarea unei limbi*, în special a limbii materne, interpretabilă ca formă de intertextualitate întrucât se realizează în urma contactului cu alte persoane din propriul mediu socio-cultural, de la care se copiază anumite scheme de comunicare, structuri morfo-sintactice, sensuri, forme frazeologice etc. • Intertextualitatea se realizează uneori ca aluzie* culturală (vezi ALUZIE); numai faptul că anumite (fragmente de) enunț sunt fixate în memoria publică le face să fie recunoscute ca *intertext. Titlul* unei opere poate fi încadrat în această subdiviziune a intertextualității (Rodica Mihăilă), acesta fiind uneori interpretabil ca aluzie la un tezaur cultural existent în posesia receptorului, realizat ca intertext sub forme diferite ca structură și extensie textuală: a) *reproducere propriu-zisă* (de ex., Th. Mann, în *Doctor Faustus*, preia titlul legendei medievale și al operei lui Goethe, *Faust;* L. Blaga, în *Meșterul Manole* – titlul legendei populare; Camil Petrescu, în *Patul lui Procust*, sau Tennesee Williams, în *Orfeu în infern* – miturile antice; romanul lui J. Steinbeck, *Iarna vrajbei noastre* trimite la primul vers din piesa lui Shakespeare, *Richard al III-lea* etc.; b) *deformare – imitație parțială:* titlul operei lui Balzac *Comedia umană* cuprinde o evidentă aluzie la *Divina comedie* a lui Dante; c) *reproducere – transfer:* titlul romanului *Toți oamenii sunt muritori* de Simone de Beauvoir cuprinde o aluzie la celebrul silogism* din logică; articolul critic al lui Șt. Aug. Doinaș intitulat *Borges sau gâlceava cărturarului cu lumea* trimite la opera lui D. Cantemir *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea.*

M.M.

INTERVENȚIE

Termen generic, folosit pentru a desemna fiecare dintre contribuțiile conversaționale ale emițătorilor* (vezi și MIȘCARE). Orice conversație* se desfășoară sub forma unei succesiuni de intervenții ale unor emițători diferiți. Indiferent de dimensiunile intervențiilor (care pot fi constituite din cuvinte izolate, propoziții sau fraze, structuri transfrastice și chiar tăceri*), în structura acestora apar adesea elemente care fac predictabilă încheierea lor și deci creează posibilitatea transferului rolului de emițător (de ex., vocative, interjecții, adverbe și locuțiuni adverbiale ca *gata, în sfârșit, în fine* etc., construcții interogative, unele repetiții). Intervenția în curs și cea imediat următoare definesc nivelul local al organizării conversației.

L.I.R.

INTONAȚIE

Variație de înălțime a tonului* în rostirea unui enunț*; unitate suprasegmentală* extensivă*. Intonația dă melodia enunțului, transmițând anumite informații gramaticale (tipul de enunț în funcție de scopul comunicării: declarativ, interogativ, exclamativ), dar și semnificații de tip conotativ, legate de starea afectivă a emițătorului*, atitudinea și intențiile comunicative ale acestuia.

Intonația are o funcție distinctivă (cf. *Pleacă acasă* – asertiune; *Pleacă acasă?* – întrebare; *Pleacă acasă!* – ordin). Conturul intonațional al unui enunț poate fi descris comparând tonul cu care este pronunțat ultimul cuvânt cu tonul silabei proeminente (silaba în a cărei rostire se produce o ridicare a tonului) din enunțul considerat. Se disting astfel trei tipuri de bază de contururi intonaționale: NEUTRU – ultima silabă e pronunțată pe același ton cu silaba proeminentă (→); ASCENDENT – ultima silabă e pronunțată pe un ton mai ridicat decât silaba proeminentă (↑); DESCENDENT – ultima silabă e pronunțată pe un ton mai scăzut decât silaba proeminentă (↓). Intonația este specifică fiecărei limbi. În română, conturul ascendent caracterizează, de obicei, enunțurile interogative care nu conțin pronume sau adverbe relative *(Ai fost la școală?)*, iar conturul descendent poate fi identificat în cazul enunțurilor declarative *(Ai fost la școală.)*. Conturul ascendent este prezent și la sfârșitul unor sintagme*, în funcție de semnificația pe care emițătorul intenționează să o dea unui enunț *(I-am dat* **Mariei** *o carte* („nu altcuiva") vs. *I-am dat Mariei* **o carte** („nu altceva")). Dacă enunțurile au structura unor fraze, conturul ascendent poate caracteriza deopotrivă regentele și subordonatele *(Mă duc la* **munte** */ când sunt în vacanță; Când sunt în* **vacanță**, */ mă duc la munte)*.

L.I.R.

INTRANZITIV

1. Verb ~ Clasă sintactică de verbe caracterizată prin imposibilitatea construcției cu un nominal căruia să-i impună direct (neprepozițional) cazul acuzativ și funcția de complement direct. • Pentru română, testul sintactic al apartenenței verbelor la clasa intranzitivelor este neacceptarea cliticelor* pronominale cu formă de acuzativ; fac excepție cliticele reflexive, care pot apărea și în ipostaza de formanți obligatorii, precum și o cu valoare neutră, care nu ocupă o poziție sintactică (vezi $REFLEXIV_4$; $NEUTRU_{IV}$). În română, fac parte din clasa intranzitivelor unele verbe de „mișcare", toate verbele copulative*, dar și alte verbe, reflexive obligatorii (vezi: *a se întâmpla, a se gândi, a se sinchisi)* sau nereflexive *(a aparține, a corespunde, a sta)*. • În sintaxa clasică, există o partiție binară a verbelor, verbele intranzitive opunându-se celor tranzitive*. În lucrările moderne, se acceptă o clasificare tripartită, deosebindu-se, în afara celor tranzitive, două clase de verbe intranzitive: verbe intranzitive neergative* și verbe intranzitive ergative* (sau neacuzative). Prima subclasă este a verbelor intranzitive agentive*; a doua este reprezentată de verbele care așază pacientul*, singurul argument actualizat în construcțiile în discuție, în poziția subiectului, fără ca verbul să fie pasiv* (ex., pentru română: *Profitul scade, Febra crește, Furunculul sparge, Mașina se oprește)* (vezi (VERB) ERGATIV; NEERGATIV). **2. Predicat ~** În semantica logică, predicat* construit cu un singur argument* (sau cu „un singur loc"); se opune predicatelor tranzitive (sau cu „două locuri"), care primesc două argumente, indiferent de natura sintactică a acestora. Din această perspectivă, pot fi intranzitive, în afară de predicatele verbale (vezi I), și cele adjectivale sau nominale, în cazul în care admit un singur argument: *(om) frumos, inteligent; (Ion este) profesor, medic.*

G.P.D.

INTRANZITIVITATE

Caracteristică sintactică a unor verbe sau a unor forme verbale care le face inapte de a cere numelui cu care se combină cazul acuzativ și funcția de complement direct*; se opune *tranzitivității**. Intranzitivitatea este fie o caracteristică inerentă a unei clase de verbe (vezi (VERB) INTRANZITIV), fie o caracteristică impusă contextual de particularitățile anumitor forme verbale (formele pasive*, de ex., dobândesc contextual caracteristica intranzitivității).

G.P.D.

INVARIABIL,-Ă

În limbile cu flexiune*, clase de cuvinte (sau părți de vorbire*) lipsite integral de flexiune; termenul desemnează și unele cuvinte lipsite de flexiune, dar aparținând unor clase care, în ansamblul lor, sunt flexibile; intră în corelație cu *variabil/flexibil**. În română, de ex., sunt invariabile cuvintele aparținând clasei prepozițiilor*, a conjuncțiilor*, a adverbelor*, a interjecțiilor*; izolat, pot fi invariabile unele adjective (ex.: *gata, așa, asemenea: om gata de plecare; așa/asemenea om)*, unele substantive (ex.: *pui, ochi, nume)*, unele pronume (ex.: *ce, ceva, nimic)*.

G.P.D.

INVARIANTĂ

În structuralism*, unde se face distincția între limbă și vorbire*, sau, altfel spus, între sistem* și realizările lui, invarianta reprezintă orice unitate lingvistică de la nivelul sistemului; invarianta este concepută ca o clasă de variante*, deci ca o unitate abstractă, a cărei prezență nu este direct observabilă, ci este intuită din manifestări și caracteristici ale variantelor. Fiecare nivel lingvistic are invariante și variante proprii: fonemul*, în raport cu realizările numite alofone*, pentru nivelul fonologic; morfemul*, în raport cu realizările numite alomorfe*, pentru nivelul morfologic; lexemul*, în raport cu alolexemele, pentru nivelul lexical; configurația* sintactică, în raport cu realizările ei, pentru nivelul sintactic etc. La stabilirea inventarului de invariante propriu fiecărui nivel lingvistic și fiecărei limbi, se ajunge prin operații succesive de abstractizare, cunoscute sub numele de *reducție a variantelor* (vezi ALOFON; ALOMORF). În raport cu domeniul variantelor, continuu* și nelimitat (nenumărabil), domeniul invariantelor este discontinuu* și limitat. Vezi VARIANTĂ.

G.P.D.

INVERSIUNE

1. Procedeu sintactic de schimbare a topicii* obiective a unui component sau a unui grup sintactic subordonat în raport cu regentul, componentul inversat primind, concomitent, și accentul* de intensitate. • Se disting două feluri de inversiune: a) o simplă modificare de topică fără consecințe asupra relațiilor sintactice, ca în cazurile frecvente de antepunere* a adjectivului calificativ (ex. **mândrul** *ciobănel;* vezi și 2); b) o inversiune care afectează ordinea structurală a componentelor, antrenând modificări de relații, ca în tipare sintactice de tipul: „**nebuna** *de mătușa Măioară*", „**un drăguț** *de biciușor*" (Creangă), unde adjectivul inversat devine regent substantivizat; „*o brumă pe pereți* **de trei palme** *de groasă*", „*crudă și* **până la brâu** *de înaltă*" (Creangă), unde determinanții cantitativi și graduali ai adjectivului sunt inversați, reorganizându-se întreaga structură sintactică; *Am terminat școala* **când aveam douăzeci de ani**, construcție numită „când invers", rezultând din inversarea raportului temporal și având ca efect neconcordanța dintre relațiile sintactice și cele logice. **2.** În retorică, figură* sintactică realizată prin antepunerea determinării cu valoare de epitet* în grupul nominal*/verbal*; formă particulară de dislocare*, în care schimbarea ordinii se produce – în limba română – de la dreapta la stânga; vezi și ANASTROFĂ, cu care inversiunea este identificată de unele dicționare. În accepție lărgită, inversiunea cuprinde nu numai antepunerea, ci și separarea unităților strict legate sintactic, ca și inversarea ordinii propozițiilor care apar în frază anticipat față de locul lor normal; vezi DISLOCARE; HIPERBAT. • Formă de ambiguizare (vezi AMBIGUITATE) sintactică a textului, inversiunea se poate realiza prin: a) antepunerea atributului adjectival/substantival față de numele determinat: **Ale turnurilor umbre** *peste unde stau culcate* (Alexandrescu); **A tâmplei umbră** *din* **străine seri** (Barbu); b) antepunerea complementului direct/indirect/circumstanțial față de verbul determinat: *...dă și tu altceva mai bun la iveală, căci eu* **atâta m-am priceput** *și* **atâta am făcut** (Creangă); **Norilor** *copacii* **le urzesc** *brocarte* (Arghezi); *La nava ta se cade* **pe brânci** *ca să mă-nchin* (Barbu); c) antepunerea numelui predicativ față de verbul copulativ sau inversarea elementelor componente ale predicatului verbal: *Nici orologiul turlei nu știe ceasu-***i cât** (Arghezi) *Scăzută zării* **blândă e** *țara minerală* (Barbu); d) schimbarea locului unei propoziții subordonate: **Că ești frumoasă**, *cred:* **că mă iubești**, *îți mulțumesc;* **că-mi oferi tot** *ceea ce tu crezi că m-ar face fericit, mă face să fiu în stare de a-mi jertfi viața pentru tine* (Eminescu). • Inversiunea este semnificativă ca figură îndeosebi pentru limbile în care ordinea normală, neutră expresiv*, este determinat + determinare (română, de ex.); spre deosebire, în franceză, antepunerea determinării adjectivale reprezintă o structură comună, la origine poetică, dar astăzi lipsită de valoare stilistică; de aceea, în franceză majoritatea exemplelor de inversiune au în vedere dislocări legate de atributele substantivale ori de complemente. Vezi ANASTROFĂ; DISLOCARE; HIPERBAT.

G.P.D. (1); M.M. (2).

INVOCAȚIE (~ RETORICĂ)

În Antichitate, figură* retorică prin intermediul căreia se adresa o rugăciune unei divinități sau unei muze: **Cântă, zeiță**, *mânia ce-aprinse pe Achil Peleianul* (Homer, *Iliada).* În perioada modernă, procedeul este conservat în forma clasică (**Muză**, *ce lui Omer odinioară / Cântași*

/ Batracomiomahia; / **Cântă și mie, fii bunișoară, / toate câte făcu țigănia** (Budai-Deleanu), dar poate fi adaptat și ca adresare către o figură simbolică sau istorică (personificată): **Călugăreni! Termopile al românilor! câte inimi nu tresar la suvenirea ta** (Bălcescu); **Cum nu vii tu, Țepeș Doamne, ca punând mâna pe ei. /** *Să-i împarți în două cete: în smintiți și în mișei!* (Eminescu).
Vezi și APOSTROFĂ.

M.M.

IOTACIZARE

În istoria limbii române, fenomen morfofonetic de alterare, sub acțiunea legilor fonetice, a consoanelor finale din rădăcina unor verbe. Consoanele afectate sunt: [d, t, l, r, n], care se modifică sub presiunea iotului următor: *auz* (< lat. *audio), scoț* (< lat. **excoteo), viu* (< lat. *venio), sai* (< lat. *salio)* etc. Unele dintre aceste forme verbale sunt etimologice. Formele iotacizate etimologice au cunoscut o largă circulație și au determinat, prin analogie, apariția a numeroase forme iotacizate *neetimologice: vânz* (< lat. *vendo), crez* (< lat. *credo), spui* (< lat. *expono)* etc. Tendința de regularizare a sistemului verbal românesc a determinat, încă din epoca veche, printr-un proces complex și îndelungat, refacerea unui radical constant; formele *ăud, văd, scot* etc., dar și *vând, cred* etc. au fost consacrate de limba literară și astăzi ele s-au impus și la nivel regional în cea mai mare parte a dialectului dacoromân. În dialectologia actuală, frecvența formelor iotacizate este considerată o caracteristică a subdialectului muntean.
Vezi DEIOTACIZARE.

C.C.

IPOTIPOZĂ

Vezi HIPOTIPOZĂ.

IRADIERE

Vezi PROPAGARE.

IREAL,-Ă

Valoare modală indicând că o acțiune sau o stare, care depinde sau nu de o condiție, este apreciată de vorbitor ca nerealizabilă sau ca falsă; se actualizează prin forme ale flexiunii verbale de mod* sau prin anumite conective* subordonatoare. • În română, irealul apare în structuri de tip condițional*, exprimându-se prin forme de condițional perfect sau de imperfect (ex.: *Dacă ai fi venit / Dacă veneai, ai fi luat / luai examenul).* Se realizează și prin seria de conective *ca și când, ca și cum, de parcă*, specifice subordonatei comparative* condiționale, a cărei acțiune sau stare (afirmată sau negată) este, din punctul de vedere al vorbitorului, neadevărată (ex.: *trece pe lângă mine de parcă nu mă cunoaște).*
Vezi CONTRAFACTIV.

G.P.D.

IRONIE

Figură* de gândire constând dintr-o expresie simulată, prin intermediul căreia se formulează cu seriozitate un conținut comic, uneori burlesc, opus față de ceea ce se afirmă aparent în enunț: *Seara, toți provincialii de ambe sexe năvălesc la dânsul. (...) spune cum a petrecut; cum s-a eglindisit la bal la curte; cum era balul de frumos:* **sala era pardosită cu oglinzi, pereții de porțelan, ușile de cristal și mobilile de chihlimbar, și alte multe minunătății și mândrețe care fac pe prietinii săi să caște gurile ascultându-l** (Negruzzi). Funcția ironiei, figură apropiată de eufemism*, litotă*, și antifrază*, este de a introduce în mod disimulat o apreciere negativă, disprețuitoare ori persiflantă la adresa unui eveniment sau a unei persoane; când ironia devine amară, insultătoare ori violentă, poartă numele de SARCASM: **Dacă ești fiul lui Dumnezeu, pogoară-te de pe cruce!** (Evanghelia după Matei); *Dramele, aproape toate, au avut un caracter medical:* **Orbul, Nebuna, Idiotul, Ghebosul, Oftigosul... cât pe ce era teamă să nu se reprezinte boala sifilitică!** (Hasdeu).
Vezi ANTIFRAZĂ.

M.M.

ISOCOLON/IZOCOLON

Vezi COLON.

ISOCRONIE/ IZOCRONIE

În naratologie*, relație între durata reală a evenimentelor relatate și timpul material în care se realizează narația* (vezi NARATIV$_2$). Conceptul se situează în opoziție cu anisocronia* și presupune o concordanță ideală, perfectă, între cele două „timpuri", care nu coincid, în practica narativă, niciodată. . Problema isocroniei se pune diferit în cele două planuri narative de bază, al

autorului și al personajelor: egalizarea relativă a duratei evenimențiale cu durata narativă se produce mai ales în dialog* și în monolog* — situații de prezentare directă a personajelor; în planul autorului, care „povestește", isocronia survine însă foarte rar; vezi și diferența dintre cele două tehnici: *showing* ("a arăta, a reprezenta") și *telling* ("a povesti, a relata"), corespunzătoare distincției dintre categoriile aristoteliciene *mimesis* ("imitația" perfectă) și *diegesis* (povestirea pură). Naratorul/ autor poate extinde, uneori, artificial povestirea, astfel încât durata acesteia ajunge să coincidă, cel puțin aproximativ, cu timpul evenimențial. Astfel de exemple sunt însă rare în istoria literaturii: ca și în cazul extensiunii* (vezi 2), pasaje ample din romanul lui M.Proust *În căutarea timpului pierdut* pot exemplifica tehnica isocroniei; în literatura română, Camil Petrescu a utilizat procedeul în romanul său *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, favorizat de faptul că planul autorului este integral construit ca narațiune monologată aparținând protagonistului.
Vezi și ANISOCRONIE; NARATOLOGIE; NARAȚIE.

M.M.

ISOFONĂ

Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor forme sau fenomene fonetice (de ex., în dacoromână, africata* [ḑ]; palatalizarea* oclusivei* dentale* [t] etc.).
Vezi și ISOGLOSĂ.

L.I.R.

ISOGLOSĂ

Termen generic folosit în geografia* lingvistică pentru a desemna linia care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor forme sau fenomene înregistrate în cursul anchetelor* dialectale. Isoglosele diverselor particularități lingvistice nu coincid, dar există zone în care ele se grupează în fascicule, delimitând anumite arii în cuprinsul unui teritoriu (netraversate de asemenea linii); acestea reprezintă varietăți* dialectale de un anumit nivel ale unei limbi (graiuri*, subdialecte*, dialecte*). În funcție de natura particularităților considerate, se vorbește despre isofone*, isolexe*, isomorfe*.

L.I.R.

ISOLEXĂ

Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a termenilor desemnând aceeași noțiune (de ex., în dr.: *nea, omăt, zăpadă; varză, curechi* etc.). Vezi și ISOGLOSĂ.

L.I.R.

ISOMETRIE/IZOMETRIE

În versificație, utilizarea unui singur tip de vers*/metru* în corpul unei strofe* ori al unui poem: *E-o muzică de toamnă / Cu glas de piculină, / Cu note dulci de flaut, / Cu ton de violină.../ Și-acorduri de clavire / Pierdute în surdină; / Și-n tot e-un marș funebru / Prin noapte, ce suspină* (Bacovia).

M.M.

ISOMORFĂ/IZOMORFĂ

Linie care delimitează, pe o hartă* lingvistică, aria* de răspândire a unor particularități morfologice (de ex., în dr.: (eu) *văd* – (eu) *văz;* (ei) *fac* – (ei) *face*; (el) *a făcut* – (el) *o făcut* etc.).
Vezi și ISOGLOSĂ.

L.I.R.

ISOMORFISM/IZOMORFISM

Teză a lingvisticii moderne care susține paralelismul total sau parțial dintre două structuri diferite: 1) isomorfismul dintre limbă și cultură (B.P. Whorf, E. Sapir, C. Lévi-Strauss), 2) isomorfismul dintre planul expresiei și al conținutului (L. Hjelmslev), preocupat de găsirea unor structuri comune, indiferent de deosebirile constatate astfel (J. Prieto, B. Malmberg, J. Kurylowicz), 3) isomorfismul dintre două structuri semantice în limbi diferite, condiționat de cuplurile de limbi puse în paralel. Unii lingviști susțin teza isomorfismului fără rezerve (L. Hjelmslev și glosematica*), iar alții (E. Coșeriu) subliniază că diferențele dintre cele două planuri nu sunt deloc neglijabile, limitând isomorfismul la adoptarea unor principii de analiză comune (comutarea*, trăsăturile minimale* distinctive*; vezi ANALIZĂ).

A.B.V.

ISOTOPIE/IZOTOPIE

În analiza stilistică sau poetică, ansamblu ordonat și redundant de categorii semantice*, mai larg decât un câmp* semantic, care face posibilă

lectura unitară și uniformă a unui text. Termenul a fost introdus în semantică* de A.J. Greimas, care privește textul ca pe o serie de enunțuri* succesive, a căror lectură trimite la o „totalitate de semnificație", isotopia facilitând lectura întregului. • În textul poetic, isotopia se află în legătură cu ambiguitatea*, căci același cuvânt poate aparține la două isotopii diverse, după cum este privit conform relațiilor ce se pot stabili cu sensul său propriu* sau cu cel figurat*. De ex., în sonetul *Veneția* de M. Eminescu se pot distinge două isotopii: una a „decorului decadent" *(cântări, lumini de baluri, scări de marmură, vechi portaluri, cetate)* și cealaltă a „morții" *(s-a stins viața, țintirim, a vechimii zile, morții)*. Vezi și CÂMP SEMANTIC.

M.M.

ISTORIE

Vezi NARATOLOGIE; NARAȚIE.

ITEM

1. Denumire dată izolat (de unii autori) unităților lexicale *(tată, mamă, masă, scaun* etc.) sau unităților gramaticale (de ex., prezentul, trecutul verbelor). **2.** Într-un anumit tip de gramatică transformațională, se consideră enunțul format din iteme lingvistice minimale, gramatical pertinente, numite morfeme*, combinate între ele după anumite reguli (ale constituenților imediați*); de ex., o frază e formată din combinarea unei sintagme nominale cu una verbală sau verbul fr. *mangeait* e constituit din rădăcina verbală *mange-* și afixul de trecut *-ait*. Într-un enunț se efectuează o serie de operații asupra itemului de bază.

A.B.V.

ITERATIV

1. Aspect ~ Valoare semantică a aspectului* imperfectiv, prin care se indică o acțiune repetabilă. În cazul limbilor care prezintă categoria gramaticală a aspectului, trăsătura *iterativ* se exprimă cu ajutorul unui afix. În alte limbi, aspectul iterativ se exprimă prin sintagme (de ex.: verb + adverb frecventativ). **2. Verb ~** Clasă lexicală de verbe care încorporează în matricea lor semantică un sem* aspectual exprimând un proces repetabil: *sar, tremur.*

C.C.

IUSIV

Valoare de ordin sau de comandă a modalităților* orientate expres spre alocutor (sau interlocutor): alocutive* și deontice*. Se realizează lingvistic în cadrul propozițiilor imperative* prin: forme verbale de imperativ* și de conjunctiv* (ex.: *ieși afară!);* verbe și perifraze verbale performative* incluzând lexical semnificația de ordin (ex.: *îți ordon să...; îți dau ordin să...);* cuvinte-frază, fie de tipul interjecțiilor *(Hai!)*, fie al substantivelor sau al adverbelor (ex.: *Tăcere!: Gura!; Afară!).*

G.P.D.

IZOLANT,-Ă (LIMBĂ ~)

Tip de limbă identificat după criteriul structurii morfologice a cuvintelor. Vezi CLASIFICARE A LIMBILOR.

L.I.R.

IZOLARE

Procedeu sintactic și fonetic de rupere a liniarității* sintactice și a continuității fonetice cu scop stilistic și, mai rar, semantic. Izolarea fonetică se obține prin pauză* și schimbare de intonație*, marcate grafic prin virgule sau linii de pauză (vezi, de ex., izolarea atributului obținută fonetic în: *Copilul, supărat, a refuzat să răspundă).* Izolarea sintactică, adăugată celei fonetice, se obține prin: a) intercalări* (vezi, de ex., izolarea subiectului, ca urmare a intercalării unei relative: *„însă el, pe care l-a zărit, nu mai scapă cu viață"* (Creangă)); b) schimbarea topicii* obiective (vezi,de ex., izolarea atributului prin inversiune*: *Supărat, copilul a refuzat să răspundă);* c) schimbarea de registru; trecerea, într-un anumit punct al enunțului, de la registrul expozitiv la cel interogativ; d) dislocări de stânga sau de dreapta, ca în: *„din partea apei, ni se pare că i-om duce dorul"* (Creangă). Efectele izolării pot fi: stilistice, de *mise en relief** a componentului izolat; semantice, de introducere a unor sensuri subiacente, neexplicitate (este situația atributelor izolate care adaugă sensuri suplimentare circumstanțiale); sintactice, de rupere a organizării sintactice, creând condiții favorabile pentru apariția anacolutului* (vezi exemplul de sub (a)).

G.P.D.

Î

ÎMPLETIRE (~ A SUBORDONATEI CU REGENTA)
În sintaxa limbii române, fenomen caracterizat prin includerea aceluiași constituent (sau grup de constituenți) atât în structura regentei, cât și a subordonatei, cele două organizări sintactice amalgamându-se. Un efect imediat al împletirii este dificultatea de stabilire a limitelor dintre subordonată și regentă. Termenul *împletire*, creat pentru sintaxa limbii române, acoperă fenomene sintactice cu caracter mai general: ridicare*, tematizare*, deplasare*, focalizare* etc. Împletirea apare ca rezultat al unor mecanisme sintactice diferite: a) ca efect al ridicării unor componente din subordonată în regentă, componente care, pe lângă funcția sintactică din subordonată, de subiect, de complement, de circumstanțial, îndeplinesc și altă funcție în întreaga frază: funcția de marcă interogativă (ex.: **Cine** *s-a nimerit să intre primul?);* funcția de marcă exclamativă (ex.: **Ce** *frumoasă s-a întâmplat să fie!);* funcția de conector relativ (ex.: *cartea* **pe care** *cred că ai citit-o);* funcția de component focalizat formând, în cadrul discursului, centrul interesului comunicativ și concentrând accentul sintactic (ex.: **pe acesta** *venisem să-l iau);* b) ca efect al relativizării*, în situații în care subordonata relativă ajunge să ocupe, față de regentă, o poziție sintactică puternic marcată, de complement în dativ sau prepozițional, de atribut în genitiv. Vezi construcțiile: *dau* **cui** *cere; mă gândesc* **la ce** *va urma; cunosc* **pe cine** *a intrat; dorința* **oricui** *învață*, unde relativul pronominal se include simultan în organizarea regentei și a subordonatei, dar marchează formal numai funcția din regentă; c) în structuri complexe, unde intervin și fenomenele de la (a), și cele de la (b), ca în construcția: *mă ține la curent* **cu ce** *bănuia el că aș vrea să aflu.*

G.P.D.

ÎMPRUMUT
1. Proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom* în altul. Afectează oricare dintre subsistemele unei limbi, dar are o pondere deosebită în lexic. De aceea, împrumutul este definit în multe lucrări drept mijloc extern de îmbogățire a vocabularului unei limbi (în opoziție cu mijloacele interne). De altfel, lexicul este acela prin intermediul căruia se realizează împrumuturi de sunete, mărci flexionare, tipare sintactice. Împrumutul este un rezultat al contactului* între idiomuri, reprezentând o formă de manifestare a interferenței* lingvistice. Este favorizat de acțiunea unor factori extralingvistici*: vecinătatea geografică, amestecul sau conviețuirea unor populații, raporturile economice, politice, culturale între diverse comunități etc. De obicei, este determinat de recunoașterea prestigiului unei comunități și a idiomului folosit de aceasta, dar poate exprima și o atitudine ironică față de limbajul altei comunități (vizibilă îndeosebi în dezvoltarea unor sensuri peiorative ale cuvintelor împrumutate). Împrumutul lexical este legat adesea de fenomenele de difuziune culturală: răspândirea unor obiecte, deprinderi, tehnici, proceduri, rituri etc. (de ex., termenii pastorali împrumutați în unele limbi slave din română). Împrumutul se poate produce între dialectele (graiurile) aceleiași limbi sau între limbi diferite. Tipologia împrumuturilor în funcție de modul în care se realizează acestea nu este unitară. Se distinge între: împrumutul *direct* și împrumutul *indirect* (realizat prin mijlocirea altei limbi), împrumutul *popular* și împrumutul *savant* (cărturăresc, cult, livresc), împrumutul pe cale *orală* și cel pe cale *scrisă*. Aceste categorii se suprapun parțial. O unitate lexicală poate fi împrumutată într-o anumită epocă din diverse limbi, sursele fiind adesea echiprobabile, sau poate fi împrumutată de mai multe ori, la epoci diferite (vezi DUBLET ETIMOLOGIC) sau pe căi diferite (orală și scrisă sau populară și savantă). Împrumutul presupune difuziunea unei inovații individuale sau de grup și transformarea acesteia dintr-un fapt de integrare pasivă (recunoaștere, înțelegere) într-un fapt de uzaj. **2.** Element

împrumutat de un idiom din altul (de ex., *cioban* este în română un împrumut din turcă). Deși este posibilă reproducerea ca atare a formei (fonetice și/sau grafice) a cuvintelor împrumutate (de ex., în română *week-end, strip-tease, tête-à-tête* etc.), împrumuturile lexicale sunt supuse, de obicei, unor procese de integrare, sub aspect fonetic și morfologic, în sistemul limbii în care pătrund. Integrarea se realizează în grade diferite, cea totală presupunând substituirea completă a trăsăturilor fonetice și morfologice neconforme cu sistemul limbii în care sunt incluse cuvintele noi (de ex., fr. *cuvette*, împrumutat în română sub forma *chiuvetă*, în care fonemul /y/, inexistent în română, a fost adaptat la sistemul acestei limbi și, păstrându-se genul din limba de origine, s-a adăugat marca *-ă*, specifică românei). Încorporarea oricărui tip de elemente lingvistice într-un nou sistem determină stabilirea unor relații cu elementele pre-existente și, prin aceasta, modificări la nivel micro- și chiar macro-structural (de ex., eliminarea unor unități dintr-un anumit câmp* semantic sau modificări ale semnificației acestora ori crearea unor tipuri flexionare noi).
Vezi și ADSTRAT, NEOLOGISM, SUBSTRAT, SUPERSTRAT.

L.I.R.

ÎNCASTRARE

În gramatica generativă*, varianta generativ-transformațională, corespunde engl. *embedding*, fr. *enchâssement;* desemnează operația transformațională de includere a unei propoziții autonome în structura altei propoziții sau fraze, propoziția fiind încorporată în poziția oricăruia dintre constituenți, exceptând poziția predicatului. Când se include în poziția unui complement, poartă numele de complementizare*. • Operația de încastrare distinge: a) propoziția/fraza matrice*, adică propoziția/fraza în structura căreia se introduce subordonata; b) propoziția încastrată, adică propoziția încorporată, devenită subordonată (sau argument* propozițional) pe lângă un regent din construcția matrice; c) fraza complexă*, corespunzătoare, în gramatica tradițională, frazei subordonate bipropoziționale. • **Principiul încastrării** Principiu* universal afirmând că, în orice limbă particulară, oricare propoziție gramaticală poate deveni o subordonată într-o frază complexă. Astfel, în fraza matrice *Am citit în ziar faptul X*, în poziția complementului direct poate fi încastrată propoziția autonomă *Examenul se amână*, iar rezultatul încastrării (în cazul de față, urmare a complementizării) îl constituie fraza complexă: *Am citit în ziar că examenul se amână.*
Vezi COMPLEMENTIZARE.

G.P.D.

ÎNCHIDERE

1. Caracteristică articulatorie a anumitor vocale*. Vezi APERTURĂ. **2.** Modificare a aperturii unei vocale, în anumite condiții contextuale; fenomenul presupune trecerea vocalei într-o corespondentă caracterizată printr-un grad inferior de deschidere. De ex., în majoritatea graiurilor dacoromâne, se înregistrează o tendință de închidere a vocalelor [a, e, o], în poziție neaccentuată (cf. forme ca: *păhar, căpac, laptile, bini, urez* „orez", *sorcuvă);* tendința este deosebit de activă în graiurile moldovenești, unde se produce și închiderea lui [ă] final la [â] (cf. forme ca *sorâ, casâ, mănâncâ* etc.).

L.I.R.

ÎNCHIS,-Ă

1. Clasă de vocale caracterizată prin apertură* minimă. **2.** Vocală aparținând acestei clase. **3. Clasă ~ de cuvinte** Clasă lexico-gramaticală cu puțini termeni, care se pot oricând inventaria, rămânând „închisă" sau aproape închisă noilor formații, sau, altfel spus, reprezentând acele zone ale lexicului în care mișcarea lingvistică, fără a fi imposibilă, este extrem de lentă și de dificilă. Se includ aici clasa pronumelui* personal, clasa instrumentelor* gramaticale (prepoziții și conjuncții), iar, în măsura în care articolul* reprezintă o parte de vorbire, și clasa acestuia. În general, sunt clase lexico-gramaticale care ocupă o poziție intermediară între clasele lexico-gramaticale *deschise* (substantiv, adjectiv, verb, adverb) și mărcile* gramaticale (flective* și afixe mobile*; mărci sintactice). Vezi, de exemplu, statutul cliticelor*, care aparțin în întregime claselor închise.

L.I.R.(1-2);G.P.D.(3).

ÎNMUIAT,-Ă/MUIAT,-Ă (CONSOANĂ ~)

Consoană a cărei rostire se caracterizează printr-o articulație palatală suplimentară (de ex., rus [t'] în cuvântul *mat'*). Unii specialiști consideră termenul înmuiat sinonim cu palatalizat*; după alții, consoa-

nele înmuiate se disting prin extensiunea contactului mușchiului lingual pe palat. De aceea, consoanele înmuiate sunt sunete simple, pe când cele palatalizate sunt constituite din două elemente aflate într-un contact strâns: consoana propriu-zisă și elementul palatal următor. În română, consoanele urmate de [i] final asilabic au fost interpretate, în anumite lucrări, drept consoane înmuiate. Majoritatea specialiștilor însă nu admit existența consoanelor înmuiate în limba literară.

L.I.R.

ÎNMUIERE / MUIERE

Dezvoltare a unei articulații palatale suplimentare, în rostirea anumitor consoane, ca rezultat al influenței asimilatoare produse de un sunet palatal* următor. În graiurile din Banat, de ex., sonantele* dentale [n, l, r] suferă un proces de înmuiere atunci când sunt urmate de o vocală sau semivocală palatală*. Unii specialiști consideră termenul înmuiere sinonim cu palatalizare*; după alții, palatalizarea este numai prima etapă în procesul de înmuiere a consoanelor.
Vezi și (ÎN)MUIAT.

L.I.R.

ÎNTĂRIRE (PRONUME și ADJECTIV PRONOMINAL DE ~)

Specie de pronume* și de adjectiv pronominal* proprie, în context romanic, limbii române, exprimând insistența asupra persoanei pe care o substituie sau a numelui în vecinătatea căruia stă. În româna actuală, se utilizează numai adjectival, însoțind, în postpunere sau în antepunere, un substantiv sau un pronume, mai ales un pronume personal sau reflexiv (ex.: *el* **însuși**; *pe sine* **însuși**; **înșiși** *profesorii)*. Individualitatea românei, în context romanic, constă în conservarea, în structura formelor de întărire, a descendenților lat. *ipse* și în distingerea a două pronume: de întărire și de identitate*, pronume cu forme și funcții diferite. Formele românești de întărire au o structură specială: sunt compuse* din pronumele personal arhaic *îns-* și din forme neaccentuate de dativ ale pronumelui reflexiv sau personal; prezintă o flexiune extrem de complicată, distingând categoriile de gen, număr și caz, prin variația primului component, și categoria de persoană, prin variația celui de al doilea (ex.: *părerile profesoarei* **înseși**; *voi* **înșivă**).

G.P.D.

ÎNTRERUPERE (~ A INTERVENȚIEI* ÎN CURS)

Fenomen care apare în cursul conversației* curente, dar și în situații* de comunicare formale (interviuri, dezbateri de diverse tipuri etc.). Identificarea și interpretarea întreruperilor se realizează în raport cu regulile accesului* la cuvânt. Una dintre tipologiile curente ale întreruperilor (Carla Bazzanella) are la bază trei criterii: a) existența discursului* simultan; b) încheierea enunțului de către primul emițător*; c) schimbarea emițătorului. În raport cu acestea, se disting: întreruperea *simplă*, definită prin următoarele valori ale variabilelor: a, c (+); b (-); *suprapunere**: a, b, c (+); *confirmare* (engl. *back channels*): a (+); b, c (-); întrerupere *inutilă*: a (+); b, c (-); întrerupere *tacită*: a, b (-); c (+); *sugerare lexicală*: a, b, c (-). Confirmarea și întreruperea inutilă, caracterizate prin aceleași valori ale variabilelor, se deosebesc prin faptul că, în primul caz, cel care întrerupe nu are intenția să ia cuvântul, pe când în cel de al doilea caz, acesta dorește să ia cuvântul, fără să reușească. Întreruperea tacită se manifestă în situația în care receptorul* folosește ocazia oferită de dificultatea emițătorului în curs de a-și continua enunțul și își asumă rolul de emițător. Sugerarea lexicală apare în condițiile în care emițătorul în curs nu găsește cuvântul adecvat, iar receptorul intervine cu scopul de a-l ajuta și nu pentru a accede el însuși la cuvânt. Suprapunerea este considerată un caz particular al întreruperii: singurul caz în care primul emițător își încheie enunțul în curs în condițiile discursului simultan. Mai puțin legate de caracterul formal sau informal al interacțiunii verbale, întreruperile depind mai degrabă de tema de discuție și de relația de rol* dintre participanți; întreruperea reprezintă adesea un indicator de putere socială și interpersonală. Funcțional, se disting întreruperile care au rolul de sprijinire a interlocutorului (confirmări, sugerări lexicale) de întreruperile competitive (celelalte tipuri). Valoarea concretă a întreruperilor (ca semn al bunăvoinței sau al agresivității unor participanți) poate fi determinată în raport cu o serie de parametri obiectivi ca: durata discursului simultan; insistența și persistența în întreruperi; plasarea în raport cu semnalele de încheiere a intervenției precedente; prezența sau absența modalizatorilor* ori a altor elemente de atenuare; acordul sau dezacordul asupra conținutului propozițional etc.

L.I.R.

J

JARGON

Variantă a limbii naționale, delimitată mai ales după criterii sociale, culturale sau profesionale. Ca limbaj specializat, jargonul pune probleme similare cu argoul*, caracteristicile lingvistice manifestându-se mai ales la nivelul lexicului și al pronunțării (I. Iordan consideră, de ex., limbajul sportivilor la limita dintre jargon și argou). Într-o interpretare destul de curentă, jargon este orice limbaj tehnic, cu o terminologie de specialitate: orice terminologie* științifică (de ex., lingvistică, matematică, fizică). Prin extindere, jargonul este interpretat ca o limbă deformată, cu multe elemente străine, utilizată de vorbitorii unui grup social pentru a se diferenția de alții: de ex., unii termeni francezi, romanici sau englezi în română, frecvenți numai la unii vorbitori: *high-life, bonton, șarmantă, demoazelă, jur-fix* etc. Majoritatea elementelor de jargon sunt inutile *(mal-șansă* „nenoroc", *a disipa* „a risipi") dincolo de scopul diferențierii lingvistice.

A.B.V.

JOC DE CUVINTE

Vezi CALAMBUR.

JONCTIV

Termen general pentru denumirea cuvintelor cu rol de relație, adică a cuvintelor care asigură legarea unităților sintactice și marcarea raporturilor dintre ele. Clasa jonctivelor include prepoziții*, conjuncții* și relative*; sin. *instrument* sintactic, relator*, *conectiv**.

Vezi și JONCȚIUNE.

G.P.D.

JONCTURĂ

1. Tip particular de semnal demarcativ*, prezent la punctul de îmbinare dintre două morfeme care se succedă într-un cuvânt (jonctură *internă)* sau dintre două cuvinte care se succedă într-un enunț* (jonctură *externă).* Spre deosebire de alte semnale demarcative care marchează puncte de discontinuitate între unități semnificative de diverse ordine, jonctura reflectă forme ale continuității unităților semnificative din lanțul vorbirii. Jonctura internă și cea externă reprezintă două situații distincte. Dacă secvențele care apar la jonctura internă pot fi distinse de alte secvențe mediale cu ajutorul criteriului silabic (al opoziției homo- vs. hetero-silabic) și al motivării (vezi MOTIVAT), pentru jonctura externă aceste criterii sunt inoperante. Secvențele de joncturăexternă includ ca element obligatoriu pauza, interpretabilă ca un fonem „zero", care urmează finala primului cuvânt și precedă inițiala celuilalt cuvânt. În română, de ex., grupurile consonantice *bp, mh, nl, nm, sz* etc. caracterizează jonctura internă. Grupurile care marchează jonctura externă caracterizează exclusiv secvențele cărora le aparțin (de ex., *rgr* caracterizează secvența *merg repede).* • În modelul fonologic transformațional propus de N.Chomsky și M.Halle (1968), în afară de jonctura internă – numită joncturăde formativ – și de cea externă – numită joncturăde cuvânt – se distinge un al treilea tip – nedenumit de autori –, caracterizat ca non-joncturăde formativ și în același timp non-joncturăde cuvânt. Acest tip are în vedere împrumuturile savante dintr-o limbă, al căror caracter analizabil nu este perceput de vorbitori (de ex., engl. *permit, interrogate, contradict, transfer* etc.). Joncturile de formativ și cele de cuvânt permit delimitarea a două tipuri de reguli*: regulile de redundanță lexicală și regulile fonologiei nivelului cuvântului. Prezența ambelor tipuri de joncturi are capacitatea de a bloca anumite modificări fonetice. Dacă introducerea și suprimarea joncturilor de formativ nu presupune formularea unui grup special de reguli, pentru joncturile de cuvânt, cele două operați se realizează prin aplicarea anumitor reguli, unele comune tuturor limbilor, altele specifice fiecărei limbi. Regulile de

suprimare a acestui ultim tip de joncturi nu se pot aplica decât după ce au fost operate o serie de modificări fonetice. 2. Unele soluții de descriere a sistemului fonologic al anumitor limbi fac apel la conceptul de jonctură *silabică*, din motive legate de criteriul simplității și al simetriei. E. Vasiliu, de ex., a descris semivocalele românești și pe [i] final afonizat drept vocale precedate de o jonctură silabică, atribuind acestui element valoarea unui „zero consonantic" (marcă a absenței unei consoane, a cărei prezență condiționează realizarea vocalică).

L.I.R.

JONCȚIUNE

Mijloc de realizare a relațiilor* sintactice caracterizat prin utilizarea unor cuvinte speciale cu rol de instrumente* gramaticale, asigurând, pe de o parte, legarea unităților sintactice, iar pe alta, așezarea ierarhică a unora în raport cu altele. Revine acest rol prepozițiilor*, care marchează relațiile de subordonare* în propoziție, deci între părți de propoziție*, conjuncțiilor subordonatoare* și relativelor* (pronominale, adjectivale, adverbiale; vezi RELATIV$_1$), care marchează relațiile de subordonare* în frază, mai rar, și relația de tip apozitiv* (ex. *Mai am un singur gând:* să *reușesc)*, precum și conjuncțiilor coordonatoare*, care asigură marcarea relațiilor de coordonare*, în propoziție și frază. Se opune juxtapunerii*.

G.P.D.

JUXTAPUNERE

Mijloc de realizare a relațiilor sintactice prin simpla alăturare, fără a se recurge la instrumente speciale de legare, coocurența, topica și semantica raportului fiind suficiente pentru identificarea relației. Se opune, ca procedeu de marcare a relațiilor, joncțiunii*. Caracterizează, mai ales, coordonarea* și relația de tip apozitiv*; subordonarea* realizată prin juxtapunere este rară: în propoziție, privește subordonarea adverbului, iar, în frază, este restrânsă la subordonarea circumstanțială*, rolul dezambiguizator revenind, în acest caz, elementelor corelative*, intonației și, mai ales, semanticii raportului (vezi, de ex., subordonate condiționale* juxtapuse: **Ai carte,** *ai parte;* subordonate concesive* juxtapuse: **Fie** *ce-o fi, tot încerc;* subordonate cauzale* juxtapuse: *N-a mai venit:* **a fost foarte frig**).
Vezi COORDONARE; SUBORDONARE.

G.P.D.

L

LABIAL,-Ă

1. Localizare specifică anumitor consoane (vezi CONSOANĂ). **2.** Consoană a cărei rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor. **3.** Denumire generică folosită pentru a desemna seria de consoane rostite prin închiderea și deschiderea bruscă a buzelor (bilabiale*) sau prin apropierea buzei inferioare de incisivii superiori (labiodentale). În română, această serie include oclusivele bilabiale [p, b], sonanta nazală bilabială [m] și fricativele labio-dentale [f, v]. Unele dialecte și graiuri românești cunosc fenomenul palatalizării* labialelor.

L.I.R.

LABIALIZARE

1. Trăsătură articulatorie specifică anumitor vocale, determinată de forma pe care o ia rezonatorul bucal ca urmare a mișcării buzelor. În română, sunt labializate vocalele [o, u]. Sin.: *rotunjire*. **2.** Schimbare fonetică accidentală, prin care un sunet din cuvânt primește trăsătura [labial] sub influența unui element labial din vecinătatea imediată sau aflat la distanță. Labializarea reprezintă o variantă a asimilării*.

C.C.

LANȚ

1. În glosematică*, denumește clasele procesului* sau, altfel spus, unitățile supuse analizei privite în cadrul relațiilor de succesiune. Din această perspectivă, se poate vorbi despre lanț fonetic, grupând unități fonetice privite în succesiunea și continuitatea lor (vezi CONTINUU), despre lanț fonematic sau morfematic, grupând foneme sau morfeme privite în succesiunea și linearitatea* lor etc. **2.** În GB*, desemnează legarea la distanță, prin coindexare*, a unui component nonreferențial de unul referențial, în scopul interpretării semantice a celui dintâi, adică al procurării referinței prin transmiterea referinței de la celălalt. Se creează un lanț de câte ori în configurațiile sintactice apar elemente nonreferențiale sau categorii vide*, și anume: a) Lanțul reprezentând legarea la distanță, în limitele categoriei de guvernare (vezi teoria legării*), a anaforelor* (reflexive și reciproce) de antecedent*; de ex., lanțul [Ion_i; se_i; *pe* $sine_i$] din construcția: *Ion se apără pe sine;* b) Lanțul reprezentând legarea la distanță, dar nu în limitele categoriei de guvernare, a pronominalelor* (substitutele pronominale, adjectivale și adverbiale) de antecedent; vezi lanțul: [Ion_i; *lui*$_i$] din construcția: *Ion a discutat cu elevii lui* sau lanțul [*la teatru*$_i$; *acolo*$_i$] din construcția: *Am fost la teatru și de acolo, la film;* c) Lanțul care leagă la distanță, în limbile în care există fenomenul dublării clitice (este cazul românei, de ex.), cliticul* și complementul corespunzător, componenți care au aceeași referință și aceeași funcție, ca urmare a caracteristicii cliticului de a absorbi cazul și rolul tematic de la verb, ca și complementul său; vezi lanțul [*îl*$_i$; *pe* Ion_i] din construcția: *Îl văd pe Ion;* d) Lanțul care leagă la distanță categoria vidă PRO* de un component referențial, legătură care asigură, prin fenomenul de control*, referința subiectului nelexicalizat din completivă; vezi lanțul [Ion_i; PRO_i] din construcția: *Ion a început* [*să învețe PRO*]; e) Lanțul care leagă la distanță categoria deplasată α de urma* sa (marcată [t]), legătură care asigură, în S-Structură*, reprezentarea sintactico-semantică a componentului deplasat, căci urma îi transmite cazul și rolul tematic; vezi lanțul [*Pe* $cine_i$; [t_i]] din construcțiile: *Pe cine a lovit Ion* [t]?; *Pe cine crezi că a lovit Ion [t]?* Vezi CONTROL; DUBLARE CLITICĂ; LEGARE. **3.** În cercetările de lingvistică diacronică structurală, **~ de propulsie** și **~ de tracțiune** (fr. *chaîne de propulsion, chaîne de traction*; engl. *push-chains, drag-chains*). Termeni introduși de A. Martinet, care pornește de la ideea că un sistem fonologic reacționează la schimbări ca un tot structural și, deci, în mod sistematic. Schim-

bările sunt condiționate sau limitate de structura sistemului fonologic. Lanțurile de propulsie sunt rezultat al saturării spațiului fonologic într-o anumită zonă a sa, pe când lanțurile de tracțiune sunt rezultat al atragerii unui material fonologie nou într-un spațiu creat prin eliberarea unei anumite poziții. Lanțurile de propulsie implică faptul că achiziția treptată sau pierderea unor trăsături conduc la eroziunea progresivă a caracterului distinctiv al unui fonem sau al unei serii. Aceasta determină o reacție de evitare a fuziunii*, care are ca rezultat o modificare în sistem. Apariția vocalei /y/ (vocală anterioară labializată) în sistemul fonologic al francezei, de exemplu, a fost explicată printr-un număr de faze individuale, în mod necesar și riguros simultane și complet interdependente: închiderea vocalelor semideschise a produs saturarea spațiului fonologic în aria anterioară, vocalele închise primare au cedat la presiunea exercitată asupra lor, dar au evitat fuziunea prin constituirea unei noi dimensiuni – labializarea*. Explicația prin lanțuri de tracțiune prezintă fazele unei schimbări în succesiune cronologică, dar, deși fazele ulterioare sunt făcute posibile de cele precedente, ele nu reprezintă consecințe necesare ale acestora și nici forma lor nu este determinată de acestea. Prin lanțuri de tracțiune a fost explicată, de exemplu, mutația vocalică din engleză: diftongarea vocalelor închise a creat în sistem locuri libere, ocupate ulterior de vocale mai deschise. A. Martinet subliniază dificultatea de a opta în practică pentru explicarea unor schimbări printr-un tip de lanțuri sau prin celălalt, pentru că exercitarea presiunilor din direcții multiple estompează adesea diferențele dintre propulsie și tracțiune; același fenomen poate fi interpretat din ambele perspective.

G.P.D. (1,2); L.I.R. (3)

LARINGAL,-Ă

Consoană a cărei rostire se caracterizează prin producerea unei constricții a canalului fonator* la nivelul glotei. În română, [h] este singura laringală.

L.I.R.

LATIN

Vezi ALFABET.

LECTURĂ

1. În mod general, se înțelege prin lectură procesul recunoașterii grafemelor sau literelor și transformarea lui într-un semnificant textual; aceasta înseamnă atribuirea unui semnificat* și realizarea unui proces de semioză*. 2. Lectura este o procedură importantă în semiotică*, desemnând un proces complex de analiză pus în mișcare pentru reconstrucția sensului în funcție nu numai de enunțare, ci și de acțiunea receptivă și interpretativă a lectorului (obiectiv al semioticii textuale). Prin extinderea interpretării semiotice se utilizează termenul lectură și pentru interpretarea altor tipuri de texte, de ex. *lectura definiției* lexicografice*, care propune o grilă de interpretare obiectivă, dar admite și variații condiționate de tipul de lector. 3. În semantica* modernă (F. Rastier), lectura este un procedeu important de interpretare a textelor (în cadrul *mezo-* și *macrosemanticii**), având ca rezultat o descriere în formalismul semanticii diferențiale. Se delimitează mai multe operații de interpretare (sau de lectură): *inhibiția* (interzice actualizarea semelor* inerente), *activarea* (permite actualizarea semelor aferente, v. SEM) și *propagarea semelor* (interesează semele aferente în context). Se delimitează (Rastier) trei tipuri de lectură: *descriptivă* (o descriere semantică ce ține seama de sensul intrinsec al textului), *reductivă* și *productivă* (ultimele două modificând prima lectură și producând un sens extrinsec al textului). Vezi și SEM; SEMANTICĂ; SEMIOTICĂ.

A.B.V.

LEGARE

Caracteristică a clasei nominalelor nonreferențiale (anafore* și pronominale*) de a fi interpretate numai prin raportare la un cuvânt referențial, numit antecedent*, care le procură referința, împrumutându-le referința proprie. Despre nominalele (componentele) referențiale, se spune că sunt *libere** ca interpretare, având referință proprie, iar despre cele nonreferențiale, se spune că sunt *legate**, deci dependente de referința altor componente. Legarea se marchează grafic prin coindexare*. • **Teoria legării** (engl. *Binding Theory;* fr. *Théorie du Liage*). Subteorie a GB* reprezentând un modul* autonom al cărui obiectiv este să specifice, pe baza unor constrângeri sintactice (relațiile de guvernare*), domeniile în care nominalele nonreferențiale își găsesc antecedentul, altfel spus, să stabilească, în cadrul propozițiilor și al frazelor, condițiile de coreferențialitate. Teoria legării formulează trei principii de legare, diferențiind

comportamentul celor trei categorii de nominale distincte stabilite de N. Chomsky: a) O *anaforă* este legată în categoria sa de guvernare; prin *categorie de guvernare* se înțelege domeniul minim de legare a anaforei și a antecedentului ei, amândouă trebuind să apară în limitele aceleiași propoziții, care să conțină guvernorul (deci predicatul), guvernatul (deci complementul) și un subiect accesibil; b) Un *pronominal* este liber în categoria sa de guvernare; c) Un *nume referențial* este complet liber, fără nici o constrângere de legare. Astfel, în construcția: *Ion$_i$ crede că elevii$_j$ lui$_i$ nu se$_j$ ajută suficient (unul pe altul)$_j$*, nominalul *Ion* este liber, nedepinzând referențial de alt component, în timp ce nominalele *lui, se, unul pe altul* sunt legate, depinzând de referința altor nominale: *lui* este pronominal, fiind legat extrapropozițional, dar liber în limitele subordonatei, iar reciprocele *se* și *unul pe altul* sunt legate în limitele domeniului de localitate, adică în limitele unei singure propoziții, care conține guvernorul (verbul *ajută*), guvernatul (complementul direct, realizat ca reflexiv) și subiectul (nominalul *elevii*). Legarea se ralizează în cadrul lanțurilor* [*Ion$_i$; lui$_i$*] și [*elevii$_j$; se$_j$ (unul pe altul)$_j$*]. Vezi LANȚ.

G.P.D.

LEGAT,-Ă

1. Formă ~ Sin. *conjunctă* (vezi CONJUNCT). **2. Nominal ~** În GB*, în teoria legării, nominal nonreferențial, dependent ca interpretare de un nominal referențial (vezi LANȚ, LEGARE). **3. Stil/Vorbire direct(ă) ~** Construcție sintactică deviantă, marcată puternic neliterar, având particularități de stil direct și de stil indirect; se caracterizează prin trecerea în subordonare, față de verbe „dicendi", de „întrebare" și „dubitandi" sau față de substantive provenite de la acestea, a propoziției din vorbirea directă, trecere marcată prin prezența conectivului* subordonator *că*, asociată însă cu păstrarea parțială sau integrală, în cadrul propoziției subordonate, a mărcilor gramaticale ale stilului/vorbirii directe. Sunt construcții de tipul: *El mi-a sus că ce frumoasă ești; El m-a întrebat că unde te-ai dus*. Vezi STIL$_{III}$.

G.P.D.

LEGĂTURĂ (CUVÂNT DE ~)

În sintaxa tradițională, cuvânt lipsit (total sau parțial) de conținut semantic, având, în cadrul grupurilor sintactice, propoziții și fraze, un rol în exclusivitate sintactic, acela de a asigura legarea elementelor componente și marcarea diverselor tipuri de relații* sintactice. Cuvântul de legătură aparține uneia dintre următoarele clase: prepoziții*, conjuncții*, relative* (pronume, adjective și adverbe), verbe copulative*, iar, în cazul special al limbii române, și unele articole, care, în anumite construcții, îndeplinesc și rol conectiv; sin. *conectiv**, *conector**.
Vezi și INSTRUMENT (GRAMATICAL).

G.P.D.

LEGE FONETICĂ

Concept introdus de neogramatici, exprimând principiul regularității schimbărilor fonetice. Legile fonetice stabilesc raporturi de corespondență – repetabile în același context fonetic, în cuvinte diferite – între sunetele dintr-o limbă sau din mai multe limbi înrudite și cele din limba de origine. De ex., grupului consonantic *ct* din latină îi corespund următoarele sunete: *pt* – în română, *jt* – în franceză, *tt* – în italiană, *č* – în spaniolă, *ej* – în portugheză; această corespondență se repetă într-un număr mare de cuvinte (cele care provin din lat. *lactem, noctem, octo, directus* etc.). Cele mai multe dintre aceste corespondențe sunt condiționate contextual. De ex., lui *ĕ* din latină îi corespunde în franceză diftongul *wa* numai în silabă deschisă (cf. lat. *sera* > *soir*), iar în română diftongul *ea* numai dacă în silaba următoare sunt prezente vocalele *a (ă)* sau *e (seară)*. • Formularea legilor fonetice, rezultat al aplicării sistematice a metodei comparativ-istorice*, a permis caracterizarea celor mai importante tendințe manifestate în evoluția principalelor familii* de limbi și a limbilor componente, precum și determinarea unei cronologii* relative a diverselor procese evolutive. Fiecare limbă se individualizează printr-un anumit ansamblu de legi fonetice și printr-o anumită ordonare a acestora unele față de altele. Relațiile de corespondență între sunete nu funcționează în mod absolut, ci numai în raport cu o anumită sursă etimologică. De aceea, lucrările tradiționale de lingvistică istorică vorbesc despre încetarea la o anumită dată a acțiunii unei legi fonetice, în cazurile în care o corespondență fonetică este limitată la anumite straturi etimologice. De ex., se afirmă că legea fonetică a căderii lui *b* intervocalic, specifică elementelor latine din română (cf. lat. *caballus* > rom. *cal*, lat. *hiberna* > rom. *iarnă*, lat. *bibere* > rom. *bea*), încetase în

momentul exercitării influenței slave (cf. cuvintele românești de origine slavă *iubi, grăbi, babă* etc.). Este interesant însă că anumite legi fonetice se regăsesc nesistematic în variantele neliterare ale unei limbi până în perioada actuală (de ex., diftongarea lui *o* în *oa*, în română; cf. formele *noapte, soare, moară*, dar și *pedagoagă, analoagă, coastă* „costă" etc.). Concepute inițal drept corespondențe fonetice a căror funcționare absolută – asemănătoare celei a legilor naturii – nu poate fi tulburată decât de analogie*, legile fonetice sunt înțelese în lingvistica actuală într-o altă manieră. Ele aparțin nivelului constructelor, reprezentând nu expresia unor modificări așa cum au avut loc acestea, ci ipoteze formulate de specialist pentru a explica anumite relații observabile între limbi. Se acceptă, astfel, diversificarea soluțiilor diacronice ale unor probleme de fonetică și evaluarea acestora în raport cu un număr de criterii explicit stabilite. Relația dintre legea lui Grimm și legea lui Verner, care se referă la evoluția oclusivelor din indo-europeană în germanica comună, poate constitui o ilustrare a diferențelor privind capacitatea explicativă a două soluții propuse aceluiași fenomen: reformularea legii lui Grimm de către Verner, prin introducerea unor restricții contextuale, a permis explicarea cazurilor care aveau aparența unor excepții. Termenului *lege* (fonetică), ales într-un moment în care lingvistica lua ca model științele naturii, i se preferă astăzi termenii *schimbare, regulă, formulă, corespondență* (fonetică), lipsiți de conotația* obligativității și a imuabilității.

L.I.R.

LEXEM

Unitate de bază a lexicului* (în opoziție cu vocabularul*) și, implicit, a limbii* (opusă vorbirii*). Lexemul desemnează elementul lexical de bază dintr-un cuvânt când este interpretat de pe o poziție semantică (același element fiind numit radical* când este cercetat de pe poziție morfologică și când se opune morfemului*). Spre deosebire de morfeme, lexemele aparțin unor inventare nelimitate și deschise. • Tot în relație cu morfemele, unii lingviști delimitează lexemele *simple* (a căror temă e neanalizabilă) și lexemele *complexe* (care reprezintă teme morfologice mai complexe). • Lexemul este utilizat în semantica structurală (numită și *lexematică* de autori precum E. Coșeriu) ca termen non-ambiguu, în opoziție cu *cuvânt**. Lexemul se descrie ca o sumă de seme* (sau un semem*) asociată cu un anumit complex sonor; lexemul este astfel obligatoriu monosemantic (vezi MONOSEMANTISM), în opoziție cu cuvintele, care pot fi polisemantice* (în cazul din urmă, lexemul fiind rezultatul dezambiguizării*): cuvântul *cald* se poate reprezenta în română prin două lexeme care se redau prin sememele: 1) „apreciere în plus, privitoare la temperatură" *(zi* **caldă**, *calorifer* **cald**) și 2) „apreciere favorabilă privitoare la sentimente" *(primire* **caldă**, *salutări* **calde**). • Nu toți lingviștii apreciază că lexemul este o unitate operativă, cvasisinonimia lui cu cuvântul în numeroase lucrări de specialitate fiind o dovadă în acest sens.

Vezi ANALIZĂ SEMICĂ.

A.B.V.

LEXIC

Totalitate a lexemelor* unei limbi, care se opune vocabularului* în diferite accepții: este ansamblul unităților lexicale la nivelul limbii*, de care dispun toți vorbitorii (opus vocabularului* unui text sau discursului, opoziție importantă în anumite domenii, cum ar fi statistica lexicală); este o realitate a limbii la care nu se poate ajunge decât prin cunoașterea vocabularelor concrete, particulare, din diferite discursuri. Vocabularul unui vorbitor poate fi activ sau pasiv, ceea ce face ca o parte a lexicului să fie întotdeauna ignorată de un vorbitor. Este greu sau chiar imposibil de numărat cuvintele care compun lexicul unei limbi pentru că numărul acestor cuvinte ar trebui să fie finit prin definiție, dar, practic, este susceptibil de a fi îmbogățit sau sărăcit. Studiul lexicului unei limbi comportă doi poli: cercetarea unui număr cât mai mare de cuvinte utilizate de un vorbitor al acelei limbi; în același timp, cercetarea unui număr mic de cuvinte foarte uzuale, indispensabile înțelegerii și comunicării între toți vorbitorii aceleiași limbi ori cercetarea vocabularului de bază sau fundamental (vezi FOND LEXICAL); acesta rezultă din performanțele* vorbitorilor A, B, N sau din intersecția vocabularelor lui A, B, N. După lingviștii germani J. Trier, L. Weisberger și discipolii lor, lexicul este un prim strat al limbii în care se reflectă organizarea imediată. Lexicul reprezintă unul dintre domeniile (compartimentele, nivelurile*) lingvistice fundamentale, alături de fonetică* și gramatică* (în lingvistica generală a lui E. Coșe-

riu ș.a.). În gramatica generativă*, lexicul reprezintă o componentă de bază a structurii de adâncime*, iar interpretarea termenului se deosebește de cele de mai sus. În unele discipline lingvistice (filologia*, etimologia*), lexicul are o interpretare largă; de aceea, nu sunt puține lucrările de lingvistică în care *lexic* și *vocabular* sunt termeni utilizați drept cvasisinonimi.
Vezi VOCABULAR.

A.B.V.

LEXICALIST (CURENT ~)
Etapă a gramaticii generative*, susținută prin lucrările lui Ray Jackendoff, Joan Bresnan și alții, opusă orientării timpurii puternic transformaționaliste, etapă în care derivatele postverbale: abstractele verbale, participiile pasive, alte adjective postverbale, precum și alte derivate: substantivele postadjectivale etc. sunt introduse direct în lexicon*, ca intrări distincte, și nu prin reguli de transformare* (prin nominalizare* și pasivizare*). În consecință, sintagme ca: *pierderea luptei, învățatul lecției, dornic să plece, cunoscută de către toți, frumusețea fetei* sunt generate direct în bază*, derivatele fiind explicate prin reguli morfologice, și nu sintactice. GB* preia soluția lexicalistă.
Vezi și LEXICON (c).

G.P.D.

LEXICALIZARE
Proces prin care se dă o anumită formă unui anumit conținut într-o limbă, proces în care este antrenat raportul dintre gramatică și lexic (în favoarea celui din urmă); este un proces de codare*/codificare*. În modul cel mai general, lexicalizarea poate fi înțeleasă ca atribuire de etichete lexicale prin cuvintele unei limbi înțelese ca o intersecție de relații (fonetice, morfologice, sintactice, semantice). Exemplificările pot fi mai mult sau mai puțin diferite. Unități semantice numite sememe* sunt capabile să apară într-un număr mai mult sau mai puțin ridicat de lexeme* în diferite limbi: sememul „obiect pentru a se așeza" este lexicalizat în fr. *siège*, dar nu este lexicalizat în română. Diferențele dintre limbi apar și în alegerea lexemului legat de context: franceza, engleza și româna dispun de verbe distincte, lexicalizate, pentru a face distincția cauzativă dintre „a muri" și „a omorî". În alte cazuri apar diferențe între limbi: *Jean montre le livre à Marie* și *Jean fait voir le livre à Marie* arată că în franceză există diferența dintre *donner* (= faire avoir) și *montrer* (= faire voir), pentru că lexicalizarea e obligatorie în primul caz și facultativă în al doilea, ceea ce nu se întâmplă în română. Într-o interpretare mai specializată, dar curentă, lexicalizarea este procesul prin care o sintagmă* constituită din morfeme* libere se transformă într-o sintagmă fixă, comutabilă (vezi COMUTARE) din punct de vedere paradigmatic* în interiorul unei clase lexematice: rom. *de îndată* se opune lui *acum*, de care nu diferă prin comportamentul său morfo-sintactic și semantic. Se delimitează gradul de lexicalizare în funcție de formele mai mult sau mai puțin fixe ale sintagmelor: rom. *a o lua la fugă*, fr. *se mettre à fuir*. Într-o accepție mai restrânsă, lexicalizarea poate antrena relațiile de gen și de număr în direcția normalizării formelor. În româna mai veche, forma de singular *copaci(u)* nu era diferențiată de plural, diferență exprimată de opoziția actuală *copac/copaci* care lexicalizează numărul. În sens mai larg, se vorbește de lexicalizarea tropilor, când o serie de sensuri figurate ale cuvintelor (care au suferit o metonimie*, sinecdocă* sau metaforă*, vezi și CATACREZĂ) capătă o utilizare generală. Lexicalizarea se realizează în două etape: una înainte de faza actuală și a doua în curs de realizare. Astfel, în limba veche, *varză* este atestat cu sensul de „verdeață, vegetație"; apoi a însemnat „verdeață înfrunzită", pentru ca, prin sinecdocă*, „întreg pentru parte", să desemneze „o anumită plantă" (numită dialectal în română *curechi)*.

A.B.V.

LEXICOGRAFIE
Disciplină lingvistică elaborată treptat, care a apărut mai întâi (sec. al XVI-lea) prin practica alcătuirii diverselor dicționare* pentru anumite limbi (1) și, mult mai târziu (sec. al XX-lea), ca tehnică elaborată și comentată de alcătuire a dicționarelor, domeniu al lingvisticii* aplicate (2). 1) În mod concret, având în vedere alcătuirea dicționarelor, lexicografia este foarte veche, datând din epoci îndepărtate, când glosarele sau nomenclaturile nu erau publicate. În Franța, primele dicționare* apar în sec. al XVI-lea și al XVII-lea – dicționarele Academiei Franceze – Richelet, Furetière, Trévoux sau în sec. al XVIII-lea – Enciclopedia lui d'Alembert și

Diderot. Pentru limba română se cunosc unele dicționare mai vechi, nepublicate (dintre care *Anonymus Caransebiensis*, datând de la sfârșitul sec. al XVII-lea ori începutul sec. al XVIII-lea); *Lexiconul de la Buda* este primul dicționar publicat, în 1825; de la sfârșitul sec. al XIX-lea, apar numeroase dicționare, chiar dacă multe dintre ele rămân numai cu valoare istorică. Dicționare diversificate, de tipuri diferite, au apărut numai în ultimele decenii (vezi DICȚIONAR). 2) Ca știință a elaborării dicționarelor (vezi tipologia sub DICȚIONAR), lexicografia a apărut și s-a dezvoltat în ultimele decenii ale sec. al XX-lea. Ea presupune perfectarea tehnicii concrete, practice și intuitive de clasificare alfabetică a cuvintelor, de grupare a sensurilor, de ilustrare a acestora cu citate; dar, mai ales, apare necesitatea unei concepții teoretice privind definirea unității lexicale, tipologia definiției* în corelare cu un anumit tip de semantică* (vezi METALEXICOGRAFIE). În momentul de față, se dezvoltă lexicografia computerizată sau lexicografia asistată de ordinator, preocupată de tehnicizarea și ameliorarea tuturor etapelor premergătoare alcătuirii dicționarelor: documentarea textuală, stocarea bazelor de date, elaborarea de programe cu scopul de a ajuta redactarea din perspectiva unei coerențe textuale a dicționarului. În Franța, de ex., s-au elaborat tehnici informatice de cercetare a unui corpus vast, de stabilire a condițiilor de utilizare a cuvintelor și a sensurilor; sunt cercetate 90 până la 180 de milioane de ocurențe, un număr mare de texte (2 000) și de scriitori (900), pe baza cărora s-a elaborat la Nancy FRANTEXT-ul pentru TLF („Tezaurul Limbii Franceze"). S-au mai creat dicționare consultabile pe MINITEL, dicționare electronice de buzunar (DICOTRONIC – 220) sau dicționare electronice destinate tratamentului automatic al textului: de cuvinte simple (DELAS – 80 000 de intrări), de forme flexionare (DELAF – 650 000 de forme), dicționare de radicali (DELAR), de forme compuse (DELAC – 90 000 de intrări) ș.a. Deziderатul elaborării unei lexicologii computerizate preocupă majoritatea centrelor de cercetare lexicografică și lexicologică din Europa și din alte părți. În România, lexicografia (în sensul 2) este reprezentată de puține lucrări, preocupate mai ales de aspectul istoric (Iorgu Iordan, M. Seche) și de încercarea unei abordări teoretice în cadrul Institutului de Lingvistică al Academiei Române.

A.B.V.

LEXICOLOGIE

Disciplină științifică (relativ recentă în raport cu lexicografia*) care se ocupă de studiul lexicului* (vocabularului*) unei limbi din diferite perspective și cu diferite metode. Definirea cuvântului* este o problemă esențială pentru lexicologie și, în general, unitatea lexicală este considerată izolat de context sau de enunț, a cărui importanță este doar implicată. Lexicologia tradițională ia ca unitate de bază cuvântul, studiat fie sub aspectul sensului (mai ales al schimbărilor de sens, vezi SEMANTICĂ; ONOMASIOLOGIE), fie sub aspectul originii (stabilirea etimonurilor și a originii lor, vezi ETIMOLOGIE). Până la apariția semanticii, lexicologia a fost singura care s-a ocupat de problemele semnificației în lingvistică. Lexicologia a introdus descrierea câmpurilor* semantice, aplicând atât abordarea semasiologică*, cât și pe cea onomasiologică*: lexicologia capătă autonomie de la F. de Saussure, care consideră cuvântul ca făcând parte dintr-o structură, iar sensul cuvântului se definește negativ, în funcție de raporturile în care e engajat cu alte cuvinte. Elaborarea metodelor de analiză semică* are tendința de a transforma lexicologia într-o semantică lexicală, cu preocupări în mod esențial taxinomice. Cercetările lexicologice s-au dezvoltat și se dezvoltă în continuare în direcția lexicologiei *statistice* (vezi FRECVENȚĂ; BOGĂȚIE; CONCENTRAȚIE; STATISTICĂ LEXICALĂ). În direcția formalizării și informatizării merg și cercetările utile în lexicologia computerizată. Ca și lexicografia, lexicologia se ocupă de definirea sensului (vezi DEFINIȚIE). În sens foarte larg, lexicologia cuprinde studiul tuturor mecanismelor de formare a unor creații lexicale noi (vezi DERIVARE; COMPUNERE; CONVERSIUNE). Prin preocupările sale, lexicologia este în mod esențial eterogenă și interdisciplinară.

A.B.V.

LEXICON

Listă de unități lexicale aranjate într-o ordine anumită și conținând o informație specifică în funcție de scopul urmărit. Sin: *dicționar**; *vocabular**; termenul *lexicon* este preferat pentru lexicul de specialitate (vezi, de ex., *lexicon tehnic)* și pentru gramaticile formale* de tip generativ*. • În gramaticile formale, se face distincția între lexiconul mental, intern fiecărui vorbitor nativ, conținând întreaga informație sintactică și semantico-sintactică asupra categoriilor sintac-

tice și a formativelor* lexicale, informație care, în concepția chomskyană, este parțial înnăscută și parțial dobândită, și lexiconul gramaticii, propus de cercetător în intenția de „descoperire" a celui mental (vezi MODELARE). Lexiconul este, alături de sistemul de reguli, o parte componentă a gramaticii, fiind alcătuit, la rândul lui, dintr-un vocabular auxiliar, setul de simboluri reprezentând categoriile sintactice, și un vocabular terminal, setul de lexeme și de morfeme din limba supusă modelării. În ansamblul gramaticii, poziția și rolul lexiconului, precum și structura articolelor au diferit de la un model de gramatică la altul. a) În gramatica generativă* standard, lexiconul este o parte a gramaticii aparținând subcomponentului sintactic, strâns legată de regulile* lexicale. Fiecare articol de lexicon este conceput ca o pereche (D, C), unde C este un simbol complex*, iar D o matrice* de trăsături fonologice, căreia i se asociază un ansamblu de mărci semantice. Astfel, intrările lexicale se prezintă ca simboluri complexe în forma: *băiat* [+ N, + Numărabil, + Animat, + Uman, + Masculin, – Matur], *a distruge* [+ Verb, + – GN, ± Animat, – Complementizare]. b) În orientările semanticiste și pragmatice ale deceniului al VIII-lea (Ch. J. Fillmore, J. Gruber), pe lângă proprietățile decurgând din subcategorizare, lexiconul înregistrează indicații suplimentare asupra tipului semantic și pragmatic de predicat, incluzând caracterizarea configurației* lui cazuale (într-o gramatică a „cazurilor" de tip Fillmore) și condițiile (engl. *happiness conditions)* care trebuie satisfăcute pentru folosirea pragmatic adecvată a predicatului. Vezi, de ex., detalierea în lexicon a predicatului verbal *acuza:*

+ Performativ, ± Locuționar, + Momentan
argumente: X, Y, Z
cazuri: agent, țintă, obiectiv
prepoziții: engl. *by* (pentru Agent), ϕ (pentru Țintă), *of* (pentru Obiectiv)
subiectul normal: X
obiectul normal: Y
presupoziții: Z este o activitate
X „apreciază"; Z este „rău"
X și Y sunt animate
semnificație: X judecă (Y a cauzat ceva).

c) În GB*, ca și în gramatica generativă standard, lexiconul este o parte componentă a gramaticii, dobândind însă, în ansamblul gramaticii, un rol mult mai însemnat, ca urmare a introducerii principiului proiecției*, ceea ce înseamnă „proiectarea" integrală a trăsăturilor sintactico-semantice a lexemelor din lexicon în sintaxă, proiectare la toate nivelele sintaxei: D-Structură*, S-Structură*, FL (= formă logică*). • Lexiconul înregistrează, pentru fiecare formativ lexical, configurația* lui argumentală, adică numărul obligatoriu de argumente*, configurația lui tematică, adică relațiile semantice (sau roluri* tematice) ale fiecărui argument în raport cu predicatul, precum și unele proprietăți de subcategorizare (realizarea ca nominal sau ca propoziție a unui argument; saturarea sau nesaturarea acestora etc.). Potrivit concepției lexicaliste*, adoptate de această gramatică (vezi LEXICALIST), lexiconul înregistrează, independent, derivatele postverbale și postadjectivale, care, cu mici diferențe privind nonobligativitatea exprimării unor argumente, păstrează aceeași structură argumentală și aceeași structură de roluri ca și predicatele cu care se înrudesc morfologic. Vezi, de ex., detalierea în lexicon a verbului *ucide* și a substantivului postverbal *alergare:*

ucide: verb

AG	PAC
GN i	GN j

alergare: substantiv

AG
(GN)

care „se citesc" astfel: verb, cu două argumente, cărora li se atribuie rolurile agent și pacient, cu ambele argumente realizate nominal (GN), saturate obligatoriu și distincte referențial (vezi indicii i, j), respectiv, substantiv, cu un singur argument, care primește rolul agent, argument a cărui exprimare nu este obligatoriu (vezi paranteza rotundă).

G.P.D.

LIBER,-Ă

1. Variante ~e Realizări ale unei invariante* (ale unui fonem* sau morfem*) nedeterminate contextual, aflate în distribuție noncontrastivă*; vezi, de ex., alofonele* [n] și [ŋ], constituind două pronunții posibile ale fonemului *n* din *bancă* (mai frecventă este pronunția [baŋcă], dar sunt înregistrate și pronunții ca [bankă]) sau vezi alomorfele* *-e* și *-uri* ale pluralului neutru din vecinătatea radicalului *chibrit-*. Se opun variantelor contextuale, aflate în distribuție complementară*. **2. Variante literare ~e** Forme circulând *paralel* în limba literară* actuală, acceptate de lucrările normative (vezi DOOM) și deci considerate *corecte*. Aparțin unei zone lingvistice

„de toleranță", fiind locul de manifestare a preferințelor *subiective* ale vorbitorilor de limbă *literară*, preferințe explicabile prin deprinderi lingvistice proprii, determinate de regiunea în care a fost învățată limba literară, de vârsta vorbitorului, de mediul cultural și profesional în care este utilizată limba literară, de situația de comunicare etc. Lucrările normative actuale, mai puțin constrângătoare și mai fidele uzului lingvistic, admit un număr considerabil de variante literare libere, marcate, în cadrul aceleiași intrări de dicționar, prin separarea celor două sau chiar trei forme prin bară oblică [/] (vezi situații cu două variante ca: *adîcă / ádică; esofage /esofaguri; ghionți /ghionturi; garafă / carafă; heretoclit / eteroclit; harpă / harfă; evaporă / evaporează; îndrumează / îndrumă* sau cu trei variante ca: *altminteri / aliminterea / altmintrelea* etc.). O preferință normativă este indicată și din partea legiuitorului, prin ordinea în care sunt înregistrate variantele. • Se disting următoarele tipuri de variante literare libere: a) variante **fonetice** (variante care se deosebesc prin pronunția unui sunet sau a unui grup de sunete; vezi: *ghiorăi / chiorăi; mănăstire / mânăstire*); variantele fonetice subordonează și pe cele **accentuale** (variante care se deosebesc numai ca accent; vezi: *adîcă / ádică; hâtman / hatmán; întim / intím*), precum și pe cele **de silabație** (variante care se deosebesc prin numărul de silabe, deci prin pronunția unui grup vocalic fie ca diftong, fie ca hiat; vezi pronunția formei *aceștia: -tia / -ti-a*); b) variante **morfologice**, fie din flexiunea numelui, fie din cea a verbului, variante care, în cea mai mare parte, reflectă tendințe* morfologice din româna actuală; vezi forme variante ca: *gâdeil/ gâdelui; mămicăi /mămicii / mămichii; hamacuri / hamace; tăvălugi / tăvăluguri; ignorează / ignoră; înfiripează / înfiripă; dăinuiește / dăinuie; datora / datori; împături / împătura; scrijeli /scrijela* etc.; c) variante **lexicale**, unele privind afixele lexicale (vezi perechile: *găurea /găurică; mărgea / mărgică* sau perechi de tipul: *tongan / tongalez*), altele privind variante etimologice, forme neologice pătrunse prin filiere diferite (vezi: *funcție / funcțiune; harpă / harfă*); d) variante **ortografice** (vezi exemple numeroase de variante cu cratimă și fără cratimă, după cum tempoul vorbirii este mai rapid sau mai lent: *de aici, deaici; de apoi, de-apoi; de aproape, de-aproape* etc.). DOOM-ul își limitează informațiile la aceste tipuri de variante, căci alte niveluri lingvistice (cel sintactic sau cel frazeologic) nu intră în obiectivele acestui dicționar, dar ideea variației literare libere poate fi extinsă și la aceste ultime domenii (vezi variantele **sintactice**: *pot pleca / pot să plec* sau variantele **frazeologice**: *a o face pe nebunul / a o face pe grozavul; a o rupe la fugă / a o lua la fugă* etc.). **3. Morfem ~ / Afix ~** Vezi (MORFEM) MOBIL. **4. Grup sintactic ~** Grup sintactic cu o organizare internă clară, în care fiecare component își păstrează autonomia și își actualizează valențele* proprii; sin. *analizabil**; se opune grupului *fix** (sau *neanalizabil*). Să se compare statutul sintactic al grupurilor: *își bate joc (de ceva, de cineva)* și *își bate copiii (neascultători)*. Numai în cel de al doilea, elementele componente își manifestă disponibilitățile combinatorii specifice și, implicit, autonomia* sintactică și semantică, având caracteristica de grup liber. **5. Nominal ~** În GB*, în teoria legării (vezi LEGARE), nominal referențial, a cărui interpretare semantică nu depinde de a altui nominal; se opune nominalului legat*. **6. Topică ~** Trăsătură a topicii* de a permite schimbarea, în cadrul grupurilor sintactice, a ordinii termenilor în raport cu centrul* de grup sau a determinanților, unul în raport cu altul, fără modificarea funcțiilor sintactice, ci numai ca variație stilistică sau de focus* informațional; se opune topicii *fixe**. În limbile cu topică liberă, rolul sintactic distinctiv al topicii este nul, mărcile sintactice fiind flexionare sau de alt tip. • Deși în română există preferințe pentru o anumită așezare sintactică a componentelor, ceea ce a determinat caracterizarea tipologică a românei ca limbă „head first", deci cu centrul de grup așezat pe prima poziție și cu determinanții postpuși, totuși româna acceptă, cu rol stilistic și pragmatic, variația de topică în sintagmele: Nume – Adjectiv calificativ; Verb – Complement (direct sau indirect); Verb – Subiect. Se poate spune, în comparație cu limbile franceză și engleză, că româna are o topică mai liberă decât a acestora; în consecință, în ansamblul mărcilor* sintactice, topica are un rol mult mai restrâns. **7. Stil/Vorbire indirect(ă) ~** Vezi $STIL_{III}$.

G.P.D.

LICENȚĂ

1. Figură* retorică, utilizată mai ales în arta oratoriei, care constă în exprimarea liberă a unei idei, chiar dacă aceasta șochează auditoriul și îl pune pe vorbitor într-o postură dificilă: licența

este însoțită adesea de o formulă de scuză *(iertați-mi îndrăzneala; dacă se poate spune așa)* și poate fi folosită în scop parodic: *Societatea noastră are de scop să încurajeze istoria română, pentru că,* **dați-mi voie să vă spui, din punctul de vedere economic, stăm rău.** (...). *În Iași, de exemplu,* – **permiteți-mi această digresiune, este tristă, dar adevărată!** – *în Iași* **n-avem nici un negustor român, nici unul!** (Caragiale). 2. ~ **poetică** Libertate care se concede scriitorului de a nu respecta normele lexico-gramaticale curente, de obicei pentru a se putea încadra în exigențele regulilor metrice. • Licența poetică se poate realiza la toate nivelurile limbii: a) *fonetic:* schimbările de accent *(Viața-mi se scurge ca și* **murmúra** – Eminescu); omisiunile de silabe și eliziunile prin fonetică sintactică (**Pân-ce-n** *sfârșit ajuns-am să mângâi chipul sfânt* – Eminescu); apariția hiatului* pentru respectarea măsurii* în prozodie* *(Mai suna-vei, dulce corn, / Pentru mine* **vre odată?** – Eminescu); b) *morfologic:* forme nenormale în flexiunea substantivului/verbului *(Pe râul dorului, mânat de* **vânture** / *Veni odat'* – Eminescu; *Privea în zare cum pe mări / Răsare și* **străluce** – id.); c) *sintactic:* libertățile de topică* (**Te iată** *iarăși singur, în lumea cât o scoică* – Arghezi); d) *lexical:* variante fonetice vechi *(Iar voinicul s-apropie și cu mâna sa el* **rumpe** / *Pânza cea acoperită de un colb de pietre scumpe* – Eminescu); cuvinte dialectale ori aparținând straturilor joase ale vocabularului *(Tu* **te-ai dumicat** *cu mine, vaporos* – Arghezi; *Pe tine,* **cadavru spoit cu unsoare, / Te blestem să te-mpuți pe picioare** – id.); chiar tropii* pot fi considerați forme extreme de licență poetică, în măsura în care cuvântul utilizat ca trop este un *verbum improprium* (H. Lausberg).

M.M.

LIMBAJ

Ansamblul limbii*, ca instituție socială comună tuturor subiecților care o vorbesc, și al discursului*, ca realizare individuală a vorbirii* în texte sau mesaje* concrete. Într-o interpretare mai precisă, limbajul se delimitează de limbă*, cu care este uneori cvasiechivalent, alteori în opoziție: amândouă desemnează ansambluri semnificante utilizate mai ales în scopuri comunicative. Interpretarea lor ca parțial echivalente implică însă o diferență de extensie: o limbă este în mod necesar un limbaj, în timp ce un limbaj nu este obligatoriu o limbă: limbajul animalelor, limbajele artificiale, limbajului pictural sau muzical etc. nu sunt limbi. Numai limbajele care sunt și limbi fac obiectul lingvisticii*. În lingvistică, limbajul înseamnă altceva decât în uzanța curentă a termenului: 1) o abstracție construită plecând de la limbi pentru a desemna caracterul general sau universal. Se distinge realizarea limbajului ca activitate în comunicare de facultatea de a vorbi proprie numai omului, bazată pe componente psiho-fizice comune (aspectele specifice sunt studiate de psiholingvistică* și de sociolingvistică*); reflectate în dubla articulație* (vezi și VORBIRE). Deci, în concepția saussuriană și postsaussuriană, limbajul se definește în opoziție cu limba: limba este o parte a limbajului care există printr-o practică socială a numeroase acte de vorbire concrete. Ca ansamblu al limbii și al discursului*, limbajul devine cvasisinonim cu vorbirea*, înțeleasă în general drept competență, facultate (E. Coșeriu), nu în mod particular, ca realizare individuală (F. de Saussure). Delimitarea limbajului de limbă este utilă în lingvistica francofonă (fr. *langage* s-a degajat definitiv de cvasisinonimul *langue* în sec. al XIX-lea); numeroase limbi nu au însă decât un singur termen pentru a desemna realitățile diferite discutate aici; 2) o concretizare care evită ambiguitățile prin utilizarea în anumite contexte: limbajele *de specialitate* sau *profesionale* (dar și limbi, stiluri funcționale*); care își propun redarea unui conținut de idei specific în raport cu o activitate profesională oarecare, în funcție de o anumită viață social-culturală. În această interpretare, limbajele se realizează în acord cu o știință sau activitate oarecare și se manifestă ca un fapt produs, o activitate creatoare concretă (vezi FUNCȚIONAL$_3$ [LIMBAJ/STIL]). • Tot ca o interpretare a unei exprimări într-un domeniu specializat se înscrie și cvasisinonimia dintre limbaj și metalimbaj*. De asemenea, limbajul *popular* (vezi ORALITATE). Se poate propune o tipologie a limbajului, deși o taxinomie completă este greu de făcut: • Se opune limbajul *uman* (care se caracterizează prin dubla articulație și elasticitatea discursului) limbajelor *animale* (vezi ZOOSEMIOTICĂ). • Se opun limbajele *naturale* (care au structuri imanente pentru că subiectul uman nu participă la ele decât ca utilizator), limbajelor *artificiale* (care sunt sisteme simbolice construite, ca limbajul de programare, informatica, logica ș.a.). • Se delimitează limbajele care acordă

prioritate semnificantului*: scrierea morse, braille, fotografie, muzică, de limbajele care se preocupă de semnificat*: ideografia, poezia romantică ș.a. sau atât de semnificant, cât și de semnificat, limbajul documentar (vezi SEMIOTICĂ). Toate limbajele au unele caracteristici comune: • sunt biplane, alcătuite dintr-o latură semnificant și una semnificat; • orice limbaj este articulat, deoarece proiecția discontinuului asupra conținutului* este făcută din diferențe și opoziții*; • alte caracteristici țin de o teorie semiotică (vezi SEMIOTICĂ). Vezi LIMBĂ; LINGVISTICĂ; STILISTICĂ; SEMIOTICĂ.

A.B.V.

LIMBĂ

I. Termen general, specializat în lingvistică*, care admite mai multe interpretări: 1) *Singularul generic:* termen lingvistic care corespunde facultății limbajului* (cel de-al doilea sistem de semnalizare) (vezi și VORBIRE). 2) *Singularul pentru plural* cuprinde toate limbile de pe glob, moarte sau vii. Cu această interpretare, este mai precis pluralul *(limbi)*, când se desemnează toate idiomurile naturale care au cel puțin 3 000 de cuvinte. Limbile *naturale* pot fi *vii*, când sunt folosite în comunicarea orală sau scrisă din diferite țări. Limbile vorbite se pot manifesta prin forme diferențiate numite dialecte* și graiuri. În acest caz, limba are un caracter național, opus dialectelor și graiurilor, care au un caracter regional. Nu se poate stabili identitatea dintre limba naturală și cea a unui stat, pentru că există limbi ca franceza, engleza, care se vorbesc și în alte state decât Franța, Anglia. Numărul limbilor vorbite este foarte mare (aproximativ 4 000) și ceea ce se studiază este tipologia lor (vezi FAMILIE). Limbile *naturale* au ca specific dubla articulație*, un sistem de comunicare care se bazează pe semne vocalice specifice unei comunități lingvistice. Limbile naturale sunt supuse schimbărilor (vezi SINCRONIE; DIACRONIE; ÎMPRUMUT; NEOLOGISM etc.). Limba *naturală* poate fi maternă, dobândită de vorbitor din copilărie, prin învățarea limbajului din țara lui de origine, sau *străină* (limbă-țintă), învățată în diverse împrejurări. Limba *artificială* se definește în opoziție cu cele *naturale* (vezi LIMBAJ). Limba *moartă* este limba *naturală* care nu se mai folosește ca mijloc oral de comunicare, dar care e consemnată în documente, texte literare etc. 3) *Singularul specific* desemnează o limbă naturală oarecare, de ex., limba română, franceză etc., valoare care se mai poate preciza în funcție de alte situații. • Singularul *limbii* (opusă vorbirii sau uzajului) este un termen lingvistic specializat care desemnează sistemul general al unei limbi date; este o delimitare introdusă în lingvistică* de F. de Saussure pentru a desemna cel mai important sistem de semne prin care oamenii comunică între ei; celelalte sisteme de semne se explicitează printr-o limbă naturală oarecare (vezi LIMBAJ; SEMIOTICĂ). Limba interpretată ca sistem de semne este o abstracție a lingviștilor, dedusă din vorbire, care rezumă toate felurile de diferență: regională, socială etc.; în felul acesta, limba implică o mare diversitate. În mod obișnuit, se cercetează limba scrisă, standardizată, care cuprinde o normă implicită reflectată în alegerea corpusului (~ **standard**, vezi FUNCȚIONAL$_2$). Limba, în sens riguros științific, desemnează un ansamblu de sisteme legate unele de altele; unitățile fiecăruia dintre aceste sisteme (sunete*, foneme*, morfeme*, lexeme*, cuvânt*) sunt identificate în funcție de relațiile de echivalență sau de opoziție dintre aceste unități (vezi COMUTARE). Într-o limbă, un semn* nu se definește ca atare decât în raport cu alte semne și își obține valoarea din opozițiile sau asociațiile pe care le contractează. Saussure a ilustrat această idee prin comparația jocului de șah: unitățile limbii sunt asemănătoare pieselor din jocul de șah, a căror valoare depinde de poziția pe tabla de șah, valoare care nu poate fi influențată de elemente externe (cum ar fi istoria jocului de șah). Limba intervine ca mediator între două zone amorfe: pe de o parte, expresia sonoră și, pe de altă parte, conținutul noțional. De aceea, limba este considerată o formă* și nu o substanță*, o convenție adoptată într-o comunitate umană în care funcționează ca sistem de semne și ca instituție socială (vezi LINGVISTICĂ; LIMBAJ). Limba constituie nivelul istoric al limbajului (E. Coșeriu). • ~ **literară**: Vezi LITERAR$_1$.

II. *Limba* mai desemnează mușchiul lingual, organul care joacă un rol principal în fonație* (prin suplețea, mobilitatea și poziția sa în cavitatea bucală) antrenând modificări importante ale acesteia.

Vezi ARTIFICIAL; CLASIFICARE A LIMBILOR; CENTUM SATEM; COMPETENȚĂ; LIMBAJ; LINGVISTICĂ; MORT, MOARTĂ; STILISTICĂ; SEMIOTICĂ.

A.B.V.

LINEAR,-Ă (CARACTER ~)

Proprietate a semnelor* unei limbi de a fi succesive în timp și/sau în spațiu (vezi ARBITRAR (AL) SEMNULUI; SEMN LINGVISTIC).

A.B.V.

LINEARITATE

În structuralism*, una dintre proprietățile fundamentale ale limbii, constând în caracteristica limbii de a apărea, la diverse niveluri*, ca o suită de elemente discrete*, dispuse în *succesiunea* lor pe axa sintagmatică* a limbii. Astfel, fiecare morfem* este o suită de foneme*, fiecare cuvânt*, o suită de morfeme; fiecare enunț*, o suită de cuvinte; fiecare text*, o suită de enunțuri. • La nivel sintactic, se face distincție între ordinea *liniară*, neierarhică, a conexiunilor de termeni și ordinea lor *structurală*, totdeauna ierarhică. În timp ce ordinea liniară apare direct observației, prin succesiunile de vecinătăți, ordinea structurală este subiacentă, trebuind să fie dedusă (descoperită) din manifestări de structură ale combinațiilor de vecinătăți. Ordinea liniară înregistrează distribuția* termenilor, în timp ce ordinea structurală indică ierarhia funcțională* a componentelor. Ordinea structurală cunoaște modalități diferite de marcare grafică de la o școală lingvistică la alta, fiind notată sub forma *schemelor**, din gramatica de tradiție pedagogică, a *stemelor**, din gramatica structurală a lui L. Tesnière, a *arborilor** (sau a indicatorilor* sintagmatici), din gramatica generativă etc.

G.P.D.

LINGVISTICĂ

Studiu științific eterogen și multiform, după cum obiectul său specific de cercetare este limbajul*, limba* sau vorbirea*. În interpretarea cea mai largă, lingvistica este știința limbajului (înglobând psiholingvistica* și sociolingvistica*), știința care explorează mecanismele acestuia prin studiul mai multor limbi* naturale (ceea ce înseamnă că este implicat și studiul limbilor). Lingvistica pornește de la ideea că între limbi nu există diferențe de natură, ci numai privind particularitățile lingvistice. Toate limbile au structuri cu trei niveluri: 1) al sunetelor, 2) al înlănțuirii gramaticale și 3) al sensului, care constituie fiecare în parte obiect de studiu al lingvisticii. După nivelurile* identificate prin analiză, lingvistica se divide în mai multe discipline: fonetică*, fonologie*, ortografie*, gramatică* (morfologie*, sintaxă*), lexicologie*, lexicografie*, semantică*. • Lingvistica se mai ocupă de raporturile dintre limbi și istoria acestora, studiază ramificațiile teritoriale ale idiomurilor, etimologia formelor lingvistice ș.a. (vezi ETIMOLOGIE; DIALECTOLOGIE). • Lingvistica actuală este rezultatul unui lung parcurs istoric, încă din Antichitate, când s-a practicat ca o știință empirică, bazată pe observația cercetătorului. Până în Renaștere, au existat preocupări privind problemele definirii și esenței limbajului, dar s-a făcut mai puțin descrierea unor limbi concrete. După Renaștere, apare atitudinea teoretică și interesul pentru descrierea anumitor faze istorice ale unei limbi, explicându-se faptele istorice și urmărindu-se evoluția limbilor. • Secolul al XVIII-lea reia unele teme mai vechi, dar este epoca elaborării gramaticilor generale (Gramatica de la Port-Royal și gramaticile concrete ale unor limbi). Secolul al XIX-lea pune în prim plan studiul limbii „în sine și pentru sine", ceea ce marchează începuturile lingvisticii ca știință independentă. Se elaborează metoda comparativ-istorică*, care își propune studiul sistematic al corespondențelor dintre limbi înrudite (adică în familii* istorice, vezi FAMILIE). Studiul se bazează pe legi fonetice și gramaticale și pe procedeul reconstrucției*, când se avansează în trecut (se dezvoltă lingvistica indo-europeană). Constituirea gramaticii comparate este considerată ca unul dintre momentele fundamentale privind constituirea lingvisticii ca știință independentă. Secolul al XX-lea este dominat de publicarea (în 1916) a cursului de lingvistică generală al lui F. de Saussure, care (alături de Cercul lingvistic de la Praga), a pus bazele lingvisticii structurale, dotată atât cu o teorie, cât și cu o practică operatorie. Lingvistica structurală și-a afirmat, prin aceste direcții autonomia ca obiect și metode de cercetare (vezi ANALIZĂ; COMUTARE; DISTRIBUȚIE; TRĂSĂTURĂ DISTINCTIVĂ; OPOZIȚIE). Obiectul științei lingvistice este limba*, sesizată în sincronie*, considerată ca un sistem compus din unități fundamentale, semnele (entități fizice cu două fețe: semnificant* și semnificat*, vezi SEMN; ARBITRAR (AL) SEMNULUI). Semnele își obțin valoarea din relațiile cu alte semne. O contribuție la dezvoltarea structuralismului au adus glosematica* și distribuționalismul, iar lingvistica este dominată de problemele teoriei asupra limbajului și de elaborarea conceptelor.

Gramatica* generativă și transformațională, dezvoltată ca o continuare a structuralismului, se înscrie ca o tendință teoretică de a explica mecanismul limbilor la nivelul structurii de adâncime* și al structurii de suprafață* (vezi GENERATIVISM). • În ultimele decenii ale sec. al XX-lea, lingvistica se dezvoltă în interdependență cu alte domenii științifice (vezi PSIHOLINGVISTICĂ; SOCIOLINGVISTICĂ ș.a.). Dintre acestea se remarcă în special, în momentul de față, *lingvistica informatică* și *informatica lingvistică*, curente care nu sunt egale pe plan teoretic. *Lingvistica informatică* utilizează informatica pentru nevoile lingvisticii, fiind o lingvistică asistată de ordinator, preocupată atât de probleme teoretice, cât și de aspecte practice (vezi APLICATĂ; MATEMATICĂ; STATISTICĂ LEXICALĂ). *Informatica lingvistică* s-a constituit în jurul unei lingvistici restrânse la morfosintaxă, fiind mai ales o ramură a lingvisticii aplicate*. Abordarea istorică a limbilor coexistă cu lingvistica sincronică și teoretică (vezi SINCRONIE; DIACRONIE), ceea ce face din sec. al XX-lea cea mai neunitară perioadă din evoluția științifică a lingvisticii. • Dominantele lingvisticii de-a lungul timpului (care revin diferit în epoci diverse) sunt teoria și descrierea – pe de o parte și comparația și istoria – pe de altă parte. În cursul unei lungi istorii, conceptele și metodele lingvisticii au cunoscut în mod necesar mutații considerabile care nu împiedică lingvistica contemporană să utilizeze noțiuni introduse încă din Antichitatea greco-latină (vezi PARTE DE VORBIRE). • Obiectul dificil de delimitat al lingvisticii, precum și evoluția ei complexă și eterogenă, o plasează în raporturi cu diverse tipuri de științe: cu științele umaniste și ale culturii (care admit creațiile libere ale omului), cu științele sociale (lingvistica însăși fiind, în general, o știință socială, caracter mai evident în domenii ca sociolingvistica, onomasiologia* ș.a.); studiul istoric al limbilor, realizat după legi riguroase, stabilește tangențe cu științele naturii; în unele domenii, mai ales în lingvistica sec. al XX-lea, se manifestă modelul și influența științelor exacte (vezi GRAMATICĂ GENERATIVĂ; STATISTICĂ; FRECVENȚĂ). Progresul diverselor teorii lingvistice, al analizei discursului, a determinat dezvoltarea stilisticii* lingvistice, o analiză a tropilor* de interes în toate tipurile de comunicare lingvistică (vezi STILISTICĂ; RETORICĂ; TROP), ceea ce plasează lingvistica în cadrul mai larg al filologiei*.

Vezi APLICATĂ (LINGVISTICĂ); MATEMATICĂ (LINGVISTICĂ).

A.B.V.

LITERAR, -Ă

1. Limbă ~ Registru cultivat, aspectul cel mai îngrijit al limbii unei comunități, codificat prin existența unor norme* (situate în afara oricărei particularități teritoriale) și consolidat prin scris. a) *Aspectul îngrijit* presupune existența caracterului conștient în utilizarea variantei literare prin opoziție cu cele uzuale. Întrucât variantele dialectale nu sunt imuabile în istoria limbii, nici aspectul îngrijit nu este același pe parcursul evoluției limbii literare. b) *Codificarea* variantei literare prin norme se află de asemenea într-o continuă schimbare: începutul procesului (situat, pentru limba română, în sec. al XVI-lea) se caracterizează prin norme izolate, care conservă în parte trăsături regionale. În sec. al XVI-lea, de exemplu, două categorii fundamentale de texte românești – manuscrisele maramureșene și tipăriturile diaconului Coresi – sunt redactate fiecare conform unei norme regionale proprii (Nordul Transilvaniei – Maramureș vs. Sud-Estul Transilvaniei – Nordul Munteniei). Procesul evolutiv de reducere a normelor regionale reprezintă *istoria* limbii literare, iar constituirea variantei literare se caracterizează prin consolidarea unei norme supradialectale unice; în română, aceasta se instaurează definitiv abia spre sfârșitul sec. al XIX-lea. c). Deziderатul *consolidării prin scris* al variantei literare evidențiază faptul că limbile literare sunt indisolubil legate de apariția și dezvoltarea scrisului*, formă fundamentală de răspândire a normei literare; istoria limbii literare este istoria aspectului scris al unui idiom, istoria variantei de cultură a acestuia. Există, însă, în perioada modernă și o limbă literară *vorbită**, utilizată cu deosebire în comunicarea științifică / didactică / eventual doar cultivată de către persoanele posedând o anumită instrucțiune (I. Iordan); această variantă apare ulterior limbii literare scrise și derivă din aceasta. • Limba *scrisă* și limba *vorbită* reprezintă două sisteme paralele ale aceluiași idiom care coexistă de la originile limbii literare. Elemente de limbă vorbită sunt înregistrate și în scris în tot cursul procesului de constituire a limbilor literare. În

română, de exemplu, se pot deosebi încă din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea două tendințe bine delimitate: o direcție savantă (reprezentată de M. Costin, Stolnicul Const. Cantacuzino, D. Cantemir) și o direcție bazată pe limba vorbită și populară (I. Neculce, Anonimul Brâncovenesc); sec. al XIX-lea se divide aproape programatic în cele două direcții, iar nașterea literaturii române în variantă modernă se va caracteriza tocmai prin acceptarea de principiu a influenței populare, folclorice și orale asupra operelor culte; cele două tendințe divergente pot fi urmărite până în faza contemporană a limbii literare. • Una dintre trăsăturile definitorii ale limbii literare este *caracterul normat* al acesteia. Norma limbii literare se definește ca „expresie convențională a unui anumit uzaj lingvistic (dominant), impusă – cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică – oamenilor de cultură aparținând unei comunități, atunci când redactează un text" (I. Gheție). Norma literară are caracter istoric, este multiplă și supradialectală. (Pentru detalii, ca și pentru diferențele existente între norma lingvistică și norma literară, vezi NORMĂ$_2$). • *Stilurile funcționale* (numite și *limbaje funcționale*) ale limbii literare sunt subdiviziuni / varietăți subsumate limbii literare comune, diferențiate între ele prin funcția pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate (I. Coteanu). Ca și norma literară, stilurile funcționale au caracter istoric: apar în momente diferite din evoluția limbii literare, progresează paralel și se delimitează treptat unele de altele; pentru limba română, se acceptă, în general, existența a trei variante funcționale (Coteanu): stilurile *beletristic, științific* și *juridic-administrativ*. (Pentru detalii și caracterizare, vezi STIL$_{II}$). • Problema *bazei dialectale* a limbii literare derivă din definiția acesteia: unică, supradialectală și caracterizată prin norme, limba literară este un proces conștient care se opune tendinței naturale de diversificare dialectală din istoria unui idiom; în faza finală a constituirii / consolidării lor, limbile literare anulează dialectele, devenind unicele mijloace de comunicare cultă ale întregii comunități (Gheție). Limbile literare se creează pe baza unui dialect, fără să coincidă vreodată complet cu acesta: se renunță, în general, la tot ce este excesiv particular, acceptându-se formele comune cu ale altor dialecte, dacă acestea există. Dialectul de bază se recunoaște, însă, întotdeauna în structura unei limbi literare. poziția dialectelor variază în cursul dezvoltării limbii literare (Gheție): înainte de constituire, dialectele concurente au în principiu șanse egale de a deveni limbi literare; când unul câștigă (grație unor condiții intra- ori extralingvistice), din celelalte se împrumută mereu noi elemente. În consecință, raportul dintre limba literară și restul dialectelor este variabil în istorie. Împrejurările ce determină impunerea unui dialect ca bază a limbii literare sunt variate: a) *importanța provinciei* unde acesta este vorbit, ponderea ei politică și economică: de ex., în româna literară, impunerea graiului muntean ca bază a limbii literare a fost facilitată de importanța Bucureștiului devenit capitală a Principatelor Unite; impunerea dialectului din Île-de-France ca bază a francezei literare a fost sprijinită de unirea provinciilor franceze într-un regat cu capitala la Paris; b) *locul capitalei*: latina literară era limba vorbită la Roma; vezi și exemplele de mai sus; c) *factorii culturali*: italiana literară s-a constituit pe baza dialectului toscan deoarece în această variantă dialectală au fost scrise, în secolele al XIII-lea – al XIV-lea, operele lui Dante, Petrarca și Boccaccio; *Biblia* tradusă de Luther în dialect saxon, în prima jumătate a sec. al XVI-lea, a fixat acest dialect la baza limbii literare germane. • Condițiile *răspândirii* pe întregul teritoriu a unui dialect constituit în limbă literară se dovedesc complexe: nu e vorba de expansiunea normală a unui dialect asupra celorlalte, căci graiurile concurente opun rezistență în fața limbii literare. Unificarea se face de sus în jos, prin intermediul instrumentelor de cultură, în primul rând al tipăriturilor și al tuturor textelor scrise. Ea nu se produce la nivelul dialectelor vorbite, ci la nivelul variantelor scrise. • Dialectul / graiul muntean, în care au fost redactate primele texte tipărite în românește (de către diaconul Coresi) se află la baza limbii române literare; este teoria Școlii de la București, sugerată de B.P. Hasdeu și reluată, cu diverse precizări și mici diferențe, de O. Densusianu, J. Byck, Al. Rosetti, B. Cazacu. Opiniile în această problemă au fost, însă, divergente; s-a susținut de asemenea că româna literară ar avea o bază maramureșeană (N. Iorga, S.Pușcariu), o bază maramureșeană și abia mai târziu una munteană (G. Ivănescu) ori că româna literară ar avea o dublă bază dialectală, com-

binație între graiurile nordice și cele sudice (A. Philippide, I. Iordan și, parțial, E. Petrovici). • Adoptarea uneia sau alteia dintre pozițiile amintite presupune și o *datare* diferită a limbii literare: pentru Școala de la București, ea există din sec. al XVI-lea, momentul apariției tipăriturilor coresiene; pentru Iorga și Pușcariu, dintr-un moment anterior (eventual sec. al XV-lea, începutul sec. al XVI-lea), întrucât pentru aceștia originea limbii literare se află în manuscrisele maramureșene; pentru Școala de la Iași, nu se poate vorbi de limbă literară decât din momentul fixării ei definitive – secolul al XIX-lea. **2. Fapt lingvistic ~ / formă ~** Conform(ă) unor norme* cunoscute și respectate de vorbitorii instruiți ai unei limbi. Presupune respectarea unor norme standard, care reprezintă deprinderi uzuale ale vorbitorilor cultivați. Caracterul *literar* devine astfel o aproximare a uzului general al limbii, admițându-se totuși existența unor variante (E. Coșeriu). Caracterul literar implică, în același timp, respectarea mai multor tipuri de norme (vezi NORMĂ$_{1,2}$) prin care se asigură factorul de unitate necesar comunicării* într-o limbă.
Vezi NORMĂ; ORAL; SCRIS; STIL$_{II}$.

M.M.(1); A.B.V. (2).

LITERĂ

Semn grafic din alfabetul unei limbi. Notează sunete-tip (entități abstracte, invariante, medie a variațiilor din pronunțarea unui anumit sunet). Forma, valoarea fonetică și denumirea literei sunt convenționale, impuse prin tradiție (vezi ALFABET; ALFABETIC). În lingvistica modernă circulă și cu denumirea *grafem**. Unii lingviști consideră că litera este realizarea concretă a unui grafem, iar acesta se definește ca unitate funcțională minimală din structura grafică a expresiei lingvistice, cu caracter monoplan (având exclusiv expresie, nu și conținut semantic); grafemul este un construct teoretic (abstract), un ansamblu de trăsături distinctive și nondistinctive; el se realizează printr-o clasă de alografe*, în raport cu care are statut de unitate invariantă. • În scrierea* românească fiecare literă corespunde în general unui sunet-tip distinct. Excepții: litere diferite cu aceeași valoare (ex., *â, î: român, în)*, litere cu mai multe valori (ex., *k* [*k*]: *kasidă;* [*k'*] + *e, i; kiloamper)*, litere notând grupuri de sunete (ex., *x* [ks, gz]: *ax, auxiliar)*, sunete notate prin grupuri de litere (ex. *ch* [h]: *technețiu)*, litere duble notând sunete unice (ex., *aa* [a]: *Varlaam)*, litere echivalente cu grupuri de litere (ex. *x, cs* [ks]: *extrage, facsimil)*, litere fără valoare fonetică (vezi DIACRITIC; LITERĂ CU FUNCȚIE ~). Literă majusculă*/minusculă*. Valoarea fonetică a literelor în neologismele neadaptate este conformă cu norma ortoepică a limbii de origine (ex., *sh* [ç], *w* [u]: *show* [çou].

C.S.

LITOTĂ

Figură* de gândire, formă de disimulare apropiată de eufemism*, care constă în exprimarea reticentă a unei idei, astfel încât să se înțeleagă mai mult decât se spune în enunț*: *Va,* **je ne te hais point!** – „Du-te, nu te urăsc" (Corneille); *Când vezi piatra* **ce nu simte nici durerea și nici mila** – / *De ai inimă și minte – feri în lături, e Dalila!* (Eminescu). • Litota se realizează de obicei prin negarea contrariului unei idei: **n-a trecut mult** – „a trecut puțin timp"; **nu e un laș** – „e curajos"; **n-are o idee prea rea despre sine** – „are o părere bună". Există însă și posibilitatea de a formula pozitiv litota: **ești prea puțin răbdător; cunoști prea puțin oamenii.** • În enunț, litota are rolul de a ocoli expresia directă ori brutală, pentru a face admisibilă o idee care, altfel, ar putea șoca. În mod eronat litota este uneori opusă hiperbolei* (H. Morier). Litota nu exprimă o reducție de ordin dimensional sau intensiv, ci constă doar într-o expresie reticentă (**Nu sunt chiar așa de prost**). De aceea este numită și *atenuație.*

M.M.

LOC

1. Complement de ~ Specie de complement circumstanțial* exprimând locul, distanța, limita spațială, direcția de desfășurare a acțiunii sau de manifestare a calității (*locuiește* **în București;** *merge* **spre casă;** *aleargă* **zece metri;** *victorios* **în deplasare**). Pentru majoritatea termenilor regenți, este un determinant facultativ*, exterior sintactic și semantic grupului verbal sau adjectival (vezi: *lucrează* **în grădină**, alături de *lucrează).* Pentru o clasă redusă de regenți, cei în a căror configurație* de roluri tematice* apare un caz locativ* (vezi CAZ$_{II}$), este un determinant obligatoriu*, inerent (pentru verbe ca: *a locui; a proveni*, care cer obligatoriu exprimarea unui complement de loc). În limba română, unde nu

există un caz locativ realizat flexionar, exceptând câteva construcții arhaice cu dativ locativ și câteva construcții cu acuzativ locativ neprepozițional, complementul de loc se exprimă curent printr-o construcție adverbială sau printr-un grup nominal prepozițional. **2. Propoziție de ~** Specie de propoziție circumstanțială* corespunzând, la nivel frastic*, complementului de loc (vezi 1), deci exprimând locul, direcția de desfășurare a acțiunii din propoziția regentă. Se introduce obligatoriu prin relative*, frecvent prin relativele adverbiale cu semnificație locativă, dar și prin relative pronominale precedate de prepoziții purtătoare ale valorii locative (ex.: *merge* **unde** (**încotro**) *poftește, Se îndreaptă* **spre cine** *l-a strigat).*

G.P.D.

LOCALIST,-Ă (IPOTEZĂ/TEORIE ~).
Ipoteză formulată de John M. Anderson în 1970-1971, care așază raporturile cazuale, privite dintr-o perspectivă logico-semantică, la baza organizării oricărei propoziții și consideră raporturile locative și de direcție ca fiind cele mai importante, în stare să exprime raporturile de caz cele mai abstracte (vezi CAZ_{III}).

G.P.D.

LOCATIV
1. Într-o concepție morfologică asupra cazului* (vezi CAZ_I), caz existent în limbi cu o flexiune cazuală bogată (turca și armeana, de ex.) exprimând locul de desfășurare a acțiunii și direcția ei de orientare. Există limbi ca maghiara și finlandeza unde apar diferențe flexionare pentru mai multe cazuri cu valori locative. • Locativul ca realizare morfologică a existat în indoeuropeană și în latina clasică, dar a fost înlocuit de ablativ* încă din latină. În română și în celelalte limbi romanice, unde valorile locativului nu au o realizare morfologică distinctă, exprimându-se prepozițional sau, mai rar, prin forme cazuale nespecifice (este, pentru română, dativul* locativ sau acuzativul* locativ), nu există un locativ morfologic. **2.** Într-o concepție semantico-localistă asupra cazului (vezi CAZ_{III}), unde toate relațiile de caz, inclusiv cele abstracte, sunt interpretate în termeni de „localitate" și de „direcție", locativul existent în orice limbă reprezintă una dintre relațiile cazuale de bază, exprimând locul concret de desfășurare a acțiunii *(lucrează* **în grădină**), dar și relații mai abstracte, ca în cazul verbelor „de posesie", unde nominalul posesor este interpretat ca locativ (pe baza relației semantice **el** *are o casă* = **la el** *este o casă)*, sau al verbelor „psihologice" și de „senzație fizică", unde nominalul afectat este interpretat ca sediu interior al senzației (**mi-***e frig* = **în interiorul meu** *există frig).* • În accepția cu patru cazuri de bază, locativul se caracterizează prin [+ Loc; –Sursă], încorporând și valori alative* atunci când exprimă «ținta» predicației și «limita finală» a mișcării. Se opune ablativului*, caracterizat prin [+ Loc; + Sursă], ergativului*, caracterizat prin [–Loc; + Sursă], și absolutivului*, cazul nemarcat, cu caracteristicile: [– Loc; – Sursă]. • În alte descrieri, apare ca termen general fie pentru cazurile spațiale nonorientate, fie, cu o accepție și mai largă, pentru orice caz spațial. Vezi CAZ. **3. Dativ ~** Valoare circumstanțială de locativ nonorientat, nespecifică formei de dativ* (valorile circumstanțiale curente ale dativului sunt fie de „direcție", „țintă": *trimite, distribuie* + dativul, fie de „inesiv"", pentru verbele psihologice și de senzație fizică: *îmi place, îmi este frig* "în interiorul meu există plăcerea, frigul"), valoare restrânsă la câteva construcții populare și arhaice (ex. *se așterne* ***drumului, stă/ rămâne/ se pironește locului***). A fost pusă în legătură, în istoria limbii române, cu structuri similare din limbile albaneză, turcă și sârbo-croată (Gr. Brâncuș).

G.P.D.

LOCUTOR
Termen folosit adesea ca sinonim al lui emițător*. În sens restrâns, sinonimia funcționează numai în cazul comunicării orale: locutorul este așa-numitul subiect vorbitor.

L.I.R.

LOCUȚIONAR (ACT ~)
Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire (vezi și ILOCUȚIONAR; PERLOCUȚIONAR). Actele locuționare (cf. lat. *locutio* „vorbire") sunt acte de emitere a unor enunțuri cu o anumită structură fonetică, gramaticală și semantică. În terminologia lui J. Austin, un act locuționar include un act *fonetic* (de rostire a unor sunete), unul *fatic* (de rostire a unor cuvinte în concordanță cu regulile unei anumite gramatici și cu o anumită intonație) și unul *retic* (de atribuire a unui sens și a unei referințe enunțului),

unitățile specifice fiecăruia dintre aceste acte fiind denumite *fone, feme* și *reme*. Spre deosebire de actele ilocuționare și perlocuționare, actele locuționare sunt independente de contextul comunicativ. Sub aspect locuționar, enunțurile pot fi gramaticale sau negramaticale.

L.I.R.

LOCUȚIUNE

Tip de expresie fixă* (de grup neanalizabil*) caracterizată, în afară de sensul global unitar, prin trăsături morfosintactice probând, pe de o parte, pierderea autonomiei* gramaticale a măcar unuia dintre elementele grupului, iar, pe de alta, funcționarea de ansamblu ca un singur cuvânt. Pierderea autonomiei pentru unul dintre componente se manifestă, flexionar, prin invariabilitate (vezi, de ex., invariabilitatea substantivelor *joc* și *minte* din locuțiunile verbale *a-și bate joc, a ține minte*, deși în afara grupului, substantivele în discuție sunt variabile), iar, sintactic, se manifestă prin pierderea totală sau parțială a disponibilităților lui combinatorii și prin neclaritatea organizării interne (vezi, de ex., locuțiunea verbală *a băga de seamă*, unde substantivul nu mai acceptă determinanți tipic substantivali, iar structura cu *de* nu reflectă construcția normală a verbului). Comportamentul morfosintactic global ca al unui singur cuvânt se manifestă prin satisfacerea valențelor și a particularităților flexionare ale clasei morfologice căreia îi aparține locuțiunea (vezi, de ex., forma de plural și vecinătatea a două adjective acordate, pentru locuțiunea substantivală din construcția: *Mă copleșeau aceste triste* **aduceri aminte**, sau contextul specific comparației, pentru locuțiunea adjectivală din: *era* **mai în stare** *de sacrificiu decât alții*). • Trecerea de la grupurile sintactice libere* (analizabile) la locuțiuni este un proces continuu, cu faze intermediare, oscilante, care fac ca frontiera dintre cele două categorii să nu fie tranșantă, iar practica delimitării lor să fie dificilă. • Locuțiunile se clasifică după clasa morfologică ale cărei caracteristici morfosintactice le preia în: substantivale* (ex.: *Mă indispune* **bătaia** *lui* **de joc**); adjectivale* (ex.: *om* **de seamă**); verbale* (ex.: *a-și da seama, a da năvală*); adverbiale* (ex.: *venea* **din când în când**, *umbla* **de-a bușilea**); prepoziționale* (în *ciuda, în loc de, în afară de*); conjuncționale* (*cu toate că, chiar dacă, pentru ca să*); pronominale (ex.: *mânca* **te miri ce**); numerale (ex.: *a lipsit* **de două ori**, *a reușit* **a doua oară**); interjecționale (*Doamne fcreste!*), fiecare parte de vorbire* având un inventar propriu de locuțiuni. • Apariția unei locuțiuni are cauze diverse, fie de istorie internă, locuțiunile creându-se ca efect al mișcării continue a grupurilor sintactice (vezi DINAMIC), fie de istorie externă, unele locuțiuni introducându-se ca împrumuturi* sau calcuri* în contactul* direct sau cultural a două limbi. În consecință, inventarul de locuțiuni este propriu fiecărei limbi și modificabil în istoria aceleiași limbi.

G.P.D.

LOGIC,-Ă

1. Subiect ~ În gramatica tradițională, termen utilizat în legătură cu verbele impersonale* și cu cele pasive* în corelație obligatorie cu subiectul gramatical*; desemnează, în construcțiile impersonale, un determinant în dativ sau în acuzativ, singurul care face referirea la persoană, dar care nu este și subiect gramatical (ex.: **îmi** *place cartea;* **mă** *doare capul*), iar, în construcția pasivă, pe autorul animat al acțiunii realizat ca determinant prepozițional, care nu coincide cu subiectul gramatical (ex.: *Cartea este apreciată* **de studenți**). **2. Formă ~** În GB*, vezi FORMĂ$_3$.

G.P.D.

LUNG,-Ă

1. Formă ~ Cu referire la formele pronominale ale limbii române, sin. cu *accentuat* (vezi ACCENTUAT). **2. Infinitiv ~** În gramatica limbii române, termen utilizat pentru a desemna forma moștenită a infinitivului, termenul fiind creat pentru a diferența această formă de forma mai nouă a infinitivului scurt*. O dată cu crearea infinitivului scurt, infinitivul lung și-a pierdut treptat trăsăturile verbale, substantivându-se și dobândind caracteristicile lexicale și morfosintactice ale abstractelor verbale (vezi ABSTRACT$_4$; INFINITIV). **3. Vocală ~** În limbile care prezintă corelația* de cantitate, vocalele lungi se opun vocalelor scurte (vezi CANTITATE), distingându-se articulatoriu de acestea prin durata de rostire.

G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).

M

MACROCONTEXT

În sintaxă și în gramatica/teoria textului*, vecinătate mai largă decât un singur cuvânt, precedentă sau următoare în enunț față de un termen luat în considerare; macrocontextul poate fi constituit de frază, de paragraf sau de întregul enunț. • În stilistică, ansamblu de date contextuale (vezi $CONTEXT_3$) prezente în mintea lectorului atunci când citește un text; analogiile care pot apărea în cursul lecturii depind de statutul cultural al cititorului. • În teoria stilistică a lui M. Riffaterre, *faptul de stil* se definește în raport cu macro- sau cu microcontextul*; în această perspectivă, macrocontextul reprezintă fragmentul de enunț – diferit ca dimensiune – asupra căruia se extinde opoziția *fapt de stil/microcontext*, prin adăugarea unor elemente care accentuează particularitatea/ direcția stilistică instaurată în text; vezi $STIL_1$; TEXT.

M.M.

MACROSEMANTICĂ

Semantică interesată de forma semnificatului, delimitată de unii autori (B. Pottier, F. Rastier) în opoziție cu mezosemantica* și microsemantica*, desemnând semantica textului*.

A.B.V.

MACROSEMIOTICĂ

Tip de semiotică* naturală, care desemnează ansamblul limbilor naturale în corelație cu cel al lumii naturale. Interpretarea se bazează pe faptul că figurile lumii naturale sunt semantic codate* (codificate) în limbile naturale.

A.B.V.

MACROSTRUCTURĂ

1. Termen aplicat cu precădere lexicului* (sau vocabularului*) pentru a desemna relațiile de sens* dintre grupări mai mari de cuvinte (vezi ANTONIM; SINONIM; CÎMP). **2.** În analiza* conversației*, mod de organizare a întregului ansamblu de schimburi verbale care constituie o conversație. Modelele descriptive diferă, dar, în general, se admite că o conversație completă (confruntare, la unii autori) include o secvență *inițială* (desemnată uneori prin formula latină de salut *Ave*), una *de bază* (principală) – cea a tranzacției propriu-zise – și una *finală* (desemnată uneori prin altă formulă latină de salut, *Vale*). Secvența inițială și cea finală, puternic ritualizate, sunt construite dintr-o succesiune (de dimensiuni variabile) de perechi de adiacență*, incluzând formule stereotipe (în primul rând, de salut) cu funcție fatică*. Pentru structura secvenței de bază, esențială este corelarea temelor de discuție, tranziția firească de la o temă la alta. Introducerea și ratificarea acestora este rezultat al negocierii între colocutori*. Configurația fiecăreia dintre cele trei componente menționate este descrisă, în mod obișnuit, fie ca o succesiune de niveluri de complexitate diferită (nivelul local și cel al secvențelor recurente), unificate însă de acțiunea aceluiași principiu: cel al organizării preferențiale (modelul etnometodologic*), fie ca o ierarhie de unități structurale (fază*, schimb*, mișcare*, act*), fiecare unitate de rang superior reprezentând o combinație de unități de rang inferior (modelul integrativ al lui W. Edmondson). **3. ~ narativă.** În naratologie*, concept introdus de studiile lui T.A. Van Dijk pentru a descrie structura semantică globală a unui text; Van Dijk o definește drept „reprezentare abstractă a structurii globale de semnificație a unui text". Problema coerenței* (semantice) a textului se situează la nivelul macrostructural (C. Reis-A.M. Lopes). • Într-o reprezentare de tipul arborelui*, împrumutată gramaticilor generative, macrostructura globală domină blocuri intermediare de macrostructuri, care dau naștere secvențelor, la rândul lor subdivizate în fraze; ele se situează la suprafața textului și poartă numele de *microstructuri**. • În această perspectivă a gramaticii textuale, posibi-

litatea unui text de a fi rezumat se datorește existenței macrostructurii. Fiind o construcție mai degrabă deductivă, care poartă marca personală a analistului, macrostructura unei narații ample nu reprezintă o entitate obiectivă, unanim recunoscută, ci rămâne rezultatul unui anumit mod de lectură (vezi TEXT).
Vezi și MICROSTRUCTURĂ.

A.B.V; L.I.R.; M.M.

MADRIGAL

Inițial formă muzicală preclasică, madrigalul se fixează în literatură ca specie a liricii galante, poem cu un număr redus de versuri. Își are originea în poezia italiană a sec. al XIV-lea, pentru ca în sec. al XVI-lea italian și francez să capete și formă fixă: două/trei terține* urmate de unul/două cuplete, în vers iambic* (M. Aquien). Au scris madrigale Petrarca, Clément Marot, Goethe, iar în literatura română – Cincinat Pavelescu.

M.M.

MAI MULT CA PERFECT

Timp verbal din seria trecutului indicativ, mai mult ca perfectul este o sintagmă calchiată după lat. *plus-quam-perfectum* (sau după fr. *plus-que-parfait);* acest calc vădește adoptarea, în ultimă instanță, a modelului latin în terminologia gramaticală românească, în timp ce denumirile din gramaticile mai vechi *(Timpuri mai de mult trecut*, I. Diaconovici Loga; *Mai mult ca (de)săvârșit*, I. Heliade Rădulescu; *Trecut anterior*, H. Tiktin) reflectă diferite interpretări ale întrebuințărilor acestui timp. • În calitatea sa de ansamblu de forme (paradigmă*), mai mult ca perfectul poate fi, în diferite limbi (sau dialecte) ale aceleiași familii, un timp sintetic (ex.: latină, română) sau analitic (ex.: franceză, aromână, meglenoromână). În limba română, mai mult ca perfectul este un timp care moștenește mai mult ca perfectul conjunctiv latin, având un sufix constant și general, *-se-*, la toate conjugările. • În calitatea sa de timp al trecutului, mai mult ca perfectul prezintă valori și întrebuințări care pot diferi de la o limbă la alta; în franceză, el este grupat cu imperfectul, deosebirea fundamentală dintre cele două timpuri fiind una aspectuală (încheiat/neîncheiat); în limba română, mai mult ca perfectul a fost adesea definit ca un timp de relație*, ce exprimă o acțiune petrecută în trecut, dar încheiată înaintea altei acțiuni trecute (deci aflându-se „în relație" cu imperfectul, perfectul compus sau perfectul simplu). O interpretare mai largă este aceea care evidențiază calitatea sa primordială de *trecut îndepărtat*, exclus din zona actualității (deoarece nu admite combinarea cu adverbe de tipul *acum, în clipa aceasta, de curând* etc., în schimb este asociat curent cu *(mai) (de) demult, în acea vreme, acum 100 de ani* etc.), interpretare care dă seama și de posibilele combinații în frază cu alte timpuri ale trecutului.

C.C.

MAJUSCULĂ

Literă* mare. În ortografia* românească actuală se scriu cu inițială majusculă: a) primul cuvânt al unui text (*Citesc o carte);* b) primul cuvânt după un semn de punctuație* finală ce indică sfârșitul enunțului) – punct* (*Întreb. Apoi aștept răspunsul.*), semn de interogație* (*De ce pleci? Răspunde!*), semn de exclamație* (*Explică! Insist.*), semn de interogație asociat cu semn de exclamație (*Când te-ai întors?! Te așteptam abia mâine.*), puncte de suspensie (vezi PUNCT; *Voi încerca... E singura soluție.*), două puncte (vezi PUNCT) urmate adesea de linia de dialog* sau de ghilimele*, după care se introduce o comunicare directă ori un citat (*A răspuns: – Știam, Versul era: „Timpul mort și-ntinde trupul și devine veșnicie");* c) primul cuvânt după virgula* care se plasează la sfârșitul formulei de politețe în scrisori, în cereri etc. (*Dragii mei, Am primit pachetul pe care l-ați trimis.);* d) primul cuvânt al unui enunț cuprins între paranteze* sau între ghilimele (*Nu am recunoscut-o. (Nu o văzusem de mulți ani.). Răspunsul era „Nu mă interesează".);* e) orice substantiv propriu (*Ion*) și fiecare element constitutiv al unui nume propriu compus, cu excepția articolelor, a prepozițiilor și a conjuncțiilor care nu reprezintă primul constituent în ordine lineară (*Ștefan cel Mare, Facultatea de Litere*, dar *Cel Mare* – ca nume de familie); f) primul/unicul termen în titluri de publicații, de spectacole etc. (*Limbă și literatură, Livada cu vișini*), în nume proprii de mărci ale produselor comerciale (*Cheia* – săpun), în nume proprii ale raselor, speciilor, varietăților de plante sau de animale (*Marele alb* – porci); g) primul termen în formule de politețe și în abrevierile acestora (*Domnia sa, D-sa);* h) unele simboluri (*Cl* „clor"); i) unele abrevieri cu citire cursivă

(*Tarom;* este permisă și scrierea integrală cu majuscule – *TAROM*). Se ortografiază cu literă/litere majuscule unele simboluri și abrevieri (*O* „oxigen", *S* „sud", *P.S.S.* „Preasfinția sa"). Majuscula poate apărea în interiorul unei abrevieri cu inițială minusculă* (*kW* „kilowatt"). Câteva simboluri și abrevieri au variante grafice cu majuscule sau cu minuscule (*F/f* „forte", *TV/tv* „televizor, televiziune"). Literele *A, Â, Î, Ș, Ț* se scriu obligatoriu cu semnele diacritice* corespunzătoare. Litera *I* se scrie fără punct deasupra. Vezi ALFABET$_1$.

C.S.

MARCAT

Concept introdus în lingvistică prin Școala de la Praga și dezvoltat pentru teoria fonologică de N.S. Trubetzkoy. Se folosește în legătură cu corelațiile* fonologice; termenul pozitiv al corelației, caracterizat prin prezența unei trăsături care îl opune celuilalt, este numit *marcat*, iar cel negativ al corelației, caracterizat prin absența aceleiași trăsături, este numit *nemarcat*. De ex., în limbile în care există corelație de sonoritate*, consoanele sonore* sunt marcate în raport cu trăsătura sonorității, iar cele surde* sunt nemarcate. În cazurile de neutralizare* a unei opoziții fonologice, în poziția de neutralizare nu poate apărea decât termenul nemarcat, fiind exclusă prezența celui marcat. • Termenul *marcat* și *nemarcat* s-au extins de la fonologie la morfologie, sintaxă, lexic, stilistică, fiind posibilă utilizarea lor pentru orice fenomen lingvistic care comportă opoziții și organizări binare. Au primit semnificații mai puțin stricte decât în fonologie, aprecierea făcându-se în raport cu frecvența de utilizare a membrilor opoziției sau cu ceea ce este considerat „normal" ca uz. *Nemarcat* este membrul opoziției considerat normal, uzual, neutru, iar *marcat* este membrul mai puțin frecvent, atipic, cel care se îndepărtează de la folosirea neutră, uzuală. În morfologia verbului, de ex., se vorbește despre indicativ* ca termenul nemarcat al categoriei de mod*, spre deosebire de conjunctiv*, condițional*, imperativ*, prezumtiv*, termenii ei marcați. În sintaxa verbului se vorbește despre diateza activă* ca termenul nemarcat al categoriei, spre deosebire de diatezele pasivă* și reflexivă*, termenii ei marcați. În organizarea propozițiilor după modul* de comunicare, propozițiile declarative/enunțiative* sunt considerate ca nemarcate, iar cele interogative*, imperative*, exclamative* ca marcate. În lexic, paradigma *scaun, fotoliu, taburet* include un termen nemarcat, *scaun*, și termenii marcați *fotoliu, taburet*, care adaugă la trăsăturile semantice ale lui *scaun* câte un sem* diferențiator. În stilistică, relizările neutre, neexpresive sunt nemarcate, iar cele expresive, emotive, poetice sunt marcate. • În GB*, distincția *marcat/nemarcat* a fost preluată pentru a deosebi gramatica *centrului* (*esențială;* engl. *core grammar*), reprezentând latura invariantă a gramaticii, de gramatica *periferiei*, care încorporează elementele variante, utilizate selectiv și diversificat. Gramatica centrului, considerată ca nemarcată, este presupusă ca inițială în achiziția limbajului, în timp ce gramatica periferiei, considerată ca marcată, este dobândită ulterior prin datele experienței (vezi ACHIZIȚIE). • În cadrul modelului etnometodologic* de analiză a conversației, distincția între alternative marcate și nemarcate permite evidențierea unui principiu al *organizării preferențiale*, care funcționează la fiecare dintre nivelurile de structurare a conversației. La nivel local, acest principiu guvernează structura perechilor de adiacență*; la nivelul secvențelor recurente, guvernează structura secvențelor de corectare* și a presecvențelor, iar la nivelul general, se reflectă în structura stereotipă a secvențelor inițiale și finale ale conversației.

G.P.D.; L.I.R.

MARCĂ

1. Legat de distincția *marcat*/nemarcat*, termenul *marcă*, utilizat la început pentru fonologie, s-a extins și la alte domenii, desemnând o trăsătură a cărei prezență sau absență are capacitatea de a distinge unități lingvistice, adică de a realiza opoziții*. În română, de ex., fonemul */b/* se opune lui */p/* prin prezența mărcii de sonoritate*, iar */p/* se opune lui */b/* prin absența ei. În fonologie, prin *marcă de corelație* a fost desemnată acea trăsătură fonică în funcție de care se opun serii de foneme; astfel, pentru română, marca de sonoritate este o marcă de corelație, întrucât ea opune seria consoanelor sonore* seriei surdelor* (vezi CORELAȚIE). **2.** Orice particularitate din planul expresiei, inclusiv realizarea ∅ (zero*), asociată în mod constant cu o anumită semnificație gramaticală și servind la recunoașterea acesteia. Se vorbește despre mărci ale categoriilor* gramaticale (mărci de număr, de caz etc.) și despre mărci ale funcțiilor* sintactice (mărci ale obiec-

tului direct, ale subiectului etc.). • Utilizarea termenului *marcă* s-a lărgit și dincolo de sfera gramaticalului, ajungând să desemneze orice indice din planul expresiei asociat cu o anumită semnificație/funcție lingvistică. Se vorbește despre mărci ale deixisului*, mărci ale determinării*, mărci de modalizare*, mărci stilistice, mărci pragmatice etc. Pentru o singură semnificație/funcție lingvistică mărcile pot fi selectate din domenii diferite, granițele gramatical/lexical/fonetic și sintactic/morfologic fiind frecvent depășite și domeniile interferente. Se vorbește, de ex., despre mărci suprasegmentale*, alături de mărci segmentale, în exprimarea interogației* și a exclamației* sau despre mărci flexionare și mărci morfofonologice (este cazul marcării pluralului* în română, care se realizează prin desinențe*, mărci de tip flexionar, dar și prin alternanțe*, mărci morfofonologice). Este cunoscut amestecul de mărci flexionare și de mărci analitice (vezi, în română, marcarea cazurilor* prin desinențe și articole fuzionate cu numele, dar și prin prepoziții) sau amestecul de mărci gramaticale și lexicale (vezi, în română, marcarea superlativului* absolut) etc. Inventarul și tipul de mărci diferă de la o limbă la alta și poate evolua în istoria aceleiași limbi, constituind unul dintre parametrii de individualizare a limbilor.

G.P.D.

MASA VOCABULARULUI

Termen care desemnează cuvintele care nu intră în **fondul* principal lexical**. Masa vocabularului este partea cea mai mobilă a limbii, numeric mult mai cuprinzătoare, dar și mai puțin importantă decât fondul principal lexical. Cuprinde, în general, arhaisme*, regionalisme*, majoritatea neologismelor* și a cuvintelor specializate. Alături de *masa vocabularului*, denumire propusă de Al. Graur, s-a mai utilizat și cea de *restul vocabularului* (I. Iordan).

A.B.V.

MASCULIN,-Ă

1. În gramatică, termen utilizat în clasificarea substantivelor în funcție de categoria genului*. Dacă, într-o limbă dată, această categorie este organizată în două genuri, masculinul se opune numai femininului*, iar dacă ea este organizată în trei genuri, se opune, în egală măsură, femininului și neutrului*. În general, masculinul se definește prin conținutul său semantic inițial de termen al categoriei genului natural și desemnează substantive de *sex bărbătesc*. Pe măsură ce în unele limbi s-a înregistrat diminuarea acestei motivații inițiale și s-a accentuat presiunea aspectului formal al sistemului asupra categoriei gramaticale a genului, în cadrul genului masculin pot fi incluse și substantive desemnând *obiecte* (*cercel, ochelari, rulment*), *nume de arbori* sau fructe (*ardei, ananas, pom, stejar* etc.), *părți ale corpului omenesc* (*dinte, ochi, rinichi* etc.). La nivel combinatoriu, genul masculin se evidențiază prin acord (cu adjectivul și numeralul) sau prin asociere (cu articolul). 2. În versificație, rimă* bisilabică, în care accentul de intensitate cade pe ultima silabă; formează rime masculine cuvinte oxitone* (vezi ACCENT): *de múlt/ascúlt, trecút/văzút, plângi/frângi, dátl sărutát, sfânt/pământ*. Sin. (rimă, vers) *catalectic, -ă*.

C.C. (1); M.M. (2).

MASIV

Substantiv* aparținând subclasei substantivelor nenumărabile*; denumește substanța, materia „continuă", văzută ca „masă" în ansamblul ei, nesegmentabilă în indivizi numărabili (ex. *fasole, brânză, carne, miere, aur, argint, sânge*); sinonim *nume de materie*. Sub aspectul unor trăsături gramaticale, se apropie de substantivele abstracte*, amândouă tipurile opunându-se substantivelor numărabile*; se disting de substantivele abstracte prin trăsături semantice inerente, prin trăsături selecționale*, iar, la nivel gramatical, prin absența unor trăsături sintactice specifice abstractelor. Vezi NENUMĂRABIL; NUMĂRABIL; SUBSTANTIV.

G.P.D.

MATEMATICĂ (LINGVISTICĂ ~)

Studiul fenomenelor de limbă cu mijloace matematice; disciplină de intersecție, care este atât lingvistică, cât și matematică, constituită relativ recent (în jurul anului 1960), bine reprezentată de oameni de știință ruși (I.I. Revzin, R.L. Șaumian, S.K. Dobrușin), dar și de alte naționalități (J.P. Benzécri); în direcția fundamentării unei discipline autonome, cu baze teoretice, dar și cu o largă aplicabilitate se remarcă aportul lui S. Marcus și al colaboratorilor săi. Dezvoltarea lingvisticii matematice a fost favorizată, pe de o parte, de lingvistica structurală și de utilizarea metodei axiomatic-deductive și, pe de altă

parte, de importanța dobândită de teoria mulțimilor chiar în matematică. Descrierea matematică a noțiunilor de bază ale lingvisticii s-a făcut cu precădere prin aplicarea teoriei mulțimilor. În unele cazuri se apelează la teoria algebrelor lui Boole (pentru binarismul dezvoltat în fonologie) și la teoria codurilor; alte aplicații ale algebrei (în special teoria semigrupurilor libere) în lingvistica descriptivă sunt corelate cu studiul distribuției* și al contextului*. S-au studiat tipurile de opoziții lingvistice în corelație cu tipurile de mulțimi (finite sau infinite), problemă de interes în toate compartimentele lingvistice, dar cu precădere utilă în studiul lexicului (se definesc și se delimitează clase lexicale considerate mulțimi, vezi CÂMP, și se delimitează opoziții specifice pentru anumite categorii semantice, vezi ANTONIMIE; SINONIMIE). Tipurile de mulțimi și opozițiile corespunzătoare ajută la analiza morfematică și la stabilirea unor deosebiri din acest punct de vedere pentru limbi ca franceza, engleza. În cazul categoriilor gramaticale, teoria mulțimilor ajută la calcularea indicelui omonimiei* morfologice, aspect foarte important în clasificarea flexionară. Studiul cazurilor pune în evidență contexte reperate și contexte admise, tot în funcție de mulțimile admise. •Modelele* matematice ale limbii sunt analitice și generative și reprezintă construcții matematice care reține unele aspecte relaționale ale fenomenelor lingvistice; rolul lor este de a sistematiza unele noțiuni și relații cunoscute și de a descoperi relații și moduri noi de organizare care nu au fost puse în evidență prin alte mijloace (vezi GRAMATICĂ GENERATIVĂ). • Un aspect important al lingvisticii matematice este legat de statistică (teoria probabilităților, lanțurile lui Markov, legea lui Zipf), vezi STATISTICĂ LEXICALĂ. • Informatica poate fi considerată o direcție specială și foarte actuală a lingvisticii matematice, dezvoltată în domenii la rândul lor interdisciplinare, cum ar fi dinamicile cognitive, inteligența artificială ș.a. sau în semantică* (F. Rastier, M. Cavazza) și în lexicografie*.
Vezi LINGVISTICĂ; APLICAT,-Ă.

A.B.V.

MATRICE

1. ~ fonetică În cadrul modelului generativ-transformațional, mod de reprezentare a trăsăturilor segmentelor fonetice care compun morfemele. În structura matricei fonetice, coloanele corespund fiecărui segment, iar rândurile – unor trăsături definite, de obicei, acustic*, selectate dintr-un set predeterminat. În pătratele create, apare un număr întreg (de la *1* la *n*), care indică *gradul* în care segmentul considerat posedă trăsătura specificată. Spre deosebire de matricele fonologice (vezi *infra*), matricele fonetice consemnează și informația redundantă, dată prin reguli generale. Regulile fonologice extind matricele fonologice la matrice fonetice complete. **2. ~ fonologică** În cadrul modelului generativ-transformațional, mod de reprezentare a acelor trăsături ale segmentelor fonetice care compun morfemele, neinfluențate de aplicarea regulilor* de reajustare. În structura matricei fonologice, coloanele corespund segmentelor fonetice, iar rândurile unor trăsături fonologice distinctive* (vezi și BINARISM). În pătratele create, se indică prin (+) sau (-) apartenența segmentului considerat la o categorie sau la complementul acesteia. Prezența notației indică faptul că informația fonologică respectivă este redundantă pentru segmentul menționat, întrucât este dată printr-o regulă generală. Spre deosebire de matricele fonetice, care sunt complet specificate, matricele fonologice constau numai din *arhisegmente*. Aceste două tipuri de matrice pot diferi ca număr de segmente dacă formativele din structura de suprafață sunt afectate de accidente* fonetice (de ex., matricea fonetică poate conține un segment în plus, față de cea fonologică, în cazul protezei* sau al epentezei*, sau unul în minus, în cazul aferezei* sau al eliziunii*). **3. ~ semantică** În semantica generativă și în analiza* componențială, set ordonat de trăsături semantice inerente, detaliind organizarea semantică a formativelor lexicale într-un lexicon*. Formativul *băiat*, de ex., conține următoarea matrice semantică: [+ N, + Comun, + Numărabil, + Animat, + Uman, + Masculin, – Matur] (vezi și SIMBOL COMPLEX). **4. Propoziție ~** În GG*, propoziție în structura căreia este introdusă, într-o poziție de subordonare, altă propoziție prin fenomenul încastrării. Orice propoziție independentă conținând măcar o poziție sintactică de subordonare poate funcționa ca propoziție matrice (vezi ÎNCASTRARE).

L.I.R. (1-2); G.P.D. (3-4).

MAXIMAL,-Ă (PROIECȚIE ~)
Vezi MINIMAL$_3$.

MAXIMĂ

I. Enunț concis exprimând, de obicei, un adevăr moral sau filozofic; Aristotel definește maxima ca pe o exprimare generalizatoare în legătură cu acțiunile omenești recomandate ori de evitat. Ca figură* de stil, maxima nu se deosebește de aforism*; folosește, ca și acesta, o serie de figuri semantice pentru a obține o expresie sintetică și sugestivă (metaforă, simbol, comparație): *aux âmes bien nées/ La valeur n'attend pas le nombre des années* [„pentru sufletele nobile/ Valoarea nu așteaptă ca anii s-o măsoare"] (Corneille); *Există lucruri adânci care în lumina artei pot fi înțelese mult mai limpede decât în lumina zilei. Se spune că apa unor mări e mai străvezie în lumina lunii decât în lumina soarelui* (Blaga); *Să nu-ți faci chip cioplit din amintire* (Doinaș). • Pentru majoritatea autorilor, maxima este sinonimă cu *sentința* și cu *aforismul** (Gh. Dragomirescu). **II.** În pragmatică*, cerință particulară decurgând dintr-un anumite principiu. Cele două principii fundamentale ale interacțiunii verbale, principiul cooperativ* și principiul politeții*, subsumează un număr de maxime specifice. • Maximele principiului cooperativ, formulate de H.P. Grice, descriu mijloace raționale care asigură eficiență schimburilor cooperative. Aceste maxime sunt: 1) Maxima **cantității**: reglementează cantitatea de informație furnizată de fiecare participant la un schimb verbal. Aceasta trebuie să se încadreze strict în limitele impuse de obiectivele schimbului respectiv (să nu fie deci nici insuficientă, nici excesivă): 2) Maxima **calității**: cere ca interlocutorii să spună numai ceea ce cred că este adevărat. Aceasta exclude furnizarea unor informații false sau pentru care emițătorul* nu are dovezi adecvate. 3) Maxima **relevanței**: cere ca orice intervenție în cadrul unui schimb verbal să se coreleze cu celelalte și să fie strict legată de tema în discuție. 4) Maxima **manierei**: se referă la modul în care trebuie formulate intervențiile în cadrul unui schimb verbal, reclamând *claritate* – manifestată prin evitarea obscurității expresiei, a ambiguității și a prolixității –, precum și structurarea logică a enunțurilor H.P. Grice previne asupra înțelegerii *tale quale* a acestor maxime, subliniind că esențial nu este faptul că emițătorul ar respecta întocmai maximele, ci faptul că receptorul* interpretează *întotdeauna* enunțurile interlocutorilor drept conformându-se maximelor la un nivel de profunzime (vezi și IMPLICATURĂ); altfel, comunicarea nu ar fi posibilă. • Principiul politeții subordonează, de asemenea, un număr de maxime, formulate de G.N. Leech, ale căror cerințe motivează diversitatea comportamentelor strategice. Aceste maxime sunt: 1) maxima **tactului**, 2) a **generozității**, 3) a **aprobării**, 4) a **modestiei**, 5) a **acordului**, 6) a **simpatiei**. Primele patru sunt maxime perechi, (1) și (3) fiind centrate asupra celorlalți (receptori, auditori*, cei despre care se vorbește etc.), iar (2) și (4) – asupra emițătorului. Ele operează cu scale bipolare: avantaje/dezavantaje, aprobare/dezaprobare, maximele (1) și (2) având în vedere avantajele sau dezavantajele unor acțiuni viitoare pentru ceilalți și, respectiv, pentru emițător, iar maximele (3) și (4) – gradul în care enunțurile emise conferă o evaluare pozitivă sau negativă celorlalți și, respectiv, emițătorului însuși. Ultimele două maxime (5 și 6) operează cu scale unipolare: acord și, respectiv, simpatie, fiind centrate asupra celorlalți. De ex., maxima tactului, care cere diminuarea expresiei neajunsurilor unei acțiuni pentru receptor, explică formularea indirectă* a solicitărilor, prin enunțuri interogative prefațate cu verbe modale (*Vrei să închizi ușa?*, în loc de *Închide ușa!*). Strategiile impersonalizării emițătorului sunt legate de respectarea cerințelor maximei generozității (*Se poate face ceva pentru el*, în loc de *Pot să fac ceva pentru el*). Minimalizarea gesturilor proprii de generozitate este o expresie a respectării maximei modestiei (*Nu e mare lucrul* – ca răspuns la o intervenție prin care un prieten își exprimă admirația pentru cadoul adus de mine).

M.M.(I); L.I.R.(II)

MĂSURĂ

I. În sintaxa limbii române, termenul apare în două situații: **1.** La nivelul părților de propoziție, **complementul circumstanțial de mod de ~** desemnează o subclasă a complementului circumstanțial de mod prin care se exprimă o evaluare cantitativă a informațiilor referitoare la dimensiuni, capacități, greutate, temperatură etc. Complementul circumstanțial de mod de măsură se realizează printr-un substantiv însoțit de prepozițiile: *cu, de (peste), pentru, pe, până la* etc., căruia i se asociază un numeral: *a sărit un zid înalt* **de (peste) doi** *metri; ziua temperatura de ridică* **până la 35°**. **2.** La nivelul frazei,

propoziția circumstanțială de ~ progresivă reprezintă o subclasă a propoziției modale, care arată că acțiunea din regentă evoluează proporțional cu acțiunea din subordonată: **Pe măsură** ce scriu, *lucrurile se clarifică*. Elementele de relație cele mai frecvente care introduc propoziția circumstanțială de măsură au, de regulă, un corelativ în regentă: *cu cât... cu atât, pe cât... pe atât*, sau popularul *de ce... de ce* etc.; excepție de la acest tip de construcție face locuțiunea conjuncțională *pe măsură ce*. **II.** În versificația* limbilor moderne, bazată pe accent* de intensitate, număr de accente/gurpuri accentuale ale unui vers*, aproape întotdeauna egal cu numărul de silabe*. (În versificația limbilor clasice, latina și greaca, unde accentul este cantitativ, unitatea de măsură nu era nici silaba, nici grupul accentual, ci piciorul* – ansamblu de 2, 3 sau 4 silabe lungi și scurte alternate; vezi PICIOR). • Element prozodic fundamental în definirea și clasificarea versurilor, măsura nu este importantă atât în sine, cât mai ales în raport cu celelalte două componente prozodice, ritmul* și rima*. **1.** După numărul silabelor, se deosebesc următoarele tipuri de vers: trisilab* (3), tetrasilab* (4), pentasilab* (5), hexasilab* (6) heptasilab* (7), octosilab* (8), eneasilab* (9), decasilab* (10), endecasilab* (11), dodecasilab*, numit și alexandrin* (12 silabe) etc. Măsura reprezintă, astfel, unul dintre criteriile de clasificare a versurilor. **2.** În funcție de relațiile măsurii cu rima și, în special, cu ritmul, poezia românească prezintă anumite caracteristici (L. Gáldi, I. Funeriu): a) cele mai frcvente în poezia populară sunt măsurile de 5/6 (*Pe-un picior de plai, / Pe-o gură de rai, / Iată vin în cale, / Se cobor la vale, / Trei turme de oi / Cu trei ciobănei*) și de 7/8 silabe, în ritm trohaic" (*Trandafir verde-n fereastră / Rău suspină o nevastă*); b) măsura de 7/8 silabe este preponderent trohaică și în poezia cultă (*Vino-n codru la izvorul / Care tremură pe prund* – Eminescu), dar exită și în variantă iambică* (*A fost odată ca-n povești, / A fost ca niciodată, / Din rude mari împărătești, / O prea furmoasă fată* -id); c) măsura de 11 silabe este, de regulă, iambică; sonetele lui Emienscu, de ex., sunt, fără excepție, scrise în endecasilab iambic, după regula sonetului petrarchist (vezi SONET): *Sunt ani la mijloc și-ncă mulți vor trece / din ceasul sfânt în care ne-ntâlnirăm..)*; d) măsura de 13/13 silabe, extrem de frecventă și ea în poezia românească, este de asemenea iambică: *Amiaza își boltise în slavă peruzeaua / Când lung zbucni o zarvă ca de pe alt tărâm* (Voiculescu); e) măsura de 15/16 silabe este preponderent trohaică: *Acolo, lângă izvoară, iarba pare de omăt, / Flori albastre tremur ude în văzduhul de tămâiet* (Eminescu); f) măsura de 17/18 silabe, destul de rară, este în general iambică: *Îl arde fiacăra aprinsă din visul nopților de trudă, / Și-nțelegând că-n clipa asta s-a isprăvit povestea crudă, / El nemișcat străpunge cerul cu ochii lui de Prometeu / Și murmură încet în barbă: „Ardealul n-are Dumnezeu"* (Goga); g) cele mai frecvente măsuri în poezia cultă românească sunt 7/8, 13/14 și 15/16 silabe (Funeriu). • În funcție de egalitatea/inegalitatea numărului de silabe care le alcătuiesc, versurile pot fi *isometrice** (sau *izosilabice*) și *heterometrice* (sau *heterosilabice*).

C.C. (I); M.M. (II).

MEDIAL,-Ă

1. Vocală ~ Vocală al cărei loc de articulare se plasează între locul de articulare al vocalelor anterioare* și cel al vocalelor posterioare*. În engleză, o vocală medială semideschisă apare în cuvintele: *girl, sir*, iar în franceză e final mut este considerat vocală medială. Limba română a dezvoltat, în evoluția sa de la latină, o serie completă de vocale mediale, incluse într-un triunghi vocalic simetric:

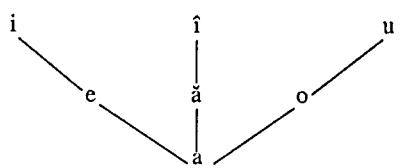

Sin: *vocală centrală*. **2. Poziție** ~ Poziție a unui sunet (vocală ori consoană) sau a unui grup de sunete în interiorul cuvântului, poziție care se opune celei inițiale sau finale. Sin: *median*.

C.C.

MEDIAN

Vezi MEDIAL.

MEDIU,-E

1. În fonetică, vocala *medie* este o vocală în pronunțarea căreia deschiderea maxilarelor este mijlocie. Vocala medie se opune vocalelor în-

chise și vocalelor deschise; în limba română vocale medii sunt [*e, ă, o*]. • În funcție de poziția limbii, vocalele medii pot fi: medioanterioare (*ë*) și medioposterioare (*ö*). Sin.: *vocală semideschisă*. **2.** În gramatică, prin mediu se denumește o diateză* a verbului indo-european, care se regăsește în greacă, sanscrită și parțial în latină. Diateza medie prezintă o flexiune distinctă față de diatezele activă* și pasivă*, iar la nivelul semnificației ea indică identitatea dintre subiectul și obiectul acțiunii. În limbile romanice actuale, diateza medie a dezvoltat ceea ce în mod curent poartă numele de diateză pronominală (reflexivă). Vezi DEPONENT; REFLEXIV.

C.C.

MESAJ

În teoria comunicării, secvență de semnale aparținând unui cod*, structurată în conformitate cu un anumit sistem de reguli, care este transmisă de un emițător* unui receptor* prin intermediul unui canal* (vezi și COMUNICARE). Dacă forma mesajului este dependentă de codul utilizat și de regulile specifice de combinare a unităților acestuia, substanța mesajului o constituie o anumită cantitate de informație. La fiecare dintre cei doi poli ai comunicării au loc procese de semioză distincte: la polul emiterii, codajul, prin care semnificațiile sunt transpuse în unități de expresie specifice, iar la polul receptării, decodajul*, care presupune degajarea semnificațiilor pornind de la unitățile de expresie. • În schema comunicării verbale propusă de R. Jakobson, mesajul este unul dintre factorii constitutivi. Fiecare mesaj îndeplinește în procesul comunicativ mai multe funcții, a căror ierarhizare este dependentă de orientarea cu precădere a emițătorului spre unul dintre factorii comunicării. Orientarea asupra mesajului propriu-zis determină funcția poetică*, funcție caracteristică numai comunicării verbale.
Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).

L.I.R.

METABOLĂ

1. În retorica veche, nume generic dat unor figuri* sintactice bazate pe inversarea termenilor (hiperbat*, hipalagă*, inversiune* propriu-zisă); în afara sensului pur retoric, se situează semnificația metabolei la Arisotel (*Poetica*, 6, 10-11): schimbare ori tranziție bruscă în acțiunea dramatică (cu două forme de realizare, două părți ale subiectului: *peripeția* și *recunoașterea*). **2.** În perioada modernă, pentru P. Fontanier metabola este același lucru cu figura numită *sinonimie* – acumulare a mai multor expresii sinonime în scopul de a accentua o anumită idee; se află în legătură cu *gradarea*, care presupune și o intensitate calitativă/cantitativă în enumerarea sinonimelor: *Muse, prête à ma bouche une voix plus sauvage / Pour chanter* **le dépit, la colère, la rage** „ciuda, mânia, furia" (Boileau); vezi CLIMAX. **3.** În perioada contemporană, în retorica Grupului μ de la Liège, *metabolă* este numele dat *figurii* retorice;* aceasta se definește ca „orice fel de schimbare a unui aspect oarecare al limbajului, de altfel conform cu sensul existent în [dicționarul] Littré" (*Rhétorique générale*). • Rolul metabolei este de a revela *funcția poetică* (din concepția lui R. Jakobson, vezi FUNCȚIE) sau *funcția retorică* din terminologia Grupului μ • Metabolele se divid în patru clase, corespunzătoare nivelului lingvistic la care se manifestă, precum și extensiei lor contextuale: *metaplasmele** (figuri de sunet) și *metasememele** (figuri semantice) – referitoare și limitate la cuvânt, rar la sintagmă; *metataxele** (figuri sintactice) și *metalogismele** (figuri de gândire) – referitoare la frază și la domeniul extrafrastic.

M.M.

METAFONIE

În fonetică, termen specializat pentru a desemna, cel mai adesea, fenomenele de diftongare* condiționată sub influența timbrului unei vocale învecinate. În limba română, metafonia vocalelor accentuate *e* și *o* se produce înaintea unui *a, ă* sau *e* din silaba următoare, transformându-le în diftongii *ea* și, respectiv, *oa*. • Mai rar, termenul se utilizează și pentru asimilarea* vocalică (cf. fr. veche *camerade* > fr. *camarade*, cf. G. Mounin), echivalent deci cu fenomenul de armonie* vocalică.

C.C.

METAFORĂ

Figură* semantică (trop*) prin intermediul căreia se prezintă ca echivalenți doi termeni distincți, realizându-se între aceștia un transfer de trăsături semantice; în anumite structurări sintactice – metafore *uzuale* (H. Morier) sau *pure* (F. Carreter) – se ajunge la substituirea termenului meta-

forizat prin cel metaforic: *Prin* **vegherile** *noastre* – **site de in** – / *vremea* **se cerne**, *și-***o pulbere albă** / *pe tâmple s-așează* (Blaga); *Când* – **ghindă cafenie** – *picau jos* **cărăbușii**, / *Când* **era zarea frunză uscată de stejar** (Barbu). 1. Metafora (poetică sau lingvistică) presupune un transfer de termeni, posibil datorită conținutului semantic, parțial comun, al elementului substituit și al celui care substituie. De aici și definirea metaforei – începând de la Aristotel (*Retorica*) și Quintilian – drept „comparație prescurtată" sau introducerea ei, încă din primele tratate de retorică ale epocii moderne, între „tropii prin asemănare" (P. Fontanier). Concepția lui St. Ullmann este tipică pentru modul tradițional în care se descrie mecanismul semantic al metaforei: dacă N_1 (cu sensul S_1) este termenul substituit (metaforizat) și N_2 (cu sensul S_2) termenul substituent (metaforic), înlocuirea lui N_1 prin N_2 va fi posibilă numai dacă S_2 prezintă unul sau mai multe seme* comune cu S_1. Deși metaforizarea se realizează pe o bază semică comună, presupunând o paradigmă de susbtituire (R. Jakobson), în descrierea metaforei nu trebuie totuși exagerat dezideratul apropierii semantice (acesta este punctul de plecare al viziunii moderne asupra metaforei, formulat în stilistica românească de T. Vianu); la fel de importante sunt semele care diferențiază cei doi termeni, căci în constituirea metaforei se stabilesc două serii de reprezentări: o serie de asemănări între realitatea desemnată și cuvântul metaforic, dar și o serie de diferențe între cele două părți ale metaforei. Identificarea metaforică presupune o secvență de două operații: se elimină mai întâi trăsăturile prea asemănătoare ale celor doi termeni, iar apoi trăsăturile prea deosebite, care ar putea împiedica unificarea/echivalarea metaforică. Impresia de deosebire dintre termenul propriu și metaforă nu trebuie să fie ștearsă printr-o prea mare asemănare, căci metafora nu rezultă niciodată dintr-o unificare totală de sens. Studiile recente asupra figurii tind din ce în ce mai multe către accentuarea acestui aspect – distanța semantică dintre termenii metaforici: în limbajul poetic modern, legătura semantică nu mai este puternică și nu se mai poate vorbi de identitate a semelor la termenul metaforic și la cel metaforizat. Unii autori (Grupul μ, *Rhétorique générale*) nu mai văd în metaforă o *substituire* de sens, ci o modificare a conținutului semantic al unui termen, rezultată din conjuncția a două operații succesive (adăugare și suprimare de seme); metafora ar fi, astfel, produsul a două sinecdoce* succesive și s-ar realiza prin *intersectarea* sferelor semantice ale celor doi termeni. În altă formulare, se revine la o concepție apropiată de cea tradițională, căci metafora este considerată un fenomen de *anomalie*, a cărui decodare rămâne echivocă, chiar dacă există seme contextuale clarificatoare, care unifică metafora într-un nou semem*, diferit constituit față de termenul inițial, de la care s-a pornit. Specificul cuvântului metaforic îl constituie, astfel, virtualele sale lecturi multiple. 2. Echivalarea metaforică nu este în mod obligatoriu urmată de o substituție în enunț. În funcție de conservarea/eliminarea termenului metaforizat, există două realizări sintactice de bază ale figurii: a) metafora *in praesentia* (*explicită/coalescență*) – se construiește după tiparul *A* este *B* sau orice formulă sintactică reductibilă la el (*AB*, BA_{Gen}, *B de A*): *Când* **noaptea-i o regină** *lunatecă și brună* (Eminescu) și b) metafora *in absentia* (*implicită/implicație*) – are forma *B în locul lui A: Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă* / *Prin care trece albă*, **regina nopții moartă** (Eminescu). • În funcție de expresia sa morfologică, metafora poate fi *nominală, verbală, adjectivală* (de obicei realizată ca epitet metaforic), și, rar, *adverbială* (epitet pe lângă verb). I.Metafora **nominală**, cea mai frecventă formă metaforică, este divizibilă în mai multe categorii: 1. simplă substituire (se poate realiza numai ca metaforă implicită): *Pe* **mișcătoarele cărări** / *Corăbii negre duce* /Eminescu); *Dar unde-s* **visurile-albastre**, / *Rănite, vechi* **violoncele**, / *Care cântau în sufletele noastre* (Philippide). Metafora construită prin simplă substituire se situează la limita semantică dintre metaforă și simbol*; 2. formula *A este B*, întotdeauna metaforă explicită, în care termenul metaforic este un nume predicativ pe lângă un verb copulativ: *Chiar* **moartea** *însăși e-o părere* / *Și* **un vistiernic** *de vieți* (Eminescu); *Lung* **plumb topit fu orice sărutare** (Voiculescu). În formă negativă se construiește *metafora infirmată – A nu este B:* **Un sân nu e Nirvana** *și-***un pântec nu-i abisul** (Voiculescu). Mai puțin frecventă e realizarea interogativă a aceleiași construcții sintactice: *E* **mâna** *ta în aer? Sau* **prima rândunică**? / *E* **tremur** *viu* **de pleoapă**? *ori gingaș* **flutur** *viu?* (Voiculescu); 2a. o structură apropiată de precedenta, în care verbul

copulativ lipsește, iar rezultatul este o apoziție – *AB: sate fără număr, / Cu* **casele: mioare** *și* **turlele: păstori** (Pillat), *Pe crengi de vis, doi umezi de* **muguri, ochii tăi** */ Se deschideau în floare* (Barbu); 3. formula substantival-genitivală (BA_{Gen}) – se realizează atât ca metaforă explicită, cât și ca metaforă implicită. **Nămolurile tainelor** *toate / Zac în mine adunate* (Arghezi); **Cenușa visărilor** *noastre / Se cerne grămezi peste noi* (id.); **Cenușa îngerilor** *arși de ceruri / ne cade fulguind pe umeri și pe case* (Blaga); 4. formula substantival-prepozițională (*B de A*): *îți vei cânta... /* **pe coarde** *dulci* **de liniște,** */ pe* **harfă de-ntuneric** (Blaga); *Pe* **mările din suflet** *să fereci curcubee* (Barbu): II. Metafora **verbală** nu are aceeași frecvență în limbajul poetic; metafora realizată prin intermediul verbului este adesea personificatoare (vezi PERSONIFICARE) sau sinestezică (vezi SINESTEZIE): *Ranele amurgului* **se vindecau** *pe boltă* (Blaga); *Joacă și-n cazane sună / Când cadâna* **curge**-*n lună* – metaforă „a dansului" (Barbu); *portul* **se to-pește**-*n soare* (Minulescu); *Să deslușesc cum piere trecutul, an cu an, / Pe drumuri depărtate* **sunându-și** *clopoței* (Pillat). III. Metafora **adjectivală** și cea **adverbială** nu sunt metafore propriu-zise, ci iau forma epitetului metaforic pe lângă un substantiv sau un verb (vezi EPITET): *Ah, luntrele toate spre-apus / Un val* **aherontic** *le-a dus!* (Blaga); *mi-a răspuns* **sec**; *l-a primit* **rece**; *scrie* **obscur**. Structura morfo-sintactică a metaforei împiedică definirea figurii drept comparație prescurtată: există atât metafore ireductibile la comparații, cât și comparații nedezvoltabile în metafore (exemple în Gh. Dragomirescu). • O realizare sintactico-semantică aparte este **lanțul metaforic** (numit și **metaforă în lanț**); se realizează fie ca o secvență de mai multe metafore – A_1 *este* B_1, A_2 *este* B_2... – fie cu un singur termen metaforizat și mai mulți metaforici – A este B_1, B_2...: **O raclă** mare-**i lumea. Stelele-s cuie** / Bătute-n ea **și soarele-i fereastra** / *La* **temnița vieții** (Eminescu); **Lumi comprimate,** / **lacrimi** *fără de sunet în spațiu,* / **monadele** *dorm* (Barbu). Când termenii lanțului metaforic sunt selectați dintr-o sferă semantică determinabilă și unitară, metafora este numită metaforă *filată*; în aceste situații, componentele secvenței nu sunt inteligibile în afara primei metafore a seriei, care le atrage pe celelalte. Coerența semantică poate apărea paralel la termenii metaforizați și la cei metaforici: *Eu îmi clădesc* **sonetul** *în piscuri,* **o cetate** */ Cu* **rimele creneluri** *și orice* **vers un zid** (Voiculescu); *Încheie-acum* **Bosforul** *cel limpede-n* **sicriu** */ Cu* **mâlul giulgi** (Barbu); *Din* **caier** *încâlcit* **de nouri / toarce vântul / fire lungi de ploaie** (Blaga). Metafora filată propriu-zisă constă însă dintr-o serie de termeni metaforici coerenți semantic care figurează un unic metaforizat: *nevinovatul, noul* **ou** */* **Palat de nuntă și cavou** (Barbu); *Roiuri,* **porumbeii**: *vreo câteva sute / De* **scrisori și plicuri albe, desfăcute** (Arghezi); **Sufletul mi-e un leagăn de păpuși. / Un călușel de leagăne**-*nvârtite / În valsul unei muzici pe șoptite* (id.). 3. Din punct de vedere semantic, metafora asociază termeni aparținând la domenii semantice distincte, adesea situate în opoziție binară. [*Concret*] – [*Abstract*], [*Animat*] – [*Inanimat*] etc. Exemplificăm cu alternarea substituției de termeni în cadrul opoziției [*Concret*] – [*Abstract*], cea care a constituit prima formă de definire a metaforei în retorica tradițională („întrebuințarea unui cuvânt concret pentru a exprima o noțiune abstractă": a) [Concret] pentru [Abstract]: *În* **piața public-a simțirii noastre** (Philippide); *Și* **gândirea-i arătură.** */ Peste care* **boi de zgură** *plugăresc* (Arghezi). Categoria cuprinde metafore implicite interpretabile și ca simboluri: *Cei umiliți în trudă și-n răbdare* (...) *Așteaptă* **stolul șoimilor albaștri** (Arghezi); b) [Concret] pentru [Concret] – categorie foarte bogată, înglobează, între altele, formele intermediare ale metaforei personificatoare și ale celei sinestezice (vezi PERSONIFICARE; SINESTEZIE): **Un curcubeu de sunete** *solemne* (Philippide); *Spune tu,* **Noapte, martor de smarald** (Arghezi); c) [Abstract] pentru [Concret]: *A fost* **un joc al morții drumul meu?** (Philippide); **Tăcerea gândului și-a orei** (Arghezi); d) [Abstract] pentru [Abstract] – categoria cea mai puțin reprezentată numeric, căci formează de obicei metafore slabe: *Ne va azvârli,* **astral gunoi,** */ În* **ultima, statornica uitare** (Philippide), *Din* **vecinicia** *ta nu sunt măcar* **un ceas** (Arghezi): *Și să vedem în fundul* **nopții noastre** */ Mișcându-se* **comorile albastre?** (id.). 4. La origine construcții metaforice, metaforele *împietrite sau uzuale* sunt formații lexicalizate, a căror valoare figurativă nu mai este percepută; codificate sub forma unor sintagme; sunt numite și metafore *lingvistice* (în opoziția cu metaforele *poetice);* se caracterizează prin sens autonom și independență față de uzul contextual. În exemple ca *oamenii* **se îmbulzesc** sau *în minte i* **se în-**

cheagă *un gând*, nu se mai simte valoarea expresivă inițială, pe care cei doi termeni din sfera semantică pastorală au avut-o: *a se îmbulzi* și *a se închega* au devenit termeni autonomi, metafore lexicalizate (Vianu). Ca și metonimiile impuse prin uz, aceste metafore reprezintă o formă de catacreză* și au o utilizare destul de mare în limbajul curent: **poalele** *muntelui*, **broasca** *ușii*, **capra** *trăsurii*, **împietrit** *de spaimă*, **măcinat** *de dorințe*. Procedeul este încă activ, căci pe lângă metaforele uzuale mai vechi (**aripile** *morii*), continuă să se impună formații noi, bazate pe aceeași metaforă inițială: **aripile** *automobilului/avionului*. Vezi CATACREZĂ; METONIMIE.

M.M.

METALEPSĂ

Figură semantică (trop*), caz particular al metonimiei*, prin intermediul căreia se exprimă efectul pentru cauză ori consecința (succedentul) pentru antecedent: **îl plângem** sau **el nu mai este** („a murit"); *oameni care* **au fost**; *trăiești* **din fructul** *muncii tale*. În unele realizări, metalepsa poate fi apropiată de eufemism*: *ei* **nu mai trăiesc**.

M.M.

METALEXICOGRAFIE

Disciplină lingvistică subordonată lexicografiei* sau parțial sinonimă cu aceasta. Conform primei interpretări, are mai multe posibilități de abordare: a) în sens restrâns, desemnează informațiile din dicționare* din afara articolului, cum ar fi prefețele, tablourile, siglele ș.a.; b) în sensul cel mai curent, înseamnă critica textuală a dicționarelor monolingve sau o analiză textuală a produselor lexicografice finite. S-a dezvoltat ca orientare lingvistică mai ales în Franța (A. Rey, J. Rey-Debove, D. și P. Corbin); c) tot destul de curent, metalexicografia se constituie ca teorie a practicii lexicografice (J. și C. Dubois, J. Rey-Debove, grupul de la Nancy). Se studiază structura dicționarelor, structura articolelor, nomenclatura dicționarelor; d) metalexicografia se mai poate caracteriza și ca istorie a lexicografiei (G. Matoré, A. Rey, B. Quemada, P. Corbin); e) în sens mai strict specializat, metalexicografia studiază aspecte ale utilizării generale sau speciale a dicționarelor (pentru didactica limbii franceze, R. Galisson, M. Glatigny).

A.B.V.

METALIMBAJ

Limbaj* determinat al cărui obiect este alt limbaj: *casă*, în enunțul *această casă are două etaje*, aparține unui limbaj primar care se referă la domeniul extralingvistic; pe când în anunțuri precum: *„casă" are patru litere*, *„casă" are două silabe* sau *„casă" semnifică același lucru cu „maison"*, *„casă"* aparține metalimbajului. În metalimbaj, limba-obiect poate fi limbajul sau limba* care funcționează ca plan al expresiei (orice limbă poate avea propriul metalimbaj când utilizează cuvinte și construcții specifice unui domeniu). O limbă naturală* capătă posibilități nelimitate grație funcției „meta" (ca ansamblu comunicativ și intelectual) producând discursuri* diversificate și cvasiautonome. • Metalimbajele sunt proprii disciplinelor științifice sau domeniilor de activitate specifică (muzică, pictură etc.). Disciplinele lingvistice ca domenii științifice dispun de mai multe metalimbaje, chiar dacă, în sensul larg și neutru al termenului, metalimbajului se prezintă ca un limbaj al descrierii: a) metalimbajul *gramatical* de care se servește lingvistul pentru a descrie funcționarea gramaticală a unei limbi (vezi GRAMATICĂ); b) metalimbajul *lexicografic* utilizat de autorii unui dicționar* sau nivelul lexical al metalimbajului care se cere definit precis, fără confuzii. Numai în unele limbi (de ex., în greaca veche) există mijloace de a specifica apartenența la un metalimbaj. • Termenul *metalimbaj* a fost introdus recent de logicieni (R. Carnap, A. Tarski) și preferat de lingviști ca L. Hjelmslev, Z.S. Harris, R. Jakobson (ultimul delimitează funcția* metalingvistică); E. Benveniste consideră metalimbajul „limbă" a gramaticii.
Vezi METASEMIOTICĂ.

A.B.V.

METALINGVISTICĂ (FUNCȚIE ~)

Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).

METALOGISM

În terminologia Grupului μ (*Rhétorique générale*), denumire dată clasei figurilor de gândire (vezi FIGURĂ). Criteriul de clasificare a metalogismelor se bazează pe aplicarea a patru operații esențiale, iar rezultatul îl constituie – ca și în cazul celorlalte niveluri figurative – patru tipuri de metalogisme: a) prin *suprimare*: reticența*, suspensia*; b) prin *adăugare:* hiperbola*, antiteza*, pleonasmul*; c) prin *suprimare-adăugare:*

eufemismul*, alegoria*, parabola*, fabula, ironia*, paradoxul*, antifraza*, litota*; d) prin *permutare:* inversiunea logică ori cronologică. • Ca și metasememele*, metalogismele iau naștere în urma unor operații de natură semantică, iar cele două categorii de figuri coexistă în text: hiperbola sau antiteza sunt adesea și metafore*, alegoria e o suită de simboluri* coerente, iar litota se apropie de eufemism. • Se pot stabili însă unele distincții între metalogism și metasemem; cea mai clară se situează la nivel *sintactic:* metasememul este de obicei limitat la cuvânt/sintagmă*, în timp ce metalogismul se poate realiza sub forma unui grup amplu de cuvinte și chiar extrafrastic; din punct de vedere *semantic*, autorii *Retoricii generale* consideră că metalogismul se situează mai aproape de operațiile logice propriu-zise decât metasememul, în măsura în care fiecare figură din această categorie impune un „fals" evident în evaluarea adevărului logic (spre deosebire de metasememe, care funcționează conform unui cod prestabilit și nu sunt pertinente din punctul de vedere al valorii de adevăr); din această apropiere de logică provine și numele clasei de figuri.
Vezi METAPLASMĂ; METASEMEM; METATAXĂ.

M.M.

METAPLASMĂ

Denumire generală dată clasei figurilor de sunet, accidentelor* sau licențelor fonetice utilizate în limbajul poetic; se realizează prin *adăugare* (proteza*, epenteza*) ori prin *suprimare* de sunete (afereza*, sincopa, apocopa*). În limbile moderne, metaplasma favorizează rima*; de ex., fr. *encor* pentru *encore* (în rimă cu *trésor*); it. *fé, pé* (Dante) pentru *fede, pede* (în rimă cu *se, te*). Unele forme fonetice, la origine dialectale ori arhaice, pot fi considerate metaplasme, justificându-se adesea tot prin rimă, mai rar prin măsură*: fr. *fillote*, de origine picardă (pentru *filleule*); it. *nui*, de origine siciliană (pentru *noi*); rom. *nost*, ardelenism pentru *nostru*: *în vechiul* nost *pământ* (Mureșanu); *Venit-a regele să calce văile / Cătând o* sor (Eminescu). • În terminologia Grupului μ (*Rhétorique générales*), denumirea de metaplasmă înglobează toate figurile de sunet (vezi FIGURĂ) grupate – conform principiului propriu de clasificare – în patru categorii, realizate prin: a) *suprimare:* afereza*, apocopa*, sincopa*, sinereza*, b) *adăugare:* epenteza*, rima*, aliterația*, asonanța*, paronomaza*; c) *suprimare-adăugare:* calamburul*, substituirea de afixe, formele preluate din limbajul copiilor; d) *permutare:* anagrama*, metateza*, palindromul*. • Metaplasma este un procedeu care alterează continuitatea fonică și/sau gramaticală a enunțului, de obicei la nivelul cuvântului; valoarea stilistică a operațiilor lingvistice global numite metaplasme – de multe ori asimilabile accidentelor fonetice – se bazează pe decalajul existent în conștiința vorbitorului între forma corectă/completă a cuvântului și cea deviantă prin metaplasmă.
Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METASEMEM; METATAXĂ.

M.M.

METASEMEM

În terminologia Grupului μ (*Rhétorique générale*), denumire sub care sunt grupate figurile semantice (tropii*). Termenul subliniază faptul că figura semantică este concepută ca un ansamblu de seme* (semem*) susceptibil de modificări contextuale. Principiul de clasificare, identic cu al figurilor realizate la toate celelalte niveluri ale limbii, duce – în cazul metasememlor – la identificarea a doar trei tipuri esențiale, deoarece nu există metasemem realizabil prin *permutare;* a) prin *suprimare:* sinecdoca* și antonomaza* generalizante, comparația*, metafora* *in praesentia;* b) prin *adăugare:* sinecdoca și antonomaza particularizante; c) prin *suprimare-adăugare:* metafora* *in absentia*, metonimia*, oximoronul*. • Metasememele reprezintă categoria esențială a limbajului poetic, ceea ce presupune o ierarhizare valorică a figurilor. În concepția Grupului de retoricieni de la Liège, metasememul este definit ca „figura care înlocuiește un semem cu altul", ceea ce – în realizarea concretă a enunțului – se reduce la a înlocui un cuvânt cu altul (vezi SEMEM). Formularea, foarte generală, acoperă practic toate tipurile de metasememe (tropi).
Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METAPLASMĂ; METATAXĂ.

M.M.

METASEMIOTICĂ

Tip de semiotică* în care se înglobează semioticile științifice, cum ar fi logica, matematica, lingvistica, unde problematica este abordată prin metalimbaj*, termen cu care metasemiotica este, uneori, sinonim.

A.B.V.

METATAXĂ

În terminologia Grupului μ (*Rhétorique générale*), denumire sub care sunt reunite figurile* sintactice (de construcție); vezi FIGURĂ. Conform principiului de clasificare al retoricienilor de la Liège, metataxele se grupează în funcție de cele patru operații care dau naștere tuturor figurilor retorice, indiferent de nivelul la care ele se realizează; a) prin *suprimare:* eliziunile prin fonetică sintactică, elipsa*, zeugma*, asindetul*, parataxa*; b) prin *adăugare:* paranteza*, enumerarea*, repetiția*, polisindetonul*, simetria; c) prin *suprimare-adăugare:* silepsa*, anacolutul*, chiasmul*; d) prin *permutare:* tmeza*, hiperbatul*, inversiunea*. • Devierea pe care o reprezintă metataxele se stabilește față de o sintaxă neutră din punct de vedere stilistic, destul de greu definibilă: o structură nonexpresivă (vezi EXPRESIVITATE) este presupusă pentru fiecare metataxă; de ex., pentru inversiunea* *atribut (epitet) – substantiv* sau *predicat – subiect*, se admite o structură frastică de bază în care ordinea* normală a cuvintelor să fie *substantiv-atribut* și *subiect-predicat*. Toate metataxele sunt concepute deci ca forme deviante de la structuri existente în limbă, în principiu zero-expresive. În ceea ce privește metataxele prin adăugare ori suprimare, acestea reprezintă alterări ale unei fraze minimale, definită prin prezența a două sintagme* (una nominală și cealaltă verbală), la rândul lor dotate cu o structură minimală (substantiv + determinare și verb + determinare, eventual sintagmatică). Tot ceea ce depășește fraza minimală este redundant lingvistic și poate fi interpretat ca metataxă prin adjoncțiune/adăugare (repetiția sau enumerarea, de ex.); tot ce lipsește din acest enunț minimal este o formă de metataxă prin suprimare (de ex. elipsa).

Vezi FIGURĂ; METALOGISM; METAPLASMĂ; METASEMEM.

M.M.

METATEZĂ

Accident* fonetic prin care sunt permutate unele sunete sau silabe în interiorul cuvântului, pentru a facilita pronunțarea. Fenomen inițial individual, metateza poate fi, ulterior, validată de colectivitatea lingvistică. Metateze consfințite de uzul general sunt semnalate, în cercetările diacronice, atât în cazul elementelor moștenite (ex.: lat. for*mosus* > rom. fru*mos*), cât și în cazul cuvintelor împrumutate (ex.: sl. pok*lonŭ* > rom. plo*con;* bg. pro*tiva* > rom. (*îm*)po*trivă*). Alteori, metatezele sunt fenomene de pronunțare populară, nonliterară: p*rotopop* > p*otropop*.

C.C.

METODĂ

Suită *ordonată* de procedee aplicate sistematic pentru un domeniu *propriu* de cercetare de către o persoană care urmărește un *scop* bine determinat și un grad maxim de *eficiență*. Eficiența unei metode este măsurabilă în: coerența și consecvența procedeelor; gradul de aplicabilitate și de cuprindere (capacitatea metodei de a oferi explicații pentru cât mai numeroase fenomene ale obiectului cercetat); gradul de adecvare la obiectul cercetat; rigoare (capacitatea metodei de a asigura, prin constrângeri interne, obiectivitatea celui care o aplică). Metoda are o legătură strânsă cu teoria* care îi stă la bază, metoda aplicând o *anumită teorie*, demonstrându-i utilitatea și chiar rafinând-o. Dar, în timp ce teoria presupune și o concepție filozofică, metoda este neutră ca orientare filozofică. • Interesul pentru elaborarea unor metode *specifice* lingvisticii corespunde momentului recunoașterii autonomiei și a caracterului științific al acesteia. • Lingvistica sec. al XIX-lea a elaborat *metoda comparativ-istorică**, metodă care reflectă preocupările general culturale ale epocii (ecoul concepției evoluționiste, descoperirea sanscritei, interesul pentru istorie, interesul și față de alte limbi decât cele clasice), precum și modul de înțelegere și stadiul de evoluție la care ajunsese teoria lingvistică în epocă. Metoda comparativ-istorică se întemeiază pe o concepție lingvistică *pozitivistă* și *evoluționistă*, de unde decurg caracteristicile ei esențiale: atomismul cercetării, care se manifestă prin aducerea în discuție a cât mai numeroase fapte de limbă, privite în ele însele și pentru ele însele, pierzându-se adesea imaginea ansamblului; exclusivitatea cercetărilor de tip istoric, faptele fiind puse în relație cu elemente corespondente, atestate sau refăcute, din etape anterioare de limbă, și nu cu fapte sincrone; supremația acțiunii legilor* fonetice, abaterile de la acestea fiind rare și limitate la explicația prin împrumut* sau prin analogie*. • În sec. al XX-lea, curentele structuraliste* au manifestat un interes cu totul special pentru elaborarea unei teorii și a unor metode decurgând din teorie. *Metodele structuraliste*, indiferent de școala care le-a creat, se

disting printr-o schimbare profundă de orientare, ale cărei caracteristici sunt: predominanța principiului imanenței*, cauzele tuturor fenomenelor aflându-se în interiorul sistemului, iar procedurile de investigare făcând apel numai la elemente din lanțul lingvistic; predominanța studiului descriptiv; neglijarea studiului istoric în favoarea cercetării de tip sincronic (diacronia* structurală aparține structuralismului târziu și constă în compararea rezultatelor obținute sincronic, pentru momente succesive de limbă); neglijarea studiului vorbirii* în favoarea descoperirii sistemului, adică a unităților și a regulilor de dincolo de uzul lingvistic; formalismul descrierii, manifestat, pe de o parte, prin introducerea de proceduri formale, bazate pe distribuție*, iar, pe de alta, prin limitarea, cel puțin în prima etapă a structuralismului, la cercetarea laturii expresiei și prin neglijarea până la eliminare a laturii conținutului; un început de formalizare, constând în utilizarea unor elemente de metalimbaj matematic și în redarea unora din reguli în formă algoritmică; dezvoltarea excesivă a terminologiei și a tehnicii de investigare, toate demersurile cercetării fiind explicitate și justificate în detaliu. Formalismul, formalizarea și dezvoltarea tehnicii dau asigurări asupra caracterului științific și obiectiv al metodei (descriptivismul american a elaborat o tehnică de cercetare aplicabilă și în condițiile necunoașterii limbii de către lingvist, pentru a evita ingerința semanticului și a înlătura ideile preconcepute); predominanța metodelor inductive (rezultatele corpus-ului* sunt proiectate asupra ansamblului, extrăgându-se codul*). Numai în etapele finale ale structuralismului*, se introduc și procedee de tip deductiv, prin extinderea la semantică sau la discipline înrudite (critică și teorie literară) a principiilor fonologiei și ale morfologiei. • Curentele poststructuraliste de tip generativ* păstrează caracteristici ale metodelor structuraliste (vezi, de ex., aplicarea în sincronie sau trăsătura formalizării, pe care, în raport cu structuralismul, o accentuează considerabil; vezi, de asemenea, descoperirea regulilor de dincolo de uzul lingvistic, aparținând competenței*) și proceduri de tip structuralist, mai ales din analiza distribuțională*. Adaugă trăsături noi, *metodele generative* producând o adevărată revoluție, caracterizată prin: trecerea de la metode de tip analitic* la metode de tip sintetic*; abandonarea formalismului (nu și a formalizării!) prin adecvarea metodei atât pentru latura expresiei, cât și pentru cea a semnificației, ambele laturi interesând în egală măsură pe cercetător; trecerea de la metode inductive la metode de tip ipotetico-deductiv, ceea ce a însemnat abandonarea corpus-ului în favoarea metodei modelării*, bazate în exclusivitate pe construcții teoretice obținute prin legile gândirii; perfecționarea continuă a aceluiași tip de model (vezi, de ex., variantele succesive ale gramaticii GG* și trecerea la GB*), determinată teoretic de caracteristicile modelării, iar, practic, de nevoia lărgirii domeniului de cuprindere prin posibilitatea de captare atât a variației lingvistice, cât și a gramaticii universale*. • Curentele de tip pragmatic*, în acord cu noile teorii lingvistice propuse, își adecvează metodele pentru cercetarea performanței* și a competenței* comunicative, urmărind să reliefeze dependența lingvisticului, pe de o parte, de situația* de comunicare și de intenția de comunicare, iar, pe de alta, de construcția discursului*. Caracteristica *metodelor pragmatice* este, în esență, surprinderea variației lingvistice de tip pragmatic, neglijând, cu bună știință, latura invariantă a limbii.

Vezi și ANALITIC; ANALIZĂ; (METODĂ) COMPARATIV-ISTORICĂ; (GRAMATICĂ) GENERATIVĂ; LINGVISTICĂ MATEMATICĂ; MODEL; MODELARE; PRAGMATICĂ; SINTETIC; STRUCTURALISM.

G.P.D.

METONIMIE

Figură* semantică (trop*) și fenomen lingvistic prin care un nume de obiect este înlocuit cu altul, pe baza unei relații de contiguitate logică existentă între acestea (spațială, temporală sau cauzală): *Voi, ce* **din munca** *vostră abia puteți trăi* (Eminescu). Metonimia se deosebește astfel de metaforă*, care transferă numele obiectelor în virtutea unui raport de analogie (asemănare) între cele două obiecte. Un caz particular de metonimie îl constituie sinecdoca*. • Metonimia are forme variate, determinate în funcție de conținutul relației dintre termenii care se pot substitui unul altuia. Principalele substituții metonimice, frecvente în limbajul curent și utilizate în formă identică în cel poetic sunt: a) cauză pentru efect / efect pentru cauză: *a trăi* **din munca** *altuia;* **culesul** *e foarte bogat anul acesta; La noi sunt* **lacrimi** *multe* (Goga); b) conținut pentru conținător / conținător pentru conținut: *a înghiți* **băutura** *dintr-odată; și-a terminat* **farfuria**; *a*

băut câteva **pahare**; c) materia pentru obiect: *a vândut* **un porțelan** *de preț; colecționează* **aramă**; d) creator pentru operă; *cântă foarte bine* **Chopin**; *are* **un Rembrandt**; e) instrument pentru acțiune / acțiune pentru instrument: *a trecut țara* **prin foc și sabie**; *Piere în jocul luminilor /* **Saltul** *de-amurg al delfinilor* (Blaga); f) semn pentru obiectul desemnat: *coroana, sceptrul* „regalitate"; *purpura* „demnitate eclesiastică"; *mantia, spada* „instituția cavaleriei"; *crucea* „creștinismul"; sunt numite **metonimii ale semnului**; g) loc de proveniență pentru obiectul produs: *l-a tratat cu* **un porto**; *a cumpărat* **olandă** *pentru cearceafuri;* h) general pentru particular: *a înșelat* **vigilența** *paznicilor;* i) abstract pentru concret: *se află* **în primăvara** *vieții;* j) *specific pentru generic: mănâncă* **o pâine** *de pe urma mea.* • Ca și metafora ori sinecdoca, metonimia poate circula în limbajul uzual sub forma unor clișee, devenite catacreză* (*brațele fotoliului*) – utilizare metonimică a unui termen în locul altuia, pentru care nu există alt corespondent în limbă. Caracteristica de a fi fixată în formule, pe care metonimia o posedă în mai mare măsură decât metafora, face ca această figură să fie tot mai puțin prezentă în poezia modernă. Semantic autonomă față de context*, metonomia funcționează identic în limbajul curent ori în cel poetic și nu presupune nici o schimbare de sens în momentul apariției unui termen în locul celuilalt, în context identic. • Spre deosebire de sinecdocă, realizată printr-o substituție de tipul parte-întreg („pars pro toto" – „totum pro parte"), metonimia se bazează pe înlocuirea unor echivalente cantitative („pars pro parte").
Vezi CATACREZĂ; METAFORĂ; SINECDOCĂ.

M.M.

METRIC,-Ă

În sens restrâns, determinare care privește grupările bazate pe metru* sau pe măsura* silabică. Din acest punct de vedere, într-o strofă* sau într-un poem versurile pot fi: *izometrice* (cu un număr egal de silabe): *Jinduiesc la taine coapte / guri sosite-n miez de noapte. // Om și păsări, duhuri, fluturi, / nu așteaptă să te scuturi* (Blaga) sau *heterometrice* (alcătuite dintr-un număr inegal de silabe): *Cu o floare-n dinți / Rada-i un măceș cu ghimpi fierbinți. / Joacă-n tină / Cu soarele-n păr, ca o albină* (Arghezi). În sens larg, determinarea se aplică în general sistemului de versificație* (vezi, de ex., *sistem* **metric**, *structură* **metrică**). • **Pauză ~** În versificație*, pauză care marchează sfârșitul versului sau care separă versul în două (h)emistihuri*. În această ultimă ipostază, pauza metrică poartă numele de cezură*. Pauza metrică nu coincide întotdeauna cu pauza *verbală*, care respectă limitele unității gramaticale ori semantice. Vezi și INGAMBAMENT. • **Vers ~** În versificația clasică, vers bazat pe cantitatea prozodică.

M.M.

METRICĂ

Disciplină care reprezintă una dintre cele trei componente ale versificației* (celelalte două fiind studiul rimelor* și studiul formei grupărilor de versuri). În sens restrâns, metrica se ocupă cu studierea unităților de măsură* care – repetate – alcătuiesc versul*. În sens lărgit, obiectul metricii îl constituie ansamblul de reguli proprii poeziei versificate: măsurile fixe, regularitățile ritmice (vezi RITM), gruparea versurilor în strofe* sau în forme fixe (sonet*, rondel*, baladă* etc.). În metrică se utilizează o serie de tehnici aparținând mai ales fonologiei* segmentale și suprasegmentale* (referitoare la cantitatea vocalică, la accent etc.). Termenul este uneori utilizat ca sinonim pentru prozodie*, iar prin extensie poate desemna, în general, un ansamblu de reguli referitoare la sistemele de versificație.
Vezi și PROZODIE; VERSIFICAȚIE.

M.M.

METRU

1. În prozodia* greacă și latină, caracteristică a versului*, determinată de numărul și de organizarea picioarelor* care îl compun; în poezia greacă, fiecare grupare de două picioare. După numărul de picioare, în metrica* greacă și latină versurile se clasificau în: *trimetru – 3, tetrametru – 4, pentametru – 5* sau *hexametru – 6* picioare. 2. În versificația* modernă, metrul este înțeles ca măsură* dată de numărul de silabe pronunțat într-un vers (8 pentru octosilab*, 11 pentru endecasilab*, 12 pentru alexandrin*, 13-14 pentru alexandrinul românesc etc.); în această perspectivă, metrul echivalează cu *tipul* de vers. În sens lărgit, termenul se aplică și prozei poetice, în care pot fi identificare fragmente ritmate și/sau rimate, echilibrate între ele și prin numărul egal ori asemănător de silabe.

M.M.

MEZOSEMANTICĂ

Tip/parte a semanticii* interpretative care studiază substanța definită de clasem*, diferențiată de macrosemantică* și de microsemantică*. Interesează și studiul semanticii cu ajutorul informaticii.

A.B.V.

MICROCONTEXT

Vecinătate imediată a cuvântului luat în considerare, alcătuită din cuvântul precedent și cel următor. • În teoria stilistică a lui M. Riffaterre, microcontextul este constituit de opoziția *context* stilistic/fapt de stil;* amplificată în spațiul unei fraze, al unui paragraf ori al unui întreg text*, opoziția dă naștere macrocontextului*.
Vezi CONTEXT$_3$; TEXT.

M.M.

MICROSEMANTICĂ

Semantică* interesată de substanța semnificatului definit prin semantem* și virtuem*, delimitată de macrosemantică* și mezosemantică*. Se apropie în mare măsură de semantica lexicală paradigmatică.

A.B.V.

MICROSTRUCTURĂ

1. Termen care desemnează cu precădere rețeaua de relații stabilite între sensurile unui cuvânt polisemantic (vezi POLISEMIE), în opoziție cu macrostructura*. **2.** În analiza* conversației*, mod de organizare a unităților de rang inferior din structura unei conversații. În funcție de modelul descriptiv, microstructura este reprezentată de elemente diverse, cum ar fi cele aparținând nivelului local al organizării conversației: intervenția în curs și cea imediat următoare (modelul etnometodologic*), sau cele care constituie unitatea conversațională minimală: actul* (modelul integrativ al lui W. Edmondson). În primul caz, se formulează principiile și regulile care guvernează atribuirea rolului de emițător* (vezi ACCES LA CUVÂNT), în al doilea caz, se definesc locul și rolul mărcilor diverselor categorii ale organizării pragmatice (deixis*, implicaturi*, presupoziții*), precum și reflexele principiilor de bază ale interacțiunii comunicative (principiul cooperativ*, principiul politeții*) în structura actelor conversaționale de diferite tipuri. **3. ~ narativă** În naratologie*, concept introdus de T.A.Van Dijk și corelat cu macrostructura* narativă: microstructura reprezintă ansamblul de fraze ce formează structura de suprafață, lineară, a textului, analogă – în analiza narației – cu structura de suprafață din gramaticile generative, mai puțin abstractă și mai ușor analizabilă; vezi (STRUCTURĂ DE) SUPRAFAȚĂ.
Vezi și MACROSTRUCTURĂ.

A.B.V.(1); L.I.R.(2); M.M.(3)

MINIMAL,-Ă

1. Enunț ~ Secvență de componente sintactice organizată în jurul unui centru* predicativ a cărei caracteristică este autonomia sintactică și de comunicare. După unii autori, enunțul minimal este secvența alcătuită din subiect + predicat (ex.: *elevul învață);* după alții, este secvența strângând în jurul predicatului clasa semantică a actanților* (sau a argumenlor*), iar, din altă perspectivă, clasa sintactică a determinanților obligatorii* (vezi *Ion trimite elevului o carte*). În această ultimă accepție, pentru verbele monovalente (vezi VALENȚĂ), enunțul minimal se reduce la structura subiect + predicat, iar, pentru cele bi- și trivalente, enunțul minimal include și complementele*. **2. Pereche ~** În fonologie, pereche de cuvinte având sensuri diferite, diferența de sens fiind rezultatul înlocuirii unui *singur* fonem. Fonemele diferențiatoare se pot deosebi fie pe baza unei unice trăsături sau, altfel spus, pe baza mărcii de corelație* (vezi, pentru română, p*at*-b*at;* c*ară*-g*ară*, deosebite pe baza trăsăturii de sonoritate*), fie prin mai multe trăsături fonice (vezi rom. *por-pir;* v*ată*-p*ată*, unde intervin simultan mai multe trăsături distinctive). Găsirea perechilor minimale este procedura fonologică general utilizată pentru identificarea, într-o limbă dată, a inventarului de unități fonematice. **3. Proiecție ~** În gramaticile care au introdus teoria X-BARĂ* ca mod de reprezentare a structurii grupurilor, denumește primul nivel de proiecție* (simbolizat ca X'), constituit din expansiunile X^0 + Complemente, adică din capurile* lexicale și complementele primite obligatoriu de acestea. Se deosebește de *proiecția maximală*, reprezentând al doilea nivel de proiecție (simbolizat ca X"), care are structura: (Spec) + X' + (Adjunct). Dacă proiecția minimală include componenții cei mai intim legați de capurile de grup, proiecția maximală adaugă la aceștia și determinanții exteriori, facultativi, corespunzând celei mai largi structuri de constituenți a grupurilor sintactice. Distincția termino-

logică *proiecție minimală* vs. *maximală* reflectă, de ex., pentru grupul adjectival din română, deosebirea dintre grupul *cunoscută studenților*, conținând centrul și complementul său, și grupul *destul de cunoscută studenților din bibliografie*, incluzând și determinanții facultativi (vezi și X-BARĂ). **4. Sintagmă** ~ Combinație de două unități minimale (vezi 5) dotate cu sens (de două morfeme* sau, după alți autori, de două moneme*), combinație identificabilă adesea cu un cuvânt*. Reprezintă pentru nivelul morfologic, o unitate analizabilă, iar, pentru cel sintactic, o unitate neanalizabilă, nesegmentabilă, unitatea considerată minimală. Corespunde, de ex., în română, combinațiilor morfematice binare din *cas-ă*, *albastr-u*, analizabile la nivel morfologic, dar neanalizabile la nivel sintactic. Sintagma minimală se deosebește de sintagma propriu-zisă (vezi SINTAGMĂ), ultima fiind analizabilă și la nivel sintactic. **5. Unitate** ~ În conformitate cu principiul stratificării* lingvistice, desemnează unitatea fundamentală a unui anumit nivel, indivizibilă pentru acest nivel, dar segmentabilă la un nivel inferior. În funcție de nivelul considerat, se recunosc unități minimale care au calitatea de semn* lingvistic (este cazul *morfemelor**, al *lexemelor**, al *sintagmelor minimale* (vezi 4), unitățile minimale ale nivelurilor morfologic, lexical, respectiv sintactic) și unitatea minimală nedotată cu semnificație, neavând calitatea de semn lingvistic (este cazul *fonemului**). În unele teorii lingvistice, unitatea minimală privește un singur plan, al expresiei sau al semnificației, ca urmare a demersului teoretic de disociere a celor două planuri și de stabilire de unități minimale pentru fiecare (în concepția glosematică*, de ex., *cenematemele* sunt unități minimale din planul expresiei, iar *pleorematemele* din planul conținutului). • Dacă ideea unității minimale este general acceptată de lingviști, există însă diferențe numeroase de la o școală lingvistică la alta în ce privește numărul de niveluri lingvistice și, respectiv, tipul de unitate minimală pentru fiecare nivel, dar și în ce privește denumirea și semnificația termenilor comuni. Singur *fonemul*, unitatea minimală a nivelului fonologic, pare a fi întrunit consensul terminologic și de semnificație al lingviștilor. Pentru morfologie, sintaxă, lexic, semantică apar diferențe de termeni (de ex., pentru cea mai mică unitate dotată cu sens, unii propun *morfemul*, alții *monemul**) și diferențe de concepere a aceluiași termen (vezi accepțiile mult diferite ale termenului *morfem*). • Curentele structuraliste* au elaborat metode* riguroase de delimitare, pentru un text dat, a unităților minimale și de stabilire, pentru un sistem lingvistic, a inventarului: a) *analiza în constituenți imediați* (vezi ANALIZĂ$_1$), al cărei obiectiv este segmentarea unui text până la decuparea unităților minimale dotate cu sens; b) metoda *reducției variantelor la invariante** (vezi ANALIZĂ$_{5 \text{ și } 6(b)}$), utilizată pentru inventarierea unităților minimale concepute abstract, deci a unităților de la nivelul sistemului* lingvistic (inventar de foneme, de morfeme etc.) (vezi și ANALIZĂ; CENEMATICĂ; FONEM; LEXEM; MORFEM; PLEREMATICĂ; SEM; SEMANTICĂ; SINTAGMĂ; UNITATE).

G.P.D.

MINUSCULĂ

Literă* mică. În ortografia* românească actuală se utilizează în toate situațiile, cu excepția celor pentru care norma impune scrierea* cu majusculă*.

C.S.

MISE EN ABYME

În analiza narației*, tehnică realizată sub forma proiecției „în oglindă" a acțiunii relatate; anticipare/ repetare (cu funcție premonitorie ori simbolică), mai redusă ca dimensiuni, a subiectului în curs de desfășurare. Termenul *abyme* este împrumutat din heraldică, unde numește reflectarea inversată (de sus în jos ori de la stânga la dreapta) a aceleiași imagini, în desenul de ansamblu al unui blazon. • Această tehnică „reductivă" a istoriei narate a fost utilizată pentru prima oară de A. Gide în *Jurnalul* său; Gide exemplifică procedeul cu scena teatrului în teatru din *Hamlet* de W. Shakespeare, mică piesă independentă în care mai întâi se rezumă, apoi se sintetizează premonitoriu evoluția ulterioară a acțiunii din piesa-cadru. În literatura română, un exemplu de *mise en abyme* se întâlnește în romanul lui L. Rebreanu *Pădurea spânzuraților* ; scena spânzurării ofițerului trădător din primul capitol se dovedește anticipativă pentru destinul eroului principal, a cărui existență o va repeta pe a celuilalt: cu o motivație diferită, Apostol Bologa va „trăda" el însuși și va sfârși prin a fi spânzurat. • Funcția principală a procedeului se apropie de „povestirea în povestire", într-o variantă puternic subiectivizată. Este utilizat și în arta cinematogra-

fică; vezi, de exemplu, filmele *Opt și jumătate* de F. Fellini sau *La nuit américaine* de F. Truffaut, narațiuni despre film în film (C. Reis-A.M. Lopes). Prezentă accidental în narația clasică, tehnica *mise en abyme* devine tot mai frecventă în perioada contemporană, pe măsură ce proza a început să fie dominată de relatarea auto-referențială.

M.M.

MISE EN RELIEF

În stilistica tradițională, cu deosebire la autorii de expresie franceză și germană, ansamblu de procedee prin care „se reliefează", „se scot în evidență" anumite părți ale enunțului. Sin. parțial – *emfază**. Procedeele de *mise en relief* sunt motivate de afectivitate* și au ca efect expresivitatea* sporită a textului (literar), prin utilizarea atât în planul autorului (poezie și proză), cât și în planul vorbirii personajelor (proză și dramaturgie). Se manifestă la toate nivelurile limbii, dar cele mai frecvente sunt procedeele de *mise en relief* în lexic (arhaismul*, argourile*, asocierile inedite/contrastive de termeni) și în sintaxă (schimbarea ordinii normale a cuvintelor, în toate variantele: inversiune*, antepunere*, dislocare*, hiperbat* etc., ca și suprimările de unități ale enunțului: elipsă*, brahilogie*).

Vezi și AFECTIVITATE; EMFAZĂ; EXPRESIV.

M.M.

MIȘCARE

I. ~ a limbii / ~ a sistemului Vezi DINAMICĂ. **II. ~ a unui component sintactic** Vezi DEPLASARE. **III. Verb de ~** Clasă semantico-sintactică de verbe, aparținând clasei verbelor de acțiune*, distinctă prin prezența în matricea semantică a fiecărui verb a trăsăturilor inerente [+ Mișcare; -/+Orientare], ceea ce determină selecția anumitor cazuri/roluri* locative, iar în plan formal selecția, pentru limbile cu o flexiune bogată, a cazurilor flexionare locative și pentru limbile cu flexiune redusă sau lipsite de flexiune cazuală, a prepozițiilor locative. În română, verbul *a pleca*, exprimând o mișcare orientată, primește ablativul* (*pleacă* **de la...**) și alativul* (*pleacă* **la/spre...**), cazuri lexicalizate prepozițional, iar verbele *a merge* și *a se plimba*, care exprimă o mișcare neorientată, au o libertate mult mai mare în alegerea tipului de rol locativ, marcarea acestuia rămânând exclusiv în seama semanticii interne a prepoziției (*merge* **de la... / la... / de-a lungul... / pe... / în...**). Primesc cazul instrumental* (*merge cu trenul*), exceptând câteva verbe care încorporează instrumentul în semantica internă (ex.: *a schia, a patina*). • Actualizările sintactice diferă de la o limbă la alta. Pentru română, este curentă construcția intranzitivă, nereflexivă sau reflexivă (*Ion merge, aleargă, se plimbă*). Unele verbe de mișcare din română se actualizează ca tranzitive în franceză, așezând argumentul care exprimă determinarea locativă în poziția obiectului direct (vezi *longer, côtoyer;* fr. *longer les murs*) **IV. ~ interacțională** Secvență de acte* performate de același emițător*. Deși produs al unei activități individuale, mișcările sunt integrate în structura de ansamblu a conversației* prin intermediul actelor* opționale de validare a intervenției* precedente a interlocutorului și/sau de solicitare a unei noi intervenții a acestuia. Actul principal din structura unei mișcări definește tipul acesteia. În funcție de relația de substanță dintre intervențiile în conversație, unii specialiști disting următoarele tipuri principale de mișcări interacționale: *ofertă*, mișcare prin care se introduce o temă de conversație; *satisfacere*, mișcare prin care se comunică emițătorului precedent faptul că intenția sa perlocuționară* a fost eficientă; *respingere*, mișcare prin care emițătorul încearcă să-și determine partenerul să-și retragă complet oferta inițială; *contracarare*, mișcare prin care emițătorul încearcă să amendeze conținutul mișcării precedente, determinându-l pe partener să revină parțial asupra spuselor sale; *re-ofertare*, mișcare prin care inițiatorul unei teme de conversație propune o versiune modificată a primei sale oferte. Vezi, de ex.:

A. *Hai să mergem la plimbare!* (Ofertă)
B. *Da* (Satisfacere)
B. *N-am timp.* (Respingere)
B. *E un ordin?* (Contracarare).
A. *Mi-ar face plăcere să ne plimbăm împreună.* (Re-ofertare).

Anumite mișcări au numai o funcție strategică, de sprijinire a actului interacțional de bază, aparținând exclusiv structurii de suprafață a conversației. Ele sunt determinate de predicții ale emițătorului asupra atitudinii și a reacției colocutorului. Din această categorie fac parte mișcările de *motivare* a actului, prin care se oferă argumente în favoarea acestuia înainte ca partenerul să le ceară, mișcările de *amplificare*, prin care se aduc clarificări suplimentare asupra temei de discuție,

și mișcările de *dezarmare* a interlocutorului, prin care se limitează posibilitățile de reacție a acestuia față de oferta emițătorului.

G.P.D. (I-III); L.I.R. (IV).

MIXT,-Ă (SINTAXĂ ~)
Sintagmă terminologică, introdusă în lingvistica românească de T. Slama-Cazacu, indicând o particularitate esențială a comunicării orale, cea a organizării ei *duale*, particularitate care constă în utilizarea *paralelă* a mijloacelor de exprimare *verbală** și a celor *nonverbale*. Particularitatea *sintaxei mixte* este urmarea faptului că participanții la comunicarea orală (vorbitorul și interlocutorul) sunt prezenți la actul comunicării, putându-se *vedea* și *auzi* reciproc. În consecință, componenta *verbală* a comunicării orale, alcătuită din elemente lingvistice (sunete, cuvinte, propoziții, fraze) și paralingvistice* (inflexiunea vocii, ton, ritm, tăieturile cuvintelor și ale frazelor, pauze, mod de articulare etc.), este dublată obligatoriu de componenta *nonverbală*, alcătuită din gesturi, mimică, expresia ochilor și a sprâncenelor, indicare cu privirea, atitudinea corporală, acțiunea cu obiecte, deplasarea către un obiect etc. • În comunicarea orală, emițătorul are o activitate *dual*ă: verbală (articulatorie) și chinestezică, iar receptorul are o percepție *dual*ă: auditivă și vizuală. Componenta verbală revine percepției auditive, iar cea nonverbală, percepției vizuale. În mod curent, componenta nonverbală se manifestă *simultan* cu cea verbală, dublând-o și susținând-o, și numai accidental, se poate *substitui* componentei verbale, facând ca unele dintre elementele verbale să fie „subînțelese" din cele nonverbale. Astfel, fraze imperative ca: *Du-te acolo!, Dă-mi pe aia de acolo!*, conținând deictice*, pot deveni, grație componentei nonverbale, fraze eliptice*: *Du-te!, Dă-mi!*, în care toate componentele neexprimate verbal sunt recuperate din elemente nonverbale.

G.P.D.

MOBIL
1. Accent ~ Vezi ACCENT. **2. Morfem ~** Sin. (*morfem*) *liber*; vezi LIBER; **3. Substantiv ~** În clasificarea lexico-gramaticală a substantivelor, perechi de substantive obținute prin derivare în vederea exprimării opoziției de sex. • În raport cu alte limbi romanice, limba română cunoaște o mare varietate de sufixe selectate pentru exprimarea acestei opoziții: *casier – casier***ă**, *viț***el** – *viț***ică**, *oltean – oltean***că**, *păun – păun***iță**, *gâscă – gâsc***an**, *rață – răț***oi**, *lup – lup***oaică**; unele sufixe au o circulație exclusiv populară; *doftor – doftor***oaie** etc. • Fenomenul nu se înregistrează numai în cazul substantivelor comune, ci și în cazul sustantivelor proprii patronime: *Daniel – Daniel***a**, *Marin – Marin***a**, *Cristian – Cristian***a** etc. • Cuvântul-bază poate fi masculin (*lup, păun, oltean*) sau feminin (*gâscă, rață*).

C.C.

MOD
I. ~ de articulare Vezi CONSOANĂ. **II. ~ de comunicare** Modalitate de organizare a ansamblului frazei, determinată de intenția de comunicare și de atitudinea locutorului față de enunț și față de destinatar, locutorul având posibilitatea alegerii între: statutul de frază *asertivă/declarativă* (locutorul comunică o propoziție/frază care, în raport cu o stare de fapt, poate fi *adevărată* sau *falsă*); statutul de frază *interogativă** (locutorul solicită informații de la interlocutor); statutul de frază *imperativă** (locutorul transmite interlocutorului un ordin, un îndemn, o interdicție); statutul de frază *exclamativă** (locutorul, surprins sau emoționat de o stare de fapt, își exprimă direct starea emoțională). Cele patru tipare de frază sunt diferite între ele și fiecare diferit de la o limbă la alta (vezi ASERTIV/DECLARATIV; EXCLAMATIV; IMPERATIV; INTEROGATIV). • În tradiția gramaticală românească, se recunosc două tipuri principale de moduri de comunicare: *enunțiativ** vs. *interogativ;* tipul imperativ este subordonat celui enunțiativ, iar tipul exclamativ apare ca subspecie atât în cadrul celui enunțiativ, cât și al celui interogativ. **III. ~ verbal** Categorie* gramaticală specifică verbului*, exprimând, prin forma verbului sau printr-o construcție perifrastică*, modul în care vorbitorul apreciază acțiunea sau starea, fie ca sigură, fie ca posibilă, realizabilă în funcție de satisfacerea unei condiții sau dorită, incertă, ireală etc. Modul verbal se subordonează modalității*, fiind numai unul dintre mijloacele ei de exprimare: exprimarea gramaticalizată prin forme flexionare speciale (afixe gramaticale) sau cu instrumente speciale (auxiliar*, semiauxiliar* etc.) • Categoria gramaticală a modului există în limbile clasice (latină și greacă), dar și în limbile europene actuale (vezi limbile romanice sau germanice), precum și în limbi neindo-europene

(de ex., limbi australiene). În limbile în care există mod verbal, categoria se organizează printr-un sistem de opoziții care cuprinde un termen nemarcat: *indicativul** (sau ceva corespunzător indicativului), termenul care exprimă aserțiunea propriu-zisă, și, în funcție de limba considerată, un număr variabil de termeni marcați* (doi termeni: *subjonctivul/conjunctivul** și *imperativul*, ca în latină; trei termeni: *subjonctivul, condiționalul** și *imperativul*, ca în limbile romanice; patru termeni, ca în română și în italiană, unde s-au creat forme gramaticalizate pentru exprimarea incertitudinii, constituindu-se și *prezumtivul** etc.). • Limbile în care verbul realizează distincții modale se deosebesc nu numai ca inventar de termeni, ci și ca mijloace de exprimare a termenilor comuni, precum și ca distribuție a acestora. Româna, de ex., și-a creat pentru formele modale mai recente: condiționalul și prezumtivul, mărci analitice*, utilizând forme speciale de auxiliar*. Pentru conjunctiv, româna utilizează fie o marcă sintactică: să, fie în cazul persoanei a III-a, un ansamblu de mărci: o formă specială de afix, dublată uneori de o alternanță și de marca sintactică să (să *creadă*; să *vadă*). Imperativul se distinge prin mărci suprasegmentale*, iar indicativul, prin absența mărcilor. Există limbi care, pentru exprimarea valorilor modale, utilizează numai auxiliare și semiauxiliare* (este cazul englezei, de ex.); altele, particule* modale (unele limbi australiene); altele, clitice* (este semnalat cazul limbii luiseño, din California). Pentru limbile europene, problema teoretică cea mai dezbătută a constituit-o statutul verbelor modale*, atribuindu-li-se calitatea de auxiliar sau de semiauxiliar, de marcă gramaticală sau lexicală. Răspunsul nu poate fi dat global, existând diferențe de la o limbă la alta și, în cadrul aceleiași limbi, de la un verb modal la altul și de la o utilizare la alta. În engleză, unde nu există o variație modală marcată afixal, verbele modale prezintă un grad mai înalt de gramaticalizare*. În română, unde valorile modale se exprimă regulat prin flexiunea verbului, verbele modale rămân mijloace secundare, specializate pentru anumite semnificații modale, iar semnele de gramaticalizare diferă de la un verb la altul și de la o apariție la alta (vezi și (VERB) MODAL). • Limbile diferă și ca distribuție* a termenilor comuni. În cadrul limbilor romanice, este cunoscută situația conjunctivului românesc, care, sub presiune balcanică, s-a extins în dauna infinitivului, ajungând să-l înlocuiască aproape total pe acesta în structurile V(erb) + V(erb) (excepție face *a putea*, care admite în variație liberă ambele forme: *pot cânta / pot să cânt*). • În limbile în care există mod verbal, este frecventă interferența mod – timp*, cu forme speciale de interferență de la o limbă la alta. Gramaticile românești notează, de ex., valori modale pentru imperfect*, viitor*, prezent* (vezi TIMP). • Pentru clasificarea modurilor s-au propus: a) Criteriul exprimării în paradigma unui mod verbal a variației de persoană* și de număr*. S-au distins, în funcție de (a), *modurile personale*, care deosebesc prin forme proprii persoana și numărul subiectului, realizând fenomenul de acord*, și *moduri nepersonale*, care nu deosebesc persoana și numărul subiectului; b) Criteriul autonomiei sintactice și de comunicare pe care verbul aflat la un anumit mod o asigură grupului constituit în jurul său. Se deosebesc, în funcție de (b), *modurile predicative*, care asigură grupului autonomie, și *moduri nepredicative*, care, deși generatoare de grupuri verbale, nu le asigură independență în comunicare. GG* înregistrează această distincție ca: *forme finite* ale verbului, care asigură autonomie, vs. *forme nonfinite*, neasigurând autonomie grupurilor constituite în jurul lor. Clasificarea de sub (b) corespunde celei de sub (a), modurile predicative fiind și personale, iar cele nepredicative, nepersonale. Clasa modurilor nepersonale și nepredicative este inclusă în categoria gramaticală a modului în virtutea tradiției, fără ca acestea să exprime semnificații modale. Reprezintă o clasă de forme a căror trăsătură comună este diferită de una de tip modal, constând în convertirea parțială a formelor verbale spre alte clase morfologice: nume, în cazul infinitivului* și al supinului*, adjectiv, în cazul participiului*, adverb, adjectiv sau, rar, nume, în cazul gerunziului*, fără ca această trecere să se fi produs complet. Formele nepersonale se caracterizează printr-un comportament dublu sau chiar triplu, de verb și de altă clasă morfologică (vezi și GERUNZIU; INFINITIV; (FORMĂ) NEPERSONALĂ; PARTICIPIU; SUPIN). c) Criteriul distribuției formelor, în funcție de care o poziție specială are *conjunctivul*. Deși ocurent și în propoziții principale, conjunctivul este, ca frecvență de apariție, un mod al subordonării. Cei doi termeni care îl denumesc: *conjunctiv/subjonctiv* se referă la această caracteristică. • În gramatica românească, modurile

verbale și sistemul lor de sinonimii au fost folosite drept criteriu de clasificare a propozițiilor* după *scopul* comunicării (vezi și CONDIȚIONAL; CONJUNCTIV; IMPERATIV; INDICATIV; OPTATIV; PREZUMTIV); **IV. 1. Adverb de ~; Locuțiune adverbială de ~** Clasă semantică de adverbe* și de locuțiuni adverbiale* care exprimă o caracteristică a procesului, a unei stări sau a unei calități (ex. *aleargă* **repede**; *locuiește* **confortabil**; **mult** *îmbătrânită*). După unii autori (N. Chomsky, 1965; E. Vasiliu, Sanda Golopenția, 1969), reprezintă și o clasă sintactică de adverbe, acordându-li-se, în raport cu alte circumstanțiale*, o poziție privilegiată, ca urmare a legăturii lor mai strânse cu predicatul. • Clasa adverbelor modale este, în tradiția multor gramatici, inclusiv a celei românești, extrem de cuprinzătoare și de eterogenă. Eterogenitatea, trăsătură general recunoscută pentru clasa adverbului, este, în fapt, rezultată din eterogenitatea adverbelor de mod (vezi ADVERB). Se cuprind aici: a) subspecii semantic diferite, în funcție de semantica lor internă: propriu-zise (*bine, alene*), cantitative (*mult, puțin, destul*), distributive (*câte*), de incertitudine (*pesemne, poate*), de aproximare (*oarecum, întrucâtva*), restrictive (*numai, doar*) etc., dar și în funcție de modul în care își procură semnificația (vezi clasa adverbelor modale anaforice* și deictice*: *așa, asemenea, astfel*); b) subspecii funcțional diferite, unele funcționând autonom, iar altele, ca mărci ale diverselor categorii gramaticale: mărci de gradare* și de comparație* (*prea, foarte, mai, grozav de, destul de*), mărci exclamative* (*ce, cât de*), mărci interogative* (*oare, nu cumva*) etc.; c) subspecii sintactic diferite, deosebindu-se adverbele modale cu statut de modificatori* (ex.: *lucrează* **bine** *și* **mult**) de altele propoziționale* (*poate că...; probabil că...*) sau de altele cu statut de particule*/ de clitice* / de semiadverbe* (ex.: *a venit* **doar** / **tot** / *și el*). **2. Complement circumstațial de ~ / modal** Specie de complement circumstanțial* care determină un verb, un adjectiv, un adverb, o interjecție exprimând felul cum se desfășoară o acțiune (*muncește* **bine și cu pricepere**) sau cum se înfățișează o stare, o calitate, o caracteristică (*iubește* **cu pasiune, destul** de *bolnăvicioasă*). Se exprimă prin adverbe și locuțiuni adverbiale de mod (vezi IV. 1) și prin orice grupare prepozițională sau formă verbală nepersonală substituibilă printr-un adverb de mod (ex.: *vine* **repede, pe nesimțite, fără zgomot, alergând, fără a face** *zgomot*). • Ca poziție sintactică, un complement de mod apare frecvent în ipostaza de determinant facultativ* (sau adjunct*) (ex.: *lucrează* ***anevoie***); mai rar, apare și ca determinant obligatoriu, nesuprimabil (ex.: *Se comportă* **prostește**). Statutul facultativ/obligatoriu depinde de trăsăturile semantico-sintactice interne ale regentului, fiind înregistrat în lexicon*. • În gramatica românească, specia complementului de mod include, pe lângă *modale propriu-zise*, și *modale de măsură*, complemente care exprimă măsura prin unități convenționale de măsură, preț, temperatură (ex.: *înalt* **de zece metri**, *costă* **zece lei**), *modale comparative*, complemente care exprimă o comparație (ex.: *rece* **ca gheața**) sau introduc termenul cu care se face comparația (ex. *mai bogat* **decât tine**; *cel mai bogat* **dintre toți**), *modale consecutive*, complemente restrânse ca utilizare, exprimând o consecință a posedării unei calități într-un grad înalt sau a exercitării unei acțiuni cu deosebită intensitate (ex.: *bolnavă* **de moarte**, *mănâncă* **de speriat**) (vezi și COMPARATIV; CONSECUTIV; MĂSURĂ). **3. Propoziție circumstanțială de ~/ modală** Specie de propoziție circumstanțială* care corespunde în planul frazei complementului circumstanțial de mod (vezi IV. 2). • În gramatica românească se disting trei tipuri de propoziții modale, corespunzând primelor trei tipuri de complement circumstanțial de mod, și anume: *modale propriu-zise* (ex. *Se descurcă* **cum poate**); *modale comparative* (ex.: **Cum e bradul arătos** / *Așa-i badea de frumos; Învață mai bine* **decât au învățat frații lui**); *modale de măsură progresivă* (ex.: **Cu cât o privea mai atent**, *cu atât o găsea mai fumoasă*). Fiecare tip se introduce prin elemente joncționale, unele comune mai multor tipuri, altele, specializate. Pentru propoziția de măsură progresivă, de ex., sunt specifice locuțiunile conjuncționale *cu cât, de ce, pe măsură ce*, iar pentru o subspecie de comparative, comparativa condițională, locuțiunile conjuncționale *ca și când, ca și cum, de parcă* (vezi și COMPARATIV; MĂSURĂ). **V. ~ / Modalitate narativ(ă)** Vezi NARATIV,-Ă.

G.P.D.

MODAL

Ceea ce se referă la modul* gramatical și la modalitate* • **Sufix ~** Tip de sufix*, lexical sau gramatical, purtător al unei semnificații modale. De ex., este cazul sufixului lexical *-bil*, atașat radi-

calilor verbali, care în diverse limbi europene este purtătorul semnificației modale de posibilitate. • Verb ~ Clasă lexicală de verbe, iar pentru unele limbi, devenită și clasă gramaticală, apărând obligatoriu în vecinătatea unui verb principal, cu formă nepersonală* (frecvent, cu formă de infinitiv) sau personală (în română, apare frecvent conjunctivul), căruia îi imprimă una dintre semnificațiile modale: necesitate, posibilitate, incertitudine, dorință, obligație. Interpretarea verbelor modale a constituit pentru numeroase gramatici, inclusiv pentru gramatica românească, un subiect de dezbatere, fiind considerate fie ca auxiliare*/semiauxiliare*, deci mijloace gramaticale de marcare a semnificațiilor modale, fie ca verbe autonome, deci mijloace lexicale de marcare a acelorași semnificații. Soluția la această chestiune nu poate fi una singură, existând diferențe de comportament gramatical de la o limbă la alta, iar, în interiorul aceleiași limbi, de la un verb modal la altul și chiar de la o construcție la alta. În engleză, unde aproape că nu există forme modale sintetice*, gradul de gramaticalizare* al modalelor *shell, will, must, can, may, need* se manifestă clar prin importante perturbări de comportament în raport cu verbele autonome (vezi caracteristici ca: paradigme defective; construcția cu infinitivul fără *to;* construcția formelor interogative și negative fără auxiliarul *to do*). Pentru gramatica limbii române, analizele de tip structuralist au subliniat că, dintre verbele modale, numai *a putea, a trebui* și *a fi* (modal) prezintă, în unele construcții, perturbări de comportament în măsură să probeze un grad ridicat de sudură cu verbul principal (vezi construcții de tipul: *îl putea vedea; s-a putut răzgândi; trebuiau să plece; erau să cadă*). Diferențele de comportament gramatical de la un verb la altul și de la o construcție la alta sunt semnul manifestării în sincronie a unui proces complex de gramaticalizare*, care nu a afectat, în egală măsură, toate verbele modale (vezi și SEMIAUXILIAR). Recunoașterea calității de semiauxiliar are ca efect, în planul interpretării sintactice, recunoașterea *predicatului compus/complex* ca bloc sintactic neanalizabil (vezi și $COMPUS_3$).

G.P.D.

MODALITATE

I. 1. În tradiția logicienilor, exprimă *cum* (în ce mod) este *adevărată/falsă* o propoziție, dacă este adevărată *în mod necesar* sau *în mod posibil.* **Necesitatea*** și **posibilitatea***, cele două valori ale modalității clasice, pot fi privite în mod absolut, în raport cu toate lumile posibile (necesitate/posibilitate alethică*), sau prin raportare la ceea ce este cunoscut sau crezut de locutor, deci în raport cu experiența și adevărul empiric al vorbitorului și al momentului istoric în care se face comunicarea (modalități nealethice; vezi EPISTEMIC; DEONTIC; DOXASTIC). • Există puncte de vedere care consideră modalitatea ca implicare a vorbitorului în enunț, acesta exprimând atitudinea, opinia, aprecierea lui subiectivă în legătură cu latura descriptivă (conținutul factual) al celor enunțate (vezi modalitate APRECIATIVĂ). **2.** În lingvistica franceză (P. Charaudeau, 1992), modalitatea este legată de teoria enunțării*, exprimând poziția locutorului în actul enunțării, poziție raportată la interlocutor, la sine însuși, la cele enunțate. Se deosebesc trei poziții ale locutorului, constituind cele trei modalități distincte: *modalități alocutive**, orientate spre interlocutor, locutorul transmițând interlocutorului intenția, poziția sa; *modalități elocutive**, orientate spre locutor, acesta exprimând propria poziție în raport cu cele enunțate; *modalități delocutive**, care nu sunt orientate nici spre interlocutor, nici spre locutor, ci spre cele enunțate, spre mesaj. **II.** În terminologia lui A. Martinet, specie de monem* care nu poate funcționa decât ca monem dependent (sau satelit*). Modalitățile sunt moneme de tip gramatical (este, de ex., cazul articolelor sau al monemelor de număr); se deosebesc de alte moneme dependente, care pot funcționa, da la o apariție la alta, fie ca nuclee*, fie ca sateliți (este cazul nominalelor) (vezi MONEM).

G.P.D.

MODALIZARE

Convertirea unei propoziții **nemodalizate** (descriptive, factuale) într-una **modalizată** prin inserarea unui modalizator*. Din punct de vedere semantic, înseamnă introducerea unei semnificații de modalitate* conținute în semantica modalizatorului, iar din punct de vedere sintactic, înseamnă fie subordonarea față de modalizator, prin includerea conectivului* de subordonare, fie introducerea incidentă* a modalizatorului (vezi: *plouă* ⇨ **știu că / cred că / vreau să / poate să / trebuie să / pesemne / din păcate, /** *plouă*). • Există modele (vezi modelul semantic fillmorian) în care modalizarea apare ca trăsătură obli-

gatorie a structurilor profunde, orice propoziție profundă încorporând un modalizator și având forma: M(odalizator) + P(ropoziție).

G.P.D.

MODALIZATOR

Clasă funcțională de mărci* purtătoare ale semnificației de modalitate*; corespunde, în limbajele logice, operatorilor* modali. Ca orice clasă funcțională, interferează barierele părților* de vorbire și ale nivelurilor* lingvistice, incluzând, pe lângă mărci gramaticale (mărcile categoriei de mod*, în limbile în care există mod gramatical), mărci lexico-gramaticale (este cazul verbelor modale*) și mărci exclusiv lexicale, fie de tip derivativ (este cazul sufixului modal* *-bil*), fie de tip lexematic și frazeologic (adverbe și locuțiuni adverbiale propoziționale*; verbe de atitudine* propozițională). Există un sistem universal de modalizatori invarianți* corespunzător sistemului general de modalități. Modalitatea epistemică*, de ex., se organizează, în orice limbă, prin doi modalizatori invarianți: „se știe că", „se crede că" (le corespund operatorii logici simbolizați ca: „□", „◇"). Fiecare limbă are propriul sistem de sinonimii pentru actualizarea acestor modalizatori; în română, de ex., modalizatorului invariant „se știe că" îi corespund lexicalizări ca: *(de)sigur (că) P, negreșit (că) P, de bună seamă (că) P, fără îndoială (că) P, nu încape nici o îndoială (că) P, se știe că P, neapărat P* etc.

G.P.D.

MODEL (~ LINGVISTIC)

Construcție teoretică elaborată de lingvist în operația de modelare*, servind drept *substitut/analog* al fenomenului (al domeniului) lingvistic considerat; din investigarea modelului prin metode pur deductive se obțin informații relevante asupra domeniului lingvistic însuși. Caracteristica esențială a modelului este calitatea de construcție elaborată, care, oricât de adecvată și de perfecționată ar fi, *aproximează* realitatea lingvistică, nefiind decât una dintre *ipotezele* ei de organizare și de funcționare. În acord cu această caracteristică, apare justificată ideea posibilității modelelor *concomitente* sau a *perfecționării* continue a aceluiași tip de model. • S-au propus diferite criterii de clasificare a modelelor: a) În funcție de perspectiva lingvistului asupra obiectului de studiu, analitică* sau sintetică*, se disting: **modele analitice**, în care punctul de plecare îl constituie o mulțime de secvențe, iar obiectivul cercetării, stabilirea structurii acestora, a regulilor după care sunt alcătuite, a claselor cărora le aparțin componentele; **modele sintetic-generative**, în care punctul de plecare îl constituie un vocabular și o gramatică (o mulțime finită de reguli), pentru ca, în final, să se obțină o mulțime de secvențe. Modelarea lingvistică a creat modele de ambele tipuri (vezi considerațiile lui S. Marcus, 1966). b) În funcție de tipurile de relații care stau la baza construcției, se disting: **modele sintagmatice***, a căror construcție se întemeiază pe relevarea relațiilor de succesiune ale categoriilor investigate; **modele paradigmatice***, a căror construcție se bazează pe relațiile alternative. Este, de ex., deosebirea dintre modelul sintagmatic al cazului gramatical propus de S. Marcus, 1966, și modelul paradigmatic al fonemului propus de O.S. Kulaghina, 1958. c) După gradul și tipul de formalizare, se disting: modele **formalizate / neformalizate / parțial formalizate**; formalizate **matematic** / formalizate **logic**. În lingvistica românească, prin contribuțiile lui S. Marcus și Em. Vasiliu, ambele tipuri de formalizare (matematică și logică) au fost utilizate. d) După gradul de cuprindere a domeniului lingvistic modelat, s-au propus: modele ale unor domenii mai restrânse (al fonemului, al părții de vorbire, al cazului gramatical etc.); modele ale unor domenii extinse (ale proceselor sintactice și semantico-sintactice aparținînd competenței*, cum este modelul generativ*). Caracteristica ultimei perioade o constituie construcția unor modele cât mai cuprinzătoare, cu un grad înalt de generalitate, capabile să dea socoteală nu numai de funcționarea unei limbi sau a unui fenomen lingvistic, ci de organizarea și funcționarea limbilor în general, capabile să capteze atât latura invariantă a limbilor, cât și variațiile lor structurale (vezi caracteristicile modelului GB*). În plus, a apărut și tentația construirii unor modele integratoare pentru competență și performanță*, pentru semantică, sintaxă și pragmatică (este cazul, de ex., al modelului propus de S.C. Dik în gramatica lui funcțională; vezi GRAMATICĂ$_{12C}$). Vezi și METODĂ, MODELARE.

G.P.D.

MODELARE

1. Metodă* modernă de cercetare, aplicabilă în lingvistică, dar și în numeroase alte științe (fizică, astronomie, biologie, medicină), constând în

folosirea, pe baza *analogiei* de structură și de funcționare, a unei *construcții teoretice* B ca model* al obiectului de studiat A. Se aplică în cercetarea obiectelor sau a fenomenelor care nu pot fi supuse direct observației, investigarea lor urmând a se face pe cale teoretico-deductivă. Eficiența metodei modelării constă în relevanța rezultatelor obținute din investigarea lui B și pentru A, permițând transferul rezultatelor de la B la A. • Recunoașterea de către structuralism* a sistemului* lingvistic, distinct de actualizările lui observabile din vorbire*, iar, mai târziu, de către generativism* a competenței* lingvistice, distinctă de performanță*, a constituit baza teoretică pentru adoptarea metodei modelării și în cercetarea lingvistică, deoarece atât sistemul, cât și competența sunt „ascunse" în dosul faptelor de vorbire și pot fi relevate de către lingvist numai printr-o acțiune specială de „descoperire". **2.** Operație de construcție a modelului pentru domeniul lingvistic investigat, operație în care intervin nu numai construcția propriu-zisă și extragerea de informații cât mai numeroase pentru domeniul investigat, ci și adoptarea, pe baza unei acțiuni speciale de evaluare*, a tipului celui mai adecvat de model. • Din perspectiva teoretică a infinității de modele, a evaluării și deci a ierarhiei lor, devine justificată nevoia continuă de perfecționare a modelelor, chiar și în cadrul aceluiași tip de model. Astăzi nu mai surprinde pe nimeni evoluția modelelor generative* de la modelul gramaticii cu un număr finit de stări la modelul transformațional*, de la modelul generativ standard la cel standard extins și la cel standard extins revizuit, de la modelul transformațional la teoria legării și guvernării (GB*), de la modelul anilor '81, '82 la programul minimalist al anilor '92, '93. În general, fiecare nou tip de model, în urma unei evaluări proprii, reține și reintegrează, într-o nouă sinteză, numeroase dintre achizițiile teoretice anterioare (vezi, de ex., GB ca model integrator al multor idei lingvistice clasice și mai moderne).

G.P.D.

MODIFICATOR

În sintaxa distribuțională, desemnează acel component din grupurile endocentrice* a cărui distribuție este diferită de distribuția grupului în ansamblu sau, altfel spus, componentul suprimabil al grupurilor endocentrice; sinonim cu *adjunct**, *determinant facultativ**; *satelit**. Se opune *capului** (*centrului** de grup sau *nucleului**). În ipostaza de modificator, apar, în structura G(rupului) N(ominal), adjectivele calificative*, grupurile prepoziționale și propozițiile relative calificative, iar în structura G(rupului) V(erbal), adverbele și determinanții prepoziționali suprimabili. De ex., în construcția *Această carte* **minunată** *s-a vândut* **imediat**, adjectivul *minunat* și adverbul *imediat* sunt modificatori, construcția rămasă după suprimarea lor fiind corectă.

G.P.D.

MODUL

Fiecare dintre subsistemele unui model*, dacă acestea sunt concepute ca autonome și coerente, construite în jurul unui principiu *propriu*. Caracteristica modulelor este de a funcționa autonom, neexcluzând însă și posibilitatea interacției cu alte module. Vezi, de ex., subsistemele din GB*, fiecare reprezentând o construcție cu o autonomie pronunțată: *teoria bornelor* (engl. *Bouding Theory;* fr. *La Théorie des Bornes*) sau a constrângerilor care guvernează deplasarea* lui α; *teoria guvernării** (engl. *Government Theory;* fr. *la Théorie du Gouvernement*) sau a relațiilor de dependență structurală; *teoria θ-rolurilor** sau a *rolurilor tematice* (engl. *θ-Theory;* fr. *la θ-Théorie*), teoria de atribuire a rolurilor tematice de către predicate argumentelor; *teoria legării** (engl. *Binding Theory*; fr. la *Théorie du Liage*) sau a principiilor de legare sintactică și semantică a componentelor nonreferențiale; *teoria cazului** (engl. *Case Theory;* fr. *la Théorie du Cas*) sau a atribuirii cazului abstract unui G(rup) N(ominal); *teoria controlului** (engl. *Control Theory;* fr. *la Théorie du Contrôle*) sau a principiilor care guvernează categoria vidă PRO* din completivele infinitivale și subjonctive.

Vezi și MODULARISM.

G.P.D.

MODULARISM

Particularitate a unui model* care, pentru captarea ideii realității lingvistice stratificate, este conceput ca un dispozitiv complex alcătuit din articularea mai multor module*, fiecare funcționând atât izolat, în jurul unor teorii și principii locale proprii, cât și intercondiționat, prin interacția și controlul reciproc pe care modulele și-l impun unul altuia. Are ca efect o perspectivă

modulară, adică posibilitatea de a urmări fiecare fenomen lingvistic izolat, din perspectiva unui singur modul, dar și din perspectiva altor module, identitatea lui globală constituindu-se, în final, din însumarea identităților parțiale. Este caracteristica generală a modelului din GB*.
Vezi GB; MODUL.

G.P.D.

MOMENTAN

1. Verb ~ În clasificarea semantică a verbelor, verb care indică o acțiune punctuală, aproape instantanee: *(a) apărea, (a) muri, (a) se naște, (a) pleca, (a) tresări.* **2. Aspect ~** Valoare a categoriei gramaticale a aspectului*, care se opune valorii durative*. Aspectul momentan poate exprima fie acțiunea într-un moment al dezvoltării ei (aorist*), fie la începutul (incoativ*) sau la sfârșitul ei (perfectum*). Sin.: *punctual.*

C.C.

MONEM

În terminologia lui A. Martinet, cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens (vezi MINIMAL$_5$); corespunde, la alți lingviști, morfemului*. În concepția lui Martinet, morfemul este unul dintre tipurile de moneme, cel dotat cu semnificație gramaticală.
Vezi și GRAMATICI FUNCȚIONALE$_{12B}$; MORFEM.

G.P.D.

MONOFTONG

Termenul este utilizat rar (în lingvistica românească, Al. Rosetti, 1982), pentru a desemna vocala rezultată din reducerea unui diftong*.
Vezi MONOFTONGARE.

C.C.

MONOFTONGARE

Schimbare fonetică în urma căreia un diftong* este contras într-o singură vocală. Monoftongarea este un fenomen evidențiat în special în cercetările de lingvistică diacronică, ce constată impunerea fenomenului în etape diferite ale limbii examinate; astfel, în latina vulgară se vorbește despre monoftongarea diftongului *ae* (din latina clasică) la ē, iar în româna veche despre monoftongarea diftongului *ea* la *e* etc. • În perspectivă sincronică, monoftongările sunt înregistrate la nivel dialectal; de ex., în graiurile românești nord-vestice, apare monoftongarea diftongilor *oa* și *ea* la *o* și respectiv *e* .

C.C.

MONOLINGVISM

Folosire a unei singure limbi, în cursul diverselor procese comunicative. Ca și bilingvismul* sau multilingvismul*, monolingvismul poate fi: *social* (colectiv) – al unei întregi comunități, *de grup* sau *individual*. Bilingvismul sau multilingvismul național nu sunt mutual incompatibile cu monolingvismul unor grupuri (constituite în funcție de diferite criterii) sau indivizi (o parte a locuitorilor Belgiei sau ai Elveției pot cunoaște și utiliza numai una dintre limbile oficiale în uz: franceza sau flamanda – în primul caz, germana, franceza, italiana sau retoromana – în cel de al doilea).

L.I.R.

MONOLOG

Replică de dimensiuni ample emisă de un locutor/personaj, care nu are în mod obligatoriu un destinatar prezent sau precizat; monologul se opune dialogului*, secvență de (cel puțin două) replici între doi interlocutori prezenți, ale căror poziții sunt interșanjabile în timpul comunicării*. • Monologul se caracterizează – în opoziție cu dialogul – prin câteva trăsături specifice: accentul este pus pe un locutor; există în monolog puține referiri la situația de comunicare; monologul are un unic cadru de referință; din monolog lipsesc elementele metalingvistice*; se caracterizează prin prezența exclamațiilor. Spre deosebire, deși schematizarea opoziției nu e simplă, în dialog accentul este pus pe interlocutor (și, formal, pe elementele lingvistice ale adresării); există referiri numeroase la situația de comunicare; dialogul are simultan variate cadre referențiale; se caracterizează prin prezența elementelor de metalimbaj și prin frecvența formelor interogative (O. Ducrot – Tz. Todorov). **1. ~ dramatic** Element în structura compozițională a textului dramatic, monologul dramatic este o amplă intervenție în stil direct, formulată de un personaj-locutor în prezența sau în absența altui personaj (eventual colectiv), de care poate face abstracție sau cu care stabilește o relație de comunicare (adresare), unilaterală și univocă, determinată de imobilitatea și ireversibilitatea rolului de emițător* și,

respectiv, de destinatar' (Maria Cvasnîi-Cătănescu). În monologul dramatic, rolurile de emițător și de destinatar al mesajului-enunț nu pot fi intervertite. Există doar o dificultate în stabilirea limitei de la care o replică (întinsă) poate fi considerată monolog, dar diferențierea este, în orice caz, de natură cantitativă, trăsăturile gramaticale și intonaționale rămânând aceleași în ambele cazuri. • Monologul dramatic are două realizări (distincție, caracterizare și exemplificări la Maria Cvasnîi-Cătănescu): a) **solilocviul** – monolog formulat în prezența/absența altui personaj, de care se face abstracție; enunțul este centrat asupra locutorului însuși (Tz. Todorov), cuprinzând transpunerea verbalizată a propriilor reflecții, opinii ori intenții; corespunde, în oarecare măsură, monologului interior din textul narativ; b) **monologul propriu-zis** – monolog destinat unui (grup de) personaj(e), cu intenția clară de a fi receptat. Se poate realiza ca discurs, declarație, confesiune sau narare a unei întâmplări. Din punct de vedere formal, prezintă toate caracteristicile structurii adresative (pers. a II-a – în opoziție cu pers. I, vocativul, imperativul, intonația exclamativă, pauza/suspensia în exprimare), apropiindu-se astfel de replica dintr-un dialog. Indicii gramaticali ai acestei forme de monolog dramatic sunt comuni cu ai oricărui enunț în stil direct cu destinatar determinat (mai puțin introducerea prin verb *dicendi*): RICA – (...) *Am scăpat pînă acum! Sfinte Andrei, scapă-mă și de acu încolo; sunt încă june! Geniu bun al venitorului României, protege-mă; și eu sunt român!* (răsuflă din greu și își apasă palpitațiile). *O, ce noapte furtunoasă! Oribilă tragedie!* (i se pare că aude ceva și tresare.) *Ce de peripețiuni!... Ies pe fereastră și pornesc pe dibuite pe schele! mă țiu binișor de zid și ajung în capătul binalii... Destinul mă persecută implacabil... Schelele se-nfundă; nici o scară... Cocoana perfidă mă indusese în eroare... Vreau să mă-ntorc și-odată auz pe inimici venind în fața mea pe schele. O iau înapoi fără să știu unde merg; mă împiedec de un butoi cu țiment... O inspirațiune... eu ca poet am întotdeauna inspirațiuni! – m-ascunz în butoi! Pașii inamicilor s-apropie în fuga mare, mulți inși trec iute pe lîngă butoiul meu înjurându-mă; eu ca june cu educațiune, mă fac că n-auz.* (...) *Ce să fac? pe unde să ies? Îmi trebuie o inspirațiune ingenioasă...* (pune mâna pe frunte și caută un gând). *Da, am găsit-o! să ies pe ușe.* (merge repede în vârful degetelor la ușa din fund, o deschide; afară, în sală, e beznă). *Obscuritate absolută!* (merge la fereastră). *A! auz pași; vine cineva pe schele* (se repede la ușa din dreapta, a odăii lui Spiridon). *P-aici!* (Spiridon intră în același moment repede și se lovesc amândoi în piept). *Ah! cum m-ai speriat!* (Caragiale). **2. ~ narativ** Este de două feluri: a) m o n o l o g a d r e s a t – formă monologată de enunț, prezentă în textul narativ, caracterizată prin aceleași particularități de expresie ca și monologul dramatic propriu-zis. (Se deosebește, totuși, de acesta, în măsura în care prezintă trăsături ale stilului direct din textul narativ: pauza marcată grafic – față de fragmentul precedent de enunț și, eventual, prezența unui verb *dicendi* introductiv.) Monologul adresat este destinat unui (grup de) personaj(e) – receptor(i) și prezintă indicii gramaticali ai adresării, ca și varianta dramatică; b) m o n o l o g i n t e r i o r – element în structura compozițională a textului narativ (vezi NARAȚIE; NARATIV), formă monologată de enunț aparținând unui personaj-locutor, neadresată nimănui; în situația sa specifică de comunicare, monologul interior nu este pronunțat cu glas tare. • Se deosebește de monologul tradițional (adresat sau dramatic) prin câteva particularități. Prima diferență provine din faptul că monologul interior este singurul enunț care nu are destinatar determinat, fiind – cel puțin aparent – o formă de *vorbire neadresată*. Pe de altă parte, din punct de vedere tematic, monologul interior reprezintă o modalitate literară apropiată, ca expresie, de gândirea intimă și de subconștient, o formă de „vorbire" teoretic anterioară oricărei organizări logice, formă care dă un echivalent verbalizat activității psihice reale, situându-se la granița dintre conștient și inconștient. În realizarea textuală, monologul interior prezintă indici gramaticali specifici: se caracterizează de multe ori prin reduceri ale elementelor sintactice relaționale; în ceea ce privește valorile temporale – manifestă o tendință către prezent (deci către actualizarea imediată), dacă se referă la protagonistul locutor, enunțul este redat la pers. I, iar dacă nu – la pers. a III-a, se introduce, de cele mai multe ori, prin verb *dicendi* sau *de gândire*; enunțul monologului interior prezintă caracteristici lexicale și intonaționale ale stilului direct (cuvinte de accentuare, adverbe interogative sau de întărire, exclamații, interogații, interjecții; vezi STIL$_{[II]}$); *Iar după o reflecțiune de câteva minute,*

zise în sine: *„Iată-mă în sfârșit ajuns în pământul făgăduinței*, am pus *mâna pe pâine și pe cuțit; curagiu și răbdare, prefăcătorie și iușchiuzarlic și ca mâne* voi avea și eu *case mari și bogății ca ale* acestui *fanariot*" (Filimon); „Ce ridicol am fost *cu concepția de viață* se gândi *apoi deodată*. Cum nu mi-am dat oare seama *că o formulă neroadă* nu poate ține piept vieții niciodată?" (Rebreanu). Se observă că decisive în identificarea monologului interior sunt conținutul comunicării și condițiile extralingvistice: acestea determină uzul unor anumiți indici lexico-gramaticali (persoană, insistență lexicală și intonație). • Monologul interior a fost interpretat ca o unitate de conținut a narației care se poate prezenta în două variante formale succesive cronologic: povestirea de tip clasic utilizează monologul interior în stil direct, în timp ce proza uzează de o formă de monolog interior doar asemănătoare vorbirii directe, cu care însă nu se confundă; ideile și reflecțiile reproduse apar în același timp ca aparținând expunerii naratorului și vorbirii personajului, luând uneori forma stilului indirect liber (vezi $STIL_{III}$).

M.M.

MONOMEMBRU,-Ă (PROPOZIȚIE ~)
În terminologia gramaticală românească, specie de propoziție* caracterizată prin prezența unei singure părți principale* de propoziție, fără ca cealaltă să fie subînțeleasă. Aparțin acestei clase propozițiile lipsite de subiect, ca urmare a unei caracteristici de construcție a verbului predicat (ex.: *Ninge; Îmi pare rău de tine*), și propozițiile nominale* existențiale, lipsite de predicat (ex.: *Foc! Foc mare!*).

G.P.D.

MONORIMĂ
Secvență de versuri* grupate sau nu în strofe, legate printr-o rimă* unică. Monorima este o formulă predilectă a versificației populare, favorizată – pe spații întinse ale unui text – de simplitatea gamaticală a rimei, cel mai adesea categorială (vezi RIMĂ): *Mistricean calu-și* bătea / *Negrul tot că mai* fugea. / *Șearpele* să necăjea / *Din guriță* fluiera. / *Coada colac o* făcea. / *Pe Negru-l* împiedica. / *'N margini de drum îl* trântea / *Pe Mistricean* îmbuca / *De la tălpi că mi-l* lua (pop.). În versificația cultă, monorima este rar utilizată, pe porțiuni reduse din text și nu întotdeauna în formă categorială: *Nu trebuie* să moară / *Nici una din* comoară / *E zestrea ta de teafără* fecioară (Arghezi).

M.M.

MONOSEMANTISM
Calitate a cuvintelor* sau a morfemelor* de a exprima un singur sens, în opoziție cu cele care au mai multe sensuri (vezi POLISEMIE). Majoritatea termenilor tehnico-științifici trebuie să aibă această calitate: *nevralgie, hepatită, fonem, algebră* (vezi TERMEN; TERMINOLOGIE).

A.B.V.

MONOSILABIC,-Ă
1. În limba română, cuvânt dintr-o singură silabă: *cu, da, mai, mă, nu* etc. Sin. (rar): *monosilabă*. **2. Limbi ~e** Limbi în care morfemele gramaticale și cele lexicale sunt, în marea lor majoritate, formate dintr-o singură silabă: chineza este considerată o limbă monosilabică.

C.C.

MONOSTIH
Vers* izolat, alb – în măsura în care nu rimează cu nimic. Poate face parte din structura strofică a unui poem, unde alcătuiește o unitate independentă: *Vino tinere, / ia țărnă un pumn / și mi-o presară pe cap în loc de apă și vin, / Botează-mă cu pământ,* / **Umbra lumii îmi trece peste inimă** (Blaga) sau poate constitui singur un text întreg; de ex., *Poemele într-un vers*, de Ion Pillat: **De cînd îți legi sandala, s-au dezlegat milenii** (Friză II); **Strunindu-și calul, sare prin veacuri nemișcat** (Friză I).
Vezi CATREN; DISTIH; SEXTINĂ; STROFĂ; TERȚINĂ.

M.M.

MORĂ
În versificația clasică, unitate metrică* minimală, inferioară silabei, echivalentă cu o silabă scurtă. În limbile care comportă cantitate vocalică (deci și more), diferența dintre două unități prozodice ale aceleiași silabe se face prin înălțimea accentului muzical: există o ridicare a tonului pe mora culminantă. Cunosc mora: latina din epoca clasică, iar dintre limbile moderne – lituaniana, de exemplu (M. Aquien).

M.M.

MORF

În terminologia descriptivismului* (vezi Ch. F. Hockett), *morful*, în raport cu *morfemul**, are în vedere, separat, unitatea de expresie a morfemului, realizarea lui în plan fonetic. Analiza morfemică/morfematică (vezi ANALIZĂ$_{6(a)}$), care își propune segmentarea unui cuvânt flexibil* sau derivat* în morfemele componente, realizează, în fapt, decuparea morfelor, adică a unităților de expresie corespunzătoare unităților de conținut. Vezi MORFEM.

G.P.D.

MORFEM

În oricare dintre accepții, reprezintă unitatea lingvistică minimală* având calitatea de semn*, deci cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens; se deosebește de *fonem**, unitate minimală având capacitatea de a distinge semnificații, dar lipsită prin ea însăși de semnificație. Există mari diferențe între școlile lingvistice cu privire la tipul de semnificație exprimat de morfem sau la modul lui de concepere, fie ca unitate concretă, observabilă în formele pe care cuvintele le iau în vorbire, fie ca unitate abstractă, de la nivelul sistemului*. a) Pentru descriptivism*, reprezintă orice unitate minimală dotată cu sens, fiind purtător, în egală măsură, al semnificațiilor lexicale și gramaticale. Se face deosebirea terminologică între *morfe**, segmente fonetic observabile, *alomorfe*, clase de realizări fonetice actualizând aceeași semnificație, și *morfeme*, unități abstracte, de la nivelul sistemului, obținute prin operația de *reducție a variantelor* (vezi ALOMORF). Astfel, adjectivul românesc *frumos* conține un morfem radical conceput ca abstracție; acesta se actualizează prin clasa de alomorfe: *frumos, frumoș-, frumoas-, frumus-*, formată din totalitatea realizărilor pe care le primește în flexiune și în derivare (vezi **frumoas-***ă*, dar **frumus-***ețe*). Fiecare dintre cele patru segmente fonetice constituie un *alomorf*, în raport cu celelalte trei, și un *morf*, dacă este avut în vedere independent. b) Pentru glosematică*, morfemul, alături de *plerem**, aparține unităților din planul conținutului*, diferența dintre ele fiind dată de tipul de conținut avut în vedere: conținut gramatical, în cazul *morfemelor*, dar conținut lexical, în cazul *pleremelor*. Astfel, pentru o limbă anume, se poate vorbi despre morfemul de „plural", morfemul de „imperfect", morfemul de „genitiv" etc., reprezentând inventarul de valori gramaticale proprii acestei limbi. c) Pentru A. Martinet și funcționalismul* francez, morfemul se subordonează *monemului**, desemnând, dintre moneme, pe cele dotate cu sens gramatical. d) Pentru unii autori din lingvistica românească (Al. Graur, de ex.), morfemul este conceput ca realizare concretă, observabilă într-un cuvânt dat, nefiind altceva decât segmentul fonic dotat cu semnificație, fie gramaticală, fie lexicală. În acord cu această concepție, se poate vorbi despre structura morfematică a unui cuvânt (vezi ANALIZĂ$_{6(a)}$); cuvântul *împământeni* conține următoarea structură morfematică: *îm-pământ-en-i*. • S-au propus clasificări ale morfemelor după diferite criterii. După gradul de independență, s-au distins: morfemele *independente*, a căror apariție nu depinde de alte morfeme, și cele *dependente*, numite și *afixe**, a căror apariție cere prezența obligatorie a morfemului independent (un radical adverbial apare independent, în timp ce un afix, lexical sau gramatical, nu poate apărea în absența unui morfem radical). După tipul de semnificație pe care îl poartă, s-au clasificat în: morfeme *lexicale*, purtătoare ale semnificațiilor lexicale, și morfeme *gramaticale*, purtătoare ale semnificațiilor gramaticale. Detaliind tipurile de semnificație lexicală, respectiv gramaticală, s-au deosebit: *radicalii** și morfemele *derivative**, ca tipuri de morfeme lexicale, și *sufixele**, *desinențele**, *particulele**, ca tipuri de morfeme gramaticale. Vezi, de ex., diferența dintre radicalul *căs-* și afixul derivativ *-uț-*, ambele de tip lexical (primul, purtătorul semnificației generale a lexemului *casă*, iar al doilea, al unei semnificații suplimentare, obținute prin derivare cu un sufix diminutival), și morfemul gramatical *-ă* din *căsuț-ă*, purtător al semnificațiilor gramaticale amalgamate „sg." și „nominativ-acuzativ". • Pentru morfemele gramaticale s-au propus criterii suplimentare de clasificare. După gradul de sudură în raport cu morfemul independent, s-au distins morfemele *legate*, care nu admit separarea și nici inversiunea, în raport cu cele *libere* (*mobile**), care sunt separate de radical, admițând, după reguli precise și foarte restrictive, disocierea și inversiunea. Vezi, de ex., deosebirea dintre morfemul imperfectului* și afixul mobil al perfectului* compus (*cântam*, dar **am** *mai cântat*, *cântat-***am**). O realizare fonetică aparte a morfemelor gramaticale o reprezintă morfemul ϕ (*zero**), caracterizând, în general,

termenii nemarcați* ai opozițiilor gramaticale, în raport cu cei marcați*. Comparând, de ex., termenul nemarcat *frumos* fie cu pluralul *frumoși*, fie cu femininul *frumoasă*, se detașează, prin funcția lui distinctivă, morfemul ϕ (*zero*), purtător al semnificațiilor „singular" și „masculin".
Vezi și AFIX; ALOMORF; MINIMAL$_5$; ZERO.

G.P.D.

MORFEMATIC/ MORFEMIC,-Ă

Ceea ce se referă la morfem* (de ex., *analiză* ~; *structură* ~).

G.P.D.

MORFOLOGIE

1. Într-o concepție asupra organizării stratificate, pe niveluri*, a limbii, morfologia reprezintă unul dintre niveluri, cercetătorii căzând de acord că nivelul morfologic aparține nivelului mai larg al gramaticii* și că unitatea de bază a acestui nivel are calitatea de semn* lingvistic. Diferă însă de la un cercetător la altul numărul de niveluri acceptate, unitatea de bază pentru fiecare și, mai ales, limitele morfologiei în raport cu *nivelul sintactic* (vezi 2). 2. Disciplină lingvistică, ramură a gramaticii*, al cărei obiect de studiu este *nivelul morfologic* (vezi 1). Modul de concepere și de delimitare a acesteia s-a modificat continuu, în funcție de evoluția concepțiilor lingvistice, modificându-se raportul cu cealaltă disciplină gramaticală: *sintaxa**, atât sub aspectul repartiției faptelor între ele, cât și al gradului de autonomie al fiecăreia. • Într-o concepție etimologică, morfologia este o știință a „formelor", care se ocupă de flexiunea* cuvintelor considerate sub aspectul expresiei, prin opoziție cu sintaxa, știință a „combinării", care studiază combinarea cuvintelor în vederea evidențierii funcțiilor acestora. Opoziției etimologice formă/combinare i-a luat locul opoziția expresie/funcție. • În gramatica tradițională, morfologia este o știință a cuvântului* urmărit sub aspect gramatical, adică sub aspectul variației formei sale (al flexiunii) pentru exprimarea diverselor categorii* gramaticale, prin opoziție cu sintaxa, care studiază combinarea cuvintelor și funcțiile pe care acestea le iau în cadrul combinațiilor. Autonomia celor două discipline gramaticale se întemeiază pe distincția *cuvânt/combinație de cuvinte* și, fără să se fi exprimat explicit și fără să se fi folosit acești termeni, se întemeiază și pe opoziția *paradigmatic*/sintagmatic**, întrucât morfologia urmărește paradigmele* cuvintelor și organizarea categoriilor gramaticale, deci relații de tip alternativ, iar sintaxa, succesiunile de cuvinte, deci relații sintagmatice. • O dată cu apariția structuralismului*, interesul cercetătorului se deplasează de la *cuvânt* la *morfem** (iar, după alți autori, la *monem**), iar efectul îl constituie estomparea granitei prea rigide dintre morfologie și sintaxă, căci ambele discipline studiază combinații de morfeme și comportă tipuri asemănătoare de relații*. Interesul pentru limbi noi, multe lipsite de flexiune, îndepărtându-se de tiparul flexionar al limbilor clasice, face să crească neîncrederea în partiția tradițională: morfologie/sintaxă. Este momentul în care se naște morfosintaxa*, ca perspectivă integratoare asupra celor două discipline. În măsura în care unii structuraliști (vezi J. Vendryes și L. Bloomfield) păstrează autonomia celor două discipline, morfologia studiază regulile care guvernează structura internă a cuvintelor atât în cadrul flexiunii, cât și al formării* cuvintelor, incluzând o *morfologie flexionară* și una *derivațională*. • În lingvistica românească, morfologia se ocupă, prin forța tradiției, de studiul flexiunii, al categoriilor gramaticale și al părților de vorbire*, deci de tot ceea ce interesează, sub aspect gramatical, nivelul cuvântului, distingându-se tranșant, pe de o parte, de *sintaxă*, studiul componentului/componentelor de dincolo de cuvânt, iar, pe de alta, de *formarea cuvintelor*, lăsată integral în seama lexicologiei*, și ca rezultat, și ca reguli de combinare a morfemelor derivative*.
Vezi și GRAMATICĂ; MORFEM; MORFOSINTAXĂ; SINTAXĂ; STRATIFICARE.

G.P.D.

MORFONEM / MORFOFONEM

Unitate de bază a morfonologiei*. Termenul a fost diferit definit de specialiști. N.S. Trubetzkoy și școala pragheză definesc morfonemul prin enumerarea unităților care îl constituie și care, fonologic, reprezintă invariante (de ex., în cazul formelor *port-porți* sau *urs-urși*, se admite existența morfonemelor *t/ț* respectiv *s/ș*). Morfonemul corespunde deci alternanțelor* fonologice dintre variantele unui morfem*. L. Bloomfield reprezintă printr-un semn unic fonemele alternante (//t// sau //ț//, respectiv, //s// sau //ș//, în exemplele de mai sus), explicând prin reguli morfonemice valoarea acestor unități în diversele

contexte morfologice. La Bloomfield, conceptul de morfonem corespunde atât celui de alternanță, cât și celui de arhifonem*.

L.I.R.

MORFONOLOGIE / MORFOFONOLOGIE

Termen introdus de N.S. Trubetzkoy pentru a desemna studiul alternanțelor* ca mijloace fonologice cu funcție morfologică. Alternanțele determină variații ale radicalului* și/sau ale unor afixe*, corelate sistematic cu anumite semnificații gramaticale sau lexicale (de ex., la verbe ca: *port-porți-poartă; pot-poți-poate, scot-scoți-scoate*, la indicativ prezent, singular, alternanța t/ț distinge radicalul persoanei I de radicalul persoanei a II-a, iar alternanța *o/oa* distinge radicalul pers. I și a II-a de radicalul persoanei a III-a; alternanța *e/ea* în forma sufixului, la verbe ca *lucrez(i)-lucrează, vânez(i)-vânează* etc., distinge persoana I și a II-a singular de persoana a III-a singular indicativ prezent; alternanța *t/ț* poate distinge la anumite substantive, cum ar fi *băiat-băiețel, caiet-caiețel, bărbat-bărbățel* etc., radicalul formei de bază de cel al unor derivate cu sufix diminutival). Astfel se justifică faptul că Trubetzkoy a inclus ulterior în sfera de preocupări a morfologiei studiul structurii fonologice a diverselor tipuri de morfeme". • În lingvistica structurală americană, morfonologia este concepută ca un nivel de descriere intermediar între cel fonologic și cel morfologic. Distingerea unui nivel al variațiilor alomorfice (vezi ALOMORF(Ă)) simplifică descrierea structurii morfologice propriu-zise. • În gramatica generativă*, morfonologia include regulile prin care se conferă o interpretare fonologică și fonetică secvențelor terminale din structura de suprafață, acestea fiind convertite în enunțuri actualizate. N. Chomsky și M. Halle preferă însă pentru asemenea reguli denumirea globală de reguli de reprezentare lexicală, considerând nejustificată identificarea unui nivel separat al reprezentării morfonemice.

L.I.R.

MORFOSINTAXĂ

Disciplină lingvistică modernă, apărută ca urmare a estompării granițelor prea rigide dintre morfologie* și sintaxă*, comportând o viziune integratoare între cele două subdiviziuni tradiționale; are ca obiect de studiu urmărirea intercondiționată a fenomenelor sintactice și morfologice, adică a implicațiilor sintactice pentru diverse fapte flexionare și, invers, a manifestărilor morfologice pentru fapte considerate, prin tradiție, ca aparținând sintaxei. • Baza teoretică a apariției noii discipline a constituit-o ideea general structuralistă a angajării simultane a oricărei unități lingvistice, indiferent de nivel*, în relații sintagmatice* și paradigmatice*, ceea ce a condus nemijlocit la recunoașterea sintagmaticului în morfologie și a paradigmaticului în sintaxă. Baza practică a constituit-o imposibilitatea atribuirii unor fapte și fenomene lingvistice unui singur nivel. Categorii lingvistice de tipul: parte de vorbire, articol, caz, număr, gen, comparație, diateză, persoană, forme nepersonale, clitice etc. nu mai pot fi concepute astăzi ca aparținând unui singur domeniu, tratarea lor dintr-o unică perspectivă: morfologică sau sintactică fiind de mult abandonată.

G.P.D.

MORT / MOARTĂ (LIMBĂ ~)

Limbă care nu mai este utilizată în raporturile comunicative curente dintre membrii unei comunități*. Situațiile cunoscute sunt diverse. De ex., *dalmata* a dispărut complet din uz; *latina* s-a transformat în alte idiomuri: limbile romanice; în același timp, ea este folosită – nesistematic – în cadrul unor manifestări științifice sau al unor ceremonii laice ori religioase; *ebraica* supraviețuiește, într-o formă modificată și modernizată, ca limbă literară în Israel.

L.I.R.

MOȘTENIT,-Ă

Unitate a oricăruia dintre subsistemele unei limbi, transmisă din limba de bază (vezi și COMPARATIV-ISTORICĂ (METODĂ ~)). În cercetarea diacronică* a limbilor și dialectelor, elementele moștenite sunt distinse sistematic de cele împrumutate din alte limbi (vezi și CONTACT, ÎMPRUMUT). Indicele formal al distincției dintre cuvintele moștenite și împrumuturi îl constituie faptul că numai prima categorie este afectată de acțiunea legilor* fonetice. O limbă moștenește din limba de bază nu numai sunete, morfeme, cuvinte, reguli sintactice, ci și anumite preferințe și idiosincrasii structurale. De exemplu, româna a moștenit din latină intoleranța față de hiat*.

L.I.R.

MOTIVAT,-Ă

Caracteristică atribuită unui număr limitat de semne* lingvistice, în opoziție cu majoritatea semnelor care au un caracter arbitrar* sau nemotivat sub aspectul relației extrinsece dintre semne și realitatea extralingvistică. • Caracterul motivat poate fi apreciat din mai multe perspective: a) o *motivare absolută*, când forma sonoră evocă unele trăsături ale conținutului denumit, ca în cazul interjecțiilor* (*oh!, vai!*) și al onomatopeelor* care reproduc zgomote spontane, cum ar fi cuvintele cu simbolism fonetic (*înghiți, miorlăi*); b) o *motivare relativă*, care nu se manifestă la nivelul formei fonetice; cuvântul *pierdevară* poate fi explicat prin elementele componente; la fel numerale, ca *nouăsprezece, douăzeci* ș.a. • Din altă perspectivă se mai delimitează: 1) *motivarea externă*, care se bazează pe o relație între lucrul semnificat și forma semnificantă, în afara sistemului lingvistic: a) există motivare fonetică directă și naturală în onomatopeele care se bazează pe o analogie între forma fonică și lucrul numit. Onomatopeea este acustică atunci când reproduce un zgomot (*poc-poc*) sau fonocinetică, când organele vorbirii reproduc o anumită mișcare (*pâș-pâș*) (vezi mai sus, motivarea absolută). Semnul onomatopeic se bazează totuși pe o convenție și tinde să-și piardă motivarea; b) există motivare metasemică în cazul schimbărilor de sens. Astfel, în metafora care desemnează un pește sub numele de *cal de mare* avem un semnificant primar (forma fonică *cal*) care desemnează normal mamiferul și acest prim semnificant constituie un semnificant secundar, ținând de un al doilea semnificant, peștele; 2) *motivarea internă*, când provine din interiorul sistemului lingvistic. Relația motivată nu este aici între lucrul semnificat și forma semnificantă, ci între diferite cuvinte existând deja în limbă: a) *motivarea morfologică* este tipul cel mai general și cel mai productiv la nivelul derivării* (progresive și regresive) și al compunerii*: se formează *portocal, mandarin* după modelul *prun/prună, păr/pară* (vezi și FLEXIUNE); b) *motivarea paronimică*, mai puțin regulată și accidentală se bazează pe confuzia unor forme omonime* sau paronime*. • Tipurile de motivare se pot combina. Motivarea este considerată o forță creatoare în limbajul social.

Vezi ARBITRAR; SEMN.

A.B.V.

MOȚIONAL (SUFIX ~)

Morfem* lexical care servește la moțiune* pentru a desemna femininul în raport cu masculinul numelor de ființe: *-ă: coleg/coleg-ă, elev/elev-ă; -e: învățător/învățătoar-e; -că: țăran/țăran-că, pui/pui-că, român/român-că; -easă: mire/mireasă; -esă: prinț/prinț-esă.* Majoritatea sufixelor moționale au însă altă valoare fundamentală, pe care o pierd când realizează moțiunea, cum ar fi sufixele diminutivale*: *doctor/doctor-iță, sculptor/sculptor-iță, porumbel/porumb-iță* sau sufixele augmentative*: *doftor/doftor-oaie, urs/urs-oaică, lup/lup-oaică, englez/englez-oaică, rață/răț-oi, gâscă/gâsc-an, curcă/curc-an.*

A.B.V.

MOȚIUNE

Procedeu de formare a substantivelor animate* feminine de la cele masculine sau a celor masculine de la cele feminine prin adăugarea unui sufix (vezi MOȚIONAL) sau prin derivare* regresivă. Procedeul moțiunii este productiv în limba română; vezi MOBIL.

A.B.V.

MUIAT,-Ă (CONSOANĂ ~)

Vezi ÎNMUIAT,-Ă.

MUIERE

Vezi ÎNMUIERE.

MULTILINGVISM

Folosire alternativă a mai multor limbi în cursul diverselor procese comunicative. Tipologiile multilingvismului sunt similare cu cele ale bilingvismului*. Vezi și MONOLINGVISM.

L.I.R.

MULTIPLICATIV (NUMERAL ~)

Subclasă a numeralului cardinal*, desemnând proporția în care crește o cantitate sau o calitate. În limba română, numeralul multiplicativ cunoaște o formă tradițională parasintetică, formată cu prefixul *în-* și sufixul participial *-it*, atașate la numeralele cardinale propriu-zise: *îndoit, întreit* etc., și o formă neologică, utilizată mai ales în variantele oficiale ale limbii standard: *dublu, triplu, cvadruplu* etc. Numeralul multiplicativ poate fi utilizat adverbial sau adjectival: *a plătit* **îndoit**, *un câștig* **întreit**.

C.C.

MULTIPLU,-Ă
1. Negație ~ Sintagma apare în ultima vreme în lucrările de specialitate (Mioara Avram) pentru a desemna acea caracteristică a limbii române prin care într-o propoziție se pot utiliza mai mult de două negații: **N-*a auzit* nimeni nicicând** *așa ceva*; negația multiplă este o rafinare a conceptului de negație* dublă. **2. Parte de propoziție ~** Fenomen sintactic complex, desemnând părți de propoziție de același fel, aflate într-un raport de coordonare*, de ex., subiect multiplu, nume predicativ multiplu; prin extensie, se utilizează și sintagmele: complemente/atribute multiple. Părțile de propoziție multiple (în special subiectul și numele predicativ) ridică probleme speciale în privința acordului; astfel, în cazul unui subiect multiplu substantival, predicatul va fi la plural: *Ion și Radu vin;* în cazul unui subiect multiplu pronominal, în acordul* cu predicatul intervine și o ierarhie a persoanei, pers. I predominând asupra pers. a II-a și a III-a (ex.: *eu și ea* **venim** *după masă*), iar persoana a II-a prevalând asupra pers. a III-a (ex.: *tu și ea* **veniți** *astăzi*). De la aceste reguli ale acordului sunt exceptate în mod logic părțile de vorbire aflate într-un raport de coordonare disjunctivă*.

C.C.

MUTA CUM LIQUIDA
În fonetica limbii latine, grup de consoane alcătuit dintr-o oclusivă și o vibrantă sau o laterală. Existența acestui tip de grup consonantic prezintă importanță în segmentarea cuvântului în silabe, componentele grupului neputând fi separate: *lu-crum, fe-bris.* În evoluția spre limbile romanice, acest grup a dovedit o mai mare rezistență, influențând uneori chiar producerea anumitor schimbări fonetice; astfel, în limba română, grupul *muta cum liquida* a putut determina conservarea lui *-u* final la anumite verbe: *aflu, intru, umblu.*

C.C.

MUTAȚIE (~ CONSONANTICĂ)
Modificare suferită de consoanele oclusive* în trecerea de la indo-europeană la germanica comună. Mutația consonantică este descrisă de legea lui Grimm, reformulată parțial de K. Verner. Legea lui Grimm exprimă următoarea serie de transformări fonetice: oclusivele sonore aspirate din indo-europeană devin neaspirate ([bh, dh, gh] > [b, d, g]), oclusivele sonore neaspirate își pierd sonoritatea ([b, d, g] > [p, t, k]), iar oclusivele surde devin fricative ([p, t, k] >[f, θ, h]). K. Verner a observat că evoluția ultimei serii de consoane menționate este dependentă de context: [p, t, k] devin fricative numai la inițială; în celelalte situații, ele se sonorizează ([b, d, g]). Legea lui Verner a permis soluționarea problemei excepțiilor de la legea lui Grimm.

L.I.R.

N

NARATAR

În studiile de naratologie*, al patrulea termen din perechile *autor/ cititor, narator*/ naratar*. Spre deosebire de cuplul autor/ cititor, a cărui existență este evidentă, cuplul narator/ naratar denumește entități fictive, „de hârtie" – cum le numește R. Barthes. Astfel, naratarul nu coincide cu cititorul virtual al narației, ci are, ca și naratorul, o existență strict textuală, adesea greu de identificat și rar menționată în text. Prezența sa este presupusă de anumite mărci, mai ales de conținut și prea puțin formale : adresări, aluzii la evenimente legate de narație, considerații cu caracter generalizator ce pot avea un destinatar intern, diferit de cititor. Ex.: *Arrivé à ce point, il se crut au bout de l'amour; ne lui avait-elle fait parcourir, un à un, tous les pas de ce sentier magique qui mène à des sommets d'où l'on contemple la vie d'un regard si ébloui? N'avait-il essuyé tour à tour le doute, le désespoir, pour en revenir au désir et finir par le triomphe et l'allégresse, et maintenant enfin, par une béatitude amoureuse qui lui semblait devoir être l'état normal de son âme?* [„Ajuns în acest punct, se crezu la capătul iubirii; nu-l făcuse ea să străbată, unul câte unul, toți pașii cărării magice care duce pe culmi de unde viața e admirată cu o privire așa de uimită și încântată? Nu încercase el pe rând îndoiala, desperarea, ca să revină la dorință și să sfârșească în triumf și bucurie, iar acum, în sfârșit, printr-o iubire fericită, care i se părea a fi starea normală a sufletului său?"] (Flaubert). • Dificil de exemplificat într-un text narativ tradițional, naratarul este mai ușor determinabil în romanul epistolar, unde se confundă cu destinatarul scrisorilor, al căror autor este naratorul; vezi, de exemplu, romanul *Les liaisons dangereuses* [*Legăturile primejdioase*] de Choderlos de Laclos: personajele își schimbă succesiv între ele statutul de narator și naratar, influențându-se reciproc în maniera de redactare a textului, mereu variat în funcție de destinatarul scrisorii. Cazul extrem îl constituie monologul* interior, formă de autoadresare în care naratorul și naratarul se suprapun. • În text, naratarul îndeplinește *funcții* determinate: face legătura între narator și cititor, ocupând între ei o poziție intermediară; precizează cadrul narației; reliefează temele și subliniază morala operei (G. Prince). În studiul narației, categoria naratarului rămâne, totuși, rezultatul artificial al unui exces de clasificare, fiind creată mai ales pentru a asigura simetria structurală a opoziției textuale narator/ naratar – corespunzătoare perechii „reale" autor/ cititor. Vezi și NARATOR.

M.M.

NARATIV,-Ă

Determinare care privește toate elementele constitutive ale narației*, concepută atât ca proces de enunțare*, cât și ca rezultat al acestuia (enunț*, text* narativ). **1. Situație** ~ Ansamblu complex de structurare și/sau descriere a narației, în care se disting relațiile strânse dintre actul narativ, protagoniștii săi, determinările spațio-temporale, raportul cu alte narații incluse eventual în povestire (G. Genette). Situația narativă este reductibilă la trei factori esențiali (având fiecare, la rândul lui, alte elemente subordonate): *timpul, persoana și modul / modalitatea*. Diversele combinări dintre aceste componente obligatorii stau la baza unor tipuri și procedee diferite de narație. Nici unul dintre factorii situației narative considerat izolat nu poate da socoteală decât incomplet de structura textului, nu poate oferi decât o perspectivă parțială asupra ansamblului. **2. Timp** ~ Element component al situației narative, condiție fundamentală a narației, statuată de dubla perspectivă temporală pe care aceasta o presupune: există, în procesul narativ, timpul *evenimențial/al istoriei reale* sau fictive (vezi DIEGEZĂ; NARAȚIE) și timpul *narativ*, al povestirii propriu-zise. Timpul narativ urmează întotdeauna timpului istoriei și nu coincide ca

durată cu acesta (cu excepția-limită a unor experimente literare moderne): narația poate concentra (mai rar – dilata) și poate interverti secvența unităților fragmentare ale evenimentului povestit. De aici rezultă trei posibilități de analiză a textului narativ din perspectivă temporală, corespunzând la trei valori ale timpului narativ: a) **Ordinea** ~ trăsătură constitutivă a temporalității, rezultată din dualitatea temporală descrisă mai sus: în timpul narativ, secvența lineară t_1, t_2, t_3... t_n a evenimentelor – ținând de diegeză* – nu este întotdeauna respectată, astfel încât un anumit element punctual al seriei își poate schimba locul față de succesiunea inițială, aceasta devenind discontinuă: t'_2, t'_3, t'_1...t'_n; cauza poate, astfel, urma efectului sau deznodământul unei narații poate apărea la începutul acesteia, urmarea fiind constituită de o reluare ordonată (sau nu) a povestirii (tehnica cinematografică și narativă numită *flash-back*). Aceste deliberate dezorganizări – în corpul narației – ale ordinii temporale evenimențiale sunt numite *a(na)cronii** și se manifestă ca *analepsă** (întârziere, evocare ulterioară a unui eveniment anterior) și *prolepsă** (anticipare narativă, povestire în avans a unui eveniment ulterior). Întoarcerile în timp și anticipările constituie o trăsătură definitorie a narației moderne, deși exemple de discontinuitate temporală pot fi descoperite din Antichitate până în literatura Renașterii sau în epoca romantică. Tulburarea succesiunii lineare a timpului există, de ex., în narația românească de la primele nuvele ale lui C. Negruzzi (*Zoe, O alergare de cai, Alexandru Lăpușneanu*, texte total sau parțial construite în acronie), până la romanele din sec. al XX-lea ale lui Camil Petrescu. b) **Durata** ~ factor care are în vedere imposibilitatea suprapunerii celor două „timpuri": timpul istoriei povestite este în mod obligatoriu mai întins decât timpul narativ. „Gradul zero" (vezi SCRIITURĂ) ar fi reprezentat de suprapunerea exactă a duratelor istoriei și narațiunii, într-o viteză constantă, dar acesta nu este niciodată atins. În narație, o durată de câțiva ani poate fi comprimată în câteva fraze: *La moartea părintelui ei, bunului Petru Rareș, care – zice hronica – cu multă jale și mâhniciune a tuturor s-au îngropat în sf. monastirea Probota, zidită de el, Ruxanda rămăsese, în fragedă vrâstă, sub tuturatul a doi frați mai mari, Iliaș și Ștefan. Iliaș, urmând în tronul părintelui său, după o scurtă și desfrânată domnie, se duse la Constantinopol, unde îmbrățoșă mahometismul, și în locul lui se sui pe tron Ștefan. Acesta fu mai rău decât fratele său; începu a sili pre străini și pre catolici a-și lepăda relegea, și multe familii bogate ce se locuiseră în țară pribegită din pricina aceasta, aducând sărăcie pământului și cădere negoțului. Boierii, care, cei mai mulți, era încuscriți cu polonii și cu ungurii, se supărară și, corăspunzându-se cu boierii pribegi, hotărâră peirea lui. (...). Astfel gingașa Ruxanda ajunsesă a fi parte biruitorului* (Negruzzi); ori, dimpotrivă, în cursul narației pot interveni pauze care încetinesc ritmul narativ, dilatând timpul într-o perspectivă care poate aparține, la un moment dat, personajului (de ex., numeroasele încetiniri ale ritmului în romanul lui M. Proust *În căutarea timpului pierdut*); c) **Frecvența** ~ raport de repetiție între narație și istorie; un eveniment poate fi povestit o singură dată în cursul unei narații, dar poate, de asemenea, să se repete, redat din perspective diverse; pe de altă parte, mai multe evenimente din timpul diegetic pot fi relatate o singură dată. Există, astfel, în text segmente iterative alternate cu altele singulative și jucând față de acestea un rol secundar mai apropiat de acela al descrierii decât de narația propriu-zisă. Frecvența narativă este marcată în text prin enunțuri de tipul: *Mult timp m-am culcat devreme* (Proust). **3. Persoană** ~ Factor component al situației narative, persoana narativă reprezintă, ca și timpul, o transpunere a categoriei gramaticale în structura narației; utilizarea ei variată presupune mai multe perspective și permite schițarea unei tipologii a textelor narative: a) Caracterul *personal* sau *a-personal* al narației depinde de persoana gramaticală la care este redactat textul: persoanele I și a II-a imprimă enunțului un caracter personal, pers. a III-a (în gramatică – persoana „non-persoanei") – un caracter a-personal. În mod normal, se narează la persoanele I și a III-a. Narațiile la pers. I sunt: *memorialistică* (*Amintirile* lui I. Creangă), *autobiografică* (jurnalele intime, nu neapărat literare), *scrisoarea literară* (*Scrisorile* lui I. Ghica adresate lui V. Alecsandri, *Scrisorile* literare ale lui C. Negruzzi fără interlocutor determinat ș.a.); în terminologia lui G. Genette, tipul narativ la pers. I este numit *homodiegetic*. Narațiile la pers. a III-a sunt cele „obiective", materializate în nuvela și romanul tradițional; totodată, fragmente de enunț la pers. a III-a există în oricare alt

text narativ, inclusiv în narația memorialistică/autobiografică, atunci când referentul este altul decât naratorul însuși; în terminologia lui Genette, narația la pers. a III-a este o narație *heterodiegetică*. Trebuie, totuși, observat faptul că narație absolut „obiectivă" nu există: orice narație (inclusiv cea la pers. a III-a) este întrucâtva personală și reflectă, mai mult ori mai puțin explicit, viziunea autorului-narator; din această perspectivă, pers. I nu marchează în plus decât prezența acestuia ca personaj menționat în text, spre deosebire de pers. a III-a, care indică absența ca personaj a autorului. Pers. a II-a este, în narația tradițională, persoana adresării/replicii, apărând mai ales în planul personajelor. Deși iese, în principiu, din spațiul *textului relatat*, pers. a II-a a fost totuși utilizată fragmentar în povestirea clasică deschisă prin *adresarea* către cititor: în perioada contemporană, „noul val" al prozei franceze a șters programatic limita dintre planurile tradiționale (vezi NARAȚIE), introducând narația integrală la pers. a II-a: prima tentativă a reprezentat-o romanul *La modification* de M. Butor (relatare integrală la pers. a II-a), urmată, în ultimele decenii, de introducerea unor asemenea pasaje într-o narație la pers. a III-a, cu scopul de a accentua discontinuitatea textului narativ. b) Tipologia de mai sus presupune chiar o repartiție cronologică în istoria narației universale, iar alternanța de persoană narativă reprezintă sursa unor frecvente trucaje compoziționale moderne. Narația memorialistică sau fals-memorialistică (viețile romanțate povestite de protagonist, romanul epistolar, tehnica jurnalului „găsit" etc.) a dominat sec. al XVIII-lea și o parte din sec. al XIX-lea, iar tipul de adresare inițială către cititor, la pers. a II-a, era frecvent în povestirea clasică ori clasicizantă. Jocul categoriei gramaticale a persoanei a presupus, istoric, încă o modificare – creșterea importanței *personajului* în structura narativă, în perioada de după Renaștere: tipologia schematică, în care personajele abia se desprind de *prototipuri* caractereologice, a fost specifică narației renascentiste (vezi, de ex., analiza lui Tz. Todorov din *Gramatica Decameronului*, unde la Boccaccio nu se disting personaje propriu-zise, ci caractere: călugărul depravat, femeia isteață, văduva, bărbatul înșelat, curteanul înțelept etc.); abia iluminismul și apoi romantismul, care preiau totuși o parte dintre tehnicile narative ale perioadei precedente, inovează în materie de individualizare a personajului. c) Persoana narativă este și factorul care determină eventuala schimbare de narator în cursul narației. Astfel, se izolează ca specii *romanul epistolar* și *„povestirea în povestire"/„povestirea cu cadru"*, în care relatările succesive aparțin fie aceluiași narator (eventual personaj el însuși), ca în *O mie și una de nopți* – prototipul „povestirii cu cadru", fie la personaje-naratori diferiți, ca în realizările moderne ale speciei: G. Boccaccio, *Decameronul;* M. Sadoveanu, *Hanu Ancuței* și *Divanul persian*. **4. Mod/Modalitate** ~ Factor constitutiv al structurii narative, mai puțin legat de categoria gramaticală propriu-zisă, care are în vedere realizarea unei anumite *perspective* asupra istoriei povestite; modalitate în care sunt redate evenimentele în narație. Modalitatea narativă privește: procedeele de realizare a *incipit**-ului narativ; prezența/absența mărcilor formale ale naratorului în narație; distanțarea acestuia de evenimentele povestite, până la substituirea naratorului de către personaj, în anumite părți ale enunțului; vezi $STIL_{III}$ (INDIRECT LIBER). Modalitatea narativă înglobează totodată suma problemelor relative la organizarea informației narative, în raport cu *timpul* și *vocea*; diferența fundamentală dintre *narație/relatare* și *reprezentare* (vezi NARAȚIE) ține, de asemenea, de modalitate: prima se definește prin modalitatea relatării, cealaltă dramatic, întrucât corespunde părților dialogate ale discursului. Pornind de la această opoziție, într-o accepție mai largă, de modalitatea narativă țin și modalitățile pur-reproductive ale vorbirii și, implicit, formele compoziționale impuse de acestea în text (stilurile* *direct, indirect, direct legat, indirect liber*, vezi $STIL_{III}$), în măsura în care acestea marchează o anumită manieră de redare a acțiunii: *directă* – prin dialog*, monolog*/monolog interior, *indirectă* – prin stilul indirect al naratorului sau *mixtă* – prin ambiguizarea/opacizarea vocii* narative sub forma stilului indirect liber. Ambiguizarea narației prin amestecul de stiluri are drept scop voalarea autorului real al unui (fragment de) enunț narativ și, totodată, ștergerea limitei clare dintre planurile narative tradiționale. Vezi și FOCALIZARE. **5. Voce/Instanță** ~ Component al situației narative suprapus, în parte, peste acela de *persoană*. În studierea structurii narației, vocea narativă acoperă un câmp mai larg decât cel

determinat de extensia persoanei (gramaticale): identifică autorul, naratorul și distincția/suprapunerea acestora în povestire (vezi stilul indirect liber); relevă relatarea prin intermediul unui personaj; privește comentariul unui personaj/narator situat în afara evenimentelor relatate; stabilește raportul dintre personaj și narator; marchează formal în text prezența receptorului (prin mărcile specifice funcției fatice*) etc. **6. Funcție** ~ Funcție* proprie aspectului diegetic (legat de „istorie") al narației, proprie naratorului care relatează o secvență de evenimente. Funcția narativă aparține și *textului* narativ, asumându-și elementele organizatoare ale discursului (legăturile dintre diverse aspecte, inter-relațiile dintre factorii constitutivi ai narației. Funcția narativă este, în același timp, factorul care guvernează – în text și în procesul enunțării – raporturile marcate formal dintre narator și receptorul enunțului narativ (vezi și FOCALIZARE). **7. Rol** ~ În structura narativă, poziție susceptibilă de a fi ocupată de către actori*/personaje: în teoria lui A.J. Greimas, agentul*, beneficiarul* sau pacientul* sunt clase actanțiale (vezi $ACTANT_{II}$), dar se materializează în narație sub forma unor roluri narative. Acestea rezultă din ponderea fundamentală a verbelor în narație și, de aceea, orice verb din povestire poate fi rescris sub formă de roluri narative: *a învinge* > **învingător** (= agent), **învins** (= pacient); *a dona* > **donator**; *a înșela* > **înșelător, înșelat**; *a agresa* > **agresor, agresat** etc. Statutul de rol narativ este operant îndeosebi în structura narației populare, unde raporturile și funcțiile sunt repetabile și mai ușor de stabilit; în continuarea *Morfologiei basmului* de V.I. Propp, procedează astfel Școala naratologică franceză în studierea basmului fantastic (Cl. Bremond). **8. Viteză** ~ În structura narației*, „relație între o *durată* , aceea a istoriei, măsurată în secunde, minute, ore, zile, luni și ani, și o *extensiune** : aceea a textului, măsurată în rânduri și pagini" (G. Genette). Timpul istoriei (al evenimentelor povestite) nefiind identic cu timpul relatării, tendința de a le suprapune, ca și aceea de a le diferenția, țin de *viteza* narativă, care imprimă narației un anumit ritm (vezi ISOCRONIE; ANISOCRONIE); poate rezulta o dilatare temporală (ca în romanul *Ulysses* de J. Joyce, a cărui acțiune relatată în câteva sute de pagini acoperă o durată de 24 de ore, dar, de obicei, se poate citi doar într-un timp mai îndelungat) sau, dimpotrivă, o concentrare a timpului istoriei, situație mult mai frecventă în proza clasică, de la romanele lui H. de Balzac la *Război și pace* de L. Tolstoi. Viteza narativă se află în relație cu *ordinea* și cu *frecvența* narativă (vezi *supra*$_{2b,c}$; EXTENSIUNE$_2$).

Vezi DIEGEZĂ; ENUNȚ; NARAȚIE; TEXT.

M.M.

NARATOLOGIE

Disciplină care se ocupă cu studierea mecanismelor și a structurilor narației*; analiză modernă a narației. Denumirea a fost propusă în 1969 de către Tz. Todorov în cartea sa *Gramatica Decameronului*. Studiile de naratologie se situează însă în prelungirea lucrărilor formaliștilor ruși (vezi FORMALISM) asupra basmului (V.I. Propp) și a unor forme de literatură cultă (M. Bahtin, B. Tomașevski). • Întrucât este considerat drept una dintre cele mai ordonate și riguroase forme de enunț*, textul narativ* a fost descris pe baza unei teoretizări construite după modelul linvistic al unei limbi, naratologia adoptînd tipul de cercetare structuralist (vezi STRUCTURALISM). Astfel au procedat Școala naratologică franceză (Tz. Todorov, R. Barthes, Cl. Bremond, G. Genette, Julia Kristeva sau – mai aproape de modelele lingvistice propriu-zise – A.J. Greimas), dar și cercetătorii din S.U.A., Olanda (T.A. Van Dijk) și Israel (Școala de la Tel Aviv). Ca urmare a dezvoltării pragmaticii*, narația a fost tratată (începînd din anii 1980) nu numai ca obiect static, ci și ca act* de vorbire în desfășurare, a cărui funcționare este determinată de relațiile stabilite între narator și destinatarul enunțului. Pe de altă parte, P. Ricoeur a introdus, paralel, în naratologie noțiunile de *timp* și *acțiune*, care au lărgit considerabil perspectiva asupra textului narativ. • În prezent, studiile de naratologie se extind asupra tuturor formelor care presupun relatarea secvențială a unor evenimente (vezi NARAȚIE), indiferent dacă acestea sunt verbalizate sau nu și dacă fac ori nu obiectul unui text scris: cinematografie, scenarii, benzi desenate, romane în fotografii etc. • Se conturează, în cercetarea contemporană, două direcții în naratologie: a) una t e m a t i c ă (a temelor și motivelor) – analiză a *istoriei* și a conținutului narativ în sens larg (pentru distincția *istorie/narație*, vezi NARAȚIE); b) cealaltă f o r m a l ă (sau m o d a l ă) – analiză a textului ca mod de

reprezentare și de structurare formală, în opoziție cu tot ceea ce nu este narativ (de ex., textul dramatic ori formele non-verbalizate amintite). • Școala naratologică franceză face încă o precizare în descrierea realității narative, distingând între *istorie, povestire-narație* și *narațiune-narare* (sinteza diferențelor, la Genette): a) *histoire* „istorie" – semnificantul* sau conținutul narativ, secvența evenimentelor reale sau fictive relatate; b) *récit* „narație, povestire" – semnificantul*, enunțul/discursul/textul narativ propriu-zis și forma pe care acesta o ia; c) *narration* „relatare, narare" – actul real sau fictiv care produce acest discurs, faptul însuși de a povesti. În limba română, distincția terminologică nu e la fel de clară: termenului fr. *récit* îi corespund *narație* și *povestire; narațiune* nu are sensul din franceză, și este aproape sinonim cu *narație;* actul narării este și el numit, de obicei, *povestire*. În acest ansamblu terminologic, insuficient specializat, sunt preferabile corespondentele *histoire-istorie, récit-narație, narration-povestire, relatare.*
Vezi și DIEGETIC; DIEGEZĂ.

M.M.

NARATOR

În naratologie*, concept utilizat pentru a se determina cu precizie vocea predominantă într-un text narativ; se situează în opoziție cu conceptul de *autor*. Autorul corespunde unei entități reale (scriitorul căruia îi aparține opera), în timp ce naratorul este *autorul textual*, entitatea fictivă care relatează textul (C.Reis-A.M.Lopes). Relația autor/ narator se concretizează diferit în diverse tipuri de proză: cele două entități se confundă într-o narație obiectivă (de ex., L. Rebreanu, *Răscoala*), unde vocea auctorială predomină (vezi NARATIV$_5$); situația este, însă, diferită în romanul de analiză, unde naratorul se dovedește a fi altul decât autorul; de ex., naratorul Marcel din romanul *À la recherche du temps perdu [În căutarea timpului pierdut]* nu este autorul Marcel Proust, iar naratorul din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* nu e Camil Petrescu, deși cele două romane sunt relatate la persoana I și cuprind numeroase date autobiografice. • Probleme speciale ridică, din acest punct de vedere, romanul epistolar: aici, naratorul se schimbă o dată cu fiecare scrisoare-povestire, suprapunându-se succesiv cu diferite personaje, toate dominate de același autor, care rămâne permanent în afara rolului de narator. • Din punctul de vedere al raporturilor cu autorul și cu narația, G.Genette distinge mai multe tipuri de narator: a) ~ **autodiegetic** — naratorul care relatează propria sa experiență ca personaj central al istoriei povestite. Situația implică anumite trăsături gramaticale și semantice ale textului: uzul persoanei I, focalizarea* internă sau cea omniscientă, frecvența monologului* interior, organizarea subiectivă a secvenței temporale (lineară ori alterată). De ex., romanul *Robinson Crusoe* de D. Defoe are un narator autodiegetic. b) ~ **heterodiegetic** – naratorul relatând o istorie despre alte personaje, prezentând un univers străin de el însuși. Este, în mod tradițional, cel mai frecvent tip de narator, ilustrat în literatura universală de operele unor autori ca H. de Balzac, L. Tolstoi, Ch. Dickens, iar în literatura română de proza lui I. Slavici sau L. Rebreanu. Gramatical și semantic, textele cu narator heterodiegetic se caracterizează prin uzul persoanei a III-a, prin secvența temporală lineară nealterată de intervenții subiective, ca și prin relatarea în stil indirect. c) ~ **homodiegetic** – naratorul care relatează o istorie provenită din propria sa experiență; poate fi unul dintre personajele povestirii, niciodată cel principal. Se deosebește de naratorul heterodiegetic prin faptul că relatarea sa dovedește accesul direct la istoria povestită, și de naratorul autodiegetic prin faptul că nu este un personaj principal al propriei narații, iar aceasta nu se referă la el însuși. Mărcile naratorului homodiegetic în text sunt: persoana a III-a, alterări temporale (analepse* și prolepse*), de obicei focalizare externă. Exemple de naratori homodiegetici sunt povestitorul din *Demonii* lui F.M. Dostoievski și doctorul Watson, personajul-asistent care relatează aventurile detectivului Sherlock Holmes în romanele lui Conan Doyle.

M.M.

NARAȚIE

Formă de discurs* raportat (oral sau scris) care integrează relatarea unei succesiuni de evenimente, reale ori fictive, de interes uman în unitatea aceleiași acțiuni: fr. *récit*, germ. *Erzählung*, engl. *narrative*. Trei condiții – cuprinse în definiție – sunt obligatorii pentru realizarea narației: a) trebuie să existe o *secvență* a evenimentelor povestite, ceea ce introduce ideea unei subordonări temporale (vezi NARATIV); fără *succe-*

siune nu există narație, ci relatare momentană sau eternă, tablou, scenă, descriere, portret, deducție, efuziune lirică etc.; b) pentru ca un text să fie narativ, acesta trebuie să cuprindă transpunerea verbalizată a unei *acțiuni unitare*; fără *unitate*, nu avem a face cu narație, ci cu simplă cronologie, cu enunțarea unor fapte necoordonate între ele: glose, prezentări, schițe ori scene izolate (vezi NARATIV); c) evenimentele relatate trebuie să se desfășoare într-un cadru spațio-temporal precizat, iar structurarea spațială și temporală sunt determinări specifice *universului uman*; aparentă excepție de la această condiție, fabula prezintă personaje/animale/plante/obiecte, dar acestea nu sunt decât figurări simbolice* (și metonimice*) ale unei tipologii umane eterne (*vulpea* – „șiretenia", *câinele* – „fidelitatea", *iepurele* – „frica" etc.); vezi NARATIV. Din definiție rezultă deci cele trei componente ale *situației* narative: *timpul, persoana* și *modalitatea*. • Enunțul* narativ, considerat rezultat al unui proces de enunțare*, conține relatarea unui eveniment sau a unei serii de evenimente. Din această perspectivă, se disting în narație *emițătorul* (povestitor sau autor, rar un personaj), *mesajul* (discursul/textul* narativ) și *destinatarul* (ascultător sau lector). Într-o analiză tradițională a narației, acestei distincții îi corespund în text: *planul autorului/naratorului* (care povestește, utilizând în relatare stilul* indirect) și *planul personajelor* (în care acestea sunt prezentate aparent fără intermedierea autorului și introduc în text stilul direct); de aceea, cele două planuri au mai fost numite (Tz. Todorov) *planul narației* – cel al autorului-narator și *planul reprezentării* – cel al personajelor, reactualizări ale categoriilor platoniciene și aristotelice de *diegesis* (povestirea pură) și *mimesis* („imitația" perfectă). Deși narația a fost legată, în mod tradițional, de genul epic și de textul oral/scris, cercetările ultimelor decenii au extins aria narativului la aproape tot ceea ce ține de literatură, film, spectacol ori forme de paraliteratură. Vezi NARATIV; NARATOLOGIE.

M.M.

NATURAL,-Ă

Vezi ARTIFICIAL,-Ă; LIMBĂ.

NAZAL,-Ă

1. Sunet a cărui rostire implică dirijarea (integrală sau parțială) a curentului fonator* prin cavitatea nazală. Sunetele nazale se opun celor orale*. În cazul vocalelor* nazale, vălul palatului coboară complet pe toată durata rostirii acestora. Opoziția* vocală nazală/vocală orală este distinctivă în franceză, de ex. (cf. perechi minimale de tipul *sans* [să] / *sa* [sa]), dar nu și în română, unde vocalele nazale sunt variante* poziționale ale celor orale corespunzătoare (cf. [lŭng], [cĭnd], în care nazalizarea*, în grade variabile, a vocalei e condiționată de consoana nazală următoare). În cazul consoanelor nazale, vălul palatului coboară ușor, ceea ce determină dirijarea parțială a curentului fonator prin cavitatea nazală. Româna posedă două *sonante** nazale: /m/ și /n/, prima caracterizată prin localizare bilabială, cealaltă – prin localizare dentală. Sonantele /m/ și /n/ se disting prin prezența nazalității* de sonantele /l/ și /r/. **2. Timbru** ~ Trăsătură articulatorie* a sunetelor, determinată de funcționarea cavității nazale drept rezonator; opus timbrului oral. Vocalele și consoanele nazale sau nazalizate se caracterizează prin prezența timbrului nazal. **3. Poziție** ~ Context specific distribuției vocalelor, desemnând în mod curent situația în care vocala este urmată de consoană nazală. Poziția nazală a influențat evoluția vocalelor în trecerea de la latină la română. O asemenea influență se constată însă numai în cazul în care poziția nazală este reprezentată de [n] simplu sau [n] + C (diferită de [m]) și de [m] + C; [m] simplu sau geminat* și [n] geminat sau [n + m] nu au modificat vocalismul cuvintelor moștenite; ele nu constituie poziție nazală (cf., de ex., *panem* > *pâ(i)ne*, *canto* > *cânt*, *campus* > *câmp*, *comparo* > *cumpăr* vs. *amarus* > *amar*, *mamma* > *mamă*, *annus* > *an*, *somnus* > *somn*).

L.I.R.

NAZALITATE

1. Trăsătură fonetică a unor sunete (vezi NAZAL). Articulatoriu*, nazalitatea implică participarea cavității nazale la rostirea sunetelor (dirijarea curentului fonator prin această cavitate). Acustic*, nazalitatea vocalelor se caracterizează prin atenuarea intensității primului formant* din spectrul vocalelor orale* corespunzătoare, iar nazalitatea consoanelor – prin prezența unor formanți specifici. • Sub aspect fonologic, nazalitatea este în română o trăsătură distinctivă pentru consoane, dar nu și pentru vocale. În franceză, ea este distinctivă pentru ambele clase de sunete. • Nazalitatea poate fi o trăsătură ine-

rentă a sunetului sau dobândită printr-un proces de nazalizare*; de asemenea, ea se poate pierde prin denazalizare (cf. evoluția lat. *una* > rom. *ũă* >*u̯ă* > *o*). **2.** Anticiparea* sau propagarea* nazalității – accidente* fonetice care presupun rostirea unei consoane nazale* într-o silabă precedentă, respectiv, următoare față de aceea în care este explicabilă etimologic (cf. *indentitate, indentic*, respectiv, *mărunt, cărunt*, față de lat. *minutus, canutus*).

L.I.R.

NAZALIZARE

Transfer al mișcărilor articulatorii proprii consoanelor nazale asupra vocalelor alăturate. Cu ajutorul spectrografului s-a demonstrat că vecinătatea consoanelor nazale influențează puternic spectrul vocalelor aflate în proximitate.

C.C.

NEACCENTUAT, -Ă

1. Silabă ~ ; cuvânt ~ ; sinonim *aton(ă)*. Vezi $ATON_1$. **2. Formă ~ de pronume;** sinonim *atonă, clitică*. Vezi $ATON_2$; CLITIC.

NEACUZATIV (VERB ~)

Redă engl. *unaccusative* (verb); sin. *ergativ* (vezi $ERGATIV_4$). Vezi și INTRANZITIV; NEERGATIV.

NEANALIZABIL, -Ă

1. Grup ~ Desemnează fie un grup fix*, adică o unitate frazeologică* de tip locuțional, unde sudura grupului se manifestă la *toate* nivelurile: lexical, morfologic și sintactic (vezi FIX_2; LOCUȚIUNE), fie un predicat verbal compus*, unde sudura grupului se manifestă *mai ales* la nivel sintactic, componentele păstrându-și autonomia morfologică și, uneori, și pe cea lexicală (vezi $COMPUS_3$; SEMIAUXILIAR). Din prima clasă de grupuri neanalizabile fac parte construcții ca: *a-și bate joc, a ține minte, a băga de seamă*, unde pierderea autonomiei componentelor privește toate nivelurile limbii; din a doua categorie fac parte grupuri ca: *se poate gândi, eram să cad, trebuiau să plece, stă să cadă, dă să plece*, unde pierderea autonomiei este parțială, privind în primul rând nivelul sintactic, dar neafectând pe cel morfologic(vezi $AUTONOMIE_2$). **2. Propoziție ~** În gramatica limbii române, într-o clasificare a propozițiilor după structură, desemnează acel tip de propoziție* lipsit de organizare internă sau, altfel spus, în structura căreia nu se pot recunoaște componentele sintactice proprii unei propoziții. Reprezintă, în raport cu propoziția *analizabilă**, un tipar sintactic marginal, accidental, fiind constituit fie din interjecții (*Ah!, Of!*), fie din adverbe pro-frază*, frecvente în replicile unei conversații (*Nu, Da, Ba da*) (vezi $ANALIZABIL_2$;PROPOZIȚIE).

G.P.D.

NEATESTAT,-Ă (FORMĂ ~; CONSTRUCȚIE ~)

Se opune lui *atestat** și desemnează formele și construcțiile nedescoperite sau inexistente într-o limbă. Dacă limba este moartă*, calitatea de a fi neatestat se apreciază în raport cu un corpus* excerptat; dacă limba este vie, se stabilește fie prin raportare la un corpus, fie în raport cu inventarul de forme și construcții caracterizând competența* lingvistică a subiectului anchetat sau a lingvistului însuși. Se notează prin asterisc [*], așezat la umărul stâng al formei sau al construcției (vezi și ASTERISC). • În lingvistica istorică, se folosește uneori sin. cu *reconstruit*; desemnează forme și construcții reprezentând stadii anterioare de limbă, nedescoperite până acum în texte, refăcute mental pe baza legilor* fonetice ale gramaticii comparativ-istorice*. • În modelele* formale, sin. cu *nereperat*; indică o construcție *rău-formată*, ca efect al nerespectării constrângerilor* modelului. În GB*, de ex., construcția **Ion$_i$ crede că Maria se$_i$ apără pe sine$_i$* este neatestată/nereperată, încălcând constrângerea de localitate a anaforicului* reflexiv, căci își ia ca antecedent* un nominal dintr-o altă propoziție.
Vezi și ATESTAT.

G.P.D.

NECESITATE

Una dintre cele două valori ale sistemului de modalități* clasice, exprimând faptul că o propoziție este *adevărată/falsă* în mod necesar. În funcție de caracterul puternic sau mai slab al sistemului de modalități, necesitatea poate fi absolută, stabilită pe baze strict logice, în raport cu toate lumile posibile (*necesitate alethică**) sau poate fi empirică, stabilită în raport cu sistemul de cunoștințe existent la un moment dat sau, mai restrâns, în raport cu sistemul de cunoștințe și cu experiența vorbitorului sau a colectivității din

care acesta face parte (*necesitate epistemică**). • **Operator de ~** Clasă de modalizatori* care introduc valoarea modală de necesitate, actualizată diferit de la o limbă la alta.

G.P.D.

NECIRCUMSTANȚIAL,-Ă

1. Complement ~ Clasă de complemente grupând complementele cel mai intim legate de verb, de adjectiv sau de interjecție, a căror apariție este determinată fie de trăsături inerente ale regentelor și deci cuprinse în indicațiile lor de lexicon* (este cazul complementelor direct* și indirect*), fie de o anumită formă și valoare a regentului (este cazul complementului de agent*, a cărui apariție este condiționată de un regent pasiv*). În gramatica altor limbi, sunt denumite simplu *complemente*. Se opun clasei de *circumstanțiale** (vezi și AGENT$_2$; COMPLEMENT; (COMPLEMENT/OBIECT) DIRECT; (COMPLEMENT/OBIECT) INDIRECT). **2. Propoziție ~** Opusă propozițiilor *circumstanțiale**, desemnează clasa de propoziții care grupează, în afara subordonatelor corespunzătoare complementelor necircumstanțiale (vezi 1): completive* directe, indirecte și de agent, și alte tipuri de subordonate: subiective*, predicative*, predicative suplimentare, adică toate subordonatele a căror identificare se face după relația gramaticală cu termenul regent, indiferent de semantica raportului de subordonare sau de felul conectivului* (vezi și COMPLETIVĂ; (PROPOZIȚIE) PREDICATIVĂ; (PROPOZIȚIE) SUBIECTIVĂ).

G.P.D.

NEDETERMINARE

1. În logica formală, caracteristică a propozițiilor *factuale* care, pentru stabilirea valorii de adevăr, fac necesară cunoașterea și verificarea cu starea reală de fapt, fiind insuficientă cunoașterea regulilor sistemului (E. Vasiliu, 1978). **2.** În limbile care cunosc clasa articolului*, nedeterminarea, opusă determinării*, este rară și corespunde situațiilor în care utilizarea substantivului nu aduce restrângerea domeniului de indivizi, adică precizarea cantității indivizilor pentru care propoziția este adevărată sau falsă. Regulile de nedeterminare sunt proprii fiecărei limbi și diferite pentru singular și plural. La singular, unde apariția substantivului fără articol este mult mai rară decât la plural, se impune distingerea cazurilor de nedeterminare, deci de utilizare a substantivului cu rol generic (ex. *Cui pe cui se scoate; Munte cu munte se întâlnește, dar om cu om!*), de cazurile în care nearticularea este impusă sintactic, fără „acoperire" semantică (vezi, pentru română, contextul Prepoziție + Substantiv nearticulat: *în cameră, la facultate*, care, semantic, corespunde și determinării).
Vezi și ARTICOL; DETERMINARE.

G.P.D.

NEDETERMINAT

1. Unul dintre termenii opozabili ai categoriei gramaticale a determinării* (vezi DETERMINARE$_2$), categorie specifică substantivului și manifestată, în limbile care cunosc articol*, iar acesta s-a gramaticalizat, prin lipsa articolului. • Numai în unele construcții, absența articolului este echivalentă semantic cu nedeterminarea*; în altele, absența articolului este fie impusă sintactic, dincolo de semantica articulării (vezi construcții ca: *în casă, la facultate; acest copil*), fie se încarcă cu alte valori, precum cea de „partitiv"* (ex. *Cumpăr carne, brânză, lapte*). • S-a semnalat (D. Copceag și Al. Niculescu) că româna se caracterizează prin situația paradoxală a „hipertrofiei" articulării, constând în cumularea redundantă* de mărci de articulare, alături de frecvența construcțiilor în care substantivul apare nearticulat. Absența articolului privește, în primul rând, pluralul, dar apare destul de frecvent și la singular, mai ales în cazul substantivelor abstracte* (vezi construcțiile: *cere înțelegere, îngăduință, milă, păsuire*). **2. Subiect ~** Tip de subiect* neexprimat, apărut în condițiile în care subiectul rămâne nerecuperat semantic, iar forma verbului este nemodificată gramatical. Se distinge de subiectul *inclus** și de cel *subînțeles**, ambele recuperabile semantic; se distinge și de subiectul neexprimat rezultat prin impersonalizare* (*Se vine târziu*). Este urmarea unei trăsături sintactice specifice limbii române, constând în posibilitatea „ștergerii" subiectului și a rămânerii lui ca poziție fonetic vidă*, dacă identitatea acestuia este necunoscută vorbitorului sau dacă *în intenția* de comunicare a vorbitorului există „marginalizarea" subiectului și neexprimarea lui. • Tipul de subiect nedeterminat este posibil atât pentru predicate agentive* (vezi: *Bate la ușă, Spune la radio, A adus pantofi italienești*), cât și pentru predicate nonagentive (vezi:

Mă doare, Mă ustură). • Reprezintă o modalitate sintactică suplimentară de care dispune limba română pentru „marginalizarea" subiectului, adică pentru deplasarea interesului comunicativ de la agentul* (sursa) predicației, în cazul verbelor agentive, sau de la temă*, în cazul verbelor nonagentive, spre predicația însăși. **3. Substantiv** ~ Sinonim cu *nearticulat*. Vezi ARTICOL; NEDETERMINAT$_1$.

G.P.D.

NEERGATIV (VERB ~)
Redă engl. *unergative* (*verb*). Subclasă sintactico-semantică de verbe intranzitive*, distinctă, în raport cu cealaltă subclasă de intranzitive (cea a ergativelor*/ neacuzativelor), prin caracteristica de a așeza unicul argument în poziția de subiect atât în structura de adâncime*, cât și în cea de suprafață* sau, altfel spus, de a-și păstra structura intactă în bază și în suprafață, iar, semantic, prin caracteristica de a fi verbe de activitate și de a nu accepta rolul pacient*. Sintactic, se disting prin câteva particularități, dintre care două sunt mai importante: a) nu acceptă utilizarea participiului trecut ca adjectiv, în timp ce clasa neacuzativelor permite adjectivizarea participiului (vezi diferența între: adj. *căzut, venit, apărut, ajuns, plecat, prăbușit, izbucnit* (intranzitive ergative) vs. adj. **tușit, *zburat, *mieunat, *alergat, *înotat* (participii ale unor verbe intranzitive neergative care nu admit adjectivizarea); b) în limbile care folosesc două auxiliare pentru timpurile compuse ale perfectului, recurg la *a avea*, în timp ce ergativele folosesc pe *a fi* (compară: fr. *j'ai couru, je suis parti*).
Vezi ERGATIV$_4$; INTRANZITIV; NEACUZATIV.

G.P.D.

NEGATIV,-Ă
1. Adverb ~ Clasă eterogenă de adverbe cuprinzând: a) inventarul de mărci adverbiale ale negației*, adică acele forme adverbiale care, într-o limbă dată, servesc la negarea predicatului sau a altui component al propoziției (rom. **nu** *merge*;**nu** *Ion, ci Gheorghe a reușit;* fr. *ne...pas: il* **ne** *mange* **pas**); b) subclasa de adverbe care funcționează ca pro-fraze, fiind utilizate în locul unei întregi propoziții pentru a răspunde negativ la o întrebare (rom. *nu, deloc;* fr. *non;* rom. *Ai mâncat astăzi?* – **Nu**); c) subclasă de adverbe pronominale și circumstanțiale care substituie grupuri nominale prepoziționale din poziție circumstanțială prezentate ca inexistente (rom. *niciodată, nicicând, niciunde, nicicum*). Diferențele dintre limbi privesc inventarul fiecărei subclase și repartiția între subclase (de ex., în română apar aceleași forme pentru (a) și (b), în timp ce franceza și italiana selectează forme diferite; rom. *nu* vs. fr. *ne...pas/non*). **2. Prefix** ~ Prefix* sau clasă de prefixe care servește la negarea adjectivelor, a substantivelor, a unora dintre formele verbale nepersonale*, intrând în distribuție complementară* cu adverbul/adverbele care servesc la negarea verbului predicat (vezi, în română, prefixul **ne-** vs. adverbul **nu: ne***elegant*, **ne***lucrat*, **ne***lucrând, de* **ne***lucrat*, dar **nu** *este elegant*, **nu** *lucrează;* imposibil **nelucrează*). **3. Pronume și adjectiv** ~ Clasă de pronume, dintre care unele se pot utiliza și adjectival, care înlocuiesc numele subiectului sau al obiectelor prezentate ca inexistente. Sunt sensibile la opoziția personal/inanimat (rom. *nimeni* vs. *nimic*; fr. *personne* vs. *rien*). Includ forme simple (rom. *nimeni, nimic*) și forme compuse (rom. *nici unul*). În română, caracteristica lor de construcție este coocurența obligatorie cu forma negativă a verbului (**nu** *vine* **nimeni; nu** *citește* **nimic**). **4. Propoziție** ~ În terminologia gramaticală românească, specie de propoziție* în care este negat predicatul (*Ion* **nu** *aude*). Se opune propozițiilor *afirmative** (numite și *pozitive*), în care predicatul este afirmat.

G.P.D.

NEGAȚIE
Termen recent, rar utilizat în lingvistica românească pentru a desemna: 1. Unul dintre termenii dihotomici ai statutului de bază al propoziției. Astfel, o propoziție este mai întâi negativă sau afirmativă; ulterior se pot opera și alte clasificări, propoziția fiind una enunțiativă, interogativă, exclamativă etc. În: *Ion nu este fericit* negația domină o secvență enunțiativă: 2. Procedeele gramaticale ale refuzului. Constatarea diversității acestor procedee a precedat conceptualizarea lor în sfera *negației*; ele au fost identificate în realizări concrete, manifeste la nivelul morfologiei și al sintaxei românești și recunoscute treptat printre componentele diferitelor clase: pronume negativ, adverb negativ, propoziție negativă etc. În procesul de analiză descriptivă a negației, a apărut ca element specific limbii române *dubla*

negație. Dacă în celelalte limbi romanice se respectă, ca și în latină, regula logică: două negații au ca efect o afirmație, în limba română dubla negație are o valoare specială, aceea de accentuare a negării: **Nici nu** *l-am văzut*; se vorbește chiar de o negație multiplă: **Nu, nimeni nu** *l-a văzut* **nicicând** *beat*.
Vezi MULTIPLU.

C.C.

NEHOTĂRÂT

1. Articol ~ În limbile în care există articol*, denumește o clasă de articole a căror funcție, în opoziție cu cele *hotărâte**, este să exprime de la un context la altul fie un grad mai mic de individualizare*/determinare* (ex. *M-a oprit* **un** *director* vs. *M-a oprit director***ul**), fie chiar nedeterminarea*, când are valoare generică (ex. **Un** *copil este mai vulnerabil decât* **un** *adult*). Sin.: *indefinit; nedefinit*. Deosebirea de funcție semantică, în raport cu articolul hotărât, se explică prin semantica diferită a etimonului: adjectiv nehotărât vs. adjectiv demonstrativ (pentru română, lat. *unus, una*, în cazul nehotărâtului, față de lat. *ille, -a, -ud*, în cazul hotărâtului). • Ca poziție, articolul nehotărât este proclitic*, grupându-se fonetic și gramatical cu substantivul care urmează. Tipologic, sunt limbi în care articolul nehotărât are o poziție identică cu cel hotărât (este, de ex., cazul francezei sau al englezei) și limbi ca română, în care cele două specii de articole se deosebesc ca poziție (**un** *elev*, dar *elev***ul**). • În română, articolul nehotărât îndeplinește, ca și cel hotărât, și rol morfologic, participând la marcarea flexiunii substantivului fie ca marcă flexionară unică, în cazul unui sustantiv invariabil* (ex. **un** *pui* vs. **unui** *pui*), fie ca marcă redundantă (ex. **o** *carte* vs. **unei** *cărți*). • Inventarul și forma diferă de la o limbă la alta și de la un dialect la altul (vezi, pentru română, **una**, formă păstrată în dialectele sud-dunărene, în raport cu inovația **o** din dacoromână). În română, pentru plural, se folosește cu aceeași valoare un adjectiv nehotărât (**niște** *cărți*). În română, apar mari diferențe între utilizarea articolului nehotărât la singular și la plural, pluralul nearticulat, echivalent semantic al articolului nehotărât, fiind frecvent (sunt sinonime construcțiile: *Pe stradă treceau niște copii / treceau copii*) (vezi și ARTICOL; DETERMINARE, HOTĂRÂT). **2. Adjectiv pronominal ~; Pronume ~** Clasă de adjective pronominale* și de pronume cu rol de cuantificare*, adică de precizare a domeniului de indivizi la care se referă numele (*fiecare, oricare, orice, toți* au rolul de cuantificatori* universali, iar *câțiva, unii, alții*, de cuantificatori existențiali). Aparțin clasei de specificatori* din G(rupul) N(ominal), care se caracterizează prin restricții de topică și de articulare în raport cu substantivul. În română, adjectivele *un, alt, vreun, fiecare, oricare, orice, câțiva* precedă obligatoriu substantivul și impun selecția formei nearticulate, în timp ce *toți* apare atât în antepoziție, cât și în postpoziție și cere articularea hotărâtă. • În construcțiile în care capul* substantival se șterge, adjectivul preia sarcina centrului de grup, funcționând ca *pronume nehotărât* (**Fiecare elev** *a reușit* ⇒ **Fiecare** *a reușit*). Forma adjectivului și a pronumelui corespunzător este identică (este cazul lui *fiecare, oricare, toți, câțiva*) sau parțial identică (în cazul: *alt* vs. *altul; un, vreun* vs. *unul, vreunul*).

G.P.D.

NELITERAR, -Ă

1. Fapt lingvistic neconform cu normele* limbii literare*; sinonim cu *abatere*; incorectitudine; greșeală*. • Clasificarea faptelor neliterare privește tipul de normă încălcat, adică domeniul lingvistic în care se manifestă abaterea. Astfel, se disting: • fapte neliterare din **domeniul foneticii,** multe dintre ele apărând ca efect al tendințelor* fonetice manifestate într-o anumită etapă din evoluția unei limbi (vezi, de exemplu, pronunții actuale ca: *alcol, coperativă, știință, fință*, în loc de formele corecte *alcool, cooperativă, știință, ființă; respectos, afectos*, în loc de formele corecte *respectuos, afectuos; obligator, onorar, salar, servici*, în loc de pronunțiile corecte *obligatoriu, onorariu, salariu, serviciu; inerva, dimisie, siringă*, în loc de pronunțiile corecte *enerva, demisie, seringă; so-ceal, i-deal, geografie*, cu diftong, în loc de pronunțiile corecte cu hiat: *ide-al, soci-al, ge-ografie; esplică, espune*, în loc de formele corecte *explică, expune* (cu pronunția corectă [ks] pentru litera *x*) etc.; • fapte neliterare din **domeniul morfologiei,** unele reflectând tendințe morfologice ale stadiului actual de limbă, altele, fapte dialectale sau general populare (vezi, de exemplu, omonimii dialectale de tipul: *(el) merge, este, vede* = *(ei) merge, este, vede;* forme analitice de caz ca: *în*

locu' la șefă, contra la șefă; forme cu articolul hotărât proclitic în situații neacceptate de norma literară: *cartea lu' Maria, plecarea lu' șefa;* forme verbale de indicativ prezent pers. a III-a ca: *diminuă, marcă, perpetuă*, în loc de formele corecte sufixate *diminuează, marchează, perpetuează* sau, dimpotrivă, forme flexionare cu sufix: *trebuiește, stăruiește*, în loc de formele fără sufix *trebuie, stăruie*, recomandate de lucrările normative etc.; • fapte neliterare din **domeniul sintaxei,** reprezentate prin dezacorduri* și false acorduri*, anacoluturi*, utilizări incorecte ale conectivelor* frastice (vezi, pentru conective, exemple ca: *dorește ca să plece; zice că să nu ne pierdem vremea; omul de l-am văzut*) etc.; • fapte din **domeniul lexicului,** de tipul pleonasmului*, al atracției paronimice (vezi PARONIM(E)), al formelor hipercorecte (vezi HIPERCORECTITUDINE), al etimologiilor populare (vezi ETIMOLOGIE$_3$), multe provenind din necunoașterea formei sau/ și al sensului neologismului* etc.; • fapte din **domeniul frazeologiei,** având ca rezultat construcții cum sunt: *a rămâne pe geantă, a-și aduce aportul,* în loc de *a rămâne pe jantă, a-și aduce contribuția;* • fapte din **domeniul ortografiei** și al **punctuației** (vezi exemple ca: *înoda, înnainta, așează, înfățișază, greșală, chiamă, ghiară, bună-stare, într-ânsul,* precum și greșeli de punctuație de tipul: virgulă între subiect și predicat sau, dimpotrivă, absența virgulei din fața conjuncției *ci* etc.); • fapte din **domeniul stilisticii** și al **competenței comunicative***, de tipul amestecului de stiluri sau al inadecvărilor stilistice și pragmatice de tot felul (vezi, de exemplu, utilizarea inadecvată a formulelor de adresare*; utilizarea particularităților colocviale* în situații de comunicare nepermițând aceasta; utilizarea unui lexic inadecvat stilului funcțional în care se comunică – fie excesiv neologic, fie prea tehnic, într-o situație de comunicare familiară*, sau, dimpotrivă, un lexic excesiv popular*, colocvial, într-o situație de comunicare oficială, solemnă etc.; vezi ADECVARE (STILISTICĂ ȘI SITUAȚIONALĂ)). • Inventarul de forme neliterare se modifică de la o etapă istorică la alta, ca urmare a evoluției înseși a normelor limbii literare, inclusiv a normelor competenței comunicative. 2. Registru* lingvistic, opus registrului literar, cult, utilizat de vorbitori cu puțină instrucție, vorbitori care, neajungând să-și însușească normele și constrângerile limbii literare, au o exprimare *neîngrijită*, cu numeroase greșeli. Aparțin acestui registru variantele regionale (vezi REGIONALISM), vorbirea *populară**, cea *argotică* (vezi ARGOU), precum și unele realizări ale vorbirii *familiare**, cele provenind de la vorbitorii fără instrucție. Lipsit de norme și de constrângeri, registrul neliterar este mult mai permisiv în raport cu manifestarea diverselor tendințe* ale unei limbi, fiind locul de apariție și de propagare rapidă a inovațiilor* lingvistice.

Vezi ABATERE; CORECTITUDINE; FAMILIAR; LITERAR; NORMĂ; POPULAR; REGIONALISM.

G.P.D.

NEMARCAT

Vezi MARCAT.

NENUMĂRABIL (SUBSTANTIV ~)

Clasă lexico-gramaticală de substantive, opusă substantivelor *numărabile**, caracterizată lexical prin prezența trăsăturii inerente [- Numărabil], înregistrată și ca [- Discret], iar gramatical, prin următoarele trăsături: nu participă la opozițiile categoriei de număr*; nu suportă combinarea cu adjective numerale și cu adjective ale pluralității (**șapte fasole; *multe fasole*);* primesc, în limbile în care există articol partitiv*, acest tip de articol (fr. *acheter* **du** *beurre*). Clasa substantivelor nenumărabile este predictibilă în măsura în care este selectată din clasa semantică a numelor de materie, numite și masive* (*unt, carne, lână*), și a numelor abstracte* (*curaj, mers*); este însă *parțial* predictibilă, întrucât substantive corespunzătoare pot fi, într-o limbă, numărabile, iar în alta, nenumărabile, în funcție de organizarea lexicului fiecărei limbi (vezi, de ex., engl. *grape* „strugure", substantiv numărabil în engleză, în timp ce corespondentele lui din germană și rusă sunt nenumărabile; *apud* J. Lyon, 1995).

Vezi și MASIV; NUMĂR; NUMĂRABIL.

G.P.D.

NEOGRAMATICĂ

Orientare lingvistică dezvoltată cu precădere între 1820 și 1870, mai ales de către lingviști germani (care s-au autointitulat „Junggrammatik"), având ca obiectiv reînnoirea gramaticii comparate. Și-au concentrat atenția asupra schimbărilor fonetice în diferite ramuri ale limbilor indo-europene și au explicat o serie de corespondențe dintre limbi aparent neregulate. Neogramatica a stabilit o teorie a schimbărilor lingvis-

tice care trebuie să prezinte nu ceea ce e diferit în generații succesive, ci ceea ce este identic; aspectele studiate sunt analogiile* și anomaliile*; cauzele schimbărilor pot fi externe (ca împrumutul*) sau interne (ca presiunea structurală care tinde să regularizeze anomaliile). Principalele teze susținute de neogramatică sunt: a) lingvistica istorică trebuie să fie explicativă, să se preocupe de cauzele schimbărilor lingvistice; b) explicațiile trebuie să fie de tip pozitiv, să fie căutate în activitatea subiectelor vorbitoare, care transformă limba utilizând-o; c) trebuie urmărite schimbările de limbă din stări imediat succesive; d) importanța legilor fonetice este datorată unor cauze fiziologice și unei acțiuni mecanice; e) importanța cauzelor psihologice care justifică tendința spre analogie este bazată pe legile asociației de idei; f) explicația istorică este fundamentală și în ce privește sensurile, în raport cu sensul cronologic fundamental, fie că este vorba de baze* (*casă*) sau de derivate* (*căsuță, căscioară*); g) limba nu e concepută ca fenomen social, considerându-se că baza fenomenelor lingvistice este individuală.

A.B.V.

NEOLINGVISTICĂ

Orientare în cercetările lingvistice apărută în Italia, în deceniul al treilea al secolului al XX-lea. Principalii reprezentanți ai neolingvisticii au fost G. Bertoni, M.G. Bartoli, și mai târziu, G. Bonfante. Se caracterizează, sub aspect teoretic, prin eclectism, valorificând concepții ale școlii idealiste a lui K. Vossler (întemeiate pe estetica lui B. Croce) și, mai ales, principiile geografiei* lingvistice, formulate de J. Gilliéron, dar și unele dintre ideile neogramaticilor, deși se disociază explicit de aceștia. Preocupările reprezentanților neolingvisticii gravitează în jurul problemelor inovației* lingvistice: cronologia, originea locală, motivarea. Adversari ai legilor* fonetice, neolingviștii susțin unicitatea formelor lingvistice, fiecare dintre acestea trebuind să fie studiată separat, cu o altă metodă, adecvată specificului său. Generalizările nu se justifică pentru că, de fapt, nu există limbi, ci numai indivizi și vorbiri individuale. Cu toate acestea, M. Bartoli formulează un număr de norme de interpretare a cronologiei formelor în funcție de poziția spațială relativă a ariilor pe care sunt înregistrate (vezi și ARIE; NORMĂ$_3$), similare ca esență cu ceea ce reprezentau legile fonetice pentru neogramatici, dar având ca fundament geografia lingvistică. Inovațiile își au sursa în indivizi, în directă relație cu preferințele estetice ale acestora, și se răspândesc prin imitație, astfel încât în limbă totul este împrumutat, toate limbile având caracter mixt. Conceperea limbii drept creație estetică are ca efect considerarea proceselor inovative drept aleatorii, independente de necesitățile sau de evoluția societății, asemănându-se mai degrabă cu schimbările în moda feminină. Neolingvistica are astăzi un interes mai mult istoric, deși unele observații privind împrumutul sau rolul substratului* și mai ales normele areale sunt utilizate încă în cercetările de lingvistică diacronică și de dialectologie*.

L.I.R.

NEOLOGIE

Suma procedeelor interne și externe de îmbogățire a vocabularului cu cuvinte (vezi SUFIXARE; PREFIXARE; COMPUNERE; ÎMPRUMUT; NEOLOGISM) și sensuri noi (vezi METAFORĂ; TROP). Cu un sens atât de general, termenul nu e folosit curent în lingvistică (este frecvent în lingvistica franceză și prea puțin cunoscut și folosit în lingvistica românească). Vezi CREATIVITATE$_2$.

A.B.V.

NEOLOGISM

1. Cuvânt introdus în sec. al XIX-lea în terminologia internațională (cf. fr. *néologisme*, engl. *neologism*, germ. *Neologismus*), prin care se indică o unitate lexicală (semnificat*, semnificant* sau reuniunea celor două) care a pătruns recent într-o limbă dată. Eficiența relativ redusă a neologismului în ansamblul conceptelor lingvistice operaționale se explică prin ambiguitatea caracteristicii de „termen recent" din definirea acestuia; neologismul este identificabil numai într-o tăietură sincronică anumită și este operant în special în raportul cu limba standard sau cu anumite limbaje speciale (tehnice), văzute în aceeași perspectivă sincronică. Cunoscuta formulă a Academiei Franceze, „neologia* este o artă, neologismul – un abuz" i-a determinat pe specialiști să evite termenul *neologism*, preferând datarea prin cronologie* relativă a cuvintelor. **2.** În limba română, termenul *neologism* a fost utilizat în limitele conotării „abuziv" (T. Maiorescu). S. Pușcariu relevă și el acest aspect în

limbă (*blagocestiv, blagorod*). Modernizarea lexicului românesc a permis ulterior îmbogățirea valențelor teoretice ale termenului; în unele limbi, utilizarea neologismului devine o preocupare colectivă, un fenomen de împrumut* absolut necesar (Pușcariu), determinat de importante mutații sociale. • Procesul de modernizare a vocabularului limbii române prin neologisme a început în sec. al XVIII-lea, dar s-a intensificat începând din deceniile 3-4 ale sec. al XIX-lea. Neologismele limbii române aparțin atât limbii* literare standard, cât și tuturor variantelor funcționate (vezi STIL$_{II}$), în care apar terminologiile* tehnico-științifice proprii fiecărui domeniu de activitate. • **Clasificarea** neologismelor din română se face, în primul rând, în funcție de *originea* acestora, criteriu care presupune o perspectivă diacronică, deși lingviștii admit, în general, faptul că există numeroase împrumuturi neologice cu etimologie* multiplă (Al. Graur), deci care ar putea proveni din mai multe limbi (latină savantă, italiană, germană, rusă și, mai ales, franceză), cu sau fără variații formale: *monetă-monedă, limonată-limonadă, personagiu-personaj*). Cea mai importantă categorie de neologisme în funcție de origine (atât din punct de vedere cantitativ, cât și ca importanță/circulație a termenilor) este aceea a împrumuturilor latino-romanice, în care se integrează cuvinte de origine latină savantă, italiană și, în special, franceză. Majoritatea acestor cuvinte au fost asimilate de limba română și, în felul acesta, au contribuit la întărirea caracterului romanic al vocabularului românesc; se vorbește, astfel, de re-romanizarea (Pușcariu) sau re-latinizarea limbii române în sec. al XIX-lea. Neologismele de origine latino-romanică au slăbit poziția în limbă a unor cuvinte vechi, provocând chiar, în momentul modernizării masive a vocabularului românei literare, trecerea în fondul pasiv al limbii a unor termeni de origine turcă, neogreacă sau rusă (din epoca Regulamentuui Organic), frecvenți până în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Secolul trecut a cunoscut și crearea de dublete sinonimice care au îmbogățit limba, chiar dacă astăzi mai frecvent utilizat este neologismul: *amănunt-detaliu, burlac-celibatar, cinste-onestitate/onoare, cutremur-seism, glas-voce, graniță-frontieră, înălțime-altitudine, nădejde-speranță, noroc-șansă, părere-opinie, asupri-exploata, bănui-suspecta, făgădui-promite, înfăptui-realiza, nădăjdui-spera, sfârși-termina*. etc. În perioada modernă, influența franceză asupra limbii române a dus la îmbogățirea vocabularului cu câteva mii de cuvinte, care au modernizat denumirile legate de viața materială și spirituală: termeni politico-sociali, militari, administrativi, juridici, filozofici și științifici; influența franceză s-a extins de la vocabular la frazeologie*. 2) Influența germană este mai veche și mai accentuată în Transilvania. În general, neologismele germane se regăsesc în mai mare măsură în terminologia tehnică: *bliț, bomfaier, bormașină, diesel, electrocar, fasung, feldspat, foraiber, gater, matriță, șină, ștecăr*. 3) Influența engleză s-a manifestat (direct sau indirect) la început în terminologia tehnico-științifică; unii termeni au pătruns prin germană (*boiler, cocs, tubing*), alții prin rusă (*buldozer, conveier, radiolocație*), iar alții au intrat în limbă prin filieră franceză (*spicher, picup, dancing, smoching, biftec, sandviș*). Multe împrumuturi mai vechi din engleză (de la începutul sec. al XX-lea) continuă să existe în terminologia sportivă: *aut, baschet, base-ball, bowling, bridge, cnocaut, corner, dribla, dribling, fault, finiș, gol, golf, handicap, hent, meci, ofsaid, outsider, start, suporter* etc. (Pentru discuția referitoare la neologism, exemple și clasificare la Th. Hristea.) După 1989, româna utilizează frecvent, chiar în comunicarea curentă, anglicisme din domeniul social-economic sau politic: *marketing, management, manager, apartheid, supermarket*. Dintre noile împrumuturi, mai puțin adaptate fonetic și morfologic sistemului limbii române, mulți termeni sunt americanisme: *barman, blugi, campus, cow-boy, hold-up, mass-media, motel, hamburger* etc. • O clasificare sincronică, după criterii lingvistice, a neologismelor duce la delimitarea împrumuturilor propriu-zise de calcuri* și de construcții frazeologice (vezi FRAZEOLOGIE). Neologismele propriu-zise au fost adaptate fonetic și morfologic, mai mult ori mai puțin sistematic. Problemele cele mai numeroase le pune redarea unor sunete specifice din neologismele franceze, pentru care nu există corespondent în română: vocalele *ö* și *ü*, *i* nazal sau grupurile *gn, ill:* fr. *calomniateur* > rom. *calomniator, conducteur* > *conductor, compositeur* > *compozitor, éditeur* > *editor, monstrueux* > *monstruos, fabuleux* > *fabulos, pavillon* > *pavilion, billet* > *bilet*, pentru unele împrumuturi fiind mai apropiat modelul latin sau italian; de asemenea, majoritatea nazalelor franceze nu se redau în

română, respectându-se în adaptare forma scrisă: *imperiu, invalid, enciclopedie*, dar și *antract, antreu, antrepozit, anchetă*.

C.C. (1); M.M. (2).

NEPERSONAL,-Ă (MOD ~/FORMĂ ~ A VERBULUI)
Vezi MOD; (FORMĂ) NOMINALĂ (A VERBULUI).

NEREGULAT,-Ă (FORMĂ ~; PARADIGMĂ ~)
În limbile caracterizate prin scheme flexionare clare și repetabile (tipuri de declinări* și de conjugări*), este considerată *neregulată* orice formă din paradigma* unui cuvânt flexibil și orice paradigmă în ansamblu care se îndepărtează de la schema curentă de flexiune. Identificarea formelor și a paradigmelor neregulate implică o apreciere de tip cantitativ (Valeria Guțu Romalo, 1968), ele constituind fapte izolate, prezente în flexiunea unui *singur* cuvânt sau a unui număr *foarte mic* de cuvinte. • Neregularitatea poate apărea: în forma radicalului (este, de ex., cazul radicalilor cu supletivism* sau al radicalilor cu reduplicare*); în forma flectivelor* (verbul *a ști*, de ex., selectează la perfect simplu și la formele derivate din acesta sufixul **-u-**: *știui*, aberant în raport cu clasa verbelor în *-i*); în variațiile accentuale ale formelor (vezi variația aberantă: *zéro - zeró—uri; rádio - radió—uri*); în forme ale radicalului și ale flectivului în același timp (vezi imperfectele *dădeam, stăteam*, caracterizate prin radical reduplicat, dar și prin sufixul *-ea-*, neconform cu tiparul verbelor de conj. I). • Explicația prezenței formelor neregulate este, în cea mai mare parte, de natură etimologică (supletivismul și reduplicarea au cauze etimologice). Apar însă și situații derivând din dificultatea de adaptare* a unor tipuri flexionare neologice neconforme cu sistemul noii limbi sau din asocierea a două forme aparținând unor tipare flexionare diferite (ex.: *seminar-seminarii; rândunică-rândunele*).

G.P.D.

NEREPERAT,-Ă
Sin.: *neatestat* (vezi NEATESTAT).

NEUROLINGVISTICĂ
Studiu interdisciplinar, având ca obiect fundamentele biologice ale limbajului și mecanismele creierului care guvernează achiziția* limbajului. Constatările neurolingvisticii se întemeiază pe analiza diverselor tipuri de afazie*, a consecințelor unor intervenții chirurgicale pe creier asupra capacității pacienților de a folosi limbajul, precum și pe experimente de măsurare a activității electrice a creierului. Cercetările de neurolingvistică furnizează informații privind felul în care se constituie și se structurează în creierul uman o anumită gramatică, localizând pe creier centrii care guvernează competența* și performanța* lingvistică.

L.I.R.

NEUTRALIZARE
Suprimare a unei opoziții* în anumite condiții contextuale; este un fenomen care se manifestă la nivel sintagmatic*, și nu paradigmatic* (nu afectează inventarul unităților distinctive* dintr-o limbă). Termenul a fost pus în circulație de Școala lingvistică de la Praga, cu referire la fonologie, dar a fost ulterior extins și la domeniul gramaticii și al lexicului. În anumite lucrări, este folosit ca sinonim *sincretism**. • În *fonologie* există unele diferențe între specialiști în interpretarea cazurilor de neutralizare. Școala pragheză distinge între opoziții constante și opoziții suprimabile (neutralizabile), inventarul acestora fiind specific fiecărei limbi. Identificarea opoziției neutralizate trebuie asociată cu determinarea trăsăturilor *distinctive* ale *arhifonemului**, reprezentat în poziția de neutralizare. De ex., în română, opoziția dintre /s/ și /z/ se neutralizează înainte de consoanele membre ale corelației* de sonoritate, în această poziție apărând arhifonemul /S/, caracterizat prin două trăsături distinctive: [+ Fricativ] și [+ Dental]. • Lingvistica americană nu utilizează conceptul de arhifonem. Se consideră că, în poziție de neutralizare, apare termenul nemarcat* al opoziției suprimate (în exemplul de mai sus, /s/), realizările contextuale fiind explicate în secțiunea de mor(fo)fonemică* a descrierii lingvistice. Neutralizarea este definită ca redundanță* contextual determinată. În felul acesta, se admite, de ex., că în engleză, după [s], opoziția de sonoritate se *neutralizează*, în această poziție nefiind înregistrată niciodată o consoană sonoră. Neutralizarea trebuie distinsă de alternanțele* fonologice: unitățile aflate în poziție de alternanță sunt invariante*, cu funcție distinctivă în plan morfosemantic, pe când în situațiile de neutralizare, opoziția fonologică devine nefunc-

țională (cf. *port/porți, urs/urși* vs. *despart/dezbat, împărți/întări*), precum și de cazurile de variație liberă (vezi DISTRIBUȚIE): unitățile în variație liberă pot apărea în egală măsură numai în *anumite* cuvinte (vezi șurup/șurub), pe când neutralizarea unei opoziții se manifestă în *toate* cuvintele care satisfac condiția contextuală specifică. Neutralizarea a fost considerată, de asemenea, drept un caz de distribuție defectivă. S-a demonstrat însă că neutralizarea depinde *în general* de distribuția termenilor, și *nu* de un anumit tip de distribuție. O opoziție poate fi suprimată prin distribuția defectivă a celor două serii ale unei corelații* (de ex., în rusă, opoziția de sonoritate e neutralizată în poziție finală, unde nu sunt admise decât consoanele surde; deci consoanele surde și sonore au contexte comune, dar și contexte specifice), prin distribuția complementară a două unități în raport cu o a treia unitate (de ex., în rusă, vocalele /o/ și /a/ sunt în distribuție complementară cu /^/, primele două neputând apărea în poziție neaccentuată, unde apare numai /^/; unitatea admisă este, de fapt, arhifonemul celor două vocale) sau prin pierderea caracterului pertinent* al unei trăsături, într-o anumită poziție (de ex., în rom., sonoritatea devine nesemnificativă înainte de consoană pentru perechile /s/ ~ /z/, /ș/ ~ /j/, situație similară parțial cu variația liberă). Există deci cazuri de coincidență *parțială* a sferei conceptului de neutralizare cu definiția *diverselor* tipuri de distribuție. • În *morfosintaxă* și *lexic* se disting trei tipuri de fenomene de neutralizare: a) suprimarea opoziției dintre unitățile semnificante (de ex., în latină, în cazul construcției acuzativ cu infinitiv, în plan formal se suprimă opoziția dintre desinențele de acuzativ și celelalte desinențe cazuale, desinențele de acuzativ fiind cerute de natura semantică a verbului din regentă; în planul conținutului, forma de acuzativ exprimă valoarea de subiect, specifică nominativului); b) suprimarea opoziției dintre unitățile de semnificație (de ex., în rom., după anumite verbe, opoziția dintre acuzativ și dativ se neutralizează în planul conținutului, menținându-se însă diferențele formale: *îl ajută* pe Ion vs. *îi ajută* lui Ion); c) suprimarea opoziției dintre semne, în ansamblu (de ex., în fr., înainte de anumite verbe, care desemnează fenomene din natură, opoziția dintre pronumele personale *il* și *elle* este neutralizată atât în plan formal, cât și în planul conținutului).

L.I.R.

NEUTRU,-Ă

I. Gen ~ Membru al categoriei genului*, existent în limbile în care opoziția de gen cunoaște trei termeni; în acest caz, neutrul se opune masculinului* și femininului* exprimând, în general, ideea de inanimat. • Cunoscut de majoritatea limbilor provenite direct din trunchiul indoeuropean (ex.: greacă, slavă, latină, germanică etc.), neutrul a dispărut în lituaniană și în limbile romanice de vest, fie prin trecerea lui la substantivele masculine și feminine, în primul caz, fie prin trecerea lui la masculine, în ultimul caz (Simenschy-Ivănescu). • Dintre limbile romanice, limba română este singura care mai păstrează genul neutru ca o categorie gramaticală; urme ale neutrului latin se pot semnala în diferite puncte ale sistemului morfologic, în special pronominal, al unor limbi romanice (cf. fr. *qui/que/quoi, apud* J. Dubois). • În limba română, deși s-a încercat o interpretare a neutrului ca *ambigen* (I. Pătruț, A. Guillermou, Vl. Hoʒej i etc.), ca o sumă parțială a masculinului și femininului (Paula Diaconescu), majoritatea specialiștilor văd în neutrul românesc o continuare a situației din latină, supusă unui complex proces de reorganizare impus de cerințele interne ale sistemului limbii române. Argumentul fundamental al ipotezei că neutrul românesc continuă neutrul din latină – și prin aceasta pe cel din indo-europeană – îl constituie faptul că substantivele neutre din limba română relevă, în marea lor majoritate, tendința inițială de motivație specifică genului, desemnând inanimate. Clasa inanimatelor a fost lărgită în limba română cu ideea de colectiv, în cazul substantivelor: *trib, popor, norod*, sau cu aceea de nume generic: *animal*. Pe plan formal, limba română a preluat desinența *-a* într-o structură nouă, creată prin falsă analiză, *-ora*, specializată pentru neutrul plural românesc în forma actuală *-uri* (*cornuri, lucruri*, dar și neologismele: *pixuri, stilouri* etc.). Substantivele: *cărnuri, verdețuri, mătăsuri* sunt interpretate astăzi ca substantive colective neutre defective de singular. În plan sintagmatic, substantivele neutre implică acordul cu adjectivele determinante. Acest acord se face într-un mod specific, determinantul având la singular formă de masculin (cf. acest *caiet* **frumos**) și la plural formă de feminin (cf. aceste *caiete* **frumoase**).

II. Vocală ~ Vocală fonologic indiferentă față de anumite repere fundamentale: localizare, apertură, rotunjire. În limba română, vocala *a* este o

vocală neutră sub aspectul localizării. **III. Caz ~** Termen atribuit în unele lucrări de gramatică românească (Paula Diaconescu) situațiilor în care substantivul, cu formă de nominativ-acuzativ, nu admite substituția cu pronumele personal, nepermițând aplicarea procedurii curente de stabilire a cazului* la substantiv (*învață* **noaptea**; *l-a costat* **viața**) (vezi CAZ_I). **IV. Valoare ~ a pronumelui** a) Se folosește pentru a denumi valoarea specială a pronumelui demonstrativ și a celui personal utilizate fie ca pro-fraze (vezi PRO-FORMĂ), adică „stau" pentru o propoziție (ex.: *Dacă n-am venit,* (**asta**) *am făcut-o pentru a te proteja*), fie ca obiecte nedeterminate, vagi (ex.: *Lasă* **asta**!). Specifică românei este selecția femininului (*asta, o*), ca în limbile balcanice, și nu a masculinului, ca în limbile romanice (fr. *Je* le *sais*). b) Valoare specială a cliticului* pronominal de dativ și de acuzativ, reprezentând o fază ulterioară a nedeterminării obiectului (vezi (a)), caracterizată prin pierderea calității cliticului de poziție sintactică; cliticul, nonsintactic și desemantizat, începe să funcționeze ca marcă stilistică de implicare afectivă a vorbitorului (compară): *Dă*-i *banii înapoi!* (clitic sintactic) vs. *Dă*-i *cu vorba, dă*-i *cu gluma!* (clitic nonsintactic); *a luat*-o *de pe masă* (clitic sintactic) vs. *a luat*-o *la dreapta* (clitic nonsintactic).

C.C. (I, II); G.P.D. (III, IV).

NIVEL

Concept operatoriu în lingvistică* și semiotică*, echivalent uneori cu alți termeni ca *plan, palier, rang**, *dimensiune*, care desemnează diverse componente în descrierea lingvistică; nivelul presupune capacitatea de combinare a mai multor unități pentru a realiza o unitate complexă. **I.** Nivelurile antrenate pentru exprimarea unităților lingvistice complexe sunt fonologia*, gramatica* și semantica*, corespunzător combinării sunetelor*, modificării formei cuvintelor în frază și sensului lor. O asemenea interpretare a nivelului implică stratificarea* limbii ca principiu fundamental în lingvistica structurală (vezi STRUCTURALISM) și în gramatica generativă*. Numărul unităților diferă de la un nivel la altul: cel mai puțin numeroase sunt fonemele*; pe măsură ce se trece la un nivel superior, numărul unităților crește: morfemele* sunt mai multe decât fonemele*, cuvintele sunt mai multe decât morfemele, iar numărul enunțurilor este practic infinit. Ierarhia nivelurilor limbii este rezultatul unei operații de analiză* și se prezintă schematic astfel:

	Expresie*	Conținut*
1.	a. Trăsătură distinctivă b. Fonem	Trăsătură distinctivă Semantem
2.	c. Morfem d. Cuvânt e. Enunț	

Numărul nivelurilor variază după teoriile lingvistice, dar nu coboară niciodată sub două: semnificant* și semnificat*. • L. Hjelmslev desemnează prin nivel diferite aspecte sub care o substanță* (a expresiei sau a conținutului) poate fi sesizată în vederea descrierii. Substanța fonică, de ex., va fi însușită succesiv cu nivelul fiziologic (cel al articulării), cu nivelul acustiv (fizic) și cu nivelul psihofiziologiei percepției. • E. Coșeriu utilizează nivelul în mai multe situații: a) ca nivel de limbă (vezi și III), cum ar fi „dialectele sociale" sau stilurile* de limbă. Conform acestei interpretări se preconizează ca analiza lingvistică să fie făcută la singur nivelul determinat de limbă, constituit de „limba funcțională" (sintopică, sinstratică, sinfazică); b) ca nivel sau straturi posibile de structurare gramaticală, nivelurile necesare fiind monemul* și fraza* sau propoziția*. Se delimitează nivelul gramatical al grupului de cuvinte, nivelul propoziției sau al frazei și nivelul textului*. **II.** În semiotică* se disting mai multe niveluri: a) nivelul *limbajului-obiect* – ansamblu semnificant, sesizat intuitiv, căruia i se aplică proceduri de analiză; b) nivelul *descriptiv* care parafrazează limbajul-obiect printr-o reprezentare semantică; c) nivelul *metodologic* – elaborează concepte și proceduri prin care se realizează construcții ale nivelelor reprezentării; d) nivelul *epistemologic* – privește coerența corpului de concepte și procedee de descriere. Nivelurile pot varia în funcție de tipurile de semiotică; astfel, în semiotica discursivă se delimitează: a) nivelul *obiectiv* care descrie obiectele; b) nivelul *cognitiv* de natură logică, anterior și superior nivelului obiectiv; c) nivelul *referențial* – justifică discursul obiectiv. **III.** În sociolingvistică*, nivelul (cvasiechivalent cu registrul) desemnează diferite tipuri de uzaj, distincte după mediul socio-cultural al locutorilor; se consideră că realizările unei limbi naturale variază în funcție de clasele sau de grupurile sociale care le utilizează.

A.B.V.

NOD

În arborii* gramaticilor generative*, orice punct al unui arbore (al unui indicator* sintagmatic) din care pleacă mai multe ramuri. În arborele:

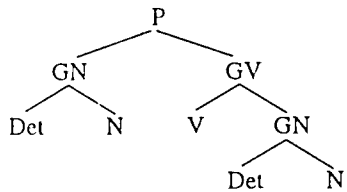

P, GN, GV reprezintă noduri ale indicatorului. Un nod care domină imediat se numește *nod-mamă;* cel dominat se numește *nod-fiică*, iar două noduri direct dominate de același nod sunt *noduri-surori*. În arborele considerat, P este, în raport cu GV și GN, un nod-mamă; GV și GN sunt, în raport cu P, noduri-fiice, iar între ele, noduri-surori.

G.P.D.

NOMINAL,-Ă

1. Se utilizează în lingvistica modernă fie ca sinonim pentru *nume*, fie ca termen general pentru clasa cuvintelor care pot apărea ca centre ale unui G(rup) N(ominal) (vezi 4). **2. Radical ~** Orice radical* care aparține unui substantiv (de ex., *cas-/căs-* din *casă, case, căsuță*). **3. Sufix ~** Sufix* lexical a cărui așezare are ca rezultat crearea unui substantiv, fie că are rolul de a converti radicali de altă natură în radicali nominali (*-ețe: frumos > frumusețe; -ime: adânc > adâncime; -are: vânz- > vânzare*), fie că, prin atașare, conservă clasa morfologică a substantivului (este cazul sufixelor diminutivale sau augmentative*). **4. Grup ~/Sintagmă ~** Secvență de constituenți organizată în jurul unui centru/cap* nominal, grupând nominalul* (vezi 1) în calitate de centru de grup și toți determinanții legați sintactic și semantic/funcțional de acesta. Se abreviază, în gramatica limbii române, ca GN, iar în gramatica limbilor engleză și franceză ca NP (= Noun Phrase). Coeziunea* sintactică a grupului se realizează: prin acord*, adică prin repetare de informație gramaticală dirijată de către centrul de grup către adjectivele de orice tip; prin caz, selectându-se, în limbi de tip sintetic, genitivul; prin prepoziție, selectându-se prepoziția pentru legarea unui nominal de centru; prin articol*, existând limbi și construcții în care articolul îndeplinește și rol conectiv (este, de ex., situația articolelor genitival* și adjectival* din română); prin conective* propoziționale, conjuncții subordonatoare și relative, care asigură încastrarea* unui determinant propozițional în structura lui GN; prin restricții de topică*, impuse de clasa specificatorilor* (articole și adjective pronominale). Astfel, în construcția românească *această nouă carte de poezii a lui N.S., care a fost publicată la Cluj*, legarea sintactică a determinanților de centrul *carte* se realizează prin acord (*această nouă carte*), prepozițional (*de poezii*), prin articol și genitiv (*a lui N.S.*) și prin relativ (*care*). Coeziunea funcțional/semantică se asigură prin funcțiile semantice îndeplinite de componenți în raport cu centrul grupului: funcția de individualizare*/determinare a substantivului-centru, asigurată de clasa determinanților* (*acest caiet; caietul acesta*); funcția de cuantificare*, deci de precizare cantitativă a centrului, asigurată de adjective nehotărâte și de numerale (*toți cei zece elevi; fiecare elev*); funcția de calificare* a centrului, asigurată de adjective calificative, de unele grupuri prepoziționale și de propoziții relative (*cartea nouă, care aduce informații suplimentare*); funcția argumentală de posesor sau de alt tip de argument, îndeplinită de determinanții genitivali (în *cartea elevului*, rol de posesor; în *citirea cărții*, rol de pacient). • În funcție de clasa morfologică a centrului (substantiv, pronume sau numeral; substantiv comun* sau propriu*; substantiv propriu-zis sau abstract* verbal), structura unui GN este diferită, fiind posibilă actualizarea unui număr diferit de constituenți care însoțesc centrul și a unor roluri diferite. Structura este amplă, complexă, permițând actualizarea tuturor tipurilor sintactice de determinanți, în cazul centrelor reprezentate prin substantive comune, dar este mult limitată, în cazul centrelor realizate prin specii de pronume sau prin substantive proprii (**eu al Mariei; *el frumos din clasă; *fiecare Ion*); permite actualizarea rolurilor agent și pacient, în cazul abstractelor verbale ca centre de grup (*citirea cărții de către studenți*), dar a posesorului, în cazul centrelor substantivale propriu-zise (*cartea lui Ion, cartea mea, cartea-mi*). **5. Formă ~ a verbului.** Clasă de forme verbale considerate prin tradiție ca aparținând modului*, dar care nu exprimă semnificații modale. Grupează acele forme ale verbului caracterizate, flexionar, prin lipsa variației de persoană și de număr, semantic, prin caracte-

rul nonfinit, care determină lipsa de autonomie în comunicare, iar, sintactic, prin trăsături de tip verbal și de tip nominal (capacitatea de a apărea în clasele de substituție ale numelui, deci satisfăcând pozițiile lui sintactice, alături de capacitatea de a fi ele însele generatoare de grup sintactic, selectând complemente și impunându-le restricții specifice verbului). Astfel, *a citi* și *de citit*, forme nominale ale verbului românesc, apar în pozițiile sintactice de subiect sau de complement: *mă pregătesc a citi / de citit*, dar, în același timp, atrag ele însele complemente, impunându-le restricții de caz și de rol tematic: *mă pregătesc a citi romanul / de citit romanul*). • Diferențele dintre limbi privesc inventarul de forme nominale ale verbului, frecvența formelor comune și ierarhia acestora pe o scară a gradului de nominalizare*. Sub aspectul gradului de nominalizare, formele nominale ale verbului se găsesc pe o treaptă intermediară între construcțiile nominalizate* (nume de acțiune*), unde conversiunea s-a produs aproape complet, și formele verbale propriu-zise, forme ale modurilor personale, cu grad θ de nominalizare. Tipologic, româna se caracterizează printr-o sensibilitate deosebită față de parametrul nominalizării, cum o dovedesc trăsături ca: și-a creat în ansamblul romanic o formă nominală proprie, supinul*; și-a diversificat scara de nominalizare, creându-și două construcții intermediare: infinitivul* lung/scurt; supinul verbal/substantival; și-a diversificat utilizările gerunziului*, care se comportă când adjectival și adverbial, când substantival, fiind posibilă așezarea lui în poziția de argument, adică de subiect și de obiect. **6. Predicat** ~ a) În terminologia sintactică tradițională, denumește predicatul alcătuit dintr-un verb copulativ* și o vecinătate de tip nominal sau adjectival, numită nume predicativ*, grup care realizează, prin cele două componente, disocierea funcțiilor gramaticale și semantice curente predicatului, și anume: copulativul asigură realizarea funcțiilor morfosintactice ale acestuia, purtând informația de timp, mod, persoană, număr, iar numele predicativ, informația semantică, exprimând o proprietate a unui individ (*este frumos, este medic*) sau o relație între doi indivizi (*este fratele lui Ion*). b) Din punctul de vedere al sintaxei structurale, grupul predicatului nominal este analizabil, detașându-se poziția* sintactică a numelui predicativ, poziție cerută de verbul copulativ și definită în raport cu acesta (vezi PREDICATIV$_5$). c) În terminologia logicii formale, desemnează cuvintele folosite, indiferent de poziția sintactică, pentru a indica o proprietate a unui individ sau o relație între indivizi, deci funcționând ca predicate logice (vezi PREDICAT$_1$), fie cu un singur argument (*el este frumos/medic*), fie cu două argumente (*el este frate cu Ion; el este util altora*). Un asemenea predicat ocupă pozițiile sintactice de nume predicativ, de element predicativ* suplimentar sau de apoziție*. **7. Propoziție** ~ Specie de propoziție lipsită de centru verbal, unde comunicarea unui fapt se realizează în exclusivitate printr-un nominal sau grup nominal. Apare fie în construcții existențiale de tip eliptic: *În cameră, tăcere* (vezi ELIPSĂ), fie în construcții exclamative*: *Ce fată frumoasă!, Năprasnic ger!*

G.P.D.

NOMINALIZARE

În gramatica generativă* clasică, operație de transformare* a unei propoziții autonome într-un G(rup) N(ominal) și de încastrare* a grupului nou format într-o frază matrice; are ca rezultat apariția complementelor nominalizate. De ex., propoziția autonomă *Tata pleacă la Cluj* devine, ca efect al nominalizării, o construcție nominalizată*, cu forma: *plecarea tatei la Cluj*, care poate fi încorporată în orice poziție a unui nominal: în poziția de subiect (ex.: *Mă indispune* **plecarea tatei la Cluj**); în poziția de obiect direct sau indirect (ex.: *El amintește de* **plecarea tatei la Cluj**) etc. Operația de nominalizare implică, în același timp, procese morfologice și procese sintactice. Morfologic, sunt implicate, în funcție de limbă, toate mijloacele de convertire a radicalilor verbali în radicali nominali (în română, de ex., sufixare*, derivare regresivă*, conversiune*); sintactic, intervine pierderea autonomiei predicative, asociată cu modificarea statutului determinanților tipic verbali (vezi, de ex., apariția genitivelor „subiective"' și a celor „obiective"', precum și a adjectivelor calificative provenind din adverbe modale: *plecarea* **tatei**; *citirea* **cărților**; *plecarea* **precipitată** *la Cluj*). • În teoria lexicalistă* și în GB*, construcțiile nominalizate nu mai apar ca efect al transformării de nominalizare, ci sunt introduse direct din bază*, centrele lor postverbale* constituind intrări (formative) distincte ale lexiconului*.

Regula sintactică de nominalizare lasă locul unei reguli în exclusivitate morfologice, de structură internă a unui cuvânt. • Indiferent de modul de tratare, sintactic sau morfologic, nominalizarea este o particularitate în funcție de care limbile manifestă grade diferite de sensibilitate. Româna se caracterizează printr-o mare sensibilitate față de parametrul nominalizării, susținută prin următoarele fapte: varietatea și productivitatea ridicată a procedeelor de nominalizare, fiind utilizate atât procedee de tip sufixal (derivate cu sufixe vechi, dar și cu sufixe neologice: *folosința resurselor; separația puterilor*), cât și procedeul conversiunii (forme diferite de conversiune cu același efect: infinitiv > substantiv; supin > substantiv; **plecarea/plecatul** *în vacanță*) și al derivării regresive (derivare regresivă postverbală: *învăț, dezvăț, zbor*); crearea paralelă, într-o relație de sinonimie parțială sau totală, a mai multor construcții nominalizate (*învățare-învățat-învăț; îngropare-îngropăciunea; folosire-folosit* (subst.)*-folosință; administrare-administrație-administrat* (subst.)); crearea unor forme paralele cu grade diferite de nominalizare (vezi infinitiv* lung și scurt; supin* verbal și nominal), româna dispunând de o scară bogată de diferențiere a gradelor de nominalizare și, implicit, a sensurilor abstracte.
Vezi ABSTRACT (VERBAL); ACȚIUNE (NUME DE ~); NOMINALĂ (FORMĂ A VERBULUI); SUBSTANTIV(IZ)ARE.

G.P.D.

NOMINALIZAT,-Ă (CONSTRUCȚIE ~)
Construcție organizată în jurul unor centre substantivale de proveniență verbală rezultând dintr-o operație de nominalizare*. Specificul acestui grup nominal îl constituie *amestecul* de determinanți de tip verbal și de tip nominal, atât sub aspectul organizării sintactice, cât și ca funcții semantice în raport cu centrul de grup. Astfel, în construcția: *această citire rapidă a bibliografiei de către studenți în preziua examenului*, coeziunea* realizată formal prin acord și prin genitiv, ca și ocurența unui demonstrativ cu rol de determinare*, funcționând fie anaforic, fie deictic, sunt particularități de tip nominal, în timp ce prezența rolurilor tematice de agent și de pacient, precum și a determinantului temporal sunt particularități de tip verbal.
Vezi și (GRUP) NOMINAL; NOMINALIZARE.

G.P.D.

NOMINATIV
În accepția gramaticală a cazului (vezi CAZ_1), este forma luată de un nominal* în poziția de subiect și de nume predicativ sau atribuită adjectivului prin acordul* cu un nominal în nominativ. Este cazul nemarcat* din limbile de tip acuzativ* (din limbile indo-europene). Prezintă un grad înalt de ambiguitate*, exprimând, în cazul verbelor de acțiune*, fie agentul* (**Ion** *citește cartea*), fie pacientul*, în construcțiile pasive sau ergative* (**Cartea** *este citită de Ion;* **Pământul** *se învârte în jurul axei sale*), fie instrumentul* sau forța* (**Mingea/Curentul** *a spart fereastra*). În cazul verbelor de stare*, exprimă experimentatorul* (**Ion** *iubește;* **Ion** *se entuziasmează*), locativul* (*Mă doare* **gâtul;** **Ion** *are o carte*). În funcție de bogăția sistemului cazual, intră într-un sistem de omonimii* specific fiecărei limbi (în română, de ex., este generală pentru substantive omonimia N = Ac, iar la plural și pentru unele clase de substantive și la singular, se adaugă și omonimia suplimentară N = Ac = G = D).

G.P.D.

NONDEPENDENȚĂ
Termen folosit în unele gramatici românești (vezi Valeria Guțu Romalo) ca sinonim pentru *relație facultativă**; apare și sub numele de *constelație**, în terminologia hjelmsleviană, sau de *adordonare*, în terminologia altor lingviști (vezi I. Diaconescu). Este tipul de relație* sintactică în care oricare dintre termeni poate fi substituit cu zero. Înglobează relația de *coodonare**, pe cea *de echivalență* sau *apozitivă**, precum și relația care se stabilește între cei doi termeni ai construcțiilor sintactice cu dublare*, deci între complement și forma pronominală atonă*, „acoperind" situații total diferite ca semantică a raportului, dar cu aceeași trăsătură formală a naturii lor facultative.
Vezi CONSTELAȚIE; FACULTATIV; RELAȚIE.

G.P.D.

NONFACTIV
Vezi FACTIV.

NORMATIV,-Ă (GRAMATICĂ ~)
Vezi $GRAMATICĂ_3$.

NORMĂ
1. ~ lingvistică Sistem de reguli/instrucțiuni care privește, din mai multe puncte de vedere, uzajul unei limbi date. Norma lingvistică implică existența unor forme prohibite și constituie obiectul

gramaticii propriu-zise și al gramaticii normative" (vezi GRAMATICĂ). Limba are caracter normat prin însăși structura ei, iar norma poate fi echivalată, după unii autori, cu însăși structura limbii (I. Coteanu). Norma lingvistică înregistrează o stare de fapt la un moment dat (aspectul *sincronic*), iar istoria ei se constituie, în *diacronie*, dintr-o succesiune de stadii sincronice. Norma lingvistică privește toate nivelurile limbii: fonetică, gramatică, lexic; norma morfosintactică este înregistrată în gramatici, cea fonetică – în dicționarele ortografice și ortoepice, iar cea lexicală – în dicționarele explicative (vezi DICȚIONAR). • Termenul este utilizat de unii autori cu un sens special, întrucâtva diferit de semnificația sa curentă. E. Coșeriu definește norma lingvistică într-o ierarhie de patru niveluri: *norma, sistemul, discursul și tipul;* toate la un loc reprezintă *limba funcțională*. Coșeriu delimitează *tehnica virtuală* – care cuprinde norma, sistemul și tipul lingvistic (în terminologia lui F. de Saussure, aspecte ale *limbii – langue*) – *tehnica realizată* – care cuprinde *vorbirea – parole*. Coșeriu duce, astfel, mai departe distincția saussuriană dintre limbă și vorbire, considerând norma ca pe un nivel intermediar între acestea. *Norma* și *sistemul* corespund, în ansamblu, *limbii* saussuriene (*tipul lingvistic* însă este o ordine de structurare neidentificată ca atare de Saussure). Norma lingvistică cuprinde toate faptele de vorbire fixate din punct de vedere social, reprezentând uzul comun și curent al unei comunități lingvistice, care poate fi considerat model de vorbire. Norma definește deci un anumit nivel de abstractizare lingvistică, rezultat din studierea uzului efectiv al unui idiom. Norma este rezultatul evoluției istorice, conține tot ceea ce se realizează tradițional și permite să se interpreteze în sens istoric un fapt de limbă din sincronie. Schema în care Coșeriu încadrează norma lingvistică este următoarea:

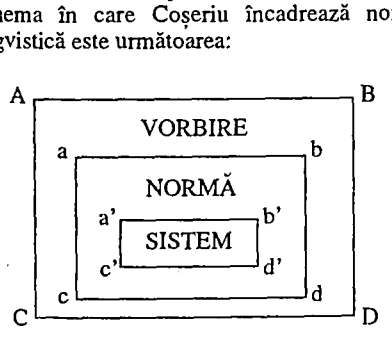

Conform acestei repartiții: *vorbirea* reprezintă aspectul concret și diferențiat individual al unui idiom; *norma* constituie primul grad de abstractizare și cuprinde tot ceea ce are caracter social, eliminând ce este ocazional și individual – elemente aparținând vorbirii; în fine, *sistemul* reprezintă gradul cel mai înalt de abstractizare lingvistică, nucleul care reține doar elementele comune categoriei limbii. Locul normei lingvistice se situează astfel la primul nivel de abstractizare, aceasta fiind dependentă de variațiile sociale (fie propriu-zise – argouri, limbaje specializate, fie regionale) și prin aceasta variabilă diacronic. Rezultă că și pentru Coșeriu opoziția principală se stabilește tot între limbă* și vorbire*, prima materializându-se în cea de a doua prin operații de determinare care aparțin tehnicii vorbirii. Vorbirea se referă totdeauna la anumite circumstanțe, pe când limba este acircumstanțială. Aceste circumstanțe privesc timpul și spațiulvorbirii raportate la un context* anumit (verbal ori extraverbal); este ceea ce Coșeriu numește „universul discursului". **2. ~ literară** (sau **~ a limbii literare**) Expresie convențională, la nivelul limbii literare, a unui anumit uzaj lingvistic dominant, impusă – cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică – oamenilor de cultură aparținând unei comunități, atunci când redactează un text (I. Gheție). În timp ce norma lingvistică înregistrează modul „cum se spune", norma literară arată „cum trebuie să se spună"; având în oarecare măsură caracter coercitiv, norma literară exercită o anumită presiune asupra vorbitorilor sau a celor care o utilizează în scris. • Există norme *particulare* sau *de amănunt* (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale) și norma *generală* care le grupează într-un sistem. • *Caracteristicile* normei literare privesc aspecte variate ale funcționării sale sincronice/diacronice: a) caracter *istoric:* normele literare nu sunt imuabile, ci evoluează în istoria limbii literare; de aceea, la stabilitatea lor se ajunge greu. Normele literare sunt consemnate de obicei pentru un anumit stadiu (sincronic), în scrieri sau codificări momentane (tratate sau principii ortografice/gramaticale, dicționare); o succesiune de asemenea consemnări duce la înregistrarea istoriei normei literare; b) caracter *convențional și concret*, spre deosebire de norma lingvistică, naturală și abstractă; norma literară este impusă de sus în jos și acceptată diferit, în cursul istoriei limbii literare, de cei care redactează un text;

c) caracter *multiplu:* norma literară este un ansamblu de norme, prescripții care au în vedere diversele nivele ale limbii: norma fonetică și ortografică, cea morfologică, cea sintactică și cea lexicală. Gradul de rigurozitate al acestora este diferit după obiectul fiecăreia: norma ortoepică și cea ortografică sunt mai riguroase, căci varianta literară se deosebește mult de variantele individuale (semiculte, argotice, regionale etc.); norma morfologică are și ea un caracter destul de fix, căci sistemul limbii, constituit istoric, este puțin mobil în raport cu variantele individuale/regionale; norma sintactică este mai liberă, deși prevede reguli clare pentru limba literară în raport cu sintaxa populară, de ex.; norma lexicală este cea mai puțin riguroasă, variantele admise în cadrul acesteia sunt foarte numeroase, fie că e vorba de stilurile funcționale (vezi $STIL_{II}$), fie de alte limbaje speciale (argouri, limbaje populare/familiare/dialectale). Norma literară delimitează aceste categorii, care nu sunt acceptate de varianta literară decât cu funcție expresivă*, în stilul beletristic; d) caracter *supradialectal:* norma literară este stabilită, în fiecare limbă literară, pe baza unui anumit dialect, fără a se confunda total cu acesta, în măsura în care acceptă și particularități provenite din alte dialecte/graiuri ale limbii respective. **3. ~ areală** În concepția lui M. Bartoli, regulă prin care se postulează natura conservatoare sau inovatoare a unei arii* lingvistice, în funcție de o serie de caracteristici ale acesteia. Cele cinci norme stabilite de Bartoli sunt: norma ariei izolate, a ariei laterale, a ariei mSai extinse, a ariei mai târzii și a ariei mai puțin trainice. Toate aceste tipuri de arii conservă forme sau stadii mai vechi de evoluție. Normele lui Bartoli au fost formulate pe baza analizei distribuției teritoriale a unor fapte lingvistice din domeniul romanic. Nu au valoarea unor „legi", ci sunt orientative. Aplicarea acestor norme necesită prudență; Bartoli însuși a semnalat posibilitatea existenței unor excepții și a insistat asupra necesității de a se ține seama simultan de mai multe norme.
Vezi și ARIE (LINGVISTICĂ); GEOGRAFIE LINGVISTICĂ; NEOLINGVISTICĂ.

A.B.V. (1); M.M. (2); L.I.R. (3).

NUCLEU

1. În terminologia lui A. Martinet, se opune lui *satelit**, denumind acel monem* care, în grupurile de două moneme compatibile, poate apărea fără celălalt, permițând deci suprimarea celui de al doilea. Astfel, în combinarea unui monem radical și a altuia derivativ, monemul radical, care în cuvintele-bază există fără vecinătatea celui derivativ, are calitatea de nucleu (ex.: **copil-***aș;* **drum-***eț*). **2.** În gramatica generativă*, denumește structura sintactică alcătuită din G(rupul) N(ominal) subiect + G(rupul) V(erbal) predicat, reprezentând structura propoziției de bază*. Vezi următoarele reguli de rescriere* (*apud* Em. Vasiliu, S. Golopența, 1967: # P # ⇒ AvP + Nucleu, unde AvP (adverb propozițional, un adverb cu rol modalizator) este exterior Nucleului, și Nucleu ⇒ GN + GPred.

G.P.D.

NUMĂR

Categorie gramaticală* prezentă atât în flexiunea substantivului, unde exprimă o distincție naturală, cât și în flexiunea adjectivului, a pronumelui și a verbului, unde se impune formal prin fenomenul de acord*. La substantiv caracterizează numai clasa substantivelor *numărabile** (numite și *discrete*), cele *nenumărabile** neparticipând la opoziția/opozițiile de număr. Exprimă, pentru substantiv, opoziția „un obiect" vs. „mai multe obiecte numărabile", numărul de opoziții diferind de la o limbă la alta, după cum, în cadrul „pluralității", se marchează gramatical distincția dintre „două obiecte" vs. „mai multe decât două" sau dintre „două obiecte" vs. „trei obiecte" vs. „mai multe decât trei". Pentru adjectiv și verb, categoria numărului este impusă prin acordul cu substantivul, respectiv cu nominalul subiect. Pentru pronume, exprimă o distincție naturală a obiectelor la care pronumele trimite prin intermediul antecedentului* sau prin raportare la situația de comunicare*. • Categoria de număr cunoaște o manifestare *paradigmatică**, în cadrul opoziției/opozițiilor de număr, și una *sintagmatică**, în cadrul acordului, acordul îndeplinind, pe de o parte, o funcție iterativă și ierarhizatoare, de repetare a unei informații gramaticale și de așezare ierarhică a componentelor unui G(rup) N(ominal), iar, pe de alta, una conectivă, de asigurare a coeziunii sintactice din GN și din grupul Subiect + Predicat. • Exceptând câteva limbi, ca vietnameza și chineza, care nu au număr gramatical, majoritatea limbilor se caracterizează prin distincții gramaticale de număr, realizate fie printr-o singură opoziție: *singular**

vs. *plural** (ca în latină și în limbile romanice), fie prin trei opoziții, în cazul în care apare și *dualul** (ca în greaca clasică, arabă și sanscrită), fie prin mai multe decât trei, în limbile în care apare *trialul** (ca în fijiană). Singularul este termenul nemarcat* al categoriei, iar pluralul, respectiv dualul și pluralul sau dualul, trialul și pluralul sunt termenii ei marcați*. • În limbile flexionare, categoria numărului se realizează prin desinență*, având caracteristica exprimării solidare cu alte categorii (vezi AMALGAMARE: în flexiunea substantivului, se amalgamează cu cea a cazului* (ex.: (*această*) *mas*-ă; (*acestei*) *mes*-e), uneori, și cu determinarea* (ex. *mas*-a; *codr*-**ii**, ultimul realizat fonetic /*kodrj*/); în flexiunea adjectivului, se exprimă solidar cu genul și cazul ((*unei cărți*) *frumoas*-**e**); în flexiunea verbului, solidar cu persoana* (vezi rom. *tu port*-**i**, *voi purta*-**ți**, exceptând pluralul perfectului simplu și al mai mult ca perfectului, unde semnificațiile de „număr" și de „persoană" au mărci distincte: *cânta*-**ră-m**; *cântase*-**ră**-m). În română, limbă puternic marcată pentru categoria numărului, numărul se exprimă redundant (vezi REDUNDANȚĂ), realizându-se, în forma substantivului, prin desinență, articol, eventual și prin alternanță* (vezi *car***tea** vs. *căr***țile**), iar, suplimentar, prin acord, în forma altor cuvinte din combinațiile sintactice. Se poate ajunge și la opt mărci de număr pentru aceeași unitate de conținut (ex.: *Căr***țile** *ce***le** *no***i** *a***le** *profesorului* **sunt** *prim***ele** *cu acest subiect*). • Din punctul de vedere al categoriei numărului, există, în fiecare limbă, tipuri speciale de substantive: a) substantive *singularia tantum**, clasă de substantive nenumărabile a căror caracteristică este că nu satisfac decât contexte de singular (se cuprind aici nume de materie sau masive* și nume abstracte*; *făină, lapte; curaj, entuziasm*); b) substantive *pluralia tantum**, clasă de substantive nenumărabile caracterizată prin imposibilitatea de a satisface contexte de singular (rom. *moaște, zori, icre, tăieței*); c) substantive *invariabile**, care satisfac atât contexte de singular, cât și contexte de plural, rămânând în ambele contexte cu aceeași formă (rom. *acest*/*acești pui, genunchi*); d) substantive care prezintă, pentru unul dintre numere, variația liberă* a două forme, fie ca semn al tendinței de evoluție a claselor de declinare* (vezi: *roate-roți, boale-boli; lipse-lipsuri; vremi-vremuri*) și de diferențiere lexicală a formelor (ex. *nivele-niveluri*), fie ca efect al adaptării* insuficiente a neologismelor (ex. *basc-bască; bonbon-bomboană*).

Vezi și NENUMĂRABIL; NUMĂRABIL; PLURAL; SINGULAR.

G.P.D.

NUMĂRABIL (SUBSTANTIV ~)

Clasă lexico-gramaticală de substantive, opusă substantivelor *nenumărabile**. Se caracterizează, lexical, prin prezența trăsăturii interne [+ Numărabil], înregistrată și ca [+ Discret], iar gramatical, prin trăsăturile: participă la opozițiile categoriei de număr*; suportă combinarea cu numerale cardinale și cu adjective ale pluralității (*șapte mese; multe*/*puține mese*). • O serie de substantive nenumărabile trec în clasa celor numărabile, semnul gramatical al acestei treceri constituindu-l apariția formelor de plural (ex.: *bunătate* ⇒ *bunătăți; blană* ⇒ *blănuri*), iar efectul lexical, apariția unor devieri semantice (de la denumirea calității la „lucru de calitate bună"; de la nume de materie la „sort de blană").

Vezi și NUMĂRABIL; NUMĂR.

G.P.D.

NUME

Sin.: *substantiv**. Termenul *nume* este preferat în unele gramatici (vezi engl. *noun;* fr. *nom*), în timp ce în gramatica românească s-a utilizat cu precădere *substantiv* (în gramatica românească modernă, *nume* circulă alături de *substantiv* și de *nominal*).

Vezi SUBSTANTIV.

G.P.D.

NUMERAL

În gramatica tradițională, numeralul este definit ca partea de vorbire flexibilă cu ajutorul căreia se redă ideea de număr definit; ceea ce caracterizează numeralul este organizarea exprimării acestei idei în serii numerice teoretic infinite, care pornesc întotdeauna de la unitate: *unu, doi, trei... n.* • Parte de vorbire controversată, numeralul a ocupat poziții diferite în gramatici, întrucât el a fost plasat fie printre adjective (I. Heliade Rădulescu; cf. și fr. *adjectifs numéraux*), fie printre pronume (nehotărâte). Însăși denumirea de *numeral* se fixează greu în timp; astfel, primele gramatici românești vorbesc despre *numele numărului* (I. Diaconovici Loga), ceea ce

corespunde și fr. *noms de nombre*, pentru ca, spre sfârșitul sec. al XIX-lea, să tindă să se generalizeze denumirea de „numeral" (H. Tiktin, A. Philippide). • Seriile numerice utilizate de vorbitor pot exprima simpla determinare numerică, și atunci gramaticile vorbesc de numerale *cardinale*, sau pot exprima ordinea numerică, și atunci avem de a face cu numerale *ordinale*. În cadrul acestor două clase mari de numeral, în funcție de alte indicații cantitative speciale, se pot opera subclasificări; astfel, numeralul *cardinal* se subîmparte în *cardinal propriu-zis, colectiv, multiplicativ, fracționar, distributiv, adverbial*, iar numeralul *ordinal* se subîmparte în *ordinal propriu-zis* și *adverbial*. • Din punctul de vedere al flexiunii, numeralul prezintă o diversitate de mijloace de realizare, care amplifică ideea de eterogenitate; astfel, întâlnim în declinarea sa mijloace: sintetice, parasintetice și analitice. • Din punctul de vedere al funcției sintactice, el se comportă, în anumite situații, fie ca un substantiv, fie ca un adjectiv, fie ca un pronume, fie chiar, uneori, ca un adverb; acest ultim comportament menționat pune sub semnul întrebării includerea numeralului în cadrul părților de vorbire flexibile. Eterogenitatea clasei numeralului explică de ce i se contestă, adesea, calitatea de parte de vorbire (Al. Rosetti – J. Byck) sau se evită integrarea lui în structuri morfologice regulate (Valeria Guțu Romalo).

C.C.

O

OBIECT (~ DIRECT, ~ INDIRECT; ~ SECUNDAR)
Sin.: *complement* necircumstanțial*. Termenul *obiect* este utilizat de preferință în gramatica franceză și în cea engleză, precum și în terminologia modernă românească; gramatica tradițională românească a preferat termenul *complement* (vezi COMPLEMENT).

G.P.D.

OBIECTIV,-Ă
1. Caz ~ În gramatica lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_{II}), denumește una dintre categoriile de caz, cea mai neutră din punct de vedere semantic, dar și cea mai intim legată de semantica verbului, exprimând, pentru verbele de acțiune*, obiectul implicat în acțiune (*citește* o **carte**), iar pentru verbele psihologice*, conținutul unui eveniment psihologic (*îmi imaginez* **accidentul**) sau obiectul care determină starea psihică (*îmi place* **filmul**, *mă entuziasmează* **filmul**). (vezi și PACIENT, TEMĂ). **2. Conjugare ~** Caracterizează numai unele limbi (vezi maghiara), unde se opune *conjugării subiective** pentru a marca, în forma verbului, gradul de definire a obiectului. Reprezintă un mijloc al verbului pentru a anunța individualizarea/definirea obiectului, corespunzând, funcțional, rolului îndeplinit de **pe** în limba română. Conjugarea *obiectivă* se utilizează în cazul verbelor tranzitive cu obiectul direct definit sau propozițional, iar cea *subiectivă*, pentru verbe intranzitive și pentru tranzitive folosite absolut* sau cu obiectul nedefinit (magh. *várok* „aștept" vs. *várom* „aștept pe"). **3. Genitiv ~** Genitiv ocurent numai în vecinătatea unui substantiv de proveniență verbală (vezi NOMINALIZARE; (CONSTRUCȚIE) NOMINALIZATĂ), corespunzând obiectului direct din construcția verbală și exprimând pacientul* (*citirea* **cărții**; *cititul* **cărților**) sau rezultatul* (*compunerea* **unei scrisori**; *zidirea* **unei biserici**). Se opune *genitivului subiectiv**, corespunzător subiectului din construcția verbală, și *genitivului posesiv**, valoare a genitivului specifică pentru capuri* de grup nederivate din verb. **4. Reflexiv ~** Verb și construcție reflexivă care, în cadrul opozițiilor* de diateză*, intră în opoziție cu activul*, exprimând coreferențialitatea a doi participanți/actanți* ai predicației. În construcția Ion_i se_i *laudă*, coreferențialitatea privește agentul* și pacientul*, iar în construcția Ion_i *își*$_i$ *pregătește un ceai*, agentul și beneficiarul*. Se deosebește de alte utilizări și valori ale reflexivului: reciproc*, posesiv*, impersonal*, pasiv*, obligatoriu. • Sintactic, se caracterizează prin posibilitatea dublării*, adică prin posibilitatea exprimării reflexivului prin formă accentuată și neaccentuată în același caz (vezi: ***se laudă pe sine, se apără pe sine; își impune sieși, își cumpără sieși / pentru sine***). Posibilitatea dublării este semnul gramatical că reflexivul ocupă o poziție sintactică de sine stătătoare, o poziție impusă de verb, funcționând ca obiect direct* sau ca obiect indirect*, după cum apare la cazul acuzativ sau la dativ. • Din punctul de vedere al distincțiilor de diateză*, după unii cercetători, reflexivul obiectiv aparține diatezei *reflexive**, iar, după alții, soluție existentă și în *Gramatica Academiei*, aparține diatezei *active pronominale**. Prima soluție, a includerii la diateza reflexivă, se susține prin caracteristica acestor construcții (alături de unele construcții reciproce*) de a fi singurele construcții din sfera reflexivului care participă la opoziția *activ – reflexiv* (ca în exemplele: *Ion laudă elevul – Ion se laudă pe sine; Ion cumpără caiete copilului – Ion își cumpără sieși caiete*). Soluția a doua, a includerii la activ, are în vedere caracteristica reflexivului din aceste construcții de a ocupa o poziție (și o funcție sintactică de parte de propoziție) distinctă de cea a verbului.
Vezi DIATEZĂ; REFLEXIV.

G.P.D.

OBLIC (CAZ ~)
Vezi CAZ_I.

OBLIGATORIU,-IE

1. Determinant ~ a) Într-o accepție sintactică, reprezintă determinantul nesuprimabil, a cărui prezență este impusă de constrângerile* de construcție ale vecinătăților; apare în grupurile sintactice exocentrice*. În română, de ex., verbe ca *a depinde* și *a preconiza* cer prezența obligatorie a complementului, în absența acestuia construcția fiind rău-formată (**Ion depinde; *Ion preconizează*). În grupuri nominale ca: *acest elev, alt elev*, predeterminantul, suplinind absența articolului, are statut de determinant obligatoriu. b) Într-o accepție semantică, reprezintă, în raport cu predicatul*, clasa actanților*/a argumentelor*, care apar ca trăsături inerente ale capului predicativ, fiind cuprinse în configurația* lui argumentală. Verbul *a primi*, de ex., ia trei argumente, cărora le atribuie rolurile* tematice *țintă**, *temă**, *sursă**, argumente care au statut obligatoriu. Determinanții obligatorii se opun *circumstanțialelor**, care sunt exterioare predicatului, nefiind determinate prin matricea lui sintactico-semantică. **2. Transformare** ~ În gramatica generativă* standard, denumește tipul de transformări* a căror aplicare este absolut necesară pentru obținerea unor structuri de suprafață bine-formate, întrucât ele se aplică unor structuri de bază imposibil de reperat într-o limbă reală. Se opune tipului de transformări *facultative*, care se aplică unor structuri de bază reperabile în limbă. Transformările obligatorii sunt anunțate în bază de simboluri ca: Pas (= Pasiv), Refl (= Reflexiv), caracterizate prin coocurența cu simbolurile pe care transformarea însăși urmează să le modifice (ex. coocurențele: $[_{GV}$GN – Pas], $[_{GV}$GN – Refl], adică Pas/Refl și G(rupul) N(ominal) obiect sunt imposibil de reperat într-o limbă reală) (vezi și TRANFORMARE).

G.P.D.

OCLUSIV,-Ă

1. Consoană a cărei rostire se caracterizează prin trei momente succesive: implozie*, produsă într-un anumit punct al canalului fonator* (vezi și OCLUZIUNE), ținută (tensiune*) și explozie*. Sin. *explozivă*. **2.** Serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie.
Vezi și CONSOANĂ.

L.I.R.

OCLUZIUNE

Închidere completă momentană a canalului fonator*, care determină o creștere a presiunii curentului de aer în spațiul astfel creat. Poate avea localizări diverse: labială*, dentală*, palatală*, velară*. Caracterizează rostirea consoanelor oclusive*. Vezi și IMPLOZIE.

L.I.R.

OCTOSILAB

Vers* de 8 silabe, fără* cezură fixă: 4//4, 5//3, 3//5. Poate apărea independent: *Gardurile dezgrădite, / Turnurile răsâpite, / De-l jecuiesc cu ocară / Drumeții ce trec prin țară* (Dosoftei); este însă mai frecvent în combinații heterometrice*, uneori simple artificii de segmentare (grafică) a unui vers de 15-16 silabe: *N-auziți prin somnul vostru acel glas triumfător, / Ce se-nlață pân'la ceruri din a lumei deșteptare, /* **Ca o lungă salutare** */ Către-un falnic viitor?* (Alecsandri).

M.M.

OCURENȚĂ

Apariție a unui element lingvistic într-un enunț; redă engl., fr. *occurrence*.

G.P.D.

OMOFON(E)

Două sau mai multe cuvinte aflate în relație de omofonie*.

A.B.V

OMOFONIE

Calitate a două sau mai multe cuvinte de a avea aceeași pronunțare. În limba română, omofonia este, de obicei, corelată cu omografia* și determină constituirea omonimelor*: *jale*$_1$ „supărare" / *jale*$_2$ „nume de plantă", *lin*$_1$ „ușor" / *lin*$_2$ „nume de pește". Puține omonime românești nu sunt și omofone*: *cópii/copíi*, *móbilă/mobílă*, *véselă/vesélă* (dar sunt omografe*). Vezi OMOGRAFIE; OMONIM; OMONIMIE. • Ortografia servește, în unele limbi, la distingerea omofonelor, atât în cazul cuvintelor pronunțate identic (fr. *compter* „a număra" și *conter* „a povesti"), cât și în cazul semnelor grafice (fr. *s, ç, c*, reprezintă fonemul /s/ în contextele *si, ça cesse;* la fel sp. *c, z*, în *cero, celeste, azul, zagal*). • În prozodie* sau la nivelul figurilor* de sunet, omofonia este un fenomen de corespondență sonoră, prin analogie de foneme; cele mai răspândite forme de omofonie sunt finala identică de vers

(vezi ASONANȚĂ; RIMĂ) și repetarea aceluiași sunet într-un context limitat (vezi ALITERAȚIE).

A.B.V.; M.M.

OMOGRAF(E)

Două sau mai multe cuvinte aflate în relație de omografie*.

A.B.V.

OMOGRAFIE

Calitatea cuvintelor omonime* de a fi scrise la fel: *raportor*$_1$ „cel care face un raport" și *raportor*$_2$ „instrument de geometrie"; *vânătă*$_1$ „adj., fem., de o anumită culoare albastră" și *vânătă*$_2$ „pătlăgea de un anumit tip"; *ciocănaș*$_1$ „ciocan mic", *ciocănaș*$_2$ „lucrător care sparge cu ciocanul în ocnele de sare". În română, puține omografe* nu sunt și omofone (*véselă*/*vesélă*; *cântă* ind., prez., pers. a III-a sg. și *cântă*, ind., perf. s. pers. a III-a sg.).

Vezi OMOFONIE; OMONIM; OMONIMIE.

A.B.V.

OMONIM(E)

Două sau mai multe cuvinte aflate în relație de omonimie*. **A.** Omonimele sunt considerate mai ales din punct de vedere *lexical:* cuvinte înregistrate în articole de dicționar* diferite, ca o dovadă că, deși au o formă identică, între sensurile cuvintelor respective nu mai există nici o legătură. Unele dicționare au tratament omonimic, înregistrând sub cât mai multe intrări sensuri diferite; DEX, dimpotrivă, face economie la tratamentul omonimic. • Omonimele lexicale se pot clasifica din mai multe puncte de vedere. 1) Originea diferită garantează interpretarea ca omonime: *păr*$_1$ din lat. *pirus* „pom" și *păr*$_2$ din lat. *pilus* „podoabă capilară"; *lac*$_1$ „întindere de apă" și *lac*$_2$ „preparat lichid obținut prin dizolvarea unor rășini" (germ. *Lack*). 2) Gradul de identitate formală a omonimelor delimitează: a) omonimele *totale* care au toate formele identice: adv. *mai* și subst. *mai* („lună"), *jale*$_1$ „supărare" și *jale*$_2$ „nume de plantă"; b) omonimele care au numai unele forme identice sunt mult mai frecvente (pentru că limba preferă să evite ambiguitatea creată de omonimie, numită de obicei coliziune, ciocnire): *cap* desemnează mai multe omonime diferențiate prin plural: *capi, capuri, capete;* la fel, *corn* cu pluralul *cornuri, coarne; ochi* cu pluralul *ochi, ochiuri;* substantivul *cer* față de verbul indicativ prezent *cer*. 3) Relația dintre omonime, în funcție de posibilitatea de a se întâlni în aceleași domenii sau contexte, deosebește: a) omonimele intolerabile, când unul dintre cuvinte este înlăturat: în regiunile românești (ca Muntenia) în care exista *păcurar*$_1$ „vânător de păcură", s-a înlocuit *păcurar*$_2$ (din lat. *pecorarius*) cu *cioban*; b) omonimele tolerabile, când cuvintele se folosesc în contexte diferite care diferențiază precis sensul: *a afecta*$_1$ ‚a atribui o sumă de bani" (*Guvernul* **a afectat** *suma de... pentru...*) și *a afecta*$_2$ „a manifesta o stare sufletească negativă ca urmare a unui eveniment neplăcut" (**este afectat** *de vestea (rea) primită*). **B.** Omonimele *morfologice* sunt morfemele* care au o realizare comună, cu condiția să apară în zone diferite ale aceleiași paradigme, fiind diferite ca valoare și ca funcție; omonimele morfologice se disting prin raporturi paradigmatice diferite: articolul nehotărât *un* se opune lui *niște*, iar omonimele lui intră în alte opoziții: *un* ~ *doi* – numeralul, *un* ~ *unu(l)* – pronumele. Omonime morfologice sunt și particulele sau elementele morfematice cu rolul de a deosebi părți de vorbire distincte, cum sunt *-ul, -a*, care apar cu rolul de a deosebi părți de vorbire distincte ca pronumele (*dânsul, dânsa*), prepoziția (*înaintea*). Omonimia morfologică este foarte importantă în clasificarea flexionară (vezi FLEXIUNE) a substantivului*, adjectivului* și verbului*, care se face ținând seama și de omonimele comune, distincte sau specifice. **C.** Omonime *sintactice* sunt propozițiile, sau grupurile sintactice care au aceeași componență și organizare sintactică, dar care se deosebesc ca semnificație. Vezi OMONIMIE (SINTACTICĂ).

A.B.V.

OMONIMIE

Relație dintre două sau mai multe cuvinte, morfeme* și construcții care au aceeași formă (vezi OMOFONIE și OMOGRAFIE) și sensuri diferite. Omonimia este în general *lexicală* și, în limba română, este bine reprezentată (vezi OMONIM). Mai există însă și omonimie *gramaticală; el cântă / ei cântă, unei case / niște case* (vezi FLEXIUNE). • Omonimia în limba română, dar și în alte limbi este datorată mai multor cauze: a) Convergența fonetică a două cuvinte distincte ca sens, de origini diferite: *car*$_1$*-e* „căruță" (< lat.

carrus) și *car*$_2$*-i* („vierme care roade lemnul"); *lin*$_1$ „ușor" (< lat. *lenis*) și *lin*$_2$ („nume de pește" din v. sl.). b) Divergența semantică a sensurilor unui cuvânt polisemantic (vezi POLISEMIE), provocată de cauze diferite pentru cuvinte cu aceeași origine: *calcul*$_1$ „pietricică formată în mod accidental în anumite organe ale oamenilor, animalelor" și *calcul*$_2$ „socoteală", neologisme latino-romanice (în lat., *calculus* însemna atât „pietricică", cât și „socoteală", socotelile făcându-se, la început, cu pietricele), *fistichiu* „verde bătând în galben, de culoarea fisticului" dezvoltă un alt sens cu care și-a rupt azi legătura „ciudat, nepotrivit" (la un moment dat, această culoare însemna și „fără gust, nepotrivit"); primul omonim s-a pierdut între timp. c) Derivarea realizează omonime diverse în română: *fierărie*$_1$ „lucruri de fier" (*fier* + sufixul colectiv* *-ărie*) și *fierărie*$_2$ „prăvălia în care se vinde fier" (*fierar* + sufixul nume de loc *-ie*). • Limba română (și alte limbi) apelează la mai multe mijloace pentru a rezolva relația de omonimie, considerată de mulți lingviști drept coliziune: a) mijloace formale, cum ar fi accentul (*móbilă/mobílă; cópii/copíi*), derivarea (*porumb/porumbel*), diferențieri morfologice (*batist/batistă, cartel/cartelă; bandă/bande/benzi, dată/date/dăți; doamne/domnule; a îndura/a se îndura; a uita/ a se uita; acord/acordez; absolv/absolvesc;* b) diferențierea prin determinări lexico-sintactice sau contextuale: *lună*$_1$ *de zile / lună*$_2$ *de pe cer; cer*$_1$ *senin / cer*$_2$ *o carte* ș.a. Procedeul este curent și în diferențierea sensurilor aceluiași cuvânt (vezi POLISEMIE) • ~ **sintactică** Caracteristică a structurilor sintactice cu organizare și componență identice, dar cu posibilități diferite de interpretare semantică. Fiecare limbă are propriul inventar de omonimii sintactice. În română, de ex., se vorbește despre omonimia construcțiilor reflexive, a construcțiilor cu gerunziu și cu element predicativ suplimentar, a construcțiilor cu genitiv etc. Astfel, construcția *Ion și Gheorghe se laudă* poate fi interpretată activ sau reciproc, fie ca: „Ion se laudă pe sine și Gheorghe se laudă pe sine", fie ca: „Ion laudă pe Gheorghe și Gheorghe laudă pe Ion"; *Ion pleacă nemulțumit* este interpretabilă cauzal sau copulativ: „pleacă pentru că este nemulțumit" sau „pleacă și este nemulțumit". Construcția *chemarea profesorului* poate fi interpretată ca referindu-se la un agent „profesorul cheamă" sau la un pacient „profesorul este chemat" etc. • Există modele lingvistice care și-au propus în mod expres captarea fenomenului omonimiei și găsirea explicațiilor lui sintactice. Este cazul gramaticii generativ*-transformaționale (N. Chomsky, 1965), unde omonimia este atribuită în exclusivitate structurii de suprafață, ca rezultând din transformări*. Pentru sensurile diferite ale aceleiași organizări de suprafață sunt responsabile structurile de bază diferite, care, supuse unor transformări diferite, pot avea ca rezultat anomalii de suprafață de felul omonimiei sintactice. Astfel, sensului (1) din *chemarea profesorului* îi corespunde în bază *profesorul cheamă*, în timp ce sensului (2) îi corespunde *Cineva cheamă profesorul* (vezi și AMBIGUITATE; GRAMATICĂ$_8$; TRANSFORMARE).

A.B.V.; G.P.D.

ONOMASIOLOGIE

Disciplină și metodă care studiază denumirile date unui concept sau unor concepte înrudite într-o limbă dată sau în mai multe limbi date. Onomasiologia se opune semasiologiei* sau semanticii* sub aspectul punctului de plecare în analiza sensului cuvintelor (care este un obiectiv comun). • Onomasiologia a fost creată de lingviștii germani, contribuția cea mai importantă fiind adusă de Quadri. În această interpretare, onomasiologia are un caracter enciclopedic, eterogen, combinând cercetarea diacronică și cea sincronică, sintetizând cunoașterea istorică, socială și etnografică (de ex., tot ceea ce se poate spune despre numele de rudenie într-o cultură dată). • În lingvistica românească, premise ale onomasiologiei sunt constituite de studiile enciclopedice, ale lui B.P. Hasdeu în *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*, I-III, București, 1885-1893, unde fiecare cuvânt este reprezentat printr-o scurtă enciclopedie a cunoștințelor istorice, etnografice, folclorice și lingvistice. De asemenea, L. Șăineanu (1887) s-a ocupat de „tranziținea sensurilor" în cazul cuvintelor care aparțin aceluiași domeniu semantic. S. Pușcariu reprezintă și el o orientare onomasiologică, în măsura în care partea redactată de el la DLR face regulat asocieri semantice cu cuvântul-titlu. Același autor mai reprezintă onomasiologia românească prin hărțile lexicale ale unei noțiuni în diverse graiuri. Alte lucrări de onomasiologie

românească (vezi I. Coteanu-I. Dănăilă) prezintă termeni din variate domenii (părți ale corpului, denumiri ale unor organe interne, termeni păstorești, denumiri de îmbrăcăminte, termeni de înrudire ș.a.), grupați în jurul unei noțiuni, cu informații în ce privește originea și evoluția lor în diferite etape, manifestări în diferite stiluri ori variante ale românei funcționale sau regionale, motiv pentru care, în multe lucrări de onomasiologie, studiul se face pe baza ALR (vezi GEOGRAFIE LINGVISTICĂ). • Ca principiu obiectiv de segmentare a vocabularului, onomasiologia se combină cu metoda câmpurilor* pentru a delimita o clasă lexicală (paradigmă, mulțime) în interiorul căreia se pot analiza mai riguros relațiile de sens (vezi CÂMP; ANALIZĂ SEMICĂ).

A.B.V.

ONOMASTICĂ

Disciplină lingvistică al cărei obiect de studiu este originea, formarea și evoluția numelor proprii de persoană (vezi ANTROPONIM), studiu diferențiat de cel al altor nume proprii (cum ar fi cele ale numelor de locuri, mai puține la număr, vezi TOPONIMIE; PROPRIU). Numele proprii de persoană pot să fie: 1) *Nume de botez* sau nume individuale (prenume) cu semnificație creștină prin instituția botezului, fără ca numele în sine să fie motivat într-un fel anume de cei care își botează copiii: *Ion, Maria, Gheorghe.* Numele de botez sunt practic nelimitate și supuse modei. • S-a admis că avem nume moștenite direct din latină, dar cu totul izolat: *Sânziene* (din lat. *sanctus dies Johannis*, „sfânta zi a lui Ion"). Unele nume latinești ca *Traian, Enea, Veturia* au fost preferate în anumite regiuni ale țării și în anumite perioade. • Multe nume de botez circulă la noi în forma slavonă: *Mihail, Niculai.* Au intrat și nume de persoană n. gr.: *Stamate, Vanghele, Crina, Trandafir.* • Româna și-a îmbogățit fondul de nume de botez preluând nume comune: a) nume de plante: *Brândușa, Bujor, Crenguța, Mugur, Viorica, Viorel;* b) nume de animale: *Mioara, Păun, Puiu, Puica* și alte nume comune: *Doina, Doru, Luminița, Nora, Norocel.* • Româna a preluat și nume occidentale: *Ernest, Richard, Robert, Oliver, Denisa,* unele chiar în forme neromânești: *Jorj, Jean, Janeta.* 2) *Numele de familie* sunt condiționate de anumite epoci istorice. Numele de familie românești s-au instituționalizat relativ târziu și constituie o clasă relativ închisă (față de numele de botez), pentru că achizițiile și pierderile sunt nesemnificative. La început se foloseau numele de botez, apoi indicându-se numele tatălui sau al soțului, în construcții de tipul: *Ion al lui Gheorghe, Niculaie al Saftei* s-a ajuns să se formeze nume de familie de tipul: *Toma al lui Moș* (care a devenit *Toma Alimoș*) sau *Aioanei, Amăruței* (numele de la feminine fiind mai răspândite). Majoritatea s-au fixat în forma de nominativ singular (*Ionescu, Popescu*), mai rar în forme de plural (*Ioneștii* sau *alde Ion*) și de genitiv (*Acatrinii*). Numele de familie românești s-au format în diferite feluri: • Majoritatea se formează cu sufixe specializate *-escu, -eanu,* adăugate la diferite baze* (nume de botez: *Ionescu;* nume de locuri: *Moldoveanu, Olteanu, Ploieșteanu;* cuvinte de origine străină la care se adaugă -iu: *Cadariu* (magh. *kadar* „butnar"), *Cheresteșiu* (magh. *kereszetes* „cruciat"), *Naghiu* (magh. *nagy* „mare"): • Mai puțin numeroase sunt compusele*: *Dobrescu-Argeș, Rădulescu-Motru, Ionescu-Sisești* sau *Barbălată* ș.a. Numele de familie se transmit din tată în fiu. Mai complicat se prezintă în România numele de familie al femeilor care până la căsătorie au numele tatălui și apoi îl schimbă, în majoritatea cazurilor, cu cel al soțului, pentru a asigura unitatea de nume a familiei, mai ales în raport cu copiii; își păstrează neschimbat numele sau și-l adaugă (neoficial) pe al soțului persoane feminine bine cunoscute (artiste, sportive, personalități – *Irina Răchiteanu Șirianu*). Sunt țări (Franța, Anglia, Ungaria) în care femeia căsătorită preia întreg numele soțului: *Madame Georges Durand*, chiar dacă o cheamă *Marie.* Numele proprii de persoană de sub (1), (2) au o ordine prestabilită în anumite limbi. Limbile moderne, printre care și româna, pun înainte numele de botez (1), ceea ce justifică denumirea de *prenume*, spre deosebire de chineză sau maghiară. În mod oficial, în acte (care induc la o ordine alfabetică), numele de familie (2) stau pe locul întâi.

A.B.V.

ONOMATOPEE

Unitate lexicală (cuvânt sau locuțiune) creată prin imitarea unui zgomot din natură, uneori apropiată de interjecție* (termenul desemnează,

în greacă, o „creație de nume, de cuvinte"). Percepția acustică este în general asemănătoare, dar nu identică; astfel, în diferite limbi, aceeași onomatopee poate avea realizări sonore ușor diferite: rom. *cucurigu*, fr. *cocorico*, it. *chicchirichi*, engl. *cock-a-doodle-doo*. • În funcție de natura referentului, onomatopeele din limba română se disting în: 1) imitații de sunete sau zgomote din lumea organică, reproducând: a) zgomote naturale produse de contactul dintre diferite obiecte (*pac!*, *poc!*, *buf!*, *pleosc!*, *zbârr!*) și b) zgomote artificiale ale unor instrumente sau produse umane (*balang-balang!*, *ding-dang!*, *tic-tac!*); 2) reproduceri ale sunetelor emise de viețăți: a) mamifere (*ham-ham!*, *miau!*, *miorlau!*, *muu!*); b) păsări (*cotcodac!*, *cucurigu!*, *cucu!*); c) alte vietăți (*o(r)ac-o(r)ac!*, *bzz!zzz!*). • Onomatopeele se încadrează în mod obligatoriu în sistemul fonologic al limbii date, în sensul că ele recurg la fonemele limbii respective, chiar dacă realizează combinații de sunete cu distribuții limitate: *brr!*, *hm!*, *ptru!*, *ții!*, *zvrr!* etc. O dată create într-o limbă anumită, onomatopeele pot deveni elementul de bază pentru formarea de noi cuvinte aparținând diferitelor părți de vorbire (verb: fr. *cocoriquer*, rom. *zbârnâi;* substantiv: *tic-tac*(*ul*), *cloncănit*(*ul*) etc.); uneori, se creează în limbă ample serii derivate, pornindu-se de la onomatopee: engl. *splash, to splash, splasher, splashy, splashily, splashliness;* rom. *zvâc, zvâcni, zvâcneală, zvâcnet, zvâcnitură*. În această situație, fiecare limbă poate dezvolta anumite tendințe fonetice interne pentru amplificarea corpului fonetic al onomatopeelor; în română, de ex., se poate distinge un fenomen de nazalizare* – rotacizare*; *țț!* devine prin nazalizare *țânțar, bz-bz* devine *bărzăun* etc. (S. Pușcariu). • Ipoteza originii onomatopeice a limbajului uman – ipoteză care a cunoscut o oarecare răspândire în sec. al XIX-lea (cf. H. Schuchard) – a căzut în desuetudine mai ales după formularea teoriei arbitrarului* semnului lingvistic de către F. de Saussure (vezi SEMN), crearea de cuvinte noi prin onomatopee rămâne o sursă marginală pentru istoria vocabularului. • În limba română se pot identifica câteva procedee mai frecvente în urma cărora s-au produs onomatopee: a) cuvinte – „ecou", create prin repetarea acelorași sunete ale limbajului infantil: *ta-ta, ma-ma, pa-pa, pi-pi* etc.; b) cuvinte propriu-zis imitative; în acest caz, repetiția în aceeași formă (*bâl-bâj, gulu-gulu*) sau în forme rimate (*tranca-fleanca, fâța-mâța, gâra-mâra*) este adesea prezentă. • Unele onomatopee (*scârț!, ptiu!*) se folosesc cu valoare interjecțională (vezi INTERJECȚIE).

C.C.

OPACITATE

1. În morfologie se vorbește despre *opacitatea cazurilor*, constând în ambiguitatea formelor cazuale, determinată atât de sincretismele* cazuale, cât și de valorile multiple ale fiecărui caz (vezi CAZ$_1$). **2.** În sintaxă, opacitatea caracterizează structurile sintactice obținute prin deplasarea* de constituenți și amalgamarea* grupurilor, în cazul în care noua organizare ajunge atât de depărtată de structura de origine, încât refacerea mentală a structurii inițiale este dificil sau chiar imposibil de făcut. Ca efect al opacizării, în planul interpretării se propun blocurile sintactice neanalizabile, de tipul *predicatului compus* (vezi COMPUS$_3$), iar în planul uzului lingvistic, apar falsele acorduri, vorbitorul simțind nevoia să motiveze sintactic noile structuri (vezi, pentru română, acordul verbelor impersonale: *trebuiam să plec, păream nevinovat, eram să cad, m-am întâmplat acolo* sau acordul adverbului și al copulativului din construcții impersonale: *cărțile sunt grele de citit*). **3.** Termen utilizat în analiza discursului* pentru a desemna, din punctul de vedere al receptorului*, o trăsătură specifică discursului marcat, în grade diverse, de subiectivitatea emițătorului*. Opacitatea este maximă în cazul poeziei lirice. Lectura acesteia implică transpunerea cititorului în postura de subiect al enunțării*, în condițiile în care enunțurile* sunt puternic modalizate din perspectiva altei individualități (cea a autorului); ambiguitatea discursului este foarte ridicată. Opacitatea se definește în opoziție cu transparența*.

G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).

OPERATOR

1. Termen aparținând limbajului logicii formale, unde circulă cu mai multe accepții: a) sinonim perfect al lui *conector/conectiv*, vorbindu-se, în această accepție, despre *operator de conjuncție, operator de disjuncție, operator de implicație, operator de echivalență, operator de negație;* b) parțial sinonim cu *conector/conectiv*, utilizat pentru a desemna conectorul monadic de negație și a-l distinge de ceilalți conectori diadici (vezi

CONECTOR$_1$); c) utilizat în legătură cu sistemul de modalitate*, unde se vorbește despre doi *operatori modali: de necesitate* (simbolizat ca „□") și *de posibilitate* (simbolizat ca „◇"), precum și despre expresiile modalizate □α, ◇α, care se citesc „α este necesar", respectiv „α este posibil"; d) utilizat pentru echivalentul logic al cuvintelor indiciale, deictice*, așa-numitul *operator pragmatic*. • Prin extensiune, termenul *operator* s-a folosit și pentru limbajele naturale, unde desemnează corespondentele lingvistice ale operatorilor logici. Curent se folosește pentru corespondentele lingvistice ale operatorilor modali, indicând totalitatea cuvintelor și a construcțiilor care introduc semnificațiile de modalitate; devine sinonim cu *modalizator**. 2. În terminologia lui Z. Harris, preluată de M. Gross (1975) și de alți cercetători francezi, au calitatea de operatori verbele și adjectivele care primesc argumente* pentru a forma structurile sintactice ale unei limbi. Operatorii pot fi: *elementari*, termen atribuit predicatelor cu argumente simple (cu un argument, cu două sau trei) pentru a forma o frază simplă (vezi, de ex., *dormir* și *être vieux*, verb-operator, respectiv adjectiv-operator, fiecare cu câte un argument, și *manger*, *être près de*, verb-operator, respectiv adjectiv-operator, fiecare cu câte două argumente); *nonelementari*, termen atribuit argumentelor propoziționale sau realizate prin infinitiv pentru a forma o frază complexă (vezi, de ex., verbul-operator *décider*, care primește un argument propozițional sau un infinitiv: *J'ai décidé que nous partirons demain / ~ d'y aller*). În această accepție, *operator* corespunde lui *predicat* logic*.

G.P.D.

OPOZIȚIE

Diferență cu funcție distinctivă între unitățile aparținând unui anumit nivel al structurii unei limbi. Teoria opozițiilor reprezintă cea mai imprtantă contribuție a Școlii de la Praga la dezvoltarea structuralismului* lingvistic. A fost creată pentru domeniul fonologiei și aplicată cu precădere în acest domeniu, dar nu lipsesc nici aplicații ale acestei teorii în morfologie sau în semantică. Termenul *opoziție* desemnează diferențe cu funcționare paradigmatică* (diferențe între unități care pot apărea în același context), pentru diferențele cu funcționare sintagmatică* fiind utilizat termenul *contrast*. • Tipologia opozițiilor, propusă de Școala de la Praga și ilustrată cu exemple din domeniul fonologiei, este următoarea: a) după baza de comparație a unităților (dată de trăsăturile comune), se disting opoziții *bilaterale* (unitățile diferă printr-o singură trăsătură, celelalte fiind comune) și *multilaterale* (unitățile diferă prin mai multe trăsături). De ex., opoziția /f/ ~ /v/ vs. /f/ ~ /p/; b) după rolul în sistem, se disting opoziții *proporționale* (identificabile pentru mai multe perechi caracterizate prin aceeași diferență) și *izolate* (prezente în cazul unei singure perechi). De ex., opoziția de sonoritate*, care grupează în perechi majoritatea consoanelor (/p/ ~ /b/, /t/ ~ /d/, /f/ ~ /v/ etc.) vs. opoziția dintre sonatele /r/ și /l/; c) după relația dintre termeni, se disting opoziții *privative* (un termen posedă o trăsătură, absentă în cazul celuilalt; primul tip de termen este marcat*, celălalt – nemarcat; vezi și BINAR), *graduale* (termenii opoziției sunt ordonați pe o scală, în funcție de gradul în care posedă trăsătura considerată) și *echipolente* (termenii sunt logic echivalenți, necontrastând nici printr-o trăsătură binară, nici prin gradul în care posedă o trăsătură). De ex., opoziția de sonoritate dintre /f/ ~ /v/ vs. opoziția de apertură* dintre /a/ ~ /ă/ ~ /î/ și, respectiv, opoziția dintre /b/ și /g/; d) după amploarea distribuției și după persistența funcției distinctive, se disting opoziții *constante* (opoziția se manifestă în toate contextele în care sunt ocurente unitățile considerate) și *neutralizabile* (opoziția se suprimă în anumite contexte). Vezi NEUTRALIZARE.

L.I.R.

OPOZIȚIONAL,-Ă

1. Complement circumstanțial ~ În sintaxa propoziției în limba română, printre complementele circumstanțiale a fost delimitat, în ultimul timp, complementul opozițional; caracterizat mai ales la nivel semantic, acesta desemnează un obiect sau o situație care se opune celor exprimate prin altă parte de propoziție: subiect, predicat, atribut (rar) sau complement (Mioara Avram). Se exprimă prin substantive sau substitute ale acestora: **În loc de cărți**, *mi-a adus caiete;* **În locul lui**, *ai venit tu;* **În loc de cinci** (*lei*), *mi-a dat trei*; prin infinitiv: **În loc de a învăța**, *se distrează*; prin adjectiv: *O văd disperată*, **în loc de voioasă**. Construcția complementului opozițional este, în comparație cu alte

complemente, limitată la o structură fundamentală, realizată cu locuțiunea prepozițională: *în loc de* (sau *în locul...*). Alte tipuri, mai puțin răspândite, interpretabile ca false finale (*A câștigat la început* **pentru a pierde** *la sfârșit*) sau false modale (*A încercat* **fără a reuși**), alături de o serie de construcții – semantic echivalente (*Au venit alții,* **iar el nu**) – sunt elemente ce pun în evidență insuficiența mărcilor ce pot să individualizeze clasa complementului opozițional. **2. Propoziție subordonată circumstanțială** ~ În sintaxa frazei, conform principiului aproape general în limba română al corespondenței* dintre părțile de propoziție și propozițiile subordnate, s-a identificat propoziția circumstanțială opozițională. Ea îndeplinește funcția de complement circumstanțial opozițional al regentei; din punct de vedere semantic, ea relevă o alternativă a regentei: **În loc să vină,** *pleacă*. Elementele introductive sunt reduse la un singur tip: locuțiunea conjuncțională *în loc să* cu variantele sale pronominală sau adverbială: *în loc de cine, în loc de cât*, utilizate mult mai rar. Alte tipuri subsumate circumstanțialelor opoziționale sunt stabilite numai pe criterii semantice și reprezintă false modale, false condiționale, false temporale, false locale, ce recurg la elemente de relație specifice acestor tipuri de circumstanțiale: *În alți ani rezultatele au fost slabe,* **în timp ce anul acesta au fost bune.**

C.C.

OPTATIV

Semnificație modală* indicând că acțiunea sau starea este dorită de autorul ei sau de persoana afectată de stare (ex. **Aș citi** *un roman bun; Mi-***ar plăcea** *să câștig*). Sin. cu *deziderativ**. • Se realizează diferit de la o limbă la alta, fie prin forme specializate ale categoriei gramaticale de mod* (vezi MOD_{III}) (este cazul limbii grecești vechi, unde exista un mod verbal optativ), fie prin forme modale nespecializate (în latină, de ex., se exprima prin formele modului conjunctiv*, iar în limbile romanice, care și-au creat o formă modală de condițional*, se exprimă prin acesta), fie lexical, prin utilizarea unor verbe și perifraze verbale introducând lexical semnificația optativă (rom. *doresc să, am dorința să;* fr. *souhaiter* + inf., *désirer* + inf.). Vezi și CONDIȚIONAL; MOD_{III}.

G.P.D.

ORAL,-Ă

1. Canal ~ Canal* care implică stabilirea și menținerea comunicării între emițător* și receptor* prin intermediul vorbirii. **2. Cod** ~ Cod* care folosește pentru transmiterea mesajelor* semnalele acustice dintr-o limbă, combinate conform unor reguli specifice, pentru a forma unități semnificative, la diverse niveluri structurale. Codul oral se caracterizează, în general, prin permeabilitate față de varietățile* teritoriale și sociale ale unei limbi. **3. Comunicare** ~ Comunicare* realizată prin intermediul canalului oral. Folosirea acestui canal are consecințe asupra modului în care funcționează toți ceilalți factori ai comunicării. Pentru comunicarea orală este specifică reversibilitatea rolurilor de emițător și receptor, deci biunivocitatea relației dintre participanți, deși există și situații, caracterizate printr-o relație univocă (presa vorbită, conferințe, discursuri, expuneri). De obicei, se manifestă o mare libertate în alegerea variantei de cod utilizate, structura mesajului este retușabilă, iar sensurile sunt negociabile între parteneri. Comunicarea orală se definește prin următoarele trăsături: prezența masivă a tiparelor mnemotehnice la toate nivelurile structurii lingvistice, inclusiv la cel al organizării discursive; constituirea structurilor discursive mai ales prin adăugare și mai puțin prin subordonare, pentru că determinarea sensului nu este dependentă numai de gramatică, ci de ansamblul datelor situației* comunicative; gradul ridicat de redundanță* a structurilor discursive, pentru că discursul oral se caracterizează prin linearitate temporală; natura esențial situațională a comunicării, care determină un egocentrism explicit al discursului; caracterul emfatic și participativ al comunicării, care determină bogăția mărcilor „emoționale" în discurs; caracterul mixt al mijloacelor de expresie: verbale, non-verbale, paralingvistice*, tăcere* etc (vezi MIXT/,-Ă (SINTAXĂ)). Normele comunicării orale nu pot fi determinate prin raportare la cele ale comunicării scrise, așa cum se procedează în mod curent; comunicarea orală își are propriile sale norme, determinate de structura particulară a contextului situațional care o definește: coprezența, cel puțin temporală, a participanților, concomitența emiterii și a receptării etc. **4. Stil** ~ Caracteristică a stilului unor autori sau creații literare, rezultată din utilizarea unor forme și procedee specifice limbii vorbite. Vezi și ORALITATE. Stilul oral oferă posibilitatea unei reprezentări acustice

a discursului, opunându-se stilului *scriptic*, care implică o percepție vizuală (textul nu poate fi urmărit prin „audiție", ci numai prin lectură). Valorificând însușirile limbii vii, curente, stilul oral produce impresia de spontaneitate, pe când cel scriptic, presupunând un mod sofisticat de expresie (inclusiv prezența unor creații *ad-hoc*), pare uneori artificios. Vezi și SCRIS. **5. Sunet ~** Sunet produs prin ridicarea vălului palatului, care închide accesul curentului fonator* spre cavitatea nazală; în felul acesta, în timpul fonației*, aerul este dirijat *exclusiv* spre cavitatea bucală. Sunetele orale se opun celor nazale*. În română, opoziția oral/nazal nu are funcție distinctivă în sistemul vocalic, ca în franceză, de ex.; în seria sonantelor*, această opoziție distinge consoanele /l, r/ de /m, n/. **6. Timbru ~** Trăsătură articulatorie* a sunetelor, determinată de funcționarea ca rezonator a cavității bucale. Opus timbrului nazal. Sunetele orale se caracterizează prin prezența timbrului oral.

L.I.R.

ORALITATE
Caracteristică a stilului* unor scriitori, determinată de utilizarea unor forme și procedee specifice limbii vorbite. Vezi și $ORAL_4$. Rezultat al intenției autorului de a potența impresia de autenticitate a discursului* artistic și de a-și individualiza personajele, oralitatea literară presupune selecția și „stilizarea" elementelor de limbă vorbită, deci o evaluare, dozare și prelucrare a acestora. Mărcile lingvistice ale oralității sunt, de obicei, reprezentate de: forme fonetice, gramaticale, lexicale cu caracter popular – uneori chiar regional – și/sau familiar; preponderența raporturilor de coordonare* și a conectorilor* sintactici polifuncționali; frecvența structurilor eliptice (vezi ELIPSĂ) și/sau repetitive (repetiții* propriu-zise, reluări, reformulări); prezența unor structuri anacolutice (vezi ANACOLUT); frecvența elementelor deictice* – inclusiv a vocativelor -, precum și a unor mijloace tipice de exprimare a afectivității: interjecții, exclamații etc.; locuțiuni și expresii populare, forme argotice etc. Trăsăturile extralingvistice* și paralingvistice* care definesc discursul oral: tonul, debitul, ezitările, pauzele etc., sunt sugerate prin apelul la o diversitate de semne grafice (adesea combinate: semnul întrebării și al exclamației, semnul întrebării și puncte de suspensie etc.). În proză, îndeosebi în cea modernă, oralitatea prezintă aspecte specifice în pasajele dialogale și în cele narative propriu-zise. În dialog* (ca și în textele dramatie), se face apel nu numai la forme și procedee de felul celor menționate, ci și la tipurile curente de structuri și strategii* conversaționale (vezi CONVERSAȚIE); în narațiune, intervine diversitatea procedeelor stilului indirect liber (vezi $STIL_{III}$) sau a formelor de implicare a cititorului în relatare. În poezie, dar și în anumite tipuri de proză (basmul cult, de ex.), alături de mijloacele care își au sursa în comunicarea orală curentă, definitorii pentru ceea ce s-ar putea numi oralitate *primară*, este posibilă folosirea unor structuri și procedee preluate din literatura populară orală, care definesc o oralitate *secundară* (bazată pe preluarea rezultatelor unei prelucrări estetice anterioare a limbii vorbite).

L.I.R.

ORATORIC (STIL ~)
Variantă a stilului înalt, în general neadmisă ca unitate independentă printre stilurile funcționale ale limbii literare; vezi $STIL_{II}$.

M.M.

ORDIN
1. Semnificație modală caracterizând construcțiile în care vorbitorul transmite interlocutorului o comandă, o dispoziție. Este conținută în semantica anumitor forme verbale ale categoriei de mod* (a modului imperativ*, dar și a altor moduri, de ex., a conjunctivului*: **plecați** *imediat!*, **să plecăm** *imediat!*), precum și în semantica internă a anumitor verbe și locuțiuni verbale: *a comanda, a ordona, a da ordin, a obliga* etc., care, utilizate la pers. I, servesc ele însele la realizarea actului* comenzii (*îți ordon să...*) (vezi și IMPERATIV; MOD_{III}; PERFORMATIV). **2.** Tip de act ilocuționar* din clasa directivelor. Performarea sa implică, drept condiție preliminară, superioritatea emițătorului* în raport cu receptorul*.

G.P.D. (1); L.I.R. (2).

ORDINAL (NUMERAL ~)
Una dintre cele două subclase fundamentale ale numeralului*, cu ajutorul căreia se exprimă, prin numărare, ordinea obiectelor în spațiu, în timp etc. Numeralele ordinale se subîmpart în: **1. ~ propriu-zis**: *întâi, al doilea, al treilea...* al *n*-lea. Formație complexă, numeralul ordinal propriu-zis este alcătuit din articolul posesiv *al* + numeralul cardinal + articolul hotărât enclitic *-le* + particula

deictică *-a*. Variațiile de gen se realizează cu ajutorul formelor corespunzătoare de masculin și feminin sg. ale articolului posesiv și prin suprimarea (în cazul femininului) a articolului enclitic *-le: al douăzecilea, a douăzecea.* Numeralul ordinal propriu-zis este adesea însoțit în limba standard de articolul adjectival/demonstrativ, proprietate combinatorie care îi facilitează (uneori și prin ocurența prepozițiilor) flexiunea cazuală: *cartea* **celui de al doilea**; *dau* **celui de al doilea.** Din punct de vedere sintactic, numeralul ordinal propriu-zis se comportă fie substantival, fie adjectival: **Cel de al doilea** *a venit;* **Cel de al doilea** *copil a venit.* **2. ~ adverbial (de repetare)** Exprimă prin intermediul unei cifre exacte repetabilitatea acțiunii: *a venit* **a doua oară.** Numeralul ordinal adverbial se construiește uneori cu prepozițiile: *de* și *pentru: am cântat* **de** *prima oară, am cântat* **pentru** *prima oară.*

C.C.

ORDINE

1. ~ a cuvintelor Termen utilizat pentru a da indicații asupra așezării cuvintelor în lanțul* vorbirii, făcându-se deosebirea între *ordinea lineară*, adică așezarea în raport cu vecinătățile, și *ordinea structurală* (*ierarhică*), adică așezarea cuvintelor în cadrul ierarhiilor (al relațiilor sintactice) din lanț (vezi și LANȚ; LINEARITATE; POZIȚIE). Sinonim cu *topică*, ultimul fiind termenul preferat în lingvistica românească (vezi TOPICĂ). **2. ~ narativă.** Vezi NARATIV$_2$.

G.P.D.

ORDONARE

Caracterizează modelele formale*, indicând constrângeri* asupra ordinii de aplicare a regulilor, cu scopul obținerii unor construcții bine-formate. Are rolul de filtru*, eliminând o parte dintre structurile rău-formate (vezi și BLOCARE). De ex., în gramatica generativ*-transformațională a limbii române, a fost introdusă următoarea indicație de ordonare a regulilor de transformare*: nominalizarea*, pentru construcțiile tranzitive, se aplică numai *după* aplicarea *altei transformări*, fie a pasivizării*, fie a unei transformări de nedefinire (ștergere*) a subiectului și/sau a obiectului. În absența acestei constrângeri de ordonare, s-ar produce construcții rău-formate de tipul: **citirea elevului a cărții.* Vezi și BLOCARE; CONSTRÂNGERE$_2$.

G.P.D.

ORNANT (EPITET ~)

Vezi EPITET.

ORONIM

Nume de munți, parte importantă a toponimiei*. Din motive extralingvistice (proeminența, importanța geografică și socială), oronimele sunt foarte vechi, stabile și cu o etimologie greu de determinat (vezi TOPONIM). Oronime tracodacice sunt rom. *Carpați* și, probabil, *Bucegi, Parâng* ș.a. Oronimele slave sunt în număr mic: *Glava* < sl. *glava* „cap". • Multe oronime cuprind epitete* arătând culoarea, forma, aspectul exterior: rom. *Piscu-Nalt, Piatra-Arsă, Retezat;* altele reprezintă metafore antropomorfe: *Omul, Babele*. Numeroase oronime românești se bazează pe antroponime*: *Negoiu, Moldoveanu.*

A.B.V.

ORTOEPIE

1. Sistem de norme referitoare la pronunțarea* literară a unei limbi; accepția etimologică este „pronunțare corectă". Normele au caracter oficial, se elaborează, se impun și se aplică prin convenție explicită, fiind consemnate și explicate în lucrări științifice speciale (îndreptare, dicționare etc.). În limba română contemporană, normele ortoepice concordă parțial cu normele ortografice (vezi ORTOGRAFIE); sunt mai puțin ferme decât acestea, în anumite situații fiind admise variante de pronunțare (dialectale, socioculturale etc.). Contribuie la realizarea și la menținerea unității lingvistice. **2.** Disciplină lingvistică având ca domeniu ortoepia. (vezi 1).

C.S.

ORTOFONIE

Pronunțare* corectă fiziologic. Se opune articulării cu deficiențe (bâlbâială, graseire etc.).

C.S.

ORTOGRAFIC (SEMN ~)

Semn grafic auxiliar al ortografiei*. În scrierea* limbii române actuale se utilizează ca semne ortografice: apostroful*, bara oblică*, cratima*, linia de pauză*, pauza albă* și punctul*.

C.S.

ORTOGRAFIE

1. Sistem de norme referitoare la scrierea* unei limbi literare; accepția etimologică este „scriere

corectă". Normele preexistă uzului scris, au caracter oficial, se elaborează, se impun și se aplică prin convenție explicită, fiind consemnate și explicate în lucrări științifice speciale (îndreptare, dicționare etc.); corespund parțial normelor ortoepice (vezi ORTOEPIE); sunt prescriptive în mod categoric (cele mai multe reguli sunt obligatorii). Contribuie la realizarea și la menținerea unității lingvistice. • În ortografia limbii române se utilizează un inventar de elemente grafice – litere* (vezi și ALFABET), semne ortografice* – și reguli de redare grafică a cuvintelor sau a grupurilor de cuvinte care se rostesc fără pauză (*nu-i*). Ortografia românească actuală se bazează pe câteva principii (criterii de scriere): principiul *fonetic*, fundamental (fiecare literă notează un sunet-tip distinct, forma scrisă a cuvintelor redă pronunțarea lor literară: *pom* [pom]; principiul *silabic* (literele *c, g* au valori fonetice diferite în contexte grafice diferite, vezi DIACRITIC$_1$); principiul *etimologic* sau *tradițional-istoric* (norma de scriere a anumitor cuvinte menține parțial sau integral, prin tradiție, grafia lor originară, etimologică: *e-* [je] în *eu,el, ea, ei, ele,ești, este, e, eram, erai, era, erați, erau* – cuvinte vechi din fondul latinesc moștenit -; neologismul *quasar* < engl., fr. *quasar*); principiul *morfologic* (în scriere se ține seama de structura internă și de caracteristicile flexionare ale cuvintelor: după *ch, gh* se scrie *ea* când există forme alternante cu *e* în flexiune și/sau în derivate – *cheag/închega, gheață/ghete, ghețuță* – și se scrie *ia* când nu există forme alternante – *chiar, ghiaur*); principiul *sintactic* (cuvintele se delimitează în scris conform statutului lexico-gramatical și sensului exprimat: *niciodată / nici odată / nici o dată*); principiul *simbolic* (unele cuvinte au grafie dublă – cu inițială majusculă*/minusculă* – după cum se utilizează ca nume proprii, respectiv comune și/sau primesc în context o valoare specială, diferită de cea curentă: *Poartă, Poarta otomană* „reședința, curtea sultanului sau a unui pașă; Imperiul otoman" vs. *poartă* în celelalte situații). Despărțirea cuvintelor la capăt de rând se face după reguli fonetice (de despărțire în silabe: *i-nel*) și/sau morfologice (avându-se în vedere elementele constitutive: *in-egal*, nu *i-negal*). • Cele mai vechi texte păstrate care conțin reguli de scriere a limbii române cu litere chirilice și latine datează de la sfârșitul sec. 18. După adoptarea oficială a alfabetului latin (1860, 1862), scrierea s-a caracterizat prin lipsă de unitate și prin preponderența criteriului etimologic. Prima ortografie oficială, generală și obligatorie a fost votată de Academia Română în 1881. Modificările ulterioare (1904, 1932, 1953) au simplificat treptat scrierea pe baza principiului fonetic. În 1965 s-a stabilit utilizarea literei *â* pentru cuvintele din familia numelui etnic *român* (marcându-se grafic originea în lat. *romanus*), iar în 1993 s-a decis revenirea la grafia tradițională cu *â* în interiorul cuvintelor și cu *u* în formele *sunt* (*suntem, sunteți*). **2.** Disciplină lingvistică având ca domeniu ortografia (vezi 1).

C.S.

OSCILOGRAF

Aparat care permite studiul variațiilor de presiune ale vibrațiilor acustice în funcție de timp și de intensitate. Oscilografele au cunoscut continuu o evoluție tehnică. Primele dispozitive transformau variațiile de presiune în vibrații mecanice (oscilograful lui P.J. Rousselot, 1880). Ulterior, aparatele de acest fel au transformat variațiile de presiune ale aerului, captate de microfon, în variații de tensiune electrică. Recent, oscilografele catodice se bazează pe variații luminoase în ritmul variațiilor semnalului electric, captate cu ajutorul unei camere de luat vederi.

C.C.

OSCILOGRAMĂ

Reprezentare grafică, realizată cu ajutorul aparatului numit oscilograf, a variațiilor de intensitate a mesajului vocal; oscilograma permite să se determine cu precizie structura unui sunet emis.

C.C.

OSTENSIV,-Ă (DEFINIȚIE ~)

Modalitate de a reda sensul unui cuvânt indicând fie cu mâna, fie în alt fel referentul* cuvântului respectiv: (*aceasta este* o **vacă** / o **masă**).

A.B.V.

OXIMORON

Figură* sintactico-semantică realizată ca asociere între doi termeni cu sensuri (aparent) opuse ori incompatibile; formă particulară a antitezei*. În sensul său restrâns, oximoronul este interpretat ca relație sintactică (determinare, coordonare) a două antonime* (O. Ducrot-Tz. Todorov); într-o

încadrare comparativă lărgită, el poate fi considerat variantă (sintagmatică) a antitezei (frastice/extrafrastice): *Cette* **obscure clarté** *qui tombe des étoiles* – „această **întunecată luminozitate** care cade din stele" (Corneille). • Cele mai simple forme de oximoron se realizează prin coordonare sau prin determinare. Pot fi coordonate ori cel puțin introduse în același context antonime* propriu-zise, dar și termeni incompatibili/încoordonabili dintr-un punct oarecare de vedere: *ornamente* **frumoase și slute**; *eu sunt* **mortul**, *eu* **groparii**: *Ascultă-n noaptea* **de safir și lut**; *Așa e* **jocul, începe cu moarte** (Arghezi). În raportul sintactic de determinare, oximoronul apare fie datorită contrastului dintre determinat și determinant (**muta șoaptă** – Heliade; **bulgări fluizi, moarte vie** – Eminescu), fie unei opoziții semantice existente între două determinări ale aceluiași determinat (*suferință, tu,* **dureros de dulce**; **ucigătoare** *visuri* **de plăcere** – Eminescu; *o undă...* **tot mai lămurit nedeslușită** – Arghezi). Aceste variante epuizează clasele oximoronului identificabile dintr-o perspectivă restrânsă. • În poezia modernă, opoziția constituită de oximoron tinde să se extindă și asupra altor asocieri, care depășesc simpla alăturare de antonime. Contraste de natură diversă se pot astfel identifica și subsuma oximoronului în sens lărgit: a) asocierea între termeni **concreți și abstracți**: *și ți-am golit de oaspeți* / **viața, pragul, tinda**; *s-auzi* **în ce tăcere,** / **cu zumzete de roi,** / **frumusețea și cu moartea** / *lucrează peste noi* (Blaga); b) asocierea între **afirmație și negație**, într-o expresie paradoxală: **Ocări frenetici sunt o desmierdare** / **Și desmierdarea deveni insultă** (Eminescu); vezi și PARADOX; c) epitetul* **impropriu** (vezi EPITET): **alb auz** (Barbu); **lapte albastru** (Blaga); d) **sinestezia*** (asociere de tip contrastiv între termeni care numesc aspecte senzoriale diferite): *C-***auzu-***mi* **n-o să-l mai întuneci** / *Cu-a gurii* **dulci** *suflări* **fierbinți** (Eminescu); e) polarizarea, în context, spre două **câmpuri semantice opuse**: *pe* **trupu-i alb o bubă pământească**; *fii ca* **o apă pură** *în care se ascund* / **Nămolurile negre** *cu pietrele la fund* (Arghezi); f) asocierea de termeni aparținând la **registre lingvistice diferite** ca expresivitate* (de ex., un termen poetic și unul vulgar/argotic): [fluturii] **suave cârpe astrale** (Arghezi): • Funcția oximoronului este dublu interpretabilă, în sensuri diferite: se consideră fie că acesta are funcția de a marca brutal contrastele, fie dimpotrivă, că ar avea în text un rol conciliator al diverselor aspecte descrise ori al termenilor opuși. În primul caz se demonstrează mai ales relația oximoronului cu antiteza, în cel de al doilea cu paradoxul* și cu antifraza*. • În unele limbi, oximoronul există în expresii idiomatice (Gh. Dragomirescu): **e tare slab**; **e bun rău**; vezi și secvența **curat caraghioz, curat mișel, curat murdar** (Caragiale).

M.M.

OXITON,-Ă

Cuvânt ~ Cuvânt care are accentul* pe ultima silabă: *cântá, basmá, noróc.* • **Accentuare ~** Manieră de accentuare a cuvântului, astfel încât accentul să cadă pe ultima silabă. Accentuarea oxitonă nu este specifică pentru limba română; majoritatea cuvintelor accentuate pe ultima silabă este alcătuită din verbe la infinitiv (*cântá, tăceá, cití, coborî*) și din substantive împrumutate din limba turcă (*basmá, cafeá, baclavá, halvá*). Tendința limbii române de deplasare a accentului către (ante)penultima silabă este evidentă în paradigma unor verbe: *măsóri* > *măsuri, rămăsérăm* > *rămáserăm.* • **Rimă ~** Rimă masculină monosilabică: *fóc/noróc*; vezi RIMĂ. Vezi și ACCENT.

M.M.

P

PACIENT

1. În teoria actanțială a lui L. Tesnière, reprezintă unul dintre actanți*; în teoria cazuală a lui Ch. J. Fillmore, reprezintă unul dintre cazuri* (vezi CAZ_{II}); în teoria rolurilor* tematice, unul dintre roluri. Este actantul /cazul/ rolul cel mai intim legat de predicat, exprimând obiectul implicat sau rezultat din acțiune (ex.: *citesc* o **carte**; *zidesc* o **casă**), precum și conținutul sau obiectul unui eveniment psihologic (ex. *mă uimește* prostia). La Ch. J. Fillmore, apare sub numele de *obiect(iv)**; în GB*, sub numele de *temă**. Sintactic, se realizează fie ca obiect direct, în construcțiile tranzitive active* (*citesc* **cartea**), fie ca subiect gramatical, în construcțiile pasive* (**cartea** *este citită de...*), în construcțiile verbelor psihologice* (*mă uimește* **prostia**; *îmi place* **cartea**). **2.** În naratologie, rol*/funcție actanțială (vezi $ACTANT_2$) pe care un personaj/actor îl îndeplinește în structura narativă a unui text; pacientul este personajul/obiectul asupra căruia se exercită acțiunea unui agent*. Celelalte două funcții actanțiale sunt, în concepția lui V.I. Propp, *agentul și beneficiarul**. Datorită faptului că orice acțiune narativă implică în mod necesar o prezență animată (vezi definiția NARAȚIEI), secvența narativă este fragmentată în enunțuri ca: *Vrăjitoarea îl învinge* pe **Ivan** sau *Ivan aruncă* **oglinda fermecată**; acestea presupun intervenția unui *agent* și a unui *pacient* (ori *obiect*). Rolul de pacient este gramatical marcat atât de fraze la diateza activă (*Ivan* o **ajută** pe **fata împăratului**), cât și de formulări pasive (**Zmeul este omorât** *de Făt Frumos*).

G.P.D. (1); M.M. (2).

PALATAL,-Ă

1. Localizare specifică rostirii anumitor sunete (vocale* sau consoane*). **2. Vocală ~** Vezi ANTERIOR,-OARĂ$_2$; PREPALATAL,-Ă. **3. Consoană ~** Consoană a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului (dur sau moale). În funcție de punctul din zona palatului dur în care se produce fie o ocluziune, fie îngustarea maximă a canalului* fonator, se distinge între consoane prepalatale (anteropalatale; în română, fricativele* /ș, j/ și africatele* / , /) și palatalele propriu-zise (mediopalatale; în română, oclusivele* /K, g'/). În zona palatului moale sunt articulate consoanele velare*, numite și postpalatale (în română, oclusivele /k, g/). **4.** Serie* de localizare, distinsă atât în cadrul clasificării* articulatorii* a vocalelor, cât și în cadrul clasificării articulatorii a consoanelor. În română, include vocalele /e, i/, respectiv, consoanele /ș, j, , , K, g'/. Velarele sunt considerate, de obicei, o serie aparte.

L.I.R.

PALATALIZARE

1. Caracteristică a unor consoane de a prezenta o articulație suplimentară palatală (vezi (ÎN)MUIAT, PALATALIZAT). Există grade diferite de palatalizare a consoanelor, în funcție de gradul de apropiere a limbii de bolta palatului. (În)muierea* consoanelor reprezintă cel mai avansat grad de palatalizare, presupunând o ocluziune completă a limbii pe palat. **2.** Modificare a articulației de bază a unui sunet, produsă în anumite condiții. În cazul vocalelor – transformarea lor în vocale (pre)palatale*. Fenomenul se înregistrează, de ex., în istoria idiomurilor galoromanice (lat. $\breve{a}$ > *y; murus* > fr. *mur*). De obicei însă, prin palatalizare se înțelege deplasarea locului de articulare al unei consoane din orice zonă spre palatul dur. Această modificare se produce, în majoritatea cazurilor, sub influența unui iot următor (primar sau secundar). Este înregistrată în evoluția diverselor limbi, dar și ca particularitate regională. Palatalizarea consoanelor este un proces complex, realizat în mai multe etape. De ex., în trecerea de la latină la limbile romanice s-a produs palatalizarea oclusivelor velare (/k, g/) și dentale (/t, d/), precum și a

sonantelor /l/ și /n/. Pentru oclusivele velare și dentale, deplasarea locului de articulare spre palat a fost urmată de dezvoltarea unei articulații fricative, care a condus spre transformarea acestor consoane în africate. În română, rezultatul unui prim grup de fenomene de palatalizare a fost crearea africatelor dentale /ț, d/, iar rezultatul unor palatalizări ulterioare, crearea africatelor prepalatale /č, ğ/. În numeroase dialecte și graiuri, toate consoanele din seria* labialelor* (inclusiv labio-dentalele) sau numai unele dintre ele apar palatalizate. Stadiile de palatalizare înregistrate în dialectele și graiurile românești, de ex., sunt diverse: fie stadii mai puțin avansate, de grup consonantic ([pḱ, bǵ, mń, fĺ, vy]), fie stadii finale, de consoană simplă ([ḱ, ǵ, ń, ĺ, y, ŝ, ẑ]). Prezența lui iot determină dezvoltarea unui element fricativ palatal după labială; acesta se poate transforma ulterior în oclusivă palatală, iar apoi labiala poate fi eliminată din grupurile consonantice create. În dacoromână, palatalizarea afectează regional și oclusivele dentale /t, d/, transformate fie în oclusive palatale (notate prin [t', d']), fie în africate prepalatale (notate prin [ć, đ]).

L.I.R.

PALATALIZAT,-Ă (CONSOANĂ ~)
În unele lucrări, denumire sinonimă cu consoană *(în)muiată**. În alte lucrări, se admite existența unei deosebiri articulatorii între cele două tipuri de consoane: în cazul consoanelor palatalizate, limba se apropie de palat în grade diferite, dar nu execută o ocluziune completă; între partea anterioară și cea posterioară a bolții palatului se creează un culoar îngustat. Consoana propriu-zisă se află într-un contact strâns cu elementul palatal următor, care produce articulația suplimentară, fără însă a fuziona cu acesta, așa cum se întâmplă în cazul consoanelor (în)muiate. Consoanele palatalizate se opun consoanelor *dure*. În româna literară, există alofone* palatalizate ale consoanelor, care se realizează înaintea vocalelor prepalatale.
Vezi și PALATALIZARE.

L.I.R.

PALINDROM
Vezi ANAGRAMĂ.

PANTONIM
În teoria descrierii*, termenul unificator din punct de vedere semantic, prezent ori absent din text, care numește subiectul/ tema* unui fragment descriptiv. De exemplu, în descrierea unei *toalete* (pantonim), termenului central i se subordonează în text alte elemente descriptive, apartenente la același câmp semantic*: *rochie, catifea, decolteu, dantelă, garnitură, guler, evantai* etc. : *Anna nu era îmbrăcată într-o* rochie *violetă, cum și-o închipuise Kitty, ci într-una de* catifea *neagră, cu un* decolteu *mare* (...) Rochia *avea o* garnitură *de* dantele *venețiene. Pe cap, în părul negru, natural, purta o mică* ghirlandă *de pansele. Avea o* ghirlandă *asemănătoare și pe* cordonul *negru al* rochiei, *între* dantele *albe.* (...) *Nici* rochia *aceea neagră cu* dantele *vaporoase nu-ți atrăgea prea mult atenția.* **Toaleta** *era numai cadrul* (Tolstoi). • În pasajele descriptive mai ample, fiecare dintre elementele subordonate pantonimului în descrierea-cadru se poate constitui, la rândul său, în pantonim pentru descrierea derivată. De exemplu, pentru o descriere-cadru al cărei pantonim ar fi *priveliște*, câmpul semantic se poate compune din seria: *deal, drum, gard, casă, grădină* etc.; într-o extindere a descrierii, termenul *grădină* devine el însuși pantonim, dezvoltând o nouă serie lexicală: *flori, pomi, tufișuri, iarbă, alei* etc.
Vezi DESCRIERE.

M.M.

PARABOLĂ
Figură de gândire bazată pe analogie, specie de alegorie*, în care o anumită teză ori afirmație se ilustrează printr-o scurtă narație simbolică; parabola reprezintă o figură de compoziție atunci când narația care o cuprinde este independentă și urmată de o concluzie morală ori religioasă. Parabola *biblică* (preluată în numeroase variante de literaturile moderne) constituie exemplul tipic de parabolă compozițională (parabola „fiului risipitor", a „seminței", a „bunului samaritean" etc.): *Iisus a spus pilda aceasta: „Semănătorul a ieșit să-și samene sămânța. Pe când sămăna el, o parte din sămânță a căzut pe lângă drum: a fost călcată în picioare și au mâncat-o păsările cerului. O altă parte a căzut în mijlocul spinilor; spinii au crescut împreună cu ea și au înecat-o. O altă parte a căzut pe pământ bun și a crescut, și a făcut rod însutit." După ce a spus aceste lucruri, Iisus a strigat: „Cine are urechi de auzit să audă". (...) Iată ce înțeles are pilda aceasta: „Sămânța este Cuvântul lui Dumnezeu"* (Luca, 8).
Vezi ALEGORIE; SIMBOL.

M.M.

PARADIGMATIC,-Ă

1. Relație ~ În teoria structuralistă a relațiilor*, desemnează relațiile de tipul disjuncției logice (de tipul «**sau...sau**»), adică relațiile dintre termeni alternativi, acei termeni care nu pot apărea simultan în același context. În terminologia lui F. de Saussure, corespunde relațiilor *asociative** sau dintre termeni „in absentia"; în terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde *corelațiilor** sau *funcțiilor** din cadrul sistemului*. Se opune relației de tip *sintagmatic**. • Un principiu general structuralist postulează că orice unitate lingvistică, indiferent de nivel* (fonologic, morfologic, sintactic, lexical), se angajează simultan în relații paradigmatice și sintagmatice și că individualitatea fiecăreia este dată de cele două tipuri de relații. Astfel, morfemul gramatical de gerunziu*, realizat în română ca *-ând* (*cânt***ând**) sau *-ind* (*cit***ind**), intră în același timp în relație paradigmatică cu alte morfeme flexionare ale clasei verbului și în relație sintagmatică cu radicalii* de tip verbal. **2. Axă ~** Ansamblul relațiilor paradigmatice (vezi 1) dintr-o limbă. Pentru L. Hjelmslev, axa paradigmatică include trei tipuri de relații: *complementaritate**, *specificare**, *autonomie** și caracterizează sistemul*; are ca pandant, în planul procesului*, *axa sintagmatică*. Pentru funcționaliști, în special pentru A. Martinet și școala lui, axa paradigmatică este mai importantă decât cea sintagmatică, pentru că ea evidențiază, în fiecare punct al lanțului lingvistic, inventarul posibilităților de *alegere*, alegerea fiind dictată de informația/funcția diferită pe care o procură fiecare element ales. Vezi și RELAȚIE; SINTAGMATIC.

G.P.D.

PARADIGMĂ

1. În limbile cu flexiune*, reprezintă ansamblul formelor flexionare ale aceluiași cuvânt, cuprinzând totalitatea variațiilor de flexiune pe care un cuvânt flexibil, într-o limbă dată, le poate avea, forme ale declinării* cuvântului sau ale conjugării* lui, după cum cuvântul considerat aparține clasei numelui sau verbului. În sens mai restrâns, reprezintă ansamblul formelor unui cuvânt flexibil care exprimă variațiile unei singure categorii gramaticale*. Astfel, se vorbește despre paradigma substantivului *elev*, incluzând în română și articularea, adică formele: *elev, elevi, elevul, elevului, elevule, elevii, elevilor* (fiecare termen corespunde la două-trei forme omonime*); se vorbește însă și despre paradigma de număr a aceluiași substantiv: *elev-elevi* sau *elevul-elevii*. Termenii unei paradigme au contexte din care se exclud reciproc și sunt opozabili (vezi și CATEGORIE (GRAMATICALĂ); FLEXIUNE). **2.** Într-o accepție mai largă, desemnează clasa termenilor care pot apărea alternativ în același context, intrând în relații paradigmatice* și formând clase de substituție*. În această accepție, în lexic se admit *paradigmele lexico-semantice*, care reunesc termenii unui câmp* lexico-semantic (vezi, de ex., paradigma numelor de culori sau a numelor de rudenie), și paradigmele antonimice*, iar, după unii cercetători, și cele sinonimice* (vezi paradigmele antonimice: *bolnav-sănătos; dragoste-ură* și paradigma sinonimică: *vorbăreț-guraliv-limbut-locvace*). La nivel sintactic, se vorbește, în aceeași accepție, despre *paradigmele funcțiilor sintactice** (sau ale părților de propoziție*), reunind realizările diferite ale fiecărei funcții. Paradigma subiectului, de ex., reunește în română substantive în nominativ, substitute ale acestora (pronume și numerale), precum și echivalentele lor sintactice: construcții nominalizate, forme verbale nepersonale (infinitiv, supin sau chiar gerunziu), propoziții subiective conjuncționale și relative (vezi și PARADIGMATIC).

G.P.D.

PARADOX

Figură* de stil realizată sub forma reunirii a două idei în aparență ireconciliabile: *Pour* **réparer** *des ans* **l'irréparable** *outrage* – „Ca să repari ireparabila ofensă a anilor" (Racine). • Gramatical, paradoxul se poate constitui: a) într-o propoziție ale cărei părți se contrazic: germ. **Einmal ist Keinmal** – „o dată e [ca] niciodată"; *În fiecare sunet* **tăcerea ta se-aude** (Arghezi) sau b) într-o frază în care regenta se află în aparentă contradicție cu subordonata/subordonatele: *Și* **te uram cu-nverșunare / Te blestemam, căci te iubesc** (Eminescu). Semantic, justificarea figurii se află în faptul că cel puțin unul dintre termeni (cuvânt/propoziție) nu trebuie înțeles în sensul său propriu, ci presupune un sens figurat, astfel încât semnificația asocierii să fie inedită și paradoxală, dar nu imposibilă. • Paradoxul se deosebește de oximoron*, cu care are în comun asocierea aparentă de contraste; însă, pe când oximoronul

alătură în context doi termeni cu sens opus, paradoxul reprezintă o asociere logică între două fragmente de enunț. Figura se bazează întotdeauna pe stricta dependență semantică față de context a elementelor sale, căci paradoxul este, de fapt, *o aparență* de contradicție, neutralizată la o mai profundă analiză; vezi lat. **Festina lente** – „grăbește-te încet". • Funcția paradoxului ca figură este asemănătoare cu aceea a chiasmului*, căci paradoxul poetic dă textului o valoare sentențioasă, figura fiind utilizată atunci când în intenția autorului se află o exprimare aforistică/filozofică; *Este oare* **ceva mai plin de înțeles ca neînțelesul?** (Blaga).

M.M.

PARAFRAZĂ

1. Operație metalingvistică (vezi METALIMBAJ) sau lingvistică, realizată prin producerea unei unități discursive semantic echivalentă cu altă unitate produsă anterior. Parafraze pot fi parasinonimele*, definiția* lexicografică sau reformularea unei fraze păstrându-i-se sensul aproape intact. Parafraza poate fi o activitate de substituție naturală (adică non-științifică), dar și una științifică. • În lexicografie*, definiția cuvântului-intrare este alcătuită din una sau mai multe parafraze. Cuvântul-intrare va avea atâtea parafraze câte accepții are, condiția fiind ca parafrazele să nu fie sinonime între ele. • Parafraza se manifestă și la nivelul frazelor; de ex., construcția activă (*elevul* **citește** *cartea*) reprezintă o parafrază a construcției pasive (*cartea* **este citită** *de elev*). Gramatica generativă este, în mod esențial, o gramatică a parafrazei; o clasă de parafraze se caracterizează printr-o structură de adâncime* unică, generată de un ansamblu de parafraze care îi corespund în structura de suprafață*. Dincolo de retorică, în lingvistică parafraza nu se delimitează prin criterii precise și consecvente. **2.** În retorică, figură* de gândire, apropiată de acumulare*, prin care se dezvoltă și/sau se reformulează în aceeași frază mai multe (variante ale unor) idei aparținând aceluiași nucleu semantic. Parafraza se bazează pe realitatea lingvistică ce face ca, în fiecare limbă, unui enunț să-i poată corespunde mai multe enunțuri, parțial sau contextual sinonime (vezi TEXT). Este însă dificilă stabilirea gradului de sinonimie* dintre două enunțuri. • Nu orice parafrază este figură de stil. Cu valoare expresivă, comentariile sau dezvoltările prin parafrază sunt retorice și specifice discursului oratoric, textului poeziei ori prozei descriptive: *Doctorul Tucia (...) avea una din acele figuri cari plac și se par frumoase la întâia vedere, mai cu seamă pentru un nefizionomist, dar resping pe un cunoscător prin un* **nu-știu-ce egoistic, mârșav, viclean; un nu-știu-ce săpat în liniile frunții, în îndoitura nasului, în trăsăturile buzelor, în schimonsitura zâmbetului, în focul ochilor; mai în sfârșit, un nu-știu-ce întipărit în toate deodată și cu neputință de a se analiza în amănunțime** (Hasdeu). Vezi și PERIFRAZĂ.

A.B.V. (1); M.M. (2).

PARALELĂ

În clasificarea tematică a descrierilor* (P. Fontanier), formă compozițională care alătură două descrieri, consecutive sau amestecate; paralela apropie două obiecte cu scopul de a se reliefa asemănarea ori deosebirea dintre ele. Este o formă de descriere ilustrată în Antichitate de Plutarh (*Viețile paralele*); literatura modernă folosește procedeul încadrat în contexte mai restrânse. Ex.: *O clipă mi se năzări că, folosindu-se de învălmășeala unei cirezi târnpe de malaci, se strecurară într-un țarc* **două fiare** *hămesite. Era una din acele împerecheri strânse, datorite de obicei viținlui, așa strânse că de la un timp nu se mai pot închipui singuri cei ce le alcătuiesc. De bună seamă tot viținl trebuia s-o fi înnădit și pe aceasta, căci altceva ce ar fi putut apropia* **doi oameni atât de deosebiți?** ***Unul*** *în vârstă, cănit și ferchezuit la deznădejde, purta pe un trup înțepenit dar zvelt încă, un cap cum veacul nostru nu-și mai dă cazna să plăsmuiască și părea chiar întors din vremuri de altădată acel chip aprig ale cărui trăsuri semețe purtau pecetea răzvrătirii și a urii.* **Celălalt,** mai tânăr mult, coclit însă și buhav, care legăna pe niște picioare subțiri arcuite în afară o burtică ascuțită, oglindea pe fața-i rânjitoare și botoasă josnicia cea mai murdară. ***Cel dintâi,*** *foarte rece, își rotise încet privirea posomorâtă pe deasupra capetelor,* **celui de al doilea îi** jucau fără astâmpăr ochișorii vioi și refecați sclipind de vicleană răutate. În tot, impresia ce o da acesta din urmă era numai în paguba lui, *iar alăturarea de domnul cel trufaș* făcea să-i reiasă și mai respingătoare mutra obraznică de marțafoi (Mateiu Caragiale). • Într-un exces de clasifi-

care, retoricile din secolul al XIX-lea disting două tipuri de paralelă: *similitudinea* – paralelă între două obiecte sau personaje considerate sub raportul asemănărilor dintre ele; *disimilitudinea* – paralelă între două obiecte diferite ori prezentare a aceluiași obiect privit sub două aspecte diverse; exemplul din Mateiu Caragiale aparține acestui ultim tip.
Vezi DESCRIERE.

M.M.

PARALELISM (~ SINTACTIC / GRAMATICAL)
Figură sintactică realizată prin reluarea simetrică a unor unități sintactice sau metrice (numite *membri*) într-un context de dimensiuni variabile (propoziție/vers, frază/strofă, succesiune de propoziții/fraze alăturate). Cele două condiții ale dispunerii membrilor în paralelism sunt *repetiția* și *simetria:* **O! desmiardă, pân-ce** *fruntea-mi este netedă și lină,* **/ O! desmiardă, pân-ești junǎ** *ca lumina cea din soare,* **/ Pân-ești clară** *ca o rouă,* **pân-ești dulce** *ca o floare,* **/ Pân' nu-i fața mea zbârcită, pân' nu-i inima bătrână** (Eminescu). • În ansamblul figurilor retorice, paralelismul trebuie privit ca o figură emblematică, realizată contextual în diverse variante, în funcție de *numărul* unităților repetate și de *poziția* lor în structura frazei. Astfel, numeric – paralelismul se clasifică în: bimembru, trimembru, cvadrimembru, multiplu (repetiție*, enumerare*); poziționa l – în: anaforă*, epiforă*, anadiploză*, epanadiploză*, chiasm* (vezi și FIGURĂ). • Paralelismul a fost asociat întotdeauna cu ideea de poezie, atât cu creația populară, cât și cu formele primitive ale poeziei culte (ebraică biblică, orientală veche, medievală europeană). R. Jakobson precizează astfel independența dintre paralelism și textul poetic: „trebuie să ținem permanent seama de faptul irecuzabil că, la toate nivelele limbii, esența – în poezie – a tehnicii artistice rezidă în reveniri repetate". • În poezia populară, paralelismul constituie o figură structurantă a textului; el poate avea un număr diferit de membri – cel mai adesea 2-3, alcătuiți din 1-3 versuri fiecare –, dar în folclorul românesc, de ex., paralelismul poate cuprinde construcții ample, cu până la 9 membri (clasificare și exemple la Liliana Ionescu-Ruxăndoiu): **Cu umbra mă răcoreai, / Cu tulpina m-ascundeai / Și cu frunza mă-nvăleai; De urât bate-l-ar focu, / Mi-am lăsat casa și locu / Și m-am îngălbenit ca socu. // De urât, bate-l-ar para, Mi-am lăsat locu și țara / Și m-am îngălbenit ca ceara.** Ca și în poezia cultă, în lirica populară paralelismul constituie elementul organizator nu numai la nivel sintactic, ci și semantic; există astfel, după raportul semantic stabilit între termeni, paralelisme *sinonimice* (*Inimioară cu dor* **mult,** */ N-ai la nimeni* **crezământ** */ Inimioară cu dor* **mare,** */ N-ai la nimenea* **crezare**), *antonimice* (**Ție, mândră-ți cântă cucul, / Da mie-mi bubuie tunul. // Ție-ți cântă păsărele, / Mie puști mitraliere**) și *enumerative* (*Am beut din tin-o dată, / Și-am lăsat* **mamă și tată** *// Am beut de două ori, / Și-am lăsat* **frați și surori**). • În literatura cultă, paralelismul a apărut din Antichitate și a caracterizat textul poetic de la poezia biblică până în perioada contemporană. Figura nu se limitează la reluarea membrilor simetrici într-o acoperire lexicală identică, ci poate afecta structura sintactică a frazei/frazelor fără ca repetiția că fie extinsă în mod obligatoriu și asupra cuvintelor propriu-zise. În această accepție lărgită a figurii sintactice, conform căreia orice formă de simetrie este un amestec de invariante și de variabile, pot intra în paralelism elemente aparținând de toate nivelurile limbii: a) **unitățile de versificație** (versul*, dar și emistihul*): *Ce priveliște de jele pentru inimi sământoare –* **/ Acest** *trup lungit pe țărnă și lipsit de-a sa suflare,* **/ Acei** *ochi negri ca mura,* **acea** *gură ca robinul,* **/ Acel** *săn ca trandafirul,* **acei** *grumazi albi ca crinul,* **/ Acele** *mâni ca zăpada,* **acele** *fragede brață* (Conachi); **Măcar** *câteva crâmpeie,* **/ Măcar** *o țandără de curcubee,* **/ măcar nițică** *scamă de zare,* **/ Nițică** *nevinovăție,* **/ nițică** *depărtare* (Arghezi). b) **figurile fonetice / de sunet**; corespondențele fonetice apar de obicei între cazurile directe și cele oblice ori între derivate diferite sau paronime*: *Că-i* **visul** *unei* **umbre** *și* **umbra** *unui* **vis**; *Repaos* **lung** *la* **lunga** *mea durere* (Eminescu); *Hai în* **zbor** *de* **șoarec sur** (...) */ Pe arc* **tors** *fără cu***sur** */ Îndoiește și întinde /* **Zborul** *tău de* **șoarec sur** (Barbu); c) **categoriile gramaticale** (număr, caz/funcție sintactică, persoană, timp, mod, diateză); paralelismul acoperă astfel o dublă realizare gramaticală, morfologică și sintactică: *Eu văz în tine pe-mplinitorul /* **Acelii drepte** *urgii cerești, / Eu văz în tine pe păzitorul /* **Vechii restriște** *cei strămoșești* (Heliade); *De-aș fi pașă*

sau vizir, / **N-aș avea** *sileaf de fir* (...). / **Aș veni** *la voi aici* / *Cu o ceată de voinici* / *Și-aș* **fura**, *făr-de păcat.* / *Fata popii din Galați* (Bolintineanu); **Zică** *toți ce vor* **să zică**, / **Treacă-***n lume cine-***o trece** (Eminescu); *Ce* **s-a mutat**, *ce* **s-a pierdut** / *Din timpul viu în timpul mut* (Blaga); **Pierdut e** *totu-n zarea tinereții* / *și* **mută-i** *gura dulce-a altor vremuri* (Eminescu). Din acest punct de vedere, paralelismul poate fi dublu, atunci când simetria-cadru se realizează între două versuri, iar în interiorul acesteia apare simetria celor două emistihuri, în paralelism direct sau încrucișat: **Tu veneai de sus,** / **eu veneam de jos.** / **Tu soseai din vieți,** / **eu veneam din morți** (Arghezi) – ex. care întrunește paralelismul persoanei, al timpului, al determinărilor contrastive duble, al versului și al emistihului); d) **modelul sintactic** al sintagmei/propoziției/frazei, independent de acoperirea sa lexicală: **An cu an** *împărăția tot mai largă se sporește,* / *Iară flamura cea verde se înalță* **an cu an.** / **Neam cu neam** *urmându-și zborul și* **sultan după sultan,** / *Astfel* **țară după țară** *drum de glorie-și deschid* (Eminescu); **Scuturarea** *frunzelor* **nu l-a îngropat,** / **Vântul nu l-a înecat,** / **Înghețul nu l-a împietrit,** / **Întunericul nu l-a înnegrit** (Arghezi); e) **cuvintele izolate,** cu antrenarea unui raport semantic între ele: **Arătatu-i-am iubire,** *ochii ei* **posomorâsc,** / **Arătatu-i-am răceală, pe loc să sălbăticesc** (Conachi); *Ce sufăr mi se pare că-ți este de durere.* / **De față-n tot ce naște, de față-n tot ce piere.** / **Apropiată** *mie și totuși* **depărtată,** / *Logodnică* **de-a pururi,** *soție* **niciodată** (Arghezi); f) **semnificațiile membrilor,** fie în opoziție de tipul animat/inanimat, pozitiv/negativ, fie în reluări sinonimice (vezi *supra*, ex. din lirica populară): apar, astfel, paralelismul *antitetic* și cel *sinonimic: La-nceput, pe când* **ființă** *nu era, nici* **neființă** (...) / *Când nu* **s-ascundea** *nimica, deși tot* **era ascuns...** / *Când* **pătruns** *de sine însuși odihnea cel* **nepătruns** (Eminescu); *Este timpul* **reînvierii,** *este timpul* **re'nnoirei** (Alecsandri); g) **figurile semantice (tropii*)** sau cele **sintactico-semantice** (poliptoton*, parigmenon*); vezi, de ex., paralelismul metaforic în: **Inima mi-e drumul cu ploile,** / **Mi-e drumul** *cu praful și oile,* (...) / **Mi-e via** *strâmbă pe haraci,* / **Mi-e satul** *cu câinii,* **mi-e bătătura,** / **Cenușa din brazde și arătura,** / **Mi-e cireada** *care paște pământ,* / **Mi-e cârdul de ciori** *din vânt.* / **Mi-e bivolul** *sculat din noroi* (Arghezi). Din aceste paralele apare uneori aforismul*, care conservă schema gramaticală, lexemele modificare aflându-se în raport sinonimic sau antonimic: *Glosa* de Eminescu ilustrează amplu acest tip de paralelism: *Vreme* **trece,** *vreme* **vine** / *Toate-s* **vechi** *și* **nouă** *toate;* / *Ce e* **rău** *și ce e* **bine** / *Tu* **te-ntreabă** *și* **socoate.** • Tendința poeziei moderne este de a șterge limita dintre tipurile de paralelism realizate în variate forme și la diferite niveluri ale limbii, extinzând figura până la a o transforma în procedeu esențial de organizare a textului, rafinat amestec de valori pur sintactice și implicații semantice. În același timp, schemele retorice nu mai sunt foarte fixe (vezi FIGURĂ), căci construcțiile sintactice care alcătuiesc paralelismul prezintă o oarecare mobilitate față de modelele clasice, formele acestuia (anafora, epifora, anadiploza, epanadiploza și chiasmul) nemaiputând fi identificate cu precizie. Rezultă o amplificare a rolului structurilor paralele – la nivelul general al textului –, întrucât simetria tinde să depășească limita propoziției/frazei și să achiziționeze funcția de mijloc compozițional extrafrastic, organizator al secvențelor de fraze; astfel, în poezia modernă paralelismul poate cuprinde întregul text; se pot cita, în acest sens, poeme de Arghezi (din *Cuvinte potrivite*) și, mai ales, numeroase dintre postumele lui Blaga. • Forma cea mai amplă a paralelismului este refrenul*.

Vezi FIGURĂ; REFREN; REPETIȚIE; TEXT.

M.M.

PARALINGVISTIC,-Ă (ELEMENT ~)

Element prezent în procesul comunicării* verbale orale*, aparținând nivelului structurării fonice a enunțurilor. Elementele paralingvistice nu constituie însă nici unități segmentale*, nici unități suprasegmentale*. Aparțin acestei categorii aspecte legate de calitățile vocii și de „vocalizarea" propriu-zisă: timbrul, volumul și inflexiunile vocii (șoptită, stridentă, șuierătoare, murmurată, mormăită), tonul, cursusul, ritmul, tăieturile cuvintelor și ale frazei, pauzele, modul de articulare a sunetelor. Ele nuanțează expresia, permițând transmiterea unor semnificații suplimentare sau chiar modificarea sesului literal al enunțurilor. Elementele paralingvistice oferă receptorului* repere utile pentru decodaj*.

L.I.R.

PARANTEZĂ [(...)] / [[...]] / [«...»]

1. Semn de punctuație*. În româna contemporană standard, parantezele numite rotunde [(...)] izolează de regulă: a) cuvinte, propoziții, fraze, semne de punctuație ce exprimă o informație suplimentară, un comentariu sau o atitudine a vorbitorului față de cele enunțate – *recunoaște o artă veche [(]futurismul, expresionismul, cubismul, dadaismul[)] și o artă nouă ce începe cu integralismul* (E. Lovinescu); *voia să dea examen de a VII-a [(]![)]* (G. Călinescu) -; b) indicații scenice – *Sinești [(]cu o mânie ascunsă, severă[)]: Nu înțeleg ce vrei să spui...* (Camil Petresu) -; c) componente ale cuvintelor (în stilul științific – *pom[(]i[)]*-, paranteza indicând aici alternativa și ierarhizarea formelor cuvântului. În situațiile (a), (b), notează o pauză* în rostire și o intonație caracteristică. Atunci când izolează explicații sau completări, alternează cu linia de pauză și cu virgula*, evitându-se repetiția și procedeul parantezei în paranteză. Parantezele numite drepte, franceze sau croșete [[...]] marchează în text: a) inserările ce nu aparțin autorului – *f[[]ilozof[]]f* (Maiorescu) -; b) omisiunile ce nu aparțin autorului și lacunele, semnalate prin puncte de suspensie (vezi PUNCT). **2.** Semn grafic convențional în lucrările științifice. Parantezele drepte indică: a) transcrierea fonetică – *ă* [[]c[]] -; b) o trăsătură semantică și/sau gramaticală – [[] + animat []], [[] + timp []] -; c) elementele asupra cărora se atrage atenția (vezi indicarea semnelor ortografice*, de punctuație și a altor semne grafice convenționale în lucrarea de față). Parantezele numite unghiulare sau ascuțite [<...>] în general marchează inserări ce nu aparțin autorului: *Tată [<]l[>]* (*Codex Sturdzanus*); în concurență cu parantezele drepte. **3.** Secvență (susceptibilă de a fi) cuprinsă între paranteze (vezi 1, 2). Punctul*, semnul de exclamație*, semnul de interogație* ce marchează sfârșitul propoziției/frazei dintre paranteze (vezi 1, 2) se plasează în fața ultimei paranteze: [(]*De fapt, istroromâna este un dialect al limbii române care se destramă, după ce a devenit un idiom mixt*[.)] (Al. Rosetti). Nu se lasă pauză albă între paranteze (vezi 1, 2) și elementele pe care le încadrează, între ultima paranteză și semnul de punctuație imediat următor (exceptând linia de pauză), între parantezele din interiorul unui cuvânt și literele* care le precedă și/sau le urmează în cuvântul respectiv. **4.** În modelele formale GG* și GB*, parantezele drepte sunt utilizate alături de arbori* pentru reprezentarea grafică a ierarhiilor structurale, parantezele cuprinzând sub formă lineară ceea ce arborii prezintă în spațiu, pe mai multe niveluri. Se includ în aceeași paranteză componenții dominați de același nod*; există și tehnica indicării, printr-un simbol înregistrat în stânga parantezei, a nodului dominant, deci a nodului imediat superior. Vezi, de ex., reprezentarea fragmentului propozițional dintr-o frază complexă tranzitivă: *Ion$_i$ speră [$_P$, că [$_P$ [$_{GN}$ elevii lui$_i$] [$_{GV}$ reușesc [$_{GPrep}$ la examen]]]]*. **5.** În retorică, figură* de construcție cu implicații semantice, formă de hiperbat*, care se realizează prin intercalarea în enunț a unei propoziții/unui cuvânt străine de construcția inițială a frazei; de obicei, această întrerupere a fluxului sintactic normal cuprinde o reflecție, o sentință sau o reacție emoțională și posedă intonație independentă: *Mais un fripon d'enfant* (cet âge est sans pitié) / *Prit la fronde, et d'un coup tua plus d'à moitié / La volatille malheureuse* – „Dar un strengar de copil (vârsta aceasta e fără milă) / Luă praștia și, dintr-o lovitură, aproape ucise / Nefericita zburătoare" (La Fontaine).

Vezi HIPERBAT.

C.S. (1-3); G.P.D. (4); M.M. (5).

PARASINONIMIE

Identitate parțială a două sau mai multe lexeme* (sau cvasisinonime) care se pot substitui numai în anumite contexte*: *dur* este sinonim cu *aspru* numai în contextele *om, vorbe; uscat* cu *deshidratat* numai în contextele *față, ten.* • Unele exemple de parasinonimie privesc diferențele de registru* stilistic chiar pentru termeni* specializați: de pildă, *gălbinare*, sinonim prin conținutul semantic cu *hepatită*, nu îl poate substitui pe acesta decât în limbajul* familiar și nu în cel literar-științific. • *Parasinonimie* nu este un termen frecvent în lingvistica românească; cei care îl utilizează consideră că nu există sinonime decât la nivelul sememelor*, deci în limbă*, nu în vorbire*.

A.B.V.

PARATAXĂ

1. Raport sintactic de coordonare*, realizat prin simpla alăturare a unor elemente având aceeași funcție în propoziție (*Caietul, cartea sunt necesare elevului*) sau a unor propoziții de

același fel în frază (*Mănâncă, doarme tot timpul, nu știu ce să mă fac*); din punct de vedere ortografic, între aceste elemente este obligatorie virgula. Adesea, parataxa se utilizează într-o relație de coordonare complexă, când primii termeni sunt numai alăturați, iar ultimii doi sunt legați printr-o conjuncție coordonatoare (de ex., copulativă): *Cartea, caietul și creionul sunt necesare elevului; Mănâncă, doarme și se plimbă tot timpul.* Sin. *juxtapunere*. **2.** În retorică, vezi ASINDET; ELIPSĂ.

C.C.

PARIGMENON

Figură* lexico-sintactică (formă de repetiție*) realizată prin utilizarea în enunț a mai multor derivate de la același radical*; *Și Narcis, văzându-și fața în oglinda sa, izvorul, / Singur fuse* **îndrăgitul,** *singur el* **îndrăgitorul** (Eminescu). În limbajul curent, complementul* intern este o formă de parigmenon: **am visat un vis, am scris o scrisoare.** Prin reluarea radicalului, parigmenonul se încadrează figurilor etimologice, ca și poliptonul* (vezi FIGURĂ). • Destul de limitat ca efect, parigmenonul poate fi sursa antitezei*, în secvență afirmativ-negativă: *De-atuncea câte nu* **s-au lămurit** *și câte / N-au început* **a se nelămuri** (Philippide); *Ia seama, sire,* / **Cîntărește-ți necântăritele** *cuvintele* (Minulescu); **Descuie** *și* **încuie, deschide** *și* **închide** / *Cu chei palide și livide* (Arghezi).
Vezi și POLIPTOTON.

M.M.

PARONIM(E)

Cuvinte foarte asemănătoare ca formă (gr. *para* „lângă, aproape de" + *onoma* „nume"), dar deosebite în ce privește sensul. • Diferențele de formă se situează: a) la începutul cuvântului: *enerva* „a deveni nervos" / *inerva* „în medicină, a produce o stare de excitație a unui organ sau țesut"; *eminent* „foarte bun" / *iminent* „inevitabil"; *investi* „a plasa mijloace materiale într-o întreprindere" / *învesti* „a acorda cuiva în mod oficial un drept"; *insera* „a introduce, a adăuga ceva la un text" / *însera* „a veni seara"; b) în interiorul cuvântului: *albastru* „culoare" / *alabastru* „o varietate de piatră"; *conjunctură* „împrejurare" / *conjectură* „presupunere, supoziție"; *evalua* „a prețui" / *evolua* „a se schimba, a se dezvolta"; *calitate* „totalitatea însușirilor care definesc un lucru" / *caritate* „atitudine plină de generozitate față de cineva"; *covertă* „parte superioară a unei nave" / *corvetă* „în trecut navă de război"; *corobora* „a sprijini, a consolida" / *colabora* „a participa alături de alții la o activitate"; c) la finala cuvântului: *atlas* (geografic) / *atlaz* „numele unei țesături"; *anual* „în fiecare an" / *anuar* „publicație periodică anuală"; *orar* „program" / *oral* „care se transmite verbal"; *original* „care iese din comun" / *originar* „care este de loc din..." • Între paronime se manifestă o atracție (paronimică), care face ca termenul mai frecvent în limbă să-l atragă pe cel mai puțin cunoscut, substituindu-i-se: termenul tehnic *șasiu* (fr. *chassis*) e incorect înlocuit de banalul *șasiu* (de origine turcă). • În cazul unor paronime intervine etimologia populară*: din neologismul* *remunerație* (fr. *remunération*) cu sensul „plată, răsplată, retribuție, onorariu" s-a creat printr-o falsă apropiere de sens („numărarea banilor") paronimul *renumerație* (Caragiale). Pentru analiză și exemple, vezi Th. Hristea.

A.B.V.

PARONIMIE

Relația dintre două paronime*.

A.B.V.

PARONOMAZĂ / PARONOMASIE

Figură lexico-sintactică în care sunt apropiate două cuvinte paronime* a căror asemănare fonetică poate fi întâmplătoare sau justificată etimologic: **Traduttore, traditore** – „traducător, trădător"; *Cine-***mparte, parte-***și face;* sin. *anominație**. • În paronomază se pot asocia: a) **cuvinte cu sensuri total diferite:** *Il a compromis son* **bonheur**, *mais pas son* **honneur** (Fontanier); *Am vrut să nu fiu eu de vină / Că am avut numai atâta rădăcină / Cât* **a rodit o rodie,** *și-atât* (Arghezi), dar și b) **termeni apropiați semantic** ori legați prin istorie derivativă: *La toată* **răscrucea** *e-o* **cruce** (Arghezi); **O love! O life!** – „O, iubire! O, viață!" (Shakespeare); *vous vous abandonnez au* **crime** *en* **criminel** „Te lași pradă crimei ca un criminal" (Racine). • Caracterul strict mecanic al paronomazei, sursă de aliterație*, este completat în poezia modernă prin rafinate legături contextuale de sens, realizate pe suportul fonetic asemănător al cuvintelor: **Naiadă** *înainte de-a fi* **nai,** / *ții minte, Sirinx, când cutreierai / Arcadia* (Philippide) – aluzie la

legenda mitologică a nimfei transformată în trestie; *Și* **sufeream,** */ Eu cred că* **sufeream** *de prea mult* **suflet** (Blaga). • La baza utilizării figurii se află rațiuni complexe ținând de sonoritate, de calambur*, de figura etimologică (vezi FIGURĂ) și de asocierea semantică inedită. Paronomaza a fost uneori apropiată de antanaclază*, însă aceasta reunește cuvinte *identice* sub raport sonor și având sensuri diferite, pe când paronomaza asociază doar termeni cu aspect fonetic *asemănător.*

Vezi și ANAGRAMĂ; ANTANACLAZĂ; PARIGMENON; POLIPTOTON.

M.M.

PAROXITON,-Ă

Cuvânt ~ Cuvânt care are accentul* pe silaba penultimă: *întâlnire, pleacă, mérge, lumină.* • **Accentuare ~** Modalitate de accentuare a cuvintelor, astfel încât accentul să cadă pe penultima silabă. Pentru limba română, sunt specifice accentuările paroxitonă și proparoxitonă*, în acest sens manifestându-se și unele tendințe de a schimba locul accentului în paradigma verbului sau în forme flexionare ale substantivului (vezi OXITON). • **Rimă ~** Rimă feminină bisilabică: *moárte/poárte, amără/pără;* vezi RIMĂ.

Vezi și ACCENT.

M.M.

PARTE DE PROPOZIȚIE

Termen al sintaxei tradiționale românești, desemnând componente ale propoziției, constituite dintr-o parte* de vorbire sau, în prezența instrumentelor* gramaticale, din două părți de vorbire, purtătoare ale unei funcții* sintactice: de predicat, de subiect, de complement etc. În terminologia modernă, îi corespund *poziție** *sintactică, funcție sintactică.* • Definirea părților de propoziție diferă de la un tip de gramatică la altul. Definițiile tradiționale, lipsite de o viziune globală, sunt neunitare, criteriul de definiție fiind diferit în funcție de partea de propoziție considerată: definiția este formală, bazată pe calitatea morfologică a regentului, în cazul atributului*; este predominant semantică, în cazul circumstanțialelor*; este vag semantică, dar și cu elemente formale, în cazul complementelor necircumstanțiale*; este logicizantă, păstrând datele din logică, în cazul părților principale de propoziție, subiect și predicat. În gramatica structuralistă românească (Valeria Guțu Romalo (1973)), s-au propus definiții unitare, strict relaționale, orice parte de propoziție reprezentând, în plan paradigmatic, o clasă de substituție*, în care unul dintre termeni este considerat definitoriu, iar în plan sintagmatic, o poziție constantă și o relație specifică fie ca tip de relație, fie ca formă de realizare. Modelele generative* adoptă și ele o accepție relațională, considerând că informația procurată de părțile de propoziție este integral deductibilă din cea relațională, mai exact, din poziția pe care un termen sintactic o ocupă în indicatorul* sintagmatic: relația [GN, P], de ex., definește subiectul, iar relația [GN, GV] definește obiectul. Perspectiva funcțională* insistă asupra combinării viziunii relaționale cu cea funcțională, partea de propoziție (sau corespondentul ei *poziția sintactică*) presupunând, în același timp, un specific relațional și unul funcțional, întrucât se stabilește în cadrul unei ierarhii de relații, în raport cu un cap* de grup, și privește funcția atribuită de capul de grup sau stabilită în relație cu acesta. • Inventarul de părți de propoziție diferă de la o limbă la alta și de la o gramatică la alta fie ca urmare a unei diferențe obiective de organizare sintactică a limbilor, fie, mai frecvent, ca urmare a unor diferențe de interpretare a aceluiași material de fapte, derivând dintr-o anumită concepție și teorie lingvistică. Astfel, în română se poate vorbi, în raport cu limbile romanice, de o altă structură de părți de propoziție în construcțiile: *Ion mă învață carte, Ion mă întreabă rezultatul,* ca urmare a conservării din latină a unui tipar sintactic pierdut în alte limbi romanice. Deosebirea are, în acest caz, o bază obiectivă. Dar faptul că aceeași structură *Ion mă învață carte* este interpretată în gramatica românească fie ca având două obiecte directe, fie ca având un obiect direct și unul de alt tip (vezi și SECUNDAR$_2$) nu mai ține de latura obiectivă, ci de teoria care stă la baza interpetării. Un principiu funcționalist postulează că nu pot exista în aceeași construcție două nominale necoordonate care să aibă aceeași funcție sintactică. Soluția funcționalistă converge cu interpretarea relațională, structuralistă, care evidențiază, pentru cele două nominale, caracteristici relaționale proprii. Ambele teorii au impus interpretarea celor două obiecte ca reprezentând părți de propoziție distincte. Gramatica modernă a readus în discuție problema inventarului de părți de

propoziție, urmărindu-se justificarea fiecăreia prin criterii relaționale și funcționale. În consecință, s-au propus părți de propoziție noi în comparație cu inventarul tradițional sau au fost grupate sub aceeași etichetă mai multe părți de propoziție tradiționale, dacă individualitatea fiecăreia nu s-a putut proba și cu argumente relaționale (vezi Valeri Guțu Romalo (1973), Gabriela Dindelegan (1974, 1976, 1992)).
Vezi și FUNCȚIE (SINTACTICĂ); POZIȚIE (SINTACTICĂ).

G.P.D.

PARTE DE VORBIRE

Clasă de cuvinte rezultată din organizarea lexico-gramaticală proprie a vocabularului* fiecărei limbi, prezentând trăsături semantice, sintactice și flexionare comune pentru toți membrii clasei. Semantic, dincolo de diferențele lexicale dintre cuvinte, există o constantă a clasei (de ex., substantivul denumește obiecte; adjectivul exprimă calități ale obiectelor; verbul exprimă procese; pronumele este lipsit de referință proprie, procurându-și-o prin fenomenul de anaforă* sau prin deixis* etc.). Sintactic, membrii unei clase au posibilități combinatorii comune și îndeplinesc funcții specifice aparținând, în linii generale, aceleiași clase de distribuție*. Flexionar, fiecare clasă prezintă categorii gramaticale* proprii, iar pentru categoriile comune mai multor clase există un conținut specific și/sau mijloace proprii de realizare. Ponderea criteriilor sintactic/flexionar în definirea și delimitarea claselor depinde de tipul structural de limbă și de tipul de parte de vorbire avut în vedere; criteriul flexionar devine nerelevant pentru limbile lipsite de flexiune și pentru cele predominant analitice*, dar și pentru părțile de vorbire neflexibile* (adverbe, prepoziții, conjuncții). • În structuralism*, definirea și delimitarea părților de vorbire a abandonat viziunea tradițională semantico-gramaticală, orientându-se spre criteriul formal distribuțional al contextului diagnostic*, fiecare parte de vorbire fiind constituită dintr-o clasă de cuvinte care satisface un *anumit* context, cel considerat de cercetător drept diagnostic. În lingvistica structuralistă românească, s-au propus definiții distribuționale pentru substantiv (Paula Diaconescu), verb (Valeria Guțu Romalo), prepoziție (Laura Vasiliu), adverb (Georgeta Ciompec), numeral (Sanda Golopenția-Eretescu). Procedaul contextului diagnostic s-a dovedit extrem de util pentru părțile de vorbire cu comportament eterogen (adverb și numeral), precum și pentru încadrarea într-o clasă sau alta a cuvintelor și a formelor cu statut multiplu (vezi, pentru română, încadrarea infinitivului, a supinului, a unor cuvinte considerate prin tradiție ca adverbe etc.). • Clasificarea părților de vorbire distinge două mari categorii: a) *flexibile**, caracterizate prin realizarea fiecărui membru al clasei ca *mulțime* de forme, forme reprezentând variațiile flexionare sau paradigma* cuvântului; b) *neflexibile/invariabile**, caracterizate prin lipsa paradigmei, adică prin realizarea fiecărui membru printr-o *unică* formă. În română, substantivul, adjectivul, verbul, pronumele, numeralul reprezintă părți de vorbire flexibile, iar prepoziția, conjuncția, interjecția, adverbul, părți de vorbire neflexibile. • Inventarul părților de vorbire prezintă diferențe de la o limbă la alta (există limbi care nu au articol*) și diferențe de interpretare între cercetători și între școlile lingvistice (în limbile în care există articol, acesta este interpretat fie ca parte de vorbire distinctă, fie ca mulțime de afixe* gramaticale, marcând categoria determinării*; numeralul*, dată fiind eterogenitatea lui, este considerat ca parte de vorbire autonomă sau distribuit la alte părți de vorbire: adjectiv, pronume, substantiv, adverb). Probleme teoretice de interpretare și de delimitare a claselor au existat în toate gramaticile, apărând în jurul claselor cu funcție exclusiv gramaticală sau semantico-gramaticală (particule*, prepoziții*, conjuncții*), al claselor cu natură eterogenă (numerale, adverbe și chiar adjective), al claselor recent gramaticalizate (este cazul articolului) sau fiind ridicate de cuvintele cu statut intermediar (vezi formele verbale nepersonale: infinitiv, supin, cu statut de verb și de nume). În gramatica limbii române, ca răspuns la asemenea dezbateri, s-a susținut fie teza tradițională cu zece părți de vorbire, atribuindu-i-se articolului statut independent, fie teza cu nouă părți de vorbire, fără articol, fie cea cu opt părți de vorbire, fără articol și fără numeral. • Cercetările moderne din perspectivă dinamică* și funcțională* au atenuat ideea granițelor de netrecut dintre părțile de vorbire tradiționale, subliniind eterogenitatea claselor și interferența acestora. Trecerile de la o clasă la alta sunt posibile în orice limbă, fie că îmbracă forma conversiunii*, cu manifestare gramaticală completă a trecerii la altă clasă, fie că îmbracă

forma unei treceri incomplete, cuvintele păstrând, în grade diferite, caracteristici ale ambelor clase (este cazul construcțiilor nominalizate*, al formelor verbale nepersonale etc.). Sub aspect funcțional, clasele sunt eterogene. Clasa adjectivului*, de ex., include adjective cu rol de calificare*, dar și adjective cu rol de determinare* și de cuantificare* (vezi și ADJECTIV). Și, invers, aceeași funcție poate fi îndeplinită prin elemente din clase diferite; funcția de determinare, de ex., se realizează prin articol, dar și prin cuvinte din clasa adjectivelor pronominale. Chiar și clasele considerate a fi mai omogene s-au dovedit a fi neunitare. Din clasa substantivului, de ex., s-au diferențiat abstractele*, masivele*, colectivele*, numele proprii*, subclase distincte de restul substantivelor atât sub aspect semantic, cât și morfosintactic.

G.P.D.

PARTICIPIAL,-Ă

1. Adjectiv ~ Formă de participiu* trecut având toate caracteristicile gramaticale și semantice ale adjectivului. În română, exceptând participiile invariabile din componența formelor verbale compuse*, celelalte participii (mai puțin ale verbelor neergative*) se comportă adjectival și pot fi numite *adjective participiale* (vezi și ADJECTIV; PARTICIPIU). **2. Construcție ~ absolută** Construcție organizată în jurul unui participiu*, păstrând disponibilități combinatorii de tip verbal (construcția cu dativul, cu nominalul nume predicativ și predicativ suplimentar, cu determinanți prepoziționali și propoziționali, unde apar restricțiile de regim* ale verbului, inclusiv construcția cu subiect propriu), construcție izolată în frază, dar lipsită de autonomie de comunicare (ex.: **O dată începută ploaia,** *a renunțat la plimbare*) (vezi și ABSOLUT).

G.P.D.

PARTICIPIU

Formă nepersonală* (sau nominală*) a verbului, cu comportament dublu: verbal și adjectival. Comportamentul verbal constă în păstrarea parțială a disponibilităților combinatorii ale verbului și a restricțiilor de caz, de prepoziție și de conjuncție impuse nominalului subordonat sau propoziției subordonate (vezi: *carte dată* **elevilor;** *studentă rămasă* **repetentă;** *studentă interesată* **de** *istorie; fată hotărâtă* **să** *protesteze*). Comportamentul adjectival se manifestă prin prezența categoriilor de gen, număr și caz, impuse prin acord*, și prin combinarea cu morfemele comparației* (*acestei cărți* **mai căutate** *decât altele*). • Dintre formele participiului latinesc, franceza și provensala au păstrat două participii: prezent și perfect, în timp ce româna, numai participiul perfect, cu același sens de adjectiv verbal ca în latină. • Participiul românesc cunoaște o utilizare invariabilă în structura formelor verbale compuse*, și una variabilă, în toate celelalte apariții. Forma lui are o structură morfematică binară: radical (cu actualizarea din formele de perfect) + sufixul participiului (cu actualizări diferite în funcție de conjugare*: *-at, -ut, -s, -t, -it, -ât*). La forma binară a participiului se adaugă desinențele de tip adjectival. După tipul de accentuare, se deosebesc participiile *slabe*, cu accentul pe sufix, generale conjugărilor I, a II-a, a IV-a, prezente și la unele verbe de conjugarea a III-a (*bătút, trecút*), și participiile *tari*, cu accentul pe radical, caracterizând, în româna actuală, numai verbe de conj. a III-a (*árs, mérs, cópt, frípt*). În istoria dacoromânei, sunt cunoscute treceri de la tiparul accentual tare la cel slab, simțit ca regulat (*fápt(u) > făcút*). • Sub aspectul informației de diateză*, ea apare ca trăsătură inerentă a formei. Participiul verbelor intranzitive* – în cazul în care verbul intranzitiv considerat acceptă utilizarea ca participiu adjectival (*om plecat*, dar **om murit*) – este activ. Majoritatea participiilor de la verbele tranzitive* sunt inerent pasive (vezi PASIV (LEXICAL)); ex.: *copil lăudat, carte citită*). Câteva au sens activ (*om avut*) sau au citiri duble, active sau pasive, în funcție de context (*om citit* (activ), dar *roman citit* (pasiv)).
Vezi și MOD_{III}; $NOMINAL_5$.

G.P.D.

PARTICULĂ

Clasă de cuvinte insuficient lămurită teoretic, cu următoarele trăsături: este o clasă închisă*; aparține cuvintelor invariabile*; este o categorie funcțională*, și nu lexicală, cu toate caracteristicile decurgând din aceasta (sens abstract, dependent de context; restricții de distribuție*; imposibilitatea de a constitui un cap* lexical de grup). Apare dificultatea delimitării de alte clase: adverbe (mai ales unele specii modale), prepoziții, conjuncții și de clase mai noi: clitice*, preverbe*. • În limbile cu flexiune, funcționează paralel cu morfemele gramaticale, specializându-se, în

raport cu acestea, ca mărci modale și de modalitate*, mărci aspectuale, graduale sau de discurs (gramatica germană și gramaticile limbilor slave recunosc existența a numeroase particule). În limbile lipsite de flexiune (chineză, japoneză, vietnameză), în absența mărcilor flexionare, rolul particulelor este mult diversificat (în japoneză, de ex., există particule postpuse substantivului pentru marcarea funcțiilor sintactice: *ga*, pentru subiect; *wo*, pentru obiectul direct; în chineză, se vorbește despre particule de determinare, de aspect sau posesive etc.) În lingvistica românească, termenul s-a utilizat (vezi Al. Ionașcu și I. Iordan (1956)) pentru a include câteva adverbe cu funcție modală și intensivă. Mai târziu, din insuficiența unei clarificări teoretice, s-a renunțat la concept, excepând cazul *particulelor deictice**; sintagma desemnează un element care și-a pierdut total autonomia*, încorporându-se în structura altor forme: adverbe și pronume (*acuma*, *aicea*, *asemenea*; *acestora*, *acestuia*). În gramatica românească mai recentă, s-a propus un concept mai apropiat de caracteristicile cu care termenul circulă în alte gramatici, cel de *semiadverb** (G. Ciompec (1985)), care acoperă subspecia *particulelor adverbiale*.

G.P.D.

PARTITIV

În unele limbi (de ex., fino-ugrice), caz prin care se exprimă o parte a unui întreg; în latină, partitivul este o valoare a cazului genitiv, transmisă din indo-europeană, care cunoaște un proces de restrângere continuă: *parum frumenti* („foarte puțin grâu"), fiind concurată de o exprimare prepozițională. În limbile moderne se mai vorbește de partitiv ca valoare posibilă, mărcile proprii dispărând; de ex., în franceză se regăsește un articol partitiv: *du, de la, (boire du lait, manger de la viande)*, iar în română pentru exprimarea ideii de partitiv se utilizează substantivul nearticulat la singular (*mănânc pâine*) sau adjectivul nehotărât *niște* cu substantive nume de materie (*am cumpărat niște carne*).

C.C.

PASIV,-Ă

1. Diateză ~ Numită și *pasivul sintactic*, reprezintă unul dintre termenii categoriei gramaticale a diatezei*, opunându-se, în funcție de limba considerată, fie activului* (într-un sistem cu doi termeni), fie activului și mediului* sau activului și reflexivului* (într-un sistem cu trei termeni). Se caracterizează, în raport cu activul, printr-o orientare a procesului asupra pacientului*, pacientul fiind așezat în poziția subiectului gramatical, în timp ce agentul* este sintactic marginalizat prin neexprimare sau trecere într-o poziție subordonată. Pasivul este o categorie cu largă răspândire: în greaca veche, se opunea activului și mediului; în latină, medio-pasivul se opunea activului; în limbile romanice, se opune activului și reflexivului; în română, după unele interpretări, s-ar opune și impersonalului*, după altele, impersonalul apare ca subordonat pasivului. • Diateza pasivă privește, în egală măsură, domeniile sintactic, morfologic și pragmatic și interesează atât construcția de ansamblu a propoziției, cât și forma verbului. S i n t a c t i c , se manifestă printr-o organizare specială a propoziției, așa-numita *construcție pasivă*, în care pacientul se așază în poziția subiectului gramatical, iar agentul rămâne sau neexprimat, sau într-o poziție de complement prepozițional, numită *complement de agent*: elevul este lăudat de profesor*. În numeroase limbi, construcția pasivă se limitează semantico-sintactic la verbe bivalente tranzitive, agentive* și de percepție*. Există limbi în care limitarea la verbele tranzitive nu funcționează, fiind construite pasiv și verbe intranzitive* (latină, turcă, arabă, ebraică). Chiar și pentru română, tot mai mulți cercetători interpretează reflexivul impersonal al verbelor intranzitive (tipul: *se vine, se merge, se ajunge*) ca pasiv (vezi C. Dobrovie-Sorin (1994)). M o r f o l o g i c , se manifestă prin selecția unei forme a verbului diferite de cea activă nemarcată, fiecare limbă având forma sa proprie de pasiv. În unele limbi, are o realizare sintetică* (cu desinențe speciale, ca în latină; cu infix, ca în maghiară); în altele, o realizare analitică*, utilizându-se auxiliare diferite (*a fi*, în română și în alte limbi romanice; *ser* și *estar*, două corespondente ale lui *a fi*, în spaniolă și portugheză; în italiană, în condiții semantico-sintactice determinate, se folosesc și *andare* și *venire; a deveni*, în persană). Există limbi, ca latina, care cunosc ambele tipuri de realizări: cea analitică, la aspectul perfectum*, și cea sintetică, la aspectul infectum*. Sunt limbi, ca româna și franceza, în care, alături de exprimarea cu auxiliar, se folosește o formă de reflexiv pasiv, unde cliticul* reflexiv, nestabilind o relație anaforică, devine marcă pasivă; forma reflexiv-pasivă este preferată în

condițiile neexprimării agentului (ex.: rom. *Cartea se citește cu plăcere;* fr. *En Italie, les pâtes se mangent fermes*). La nivel p r a g m a t i c , diateza pasivă reprezintă unul dintre cele mai importante mijloace sintactice de tematizare*, adică de deplasare a componentelor în enunț pentru așezarea unuia dintre ele, a pacientului, în poziție tematică. **2. ~ lexical** Forme gramaticale și lexico-gramaticale ale verbului, dar și din alte clase morfologice, având toate o relație morfologică cu un verb tranzitiv, caracterizate prin includerea trăsăturii [+ Pasiv] ca trăsătură semantică inerentă, fără nici un semn morfologic exterior. Există o corelație între această trăsătură semantică internă și o particularitate distribuțională a formelor, anume: posibilitatea de a se construi cu un adjunct prepozițional reprezentând complementul de agent*. În română aparțin pasivului lexical următoarele forme: infinitive* lungi, adjective participiale, supine* (substantivale și verbale), derivate postverbale* cu sufixul *-bil*, în condițiile în care există o relație morfologică a acestor forme cu un verb tranzitiv (ex.: **rezolvarea** *problemelor de către...; probleme* **rezolvate** *de către...; e dificil* **de rezolvat** *problemele de către...; problemă* **rezolvabilă** *de oricine;* **spălatul** *rufelor de către...*).
Vezi și ACTIV; DIATEZĂ.

G.P.D.

PASIVIZARE

Trecerea unei construcții active* într-una pasivă* sau, în funcție de limba considerată, și într-una impersonală* și reflexiv-pasivă, constând în modificarea construcției sub trei aspecte: al formei verbului; al modului de codificare a celor doi actanți, agentul și pacientul; al topicii nominalelor în raport cu verbul. • În GG*, desemnează un tip de transformare obligatorie*, anunțată în bază de prezența simbolului Pasiv. În română, aplicarea acestei transformări cunoaște constrângeri* semantico-sintactice: numai verbele tranzitive* agentive* și de percepție* suportă pasivizarea, pasivizarea fiind blocată (vezi BLOCAREA) în cazul tranzitivelor de posesie* (*el are o carte* ⇒ **cartea este avută de el*), al tranzitivelor psihologice* și de senzație fizică (*mă doare capul* ⇒ **sunt durută de cap; mă entuziasmează filmul* ⇒ **sunt entuziasmată de film*, ultima construcție fiind posibilă, dar nu cu sens pasiv). • În GB*, pasivele lexicale sunt introduse din bază, constituind intrări distincte în lexicon* (vezi LEXICALIST). Pasivele sintactice, rezultate din deplasarea* obiectului, au următoarele caracteristici: (i) rolul* tematic extern, deci rolul subiectului, este „absorbit"; (ii) cazul* structural al verbului este „absorbit", obiectul nemaiprimind caz; (iii) nominalul căruia i se atribuie rol tematic, adică nominalul obiect, se deplasează într-o poziție unde i se poate atribui caz; (iv) deplasarea nominalului obiect este obligatorie sub constrângerea filtrului* de caz; (v) deplasarea nominalului în noua poziție este posibilă, căci poziția subiectului a rămas vidă.

G.P.D.

PATRONIMIC

Supranume* antroponimic (vezi ANTROPONIMIE), format prin diverse procedee de la numele/supranumele individual al tatălui. Multe patronimice s-au fixat ca nume de familie. • Procedeele prin care se indică în română descendența paternă sunt în parte comune cu latina și cu limbile romanice; constau din construcții cu genitivul ori cu prepoziție sau din formații sufixale. O construcție specific românească, având caracter popular, este *alde Ion, alde Popescu.* • Patronimicele nesufixale frecvente sunt cele de tip nemarcat în nominativ, juxtapus prenumelui: au atestări vechi și se păstrează până azi ca nume de familie: *Ion Nicoară.* • Patronimicele sufixale sunt răspândite în română mai ales la numele de familie, de ex. cele în *-escu* (de origine tracodacă sau latină), mai vechi și predominant din sec. al XV-lea în Moldova: *Dulcescul, Popescu(l), Sârbescu*, dar ceva mai târziu și în Muntenia: *Cotescul:* prin *-escu* se poate indica și apartenența la grup, dar și singularul în raport cu pluralul *-ești*, care fucționează ca o marcă specifică numelor de persoană: *Popeștii* sunt „toți cei din familia *Popescu.*"

A.B.V.

PAUZĂ

1. Întrerupere a vorbirii. Are durată variabilă și se notează prin semne de punctuație*. Funcționează ca mijloc fonetic de realizare a relațiilor sintactice, marcând (împreună cu intonația): a) absența verbului la mod predicativ – *Eu, acasă –;* b) distincția dintre unitățile sintactice izolate și cele neizolate – *Problema* **dificilă** *a rămas nerezolvată* (atribut determinativ de identificare/calificare), *Problema,* **dificilă,** *a rămas nerezolvată*

(atribuit explicativ cu nuanță circumstanțială de cauză). **2. ~ albă / ~ grafică / spațiu alb / blanc.** • Semn ortografic* „negativ", reprezentat prin absența oricărui semn ortografic. În ortografia* românească actuală, separă cuvintele și are rol distinctiv, de diferențiere a secvențelor identice sub aspectul sunetelor constitutive (*deîmpărțit* – un singur cuvânt, substantiv –, *de împărțit* – îmbinare de două cuvinte, prepoziție și verb la modul supin). • Semn (auxiliar) de punctuație. Prin dispunere și prin dimensiuni realizează un anumite mod de așezare în pagină (mai ales a textului poetic). **3. Linie de ~ [–].** • Semn ortografic. Se utilizează în scrierea* cuvintelor românești compuse care au în alcătuire și/exclusiv compuși ortografiați cu cratimă* (*nord[–]nord-vest, vest-german[–]suedez, vest-german[–]sud-african*). Indică structura binară a acestor formații. Nu este precedată și urmată de pauză albă. • Semn de punctuație. În româna contemporană standard notează o pauză (vezi 1) și are următoarele funcțiuni: a) precedă (în concurență cu virgula* și cu două puncte, vezi PUNCT) sau intercalează (în concurență cu virgula și cu parantezele* – vezi 1) o apoziție explicativă – *Nici natura [–] cadrul de acțiune a țăranului [–] nu e privită ca o finalitate proprie* (E. Lovinescu) –, o secvență incidentă – *Veți veni voi înșivă la Berlin la vară [–] așa sper* (Maiorescu) –; b) marchează absența verbului la mod predicativ (în concurență mai ales cu virgula) – *Directorul: Da... Eu, totdeauna aștept. Bucșan: Totdeauna [–] și mai ales astăzi?* (Sebastian); c) marchează (în concurență cu virgula) o schimbare de intonație, corelată cu exprimarea atitudinii afective a vorbitorului – *Dacă-i iei lui Löhner învățătua [–] ce mai rămâne din el?* (Maiorescu); d) apare cu valorile „spre", „până la (inclusiv)", „dintre... și", în notația cifrică a datelor calendaristice de tranziție și a duratei (*noaptea de 30[–]31 mai* „...30 spre 31...", *în perioada 30[–]31 mai* „...30 până la 31... inclusiv" – în concurență cu bara* oblică), în exprimarea asocierii (*relația expresie[–]conținut* „...dintre expresie și conținut" – în concurență cu bara oblică și cu cratima). În situația d) nu este precedată și urmată de pauză albă. **4. ~ fonetică, gramaticală** Întrerupere mai mult sau mai puțin îndelungată în fluxul vorbirii, după un grup de sunete sau la sfârșitul unei propoziții; coincide, în principiu, cu șirul raționamentului și este marcată intonațional printr-o coborâre a tonului. Pauza gramaticală este importantă în unele limbi, ea putând constitui elementul decisiv în determinarea funcției gramaticale a unei secvențe; de ex., în rusă, unde verbul copulativ lipsește, iar relația subiect-nume predicativ este marcată doar prin pauză, aceeași secvență poate avea – fără întreruperea șirului vorbirii – funcție de sintagmă atributivă: *zena–krasavica* „femeia este frumoasă", dar *zena krasavica* „femeie frumoasă". **5. ~ ritmică/metrică** Întrerupere sau moment de tăcere apărut în interiorul versului (cezura*) sau la finalul acestuia. Periodicitatea pauzei metrice este sursă de ritm* în poezie și, de asemenea, element fundamental în proza ritmată; vezi și METRIC,-Ă.

C.S. (1-3); M.M. (4-5).

PEIORATIV,-Ă

Sens afectiv negativ, depreciativ, care marchează o atitudine defavorabilă, asociat altor sensuri (vezi AUGMENTATIV); se exprimă prin sufixe, baze sau derivate în ansamblul lor. Peiorativele nu se identifică întotdeauna cu augmentativele. Sensul augmentativ-peiorativ este exprimat de mai multe sufixe* (**-anie:** *arătanie* „stârpitură", *dihanie, jelanie, pățanie, petrecanie;* **-oi:** *băboi, fătoi*). Unele sufixe sunt numai peiorative: **-ăreț** (*băgăreț, descurcăreț*); **-ălău** (*mutălău, prostălău*); **-oc, -og, -oagă** (*piciorog, terfeloage*). Unele elemente dau valoare peiorativă formației, fără să aibă independent sens depreciativ (care provine și de la bază sau din combinație): **-(o)man** (*capsoman* „căpățânos", *gogoman* „prost").

A.B.V.

PENTASILAB

Vers* de 5 silabe, rar utilizat independent, dar frecvent în heterometrie, în combinații cu versuri mai ample: **Într-o grădină, / Lâng-o tulpină /** *Zării o floare ca o lumină,* **/ S-o tai, se strică! / S-o las, mi-e frică /** *Că vine altul și mi-o ridică* (Ienăchiță Văcărescu). Pentasilabul poate fi considerat variantă catalectică* a hexasilabului*, cu care apare în combinații strofice heterometrice: *Am văzut doi aștri /* **Strălucind albaștri / Sub o frunte-n vis** (Eminescu).

M.M.

PEON

În versificație, picior* metric cvadrisilabic, în care singura silabă accentuată poate ocupa poziții diferite în schema metrică: peon I (– v v v), peon

II (v – v v), peon III (v v – v) și peon IV (v v v –). Impropriu pentru prozodia perioadei moderne (ca și în general pentru versificația românească), peonul poate fi, eventual, descompus în două picioare bisilabice, dintre care unul nu se realizează: un troheu*/iamb* și un picior format din două silabe neaccentuate (I. Funeriu):

Dintre sute de catarge v v – v/ v v – v
Care lasă malurile v v – v/ – v v v
Câte oare le vor sparge v v – v/ v v – v
Vânturile, valurile? – v v v/ – v v v
(Eminescu)

M.M.

PEONIC

Vezi PEON; PICIOR; RITM.

PERCEPȚIE (VERB DE ~)

Clasă lexico-gramaticală de verbe caracterizată prin trăsătura inerentă [+ Percepție], oscilând gramatical între comportamentul verbelor nonagentive și al celor agentive*, după cum percepția este nonintențională (**vede cu atenție*) sau intențională (*privește cu atenție*). Comportamentul de graniță constă în: admit pasivizarea*, ca orice verb agentiv; admit combinarea cu instrumentalul*, fie un instrumental caracterizat printr-o relație de posesie inalienabilă*, în cazul percepției nonintenționale (*am văzut* **cu ochii mei**; *am auzit* **cu urechile mele**), fie un instrumental general, în cazul percepției intenționale (*privește* **prin telescop**); suportă imperativul, cu condiția unor devieri de semnificație, de la percepția „fizică" la cea „intelectuală" (*Vezi să nu cazi!, Ascultă și pe alții!*); admit sau nu construcția progresivă, după tipul de percepție (**este în curs de a vedea*, dar *este în curs de a observa*). • O trăsătură comună, indiferent de tipul de percepție, este apariția în construcții caracterizate prin ridicarea* subiectului din subordonată în poziția de obiect direct, verbele acceptând vecinătatea unui gerunziu ca element predicativ suplimentar: *l-am văzut/auzit/ascultat/simțit/observat/plângând.*

G.P.D.

PERFECT

1. ~ simplu În limbile neolatine, timp sintetic, continuând perfectul latin; indică o acțiune trecută încheiată. În aceste limbi, în faza lor modernă, se constată fie dispariția preteritului*, fie restrângerea utilizării acestuia în vorbire și circumscrierea sa la anumite zone stilistice sau la anumite arii dialectale. În limba română literară, perfectul simplu este un timp „cult". Începând din sec. al XVI-lea, în textele traduse redă aoristul slav; din sec. al XIX-lea, este utilizat în stilul beletristic ca timp al narației, probabil după model francez. Este însă și un timp folosit regional, mai ales în graiurile oltenești, unde desemnează un trecut recent, o acțiune petrecută în ultimele 24 de ore. **2. ~ compus** În limbile moderne neolatine, clasă de forme creată după modelul unui timp analitic (cu auxiliarul *a avea*, în română, cu *a avea* și *a fi*, în franceză, italiană, și participiul* verbului de conjugat), având extensiuni variate în sfera trecutului în raport cu sistemul valorilor verbale ale fiecărei limbi în parte. În română, în zona semnificației de trecut, perfectul compus reprezintă, ca trecut perfectiv*, termenul nemarcat, el putând exprima orice valoare: trecut recent (*Abia a vizitat Muzeul Satului*), trecut neutru cu valoare generală (*A vizitat Muzeul Satului*), trecut îndepărtat (*A vizitat demult Muzeul Satului, înainte de a-l vedea tu*); perfectul compus intră, așadar, într-o relație sinonimică cu perfectul simplu pentru prima valoare și cu mai mult ca perfectul* pentru ultima.

C.C.

PERFECTIV

Valoare a categoriei gramaticale a aspectului* prin care se indică o acțiune încheiată. În limba română, această valoare este asociată cu valorile temporale ale formelor verbale; timpuri care exprimă acțiuni perfective sunt, de ex., perfectul compus: *am dormit*, mai mult ca perfectul: *dormisem* sau viitorul anterior: *voi fi dormit* aparținând modului indicativ; ele se opun timpurilor imperfective*: prezent, imperfect, viitor din cadrul aceluiași mod.
Vezi ASPECT.

C.C.

PERFECTUM

Unul dintre termenii opoziției pe care A. Meillet a așezat-o la baza grupării timpurilor modului indicativ în limba latină. Timpurile *perfectum* sunt perfectul: *laudavi*, mai mult ca perfectul: *laudaveram* și viitorul anterior: *laudavero;* ele se opun timpurilor *infectum**. Această schemă de clasificare continuă să fie utilizată și astăzi în

toate istoriile limbii latine, chiar dacă, uneori, s-a remarcat caracterul ei rigid (G. Ronconi).
Vezi INFECTUM.

C.C.

PERFORMANȚĂ

Termen introdus de N. Chomsky pentru a desemna folosirea efectivă a limbii în situații concrete. Performanța se definește în opoziție cu competența, cunoaștere internalizată a regulilor unei limbi de către vorbitorii nativi ai acesteia. Conceptul de performanță corespunde, în esență, celui de vorbire* de la F. de Saussure, dar dihotomia competență/performanță nu se suprapune cu dihotomia saussuriană limbă/vorbire (vezi COMPETENȚĂ). Performanța nu constituie o reflectare *directă* a competenței, pentru că în procesul concret de utilizare a limbii intervin o serie de factori nerelevanți gramatical, de natură psihologică (limitări ale memoriei, fluctuații ale atenției sau ale centrelor de interes etc.) și fiziologică (erori întâmplătoare sau caracteristice în realizarea unor forme). Studiul performanței presupune considerarea interacțiunii unei mari diversități de factori, în condițiile existenței unei competențe unice. Teoria performanței este distinctă de aceea a competenței, fiecare operând cu concepte specifice. Conceptul de gramaticalitate* aparține teoriei competenței, cel de acceptabilitate* – teoriei performanței. Ambele exprimă proprietăți gradabile, dar scalele de evaluare a acestor proprietăți sunt diferite, acceptabilitatea fiind numai parțial determinată de gramaticalitate. După Chomsky, observarea uzului lingvistic poate oferi unele argumente în favoarea anumitor soluții de descriere a sistemului de reguli subiacent, stăpânit și pus în funcțiune de cei care folosesc o limbă, dar nu poate constitui obiectul lingvisticii. Spre deosebire de teoria competenței, care implică elaborarea unui model unic pentru ambii participanți la procesul comunicativ (Chomsky are în vedere un vorbitor-ascultător ideal, plasat într-o comunitate* lingvistică omogenă), o teorie a performanței implică elaborarea unor modele distincte pentru emițător* și pentru receptor*. În opinia lui Chomsky, o teorie a performanței nu se poate dezvolta decât pe baza unei gramatici generative. În ultimele decenii, studiul performanței a devenit obiectul preocupărilor pragmaticii* și al unor cercetări interdisciplinare: sociolingvistica*, psiholingvistica* etc.

L.I.R.

PERFORMATIV,-Ă

Termen introdus de J.L. Austin în formularea teoriei actelor* de limbaj. **1. Enunț** ~ Enunț a cărui emitere implică realizarea practică a acțiunii exprimate prin verbul din propoziția regentă. Enunțurile performative se opun celor *constatative* prin aceea că nu au caracter descriptiv și nu pot fi calificate drept adevărate sau false, ci numai drept reușite sau nereușite (vezi REUȘITĂ). Cf., de ex., **Promit** *să-ți aduc cartea* – enunț performativ, prin a cărui rostire se îndeplinește actul de a promite, vs. **Mănânc** *un măr* – enunț constatativ, a cărui rostire descrie o stare de fapt. • Caracterul performativ al unui enunț poate fi marcat explicit prin verbe performative (vezi PERFORMATIV$_2$). Enunțurile performative sunt metalingvistice*; ele își etichetează propria forță ilocuționară* și implicit clasifică actul de limbaj realizat. Dacă inițial J.L. Austin a conceput clasa enunțurilor performative drept o clasă limitată, identificabilă îndeosebi în situații ceremoniale și rituale, ulterior atât J.L. Austin, cât și J.R. Searle au susținut că pentru orice enunț se poate reconstitui un enunț corespunzător cu performativ explicit (vezi PERFORMATIV$_3$). **2. Verb** ~ Verb a cărui folosire la pers. I sg. indicativ prezent activ, de obicei în propoziții regente, implică nu numai desemnarea unei acțiuni, ci și realizarea acesteia. În această clasă intră verbe ca: *a afirma, a ordona, a porunci, a se scuza, a invita, a promite, a mulțumi.* Verbelor performative le este specifică asimetria dintre forma gramaticală menționată – singura cu valoare performativă – și toate celelalte forme din paradigmă – care au valoare descriptivă –, asimetrie ce nu funcționează pentru restul verbelor. Verbele performative reprezintă forma tipică de expresie a forței ilocuționare a unui enunț. De aceea, unele clasificări ale actelor ilocuționare, ca de ex. clasificarea lui J.L. Austin, sunt de fapt clasificări ale verbelor performative dintr-o anumită limbă (din engleză, în cazul lui Austin). **3. Ipoteză** ~ Ipoteză conform căreia, în reprezentarea semantică de adâncime a fiecărei propoziții, verbul principal este un verb performativ. Ea constituie formularea în termenii unui model generativ* a ideii posibilității de a reconstitui pentru orice enunț un enunț corespunzător cu performativ explicit (prezentă la J.L. Austin și J.R. Searle). Apare la R. Lakoff, J.R. Ross, J.M. Sadock. În felul acesta, forța ilocuționară

desemnată prin performative este redusă la o problemă de natură semantico-stilistică. • Ipoteza performativă nu se bucură astăzi de o prea largă aderență. Principalele obiecții se întemeiază pe faptul că forța ilocuționară a enunțurilor este motivată strict pragmatic; nu există o corespondență biunivocă între o anumită forță ilocuționară și o anumită structură gramaticală a enunțurilor. În aceste condiții, restituirea performativului din regentă ridică numeroase dificultăți.

L.I.R.

PERIFRASTIC,-Ă

1. Exprimare ~ Modalitate aleasă de subiectul vorbitor de a se exprima prin perifrază*. **2. Construcție** ~ Structură morfologică complexă, formată dintr-un auxiliar și un verb la mod nepersonal, echivalentă din punct de vedere semantic cu un timp verbal. Aceste structuri mai poartă și numele de *forme supracompuse*. Deși ca alcătuire viitorul anterior (*voi fi văzut*), conjunctivul perfect (*să fi văzut*), condiționalul perfect (*aș fi văzut*), prezumtivul prezent (*voi fi văzând*) și prezumtivul trecut (*voi fi văzut*) îndeplinesc condițiile unei formații perifrastice, termenul a fost consacrat în lingvistica românească mai ales pentru desemnarea unor forme analitice atestate în limba veche: *era văzut* (imperfect), *fui lucrând, fu venit, au fost zicând* (perfect), *au fost murit, au fost grăit* (mai mult ca perfect), *se vrea fi, au vrut fi* (condițional perfect), care fie au dispărut, fie cunosc astăzi o circulație populară sau regională.
Vezi PERIFRAZĂ; COMPUS.

C.C.

PERIFRAZĂ

Procedeu lingvistic prin care un termen/concept unic este substituit cu o secvență de cuvinte/o locuțiune; figură* de stil bazată pe acest procedeu: **cetatea eternă** – „Roma"; **oglinda albastră** – „lacul". • Perifrazele se clasifică în: a) *gramaticale* – formele perifrastice de exprimare a timpului / modului / aspectului (vezi PERIFRASTIC); b) *tabú** – înlocuirea unui nume de obiect/noțiune/persoană care, din cauza unor interdicții variate, nu se poate utiliza: *Ucigă-l crucea/toaca* – „diavolul"; c) *literare* sau *poetice* – evitarea unui cuvânt în scopuri expresive, eufemistice sau ornante. • Funcția perifrazei *literare* este expresivă, de cele mai multe ori a) *eufemistică: și-n jurul nostru umbla Ancuța cealaltă, mama aceștia, care și ea* **s-a dus într-o lume mai puțin veselă** – „a murit" (Sadoveanu) și b) *metaforică:* **Al vieții vis de aur** [„iubirea"] *ca un fulger, ca o clipăi-i / Și-l visez când cu-a mea mână al tău braț rotund îl pipăi* (Eminescu). Aluzia* poate fi și ea interpretată ca formă de perifrază: **Învingătorul lui Napoleon** – „ducele de Wellington" (D.D. Pătrășcanu). • Apropiată de parafrază*, perifraza se deosebește de aceasta (Dumarsais): în timp ce perifraza ține locul unui cuvânt, parafraza este un comentariu, o dezvoltare a unei idei/noțiuni, chiar a unui enunț. Vezi și PARAFRAZĂ.

M.M.

PERIOADĂ

Construcție circulară, echilibrată și unitară a frazei, constând din inversarea ordinii normale în enunț: după un element/o secvență de elemente subordonate (propoziții/părți de propoziție) care creează tensiune (= protaza*), urmează un alt element/secvență de elemente regente care rezolvă tensiunea (= apodoza*). Perioada se caracterizează, de regulă, prin dimensiuni ample, subordonare bogată, simetrie și inversiune a termenilor regent/subordonat: *Că „divul" Traian ne-a adus tocmai în Dacia / și ne-a lăsat într-o provincie așa de expusă, / încât Aurelian cu lumea oficială au și părăsit-o după oarecare timp //* **n-a fost mare noroc,** *//* **dar** *// că din nomolul migrațiunii atâtor popoare / cari ne-au bântuit de atunci încoace / s-a diferențiat / și s-a închegat neamul românesc în greaua luptă pentru existență, //* **aceasta este primul moment de fericire în istoria noastră** (Maiorescu). • Elementul component esențial al perioadei, reluat în diverse forme și distinct de sintagmă sau/și de propoziție, este *colonul**. În funcție de forma și de întinderea frazei, se disting: a) perioada *bimembră* – alcătuită din doi coloni, unul formând protaza și celălalt apodoza: *Dacă Sigismund Báthori l-a ajutat întruceva prin creditul său spre a căpăta domnia, // el nu i-a răsplătit însutit această afacere de bine prin câte foloase biruințele sale adusese Ardealului și sporise gloria lui Sigismund?* (Bălcescu); b) perioada *trimembră* – formată din trei coloni, primii doi în protază și al treilea în apodoză: *Dar dacă acel om este lacom din fire / și mai ales dacă are gusturi răsfățate, // el o să se tot plângă că nu i-ai dat mezelicuri și trufandale, prăjituri și zaharicale* (Odobescu);

c) perioada *cvadrimembră* (sau *rondă*) – formată din patru coloni, considerată forma perfectă a perioadei, cu doi coloni în protază și doi în apodoză: *Cine ar ști să descrie toate perfecțiunile, tot farmecul acestor trei opere, / cine ar putea să rostească tot ce spun ochiului și minții, // acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte, / acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul și psalmistul seminției lui Nimrod* (Odobescu).
Vezi APODOZĂ; PROTAZĂ.

M.M.

PERLOCUȚIONAR (ACT ~)

Tip de componentă a structurii unui act* de vorbire. Vezi și ILOCUȚIONAR; LOCUȚIONAR. Actele perlocuționare (cf. lat. *per* „prin, prin intermediul"; *locutio* „vorbire") sunt constituite de efectele pe care le produce asupra receptorului* rostirea unor enunțuri* cu o anumită forță ilocuționară*. Conceptul reflectă faptul că acțiunea și interacțiunea comunicativă nu pot fi, practic, separate. Ca și actele ilocuționare, actele perlocuționare sunt dependente de contextul comunicativ. Se distinge între acte perlocuționare *eficiente* și *ineficiente*, în funcție de relația dintre efectul real produs de un act și cel scontat de emițător*. Nu orice act ilocuționar are consecințe perlocuționare directe (cf. solicitare vs. promisiune). Efectele perlocuționare nu au indicatori expliciți în structura enunțurilor, ci sunt legate de mecanisme exterioare planului verbal. Ele pot fi însă desemnate prin anumite verbe, ca: *a convinge, a amuza, a liniști, a consola, a flata* etc.

L.I.R.

PERMUTARE

1. Schimbare a ordinii lineare a componentelor, fie a fonemelor în fluxul sonor, fie a cuvintelor în structurile sintactice mai ample. Metateza*, ca tip de accident* fonetic, și inversiunea*, ca tip de schimbare sintactică a poziției componentelor, sunt exemple clasice de permutare. **2.** În GG* (vezi J.R. Ross, 1967), desemnează un tip de transformare*, o transformare de rearanjare a ordinii componentelor fie conservând ierarhia structurală produsă prin regulile de structură a frazei (este cazul *substituției**), fie reorganizând structura ierarhică de bază (ca în cazul *adjuncției**) (vezi ADJUNCȚIE; SUBSTITUȚIE$_2$).

G.P.D.

PERSOANĂ

1. Categorie gramaticală* aparținând deixis*-ului, adică acelor categorii care trimit la situația de comunicare*, definindu-și termenii în raport cu unul dintre participanți, cu locutorul*. Este categoria care gramaticalizează rolurile participanților la comunicare, distingând, în raport cu locutorul, trei roluri: persoana I, folosită de locutor pentru a se desemna pe sine însuși; persoana a II-a, folosită de locutor pentru desemnarea interlocutorului*; persoana a III-a, folosită de locutor cu referire la alte persoane decât locutorul și interlocutorul, prezente sau nu la comunicare. Există limbi care gramaticalizează o persoană a IV-a (numită *obviativ*), utilizată de locutor pentru a se referi la entități diferite de cele la care s-a referit anterior (corespunde distincției românești *altcineva*, în raport cu *cineva*). • Categoria persoanei apare în flexiunea a două clase de cuvinte: pronume și verb. La pronume, permite distingerea a două mari subclase, după cum pronumele realizează cele trei (sau patru) persoane sau, dimpotrivă, nu cunosc opozițiile de persoană. Pronumele care disting persoanele asociază acestora și semnificații suplimentare: valoarea de posesie (pronumele *posesiv**), valoarea de reverență (pronumele *de politețe**), valoarea de întărire (pronumele *de întărire**), valoarea reflexivă, adică identitatea referențială a actanților (pronumele *reflexiv**) etc. La verb, categoria persoanei apare ca manifestare sintactică, fiind impusă formal prin fenomenul de acord* și având rolul de a asigura coeziunea grupului Subiect + Predicat. • Exprimarea categoriei persoanei este diferită de la pronume la verb și diferită de la o limbă la alta. Comună pronumelor și verbului este însă manifestarea solidară a categoriilor de persoană și număr (vezi AMALGAMARE). La persoana a III-a a pronumelui, iar, pentru unele limbi, și la persoana a II-a (vezi araba), se amalgamează și semnificația de gen. Pronumele exprimă valorile solidare prin supletivism* (vezi, de ex., în română, radicalii total diferiți: *eu – tu; noi – voi; al meu – al tău*). Verbul le exprimă prin flective* desinențiale, în cazul formelor sintetice* (*cânt-*ϕ/*cânt-i*/*cînt-ă*), sau prin variația elementului mobil*, în cazul formelor compuse (*am cântat / ai cântat*). • Din punct de vedere tipologic, câțiva parametri legați de categoria persoanei sunt relevanți pentru distingerea limbilor. a) Parametrul pluralului

„inclusiv" vs. „exclusiv" permite distingerea limbilor care codează diferit aceste tipuri de plural (este cazul limbei hotentote, o limbă sud-africană) de limbile care nu fac această distincție (în română, de ex. *noi* și *voi* sunt fie plurale „inclusive", fie „exclusive", adică *noi* = „eu" + „tu" sau „eu" + „alții", iar *voi* = „tu" + „tu" sau „tu" + „alții", distingerea celor două valori realizându-se situațional). b) Parametrul asocierii categoriei persoanei cu alte valori, de reverență, de proximitate, de întărire etc. Româna se distinge prin asocieri proprii, cu valoarea de reverență și cu cea de întărire, creându-și un sistem pronominal bogat de politețe (vezi POLITEȚE) și un sistem complicat de întărire (vezi ÎNTĂRIRE). În raport cu latina, a pierdut însă asocierea persoanei cu valoarea de proximitate, pronumele demonstrativ* românesc nemaidistingând proximitatea în raport cu persoana I și a II-a. • În cazul verbului, categoria persoanei permite stabilirea unor subclase speciale de verbe și a unor forme speciale din paradigmă. a) Verbele *unipersonale** formează o subclasă de verbe constituită pe baza trăsăturii morfologice a unei paradigme defective* de persoană, cu forme numai pentru persoana a III-a, ca urmare a caracteristicii lor combinatorii de a admite numai subiecte nonpersonale (ex. *a izvorî, a reieși*) sau de a se construi fără subiect (*plouă, ninge*). b) Formele *nepersonale* (numite și *moduri* nepersonale* sau *forme nominale* ale verbului*) se disting, în cadrul paradigmei verbului, prin caracteristica de a accepta contextele celor trei persoane, deci de a admite subiecte de persoane diferite, dar de a nu-și schimba forma în funcție de persoana și numărul subiectului, nerealizând formal acordul (vezi și MOD_{III}; $NOMINAL_5$; PERSONAL; PRONUME; UNIPERSONAL; VERB). **2. ~ narativă.** Vezi $NARATIV_3$.

G.P.D.

PERSONAL

1. Gen/Subgen ~ Denumire din gramatica limbii române, unde desemnează o subclasă lexicală de substantive, cea a numelor de persoană, subclasă care manifestă o tendință clară de distingere de mulțimea substantivelor nonanimate și prin particularități morfosintactice. Cum particularitățile gramaticale ale subclasei nu se manifestă omogen (unele sunt de tip flexionar, altele de construcție; una caracterizează subspecia numelor de rudenie, alta, subspecia numelor proprii masculine de persoană, alta privește substantivele personale definite etc.), constituirea gramaticală a genului personal este în stadiul de tendință*, și nu de clasă definitivă. Genul/subgenul personal este subordonat genurilor masculin* și feminin*, substantivele având dublă caracterizare, fie [+ Masculin, + Personal], fie [+ Feminin, Personal]. Constituirea gramaticală a genului personal este un indiciu al sensibilității limbii române față de parametrul animatului* (vezi și ANIMAT; GEN). **2. Mod ~** Desemnează acele moduri* verbale care participă la fenomenul de acord* gramatical, modificându-și forma în conformitate cu persoana și numărul nominalului subiect. Se opune modurilor *nepersonale** (vezi $NOMINAL_2$), care, deși satisfac contextele celor trei persoane, nu-și schimbă forma după persoana și numărul nominalului subiect. Modurile personale, spre deosebire de cele nepersonale, exprimă și disting semnificații modale („realitate" vs. „posibilitate" vs. „dorință" etc.). Inventarul de moduri personale diferă de la o limbă la alta; în română, clasa modurilor personale include: *indicativul**, *conjunctivul*/subjonctivul, condițional*-optativul, prezumtivul**, *imperativul** (vezi și MOD_{III}). **3. Pronume ~** Specie de pronume* legată nemijlocit de categoria persoanei*, unica lor funcție fiind de a stabili rolurile participanților la comunicare sau, altfel spus, de a distinge persoana locutorului de cea a interlocutorului și de o persoană despre care se vorbește, a cărei prezență nu este absolut necesară pentru actul comunicării. În funcție de limbă, se pot asocia și alte distincții: de reverență, de proximitate, de individualizare etc. În română, se pot adăuga valori speciale de reverență, româna creându-și o specie aparte a pronumelui *personal* de politețe*, care marchează, în cadrul persoanelor a II-a și a III-a, opoziții de rereverență (vezi $POLITEȚE_2$). • Pronumele personal propriu-zis prezintă, în cadrul clasei generale a pronumelui, sistemul cel mai închis și mai conservator de forme. Aici apar cele mai numeroase forme supletive (vezi SUPLETIVISM) și cele mai multe forme cazuale distincte (vezi CAZ_1). Flexiunea pronumelui personal românesc se distinge, în mod special, printr-un inventar bogat de forme, rezultând din menținerea distincției cazurilor dativ/acuzativ (rom. *mie, ție, mi, ți* vs. *mine, tine, mă, te*) și din adăugarea la

opoziția general romanică accentuat*/aton* a unei distincții speciale: independent/conjunct*, care apare în cadrul termenului aton (vezi formele *îmi/mi; îți/ți; îl/i*). • Formele atone, numite și *clitice* pronominale*, prezintă, în limbile în care apar, caracteristici morfosintactice și sintactice speciale. Morfosintactic, se disting prin restricții de topică și reguli de combinare extrem de rigide în raport cu termenul suport*, cu auxiliarele și cu alte clitice (vezi rom. **l**-*am văzut*, dar *văzându*-**l**; **o** *văd*, dar *am văzut*-**o** sau *am s*-**o** *văd*). Sintactic, se caracterizează prin reguli proprii de legare* cu antecedentul*, acel nominal care le procură referința (vezi DUBLARE; LEGARE). • În raport cu aceste caracteristici generale ale cliticelor pronominale personale, cele românești adaugă trăsături aparte, constând în marea lor varietate de utilizări și de funcții: de la utilizările strict sintactice, apărând ca realizări ale obiectelor direct și indirect (ex.: **l**-*am văzut;* **îi** *dau*), la utilizările expletive*, sintactic afuncționale, din componența unor verbe și locuțiuni verbale (ex. *a pornit*-**o**; *a luat*-**o** *la fugă*); de la valorile pronominale curente la marcarea unor relații speciale de posesie (vezi (DATIV) POSESIV; **i**-*au plecat copiii*); de la utilizările stilistic neutre la cele marcate stilistic și pragmatic (vezi (DATIV) ETIC; *Ce* **mi** *te-ai făcut?**) (vezi și ACCENTUAT; ATON; CLITIC). **4. Verb** ~ Denumește o clasă sintactico-selecțională* de verbe caracterizată prin acceptarea, în poziția subiectului, a nominalelor cu trăsătura [+ Personal] (vezi clasa: *a merge, a minți, a lucra, a citi, a scrie...*). Se opune clasei de verbe *impersonale**. Consecința flexionară a restricției de construcție indicate pentru verbele personale este flexiunea lor completă de persoană* (ex.: *merg-mergi-merge*), iar consecința sintactică, acceptarea impersonalizării* (*se pleacă, se merge*) și a pasivizării* (*sunt lăudată de, sunt iubită de*). Numai verbele personale pot participa la opozițiile de diateză* (vezi și IMPERSONAL).

G.P.D.

PERSONIFICARE

Figură* semantică (trop) prin intermediul căreia se atribuie unui obiect concret sau unei noțiuni abstracte trăsături ale creaturilor vii sau chiar calități umane: în contextul poetic, dispare astfel restricția în virtutea căreia trăsătura semantică [+ Animat] / [+ Personal] trebuie să existe în același timp în structura substantivului și a verbului/a adjectivului cu care acesta se combină: **Okeanos se plânge** *pe canaluri.../* **El numa-n veci e-n floarea tinereții, / Miresei dulci** (= Veneția) **i-ar da suflarea vieții** (...) **Preot** *rămas din a vechimii zile, /* **San Marc** *sinistru miezul nopții bate* (Eminescu). • Personificarea se realizează prin: a) **metonomie: Parnasul și Olimpul cu fală se priviră /** *Când flotele barbare zdrobite* **le zăriră** (Alexandrescu) – unde *Parnasul* semnifică metonimic „poezia", iar *Olimpul* „puterea, forța armată", aluzie la revolta Eteriei împotriva Imperiului Otoman: b) **sinecdocă: L'esclavage** *en silence / Obéit à leurs voix dans cette ville immense* (Voltaire) – unde substantivul *esclavage* „sclavie" este utilizat cu sensul de „sclavi", personificare și sinecdocă totodată; c) **metaforă:** *Și privește cu-ntristare / Cum* **se plimbă prin răstoace / Iarna pe un urs călare, / Iarna cu șepte cojoace** (Alecsandri). • În funcție de obiectul figurii, se pot izola, în textul poetic, două tipuri de personificări: a) **a abstractelor** – specifică poeziei clasicizante și situată uneori la limita dintre personificare și antonomază*, dacă abstractul este personificat sub forma unei figuri mitologice/istorice/ideale: **Amor care adoarme și legi și datorie** (Alexandrescu); *Și deodată* **Aurora se ivește radioasă** (Alecsandri); *Ce-ți doresc eu ție, dulce* **Românie. / Tânără mireasă, mamă cu amor** (Eminescu); b) a **elementelor decorului natural** – mult mai frecventă, existentă în poezie din Antichitate până în perioada contemporană: **Natura toată doarme** (Heliade); **Șoapta nopții se aude suspinând** *încetișor;* **voioasă lunca râde** (Alecsandri); **Frunzișului** *vested / Doar vântul* **glas** *să-i dea; Se leagăn* **visătorii copaci de chiparos /** *Cu frunza lor cea neagră* **uitându-se** *în jos;* **Norii roșesc de rușine și fug iar vântul se culcă** (Eminescu): • În sintagma nominală substantiv-adjectiv, personificarea se realizează sub forma epitetului* personificator (vezi EPITET); **notele murinde; vis misterios și blând; lutul palid; noaptea tristă** (Eminescu): • Personificarea există și în limba curentă, în formulări lexicalizate apropiate de catacreză*: **crivăț dușmănos, pârâu zglobiu, lătrat vesel.**

M.M.

PERSPECTIVĂ (~ NARATIVĂ)

Vezi NARATIV$_4$; FOCALIZARE$_2$.

PERTINENT,-Ă (TRĂSĂTURĂ ~)
1. Vezi DISTINCTIV,-Ă. 2. Pentru unii lingviști, *distinctiv* și *pertinent* nu sunt termeni sinonimi. Trăsăturile pertinente nu au rol distinctiv, dar însoțind realizările curente ale diverselor foneme facilitează identificarea acestora (de ex., în diverse limbi, printre care și româna, labializarea*, fără a fi trăsătură distinctivă, însoțește sistematic realizarea vocalelor posterioare*).

L.I.R.

PICIOR
Element prozodic, grupare de silabe dintre care una singură este accentuată. Împărțirea versului* în picioare nu se realizează decât în limbile care cunosc opoziția cantitativă dintre vocalele lungi și cele scurte (latina și greaca), transformată în versificația limbilor moderne în opoziție de intensitate, între silabele accentuate și cele neaccentuate (în limbile romanice, engleză, germană, rusă etc.); vezi și MĂSURĂ. • Dispoziția diferită a silabelor accentuate/neaccentuate determină apariția următoarelor picioare metrice, existente și în poezia românească: a) **bisilabice:** *troheu** (-v), *iamb** (v-); b) **trisilabice:** *dactil** (-v v), *amfibrah** (v – v), *anapest** (v v -); c) **cvadrisilabice:** *peon** I (- v v v), II (v – v v), III (v v – v) și IV (v v v -). • Moștenite din versificația clasică, dar înlocuind cantitatea silabică prin accent* de intensitate, se realizează foarte rar în română alte două picioare metrice, *spondeul* (- -) și *creticul* (- v -), cu câte două silabe accentuate. Pentru versificația românească, spondeul poate fi considerat o abatere de ritm (vezi SPONDEU). • Predominarea unui anumit tip de picior metric determină schema ritmică a unui vers (vezi RITM); există, astfel, ritmuri *bisilabice* (trohaic*, iambic*), *trisilabice* (dactilic*, amfibrahic*, anapestic*) și *cvadrisilabice* (peonic*).

M.M.

PICTOGRAMĂ / SEMN PICTOGRAFIC
Desen figurativ, utilizat cu o funcție comunicativă; se reproduce gândirea sau vorbirea prin scene figurative sau simbolice, cu caracter de semne vizuale, care încearcă să redea imaginea obiectului. Pictograma reprezintă unul dintre cele mai vechi tipuri de scriere*, pusă în relație cu cea ideografică (vezi IDEOGRAMĂ), cu care este considerată echivalentă în esență pentru că ambele traduc direct ideile prin semne. Pictogramele sunt păstrate în unele inscripții egiptene care conțin imagini pictate sau gravate. • Un sistem relativ elaborat de pictograme se întâlnește la eschimoșii din Alaska: atunci când își părăsesc casa, aceștia lasă deasupra porții un mesaj desenat indicând direcția în care au luat-o. Unele desene ajung să fie schematizate prin utilizare și pot pierde legătura cu imaginile reproduse. Specialiștii nu delimitează strict *pictograma/ideograma/hieroglifa*. Vezi SCRIERE.

A.B.V.

PIDGIN
Limbă vehiculară non-maternă, cu structură mixtă, servind, în mod nesistematic, ca mijloc de comunicare între vorbitori cu limbi materne diferite. După J. Fishman, pidginurile se caracterizează prin valori negative ale tuturor atributelor specifice diverselor tipuri de varietăți* lingvistice folosite într-o comunitate: standardizare, autonomie, istoricitate și vitalitate. Unele pidginuri au dispărut, altele au evoluat în direcția creolizării (vezi CREOLĂ). Pidginurile au un vocabular mai restrâns decât creolele, dar mai variat sub aspectul domeniilor semantice reprezentate decât sabirurile*, și o structură gramaticală foarte simplă, caracterizată printr-o masivă reducere a formelor paradigmatice și prin extinderea analitismului. La baza lor stau – îndeosebi sub aspect lexical – limbi europene moderne: engleza, franceza, italiana, portugheza, spaniola, limbile indigene putând furniza însă nucleul organizării gramaticale (de ex., pidgin English, cu vocabular englez și bază gramaticală furnizată de chineză). Apărute încă din sec. al XVI-lea, pidginurile mai au circulație îndeosebi în Africa și în Asia de sud și sud-est.

L.I.R.

PLANIFICARE (~ LINGVISTICĂ)
Acțiune oficială, complexă și sistematică, având caracter normativ și prescriptiv, prin care se urmărește dirijarea proceselor lingvistice dintr-o anumită comunitate. Este un aspect al politicii lingvistice. Planificarea lingvistică se întemeiază pe considerarea scrisului drept cod primar, de sine stătător, care poate influența vorbirea membrilor comunității. Ca urmare, această acțiune are în vedere: crearea unor alfabete și/sau sisteme ortografice pentru limbile care nu au fost consemnate încă în scris sau nu dispun de sisteme

adecvate de scriere; impunerea unei variante literare – dacă aceasta nu există, sau cultivarea* variantei literare existente, prin elaborarea de gramatici, dicționare, îndreptare ortografice și ortoepice; crearea și dezvoltarea unor limbaje de specialitate, care să corespundă necesităților științei moderne; rezolvarea unor probleme ale comunicării în comunitățile bilingve și multilingve etc. Soluțiile propuse trebuie să satisfacă următoarele criterii de bază: eficiență (forma aleasă să fie ușor de învățat și de folosit), adecvare (să răspundă nevoilor comunității), acceptabilitate (în comunitatea considerată). Scopul planificării lingvistice nu este elaborarea unui cod absolut uniform, ci realizarea unui echilibru între uniformitate și diversitate. Realizarea obiectivelor propuse presupune cu necesitate colaborarea între lingviști, sociologi, antropologi, psihologi.

L.I.R.

PLEONASM

1. În exprimarea curentă a unor vorbitori doar relativ instruiți, tip de redundanță* care constă în repetarea aceluiași semnificat* prin semnificanți* diferiți; pleonasmul se realizează ca o repetiție de sens în anumite condiții sintactice. • Pleonasmul este o abatere de la exprimarea corectă, care prezintă grade diverse de inadecvare: a) unele pleonasme s-au impus în limbă la un moment dat și nu pot fi combătute decât dacă se face apel la explicații etimologice: rom. *mujdei de usturoi* din *must* + *de* + *ai* (< lat. *alium* „usturoi"). Multe dintre pleonasmele care pot fi puse în evidență numai prin explicații etimologice (numite „latente" de Th. Hristea) circulă în mai multe limbi, repetiția de sens fiind mascată: *a cronometra timpul* (gr. *kronos* „timp"), *caligrafie frumoasă* (gr. *kalos* „frumos"), *muncă laborioasă* (lat. *labor* „muncă"), *a avansa înainte* (fr. *s'avancer* „a se apropia de un punct") *a aduce aportul* (fr. *apporter* „a aduce"); b) alte pleonasme sunt parțial justificate dacă unul dintre cuvinte are mai multe sensuri, iar contextul specifică diferențierea: *culesul recoltei* nu este un pleonasm dacă sintagma se utilizează cu sensul „cantitate de roade dintr-o anumită perioadă", dar este pleonasm dacă are sensul „culegere, strângere a recoltei", ca de ex. în contextul *Prima* **recoltă** *de roșii, al cărei* **cules** *a început în aprilie.* • Majoritatea pleonasmelor sunt considerate intolerabile (Hristea, Mioara Avram): a) când apare repetiția evidentă chiar și numai a unor forme apropiate: **fapt** *ce* **a făcut** *ca...*; **prevăzut în vederea**; *legi ce* **urmează** *a fi abolite* **în urma** *inițiativei; a fost dezvelită o placă* **comemorativă în memoria** *eroilor; uleiurilor li* **se adaugă** *diferiți* **aditivi**; b) când sinonimele se află în strictă vecinătate: *starea excepțională* **continuă să fie menținută**; *au posibilitatea* **nemijlocită** *de a lua* **contact direct** *cu marfa; adunarea* **festivă** *consacrată* **sărbătoririi** *lui X.* Extrem de combătut este pleonasmul *mijloace mass media: mass media* a pătruns în română din engleză, unde reprezintă o scurtare a sintagmei *mass media of communication* „mijloace de masă ale comunicării", adică presă, radio, televiziune; din *mass media* + *mijloace de comunicare în masă* a rezultat în română *mijloace mass media;* c) când se repetă sensul unui element formativ (prefix*/prefixoid*) printr-un determinant (cu același sens): *s-a sinucis* **singur**; *a revenit* **din nou**; **auto***biografia* **mea**; *a se* **bi***furca* **în două**; **a con***vieții* **laolaltă/împreună**. • Pleonasmele mai pot fi clasificate și în funcție de numărul de limbi în care circulă; pleonasmele cu origine multiplă sunt cele întregistrate în mai multe limbi: *a vedea cu ochii proprii* (în latină și în franceză); *a-și trăi viața, a prezice viitorul, dună de nisip, a coborî (în) jos, a îngheța de frig* (în franceză și în română). **2.** În retorică, figură* de gândire bazată pe repetarea redundantă a două sau mai multe cuvinte care au același sens ori aparțin aceleiași sfere semantice (vezi CÂMP); reluarea are drept scop să formuleze cu mai mare forță expresivă o idee sau o argumentare. • Cu valoare poetică, pleonasmul accentuează, prin acumulare de determinări, ideea exprimată: *Puissé-je* **de mes yeux y voir** *tomber la foudre* – „De-aș putea vedea cu ochii mei căzând trăsnetul" (Corneille); **Eu ți-s frate tu mi-ești frate,** / **În noi doi un suflet bate** (Alecsandri); **Cobori în jos,** *luceafăr* **blând,** / **Alunecând pe-o rază** (Eminescu). O formă poetică acceptabilă a pleonasmului este epitetul* pleonastic (vezi EPITET): **aburi ușori, fumuri cenușii, urgie crudă** (Alecsandri). • Redundanța prin pleonasm este utilizată uneori ca mijloc comic de caracterizare a vorbirii personajelor: *Este chiar* **el însuși în persoană**; *Vai de mine!* **monșerul meu!** *mi-l omoară!* (Caragiale). • Pleonasmul este opusul elipsei*.

A.B.V. (1); M.M. (2).

PLEREM

În teoria glosematică* a lui L. Hjelmslev, unitate minimală distinctivă în planul conținutului (figură* de conținut, în termenii autorului). Termenul este format pe baza v. gr. *pleos* „plin", exprimând faptul că pleremele sunt unități cu semnificație, spre deosebire de ceneme*. Diversitatea infinită a semnelor* este rezultat al varietății combinațiilor posibile ale unui număr limitat de plereme.

L.I.R.

PLEREMATICĂ

În teoria glosematică* a lui Hjelmslev, studiu al pleremelor*. Plerematica este o investigație a formei conținutului.

L.I.R.

PLETORĂ SEMANTICĂ

Cumul de sensuri grupate în jurul aceluiași cuvânt, cea mai mare parte fiind utilizări datorate afectului: *curcan* desemnează de la „răufăcător" până la „polițist", „dorobanț"; *a crăpa* dezvoltă sensurile „a suferi mult", „a mânca enorm" și „a muri"; *a arde* de la acțiunea legată de foc desemnează „suferință fizică și morală", „pagubă materială" ș.a. Pletora semantică se explică prin faptul că un obiect/un fenomen/o acțiune are mai multe caracteristici și se simte nevoia unor creații metaforice (vezi METAFORĂ; ARGOU) pentru desemnarea fiecăreia dintre ele.
Vezi POLISEMIE.

A.B.V.

PLURAL

Unul dintre termenii categoriei gramaticale de număr*; intră în opoziție fie numai cu singularul*, dacă limba considerată are numai două numere, fie cu singularul, dar și cu dualul*, eventual, și cu trialul*, când apar mai multe numere. Semnificația pluralului se structurează diferit, în funcție de numărul de opoziții, exprimând, în limbile fără dual, mai multe obiecte, în condițiile în care pluralitatea este privită ca numărabilă, și nu ca o colectivitate (vezi COLECTIV). La clasele de cuvinte care marchează formal numărul prin fenomenul de acord, pluralul indică o relație sintactică a adjectivului cu un nominal cu formă de plural sau a verbului cu un nominal subiect cu formă de plural. • În planul formei lingvistice, marcarea pluralului este diferită de la o limbă la alta. În română, limbă considerată ca având o sensibilitate deosebită față de categoria pluralului, acesta se marchează redundant prin desinență, eventual și prin alternanță* (sau alternanțe), și este reluat în forma articolului (a articolelor, în cazul coocurenței mai multor tipuri de articol hotărât), în forma adjectivului (sau a adjectivelor, în cazul mai multor adjective) și a predicatului (ex.: **cărțile** *noi* **a**le *profesorului* **sunt** *ieftine și utile*). • O situație specială de plural au substantivele *pluralia tantum*.
Vezi și NUMĂR; PLURALE TANTUM.

G.P.D.

PLURALE TANTUM (SUBSTANTIV ~)

Clasă gramaticală restrânsă de substantive caracterizate printr-o paradigmă incompletă de număr, fiind defective* de singular; în plan sintagmatic, satisfac numai contexte de plural (ex.: rom. *zori, tăieței, icre;* fr. *fiançailles, funérailles, dépens, ténèbres*). În cazul românei, dată fiind caracteristica neutrului* românesc, substantivele *pluralia tantum* care satisfac contextul de masculin (ex. *zori luminoși, tăieței gustoși*), aparțin masculinului; cele care satisfac contextul de feminin (*viscere bolnave*) au genul nedeterminat, fiind incluse în așa-numitul arhigen*.
Vezi DEFECTIV; NUMĂR.

G.P.D.

PLURILINGVISM

Vezi MULTILINGVISM.

POETIC,-Ă (FUNCȚIE ~)

Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).

POETICĂ

1. În sensul tradițional, ansamblu de codificări normative elaborate de reprezentanții unui curent sau ai unei mișcări literare – reguli practice a căror întrebuințare devine obligatorie pentru direcția respectivă (O. Ducrot-Tz. Todorov). **2.** Într-un sens mai recent, teorie internă a literaturii, care tratează aspectele generale legate de natura și de funcția textului literar (poezie sau proză). Cele două semnificații nu sunt, în fond, foarte depărtate una de alta, căci amândouă au în vedere opera **literară**; diferența își are sursa în *Poetica* lui Aristotel, care făcea distincția dintre *arta discursului oratoric* (obiect al *retoricii*) și

arta evocării imaginare, conformă principiului *imitației – mimesis* (de care se ocupa *poetica*). 1. Poeticile diverselor curente literare descind din principiul poeticii aristoteliciene (vezi și *Terminologie, poetică, retorică*, 1994), fiind realizate ca sisteme de norme proprii operelor literare. Aceste norme privesc domenii diferite; metrică* și versificație*, procedee stilistice legate de vocabular ori de sintaxă, dar conțin și principii mai apropiate de estetica sau de filozofia textului literar. Declarat sau nu, poeticile clasicismului, ale romantismului ori ale modernismului sunt concepute astfel încât să normeze, dar și să clarifice – în perspectivă sincronică și diacronică – activitatea scriitorilor reprezentativi pentru fiecare curent literar; de ex., *Arta poetică* a lui Boileau este o poetică a clasicismului, tot așa cum *Prefața* la *Cromwell* de V. Hugo conține principiile poetice ale romantismului. Acest tip de poetici elaborează categorii care să permită înțelegerea simultană a unității și a varietății operelor literare; de aceea, în perspectiva poeticilor tradiționale, opera literară are statut de exemplu pentru ilustrarea unui ansamblu de reguli și/sau categorii, dar aceste norme și codificări nu-și propun niciodată descrierea unui text în particular (Ducrot-Todorov). 2. A doua accepție a termenului este cea fixată de Școala formalistă rusă (vezi FORMALISM) și, în continuarea acesteia, de studiile consacrate poeticii din anii 1960-1970, realizate în spațiile culturale francez (vezi Tz. Todorov, *Poetica*) și anglo-saxon. În această perspectivă, obiectul poeticii îl constituie discursul*/textul* literar studiat în opoziție cu ale texte/discursuri non-literare; pe de altă parte, între funcțiile limbajului stabilite de R. Jakobson, **funcția poetică** rămâne una dintre cele mai importante pentru mesajul literar centrat asupra lui însuși (vezi FUNCȚIE). În esență, poetica este deci știința **literarității** textului (B. Tomașevski, R. Jakobson), disciplină care identifică mijloace de descriere/analiză a textului literar, inventariind totodată procedeele care izolează acest tip de text în ansamblul tipologiei textuale. În studiul acestor mijloace și procedee, poetica a împrumutat, în anii 1960-1970, instrumentele de lucru ale lingvisticii structurale (vezi STRUCTURALISM), reușind să realizeze o adecvare a acestora la studiul operei literare (vezi, în acest sens, și contribuția lui A.J. Greimas la analiza textului literar din perspectivă semantică și semiotică). Au luat, astfel, naștere analiza discursului/textului pe nivele lingvistice, a apărut studiul structurilor semnificației (în poezie – semantica figurilor de stil, vezi FIGURĂ), s-au aplicat categoriile de mod, timp și persoană în descrierea narației* (vezi NARATIV), textul a fost definit și analizat cu mijloace care îl consideră o expansiune a gramaticii de tip frastic (vezi GRAMATICĂ$_{14}$) ș.a. Rezultatele au dus, prin analogie cu fazele istoriei literare, la stabilirea și descrierea unor poetici legate de diferite epoci culturale („poetica medievală") sau la statuarea unor poetici subordonate genurilor și/sau speciilor literare; se vorbește, astfel, de o „poetică a romanului", de o „gramatică a poeziei" (Jakobson) sau „a prozei" (Tz. Todorov, *Gramatica Decameronului*) etc. În aceeași direcție de cercetare diacronică se înscrie – în studiile moderne de poetică – fundamentarea unei poetici istorice, bazată pe ideea că formele literare au posibilitatea de a evolua, în tendința lor de adecvare la anumite curente/mișcări/creații individuale. Deceniile 6-7 ale sec. al XX-lea au reprezentat momentul de maximă înflorire a poeticii în această accepție a termenului; a existat, în această perioadă, o fructuoasă interferență a studiilor consacrate poeticii cu stilistica*, retorica*, semantica*, semiotica* și critica literară, mai ales în spațiul lingvisticii și al retoricii contemporane de expresie franceză.

M.M.

POLIFONIE

În naratologie*, termen împrumutat din muzică de M. Bahtin și aplicat analizei romanului; structură (compozițională) ce are în vedere diversificarea narației* în componente relativ autonome. Există, astfel, în *romanul polifonic* diversificări temporale, spațiale, de voce*, de focalizare* și de registru narativ (vezi NARATIV). • Conceptul de polifonie se leagă strâns de dialogism*, pe care îl include ca procedeu esențial; Bahtin a analizat din această perspectivă romanele lui Dostoievski. Narațiile de largi dimensiuni realizează modernizarea polifonică în multiple variante: secvența temporală uniformă poate fi alterată iar spațiul amplificat, acțiunea se desfășoară în planuri paralele, uneori legate de personaje (sau chiar de generații) diferite, focalizarea scoate în evidență anumite personaje ori nuclee ale acțiunii, registrele discursive se mișcă între dialog, monolog

(interior) și stil indirect liber în planul naratorului. • Relațiile interactive dintre personaje sunt, astfel, privilegiate, ca și raportul acestora cu naratorul, ceea ce face ca personajul să achiziționeze un statut mai important în ansamblul narativ. Pe de altă parte, limita dintre planurile primare (narator/ personaje) devine difuză, având ca rezultat o narație ambiguizată din punctul de vedere al vocii/ focalizării dominante. În afară de romanele lui Dostoievski analizate de Bahtin, au utilizat tehnica polifoniei, în măsură mai mare sau mai mică, Th. Mann în *Familia Budenbrook* ori J. Galsworthy în *Forsyte Saga* .

M.M.

POLIPTOTON

Figură* lexico-sintactică (formă de repetiție*) realizată prin reluarea în enunț a mai multor forme flexionare ale aceluiași cuvânt; în măsura în care radicalul* se repetă, poliptotonul este totodată o figură etimologică (vezi FIGURĂ). Schimbarea formelor gramaticale poate privi cazul, numărul, timpul sau modul verbal: *Dar ce nu pot* **pricepe** *ea* **pricepu,** *de plânge?* (Arghezi). În limbajul curent, superlativul* popular realizat prin repetarea substantivului este o formă de poliptoton: **frumoasa frumoaselor, prostul proștilor.** • Procedeu de insistență prin repetiție, poliptotonul devine sursă pentru jocul de cuvinte sau pentru expresia paradoxală (vezi PARADOX): *Și* **ne-am iubit** */ Și-azi toată lumea* **știe** */ Că* **ne iubim...** *Dar cât* **ne vom iubi,** */ Nici noi* **nu** *știm.* */ Nici lumea* **nu va ști** (Minulescu). Când sensurile cuvântului se modifică (parțial) la reluare, poliptotonul se apropie de antanaclază* sau de diaforă*; în versurile: *Tu* **ești** *și-***ai fost** *mai mult decât în fire* / **Era să fii,** *să stai, să viețuiești.* / **Ești** *ca un gând, și* **ești** *și nici* **nu ești,** / *Între putință și-ntre amintire* (Arghezi), jocul gramatical se combină cu variația contextuală de sens a verbului *a fi* („existență vs. non-existență", „apartenență", „determinare ipotetică/potențială", dar o singură dată apare delexicalizarea presupusă de verbul copulativ).
Vezi și PARIGMENON.

M.M.

POLISEMIE

Capacitate a majorității cuvintelor din limbile naturale de a avea mai multe sensuri (în opoziție cu unitățile limbilor artificiale). Conceptul de polisemie se înscrie într-un dublu sistem de opoziție: opoziție dintre polisemie și omonimie* și cea dintre polisemie și monosemie. Aproximativ 80% din cuvintele lexicului activ al unei limbi (vezi FOND LEXICAL) sunt polisemantice. Polisemia este redată în dicționare* prin înregistrarea sensurilor sub cifre sau semne grafice diferite, dar în limitele aceluiași articol (sau cuvânt-intrare). Polisemia este mai bine reprezentată în unele dicționare (despre care se spune că sunt de concepție polisemică, cum ar fi DEX). Polisemia are cauze diferite: tendința de economie lingvistică (utilizarea unui număr mai mic de corpuri sonore), când se opune sinonimiei*; evoluția semantică a unor cuvinte după legi și tipuri (vezi TROP); necesitatea de a delimita denotația* de conotație*. Lingviștii stabilesc o corelație între dezvoltarea unei culturi și îmbogățirea polisemică a cuvintelor (M. Bréal). Între polisemie și frecvența cuvintelor se stabilește un raport direct: cu cât o unitate este mai frecventă, cu atât are mai multe sensuri diferite (relație care poate fi descrisă matematic, vezi STATISTICĂ LEXICALĂ). • Diferențierea (dezambiguizarea) sensurilor cuvintelor polisemantice se face la nivelul componentelor de sens (vezi SEM), dar și la nivelul unor contexte specifice: *a afecta*$_2$ (care nu are nici un sem comun cu *a afecta*$_1$; „a destina o sumă de bani cu un scop anume") se diferențiază cu următoarele sensuri: sensul 1: „a suferi efectele unei întâmplări negative"; *supărarea l-a* **afectat;** sensul 2: „a simula o stare sufletească": *pare* **să afecteze** *tristețe*, și sensul 3: „a suferi efectele materiale ale unei stări negative": *cutremurul* **a afectat** *Japonia.* O asemenea diferențiere funcțională a polisemiei de omonimie rămâne, pentru dicționare, o problemă esențială greu de rezolvat. Contextele sunt fundamentale pentru diferențierea sensurilor cuvintelor polisemantice. Adjectivul *blând* are sensul „atitudine favorabilă, calmă" în combinație cu substantive desemnând ființe (oameni și animale): *om/câine* **blând** și sensul „agreabil, convenabil", cu referire la substantive ca *anotimp, natură, climă, iarnă*. La fel, sensul 1 al cuvântului *farmacie* „știință care se ocupă de prepararea medicamentelor" necesită un context precum: **Farmacia** *este o știință veche*, față de sensul 2: „locul unde se vând sau se prepară medicamente": *Cumpăr* **de la farmacie** *medicamente.* De aceea, fără contexte, dicționarele explicative nu pot fi convenabile în ce privește polisemia nici din punct

de vedere descriptiv, nici normativ. • După felul în care se asigură legătura dintre sensuri prin componenta (semul) comun(ă), există următoarele tipuri de polisemie: a) polisemie *în lanț*, când legătura se face de la un sens la altul, ca în cazul adjectivului *slab:* (1) „lipsit de un strat de grăsime", (2) „lipsit de forță" – *caracter* **slab,** (3) „lipsit de valoare" – *carte* **slabă,** (4) „lipsit de elemente caracteristice" – *vin/acid/cafea slab(ă)*; b) polisemia *radială*, când relația dintre sensuri se face prin cel puțin un element al sensului de bază, ca în *strigăt:* (1) „sunete intense produse de om", (2) „sunete intense produse de alte ființe (animale/păsări)": **strigătul** *păsării/leului...* (3) sunete intense produse de colectivități: *strigătul* **mulțimii.** Legătura dintre sensurile unui cuvânt polisemantic este mascată uneori de tropii pe care îi reprezintă sensurile secundare (vezi, în ex. *slab*, sensurile 2, 3, 4, ca metafore*). • Echilibrul dintre sensurile cuvintelor polisemantice este asigurat de denotație*, în raport cu care se delimitează conotațiile*.

Vezi CONOTAȚIE; MONOSEMANTISM.

A.B.V.

POLISINDET / POLISINDETON

Figură* sintactică bazată pe coordonarea multiplă a unor unități sintactice prin conjuncții abuziv utilizate; în această construcție *sindetică*, opusă celei *asindetice* (vezi ASINDET), elementul conjuncțional nu leagă doar ultimii doi termeni ai seriei, ci apare înaintea fiecărui membru al unei fraze/enumerări; conjuncția repetată este aproape întotdeauna aceeași – *și:* **Și lui Ștefăniță-vodă îi era prè drag, și-l ținè prè bine, și tot la masă îl punè, și să giuca în cărți cu dânsul, și la sfaturi,** *că era atunce grammatic la dânsul* (Neculce): • Termenii antrenați în polisindet pot fi: a) cuvinte izolate: *Și s-a-ntors din zarea largă* / **Slut, și-ntins și mort,** *pe targă* (Arghezi) sau b) grupuri de cuvinte/părți de frază: *În adâncu-i se pătrunde* / **Și de lună, și de soare. / Și de păsări călătoare. / Și de lună, și de stele. / Și de chipul dragei mele** (Eminescu); *Sunt mușterii buni, băieți cu dare de mână,* **și cântă, și râd și fac fel de fel de nebunii** (Caragiale). Efectul expresiv al polisindetului este de insistență prin repetiție*. • Figura opusă polisindetului este asindetul, suprimare a elementelor de relație între (părți de) propoziție/frază.

Vezi ASINDET.

M.M.

POLITEȚE

1. Categorie sociolingvistică stabilind relația dintre un comportament social politicos și marcarea lui în plan lingvistic. Există mari diferențe între limbi sub raportul gradului și al tipului de marcare lingvistică a comportamentului politicos. Unele limbi sunt extrem de sensibile față de acest parametru, gradele de politețe fiind marcate nu numai la nivel *lexical*, prin formule nuanțate de adresare, ci și la nivel *gramatical*, prin sisteme gramaticale proprii. Basca, de ex., dispune de o conjugare de politețe, utilizând desinențe verbale diferite după cum adresarea este familiară sau reverențioasă. Coreeana utilizează forme verbale de politețe, diferențiate după statutul social al persoanei care vorbește, al persoanei cu care se vorbește și al persoanei despre care se vorbește. Româna aparține grupului de limbi cu sensibilitate față de acest parametru, recurgând, în plan gramatical, la: a) un sistem pronominal specializat (vezi 2); b) forme verbale modale și temporale încărcate cu valori suplimentare de politețe (vezi, de ex., *am să te rog să..., voiam să..., te-aș ruga să...*). **2. Pronume de ~** Sistem pronominal, prezent numai în anumite limbi, specializat pentru marcarea distincțiilor de politețe; intră în opoziție cu pronumele personale* propriu-zise. • Dacoromâna și-a creat târziu, cu mijloace interne proprii (compunere*), un sistem bogat de pronume de politețe, corespunzător persoanelor a II-a și a III-a. La persoana a II-a, se disting două grade de politețe: *tu – dumneata – dumneavoastră*. Presiunea acestei organizări a fost atât de puternică, încât s-a creat o treaptă intermediară de politețe și pentru persoana a III-a (*el – dânsul – dumnealui*), fiind atrase în sistem formele personale *dânsul – dânsa*, cărora, în aria sudică a dacoromânei neliterare actuale, li s-a adăugat o valoare suplimentară de reverență. **3.** În pragmatică, termenul are o semnificație mai largă și mai profundă decât aceea atribuită în mod curent. Desemnează o componentă esențială – o constantă – a comportamentului comunicativ, determinată de obiectivele sociale implicate de orice activitate de natură cooperativă. Pragmatic, politețea nu are un caracter prescriptiv, impus de o anumită normă socială. Ea este înțeleasă fie ca una dintre maximele* conversaționale (vezi R. Lakoff, G. Leech), fie ca prevedere inclusă într-un contract conversațional permanent negociabil (B. Fraser), fie ca rezultat al preocupării participanților la un

act comunicativ de a nu aduce prejudicii imaginii lor publice (P. Brown și S. Levinson). Ultima interpretare caracterizează cea mai închegată teorie pragmatică a politeții. Conceptul de imagine publică a individului (engl. *face*), pe care se întemeiază această teorie, este preluat din cercetările de sociologie a comunicării ale lui E. Goffman. Există un conflict implicit între dorința fiecăruia de a se bucura de aprecierea și acordul semenilor săi (*positive face*), pe de o parte, și dorința de a acționa conform propriilor idei și intenții (*negative face*), pe de alta. Diversele clase de acte* de limbaj se deosebesc și după potențialul lor agresiv intrinsec (cf., de ex., solicitări, ordine vs. mulțumiri, complimente), putând să pună în pericol imaginea individuală reciprocă a colocutorilor și să afecteze astfel relațiile dintre aceștia. Asemenea efecte pot fi prevenite numai printr-o alegere *strategică* a mijloacelor și formelor de comunicare. Aprecierea măsurii în care un act de limbaj afectează eul interlocutorului se realizează în funcție de trei variabile extralingivstice: *distanța socială* (relație simetrică, determinată de atribute sociale stabile, dar și de frecvența schimburilor verbale și de domeniile în care acestea se realizează), *puterea* (relație asimetrică, exprimând direcția exercitării controlului comunicării: dinspre emițător* sau dinspre receptor*) și *gradul de interferență* al actului respectiv, în raport cu dorința de autonomie sau de aprobare a colocutorului (mărime condiționată situațional, dar și de specificul sociocultural al comunității considerate). Însumarea valorilor acestor variabile îi permite emițătorului să decidă asupra nivelului optim de politețe pentru performarea unui anumit act verbal și să aleagă strategia pe care o consideră adecvată situației comunicative date. Natura alegerii strategice permite distincția între *o politețe negativă*, a menținerii distanțelor, care frânează relațiile sociale, și *o politețe pozitivă*, integrativă, care accelerează aceste relații. Politețea negativă constituie nucleul comportării deferente, pe când politețea pozitivă constituie nucleul comportării glumețe, familiare. Pentru ambele tipuri, formularea enunțurilor* presupune, pe lângă exprimarea *neambiguă* a intențiilor comunicative, prezența unor acțiuni *redresive*, explicite, în cazul politeții negative, și implicite, în cazul politeții pozitive. Există însă și posibilitatea exprimării *indirecte* a intențiilor comunicative, de obicei prin apelul la figuri* de stil, care fac semnificația enunțurilor negociabilă. Strategiile politeții negative se întemeiază pe mecanisme de atenuare a prejudiciului produs interlocutorului, implicând trecerea emițătorului într-un plan secund; strategiile politeții au la bază sublinierea emfatică a aprobării și interesului pentru tot ce se leagă de persoana receptorului, a punctelor comune cu acesta, a raporturilor de cooperare (vezi STRATEGIE). Introducerea conceptului de politețe pozitivă constituie cea mai importantă inovație a pragmaticii în cercetarea fenomenelor legate de politețe. • **Principiul ~ții** Principiu de bază în pragmatică, complementar cu principiul cooperativ*. Reglementează comunicarea în sensul menținerii echilibrului social și a unor relații de bunăvoință între colocutori. Guvernează alegerea strategică a modalităților de expresie lingvistică, în funcție de datele concrete ale situației* de comunicare, reclamând apelul la forme directe sau indirecte de transmitere a intențiilor comunicative, la acțiuni redresive implicite sau explicite etc. Se concretizează prin câteva maxime, centrate asupra emițătorului, respectiv, a receptorului (vezi MAXIMĂ$_2$).

G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).

PORTRET

Într-o clasificare tematică (P. Fontanier), acceptată de cercetători până în secolul XX, descriere* de trăsături morale și fizice ale unei ființe animate, reale ori imaginare; portretul reprezintă reuniunea a două moduri fragmentare de descriere a persoanelor/ personajelor, prosopografia* și etopeea*. Ex.: *Era frumos — d-o frumuseețe demonică. Asupra feței sale palide, musculoase, expresive, se ridica o frunte senină și rece ca cugetarea unui filozof. Iar asupra frunței se zburlea cu o genialitate sălbatecă părul său negru-strălucit, ce cădea pe niște umeri compacți și binefăcuți. Ochii săi mari caprii ardeau ca un foc negru sub niște mari sprâncene stufoase și îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de-o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuți, un satan, nu cum și-l închipuiesc pictorii: zbârcit, hidos, urâcios, ci un satan frumos, de-o frumusețe strălucită, un satan mândru de cădere, pe-a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul, și Iadul îndărătnicia – un satan dumnezeiesc* (Eminescu). • În retoricile din secolul al XIX-lea, portretul este considerat diferit de *caracter*: primul descrie un individ, cel de al doilea o generalitate, apropiindu-se astfel mai mult de etopee, cu care, totuși,

nu se confundă. O dată cu secolul al XIX-lea și cu sporirea influenței științelor exacte asupra literaturii, tehnica portretizării cunoaște o mare varietate (de exemplu, sub forma *fiziologiei* sau a *caricaturii*). Prezumția de la care a plecat majoritatea autorilor de portrete din secolul trecut rămâne aceea că trăsăturilor morale ale unui personaj ar trebui să le corespundă anumite caracteristici fizice și fizionomice.
Vezi DESCRIERE; ETOPEE; PROSOPOGRAFIE.

M.M.

POSESIE

1. ~ inalienabilă Vezi ALIENABIL. **2. Codare a ~ei** Serie de mijloace de care dispune o limbă pentru exprimarea posesiei, existând diferențe semnificative între limbi. În limbi din familia uralo-altaică (finlandeză, maghiară), posesia se exprimă gramatical, în cadrul paradigmei substantivului. În alte limbi (latina și limbile romanice), se exprimă prin forme de caz*, prin genitiv* și dativ* (vezi, de ex., în latină, genitivul posesiei: *domus* **Ciceronis** „casa lui Cicero" sau dativul posesiv cu *esse: Sunt* **mihi** *bis septem Nimphae* „am de două ori șapte Nimfe", în traducere literală „îmi sunt de două ori..."). Se exprimă și prin seria de adjective și pronume posesive (vezi POSESIV$_{1;2}$). Posesia are și modalități lexicale de expresie, prin verbe purtătoare ele însele ale semnificației posesive (vezi POSESIV$_4$: **am** *o carte*). În absența verbului *a avea* (este, de ex., cazul limbii arabe), posesia se exprimă prin construcții prepoziționale specializate, posesorul apărând în poziția unui caz locativ* (vezi CAZ$_{III}$), construcție asemănătoare cu rom. *„la mine, cartea"*. Vezi și POSESIV.

G.P.D.

POSESIV,-Ă

1. Adjectiv ~ Clasă de adjective pronominale* care exprimă o relație de posesie*, funcționând în același timp și ca mărci de determinare*: asigură actualizarea substantivului în vorbire și restrânge clasa de indivizi desemnată prin substantiv la un obiect cunoscut vorbitorului, aflat în posesia acestuia (*cartea* **mea**). Aparține clasei cuvintelor nonreferențiale, funcționând deictic*, în cazul persoanei I și a II-a, și anaforic* în cazul persoanei a III-a (vezi deosebirea dintre: *L-am întâlnit pe Ion$_i$; aspectul* **său$_i$** *m-a neliniștit* (anaforic) vs. *Astăzi, intenția* **mea** *este să...* (deictic)). Parametrul adjectivului posesiv permite distingerea limbilor în raport cu: a) poziția adjectivului posesiv față de capul de grup; b) distribuția adjectivului și a articolului. Româna, în raport cu franceza, italiana, portugheza, spaniola, se caracterizează prin așezarea postsubstantivală a adjectivului posesiv, confirmându-se, și pentru acest grup sintactic, că româna aparține limbilor de tipul „head first", în care capul de grup se află pe prima poziție (vezi TOPICĂ). În română, spre deosebire de franceză, adjectivul și articolul hotărât sunt coocurente, ceea ce constituie un nou argument pentru susținerea sensibilității românei în raport cu parametrul determinării*. • Gramatica structuralistă românească (Maria Manoliu, 1968) a propus, pe baze strict distribuționale, reinterpretarea adjectivului posesiv, lansând ideea considerării acestuia ca variantă accentuată a genitivului pronumelui personal* sau reflexiv*. **2. Pronume ~** Clasă de pronume* caracterizată prin indicarea unei relații de posesie* între un posesor și un obiect posedat, a căror identificare se obține anaforic*, în cazul obiectului posedat, prin legarea de un antecedent* (ex. *Maria mi-a cerut un ceas$_i$;* **al$_i$ său** *se stricase*), și anaforic sau deictic*, în cazul posesorului, fie prin legarea de un antecedent (*Maria$_j$ mi-a cerut un ceas;* **al său$_j$** *se stricase*), fie prin trimiterea la situația de comunicare* (**al meu$_k$** *s-a stricat și el*). • Pronumele posesiv servește drept parametru de individualizare a limbilor, permițând distingerea a două clase de limbi, după cum limbile deosebesc formal seria adjectivelor posesive (vezi 1) și a pronumelor posesive (ca în franceză sau spaniolă; vezi fr. **mon/ton/son** *livre* vs. **le mien/le tien/le sien**) sau, dimpotrivă, utilizează aceleași forme pentru adjectiv și pronume (ca în română și portugheză). Pentru română, distingerea formală a adjectivului și a pronumelui se realizează parțial prin articolul posesiv (vezi 3) (ex.: *caietul* **meu** vs. **al meu** *s-a terminat*), fără însă ca articolul să constituie un formant diferențiator obligatoriu, căci el poate apărea și în contexte adjectivale (ex. *aceste caiete* **ale mele**). • Gramatica structuralistă românească (Maria Manoliu, Valeria Guțu Romalo) a dezbătut chestiunea structurii analizabile a pronumelui posesiv, propunând, pe baze strict distribuționale, segmentarea acestuia într-un centru pronominal și un modificator pronominal al centrului. **3. Articol ~** Sinonim cu (*articol*) *genitival* (vezi GENITIVAL). **4. Clitic ~** Desem-

nează, în unele limbi, un clitic* pronominal cu formă de dativ (sau cu formă oblică, în limbile care nu disting dativul și acuzativul) exprimând o relație de posesie (rom. Mi-*am pierdut cartea;* fr. *Je* me *suis cassé la jambe*). S-au semnalat diferențe între limbi privind: a) tipul de relație de posesie, fie numai posesia inalienabilă*, fie orice tip de posesie, inalienabilă și alienabilă*; b) distribuția cliticului; c) frecvența și extinderea tiparului de construcție. Româna se caracterizează astfel: exprimarea prin clitic atât a posesiei inalienabile, cât și a celei alienabile (*Și-a pierdut cartea*, alături de *Și-a rupt piciorul*); atașarea cliticului atât la un suport verbal, cât și la unul nominal sau prepozițional (*Mi-am pierdut cartea*, alături de *în viața-mi; înainte-mi*); extinderea construcției prin cuprinderea oricărui nominal din grupul verbal, obiect direct, subiect sau obiect indirect prepozițional (*Mi-am pierdut cartea* (obiect direct); *Mi-au plecat copiii* (subiect); *Mi-am văzut de treburi* (obiect indirect) (vezi și ALIENABIL; AVANSARE). **5. Verb** ~ Clasă lexico-semantică de verbe bivalente (vezi VALENȚĂ) care exprimă o relație de posesie între doi actanți, unul având rolul de posesor, iar celălalt de obiect posedat. Actualizarea sintactică a actanților diferă de la o limbă la alta și de la un verb la altul. În română, de ex., verbe ca: *a avea, a poseda, a stăpâni* așază posesorul în poziția subiectului și obiectul posedat în poziția obiectului direct (*Ion are o carte*), iar un verb ca *a aparține* așază obiectul posedat ca subiect și posesorul ca obiect indirect (*Cartea aparține lui Ion*). În teoria lexicalistă*, posesorul este interpretat ca „sediu" al relației de posesie, deci ca locativ* (vezi CAZ_{III}). Unele limbi se disting prin nelexicalizarea verbului *a avea* (vezi araba). **6. Transformare** ~ Denumită și transformarea „sum pro habeo", desemnează, în varianta clasică a generativismului*, o transformare* facultativă* care are ca efect convertirea unei construcții cu semnificație posesivă conținând verbul *a avea* în altă construcție cu verbul *a fi*. Captează relația de sinonimie, existentă în unele limbi, între o construcție cu *a avea* și una cu *a fi* (*Ion are cartea* = *Cartea este a lui*).

G.P.D.

POSIBILITATE

1. Semnificație modală conținută în semantica modurilor conjunctiv* și condițional* (vezi și MOD_{III}). **2.** Reprezintă una dintre cele două valori ale sistemului de modalități* clasice, exprimând faptul că o propoziție este adevărată/falsă *în mod posibil;* se opune *necesității**. În funcție de caracterul puternic sau mai slab al sistemului de modalități, posibilitatea poate fi stabilită în raport cu toate lumile posibile (*posibilitate alethică*) sau poate fi empirică, stabilită în raport cu sistemul de cunoștințe existent la un moment dat, cu datele experienței vorbitorului și a colectivității din care acesta face parte (*posibilitate epistemică*). • **Operator de** ~ Vezi OPERATOR.

G.P.D.

POSTADJECTIVAL,-Ă

Derivat regresiv prin care se obține un verb pornind de la un adjectiv; deosebi din *deosebit;* vezi $DERIVARE_3$.

M.M.

POSTERIOR,-OARĂ

1. Serie ~ Serie de localizare specifică vocalelor. În română, include vocalele /o, u/; sin.: *serie velară*. **2. Vocală** ~ Vocală din seria posterioară, a cărei rostire presupune un spațiu de rezonanță amplu, situat între partea posterioară a mușchiului lingual și zona posterioară a palatului. Mușchiul lingual se retrage, iar rădăcina acestuia se apropie de vălul palatului.
Vezi și VELAR,-Ă; VOCALĂ.

L.I.R.

POSTPOZIȚIE

Existentă într-un număr restrâns de limbi (limbi turcice, japoneză, birmaneză, unele limbi africane: G. Lazard (1994)), desemnează un clitic* cu rol gramatical având, în multe cazuri, rolul de marcă actanțială, adică de marcare a raporturilor cazuale. Spre deosebire de prepoziții*, utilizate în limbile de tip analitic* cu același rol, postpozițiile au o așezare proclitică*, atașându-se, în funcție de limbă, la nume sau la verb. Nu există o limită tranșantă între postpoziții și sufixele cazuale de tip aglutinant* (vezi CLASIFICARE (A LIMBILOR)).

G.P.D.

POSTPUNERE

În grupurile de termeni, marchează așezarea unui component *după* alt component: a determinantului după centrul de grup, a auxiliarelor și a cliticelor după cuvântul suport etc. Se utilizează,

în opoziție cu antepunere*, pentru indicarea unei preferințe de topică* într-o anumită limbă (se vorbește, de ex., pentru română, despre postpunerea articolului* hotărât sau a adjectivului calificativ*). Se utilizează, de asemenea, pentru a indica o schimbare de topică motivată stilistic sau pragmatic (vezi, de ex., postpunerea subiectului personal și dublarea lui în varianta populară a limbii române: *Vine el tata*).

G.P.D.

POSTSUBSTANTIVAL,-Ă
Derivat regresiv prin care se obține un nou cuvânt (substantiv) pornind de la un alt substantiv: **portocal** din *portocală;* vezi DERIVARE$_3$; sinonim parțial cu *deverbal.* Vezi DEVERBAL.

M.M.

POSTVERBAL,-Ă
1. Cu referire la topică*, indică poziția cliticelor, a auxiliarelor sau a determinanților în raport cu verbul (vezi POSTPUNERE). **2.** Derivat regresiv prin care se obține un substantiv pornind de la un verb: **avânt** din *avânta* (vezi DERIVARE$_3$).

G.P.D.

POTENȚIAL,-Ă
1. Sin. cu *posibilitate**; este o semnificație modală conținută în semantica unor moduri* verbale sau a unor forme lexicale. **2. Propoziție ~** În gramatica limbii române, într-o clasificare a propozițiilor după modalitate* (vezi PROPOZIȚIE), desemnează o subspecie a propozițiilor *enunțiative** și a celor *interogative** exprimând, prin valori modale ale verbului predicat, posibilitatea în viitor sau irealitatea în trecut (ex.: *Mai bine acceptam; E cineva* **care să mă accepte?**).

G.P.D.

POZITIV,-Ă
1. Grad ~ În cadrul opozițiilor categoriei gramaticale a comparației*, reprezintă termenul nemarcat* al categoriei, cel care este luat ca punct de referință pentru comparativ* și superlativ*. În raport cu ultimii termeni, pozitivul nu primește mărcile gramaticale ale categoriei, reprezentând forma de dicționar a adjectivului sau a adverbului. Pozitivul poate exprima contextual o comparație de egalitate, prin legarea de o construcție comparativă introdusă prin *ca: neagră ca noaptea* (vezi COMPARAȚIE). **2. Propoziție ~** Termen al gramaticii românești, unde se utilizează ca sinonim al lui *afirmativ** (propoziție afirmativă*). Se opune lui *negativ** (propoziție negativă).

G.P.D.

POZIȚIE
1. Locul ocupat în lanțul* vorbirii de o unitate lingvistică în raport cu vecinătățile sale. Sunetele unei limbi pot ocupa, de ex., o poziție *finală/medială/inițială* în cuvânt. Cliticele*, în raport cu suportul lor, pot apărea ca proclitice*, enclitice* sau intraclitice. • Dintr-o perspectivă distribuțională (vezi DISTRIBUȚIE), poziția unui element în lanț este definită prin înregistrarea contextului* în care acesta apare în enunțul considerat sau prin indicarea distribuției, adică a totalității contextelor în care elementul analizat poate apărea într-o limbă. Există, pentru o unitate lingvistică sau pentru o clasă de unități, câte o poziție specifică, numită *context diagnostic**, în care numai unitatea sau clasa de unități considerată poate apărea, fiind excluse toate celelalte (vezi CONTEXT; DISTRIBUȚIE). **2. ~ sintactică** Concept al sintaxei moderne, unde desemnează, în cadrul unei structuri* (organizări) sintactice, locul *ierarhic* ocupat de o unitate sintactică în raport cu un cap* de grup sau în ansamblul propoziției (de ex., poziția de predicat* sintactic în ansamblul propoziției). • Într-o sintaxă de tip structuralist*, o anumită poziție este determinată și distinsă de altele pe baze strict relaționale, precizându-se tipul de relație în raport cu un cap de grup sau mijlocul specific de manifestare, într-o limbă dată, a relației. • Într-o sintaxă de tip funcțional*, determinarea unei poziții se face pe baze funcționale, stabilindu-se funcția atribuită de capul de grup sau îndeplinită de o unitate sintactică în ansamblul propoziției. • În GB* se face distincția între poziția *argumentală** și cea *nonargumentală* (vezi ARGUMENTAL$_2$), opunându-se construcția *El citește* **o carte,** unde nominalul *carte* ocupă, în raport cu verbul, o poziție argumentală, construcțiilor **Cartea** *este citită de Ion* și **Cartea** *trebuie citită*, unde același nominal, ca efect al deplasării*, ocupă poziții nonargumentale.

G.P.D.

PRAGMATICĂ
Disciplină al cărei obiect îl constituie limba, privită nu ca sistem de semne, ci ca acțiune și interacțiune *comunicativă.* Pragmatica este o

lingvistică a uzului – cu multiple implicații interdisciplinare –, examinând efectele diverselor componente ale contextului (vezi CONTEXT$_2$) asupra producerii și recepțării enunțurilor*, atât sub aspectul structurii, cât și al semnificației acestora. Termenul (< gr. *pragma* „acțiune", în acest caz – utilizare a limbii) a fost introdus de Ch. Morris, pentru a desemna unul dintre nivelurile procesului semiozei: nivelul relației dintre semne și cei care le interpretează. • Constituirea pragmaticii ca domeniu de cercetare specific este rezultatul acțiunii mai multor factori, îndeosebi al modificărilor de perspectivă produse în lingvistică și în filozofia limbajului. Pragmatica a apărut ca o reacție atât față de lingvistica chomskyană, cât și față de pozitivismul logic. Prima sa versiune este reprezentată de teoria actelor* de limbaj, formulată de J.L. Austin și dezvoltată de J.R. Searle. Domeniul de investigație al pragmaticii a cunoscut ulterior o continuă extindere și diversificare, fapt care a determinat apariția unor opinii divergente asupra statutului acestei discipline. Orientările actuale se situează între polii reprezentați de înțelegerea pragmaticii drept componentă a unei teorii generale integrate a limbii – alături de sintaxă, fonologie și semantică – și de înțelegerea acesteia drept modalitate particulară de analiză și interpretare a oricăror date lingvistice, indiferent de nivelul de structură cărora le aparțin. Există deosebiri teoretice și metodologice între pragmatica britanică și americană, pe de o parte, și cea „continentală", pe de alta. Dacă în concepția „continentală" activitatea enunțiativă (deci cea de la polul emiterii) este factorul esențial al organizării lingvistice, pragmatica reprezentând, în esență, o cercetare a limbii realizată dintr-un punct de vedere extern, dificil de distins ca domeniu de psiholingvistică* și de sociolingvistică*, în concepția specialiștilor britanici și americani, pragmatica descrie dubla natură: acțională și interacțională, a comunicării verbale. La baza concepției „continentale" asupra pragmaticii stă distincția enunț*-enunțare*, cercetarea fiind orientată în direcția identificării în enunț a mărcilor activității enunțiative. Pentru pragmatica britanică și americană, semnificația unui enunț este rezultat al unor procese de negociere între emițător* și receptor*, întrucât comunicarea verbală presupune intenții *reflexive*, nefiind posibilă în afara recunoașterii *exacte* a acestora de către parteneri. • Indiferent de orientare, pragmatica își definește identitatea prin câteva elemente: a) distingerea sistematică între procesele care au loc la polul emiterii și la cel al receptării; b) rolul esențial atribuit contextului*, ale cărui componente influențează atât structurarea discursului, cât și constituirea semnificațiilor discursive, c) relevarea naturii intenționale și raționale a comunicării verbale, prin referirea la concepte ca *reușită* și *eficiență* (vezi ACT (DE LIMBAJ)) sau strategie* comunicativă. Relația de complementaritate dintre pragmatică și semantică, afirmată prin definirea obiectului pragmaticii drept „meaning minus semantics" (S. Levinson), este o relație complexă, atât pentru că nici unul dintre cele două domenii nu este autonom în raport cu celălalt, cât și pentru că pragmatica studiază semnificațiile într-un cadru mai larg, *transfrastic*, al enunțurilor interconectate prin mecanisme particulare. Diversitatea terminologică specifică actualmente pragmaticii nu poate fi interpetată drept reflex al unei insuficiente definiri sau al lipsei de coerență a sferei de preocupări a acesteia. Pragmatica are o problematică proprie, care include aspecte referitoare la: organizarea pragmatică a discursului: acte de vorbire, deixis*, forme ale implicitului conversațional (presupoziții*, implicaturi*); principiile și strategiile comunicative; analiza* conversației.

L.I.R.

PREDETERMINANT

Termen al sintaxei moderne folosit în legătură cu structura G(rupului) N(ominal). Desemnează clasa de adjuncți nominali cu funcție de individualizare* și de cuantificare*, strângând ceea ce gramatica tradițională numește adjective pronominale și articole (ex. rom. **toți acești** *elevi;* engl. **all the** *time*). În teoria X-BARĂ* și în GB*, termenul a fost înlocuit prin *specificator**, ultimul lărgindu-și accepția la oricare dintre grupurile sintactice (vezi SPECIFICATOR).

G.P.D.

PREDICAT

1. ~ logic a) În concepția logicii clasice, care analizează propoziția în subiect + predicat, se opune subiectului, subiectul reprezentând „despre ceea ce se vorbește", iar predicatul, „ce se spune despre subiect". b) În logica formală, denumește componentul propoziției care asociază unui individ o *proprietate* sau care îl pune într-o *relație* determinată cu alt sau alți indivizi.

Predicatele care exprimă proprietăți au un singur loc (sau un singur argument*) și se numesc *monadice* (ex. *Ion este* **silitor**; *Ion este* **elev**; *Ion* **aleargă**). Predicatele care stabilesc relații au două sau trei locuri (sau argumente) și se numesc *diadice*, respectiv *triadice* (ex. de predicate diadice: *Ion este* **frate** *cu Gheorghe; Ion este* **supărat** *pe Gheorghe; Ion* **laudă** *pe Gheorghe*). Predicatul este numit și *funcție propozițională* (*de o variabilă, de două* sau *de trei*,după cum valoarea de adevăr a propoziției depinde numai de valoarea concretă a subiectului sau, pentru predicatele cu mai multe locuri, depinde și de valoarea concretă a celorlalte argumente). • Funcționează ca predicate logice cuvinte din clasa verbului, a adjectivului și a substantivului și, în unele ipostaze, cuvinte din clasa adverbului sau a prepoziției; spre deosebire de primele, adverbul și prepoziția sunt predicate de *rang înalt*, căci denotă proprietăți ale proprietăților, incluzând ca argument alt predicat. În expresia *Ion scrie corect* apare predicatul verbal *scrie*, cu un singur argument: *scrie* (*Ion*), și predicatul adverbial de rang înalt *corect*, care, ca și primul, primește un singur argument, având însă caracteristica de a fi el însuși predicat: *corect* (*scrie* (*Ion*)). Pentru fiecare din clasele de cuvinte indicate, există folosiri predicative și nepredicative. Substantivul, de ex., este folosit predicativ în: *El este* **profesor**, dar nepredicativ, ca argument al unui predicat, în: *L-am întâlnit* **pe Ion**. Prepoziția funcționează ca predicat de rang înalt în: *cartea a căzut* **pe** *masă*, dar nepredicativ, ca termen care asigură legarea unui argument, în: *L-am văzut* **pe** *Ion*. Un verb funcționează ca predicat, când se află la un mod personal (*Ion* **citește** *o carte*), dar devine nepredicativ, funcționând ca argument, când se află la infinitiv, supin, gerunziu și ocupă pozițiile de subiect sau de obiect (*Este o bucurie* **a citi** *o carte*). • Predicatul, asociat cu unul, două sau trei argumente, atribuie acestora, potrivit trăsăturilor lui inerente, funcții*/roluri* tematice diferite: agent*, pacient*, locativ*, sursă*, țintă* etc. Fiecare predicat are schema argumentală proprie, purtând următoarele informații: numărul de poziții argumentale pe care predicatul și le asociază; rolurile tematice atribuite fiecărui argument; obligativitatea sau neobligativitatea saturării* fiecărei poziții (vezi și ARGUMENT; LEXICON); **2. ~ sintactic** Poziție* sintactică (sau, altfel spus, parte de propoziție*) reprezentând nucleul/pivotul propoziției*, ale cărei caracteristici definitorii sunt: suprimarea lui, exceptând cazurile de elipsă*, duce la dezorganizarea propoziției; este pus în legătură, în numeroase limbi, cu fenomenele sintactice de acord* (acordul cu subiectul sau, în unele limbi, (și) cu obiectul) și de recțiune* (impunerea cazului* morfologic și a prepoziției), fenomene care asigură, în cel mai înalt grad, coeziunea* propoziției; determină, în anumite limite, organizarea categorială a propoziției (structura și forma componentelor) prin relațiile și restricțiile de formă sau de topică pe care le impune componentelor; determină organizarea funcțională a propoziției prin funcțiile pe care le atribuie; nu permite, în limitele aceleiași propoziții, repetarea poziției prin coordonare*; prin relația de predicativitate, grupul organizat în jurul lui are autonomie de comunciare; se actualizează, în mod caracteristic, printr-un verb la mod predicativ* • Pentru unii sintacticieni (vezi E. Vasiliu, Sanda Golopența (1969)), predicatul formează nucleul propoziției împreună cu grupul nominal subiect; pentru alții (L. Tesnière sau, în lingvistica românească, G. Dindelegan, 1974, 1976), constituie singur nucleul propoziției subordonându-și nu numai complementele, ci și nominalul subiect*. • În lingvistica românească, s-a dezbătut teoretic problema calității predicative sau nepredicative a modurilor nepersonale*. Unii sintacticieni susțin, pe baza organizării sintactice complete a grupurilor al căror centru îl formează (cu subiect și obiect propriu), calitatea lor predicativă. Alții, observând lipsa de autonomie în comunicare a acelorași grupuri, care, pentru a exista autonom, au nevoie obligatoriu de alt suport predicativ, contestă funcția lor predicativă. Dacă predicativitatea, deci relația care asigură autonomie de comunicare, este inclusă în definiția sintactică a predicatului, atunci modurile nepersonale, exceptând rarele situații când pot forma centrul unui grup autonom (ex.: *A nu se călca pe iarbă!*), **nu** au calitate de predicat sintactic. **3. ~ pragmatic** Într-o organizare a enunțului sub aspectul informației procurate de componente în procesul comunicării și al relației lor cu fragmentele anterioare din discurs* sau din text*, predicatul corespunde, în construcțiile normale, comentariului* (sau remei*), fiind componentul care aduce informația *nouă*, adică adaugă ceea ce este nou la ceea ce este deja cunoscut. Se opune temei*, actualizate frecvent

prin componentul/componentele preverbale, care, în multe limbi cu structura S(ubiect)-V(erb)-O(biect), reprezintă grupul subiectului (vezi și COMENTARIU$_1$; TEMĂ$_2$). **4.** În GB*, se adoptă, în esență, teoria predicatului logic (vezi 1), ca operator* asociat cu unul sau mai multe argumente, cărora le atribuie câte un rol* tematic. GB face următoarele specificări: predicatul atribuie complementelor câte un theta-rol* *intern*, iar subiectului un theta-rol *extern*, plasând subiectul, în raport cu complementele, într-o poziție exterioară; majoritatea predicatelor atribuie subiectului un theta-rol, dar există și predicate care nu atribuie subiectului rol tematic (este cazul predicatelor pasive* și ergative*; al predicatelor cu subiect expletiv*: engl. **it** *rains;* fr. **il** *pleut;* al celor cu subiect „ridicat": **Ion**$_i$ *pare* (e$_i$) *să fie bolnav* (vezi și EXPLETIV; RIDICARE)).

G.P.D.

PREDICATIV,-Ă

1. Adverb ~ Clasă semantico-sintactică de adverbe* și de locuțiuni adverbiale caracterizate, semantic, prin funcția lor de modalizare (vezi MODALIZATOR), introducând atitudinea vorbitorului (îndoială, siguranță) în legătură cu cele enunțate, iar, sintactic, prin dominarea propoziției centrale, pe care și-o subordonează prin conective* conjuncționale (ex.: **Poate/De bună seamă** *că va veni*). Apar și sub denumirea de (adverbe) *propoziționale**. **2. (Element)** ~ **suplimentar** Termen introdus în sintaxa românească pentru a desemna o poziție* sintactică purtătoare, în limitele unei propoziții, a unei predicații* logice, alta decât predicația sintactică, lipsită, în raport cu ultima, de mărcile sintactice ale predicației. Se caracterizează sintactic prin dublă subordonare: față de un component verbal și față de unul nominal. Apare și sub denumirea de *predicativ suplimentar; nume predicativ circumstanțial; atributiv** *transformat*, iar, pentru unele construcții, *complement al calității*. Tiparul sintactic, sub alte denumiri, este prezent și în alte limbi (fr. *je le vois* **partir;** engl. *Mary returned home* **happy**). • Se obține prin amalgamarea sintactică a două propoziții, fie ca efect al suprimării* unor componente (ex.: *Ea s-a întors* **obosită**; *Părinții l-au învățat* **respectuos**), fie ca efect al ridicării* de componente din subordonată în regentă (ex.: *Pepenii s-au nimerit* **copți**; *Cartea mi se pare* **interesantă**) sau prin adăugarea la predicația principală a unei forme verbale nepersonale* (ex.: *S-a întors* **plângând**). Se realizează prin: nominal sau adjectiv în nominativ (*S-a întors* **profesoară/bolnavă**); formă verbală nepersonală (*l-a văzut* **plângând;** *filmul merită* **văzut;** *o consider* **a fi știut** *rezultatul*); construcție prepozițională cu prepozițiile *ca, drept, de* (*l-au trimis* **ca profesor**); adverb de loc sau de mod (*îl știam* **acolo**). Efectul amalgamării celor două propoziții îl constituie pierderea, în grade diferite, a transparenței sintactice, manifestată prin ambiguitatea* unora dintre construcții (vezi *a plecat supărată*, interpretabilă ca: „a plecat *și* era supărată" sau „a plecat *fiindcă* era supărată") sau prin crearea unor blocuri sintactice neanalizabile sau dificil de analizat (vezi COMPUS (PREDICAT VERBAL); ex.: *cărțile trebuiau citite*). (Vezi și AMALGAMARE; OPACITATE; PREDICAȚIE). **3. Grup** ~ a) Grup sintactic constituit în jurul unui verb la un mod predicativ (vezi 4); b) În GG*, corespunde engl. *Predicate-Phrase* și desemnează categoria care domină G(rupul) V(erbal) și Aux(iliarul), separându-le de G(rupul) N(ominal) subiect, așezat în afara G(rupului) Pred(icativ). **4. Mod** ~ Mod care asigură grupului verbal autonomie în comunicare (vezi MOD$_{III}$). În limba română, funcționează ca moduri predicative indicativul*, condițional-optativul*, conjunctivul*, prezumtivul*, imperativul*. Conjunctivul, deși specializat ca mod al subordonării, poate apărea și în construcții în care funcționează independent (ex. *Să plecăm mai repede!*). Se opune modurilor nepredicative/nepersonale*, care nu asigură grupurilor pe care le creează autonomie în comunicare, cerând prezența obligatorie a altui suport predicativ (*citind o carte...; de citit o carte...; a citi o carte...;*). **5. Nume** ~ Componentul substantival, adjectival sau adverbial al predicatului nominal*, fie că există un suport verbal copulativ* (ex.: *el este lajungel rămâne profesor*), fie că acesta este subînțeles* (ex.: *fețișoara lui, spuma laptelui*), având rolul de calificare (*el este inteligent*) sau de identificare a subiectului (*el este Ion*). • Într-o sintaxă de tip structural, este interpretat ca poziție sintactică* distinctă de cea a verbului copulativ, poziție cu următoarele caracteristici: este cerută de vecinătatea verbului copulativ; participă la o structură ternară, angajând obligatoriu relații cu verbul copulativ și cu numele subiect; relația cu subiectul se manifestă, când morfologic este

posibil, prin acord*; are ca realizări caracteristice adjectivul și un nominal în nominativ, altul decât subiectul; se păstrează și în condițiile unui verb copulativ la o formă verbală nepersonală (**Fiind bolnav**, *n-a venit la școală*), semn că depinde de vecinătatea copulativului, și nu de calitatea predicativă a grupului. • În gramatica franceză, apare sub numele de *atribut* (al subiectului); în gramatica transformațională a limbii române (Gabriela Dindelegan, 1974, 1976), s-a propus denumirea de *atributiv* de bază*, pentru a sugera, pe de o parte, relația de dependență a numelui predicativ față de numele subiect, iar, pe de alta, diferența de *atributivul transformat*, denumire care acoperă elementul predicativ suplimentar (vezi 2; vezi și ATRIBUTIV; NOMINAL (PREDICAT). **6. Propoziție ~** Specie de propoziție subordonată necircumstanțială* care apare în vecinătatea unui verb copulativ*, la mod personal sau nepersonal, și corespunde, în planul frazei, poziției de nume predicativ (vezi 5) (ex.: *El a ajuns* **ce și-a dorit**; *Ajungând* **ce și-a dorit**, *și-a uitat datoriile morale*). Se introduce prin conective* relative (*El a ajuns* **ce/cum** *și-a dorit*) sau conjuncționale (*Dorința lui este* **să** *plece*). **7. Sintagmă ~** Sintagmă* alcătuită din grupul subiect + predicat; este denumită, în unele lucrări, și sintagmă *minimală**. **8. Verb ~** (vs. copulativ) Clasă semantico-sintactică de verbe caracterizată, semantic, prin calitatea de a fi ele însele purtătoare ale predicației* și de a atribui roluri* tematice, iar, sintactic, prin imposibilitatea de a se construi, în structuri de bază*, cu un adjectiv sau un nominal în nominativ, altul decât subiectul. Ca inventar, sunt mult mai numeroase decât cele copulative, constituind o clasă deschisă (ex.: *ninge, aleargă, citește, se plimbă, agonizează* etc.) (vezi și COPULATIV).

G.P.D.

PREDICATIVIZARE

Procedeu sintactic constând în atașarea mărcilor sintactice ale predicației* (morfeme* de timp și de mod personal, de număr și persoană) la componente verbale nepredicative (forme verbale nepersonale*) și la oricare dintre componentele funcționând ca predicate logice* (adjective și substantive) din poziții sintactice nepredicative. Are ca efect apariția unei noi propoziții* (în accepție sintactică), principală sau subordonată (ex.: *Ion se întoarce* **profesor** > *Ion se întoarce* **și este profesor:** *Orice copil* **bolnav și plângând** *mă impresionează* > *Orice copil* **care este bolnav și plânge** *mă impresionează*). Corespunde fenomenului de expansiune*. Se opune depredicativizării* (sau contragerii*).
Vezi EXPANSIUNE$_2$; PREDICAȚIE.

G.P.D.

PREDICAȚIE

• **~ logică** Atribuirea unei proprietăți obiectelor/indivizilor sau stabilirea unei relații între obiecte/indivizi. • **~ sintactică** Asocierea predicației logice (vezi 1) cu mărcile sintactice ale predicației. Când predicația este de tip verbal sau de tip nominal, ultima având ca suport un verb copulativ, sunt obligatorii morfemele de mod (personal) și de timp, iar, pentru limbile în care există acord între subiect și predicat, și morfemele de număr și persoană (*Elevii văzuseră filmul*). Când predicația este lipsită de suportul verbal, se asociază o intonație specială, numită „predicativă" (ex.: *La dreapta! Foc!*). • Sunt cunoscute fenomenele de *predicativizare* și de *depredicativizare*, după cum unele componente adaugă mărci sintactice ale predicației sau, dimpotrivă, le pierd. Elementul predicativ* suplimentar apare, de ex., ca efect al depredicativizării, prin suprimarea indicilor sintactici predicativi, păstrându-se numai calitatea de predicație logică suplimentară (*Ion se întoarce profesor*). Și, invers, trecerea de la formele verbale nepersonale la forme personale (ex. *L-am văzut plângând* ⇒ *L-am văzut cum/când/că plângea*) înseamnă introducerea unei predicații sintactice suplimentare (vezi și CONTRAGERE; EXPANSIUNE$_2$). • **~ semantică** Particularitate semantică internă a verbelor manifestată în cadrul relațiilor actanțiale (verb + actanți*). În funcție de trăsăturile semantice interne [schimbare], [agentivitate], se disting trei tipuri de predicație: a) predicație de stare, caracterizată prin [- Schimbare], [- Agentivitate] (ex. *îmi* **place** *cartea,* **urăsc** *minciuna);* b) predicație de proces*, caracterizată prin [+ Schimbare], [- Agentivitate] (ex. *prețurile* **cresc,** *pădurea* **se usucă**); c) predicație de acțiune*, ale cărei caracteristici sunt [+ Schimbare], [+ Agentivitate] (ex.: *Ion* **aleargă,** *Ion* **sparge** *lemne*). Fiecare tip de predicație cunoaște mai multe subtipuri în funcție de prezența unui *anumit* rol*/caz în structura actanțială. Astfel, predicațiile

de proces sau de acțiune pot fi, la rândul lor, „locative", atunci când structura actanțială a verbului include un Locativ* (ex.: *Ion* **ajunge** *la școală*), „benefactive", când include un Beneficiar* (ex.: *Ion* **găsește** *o carte, Ion mă* **învață** *carte*) etc. (vezi și PROCES; STARE; VERB).

G.P.D.

PREFIX

Afix* antepus bazei*, cu valoare lexicală în limba română, care creează un cuvânt nou, de obicei fără a-i schimba categoria* lexico-gramaticală. Valoarea prefixelor românești este numai lexicală (nu și gramaticală). Prefixele din română se clasifică în funcție de originea și vechimea lor în limbă sau în funcție de productivitate: • Prefixele vechi (latinești și slave) sunt puține la număr, dar productive în mod constant de la teme românești vechi: *în- îm-* creează frecvent derivate* denominative* (formează verbe de la nume-substantive și adjective) și parasintetice (împreună cu sufixul): *înnopta* (de la *noapte*), *înverzi* (de la *verde*), *împietri* (de la *piatră*); *ne-*: formează negative de la adjective și substantive – *nefiresc, nebun, necinstit, necredință, neom, necinste; des- dez-*: *dezrobi, desființa, desface; răs-/răz-*: *răzbate, răstălmăci, răscruce; stră-*: *străbate, străbunic, strămoș; pre-*: *preface.* • Prefixele noi, numeroase, prezente însă mai ales în împrumuturi latino-romanice (unde sunt mai mult sau mai puțin analizabile), au o frecvență mare în limbajul literar (standard* sau specializat, vezi TERMINOLOGIE): *ante-* (*antrebrat, antetren*); *anti-* (*anticiclon, anticorp*); *con-, co-* (*coasociat, confrate, colocatar, comesean*), *i-, in-* (*ireal, incorect, ilogic, invizibil, inofensiv*); • În limba română, în ultimele decenii, se remarcă o creștere cantitativă a formațiilor cu prefixe, mai ales în limbajele cultivate sau specializate și în presă; numeroase formații sunt împrumuturi analizabile sau după model străin. Aceasta înseamnă o creștere a importanței procedeului, dar nu de așa natură încât să depășească sufixarea*. Vezi și DERIVARE; FAMILIE DE CUVINTE; MORFEM.

A.B.V.

PREFIXARE

Procedeu intern de îmbogățire a vocabularului cu unități lexicale noi, constând în antepunerea unui prefix* la un morfem independent. În limba română, prefixarea nu este un procedeu cu mare frecvență, din cauza numărului mic de prefixe și a valorilor limitate ale acestora; majoritatea formațiilor noi cu prefixe este realizată după model străin (latino-romanic). Importanța prefixării este, de aceea, mai mică atât ca procedeu în sine, cât și prin raportare la sufixare*. Majoritatea formațiilor cu prefixe sunt limitate la stilurile tehnico-științifice.
Vezi și PREFIX; DERIVARE; FAMILIE DE CUVINTE.

A.B.V.

PREFIXOID / PSEUDOPREFIX

Element formativ asemănător cu prefixele* recente, care, așezat înaintea morfemului* independent sau a rădăcinii, dă naștere unor cuvinte noi prin schimbarea sensului lexical. Prefixoidele apar în română mai ales în formații care au model străin, multe dintre ele fiind analizabile în română; de aceea, unii cercetători (I. Coteanu) admit formațiile cu prefixoide ca un procedeu de îmbogățire lexicală internă. Valorile lexicale ale prefixoidelor sunt mai concrete decât ale prefixelor: *tele-* „departe", *foto-* „lumină", *pseudo-* „fals"; ele reprezintă cuvinte cu sens din limbile greacă și latină. Unele prefixoide pot fi așezate și după rădăcină, când își schimbă forma (dar nu și sensul sau funcția): *dinamo- / -dinamic* (*dinamotermic/termodinamic*), *termo- / -termic* (*termoelectric / electrotermic*). Prefixoidele sunt de origine latină și greacă (unde constituie cuvinte propriu-zise, cu sens), dar au circulație internațională; de aceea, multe prefixoide apar în cuvinte neanalizabile în română: *telefon, telegramă, anamneză, aerodrom* ș.a. • Principalele prefixoide din limba română sunt: *aero-* (*aeroport, aerogară*), *filo-* (*filofrancez*), *micro-* (*microfilm*), *mono-* (*monorimă*), *poli-* (*policlinică, poligeneză*), *proto-* (*protocarbură*), *pseudo-* (*pseudopoet*), *radio-* (*radioșcoală*), *semi-* (*semicerc, semiconsoană*); *tele-* (*telecomunicație, teleenciclopedie*), *tri-* (*triferment*), *zoo-* (*zootehnic*). • Unele prefixoide sunt circumscrise unor limbaje specializate (vezi TERMINOLOGIE): *ana-* „din nou, înapoi" (*anacronic*), *epi-* „deasupra" (*epifenomen*), *semi-* = *hemi-* = *demi-* „pe jumătate" (*semifabricat, hemipareză*), *micro-* = *mini-* (*microfaună, minicalculator*), *pluri-* = *multi-* = *poli-* „mai mulți" (*pluricelular, multidimensional, multimilionar, polivi-*

tamină), *sub-* = *hipo-* „mai puțin" (*subdezvoltat, subfebrili, hipoglicemie, hiposensibilitate*), *supra-* = *hiper-* „mai mult" (*supraalimentație, supraetaja, hipertensiune, hipersensibilitate*), *bi-* = *di-* „doi" (*bimembru, dicotiledonat*), *endo-* = *intra-* „înăuntru": (*endoparazit, endoplasmă, intracranian, intramolecular, intraglandular*). Sfera de circulație a formațiilor cu prefixoide este condiționată în parte tocmai de statutul lor analizabil și de domeniul de folosire. Cu caracter cult și științific, majoritatea circulă în limbajul literar mai mult sau mai puțin specializat (vezi și TERMINOLOGIE). Prin capacitatea de a alcătui serii, prefixoidele întăresc sentimentul prefixării*, chiar dacă lingvistic nu se integrează acestui procedeu.

Vezi PREFIX; DERIVARE; COMPUNERE.

A.B.V.

PREPALATAL,-Ă

1. Vocală ~ Vezi ANTERIOR,-OARĂ, PALATAL,-$Ă_{2,4}$. 2. Consoană ~ Vezi PALATAL,-$Ă_{3,4}$.

PREPOZIȚIE

Clasă de cuvinte invariabile* cu comportare clitică* îndeplinind, în cadrul propoziției, un rol conectiv și ierarhizator, de legare a două componente și de așezare a unuia față de celălalt într-o poziție sintactică de subordonare*, și care, în unele apariții, au și calitatea de purtătoare ele însele de informație semantică, exprimând relații circumstanțiale. Prepoziția este generatoare de grup sintactic (vezi (GRUP) PREPOZIȚIONAL), participând, în limitele grupului, la fenomenul sintactic de guvernare* și impunând cuvântului guvernat, atunci când morfologic este posibil, forma unui caz regim, adică alt caz decât nominativul (vezi CAZ_I). În română, de ex., prepoziția, în funcție de subclasa căreia îi aparține, selectează unul dintre cazurile: genitiv (*asupra casei, contra războiului, înaintea prânzului*), dativ (*datorită mie, grație ție*), acuzativ (*cu tine, la mine, pentru tine*). Utilizarea prepozițiilor într-o limbă este dirijată, de la o apariție la alta, de reguli sintactice, morfosintactice sau semantice. Diferențele de statut sunt captate, într-un model sintactic, prin așezarea prepoziției în poziții distincte în ierarhia sintactică, fie sub dominanța pozițiilor actanțiale (de complemente necircumstanțiale*), fie sub dominanța pozițiilor circumstanțiale*, ultimele fiind exterioare G(rupului) V(erbal) sau G(rupului) Adj(ectival), ca în următorul arbore*:

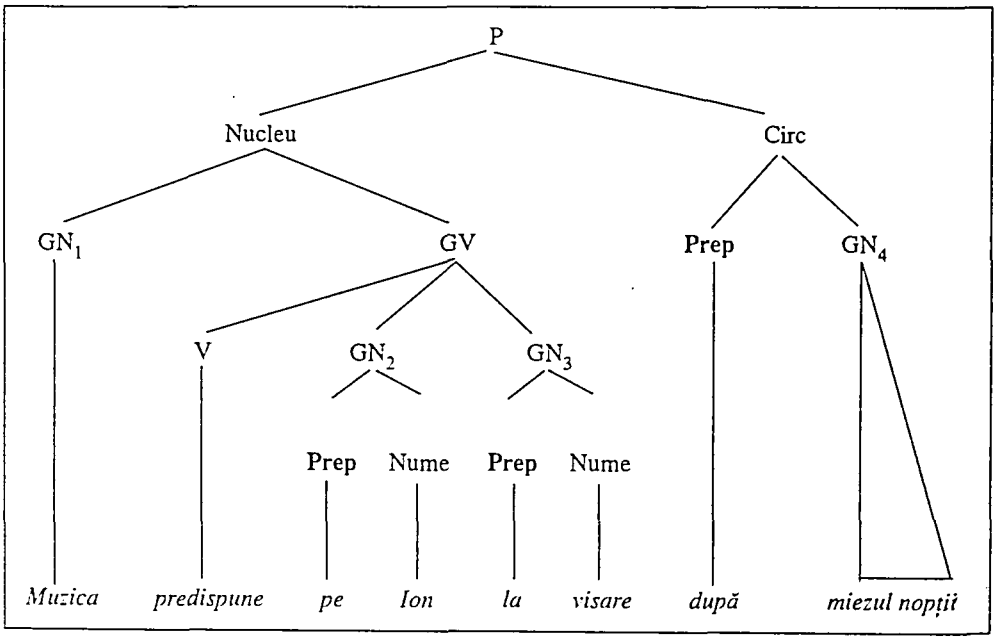

• În limba română prepoziția îndeplinește roluri multiple, apărând în următoarele ipostaze: a) golită de sens, marchează, în condiții limitate

gramatical și stilistic, relații cazuale de genitiv și de dativ (este situația prepozițiilor *a* și *la* din construcțiile cu numeral cardinal: *absența* **a** *doi copii; dau* **la** *doi copii* sau din construcții de limbă neliterară: *ușa* **la** *biserică;* b) golită de sens, funcționează, în condiții lexicale și semantice speciale, ca marcă a complementului direct* (este cazul prepoziției **pe**, utilizate în condițiile unui complement direct personal individualizat: *văd* **pe** *Ion);* c) golită de sens, funcționează, simultan, ca marcă morfologică și marcă sintactică în cazul infinitivului*, prepoziția **a** apărând ca morfem* al acestuia, dar și ca mijloc de legare a infinivului de regent (vezi și COMPLEMENTIZATOR); d) cu sens foarte abstract, funcționează ca marcă actanțială, adică de legare a diverșilor actanți* nominali de capul* de grup, fie impusă de regimul capului (un cap verbal: *apelează* **la**, *îi arde* **de**, *se bizuie* **pe**, *se sinchisește* **de** sau unul adjectival: *capabil* **de**, *dornic* **de**, *gelos* **pe**), fie impusă de anumite forme din paradigma acestuia (pasivul, de ex., alege prepozițiile **de** și **de către** pentru introducerea agentului); e) purtătoare de informație semantică, mai ales temporală și locativă, funcționează drept cap* lexical de grup, cerând ea însăși complemente (*lucrează* **lângă / sub / în / după / pe...**). În (a) și (c), apariția prepoziției răspunde unor restricții morfologice și morfosintactice sau, special pentru (a), uzului stilistic legat de anumite condiții sintactice; în (b), se justifică prin reguli sintactice (poziția de obiect direct), lexicale (apartenența la genul personal*) și semantice (condiția de individualizare*); în (d), este impusă prin reguli strict sintactice, prepoziția fiind integral predictibilă din informația sintactică a regentului; în (e), utilizarea are justificare semantică, alegerea prepoziției fiind determinată de sensul pe care vorbitorul dorește să-l introducă. • Prepoziția este o clasă prezentă în majoritatea limbilor. Ca parametru tipologic, poate deosebi limbile în funcție de: a) ponderea care revine prepoziției în realizarea relațiilor de caz (limbi analitice* vs. sintetice*); b) poziția preferată în raport cu termenul suport (limbi în care predomină ***prepozițiile***, ca limbile romanice, și limbi în care predomină ***post-poziții****, ca limba japoneză). În română, deși predominant este statutul proclitic*, există și cazuri izolate de grupare enclitică* a prepoziției, în care prepoziția își pierde capacitatea de impunere a formei de caz nominalului următor (vezi construcțiile de gradare* conținând grupurile: *așa de, atât de, suficient/insuficient de, potrivit de, destul de* etc., unde adjectivul rămâne neinfluențat de regimul prepoziției: *ea este destul/suficient* **de** *înțeleaptă*).

G.P.D.

PREPOZIȚIONAL,-Ă

1. Grup ~ Grup* sintactic organizat în jurul unei prepoziții și dirijat de aceasta în calitate de cap* de grup prin fenomenul sintactic de guvernare* și de atribuire de caz*, grup care poate apărea în poziții distincte în ierarhia sintactică a unei propoziții fie în poziții actanțiale (deci strâns legate de regent), fie în poziții circumstanțiale (deci slab legate de regent) (vez și PREPOZIȚIE). • Teoriile sintactice moderne insistă asupra situațiilor în care prepoziția funcționează drept cap lexical de grup, ceea ce înseamnă, din punct de vedere logico-semantic, calitatea de predicat* logic, unul de tip relațional, iar, din punct de vedere sintactico-semantic, calitatea de a-și atrage complementele, cărora le atribuie rolul* tematic și cazul. În grupurile prepoziționale *în Iași* și *între Iași și Vaslui*, așezate obligatoriu în vecinătatea altui predicat logic (verbal sau adjectival), prepozițiile au o structură argumentală proprie: primesc două, respectiv trei argumente, dintre care unul este el însuși predicativ, iar celălalt/celelalte sunt argumente nominale, cărora prepoziția le atribuie rolul tematic locativ* și cazul morfologic acuzativ*. În lexicon*, ele vor apărea ca:

în, prepoziție:

1	2
predicat	GN

între, prepoziție:

1	2	3
predicat	GN	GN

Vezi și LEXICON; PREDICAT (LOGIC); PREPOZIȚIE. **2. Locuțiune ~** Grup fix de cuvinte, incluzând și elemente străine de clasa prepozițiilor (adverbe, substantive etc.), care funcționează ca neanalizabil, îndeplinind, global, funcțiile prepoziției*: de legare a două componente în cadrul propoziției și de ierarhizare, adică de așezare a unuia dintre ele într-o poziție de subordonare. Ca și prepozițiile, sunt generatoare de grup sintactic (vezi 1), determinând, în calitate de cap de grup, fenomenul de guvernare și de atribuire de caz. În română, locuțiunile prepozi-

ționale selectează cazul morfologic genitiv (*în fața, din cauza, în ciuda, în locul, în privința, de jur-împrejurul*) sau acuzativ (*cu privire la, în loc de, afară de, împreună cu*). • Inventarul locuțiunilor prepoziționale este deschis, procesul de creare și de introducere de noi grupuri cu funcție prepozițională desfășurându-se continuu. În româna actuală, noi grupuri libere de cuvinte tind a se transforma în locuțiuni (vezi statutul grupului *cu totl toată*, pentru exprimarea raportului concesiv) și noi grupuri cu statut prepozițional se introduc prin împrumut* sau prin calc* (vezi grupurile *vizavi de* (+ Acuzativ), *în materie de* (+ Acuzativ), *în curs de* (+ Acuzativ, + Infinitiv), *în cursul* (+ Genitiv), *în măsură de* (+ Infinitiv), *în măsura* (+ Genitiv), *la nivelul* (+ Genitiv) etc.).

G.P.D.

PRESUPOZIȚIE

Concept important în lingvistică și în filozofie, a cărui definiție constituie încă obiect de controversă. În esență, desemnează acele ipoteze în afara cărora un enunț nu apare ca rațional. • În linii generale, se poate distinge între definiții *semantice* ale presupozițiilor, care au în vedere conținutul propozițional, și definiții *pragmatice*, care au în vedere situația în care sunt utilizate enunțurile sau cadrul discursiv. În semantica logică, presupoziția este o relație de sens între propoziții, asemănătoare cu implicația, dar cu unele particularități. O propoziție P presupune semantic o propoziție Q dacă și numai dacă în toate situațiile în care P este adevărată, Q este adevărată, și în toate situațiile în care P este falsă, Q este adevărată. De ex., propoziția *Fratele meu este elev* presupune propoziția *Eu am un frate*. Propoziția presupusă rămâne adevărată indiferent dacă propoziția asertată este adevărată sau nu. O asemenea definiție a presupoziției este depedentă de conceptul de condiție de adevăr. Criteriul de identificare a presupozițiilor și de distingere a acestora de alte tipuri de implicație îl constituie negația. Dacă un enunț asertează o propoziție P și presupune o propoziție Q, negația lui va aserta non-propoziția P și va presupune propoziția Q. • Din perspectivă pragmatică, presupozițiile nu sunt inerente enunțului, ci țin de emițător. Ele au fost definite fie în raport cu ideea existenței unui fond de informații comun interlocutorilor (R. Stalnaker) sau a unui context cognitiv mutual – subansamblu situațional al acestui fond (D. Sperber și D. Wilson), fie în raport cu un ansamblu de condiții de coerență* discursivă (O. Ducrot). Deși primul tip de definiție menține condiționarea presupozițiilor în sfera epistemicului, el se distinge de definițiile semantice propriu-zise prin conceperea dinamică a relației dintre informațiile comune interlocutorilor și enunț. Această relație variază de la o situație comunicativă la alta, modificându-se în funcție de evoluția discursului. Absența raportării la condițiile de adevăr permite explicarea posibilității de variație a presupozițiilor unui enunț. Al doilea tip de definire pragmatică a presupozițiilor le atribuie funcția de fixare a cadrului discursiv. Comunicarea verbală implică acceptarea acestui cadru. Respingerea de către receptor a setului de presupoziții propus de emițător poate echivala cu refuzul comunicării sau poate determina activarea unor mecanisme polemice. Forma de introducere a presupozițiilor depinde de abilitatea emițătorului. Distincția dintre conținutul asertat și cel presupus al enunțurilor explică funcționarea relației dintre condiția de progres și cea de coerență a oricărui discurs. Existența presupozițiilor și conservarea lor în cazul perechilor de adiacență* asigură redundanța* necesară pentru reușita comunicării. Ca tip de deducție pragmatică, presupozițiile se deosebesc de implicaturi* prin dependența mult mai activă față de forma de expresie lingvistică. O serie de unități lexicale și de structuri gramaticale au funcția unor *declanșatori* de presupoziții. Din acestă clasă fac parte: descrierile definite (nume proprii sau nume însoțite de articol definit sau de determinări restrictive), verbe sau predicate factive*, care exprimă atitudini (*regret, mă bucur, îmi pare bine, îmi pare rău* etc.), verbe și predicate implicative (*am reușit, am evitat, am uitat*), verbe incoative* (*a începe, a termina, a continua* etc.), cuvinte sau locuțiuni care exprimă iterația (*din nou, iar, încă o dată, de cinci ori, a reveni, a se reîntoarce*), verbe de opinie (*a acuza, a lăuda, a critica, a certa*), subordonatele temporale, construcțiile comparative, condiționalele ireale, construcțiile interogative etc. Având mărci în structura enunțurilor, presupozițiilor nu sunt calculabile, proprietate care le distinge de implicaturi*.

L.I.R.

PRETERIT

Termen de origine latină (lat. *praeteritum* „trecut"), utilizat în special în franceză (începând cu sec. al XIII-lea), care desemnează o formă verbală

temporală cu valoare de trecut; în sens restrâns, prin *preterit* s-a denumit, în special, perfectul simplu* (A. Meillet). Mai recent, este apropiat de aoristul* grecesc, care avea o valoare aspectuală specială de contínuu; această apropiere se face pe baza constatării că preteritul englez corespunde imperfectului și perfectului simplu francez.
Vezi AORIST.

C.C.

PRETERIȚIE

Figură* de gândire frecventă în stilul oratoric, apropiată de reticență*, prin care vorbitorul/scriitorul își anunță în mod explicit intenția de a eluda unele aspecte legate de obiectul discursului, fără însă ca această intenție să fie respectată; efectul preteriției în enunț este întărit de aparenta reținere, întrucât se atrage, de fapt, atenția asupra fragmentului care ar fi trebuit omis: *Așadar, fii pe pace;* **n-am să aștern aci tot ce ar trebui să se afle în acea monografie filozofică, istorică, literară și estetică a vânătoriei.** *Nu zic că această idee nu mi-a trecut un moment prin creieri și că n-am început chiar a citi, cu acest scop, tractatele în proză ale lui Xenofon și al complinitorului său Arrian...* (Odobescu). • Figură bazată pe restrângerea aparentă a enunțului, preteriția se poate realiza în forme apropiate de ironie* (Gh. Dragomirescu); *Păzea,* **să nu te-aștern** *pe-o filă / Și-n roca unui vers masiv /* **Să te-ncrustez** *definitiv / Ca pe-o fosilă! /* **Păzea, să nu-ți înfig în coastă** */ O epigramă ca un cui. /* **Să-ți sparg în cap o odă proastă,** */ Să faci cucui! //* **Să nu-ți arunc în ochi o stanță** */ Cu versuri mici, /* **Să nu te ard** *de la distanță / C-un hexametru ca un bici!* (Topârceanu).
Vezi și RETICENȚĂ.

M.M.

PREVERB

Clasă de elemente invariabile*, preverbale ca poziție, legate sau separate de suportul verbal, oscilând între statutul de prefix* și cel de clitic* prepozițional. Îndeplinesc, de la caz la caz, o funcție lexicală, de localizare și orientare a procesului, sau o funcție sintactică, de specificare a relațiilor actanțiale ale verbului. Apar în limbi diverse (A. Rousseau,1995): latină, maghiară, germană, rusă, poloneză, franceză. În franceză, de ex., sunt purtătoare ale sensurilor modale și aspectuale (incoativ*: *s'***en***dormir;* durativ*: **pour***suivre;* iterativ*: **re***donner;* indicarea aprecierii: **sur***évaluer,* **sous-***évaluer*) sau sunt formanți de tip delocutiv (vezi DELOCUTIV; fr. **em***brasser*). În maghiară, în afară de valori lexicale de orientare a procesului, îndeplinesc și funcții sintactice de schimbare a tranzitivității verbului.

G.P.D.

PREZENT

1. Denumire utilizată pentru acele clase ale conjugării verbului care exprimă concomitența cu momentul vorbirii. Un timp prezent se întâlnește la majoritatea modurilor personale: indicativ, conjunctiv, condițional și prezumtiv; dintre modurile nepersonale, numai infinitivul prezintă opoziția temporală trecut/prezent. • În română, indicativul prezent este un timp* sintetic cu un sufix variabil după clasa de verbe: *-ez / -eaz,* la unele verbe de conj. I, și *-esc / -ește,* la unele verbe de conj. a IV-a, și fără sufix, la alte clase, și desinențe personale (dintre acestea, desinențe generale apar numai la pers. a II-a sg. și pl. și I pl.) Din punctul de vedere al semnificației temporale, indicativul prezent (în limbajul uzual: *prezentul*) are mai multe valori: a) o valoare temporală de „actualitate", care evidențiază că acțiunea se petrece în momentul vorbirii. *Acum plec;* b) o valoare omnitemporală, care evidențiază faptul că acțiunea se poate petrece în orice moment al axei timpului; gramaticile românești au stabilit două tipuri de prezent omnitemporal: *gnomic* (al definițiilor): *Împărțirea este o operație matematică,* și *etern* (vizând o acțiune periodică repetată): *Avionul de Paris are 5 curse săptămânal;* c) în vorbirea familiară indicativul prezent poate fi utilizat pentru o acțiune care urmează să se producă (o valoare similară cu cea a viitorului): *Mâine plec la Constanța;* d) în stilul beletristic, prezentul apare în narațiune, desemnând o acțiune trecută, în vederea actualizării ei în mintea cititorului: *Și merg ei ce merg și de ce mergeau...* Dat fiind că prezentul indicativ poate exprima toate valorile temporale fundamentale, el este considerat termenul nemarcat al categoriei gramaticale a timpului. **2.** Valoare temporală de bază, care constituie centrul axei temporale în reprezentarea grafică a timpului lingvistic. Prezentul, exprimând caracterul actual al unei acțiuni, se opune altor două valori fundamentale ale acestei axe: trecut și viitor.

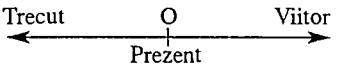

C.C.

PREZUMTIV

Din deceniul al 5-lea al secolului al XX-lea, majoritatea gramaticilor românești descriptive au consfințit, alături de modurile personale tradiționale (*indicativ, condițional-optativ conjunctiv* etc.), un nou mod verbal denumit *prezumtiv*, care se definește în planul conținutului prin aceea că prezintă acțiunea ca presupusă, bănuită sau nesigură. Din punctul de vedere al formei, în descrierile inițiale, prezumtivul a fost asimilat structurii conjunctivului și condițional-optativului, cu două timpuri de bază: prezent (*va (o) fi venind, ar fi venind, să fi venind*) și trecut (*va (o) fi venit, ar fi venit, să fi venit*). Dat fiind faptul că, pe de o parte, prezumtivul prezintă o omonimie totală sau parțială cu forme ale conjunctivului, condițional-optativului și indicativului viitor (*o veni*), iar, pe de altă parte, el exprimă nuanțe valorice ale posibilității (*posibilitate, posibilitate-dorită, posibilitate-îndoielnică, posibilitate-bănuită, posibilitate-irealizabilă* etc.), în gramatica românească se ajunge la o dispersare morfologică, în exprimarea posibilității putând exista atâtea modalități câte valori de întrebuințare și efecte de sens există.

C.C.

PRINCIPAL,-Ă

1. Parte ~ de propoziție Denumire dată subiectului* și predicatului*, părți de propoziție considerate de tradiția gramaticală ca fiind indispensabile pentru existența unei propoziții, definindu-se una prin cealaltă și condiționând existența părților secundare. În sintaxa modernă de tip actanțial (începând cu L. Tesnière), predicatul este considerat centrul, nucleul propoziției, el subordonându-și nu numai complementele, ci și subiectul. În această viziune, numai predicatul are statut de parte principală de propoziție (vezi și PARTE DE PROPOZIȚIE). **2. Propoziție ~** Tip sintactic de propoziție* a cărui caracterisică este de a nu depinde de altă propoziție fie că are o autonomie totală, fie că reprezintă, în cadrul unei organizări mai complexe (vezi FRAZA), nucleul ei sintactic, componentul față de care se subordonează alte propoziții. Se opune propozițiilor subordonate*. După relațiile în care se angajează, se disting următoarele tipuri de propoziții principale: *principale independente*, propoziții care au autonomie totală, nestabilind relații cu alte propoziții; *principale coordonate*, propoziții care, în cadrul unei fraze, intră în relație de coordonare* cu altă sau alte propoziții principale; *principale regente**, propoziții principale în care cel puțin unul dintre componenți are statutul de regent pentru o propoziție subordonată. Astfel, în textul: *A sunat clopoțelul. Profesorul a terminat ora și copiii au ieșit în curtea școlii. Ei erau nerăbdători să înceapă joaca*, primul enunț este redat printr-o propoziție principală independentă; al doilea, prin două principale coordonate; al treilea este alcătuit dintr-o principală regentă și o subordonată (vezi și FRAZĂ; SUBORDONARE).

G.P.D.

PRINCIPIU

În înțeles general filozofic, cauză primară, izvor primordial, punct de plecare, bază, temei. În legătură cu metodele* deductive, denumește adevărul primar de la care pornește gândirea și care servește ca fundament al raționamentului deductiv. • În lingvistica modernă, desemnează ipotezele fundamentale ale unei teorii lingvistice, cele care servesc la construcția teoriei, nefiind* deductibile din aceasta (vezi, de ex., principiile structuralismului*, reunite în dihotomiile: limbă – vorbire; sincronie – diacronie; relație (funcție) – substanță; paradigmatic – sintagmatic). • În GB*, ideea principiilor, înlocuind pe cea a regulilor*, se bazează pe ipoteza chomskyană că orice vorbitor nativ este echipat *din naștere* cu un sistem *universal* de principii, gramatica propunându-și descoperirea și explicitarea acestui sistem. GB a însemnat trecerea de la o gramatică de reguli la o gramatică de principii, ceea ce a determinat universalizarea gramaticii. Principiul proiecției*, de ex., se situează dincolo de variațiile din limbile particulare, aparținând teoriei gramaticii universale (vezi GRAMATICĂ$_{10.11}$). • În pragmatică, principiile au un caracter foarte general, fiind aplicabile oricărui tip de activitate care prespune colaborarea între indivizi, nu numai activității verbale. În cazul comunicării prin limbaj, ele definesc o retorică interpersonală, care guvernează planificarea și interpretarea enunțurilor*. Deși, în ultima vreme, există o tendință de a spori numărul acestor principii, două rămân fundamentale: principiul cooperativ*, formulat de H.P. Grice, și principiul politeții*, analizat în detaliu de P. Brown și S. Levinson (vezi POLITEȚE). Complementaritatea lor reflectă corelația specifică dintre obiectivele

ilocuționare* și cele sociale ale comunicării. Principiile se concretizează sub forma unor maxime* specifice. • G. Leech admite existența unor principii de ordin secund, cum ar fi principiul ironiei*, a căror funcționare nu poate fi explicată decât în termenii celor două principii fundamentale menționate.

G.P.D.; L.I.R.

pro
În GB*, simbol numit *„micul* pro" (engl. *little pro*), pentur a-l distinge de *„marele* PRO" (vezi PRO). Reprezintă una dintre categoriile vide*, adică fără realizare fonetică, desemnând subiectele pronominale nelexicalizate din limbi ca româna și italiana, care acceptă neexprimarea subiectului (rom. **pro** *citesc*). Corespunde, în terminologia gramaticii românești, subiectului inclus*.
Vezi și *pro*-DROP; INCLUS; VID.

G.P.D.

PRO
În GB*, simbol numit *„marele* PRO" (vezi și ***pro***, numit *„micul* pro"), indicând una dintre categoriile vide* ale acestei gramatici, categorie fără realizare fonetică. Desemnează subiectele nelexicalizate (neexprimate) din completivele infinitivale și subjonctive, subiecte controlate (vezi CONTROL) de un nominal subiect sau obiect al regentului, subiecte a căror referință este deductibilă prin coindexare* cu nominalul controlor. În română, unde există și construcții completive exprimate prin supin*, PRO apare ca subiect al complementelor exprimate prin infinitiv, conjunctiv și supin (ex.: *Ion$_i$ dorește* [PRO$_i$ *să plece / a pleca*]; *Ion$_i$ termină* [PRO$_i$ *de învățat*]).

G.P.D.

PROBABILITATE
Valoare modală din zona posibilității*, legată mai degrabă de posibilitatea epistemică* decât de cea alethică*. Un eveniment, în raport cu cunoștințele vorbitorului și ale comunității lingvistice, este mai probabil / mai puțin probabil / improbabil, după cum este apreciat de vorbitor ca mai sigur a se întâmpla / mai puțin sigur / neașteptat să se întâmple (vezi: **E posibil** *ca România să câștige campionatul mondial de fotbal, dar e* **puțin probabil**). Se actualizează prin adverbe și locuțiuni adverbiale.
Vezi și EPISTEMIC; MODALITATE; POSIBILITATE.

G.P.D.

PROCES
1. În teoria glosematică a lui L. Hjelmslev, termen definit în raport cu acela de *sistem**. Procesul desemnează o ierarhie relațională, adică o clasă de funcții de tip *și... și* (conjuncție logică) stabilite între anumite clase de unități. În linii generale, sfera conceptuală a termenului corespunde cu aceea a termenului *sintagmatic** (*sistemul** desemnează domeniul reprezentat de *paradigmatic**). *Proces* și *sistem* sunt pentru Hjelmslev noțiuni foarte generale, care depășesc cu mult domeniul semioticii*. În cazul limbii, procesul este reprezentat de ceea ce Hjelmslev numește text*, iar sistemul – de limbă. Pentru orice proces trebuie să existe un sistem corespunzător, care permite analiza și descrierea acestuia, pornind de la un set circumscris de premise. Procesul poate fi descompus într-un număr limitat de elemente, care se repetă sub forma unor combinații variate. Între proces și sistem există o relație de determinare* (în sensul lui Hjelmslev), sistemul reprezentând constanta. Existența sistemului constituie o premisă necesară pentru existența unui proces. Sistemul guvernează procesul, determinându-i posibilitățile de realizare. Procesul este direct accesibil observației, pe când sistemul trebuie descoperit în spatele procesului, printr-un anumit procedeu. Procesul are un caracter mai concret decât sistemul, iar sistemul este mai închis decât procesul. **2.** a) Trăsătura semantică cea mai importantă a verbului*, legată de timpul* și de aspectul* verbal, adică de desfășurarea în timp a acțiunilor, stărilor, evenimentelor și de gradul lor de realizare. b) După alți autori, este o trăsătură semantică a unei *anumite* clase de verbe, verbe de acțiune* și verbe durative*, adică verbe care exprimă acțiuni și care presupun o durată de desfășurare a acțiunii. Circumscrierea clasei se face prin posibilitatea asocierii cu adverbe și grupuri prepoziționale exprimând durata (ex. *construiește o casă în timp de o lună; învață o poezie de la ora 5 la ora 7*) și prin imposibilitatea asocierii cu adverbe și grupuri prepoziționale exprimând o acțiune punctuală, momentană (**construiește o casă la ora 7 fix!*). Se opun

verbelor momentane, instantanee. c) Categorie mai largă, presupunând durată și succesiune în desfășurare, categorie lexicalizată în mod curent prin verb, dar și prin substantive abstracte*, cele care includ sufixe procesuale (vezi rom. *-izare: conștientizare*). d) În multe lucrări moderne de semantică a verbului, se distinge o clasă a verbelor de proces circumscrisă nu pe baza unei trăsături aspectuale (vezi (b)), ci pe baza trăsăturii [+ Schimbare] (redată și ca [+ Dina- mic]). d') Sunt autori (W. Chafe, 1970) care, definind această clasă numai prin trăsătura [+ Schimbare], disting o subclasă a verbelor de acțiune-proces și una a verbelor de proces, după cum există sau nu în structura actanțială a verbului un agent*. Astfel, *a se naște, a se usca, a ajunge* sunt verbe de proces, iar *a dansa, a alerga, a repara*, de acțiune-proces. d'') Pentru alți autori (S. Dik, 1987, J. François, 1989, S. Baudet, „Langages" 100), clasa verbelor de proces se definește pe baza a două trăsături semantice: [+ Schimbare, – Agentivitate], incluzând numai verbe fără agent. În această accepție, verbele de proces apar și sub denumirea „verbe de eveniment". Ele se opun atât verbelor de stare*, caracterizate prin [– Schimbare, – Agentivitate] (tipul: *a plăcea, a urî, a pasiona*), cât și celor de acțiune*, caracterizate prin [+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul: *a alerga, a repara*). Circumscrisă astfel, clasa verbelor de proces cuprinde verbe cu un singur argument [+ O(biectiv)] (ex.: *a se naște, a crește: venitul crește*), dar și verbe cu două argumente, dezvoltând una dintre următoarele structuri actanțiale: [+ Exp(erimentator) + O(biectiv) (ex.: *a zări, a auzi);* [+ Ben(eficiar) + O] (ex.: *a găsi, a pierde);* [+ O + Loc(ativ)] (ex. *a ajunge, a cădea*).

L.I.R. (I);G.P.D. (2).

PROCLITIC

1. Clitic* care se grupează fonetic și morfosintactic cu termenul care urmează. 2. **Articol ~** Clasa de articole* aflate, față de substantiv, în proclizăˆ. În gramatica limbii române, corespunde, ca specie, articolelor nehotărâte*. Articolele hotărâte* sunt, în cele mai multe apariții, enclitice*, dar, în anumite situații circumscrise lexical (vezi (GENUL) PERSONAL), apar și ca proclitice (vezi PROCLIZĂ).

G.P.D.

PROCLIZĂ

Cu referire la clitice*, indică gruparea fonetică și morfosintactică a cliticului cu termenul care urmează sau, altfel spus, antepunerea* cliticului în raport cu termenul suport*. Se opune enclizei*. În comparație cu encliza, procliza este o poziție care conservă în mai mare măsură autonomia cliticului. • În română, se vorbește despre procliza prepoziției, a multor clitice pronominale (**îl** *văd*, **l-***am văzut*), a cliticelor adverbiale (**și** *Ion a plecat;* **nu** *pleacă;* **mai** *vine o dată*), a articolului nehotărât, iar, în unele situații, și a celui hotărât. În cazul aceluiași tip morfologic de clitic, opoziția procliză/encliză poate să dobândească o funcție specială; vezi, în română, procliza articolului hotărâtˆ, care, în raport cu encliza acestuia, marchează numele proprii* de persoane masculine, cu tendință de extindere la întreaga clasă de nume aparținând genului personal* (**lui** *Ion,* **lui** *Maria,* **lui** *văru-meu,* **lui** *maică-mea,* **lu'** *șefu'*).

G.P.D.

pro-DROP

Sintagmă abreviată a limbii engleze, unde înseamnă „cădere a pronumelui", utilizată ca atare în GB* și intrată în numeroase studii actuale de tipologie* lingvistică. Desemnează un parametru tipologic, dar și un tip sintactic de limbă stabilit pe baza acestui parametru. Denumește parametrul „neexprimării subiectului pronominal" (numit și parametrul „subiectului nul") și distinge tipul sintactic al limbilor care acceptă neexprimarea subiectului (numit tipul „**pro**-drop"), din care fac parte româna și italiana, de tipul sintactic al limbilor care nu admit neexprimarea subiectului (numit tipul „**non-pro**-drop"), căruia îi aparțin franceza actuală și engleza.
Vezi și **pro**; INCLUS; TIPOLOGIE.

G.P.D.

PRODUCTIV,-Ă

Cu referire la forme, clase flexionare, structuri sintactice, procedee lingvistice, desemnează calitatea acestora de a fi, într-o limbă dată și într-o anumită etapă din evoluția ei, bine reprezentate numeric, dar și extrem de „active", în măsură să atragă, în clasa pe care o reprezintă sau după modelul lor de producere, numeroase alte creații lingvistice. Este o caracteristică de tip cantitativ, dar și calitativ, care privește uzul lingvistic, dar

și sistemul unei limbi, întrucât reflectă atât frecvența de apariție a formei (sau a procedeului), cât și ponderea pe care forma, clasa, procedeul o au în ansamblul sistemului. Aprecierea *productiv-neproductiv* poate fi făcută în mod absolut, în afara oricărei comparații, pe baza unor criterii strict statistice (inventarul unei clase, frecvența unei forme, numărul de apariții în cadrul formațiunilor neologice etc.), dar și în mod relativ, prin comparație, în interiorul unei limbi sau între mai multe limbi, ajungându-se, în acest caz, la constatarea *gradelor de productivitate;* forma/procedeul **a** este mai productiv(ă) decât **b**, dar mai puțin productiv(ă) decât **c** sau mai productiv(ă) în limba **a** decât în limba **b**. Aprecierea *productiv-neproductiv* variază în timp, un procedeu, o formă putând să înceteze, la un moment dat, de a fi productiv(ă) sau, dimpotrivă, să-și sporească gradul de productivitate. • În lexic, aprecierea productiv-neproductiv se atribuie sufixelor și prefixelor, precum și diverselor procedee de creare de cuvinte noi (derivare*, compunere*, conversiune* sau, în cadrul derivării, sufixare*, prefixare*, derivare regresivă*). În română, de ex., se consideră că sufixul de agent *-tor* este general productiv; sufixul neologic *-iza* este extrem de productiv în româna actuală; sufixul *-ciune*, dimpotrivă, și-a redus treptat productivitatea, ajunând un sufix total neproductiv. Dintre procedeele de formare a cuvintelor, sufixarea a fost și rămâne procedeul cel mai productiv al limbii române. Compunerea este, în ansamblul limbii române, un procedeu mai puțin productiv, deși, în româna actuală, sunt semne ale creșterii gradului ei de productivitate. Conversiunea este, în română, mai puțin productivă decât în engleză etc. • În morfologie, aprecierea productiv-neproductiv privește clasele și subclasele de flexiune (conjugări și declinări). În română, de ex., conj. I este mai productivă decât a IV-a cu sufixul infinitival **-i**, iar aceasta, la rândul ei, mai productivă decât a IV-a cu sufixul infinitival **-î** sau decât conj. a II-a. • În sintaxă, anumite tipare sintactice sunt mai productive decât altele. Se vorbește, de ex., despre productivitatea ridicată a tiparelor de construcție cu element predicativ* suplimentar. Nominalizarea*, ca procedeu sintactic, este, în ansamblul limbii române, productivă (trepte diferite de nominalizare; mijloace multiple de realizare; frecvența ridicată a fiecărui mijloc), dar există, în cadrul nominalizării, procedee mai productive decât altele, cel mai productiv fiind nominalizarea prin infinitiv* lung.

G.P.D.

PRO-FORMĂ

Termen utilizat în lingvistica actuală pentru a include întreaga clasă de cuvinte lipsite de referință proprie, care își procură referința contextual, în contextul lingvistic, prin legarea* de un component plin referențial, numit sursă* referențială. Interferează ca semnificație cu anaforic*/anaforă*, cataforă*, pronume* și substitut*. În raport cu acești termeni, pro-forma are avantajul unei semnificații unice și, în plus, avantajul de a nu da nici o informație asupra naturii morfologice și nici asupra caracteristicilor sursei, termenul fiind extrem de cuprinzător. Pentru clasificarea pro-formelor, se iau în considerație parametri referitori la natura pro-formei, a sursei și la raportul dintre ele. a) După clasa morfologică prin care se realizează pro-forma, se disting: pro-forme pronominale, adverbiale, numerale, adjectivale; vezi L_i-*am întâlnit pe Ion$_i$ cu* **care**$_i$ *am stat de vorbă* (pronume); *A mers* (*la facultate*)$_i$ *și de* **acolo**$_i$ *la teatru* (adverb); *A avut o copilărie dramatică*$_i$. *O* **asemenea**$_i$ *copilărie l-a marcat pentru toată viața* (adjectiv). b) După natura morfologică și extinderea sursei, se disting: pro-numele, care „stau" pentru nume, deci țin locul numelui: pro-adjectivele, care „stau" pentru adjective; pro-grupurile, stând pentru sintagme; pro-frazele, înlocuind o întreagă propoziție sau frază (vezi, de ex., deosebirea dintre: *M-am întâlnit cu Maria*$_i$. **O**$_i$ *știu din copilărie* (pro-nume) vs. (*Că este bolnavă*)$_i$, **o** *știu de mult* (pro-frază). c) După așezarea sursei în raport cu pro-forma, se disting anaforicele*, în cazul cărora sursa precedă pro-forma, de cataforice*, în cazul cărora o urmează (vezi **Profesorul**$_i$ *a mers cu elevii* **lui**$_i$ *în tabără* (anaforic) vs. *Pentru a-și*$_i$ *distra elevii,* **profesorul**$_i$ *a organizat o excursie* (cataforic)): d) După distanța și poziția ierarhică a pro-formei în raport cu sursa, unele pro-forme se găsesc în limitele aceleiași propoziții cu sursa, altele nu; în cadrul ierarhiilor sintactice, unele pro-forme sunt înrudite cu sursa, altele nu. În funcție de ultimul criteriu, în GB* s-au distins pronominalele* de anafore, păstrându-se termenul *anaforă* numai pentru pro-formele legate de sursă în limitele aceleiași propoziții și în

categoria lor de guvernare (vezi LEGARE). Se realizează astfel distincția dintre anaforicul reflexiv se (Ion_i se_i *laudă*) și pronominalul **lui** (în exemplul Ion_i *mi-a vorbit despre copiii* lui_i, deși apar în limitele aceleiași propoziții, pronominalul și sursa sunt neînrudite ierarhic; în exemplul *M-am întâlnit cu* Ion_i. *Vorbele* lui_i *m-au supărat*, sursa apare în afara propoziției).
Vezi și ANAFORĂ; ANAFORIC; CATAFORĂ; PRONOMINAL; PRONUME; SUBSTITUT; TEXT.

G.P.D.

PROFUND,-Ă

1. Caz ~ Caz* în accepția semantică a lui Ch. J. Fillmore (vezi CAZ_{II}). **2. Structură ~** Sinonimă cu *structură de adâncime* (vezi ADÂNCIME; GRAMATICĂ_8).

G.P.D.

PROGRESIV,-Ă

1. În fonetică, accident fonetic* condiționat de un sunet precedent (de ex., asimilare* progresivă). **2.** În gramatică, formă verbală care desemnează o acțiune în curs de desfășurare; din punct de vedere aspectual, progresivul se caracterizează prin faptul că desemnează o acțiune neîncheiată (de ex., în engleză, forma verbală compusă din auxiliarul *be* și verbul cu sufixul *-ing: I am going*). **3.** În sintaxă, tip de circumstanțială de mod de măsură* (progresivă).

C.C.

PROIECȚIE

1. Regulă de ~ În semantica generativă (J.J. Katz, J. Fodor (1963)); J.J. Katz, P. Postal (1964)), denumește regulile prin care se realizează recompunerea semnificației globale a frazei din semnificațiile parțiale, operând, succesiv, de la simbolurile terminale până la simbolul inițial P și reținând, în fiecare etapă, numai acele semnificații compatibile cu relațiile sintactice. Regulile de proiecție realizează, succesiv, pe grupuri sintactice, amalgamul semnificațiilor, până la amalgamul frazei globale (vezi AMALGAMARE). **2. ~ a capului lexical** În teoria X-BARĂ*, încorporată în GB*, denumește expansiuni* ale capurilor* lexicale, reprezentate, în arbore, prin categorii aflate în poziții superioare, deci în poziții de dominare*. Cum teoria prevede două niveluri de dominare, prima proiecție (numită *minimală**) cuprinde capul lexical + complementele (determinanții obligatorii), iar a doua proiecție (numită *maximală*) adaugă la prima Specificatorul* și Adjuncții* (determinanții facultativi, exteriori), corespunzând expansiunilor celor mai largi ale categoriilor GV, GN, GAj, GPrep. **3. Principiu al ~ei** În GB*, principiu care postulează că trăsăturile cuvintelor sunt „proiectate" integral din lexicon* în sintaxă și din D-Structură* în S-Structură* sau, altfel spus, postulează că toate trăsăturile argumentale și tematice ale elementelor lexicale se conservă la toate nivelurile de reprezentare, inclusiv în S-Structură. Tehnic, această conservare se obține prin intermediul urmelor*, care, pentru componentele deplasate, indică poziția originară și conservarea trăsăturilor originare. Astfel, în reprezentarea de suprafață: $\textit{fata}_i \textit{ pare [să înțeleagă [e}_i\textit{] urmările]}$, urma, simbolizată prin e_i, semnalează, pe de o parte, că structura s-a obținut printr-o deplasare* de constituent, iar, pe de alta, că păstrează caracteristicile sintactice ale predicatului *să înțeleagă* (vezi și DEPLASARE; GB; URMĂ).

G.P.D.

PROLATIV

Unul dintre cazurile locative*, asociind o valoare ablativă* și una alativă*; este acceptat de verbe și de prepoziții de mișcare* generală, neorientată (*merge, se plimbă, aleargă; prin, printre, de-a lungul*). Există limbi cu o flexiune cazuală bogată (finlandeza, de ex.) care au o formă flexionară de prolativ. În cele mai multe limbi, se realizează prepozițional sau, mai rar, apărând în poziția obiectului direct, se realizează prin acuzativ (fr. *longer* **le jardin**; *suivre* **le sentier**).
Vezi și CAZ_{III}.

G.P.D.

PROLEPSĂ

În naratologie, formă de a(na)cronie* narativă în care ordinea din text a evenimentelor narate este tulburată prin anticipare, prin evocarea sau introducerea în narația primară (de bază) a unor pasaje referitoare la momente posterioare din secvența evenimentelor (reale ori fictive) povestite; opusul *analepsei** în structura temporală a narației. Astfel de anticipări au funcția de a menține atenția cititorilor prin aluzii la desfășurarea ulterioară a secvenței narative. Mult mai puțin frecventă decât analepsa, prolepsa se realizează

de obicei prin fraze ca: **Această întâmplare va avea o deosebită importanță asupra desfășurării evenimentelor;** *Fata aceasta, al cărei nume și avere puteau să-i permită mamei sale speranța că se va căsători cu un prinț regal încoronând opera lui Swann și a soției lui,* **își alese mai târziu ca soț un obscur scriitor și făcu familia să coboare mai jos decât punctul de unde plecase** (Proust). • Ca și analepsele, prolepsele pot fi *interne* sau *externe* planului narației primare. Epilogul anticipat poate fi considerat, de asemenea, o formă de prolepsă: **Fără să știe, cu o singură frază, în clipa aceea își condamnă iubitul la moarte.**
Vezi A(NA)CRONIE; ANALEPSĂ.

M.M.

PROMOVARE

Concept sintactic al gramaticii relaționale (vezi GRAMATICĂ$_{12E}$), sin. cu *avansare* (vezi AVANSARE).

G.P.D.

PRONOMINAL,-Ă

1. Se referă la pronume, ceea ce caracterizează sau aparține pronumelui (ca în sintagmele: *desinență pronominală, flexiune pronominală*). **2. Adjectiv** ~ Clasă gramaticală și semantică de adjective cu proveniență pronominală, având deci forme identice sau apropiate de cele ale pronumelui, care, în cadrul G(rupului)N(ominal), îndeplinesc rolul general de determinare* a numelui, opunându-se adjectivelor cu rol de calificare* (vezi ADJECTIV). Se numesc și *determinative**. Sintactic, se disting prin restricții de topică în construcția cu substantivul și prin restricții de articulare impuse acestuia, iar, morfologic, se caracterizează prin absența comparației* și prin trăsături comune cu flexiunea pronominală. În gramaticile structuraliste, au fost înregistrate sub numele de predeterminanți*, iar în teoria X-BARĂ* și în GB*, ca specificatori* ai numelui. Se subclasifică, în funcție de specia de pronume din care provin, în: *posesive**, *demonstrative**, *de întărire**, *interogative**, *relative**, *nehotărâte**, *negative**. În cadrul rolului general de determinare a numelui, fiecare tip se distinge printr-o funcție proprie (întărire a numelui, exprimarea relației de posesie în care intră numele, situarea în spațiu sau în timp a acestuia, marcarea interogației parțiale) și o semantică proprie (vezi, de ex., deosebirea semantică dintre nehotărâte și negative) (vezi și ADJECTIV; (GRUP) NOMINAL). **3. Diateza activă** ~ După unele interpretări ale gramaticii românești (S. Stati, GLR) și ale celei franceze, sintagma privește construcțiile în care pronumele reflexiv* apare în poziția sintactică a obiectului direct sau indirect, constituind una dintre posibilitățile lor de realizare. Caracteristicile acestor construcții sunt acceptarea dublării* complementului (*se laudă pe sine; își impune sieși*) și posibilitatea substituției reflexivului cu alte forme pronominale în același caz (se *laudă*, dar și îl *laudă;* **își** *impune*, dar și **îmi** *impune*). Construcțiile sunt interpretate ca aparținând diatezei active și sunt opuse construcțiilor cu reflexiv obligatoriu (vezi REFLEXIV$_4$), atribuite diatezei reflexive. După alte interpretări (Ecaterina Teodorescu; Gabriela Dindelegan (1992)), construcțiile aici în discuție, singurele care intră în opoziție cu activul (*se laudă* vs. *îl laudă*), sunt atribuite diatezei reflexive, iar reflexivele obligatorii sunt considerate ca neparticipând la opozițiile de diateză (vezi și DIATEZĂ; REFLEXIV). **4.** Utilizat ca substantiv, denumește, în GB*, o clasă aparținând categoriei generale a nominalelor, care se opun, în cadrul acesteia, pe de o parte, nominalelor referențiale, pe de alta, anaforelor*/anaforicelor. Pronominalele și anaforele/anaforicele au în comun lipsa referinței proprii și procurarea ei prin legarea* la o sursă referențială, deosebirea dintre ele privind poziția sursei (vezi și ANAFORĂ). Principiul legării pronominalelor cere ca acestea să fie *libere* în categoria lor de guvernare, ceea ce înseamnă că sursa, în cazul pronominalelor, se situează fie în afara propoziției (*M-am întâlnit cu Ion$_i$. El$_i$/Aceasta$_i$ m-a salutat*), fie în limitele aceleiași propoziții, dar nelegată de pronominal prin guvernare* (**Ion$_j$** *mi-a prezentat studenții* **lui$_i$**). (Vezi ANAFORĂ; LEGARE).

G.P.D.

PRONOMINALIZARE

În GG*, varianta generativ-transformațională*, regulă care înlocuiește un nominal printr-un pronume, așezând pronumele în pozițiile sintactice ale substantivului. Reflexivizarea* și cliticizarea*, adică așezarea unui pronume reflexiv*, respectiv a unui clitic* pronominal în pozițiile sintactice ocupate de un nominal, sunt cazuri

speciale de pronominalizare, impunând deplasarea* în raport cu poziția nominalului.
Vezi și CLITICIZARE; REFLEXIVIZARE.

G.P.D.

PRONOMINAȚIE

Figură* semantică asemănătoare cu antonomaza* și cu perifraza*, prin care un nume de ființă sau de obiect este desemnat aluziv printr-o calitate specifică sau printr-o acțiune care o evocă: **stăpânul fulgerelor** – „Jupiter"; **arborele Minervei** – „măslinul". • Pronominația se apropie, totodată, și de eufemism*, în măsura în care ocolește exprimarea directă a unei idei: *Însuși* **domnul naturei** *zisese altădată / Că pentru-un drept el iartă* **Gomora** *vinovată* (Alexandrescu).

M.M.

PRONUME

Clasă închisă de cuvinte lipsite de referință proprie care, așa cum sugerează și denumirea lor, „stau" pentru un nume, procurându-și referința fie prin raportare la un substantiv prezent în enunț sau în text, fie prin raportare la situația de comunicare*. Aparține clasei mai largi a proformelor* (vezi și ANAFORĂ; ANAFORIC, LEGARE, PRO-FORMĂ; SUBSTITUT), constituind subclasa cea mai numeroasă de pro-forme, al cărei specific este dat, pe de o parte, de natura substantivală a termenului cu care se leagă și de la care își procură referința, iar, pe de alta, de natura gramaticală a pro-formei, care, în cazul pronumelui, este o parte de vorbire* flexibilă*, preluând informația de gen, eventual și de număr de la substantiv (vezi $ACORD_2$; ex.: M-am întâlnit cu Ion_i. El_i/**Acesta**$_i$/**Dumnealui**$_i$ *m-a salutat*). Clasa pronumelui interferează și cu cea a deicticelor*, trimițând, prin unii dintre membrii ei, la situația de comunicare (ex.: *Dă-***mi***-l* **pe acesta** *din dreapta!*). • Pronumele nu este o clasă omogenă, existând diferențe de la o limbă la alta, de la o specie la alta, de la o folosire la alta. În măsura în care este posibilă o caracterizare generală, trăsăturile clasei sunt: a) Din punct de vedere s e m a n t i c , pronumele este lipsit de referință proprie, comportându-se, pentru obținerea referinței, fie anaforic, fie deictic. Există forme specializate pentru utilizarea anaforică (relativele* din propozițiile atributive cu antecedent, de ex., sunt numai anaforice); altele, pentru utilizarea deictică (pronumele personale* și posesive* de pers. I și a II-a funcționează deictic); altele se utilizează când anaforic, când deictic (vezi, de ex., demonstrativele*). Există limbi și utilizări în care clasa pronumelui include și forme vide referențial (vezi VID), nestabilind nici o relație cu o sursă referențială. În acest caz, ele funcționează fie numai cu rol sintactic, de umplere a unor poziții obligatorii (vezi expletivele* pronominale subiecte din franceză și engleză: **il** *pleut;* **it** *is snowing*), fie cu rol de formant obligatoriu, uneori și cu rol stilistic (este cazul cliticelor reflexive și personale din română care nu ocupă poziții sintactice; vezi, pentru reflexivele obligatorii, $REFLEXIV_4$; ex. **se** *gândește,* **se** *întâmplă;* vezi și (DATIV) ETIC; (DATIV; ACUZATIV) NEUTRU; ex. *el* **mi ți-***o înșfacă; a luat-***o** *la dreapta*). b) Din punct de vedere s i n t a c t i c , pe lângă trăsături comune cu ale substantivului (au multe poziții în comun), prezintă și trăsături proprii. În calitate de centre de grup, pronumele sunt generatoare de grupuri mai restrânse, cu expansiuni mult limitate, uneori foarte limitate (este cazul pronumelui personal ca centru de grup: **el frumos*, *el din dreapta*). În limbile în care există clitice pronominale, așezarea cliticelor este diferită de a substantivelor corespunzătoare (vezi **îl** *spăl* vs. *spăl* **covorul**). c) Din punct de vedere f l e x i o n a r , pronumele are, pe lângă trăsături comune cu ale substantivului (participă la opoziții comune), și caracteristici proprii, grupate sub numele de *flexiune pronominală*. Trăsăturile flexiunii pronominale diferă de la o limbă la alta. În română, caracteristicile ei cele mai importante sunt: prezența categoriei persoanei, circumscrisă la anumite specii de pronume; absența categoriei determinării/individualizării; prezența, pentru unele specii, a distincției suplimentare accentuat* vs. aton* (sau neaccentuat; sau clitic*); frecvența paradigmelor individuale, specifice unui singur tip de pronume, chiar unei singure forme pronominale; prezența formelor supletive*; distincții cazuale mai numeroase decât la substantiv și unele desinențe proprii (este cazul desinențelor pentru genitiv-dativ: *-ui(a), -ei(a), -or(a)*). d) Din punct de vedere p r a g m a t i c , este o parte de vorbire mai relevantă decât celelalte, trimițând, prin subclasa deicticelor, la situația de comunicare, iar, prin subclasa anaforicelor, la elementele de recurență din construcția textului* (sau din discurs*). e) Din punct de vedere s o c i o -

lingvistic, este o clasă care poate marca diferențele de mentalitate dintre comunitățile lingvistice (vezi, de ex., marcarea, prin pronume specializate, a comportamentului politicos și a gradelor de politețe*). f) Din punct de vedere tipologic, clasa pronumelui în ansamblu și anumite caracteristici ale fiecărui tip pot fi luate drept parametru de distingere structurală a limbilor (vezi TIPOLOGIE). După prezența sau absența pronumelui, se separă o clasă puțin numeroasă de limbi în care nu există pronume (vezi japoneza). În raport cu cliticele pronominale, se deosebesc limbile care cunosc această clasă de forme (vezi limbile romanice) și altele în care nu există clitice (vezi latina sau rusa). După posibilitatea nelexicalizării subiectului pronominal, se disting limbile de tip „pro-drop"*, care admit neexprimarea subiectului pronominal (româna și italiana; vezi (SUBIECT) INCLUS) și limbile „non-pro-drop", în care subiectul pronominal este obligatoriu exprimat (ca în franceza actuală și engleză). În funcție de numărul de opoziții gramaticalizate prin pronume, există limbi care gramaticalizează, suplimentar, opozițiile politeții*, distingând uneori mai multe trepte de politețe (este, de ex., cazul românei). Sunt limbi care gramaticalizează opoziția „inclusiv" vs. „exclusiv" cu referire la pers. I plural, marcând diferit includerea/excluderea interlocutorului din pluralitate (vezi PERSOANĂ). Există limbi care marchează, cu ajutorul pronumelui, distincțiile animatului*, selectând forme pronominale diferite după cum substituie nume de persoană sau de inanimate, de animale (mari sau mici) (vezi ANIMAT). • Clasificarea pronumelui are, în general, o bază funcțională, fiecare specie de pronume adăugând la caracteristicile generale câte o funcție/semnificație specială. Astfel, tipurile de pronume care trimit obligatoriu la actul enunțării, definindu-se în raport cu participanții la enunțare (*personal, de politețe, de întărire, posesiv, demonstrativ*), se deosebesc între ele după funcția specială adăugată de fiecare (de marcare a politeții, de întărire a persoanei, de exprimare a relației de posesie, de indicare a poziției în spațiu și timp a participanților la comunicare în raport cu vorbitorul). Unele pronume au ca funcție specială marcarea interogației, indicând enunțurile interogative* parțiale (vezi pronumele *interogative*). Altele asigură legarea sintactică a două propoziții, funcționând ca mărci conective* de subordonare (vezi *relativele**). Există pronume al căror rol special este de a indica identitatea referențială a actanților (vezi *reflexivele**). Unele sunt purtătoare ale semnificației negative, indicând inexistența persoanei sau a obiectului în pozițiile sintactice de subiect și de complement (vezi pronumele *negative**). Altele exprimă, suplimentar, o semnificație cantitativă (este cazul *nehotărâtelor**), funcționând drept cuantificatori* universali sau existențiali. Fiecare limbă cunoaște organizări proprii ale claselor pronominale. Există tipuri de pronume specifice unei limbi (româna, de ex., în context romanic, și-a creat un pronume distinct *de întărire*), iar altele, deși comune, au manifestări diferite de la o limbă la alta (demonstrativul românesc, în raport cu cel din latină, a pierdut referirea la persoană, iar, în raport cu cel romanic, și-a creat o formă specială de „diferențiere": *cestălalt* (pop.) vs. *acesta; celălalt* vs. *acela*).

Vezi și ANAFORIC; ANAFORĂ; CLITIC; DEICTIC; DEMONSTRATIV; INTEROGATIV; ÎNTĂRIRE; LEGARE; NEGATIV; NEHOTĂRÂT; PERSOANĂ; PERSONAL; POLITEȚE; POSESIV; PRO-FORMĂ; REFLEXIV; RELATIV; SUBSTITUT.

G.P.D.

PRONUNȚARE / PRONUNȚIE

1. Emitere (producere) de sunete articulate (cu ajutorul organelor vorbirii). Circulă și cu denumirile *pronunție, rostire*. **2.** Mod de pronunțare (vezi 1). • **Reguli de ~** Vezi ORTOEPIE; ORTOFONIE.

C.S.

PROPAGARE

1. În fonetică, caz particular al asimilării*, care se realizează prin apariția într-un cuvânt a unui sunet identic cu alt sunet din același cuvânt; sunetul care se „propagă" trebuie să fie plasat într-o silabă anterioară față de sunetul nou apărut. Creată prin opoziție cu anticiparea, propagarea este un accident fonetic rar; în istoria limbii române singurul fenomen cu caracter de „serie" limitată este propagarea lui *n* în anumite cuvinte latinești, propagare care, adesea, a fost urmată de o disimilare parțială; lat. *genuculus* > rom. *genunchi*, lat. *minutus* > rom. *mănunt* > *mărunt*; lat. *canutus* > rom. **cănunt* > *cărunt*; acest fenomen are și unele prelungiri dialectale, de ex., lat. **cinusia* > sbd. crișean, *cearunsă*. De regulă

însă, când fenomenul se înregistrează pentru alte sunete, el este izolat și are caracter strict local: *Oltelnița, colindrând*. Vezi ASIMILARE. 2. În mișcarea* / dinamica* lingvistică, extinderea unei inovații*, care, plecând de la un punct de iradiere (reprezentat fie de o creație individuală, fie de o particularitate dialectală), ajunge să cuprindă vorbitori mai numeroși, proveniți din arii lingvistice din ce în ce mai largi, deci să-și mărească frecvența de apariție, fiind posibilă, în final, chiar generalizarea, adică impunerea ei ca normă* a limbii literare sau ca regulă* a unei limbi. • Propagarea unei inovații este un proces îndelungat, realizându-se mai lent sau mai rapid în funcție de stilul funcțional în care se produce mișcarea (limbă populară* sau literară*), de zona din paradigmă afectată, de „avantajele" noii forme în ansamblul sistemului (rezolvarea omonimiilor; întărirea claselor productive* și, dimpotrivă, eliminarea celor neproductive; simplificarea flexiunii etc.). Propagarea unei inovații presupune, ca etapă obligatorie, apariția fenomenului de variație liberă* (vezi LIBER$_{1,2}$; VARIAȚIE$_2$), fenomen caracterizat prin coexistența, în aceeași perioadă istorică, în aceeași arie lingvistică, uneori chiar în exprimarea aceluiași vorbitor, a formei propagate (inovatoare) și a formei vechi, pe cale de a ieși din uz, într-un raport înclinând, de la o persoană la alta, de la un registru stilistic la altul, de la un moment la altul, în favoarea formei vechi sau a celei inovatoare (vezi, ca exemplu, propagarea deiotacizării*, inovație ajunsă astăzi la faza de generalizare în limba literară). Nu orice proces de extindere se încheie cu adoptarea fenomenului lingvistic propagat; sunt inovații lingvistice „respinse" de uzul lingvistic, a căror propagare se întrerupe înainte ca noua formă să ajungă să se generalizeze. Vezi ASIMILARE; DINAMICĂ$_{1.1}$.

C.C.(1); G.P.D.(2)

PROPAROXITON,-Ă

• **Cuvînt ~** Cuvânt care are accentul* pe silaba antepenultimă: *întrerúpere, pădúrile*. • **Accentuare ~** Modalitate de accentuare a cuvintelor, astfel încât accentul să cadă pe antepenultima silabă. Alături de cea paroxitonă*, accentuarea proparoxitonă este specifică limbii române. • **Rimă ~** Rimă feminină trisilabică: *gémene/sémene, codrúțule/drăgúțule;* vezi RIMĂ.
Vezi și ACCENT.

M.M.

PROPOZIȚIE

Unitate de bază a sintaxei*, pentru care s-au propus numeroase definiții (peste 200), distingându-se următoarele direcții: a) definiții inspirate din logica clasică, în care se insistă asupra calității propoziției de comunicare completă și asupra prezenței celor două componente esențiale, subiectul și predicatul, definiții de felul: propoziția este o comunicare completă în care se spune ceva despre subiect cu ajutorul predicatului; b) definiții plecând de la logica modernă, în care propoziția, concepută ca funcție propozițională *determinată* (determinarea se obține prin substituția variabilei individuale cu indivizi concreți), ia valori de adevăr, putând fi, prin raportare la o stare de fapt, adevărată sau falsă (de ex., predicatul „violonist", asociat individului *Ion*, dă propoziția *Ion este violonist*, care este adevărată în cazul lui Ion Voicu, dar falsă, în cazul lui Ion Țiriac); c) definiții de orientare structuralistă, formală, care insistă asupra autonomiei formale a propoziției: o autonomie *fonetică*, realizată prin demarcatori prozodici (cele două pauze care delimitează propoziția și conturul intonațional complet) și o autonomie *sintactică*, manifestată prin faptul că în limitele propoziției se satisfac *toate* valențele* elementelor componente, nici unul dintre constituenți necontractând relații* sintactice în afara propoziției; d) definiții care preiau elemente din mai multe orientări, asociind trăsături legate de autonomia formală cu cele legate de autonomia de comunicare sau cu cele legate de condițiile de adevăr. Termenul *propoziție* acoperă realități diferite, după cum se recunosc, ca în gramatica română sau engleză, trei niveluri de organizare sintactică: frază*-propoziție-grup* sintactic (cărora, terminologic, le corespund în engleză: *Sentece-Clause-Phrase*) sau numai două niveluri, nediferențiindu-se nivelul frazei, alcătuit din mai multe propoziții legate semantic și sintactic, de cel al componentelor ei propoziționale. Există gramatici (vezi GB*) care introduc al patrulea nivel de organizare sintactică, numit „Small Clause" (= propoziția mică), acoperind construcțiile cu predicate suplimentare (ex.: *I saw her* **leave**; *Stefan considers Ben* **foolish** / **~ a fool**; *apud* R. Borsley (1992), ceea ce înseamnă abandonarea condiționării unei propoziții de prezența unui verb la un mod personal. În gramatica limbii române, care recunoaște trei niveluri de organizare sintactică și menține condiția verbului la mod personal, acceptând însă și o

predicație* realizată altfel decât verbal (este predicația sintactică realizată prin intonație), propoziția corespunde atât unității sintactice independente cu un singur predicat (vezi și (PROPOZIȚIE) INDEPENDENTĂ), cât și componentelor cu un singur predicat din construcția frazei (vezi PRINCIPALĂ REGENTĂ; (PROPOZIȚIE) SUBORDONATĂ). • Terminologic, lucrurile s-au complicat și mai mult în momentul introducerii perspectivei enunțării*, având ca rezultat distingerea *propoziției*, unitate sintactică abstractă, aparținând sistemului*, de *enunț**, unitate concretă, rezultată din procesul enunțării, într-o situație de comunicare* dată. Pentru unii autori (Z. Harris, iar în lingvistica românească, Valeria Guțu Romalo), termenul *enunț* este preferat celui de *propoziție*, având avantajul că acoperă orice unitate sintactică autonomă concretă, indiferent de întinderea ei ca frază sau ca propoziție și independent de modul de realizare, după structura clasică (grupul subiectului + grupul predicatului) sau realizare incompletă (numai grupul subiectului), eventual neanalizabilă (o interjecție, un adverb de afirmație sau de negație). • Pentru clasificarea propozițiilor s-au propus numeroase criterii: a) după modul de comunicare instituit de locutor (vezi MOD_{II}), propozițiile se împart în: enunțiative*/asertive*, interogative*, imperative*, exclamative*; b) după structură, se împart în: analizabile vs. neanalizabile; verbale vs. nominale*; bimembre vs. monomembre*; dezvoltate vs. simple; complete vs. eliptice; c) după afirmarea sau negarea predicatului propoziției, se disting cele afirmative* (sau pozitive*) și cele negative*; d) după cuprinderea sau necuprinderea în structuri mai ample și după tipul de relație sintactică în care se angajează, se disting propozițiile independente* de cele sintactic legate, ultimele fiind, la rândul lor, principale* sau secundare* (subordonate), principale regente* sau principale coordonate; e) după poziția sintactică ocupată în ierarhia subordonării, se disting necircumstanțialele* de circumstanțiale*; fiecare tip, la rândul lui, se subclasifică fie după semantica specială a raportului circumstanțial (vezi diversele tipuri de circumstanțiale), fie după natura morfologică a capului* de grup și după poziția exactă ocupată în raport cu acesta (vezi diversele tipuri de necircumstanțiale). În acest cadru general, se pot introduce detalii și specificări numeroase, existând mari diferențe de la un autor la altul, de la o gramatică a unei limbi la alta.

Vezi și ASERTIV; CIRCUMSTANȚIAL; ENUNȚ; EXCLAMATIV; FRAZĂ; IMPERATIV; INTEROGATIV; MODALIZATOR; MONOMEMBRU; NECIRCUMSTANȚIAL$_2$; NOMINAL$_7$; PRINCIPAL$_2$; REGENT$_2$; SUBORDONAT$_2$.

G.P.D.

PROPOZIȚIONAL,-Ă

Ceea ce privește o propoziție sau se realizează printr-o propoziție. • **Adverb ~** Clasă de adverbe și de locuțiuni adverbiale cu rol modalizator*, introducând atitudinea vorbitorului față de conținutul factual/descriptiv al comunicării. Sintactic, apar fie legate printr-un conectiv* conjuncțional subordonator de o întreagă propoziție (ex.: **Sigur că** P; **Probabil că** P; **De bună seamă că** P), fie introduse parantetic, incident*, deci izolate sintactic de propoziție (ex.: **Sigur** P; **De bună seamă,** P). • **Argument ~** În teoria structurii actanțiale/argumentale a propoziției, reprezintă acel actant*/argument* căruia îi corespunde o propoziție (ex.: *Mă doare* **că sunt nedreptățit;** *Îmi pare bine* **că te-am cunoscut**). În teoriile logico-semantice, apare sub denumirea de *argument-eveniment* al unui predicat. S-a extins ca utilizare și la propozițiile nonasertive, nonfinite, din poziții actanțiale, realizate în română prin conjunctiv (*Îmi place* **să citesc;** *Doresc* **să citesc**). • **Verb de atitudine ~** Clasă de verbe și de locuțiuni verbale îndeplinind același rol modalizator cu adverbele propoziționale (vezi 1); introduc atitudinea vorbitorului față de conținutul factual al propoziției (ex. *consider că...; cred că...; îmi pare bine că...; mă îndoiesc că...* etc.). Vezi și ATITUDINE; MODALIZATOR.

G.P.D.

PROPRIU (NUME/SUBSTANTIV ~)

Clasă specială de substantive*, distincte de substantivele comune* prin trăsături semantice, pragmatice și gramaticale. S e m a n t i c , se caracterizează prin: calitatea de a desemna o persoană sau un obiect unic, ca și cum i-ar lipi o etichetă specială, având deci un referent, dar nu și un sens; lipsa conotației*. P r a g m a t i c , se disting prin categoria deixis-ului*, trimițând obligatoriu la cunoștințe comune locutorului și interlocutorului. G r a m a t i c a l , au următoarele caracteristici: posibilitatea utilizării fără articol (dacă articolul este prezent, acesta îndeplinește alt rol decât cel de determinare*); nu

participă la opoziții de număr, având formă fie de singular, fie de plural (*Breaza*, dar *București*) sau formă de plural, dar utilizare contextuală de singular (ex.: **București** *este un oraș cu peste două milioane de locuitori*); numeroase restricții de distribuție* și, implicit, expansiuni* mai restrânse decât ale substantivelor comune; dacă totuși adjuncții (determinanții) apar, aceștia au fie rolul de dezambiguizare, intrând în „eticheta" desemnării și formând substantive compuse (ex.: *Bruegel* **cel Tânăr**; *Ștefan* **cel Mare**, *Ludovic* **al XVI-lea**; *Ion* **al Catrinei**), fie rolul de mărci de afectivitate, de marcare a „apropierii" sau, dimpotrivă, a „distanțării" locutorului față de numele exprimat (vezi **bietul meu** *Ion* vs. **Acest** *Ion mă agasează*), fie rolul de a schimba, prin metonimie*, clasa substantivului, orientându-l spre substantivele comune (ex.: **Un Luchian ca acesta** *nu vezi în fiecare zi*); în unele limbi, sensibile față de categoria animatului*, pot apărea particularități speciale de flexiune ale substantivelor proprii de persoane sau de animale (vezi, pentru română, trăsături ale (sub)genului personal*). • Clasificarea substantivelor proprii urmează criterii semantice regăsibile și la cele comune, partiția lor realizându-se în funcție de trăsături semice ca: [+ Animat]; [+ Sex], iar, pentru cele inanimate, [+ Loc] etc. Se disting: clasa numelor proprii de persoană (numite *antroponim(ic)e**), a numelor proprii de animale, a numelor proprii geografice (numite *toponim(ic)e**, ultimele incluzând *hidronimele**, numele de râuri; *oronimele*, numele formelor de relief; *astronimele*, numele de corpuri cerești), clasa numelor proprii de instituții etc. Dintre acestea, antroponimele, prin interferența cu parametrul animatului, au caracteristicile cele mai speciale, fiind o subclasă total diferită de celelalte. Vezi și ANTROPONIM; TOPONIM.

G.P.D.

PROSOPOGRAFIE

În clasificarea tematică a lui P. Fontanier, parțial reluată de cercetările moderne, tip de descriere* care are drept obiect prezentarea calităților fizice ale unei persoane/ unui personaj: corpul uman, figura, trăsăturile, ținuta, mișcarea; caracteristicile pot fi reale sau fictive. Împreună cu etopeea*, prosopografia intră în componența portretului* clasic. Ex.: *Mini privi pe frumoasa doamnă Halippa, stăpâna casei, Leonora! Mâinile ei albe și catifelate păreau azi mai lungi, mototolind cu nervozitate un ziar. Figura ei de păpușă blondă, de păpușă de Nürenberg, cu gura roșie și mică, cu obrajii de porțelan roz, era crispată, și ochii mari, albaștri, ochii de sticlă limpede erau plânși, ondulările regulate ale părului oxigenat, auriu ca o perucă, erau deformate și corpul majestuos, plin, totdeauna conștient de statura lui bogată, sta lânced, obosit, învelit fără grijă în chimonoul de dimineață* (Papadat-Bengescu). • Una dintre cele mai răspândite forme în alcătuirea căreia intră prosopografia a fost, în secolul al XIX-lea, *fiziologia* (ca specie independentă sau ca parte componentă a unei narații – nuvelă ori roman).

Vezi DESCRIERE; ETOPEE; PORTRET.

M.M.

PROSOPOPEE

Figură* semantică (trop), formă extinsă a personificării* (cu care nu se confundă), prin intermediul căreia se atribuie obiectelor/abstractelor/elementelor naturale ori supranaturale caracteristici ale ființelor animate: *Ai tăi suntem! Străinii! Te-ar pierde de-ar putea; / Dar când te-am pierde,* **Doino**, */ ai cui am rămânea?* (...) *Rămâi, că ne ești doamnă / Și lege-i al tău glas; / Învață-ne să plângem / C-atât ni-a mai rămas!* (Coșbuc). • După unii cercetători, prosopopeea se suprapune total cu personificarea (J. Dubois, F.L. Carreter); după alții, figura este ilustrată de *fabulă* sau de *alegorie**, specii în care sunt animate ori evocate figuri abstracte, personaje mitologice, persoane absente ori moarte (Fontanier, H. Lausberg, Gh. Dragomirescu). Diferența față de personificare constă în faptul că prosopopeea se extinde dincolo de limitele unei figuri izolate, cuprinzând uneori un întreg text (Coșbuc – *Doina*, Eminescu – *Luceafărul*) sau o operă în totalitate, situație în care avem a face, mai curând, cu alegoria propriu-zisă (*Le Roman de la rose*, D. Cantemir – *Istoria ieroglifică*).

Vezi PERSONIFICARE.

M.M.

PROTAZĂ

Parte componentă a perioadei*, propoziție sau propoziții subordonate plasate în frază înaintea regentei lor (numită apodoză*), față de care se află în raport de dependență semantică: în absența apodozei, protaza rămâne cu un sens incomplet. Protaza are funcția de a crea o tensiune sau o așteptare, pe care apodoza o rezolvă în

finalul construcției sintactice: **Cine ar ști să descrie toate perfecțiunile, tot farmecul acestor trei opere, cine ar putea să rostească tot ce spun ochiului și minții** (= protaza), *acela ar face cel mai minunat panegiric al acestei arte, acela ar fi totodată rapsodul, trubadurul și psalmistul seminției lui Nimrod* (= apodoza) (Odobescu). • În accepție restrânsă, unele definiții ale protazei (H. Lausberg) limitează posibilitatea de inversare a ordinii regentă/subordonată în perioadă la propozițiile condiționale ori concesive antepuse, eventual în construcție corelativă (*dacă... atunci, deși... totuși*): **Quoique j'aie suivi une route un peu différente de celle de cet auteur pour la conduite de l'action** (= protaza), *je n'ai pas laissé d'enrichir ma pièce de tout ce qui m'a paru le plus éclatant dans la sienne* – „Deși am urmat un drum întrucâtva diferit de cel al acestui autor în dirijarea acțiunii (= protaza), mi-am îmbogățit piesa cu tot ceea ce mi s-a părut mai strălucit într-a sa" (Racine).
Vezi APODOZĂ; PERIOADĂ.

M.M.

PROTEZĂ

Accident fonetic* care constă în adăugarea unui sunet neetimologic la inițiala cuvântului pentru a-i ușura rostirea. În mod curent, proteza este definită ca adăugare a unei vocale la începutul cuvântului: *alămâie, (a) amirosi*, deoarece proteza vocalică este mai frecventă; fenomenele de proteză consonantică sunt mai rare: *zbici* (pentru *bici*), *scoborî* (pentru *coborî*) și au un caracter popular sau regional. Fiind mai productivă, proteza vocalică a determinat crearea unor serii de cuvinte acceptate de limba literară; de ex., în franceză, apare un *e-* (inițial) înaintea unor grupuri consonantice al căror prim element este *s; étoile* (< lat. *stella*), *épaule* (< lat. *spatulum*) etc., iar în română înaintea monosilabicelor consonantice apare, de regulă, un *î-* protetic, cf. pronumele: *îmi, îți, își, îl* sau formele verbale: *îs, îi*. • Frecvența protezei într-o anumită arie lingvistică poate să individualizeze acea arie; astfel, proteza lui *a-* este considerată o particularitate specifică dialectului aromân: *arău, armân* etc.

C.C.

PROTOLIMBĂ

În sistemul de clasificare* genealogică a limbilor, limbă primară comună din care derivă un grup de limbi înrudite. În structura arborelui* genealogic – modalitate de reprezentare a descendenței limbilor, acreditată de metoda comparativ-istorică* -, protolimbile constituie nodurile care se ramifică în urma proceselor de diversificare lingvistică. Protolimbile pot fi *atestate* (de ex., latina, din care derivă limbile romanice) sau *neatestate* (de ex., slava comună sau vechea germanică, din care derivă limbile slave, respectiv, germanice). Metoda comparativ-istorică permite reconstrucția* protolimbilor neatestate.

L.I.R.

PROTOTIP

Teză mai veche în filozofia limbajului, fundamentată științific de E. Rosch și B. Lloyd, care susține că prototipul este cel mai bun reprezentant comun asociat unei categorii, ale cărei proprietăți tipice le redă. Este un sens diferit de accepția din tehnică („primul exemplar al unui model, mecanism, vehicol"). Pentru categoria *fruct* se dă ca prototip *mărul* și ca cel mai puțin reprezentativ *măslina;* se delimitează o scară de reprezentativitate pe care se plasează *pruna, ananasul, fragii*, de ex. Statutul de prototip este acordat în versiunea standard (G. Kleiber, G. Lakoff, M. Riegel, P. Kay ș.a.) pe baza unei frecvențe ridicate care garantează stabilitatea interindividuală necesară pertinenței sale în mod general la mai mulți vorbitori; se delimitează o scară de prototipicalitate a organizării interne în categorii. Conceptul de prototip se bazează pe mai multe teze: categoria are o structură internă prototipică, gradul de reprezentativitate a unui exemplar corespunde gradului său de apartenență la o categorie, apartenența la o categorie se face prin gradul de asemănare cu prototipul, categoriile nu operează în mod analitic, ci în mod global. Membrii unei categorii sunt apreciați în funcție de condițiile necesare și suficiente (CNS), cum ar fi proprietățile „capabil să zboare", „să aibă pene", „să aibă aripi" ș.a. pentru categoria *pasăre* și prototipul *vrabie*. Prototipul funcționează ca o referință cognitivă; din acest punct de vedere, prototipul se diferențiază de stereotip după schema:

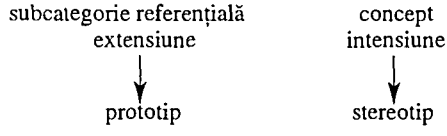

Prototip (uzaj standard)

Prototipul implică o relație de hiponimie*, bazându-se pe relația dintre categoria de bază și categoriile subordonate:

SUPRAORDONAT	animal	fruct	mobilă
NIVEL DE BAZĂ	câine	măr	scaun
NIVEL SUBORDONAT	boxer	golden	taburet

Există și o versiune extinsă a semanticii* prototipului (D. Geeraert, Ch.J. Fillmore), diferită în principii și funcționare de cea standard și care admite că: o categorie poate trimite la referenți diferiți (*pasăre* trimite la *vrabie, vultur, struț*); grupările de sens se bazează pe asemănarea de familie ca teorie a categorizării. Se disting mai multe tipuri de prototipuri, prototipul fiind un fenomen de suprafață. Versiunea extinsă a prototipului se ocupă de cuvinte polisemantice și de aceea se apreciază că nu e o teorie a categorizării, ci o teorie semantică lexicală, care descrie relațiile dintre diferite accepții. Semantica prototipului constituie tema unor întâlniri științifice privind relațiile dintre semantică și cunoaștere interesante deopotrivă pentru semantică*, lexicologie și lexicografie*.

A.B.V.

PROZODIE

1. În sensul cel mai vechi, pronunțare regulată a cuvintelor, care respectă accentul* și cantitatea* (durata), constituind baza metricii*; organizare vocalică și consonantică a unui text. **2.** Disciplină care studiază variațiile de înălțime a sunetului, modificările de intensitate, tempo și ritm*, de accent și intonație, în orice realizare a limbii vorbite, inclusiv în sensul tradițional presupus de trăsăturile metrice* ale versificației*. **3.** În lingvistica modernă, prozodia constituie una dintre cele două părți ale *fonologiei**, cealaltă fiind *fonematica* (studiul fonemelor*, posibilitățile lor combinatorii, dar și studierea fenomenelor melodice ale *lanțului* vorbirii: energie, înălțime melodică, durată – adică tot ceea ce afectează segmente care nu coincid în mod necesar cu fonemul). În această structurare, prozodia se ocupă de trăsăturile care se raportează la unități lingvistice de mai mare întindere (accentul, intonația, tonul, ritmul). Unitățile proozodice sunt numite în lingvistica europeană (A. Martinet și școala fonologică) *prozodeme*, iar în lingvistica americană *unități suprasegmentale* (vezi SUPRASEGMENTAL,-Ă).

Vezi și METRICĂ; VERSIFICAȚIE.

M.M.

PSEUDONIM

Nume al unei persoane, schimbat în anumite situații, față de numele obișnuit, moștenit (vezi ONOMASTICĂ): pe *Anatole France* îl chema *Thibaud; Aurore Dupin*, baroană *Dudevant*, și-a luat pseudonimul *George Sand;* poeții *D. Anghel* și *St.O. Iosif*, lucrând împreună, au folosit pseudonimul comun *A. Mirea; G. Călinescu* a semnat multă vreme *Aristarc* (numele unui gramatic vestit din Grecia veche).

A.B.V.

PSEUDOPREFIX

Vezi PREFIXOID.

PSEUDOSUFIX

Vezi SUFIXOID.

PSIHOLINGVISTICĂ

Studiu interdisciplinar, al cărui obiect îl constituie relația dintre structura mesajelor* și procesele psihice specifice indivizilor care le produc și le interpretează într-o situație* comunicativă dată. Psiholingvistica analizează felul în care gândirea, memoria, afectele, temperamentul intervin în structurarea și receptarea mesajelor, rolul componentelor situaționale, modul de percepere a codului* lingvistic de către cei care îl utilizează, factorii care influențează, în decursul timpului, formele activității comunicative a unui individ (educația, cultura, bilingvismul*, profesia etc.), efectele unor stări patologice asupra activității comunicative etc. Psiholingvistica are în vedere nu numai utilizarea codului verbal, ci și a altor tipuri de coduri comunicative (gestual, mimic etc.), examinând relația, ponderea și funcțiile fiecărui tip de cod în procesele de comunicare. Metoda de studiu este aceea folosită curent în psihologie: formularea unei ipoteze, observația și experimentul cu funcția de testare a ipotezei, validarea sau invalidarea acesteia. Psiholingvistica și-a dovedit utilitatea îndeosebi printr-o serie de aplicații pe care le-a dezvoltat în domeniii de cercetare înrudite (dialectologie, stilistică etc.) sau în anumite domenii practice (traducere, predarea limbii materne și a limbilor străine etc.).

L.I.R.

PSIHOLOGIC (VERB ~)

Clasă semantico-sintactică de verbe și de construcții perifrastice verbale care aparțin verbelor și construcțiilor nonagentive (vezi AGENTIV) de

stare*, exprimând o stare fizică sau psihică și un sentiment, și care primesc doi actanți*/două roluri*, unul reprezentând experimentatorul*, iar celălalt, conținutul stării/senzației (= obiectivul*). În teoria localistă* (vezi CAZ_{III}), experimentatorul este interpretat ca sediu „interior" al stării/senzației, deci ca locativ*. Cele două roluri se actualizează diferit de la o limbă la alta (fr. **J'***ai faim*, **J'***ai honte* vs. rom. **Mi-***e foame*, **Mi-***e rușine*), dar și în interiorul aceleiași limbi, de la un verb la altul, de la o construcție perifrastică la alta (în română, de ex., experimentatorul/locativul poate apărea ca subiect: **Ion** *iubește, urăște*, ca obiect indirect: **îi** *place*, **i** *se urăște*, **îi** *arde de* sau ca obiect direct: **mă** *doare*, **mă** *enervează*). Sin. cu *verb de sentiment / de senzație*.

G.P.D.

PSIHOMECANICĂ

Vezi PSIHOSISTEMATICĂ.

PSIHOSEMIOTICĂ

Domeniu științific interdisciplinar, greu de delimitat, care implică cercetări asupra psihologiei limbajului. Psihosemiotica se bazează pe integrarea parțială sau totală a unor domenii înrudite (de ex., integrarea analizelor lui Freud în semiotică*), ocupându-se și de analiza universului individual (idiolectal), opus universului colectiv (sociolectal). În psihosemiotică se stabilesc tipologii ale personalităților/registrelor/timbrelor/vocilor, domeniu de experimentare considerat de interes pentru viitor.

Vezi PSIHOLINGVISTICĂ; SEMIOTICĂ.

A.B.V.

PSIHOSISTEMATICĂ

Psihosistematica sau psihomecanica sunt denumirile utilizate pentru a desemna teoria limbii și tehnica de analiză elaborată de G. Guillaume în deceniile 3-6 ale sec. al XX-lea. Spre deosebire de F. de Saussure, care a creat o lingvistică a *opozițiilor*, G. Guillaume a creat o lingvistică a *pozițiilor;* aceasta pornește de la ideea că în elaborarea formelor lingvistice există o linie continuă, pe care se succedă, în diferite poziții, momentele gândirii; misiunea lingvisticii este să circumscrise și să reprezinte tocmai aceste momente. Astfel, în concepția lui G. Guillaume, lingvistul trebuie să definească morfemele printr-un singur sens, care să fie capabil să dea seama de toate întrebuințările (efectele de sens) acestuia în discurs. Fiecare valoare a limbii este concepută ca o mișcare inconștientă a gândirii. Efectele de sens se produc în raport cu momentul în care valoarea este interceptată de conștiință, mai aproape sau mai departe de momentul declanșării ei în gândire. • Curentul lingvistic creat, inițial în Franța, în jurul psihosistematicii a dezvoltat o serie de direcții și și-a găsit aplicații în istoria limbii (J. Teyssier, G. Moignet etc.), în stilistică (M. Wilmet, M. Hirsch), în didactica contemporană (R. Lessage) sau în problemele traducerii (G. Garnier).

C.C.

PUNCT [.]

1. Semn ortografic*. În ortografia* românească actuală marchează absența unor litere* în anumite tipuri de abrevieri, fiind: a) obligatoriu în cele rezultate din suprimarea părții finale a cuvintelor (*ian[.]* „ianuarie", *a[.]c[.]* „anul curent"), b) facultativ în compusele din litere inițiale (*O[.]N[.]U[.]/ONU* „Organizația Națiunilor Unite") și c) exclus în celelalte formații (*dl* „domnul", *TAROM* „Transporturile Aeriene Române"), inclusiv în abrevieri/simboluri științifice și tehnice cu structură diferită (*m* „metru", *Mg* „magneziu"). Aceste reguli ortografice prescriptive/prohibitive au în româna actuală numeroase excepții. **2.** Semn de punctuație*. În româna contemporană redă o pauză* (vezi I): a) după propoziții enunțiative independente – *E mai mult decât o lovitură[.]* (Sebastian) –; b) după fraze formate din propoziții enunțiative – *Așa ne duceam băieții și fetele unii la alții cu lucru, ca să ne luăm de urât, ceea ce la țară se cheamă șezătoare, și se face mai mult noaptea, lucrând fiecare al său[.].* (Creangă) –; c) între propoziții enunțiative în raport de coordonare sau de subordonare și alcătuind o frază fragmentată – *Multe se spune că a mai făcut prin străinătate, pe acolo[.] Dar ce anume și cine e, nu știe nimeni.* (Camil Petrescu) –; d) după propoziții interogative indirecte – *ne întrebam care din cei trei nasturi de la haină va lipsi[.]* (Sebastian) –; e) după (grupuri de) cuvinte echivalând cu o propoziție enunțiativă independentă – *Da[.].* Înainte de punct (vezi 1, 2) și după punctul interior din structura abrevierilor nu se lasă pauză albă. • **~ și virgulă** [;] – Semn de punctuație. În româna contemporană redă o pauză (vezi 1) cu

durată intermediară între pauzele notate prin punct (vezi 2), respectiv prin virgulă*. Delimitează în frază (grupuri de) propoziții, asigurând claritatea construcției. Este preferat: a) în fraze lungi, mai ales după intercalări – *Îmi spunea bucuria lui nebună, când se întâmpla arareori să sosească vreun om cu târlia, cu bilet de la stăpână-su, să-i dea voe să încarce niscaiva scânduri[,] dragostea cu care-l ducea în casă și-i da de toate câte avea și cum nu-i venia să-l mai lase să plece...* (Brătescu-Voinești) –; b) după vorbirea indirectă intercalată într-o comunicare directă – *Omul acesta al meu a fost vrednic gospodar, încheie ea[;] se cuvine să-i faceți o asemenea cinste.* (Sadoveanu). Înainte de punct și virgulă nu se lasă pauză albă. • **Două ~e** [:] Semn de punctuație. În româna contemporană atrage atenția asupra secvenței pe care o introduce. Marchează: a) o comunicare directă, fiind urmat sau nu de ghilimele*, de linie de dialog*, de alineat* (vezi 1) – *A zis și el[: „]Tari bini, băiet"* (Sadoveanu); *Și cum dormea, sărmanul, cu fața în sus, îi pune cărbunele pe pieptul gol, zicând[: -] Na! satură-te de făcut șagă cu mine, cârpaciule!* (Creangă) –; b) un citat, fiind urmat facultativ de ghilimele și/sau de alineat (vezi 1) – *ne întâmpină următoarea cugetare[: „]Schema cursului naturii este un cerc de forme prin care materia trece ca prin puncte de tranzițiune"* (Vianu) –; c) o interjecție – *La ieșirile mele entuziaste, vorbind despre acești mari înaintași, ei îmi opuseseră niște silabe de îndoială[:] Nda! Ihn!* (Sadoveanu) –; d) o enumerare – *El mi-a făcut întâile jucării[:] tilinci, speteze de zmeu, cărucioare* (Brătescu-Voinești) –; e) o explicație sau o precizare introdusă frecvent prin cuvintele *astfel, așa* etc. – *Pătlăgelele așa se fac[:] cureți vinetele de pieliță ca de obicei, le dai în undă, le scurgi de apă* (Călinescu) –; f) o concluzie, o consecință – *În curând se deschide sezonul iepurilor[:] mergem și la iepuri...* (Sadoveanu) –; (g) absența verbului la mod predicativ – *„Noi învățăminte de pe frontul occidental" se numea una. Alta[:] „Rolul artileriei în războiul actual".* (Camil Petrescu) –; în concurență cu linia de pauză și cu virgula. Notează o pauză (vezi 1) cu durată intermediară între pauzele redate prin punct (vezi 2), respectiv prin virgulă. Înainte de două puncte nu se lasă pauză albă. • **~e de suspensie** [...] Semn de punctuație. În româna contemporană standard are următoarele funcțiuni: a) marchează întreruperea intenționată/neintenționată a vorbirii: – *Da, domnule prim-procuror[...] ne-am cunoscut[...] fără voia noastră, ca să zic așa[...]* (Camil Petrescu) –; uneori, împreună cu semnul de exclamație* și/sau cu semnul de interogație* care le precedă, punctele de suspensie sugerează mimica ce înlocuiește un răspuns verbal – *De ce s-a întors** – [?!...]; b) indică absența verbului la mod predicativ (în concurență cu linia de pauză și cu virgula) – *Mititelul[...] al dumneavoastră?* (Caragiale) –; c) marchează în text omisiunile care nu aparțin autorului și lacunele – *[[...]] re acestea orrb[[...]]* (Codicele Voronețean). Între punctele suspensie și secvența care le precedă nu se lasă pauză albă. Circulă și cu denumirea SEMNE DE ÎNTRERUPERE.

C.S.

PUNCTUAȚIE

1. Sistem de semne grafice convenționale ce marchează segmentarea textului în unități sintactice, intonația, pauzele* (vezi 1). **2.** Mod de utilizare a punctuației (vezi 1). **3.** Ramură a gramaticii având ca domeniu punctuația (vezi 1). • **Semn de ~** Semn grafic convențional al punctuației (vezi 1). Forma, funcțiunea și inventarul semnelor de punctuație variază de la o limbă la alta, începând cu perioada antică. Punctuația (vezi 1) utilizată în scrierea majorității limbilor moderne a apărut după descoperirea tiparului. Semnele de punctuație întrebuințate (izolat și/sau în combinații) în româna contemporană sunt: bara* oblică, cratima*, linia de dialog*, semnul de exclamație*, ghilimelele*, semnul de interogație*, parantezele*, pauza albă, linia de pauză, punctul*, punctul și virgula*, două puncte, punctele de suspensie, virgula*. Cele mai vechi texte românești care conțin inventarul complet al semnelor de punctuație sunt tipărituri din Transilvania și datează de la începutul sec. al XIX-lea. Normele de punctuație (vezi 2) ale limbii române contemporane sunt consemnate în lucrări științifice speciale (îndreptare, gramatici etc.). Nu sunt prescriptive în mod categoric, multe reguli având caracter facultativ.

C.S.

R

RADICAL

Cu privire la structura cuvintelor flexibile*, desemnează secvența obținută după îndepărtarea flectivului*, secvență purtătoare a semnificației lexicale a cuvântului. Ca accepție, se apropie de *rădăcină**, cu care se identifică în cazul cuvintelor primare, nederivate (vezi radicalii *pădur-, floar-* din *pădure, floare*), dar de care se deosebește în cazul cuvintelor derivate*, căci, spre deosebire de rădăcină, radicalul include și afixele derivative, sufixe lexicale și prefixe (vezi radicalii *frumusețe-, înflor-* din *frumusețe, înflori*) În studiile structuraliste destinate flexiunii, termenul *radical* este preferat lui *rădăcină*, având avantajul de a fi indiferent față de structura lexicală internă a cuvântului, dar semnificativ sub aspectul flexiunii. Vezi și ANALIZĂ (MORFEMATICĂ); FLECTIV; RĂDĂCINĂ.

G.P.D.

RANDAMENT (~ FUNCȚIONAL)

Capacitate a unei opoziții* fonologice care funcționează într-o limbă de a se realiza într-un număr variabil de unități semnificative. Este un fapt statistic și nu de sistem, reflectând importanța relativă a opozițiilor în limba considerată. Se calculează pentru opozițiile între două foneme distinse printr-o singură trăsătură, fie în funcție de frecvența în lexic* (pe baza dicționarelor), fie în funcție de frecvența în discurs* (pe baza textelor). Opozițiile cu randament funcțional redus sunt mai susceptibile de a fi eliminate dintr-o limbă, îndeosebi dacă această caracteristică se corelează cu altele, cum ar fi gradul scăzut de integrare în sistem (opoziția este izolată). Generalizările nu sunt totuși posibile: există opoziții cu randament scăzut care se mențin (de ex., opoziția dintre fricativele interdentale din engleză) și altele cu randament ridicat, care sunt totuși eliminate în timp (de ex., opoziție de forță din seria sonantelor dentale, dispărută în evoluția românei).

L.I.R.

RANG

1. În lingvistica structurală, nivel* condiționat de interpretarea limbii* ca o stratificare* ierarhică; fiecare rang este subordonat altuia imediat superior: a) rangul frazei* sau nivelul frastic*, constituit din sintagme*, alcătuite, la rândul lor, din unități de rang inferior, morfemele*. De ex., enunțul *elevul bun studiază mult* este alcătuit din două sintagme: *elevul bun* și *studiază mult*, fiecare sintagmă este formată din morfeme: *elev-ul, bun-*Ø, *stud-iază;* b) fiecare morfem este constituit din unități elementare de rang imediat inferior, fonemele: *elevul* este format din combinația [e]+[l]+[e]+[v]+[u]+[l]; c) rangul fonemului este dat de trăsăturile distinctive, nonsegmentabile; astfel, [e] este definit prin trăsătrile distinctive vocală, anterioară, semideschisă, [l]-consoană, sonantă, laterală etc. 2. În analiza statistică a vocabularului* (vezi STATISTICĂ LEXICALĂ), rangul reprezintă locul ocupat de un cuvânt într-o listă în care cuvintele sunt date în ordine descrescândă a frecvenței lor. Între rang și frecvență, relația este invers proporțională.

A.B.V.

RAPORT (~ SINTACTIC; ~ SINTAGMATIC)

Sin. cu *relație*. Vezi RELAȚIE.

RĂDĂCINĂ

Termenul a fost utilizat, mai ales, în gramaticile tradiționale, până la F. de Saussure, pentru a denumi fie un morfem* lexical comun unei clase flexionare, fie baza cuvântului de la care se obțin prin derivare cu afixe lexicale cuvinte noi. Lingvistica structuralistă post-saussuriană a preferat pentru primul caz radical* sau bază*. Termenul se mai folosește astăzi doar în descrieri lexicografice globale (de ex. *Dicționarul rădăcinilor indo-europene*) sau în scop didactic. Vezi BAZĂ; RADICAL.

C.C.

RECENT (TRECUT ~)

Nuanță temporală a valorii de trecut. În unele limbi, trecutul recent și-a creat o paradigmă specială, fie recurgând la formații perifrastice (fr. *il vient de mourir*), fie specializând una dintre clasele temporale deja existente (în graiurile, din Oltenia, de ex., perfectul simplu exprimă o acțiune care s-a petrecut în ultimele 24 de ore); în general, însă, trecutul recent este marcat cu ajutorul determinanților adverbiali (*acum, de curând, recent* etc.), asociați formelor „neutre" de trecut; în limba română standard, de ex., o asemenea formă este perfectul compus: **acum** *am venit*.

C.C.

RECEPTOR

În teoria comunicării, unul dintre factorii procesului comunicativ. Vezi și FUNCȚIE (A LIMBAJULUI). Termenul îl desemnează pe cel care primește și decodează un mesaj*, cunoscând codul* folosit de emițător*. În analiza* conversațională, desemnează rolul complementar celui de emițător. În mod obișnuit, sinonim cu destinatar*. Unele cercetări disting însă între receptor și destinatar, pentru că este posibil ca acesta din urmă să nu acționeze întotdeauna ca un receptor (să nu urmărească mesajul transmis de emițător); pe de altă parte, este posibil ca receptorul să nu fie și destinatar al mesajului. Vezi și AUDITOR. Pentru reversibilitatea rolurilor de emițător și receptor, vezi EMIȚĂTOR.

L.I.R.

RECIPROC,-Ă

1. Diateză ~ Termen al categoriei diatezei*, subordonat, în anumite limbi (vezi româna), diatezei reflexive*, indicând, în raport cu activul*, că procesul este simultan repartizat asupra a doi protagoniști, fiecare jucând rolul de agent și de pacient (ex. *Ion și Gheorghe se laudă* (*unul pe altul*), sau de agent și de beneficiar/țintă (ex. *Ion și Gheorghe își trimit scrisori*). Se actualizează printr-o construcție reciprocă, ale cărei caracteristici sunt: prezența subiectului multiplu sau a subiectului cu formă de plural, a verbului cu formă de plural și a mărcii de reciprocitate. Marca reciprocă diferă de la o limbă la alta, fiind, în română, realizată printr-un clitic* reflexiv obligatoriu (*X și Y* **se** *apără; își zâmbesc; își dau mâna*), însoțit, facultativ, de un grup pronominal reciproc sau de un adverb exprimând lexical reciprocitatea (*se apără* **unul pe altul / ~ reciproc**). În alte limbi (vezi engleza), unde nu există o relație cu reflexivul, se realizează printr-un grup pronominal reciproc obligatoriu (ex.: *They love* **each other**). • În gramatica românească, unde marca reciprocă este reflexivă, diateza reciprocă a suscitat discuții de încadrare, fiind, în cele mai multe interpretări, subordonată diatezei reflexive. Subordonarea față de reflexiv se susține nu numai prin marca reflexivă, ci și prin observația că verbele apte de a satisface diateza reflexivă sunt, în egală măsură, apte de a satisface construcția reciprocă (vezi *El se laudă pe sine – Ei se laudă reciproc; El își impune sieși – Ei își impun reciproc*). (Vezi și DIATEZĂ; REFLEXIV). **2. Verb/Adjectiv inerent ~** Clasă semantico-sintactică de verbe și de adjective caracterizate prin prezența trăsăturii semantice inerente [+ Reciproc], al cărei reflex sintactic este apariția obligatorie în contextul a două nominale, așezate fie în poziția subiectului multiplu sau cu formă de plural, fie unul în poziția de subiect, iar celălalt de obiect prepozițional (*X și Y se învecinează / sunt vecini = X se învecinează / este vecin cu Y*). Sin. cu *simetric**. • Verbele inerent reciproce nu-și asociază obligatoriu caracteristica reflexivității, unele fiind reflexive (*a se asemăna* (*cu*), *a se învecina* (*cu*), *a se solidariza* (*cu*)), altele nereflexive (*a coincide* (*cu*), *a conviețui* (*cu*), *a semăna* (*cu*)). Verbele inerent reciproce nu participă la opozițiile de diateză. **3. Anaforă ~** În GB*, specie de anaforă* care, alături de cea reflexivă*, se caracterizează prin fenomenul legării*, deci al existenței unui antecedent* în limitele aceleiași propoziții; este legată în categoria ei de guvernare (ex.: rom. *Elevii$_i$ se$_i$ admiră (unii pe alții)$_i$*; engl. *[The members of the team]$_i$ admire [each other]$_i$*). (Vezi ANAFORĂ; LEGARE).

G.P.D.

RECIPROCIZARE

Tip special de pronominalizare*, al cărui rezultat este apariția mărcii reciproce, fie, ca în română și franceză, cliticul* reflexiv, dublat facultativ de o grupare pronominală (rom. *Ei* **se** *lovesc* **unul pe altul;** fr. *Ils* **se** *frappent* **l'un l'autre**), fie, ca în engleză, numai gruparea pronominală (*They hit* **each other**). • În GG*, desemnează o transformare obligatorie*, anunțată în bază de prezența simbolului Reciproc, transformare constând în

comprimarea într-o singură propoziție a două propoziții coordonate care conțin nominale coreferențiale, dar așezate în poziții sintactice inversate (vezi pentru română: *Ion love*ș*te pe Gheorghe și Gheorghe love*ș*te pe Ion* ⇒ *Ion și Gheorghe se lovesc* (*unul pe altul*)). (Vezi și RECIPROC).

G.P.D.

RECONSTRUCȚIE

1. În lingvistica tradițională, unul dintre rezultatele principale ale aplicării metodei comparativ-istorice*. Se pot reconstrui: protolimbile* neatestate (de ex., indo-europeana, slava comună, vechea germanică etc.); unități lingvistice neconsemnate în texte, aparținând unor protolimbi atestate, care explică forme din limbile derivate (de ex., forme neatestate, ca lat. **plovia*, **cascabundus*, care stau la baza unor cuvinte romanice); aspectul cel mai vechi al unor limbi moderne, ulterior desprinderii lor din protolimbi, dar anterior primei lor atestări (de ex., româna comună). Reconstrucția este posibilă îndeosebi la nivel fonetic. Realizarea ei presupune selectarea celor mai vechi forme din limbile considerate și compararea sunet cu sunet a acestor forme, ținând seama de legile* fonetice specifice fiecărei limbi. În morfologie, se reconstituie mai cu seamă rădăcinile, pentru că desinențele se pot pierde în cursul evoluției (dacă latina nu ar fi atestată, comparația limbilor romanice nu ar permite reconstrucția desinențelor nominale și verbale din limba-bază a acestora). Imposibilitatea reconstituirii integrale a formelor primare reduce posibilitățile de reconstrucție la nivel sintactic. În semantică, reconstrucția implică, de asemenea, numeroase dificultăți, dat fiind faptul că în acest domeniu nu acționează, ca în fonetică, un principiu al regularității schimbărilor. Rădăcinilor diverselor protolimbi – mai ales celor foarte vechi (indo-europeana, de ex.) – li se atribuie fie sensuri foarte generale, fie sensuri multiple, admițându-se că, de regulă, evoluția semantică s-a produs de la concret spre abstract. Reconstrucția trebuie înțeleasă ca aproximare a structurii unor limbi primare, în măsura în care nu se poate afirma cu certitudine existența formelor reconstituite. Limbile reconstituite reprezintă modele ale unor limbi reale, care surprind trăsăturile esențiale ale acestora și nu aspectele de detaliu. Formele refăcute pot aparține unor stadii diferite din evoluția unei protolimbi sau pot avea caracter dialectal (dacă numărul limbilor comparate este relativ restrâns). Unele similarități între limbi pot reprezenta rezultate ale împrumutului reciproc sau ale dezvoltării paralele independente a anumitor tendințe specifice protolimbii comune. În general, este necesară o anumită prudență în efectuarea reconstrucției, evitându-se proiecția în trecut a unor realități actuale. Sunt însă numeroase cazurile în care cercetările ulterioare au confirmat unele reconstrucții (descoperirea relativ recentă a hititei a validat rezultatele de bază ale reconstrucției indo-europenei; unele forme reconstruite din latina populară au fost identificate apoi în texte etc.). **2.** În lingvistica modernă, se disting două tipuri de reconstrucție, aflate în raport de complementaritate: reconstrucția *comparativă* (cea tradițională) și reconstrucția *internă*. Reconstrucția internă formulează concluzii de ordin diacronic exclusiv pe baza datelor furnizate de descrierea sincronică a limbilor. Punctul de plecare îl constituie ideea că alomorfismul (vezi ALOMORF(Ă)) paradigmatic* este rezultat al unor evoluții istorice, de obicei al unor schimbări* fonetice condiționate. Prin compararea alomorfelor se încearcă reconstruirea formei celei mai vechi și a schimbărilor specifice care explică existența acestora. Dificultățile reconstrucției interne se leagă de faptul că anumite forme sunt rezultat al acțiunii cumulate a mai multor schimbări fonetice, iar segmentul fonic care condiționează o schimbare poate fi afectat, la rândul său, de o altă schimbare. Cea mai importantă limită a reconstrucției interne o constituie necesitatea ca sistemul sincronic să păstreze o dovadă a unei anumite schimbări, ceea ce nu se întâmplă în cazul proceselor de fuziune* totală a unor forme morfologice. Reconstrucția internă poate substitui reconstrucția comparativă atunci când aceasta nu este realizabilă, dar ea oferă informații numai despre schimbarea fonetică pe baza căreia se explică o anumită trăsătură sincronică și nu despre sistemul mai larg în care se integrează schimbarea respectivă.

L.I.R.

RECȚIUNE

Reprezintă, alături de acordul* gramatical, o formă de manifestare a constrângerilor sintactice în cadrul relației de subordonare*, regentul* impunând termenului subordonat o restricție de

caz* sau de prepoziție. Se aseamănă cu acordul prin caracterul orientat al relației (un termen impune restricția, iar celălalt se supune ei) și prin caracterul ei obligatoriu (termenii legați prin recțiune se asociază în orice apariție a lor cu aceeași restricție de formă gramaticală). Se deosebește de acord prin impunerea unei trăsături gramaticale inexistente în forma regentului, în timp ce, în cazul acordului, trăsătura impusă repetă informația gramaticală a regentului. Exemple tipice de recțiune sunt cele de recțiune *cazuală* (regentul impune subordonatului informația de caz) și de recțiune *prepozițională* (subordonatului i se impune construcția cu o anumită prepoziție). În limba română, sunt legate prin recțiune grupuri sintactice ca: Prepoziție + Nominal (prepoziția impune cazul: acuzativ, genitiv sau dativ; ex. *despre mine, asupra lor, grație mie*) și Verb + Nominal (verbul impune nominalului cazul: *îmi aparține, te vede* sau construcția cu o anumită prepoziție: *depinde de tine, se bizuie pe tine*). Ca semnificație, se apropie de guvernare*, selecție*, constrângere*/restricție sintactică.

Vezi și ACORD; REGENT; SUBORDONARE.

G.P.D.

RECURSIV,-Ă

1. Procedeu ~ al limbilor naturale Procedeu sintactic constând în apariția aceluiași tip de unitate sintactică în poziții ierarhic diferite ale frazei (ca regent și ca subordonat); vezi, de ex., rangul* diferit al propozițiilor relative din fraze ca: *Elevul* **care** *a intrat în clasa* **care** *se afla lângă intrarea* **care** *îmi era atât de cunoscută...* **2. Gramatică ~** Tip de gramatică formalizată care utilizează simboluri și reguli recursive* (vezi 3 și 4). GG* (gramatica generativă) este tipul cel mai cunoscut de gramatică recursivă. **3. Regulă ~** Regulă a modelelor* formalizate, aparținând regulilor de structură* a frazei, caracterizată prin includerea aceluiași simbol în stânga și în dreapta săgeții. Regulile recursive permit repetarea aplicării unor reguli și reluarea ciclului generativ. Vezi, pentru GG, reguli de tipul: GN ⇒ Art Nominal (GN) (GPrep). **4. Simbol ~** Simbol care apare, într-o regulă de structură a frazei, în stânga și în dreapta săgeții. Simbolurile recursive ale gramaticii generative sunt P (= simbolul inițial) și G(rup) N(ominal).

G.P.D.

RECURSIVITATE

1. Proprietate a limbilor naturale de a utiliza procedee recursive (vezi RECURSIV$_1$). Recursivitatea stă la baza creării, în limbajul natural, a unor fraze complexe ca organizare și ca întindere, incluzând același grup la nivelurile diferite ale ierarhiei sintactice (ca regent și ca subordonat). Recursivitatea este infinită la nivelul competenței* lingvistice, dar limitată la nivelul performanței*. Așa se explică faptul că fraze ample, cu numeroase propoziții relative* sau cu numeroase construcții genitivale, deși respectă regulile de construcție a frazei, sunt inacceptabile din punctul de vedere al uzului lingvistic (vezi și ACCEPTABILITATE; GRAMATICALITATE). **2.** Proprietate a modelelor formalizate*, constând în utilizarea simbolurilor recursive și a regulilor recursive (vezi RECURSIV$_{3;4}$). Captează proprietatea de sub 1.

G.P.D.

REDRESARE (~ RITMICĂ)

Vezi SUBSTITUIRE (~ RITMICĂ).

REDUNDANT, -Ă

Trăsătură sau unitate care, preluând informații exprimate prin alte componente ale unui mesaj*, facilitează receptarea corectă a acestuia. Vezi REDUNDANȚĂ.

L.I.R.

REDUNDANȚĂ

Termen din teoria informației, pus în circulație de cercetările de lingvistică matematică. Desemnează caracteristica anumitor unități ale unui cod* de a nu transmite informație în anumite contexte, prin aceea că existența unor restricții combinatorii face apariția lor, în contextele respective, ușor predictabilă sau chiar previzibilă cu certitudine. Redundanța și cantitatea de informație sunt două mărimi gradabile, invers proporționale, care definesc structura unui cod, inclusiv a codului lingvistic. Redundanța este necesară pentru a mări siguranța transmiterii mesajului*. Orice cod trebuie să transmită o cantitate cât mai mare de informații, dar în același timp, să prevină efectele negative ale perturbațiilor și distorsiunilor care intervin în procesul comunicării acestor informații. De aceea, orice cod trebuie să prezinte un grad suficient de redundanță. Elementele redundante nu sunt deci

inutile, ci îndeplinesc un rol important în procesul comunicării. În cazul limbilor naturale*, ele constituie un indice de specificitate, semnalând aspectele față de care fiecare limbă manifestă sensibilitate. Pentru orice limbă naturală, formularea regulilor de distribuție a fonemelor sau descrierea sistemului gramatical echivalează cu descrierea redundanței fonologice, respectiv, gramaticale, specifice acesteia. Explicitând restricțiile în apariția diverselor tipuri de unități lingvistice – deci limitând alegerea între diverse variante, definitorie pentru informație –, asemenea reguli fac predictabilă prezența anumitor unități în anumite contexte. În română, de exemplu, anumite grupuri consonantice nu pot apărea în poziție inițială: *lb, rn, cst, nct*; altele nu pot apărea în poziție finală: *fr, bl, zdr, zgl* (predicție facilitată). De asemenea, prezența lui [i] asilabic (devocalizat) marchează în mod necesar finala de cuvânt (predicție sigură). Alternanțele* vocalice și consonantice prezente în flexiunea nominală și verbală constituie mărci redundante ale unor categorii gramaticale ale căror mărci de bază sunt desinențele. În morfosintaxa numelui, genul, numărul și cazul sunt marcate nu numai la substantiv, care constituie centrul unui GN, ci și la determinanții acestuia: *Dau flori unei fete frumoase / fiicei mele celei mari / acestei fete* etc.; redundanța este foarte ridicată. La fel în cazul regulii dublării* obiectului direct și indirect prin pronume personale atone: *Cartea i-am dat-o Mariei.* • Versiunile mai vechi ale modelelor* generativ-transformaționale (Chomsky – Halle, 1968) disting un grup al *regulilor de redundanță lexicală*. Acest grup se subsumează regulilor de reajustare, a căror funcție este de a pune în relație componenta sintactică și componenta fonologică, pe care o precedă. Regulile de redundanță lexicală se referă exclusiv la structura internă a formativelor*, operând numai cu trăsături fonologice. Ele permit derivarea formelor flexionare neregulate (de ex., perfectele tari din latină sau perfectele neregulate din engleză și germană, în cazul cărora simbolul [perfect] nu are realizarea „normală").

L.I.R.

REDUPLICARE

Tip de flexiune arhaică ce caracterizează faza premergătoare dezmembrării unității lingvistice indo-europene; reduplicarea constă în realizarea flexiunii prin dublarea unei silabe. De reduplicare se vorbește, mai ales, în flexiunea verbală. Urme ale reduplicării sunt vizibile în latină la conjugarea a III-a, la indicativ prezent: **gi-gn-o** și la perfect: **de-di, ste-ti;** formele romanice cu reduplicare sunt în continuu regres; urme se mai înregistrează în limba română (*dădui, stătui*), unde nu mai sunt analizabile din perspectiva vorbitorului; ele sunt percepute ca radicale neregulate: *stăteam, stătui, stătusem.*

C.C.

REFERENT

1. Entitatea, „lucrul" extralingvistic pe care cuvântul îl denumește, la care se referă (vezi DENOTAȚIE). Pentru unii lingviști (J. Lyons), referentul reprezintă lucrurile ca obiecte gândite, nu reale, numite sau semnificate de cuvinte. Definiția referentului nefiind unitară, este imposibil să se elaboreze o teorie satisfăcătoare, susceptibilă de a reda ansamblul fenomenelor considerate. • Majoritatea cuvintelor au un potențial de referință care reprezintă capacitatea de a desemna un anumit număr de lucruri printr-o convenție arbitrară, care se menține neschimbată o perioadă lungă de timp. Dar relația referențială nu e prezentă în conținutul tuturor cuvintelor. Conceptul de „obiect" nu e foarte clar în semantic și el se prezintă inegal în cazul lui *cuțit* („obiect material"), al lui *roșu* sau *a alerga*. În cazul termenilor abstracți sau al cuvintelor gramaticale desemnând relații logice (prepoziții, conjuncții) nu e cazul să se caute un referent; pronumele* și deicticele* nu au un referent fix, trimițând, de fiecare dată, la obiecte diferite. De aceea, trăsătura de existență fizică este esențială pentru identificarea referentului și presupune delimitarea unui inventar de proprietăți fizice ale obiectului respectiv. Existența unui raport între semn și realitatea extralingvistică nu trebuie însă confundată cu referentul; între limbi diferite pot exista deosebiri privind anumite informații asupra referentului, indicate de o limbă și neglijate de alta (de ex., o limbă va cere notația sexului, alta va lăsa acest lucru facultativ); rezultă că există o percepție culturală diferită a referentului în fiecare limbă, chiar dacă anumite „lucruri" corespunzătoare semnelor lingvistice par a fi universal decupate (exprimate). Se ajunge la categorizarea lumii prin limbaj (E. Benveniste, E. Sapir-B.L. Worf). • Una dintre cele mai cu-

noscute interpretări ale referentului se leagă de teoria saussuriană a semnului* și de reprezentarea lui printr-un triunghi semiotic (C.K. Ogden-I.A. Richards):

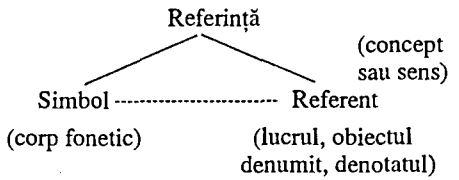

Latura stângă „simbolizează". Latura dreaptă „raportează", „referă", „trimite la...", operație la fel de importantă ca „a semnifica". Există o legătură directă între semnificat și referent (obiectele lumii), marcată de linia plină dreaptă. Linia punctată dintre simbol (sau dintre imaginea acustică) și referent arată că relația lor e indirectă, forma fiind legată de referent prin intermediul semnificației conceptuale (sens), asociate una de alta, dar independent. Nu se poate ajunge la referent decât trecând prin punctul de referință, prin concept; iar la simbol nu se ajunge decât pe calea referent-referință. Pentru unele semne, ca iconul, semnificantul* reprezintă analogic referentul (vezi SEMN LINGVISTIC). • Filozofii, logicienii sau lingviștii au insistat asupra necesității de a distinge referentul unui semn de semnificatul lui (sau de sens), iar opoziția saussuriană dintre semnificat și referent se bazează pe două raporturi posibile dintre cuvânt și realitatea extralingvistică: a) raportul dintre semnificația cuvântului și reprezentările intelectuale corespunzătoare: *alb* sau *om* semnifică ideea de „albeață" sau de „umanitate"; b) raportul care unește cuvântul cu obiectele exterioare pe care le desemnează; nu au această proprietate decât anumite cuvinte, mai ales substantivele (nu și adjectivele sau verbele), deși toate au semnificație*. Se delimitează referentul extern real (*Soarele e mai mare decât luna*) de referentul extern imaginar (*Ahile era fiul lui Thetis*), în opoziție cu referentul intern care se referă la evenimente din mintea vorbitorului (*Ipotezele pe care le-ai făcut ieri nu mă conving*). **2.** Într-o interpretare mai specială, referentul este exclusiv legat de context* și de text*; vezi ANAFORIC. • Se mai delimitează referentul discursurilor literare, care poate fi un referent fictiv sau imaginar; se construiește referentul intern al textului literar. **3.** Se consideră că referentul unui fonem* este reprezentat de o anumită porțiune a lanțului vorbit.

Vezi FUNCȚIE; SENS; SEMNIFICAȚIE; SEMANTICĂ.

A.B.V.

REFERENȚIALĂ (FUNCȚIE ~)
Vezi FUNCȚIE (A LIMBAJULUI).

REFERINȚĂ
1. Relație care leagă cuvintele de lucruri ori de referenții* lor sau relația dintre semne și realitate; raportul referențial este numit și denotație*. Referința mai poate fi considerată (E. Vasiliu) ca actul prin care un agent „atașează" un semn A unui obiect X, act ce presupune o convenție în care intervine conceptul de care semnul A este legat în mod sistematic (pornind de la intensiune*); referința are în vedere utilizarea semului de către vorbitori, ceea ce face ca actul de referință să fie de natură pragmatică. Raportul de referință nu există în mod obligatoriu pentru toate cuvintele din orice limbă; cuvinte ca *inteligență, bunătate* nu au o referință exactă. Imprecizia referențială este admisă chiar pentru cuvinte ca *deal/colină, pui/găină*, pentru care există limite referențiale, dar nedeterminate. În general însă se consideră că trăsătura de existență fizică este esențială pentru raportul semantic de referință (vezi REFERENT). • Unii lingviști (J. Lyons) caracterizează relația de hiponimie* prin noțiunea de referință: hiperonime* ca *floare* nu au referință ca atare, spre deosebire de hiponime* care au (de ex. *lalea, trandafir*). **2.** Relație dintre fraze, propoziții și stări de lucruri: într-o limbă dată un enunț comportă o referință la o anumită stare de lucruri sau la o anumită persoană. Relația de referință, ca relație particulară dintre limbă și lume, nu se poate realiza decât prin context*. În cadrul enunțului, referința se stabilește prin procedurile de anaforizare. Pe plan gramatical, numai substantivele permit referința dacă intră într-o sintagmă nominală purtătoare de determinări diverse destinate actualizării*: *acest copil, copilul meu, copilul vecinului*. Contextul localizează în timp și spațiu, cuantifică, determină gradul de generalitate al unui cuvânt. • În sens mai specializat, referința reprezintă raportul dintre un text și partea non-lingvistică a practicii în care este produs și interpretat, raport care nu

e static, ci e un proces complex. • Cu un alt sens specializat, referința se utilizează pentru a desemna relațiile care există între: *Scuzați! Mulțumesc!* etc. și diversele situații la care se referă (vezi ACT (DE VORBIRE); ILOCUȚIONAR; POLITEȚE).
Vezi SEMNIFICANT; SEMNIFICAȚIE; SENS.

A.B.V.

REFLEXIV,-Ă

1. Clitic ~ Clasă de forme neaccentuate de pronume reflexiv (vezi 3), prezentă în limbile care cunosc clitice* pronominale, distribuită pe lângă un suport* verbal (ex. rom. se *gândește;* **își** *dă seama;* fr. *il* se *lave*), iar, în română, și pe lângă unul substantival (ex.: *C-acel demon plânge, râde, neputând s-auză plânsu-***și** (Eminescu)) sau prepozițional (*asupră-***și**). O caracteristică a limbii române este „încărcarea" cliticului reflexiv cu funcții numeroase și extrem de diferite: a) funcția de marcă a diatezei reflexive (vezi 2), realizată în cazurile în care cliticul participă la lanțuri* de coreferențialitate la distanță, grupând subiectul, cliticul și obiectul direct/indirect (ex.: Ion_i **se**$_i$ *spală* (*pe sine*$_i$); Ion_i **își**$_i$ *impune* (*sieși*$_i$) (vezi 2 și 5); b) funcția de marcă a diatezei reciproce* (sau a subdiatezei reciproce), prezentă în construcțiile în care cliticul participă la lanțuri de coreferențialitate, grupând un subiect multiplu, un clitic reflexiv și un obiect direct/indirect pronominal reciproc (ex.: (*Ion și Gheorghe*)$_i$ **se**$_i$ *laudă* (*unul pe altul*)$_i$; (*Ion și Gheorghe*)$_i$ **își**$_i$ *scriu* (*unul altuia*)$_i$); c) funcția posesivă din construcții cu dativ posesiv*, în care cliticul participă la lanțuri de coreferențialitate antrenând și un genitiv (sau un adjectiv posesiv) din structura grupului nominal obiect direct/indirect (ex.: Ion_i **și**$_i$*-a pierdut cartea* (*sa*$_i$); Ion_i *nu-***și**$_i$ *crede urechilor* (*sale*$_i$)); d) funcția de marcă pragmatică din construcții în care cliticul a pierdut relația coreferențială cu antecedentul, rolul său plasându-se în planul afectivității și al creșterii implicării actanțiale (ex.: *el* se *bosumflă;* se *hlizește;* se *izmenește;* **își** *râde*); e) valoarea de formant lexical din construcții cu reflexiv obligatoriu (vezi 4), unde, în absența unui subiect personal, cliticul nu are nici o relație cu subiectul (vezi: *a* se *întâmpla, a* se *cădea*); f) funcția de marcă pasivă* și impersonală*, realizată în construcții în care cliticul nu stabilește nici o relație de coreferențialitate cu un antecedent (ex.: *cărțile* se *citesc;* se *merge pe jos*). Utilizarea cliticului cu valori diferite are ca efect, în ansamblul limbii române, ambiguizarea grupului [clitic reflexiv + verb]. Dezambiguizarea* se obține prin mijloace sintactice, lexicale, pragmatice. **2. Diateză** ~ Unul dintre termenii categoriei gramaticale a diatezei*, opunându-se activului* și pasivului*; indică, în raport cu activul, corefereționialitatea a doi participanți la predicație, fie agentul și pacientul, actualizați ca subiect și obiect direct (ex. Ion_i *se*$_i$ *laudă*), fie agentul și beneficiarul/ținta, actualizați ca subiect și obiect indirect (ex. Ion_i *își*$_i$ *impune*). Marca diatezei reflexive este cliticul reflexiv (vezi 1), numit în GB* *anaforă reflexivă* (vezi 5), clitic angajat în lanțuri* de coreferențialitate la distanță, care, în funcție de limbă, grupează doi sau trei termeni fonetic plini. În română, limbă caracterizată prin fenomenul dublării* obiectului, cliticul leagă trei termeni: subiectul – cliticul reflexiv – obiectul direct/indirect, ultimul fiind realizat ca formă accentuată* de reflexiv (ex.: **Ion**$_i$ **se**$_i$ *laudă* **pe sine**$_i$; **Ion**$_i$ **își**$_i$ *impune* **sieși**$_i$); în franceză, care nu acceptă dublarea, cliticul reflexiv leagă numai doi termeni fonetic plini (ex. **Jean**$_i$ **se**$_i$ *lave* (*e*$_i$)). Verbul care satisface construcția diatezei reflexive participă obligatoriu și la cea activă, iar, dacă este tranzitiv, și la cea pasivă (ex.: *Ion se laudă – Ion laudă pe altcineva – Ion este lăudat de cineva*). • În cadrul categoriei diatezei, reflexivul este termenul care a suscitat cele mai aprige dispute, determinate, pe de o parte, de funcțiile multiple ale cliticului reflexiv (vezi 1), iar, pe de alta, de diferențe în conceperea diatezei. Dacă prin diateză se înțelege capacitatea aceluiași verb de a participa la construcții opozabile, diferite între ele prin relațiile deosebite în care se angajează subiectul – verbul – obiectul, atunci diateza reflexivă are accepția de la (2). Dacă diateza este concepută și în afara unor opoziții, singura condiție fiind prezența cliticului reflexiv, atunci aparține diatezei reflexive tipul 4 de construcții, iar cele de sub (2) sunt subordonate activului, fiind numite *active pronominale**. **3. Pronume** ~ Specie de pronume* caracterizată prin coreferențialitate cu subiectul, dar care, în ipostaza de clitic*, ajunge să funcționeze și cu alte valori (vezi *supra* 1). Inventarul, caracteristicile flexionare și valorile fiecărei forme sunt diferite de la o limbă la alta. În română, se caracterizează

flexionar prin: forme proprii numai pentru pers. a III-a, celelalte persoane folosind forme omonime cu ale pronumelui personal*; forme distincte pentru cazurile dativ și acuzativ; prezența, ca și în cazul pronumelui personal, a distincției accentuat*/neaccentuat (sau aton*) și a seriei duble de reflexive atone: *-și* (sau *și-*), pentru varianta legată fonetic, vs. *își*, pentru varianta nelegată (vezi **și**-*a spus* vs. **își** *spune*).
4. Verb obligatoriu ~ Clasă sintactică de verbe caracterizată prin ocurența obligatorie a cliticului reflexiv, clitic care funcționează ca formant verbal, neagajându-se într-un lanț* coreferențial. Verbele obligatoriu reflexive nu participă la opozițiile de diateză*. Din punct de vedere semantic, clasa este eterogenă, trăsătura sintactică a vecinătății reflexivului asociindu-se cu trăsături semantice inerente diferite: cu trăsătura [+ Impersonal*], ca în cazul verbelor *a se întâmpla, a se cuveni, a se cădea*, cu trăsătura inerentă [+ Reciproc*], pentru verbe ca: *a se asemăna, a se învecina, a se solidariza*, cu trăsătura [+ Eventiv*] a verbelor: *a se îngrășa, a se înroși* etc.
5. Anaforă ~ În GB*, component nominal lipsit de referință proprie, care cere obligatoriu ocurența unei surse referențiale și care răspunde principiului A al teoriei legării*, fiind legat în categoria lui de guvernare (vezi ANAFORĂ, LEGARE).

G.P.D.

REFLEXIVIZARE

Tip de pronominalizare* intervenind în condițiile coreferinței constituenților nominali. După cum limba considerată posedă sau nu clitice* pronominale, reflexivizarea are ca rezultat fie forme unice de reflexiv* (vezi engl. *John$_i$ washes* **himself$_i$**), fie forme accentuate* și neaccentuate (numite și atone* sau clitice*), ca în română și franceză, în funcție de poziția sintactică și de particularitățile distribuționale ale limbii. În română, în pozițiile sintactice de obiect direct și de obiect indirect în dativ, sunt selectate, ca rezultat al reflexivizării, cliticele dublate facultativ de forme accentuate (ex.: *Ion$_i$* **se** *spală* (pe **sine$_i$**)), în timp ce în franceză apar numai formele clitice (ex.: *Jean$_i$* **se$_i$** *lave*). În alte poziții sintactice, sunt selectate numai formele accentuate (vezi, de ex., poziția după prepoziție: *Ion$_i$ crede în* **sine$_i$**; *Ion$_i$ vorbește despre* **sine$_i$**). Oricare reflexiv accentuat este rezultat al reflexivizării, dar nu orice clitic reflexiv are la origine o reflexivizare; compară: *Ion$_i$ [$_{GV}$ se$_i$ [$_V$ laudă]]; Ion [$_{GV}$ [$_V$ se teme]]*. • În GG*, reflexivizarea se obține, ca și pasivizarea* sau reciprocizarea*, printr-o transformare obligatorie* anunțată în bază de prezența simbolului special Refl, simbol care se află sub dominanța directă a G(rupului) V(erbal), deci coocurent cu un G(rup) N(ominal) obiect.
Vezi și REFLEXIV; (TRANSFORMARE) OBLIGATORIE.

G.P.D.

REFONOLOGIZARE

Transformare a unei opoziții*, fonologice în alta, ca urmare a unor modificări fonetice. Prin refonologizare se schimbă poziția unuia sau a mai multor foneme* în sistem, fără ca sistemul în ansamblu să se lărgească sau să se restrângă. O opoziție izolată poate fi inclusă într-o corelație existentă, o opoziție proporțională poate deveni izolată, o corelație se poate transforma în alta. De ex., trecerea în castiliană de la realizarea [š] a fonemului /x/ la realizarea [h] a determinat modificarea relațiilor în sistem, fonemul nemaifiind raportat la /č/, ci la /k/; în româna comună, corelația consoană simplă vs. consoană geminată din latină a fost menținută în seria sonantelor dentale sub forma corelației consoană slabă vs. consoană forte.
Sin.: *transfonologizare**.

L.I.R.

REFREN

Repetare identică sau cu o ușoară variație a unui cuvânt/sintagmă/vers/distih la anumite intervale sau la sfârșitul fiecărei strofe a unui poem. Dimensiunile refrenului pot fi extinse până la o întreagă strofă. Refrenul se încadrează – ca formă extremă – paralelismului* sintactic, în măsura în care, prin revenirea periodică a aceluiași fragment de enunț, dă textului o structură simetric-repetitivă, în cazul particular ciclică. • Forma mai mult sau mai puțin fixă a refrenului a existat în limbajul poetic din Antichitate, în poezia religioasă, în epica sau lirica medievală și în literaturile moderne; a fost cultivată de diverse curente literare, de la romantism la simbolism și la poezia contemporană; este, de asemenea, o formă frecventă în poezia populară, unde are în plus funcția mnemotehnică impusă de circulația

orală a textelor folclorice. • *Tipurile* principale de refren sunt: a) *popular* – în general nemodificat sau puțin variat la reluare (*Foaie verde-a bobului / sălcioară; Iene, iene, scaloiene; Frunzulița plopului* etc.) și b) *cult* – refren care poate cunoaște modificări lexicale considerabile în versurile repetate la intervale variabile. • *Legătura* refrenului cu textul se stabilește în diverse grade (T. Vianu); refrenul este uneori integrat strofei din punct de vedere gramatical, semantic și metric, dar alteori formează în text o unitate aparte; interesează în special modul în care refrenul se înscrie semantic în ansamblul textului, căci modificările de formă, cu implicații asupra sensului, pot avea ca rezultat un joc de semnificații, eventual modificate în desfășurarea enunțului poetic. Există, din acest punct de vedere: a) refrene *independente* de text sau, cel puțin, a căror legătură cu textul nu mai poate fi urmărită; de ex., refrenul din *Ballade des dames du temps jadis* de Fr. Villon (*Mais où sont les neiges d'antan!* – „Dar unde sunt zăpezile de odinioară!") apare la sfârșitul fiecărei strofe a baladei, fără să fie în toate cazurile legat sintactic și semantic de restul textului; la fel – în poezia lui G. Bacovia, *Pălind – Sunt solitarul pustiilor piețe*, reluare simetrică a versului în poziții fixe din corpul anumitor strofe. Forma extremă a acestui refren mecanic a fost folosită de I. Barbu, la care funcția reluării prin refren (parțial lipsit de sens) este pur ritmică și sonoră, asimilabilă cu aliterația* sau rima* (interioară): **Lir-liu-gean, lir-liu-gean / Ca trei pietre date dura** / *Pe dulci lespezi de mărgean.* // **Lir-liu-gean, lir-liu-gean.** / *Râs al* **pietrelor de-a dura / Pe trei** *trepte* **de mărgean;** b) refrene *modificate parțial*, paralel cu evoluția textului poetic; în această situație, legătura gramaticală și/sau semantică a refrenului cu textul este mai puternică: *Bucură-te,* **foarea mărului,** *bucurăte-te!* // *Bucură-te,* **floare ca ghiocul, și dumirește-te** // *Bucură-te,* **floarea mărului, și nu te speria de rod!** (Blaga); *Am scris iubire? Iartă... citește:* **adorare...** // *Iar scriu iubire! Iartă... citește:* **disperare!** (Voiculescu) – într-o reluare gradată care apropie refrenul de climax*; c) refrene *modificate total* până la substituirea completă a elementelor lexicale în cadrul aceluiași model sintactic: în poemul *Rar*, de G. Bacovia, refrenul inițial *Singur, singur, singur!* se modifică în corpul textului, păstrând doar modelul sindetic (vezi POLISINDET) și repetitiv: *Plouă, plouă, plouă // Nimeni, nimeni, nimeni // Tremur, tremur, tremur // Veșnic, veșnic, veșnic.* La acest tip de refren, independența față de text este doar relativă; d) refrene *adversative* față de restul poemului – stabilesc un raport semantic de opoziție: **Mais** *où sont les neiges d'antan!;* e) refrene *conclusive* (sau *rezumative*) – au rolul unei reluări finale rezumative, mai mult ori mai puțin explicite, reprezentând un fel de concluzie pentru întregul text, uneori sub aspectul metaforei* / al simbolului: *Ca să-ajung până la tine, i-am zis* **calului:** *Grăbește... // Ca să-ajung până la tine, i-am zis* **vântului:** *Dă-mi mâna... // Ca să ajung până la tine, i-am zis* **morții:** *Mergi'nainte... // Ca să-ajung până la tine. / Pentru tine-au obosit /* **Calul, / Vântul, / Moartea – Toate** *mi-au făcut pe voie* (Minulescu). În poezia lui L. Blaga, *Fântânile*, refrenul are la început formă neutră – *Sapă, frate, sapă, sapă / Până când vei da de apă,* iar la reluare formă simbolică: *Sapă, numai, sapă, sapă / Până dai de* **stele-***n apă.* Vianu observa că această lărgire către apariția tropilor reprezintă funcția de bază a refrenului în textul poetic. • Refrenul se află în legătură și cu formele fixe ale poeziei: balada* în special, dar și glosa*, rondelul* sau gazelul* se bazează prin definiție pe reluări de versuri/hemistihuri/distihuri.

M.M.

REGENT,-Ă

În organizarea sintagmatică* a propoziției, intră în relație cu un (element) *subordonat* (sau *guvernat;* vezi și GUVERNARE), desemnând componentul angajat într-o relație de subordonare* de care depinde termenul subordonat sau, altfel spus, a cărui prezență în lanțul sintagmatic este cerută de termenul subordonat. Ca termen regent, pot apărea numai cuvinte aparținând acelor clase morfologice sau subclase apte de a-și subordona alte componente; conjuncțiile, unele adverbe, unele adjective nu pot apărea în calitate de regente. Cuvintele regente își subordonează fie alte cuvinte (ex.: *casa vecinului; văd o casă; necesară studiului*), fie componente propoziționale (ex.: *credința că va reuși; vede că a greșit; dornică să plece*). În funcție de natura relației de subordonare (mai strânsă sau mai laxă), de calitatea morfologică a regentului și de cea a subordonatului, termenul regent impune termenului subordonat constrângeri* (sau restric-

ții) de formă gramaticală: de acord*, de caz* (vezi RECȚIUNE) sau de topică*. Se spune că termenul regent „regisează* (sau „guvernează*) termenul subordonat. Regentul corespunde, în alte terminologii, capului* (sau centrului*) de grup sintactic, nucleului* de sintagmă, guvernorului (vezi GUVERNARE), regisantului (fr. *régissant*) (vezi și CONSTRÂNGERE$_1$; SUBORDONARE). • **Propoziție** ~ În clasificarea propozițiilor* după tipul de relații în care se angajează și după poziția ocupată în relație, desemnează propoziția de care depinde altă propoziție, incluzând cuvântul regent căruia i se subordonează o întreagă propoziție. În fraza: *Gândul$_1$ / că nu va reuși$_2$ / l-a deprimat$_1$ /*, propoziția 1, care conține cuvântul regent *gândul*, este, în raport cu 2, o (propoziție) regentă, iar 2 este subordonată. O propoziție regentă poate avea calitatea de *principală* regentă*, dacă nu depinde de altă propoziție, sau de *subordonată* regentă*, dacă, la rândul ei, depinde de un cuvânt aflat în altă propoziție (vezi fraza: *El este un orgolios$_1$ / pe care gândul$_2$ / că nu va reuși$_3$ / l-a deprimat$_2$ /*, unde propoziția 1 este principală și regentă în raport cu 2, iar propoziția 2 este subordonată, dar regentă în raport cu 3). Vezi și (PROPOZIȚIE) PRINCIPALĂ.

G.P.D.

REGIM

1. Termen ~ Într-o relație de subordonare*, denumește termenul/elementul aflat în poziția de dependență sintactică; sin. cu *subordonat**. Se opune regentului* sau, în terminologia franceză, regisantului. În funcție de clasa morfologică a regentului și de cea a elementului regim, se supune unor restricții* de formă gramaticală semantice și selecționale* impuse de regent (vezi și REGENT; SUBORDONARE). **2. Caz** ~ Vezi CAZ$_1$.

G.P.D.

REGIONALISM

Fapt lingvistic specific unei regiuni, ținând de forma fonetică/gramaticală, de sensul și de circulația pe arii determinate a unor termeni caracteristici. • După nivelul limbii la care se manifestă, regionalismele sunt: a) *fonetice:* pronunții diferențiate în funcție de aria dialectală: palatalizarea labialelor în Moldova (*hier, hire, hierbe, chiatră, ghine*, „fier, fire, fierbe, piatră, bine"), palatalizarea dentalelor în aria de vest (d'int'e „dinte"), iotacizarea verbelor cu radicalul în *d, t, n* la indicativ/conjunctiv prezent în Muntenia (*văz, auz, să scoață, să prinză, să spuie*); b) *gramaticale:* forme gramaticale, specifice anumitor arii dialectale: viitorul moldovenesc cu auxiliarele *oi, a* (*oi merge, a face* „voi merge, va face"); forme de prezent specifice anumitor regiuni: *îi, îs*, „este, sunt" în Moldova, *lucră, mâncă* „lucrează, mănâncă" în Transilvania; forme ale demonstrativului: *aista, aiasta, aiștia, aiestea* în Moldova, *ăsta, aia, ăștia, astea* în Muntenia; dezacordul subiect-predicat: *ei face, ei este* în Muntenia; c) *lexicale:* cuvinte care cunosc o circulație limitată, în principiu, la o anumită arie dialectală: moldovenisme: *omăt* „zăpadă", *boghet* „moțat", *păpușoi* „porumb", *catrință* „fotă", *colb* „praf" *a (se) sfădi – sfadă* „a (se) certa – ceartă", *a sudui – sudalmă* „a înjura – înjurătură", *oleacă* „puțin", *scrob* „omletă", *raclă* „sicriu", *hulub* „porumbel"; muntenisme: *nițel* „puțin", *păclă* „ceață", *peșchir* „prosop", *canea* „cep", *ciușcă* „ardei iute", *lele* „femeie, mătușă", *mesală* „față de masă"; ardelenisme: *copârșeu* „sicriu", *paparadă* „omletă"; d) *semantice:* sensuri diferite ale aceluiași cuvânt, repartizate pe arii dialectale: *ginere* are în aria nordică sensul „ginere", iar în aria sudică și sensul „mire"; *mereu* „încet" în Banat; *gușă* „bărbie" în Muntenia; *mășini* „chibrituri" în Crișana. • Stilistic, regionalismul are, ca și arhaismul*, o funcție de evocare ori de caracterizare a vorbirii personajelor; întâmplător sau cu caracter intenționat expresiv, regionalismul există în literatura română începând din cronicile moldovenești (în special la I. Neculce) și muntenești până la scriitorii din sec. al XIX-lea și al XX-lea (I. Creangă, I.L. Cragiale, I. Slavici, M. Sadoveanu, L. Rebreanu sau M. Preda). T. Vianu analizează, de ex., expresivitatea limbajului personajelor din opera lui Caragiale în funcție de doi factori: unul diacronic (posibilitatea de datare a acțiunii prin limbaj, pe baza utilizării unui fond lexical vechi, alcătuit din arhaisme sau cuvinte ieșite din uzul curent în a doua jumătate a sec. al XIX-lea) și altul sincronic (localizarea acțiunii și a personajelor, luându-se în considerare doar trăsăturile lingvistice specifice); astfel, unele schițe se plasează în aria lingvistică moldovenească (*High life,Telegrame*), altele în cea ardelenească (suita *Un pedagog de școală nouă*), iar majoritatea în aria dialectală a Munteniei, repartizarea realizându-se exclusiv pe

baza unor trăsături lingvistice regionale. În planul autorului, funcția evocatoare a regionalismului moldovenesc este semnificativă – în grade diverse – la autori ca I. Creangă sau M. Sadoveanu.

M.M.

REGISTRU

Termen definit în mod diferit, în funcție de disciplina în cadrul căreia este folosit sau de școala lingvistică. **1.** În stilistica* funcțională, de obicei sin. cu *limbaj**. **2.** În sociolingvistică*, desemnează, la anumiți autori (J. Fishman), orice varietate* a limbii selectată de vorbitor în funcție de situația* de comunicare. Registrele nu sunt varietăți marginale sau speciale ale limbii, ci ele acoperă întreaga sferă a activității de comunicare verbală. Distincțiile lingvistice dintre registre sunt de ordin lexical și sintactic. Criteriile de clasificare a registrelor sunt: domeniul discursului* (registre tehnice și nontehnice), mijloacele și modul acestuia (registre specifice limbii scrise și limbii vorbite), stilul discursului, determinat de relația dintre participanți (registre specifice stilului oficial și stilului colocvial). • Alți autori desemnează un concept similar prin termenul stil* (W. Labov). **3.** În lingvistica franceză, pornindu-se de la dihotomia saussuriană limbă* – vorbire*, se distinge între *niveluri*, care aparțin limbii, și *registre*, care aparțin vorbirii (J. Dubois *et al.*). Registrul reprezintă un mod de utilizare concretă, de către fiecare vorbitor, a nivelurilor de limbă existente (definite ca diferențe condiționate social într-o anumită limbă).

L.I.R.

REGULAT,-Ă (FORMĂ ~; PARADIGMĂ ~)

În limbile cu flexiune*, forme flexionare și paradigme* care respectă regulile și tipurile flexionare ale limbii considerate; sunt formele și paradigmele care, prin caracterul repetabil în cadrul unei părți de vorbire*, constituie regula* morfologică și în funcție de care se stabilesc clasele și subclasele flexionare (declinări* și conjugări*). Se opun formelor *neregulate** (sau neregularităților flexionare), acestea din urmă fiind, în raport cu primele, forme izolate, puțin numeroase, care se abat, într-un grad mai mare sau mai mic, de la regulile de flexiune.

Vezi și NEREGULAT.

G.P.D.

REGULĂ

1. ~ lingvistică Expresie metalingvistică a constrângerilor* de tot felul existente în limbă, constrângeri diferite de la un domeniu lingvistic la altul (fonetic, fonologic, morfologic, sintactic etc.), dar manifestate cu regularitate în cadrul aceluiași domeniu pentru o anumită limbă. Formularea unei reguli lingvistice este, indiferent de tipul de gramatică, un act *teoretic*, presupunând trecerea de la observarea faptului lingvistic la interpretarea lui. Modul de formulare a regulilor, tipul de regulă și domeniile pe care le reglementează sunt diferite de la o orientare lingvistică la alta. În gramatica tradițională, predominante sunt regulile de tip normativ, corectiv, având ca obiectiv utilizarea *corectă* a limbii, adică împiedicarea devierii uzului lingvistic de la ceea ce este considerat, într-un anumit moment istoric și în conformitate cu o anumită tradiție literară*, ca reprezentând uzul corect sau norma literară (vezi și NORMĂ). În gramaticile comparativ-istorice, regula corespunde legii fonetice, înregistrând regularitățile fonetice manifestate în evoluția de la limba de origine la limbile descendente, precum și corespondențele fonetice existente între limbi ale aceleiași familii* (vezi și (METODĂ) COMPARATIV-ISTORICĂ; LEGE). În structuralism*, regula reprezintă o ipoteză asupra organizării și funcționării sistemului* lingvistic (a codului*), iar în generativism*, o ipoteză asupra organizării și funcționării competenței* lingvistice. O dată cu structuralismul și continuând cu generativismul, apare clară distincția dintre regulile „ascunse" ale limbii, intuite, trebuind a fi „descoperite" de lingvist, și regulile modelului propus de acesta în cadrul construcției teoretice pe care o creează, ultimele captând intuițiile lingvistice ale cercetătorului și aproximând, în grade diferite, regularitățile din planul realității lingvistice (vezi MODEL; MODELARE). În curentele actuale de tip pragmatic*, nouă este recunoașterea regularităților și, implicit, a regulilor și dincolo de competența chomskyană, pentru ceea ce pragmaticienii numesc competență* comunicativă, reguli care stabilesc corespondențe între tipuri de situații de comunicare* și anumite forme lingvistice sau surprind regularități în organizarea și funcționarea discursului* și a conversației*. Noua orientare gramaticală din GB* renunță la ideea de regulă, considerată prea direct legată de manifestarea unei limbi parti-

culare, în favoarea principiilor*, constrângeri mult mai generale și mai abstracte, privind nu structura și funcționarea unei limbi anume, ci a limbilor în general, constrângeri aparținând gramaticii universale* (vezi GRAMATICĂ$_{10;11}$). • Preocupările de clasificare a regulilor au mers în următoarele direcții: a) în sensul distingerii tipurilor de reguli, cu specificul fiecăruia, după domeniul lingvistic pe care îl reglementează (reguli de pronunție, de scriere, fonologice, morfofonologice, morfologice, sintactice, lexicale, semantice, pragmatice); b) în sensul deosebirii regulilor limbajului natural de cele ale limbajelor artificiale* și ale modelelor teoretice; c) în sensul stabilirii unei tipologii mai generale, comune tuturor formelor de activitate și de comportament uman, inclusiv activității lingvistice, tipologie care distinge reguli *constitutive* vs. *normative* (sau, din altă perspectivă, reguli *descriptive* vs. *corective, prescriptive*). Spre deosebire de limbajele artificiale și de modelele lingvistice, amândouă create de lingvist pe baze strict deductive, ale căror reguli sunt de tip *explicit*, fiind fixate o dată cu construcția propusă, regulile limbajului natural au un caracter subiacent, fiind de tip *implicit*. Lingvistica modernă își propune „descoperirea" și explicitarea regulilor subiacente într-o formă cât mai riguroasă și mai obiectivă, apelând, în acest scop, la strategii metodologice adecvate: la formalizare* și modelare*. Dintre modelele lingvistice formalizate, gramatica generativă (vezi GRAMATICĂ$_8$) a creat sistemul cel mai complet și mai riguros de reguli, distingând, ca primă partiție, regulile *de rescriere**, responsabile de producerea structurilor de bază*, și cele *de transformare*, care convertesc structurile de bază în structuri de suprafață*. În cadrul regulilor de rescriere, a deosebit alte trei tipuri de reguli: regulile *de structură a frazei** (numite și reguli *de subcategorizare**, care, la rândul lor, includ subcategorizarea noncontextuală și pe cea contextuală, *strictă* și *selecțională**, *și regulile de inserție** *lexicală* (vezi INSERȚIE; RESCRIERE; STRUCTURĂ (A FRAZEI); SUBCATEGORIZARE; TRANSFORMARE). Cea de a doua opoziție: *constitutiv/normativ* are în vedere distingerea regulilor care reglementează activități imposibil de conceput în afara regulilor înseși, de reguli care guvernează activități existând și independent de regulile considerate, a căror violare nu împiedică desfășurarea activității. Cu referire specială la activitatea lingvistică, regulile de construcție și de funcționare a sistemului* (sau, în terminologie chomskyană, a competenței*) sunt de tip constitutiv, în timp ce regulile cu forma: „e corect X și incorect Y", care reglementează zonele fluctuante, instabile ale limbii, sunt de tip normativ. Privite sub aspectul modului de formulare și al obiectivului pentru care au fost formulate, regulile constitutive sunt de tip *descriptiv*, singurul lor obiectiv fiind constatarea și înregistrarea unei aumite organizări, iar celelalte sunt de tip *corectiv, prescriptiv*, având rolul de a recomanda, pentru zona fluctuantă, o formă „corectă" și de a sancționa forma „incorectă" corespunzătoare. Dintr-o perspectivă modală deontică*, orice regulă lingvistică, fie de tip constitutiv, fie reguli explicite din limbajele artificiale sau din modelele lingvistice, pot fi apreciate ca reguli normative, îndeplinind următoarele două condiții: a) emană de la un agent responsabil, cel care impune instrucțiunea sau constrângerea și care poate fi o persoană (un profesor, de ex., care are ca obiectiv cultivarea* limbii, sau un cercetător, care propune modelul sau concepe limbajul artificial), dar și o colectivitate (colectivitatea lingvistică în care o anumită limbă se vorbește și care impune semenilor săi constrângerea socială, supraindividuală, a respectării codului lingvistic) și b) se orientează, ca tip de constrângere și de recomandare, spre un destinatar, care, la rândul lui, poate fi o persoană (de ex., persoana unui școlar obligat să respecte norma literară), o colectivitate lingvistică întreagă, constrânsă, prin sancțiunea extremă a imposibilității realizării comunicării, să respecte regulile codului, dar și o mașină (un automat), concepută să execute la infinit instrucțiuni conforme cu regulile unui anumit limbaj artificial. **2. ~ sociolingvistică** Regulă care specifică trăsăturile sociale implicate în emiterea și receptarea unui enunț, precum și modul de integrare a acestuia într-un anumit eveniment verbal și context* comunicativ. • Se disting trei tipuri principale de reguli sociolingvistice: a) reguli de *alternare* – specifică selectorii sociali (identitate, statut relativ, ocupație, vârstă, sex etc.) care guvernează alegerea lingvistică efectuată de vorbitor într-o *anumită* situație de comunicare; acest tip de reguli permite, de ex., predicții asupra utilizării concrete a formulelor de adresare

dintr-o limbă; b) reguli de *succesiune* – specifică ordinea temporală a unităților componente și a participanților în cadrul diverselor tipuri de evenimente verbale (de ex., succesiunea actelor de vorbire și a interlocutorilor în cadrul unei convorbiri telefonice, al unei consultații medicale etc.); c) reguli de *coocurență:* 1. *orizontală* – specifică restricțiile de combinare între componentele discursului (de ex., într-o expunere științifică, nu se pot combina termeni tehnici și regionali sau de argou*, iar în sintaxă nu pot apărea construcții specifice limbii vorbite, cum ar fi anacolutul*); 2. *verticală* – specifică restricțiile privind realizarea unităților care compun discursul, la fiecare nivel al structurii limbii (de ex., într-o expunere științifică, un termen tehnic trebuie să aibă realizarea fonetică și morfologică din limba standard și trebuie să fie utilizat în construcții sintactice admise de limba standard). Regulile de coocurență permit, în esență, delimitarea registrelor* unei limbi. Regulile sociolingvistice sunt specifice fiecărei comunități, definind competența* comunicativă a membrilor acesteia. Apartenența la o anumită comunitate este reflectată de capacitatea indivizilor de a recunoaște și interpreta devierile de la regulile sociolingvistice specifice. Mobilitatea geografică sau socială a vorbitorilor obligă la însușirea altor sisteme de reguli sociolingvistice. **3. ~ a accesului la cuvânt.** Vezi ACCES LA CUVÂNT.

G.P.D. (1); L.I.R. (2).

RELATINIZARE

Proces care are în vedere introducerea în limba română, pe cale cărturărească, în perioada premodernă și modernă, a unor cuvinte de origine latină sau romanică (vezi NEOLOGISM). Ponderea acestor elemente este foarte importantă, astfel încât, în raport cu masa vocabularului, ele reprezintă astăzi aproximativ 40%. O consecință a acestui proces este apariția dubletelor* etimologice. Sin. *reromanizare.*

C.C.

RELATIV,-Ă

I.1. Clasă de cuvinte care îndeplinesc rolul de conective* frastice și de mărci de subordonare*, asigurând legarea a două propoziții și așezarea celei de a doua într-o poziție de subordonare, și care, simultan, funcționează ca substitute*, substituind un nominal din subordonată, mai rar, și unul din regentă. Prin caracteristica de conectiv frastic subordonator, se apropie de conjuncțiile subordonatoare*; se deosebesc de acestea prin natura de substitut, ceea ce determină apariția lor în poziția sintactică a nominalului substituit și, implicit, includerea în organizarea sintactică a subordonatei, eventual, și a regentei. În funcție de trăsăturile lor gramaticale (flexibil vs. nonflexibil; așezarea într-o anumită poziție sintactică) și de trăsăturile semantice ale nominalului substituit, relativele aparțin fie clasei pronumelui* și a adjectivului pronominal*, fie clasei adverbului*. • **Pronume ~; adjectiv pronominal ~** Tip de pronume care, pe lângă statutul de substitut, înlocuind un component nominal din subordonata neinterogativă, eventual, două componente, unul din subordonată și celălalt din regentă, are și rolul de conectiv frastic subordonator. Își acomodează forma (de caz sau prepozițională) după poziția sintactică a nominalului substituit. Forma cazuală/prepozițională a relativului pronominal marchează integrarea sintactică într-o anumită poziție. Astfel, în construcția *Elevul* **căruia** *i-am dat bursă...*, relativul pronominal are formă de dativ, integrându-se în structura subordonatei în poziția de complement indirect; în fraza: *Împrumut cărți* (*ori*)**cui** *îmi solicită*, relativul pronominal (*ori*)*cine*, care are calitatea de dublu substitut, își acomodează forma după poziția ocupată față de regentă (complement indirect), și nu după cea ocupată în subordonată (subiect). Când introduce o subordonată atributivă*, relativul pronominal este legat de un antecedent* din regentă, adică o sursă referențială, de la care, o dată cu referința, preia și informația de gen și de număr (ex.: *elevul* **căruia**..., dar *eleva* **căreia**...). Inventarul de pronume relative, ca și caracteristicile lor gramaticale și de structură diferă de la o limbă la alta și de la o etapă de limbă la alta (vezi formele arhaice: *cari, carele, carea*). În româna actuală, se disting pronume relative simple (*care, cine, ce, câți/câte*) și relativul compus *ceea ce*. Se disting pronume variabile (*care, cine, câți/câte*), cu flexiune mai dezvoltată sau mai restrânsă (*cine*, de ex., are numai două forme flexionare: *cine – cui*), și pronume invariabile (*ce, ceea ce*, pop. *de*). Unele pronume relative pot apărea și ca adjective pronominale (ex.: *Mă gândesc la* **care** *hotel voi trage*). • **Adverb ~** Specie de adverbe care introduc propoziții subordonate și care substituie, în subordonată, grupuri nominale

prepoziționale aflate în poziții circumstanțiale* (ex.: *Vine* **când** *este nevoie de el; Vine* **unde** *este chemat*). Inventarul cuprinde lexeme diferite în funcție de semantica grupului nominal substituit: mod (*cum*), timp (*când*), loc (*unde*), cantitate (*cât*). **2. Propoziție** ~ Specie de propoziție subordonată circumscrisă după tipul de conectiv*, incluzând orice subordonată introdusă prin relativ pronominal, adjectival sau adverbial (vezi 1). Se deosebește de subordonatele conjuncționale, introduse prin conjuncții subordonatoare. Poate ocupa orice poziție sintactică în structura frazei: circumstanțială* vs. noncircumstanțială/completivă* (compară: *Privește* **spre cine** *îl strigă* (circumstanțială) – *Cunoaște* **pe cine** *a intrat* (completivă directă)); atributivă vs. subiectivă etc. (compară: *Rezultatul* **ce** *s-a anunțat* (atributivă) – *Îmi convine* **ce** *s-a întâmplat* (subiectivă)). În română, prezența relativului, așezat la începutul subordonatei, este absolut necesară, în timp ce în alte limbi, în condițiile existenței unui antecedent*, relativul poate lipsi (vezi engl. *the book* **I read**). **II. Superlativ** ~ Vezi SUPERLATIV. **III. Timp** ~ Se opune timpului absolut*. Exprimă valori temporale finite, de perfect sau de viitor, și are drept caracteristică raportarea la momentul enunțării* prin intermediul altei forme temporale de trecut sau de viitor (ex.: **Mâncasem** *când ai venit tu; Își* **va fi făcut** *efectul până va veni medicul*) (Vezi și ABSOLUT$_1$; MAI MULT CA PERFECT; VIITOR).

G.P.D.

RELATIVIZARE

În gramatica generativă*, tip de transformare* al cărei rezultat este formarea unei subordonate atributive relative, propoziție relativă* care modifică un cap* nominal. În variantele timpurii ale gramaticii, se obține printr-o transformare de încastrare* a unei propoziții independente în structura unui G(rup) N(ominal) din propoziția matrice, transformare care se aplică în condițiile existenței unui nominal coreferențial în ambele propoziții (ex.: (1) *Ion întâlnește pe Gheorghe$_i$;* (2) *Gheorghe$_i$ cunoaște adevărul* ⇨ *Ion întâlnește pe Gheorghe$_i$, care$_i$ cunoaște adevărul*). În variantele mai târzii (vezi Em. Vasiliu, Sanda Golopentia, 1969), relativizarea devine o transformare obligatorie*, anunțată în structura de bază prin simbolul Rel dominat de un GN, ca într-un indicator* sintagmatic de tipul:

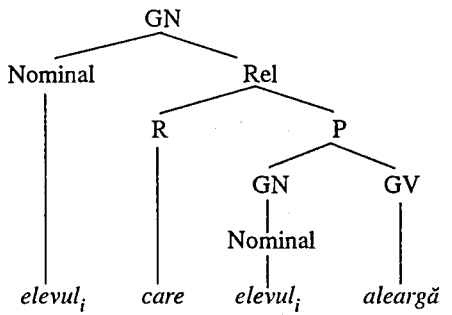

În GB*, regula de relativizare este înlocuită de principiul „deplasării* grupului relativ (numit grup *wh-*, în engleză, grup *qu-*, în franceză) în fruntea propoziției relative", deplasare marcată de apariția urmei* în poziția de origine; vezi *elevul$_i$ [despre care$_i$ am întrebat(e_i)]*.

G.P.D.

RELATOR

Utilizat puțin în lingvistica românească (I. Diaconescu, 1986, 1992), termenul redă fr. *relateur* și desemnează totalitatea mărcilor de subordonare frastică*, adică elementele care realizează legarea subordonatelor. Are avantajul de a include în aceeași clasă atât conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare*, cât și relativele* (vezi RELATIV$_1$). La unii autori (T. Cristea, 1975), este folosit și pentru mărcile de subordonare de la nivelul propoziției, incluzând și prepozițiile*. Cu sens mult lărgit (vezi G. Lazard, 1994), se utilizează pentru orice tip de marcă actanțială, desemnând toate modalitățile de legare a actanților* sau, altfel spus, de exprimare a relației dintre actanți și predicate. În această accepție mult lărgită, include mărci de tip flexionar (desinențe de caz, articole cu funcție cazuală), mărci sintactice (diferite de la o limbă la alta: prepoziții, postpoziții, ordine a cuvintelor) sau mărci suprasegmentale (intonație diferită), corespunzând, în gramatica fillmoriană a cazurilor* (vezi CAZ$_{II}$), simbolului K din regula: Caz ⇒ K$^\frown$GN.

G.P.D.

RELAȚIE

I. Exprimă raporturile, legăturile care se stabilesc între unitățile* lingvistice, indiferent că este vorba de unități nedotate cu semnificație (între foneme*) sau de unități care au calitatea de semn*

lingvistic (între morfeme*/moneme*, sintagme*, propoziții*). Raporturile pot apărea între termeni care se succedă în lanțul lingvistic (raporturi sintagmatice*, numite, în terminologia lui F. de Saussure, „in praesentia") sau între termeni care se substituie în același punct al lanțului (raporturi paradigmatice*, numite de Saussure asociative* sau „in absentia"). Aceeași unitate se angajează simultan în relații de succesiune și de înlocuire, intrând într-o rețea de relații al cărei specific (ca tip de raport sau ca formă de manifestare) poate constitui un criteriu formal, obiectiv, de definiție și de diferențiere a fiecărei unități. • Fără să le fi dat aceeași importanță sau să le fi privit din aceeași perspectivă, toate școlile lingvistice au vorbit, într-un fel sau altul, de relațiile dintre unități. Se datorează însă structuralismului* elaborarea unei teorii a limbii bazate în exclusivitate pe o concepție relațională: limba este concepută ca o rețea de relații, în care unitățile componente nu există prin ele însele, ci numai în virtutea relațiilor pe care le angajează în cadrul ansamblului. Variația sau schimbarea uneia dintre ele este determinată de presiunea celorlalte și determină, la rândul ei, variația altora și reorganizarea întregului. Structuralismul, prin reprezentantul de frunte al glosematicii*, L. Hjelmslev, a elaborat o teorie a relațiilor de maximă generalitate, stabilind și definind, pe baza aceluiași principiu formal, toate tipurile de relații, indiferent de nivelul lingvistic la care se manifestă, teorie aplicabilă atât planului expresiei, cât și formei conținutului sau raportului dintre cele două planuri (vezi funcția semn*, privită ca raport de solidaritate* între forma conținutului și forma expresiei). Structuralismul își întemeiază întreaga metodologie (vezi METODĂ) și întregul eșafodaj procedural pe studierea relațiilor lingvistice în diversele lor manifestări. În acest sens, se vorbește despre formalismul* structuralist, care asigură teoriei caracter științific, iar metodologiei structuraliste, obiectivitate (vezi și STRUCTURALISM). • S-au propus diverse modalități de clasificare a relațiilor lingvistice, s-au dat denumiri și definiții diferite pentru fiecare tip. Tipologia propusă de L. Hjelmslev rămâne cea mai generală și cea mai precis elaborată. El stabilește aceleași tipuri de relații: determinări* (sau dependențe* unilaterale), interdependențe* (sau dependențe reciproce), constelații* (sau relații facultative*), atât în cadrul procesului* (pe axa sintagmatică), cât și în cadrul sistemului* (pe axa paradigmatică), pe care, însă, le diferențiază terminologic după cum se manifestă în proces (vezi selecție*, solidaritate*, combinare*) sau în sistem (vezi specificare*, complementaritate*, autonomie*). Diferențele dintre tipuri se exprimă schematic prin: A ← B (în cazul dependenței unilaterale), A ⇔ B (în cazul interdependenței) și A B (deci coocurențe posibile, dar nu necesare, A putând apărea și fără B, în combinație cu C, D, E, iar B putând apărea și fără A, în combinație cu P, R, S, situație caracteristică relațiilor facultative). Diferențele pot fi puse în evidență prin procedeul suprimării (sau al substituției* cu zero). Tipologia lui L. Hjelmslev este valabilă pentru oricare nivel lingvistic (fonologie, morfologie, sintaxă, lexic). Dintre nivelurile lingvistice, sintaxa este domeniul în care s-a acordat maximum de interes studiului tipologiei relațiilor. Sintaxa tradițională distinge: coordonarea* și subordonarea*, la care, ulterior,, s-au adăugat relația apozitivă* și inerența*. Sintaxa modernă, de inspirație hjelmsleviană, distinge: interdependențe, dependențe unilaterale și relații facultative (numite, de unii autori, non-dependențe), ultimele incluzând, ca relații de tip special, coordonarea și relația apozitivă. Se recunosc și incompatibilitățile, tot ca formă de manifestare a relațiilor dintre componente. Sintaxa modernă insistă asupra realizării gramaticale a relațiilor, distingând acordul* și recțiunea*, tipuri de constrângeri* gramaticale manifestate în cadrul subordonării, de cazurile în care relația nu cunoaște constrângeri de formă, ci constă în obligativitatea determinantului. Sintaxa modernă adaugă la tipul curent, binar, de relație, pe cel ternar, caracterizat prin legarea obligatorie a trei termeni (vezi, de ex., relația ternară în care se angajează numele predicativ*). • În sintaxa poststructuralistă de tip generativ*, relația de subordonare este captată sub forma relației de dominare, care exprimă ierarhiile sintactice în indicatorul sintagmatic*. Orientările semanticiste (L. Tesnière, Ch. Fillmore, J.M. Anderson și alții) aduc ca noutate distingerea între relațiile profunde*, de tip semantic, numite, în funcție de autor și de școală, fie relații actanțiale (vezi G. Lazard, 1994), fie relații cazuale (vezi CAZ_{II}; CAZ_{III}), fie relații tematice sau argumentale (vezi GB*), și relații de suprafață*, sintactice, manifestate sub forma constrângerilor gramaticale (de caz, de prepoziție, de topică etc.), impuse de capurile* lexicale componenților nominali ai

grupurilor. Interesantă este propunerea din GB de încorporare, în același model, a viziunii semanticiste (cuprinse în teoria theta*-rolurilor) și a celei sintactice (cuprinse în teoria guvernării* și în teoria cazurilor; vezi CAZ_{IV}; GRAMATICĂ$_{10}$; GUVERNARE). **II. 1. Complement de ~** În gramatica limbii române, specie de complement circumstanțial* care, determinând un verb, adjectiv sau adverb de mod, are rolul semantic de limitare a unei acțiuni, a unei calități sau a caracteristicii unei acțiuni, adică de precizare a predicației* vagi, restrângând-o numai la unele dintre manifestările ei (*bun* **de gură**; *superioară* **cantitativ**; *i-a întrecut* **la matematică**) sau numai în raport cu anumiți indivizi (*adevărată* **pentru mine**). Are o expresie variată, realizându-se prin substantive sau pronume precedate de prepoziții și locuțiuni prepoziționale, specializate sau nespecializate (*bună* **la matematică**; *bună* **în privința matematicii**), prin adverbe (*superioară* **cantitativ**), prin forme verbale nepersonale (supin: **De scris,** *a reușit să scrie;* infinitiv, în construcții livrești: *bun* **în a organiza** *producția*). **2. Propoziție de ~** În gramatica limbii române, specie de propoziție circumstanțială* care, îndeplinind rolul semantic de limitare a predicației verbale sau adjectivale, corespunde, în planul frazei, complementului de relație (vezi II.1.) (ex.: *Exagerează* **în ce te privește**).

G.P.D.

RELEVANT, -Ă (TRĂSĂTURĂ ~)

Vezi DISTINCTIV; PERTINENT.

RELEVANȚĂ

1. Într-o teorie pragmatică întemeiată pe filozofia limbajului: *maxima relevanței* – una dintre cele patru maxime* ale principiului cooperativ* (H.P.Grice). 2. Într-o teorie pragmatică de tip cognitivist: *principiul relevanței* - principiu de bază al comunicării, conform căruia orice act de comunicare inferențială prezintă o garanție de relevanță optimă (Deirdre Wilson și D. Sperber). Acest principiu, privit ca un substitut (mai puternic) al maximei lui Grice, este considerat suficient pentru a construi o teorie pragmatică explicativă. Principiul relevanței pleacă de la premisa că indivizii acordă atenție numai informației relevante. O persoană care comunică ceva, prin simplul act de a solicita atenția unui auditoriu, sugerează faptul că informația pe care o oferă, prelucrată într-un context considerat accesibil partenerului, este suficient de relevantă pentru a merita atenția acestuia; cu alte cuvinte, orice informație comunicată prezintă garanția relevanței. O informație este relevantă pentru un destinatar* dacă intră în interacțiune, într-un anumit fel, cu ipotezele acestuia despre lume. Garanția relevanței oferă, pe de o parte, adecvarea contextuală, pe de altă parte, codarea informației de către emițător* într-o asemenea manieră, încât să nu ceară din partea receptorului* un efort de prelucrare nejustificat. Un enunț respectă principiul relevanței sub aspectul interpretării dacă un emițător rațional se așteaptă ca enunțul să aibă relevanța optimă pentru receptor, cu alte cuvinte să realizeze un set corespunzător de efecte contextuale cât mai economic posibil. Orice enunț are cel puțin o interpretare în concordanță cu principiul relevanței. În viziunea autorilor, introducerea conceptului de relevanță oferă posibilitatea de a construi o teorie pragmatică mai simplă și mai eficientă, care permite explicarea reușitei și a eșecului în dezambiguizarea semantică a enunțurilor. În plus, o serie de concepte considerate esențiale, cum ar fi implicatură* sau maxima calității, își pierd utilitatea.

L.I.R.

RELUARE

În gramatica limbii române, limbă caracterizată prin fenomenul dublării* complementelor direct și indirect, desemnează fenomenul sintactic al dublării celor două complemente așezate înaintea verbului printr-o formă de clitic* pronominal în același caz (ex.: **Pe Ion$_i$, l$_i$-***am văzut;* **Lui Ion$_i$ i$_i$-***am spus*). Are drept corelativ fenomenul anticipării*, constând în dublarea complementelor direct și indirect postpuse verbului prin cliticul corespunzător antepus (ex. **L$_i$-***am văzut* **pe Ion$_i$**; **I$_i$-***am dat* **lui Ion$_i$**). Reluarea este posibilă în română ca urmare a altor două caracterisici sintactice: existența cliticelor pronominale și topica* liberă a complementelor. Fenomenul sintactic al reluării interferează cu fenomenul semantic al determinării*/definirii, stabilindu-se următoarea relație: reluarea complementului direct este obligatorie în română în cazul unui obiect direct antepus și definit, dar imposibilă în cazul unui obiect antepus, dar nearticulat sau, lexical, nedefinit (compară: *Pe Ion îl știu; Pe trei dintre ei îi cunosc; Orașul acesta îl știu; Cărțile le vrea,*

unde reluarea se asociază cu un obiect individualizat, și *Pâine cumpără; Copii educă; Ceva face; Orice știe*, unde reluarea nu este posibilă, deși obiectul este antepus).
Vezi și ANTICIPARE; CLITIC; DUBLARE.

G.P.D.

REMATIZARE

Utilizarea unor mijloace speciale pentru așezarea unei părți din enunț în poziția remei*, poziție care concentrează informația nouă și, implicit, informația considerată de locutor a fi mai importantă (vezi și FOCUS; FOCALIZARE). Mijloacele diferă de la o limbă la alta ca inventar și ca pondere, fiind de tipul particulelor*, ca în araba clasică (*apud* G. Lazard, 1994), de tip accentual, ca în multe limbi, inclusiv în română, unde accentul sintactic se poate deplasa în interiorul frazei, sau de tip sintactic, recurgându-se la o ordine diferită a componentelor și la turnuri diferite de frază (vezi, de ex., rolul relativei scindate* în franceză: **C'est une correction** *que je vais lui administrer* sau, mai rar, în română: *Ceea ce aștept de la tine este* **puțină înțelegere**).

G.P.D.

REMĂ

Cu referire la structura enunțului* privită din perspectiva dinamicii comunicative, denumește acea parte din enunț care, pentru a asigura avansarea procesului de comunicare, adaugă o informație nouă la ceea ce deja a fost comunicat. Corespunde în terminologia franceză lui *commentaire, rhème, propos* (vezi și COMENTARIU$_1$), iar în cea engleză, lui *comment, rheme*. Se opune *temei** (sau, în altă terminologie, *topicului*). • Rema a fost privită din dublă perspectivă: pragmatico-funcțională și gramaticală. Sub aspect pragamtico-funcțional, rema este total dependentă de discurs*, numai în cadrul discursului fiind posibilă distingerea a ceea ce este vechi, cunoscut ca informație, de ceea ce este informație nouă, adăugată în limitele unui enunț. În consecință, același enunț, în funcție de poziția diferită într-un text* sau în procesul conversației*, permite decupări diferite ale remei, respectiv ale temei (compară: a) *Ce face Ion după-masă? / După-masă, Ion* (temă) – *pregătește un examen de fizică* (remă) cu b) *Ce examen pregătește Ion după-masă? / Pe cel* (temă) – *de fizică* (remă)). Din punct de vedere gramatical, interesează modalitățile curente de codare*, într-o limbă dată, a remei, precum și procedeele de care dispune limba pentru marcarea specială a informației noi. În mod curent, codarea sintactică a remei se realizează, în limbile indo-europene, prin grupul verbal, constituit din verb și complementele sale. Există însă și procedee speciale de marcare a remei, adică de așezare a componentelor în poziția remei, procedee subordonate parțial disponibilităților gramaticale ale limbii considerate (vezi și FOCUS; FOCALIZARE; REMATIZARE; TEMĂ).

G.P.D.

REORDONARE / REPOZIȚIONARE

În gramatica generativ-transformațională (vezi GRAMATICĂ$_8$), redă engl. *reposition* și denumește tipul de transformare* al cărei rezultat este o nouă așezare a componentelor, însoțită sau nu de schimbarea ierarhiilor sintactice. Transformarea de coordonare și cea de ridicare* a subiectului în poziția de obiect sunt exemple de repoziționare, prima păstrând poziția sintactică a componentului repoziționat (ex. *Ion citește și* **Gheorghe** *citește* ⇒ *Ion și* **Gheorghe** *citesc*), a doua, modificând-o (ex.: *Ion consideră că* **Gheorghe** *este cinstit* ⇒ *Ion consideră* **pe Gheorghe** *cinstit*).
Vezi și RIDICARE; TRANSFORMARE.

G.P.D.

REPETIȚIE

1. Figură* sintactică (de construcție) care constă în reluarea de două sau mai multe ori a aceluiași sunet, radical, cuvânt ori grup de cuvinte: *Mircea însuși mână-n luptă vijelia-ngrozitoare, / Care* **vine, vine, vine,** *calcă totul în picioare* (Eminescu). Repetiția este, ca și paralelismul* sintactic (de care se deosebește greu, în anumite realizări), o figură emblematică întrunind variante diverse; fiecare dintre aceste are, în retorică, o denumire proprie, dar criteriul reluării propriu-zise (sau, cel puțin, al repetării tiparului sintactic) rămâne definitoriu pentru toate formele figurii. • În funcție de nivelul lingvistic la care se manifestă, repetiția poae fi *fonetică, lexicală* și *gramaticală*. Uneori, granițele dintre niveluri nu sunt bine delimitate, astfel încât o figură se poate atașa fie unui tip, fie altuia: 1. repetiția *fonetică* se realizează exclusiv la nivel sonor și are în vedere sunetele izolate; astfel apar figuri de sunet, ca aliterația* sau asonanța*; rima* este și ea interpretabilă ca figură sonoră; 2. repetiția *lexicală* poate

avea forme mai puțin organizate din punctul de vedere al dispunerii în text, dar și forme simetrice, condiționate poziționál (încadrate, de obicei, paralelismului); primele apar în egală măsură în proză – limbă vorbită ori proză artistică – și în poezie, celelalte revin cu precădere în poezie/proza poetică. a) Forma cea mai simplă a repetiției poartă numele de *epizeuxis* și nu se caraterizează printr-o topică specifică: **Enigel, Enigel,** / *ți-am adus dulceață, iacă* (Barbu); **Păreri de rău, păreri de rău** – (...) *Voi sunteți negrele tarife* (Minulescu). Sensul repetiției poate fi superlativ sau poate marca o nuanță intensivă: *Greierii părinților* / **mulcom** *cântă,* **mulcom** *mor* (Blaga); de obicei, repetarea obsesivă a epitetului* are acest caracter de intensificare a expresiei poetice: *că sunteți* **roșii, roșii** (Blaga). Atunci când elementele care se repetă sunt separate în text prin alte cuvinte, varianta repetiției se numește *epanalepsă**: *Dormeau adânc sicriele* **de plumb.** / *Și flori* **de plumb,** *și funerar mormânt* (Bacovia). Oricare dintre aceste forme de repetiție este, în subsidiar, sursă de rimă* (interioară), eventual și de aliterație: *îți văd iarăși morile-***nalte** / *cu aripi tot* **alte și alte** (Blaga). Cu o structură apropiată, la fel de puțin organizată, *enumerarea** este și ea considerată formă de repetiție, chiar dacă nu se reia același cuvânt: schema relației paratactice (vezi PARATAXĂ) dintre mai multe nume/adjective/verbe rămâne neschimbată. Valorile expresive ale enumerării variază și în funcție de elementele – figurative sau lexicale – care o compun (determinări, contraste, corespondențe, sinonime relative, simboluri etc.): *Când m-oi întoarce iarăși pe pământ* / **Cu florile, cu viermii, cu fluturii, cu iarba** (Philippide); *Sub înfloriții arbori, sub ochiul meu uimit,* / *Te-ai resorbit* **în sunet, în linie, în culoare** (Barbu). Atunci când există o gradație ascendentă de sens în enumerare, avem a face cu figura numită *climax**: *În elegii cu meșteșug subtil* / *Cântai* **femeia, stelele și zeii** (Philippide); b) Formele organizate ale repetiției sunt specifice poeziei/prozei poetice și prezintă anumite regularități poziționale în raport cu versul/unitatea sintactică în care apar (vezi și PARALELISM): *anafora** – repetare a aceluiași cuvânt/sintagmă la începutul unităților succesive (*x.../x...*): *Se-ntind domol părinții pe subt pietre,* / **în timp** *ce în lumini mai adăstăm,* / **în timp** *ce fericiri ne-mprumutăm* / *și suferinți și apă vie pe la vetre* (Blaga); *epifora** – repetare la sfârșitul unităților succesive (*...x/...x/...x*): *Silită poezie-***a vremii noastre.** / *Într-adevăr prea mult* **a vremii noastre** / *Și prea puțin* **a vremurilor toate** (Philippide). Combinații între anaforă și epiforă sunt *anadiploza** (*...x/x...*): *N-a fost nimic din* **ce-a putut să fie** / *Și* **ce-a putut să fie,** *s-a sfârșit* (Minulescu) și *epanadiploza** (*x.../...x*): **Menestrel** *trist...* / *Mult îndărătnic* **menestrel** (Barbu). O altă combinație între cele două forme de bază ale repetiției condiționate poziționál este *simploca*, figură rară și greu de ilustrat cu exemple moderne riguros realizate, în care unitatea sintactică/metrică începe – anaforic – cu același cuvânt și se încheie – epiforic – cu alt cuvânt, de asemenea repetat (*x...y/x...y*): *O, n-aș mai fi atunci atât de* **singur** / – **Singur** *chiar lângă vechi prieteni,* / **Singur** *chiar lângă* **dragostea mea** / – **Dragostea mea** *cu care stau alături* (Philippide). Se observă că anafora și epifora sunt forme de bază ale repetiției poziționale; ele dau naștere unei interferențe de figuri greu definibile după canoanele retorice clasice, figuri care nu au întotdeauna o denumire specială, dar care dau scriitorilor prilejul unor exerciții de virtuozitate – reluări de cuvinte/radicale cu sensuri identice sau schimbate: **Cheia** *ce mi-ai dat* **aseară** – / **Cheia** *de la poarta verde* / **Am pierdut-o** *chiar* **aseară**!... / *Dar ce cheie* **nu se pierde?** (Minulescu); 3. repetiția *gramaticală* – este sursa figurilor etimologice (vezi FIGURĂ), provenite din reluarea aceluiași radical în cuvinte diverse sau a aceluiași cuvânt în forme gramaticale diferite. În limba vorbită, figurile etimologice nu au caracter de trop*, ci marchează doar o nuanță de insistență – fie că sunt exprimate ca atribute (*om de omenie*), fie că sunt complemente interne (*a cânta un cântec*) – sau o nuanță superlativă, probabil de origine cultă și exprimată de obicei prin construcții genitivale: *Cântarea Cântărilor, la urma urmelor, minunea minunilor* (L. Gáldi). Figurile etimologice sunt: *antanaclaza**, cu varianta sa – *diafora**, *poliptotonul** – reluare a aceluiași cuvânt într-o altă formă flexionară; *parigmenonul** – reluarea aceluiași radical sub forma unor părți de vorbire diferite; *chiasmul** – combinație între repetiția poziționálă și cea gramaticală, întrucât funcțiile sintactice se intervertesc la reluare; *paronomaza** – apropiere a două cuvinte cu aspect fonetic asemănător, uneori presupunând și un joc de

cuvinte. H. Lausberg deosebește poliptotonul de figurile etimologice, încadrând în acestea doar repetarea aceluiași radical (parigmenonul, de ex.). • Sub raport semantic, repetiția poate fi: a) pur enumerativă: **Bate vântul, bate vântul, / Bate vântul,** *mișcă crângul* (pop.); **Bucură-te,** *floarea mărului,* **bucură-te** (Blaga); b) sinonimică: *Așa m-am hotărât să fiu, /* **Cât voi trăi, cât voi fi viu** (A. Văcărescu); *și-un suflet îi răscoli, / Cu gândul lui* **de-atuncea** *și trupul lui* **de ieri** (Pillat); c) antonimică; **Ș-în iarnă** *cu tine* **sunt toate-nflorite.** / **Ș-în vară,** *când nu ești* **sunt toate pierite** (N. Văcărescu); *Copacii* **albi,** *copacii* **negri,** / *Cu pene* **albe,** *pene* **negre** / *Și frunze* **albe,** *frunze* **negre** / *Decor de doliu funerar* (Bacovia). • Indiferent de forma pe care o ia figura, funcția stilistică a repetiției, în general omogenă, este de intensificare prin insistență/redundanță, cu sau fără valoare superlativă evidentă. În variantele mai complicate, repetiția poate avea drept rezultat și o relativă ambiguizare a textului, în special în cazul figurilor în care sensul contextual al termenului se modifică la reluare. Vezi ANAFORĂ; CLIMAX; ENUMERARE; EPANALEPSĂ; EPIFORĂ; PARALELISM. **2.** Din perspectivă comunicativă, se distinge între repetiția *monologică* – reluare a unui / unor element(e) formal(e) în cursul intervenției* aceluiași participant la interacțiunea* verbală, și repetiția *dialogică* – reluare a unui / unor element(e) formal(e) din intervenția locutorului* precedent în intervenția locutorului curent. Ambele tipuri de repetiție reprezintă o caracteristică a comunicării orale*. Ele pot constitui un simplu mijloc de a câștiga timp pentru o mai bună planificare a propriei intervenții, dar pot îndeplini și funcții complexe, extrem de diversificate. Este vorba despre funcții *cognitive* (legate de producerea și înțelegerea enunțurilor, precum și de sublinierea unor aspecte esențiale sau problematice), *textuale* (de creare a coeziunii între enunțuri și intervenții succesive, de comentare sau rezumare, de citare), *stilistice* (emfază, implicare emotivă), *argumentative* (amplificare a eficienței și a notelor specifice ale argumentării), *conversaționale* (asigurarea progresului firesc al conversației, a accesului la cuvânt sau cedarea cuvântului unui succesor), *interacționale* (semnal al atenției și al implicării în schimbul comunicativ, al acumulării unor informații, al acordului sau dezacordului, al surprinderii, mijloc de a solicita corectarea sau precizarea unor elemente din intervenția precedentă).

M.M. (1); L.I.R. (2).

REPLICĂ

1. Unitate minimală constitutivă a dialogului*, reprezentată de o intervenție* a unui participant. În anumite lucrări, termenul de replică este folosit cu referire la dialogul scris, rezervându-se pentru dialogul oral termenul de intervenție. • În cursul dialogului, replicile diferiților participanți se succedă rapid, având, de obicei, dimensiuni relativ reduse, și se condiționează reciproc. Replicile pot fi verbale, neverbale (gesturi, mimică, tăcere) sau cu structură mixtă. Replicile verbale nu coincid în mod necesar cu propozițiile sau frazele: o unitate sintactică poate fi compusă din replicile a doi emițători* diferiți, poate fi segmentată și repartizată în replici diferite ale aceluiași emițător sau poate fi lăsată neîncheiată (când se presupune că receptorul* poate face completarea necesară). În textul scris, există posibilități de a semnala natura mijloacelor de expresie folosite într-un dialog (în textul narativ, intervenții ale naratorului sau anumite semne de punctuație; în textul dramatic – didascaliile*). **2.** În sens restrâns, termenul desemnează numai intervențiile care reprezintă reacții (răspunsuri) la o intervenție anterioară a altui participant la dialog.

L.I.R.

REPREZENTATIV (VOCABULAR ~)

Termen propus de M. Sala și colectivul pentru a desemna cuvintele* mai importante într-o limbă*; importanța (sau reprezentativitatea) este apreciată după trei criterii, care nu sunt toate obligatorii, ceea ce duce la un număr mai mare de cuvinte în vocabularul reprezentativ (2581 de cuvinte în vocabularul reprezentativ al limbii române). Cele trei criterii sunt: *frecvența* (apreciată după un *dicționar de frecvență*), *puterea de derivare* (cuvântul din vocabularul reprezentativ trebuie să aibă minimum trei derivate) și *bogăția semantică* (cuvântul din vocabularul reprezentativ trebuie să aibă cinci sensuri, care să nu fie regionale, dialectale, învechite). Cuvintele care îndeplinesc în limba română toate cele trei criterii sunt puține (207), fiind în general cuvinte din fondul* vechi. Cuvintele românești care răspund la două criterii sunt mai numeroase: *uzaj*

și *bogăție semantică* (468 cuvinte), *uzaj* și *putere de derivare* (166), *bogăție semantică* și *putere de derivare* (112). Mai numeroase sunt cuvintele românești care satisfac un singur criteriu: *uzajul* (1070), *bogăția semantică* (252) și *puterea de derivare* (310). Prin aplicarea flexibilă a celor trei criterii, în vocabularul reprezentativ al românei sunt incluse și **neologisme**: *asigura, cerceta, știință, dezvolta, funcționar, doctor, artă, artist, facultate, explozie* ș.a. și **derivate***: *sărăcie, socoteală, înflori, adâncime, apusean* ș.a. Prin criteriile utilizate pentru a determina importanța cuvintelor, vocabularul reprezentativ este un termen echivalent în mai mare măsură decât *vocabularul fundamental** și *vocabularul (lexicul) de bază* și în mai mică măsură, cu *fondul principal lexical**.

A.B.V.

REROMANIZARE

Termen introdus în lingvistica românească de S. Pușcariu pentru a desemna *relatinizarea**.

RESCRIERE (REGULĂ DE ~)

În gramatica generativă* (vezi GRAMATICĂ$_8$), sintagmă prin care sunt denumite regulile* componentului* de bază, cele care produc derivațiile* sintactice, respectiv structurile de adâncime*. Se deosebesc de regulile de transformare* aparținând componentului transformațional*, care convertesc structuri de adâncime în structuri de suprafață*. Specificul regulilor de rescriere este de a se aplica unor simboluri categoriale* pe care le convertesc în alte simboluri categoriale sau într-o succesiune de simboluri, spre deosebire de regulile de transformare, aplicate numai succesiunilor de simboluri. Au fie forma: $X \rightarrow Y$ / W–Z sau $X \rightarrow XY$ / W–Z, dacă regula este condiționată contextual (W–Z notează contextul), fie forma: $X \rightarrow Y$ sau $X \rightarrow XY$, pentru regulile libere de context. În varianta generativă clasică (N. Chomsky, 1965), au caracteristica recursivității*, incluzând și simboluri de tip recursiv*, simboluri aflate, în cadrul aceleiași reguli, la stânga și la dreapta săgeții, deci dominându-se pe ele însele (tipul: $X \rightarrow \grave{X}Y$). Asigură, tehnic, caracterul generativ al gramaticii, stând la baza producerii (generării) structurilor de adâncime. (Vezi și (COMPONENT DE) BAZĂ; DERIVAȚIE; GRAMATICĂ$_8$; RECURSIV).

G.P.D.

RESTRICȚIE

Sin.: *constrângere*. Vezi CONSTRÂNGERE.

RETICENȚĂ

Figură* de gândire specifică stilului oratoric, realizată prin întreruperea bruscă a enunțului înainte ca ideea să fie complet formulată, vorbitorul/scriitorul lăsând totuși să se înțeleagă ceea ce nu a spus explicit: *Căci fără să vreau, aflasem și eu păcătosul câte ceva din tainele călugărești...* **umblând vara cu băieții după... bureți prin părțile acele** *de unde prinsesem și eu gust la călugărie... Știi, ca omul cuprins de evlavie* (Creangă); **Il se propose encore...** *Mais il est peut-être temps de laisser les commentaires* – „Își mai propune... Dar poate că e timpul să lăsăm deoparte comentariile" (Camus). De obicei, reticența ascunde o dificultate de exprimare (H. Lausberg) sau o formă de ironie; este apropiată de preteriție* prin funcția retorică și de elipsă* sau suspensie* prin formă.

Vezi ELIPSĂ; PRETERIȚIE.

M.M.

RETORICĂ

Artă și știință a elaborării discursului în general, având funcție primordială persuasivă, dar și funcție justificativă, demonstrativă ori deliberativă. Apare din Antichitate, în Sicilia sec. al V-lea î.e.n., s-a dezvoltat la Atena în sec. al IV-lea î.e.n. (Aristotel, *Retorica*) și a fost preluată de oratorii din Roma antică (Cicero; Quintilian, *De institutione oratoria*, sec. I). De la o artă/știință „de a vorbi bine", retorica evoluează treptat către o artă a *ornării* discursului oratoric și a „împătritei modalități" (*quadripartita ratio*) de a-l formula (Quintilian): adăugire (*adiectio*), scădere (*detractio*), scădere și adăugire (*immutatio*), inversare (*transmutatio*). În Evul Mediu și în Renaștere se accentuează și mai mult trăsăturile ornante ale retoricii, de unde apare apoi și tendința – dezvoltată ulterior până la exacerbare, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (Dumarsais și P. Fontanier) – de a atribui ca obiect de studiu retoricii mai ales analiza torpilor/a figurilor de stil, lăsând pe planul al doilea aspectele legate de compoziția discursuui oratoric/literar. • Părțile retoricii clasice priveau atât actul enunțării*, cât și discursul propriu-zis; acestea erau: memoria (*memoria*), declamarea (*pronuntiatio*), invențiunea (*inventio*), dispoziționea (*dispositio*) și elocuțiunea

(*elocutio*). Primele două se refereau la *enunțare* (memoria și declamarea), în timp ce ultimele trei (invențiunea, dispoziționea și elocuțiunea) aveau în vedere regulile de construcție a *enunțului** propriu-zis. În retorica antică, o sumă de elemente auxiliare (dintre care unele non-verbale) erau puse la contribuție pentru a servi textul și funcțiile discursului: aspectele lingvistic, gramatical, figurativ, mimic, gestual, chiar cele legate de aparența fizică sau vestimentară a retorului. • Retorica există de 2000 de ani, iar această longevitate se datorește faptului că, în cursul evoluției sale, s-a schimbat ceva fundamental în principiile disciplinei: elocvența eficace, al cărei scop era permisiunea, a fost înlocuită cu un alt sistem de valori, care reglementa discursul și din alte puncte de vedere decât cele ale strictei puteri de persuadare: frumusețea/caracterul ornamental/expresivitatea și caracterul normativ impus de un corp de reguli. Procesul este sfârșit în perioada retoricienilor din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, moment în care retorica clasică își încheiase existența (Tz. Todorov). În cursul istoriei, retorica a fost privită diferit, aprobată sau negată atât în conținut, cât și în formă, astfel încît – spre sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, când caracterul de normă didactică al disciplinei căpătase proporții exagerate – retorica s-a stins, ca urmare a excesului său de clasificări/sistematizări, dar și a numeroaselor critici anti-retorice venite din partea unor mari scriitori romantici sau simboliști. Există, însă, până astăzi teoreticieni care o consideră asimilabilă unei stilistici valabile pentru perioadele vechi din istoria culturii/literaturii (P. Guiraud, H. Lausberg). • Apariția unei noi retorici a avut loc în anii '60-70 ai secolului nostru, atât în ceea ce privește aspectele legate de conținutul comunicării, cât și în cele pur lingvistice, care privesc forma enunțului. Pornind de la lingvistica structurală (F. de Saussure) și de la studiile de poetică ale lui R. Jakobson, școala franceză contemporană (R. Barthes, G. Genette, Tz. Todorov) a schițat o nouă apropiere de retorică, valorificând în special valențele/posibilitățile semantice/semiotice ale figurilor, dar evitând pe cât posibil aspectele normative ale disciplinei. Reactualizând tratatele de retorică ale lui Dumarsais (*Les Tropes*, 1730) și, mai ales, Fontanier (*Les Figures du discours*, 1821-1830), reprezentanții școlii franceze au pus în evidență avantajele clasificărilor retorice pe *niveluri* lingvistice (fonetică, gramatică, lexic-semantică) și au încercat generalizarea principiului figurilor pentru întreg ansamblul limbii și al comunicării lingvistice. În sfârșit, grupul de retoricieni de la Liège (Grupul μ) realizează în 1970 lucrarea *Rhétorique générale*, urmată în 1977 de un al doilea volum – *Rhétorique de la poésie. Lecture linéaire, lecture tabulaire* – aplicare practică și extindere asupra procesului lecturii a propriilor principii formulate în 1970. În concepția Grupului μ, ansamblul figurilor (numite *metabole*) se organizează pe niveluri lingvistice (metaplasme*, metataxe*, metasememe* și metalogisme*), iar tipologia de structurare a fiecărui nivel figurativ preia de la Quintilian modalitățile de realizare individuală a figurilor: adăugarea, suprimarea, suprimarea-adăugarea și permutarea (vezi FIGURĂ). • În ordine cronologică, o ultimă actualizare a retoricii o constituie elaborarea unei retorici „a lecturii". Variatele aspecte contemporane și numeroasele legături interdisciplinare ale retoricii, alternând între teoria comunicării, lingvistică generală, stilistică, poetică și teoria textului, demonstrează că retorica rămâne încă un mod actual de abordare a discursului literar.

M.M.

REȚEA

1. În dialectologie*, totalitatea localităților în care se efectuează anchetele* în vederea alcătuirii atlaselor* lingvistice, dar și a unor monografii zonale sau antologii de texte. Stabilirea rețelei localităților de anchetat este dependentă de obiectivele urmărite, iar definitivarea acesteia se realizează în urma unor anchete preliminare. În cazul atlaselor generale (ale unei limbi), se aplică principiul repartizării uniforme a localităților din rețea, distribuția teritorială a acestora ținând seama atât de suprafață, cât și de densitatea populației. Pentru atlasele regionale, se preconizează de obicei o repartizare neuniformă a localităților, în funcție mai ales de structura unitară sau diferențiată a graiurilor, reflectată de atlasele generale. Pentru *Atlasul lingvistic român* (ALR) au fost alcătuite două rețele diferite: una mai deasă, în care s-a utilizat chestionarul* normal, și alta mai rară, în care s-au utilizat chestionare speciale. 2. În sociolingvistică, se utilizează fie denumirea de rețea socială, împrumutată din sociologie, fie aceea de rețea de

comunicare. Prin *rețea socială* se desemnează un grup de persoane care se cunosc între ele. Se distinge între rețele *închise*, caracterizate prin aceea că, luând în considerație trei persoane: A, B și C, dintre care A și B și, respectiv, B și C se cunosc, există o probabilitate ridicată ca A să-l cunoască pe C, și rețele *deschise*, caracterizate printr-o probabilitate mai mare ca A să nu-l cunoască pe C. Constituirea rețelelor sociale are la bază legături diferite între indivizi: de prietenie, de rudenie, profesionale, religioase, politice etc. Natura rețelei (închisă sau deschisă) limitează tipurile de interacțiune (tranzacționale sau personale) și de subiecte și, implicit, condiționează structura codului* lingvistic utilizat. Denumirea de *rețea de comunicare* are mai direct în vedere interacțiunea *verbală*, delimitând grupurile de persoane în raport cu acest criteriu. Fiecare rețea de comunicare se caracterizează printr-o anumită *densitate*, care poate explica, cel puțin în parte – pentru anumite tipuri de comunități (mai ales cele rurale) – răspândirea diferențiată a unor trăsături lingvistice.

L.I.R.

REUȘITĂ (CONDIȚIE DE ~)
Condiții de a căror satisfacere depinde performarea cu succes și fără deficiențe a unui anumit act ilocuționar* (engl. *felicity conditions*). Conceptul a fost introdus de J.L. Austin, care avea în vedere cazul particular al actelor convenționale, a căror performare presupune un cadru instituțional. Austin delimita trei tipuri de condiții: A) condiții privind *procedura* convențională presupusă de performarea actului considerat, care trebuie să aibă un anumit efect: A_1) procedura trebuie să includă rostirea anumitor cuvinte de către o anumită persoană, în anumite circumstanțe; A_2) persoanele și circumstanțele trebuie să fie adecvate pentru invocarea procedurii; B) condiții privind *execuția* procedurii: B_1) procedura trebuie executată de toți participanții corect și B_2) complet; C) condiții privind sinceritatea: C_1) invocând procedura, persoana respectivă trebuie să aibă gândurile și sentimentele implicate de acea procedură; C_2) participanții trebuie să se comporte ulterior în mod corespunzător celor implicate de procedură. Încălcarea acestor condiții determină un anumit tip de „nereușită" a actului. Deficiențele de procedură sau de execuție sunt considerate de Austin *rateuri* (engl. *misfires*), care fac ca actul să fie vid, fie pentru că nu este recunoscut de participanți (încălcarea condițiilor de sub A), fie pentru că este viciat (încălcarea condițiilor de sub B). Nerespectarea condițiilor de sinceritate (C) este considerată *abuz*, actul respectiv devenind fals. • J.R. Searle leagă condițiile de reușită de modul de exprimare a forței ilocuționare a unui enunț. Distingând între reguli* constitutive și reguli reglementative, el consideră că regulile care pun în relație diversele mărci ale forței ilocuționare cu actele ilocuționare corespunzătoare sunt de tip constitutiv. Condițiile de reușită permit stabilirea unui set de reguli de utilizare a acestor mărci. Dintre cele patru tipuri de condiții propuse de Searle, cea care impune o aumită structurare a enunțului este *condiția esențială;* aceasta arată drept ce contează un act, ce exprimă el (de ex., solicitarea contează drept încercare a emițătorului* de a-l determina pe receptor* să efectueze o anumită acțiune). Celelalte tipuri de condiții sunt: *condițiile preliminare*, care definesc o serie de premise situaționale generale pentru performarea unui act (de ex., pentru performarea solicitării este necesar ca receptorul să poată realiza acțiunea solicitată, iar emițătorul să creadă că receptorul este capabil să o realizeze și că nu o va realiza din proprie inițiativă); *condițiile de sinceritate*, care definesc acele cerințe privind convingerile, sentimentele, intențiile emițătorului, care sunt considerate adecvate pentru actul respectiv (de ex., pentru solicitare, emițătorul trebuie să dorească în mod real îndeplinirea de către receptor a acțiunii solicitate); *condiția de conținut propozițional*, care formulează restricții asupra acestei componente a actului comunicativ (pentru solicitare, de ex., enunțul trebuie să exprime o acțiune viitoare a receptorului). • Spre deosebire de criteriul adevărului propozițional, care permite caracterizarea unui enunț printr-una dintre cele două valori posibile (adevărat vs. fals), criteriul reușitei introduce posibilitatea unei evaluări graduale a enunțurilor.

L.I.R.

REVERENȚĂ (PRONUME DE ~)
Sinonim cu *pronume de politețe*. Vezi POLITEȚE$_2$.

REVERSIE / REVERSIUNE
Figură* lexico-semantică realizată prin reluarea în ordine inversată a termenilor unei sintagme/propoziții/fraze, fără ca sensul global să se

modifice: *Nu trebuie* să **trăiești pentru ca să mănânci, ci să mănânci pentru ca să trăiești;** sin. *conversie* (Gh. Dragomirescu). • Reversia poate avea funcție superlativă de insistență: **Are dreptate ţiganul; ţiganul are dreptate** (Hasdeu), aforistică (ex. de mai sus) sau poate marca o dilatare temporală, la fel ca enumerarea*: **Noaptea ca și ziua, ziua ca și noaptea,** *glasul lui duios răsuna prin codri* (Odobescu). Reversia se deosebește de chiasm*, schimbare topică bazată tot pe inversiune, dar în care sensul se modifică o dată cu intervertirea funcțiilor gramaticale ale termenilor.

M.M.

REZULTAT(IV)

În teoriile semantice ale cazului* (vezi CAZ_{III}), înlocuiește cazul factitiv* din primele lucrări ale lui Ch. J. Fillmore, exprimând un obiect a cărui existență rezultă din acțiune. Apare în configurația cazuală a verbelor de acțiune* (ex.: *El construiește* **o casă**) sau în construcțiile cu operatori* factivi, de tipul: *a face, a produce, a crea* (ex.: *El creează* **o simfonie**). În română, se actualizează sintactic prin obiect direct sau prin element predicativ suplimentar (ex.: *l-am făcut* **bucăți;** *l-am spart* **țăndări**).
Vezi CAZ_{III}.

G.P.D.

RIDICARE

În terminologia generativă și în GB*, corespunde engl. *raising* și desemnează o deplasare* de constituent (sau de grup sintactic) din subordonată în regentă, componentul deplasat așezându-se într-o poziție „mai înaltă" în indicatorul sintagmatic (în arbore*). Deplasarea are ca rezultat amalgamarea* structurilor subordonatei și ale regentei și apariția construcției pe care gramatica românească o numește *cu element predicativ* suplimentar* (sau *cu predicativă suplimentară*). • În GG*, „ridicarea" se obține printr-o transformare de reordonare* de componente, care cunoaște două variante: a) ridicarea subiectului în poziția de subiect, posibilă în două tipuri de construcții, ambele impersonale; a') cu verbe la origine impersonale: rom. *Pare că* **elevii** *sunt obosiți* → **Elevii** *par obosiți;* engl. *it seems that...* → **John** *seems to like Mary;* a") cu adverbe modalizatoare de apreciere din construcții impersonale: rom. *este greu de convins* **studenții** → **studenții** *sunt greu de convins;* engl. *it is likely that...* → **John** *is likely to be irritating);* b) ridicarea subiectului în poziția de obiect direct, în vecinătatea unor verbe „de judecată" și „de percepție" (vezi rom. *X îl consideră* **pe Ion** *cinstit;* engl. *He believes* **John** *to be honest*). În literatura generativă se vorbește și despre ridicarea cuantificatorului*, în construcțiile în care se deplasează un G(rup) N(ominal) cuprinzând un nominal și un cuantificator (ex. **Toți** *elevii par obosiți;* **Fiecare** *carte este greu de procurat*), iar pentru unele limbi și despre ridicare negației*, referitoare la construcțiile în care negația nu privește verbul vecin, ci verbul din completivă (vezi engl. *I* **don't** *think he's coming*, echivalent cu *I think he's* **not** *coming*). Un capitol special formează ridicarea relativului* și a interogativului* din subordonată în fruntea întregii construcții relative, respectiv, interogative, corespunzătoare, în engleză, ridicării grupului *wh-* sau, în franceză, a grupului *qu-* (vezi rom. **Cine** *crezi că va reuși?; Cartea* **pe care** *ai venit s-o cumperi...*). • În GB*, „ridicarea" este concepută ca deplasare* a subiectului din completivă într-o poziție mai înaltă, o poziție nonargumentală, subiectul lăsând o urmă* în poziția de origine (vezi rom. **Elevii**$_i$ *par* [e_i *obosiți*]; engl. **John**$_i$ *seems* [e_i to *like Mary*]). Deplasarea în poziția de subiect a fost posibilă ca urmare a faptului că structura de bază impersonală presupune fie un subiect expletiv* ca în engleză sau franceză (**it** *seems that...;* **il** *semble que...*), fie o poziție fonetic vidă, ca în română (*pare că...*), ambele situații reprezentând poziții nonargumentale, în care nu se atribuie rol tematic. Fiind poziții nonargumentale, așezarea noului component nu violează constrângerea impusă de criteriul theta-rolurilor (vezi DEPLASARE (A LUI α); THETA-ROL).

G.P.D.

RIMĂ

În formele versificate ale enunțului, identitate fonică (omofonie*) a finalelor de vers* începând cu ultima vocală accentuată și cuprinzând toate fonemele care îi urmează: *Dat-a frunza fágului / Pus-am cruce* **sátului** */ Și coadă* **baltácului** */ Că am gândul* **drácului** */ Asupra* **bogátului** (pop.); dacă identitatea nu e perfectă, finala de vers nu se realizează ca rimă, ci ca asonanță* (necoincidență în domeniul consoanelor de după vocala accentuată – *gând/sfânt, cridă/zugrăvită*)

sau consonanță (lipsă de coincidență a vocalelor accentuate pe lângă consoane identice – *păianjen/stânjen, mână/plină*). Împreună cu ritmul* și măsura*, rima constituie un factor esențial al versificației moderne. I. **Perspectiva** asupra rimei este dublă: ca realitate fonologică, rima e un factor mecanic constitutiv al regulilor prozodice și aparține, totodată, figurilor de sunet (vezi FIGURĂ), alături de aliterație* și asonanță; ca realitate fono-semantică, rima impune însă studierea cuvintelor-rimă (Olimpia Berca), cu toate implicațiile pe care raportul bilateral dintre cei doi termeni ai cuplului numit *rimă* le presupun: relațiile semantice între termeni, relațiile sintactico-semantice cu restul versului sau chiar cu strofa*, statutul tuturor rimelor în poezia cu formă fixă (sonet*, rondel*, gazel*). • Există o strânsă legătură între studierea rimei și a ritmului: rima nu există în poezia latină și greacă, ea începe să devină pertinentă în poezia medievală, când se renunță treptat la acompaniamentul melodic, iar versul se structurează prin organizarea regulată a silabelor tonice (M. Dinu). După majoritatea autorilor, rima devine elementul structural al versului poeziei romanice în sec. al XII-lea, realizându-se nu numai prin omofonia ultimei vocale accentuate, dar și a tot ce urma acestei vocale (M. Grammont). Este interesant și faptul că numele *rimei* provine din acel al *ritmului:* lat. *rhythmus* (la bază gr. *rythmos*) a luat în latina medievală sensul de „vers", fiind apoi aplicat la rima propriu-zisă, în modul în care ea este înțeleasă astăzi (H. Morier). II. **Clasificarea** rimelor se poate face în funcție de: 1. întindere – lungimea lanțului fonetic identic constituie bogăția și adâncimea rimei; identitatea sonoră definitorie în rimă (lanțul care începe cu ultima vocală accentuată) nu este decât o condiție minimă în realizarea acesteia, necesară pentru ceea ce se numește rimă *suficientă: sómn/dómn, cuvânt/pământ, lóc/noróc.* Rimele *bogate* sunt rime care au mai multe sunete identice în afara celor strict necesare pentru îndeplinirea condiției definitorii; în această situație, identitatea sonoră înaintează către stânga vocalei accentuate; să se compare *rár/vár, ridícă/adícă, mortár/portár, băltăréț/săltăréț, accidentál/occidentál.* Bogăția rimei nu este, însă, întotdeauna un indicativ al calității ei (Dinu, Berca); 2. expresia morfologică – în funcție de clasele morfologice prin care se exprimă, rimele sunt: *sincategoriale* – rimează cuvinte aparținând aceleiași clase morfologice, *heterocategoriale* – rimează cuvinte aparținând la clase morfologice diferite și *compuse* – rimează un cuvânt cu un ansamblu de două/trei cuvinte; ex. în I. Funeriu: a) rime *sincategoriale* (sau *categoriale*): substantive (*mândrulíță/cosíță, pământul/vântul*), adjective (*frumós/duiós*), verbe (*víně/suspíně, crește/înflorește*) etc.; b) rime *heterocategoriale* (sau *noncategoriale*): substantiv/adjectiv (*lumíně/seníně*), substantiv/verb (*povéste/éste*), substantiv/adverb (*lăudá/cumvá*), verb/pronume (*zăreá/eá*). Funeriu a realizat o statistică a frecvenței evolutive/involutive a celor două categorii de rime, demonstrând creșterea numerică a rimelor heterocategoriale, mai expresive, în defavoarea celor sincategoriale:

	Rime sincategoriale	Rime heterocategoriale
Heliade	62%	38%
Alecsandri	61%	39%
Eminescu	42%	58%
Barbu	40%	60%
Arghezi	40%	60%

Inovația se plasează în momentul poeziei lui Eminescu, după care – cel puțin statistic – situația rimei se dovedește relativ staționară; c) rime *compuse* – rezultă, la unul dintre termenii cuplului, din adăugarea unei forme pronominale neaccentuate pe lângă un verb de care se leagă sintactic (*iátă-l/Tátăl, arát-o/adorát, consácră-mi/lácrămi, síne-mi/íněmi, Corréggio/înțelége-o*), din legarea verbului copulativ în formă prescurtată de cuvântul precedent (*nú-s/răpús, iés/cé-s, nú-i/statúi*) sau din inversarea formelor verbale analitice (*Tí'sa/plânsu-mí'-sa, dú-te/uráte*). • Prin definiție încadrată într-un cuplu paradigmatic, rima tinde să se încadreze și contextului, devenind sintagmatică; procesul de sintagmatizare a rimei se accentuează în epoca modernă (O. Berca), concretizându-se sub forma unor virtuale relații sintactice între constituenții cupulului: subiect/predicat, (*să fíe/stafíe*), predicat/complement (*moártelsă poárte, aproápe/ne-ngroápe*); 3. structura metrică – determină următoarele categorii de rime, în funcție de poziția silabei pe care cade accentul (ex. în Funeriu): A) *masculine* (sau *oxitone*) rime monosilabice în care accentul cade pe ultima silabă: *nemuritór/dătător, prăzi/lăzi, róți/póți, stăng/plăng,*

rúmp/scúmp; sunt rime majoritar terminate în consoană, excepție făcând doar cuvintele terminate în diftong/vocală acentuat(ă): *veneá/aveá, răsái/bălái, méi/feméi, potă'i/tă'i;* B) *feminine* – rime în care accentul cade pe penultima silabă sau pe oricare dintre silabele precedente ultimei silabe; pot fi: a) *paroxitone* – rime bisilabice, în care accentul se află pe penultima: *lumi'nă/bizanti'nă, exilátă/curátă, licoárea/privighetoárea;* b) *proparoxitone* (sau *dactilice*, întrucât rima formează un dactil* – v v) – rime trisilabice, în care accentul cade pe prima dintre cele trei silabe: *gă'ndurile/pămă'nturile, málurile/válurile.* 4. succesiuena în strofă (arbitrar, se ia în considerație catrenul*) – dă naștere următoarelor tipuri de rimă: a) *alăturate* – aabb: *bobului/codrului/sfârșește/se lungește;* b) *încrucișate* – abab: *poveștil/niciodată/împărățeștil/fată;* c) *îmbrățișate* – abba; *Veneții/baluri/portaluri/părerii;* d) *monorima* – aaaa: *clocotici/voinici/pe-aici/poteci;* 5. corectitudinea – din acest punct de vedere, rimele sunt: a) *perfecte* – conform definiției, sunt rime cu identitatea sonoră începând cel puțin cu ultima vocală accentuată și b) *imperfecte* – rezultate ale unei aproximări sonore, după vocala accentuată identică urmând o serie de sunete întrucâtva diferite; se numesc asonanțe*: *mărgărint/anotimp, umbră/undă; dânsa/aprinsă* (consonanță); 6. factori semantici – se poate stabili o relație de sens între cuvintele din rimă, fie pentru că acestea au sensuri apropiate ori se încadrează în aceeași sferă semantică, fie pentru că sensurile lor sunt diferite ori chiar opuse. Sensurile diverse ale cuvintelor din rimă sporesc efectul acesteia, rimele antonimice fiind mai expresive decât atunci când rimează cuvinte cu sensuri apropiate (Dinu); a) în prima categorie intră rime *banale;* de ex. generalizarea diminutivului în rimă, model preluat din poezia populară: *De-aș avea o* **mândruliță** */ Cu flori galbene-n* **cosiță,** */ Cu flori roșii* **pe guriță** (Alecsandri); cel mai adesea nu se repetă însă și forma gramatical-derivativă a cuvintelor, ci se realizează doar o apropiere semantică între termenii rimei, ajungându-se uneori până la rime *sinonime: Roz-alb-auroră, cu bucle de* **aur** */ Sclipinde-n rubin, / Revarsă din ochii-i de lacrimi* **tezaur** */ Pe-al florilor sân* (Eminescu); *În văzduhul* **diafan** */ Ca un punct* **aerian** (Topîrceanu); b) rimele mai expresive semantic cuplează cuvinte cu sensuri diferite/opuse – rimele *antonime: cer/piper, interlopă/popă, lapte/noapte, soare/ninsoare, sfârșit/infinit* (Topîrceanu); o strofă întreagă sau un distih-refren* pot cumula rime semantice (Dinu): *Atârnând de bolta goală / Ca un uger* **de catran** */ Unde pruncii lui* **Satan** */ Vin plângând, să sugă* **smoală** (Topîrceanu); *Unda* **îngroape-le,** */ Valul* **dezgroape-le** (Blaga). III. **Expresivitatea stilistică** a rimei nu este independentă de contextul versului întreg, astfel încât valori absolute ale rimei sunt greu de stabilit (L. Gáldi). În general, în română rimele feminine sunt mai des utilizate decât cele masculine și aceasta pentru că variantele feminine sunt mai muzicale (vocalice) și mai întinse din punctul de vedere al corpului rimei (vezi *supra* 3B), dar și pentru că accentul natural în limba română cade adesea pe penultima silabă, cuvintele fiind majoritar paroxitone (ceea ce face ca ultima să rămână neaccentuată). Nu se poate însă vorbi de uniformitate în alegerea rimei, dat fiind faptul că alternanța rimelor feminine cu cele masculine există atât în poezia populară (unde octosilabul* trohaic* poate alterna cu heptasilabul* trohaic, ceea ce presupune schimbarea rimei feminine cu cea masculină într-un cuplu de două versuri), cât și în poezia cultă, încă din primele faze ale romantismului: *Tăcere este totul și nemișcare* **pli'nă;** */ Încântec sau descântec pe lume* **s-a lăsát;** */ Nici frunza nu se mișcă, nici vântul nu* **suspi'nă** */ Și apele dorm duse și morile* **au stát** (Heliade). Secvența de rime exclusiv feminine este mai rară și considerată mai muzicală decât alternarea; a fost utilizată în simbolism: *Sub luna* **pli'nă,** */ cu farmecul ce-n jos se* **lásă.** */ Oricare coperiș de* **cásă** */ E baltă de* **lumi'nă** (Macedonski). Rimele masculine, în schimb, cu ultima silabă accentuată, prelungesc pauza* metrică și au un caracter elegiac (L. Gáldi): *Din valurile vremii, iubita mea,* **răsái** */ Cu brațele de marmur, cu părul lung,* **bălái;** *O, mamă, dulce mamă, din negură de* **vrémi** */ Pe freamătul de frunze la tine tu mă* **chémi** (Eminescu). • **~ interioară** Rimă realizată la cezură, îndeplinind – cu excepția poziției în vers – toate condițiile rimei; se amplifică, astfel, melodicitatea textului, căci în două versuri rimate, de ex., apar nu două rime, ci trei: **linele, colinele** */ strâng de sus* **luminile** (Blaga). În sens larg, se poate interpreta ca rimă interioară orice revenire a fonemelor din rimă în corpul versului, chiar dacă reluarea nu se situează la cezură*: *Răsai asupra mea,* **lumi'nă li'nă;** *Și eu astfel mă*

uit din jeț pe **gâ´nduri**, / *Visez la basmul vechi al zânei Dochii / În juru-mi ceața crește* **rã´nduri-rã´nduri** (Eminescu), vezi și ALITERAȚIE. • ~ ecou sau **concentrică** Rimă cu aspect fonetic perfect asemănător; această asemănare poate privi două cuvinte omonime sau același cuvânt reluat în rimă; conform acestei distincții, rimele-ecou sunt: a) *omonimice: Se-așterne bruma peste* **vii**. / *De ce nu-mi* **vii**, *de ce nu-mi* **vii**? (Eminescu) – pluralul substantivului *vie* rimează cu pers. a II-a a indicativului prezent de la verbul *a veni*. Efectul rimelor-ecou este cu atât mai puternic, cu cât – de cele mai multe ori – ele sunt totodată rime heterocategoriale: *Iar vântul zvârle-n geamuri grele* **picuri** (...) / *Să stai visând la foc, de somn* **să picuri** (Eminescu) – substantiv/verb la conjunctiv; b) *identice* – rime realizate prin reluarea aceluiași cuvânt: *Eu te-am iubit îmi pare-un veac, tu nici măcar* **din când în când** / *Și nici n-ai vrut să alinezi al meu amor* **din când în când**; *Când te doresc, eu cânt* **încet-încet** / *Plec capul la pământ* **încet-încet** / *Și glasul meu răsună tânguios / Ca tristrul glas de vânt,* **încet-încet** (Eminescu); c) *incorporate* – rime care cuprind în întregime cuvântul cu care rimează: *cris***talină/alină**, **ochii/rochii/Dochii** (Eminescu), **Antile/mantile**, **eline/***manu***eline**, **Kidd/***des***chid** (Barbu). Raritatea și expresivitatea rimei interioare se combină cu perspectiva semantică în perceperea rimei, atunci când ea e privită în contextul versului/strofei întregi (vezi 6): *„Vis al galeșei Floride și-al ostroavelor* **Antile**“, / *Orchidee! nu ești însăși arta marelui* **Matei**; / *Cu a selbelor căderi în corole și* **mantile**, / *Sau cu Anzii albi, în funduri, ca o moarte de* **Protei**?“ (Barbu). IV. Ca și ritmul, rima există ca procedeu de fixare a anumitor expresii* în limba vorbită, de unde au fost preluate și eventual îmbogățite de unii scriitori (I. Iordan): *feciori de* **ghindă**, *fătați în* **tindă**; *a* **tunat** *și i-a* **adunat**; *de la* **vlădică** *până la* **opincă**; *dacă n-ai* **carte**, *n-ai* **parte**; *fuga-i* **rușinoasă**, *da-i* **sănătoasă**; *nici o* **faptă** *fără* **plată**; *la vale cu* **poprele** *și la deal cu* **opintele** (Creangă); *mănâncă pe* **datorie**, *bea* **pe veresie**; *când am mirosit* **ceva**, **cumva**; *cai* **verzi pe pereți** (Caragiale). Aceste formule cuprind adesea, pe lângă ritm și rimă, aliterații sau consonanțe: **de voie, de nevoie**; **multe și mărunte**; **vrând-nevrând**; **ca vodă prin lobodă**.

M.M.

RITM

În sens larg, orice formă de periodicitate percepută (P. Servien), reluare mai mult sau mai puțin regulată a unui reper constant, indiferent de natura acestuia; în succesiunea discursului*, revenire periodică, la intervale sensibil egale, a unui element determinat. Ritmurile sunt (H. Morier): *naturale* (ale elementelor cosmice), *fiziologice* – situate probabil la originea ritmului (ale fenomenelor fiziologice umane sau animale) și *artificiale* (ale muzicii și ale poeziei). În poezia antică, ritmul rezulta din repartizarea silabelor lungi și/sau scurte în picioare* metrice; în poezia modernă după dispariția acompaniamentului muzical (din epoca medievală), elementul primordial și definitoriu în alcătuirea ritmului poetic rămâne dispunerea accentului* de intensitate în economia versului; în versificația modernă, un rol important îl are și stabilirea unor determinante raporturi între unitățile sintactice și cele metrice (obiect de studiu al sintaxei poetice). • În textul literar, pot fi identificate două surse de proveniență a ritmului, care determină două tipuri fundamentale de ritmuri: 1. *sintactice*, provenite din recurențe de natură sintactică, existente atât în poezie, cât și în proză și 2. *tonice* – prezente în special în poezie și bazate în general pe distribuția regulată a silabelor accentuate și atone; ritmurile tonice se află în dependență de anumite unități de versificație: accente, cezură*, pauze* la intervale sensibil regulate, sunete identice sau asemănătoare la sfârșitul versurilor (vezi RIMĂ), uneori aliterații* etc.; la acestea se adaugă 3. ritmurile *aritmetice*, în care regularitățile provin din numărul unităților sonore avute în vedere (se ia în considerație, ca unitate minimă, silaba*); ritmurile aritmetice sunt prezente în poezie sub forma măsurii*, iar în proză constituie un element definitoriu pentru proza poetică în general și pentru specia poemului în proză în particular. **1.** Ritmul **sintactic** dă naștere doar la forme incipiente, potențiale, de ritm. Provine din numeroasele realizări ale repetiției*, începând cu simpla enumerare* și terminând cu variatele realizări poziționale ale paralelismului* (anafora*, epifora*, anadiploza*, epanadiploza*, chiasmul*): *Tu fuseseși altariul rudirei* **crivățului cu pustia, a bărbăției cu mintea, a slobozeniei cu puterea** (Russo); *O, cine ești? Îmi spune,* **de ce** *mă prinzi în brațe.* / **De ce** *zâmbirea lină e-amor și e dulceață?* / **De ce** *cuvântul buzei e lamură de miere?* / **De ce**-*mi întinzi tu gura, când*

sufletu-mi **te cere?** (Eminescu); **După marginea curbă a mării,** *unde se închide orizontul, acolo unde încep apele albastre ale Bosforului, e o altă lume și tu* **de acolo ai venit.** *Multe lucruri ciudate ce dorm în sufletul meu* **de acolo mi le-ai adus.** *Nostalgia ce o resimt în fața marilor ape, când văd o pânză albă, fâlfâind ca o aripă de albatros,* **de la tine trebuie să-mi vie.** *Îngustele caice, cu șirul lor de vâslași, plecați pe rame,* **de aceea mă farmecă. De după marginea curbă a mării,** *unde palatele de marmoră coboară cu treptele lor până în valuri,* **de acolo,** *ca valurile aceste ce călătoresc și murmură necurmat,* **îmi vin amintirile** (Anghel). **2.** Ritmul **tonic** este un ritm *calitativ* (în opoziție cu cel *cantitativ* al versificației antice), specific fazelor moderne din dezvoltarea poeziei, și are ca unitate ritmică silaba. Proprie ritmului tonic este succesiunea regulată a silabelor accentuate și neaccentuate, combinate într-o unitate compusă de versificație, piciorul*. (Ritmul cantitativ, propriu poeziei latine și grecești, de ex., avea la bază o altă unitate minimală – mora*, echivalând cu o silabă scurtă; silaba lungă dura două more.) În versificația calitativă, nu mai interesează timpul necesar pronunțării silabei, ci calitatea acesteia de a fi sau nu accentuată; mora dispare, astfel, ca unitate de măsură, iar succesiunea accentelor determină gruparea silabelor în diferite tipuri de *picioare metrice*. • În versul românesc, măsura* ritmică poate fi formată din 2, 3, 4 (rar 5, 6) silabe; în consecință ritmurile pot fi: a) *binare:* ritmul *trohaic* – unitatea metrică este troheul* (– v): *Cântă, Gruio, nu te teme* (– v/ – v/ –v/ –v/) (pop); *În bordei, pe masa-ntinsă, doarme astăzi Lae Chiorul* (v v/ – v/ –v/ –v/ –v/ – v/ – v/ – v) (Goga); *Morți în crucea nopții? Nu cred* (– v/ – v/ –v/ –v) (Arghezi); ritmul *iambic* – unitatea metrică este iambul* /v .): *Iubită dulce, o, mă lasă* (v – / v – / v – / v –v) (Eminescu); *Clipire-nchisă-ntre suspine* (v – / v – / vv / v–v) (Macedonski); b) *ternare:* ritmul *dactilic* – unitatea metrică este dactilul* (–v v): *Viforul bubuie, zboară* (–v v/ –v v/ –v) (Heliade); *Soarele, lacrima domnului / Cade în mările somnului* (–v v/ – v v/ – v v/ – v v/ – v v/ – v v) (Blaga); ritmul *anapestic* (*antididactilic*) – are la bază un anapest* (v v-); *Într-o lume de neguri* (v v – / v v – v) (Eminescu); ritmul *amfibrahic* – bazat pe un amfibrah* (v – v); *Din marginea lumii a nopții regină* (v – v/ v – v/v – v) (Alecsandri); *Nimicul zăcea-n agonie* (v – v/ v – v / v – v) (Blaga); ritmul *cretic* – bazat pe unitatea cretică (-v-): *Să-mi fie somnul lin* (v – v/ – v) (Eminescu); c) ritmurile *cuaternare/peonice* – constituite din unități ritmice de patru silabe: *peon* I* (–vvv): *Vânturile, valurile* (–vvv/ –vvv) (Eminescu), *peon II* (v – vv): *Okéanos se plânge pe canaluri* (v – vv/v – vv/v – v) – id.; *peon III* (vv-v): *Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate* (vv – v/vv – v/vv – v/vv – v) (Alexandrescu); *peon IV* (vvv–): *Și de-ai putut să mă arunci* (vvv–/vvv–) (Conachi); *Pe lucitoarele cărări* (vvv–/vvv–) (Eminescu). În aceeași categorie se înscrie și ritmul *coriambic*, în componența căruia intră un coriamb (–vv—), picior reductibil la un troheu și un iamb: *Sara pe deal buciumul sună cu jale*(– vv –/ – vv/ – vv / –v) (Eminescu); d) din cinci silabe este alcătuit ritmul *mesomacru* (v v v – v), extrem de rar utilizat în poezia românească: *Pe-un prund de oseminte* (v – / vvv – v) (Blaga); e) ritmul *senar*, de asemenea foarte rar, rezultă din unități metrice de șase silabe (v v v – v v), este o dezvoltare prin adăugarea unei silabe în plus a ritmului mesomacru: *Privea în zare cum pe mări* (v v v – v v/v–) (Eminescu). **3.** Ritmurile **aritmetice** sunt regularități definitorii ale poeziei; având în vedere *numărul* de unități ritmice, ele se suprapun în text cu măsura* și reprezintă o cerință obligatorie a versului tradițional. Mai semnificativă este identificarea în proză a acestui tip de periodicitate fonetică, întrucât ea coincide cu apariția speciei intermediare cunoscută sub numele de proză poetică: **Somn lung, somn greu, somn fără vise** (Petică) – 2 + 2 + 5; **O, notele triste, o, madona părăsită, o, cântecul uitat** (id.) – 6 + 8 + 6; *și clopotele, clopotele acelea care în orașul tăcut al Iașilor întovărășesc toate împrejurările vieții,* **clopote pentru viață și clpote pentru moarte, clopote pentru dureri și clopote pentru bucurii** (Anghel) – 3 + 4, 3 + 4, 3 + 4, 3 + 5. Regularitatea care dă naștere ritmurilor aritmetice se află în strictă dependență de structurile sintactice recurente. • ~ **al vorbirii** Formă de ordonare, câteodată simetrică, a elementelor cursului vorbirii; ritmul vorbirii se realizează din combinarea succesiunii silabelor accentuate/neaccentuate cu aliterația, cu rima sau cu asonanța, în formule mai mult sau mai puțin fixe: *am ales pân-am cules; cu cățel, cu purcel; marea cu sarea; sfară-n țară; din țânțar armăsar; a face haz de necaz.*

M.M.

RITMIC,-Ă
Redresare ~ Vezi SUBSTITUIRE.

ROL
1. În terminologia lui D.T. Langendoen (1970) și în întreaga școală americană, denumește relațiile semantice în care se angajează participanții la acțiune sau stare sau, altfel spus, funcțiile semantice îndeplinite de nominale în raport cu predicatul. Concepția rolurilor pe care predicatul și le asociază apare în mai multe teorii lingvistice, variațiile terminologice marcând deplasarea de la o teorie la alta, precum și interferența acestora: sintagma *rol actanțial* amintește de actanții* lui L. Tesnière; *rol cazual* (sau, simplu, *caz**) trimite la cazurile fillmoriene (vezi CAZ_{II}), iar *rol tematic* (sau *theta-rol*), la teoria theta*-rolurilor din GB*. • Fără a exista un consens asupra numărului de roluri, a denumirii și definiției fiecăruia, sunt recunoscute roluri ca: agent* (actor), pacient* (obiectiv sau temă), instrument*, locativ*. Pe lângă rolurile simple, corespunzătoare situațiilor în care relația semantică nominal – predicat este neambiguă, s-au propus și roluri multiple (vezi Langendoen), pentru cazurile în care același nominal, în raport cu același predicat, poate primi două interpretări (vezi ex.: *Ion bate cuiul cu ciocanul*, unde nominalul *cuiul* poate fi interpretat ca obiect afectat de acțiune, deci ca pacient, dar și ca locativ, specificând locul unde acționează bătaia ciocanului, situție rezolvată prin introducerea rolului multiplu pacient/locativ. • **Structură de ~uri** Circulă, în funcție de teorie și de autor, și sub denumirea de *schemă/grilă/configurație actanțială (cazuală, tematică, argumentală)*, specificând, pentru fiecare predicat, numărul de actanți (sau de argumente sau de nominale) pe care le primește și rolul semantic al fiecăruia. Reprezintă informația semantică procurată de fiecare predicat în legătură cu vecinătățile sale, informație cuprinsă obligatoriu în lexicon* (vezi și (STRUCTURĂ) ARGUMENTALĂ; CONFIGURAȚIE, LEXICON). • În concepția lui Gh. J. Fillmore și D.T. Langendoen, așezarea rolurilor în poziții* sintactice de suprafață, de tipul subiect, obiect direct etc., revine regulilor de transformare*. Există reguli particulare de actualizare sintactică a rolurilor, specifice fiecărui predicat și fiecărei limbi, de tipul: în limba română, pentru verbele de senzație fizică, experimentatorul se actualizează ca obiect indirect în dativ, iar în franceză, ca subiect (compară: rom. **mi**-*e foame*, fr. **j'***ai faim*). Ele se adaugă regulilor generale, de tipul; a) Dacă un agent este exprimat în structura de suprafață, el devine subiect, în construcțiile active, și obiect prepozițional, în cele pasive (ex.: **Ion** *citește lecția* vs. *Lecția este citită* **de Ion**); b) Dacă un agent nu este exprimat, dar există un instrumental, acesta trebuie să devină subiect (ex.: **Microfonul** *amplifică vocea);* c) Dacă nici agentul, nici instrumentalul nu sunt exprimate în suprafață, atunci pacientul devine subiect (ex.: **Profitul** *se dublează;* **Fântânile** *seacă;* vezi și (VERB) ERGATIV). • GB* preia concepția rolurilor pe care predicatele și le asociază, elaborând, într-un modul* special, o amplă teorie a theta-rolurilor (vezi GRAMATICĂ$_{10}$; THETA-ROL). • **~ narativ** (vezi NARATIV,-Ă). Vezi și ACTANT; ARGUMENT; CAZ_{II}. **2.** Termen împrumutat din sociologie. Desemnează un mod de acțiune posibil în cadrul unei comunități*, presupunând drepturi și obligații reciproce implicit identificate și acceptate de membrii acesteia. Rolurile se caracterizează prin indici pereptuali (atribute), constând în *diacritice* (etichetă, îmbrăcăminte, o anumită gestică, dar și un anumit comportament verbal), și prin *nume*, a căror mențiune oferă informații prealabile asupra comportamentului așteptat. Unele diacritice sunt relevante pentru perceperea rolului de către membrii comunității, altele nu schimbă această percepere, având caracter periferic. Într-o comunitate se pot recunoaște roluri ca: tată, preot, profesor, student, vânzător etc. Totalitatea rolurilor care funcționează într-o comunitate constituie *matricea* de *comunicare* a acesteia. Fiecare rol se actualizează într-o anumită situație* de comunicare. Identificarea relației de rol pe care o stabilesc la un moment dat este, pentru membrii unei comunități, parte a nucleului unic de norme și de comportamente care delimitează acea comunitate. Realizarea unei asemenea identificări este reflectată de variația *adecvată* a modului de exprimare al unui individ (vezi SCHIMBARE DE COD). Relațiile de rol se manifestă fie în cadrul unor interacțiuni tranzacționale, care reclamă sublinierea *continuă* a drepturilor și obligațiilor reciproce ale partenerilor, fie în cadrul interacțiunii personale, care, de obicei, nu implică o astfel de cerință. Tipul de interacțiune, ca și tipul de comunitate

favorizează fie *compartimentarea* rolurilor (interacțiunile tranzacționale, comunitățile tradiționale), fie *fluiditatea* acestora (interacțiunile personale, comunitățile moderne).

G.P.D. (1); L.I.R. (2).

RONDEL

Formă fixă de construcție a unui poem; rondelul este alcătuit din 13 versuri, grupate în 3 strofe (2 catrene* și ultima de 5 versuri), are 2 rime și se definește prin reluarea unor versuri în maniera refrenului*: primele 2 revin la mijlocul textului (v. 1-2 din prima strofă = v. 7-8 în strofa a doua), apoi doar primul vers reapare la sfârșitul poemului (v.1 = v.13). Secvența rimelor este, în catrene, *abba/abab*, iar în ultima strofă *abbaa:*

1 **În crini e beția cea rară**	*a*
2 **Sunt albi, delicați, subțiratici –**	*b*
3 *Potirele lor au fanatici –*	*b*
4 *Argint din a soarelui pară.*	*a*
5 *Deși, când atinși sunt de vară,*	*a*
6 *Mor pâlcuri, sau mor singuratici,*	*b*
7 **În crini e beția cea rară:**	*b*
8 **Sunt albi, delicați, subțiratici.**	*b*
9 *În moartele vremi, mă-mbătară,*	*a*
10 *Când fragezi, și primăvărateci,*	*b*
11 *În ei mă sorbiră, extatici,*	*b*
12 *Și pe aripi de rai mă purtară.*	*a*
13 **În crini e beția cea rară**	*a*

(Macedonski)

Pentru utilizarea rondelului în literatura română, volumul lui Al. Macedonski *Poema rondelurilor* constituie exemplul cel mai semnificativ.

M.M.

ROSTIRE

Vezi PRONUNȚARE.

ROTACISM

Fenomen de transformare a unei consoane în [r], în anumite condiții contextuale. În fonetica istorică a limbii latine, de exemplu, prin rotacism se desemnează trecerea lui [s] intervocalic (pronunțat sonor, ca [z]) la [r], în formele de infinitiv: **amase* [amaze] > *amare*. În dialectologia italiană, se vorbește despre rotacismul lui [l] intervocalic (cf. milanez *gora* vs. it. lit. *gola;* în Latium, *tavera* vs. it. lit. *tavola* etc. În lingvistica românească se distinge, de obicei, între rotacism și rotacizare*. Termenul de rotacism desemnează transformarea lui [n] intervocalic în [r], în cuvintele de origine latină. Fenomenul are caracter dialectal. În limba veche, a fost atestat în textele provenite din jumătatea nordică a teritoriului dacoromân; actualmente, se află în vădit regres (înregistrat sporadic numai în țara Moților și în nordul Crișanei, în vorbirea femeilor și a vârstnicilor). Este specific istroromânei. În română, rotacismul a fost diferit datat de specialiști, fiind considerat fenomen de substrat (pe baza similarităților cu albaneza), inovație regională din epoca română comună (încheiată în momentul exercitării influenței slave), dar și inovație posterioară românei comune, cu evoluție independentă în ariile în care a fost înregistrată. Cercetările mai noi pun fenomenul în legătură cu menținerea din latina târzie a corelației de forță în seria sonantelor, în româna comună. [n] intervocalic, în cuvintele latine, a devenit o consoană slabă, ceea ce a favorizat rotacismul (în cuvintele slave sau de alte origini, [n] a avut tratamentul unei consoane forte și în poziție intervocalică). Rotacismul este un fenomen complex, produs în mai multe etape, corelat cu procesul nazalizării* vocalei precedente. A. Avram distinge faza de prerotacism (caracterizată prin debilitarea lui [n] intervocalic și nazalizarea vocalei precedene: [lʊn̰ă]), prima fază a fenomenului (nazala debilitată se transformă în vibrantă, iar nazalitatea vocalei precedente se menține: [lʊ̃ră]), și ultima fază (caracterizată prin denazalizarea vocalei precedente: [lură]).

L.I.R.

ROTACIZARE

În fonetica istorică a limbii române, termenul desemnează transformarea lui [l] în [r] în poziție intervocalică, în cuvintele de origine latină (lat. *solem* > rom. *soare*, lat. *mola* > rom. *moară*, lat. *gula* > rom. *gură* etc.). O transformare similară ca rezultat se înregistrează *regional* și în alte limbi romanice, de ex., în italiană, unde [r] poate corespunde însă atât unui [l] simplu din latină, cât și unui [ll] în poziție intervocalică (vezi și ROTACISM). Spre deosebire de celelalte limbi romanice, în care această transformare constituie o inovație dialectală, în română ea are statutul unei legi* fonetice specifice. Aceasta justifică distincția terminologică între rotacizare și rotacism*, utilizată numai în lingvistica românească.

În descrierile altor limbi, se folosește numai termenul rotacism. • Rotacizarea se explică prin menținerea în româna comună a opoziției de forță din latina târzie, în seria sonantelor dentale: [l] simplu intervocalic a avut tratamentul unei consoane slabe (spre deosebire de [ll], tratat ca un [l] forte). Absența fenomenului din cuvintele de origine slavă nu dovedește încheierea sa înaintea exercitării acestei influențe – așa cum s-a susținut în lingvistica mai veche –, ci numai faptul că [l] slav a fost tratat ca un [l] forte. Lipsa atestărilor modificării în discuție în documentele literare sau epigrafice latine de pe teritoriul daco-moesian permite datarea acestei modificări după sec. al VI-lea.

L.I.R.

S

SABIR
Limbă vehiculară (non-maternă), cu o structură mixtă, extrem de simplificată, servind ca mijloc de comunicare cu funcții foarte restrânse, îndeosebi în porturile de la Marea Mediterană. În perioada contemporană, sabirurile sunt practic ieșite din uz. Se deosebesc de pidginuri* mai ales prin sursele foarte diverse ale vocabularului: franceză, provensală, spaniolă, catalană, italiană, greacă, arabă, turcă, prin numărul foarte redus de domenii semantice reprezentate (comerț, navigație) și printr-o structură gramaticală rudimentară (câteva reguli de combinare a cuvintelor). Sin. *lingua franca*.

L.I.R.

SATELIT
În terminologia funcționalismului* francez (A. Martinet), tip de monem* care cere obligatoriu prezența altui monem, numit *nucleu**, sau, altfel spus, este termenul suprimabil al unei sintagme endocentrice*; sin. cu *modificator**, *determinant facultativ**. În cele mai multe apariții ale lor, circumstanțialele* au, în raport cu regentul*, statutul de sateliți, fiind determinanți suprimabili. Vezi și FACULTATIV$_1$; MODIFICATOR.

G.P.D.

SATEM
Grup de limbi indo-europene incluzând indo-iraniana, armeana, balto-slava etc., situate în aria estică a acestui domeniu lingvistic. Spre deosebire de limbile din grupul centum*, limbile satem se caracterizează prin fricatizarea oclusivelor palatale [ḱ, ǵ] și prin pierderea apendicelui labiovelar al oclusivelor [k^{w}, g^{w}]. Numele grupului este dat după cel al numeralului „sută" în avestică.

L.I.R.

SATURAT,-Ă
Termen împrumutat din chimie, o dată cu valență*, pentru a sugera, după modelul caracteristicilor de combinare a atomilor, posibilitatea ca unele legături (combinații sintactice) să rămână libere (nesatisfăcute sau neactualizate) într-un enunț dat, dar să fie satisfăcute (actualizate) în alte enunțuri. Se numește *saturată* o valență a unui cuvânt dacă o legătură sintactică a acestuia este satisfăcută prin actualizarea (exprimarea) determinantului și *nesaturată* dacă legătura sintactică nu se actualizează în enunțul considerat, determinantul rămânând neexprimat. Dintr-o perspectivă logico-semantică, actantul*/argumentul* este *saturat* în momentul în care predicatul* are argumentul (căruia i-a atribuit și rolul* tematic) exprimat. Saturarea unei legături sintactice înseamnă trecerea de la o disponibilitate (virtualitate) de combinare, existentă inerent în matricea* sintactico-semantică a oricărui predicat, la actualizarea (lexicalizarea) ei, prin exprimarea complementului. Propozițiile: *Ion citește ziarul* și *Ion citește cu plăcere* se disting prin saturarea vs. nesaturarea valenței de acuzativ (vezi și VALENȚĂ; ABSOLUT$_2$) sau, din altă perspectivă, prin saturarea vs. nesaturarea argumentului intern (vezi și ARGUMENT). De saturarea sau nesaturarea unui predicat este repsonsabil predicatul însuși, trăsătura fiind specificată în lexicon*. În plan strict sintactic, distincției saturat/nesaturat îi corespunde distincția (determinant) obligatoriu* vs. facultativ*. Unele predicate acceptă nesaturarea complementelor (a valențelor), deci determinanți suprimabili, iar altele nu admit determinați suprimabili, ci numai determinanți obligatorii. • În GB*, se vorbește despre saturarea structurii argumentale și tematice a itemilor lexicali în sintaxă, saturare asigurată, pe de o parte, prin criteriul theta-rolurilor*, iar, pe de alta, prin principiul proiecției*. Criteriul theta-rolurilor, postulând faptul că fiecărui argument i se atribuie un singur rol tematic și că fiecare rol tematic este atribuit unui singur argument, evită încărcarea unui argument cu mai multe theta-rolurilor, precum și prezența unui

argument fără a fi primit și rol tematic. Principiul proiecției asigură, prin mecanismul categoriilor vide*, păstrarea intactă (deci saturată), la oricare nivel de reprezentare, a structurii argumentale și tematice originare a itemilor lexicali (vezi PROIECȚIE$_3$; THETA-ROL).

G.P.D.

SCHEMĂ

1. ~ sintactică; ~ actanțială/argumentală Convenție de prezentare grafică, aparținând unei școli lingvistice, unui tip de gramatică, unui lingvist, alcătuită din simboluri, linii, litere și cifre, utilizată pentru marcarea organizării sintactice și sintactico-semantice a propozițiilor și frazelor. a) În schemele de tradiție didactică, liniile din plan vertical marchează subordonarea, legând termenul regent, aflat la un nivel superior în schemă, de termenul subordonat, așezat la nivelul imediat inferior, iar liniile orizontale marchează relațiile de coordonare. De ex., frazei: *Cine dorește$_1$ / să obțină rezultate bune$_2$ / și să dobândească o pregătire de înalt nivel$_3$ / trebuie$_4$ / să acorde atenție studiului din prima zi de școală.$_5$ /* îi corespunde schema sintactică următoare:

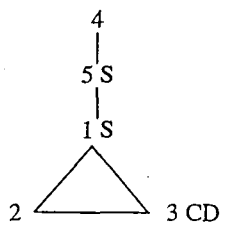

unde simbolurile S și CD semnifică propoziția subiectivă, respectiv completiva directă. b) Gramaticile moderne introduc schemele actanțiale (sau argumentale), diferite ca formă și cu obiective diferite de la o școală la alta, de la un cercetător la altul. Ch.J. Fillmore, de ex., înregistrează organizarea cazual-semantică a propozițiilor (vezi și CAZ$_{II}$) în scheme de tipul: [- O (I) (A)], [- D (I)(A)], unde O, I, A, D semnifică actanții*/cazurile obiectiv*, instrument(al)* agent*, dativ*, parantezele rotunde indică posibilitatea absenței unui actant din structurile superficiale, iar semnul)(, posibilitatea alegerii fie a lui I, fie a lui A, fie, coocurent, a amândurora. G. Lazard (1994) înregistrează schematic structurile actanțiale tipologice ale limbilor, având, pentru verbele monovalente (deci cu un singur actant), forme ca:

N_o V_o	creolă, chineză, dyirbal;
N_i V_o	birmaneză, drehu;
N_o V_n	latină, franceză, persană, avară;
N_i V_n	bat etc.,

unde N_i semnifică actantul marcat printr-un indice actanțial (caz, topică, postpoziție etc.), iar N_o pe cel lipsit de marcă actanțială; Vn semnifică verbul care poartă un indice coreferențial cu actantul (este deci acordat), iar Vo, pe cel care nu poartă acest indice etc. (Vezi și ARBORE; PARANTEZĂ$_2$; STEMĂ). **2. ~ lingvistică** În terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde limbii* saussuriene sau sistemului*, opunându-se vorbirii* sau uzului lingvistic (vezi LIMBĂ; SISTEM).

G.P.D.

SCHIMB

În modelul conversațional integrativ al lui W. Edmondson, unitate minimală a interacțiunii sociale, definită ca succesiune de mișcări* performate de interlocutori diferiți și aflate în raporturi de relevanță secvențială. Este o unitate „închisă", care produce un rezultat. Inițierea unui schimb este marcată prin producerea unei mișcări de *Ofertă*, iar încheierea – prin producerea unei mișcări de *Satisfacere* (vezi MIȘCARE). Tipul cel mai simplu de structură a unui schimb, caracterizat prin succesiunea *Ofertă-Satisfacere*, este ilustrat prin perechile de adiacență*. Structura schimbului se complică însă dacă interlocutorul produce, după mișcarea de *Ofertă*, o mișcare de *Respingere*. Inițiatorul schimbului poate răspunde printr-o mișcare de *Satisfacere*, care echivalează cu retragerea ofertei și, în acest caz, rezultatul schimbului este negativ. Este posibilă însă și menținerea ofertei inițiale, prin producerea unei mișcări de *respingere* de către inițiator. Dacă interlocutorul continuă printr-o mișcare de *Satisfacere*, schimbul se încheie prin menținerea ofertei inițiale. Dacă interlocutorul produce o mișcare de *Contracarare* a ofertei inițiatorului, mișcarea de *Reofertare* a acestuia are valoarea unei mișcări de *Satisfacere*. • Schimburile reprezintă constituenții *fazelor** conversaționale, caracterizate prin unitate tematică. Schimburile care alcătuiesc o fază pot fi *coordonate* prin înlănțuire ori prin reciprocitate sau pot fi legate prin relații de *subordonare: schimbul de bază*

poate subordona schimburi *preliminare*, *ulterioare* sau *inserate* în structura sa. ◦ Schimburile preliminare inițiază un schimb de bază, îndeplinind o dublă funcție strategică: de verificare a posibilității ca receptorul să producă o mișcare de *Respingere* sau de *Contracarare* și de asumare a rolului de emițător, pentru că inițiatorul lor va iniția și schimbul de bază. De ex.:

A. Pleci mâine la Brașov? } schimb preliminar
B. Da.
A. Îi poți duce o carte lui Ion? } schimb de bază
B. Sigur că da.

Schimburile ulterioare validează rezultatele schimbului de bază, având adesea un caracter ritual. De ex.:

A. Ne întâlnim mâine la ora 5. } schimb de bază
B. Da.
A. Discutăm atunci totul. } schimb ulterior
B. Bine.

Schimburile inserate precedă intervenția care aduce rezolvarea schimbului de bază, furnizând informații absolut necesare pentru formularea acestei intervenții. De ex.:

A. Aveți cozonac?
B. Simplu sau cu nucă? } schimb inserat
A. Simplu. } schimb de bază
B. Da.

L.I.R.

SCHIMBARE

1. ~ lingvistică În sens larg, fenomen cu caracter general, orice limbă având o infinită filiație de stadii din ce în ce mai vechi. În sens restrâns, modificare produsă la oricare dintre nivelurile structurii unei limbi. Vezi și DINAMICĂ, INOVAȚIE. Variația* lingvistică este o consecință a schimbării lingvistice. • Schimbarea lingvistică a fost abordată fie din perspectiva istoriei *interne* a limbilor, fie din perspectiva istoriei lor *externe*. Începând cu neogramaticii, s-au formulat teorii diverse asupra schimbării lingvistice. Problemele principale avute în vedere sunt: cauzele, mecanismul, direcția și existența unor constrângeri universale asupra schimbării lingvistice. Neogramaticii au studiat cu precădere schimbările fonetice, subliniind regularitatea acestora (vezi LEGE FONETICĂ); de asemenea, ei au pus în evidență rolul analogiei* ca factor de modificare a limbii. Schimbările au caracter individual, producându-se la nivelul idiolectelor* și extinzându-se printr-un mecanism de tipul avalanșei, în cadrul unei comunități. Difuzarea lor evidențiează funcționarea unei ipoteze a conformității, care împiedică minoritatea să se îndepărteze prea mult de limbajul general. Multe teorii ulterioare – unele de orientare structurală – mențin opinia asupra originii individuale a oricărei inovații, dar subliniază faptul că schimbarea limbii presupune acumularea și dirijarea într-o direcție *unică* a modificărilor individuale (E. Sapir, L. Bloomfield). Această idee este corelată cu aceea a existenței în oricare sistem lingvistic a unor zone tari și a unor zone slabe, caracterizate prin toleranță mai ridicată față de variația* liberă și printr-un randament* funcțional mai redus al opozițiilor*. Un punct de vedere deosebit apare la transformaționaliști, pentru care schimbări lingvistice sunt numai acelea care afectează competența*, modificările care privesc performanța* nefiind luate în considerație. Schimbările constau în adăugări, eliminări sau reordonări ale unor reguli ale gramaticii considerate. • Teoriile moderne ale schimbării lingvistice își propun să formuleze constrângeri asupra formelor de tranziție posibile de la un stadiu de evoluție la altul și să precizeze ce schimbări nu pot avea loc. Dacă cercetările de lingvistică de diverse orientări s-au referit la schimbările *încheiate*, sociolingvistica își concentrează analiza asupra schimbărilor *în curs*, întemeindu-se pe așa-numita doctrină uniformitară, conform căreia ambele tipuri de schimbări au cauze și mecanisme similare. **2. ~ de cod*** (engl. *code switching*) Trecerea de la o limbă*, un dialect* sau un stil* la altele, în cursul interacțiunii verbale. • În funcție de factorii care o condiționează, se distinge între schimbarea de cod *situațională* (engl. *situational switching*) și *cea metaforică* (engl. *metaphorical switching*). Schimbarea situațională se bazează pe existența unor relații precis determinate între anumite varietăți* ale limbii și anumite caracteristici ale situației* de comunicare. Ea poate fi *personală*, când participanții la interacțiunea verbală se manifestă ca indivizi, sau *tranzacțională*, când relația dintre participanți are caracter oficial. Schimbarea situațională este curentă în comunitățile* bilingve și diglosice (vezi BILINGVISM; DIGLOSIE). Schimbarea metaforică are o motivare individuală, emfatică sau de contrast, presupunând nu numai existența unui set comun de norme situaționale, ci și o concepție similară asupra inviolabilității acestora. Dacă această condiție nu este satisfăcută,

intervine riscul înțelegerii greșite a schimbării de cod. Ironia*, gluma pot avea la bază schimbarea metaforică. • În concepția lui E. Sapir, denumită *shift*, desemnează una dintre formele de bază ale schimbării lingvistice. Constă în abandonarea idiomului matern de către o anumită comunitate, în favoarea altui idiom; este condiționată extralingvistic. Se distinge de evoluția lentă normală a unei limbi, denumită *drift* (vezi SCHIMBARE LINGVISTICĂ).

L.I.R.

SCINDARE

Termen folosit în fonologia diacronică tradițională, pentru a desemna anumite tipuri de modificări condiționate contextual (engl. *split*). Se distinge, de obicei, între scindarea *primară*, prin care o alofonă* a unui anumit fonem devine alofonă a altui fonem (de ex., [u̯] precedat de [l,r] devine în română comună alofonă a lui [b]), și scindarea *secundară*, prin care alofonele unui fonem se fonologizează (vezi FONOLOGIZARE).

L.I.R.

SCINDAT,-Ă (CONSTRUCȚIE RELATIVĂ ~)

Construcție relativă, utilizată în varianta cultă a limbii, în special în limbajele științific și publicistic, ca procedeu de rematizare*, de focalizare*, de *mise en relief*. Termenul corespunde engl. *cleft construction*. În raport cu structura corespunzătoare neemfatică, se caracterizează prin scindarea unei construcții unipropoziționale în două componente, unul introdus printr-un relativ pronominal, celălalt legat prin copulativ (să se compare: *Îmi place munca* și *Ceea ce îmi place este munca*). Fragmentul pus în relief este, de obicei, așezat după copulativ: *Ceea ce îmi place este* **munca,** dar, în condițiile unei accentuări sintactice speciale, poate fi așezat și înaintea copulativului: **Munca** este *ceea ce / cea care îmi place*. Se asociază și cu alte procedee de emfază: topică* inversată, intonație*, accent sintactic*.
Vezi și EMFAZĂ; FOCALIZARE; REMATIZARE.

G.P.D.

SCOP

1. Complement circumstanțial de ~ Specie de complement circumstanțial* exprimând scopul în vederea căruia se realizează acțiunea indicată de un regent verbal. Este limitat contextual la clasa verbelor de acțiune* sau, din altă perspectivă, a verbelor agentive*. Se exprimă prin: a) substantive și pronume precedate de prepozițiile *pentru, spre, în(tru)* și locuțiuni prepoziționale specializate (ex.: *M-a căutat* **pentru contract / ~ în vederea încheierii** *contractului*); b) infinitive și supine precedate de prepozițiile *pentru, după* (ex.: *Pleacă* **pentru a câștiga / ~ după cerșit**); c) pronume demonstrative cu valoare neutră precedate de prepoziția *de*, tinzând a se constitui în locuțiuni adverbiale (ex.: **De asta / De aceea** *se ascundea, ca să nu fie descoperit*). **2. Propoziție circumstanțială de ~ / finală** Specie de propoziție circumstanțială* care îndeplinește, în construcția frazei, rolul unui complement de scop (vezi 1), exprimând scopul petru care se realizează acțiunea din regentă. Raportul final se exprimă jonctional (vezi JONCȚIUNE), utilizându-se elemente de relație conjuncționale: conjuncțiile *să, ca să, de* (popular) și locuțiunea conjuncțională *pentru ca să*. Modul de construcție este conjunctivul* (ex.: *A venit* **să / ca să / pentru ca să ne ceară socoteală**), exceptând finalele introduse prin *de*. În măsura în care construcția cu *de* este de tip subordonator (există și opinii că ar aparține coordonării), *de* este singurul conectiv* care admite în subordonată și imperativul (ex.: *Vino* **de te spală!**).
Vezi și CIRCUMSTANȚIAL.

G.P.D.

SCRIERE

1. Sistem de semne grafice convenționale destinat uzului scris al limbii. Există sisteme de scriere numite „fonetice (fonologice)" și „nonfonetice (nonfonologice)", după cum semnele grafice au sau nu referință fonetică. • **~ alfabetică (literală)** Vezi ALFABET; ALFABETIC; LITERĂ. • **~ silabică** Sistem de scriere în care semnele grafice notează grupuri de sunete (în general, silabe); unele semne sunt la origine ideograme (vezi scriere IDEOGRAFICĂ) ce notează sensul cuvintelor monosilabice, identice, la nivelul expresiei, cu o silabă din structura altui cuvânt. Atestată, începând cu epoca veche (de ex., primele inscripții grecești, sec. al XV-lea-al XIII-lea î.e.n.), până astăzi (silabarul limbii cherokee, caracterele japoneze *kana* etc.). • **~ ideografică** Sistem de scriere în care semnele grafice, numite ideograme, au referință semantică și caracter abstract, convențional. Are la bază scrierea pictografică (cel mai vechi sistem de scriere, în care semnele grafice, numite

pictograme, indică obiecte și constau în desene simple, stilizate ale acestora). În general sistemele de scriere ideografică includ și semne de alt tip. Scrierea hieroglifică este un sistem în care semnele grafice, numite hieroglife (în greacă „scriere sfântă"), sunt de trei tipuri: ideograme, simboluri ale consoanelor și semne determinative (fără valoare fonetică, având rolul de a diferenția cuvinte identice, de a indica sensul acesora). E folosită în egipteana veche (2900-2000 î.e.n.), cu un inventar de 3 000 de semne (dintre care 600 uzuale), dispuse de la dreapta la stânga, de la stânga la dreapta sau de sus în jos. Scrierea hieratică (gr. *hieratekos* „sacru") este un tip de scriere cursivă și simplificată a hieroglifelor. S-a utilizat în egipteana medie (după 2000 î.e.n.) exclusiv de către preoți și de către scribi. E atestată mai ales în documente comerciale. Scrierea demotică (gr. *demos* „popor") este de asemenea cursivă; semnele grafice sunt hieroglife mult simplificate; se notează și vocalele. A înlocuit scrierea hieratică după sfârșitul sec. al VI-lea î.e.n. și s-a utilizat în neoegipteană până în sec. al V-lea e.n. Semne grafice similare cu hieroglifele egiptene au fost întrebuințate în scrierea maya etc. • ~ **logografică** Sistem de scriere în care semnele grafice, numite logograme, notează cuvinte și nu direct obiecte sau noțiuni (de ex., unele caractere din scrierea chineză – derivată dintr-o scriere ideografică și pictografică – sau caracterele japoneze *kanji* – care își au originea în scrierea chineză). • ~ **cuneiformă** Metodă de scriere. Semnele grafice, în formă de cuie, sunt derivate din simboluri pictografice; dispuse inițial de sus în jos, apoi de la stânga la dreapta. S-a utilizat în sisteme (non)fonetice de scriere (de ex., în scrierea sumeriană, akkadiană, babiloniană, asiriană, hitită etc.). Atestată din mileniul 4 î.e.n. până în sec. I î.e.n. **2.** (Învechit) Ortografie*.

C.S.

SCRIITURĂ

Trăsătură caracteristică a enunțului literar, situată la granița dintre limbă* și stil*; fr. *écriture*. Conceptul a fost introdus de R. Barthes (*Le degré zéro de l'écriture*, 1953) și utilizat în definirea statutului literaturii în relație cu istoria și societatea: „între limbă și stil există loc pentru o altă realitate formală: *scriitura;* (...) Limba și stilul sunt obiecte; scriitura este o funcție: ea e raportul dintre creație și societate, este limbaj literar transformat de destinația sa socială". În unele lucrări consacrate teoriei literare sau naratologiei*, sensul conceptului de *scriitură* se suprapune peste acela de „stil individual" al autorului.

M.M.

SCRIS,-Ă

1. Canal ~ Canal* care permite stabilirea și menținerea comunicării între emițător* și receptor* prin intermediul scrierii. **2. Cod ~** Cod* caracterizat prin folosirea pentru transmiterea mesajelor* a unor semnale grafice, care transpun formele și structurile dintr-o anumită limbă. Apelul la codul scris implică „prelucrarea" modului curent de exprimare, impunând, de regulă, uzul variantei literare a unei limbi. Deschiderea față de elementele regionale, populare, argotice, familiare, justificată prin intenții de ordin artistic, caracterizează numai beletristica. Vezi și ORALITATE. **3. Comunicare ~** Comunicare realizată prin intermediul canalului scris. Folosirea acestui canal determină ireversibilitatea rolurilor de emițător* și de receptor*, deci univocitatea relației dintre participanții la actul comunicării. Există restricții în alegerea variantei de cod utilizate, iar structura mesajului implică formulări definitive, care exclud negocierea sensurilor între parteneri. Comunicarea scrisă se caracterizează prin: ponderea deosebită a structurilor bazate pe subordonare, pentru că determinarea sensului este dependentă în exclusivitate de gramatică; orizontalitatea paradigmatică* a discursului, care reduce redundanța* structurală a acestuia; preponderența funcției de informare și reducerea funcției fatice*; abstragerea emițătorului din contextul comunicativ concret, singurul context semnificativ fiind cel verbal; o anumită impersonalizare a discursului, produs al izolării emițătorului și al tendinței de obiectivare a acestuia (beletristica reprezintă un caz aparte). Vezi și ORAL,-Ă.

L.I.R.

SCURT, -Ă

1. Formă ~ Cu referire la formele pronominale ale limbii române; sin. *neaccentuat**. **2. Infinitiv ~** În gramatica limbii române, termen utilizat pentru a desemna o formă creată prin reducerea infinitivului lung moștenit din latină. Scurtarea infinitivului este o inovație ulterioară epocii românei comune, prezentă în dacoromână și istroromână. (Vezi INFINITIV). **3. Vocală ~**

Articulatoriu, vocalele scurte au o durată de rostire mai redusă decât cele lungi*. Fonologic, se opun acestora din urmă, în limbile care posedă corelația* de cantitate*.

L.I.R.

SECUNDAR,-Ă

1. Obiect ~ În sintaxa românească modernă, termen folosit (Gabriela Dindelegan, 1974, 1976; Valeria Guțu Romalo, 1973) pentru a denumi cel de al doilea obiect, cel nonanimat, din structurile considerate de sintaxa tradițională ca având dublu obiect direct (ex.: *Ion mă învață* **carte;** *mă întreabă* **rezultatul;** *mă anunță* **ora** *plecării*). Termenul nou propus: (obiect) *secundar* vs. *direct* a urmărit să diferențieze cele două obiecte, interpretate ca reprezentând funcții* (poziții*) sintactice distincte, dintre care numai obiectul personal îndeplinește caracteristicile structurale de obiect direct*. Argumentele esențiale pentru susținerea acestei idei sunt următoarele: este imposibilă coordonarea celor două obiecte; pasivizarea* și dublarea* nu afectează decât obiectul personal (vezi: *Sunt învățată de Ion carte; Carte mă învață pe mine Ion*); celor două obiecte li se atribuie roluri* tematice diferite (Verb + Beneficiar/Țintă + Rezultat(iv)/Obiectiv). **2. Parte de propoziție ~; propoziție ~** În tradiția sintaxei românești, se opune lui *principal(ă)*, desemnând o parte de propoziție* sau o propoziție* aflată în poziție de subordonare* sintactică față de un termen regent*; sinonim cu *subordonat(ă)* (vezi și PARTE DE PROPOZIȚIE; SUBORDONARE).

G.P.D.

SEGMENT

Component dintr-o succesiune mai amplă de elemente lingvistice. În funcție de nivelul* considerat, segmentul poate fi fonetic, morfologic, sintactic, textual.

G.P.D.

SEGMENTAL,-Ă

Clasă de unități fonetice definite prin imposibilitatea de a contracta raporturi de dependență hetero-sintagmatică. Include vocalele* și consoanele*, unități care *constituie* segmentul fonic. Clasa unităților segmentale se opune celei a unităților suprasegmentale*.

L.I.R.

SEGMENTARE

Operație esențială în investigările lingvistice de tip analitic*, constând din împărțirea *succesivă* a unui lanț lingvistic în componente mai mici, până la decuparea unităților minimale* proprii fiecărui nivel investigat. Operația de segmentare presupune trecerea de la continuu*-ul sintagmatic la discret*-ul paradigmatic. Pentru segmentare, se utilizează proceduri și tehnici diferite, în funcție de tipul de gramatică în care se lucrează, existând o relație directă între teoria gramaticală adoptată și metoda* și procedurile utilizate. În gramatica structuralistă*, de ex., s-au folosit metoda analizei în constituenți imediați și a analizei distribuționale (vezi ANALIZĂ$_{1;2}$), iar, ca proceduri formale de segmentare, substituția* și comutarea*.

Vezi și ANALIZĂ; GRAMATICĂ (STRUCTURALĂ; TAXINOMICĂ).

G.P.D.

SELECȚIE

1. În terminologia lui J. Hjelmslev, denumește tipul de relație de determinare* manifestat în cadrul procesului*, adică între termeni aflați în succesiune (sau între termeni coocurenți). Astfel, la nivel morfologic, relația dintre morfemul independent (morfemul radical*) și morfemele dependente (flective* și derivative*) este de selecție, căci un flectiv sau un derivativ „selectează" (cere obligatoriu) un morfem independent, dar nu și invers. La nivel sintactic, relația dintre o prepoziție și o formă de caz vecină este una din selecție, căci prepoziția „selectează" (impune obligatoriu) nominalului cu care se combină o anumită formă de caz (în română, poate fi genitivul, dativul sau acuzativul: vezi și CAZ$_I$), dar forma cazuală considerată poate fi selectată și în alte condiții decât în vecinătatea unei prepoziții (vezi RELAȚIE). **2.** În terminologia funcționalistă a lui A. Martinet, desemnează operația pe care un vorbitor o are de efectuat în fiecare punct al lanțului sintagmatic, o operație de alegere, în raport cu rolul jucat în comunicare, dar și cu unele preferințe personale, a unui element dintr-o clasă de substituție*; o dată „selectat", elementul este acomodat ca formă la constrângerile de tip sintagmatic (vezi și PARADIGMATIC$_2$). **3. Regulă de ~ / selecțională** Vezi SELECȚIONAL. **4.** Tip de solidaritate* lexicală, delimitată de E. Coșeriu în care arhilexemul* lexemelor* determinante funcționează ca trăsătură distinctivă în lexemele

determinate. De exemplu pentru ol. *Varen*, solidaritatea se stabilește cu un nivel mai jos (numai despre vehicole care se deplasează pe apă), spre deosebire de germ. *fahren*, „a se deplasa cu un vehicol în general".
Vezi SOLIDARITATE; AFINITATE; IMPLICAȚIE.

G.P.D. (1-3); A.B.V. (4)

SELECȚIONAL,-Ă

1. Constrângere/Trăsătură ~ Tip de trăsătură* contextual-semantică prezentă în matricea* sintactico-semantică a fiecărui lexem* din clasa verbului sau a adjectivului; indică restricțiile (constrângerile*) semantice pe care verbul sau adjectivul considerat le impune nominalelor obiect și subiect în combinațiile cu acestea sau, altfel spus, denumește compatibilitățile* semantice ale verbului și ale adjectivului în combinarea cu numele. Astfel, verbe din seria: *a adnota, a afâna, a agonisi, a amenaja, a ara...* se caracterizează prin trăsăturile selecționale $[-\text{Animat}; -\text{Abstract}]_{\text{GN-OD}}$, adică impun obiectului direct constrângerea semantică de a se actualiza numai prin nominale nonanimate și nonabstracte (concrete); verbe, din seria: *a admonesta, a amnistia, a apostrofa, a aresta, a deporta, a mitui, a ofensa...* se caracterizează prin trăsăturile selecționate: $[+\text{Animat}; +\text{Uman}]_{\text{GN-OD}}$, adică prin acceptarea în poziția de obiect direct numai a nominalelor animate și umane; verbe din seria: *a adăpa, a potcovi, a țesăla...* au caracteristicile selecționale $[+\text{Animat}; -\text{Uman}]_{\text{GN-OD}}$, adică acceptă, în aceeași poziție sintactică, numai nominale animate, dar nonumane etc. Violarea restricțiilor selecționale reprezintă, în limbajul poetic*, una dintre sursele curente de creare a figurilor* semantice (vezi și CONSTRÂNGERE; RESTRICȚIE; TROP). **2. Regulă** ~ În gramatica generativă* clasică, tip de regulă de subcategorizare* contextuală aplicată categoriilor lexicale (vezi CATEGORIE_2), după aplicarea integrală a subcategorizării stricte*. Captează constrângerile selecționale (vezi 1), rescriind categoriile lexicale V (= verb) și Adj (= adjectiv) în termenii trăsăturilor semantice ale argumentelor* nominale, atât ale argumentelor interne (complemente), cât și ale argumentului extern (subiect). Regulile selecționale garantează buna-formare a propozițiilor sub aspectul compatibilităților (congruenței) semantice. Regulile selecționale au forma:

$$\begin{bmatrix}+\text{V}\\+-\text{GN}\end{bmatrix} \rightarrow \left[\pm\text{Animat}_{\text{GN}}\right]$$

$$\begin{bmatrix}+\text{V}\\+-\text{GN}\end{bmatrix} \rightarrow \left[\pm\text{Uman}_{\text{GN}}\right]$$

etc. (vezi și GRAMATICĂ_8; SUBCATEGORIZARE).

G.P.D.

SEM

Componentă a sensului* unui cuvânt* ori lexem*, considerată trăsătură semantic distinctivă sau pertinentă, prin analogie cu analiza fonologică (vezi ANALIZĂ; FONOLOGIE; COMUTARE). Într-o interpretare strictă, semul reprezintă unitatea minimală de semnificație*, non-susceptibilă de realizare independentă, care se manifestă numai într-o configurație semantică sau semem*, al cărui element constitutiv este. Valoarea distinctivă a semului se stabilește relativ la un ansamblu dat de lexeme. Termenul *sem* este preferat de semantica* europeană (B. Pottier, A.J. Greimas, E. Coșeriu, F. Rastier, J. Picoche), iar cel de *componentă* sau *constituent* de lingvistica americană. Caracterul minimal al semului nu este întotdeauna evident, fiind, de multe ori, interpretabil, ceea ce face ca formularea semelor să fie discutabilă din mai multe puncte de vedere. Condiția de a fi minimal apare numai în relația dintre sensurile unei clase lexico-semantice date, în interiorul căreia pot apărea diferențe între seme. De ex., în clasa *a privi, a scruta, a contempla*, semul (semele) comune „activitate senzorială vizuală" sunt discutabile sub aspectul minimal (formularea unitară, deși complexă, fiind convenabilă pentru că reunește clar termenii într-o singură clasă). În schimb, semul „± Voltiv" se prezintă clar sub aspectul formulării minimale și distinctive. O altă definiție a semului, care încearcă să depășească problemele formulării, este cea mai mică diferență dintre două sememe (sau doi semnificați) sau o trăsătură diferențială formulată cât mai economic. Din acest punct de vedere, clasa lexemelor *a asculta, a auzi*, care se definește ca „activitate senzorială auditivă", se opune clasei lexemelor *a privi, a scruta, a contempla* numai prin semele „auditiv" vs. „vizual". Considerat ca o diferență de sens, semul nu e autonom, substanțial, ci relațional, în funcție de opozițiile concrete în care sunt antrenate lexemele: *a scruta* se diferențiază prin semul

„intensitate mare" față de *a contempla*, pentru care e distinctiv semul „durată lungă", seme indiferente lui *a vedea*, caracterizat în plus doar prin „± Volitiv". Procedura delimitării și formulării semelor se bazează pe comparația sensurilor din clasa semantică dată (cîmp*, paradigmă* lexico-semantică, antonimie*, sinonimie*) și este o construcție metalingvistică*. Semul nu corespunde decât rar unor realizări lexicale în limbile naturale („volitiv", „generație", „galben" ș.a.), fiind, în general, o entitate construită: semul „cu brațe" (delimitat de B. Pottier și preluat de analizele semice ulterioare) este distinctiv pentru *fotoliu* în opoziție cu *scaun* (vezi ANALIZĂ; ARHILEXEM; ARHISEMEM; MINIMAL); semul „cu brațe" reprezintă altceva decât cuvântul francez sau românesc *bras* „braț". În formularea unor seme se face apel la cuvinte ale limbii utilizate cu aproximativ același sens, dar considerate univoc în metalimbaj*: „galben", „roșu" (vezi CÂMP) sau „masă" (ca formulare economică pentru semul comun lexemelor *birou, tejghea*, ... „obiect alcătuit din 1-4 picioare cu o suprafață plană sprijinită pe ele, cu o anumită destinație", vezi ANALIZĂ$_7$). Alte seme sunt parafraze* cât mai economice: „cu destinație intelectuală" (distinctiv pentru *birou*) „cu destinație comercială" (distinctiv pentru *banc*); asemenea parafraze nu sunt seme în sine, ci numai prin raportare la ansamblul de semnificații lexicale care desemnează tipuri de „mese". • Caracterul diferențial și distinctiv al semului se verifică, după modelul analizei fonologice, prin comutare*: se înlocuiesc semele, stabilindu-se identitățile dintre lexeme (variantele* în relație de substituție) și diferențele (invariantele* în relație de comutare). Similar cu practica comutării în planul expresiei*, când înlocuirea unui sem poate fi urmată sau nu de modificări de conținut, în analiza semantică se substituie un sem cu altul urmărindu-se efectele în planul expresiei. De ex., formula semică a adjectivului *cald* este „caracteristică", „privitoare la temperatură", „apreciere în plus", „grad nedeterminat". Dacă substituim semul „grad nedeterminat" cu „grad foarte mare", obținem o modificare în planul expresiei reprezentată de adjectivul *fierbinte*. De asemenea, dacă substituim semul „apreciere în plus" cu „apreciere în minus", obținem lexemul *rece*. Schimbările de sens pot fi verificate prin includerea termenilor în contexte caracteristice, de pildă *supă* **caldă**, *dar nu* **fierbinte**, sau *supă* **rece**. Adjectivul *galben* se definește semic prin „apreciere cromatică", „de un anumit tip (galben)", „fără aproximare", iar *gălbui* prin „apreciere cromatică", „galben", „cu aproximare în minus"; înlocuirea lui *galben* cu *gălbui* în contextul *jerseu* **galben**/*jerseu* **gălbui** antrenează o modificare de sens. • Analiza bazată pe seme s-a practicat în clase lexico-semantice speciale, cum ar fi câmpurile* (E. Coșeriu, H. Geckeler, G. Mounin, J. Picoche, Angela Bidu-Vrănceanu), analiza unor părți de vorbire cum ar fi adjectivul (M. Bierwisch, S. Stati, Narcisa Forăscu), sinonimia și antonimia (J. Picoche, F. Rastier, R. Martin, Narcisa Forăscu), clasele descrise exhaustiv fiind în număr restrâns indiferent de limba exemplificată. Cercetătorii au exprimat deziderатul unui inventar al semelor finit și inferior ca număr semnificaților lexicali, deziderat greu realizabil chiar dacă se interpretează semele ca universalii*. În condițiile unui număr relativ mic de analize semice concrete indiferent de limbă, utilitatea acestui tip de analiză apare numai în măsura în care lexicografia* modernă (mai ales computerizată) este obligată să opereze cu seme. Numărul semelor este finit numai în clasele determinate alese pentru analiză. Pentru a satisface condițiile unei formulări mai obiective a semelor, s-au propus clasificări din mai multe puncte de vedere: **I.** În funcție de relația dintre definiția lexicografică și cea semică: 1) *seme lexicale* sau *seme de categorizare gramaticală* (preluate ca atare din definiția lexicografică), de tipul *care, privitor la, asemănător cu* în cazul unor adjective ca *agil*, „care se mișcă ușor; repede", *afectiv* „privitor la afect sau sentimente", *cald*, „privitor la temperatură" și 2) *seme semantice* (sau *de substanță*), elemente eterogene sub aspectul punctului de vedere din care se face aprecierea privind prezența sau absența unei caracteristici și care pot fi: a) *seme descriptive* cum ar fi „activitate vizuală", „activitate auditivă", „obiect", „de un anumit tip" sau b) *seme scalare* privind gradul de manifestare a unei însușiri: *gălbui* față de *galben* este caracterizat prin semul scalar „grad inferior" sau „apreciere în minus"; *a țipa, a striga* au ca distinctiv semul scalar „intensitate mare" față de *a vorbi*, nemarcat ca „intensitate". **II.** Prezența constantă sau variabilă în funcție de context a semului; denumirile și definiția variază după autori:

1) A.J. Greimas delimitează a) *semele nucleare* – elemente de semnificație care se păstrează în orice context și b) *semele contextuale* – componente ale semnificatului relevante numai în anumite contexte. Din altă perspectivă, în gramatica generativă* *semele contextuale* sunt numite *trăsături selective*, fiind atât de natură semantică, cât și sintactică: *a admira* cere un subiect animat uman *a azvârli* operează o selecție atât în ce privește subiectul, cât și obiectul. 2) La B. Pottier, F. Rastier, apar alte categorii de seme: a) *seme inerente*, de natură strict semantică, care definesc tipul sau sunt atribute cu valoare tipică. De ex., în *corb*, atributul „culoare" are ca valoare tipică „negru", care e un sem inerent; *cal* are ca seme inerente „animat", „nonuman", „patruped". La unii autori (Rastier), definiția semelor inerente este formulată mai strict în cadrul unei teorii semantice: extremitate a unei relații simetrice între două sememe aparținând aceluiași taxem*; b) *seme aferente* – extremitate a unei relații antisimetrice între două sememe aparținând unor taxeme diferite; pot fi două feluri: (α) notează relații aplicative într-o clasă minimală de sememe; de ex., membrii taxemului //bărbat, femeie// au ca aplicare taxemul //forță, slăbiciune//. Această aplicare ține seama de fenomenul numit conotație* ca și de prototipicalitate (vezi SEMANTICĂ$_{II7}$; PROTOTIP). Relațiile de acest tip depind de norme sociale diferite de sistemul limbii. Semele aferente de acest tip sunt social normate și pot avea un caracter definitoriu, ca și semele inerente. Ele nu sunt actualizate decât în virtutea preferințelor din context. De ex., semul „peiorativ" aferent lui *corb* va fi actualizat în *un corb de rău augur;* (β) al doilea tip de *seme aferente* rezultă doar din propagarea semelor în context, fiind numite, de aceea, *seme aferente contextuale*. Modul lor de actualizare le distinge radical de precedentele, căci pun în joc doar raporturile dintre ocurențe*; c) *seme generice* – elemente ale clasemului, marcând apartenența sememului la o clasă semantică (taxem, domeniu sau dimensiune); d) *seme specifice* – elemente ale semantemului, opunând sememul unuia sau mai multor sememe ale taxemului căruia îi aparțin. De ex., „sex feminin" pentru *femeie*. Pe baza semelor de sub (II. 2) se pot face delimitări între sensuri și accepții*. Accepțiile diferă prin cel puțin un sem aferent social normat. În *Lipsesc un minut* accepțiile lui *minut* au două seme social normate „1/60 dintr-o oră" și „scurt interval de timp". Sensurile se delimitează prin cel puțin un sem inerent: fr. *blaireau* înseamnă „animal" și „instrument de bărbierit", trăsăturile generice inerente „mamifer" și „pensulă, pămătuf" permițând să se opună cele două sensuri. **III.** În funcție de relația în semem, considerat o formă semică neîntâmplătoare, semele pot să fie 1) *comune* – cele prezente în toate semele unei clase (de ex., „rudenia" pentru *tată, mamă, fiu, fiică, bunic, frate, cumnat*) sau 2) *variabile* – semele care constituie diferența semantică, distinctivă în funcție de relație: *tată/mamă, fiu/fiică* se opun prin semul „sex", *tată* se opune lui *bunic* prin semul „generație", *frate* se definește prin „rudenia naturală" în raport cu *cumnat*, pentru care e pertinentă „rudenia socială". • **Alte clasificări** ale semelor au o circulație izolată.

(Vezi ANALIZĂ$_7$; ARHILEXEM; ARHISEMEM; MINIMAL; SEMEM).

A.B.V.

SEMANTEM

1. Formă cu semnificat* lexical: în *cânt-ă-m, cânt-* este semantem (Ch. Bally); semantemul apare în diverse forme gramaticale: *cânt-ă-m, cânt-a-ți, cânt-a-se-m*. **2.** Pentru unii reprezentanți ai lingvisticii actuale, care consideră morfemul* ca unitate minimă a formei lingvistice, semantemul nu se mai opune morfemului pentru că atât *cânt-*, cât și *-a-* sau *-se-* sau *-m* sunt morfeme (vezi MINIMAL). De aceea, în lingvistica actuală, *semantemul* nu este un termen curent. **3.** Pentru alți lingviști (B. Pottier), semantemul este unul dintre elementele componente ale sememului*, alături de clasem*, constituind ansamblul semelor* specifice ale unității considerate: pentru cuvântul *scaun*, semantemul va cuprinde trăsăturile specifice care îl disting de alte cuvinte ale paradigmei „scaunelor" (vezi ARHILEXEM).

A.B.V.

SEMANTIC,-Ă • **Câmp** ~ Vezi CÂMP. • **Nivel** ~ Vezi NIVEL. • **Trăsătură** ~ Vezi TRĂSĂTURĂ.

SEMANTICĂ

Ramură a lingvisticii*, dar și a altor științe (filozofie, logică, psihologie), al cărei obiect de studiu este sensul*. Ca disciplină lingvistică, semantica este ultima creată (în sec. al XIX-lea), acesta

fiind și unul dintre motivele considerării ei ca „rudă săracă" a lingvisticii. Celălalt motiv al acestei calificări provine din dificultățile cercetării obiective și cu metode strict lingvistice a sensului, unitate greu de abordat dintr-o perspectivă unică și unitară. În funcție de diversele aspecte ale sensului luate în considerație, se delimitează I) semantica lingvistică și II) semantica aparținând altor științe, chiar dacă interferențele dintre diferite tipuri sunt curente. I. *Semantica lingvistică* este cu precădere descriptivă, căci se poate dezvolta numai în interiorul unei limbi, privind o perioadă limitată de timp din evoluția ei. Acest tip de semantică a apărut (M. Bréal, 1897; L. Săineanu, 1887) și s-a menținut (St. Ullmann, 1952; K. Baldinger, 1957; P. Guiraud, 1964) ca o disciplină istorică, preocupată de tipurile și de cauzele modificărilor de sens ale cuvintelor sau ale unităților lexicale izolate (este numită și *semantică lexicală tradițională*). 1) Evoluția semantică a cuvintelor este explicată prin tropi* (metaforă*, sinecdocă*, metonimie*), ca mecanisme prin care se ajunge la două mari categorii de schimbări: lărgirea și restrângerea sensului (la care se pot adăuga degradarea și înnobilarea lui): lat. *anima* „principiu de viață" a devenit rom. *inimă* „parte a corpului în care se manifestă acest principiu de viață"; s-a produs o modificare de sens care reprezintă în egală măsură o restrângere de sens și o metonimie; lat. *passer* însemna „vrabie" și, prin lărgire de sens, înseamnă în română „orice fel de pasăre". Cauzele schimbărilor de sens pot fi de natură extralingvistică (schimbarea realității în diverse feluri, dispariția, transformarea, apariția unor obiecte, modificarea relațiilor social-istorice ori de natură lingvistică (etimologia* populară, omonimia*, sinonimia*). Semantica istorică își propune să reducă varietatea schimbărilor de sens individuale la câteva legi sau tendințe generale analoge din fonetica* istorică. 2) *Semantica lexicală* sau *semantica cuvântului* cunoaște și o formă de manifestare sincronică, aflată în relație cu structuralismul*. Bazele acestui tip de semantică au fost puse de F. de Saussure, J. Trier (1931; vezi CÂMP) și de L. Hjelmslev (1943), ultimul propunând și termenul de *plerematică* pentru studiul structural al conținutului. *Semantica lexicală sincronică* se ocupă de sensul lexical al cuvântului izolat de/din enunț. Apelul la context sau text apare, în general, sumar și implicit, o atenție mai mare acordată contextului fiind prezentă inegal la unii autori (E. Coșeriu – solidaritățile* lexicale sau semantice, A.J. Greimas – isotopiile*, F. Rastier – mezo- și macrosemantica*). *Semantica lexicală* sincronică este numită și *paradigmatică* pentru că studiază structural clasele lexicale (câmpuri*, sinonime*, antonime*). Principiile pe care se bazează acest tip de semantică sunt: a) relațiile lexicului* cu realitatea (cu lumea) țin de individualizarea proprietăților reale care își găsesc reflectarea în cuvânt; de ex.: atunci când se definește semantic substantivul *scaun*, se specifică proprietățile necesare și suficiente pe care un obiect trebuie să le aibă pentru a se numi astfel. În același timp, pentru semantica lexicală structurală, analiza sensului unui semn este rezultatul relațiilor acestui semn cu alte semne, motiv pentru care *scaun* se definește în opoziție cu *fotoliu*, *taburet* (vezi ARHILEXEM). b) *Semantica lexicală structurală* analizează cu precădere relațiile dintre cuvinte: *rece* este antonimul* lui *cald*, *a muri* este sinonim cu *a deceda*, sensul lui *cal* este în relație de hiponimie* cu *animal*. Toate aceste relații sunt stabilite în clase paradigmatice (vezi CÂMP; PARADIGMĂ; ANTONIM) în care se identifică opoziții și identități de sens bazate pe seme* (sau trăsături semantic distinctive); se degajă structuri* a căror descriere urmărește economia descriptivă. Analiza sensului cuvântului în trăsături distinctive (analiza semică sau componențială, vezi ANALIZĂ$_7$) se face după model fonologic (vezi FONEM) ceea ce înseamnă că se adoptă, măcar parțial, teza isomorfismului* celor două planuri ale limbii* (expresia* și conținutul*). Semantica structurală operează cu unități ca: sem*, semem*, arhisemem*, arhilexem* și practică proba comutării*. Reprezentanții de bază ai semanticii lexicale structurale sunt A.J. Greimas, B. Pottier, E. Coșeriu (care o mai numește și *lexematică*). Principalele obiecții la adresa acestui tip de semantică privesc aplicarea limitată la anumite taxinomii* și, mai ales, neglijarea enunțului*, enunțării* și a condițiilor concrete ale comunicării* lingvistice. De aceea, semantica lexicală structurală variază după autori, care au încercat, implicit sau explicit, remedierea acestor neajunsuri și perfecționarea metodelor de analiză. Se consideră că semantica lexicală structurală a modernizat semantica lingvistică, în momentul de față principiile și rezultatele ei fiind indispensabile lexicografiei* computerizate. 3) Desprinse din semantica lexicală structurală sunt *semantica diferențială*, *semantica interpretativă* și *semantica unificată* (F. Rastier), care își pro-

pun să unifice descrierea lexicală (semantica structurală), sintaxa de adâncime și structurile textuale, corespunzător palierelor descrierii lingvistice: cuvânt*, frază*, text* (unifică toate disciplinele care se ocupă de studiul sensului). Consideră semnificatul* ca având specificitate în raport cu conceptul logic și cu conceptul psihologic; de aceea, trebuie elaborate semantici specifice fiecărei limbi naturale, iar caracterul sistematic trebuie justificat la nivelul fiecăreia dintre ele. Semantica diferențială tratează în primul rând referința*, descriind constrângerile contextului asupra sensului, dar preluând și rezultatele semanticii structurale (vezi sub 2). 4) *Semantica sintactică* se ocupă de sensul enunțului*, propozițiilor*, sintagmelor*. În acest tip de semantică, unitatea de analiză – sensul – este numai aparent aceeași cu cea din semantica lexicală, ca fiind, de fapt, rezultatul unor date mult mai complexe. În sintagma, *cântecul privighetorii*, semantica sintactică analizează raportul de subordonare* dintre două substantive, valoarea de „agent" a cuvântului *privighetoare*, valoarea de „acțiune" a lui *cântec*, relația de sinonimie dintre această sintagmă și propoziția *Privighetoarea cântă*. Semantica enunțului studiază sinonimia* sintactică, omonimia sau ambiguitatea sintactică, varietatea semnificațiilor sintactici, raportul cu referentul* sau referința*. Se stabilește matricea* lexico-sintactică (semnificații lexicali și funcțiile sintactice asociate lor). 5) *Semantica generativă* constituie o parte a teoriilor generative* (J.D. McCawley, G. Lakoff, P. Ross) în care se urmărește ca unitățile și configurațiile sintaxei să constituie elemente pertinente și plecând de la ele să se construiască sensul. Semantica generativă nu e propriu-zis o „teorie semantică", ci, mai curând, o teorie a ansamblului generativ. Manifestă interes pentru universalii*. • Alte tipuri de semantică lingvistică, precum semantica discursivă, semantica narativă (A.J. Greimas) s-au manifestat izolat. **II.** 6) *Semantica logică* are o îndelungată tradiție. Se bazează pe pozitivismul logic și își propune să aprecieze condițiile de adevăr ale enunțurilor (A. Tarski, B. Russell, R. Carnap, E. Vasiliu). Bazându-se pe formalizarea logică, se mai numește *semantică formală*. Nu se ocupă de semnificați, dar a obținut informații privind semantica frazei și a textului. Studiul sensului se face cu ajutorul logicii matematice (care furnizează concepte și o notație simbolică, utile analizei limbajului): 7) *Semantica psihologică* definește semnificația ca raport între semne și operațiile mentale. În lingvistică, a avut influență în teoria tipicalității dezvoltată de E. Rosch. S-a elaborat semantica prototipului (G. Kleiber). Se caută o imagine mentală statistic operantă, cu o justificare logico-științifică, capabilă să evoce condițiile necesare și suficiente ale uzajului și să indice întrebuințarea unităților lexicale de către locutor (cu dificultăți în ceea ce privește uzajul spontan al lexicului). Lista condițiilor „prototipice" nu e ierarhizată, motiv pentru care nu poate satisface exigențele structurale ale unui studiu al semnificațiilor. Se consideră că întrebuințarea este reglată de condițiile psihologice care acționează în limbaj: *vrabie* are o semnificație privilegiată, motiv pentru care e considerat prototip*. 8) *Semantica cognitivă* ar putea apărea ca o dezvoltare a semanticii psihologice, căci definește semnificația ca pe o reprezentare mentală (descrierea experienței). Are printre reprezentanți lingviști (G. Lakoff, R.W. Langacker). Se orientează spre teoriile subiectului trascendental, având o serie de probleme comune cu filozofia. 9) *Sematica filozofică* (R. Carnap, B. Russell, E. Cassirer) este profund marcată de empirismul logic al lui L. Wittgenstein. Își propune să formuleze propoziții științifice și să le transforme în propoziții echivalente, susceptibile de a fi supuse controlului lumii gnoseologice. 10) *Semantica generală* este un curent filozofic (considerat aplicație și vulgarizare a semanticii filozofice, dezvoltat în SUA de A. Korzybski și de elevii săi). Cercetează impactul semnificațiilor cuvintelor asupra conceptelor, mentalităților și sentimentelor oamenilor care le adoptă. Se ocupă mai ales de cercetări teoretice, urmărind caracterele universale, existente dincolo de o limbă dată. Consideră că limba are un rol în toate sferele activității umane, fiind responsabilă de o serie de deficiențe sociale. Vezi SEMASIOLOGIE; SENS; SEMNIFICAȚIE.

A.B.V.

SEMANTICISM

Orientare filozofică americană (A. Korzybski) care consideră că anumite cuvinte exercită o tiranie asupra oamenilor, mai ales cele din sfera socială (de ex., *fascism, ocupație*); se caută soluții pentru a se apăra comunitatea lingvistică de manipulările verbale (vezi SEMANTICĂ).

A.B.V.

SEMANTICITATE

Relație de compatibilitate pe care o întrețin două elemente ale nivelului* semantic, datorită căreia acestea pot fi prezente împreună într-o unitate ierarhic superioară. • În lingvistica generativă și transformațională, semanticitatea unui enunț* corespunde posibilității pe care o are de a primi o interpretare semantică, acesta fiind unul dintre criteriile acceptabilității.

A.B.V.

SEMANTISM

Conținutul semantic al unei unități lingvistice (morfem* sau enunț*).

A.B.V.

SEMASIOLOGIC,-Ă (METODĂ ~)

Metodă care codifică unitatea lexicală prin semnificantul* grafic: fiecărui semnificant îi este asociat un ansamblu de semnificați* pe care acest semnificant este susceptibil să îi vehiculeze. Se opune metodei onomasiologice (vezi ONOMASIOLOGIE), după cum rezultă din analiza cuvântului *cap* făcută (de U. Ricken) din ambele perspective:

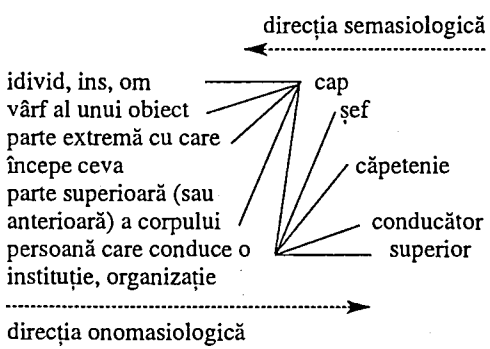

Direcția semasiologică are în vedere polisemia* cuvântului *cap*, iar direcția onomasiologică toate numele (sinonime*) care desemnează un anume sens („persoană care conduce o instituție, o organizație"). Relația dintre metoda semasiologică și cea onomasiologică a fost utilizată în analiză de numeroși reprezentanți ai semanticii* lexicale europene (E. Coșeriu, K. Baldinger).

A.B.V.

SEMASIOLOGIE

Nume cvasisinonim cu semantica*, reprezentând studiul științific al sensului cuvintelor, în relațiile cu onomasiologia*. • În sens restrâns, *semasiologia* este interpretată ca echivalentă numai cu semantica lexicală diacronică sau tradițională. A apărut în sec. al XIX-lea (C.C. Reisig, L. Șăinenau) și este practicată numai izolat în sec. al XX-lea (H. Kronasser, K. Baldinger).

A.B.V.

SEMEM

Ansamblu de seme* care redă semnificatul unui cuvânt* și are drept corespondent formal lexemul*. Formula semică a sememului are o structură determinată și este rezultatul analizei semanticianului. Sememul se află în interdependență cu definiția* lexicografică, dar nu-i corespunde obligatoriu: sememul „scaun" comportă semele „obiect", „pentru a se așeza", „pentru o singură persoană", „cu picioare", „cu spătar". Unii autori consideră că sememul corespunde numai denotației*; alții sunt de părere că fiecare dintre sensurile unui cuvânt polisemantic reprezintă un semem. • După B. Pottier, sememul este substanța* morfemului și se descompune în seme distinctive după modelul:

seme specifice	seme generice
seme virtuale	

Ansamblul semelor generice, inerente și aferente (vezi SEM) sunt regrupate în clasem*, în timp ce ansamblul semelor specifice este inclus în semantem*; sememul este astfel alcătuit din clasem și semantem; de ex., sp. *tragaderas* („gâtlej, beregată") se descompune în semantemul (/orificiu/ + /pentru a înghiți/), clasem (/material → animal/) și virtuemul* reprezentând conotația „popular". • După A.J. Greimas, sememul corespunde accepției* sau sensului particular al unui cuvânt. Astfel, lexemul *masă* comportă (în plus față de sememul desemnat de dicționare ca „suprafață plană", „sprijinită pe unul sau mai multe picioare") alte sememe recognoscibile în expresii ca *masă rotundă, masă de operație.* Sememul are un nod semic reprezentând ceea ce îi este propriu, restul venind din context.
Vezi ANALIZĂ$_7$; ARHILEXEM; ARHISEMEM; SEM.

A.B.V.

SEMIADVERB

Termen propus în lingvistica românească (Georgeta Ciompec, 1985) pentru a denumi o subclasă specială de adverbe*, distinsă prin trăsături distribuționale și de accent, trăsături care

indică o pierdere parțială a autonomiei acestor cuvinte și gruparea lor sintactico-accentuală cu un cuvânt autonom sau cu o propoziție-suport. a) Distribuțional, se caracterizează prin capacitatea de a apărea în vecinătatea unor cuvinte din clase morfologice foarte diferite (**chiar, doar,** *vine;* **chiar, doar** *profesorul;* **chiar, doar** *el;* **chiar, doar** *doi dintre ei;* **chiar, doar** *bună;* **chiar, doar** *astăzi*), inclusiv a unei propoziții (*dorea* **doar** *să-l întâlnească*), depășind cu mult trăsăturile de combinare ale clasei adverbului. Se disting, de asemenea, prin restricții de topică în raport cu termenul suport, utilizarea lor fiind guvernată de reguli morfologice stricte, ca, de ex., inserarea în structura formelor verbale compuse* (*am* **tot** *cântat; am* **mai** *cântat; am* **și** *cântat*) sau așezarea fixă în raport cu cliticele* pronominale (*să-l* **mai** *văd; să o* **tot** *supăr*), trăsături care le deosebesc considerabil de libertatea de așezare în enunț a adverbelor propriu-zise. b) Sub aspectul accentului sintactic, semiadverbele se grupează cu termenul suport, întregul grup primind accentul în frază (**Și ea** *a fost; Lipsește* **doar astăzi**). c) Semantic, semiadverbele sunt purtătoare ale unor semnificații modale (de negație: **nu** *vorbește;* de intensificare: **chiar** *el,* **și** *el;* de aproximare: **mai** *toți,* **cam** *bolnavă;* de restrângere a extensiunii predicatului: **numai** *doi au venit*) sau ale unor semnificații aspectuale (de continuitate sau de repetare; *a* **tot** *mers; să* **mai** *încerce*). • Prin trăsăturile care marchează pierderea parțială a autonomiei, semiadverbele se includ în clasa mai largă a cliticelor*, comportându-se ca proclitice*. Limba română, caracterizată prin existența clasei cliticelor și printr-un inventar bogat de clitice, are, în afara cliticelor pronominale, și clitice adverbiale (vezi CLITIC). Prin particularitatea distribuțională a combinării cu termeni suport aparținând diverselor clase morfologice, semiadverbele apar ca lexicalizări ale categoriei mai largi a specificatorilor*, categorie prezentă în proiecția* maximală a oricărui grup sintactic (pentru GAj (= grupul adjectival), de ex., proiecția minimală are structura: *utilă studenților*, iar cea maximală: **chiar** *utilă studenților*; vezi și SPECIFICATOR).

G.P.D.

SEMIAUXILIAR (VERB ~)

Termen adoptat în gramatica românească, distinct de *auxiliar**, pentru a sugera terminologic caracteristica acestor verbe de a-și fi pierdut numai *parțial* autonomia*, situându-se între calitatea de verb autonom și cea de marcă gramaticală (de auxiliar). Distincția semiauxiliar vs. auxiliar reflectă, în primul rând, o diferență de grad de gramaticalizare*: gramaticalizarea auxiliarelor este completă și se manifestă prin modificări de trăsături la toate nivelurile (fonetic, flexionar, sintactic, semantic), iar cea a semiauxiliarelor este parțială, cu manifestări numai în plan sintactic și semantic. Semantic, clasa semiauxiliarelor este specializată pentru exprimarea contextuală (în vecinătatea altui verb) a valorilor modale și aspectuale (vezi și (VERB DE) ASPECT; (VERB) MODAL). Sintactic, semiauxiliarele se disting de verbele autonome prin trăsături ca: limitarea valențelor*; controlul* subiectului celui de al doilea verb; deplasarea cliticelor sau a subiectului verbului al doilea în fața întregului grup (ex. *l-am putut ajuta, i-am putut spune, se poate gândi; copilul trebuia să plece);* schimbarea statutului morfosintactic al primului verb din impersonal* în personal* (*copiii trebuiau să plece*), trăsături care indică fuziunea sintactică a grupului semiauxiliar + verb principal, conducând la interpretarea grupului ca bloc sintactic neanalizabil (vezi (PREDICAT VERBAL) COMPUS). • Deși ideea gramaticalizării ca proces cu faze intermediare (vezi GRAMATICALIZARE) este general acceptată de lingviști, în momentul stabilirii concrete a inventarului de semiauxiliare din română apar dificultăți și divergențe de interpretare, limita dintre semiauxiliar și verbul autonom fiind dificil de fixat atât teoretic, cât și practic. Analiza amănunțită a fiecărui verb cu semnificație modală și aspectuală a condus la rezultate diferite, în funcție de gradul diferit de fuziune a grupării verb modal/aspectual + verb principal și de manifestarea sintactică a acestei fuziuni. În urma examinării trăsăturilor grupului, sunt cercetători care au contestat calitatea de semiauxiliar pentru cea mai mare parte a verbelor aspectuale (Valeria Guțu Romalo), considerând a-și fi păstrat încă autonomia sintactică. Au recunoscut această calitate pentru o parte a verbelor cu semnificație modală, considerate ca prezentând suficiente modificări de comportament sintactic pentru a fi cuprinse în sfera mărcilor gramaticale.

Vezi și AUXILIAR; AUTONOMIE; DINAMICĂ$_1$; GRAMATICALIZARE.

G.P.D.

SEMICALC

Denumire utilizată (mai ales în deceniile 5-6) în lingvistica românească, pentru a denumi un procedeu mixt de îmbogățire a vocabularului, prin care un model lexical extern este parțial tradus, parțial împrumutat; de ex., fr. *détenu* este parțial preluat (*de-*), parțial tradus (*-ținut*), în forma *deținut*. Deoarece situațiile concrete sunt extrem de variate – atât din punctul de vedere al formei, cât și din punctul de vedere al conținutului –, cercetătorii preferă astăzi sintagma *calc parțial*, pe care o supun în continuare unor noi subclasificări.

Vezi CALC.

C.C.

SEMICONSOANĂ

În mod curent, sinonim, mai rar utilizat, al termenului *semivocală**. • La unii autori, termenii *semiconsoană* și *semivocală* desemnează clase de sunete asemănătoare sub aspect articulatoriu și acustic, dar diferite ca distribuție. Semiconsoanele apar în poziție postvocalică.

L.I.R.

SEMICOPULATIV (VERB ~)

Termen utilizat în unele lucrări de gramatică pentru a denumi întreaga clasă a verbelor copulative* cu excepția lui *a fi*. Separarea semicopulativelor (*a deveni, a se face, a ieși, a rămâne, a părea* etc.) de *a fi*, considerat singurul verb copulativ propriu-zis, are o justificare strict semantică; în viziunea cercetătorilor care fac această diferențiere terminologică, *a fi* are înțelesul lexical zero, în timp ce semicopulativele își păstrează, integral sau parțial, înțelesul lexical, participând la semantica globală a predicatului nominal*. Semicopulativele sunt numite și *copule lexico-gramaticale*, în raport cu *a fi*, care reprezintă *copula gramaticală*.

Vezi și COPULATIV$_{II}$.

G.P.D.

SEMIINDEPENDENT (PRONUME ~)

În gramatica românească, termen propus (Maria Manoliu; Valeria Guțu Romalo; Gabriela Dindelegan) pentru a desemna o clasă restrânsă de pronume*, a căror caracteristică sintactică este imposibilitatea de a apărea singure, neînsoțite de determinanți, formând centrul unor grupuri nominale exocentrice* (grupuri în care determinantul nu poate fi suprimat). În această situație se găsesc **cel** și **al** în contextele în care centrul substantival lipsește, ele preluând funcția centrului (ex.: *Cartea elevului este nouă; a profesorului este veche; Cartea din dreapta este nouă,* **cea** *din stânga este veche*). *Cel* se folosește ca variantă* contextuală a pronumelui demonstrativ* de depărtare *acela*, deosebindu-se numai prin restricția specială a apariției în vecinătatea unui determinant obligatoriu*. Pronumele *al* impune restricții distribuționale mai numeroase, cerând, în afara unui determinant obligatoriu, vecinătatea unui determinant în genitiv sau posesiv (ex. **Ai** *casei au plecat*). *Al* cunoaște numai folosiri anaforice*; *cel* apare atât cu folosiri anaforice, cât și deictice* (*Studenții$_i$ au lipsit, numai* **cei**$_i$ *din anul întâi au venit* (folosire anaforică) vs. *Dă-mi-l pe* **cel** *din dreapta!* (folosire deictică)).

Vezi și ANAFORIC; DEICTIC; PRONUME.

G.P.D.

SEMIOLOGIE

Știința marilor unități* semnificante* ale discursului* sau studiul general al sistemelor de semne*, definiție care o apropie de semiotică*. Semiologia postulează în manieră mai mult sau mai puțin explicită medierea limbilor* naturale în ceea ce privește semnificații* aparținând semioticilor non-lingvistice. • Într-o primă formă, așa cum a fost delimitată de F. de Saussure, semiologia cerceta viața semnelor în societate, lingvistica* fiind o ramură a ei. Printre alte sisteme* semiologice, Saussure enumeră riturile și obiceiurile. Codul* politeții este și el un sistem semiologic pentru că semele de politețe sunt utilizate în funcție de reguli, și nu cu valoare intrinsecă. • L. Hjelmslev înțelege prin semiologie metasemiotica* științifică, al cărei obiect este o semiotică neștiințifică; astfel el exclude limbajele conotative și limbajele logice. • Termenul *semiologie* este frecvent folosit în Franța (R. Barthes, C. Lévi-Strauss). Unii reprezentanți (L. Prieto, G. Mounin) consideră semiologia ca o disciplină anexă a lingvisticii. Conținutul metodologic al semiologiei s-a diferențiat progresiv de cel al semioticii. Semiologia devine o justificare a teoriei ideologiilor.

A.B.V.

SEMIOCLUSIV, -Ă

Vezi AFRICATĂ.

SEMIOTICĂ

Știință care studiază semnele* din perspectiva strategiei comunicării* de orice tip; uneori, termen cvasiechivalent cu *semiologie**. • În sens larg, semiotica ne informează asupra funcționării diverselor coduri*, fiind știința care are ca obiect semioza* (U. Eco). În sens mai restrâns, semiotica este suprapunerea adecvată a unei semiotici-obiect și a unui limbaj de descriere; delimitarea stabilită astfel între *semiotica-știință* (1) și *semiotica-obiect* (2) este cea mai importantă pentru definirea riguroasă. 1) Dată fiind diversitatea sistemelor de semne, semiotica este concepută ca o știință complexă, chiar eterogenă, deși se consideră că e, în primul rând, o formă*. În orice tip de semiotică, o limbă naturală oarecare are un rol foarte important, privilegiat pentru două motive: a) limbile naturale sunt singurele în care alte semiotici pot fi explicitate sau traductibile și b) lingvistica* este studiul cel mai elaborat al sistemelor de semne. *Semiotica-știință* presupune adoptarea anumitor teorii, dincolo de perspectiva generală rezultată din funcționarea tuturor semioticilor particulare. Teoria semiotică explicitează, sub forma unei construcții conceptuale, condițiile de producere și de înțelegere a sensului*. Orice teorie semiotică trebuie să dispună de un limbaj* formal minimal (termeni-simbol, termeni-operativi, un calcul al enunțurilor* și al enunțării*) și de proceduri de analiză bazate pe concepte ca: semne, tipuri de semne, semioză, cod*, codificare*, decodare*, comunicare*, emițător*, canal*, destinatar*, actant*, discurs*, referent*, referință*. 2) *Semiotica-obiect* este orice ansamblu semnificant* cu o organizare internă, autonom descrierii sale. În semiotica-obiect se face distincția, nu întotdeauna foarte netă, între *semiotica „naturală"* și *semiotica „construită"*. În general, în *semiotica naturală* intră două ansambluri semnificante: a) *limbile naturale* și b) *lumea naturală*, numite astfel pentru că nu sunt create de om. Atât limbile naturale, cât și lumea naturală, sunt locul de manifestare a numeroase semiotici (de ex. *semiotica spațiului* îmbină spațiul „natural" cu cel „construit", ultimul cuprinzând diferite tipuri de semne). Din perspectiva semioticii-obiect, intervine ca eficientă distincția în raport cu semiotica științifică (de ex., științele naturale – care se bazează pe taxinomii*; algebra, logica – bazate pe formule). *Semiotica științifică* în sensul larg al termenului este o *semiotică-obiect* tratată în cadrul unei teorii semiotice explicite sau implicite. • S-au propus mai multe tipologii ale semioticii, în funcție de diferite criterii care vizează posibilitățile de abordare: 1) Numărul planurilor limbajului din care e construită o semiotică duce, după L. Hjelmslev, la delimitarea: a) *semioticilor monoplane*, adică semioticile sistemelor de simboluri, care pot fi științifice (de ex., algebra) sau nonștiințifice (de ex., jocurile), de b) *semioticile biplane* (sau propriu-zise), care pot fi științifice sau nu, și de c) *semioticile pluriplane*, semiotici biplane din care cel puțin unul dintre planuri este o semiotică-obiect. S-a propus următoarea schemă:

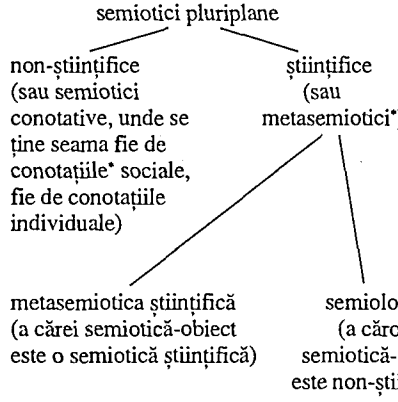

2) În funcție de raporturile mai strânse cu lingvistica, de locul și rolul limbilor naturale, se delimitează: a) semioticile *lingvistice* de b) cele *non-lingvistice*. Printre semioticile non-lingvistice se înscriu semiotica imaginii, a picturii, a arhitecturii, semiotica planară (o semiotică vizuală care tratează afișul, fotografia, tabloul, planul arhitectului, zoosemiotica*, cibernetica, bionica ș.a.). Unele semiotici, precum semiotica teatrală, au o poziție intermediară între semioticile lingvistice și cele nelingvistice: discursul teatral este mai întâi text, oferit unor execuții variate; este un discurs cu mai multe voci, o succesiune de dialoguri, care ține de semiotica literară. În semiotica teatrului, interesează tot ceea ce se petrece pe scenă în momentul spectacolului, adică toate limbajele de manifestare care contribuie la producerea sensului: gestualitatea orală (intonația), gestualitatea vizuală (mimică, atitudini, gesticulație), proxemică (punerea în scenă a actorilor, obiectelor, decorurilor), programarea cromatică (jocuri de lumini) și discursul

verbal pe mai multe voci. Fiecare dintre aceste limbaje are un semnificat autonom, care contribuie parțial la articularea unei semnificații comune și globale. Spectacolul presupune un spațiu tridimensional închis, implică prezența unui actant*-observator. Tipologia semioticilor este relativă, din cauza interferențelor care caracterizează cu precădere acest tip de știință. Se mai pot face clasificări în funcție de canalele de comunicare sau transmisie a semnelor, după natura semnelor etc. • Semiotica este o știință relativ recentă care, în jurul anilor 1960/70, își căuta încă drumul (A.J. Greimas). Se consideră că a apărut ca știință relativ independentă o dată cu Ch. Peirce, care pune accent pe funcția logică a semnului. Peirce atribuie semioticii rolul de teorie generală a culturii, care poate fi înțeleasă mai bine dacă e abordată din această perspectivă. În același timp, Peirce înglobează în semiotică orice studiu științific – matematică, algebră, chimie, anatomie. Multe dintre aceste puncte de vedere sunt acceptate și astăzi. O altă sursă a semioticii moderne este E. Cassirer, care se ocupă de limbajul verbal cu rol de instrument și în alte sisteme din sfera umană (mitul, religia, știința, arta etc.). Relația cu logica a contribuit la dezvoltarea semioticii și prin G. Frege, B. Russell, R. Carnap, Ch.W. Morris. Semiotica s-a dezvoltat, mai ales după al doilea război mondial, în mai multe direcții: în SUA se descriu sistemele simbolice, altele decât limbajul (gesturi, zoosemiotica), cu reprezentanți ca T. Sebeok, R. Jakobson, Ch.W. Morris; în ex.-URSS, semiotica se dezvoltă în relație cu cibernetica și cu teoria informației; în Europa, coexistă orientări diverse: în Franța (R. Barthes, Cl. Lévi-Strauss, A.J. Greimas, Julia Kristeva), în Belgia (E. Buyssens, N. Ruwet), în Italia (U. Eco, C. Segre, P. Fabri), în România (S. Marcus, P. Miclău).

A.B.V.

SEMIOZĂ

Relație de interdependență între semnificant* și semnificat* capabilă să producă semne*. Orice act de limbaj presupune o semioză. Semioza se poate înțelege și ca o categorie semică desemnând: a) cei doi actanți* ai comunicării*, b) destinatorul și destinatarul în narațiune, c) destinatorul-subiect față de alte tipuri de destinator. U. Eco concepe semioza în dublu sens, ca temă și ca protagonist, ca proces prin care indivizii comunică, proces condiționat de mai multe sisteme de semnificare. Semioza este astfel obiectul semioticii*.

A.B.V.

SEMIVOCALĂ

Sunet* aparținând unei clase care prezintă asemănări *parțiale* atât cu vocalele*, cât și cu consoanele*. Sin. (mai rar utilizat): *semiconsoană**. Semivocalele sunt similare sub aspect articulatoriu* cu vocalele, dar se caracterizează prin intensitate și durată de emitere mai reduse (vezi și SUNET). Funcțional însă, se deosebesc de vocale, asemănându-se cu consoanele, întrucât nu pot constitui nuclee silabice (vezi SILABĂ) și nu pot primi accent*. Acustic*, ele sunt caracterizate prin trăsăturile [- Vocalic] (deoarece, spre deosebire de vocale, nu prezintă o structură net definită a formanților*), [- Consonantic] (deoarece absența unui obstacol în calea curentului fonator determină o concentrare a energiei acustice mai mare decât cea specifică pentru consoane). Semivocalele apar în secvență cu vocalele, constituind diftongi* și triftongi*. Poziția semivocalei față de vocală constituie un criteriu de clasificare a diftongilor. Fonologic, semivocalele au fost interpretate sau ca foneme independente sau ca alofone* ale vocalelor corespunzătoare. Semivocalele românești [j, w, e̯, o̯], de ex., au primit interpretări diferite, admițându-se fie același statut pentru toate membrele seriei (variante ale fonemelor vocalice [i, u, e, o]), fie statute diferite pentru [j, w] și, respectiv, pentru [e̯, o̯]: [j, w] – foneme consonantice; [e̯, o̯] – foneme semivocalice sau elemente dependente de consoanele precedente, împreună cu care constituie segmente monofonematice diezate*, respectiv, bemolate*.

L.I.R.

SEMN LINGVISTIC

Termen fundamental în orice știință a limbajului*, utilizat cu accepții* mai mult sau mai puțin diferite: a) reuniunea celor două laturi, semnificant* și semnificat*; b) relația dintre semnificant și semnificat; c) în interpretări mai izolate, semnul se reduce la semnificant. Semnul vizează în general un element perceptibil a cărui funcție este de a reprezenta un altul non-perceptibil: de ex., în funcționarea semaforului, *lumina verde* înseamnă „cale liberă", lumina verde este

elementul perceptibil, care reprezintă elementul non-perceptibil „cale liberă"; *lumina verde* este distinctă de „cea roșie" sau de „cea galbenă", fiind o manifestare perceptibilă vizual a semnificantului; iar informația „cale liberă" este opusă informațiilor „trecere interzisă" sau „iminența interdicției de trecere", care reprezintă semnificatul. Ansamblul constituit de semnificant și semnificat este semnul (în ex. dat, semnul rutier). Semnul este întotdeauna instituțional; el nu există decât pentru un grup de vorbitori, într-o societate dată, fără de care nu e semn. La fel, suita de foneme* /pom/ și suita de grafeme* *pom* sunt manifestarea semnificantului asociat semnificatului care exprimă ideea, conceptul de „pom". Semnele lingvistice (ca și alte semne) sunt achiziționate ca atare de o colectivitate lingvistică, au un caracter social-istoric, fiind transmise din generație în generație în interiorul unei colectivități care vorbește aceeași limbă.

• Definiția semnului lingvistic (și numai prin diferențiere a celorlalte semne) a fost dată de F. de Saussure: semnul este entitatea cu două fețe (semnificantul și semnificatul), în relație de presupunere reciprocă, conform metaforei foii de hârtie (nu se poate decupa nici una dintre fețele foii, fără a o decupa și pe cealaltă). Saussure nu a luat în considerație realitatea extralingvistică, pentru că semnul, în ansamblul lui, stă pentru această realitate, necuprinsă în semn. Semnul face numai referință la lumea extralingvistică reală sau imaginară. De aceea, semnul are o valoare*, definită numai în raport cu valorile altor semne. De fapt, în semn se reunesc două realități extralingvistice care sunt exterioare lui, rămân în afara lui:

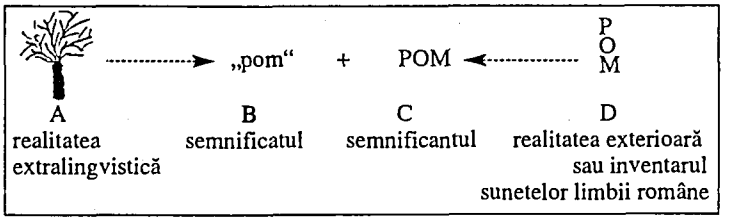

Conform acestei scheme, semnificatul „pom" este asociat constant cu semnificantul POM, care evocă în mintea vorbitorilor români ideea generală, abstractă, de „plantă cu anumite caracteristici (rădăcină, tulpină, corolă)", neglijând o serie de detalii (de ex., faptul că într-un anumit moment, pomii nu au fructe etc.). Semnul are o referință* concretă numai în enunț*; **pomul** *din fața casei*. Caracterul binar al semnului, condiție prevăzută de Saussure, rezultă din rolul lui de intermediar între gândire și sunete, dat fiind că ideile se delimitează între ele numai în măsura în care sunt asociate cu anumite complexe sonore. Saussure a propus reprezentarea semnului printr-o parabolă, care redă tocmai caracterul lui binar:

$$\frac{\text{semnificant}}{\text{semnificat}}$$

• Contribuția lui L. Hjelmslev la teoria semnului privește două aspecte: a) semnul e rezultatul semiozei* și b) natura semnului se bazează pe reuniunea dintre forma expresiei* și forma conținutului*. • Interpretarea semnului lingvistic sub aspectul complexei lui relații cu realitatea extralingvistică a dus la complicații în reprezentarea lui B. Ogden și I.A. Richards au propus triunghiul semiotic:

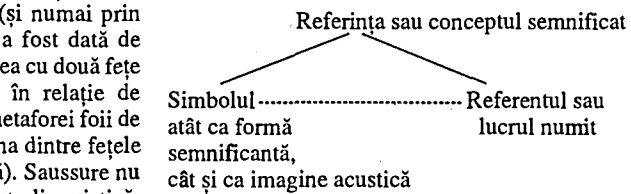

• Semnul lingvistic are mai multe caracteristici, dintre care primele trei au fost propuse de F. de Saussure și reluate de majoritatea lingviștilor, iar celelalte au fost adăugate de alți cercetători: 1) Semnul lingvistic are un caracter binar sau este reuniunea interdependentă dintre un semnificant (complex sonor, imagine acustică) și un semnificat (concept, sens*). Saussure consideră că semnul are un caracter binar pentru următoarele motive: a) limbile naturale nu trebuie interpretate ca o nomenclatură și b) rolul limbii este de a servi ca intermediar între gândire și sunetele unei limbi, în așa fel încât să ducă la delimitarea reciprocă de unități. Există și lingviști care nu dau o interpretare binară semnului lingvistic: a) Pentru B. Pottier, semnul lingvistic este tripartit (vezi SEMNIFICAT); b) Pentru Hjelmslev, semnul e cvadripartit, pentru că fiecare latură are două fețe (substanță și expresie*);

c) Pentru E. Vasiliu, semnul lingvistic este monopartit, pentru că el este interpretat ca o fonie: în actul vorbirii umane se sesizează, în primul rând, sunetele produse de cel care vorbește (ceea ce nu înseamnă că orice sunet produs de om este fapt de vorbire; de ex., vocaliza nu e vorbire). O fonie este o suită constituită din unul sau mai multe sunete care se află în corelație sistematică cu un anumit obiect sau cu o clasă de obiecte: CASĂ este în corelație sistematică cu „un anumit tip de construcție, cu o anumită formă, cu o anumită destinație"; când este auzit acest complex sonor, se ia act de obiectul , ceea ce înseamnă că prima caracteristică a semnului lingvistic este de a fi fonie. 2) Semnul lingvistic este arbitrar sau convențional, caracteristică ce garantează buna lui funcționare. Saussure a arătat că semnificantul este arbitrar în raport cu semnificatul, în sensul că nu există nici o legătură necesară între complexul sonor și conceptul pe care îl exprimă. Aceasta înseamnă că nimic din natura conceptului nu impune exprimarea printr-un anumit complex sonor. Argumente pentru această interpretare sunt: a) faptul că același concept se poate exprima prin mai multe sinonime într-o anumită limbă (rom. *pom, copac, arbore);* b) același concept se exprimă prin cuvinte diferite în diverse limbi (rom. *masă* = fr. *table* = it. *tavola* = germ. *Tisch*). Diversitatea limbilor demonstrează că legătura dintre semnificant și semnificat nu e condiționată de necesități naturale nici în ceea ce privește realitatea extralingvistică (nici chiar onomatopeele* nu se exprimă exact la fel în toate limbile). Legătura dintre sunete și sens sau dintre semnificant și semnificat este nu numai convențională, ci și culturală, presupunând un acord colectiv între vorbitorii aceleiași limbi la un moment dat. Există doar câteva categorii de cuvinte pentru care semnul apare parțial motivat sau parțial determinat (vezi MOTIVAT): a) motivație fonică în onomatopee, omofone*, rime*; b) motivație morfologică (în derivate); c) motivație semantică (în relația dintre sensul propriu și sensul figurat). • Între arbitrar, motivare și convenție există o strânsă legătură. Caracterul arbitrar se opune celui motivat și îl are drept corolar pe cel convențional, dat fiind că, în absența oricărei motivări, doar convenția asigură funcționarea semnului. Dar caracterul convențional nu îl exclude pe cel motivat, caracterul convențional fiind primordial pentru semn, iar cel motivat fiind secundar. De aceea, chiar atunci când există, motivarea tinde să se șteargă, să dispară. 3) Caracterul imuabil al semnului lingvistic (imutabilitatea/mutabilitatea acestuia) este determinat de caracterul lui arbitrar și convențional, care impune să nu fie schimbat sau înlocuit de vorbitorii unei anumite limbi. Relația dintre un anumit semnificant și un anumit semnificat trebuie să fie, în principiu, mereu aceeași, ceea ce înseamnă introducerea caracterului social al relației semn – referent; este ceea ce determină caracterul imuabil al semnului. Imuabilitatea semnului înseamnă, de fapt, caracterul lui stabil, asigurat prin manifestarea socială: colectivitatea nu alege semnele, ci le folosește prin transmitere de la generație la generație, împreună cu regulile la care se supun. Timpul alterează însă, mai mult sau mai puțin, semnele lingvistice. Factorii de alterare sunt numeroși, dar sunt exteriori limbii. Schimbările pot fi fonetice, morfologice, sintactice sau lexicale și duc la mutabilitatea semnului lingvistic care se poate manifesta în: a) schimbarea raportului dintre semnificant și semnificat (lat. *passer* „vrabie" înseamnă în română „orice vrabie") și b) modificarea unor laturi ale semnului (*prost* însemna în româna veche „simplu", iar azi înseamnă „lipsit de inteligență"). 4) Semnul lingvistic e liniar, ceea ce înseamnă că e unidimensional sau că se desfășoară într-o singură direcție, fie că e perceput vizual (adică în scris, când se desfășoară în spațiu), fie că e perceput auditiv (când e rostit și se desfășoară în timp). În felul acesta, semnul lingvistic se opune unor sene multidimensionale (cum ar fi cele maritime). Când a caracterizat semnul ca liniar, F. de Saussure a avut în vedere mai ales semnificantul; semnificatul nu e nici liniar, nici non-liniar, neexistând ca realitate temporală sau spațială. 5) Unii lingviști (E. Vasiliu) consideră că numai semnele lingvistice au particularitatea de a fi „articulabile" sau de a se combina între ele pentru a da naștere altor semne: *casă* + *-oi(căsoi), casă* + *-uță* (*căsuță*). Pe baza acestei proprietăți există posibilitatea de a forma un număr foarte mare de semne lingvistice complexe, ceea ce înseamnă o economie de semne în sistemul lingvistic. Nu orice combinație de semne are ca rezultat alt semn, deoarece există restricții de combinare a semnelor prevăzute de gramatică*. • O clasificare frecventă a semnelor

face delimitarea între: 1) *Icon* (sau *semnul iconic*) ca semn non-arbitrar al cărui semnificant reprezintă analogic referentul, asemănarea fiind fie naturală, fie culturală. Iconul presupune aceeași calitate sau aceeași configurație a calităților pe care un obiect le denotă (de ex., onomatopeele* sau diagramele care reproduc relațiile dintre proprietăți). Semnele iconice sunt prezente în limbile cu scriere ideografică (vezi IDEOGRAMĂ) în diverse grade (ieroglifele nu sunt decât slab iconice). Unii lingviști (J. Lyons) delimitează semne iconice de gradul întâi, cum ar fi sunetele păsărilor de tipul *cucu* (care se referă la sursa sunetelor); la fel, se presupune că ar fi existat în franceză un semn iconic de gradul întâi redând sunetele scoase de *chouette* „cucuvea", cuvânt care s-a pierdut în franceza actuală, unde există numai sensul „femeie bătrână, acră"; acest ultim sens este considerat un icon secundar sau de al doilea grad, bazat pe o legătură iconică primară cu strigătul caracteristic păsării. Alți cercetători (Ch. Peirce) propun alte subdivizuni ale semnelor iconice în *imagini*, *diagrame* și *metafore** (în privința ultimei categorii existând păreri contrare, care consideră iconul mai curând o sinecdocă* decât o metaforă). 2) *Indice* – semn al cărui sens nu poate fi asigurat decât relativ la o situație de comunicare* reală sau reprezentată de text*. Indicele din domenii nelingvistice se află el însuși în contiguitate cu obiectul denotat (de ex., apariția simptomului unei boli, scăderea barometrului, anumite gesturi). Limbile naturale nu au indici puri, ci semne indiciale ca demonstrativele*, posesivele* și toate semnele cu întrebuințare deictică (vezi DEIXIS). Pentru Peirce, indicele este un semn care pierde imediat trăsătura ce face din el un semn dacă obiectul său nu mai există (de ex., un obiect în care un glonte a făcut o gaură poate fi un indice numai în anumite situații). Lyons consideră indice situațiile în care există un raport suprapus sau stabilit între un semn A și un obiect C, raport care face ca ocurența lui A să implice prezența sau existența lui C. 3) *Simbol** – semn determinat prin obiectul său dinamic doar în sensul în care a fost interpretat sau care nu există ca semn fără interpretant. Simbolul este legat de triunghiul semiotic (cuvânt/concept/lucru), unde denumește relația care unește conceptul de lucru. Simbolul se referă la ceva prin forța unei legi, condiție îndeplinită de majoritatea cuvintelor unei limbi. 4) *Semnal** – ca tip de semn este un fapt imediat perceptibil care informează asupra a ceva ce nu e imediat perceptibil. Două condiții sunt necesare pentru ca un semn să poată fi considerat semnal: a) să fie produs pentru a servi indicele, cu o intenție determinată și b) cel căruia îi e destinată indicația conținută în semnal să poată să-l recunoască. Un semn-semnal e voluntar, convențional și explicit. • Semnele lingvistice sunt clasificate de E. Vasiliu în funcție de: 1) numărul de obiecte la care se raportează extensiunea* unui cuvânt, când pot fi: a) *semne individuale*, ca numele proprii (vezi PROPRIU), pronumele* personale (*eu, tu...*); b) *semne generale* care sunt reprezentate de substantive, adjective, verbe (*creion, alb, albeață, a merge*), pentru care extensiunea este alcătuită întotdeauna de clase de obiecte, iar intensiunea de concepte generale; 2) prin raportare la realitatea extralingvistică rezultă: a) *semnele descriptive* care se raportează la realitatea extralingvistică și b) *semnele logice*, care se definesc exclusiv prin raportare la sistemul lingvistic din care fac parte. Semnele logice nu au o extensiune de natură obiectuală care să le corespundă.

Vezi ARBITRAR; LINEAR; MOTIVAT; SEMNIFICANT; SEMNIFICAT; SEMNAL; SIMBOL.

A.B.V.

SEMNAL

În teoria comunicației, tot ceea ce este transmis de-a lungul unui canal* de comunicare* oarecare și poate fi interpretat de receptor ca punere în cod* a unui mesaj. Semnalul reprezintă punerea în cod a semnelor*. Semnalul transmis poate să difere de semnalul primit din cauza distorsiunilor introduse de zgomote în canal. Semnalele telefonice sunt transmise printr-un fir, semnalele vocale utilizate în vorbire sunt transmise sub forma unor unde sonore în aer. • Aplicat în semiotică*, semnalul capătă mai multe accepțiuni, în funcție de autori. Pentru L. Hjelmslev, semnalul este un indicator care poate fi totdeauna atribuit cu certitudine unui anumit plan al semioticii; Hjelmslev numește *semnal* unitățile de manifestare minimală ale semioticilor monoplane (algebră, jocuri etc.). J. Prieto consideră că semnalul intră în categoria generală a indicilor (vezi SEMN LINGVISTIC), cum ar fi semnalele rutiere sau cele marine. • În limbă, trebuie făcută deosebirea dintre semn și semnal: când discutăm

limba ca formă de semnalizare, cuvântul e un semnal, când considerăm limba ca mijloc de structurare logico-semantică, complexul sonor în întregime este semn. Cuvântul e considerat semnal îndeosebi în vorbirea exterioară. Semnalul lingvistic reprezintă sinteza a două serii de fapte: categorii, elemente ale psihicului (logice, afective etc.) și alte limbi ca sistem. În semnal se codifică atât semnul cu valoare logică, cât și semnul ca element al sistemului limbii, după schema:

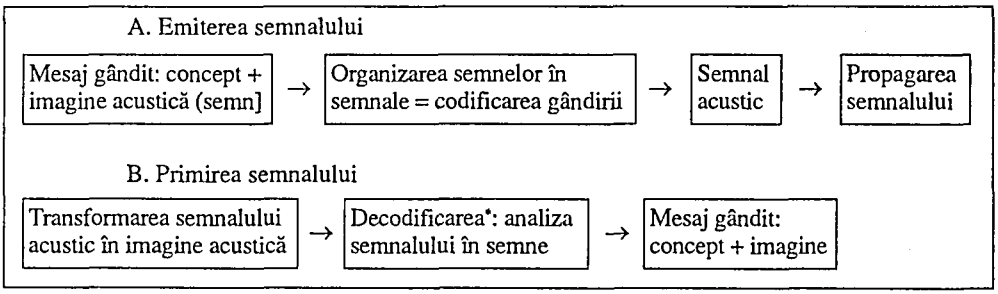

Lingviștii de inspirație saussuriană consideră semnalul în categoria non-semnelor.

A.B.V.

SEMNIFICANT

Una dintre cele două laturi interdependente ale semnului* lingvistic; este considerat latura materială, spre deosebire de semnificat*, care este latura ideală. • Unitățile semnificantului sunt fonemele*; pe baza lor se constituie complexul sonor, care are manifestare orală sau scrisă; se susține că există și alte manifestări ale semnificantului (cum ar fi limbajul surdo-muților). • Semnificantul lingvistic este succesiv în timp (vezi LINEAR), caracteristică prin care s-ar deosebi de semnificanții altor sisteme semiotice (de ex., semaforul, vezi SEMIOTICĂ). Indiferent de forma de manifestare, semnificantul apare materializat la nivelul percepției (audiție, lectură, vizualizare). • Semnificantul este virtual comun unei colectivități de vorbitori, adică indiferent la variațiile individuale de timbru, de defecte de pronunțare etc., pentru că un fenomen sau un grafem conservă aceeași funcție distinctă. • Conceptul de semnificant a fost introdus de F. de Saussure și definit ca imagine acustică sau suită de foneme cu caracter specific. Legătura dintre semnificant și semnificat este indisolubilă, conform metaforei* foii de hârtie, propusă chiar de Saussure (semnificantul și semnificatul sunt ca fața și reversul unei foi de hârtie). Relația dintre semnificant și semnificat este, în același timp, arbitrară sau nemotivată (vezi ARBITRAR; MOTIVAT). În diacronie*, semnificantul se poate modifica; de ex., rom. *masă* e rezultatul modificărilor lat. *mensa* > *measă* > *masă*. L. Hjelmslev a adoptat dicotomia semnificant-semnificat în termenii planurilor limbii*, dând semnificantului numele de plan al expresiei* și semnificatului cel de plan al conținutului. • În semiotică*, reuniunea semnificantului cu semnificatul este numită semioză*.

Vezi SEMN LINGVISTIC; SEMNIFICAT; SUBSTANȚĂ.

A.B.V.

SEMNIFICANȚĂ

Termen aparținând semioticii*; desemnează acel aspect al semnului* care îi permite să intre în discurs și să se combine cu alte semne. Semnificația este o activitate de diferențiere, de stratificare și confruntare, practicată în limbă de către subiectul-vorbitor asupra unui lanț semnificant, gramatical structurat. Semnificanța aparține enunțării, urmărește producerea sensului și confruntă limba* cu uzajul și cu sistemul* logico-conceptual al semnificatului*.

A.B.V.

SEMNIFICAT

Una dintre cele două laturi ale semnului lingvistic*, definită prin relația de presupunere reciprocă cu semnificantul*. Este frecvent utilizat cu o valoare apropiată celei pe care o are, în uzajul curent, termenul sens*. F. de Saussure a considerat semnul constituit dintr-o imagine acustică (*semnificantul*), ca latură materială, și un concept (*semnificatul*), ca latură ideală. Natura exactă a conceptului, relația sa cu sensul, semnificația*, valoarea* sunt probleme insuficient clarificate de Saussure, reluate ulterior de semantică* sau de alte discipline științifice. Relația dintre semni-

ficant și semnificat este arbitrară (vezi ARBITRAR; MOTIVAT); raportul dintre semn (semnificant și semnificat) și realitatea extralingvistică este necesar și, de asemenea, nemotivat. Filozofii, lingviștii, logicienii au insistat asupra necesității de a distinge referentul* de semnificatul său: semnificatul lui *cal* nu este un cal concret, nici „ansamblul cailor", ci conceptul de „cal". Există însă și o concepție referențială asupra semnificatului, care îl definește ca pe o relație convențională, stabilă pentru o comunitate lingvistică; exemplul convingător îl constituie limbajele tehnice, unde semnificatul coincide cu desemnarea*, deoarece aceasta este obiectiv determinată de lucrurile înseși. • O definiție mai complicată a semnificatului prin raportare la semn a fost propusă de B. Pottier: semnificatul este compus dintr-o substanță specifică și o formă generică, egal interdependente; substanța* semnificatului este constituită dintr-un ansamblu de trăsături* semantice, iar forma* semnificatului se caracterizează prin trăsăturile clasificatoare care constituie baza părților de vorbire. Aceste delimitări în cadrul semnificatului sunt redate de schema:

$$\text{semn} = \frac{\begin{matrix}\text{substanța} \\ \text{semnificatului}\end{matrix} + \begin{matrix}\text{forma} \\ \text{semnificatului}\end{matrix}}{\text{semnificant}}$$

Pentru E. Coșeriu, semnificatul este conținutul unui semn așa cum e redat într-o limbă determinată (sau prin intermediul acelei limbi). Pentru că semnificatul e legat de o limbă determinată, se definește prin opozițiile reciproce cu alți semnificați, condiționate de diverși factori care conduc la diferențe între limbi. De ex., semnificatul „zăpadă" este desemnat în limbile eschimoșilor prin douăzeci de unități diferite, în funcție de vechimea căderii zăpezii, de temperatură, de manifestarea ei etc. Chiar în limbi europene (cum ar fi franceza) pot apărea diferențe regionale și sociale pentru același semnificat (de ex., schiorii fac diferența între fr. *la poudreuse, la glace, le carton*, ca tipuri diferite de zăpadă). Alt exemplu este cel al termenilor cromatici, care segmentează diferit șase, patru sau două secțiuni din spectru; această segmentare nu reprezintă o diferență de percepție vizuală (vezi CONȚINUT; EXPRESIE; SUBSTANȚĂ), ci doar o diferență în maniera în care limba clasează sau structurează semnificația culorilor în funcție de relația dintre ele, după cum rezultă din schema propusă de H.A. Gleason:

fr.	*indigo*	*bleu*	*vert*	*jaune*	*orange*	*rouge*
basa (limbă din Liberia)	*hui*			*ziza*		

Segmentările distincte de la o limbă la alta se bazează pe generalizări diferite ale semnificatului în cele două limbi. În plus, există în franceză un număr mult mai mare de culori specifice, cum ar fi *écarlate, vermillon, pourpre*, care desemnează diferite tipuri de „roșu intens", definite în raport cu „roșu-prototip"; româna nu dispune de corespondent exact pentru acești termeni, deci semnificatul lui „roșu" în română are altă segmentare. • Unii lingviști delimitează mai multe tipuri de semnificat: a) prin restrângere, semnificatul de bază (*le signifié de puissance*, J. Picoche, G. Guillaume), se opune semnificaților numiți „de efect" (*les signifiés d'effet*); când există un singur semnificat de efect rezultă monosemia, iar când apar mai mulți semnificați de efect se ajunge la polisemie*; b) prin extindere, se vorbește uneori de semnificatul gramatical, de asemenea, organizat diferit în funcție de limbi; de ex., „determinarea" nu are același statut în latină și în limbile romanice (fr., rom., it.), care dispun de clase morfologice speciale pentru a exprima acest semnificat. Semnificatul este un concept de bază al semanticii.

Vezi ACCEPȚIE; SENS; SEMNIFICAȚIE; VALOARE.

A.B.V.

SEMNIFICAȚIE

Termen cvasisinonim cu sensul* (de care este disociat doar de către unii lingviști), utilizat cu interpretări variate (polisemantic): **I.** Cvasiechivalența cu sensul sau semioza*: 1) Cea mai simplă definiție a semnificației este considerarea ei ca însuși obiectul denumit: semnificația cuvântului *creion* este însuși obiectul „creion". Dar, pentru aceasta, e necesar să existe o imagine generalizatoare care să ne scutească de a avea în față obiectul propriu-zis. Imaginea generalizatoare este numită de unii lingviști *semnificație* (vezi DENOTARE; DENUMIRE; DESEMNARE), iar de alții *sens*. 2) Ca sinonim al semiozei, semnificația este reuniunea semnificantului și a semnificatului, este actul prin care unui obiect i se atribuie un nume. **II.** Diso-

cierea termenilor sens și semnificație, pentru a le conferi autonomie: 1) Semnificația este, pentru P. Guiraud, procesul care asociază un obiect, o ființă, o noțiune, un eveniment unui semn susceptibil să îl evoce; semnificația este o cunoaștere a realității, fiind un proces psihologic, spre deosebire de sens, care este o valoare statică, o imagine mentală rezultată din proces. Semnificația ar trebui studiată de psihologie, iar sensul de semantica lingvistică. 2) Pentru St. Ullmann, evocarea reciprocă dintre nume și sens este faptul fundamentul al oricărei semantici; el numește acest raport *semnificație*. 3) Semnificația este condiționată, pentru majoritatea cercetătorilor, de procesul comunicării*, care are loc numai dacă persoana care comunică atribuie o semnificație identică semnelor utilizate. Semnificația depășește cadrul semnului lingvistic, este un ansamblu de variabile semantice (delimitate în raport cu constanta semantică care e sensul), care se realizează numai în discurs*, cu ajutorul enunțării*, fiind caracteristică unităților superioare sintagmei*. În schimb, sensul este un ansamblu de unități semnificative (seme*) existente și independent de enunț. Semnificația se realizează în și prin context (situațional sau verbal) și se plasează ca interes între semantică* și pragmatică*. De aceea, semnificația și conotația se presupun reciproc. 4) Dimpotrivă, pentru alți lingviști (E. Coșeriu, F. Rastier), semnificația este semnificatul unei unități lingvistice definite, făcând abstracție de contexte și de situații concrete; semnificația se opune sensului, care este un ansamblu de seme inerente și aferente actualizate într-o suită lingvistică, fiind dependent de context și de situația ori practica socială. Pentru F. Rastier, semnificația este sensul sărăcit pentru că este scos din contextul său, părere opusă celorlalți reprezentanți ai semanticii franceze (care consideră sensul – și nu semnificația – conținutul cuvântului izolat de context).

Vezi SENS; SEMNIFICAT; ACCEPȚIE.

A.B.V.

SENS

Concept ambiguu, greu de definit, care coincide, în mare măsură, cu semnificatul*, obiect de studiu al semanticii*, dar și al altor discipline lingvistice și nelingvistice. Ca reprezentant al laturii semnificat* a semnului*, sensul este raportat la unitatea lexicală izolată de enunț* și se compune din sensul lexical (denotație* și conotație*, intensiune* și extensiune*) și din sensul gramatical (vezi GRAMATICAL (SENS); PARTE DE VORBIRE). Sensul este, așadar, o grupare ordonată de unități semnificative. Toți lingviștii sunt de acord că sensul este propriu sistemului* lingvistic al oricărei limbi naturale și că sensul cuvântului se leagă în mod particular de specificul fiecăreia dintre aceste limbi. • Considerat izolat de enunț, sensul ca obiect al semanticii* se diferențiază de semnificație* (cu care poate fi sinonim în limbajul curent și chiar în cel științific) și este cvasiechivalent cu termenii *accepție** și *înțeles*. S-a propus o distincție între acești termeni, făcându-se apel la diferite tipuri de sens* (vezi SEMNIFICAȚIE). • Se mai delimitează sensul unui enunț, care provine din sensul lexical al morfemelor sale constitutive și din relațiile sintactice care se stabilesc între aceste unități, cu respectarea condițiilor de gramaticalitate*. De aceea, acest aspect mai complex al sensului (vezi DECLARATIV; INTEROGATIV; IMPERATIV), diferit ca obiect de sensul cuvintelor, nu constituie obiectul discuțiilor obișnuite despre sens. • Sensul cuvintelor și sensul enunțurilor au în comun faptul că permit operația de parafrază* sau transcodaj*. I. Numeroasele definiții date sensului (imposibil de prezentat integral) pot fi grupate în mai multe categorii: 1) Definițiile care consideră sensul ca pe ceva exterior cuvântului (stoicii, G. Frege, L. Hjelmslev, E. Vasiliu). O asemenea definiție este importantă pentru lexicografie*, deși nu e sigur că o serie de trăsături ale obiectelor corespund în planul limbii ca trăsături pertinente ale conținutului lexical. 2) Pentru F. de Saussure și structuraliști, sensul a fost identificat cu semnificatul, considerat ca imagine mentală atașată semnificantului* care îl exprimă. Sensul semnului *masă* va fi deci semnificatul său, conceptul de „obiect de lemn (sau alt material), cu o formă precisă, servind unui scop determinat". Sensul astfel conceput se definește prin relațiile cuvântului *masă* cu lexeme* înrudite ca *birou, tejghea, banc, gheridon* (vezi ANALIZĂ$_7$). Relația dintre semnificant și semnificat este reprezentată printr-un triunghi:

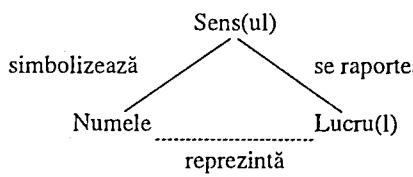

3) Definițiile ideaționale ale sensului au în vedere ideea, conceptul, noțiunea semnificată, pentru că sensul cuvântului (susțin lingviști ca K. Heger,O. Duchaček) este reflectarea însușirilor generale și esențiale ale unei categorii de obiecte, fenomene etc. Destul de mult discutată, relația dintre noțiune și sens pare să fie cel mai corect interpretată prin intersecția a două sfere (care nu este suprapunere sau incluziune). 4) Definițiile operaționale care raportează sensul la semnul lingvistic au în vedere faptul că el este ceva care reglementează uzul semnului (E. Vasiliu); mai exact, sensul este corelația sistematică a unui obiect-semn cu un număr de obiecte reale; sensul semnifică clasa obiectelor reale respective pentru care e necesară o generalizare a proprietăților. În *creionul de pe masă e roșu*, cuvântul *creionul* stă în locul altui obiect; sensul cuvântului este obiectul în al cărui loc stă cuvântul respectiv. Operația de extragere a caracteristicilor esențiale pentru o clasă de obiecte este făcută în condiții social-istorice determinate (vezi INTENSIUNE; EXTENSIUNE; ETIMOLOGIE). Sensul cuvântului este ceva aproximativ, nici chiar sensul de dicționar*, care acționează ca un filtru (vezi DEFINIȚIE), nu este perfect, pentru că definiția lexicografică nu e sensul, ci îl descrie aproximativ. **II.** Tipologii diverse ale sensurilor pot contribui la definirea și delimitarea termenului: 1) Vechea distincție dintre *cuvinte pline* (cele care exprimă noțiuni – substantive*, adjective*, verbe*) și *cuvinte goale* (cele care exprimă numai relații dintre cuvinte, precum prepozițiile, conjuncțiile) face apel la importanța preponderentă a *sensului lexical* față de cel *gramatical*. 2) Diferențierea monosemiei* de polisemie* prezintă importanță generală pentru semantică, lexicologie*, lexicografie*, fiind implicată parțial și în tipologiile următoare. 3) *Sensul cognitiv* și *sensul afectiv* se suprapun în mare parte cu *sensul propriu* și *sensurile figurate* (vezi TROP). Formulele generale de distribuție a sensurilor (delimitate până acum) în cuvânt (după I. Coteanu) sunt: a) sens denotativ + sens gramatical; b) sens denotativ + sens conotativ + sens gramatical; c) sens conotativ; d) sens conotativ + sens gramatical; e) sens relațional. 4) *Sensul de bază* sau *sensul fundamental* reprezintă ceea ce un cuvânt are specific în sine în orice context*, iar sensurile secundare sunt strict dependente contextual (vezi ACTUALIZARE). 5) Opoziția *sens uzual/sens ocazional* se bazează pe gradul de răspândire și de stabilitate a sensurilor (atât principale, cât și secundare) în limba comună. Sensurile ocazionale aparțin unor contexte izolate. 6) Opoziția *sens general* – sens folosit în toate stilurile* limbii și *sens special* – sens utilizat numai în anumite sfere funcționale ale limbii (vezi TERMEN; TERMINOLOGIE). • Din perspectivă strict diacronică, sensul cuvintelor a interesat sub aspectul 1) cauzelor care determină evoluția lui și 2) al tipurilor de modificare semantică. 1) Cauzele pot fi de ordin lingvistic (etimologie populară*, pierderea legăturii cu familia* de cuvinte, trecerea unui cuvânt din limbajul tehnic în cel uzual, vezi TERMINOLOGIE) sau de ordin social-istoric (vezi ETIMOLOGIE). 2) Tipurile de evoluție semantică sunt delimitate în funcție de aspecte diferite: a) sfera de cuprindere a sensului ajunge la *restrângeri de sens* – (*anima* însemna în latină „principiu de viață", iar în română *inimă* înseamnă „parte a corpului în care se manifestă acest principiu" sau *lărgire de sens* (*passer* în latină însemna „vrabie", iar în română înseamnă „orice pasăre"). În același timp, modificările diacronice ale sensului cuvintelor se pot repartiza unui tip de trop* (*anima* și-a modificat sensul în rom. *inimă* printr-o metonimie*). **III.** Majoritatea lingviștilor admit că sensul este rezultatul unei articulații a gândirii și a materiei fonice în interiorul unui sistem lingvistic dat. În detaliu însă, poziția privind importanța sensului în lingvistică diferă de la un cercetător la altul, plasându-se între două puncte extreme: A) respingerea lui totală și B) acceptarea lui ca obiect al analizei lingvistice. A) Behaviorismul american nu consideră sensul important în analiza lingvistică; pentru L. Bloomfield, sensul unei unități e suma situațiilor în care el apare ca stimul pentru interlocutori. Întrucât suma acestor răspunsuri nu poate fi stabilită, se refuză analiza sensului, atribuită unei psihologii a comportamentelor. B) Cei care acceptă sensul ca obiect al analizei lingvistice se plasează pe poziții diferite: 1) *Lingvistica structurală* (vezi STRUCTURALISM) face apel indirect la sens în analiza fonologică prin aplicarea probei comutării*: /p/ și /b/ sunt foneme diferite pentru că, în același context, substituția lor antrenează o schimbare de sens, cum rezultă din /pat/ vs. /bat/. Prin extindere, s-a adoptat teza isomorfismului* dintre planul conținutului* și planul expresiei* (L. Hjelmslev),

sensul fiind definit și el ca o sumă de trăsături distinctive (seme care alcătuiesc sememul*): *femeie* și *fată* au în comun semele /+ Uman// – Masculin/, dar se disting prin / ±Adult/ (vezi ANALIZĂ; ARHISEMEM; ARHILEXEM). Partizanii sensului în analiza lingvistică îi acordă importanță maximă în discipline ca semantica*, lexicologia*, lexicografia*, onomasiologia*, terminologia*. 2) În *lingvistica distribuțională* (Z. Harris), sensul este o funcție a distribuției*: verbe ca *a spune, a declara, a explica* etc. au toate un sens „dicendi" și un mare număr de contexte în comun, ceea ce înseamnă că studiul vecinătăților poate fi pus în relație cu sensul. 3) În *gramatica generativă*, sensul este ansamblul a trei tipuri esențiale de unități de sens: mărci semantice, diferențiatori și restricții selective. Acestui tip de sens i se adaugă sensul gramatical provenit din reguli sintactico-semantice. Sensul nu trebuie să participe la elaborarea modelului*. 4) Independent de gramatica generativă, dar ținând seama de ea, se dezvoltă o *semantică distribuțională* sau o semantică interpretativă, în care sensul este obținut din interpretarea structurilor sintactice (vezi SEMANTICĂ).

Vezi SEMNIFICAT; SEMNIFICAȚIE; DENOTAȚIE; CONOTAȚIE; INTENSIUNE; EXTENSIUNE; ACCEPȚIE; VALOARE.

A.B.V.

SERIE

Clasă de foneme* caracterizată prin aceeași trăsătură pertinentă*. De ex., în română, seria vocalelor palatale* (caracterizată prin localizare anterioară), reprezentată de /e, i/; seria vocalelor închise (caracterizată prin gradul cel mai scăzut de apertură*), reprezentată de /i, î, u/; seria consoanelor africate* (caracterizată printr-un anumit mod de articulare), reprezentată de /č, , ț/ și, regional, /ḑ/, seria consoanelor sonore sau surde (caracterizate prin prezența uneia dintre aceste trăsături) etc. Sunt frecvente situațiile în care modificările produse în diacronie* sau regional afectează întreaga serie. De ex.: seria velarelor cu apendice labiovelar /k^{w}, g^{w}/ din latină a evoluat, în trecerea la română, fie în direcția pierderii apendicelui labiovelar (*quinque* > *cinci; stinguere* > *stinge*), fie în direcția labializării (*aqua* > *apă, lingua* > *limbă*); în seria labialelor se înregistrează, regional, fenomenul palatalizării*.

L.I.R.

SEXTINĂ

1. În sensul mai vechi, în sec. XII-lea-al XIII-lea ale literaturii provensale, poem pe două rime alcătuit din 39 de versuri, grupate în 6 strofe* de câte 6 versuri și încheiat cu o terțină*; forma – inventată de trubaduri – a trecut în sec. al XIII-lea – al XIV-lea în literatura italiană, fiind utilizată de Dante și Petrarca. În mai mică măsură, există până în poezia sec. al XX-lea; a fost ilustrată la noi, într-o variantă mai liberă (strofe de 6 versuri, dar fără număr fix), de G. Coșbuc (de ex., în *Calul Dracului*). **2.** Prin extensie, poem în care se utilizează strofa de 6 versuri, cu rimele dispuse în formă riguroasă (*ababcc*); apoi, strofă de 6 versuri. I. Budai-Deleanu a scris *Țiganiada* în sextine: *Armele lor cele mai* **cumplite** / *Erau furci și rude de* **șatră.** / *La vârf cu fier ager* **țintuite;** / *Cu acestea îndată trântea de* **vatră** / *Pe vrăjmaș, de aproape și de* **departe,** / *Acolo să vezi capete* **sparte.** • G. Coșbuc, Gh. Topîrceanu și O. Goga au ilustrat, în poezia românească, strofa de 6 versuri, în variantă izo- sau heterometrică (vezi STROFĂ): *Nu mai sunt șesuri nete-de în țară,* / *Câmpii de grâu, ca marea-nșelătoare,* / *Întinse miriști fără de răzoare,* / *Ce-n strălucirea razelor de soare,* / *Își legănau în pragul altor zile,* / *Cu lenes ritm, podoaba legendară* (Goga) – sextină izometrică; *Azi am să-ncrestez în grindă –* / *Jos din cui acum oglindă!* / *Mama-i dusă-n sat, cu dorul* / *Azi e singur puișorul,* / *Și-am închis ușa la tindă* / *Cu zăvorul* (Coșbuc) – sextină heterometrică.

M.M.

SIGLĂ

Literă inițială sau grup de litere inițiale constituind abrevierea* anumitor cuvinte care desemnează organisme, partide politice, asociații, cluburi sportive, state etc.: PD (Partidul Democrat), SUA (Statele Unite ale Americii). Operația formulării de sigle asigură prezența fiecărui constituent în unitatea sintagmatică fie prin prima literă a fiecărui compus, fie printr-o fracțiune silabică foarte redusă. Astfel, motivarea constitutivă a siglei rezultă din transpunerea determinărilor care stau la baza unităților sintagmatice în formă lexematică: SNCFR (Societatea Națională a Căilor Ferate Române), RATB (Regia Autonomă de Transporturi București). Se poate considera că formarea de sigle oferă un mijloc de a crea o nouă materie fonică, noi baze pentru derivare* (*ceferist*). • Unele sigle sunt

realizate pe baza cuvintelor din alte limbi: UNESCO (< United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation), iar pentru un vorbitor român secvența silabică nu corespunde decât unui semn global definit prin materia fonică a semnificantului* și prin semnificat*. Siglele aparțin, în general, categoriei nominale și interesează creativitatea* lexicală (vezi CREATIVITATE$_3$).
Vezi ABREVIERE.

A.B.V.

SIGMATIC,-Ă

La verbele românești de conj. a III-a, formă de perfect simplu (eventual și de participiu) cu sufixul – s; verb din această categorie: *a culege – culese, a prinde – prinse, a scrie – scrise.* • Se disting două categorii (I. Coteanu): verbe sigmatice **complete**, care primesc același sufix – s – la perfectul simplu și la participiu: *a duce – duse – dus, a ninge – ninse – nins, a trage – trase – tras* și b) verbe sigmatice **incomplete,** care au perfectul simplu în – s -, dar participiul în – t -: *a frige – fripse – fript, a înfige – înfipse – înfipt, a rupe – rupse – rupt.* • Verbele de conj. a III-a care își formează perfectul simplu/participiul cu alt sufix decât – *s* – se numesc asigmatice: *a cere – ceru – cerut; a face – făcu – făcut; a naște – născu – născut; a trece – trecu – trecut.*

M.M.

SILABAȚIE

Descompunerea cuvintelor conform structurii lor silabice. Regulile de silabație sunt de natură fonetică și stau la baza despărțirii în scris a cuvintelor, fie la capăt de rând, fie pentru redarea pronunțării* sacadate. În româna contemporană se despart în silabe diferite: a) vocalele în hiat (*a-er*); b) o vocală și un diftong ascendent (semiconsoană + vocală – *do-uă*) sau un triftong (semiconsoană + semiconsoană + vocală, semiconsoană + vocală + semiconsoană – *so-ioa-să, tă-iai*); c) un diftong descendent (vocală + semiconsoană) sau un triftong (semiconsoană + vocală + semiconsoană) și o consoană (*doi-nă, ho-țoai-că*); d) prima consoană și următoarea/următoarele din grupurile de două-trei consoane precedate de semiconsoană (*trais-tă, mais-tru*); e) vocală și o consoană (inclusiv elementele consonantice redate prin *x, qu*) urmată de vocală sau de diftong (*ca-să, a-sea-ră, ta-xi, se-quo-ia*); f) prima consoană și următoarea/următoarele în grupuri de două (inclusiv consoanele duble), de trei sau de patru consoane precedate de vocală și urmate de vocală/diftong (*cer-nea, în-no-ra, în-tre, mon-stru*); fac excepție, formând silabă cu vocala următoare sau cu diftongul, grupurile alcătuite din consoanele *b, c, d, f, g, h, p, t, v, k, w,* ca prim element, și *l, r,* ca al doilea element (*co-dru, a-flai*), grupurile ce notează consoane unice – *ch* [k'] (*o-che-lari*), *gh* [g'] (*ve-ghea*), *tch* [c] (*ke-tchup*) etc. –; se despart după a doua consoană grupurile *lpt* (*sculp-ta*), *mpt* (*somp-tu-os*), *mpț* (*pre-emp-ți-u-ne*), *ncș* (*sfinc-șii*), *nct* (*punc-ta*), *ncț* (*punc-ți-e*), *rct* (*arc-tic*), *rtf* (*jert-fă*), grupurile de trei consoane în care primele două reprezintă o consoană dublă sau notează un sunet unic (*watt-me-tru, tech-ne-ți-u – ch* [h]), unele grupuri de patru consoane în cuvinte neologice (*trans-gre-sa*); se desparte după a treia consoană grupul *rstn* (*vârst-nic*); g) primele două consoane și următoarele în grupuri intervocalice de cinci consoane (*opt-spre-ze-ce*). Norma românei contemporane recomandă ca despărțirea la capăt de rând a cuvintelor legate prin cratimă, a compuselor, a derivatelor cu prefixe, a derivatelor cu tema terminată în grup consonantic și cu un sufix având inițială consonantică să se facă nu după reguli fonetice de silabație, ci după reguli morfologice, conform structurii formative (*într-în-sul, de-spre, ne-sta-bil, ber-bant-lâc*). Regulile morfologice nu sunt obligatorii și au caracter cult. În conformitate cu criteriul unității lexicale, se recomandă să nu se despartă la capăt de rând abrevieri ca *ONU* ș.a., numeralele ordinale cu notație mixtă – cifrică + literală (*al II-lea*).
Vezi CRATIMĂ; ORTOGRAFIE.

C.S.

SILABĂ

Secvență fonică minimală, caracterizată printr-un singur accent*, plasat întotdeauna în același loc. Locul fix al accentului în silabă (spre deosebire de cuvânt, unde poate fi mobil) este determinat de structura acesteia, care include un *nucleu* sau *centru*, reprezentat în mod obișnuit de o vocală (deși în anumite limbi există și lichide silabice) – singura componentă susceptibilă de a primi accentul – și o parte *marginală*, reprezentată de consoane. Consoanele care precedă nucleul silabic se numesc *explozive**, cele care urmează după acesta se numesc *implozive**. Sunetele care aparțin aceleiași silabe sunt *homosilabice*, cele

care aparțin la silabe distincte sunt *heterosilabice*. Silabele terminate în vocală se numesc *deschise**, cele terminate în consoană – *închise**. Nu există limbi caracterizate numai prin silabe închise; de altfel, în multe limbi, acest tip structural s-a dezvoltat tardiv, ca urmare a unor modificări ale silabelor deschise, tipul primar, universal, de structură silabică. Silaba reflectă posibilitățile combinatorii ale vocalelor și consoanelor dintr-o limbă. În rostirea diverselor silabe dintr-un cuvânt sau dintr-un enunț, există deosebiri de intensitate, ton, durată. • Existența silabei ca unitate cu identitate definibilă ca natură a constituit obiect de dispută. Cercetătorii mai vechi i-au atribuit o realitate psihologică, dar au contestat identitatea sa fonetică, întrucât silaba nu coincide, de obicei, cu actul expirator (excepție fac cuvintele monosilabe emise izolat: *da, nu* etc.). Studiile experimentale au pus însă în evidență unele trăsături articulatorii și acustice care ar demonstra existența fonetică a silabei (îndeosebi, un grad mai ridicat de coarticulare între nucleu și elementele marginale). • Limita dintre silabe (*tăietura silabică*) nu poate fi întotdeauna determinată univoc, în funcție de structura segmentului fonetic considerat (mai ales în cazul anumitor segmente intervocalice complexe; vezi și INTERLUDIU). Criteriile utilizate sunt fie de natură articulatorie (granița dintre implozie și explozie; dintre apertura sau tensiunea descrescătoare și cea crescătoare; momentul de întrerupere dintre două serii de vibrații glotale; după un minimum de expirație etc.), fie de natură distribuțională (legate de analiza structurii grupurilor consonantice mediale în raport cu cea a grupurilor inițiale și finale dintr-o limbă). Determinarea locului tăieturii silabice este o problemă distinctă de aceea a despărțirii cuvintelor în silabe, care ține de domeniul ortografiei*, fiind soluționată prin introducerea unui sistem *convențional* de reguli. Vezi SILABAȚIE. • Tăietura silabică este una dintre formele de manifestare a *joncturii**. Conceptul de *joncțiune silabică* a fost folosit de E. Vasiliu în descrierea sistemului fonologic al românei. Semivocalele românești au fost descrise ca variante ale vocalelor corespunzătoare, precedate sau urmate de jonctura silabică. Aceasta a fost interpretată ca un fonem independent, simbolizat prin /+/, realizat fonetic ca un zero consonantic (echivalând cu absența unei consoane dintre două vocale).

L.I.R.

SILEPSĂ

1. Acord logic în gen și număr, deosebit față de forma corectă presupusă de acordul* gramatical; acest acord după sens se realizează, de obicei, pe lângă substantivele colective. a) Silepsa *genului: Sus, în casele domnești,* **stau adunați,** *cu o cucernică smerenie împrejurul trupului împodobit al răposatului,* **toate căpeteniile** *țării* (Odobescu); b) silepsa *numărului: Atunci* **oastea** *cu data poruncă / Eșind de prin locurile strâmte / În trei coloane* **merg** *înainte* (Budai-Deleanu). **2.** În retorică, figură* prin intermediul căreia același cuvânt repetat în enunț are două sensuri, unul propriu și altul figurat; se poate realiza prin sinecdocă*/metonimie* sau prin metaforă*: **Rome** *n'est plus* **dans Rome,** *elle est toute ou je suis* – „Roma nu mai este la Roma, e toată unde sunt eu" (Corneille); substantivul *Rome* are două sesuri distincte, unul propriu – „cetatea" și celălalt figurativ – „poporul, locuitorii Romei", silepsă prin metonimie; *copil abia-nflorit / Cu fruntea răsturnată, cu* **visul** *risipit / Ca o dantelă scumpă pe trupu-ți adormit* (Arghezi), silepsă prin metaforă (Gh. Dragomirescu), substantivul *visul* având concomitent sensul propriu „vis" și pe cel figurat „aspirație".

M.M.

SILOGISM

Figură* a argumentării în oratorie, bazată pe logică și realizată în următoarele etape (H. Lausberg): 1. **propositio** (propoziție) – prezentarea scopului demonstrației: *Socrate este muritor;* 2. **rationes** (probele), care se numesc și **praemissae** (premise) – fazele situate înaintea concluziei, care cuprind raționamentul: a) **praemissa maior** (premisa majoră), cu un sens mai amplu decât cel din **propositio:** *Toți oamenii sunt muritori* și b) **praemissa minor** (premisa minoră) – cu un sens mai restrâns, limitat față de cel din premisa anterioară: *Socrate este om;* 3. **conclusio** (judecata finală): *Socrate este muritor,* a cărei identitate față de **propositio** este de obicei subliniată prin adaosul *quod erat demonstrandum* (ceea ce era de demonstrat). • Silogismul complet este rar utilizat în literatură, dar pot fi citate forme parțiale în discursurile argumentative ale teatrului clasic (H. Lausberg): *Sunt în Verona astăzi o mulțime / Mai tinere ca tine măritate, / Femei cu vază, și au și copii. / De nu mă-nșel eram și eu ca ele / La vârsta care tu ești fată încă, / Într-un cuvânt: Paris îți cere mâna* (Shakespeare).

M.M.

SIMBOL

1. Unitate științifică (lingvistică, semiotică, poetică ș.a.) cu valori diverse: la F. de Saussure și alți adepți ai săi, conceptul este utilizat atunci când există o relație de motivare, o legătură naturală între semnificat* și semnificantul* său; pentru L. Hjelmslev, este o mărime a semioticii* monoplane, care operează cu sisteme de simboluri; Ch. Peirce definește simbolul ca bazat pe o convenție socială, în opoziție cu iconul* și indicele (vezi SEMN LINGVISTIC), simbolul notând un raport constant într-o cultură dată; la C.K. Ogden și I.A. Richards, simbolul corespunde semnificantului saussurian; în sfârșit, în metasemiotică* simbolul este un grafism convențional (utilizând figuri geometrice, litere etc.) care desemnează, în manieră unică, o clasă de mărimi. • În diverse domenii științifice, simbolurile sunt utilizate cu valori diferite după diversele discipline: algebra sau logica, de ex., utilizează simboluri propriuzise, iar chimia simboluri care se apropie de abreviere* sau siglă*. Unele simboluri au valori diferite în funcție de textul științific în care apar: P poate fi simbolul „fosforului" în chimie, al „puterii" sau al „fluxului energetic" în fizică, al „protonului" în fizica nucleară, iar în muzică este o abreviere pentru *piano*. • Gramatica generativă (vezi GRAMATICĂ) recurge la simboluri pentru a-și formula regulile (vezi CONSTITUENT). 2. În retorică*, figură* semantică (trop*), nume al unui obiect concret, ales în mod convențional pentru a desemna o întreagă clasă de obiecte, o noțiune abstractă sau o însușire predominantă cu care poate fi pus în legătură. Simbolul ca figură are deci două caracteristici esențiale, în comparație cu alți tropi: este un nume extras întotdeauna din sfera semantică a numelor de *obiecte concrete* și se bazează pe o substituire întotdeauna *motivată* de trăsăturile semantice comune ale simbolizatului și simbolului: *Toată floarea cea vestită a întregului Apus / Tot ce stă în umbra* **crucii**, *împărați și regi s-adună / Să dea piept cu uraganul ridicat de* **semilună** (Eminescu); *O mână nevăzută în mine a deschis /* **Cutia cu păcate a Pandorei** (Philippide) • Din punctul de vedere al frecvenței, determinate de uzul lingvistic, simbolurile sunt de două feluri: a) *convenționale/ consacrate* și b) *poetice/contingente* (H. Morier). a) Simbolurile *convenționale* sunt simboluri a căror frecvență a determinat desemnarea lor ca semne pentru anumite categorii abstracte: *albina* simbolizează „hărnicia", *câinele* – „fidelitatea", *leul* „curajul", *laurul* „gloria", *vulpea* „viclenia" etc. Simbolurile consacrate sunt uneori polivalente, deoarece obiectul-simbol nu posedă o singură calitate în virtutea căreia a fost ales: *leul* este simbolul curajului, dar și al forței, frumuseții, nobleței etc. Datorită frecvenței și caracterului lor consacrat, simbolurile convenționale nu se află în relație de dependență cu contextul în care sunt utilizate (H. Morier). b) Simbolurile *poetice* sunt mai dependente de context și nu au o frecvență suficient de mare pentru a se fixa în uz; ele există, în principiu, într-un unic text și, de aceea, posedă o ambiguitate sporită față de simbolurile convenționale, apropiindu-se prin aceasta de metafora* implicită. Criteriul formal unic în virtutea căruia se poate realiza diferența dintre simbol și metafora simbolică (implicită) îl constituie frecvența: o metaforă devine simbol, lărgindu-și conotația*, atunci când iese din domeniul figurației proprii unui scriitor, intrând în sfera simbolurilor publice, naturale, proprii reprezentanților unui întreg curent din istoria literară (R. Wellek – A. Warren); vezi, de ex., *întunericul, ceața, somnul*, simboluri ale morții în literatura europeană din romantism până în perioada modernă. • Simbolul poetic există numai în relație cu contextul, de unde și denumirea de *contingent* care i s-a atribuit uneori: **Ziua** *de ieri s-a ținut după mine* (...) *Cine și-a pierdut* **o zi** *cât o viață / S-o caute repede.* **Se înnoptează.** *Se lasă* **ceață** (Arghezi); *Ai* **pierdut-o.** *Ce-ai făcut? / Tu n-ai ospătat, calul n-a păscut. / Ai căutat* **steaua polară** */ Te-a așteptat aici până aseară* (id.). Elementul simbolizat poate rămâne parțial obscur, ceea ce dă simbolului literar un caracter ambiguu în comparație cu simbolurile convenționale; cazul extrem al acestei independențe semantice îl constituie simbolurile *autarhice: În cer / Bate* **ora de bronz și de fier.** */ Într-o stea / Bătu* **ora de catifea.** */* **Ora de pâslă** *bate / În turla din cetate. / În* **ora de lână** */ S-aude vremea bătrână / Și se sfâșie /* **Ora de hârtie.** */ Lângă domnescul epitaf /* **Bate glasul orei de praf.** */ Azi noapte, soră, / N-a mai bătut* **nici o oră** (Arghezi). Simbolurile din ultimul exemplu fac parte din seria metonimică a simbolurilor temporale, dar determinările specifice rămân obscure și nu se pretează unei decodificări precise. Simbolul poetic se dovedește, astfel, apropiat de metonimie* prin raportul logic și prin motivare. Dependența sa totală de context, ca și analogia pe care se bazează, îl situează însă în

seria figurilor dominate de metaforă, cu care adesea coexistă în text. • Suita simbolurilor coerente semantic dă naștere alegoriei*.

A.B.V. (I); M.M. (2)

SIMBOLISM FONETIC

1. Posibilitate a sunetelor de a evoca anumite reprezentări. **2.** Teorie care presupune că se poate atribui sunetelor o valoare semantică denotativă* sau conotativă*. • Relația sunet-sens este cel mai ușor sesizabilă în onomatopee*, dar cuvintele dotate cu simbolism fonetic nu se confundă cu acestea, deși ambele situații intră în categoria *cuvintelor expresive* (I. Iordan). Astfel, s-a emis ipoteza că în limbile romanice anumite vocale sunt dotate cu valori semantic-expresive speciale: *i* ar avea, de ex., sensul „mic"/„apropiat": rom. *mic, aici*, it. *piccino, qui*, fr. *petit, ici; a*, dimpotrivă, sensurile „mare"/„departe": rom. *mare, departe*, it. *grande, là*, sp. *grande, allà* (K. Jespersen, M. Grammont). Consoanele pot avea și ele valoare expresivă, în afara celei pur imitative existentă în unele aliterații* (S. Pușcariu) sau în onomatopee; *l, r*, de ex., eventual în combinație cu alte consoane, sugerează „lichidul", „curgerea": *Auzi,* **plo***aia* **plânge** *pe* **dr***um* (Bacovia). Sunetului i se atribuie astfel o ipotetică funcție de simbol*, de unde și numele valorii/teoriei. Acest punct de vedere se apropie de teoria originii naturale a limbajului, opusă originii convenționale (arbitrare) a acestuia.
Vezi ALITERAȚIE; ABRITRAR; EUFONIE.

M.M.

SIMETRIC

1. Predicat ~ Tip de predicat logic (vezi PREDICAT$_1$) cu două locuri (sau două argumente*) a cărui caracteristică este de a-și păstra valoarea de adevăr în condițiile inversării ordinii argumentelor: f(x, y) este echivalent cu f(y, x). Cu această caracteristică apar verbe ca: *a se înrudi, a se împrieteni, a coincide, a semăna* din construcțiile: *X se înrudește / se împrietenește, coincide, seamănă / cu Y*, adjective ca: *sincron, sinonim* din construcțiile: *Evenimentul X este sincron cu Y, Termenul X este sinonim cu Y*, substantive ca: *frate, prieten, vecin* din construcțiile: *Ion este fratele / prietenul, vecinul / lui Gheorghe*. **2. Verb/Adjectiv/Substantiv ~** Sin. cu verb/adjectiv/substantiv *inerent reciproc*. Vezi RECIPROC$_2$.

G.P.D.

SIMPLOCĂ

Figură* sintactică realizată sub forma combinației dintre anaforă* și epiforă*: la începutul și la sfârșitul unei unități sintactice ori metrice se repetă același cuvânt/grup de cuvinte, după schema *x...y/x...y:* **Vezi** *lumile urzindu-se, popoare de stele aprinzându-se și alergând pe căile fără urmă ale infinitului* – **și n-au nimic. Vezi** *munții înălțându-se, întunecimi de codri crescând să-i învăluie* – **și n-auzi nimic** (Vlahuță, *apud* Gh. Dragomirescu). În poezia modernă simploca ia forme mai puțin riguroase, menținând totuși procedeul esențial al repetării cuvintelor la inițială și la finală de vers: **Dorurile mele** / *N-au întruchipare,* / **Dorurile mele-s / Frunze pe cărare...** / *Spulberate și strivite* **frunze pe cărare** (Goga).
Vezi REPETIȚIE.

M.M.

SIMPLU, -Ă

1. Propoziție ~ Într-o clasificare a propozițiilor* după structură, propoziție alcătuită *numai* din părți principale* de propoziție, fie că sunt prezente amândouă (ex. *Copilul aleargă, Copilul este vesel*), fie că apare una singură, predicatul sau subiectul (ex. *Ninge, Ger!*). Se opune propoziției *dezvoltate*. Vezi DEZVOLTAT$_1$; PROPOZIȚIE. **2. Parte de propoziție ~** Parte de propoziție* exprimată printr-un singur component (un singur cuvânt, însoțit sau nu de un instrument sintactic: prepoziție, articol, verb copulativ), și nu prin componente aflate într-o relație de coordonare*. Se opune părților *multiple** de propoziție: subiect multiplu, nume predicativ multiplu etc.; vezi deosebirea dintre: ***Ion a reușit*** (subiect simplu), față de ***Ion și Gheorghe au reușit*** (subiect multiplu); *El este* ***inteligent*** (nume predicativ simplu), față de *El este* ***inteligent și harnic*** (nume predicativ multiplu).

G.P.D.

SINAFIE

Figură* sintactică (de construcție), formă de polisindeton* în care se reia o conjuncție copulativă (de obicei *și*, uneori cu valoare adverbială): *Zeii Daciei acolo locuiau – poarta solară! În a oamenilor lume scările adânci coboară — / și în verdea-ntunecime a pădurilor s-adun;/ și pe negre stânci trunchiate stau ca-n*

tron în verdea lumel și *din cupe beau aurorǎ cu de neguri albe spume* (Eminescu).
Vezi POLISINDET(ON).

M.M

SINALEFĂ

În fonetică și în versificație, fuziune dintre vocala finală a unui cuvânt și vocala inițială a cuvântului imediat următor, astfel încât, în urma contopirii, acestea formează o singură silabă; suprimarea se poate realiza prin căderea uneia dintre vocale sau prin contopirea celor două în una singură; de ex.: în franceză, articolul își pierde vocala înaintea unui substantiv cu inițială vocalică (*l'arbre*); it. *varii* „diferiți" se reduce la *vari*. Necesități de versificație determină uneori apariția sinalefei: *Lună, tu,* **stăpân-a** *mării, pe a lumii boltă luneci / Și gândirilor dând viață, suferințele întuneci* (Eminescu), unde măsura de 16 silabe impune fuziunea *stăpână a* > **stăpân-a**.

M.M.

SINCOPĂ

Accident fonetic care constă din căderea unei vocale (de obicei neaccentuate) în interiorul cuvântului. Cauza acestui fenomen este simplificarea pronunțării și economia mișcărilor articulatorii în ritmul vorbirii. Inițial fenomen al vorbirii individuale, sincopa se poate extinde pe arii mai mult sau mai puțin întinse. În limba română actuală, în vorbire apare mai frecvent sincopa vocalelor *i* și *e: iepur' le, laminuar' le*. O sincopă în serie apare în vorbire, în limba actuală, și în formele de participiu din structura perfectului compus: *am vin't, am văz't* etc., caz în care, în anumite exemple, se poate sincopa chiar vocala accentuată, iar accentul își schimbă locul.
• Din perspectivă diacronică, se remarcă existența unor perioade în care sincoparea este mai activă și se produce în serie, în contexte fonetice similare; astfel, pentru latina populară târzie sunt semnalate asemenea serii de sincope: *calida non calda; vetulus non veclus; oculus non oclus; auris non oricla; angulus non anglus* (*Appendix Probi*), a căror generalizare este demonstrată de reflexul din limbile neolatine (cf. rom. *cald*, it. *caldo*, fr. *chaud* etc.).

C.C.

SINCRETISM

1. În limbile flexionare* (vezi și CLASIFICAREA LIMBILOR), asociere a două semnificații care nu permit separarea în planul expresiei; sin. cu *amalgamare**. În gramatica românească, de ex., se vorbește despre sincretismul semnificațiilor de „gen", „număr" și „caz" din flexiunea adjectivului sau despre sincretismul semnificațiilor de „număr" și „persoană" din flexiunea verbului. **2.** În paradigma* cuvintelor flexibile*, caracteristică a două sau mai multe forme corespunzătoare unor valori diferite de a fi identice, forme cărora, în cazul altor cuvinte din aceeași clasă morfologică sau din clase înrudite, le corespund expresii diferite; sin. cu *omonimie* morfologică*. Formele identice din paradigmă se numesc *sincretice* sau *omonime*. Raportând, de ex., flexiunea verbului *a sui* la cea a verbelor *a sări, a iubi*, se poate vorbi, în cazul celui dintâi, despre sincretismul formelor I sg. = II sg. (*eu, tu sui*) și III sg. = III pl. (*el, ei suie*) sau al formelor modale de indicativ și conjunctiv (*suie* = *să suie*). **3.** Unii autori folosesc termenul de *sincretism* ca sinonim al lui *neutralizare**. S-a subliniat însă faptul că neutralizarea este un fenomen condiționat contextual (deci de tip sintagmatic), pe când în cazul sincretismului condiționarea este de natură paradigmatică: în prezența unor trăsături semantice *simultane*, o anumită opoziție nu se mai manifestă (de ex., în prezența trăsăturilor „feminin", „singular", opoziția dintre genitiv și dativ nu se manifestă). În cazul sincretismului este vorba despre absența unei anumite mărci, pe când în cazul neutralizării este vorba despre suprimarea opoziției produse de prezența și, respectiv, absența unei mărci (de ex., prezența vs. absența sonorității își pierde valoarea distinctivă în anumite contexte).

G.P.D. (1-2); L.I.R. (3).

SINCRONIE

Termen introdus de F. de Saussure și definit în opoziție cu termenul *diacronie**. Sincronia desemnează un anumit stadiu de limbă, aspectul unei limbi la un moment dat. Studiul sincronic al limbii presupune o perspectivă statică asupra acesteia; limba este concepută ca un sistem imobil, care poate fi studiat în sine, nu ca rezultat al unei evoluții. Saussure afirmă primatul sincroniei, considerând că fiecare fapt de evoluție a funcționat la un moment dat într-un anumit sistem. Lingvistica sincronică este prin excelență o lingvistică descriptivă și structurală. Dacă, după Saussure, între sincronie și diacronie există o antinomie radicală, în lingvistica modernă se susține că această dihotomie este, în esență, de

natură metodologică, aspectele statice și cele dinamice coexistând în mod dialectic. Distincția dintre acestea reflectă, de fapt, distincția dintre funcționarea și constituirea oricărei limbi.

L.I.R.

SINECDOCĂ

Figură* semantică (trop*) și procedeu linvistic, formă particulară de metonimie*, realizată prin înlocuirea unui nume cu altul pe baza unei relații cantitative între cei doi termeni: *Am văzut în depărtare* o **pânză**. Raportul logic pe care se sprijină sinecdoca este cel stabilit între parte și întreg, în ambele sensuri. • Sinecdoca rezidă, de fapt, în utilizarea unui cuvânt într-un sens care reprezintă o parte din alt sens al aceluiași cuvânt (Tz. Todorov). În aceeași ordine de idei, metafora* este și ea interpretabilă ca o dublă sinecdocă: un sens intermediar (partea identică a celor două sensuri – metaforizat și metaforic) funcționează ca în cazul sinecdocei; de ex. [flexibil] este o sinecdocă pentru *trestie* și pentru *fată*, ceea ce permite să se dea cuvântului *trestie* sensul metaforic „fată" în formularea metaforică o **trestie** *de fată* (Grupul μ). Metonimia este și ea, în aceeași concepție, o dublă sinecdocă, dar în sens invers: fiecare dintre cele două semnificații ale termenilor implicați este o sinecdocă pentru al treilea, care le înglobează; de ex. metonimiile un **Rembrandt, un Balzac** pentru „un tablou de Rembrandt" și „un roman de Balzac" sunt posibile doar prin raportare la un câmp mai vast, care include viața și opera autorilor respectivi. Reliefarea celor două sensuri este datorată faptului că amândouă aparțin aceluiași ansamblu semantic (Todorov). • Sinecdoca poate lua două forme principale: a) parte pentru întreg („pars pro toto") – sinecdoca *particularizantă:* o **pânză** *la orizont* „corabie"; *ți-aș da* **catarg** *lângă* **catarg** / *Oștiri spre a străbate / Pământu-n lung și marea-n larg* (Eminescu); *trăiesc sub același* **acoperiș**; *o cireadă de o mie de* **capete**; b) întreg pentru parte („totum pro parte") – sinecdoca *generalizantă: a băut* un **vin** *bun* „un pahar, o sticlă de vin"; **mână** *de lucru* „om"; fr. **un boeuf** „o bucată de carne de vită". • În același sens al substituirii cantitative, se realizează: a) sinecdoca *numărului* (singular pentru plural). **Românul** *e născut poet* (Alecsandri); **Le Français,** *né malin, forma le vaudeville* (Boileau); *Și de-aceea tot ce mișcă-n țara asta,* **râul, ramul** / *Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este* (Eminescu); sinecdoca pentru desemnarea naționalității este curentă în toate limbile europene; b) sinecoca *materiei* – apropiată de metonimie: **fier** „armă, cuțit"; **bronz** „statuie". • Ca și metafora ori metonomia, sinecdoca poate deveni prin uz clișeu*, sub forma catacrezei*: fr. **plume,** it. **penna,** sp. **pluma** (nediminutivate), rom. **peniță** (diminutiv) „obiect de metal folosit la scris", sens derivat din cel inițial „fragment din aripa unei păsări" și, de asemenea, „obiect utilizat la scris".

Vezi CATACREZĂ; METAFORĂ; METONOMIE.

M.M.

SINEREZĂ

În fonetică*, fenomen de coarticulație* în urma căruia două vocale alăturate, plasate în silabe diferite, fuzionează într-un diftong, pronunțându-se deci în aceeași silabă. În limba română, sinereza apare accidental în pronunțarea individuală, iar în anumite situații se poate extinde local pe arii relativ determinate: *șu-ie-ram, flu-ie-ram, re-u-ma-tism* devin pe alocuri, în unele pronunțări individuale din graiurile vestice, *flui-ram, șui-ram, reu-ma-tism* (AFLR). În vorbirea literară, sinereza este admisă în fonetică sintactică și vizează pronunțarea într-o singură silabă a unor cuvinte monosilabice, neaccentuate în frază, dintre care unul se sfârșește în vocală, iar celălalt începe de asemenea cu o vocală; unele cuvinte monosilabe au rol de instrumente gramaticale: *le-am dat, și-a adus aminte* etc.; în acest caz, sinereza este marcată grafic prin cratimă*.

C.C.

SINESTEZIE / TRANSPUNERE SENZORIALĂ

Figură* semantică (ansamblu de tropi*) realizată prin asocierea a doi sau mai mulți termeni care desemnează senzații provenind din domenii senzoriale diferite; cealaltă denumire a sinesteziei, *transpunere senzorială*, arată că fiecare dintre termeni presupune o incursiune în domeniul celuilalt: *voce dulce, culoare caldă, glas catifelat, miros ascuțit/acru, lumină dulce*. Existentă și în exprimarea curentă, sinestezia se poate realiza în diverse forme concrete, situate – toate – la nivelul figurilor semantice: epitet*, comparație*, metaforă*, hipalagă*/hypallagon și, uneori, catacreză*. St. Ullmann consideră că sinestezia clasică se bazează pe perceperea unei analogii

oarecare între două senzații de ordin diferit, fiind încadrabilă – în schema schimbărilor semantice – în categoria transferului unui semnificant* datorită similitudinii/analogiei semnificaților*, ceea ce apropie sinestezia de metaforă. • Se poate stabili o dinamică a asocierilor sinestezice, comună mai multor limbi (Ullmann) și aplicabilă limbii române: respectându-se o ordine fixă într-o schemă dată a celor șase domenii senzoriale posibile (*căldura* este disociată de *tactil*) și având în vedere că al doilea termen al sinesteziei constituie *furnizorul* ei (situat în partea inferioară a schemei), în timp ce primul este *destinatarul* (situat în partea superioară), caracteristicile statistice și dinamice ale figurii sunt următoarele:

Tactil	Căldură	Gust	Miros	Auz	Văz
Tactil				+	+
Căldură					
Gust					
Miros					
Auz					
Văz					

a) majoritatea transpunerilor senzoriale sunt orientate de sus în jos; b) ele provin mai ales din domeniul *tactil;* c) se dirijează, în majoritate, către domeniul *auditiv*. Categoria cea mai bine reprezentată este deci T → A, concurată în limba română și de categoria T → V. • Sintactic și figurativ, forma principală a sinesteziei este binară; chiar atunci când apare într-o combinație plurimembră, sinestezia se poate reduce la două sau mai multe sintagme nominale alcătuite din câte doi termeni; de ex., **glasul** *lui era* **moale** *și* **catifelat** *ca* **amurgul** (Sadoveanu) se poate descompune în patru sinestezii binare: *glas moale, glas catifelat, amurg moale, amurg catifelat.* Aceste contexte largi sunt specifice, de obicei, sinesteziilor realizate în forma comparației sau a metaforei (și mai puțin celor construite ca determinare prin epitet), fără însă ca regula să aibă caracter general. • În tratatele de retorică, sinestezia nu este menționată ca figură, dat fiind faptul că nu are un statut independent. Ea se realizează însă la nivelul mai multor figuri semantice, în comparație, metaforă, hypallagon, și, mai ales, în variate tipuri de epitete; epitetul sinestezic poate fi, în același timp, oximoron* (*durere dulce*), epitet metaforic (*d-aur jăratic*) sau formă de catacreză, pseudo-sinestezie ori metaforă simbolică (*gând amar, suferință dulce*); vezi și EPITET. • În evoluția limbajului poetic românesc, complicarea formală a sinesteziilor coincide cu ieșirea lor din cadrul exprimării prin epitet și cu apariția treptată a celorlalte figuri semantice care cuprind transpuneri senzoriale. Câteva forme mai rare apăruseră încă de la Iancu Văcărescu, C. Conachi sau Gh. Asachi: oximoronul sinestezic și pseudosinestezic (*dulce foc, dulce pătimire*), sinestezia dublă (*Și-mpregiur* **sună dulce armonie / Înseninând de-a ochilor ei rază** – Asachi) sau sinestezii care ies din cadrul stereotip al domeniului gustativ – *dulce, amar* (**lumină înfocată** – Conachi; **Pictore... /** *Fă* **miresme ca să ploaie** – Asachi; **lumina** *lor este* **lină** – Heliade). În creația de maturitate a lui Eminescu, se produce saltul către sinesteziile inedite atât sintactic, cât și ca sferă semantică a domeniului transpunerii; chiar atunci când domeniul gustativ se menține ca factor al sinesteziei, aceasta este inedită prin celălalt termen al combinației: *Și că-n* **întunecata** *lor* **dulceață** / *Nu s-uită ochii de copil vodat'; Când coboară-n* **ropot dulce** *din tăpșanul prăvălatic; Un* **moale** *pas, abia atins de scânduri; Iară cornul prins de jale* / **Sună dulce, sună greu;** *Împlu casa-ntunecoasă de-o* **mireasmă pipărată**. Tot Eminescu este acela care inovează și în structura sintactică a sinesteziei, depășind cadrul combinațiilor binare și ieșind din stereotipia formulării traspunerii prin epitet; apar astfel sinestezii duble sau triple, de obicei comparații: *Ei cer să cânt... durerea mea adâncă / S-o lustruiesc* **în rime și-n cadențe / Dulci, ca lumina lunei** *primăvara;* **Murmura lunei / Netedă, palidă** *ca și ea.* Sinestezia își completează posibilitățile de expresie în poezia modernă, prin apariția metaforei sinestezice, fără însă ca celelalte forme ale transpunerii senzoriale să dispară; metaforele sinestezice iau, de multe ori, forma unor metafore verbale, părăsind astfel sfera determinărilor limitate la grupul nominal: **Văzduhul mă ustură,** *ca leușteanul și ceapa;* **Am înghețat sub țurțuri de lumină;** *E o* **tăcere moale** *de rugă de sfeștanii / Și* **liniștea lânoasă se leagănă-***n cântar* (Arghezi); **lumina** *lor* **mă doare;** *Îmi pare / că* **stropi de liniște îmi curg** *prin vine* (Blaga); *când* **lampe** *din odăi /* **Burau lumină** *scumpă* (Barbu). Determinările substan-

tivale și adverbiale iau locul celor adjectivale: *Și i-a culeș auzul* **catifelat ecoul / Cu șase foi, al frunzei** *căzute din castan* (Arghezi); **îți vei cânta... / pe coarde dulci de liniște, / pe harfă de-ntuneric** (Blaga); **se ploconea,** *răsăritean și* **moale; Albastru pâlpâia și cald,** *în poale* (Barbu). Limbajul poetic modern nu mai utilizează decât rar sinesteziile simple, binare, atât în poezie, cât și în proza poetică ori descriptivă. Aproape întotdeauna în poezia lui T. Arghezi, I. Barbu sau L. Blaga, ca și în fragmentele descriptive ale prozei lui M. Sadoveanu, de ex., transpunerile senzoriale sunt dezvoltate la trei sau patru termeni extrași din variate domenii și introduși în structuri sintactice necanonice: **Rece, fragilă, nouă, virginală / Lumina** *duce omenirea-n poală* / *Și* **pipăitu-i neted, de atlaz, / Pune găteli** *la suflet și grumaz* (Arghezi); *într-o* **tăcere de zăpadă și de argint** (Sadoveanu); *Atâta liniște-i în jur de-mi pare că* **aud / cum se izbesc de geamuri razele de lună** (Blaga); **Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare** (Barbu).

M.M.

SINFAZIC,-Ă / SINFATIC,-Ă

Vezi DIAFAZIC,-Ă.

SINGULAR

Unul dintre termenii categoriei gramaticale de număr*, intrând în opoziție cu pluralul*, în limbile în care numărul are numai doi termeni, sau intrând în opoziție cu dualul* și pluralul, eventual și cu trialul*, în limbile în care semnificația „pluralității" se realizează prin mai mulți termeni. Semnificația singularului este mai bogată decât a pluralului. Aparțin singularului atât substantive numărabile*, exprimând „unicitatea" (*scaun, tablă*), cât și substantive nenumărabile*, exprimând „cantitatea de materie neindividualizată" (*unt, brânză, mazăre*), precum și substantive colective*, care exprimă „grupul nediferențiat" (*ceată, turmă*). În cazul claselor de cuvinte la care numărul este impus prin acord* (adjectiv* și verb*), singularul are o semnificație relațională, indicând relația cu substantivul regent, respectiv cu nominalul* subiect. • În planul formei gramaticale, singularul, ca termen nemarcat*, apare frecvent cu realizarea ϕ (zero*) (ex.: *pom* ϕ, *înalt* ϕ), dar primește și mărci (desinențe*) fonetic pline (ex.: lat. *amic***us** *bon***us**; rom. *casă frumoas***ă**). Se marchează adesea și sintactic, prin repetarea informației de sg. în forma articolului (în limbile în care există articol) și în forma adjectivului, a participiului, a verbului predicat (ex.: *Casa frumoasă* **a** *vecinului* **a** *fost renovată*). Vezi și NUMĂR; PLURAL; SINGULARE TANTUM.

G.P.D.

SINGULARE TANTUM (SUBSTANTIV ~; SUBSTANTIVE *SINGULARIA TANTUM*)

Clasă gramaticală de substantive caracterizate printr-o paradigmă incompletă de număr, fiind defective* de plural; în plan sintagmatic, satisfac numai contextul de singular (ex.: *lapte gustos, mazăre bună, Dunărea albastră*). Clasa include substantivele nenumărabile*, nume de materie și nume abstracte*, și cea mai mare parte a substantivelor proprii*. Cele care la singular satisfac contextul de feminin aparțin, ca gen*, femininului (*mazăre, fasole bună; cinste totală*). Cele care satisfac contextul de masculin rămân, dată fiind caracteristica neutrului* românesc, cu genul nedeterminat, fiind incluse în așa-numitul arhigen* (ex.: *lapte, grâu bun*).

Vezi și ARHIGEN; DEFECTIV; NUMĂR; SINGULAR.

G.P.D.

SINONIM(E)

Două sau mai multe cuvinte care se află în relație de sinonimie*. Sinonimele trebuie să aibă cât mai multe seme* comune și cât mai puține seme diferite: de aceea, analiza semică (vezi ANALIZĂ$_7$) este foarte utilă pentru a verifica cu rigurozitate relația de sinonimie și a permite stabilirea mai multor categorii de sinonime: a) sinonime care nu se diferențiază semic (au aceeași definiție* semică): *mister = enigmă; vorbăreț = guraliv = locvace; a scrânti = a luxa; semantică* = semasiologie*; natriu = sodiu; vlăguit = istovit = epuizat = extenuat;* b) sinonime care se diferențiază numai printr-un sem gradual; *teamă = frică* (caracterizate prin „grad nedeterminat") și *spaimă = groază* (caracterizate prin „grad maxim*, alături de semele comune tuturor celor patru termeni); *deștept = inteligent* („grad nedeterminat") față de *genial* („grad maxim") și *isteț = ager* („grad mic", alături de semele comune celor cinci sinonime „apreciere în plus privind inteligența"); *amplu = larg = mare* („grad nedeterminat"), *enorm = imens* („grad mare") și *uriaș = colosal = gigantic* („grad maxim", ală-

turi de semele comune „caracteristică adjectivală" + „extensiune" + „pluridimensional" + „apreciere în plus"); c) sinonime care au câte un sem propriu-zis diferit: *duşumea* = *podea* au seme comune „partea de jos a unei încăperi" şi fiecare un sem propriu „numai din scânduri" (*duşumea*) şi „din orice material" (*podea*), sem diferit care poate fi neglijat sau neutralizat* în anumite contexte; *bogat* + *avut* = *înavuţit* au seme comune „caracteristică adjectivală" + „care dispune de o stare materială bună" (sau „apreciere în plus privitoare la starea materială"); cel de-al treilea sinonim adaugă semul „rezultatul unui proces"; d) sinonime care prezintă atât diferenţe graduale, cât şi semantice, dar limitate cantitativ: *cald, călduţ, căldicel, fierbinte, clocotit, canicular* se definesc toate ca „apreciere în plus privitoare la temperatură" şi apoi se regrupează prin diferenţe semice (uneori nelgijabile): *cald* „grad nedeterminat", *călduţ* = *căldicel* „grad mic"; *fierbinte* „grad mare"; *canicular* „grad maxim", *clocotit(or)* „grad maxim" + „proces de fierbere", *dogoritor* „grad maxim" + „emanaţie de căldură". Între sinonimele din clasa (a) se pot stabili, în continuare, diferenţe contextuale, în ciuda identităţii semantice, substituţia în context nefiind întotdeauna posibilă: *a deceda* = *a răposa* = *a dispărea* admit subiect animat uman, *a muri* = *a pieri* = *a se prăpădi* admit doar subiect animat. Astfel, între unele sinonime se stabilesc diferenţe contextuale: *slab* = *diluat* = *subţire* = *lung* despre „lichide", dar *diluat* se foloseşte numai despre substanţe chimice (*acid, soluţie, alcool*), *slab* şi chiar *diluat* pot caracteriza lichide buvabile (*băutură, ceai, cafea*), *subţire* şi *lung* se combină numai cu substantive desemnând alimente lichide. Când sinonimele sunt specializate contextual, această restricţie are importanţă pentru definirea riguroasă a sensului; *modic* = *foarte mic, exorbitant* = (*foarte*) *mare*, primele sinonime (*modic, exorbitant*) apărând numai în combinaţie cu *preţuri, valori*, ceea ce restrânge condiţiile de sinonimie. Tot între sinonimele din clasa (a) pot să pară diferenţe de registru", stilistic*, care se manifestă tot sub formă de restricţii contextuale: *a deceda* se utilizează numai în stilul* administrativ, *a crăpa* numai în stilul familiar sau argotic, iar *a sucomba* numai în stilul literar pretenţios (livresc). Restricţiile contextuale şi stilistice sunt foarte importante în analiza sinonimelor, pentru adecvata lor folosire în vorbire* sau în texte*; respectarea condiţiilor semantice şi contextuale face din sinonime o posibilitate de rafinare a expresiei lingvistice. O asemenea interpretare, curentă în lingvistica românească (Narcisa Forăscu), se opune părerii celor care consideră că, din cauza diferenţelor contextuale, nu există sinonime.

A.B.V.

SINONIMIE

Relaţie de echivalenţă sau de identitate (1) fie între sensurile a două sau mai multe cuvinte diferite, (2) fie între două sau mai multe construcţii sintactice echivalente. **1.** La nivelul lexicului, sinonimia este considerată o categorie semantică fundamentală pentru că se manifestă în diverse limbi ca o capacitate de rafinare a expresiei lingvistice (se utilizează mai multe forme sau semnificanţi diferiţi pentru a exprima acelaşi sens). Cea mai clară relaţie de sinonimie se stabileşte între cuvinte monosemantice, cum sunt cele din limbajul ştiinţific, când sunt identice ca sens: *semantică* = *semasiologie, natriu* = *sodiu;* sinonimia este evidentă când cuvintele polisemantice stabilesc aceleaşi sinonime pentru fiecare din sensurile lor (ceea ce nu se întâmplă în mod frecvent): *cale* = *drum* (*cale* = *drum de comunicaţie, cale* = *drum lung, cale* = *drum de o zi*). În cazul cuvintelor polisemantice este însă necesară dezambiguizarea*, ceea ce înseamnă stabilirea relaţiei de sinonimie numai pentru unul dintre sensuri: *ceas* = *oră* „unitate de măsură a timpului" (*ceas* „obiect de măsurat timpul" rămâne în afara acestei relaţii). Stabilirea sinonimelor* pentru fiecare din sensurile cuvintelor polisemantice este o modalitate de a arăta diferenţele dintre sensuri (vezi POLISEMIE), dar şi o posibilitate de organizare a vocabularului (numită *câmp* de expansiune sinonimică*): *a ridica*$_1$ = *a sălta* = *a înălţa* (în contexte ca *a ridica o greutate*), *a ridica*$_2$ = *a sufleca* (ca în *a ridica sau a sufleca mânecile*), *a ridica*$_3$ = *a zidi* = *a construi* (ca în *a ridica sau a construi o casă*), *a ridica*$_4$ = *a mobiliza*) ca în *a ridica sau mobiliza masele*); *a ridica*$_5$ = *a creşte* = *a urca* = *a mări* (ca în *a ridica sau a creşte preţurile*); *a ridica*$_6$ = *a suspenda* = *a desfiinţa* (ca în *a ridica sau a supensa o pedeapsă*). • Există mai multe condiţii de sinoniomie (care se verifică în exemple anterioare, dar şi în alte exemple): a) identitatea sau echivalenţa de sens care trebuie să meargă până la un număr mare de seme* (vezi

SINONIM(E); b) posibilitatea substituirii sinonimelor în același context; c) identitatea referentului, cu condiția ca substituirea să se facă în aceeași variantă stilistică; nu sunt sinonime *varză* și *curechi*, *cartofi* și *barabule*, pentru că ele nu se pot utiliza paralel în limba literară, cel de-al doilea termen fiind regional. • Se delimitează *sinonimia în sens restrâns*, când sunt îndeplinite toate condițiile de sinonimie și când analiza semică (vezi ANALIZĂ$_7$) pune în evidență o identitate absolută (vezi SINONIM) și *sinonimia în sens larg*, care se manifestă numai în vorbire sau în contexte, când se neglijează conștient unele diferențe semantice sau contextuale, cum ar fi: *am dormit bine pe acest* **pat** sau *pe acest* **studio** sau *pe acest* **divan**, situație în care cele trei cuvinte reprezintă sinonimia în sens larg pentru că sunt interpretate cu un sens comun, aproximativ de „obiect pentru dormit" (neglijând-se diferențele de sens dintre ele). Sinonimia în sens larg este o neutralizare contextuală, realizată între anumite limite care să permită înțelegerea și varietatea exprimării. **2. ~ sintactică** Relație care se stabilește între construcții cu organizare sintactică diferită (structură de constituenți și ierarhii diferite), dar echivalente din punct de vedere semantic. Fiecare limbă are propriul inventar de sinonimii sintactice. În română, de ex., se vorbește despre sinonimia dintre construcțiile „reciproce" cu subiect multiplu și cele cu complement prepozițional (ex.: *Ion și Gheorghe se salută / se întâlnesc / se ajută = Ion se salută / se întâlnește / se ajută cu Gheorghe*), dintre construcțiile cu subjonctivul și cele cu infinitivul și cu supinul (ex. *rămâne să vedem = ~ a vedea = de văzut*), dintre construcțiile participiale și cele relative (ex.: *caiet pierdut = caiet care a fost pierdut*), dintre construcțiile cu element predicativ suplimentar și structurile bipropoziționale corespunzătoare (ex.: *Ion mă consideră corupt = Ion consideră că sunt corupt; Ion s-a întors profesor = Ion s-a întors și este profesor*) etc. Un tip special de sinonimie sintactică îl constituie variația liberă la nivel sintactic, manifestată fie ca variație de regim* a unor verbe (vezi *ajuta pe cineva / a ajuta cuiva; a spera ceva / a spera la ceva; a anunța cuiva ceva / a anunța pe cineva ceva*), fie ca variație a construcțiilor sintactice în ansamblu (vezi *Grădina abundă de fructe = Fructele abundă în grădină; El scapă din vedere ceva = Ceva îi scapă din vedere*). Există modele sintactice care și-au propus în mod special captarea fenomenului sinonimiei sintactice și asigurarea explicațiilor pe baze sintactice. a) În GG*, sinonimia sintactică este atribuită în exclusivitate structurilor de suprafață*, unde apare ca rezultat al transformărilor*. Celor două sau trei structuri sinonime de suprafață le corespunde o *singură* structură de adâncime*, „răspunzătoare" pentru echivalența semantică a construcțiilor sinonime. Explicația fenomenului este transformațională, la el ajungându-se din următoarele posibilități teoretice: 1) o construcție de suprafață obținută prin transformare ajunge sinonimă cu o construcție de bază menținută neschimbată în suprafață (este explicația propusă pentru sinonimiile în care se angajează construcțiile cu element predicativ suplimentar); 2) o construcție de suprafață rezultată dintr-o transformare obligatorie ajunge sinonimă cu una obținută ulterior, din aplicarea unei transformări facultative (este explicația propusă pentru sinonimia celor două construcții „reciproce" din română); 3) două construcții de suprafață ajung sinonime ca urmare a aplicării de transformări diferite aceleiași construcții de bază (vezi, pentru română, cele trei tipuri de complementizare*, prin conjunctiv, prin infinitiv și prin supin). b) Modelul generativ al lui Ch. J. Fillmore procură altă explicație fenomenului de sinonimie sintactică: aceeași structură profundă de cazuri* (vezi CAZ$_{II}$) permite actualizări de suprafață diferite, după tipul diferit de „subiectivizare" și de „obiectivizare" care i se aplică, ceea ce înseamnă posibilitatea diferită de „așezare" a cazurilor profunde în poziții sintactice de suprafață. Astfel, pentru predicatul *a spera*, configurația cazuală profundă [Experimentator – Pacient] se poate actualiza în suprafață fie ca Subiect – OD, fie ca Subiect – OPrep (vezi *a spera ceva / a spera la ceva*) (vezi și GRAMATICĂ$_{8;9}$; TRANSFORMARE).

A.B.V. (1), G.P.D. (2)

SINSTRATIC,-Ă

Vezi DIASTRATIC,-Ă.

SINTAGMATIC,-Ă

1. Relație ~ În teoria structuralistă a relațiilor*, relație de tipul conjuncției logice („și... și"), adică tipul de relație contractată între unități coocurente ale lanțului* lingvistic sau, în formularea lui F. de Saussure, între termeni *in praesentia;* în terminologia lui L. Hjelmslev, corespunde

relațiilor contractate în proces*. Relațile de tip sintagmatic se stabilesc la oricare nivel lingvistic; fonemele*, morfemele*, cuvintele*, sintagmele*, asociindu-se în combinații mai largi, stabilesc, în cadrul acestor combinații, relații sintagmatice. Cele mai discutate însă sunt relațiile sintagmatice de la nivelul sintaxei, teoria sintagmatică recuperând întreaga teorie tradițională a relațiilor sintactice. S-au propus mai multe criterii de clasificare a relațiilor sintagmatice, după tipul de gramatică în care se face analiza și după nivelul la care se manifestă relația. a) În funcție de gradul de depenență dintre unități, L. Hjelmslev a distins, pentru orice nivel lingvistic, interdependențe*, numite, în plan sintagmatic, solidarități*; dependențe* unilaterale, numite, în plan sintagmatic, selecții*, și constelații* sau relații facultative, primind, pentru axa sintagmatică, denumirea de combinări*. b) La nivel sintactic, în funcție de poziția ierarhică a termenilor legați, s-au distins coordonarea* și subordonarea*. c) În funcție de semantica raporturilor sintactice, s-au introdus, în cadrul coordonării, distincțiile: copulativ*, disjunctiv*, adversativ*, conclusiv*, eventual și alternativ, iar, în cadrul subordonării, distincții ca: temporal, locativ, cauzal, final, concesiv etc. d) În funcție de manifestarea în planul formei lingvistice a relațiilor de tip sintagmatic de la nivelul sintaxei, s-au distins relațiile manifestate prin joncțiune* și cele manifestate prin juxtapunere*, iar, după manifestarea specială a relației de subordonare, s-au deosebit cele realizate prin acord* și cele realizate prin recțiune*. **2. Axă** ~ Ansamblul relațiilor sintagamtice sau de co-ocurență (vezi 1). Axa sintagmatică poate fi concepută sau ca succesiune de relații sintagmatice actualizate în fiecare lanț lingvistic al unei limbi sau, dintr-o perspectivă mai abstractă, ca totalitate a tipurilor de relații sintagmatice posibil de actualizat într-o limbă dată. • În procesul producerii enunțurilor, selecția* (vezi SELECȚIE$_2$) operată de vorbitor în fiecare punct al lanțului prin alegerea unei anumite unități dintr-o întreagă clasă de substituție*, deci din axa paradigmatică*, este numai parțial liberă și subordonată semanticului, fiind, în fapt, limitată de constrângeri* distribuționale impuse de alte unități ale axei sintagmatice. O dată selectată, unitatea impune, la rândul ei, constrângeri de formă și de distribuție altor unități ale lanțului (vezi și PARADIGMATIC; RELAȚIE).

G.P.D.

SINTAGMĂ

Concept structuralist rezultat din aplicarea metodei de analiză* în constituenți imediați (vezi ANALIZĂ$_1$). Semnifică un tip intermediar de unitate* lingvistică, situat între nivelul propoziției* și cel al unităților minimale dotate cu sens (morfeme*/moneme*), unitate cu structură binară, alcătuită din asocierea a două componente aflate în relație sintagmatică*. Există numeroase diferențe între lingviști privind modul de concepere a îmbinării și a componentelor. a) Îmbinarea este privită c o n c r e t, ca asociind două unități cooocurente din lanțul* lingvistic. Componentele sintagmei sunt, după unii lingviști, monemele/morfemele (de ex., A. Martinet), iar, după alții, cuvintele* (vezi S. Stati, 1967). Grupări de tipul *cas-ă, acr-u* îndeplinesc la Martinet calitatea de sintagmă, iar la alții devin sintagme numai prin asociere cu alte cuvinte (*casă nouă; măr acru*). Cercetătorii care privesc sintagma ca îmbinare de cuvinte se diferențiază între ei după modul de concepere a cuvântului, fie limitat la cuvântul lexical plin, fie lărgit și la cel gramatical prin includerea articolelor și a prepozițiilor (secvențele *ale elevului, în casă* au, în viziunea unor cercetători, calitatea de sintagme, iar, pentru alții, devin sintagme numai prin combinare cu un cuvânt lexical plin: *caiet al elevului, intră în casă*). Alte diferențe privesc tipul de relație care se stabilește între componentele sintagmei: unii lingviști acceptă numai sintagmele alcătuite pe baza relațiilor de subordonare (*carte nouă; citește o carte*), iar alții admit, pe lângă sintagmele de subordonare, și pe cele de coordonare, apozitive sau de interdependență (tipurile: *Ion și Gheorghe; Ion, profesorul; Ion învață*). b) Sintagma este concepută a b s t r a c t, ca invariantă* sintactică, fiind descrisă în termeni de categorii lexico-gramaticale și de relații abstracte (vezi: $Nominal_{nom}$ + Adj; $Nominal_{nom}$ + $Nominal_{gen}$; V + $Nominal_{ac}$ etc.). Fiecare sintagmă astfel concepută primește o infinitate de actualizări într-o limbă dată. • Sintagma stă la baza conceptului de grup* sintactic (rom. Grup Nominal, Grup Verbal; engl. *Noun Phrase, Verb Phrase*), unitate alcătuită, ca și sintagma, în jurul unui centru*/cap* de grup, cu singura deosebire că structura binară a sintagmei constituie numai una dintre actualizările posibile ale grupului sintactic, acesta cunoscând și organizări mai ample decât cele de tip binar. Conceptele generative proiecție*

minimală vs. maximală preiau această distincție, captând posibilitatea actualizării unui grup sintactic fie ca sintagmă (structură binară), fie ca grup mai amplu. La lingviștii francezi, sintagma se utilizează frecvent și cu accepția grupului, lărgindu-și accepția și dincolo de structurile binare. • Sintagmele s-au clasificat în mai multe feluri, deosebite după tipul de gramatică și după modul de concepere a sintagmei. a) Distincția *sintagmă minimală* (vezi $MINIMAL_4$) vs. *sintagmă* s-a introdus pentru a deosebi combinațiile binare de morfeme (*cas-ă; acr-u*) de combinațiile binare de cuvinte (*casă nouă*). b) Altă clasificare privește calitatea morfologică a centrului, făcându-se distincția între sintagme *nominale* (*casă nouă*) / *verbale* (*citește o carte*) / *adjectivale* (*utilă vouă*) / *adverbiale* (*superior fizicește*) / *prepoziționale* (*lângă ușă*). c) După criteriul distribuției*, prin compararea distribuției sintagmei în ansamblu cu cea a elementelor componente, s-au distins sintagmele *exocentrice** și cele *endocentrice**.

Vezi și ENDOCENTRIC; EXOCENTRIC; GRUP (SINTACTIC); $MINIMAL_{4;5}$; SINTAGMATIC; UNITATE.

G.P.D.

SINTAXĂ

1. Într-o concepție asupra organizării stratificate, pe niveluri, a limbii, sintaxa reprezintă unul dintre niveluri, cel a cărui organizare se desfășoară între cuvânt*, ca unitate minimală, și combinațiile acestuia: propoziții*/fraze*, ca unități maximale. Împreună cu nivelul morfologic (vezi MORFOLOGIE), formează nivelul mai amplu al gramaticii*. Dincolo de consensul lingviștilor asupra existenței, în organizarea oricărei limbi, a nivelului sintactic, apar însă numeroase diferențe privind numărul de niveluri acceptate și repartiția faptelor de limbă între niveluri, privind unitățile fiecărui nivel și modul de concepere a acestora. La întrebări ca: „este morfologia un nivel distinct de sintaxă?", „se poate lărgi sintaxa și dincolo de nivelul propozițiilor și al frazelor, incluzând și combinațiile transfrastice?", „există, în cadrul sintaxei, două niveluri intermediare, al sintagmei* și al grupului* sintactic, sau numai unul singur?", „este enunțul* o unitate a sintaxei?" etc., răspunsurile sunt mult diferite de la o școală la alta, de la un lingvist la altul, depinzând, în esență, de teoria lingvistică adoptată. **2.** Sintaxa reprezintă o disciplină lingvistică, ramură a gramaticii, al cărei obiect de studiu îl formează nivelul sintactic (vezi 1), disciplină care studiază regulile de combinare a cuvintelor pentru obținerea propozițiilor și a frazelor. Combinațiile de cuvinte pot fi studiate din diverse perspective, cu diverse metode și urmărind obiective diferite, fiecare perspectivă, metodă și obiectiv nou determinând un tip diferit de sintaxă. În consecință, se poate vorbi de mai multe discipline sintactice (mai multe sintaxe), complementare sau interferente, investigând același nivel (domeniu) de limbă. Astfel, combinațiile de cuvinte pot fi urmărite sub aspectul componenței categoriale, al distribuției elementelor și al relațiilor sintagmatice dintre ele (sintaxă *structurală* sau *categorială*) sau din punctul de vedere al funcțiilor* pe care componentele le îndeplinesc în cadrul combinațiilor (sintaxă *funcțională*), funcția însăși putând fi privită diferit, ca funcție sintactică (sintaxă *a părților de propoziție**), ca funcție actanțial-semantică (sintaxă *actanțială*), ca funcție pragmatică (sintaxă *discursivă*) (vezi $FUNCȚIE_{III;IV;V}$). Combinațiile pot fi urmărite până la nivelul frazei (sintaxă *frastică**) sau dincolo de acest nivel, fiind cuprinse și regulile de construcție a textului* (sintaxă *transfrastică*). Sintaxa frastică poate să-și deplaseze interesul de la sintaxa părților de vorbire la sintaxa grupurilor sintactice sau la sintaxa frazelor complexe. Domeniul poate fi abordat dintr-o perspectivă pur descriptivă, de înregistrare neutră a componenței structurilor (sintaxă *descriptivă**) sau, dimpotrivă, dintr-o perspectivă prescriptivă și corectivă, ultima introducând ideea de normă* sintactică și de abatere* de la normă și făcând să transpară atitudinea lingvistului de recomandare a normei și de sancționare a abaterii (sintaxă *normativă**). Cercetarea se poate face cu metode analitice, prin descompunerea succesivă a frazelor până la unitățile minimale: cuvinte/părți de propoziție (sintaxă *analitică**) sau, dimpotrivă, prin combinarea, din aproape în aproape, a unităților, pornind de la cuvinte și ajungând la unități maximale (sintaxă *sintetică** sau *generativă**). Cercetarea poate privi domeniul sintactic al unei anumite limbi (sintaxă *particulară*) sau, dimpotrivă, își propune să extragă categoriile și mecanismele sintactice care depășesc valabilitatea unei singure limbi sau a unui grup de limbi, interesând organizarea limbilor în general

(sintaxa *universală**) etc. În esență, există atâtea tipuri de sintaxă câte tipuri de abordare gramaticală și de modele gramaticale s-au propus (vezi GRAMATICĂ$_{1-14}$). • În numeroase cercetări de sintaxă modernă, granița dintre sintaxă și morfologie se estompează, mergând, uneori, până la desființare, ceea ce are ca efect o extindere a domeniului sintaxei și asupra unor fapte de morfologie, precum și o subordonare a morfologicului față de sintactic. Există concepte ale lingvisticii moderne care, prin esența lor, marchează această schimbare de optică asupra raportului dintre morfologie și sintaxă. Sintagma minimală*, de ex., concept al funcționalismului francez (A. Martinet), sugerează că domeniul sintaxei coboară și la nivel intralexical, incluzând combinațiile de moneme* corespunzătoare cuvântului flexibil* și celui derivat*. Morfosintaxa*, concept izvorât dintr-o perspectivă integratoare asupra celor două discipline, surprinde tocmai elementele de interferență, de contact între domenii, imposibil de atribuit unuia singur, punând în penumbră pe cele de autonomie, de specific al fiecăruia. Gramatica generativă*, ca model de tip sintagmatic, aduce, prin componentul* său central, singurul cu rol generativ, sintaxa în prim planul interesului lingvistic, subordonând sintaxei multe dintre faptele tradiționale de morfologie. Gramatica universală* și tipologia* lingvistică modernă aduc sintaxa în centrul lor de preocupări, fiind interesate de extragerea categoriilor, a mecanismelor sintactice, a parametrilor tipologici valabili tuturor limbilor și ignorează, cu bună știință, morfologia, care, pentru o bună parte a limbilor, cele lipsite de flexiune, nu mai are obiect.
Vezi și GRAMATICĂ$_{1-14}$; MORFOLOGIE.

G.P.D.

SINTAXEM

1. La unii autori (S. Stati, 1967), denumește o invariantă* sintactică, cea care corespunde în planul sistemului* enunțului*; se actualizează, ca orice invariantă, prin variante*, numite *alosintaxeme*, constituite din infinitatea enunțurilor reale ale unei limbi. În română, de ex., se poate vorbi de un sintaxem cu organizarea: Subiect – Predicat – OD, de altul cu organizarea: Subiect – Predicat – OPrep, de altul cu organizarea: Subiect – Verb copulativ – Nume predicativ etc., reprezentând structurile fundamentale ale limbii. Sintaxemul cu organizarea: Subiect – Predicat – OPrep se actualizează printr-o infinitate de alosintaxeme, în funcție de actualizările lexicale ale Predicatului (*depinde, se gândește, constă, se bizuie*...), în funcție de actualizările lexicale ale actanților (*Ion depinde de profesori. Copilul depinde de părinți. Reușita depinde de noroc*...), de modificările morfologic distincte ale componentelor (*Copilul/El/Acesta/Unul... depinde de...; Copilul depinde / a depins / va depinde... de*...) sau de variantele stilistic distincte, marcate prin accent și modificări de topică. (**De mine** *vei depinde*) etc. **2.** În alte lucrări (vezi Ecaterina Teodorescu), termenul este atribuit cuvântului privit din perspectivă sintactică, mai exact din perspectiva funcției sintactice, pentru a-l deosebi de lexem*, cuvântul privit din perspectivă lexicală, și de cuvântul morfologic, deci ca formă flexionară. În această accepție, corespunde părții de propoziție*, care numai uneori coincide cu un singur cuvânt (vezi *Elevul / ascultă / lecția*); în multe alte situații, sintaxemul include și instrumentele* sintactice: prepoziții, articole (ex.: *Cartea / de istorie / a elevului / celui nou*).

G.P.D.

SINTEM

În terminologia lui A. Martinet, grup de moneme* care în alte contexte funcționează autonom, dar care în combinația dată și-au pierdut autonomia*, nu pot apărea decât împreună, făcând obiectul unei alegeri unice din partea vorbitorului. Include clasa cuvintelor compuse* (fr. *pomme de terre, vide-poche*), situându-se între moneme și grupurile* sintactice (sintagme*).

G.P.D.

SINTETIC,-Ă

I. Cercetare de tip ~ Opusă cercetării de tip analitic*, se distinge prin direcția demersului științific și prin obiective: se desfășoară de la aspectele paradigmatice* spre cele sintagmatice*, adică de la inventarul de cuvinte, ca unități de bază, spre mulțimea de fraze, și are ca obiectiv major generarea, pe baza unui sistem finit de reguli, a infinității de propoziții și fraze dintr-o limbă. Cercetările de tip sintetic sunt inițiate de N. Chomsky o dată cu lucrările de gramatică generativă* din deceniile 6-7 (1957; 1965). Gramaticile generative, în oricare dintre variante,

sunt modele de tip sintetic (vezi și ANALITIC$_1$; GRAMATICĂ$_8$; MODEL). **II. Mijloc ~ (de realizare a flexiunii)** În limbi cu flexiune*, denumește procedeul de marcare a flexiunii cu ajutorul afixelor* gramaticale (al flectivelor*) alipite la morfemul radical*, procedeu prin care se obține variația *internă* a structurii cuvântului flexibil*. Se opune mijlocului analitic (vezi ANALITIC$_{II.1}$), care, apelând la cuvinte ajutătoare (prepoziții) și la auxiliare*, determină variația *externă* a cuvântului flexibil. Vezi, de ex., distincția dintre *cartea elevei* (unde cazul se realizează sintetic: desinență + articol fuzionat) și *cartea a trei eleve* (unde cazul se realizează analitic: prepoziție). **2. Formă ~** Formă a flexiunii care include în structura internă una sau mai multe mărci sintetice, adică afixe gramaticale atașate radicalului. În flexiunea verbului românesc, este sintetică o formă ca: *mâncaserăm*, care include șirul de afixe gramaticale *-a-se-ră-m* și se opune formelor *am mâncat, aș mânca, voi mânca*, în structura cărora apare un auxiliar. Termenul se folosește și pentru lexic, atunci când se compară formații ca: *a atenționa, a concluziona, a pactiza* și grupurile echivalente: *a atrage atenția, a trage o concluzie, a face un pact;* primele, care includ în structura lor morfematică un afix* derivativ, sunt sintetice, iar ultimele, alcătuite dintr-un nominal* atașat la un verb suport*, sunt de tip analitic (sau perifrastic*). **3. Limbă ~** Tip flexionar de limbă (vezi TIPOLOGIE) în care predominante, în ansamblul flexiunii, sunt mijloacele de tip sintetic (vezi II.1), flexiunea realizându-se predominant prin variația internă (afixală) a formei cuvântului. Se opune tipului analitic de limbă (vezi ANALITIC$_{II.3}$), unde frecvența cea mai mare o au mijloacele externe de variație a cuvintelor flexibile (auxiliare, prepoziții). Despre limbile clasice, sanscrita, latina, greaca, se spune că sunt sintetice, în comparație cu cele moderne (limbile romanice, de exemplu), care sunt analitice sau mai analitice decât primele. Despre română, se spune că este mai sintetică decât alte limbi romanice (decât franceza, de ex.), dar mai puțin sintetică decât latina. Despre variantele limbii române, se spune că aspectul cult, în comparație cu cel popular, preferă și extinde procedeele și construcțiile sintetice. **III. Propoziție ~** În logica formală, tip de propoziție în care predicatul nu presupune conceptual subiectul, predicatul atribuindu-se și altui subiect decât cel din propoziția considerată (ex. *Câinele este bolnav; Profesorul este ministru*). Se opune propoziției analitice (vezi ANALITIC$_{III}$), în care predicatul are caracteristica de a implica noțiunea subiectului (ex.: *Câinele este un animal; Profesorul este o ființă umană*). Propoziția sintetică primește valori de adevăr, fiind adevărată sau falsă în funcție de starea reală de fapt, în timp ce propoziția analitică este totdeauna adevărată.

G.P.D.

SINTOPIC,-Ă

Vezi DIATOPIC,-Ă.

SISTEM

Concept de bază al lingvisticii* moderne, care desemnează un ansamblu de unități* asociate între ele prin relații precis condiționate. • Pentru unii lingviști, sistemul este opus structurii*: sistemul este un ansamblu de unități în relație și regulile de combinare a unităților (corespunzând noțiunii de cod* la R. Jakobson), iar structura reprezintă modul de organizare a sistemului, ansamblul de relații de dependență. Școala engleză (J.R. Firth) definește sistemul ca ansamblul unităților în relație paradigmatică, opus structurii, care e un ansamblu de unități aflate în relație sintagamtică. Sistemul și structura sunt cvasisinonime* pentru structuralismul* operator, în cadrul căruia contează relațiile, nu elementele sau întregul. În această interpretare, termenul *sistem* este înlocuit de *structură*, mai frecvent utilizat. • Termenul *sistem* a fost folosit din Antichitate și aplicat la limbă de diverși filozofi. Pentru J. Locke (sfârșitul sec. al XVII-lea, începutul sec. al XVIII-lea), limba este un sistem de semne, determinat de un sistem de noțiuni, strâns legată de concepția despre lume a unei colectivități. Termenul *sistem* este fundamental pentru lingvistica sec. al XX-lea, când se elaborează o teorie generală a sistemelor (J.C. Smuts, 1926), unitară pentru diverse științe. • În lingvistica sec. al XX-lea, *sistem* are o pluralitate de accepții: a) F. de Saussure definește limba ca pe un sistem de semne, ca un tot coerent ale cărui elemente depind unele de altele. Sistemul limbii se prezintă ca relații diferențiale și opozitive, iar termenii sistemului întrețin între ei raporturi asociative, punând în evidență asemănările care le unesc și diferențele care le opun; b) pentru

Școala praghează, unitățile fac parte din sistem în mod permanent (vezi FONEM; FONOLOGIE). Pentru N.S. Trubețkoy, un sistem fonologic nu e o sumă mecanică a fonemelor izolate, ci un tot organic; c) Școala daneză (V. Brøndal, L. Hjelmslev) interpretează sistemul prin prisma relațiilor; elementele unei clase pot fi constante sau variabile, la toate nivelurile*, iar sistemul este totalitatea invariantelor (obținută prin reducerea variantelor). Pentru Hjelmslev, sistemul ca ierarhie corelațională este fundamental în lingvistică și semiotică*; d) E. Coșeriu consideră sistemul limbii ca pe unul dintre elementele de bază ale limbii funcționale (tehnică virtuală), alături de tipul lingvistic și de normă*, opus tehnicii realizate sau vorbirii*. La Coșeriu, sistemul limbii, ca și norma, corespund aproximativ *limbii* saussuriene: sistemul conține numai opoziții funcționale, adică numai ceea ce e distinctiv pentru o tehnică idiomatică, fiind mai amplu decât norma; o limbă istorică funcționează ca un sistem lingvistic. Pentru Coșeriu, sistemul nu are caracterul formal pe care îl are pentru Hjelmslev.

A.B.V.

SITUAȚIE

1. ~ de comunicare Termen pus în circulație de sociolingvistică*. Desemnează o constructă care implică trei componente: *relația de rol** dintre participanții la interacțiunea comunicativă, *locul* și *momentul* în care se desfășoară aceasta. Situația de comunicare limitează interacțiunea, impunând constrângeri, acceptate socio-cultural, în realizarea drepturilor și a îndatoririlor participanților. Schimbarea situației de comunicare este marcată prin schimbarea codului* utilizat. Întrucât reprezintă unități culturale recunoscute într-o comunitate lingvistică, în stabilirea claselor de situații de comunicare se poate ține seama și de denumirile în uz în comunitatea considerată (de ex., slujbă religioasă, lecție, discuție prietenească, interviu etc.), deși nu toate situațiile au un nume. • Există tipologii diverse ale situațiilor de comunicare. Se distinge, de ex., între situații formale (oficiale) și informale (neoficiale), între situații orientate către statutul participanților și situații orientate către persoană. În funcție de relația dintre cele trei componente, J. Fishman distinge între situații *congruente*, caracterizate prin compatibilitatea reciprocă a componentelor, recunoscute de membrii unei comunități, și situații *incongruente*, caracterizate prin incompatibilitate între anumite componente. Dacă situațiile congruente pun în evidență în mod clar și sistematic normele de folosire a unei limbi în funcție de situație, nici în cazul situațiilor incongruente folosirea limbii nu este întâmplătoare sau haotică. Aceasta pentru că, uneori, după o scurtă perioadă de tatonări, în care se pot verifica soluții de probă, situația incongruentă este reinterpretată, astfel încât să capete aparența de congruență și să permită aplicarea unor norme recunoscute în comunitate. De ex., dacă doi îndrăgostiți aflați după-amiază într-un parc se ceartă, comunicarea poate continua dacă relația de rol este reinterpretată; cei doi se pot manifesta în calitate de colegi de muncă sau de studii, de vecini, de superior sau subordonat etc., fapt reflectat de schimbarea codului utilizat. **2.** În pragmatică*, situația de comunicare este una dintre componentele contextului* comunicativ. **3. ~ narativă** Vezi NARATIV$_1$.

L.I.R.

SOCIATIV,-Ă

1. Caz ~ Caz întâlnit în unele limbi, ca basca, prin care se exprimă o relație de însoțire; limba bască dispune de mijloace formale pentru marcarea acestei relații (de ex., *-arekin* într-un enunț ca *haurr-arekin da* „el este cu copilul"). **2. Complement circumstanțial ~** Complement care indică ființa sau obiectul ce însoțește subiectul, fie în îndeplinirea acțiunii, fie pentru a suporta împreună efectele acțiunii. Elementul regent al complementului circumstanțial sociativ este un verb (cel mai adesea) sau o interjecție cu funcție predicativă (mai rar): *Merge* **cu mine**; *Haide* **cu mine**. De obicei, complementul sociativ se exprimă printr-un nume (substantiv sau substitut al acestuia) și se construiește cu prepoziția *cu* sau cu o locuțiune prepozițională care are în structura sa această prepoziție: *împreună cu, la un loc cu, laolaltă cu* etc. Analiza logică a tipurilor de asociere a arătat că este posibilă și asocierea cu un complement direct și – mai rar – chiar și cu un complement indirect: *I-am invitat pe toți* **cu familiile** *lor; Ar fi fost mulțumit să scape de chiriași* **cu casă cu tot. 3. Propoziție circumstanțială ~** Propoziție care rezultă din dezvoltarea complementului circumstanțial sociativ și exprimă asocierea la acțiunea regentei sau la suportarea efectelor acesteia. Propoziția sociativă

este introdusă prin pronume sau adjective relative însoțite de prepoziția *cu: A luat-o* **cu ce avea**, *A luat-o* **cu ce avere avea**; *A venit* **cu care din ei a vrut**, *A venit* **cu care prietenă a vrut**.

C.C.

SOCIOLECT

Varietate* a unei limbi, semnificativă pentru un anumit grup social. Ca structură, *sociolectul* este definit drept cod* minimal uniform, caracterizat prin acele trăsături comune idiolectelor* membrilor unui grup social, dar absente din vorbirea membrilor altui grup. Analiza modului în care sociolectele se constituie, se organizează și funcționează intră în sfera de preocupări a sociolingvisticii*. Utilitatea termenului și relevanța sa descriptivă au fost puse la îndoială de unii autori. Folosirea lui este considerată justificată numai în măsura în care, integrându-se în seria idiolect* – dialect*, distinge una dintre dimensiunile variației* lingvistice (cea socială vs. dimensiunea individuală, respectiv, regională). Dar asemenea distincții au caracter relativ, pentru că varietăți, la origine, regionale ale unei limbi pot căpăta, în timp, o semnificație socială sau este posibil ca trăsăturile unui sociolect să coincidă cu acelea ale unui grai local. În plus, delimitarea sociolectelor, al cărei criteriu îl constituie recunoașterea de către vorbitori a unor devieri de la norma* lingvistică de grup, este dificil de realizat, întrucât se pune problema stabilirii numărului de devieri posibile în limitele aceluiași sociolect. Faptul că în cadrul fiecărui sociolect apar diferențe determinate de caracteristicile situației de comunicare contrazice definiția sa drept cod minimal, registrele* sau stilurilor* apărând ca subcomponente ale acestuia. În același timp, nu toți vorbitorii care folosesc același sociolect stăpânesc în egală măsură toate registrele sau stilurile subordonate acestuia.

L.I.R.

SOCIOLINGVISTICĂ

Studiu interdisciplinar, al cărui obiect îl constituie variația corelativă sistematică a structurii unei limbi și a structurii comunității* care o folosește. Variabilele lingvistice nu pot fi însă corelate mecanic cu anumite variabile sociologice, ci este necesar să se demonstreze relevanța în plan lingvistic a fiecăreia dintre variabilele sociologice considerate. Denumirea pune mai bine în evidență decât altele, folosite uneori ca sinonime (mai ales *sociologie* a limbii*), natura interdisciplinară a demersului pe care îl presupune, integrându-se într-o serie constituită, alături de etnolingvistică*, psiholingvistică* etc. Modul de folosire a limbii reprezintă un indice diagnostic al structurii sociale și al proceselor de interacțiune specifice unei comunități, pentru că selecția formelor lingvistice utilizate de vorbitori are la bază o informație sociologică empirică, inclusiv acea ierarhizare a variabilelor consensual admisă într-o anumită comunitate. Sociolingvistica urmărește să demonstreze că variația „liberă", din terminologia structurală, este, de fapt, o variație condiționată (extralingvistic), cu caracter sistematic și modelabilă. Stabilirea unor modele generale ale variației lingvistice, dar și a unor modele ale performanței diferitelor grupuri sociale constituie obiective importante ale sociolingvisticii. Deși sociolingvistica se preocupă prin excelență de aspectele diversității lingvistice și de condiționarea acesteia, nu sunt neglijate nici aspectele referitoare la factorii de uniformizare, care determină constituirea comunității lingvistice. Metoda principală de culegere a datelor este – ca și în dialectologie* – ancheta*, dar ancheta sociolingvistică prezintă anumite particularități, în special în privința alegerii informatorilor și a chestionarului*. Sunt utilizate, de asemenea, și o serie de teste, împrumutate din psihologie. Formularea concluziilor presupune întotdeauna prelucrarea statistică a materialului faptic. Cercetările de sociolingvistică permit clarificarea unor probleme importante dintr-o serie de domenii, cum ar fi dialectologia, lingvistica istorică, stilistica. În același timp, ele au o aplicabilitate practică, furnizând date necesare pentru stabilirea politicii lingvistice a unei țări și, îndeosebi, pentru găsirea unor forme adecvate de planificare* lingvistică. Predarea limbii materne și a limbilor străine, traducerea pot beneficia, de asemenea, de constatările sociolingvisticii.

Vezi și ANTROPOLOGIE (LINGVISTICĂ); ETNOGRAFIA VORBIRII; ETNOLINGVISTICĂ.

L.I.R.

SOCIOLOGIE A LIMBII

1. Tip de sociologie particulară (alături de sociologia educației, a literaturii, a culturii etc.), care urmărește explicarea unor caracteristici ale comportamentului social ținând seama de elementele lingvistice care îl determină, îl însoțesc

sau reprezintă consecințe ale acestuia. Problematica sociologiei limbii include aspecte cum ar fi: atitudinea indivizilor față de folosirea unei limbi sau varietăți, comportamente lingvistice care permit determinarea identității de grup, factori care favorizează constituirea și dizolvarea grupurilor, diferențe de permeabilitate între rețelele* de comunicare etc. 2. În anumite lucrări, denumirea *sociologie a limbii* este folosită ca sinonim al celei de sociolingvistică*. O asemenea echivalență nu pare a se justifica, în măsura în care cele două denumiri reflectă preocupări cu finalități diferite. Sociologia limbii urmărește explicarea unor tipare și procese *sociale*, pe când sociolingvistica urmărește adâncirea cunoașterii unor aspecte ale folosirii *limbii* în procesul comunicativ. Admițând în principiu echivalența celor două denumiri, unii autori (J. Fishman) își exprimă preferința pentru aceea de sociologie a limbii. Ca argument se invocă faptul că „societate" este un concept mai larg decât „limbă", iar termenul „sociolingvistică" ar reduce statutul disciplinei la acela de varietate de lingvistică (socio-), mascând interesul sociologic pe care îl prezintă. Vezi și ANTROPOLOGIE (LINGVISTICĂ); ETNOGRAFIE A VORBIRII; ETNOLINGVISTICĂ; SOCIOLINGVISTICĂ.

L.I.R.

SOCIOSEMIOTICĂ

Ramură științifică subordonată atât semioticii*, cât și sociolingvisticii*, care se ocupă de vastul domeniu al conotațiilor* sociale. Realizează o taxinomie* a limbajelor sociale, bazată pe categorii discriminatorii cum ar fi: „sacru"/„profan", „extern"/„intern", masculin"/„feminin", „superior"/„inferior" etc., care acoperă o morfologie socială stabilă. Sociosemiotica este interesată de mass media.

A.B.V.

SOCIOTERMINOLOGIE

Ramură științifică interdisciplinară care se ocupă de practicile sociale, având ca scop normalizarea lingvistică în procesele tehnologice (vezi TERMINOLOGIE).

A.B.V.

SOLIDARITATE

În teoria relațiilor* lingvistice formulată de L. Hjelmslev, denumește relația de interdependență* manifestată în proces*, adică relația care se stabilește între doi termeni obligatoriu coocurenți, termenii presupunându-se reciproc pe axa sintagmatică*. De ex., între mărcile de determinare* (articole, adjective cu rol de determinare) și clasa numelui*, relația este de solidaritate, căci actualizarea numelui în vorbire nu se poate face în afara determinării, iar mărcile de determinare se leagă, în cadrul grupului nominal, în mod necesar de substantiv, determinarea fiind o trăsătură care privește semantica numelui. Solidaritatea, ca tip de relație sintagmatică, se poate stabili între elemente ale oricărui nivel lingvistic. E. Coșeriu (1967) studiază „solidaritățile lexicale", stabilind coocurențe necesare la nivelul lexicului și al semanticii, fie între lexeme (vezi, de ex., între *a țesăla* și *cal, a lătra* și *câine*), fie între lexeme și trăsături semantice ale vecinătăților (ca, de ex., între *a se mărita* și trăsăturile [+ Uman; + Feminin] pentru nominalul subiect) etc. Vezi AFINITATE; IMPLICAȚIE; INTERDEPENDENȚĂ; SINTAGMATIC.

G.P.D.

SOLILOCVIU

Formă de monolog* dramatic, fără interlocutor determinat în interiorul textului; vezi MONOLOG.

M.M.

SONANTĂ

Consoană* a cărei rostire se caracterizează printr-un zgomot expirator mai slab decât cel specific majorității consoanelor și prin prezența unor tonuri muzicale, specifice în general producerii vocalelor. Ca și vocalele, sonantele sunt întotdeauna sonore, fapt determinat de prezența vibrațiilor laringiene. În anumite limbi, cum ar fi ceha, ele pot constitui centru silabic. În română, sonantele nu au această caracteristică. • Modul de articulare specific, descris mai sus, permite gruparea sonantelor într-o serie consonantică distinctă. În română, această serie include *nazalele** [m, n] și *lichidele* (orale) [l, r]; [l] este o consoană *laterală* (sprijinirea apexului de alveolele superioare permite scurgerea liberă a aerului pe laturile limbii), iar [r]–*vibrantă* (apexul vibrează, producând ocluziuni scurte și repetate pe alveolele superioare). Ca localizare, [m] este bilabială, iar celelalte trei sonante sunt dentale. Descrierile unor limbi includ în clasa sonantelor și semivocalele* (sau semiconsoanele*).
Vezi și CONSOANĂ.

L.I.R.

SONET

Formă fixă de poezie, alcătuită din 14 versuri, grupate în 4 strofe; 2 catrene* și 2 terțete* scrise în endecasilab*, în ritm iambic*. Sonetul reprezintă o inovație a școlii siciliene din sec. al XIII-lea (Iacopo da Lentini, Piero delle Vigne etc.) și a avut primii reprezentanți în literatura italiană: Dante și Petrarca, mai târziu Michelangelo, Tasso și Carducci au scris sonete. Datorită faptului că Petrarca a fixat forma definitivă a sonetului, varianta clasică a acestuia este numită *sonet petrarchist.* ● Caracteristicile definitorii ale sonetului sunt: gruparea celor 14 versuri în 2 catrene și 2 terțete; măsura de 11 silabe (endecasilabul); ritmul iambic; textul construit pe baza a două rime* în catrene (*ab*) și două în terțete (*cd*); dispunerea după o schemă fixă a acestor rime(*abba, abba, cdc, cdc*), schemă realizată, o dată cu evoluția formei fixe, în diverse variante (*abab*), eventual cu apariția unei a treia rime în terțet (*cde, cde*). Construcția sonetului presupune și cerințe sintactico-semantice: catrenele și, respectiv, terțetele se caracterizează prin unitate sintactică, alcătuind adesea împreună o frază; sensul poetic al catrenelor este de obicei mai general/abstract, în timp ce terțetele introduc nota personală a autorului, un joc semantic sau un final surprinzător. ● Shakespeare a modificat sonetul petrarchist în privința structurii strofice și a celei rimice: sonetul shakespearian este compus din trei catrene și un distih*, iar dispunerea rimelor este mai liberă, conservându-se a treia rimă în terțete. Utilizat în toate perioadele istoriei literare (clasicism, baroc, romantism) și în întreaga literatură europeană (italiană, franceză, spaniolă, portugheză, germană, engleză), sonetul se eliberează treptat de unele rigori: măsura nu mai este obligatoriu în endecasilab, iar structura rimelor e facultativă (numărul lor rămânând totuși limitat). În literatura română, sonetul a fost introdus de Gh. Asachi, sub influența directă a modelului italian petrarchist; în aceeași perioadă, au scris sonete Iancu Văcărescu și I. Heliade-Rădulescu. Eminescu este însă acela care a dus la perfecțiune sonetul românesc: cele 26 de sonete ale sale sunt toate scrise în formula petrarchistă, atât ca structurare strofică a versurilor, cât și ca respectare a măsurii endecasilabice ori a ritmului iambic; o oarecare libertate există în dispunerea rimelor, Eminescu folosind în catrene și variantele *abab, abab* sau *abba, baab*, iar în terțete *cdc, ede:*

Când însuși glasul gândurilor tace, a
Mă-ngână cântul unei dulci evlavii – b
Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei? b
Din neguri reci plutind te vei desface? a

Puterea nopții blând însenina-vei b
Cu ochii mari și purtători de pace? a
Răsai din umbra vremilor încoace, a
Ca să te văd venind – ca-n vis, așa vii! b

Cobori încet... aproape, mai aproape, c
Te pleacă iar zâmbind peste-a mea față, d
A ta iubire c-un suspin arat-o. e

Cu geana ta m-atinge pe pleoape, c
Să simt fiorii strângerii în brațe – d
Pe veci pierduto, vecinic adorato! e

În sec. al XX-lea, au scris sonete în literatura română M. Codreanu și V. Voiculescu.

M.M.

SONOR,-Ă

Vezi SONORITATE.

SONORITATE

Trăsătură a sunetelor, determinată, sub aspect articulatoriu, de vibrația regulată a coardelor vocale (ca rezultat al unor deschideri și închideri succesive ale glotei sub presiunea aerului subglotic acumulat). Ca și nazalitatea*, nefiind influențată de prezența sau absența ocluziunii în cavitatea bucală, sonoritatea este caracteristică atât vocalelor, cât și consoanelor. Pentru vocale și pentru consoanele sonante* este specifică prezența sonorității. Majoritatea consoanelor însă constituie perechi omorganice (caracterizate prin identitate sub aspectul modului și al locului de articulare) surdă/sonoră (de ex., [p]/[b]; [f]/[v]; [t]/[d]; [k]/[g]; [ ]/[ ] etc.). Fonologic, sonoritatea reprezintă pentru acestea o marcă de corelație*, având funcție distinctivă. În diverse limbi, există și consoane care nu participă la corelația de sonoritate (de ex., în româna literară, [ț] și [h] nu au pereche sonoră). ● Din punct de vedere acustic, consoanele sonore se caracterizează prin suprapunerea, peste sursa care produce zgomotul consonantic, a unei surse armonice (determinate de vibrațiile coardelor vocale), care are ca efect prezența unor formanți* specifici. Sonoritatea este un criteriu de clasificare

articulatorie și acustică a sunetelor. În anumite condiții fonetice, sonoritatea se poate atenua sau pierde. Vezi AFONIZARE (sin. *asurzire, devocalizare*). Aceasta justifică posibilitatea de a concepe sonoritatea drept o trăsătură gradabilă. Fonetic pot fi identificate nu numai consoane surde și sonore, ci și consoane semisonore, sonore-asurzite (în anumite contexte) sau medio-surde.

L.I.R.

SPECIFICARE

În teoria relațiilor* lingvistice formulată de L. Hjelmslev, denumește relația de determinare* (sau de dependență* unilaterală) care se stabilește între elemente în cadrul sistemului*, deci pe axa paradigmatică*. Îi corespunde, în planul procesului*, pe axa sintagmatică*, selecția*. De ex., în sistemul categoriei numărului*, relația dintre termenii dual* și plural* sau dintre trial* și plural este de specificare, căci dualul și trialul, în limbile în care există aceste distincții, cer, în mod necesar, prezența pluralului, dar nu și invers; în numeroase limbi moderne dualul și trialul lipsesc, valorile lor fiind preluate de plural.
Vezi și DEPENDENȚĂ; DETERMINARE$_3$; PARADIGMATIC; RELAȚIE.

G.P.D.

SPECIFICATOR

Categorie introdusă de teoria X-BARĂ* și preluată de GB*; denumește, în structura de constituenți a oricărui grup* sintactic, o categorie care aparține ultimului nivel de proiecție* (proiecție maximală), ocupând următoarea poziție:

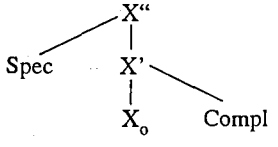

(unde X" = GV, GN, GAj, GAv;
iar X_o = V, N, Aj, Av, Prep).

După clasa lexico-gramaticală a capului* de grup, se disting: specificatori nominali, lexicalizați prin cuvinte din clasa determinanților* (articole*, adjective demonstrative*, cuantificatori*; ex.: **un** *elev*, **acest** *elev*, **câțiva** *elevi*); specificatori adjectivali și adverbiali, lexicalizați prin cuvinte de gradare și de modalizare, adică prin unele adverbe și semiadverbe* (ex.: **prea** *nou(ă)*, **chiar** *nou(ă)*); specificatori verbali și prepoziționali, realizați prin adverbe și semiadverbe cu rol modal și aspectual (**chiar** *pleacă*, **mai** *spune*, **chiar** *în parc*). Îi corespunde, în lucrări anterioare teoriei X-BARĂ, categoria predeterminanților*.
Vezi și X-BARĂ, PREDETERMINANT; PROIECȚIE.

G.P.D.

SPIRANTĂ

Vezi CONSTRICTIV,-Ă; CONTINUU,-Ă; FRICATIV,-Ă.

SPONDEU

În versificația clasică, picior* metric alcătuit din două silabe lungi. Impropriu pentru versificația limbilor moderne (și pentru cea românească), spondeul se poate realiza sub forma succesiunii a două silabe accentuate, fără ca acestea să intre obligatoriu în componența aceluiași picior; reprezintă, de obicei, un rezultat al abaterilor de la ritm*, cel mai adesea redresate în contextul imediat următor (I. Funeriu): *Deși știu c-a mea liră d-a surda o să bată* (Eminescu): v – – vv–v/v – vvv –v.

M.M.

S-STRUCTURĂ

În teoria GB*, siglă pentru structura de suprafață* a acestui model. Se distinge, în cadrul modelului GB, de D-Structură*, iar, în raport cu modelul generativ* clasic, se distinge prin altă accepție a structurii de suprafață (vezi ADÂNCIME; GRAMATICĂ$_{10}$; SUPRAFAȚĂ).

G.P.D.

STANDARD

1. **Limbă*** sau **limbaj*** ~ Este una dintre variantele stilistice* ale limbii literare* care reunește fapte lingvistice aparținând tuturor vorbitorilor, utilizate în condiții obișnuite, nemarcate de specializarea profesională sau de afectivitate. Limba standard este o constantă lingvistică, la care se pot raporta celelalte stiluri. 2. **Normă** ~ Reprezintă o deprindere uzuală, este o aproximare a uzului general al limbii, care se regăsește în enunțurile cu cea mai mare frecvență. Norma standard este dată de gramaticile descriptiv-normative.
Vezi și STIL; STILISTICĂ.

A.B.V.

STARE

1. **Verb de ~** Clasă semantică de verbe care exprimă starea sau modul de a fi al indivizilor reprezentați prin subiect. Se opune clasei verbelor de acțiune*. Verbele de stare includ în matricea lor semantică trăsătura [+ Static], iar, actanțial, se disting prin lipsa agentului*. Sunt echivalente cu predicate analitice de stare, formate din copulativul *a fi* + un nume predicativ, adjectiv sau substantiv, numele predicativ exprimând starea subiectului (ex.: *a trândăvi* „a fi trândav"; *a se învecina* „a fi vecin"; *a se asemăna* „a fi asemănător"). Lipsa Agentului atrage coocurența altor trăsături: incompatibilitate cu Instrumentalul*; neacceptarea locuțiunilor adverbiale care „trimit" la Agent (**trândăvește/*se învecinează cu atenție, cu migală, cu grijă*). În funcție de natura stării, verbele de stare se împart (*apud* I. Evseev, 1974) în: verbe de stare fizică (*mă ustură, mă furnică*); de stare psihică, numite și „psihologice"* (*îmi place, urăsc, mă uimește*); verbe existențiale (*a fi, a exista, a dăinui, a persista*); verbe poziționale (*a sta, a ședea, a se afla*); verbe de comportament (*a lenevi, a trândăvi*); verbe de relație, exprimând fie o relație de posesie* (*a avea, a poseda, a deține, a stăpâni, a aparține*), fie relații de cauză (*a implica, a necesita*), de asemănare (*a se asemăna*) etc. Sub aspect sintactic, exceptând câteva verbe de relație tranzitive, majoritatea verbelor de stare sunt intranzitive. • În analizele moderne de semantică a verbului (W. Chafe, R. Jackendoff, J. François, S. Baudet), se propune o clasificare tripartită în: verbe de stare, de proces* și de acțiune, distincția făcându-se în funcție de trăsăturile [Schimbare], [Agentivitate]. În această accepție, verbele de stare, caracterizate prin [- Schimbare, – Agentivitate] (tipul *a plăcea, a urî, a lenevi*), se opun, pe de o parte, celor de acțiune, caracterizate prin [+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul: *a alerga, a repara*), iar, pe de alta, celor de proces, numite și „de eveniment", caracterizate prin [+ Schimbare, – Agentivitate] (tipul: *a se usca, a scădea: venitul scade*). **2. Verb de schimbare de ~** Clasă semantică de verbe care exprimă o schimbare în starea sau în modul de a fi al indivizilor reprezentanți prin subiect; sinonim cu (*verb*) *de devenire; dinamic*; eventiv**. Se caracterizează, spre deosebire de verbele de la 1, prin trăsătura semică [- Static] (notată și [+ Dinamic]), ceea ce explică echivalența lor cu predicate analitice conținând seria copulativului *a deveni* (ex. *a se înveseli* „a deveni vesel"; *a slăbi*, „a deveni slab"; *a se îngrășa* „a deveni gras"). Spre deosebire de 1, implică un Cauzal*, răspunzător de schimbarea stării, neactualizat însă ca subiect, ci ca determinant exterior subiectului (*X se înveselește din cauza...*). Intră în opoziție, pe de o parte, cu predicatele de stare (vezi 1), realizate verbal (*a se îmbolnăvi* vs. *a boli*) sau analitic, nominal (*a se îmbolnăvi* vs. *a fi bolnav*), iar, pe de alta, cu predicatele factitive*/cauzative* (*a se îmbolnăvi* vs. *a îmbolnăvi pe cineva*) (vezi și $DINAMIC_{III}$; EVENTIV; FACTITIV). În raport cu verbele de stare, au în comun trăsătura nonagentivității, dar se deosebesc prin trăsătura [+ Dinamic / + Schimbare]. În raport cu verbele factitive, au în comun trăsătura [+ Dinamic], dar exclud apariția Cauzalului ca subiect. Verbele de schimbare de stare sunt intranzitive, iar cele factitive sunt tranzitive. **3. Predicat de ~** Tip de predicat logic (vezi $PREDICAT_1$) incluzând, pe lângă predicatele verbale de stare (vezi 1), clasa predicatelor logice exprimate adjectival și substantival care exprimă stări fizice sau psihice, permanente sau momentane; vezi (*este*) *bolnav, inteligent, vesel, îngrozit, entuziasmat, iubitor; (are) frică, teamă, febră, greață, dureri, foame, sete* etc. Predicatul de stare este deci mai cuprinzător decât clasa verbelor de stare. Pentru multe dintre predicatele de stare, există sinonimia* între o realizare verbală de stare, una adjectivală de stare și una substantivală de stare sau numai între două dintre ele; vezi *iubesc* (*animalele*) = (*sunt*) *iubitor* (*de animale*) = (*am*) *iubire* (*față de animale*); (*mă*) *îngrozește* (*examenul*) = (*sunt*) *îngrozită* (*de examen*)= (*am*) *groază* (*de examen*); (*sunt*) *înfometat* = (*am*) *foame* etc. Predicatele de stare, indiferent de realizare, deci inclusiv predicatele adjectivale și cele substantivale, exclud, din structura de roluri*, prezența agentului*, dar presupun prezența experimentatorului*, interpretat, în unele teorii cazuale (vezi teoria localistă*), și ca locativ* (mai exact, ca inesiv*), adică un „sediu interior" de manifestare a stării. Experimentatorul se realizează morfosintactic fie ca subiect (vezi: ***Eu sunt îngrozită, Eu am groază***), fie ca obiect indirect (***Mi-e groază***), fie ca obiect direct (***Mă îngrozește***), realizarea diferind de la o clasă de predicate la alta (vezi: *Sunt îngrozită, Mi-e groază, Mă îngrozește*) sau, dimpotrivă, fiind aceeași (vezi

construcțiile *Iubesc animalele, Sunt iubitor de animale, Am iubire față de animale*, unde se realizează ca subiect inclus). Deși posibilă oricare dintre actualizări, caracteristică limbii române este frecvența de actualizare a experimentatorului *altfel* decât ca nominativ subiect: ca obiect indirect (*Mi-e groază, Îmi place, Îmi pare rău, Mi-e neplăcut*) sau ca obiect direct (*Mă îngrozește, Mă indispune*), cu specificarea că actualizarea ca obiect direct nu este posibilă decât în cazul predicatelor verbale de stare, clasa verbului fiind singura care, distribuțional, admite vecinătatea unui acuzativ. **4. Categorie a ~ii** Categorie semantică exprimând starea subiectului, gramaticalizată sau semigramaticalizată în unele limbi, rămasă însă la nivel lexical, în altele. Manifestările gramaticale, diferite de la o limbă la alta, constau în selecția unor copulative diferite, după cum numele predicativ exprimă o stare permanentă sau o calitate temporară; vezi, în limbile ibero-romanice, distincția dintre copulativele *ser* și *estar*, sau în rusă, diferențierea gramaticală a numelui predicativ (rus. *on bol'noi – on bolen*). În română, starea subiectului se exprimă lexical, cu ajutorul verbelor de stare (vezi 1) și al predicatelor analitice de stare (vezi 3), ultimele având structura copulativ + adjectiv/substantiv (*sunt îngrozit*) sau conținând o turnură specială de construcție: dativ + *a fi* + substantiv nearticulat (*mi-e groază*).

G.P.D.

STATISTICĂ LEXICALĂ

Metodă de cercetare a vocabularului* sau lexicului*, bazată pe relații matematice între unități ca: *frecvență* (f) – numărul de apariții ale unui cuvânt într-un text dat, *rang* (r) – locul pe care îl ocupă un cuvânt într-o listă în care cuvintele sunt date în ordinea descrescândă a frecvenței, *repartiția* – care indică numărul de autori sau de texte cercetate, *disponibilitatea* – stabilirea ușurinței cu care un cuvânt vine în mintea vorbitorilor. Dintre relațiile matematice care se stabilesc între acești termeni statistici, este cunoscută „legea lui Zipf" (într-un text destul de lung, frecvența unui cuvânt în text este invers proporțională cu rangul acelui cuvânt într-o listă în care cuvintele textului sunt dispuse în ordinea descrescândă a frecvențelor), adică f x r = constantă (sau *f* este invers proporțională cu rangul și produsul lor este o constantă); altă relație matematică stabilită este 2 f = c, adică numărul de semnificații pe care le poate avea un cuvânt sau extensia lui e direct proporțional cu rădăcina pătrată a frecvenței sale, câtul lor fiind o constantă. • Prin statistica lexicală, s-a încercat o stratificare a cuvintelor de importanță diferită în vocabular, cu considerații asupra anumitor stiluri* (limbaje* sau variante funcționale ale limbii), s-a descris stilul anumitor autori (vezi BOGĂȚIE; CONCENTRAȚIE); se opune stilul beletristic* stilului științific, cele două variante fiind invers proporționale sub aspectul bogăției* și concentrației sau se diferențiază stilul prozei descriptive de cel al prozei narative. De asemenea, se mai urmărește relevanța frecvenței anumitor părți de vorbire pentru anumite stiluri, de ex., frecvența mai mare a substantivului și, în general, a numelui în poezie.

A.B.V.

STEMĂ / *STEMMA*

1. În terminologia lui L. Tesnière, denumește un tip de reprezentare grafică a structurii propoziției, având aspectul unui arbore*, cu noduri* și termeni subordonați legați de noduri prin linii verticale. Se aseamănă grafic cu schema* relațională din gramatica tradițională. Se deosebește însă de aceasta printr-o importantă schimbare de concepție asupra structurii ierarhice a propoziției, Tesnière recunoscând un singur nod central, cel al predicatului, față de care se subordonează nu numai complementele, ci și subiectul. Vezi următoarea stemă:

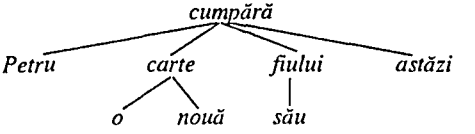

Vezi și ARBORE; SCHEMĂ. **2.** În filologie, schemă realizată sub forma unui arbore genealogic al manuscriselor/tipăriturilor prin care s-a transmis un text. De obicei, acestea sunt reprezentate printr-o literă majusculă (A, B, C...L = „lacunar" sau inițiala proprietarului), iar intermediarele – de obicei – printr-o literă din alfabetul grec (α, β, γ). Unii autori utilizează ultimele litere ale alfabetului latin (x, y, z) pentru a desemna originalul sau un eventual arhetip pierdut, care trebuie reconstituit cu date din materialele existente.

G.P.D. (1); M.M. (2).

STIL

I. Manieră individuală sau colectivă de a marca personalitatea vorbitorului/autorului în enunț*, prin utilizarea unor forme/procedee ale expresivității*. „Limba exprimă, stilul subliniază" (M. Riffaterre), ceea ce înseamnă că există o funcție stilistică a limbajului, care subliniază trăsăturile semnificative ale enunțului (mesajului) și care scoate în relief structurile destinate realizării unui anumit obiectiv al comunicării*. • Toate modalitățile de definire a stilului se bazează pe diferența fundamentală dintre sensurile denotative (vezi DENOTAȚIE) și cele conotative (vezi CONOTAȚIE) ale cuvântului în context. **1.** Stabilirea **punctului de referință** la care se raportează faptul de stil. Dezideratul este ca punctul de referință să fie fix și, de aceea, el e identificat de obicei cu schema de structură a limbii, față de care se produc variațiile stilistice individuale ori funcționale (vezi II); dar faptul de stil mai poate fi definit și prin raportare la un limbaj oarecare (standard*, științific sau poetic), iar această comparație între variante diferite între ele se dovedește în principiu concludentă, deoarece tipul de expresivitate specific fiecărui limbaj apare astfel cu mai mare claritate (I. Coteanu). **2. Modalitatea** propriu-zisă de concepere a stilului. a) Stilul poate fi definit ca *alegere* (*selecție*) într-o paradigmă. Această perspectivă *paradigmatică* – inaugurată de Ch. Bally și continuată de St. Ullmann, P. Guiraud, M. Cressot – pornește de la ideea că există, în același timp, în limbă variante stilistice și neutre pentru a reda același concept; de aici rezultă posibilitatea alegerii în exprimare. Fiind vorba de adecvarea limbajului la conținutul comunicării, contează intenția celui care formulează un enunț și traducerea ei într-o formă adecvată: „cine spune stil spune alegere" (Ullmann). Definiția se aplică stilului atât ca variantă individuală, cât și ca limbaj funcțional; vezi alegerea deliberată a formelor deviante gramatical în ex. ca: *Apare luna mare* **câmpiilor** *azure; Prin limbile de flăcări ce-n valuri* **se frământ;** *Porni Luceafărul. Creștean / În cer* **a lui** *aripe* (Eminescu) sau sinonimia unor fraze exprimate în variante funcționale diverse: *Hoțul a intrat în apartament și a furat mulți bani* (standard); *Delincventul a comis o spargere și a delapidat o sumă importantă* (juridic-administrativ); *Șutul a dat o gaură și a șterpelit lovelele* (argou). Din mai multe paradigme virtuale, asupra cărora se operează o alegere, rezultă mai multe fraze, diferit marcate din punctul de vedere al registrului stilistic și al gradului de expresivitate, dar care comunică același conținut. În cazul variantelor funcționale, elementele paradigmei nu se pot combina altfel fără intenție parodică, deoarece termenii fiecărei paradigme comportă o oarecare specializare stilistică. Acesta este, de fapt, principiul lui R. Jakobson, care adaugă alegerii și factorul *combinării;* selecția și combinarea sunt condiții esențiale ale limbajului, această perspectivă corectând în parte caracterul unilateral al principiului selecției. b) Conceperea stilului ca *abatere* (*deviere*) de la norma curentă i se atribuie lui Paul Valéry, dar a fost preluată de Ch. Bally, de școala stilistică franceză, de L. Spitzer și de continuatorii lui. Definirea stilului ca abatare rezultă, în concepția lui Bally, chiar din stabilirea obiectului stilisticii*: savantul genevez își propusese să demonstreze că nu întreaga stilistică se poate încadra în categoriile gramaticii tradiționale, ci că există o clasă de fenomene determinabile numai prin gradări cu caracter afectiv. Diferența dintre acestea constă în faptul că formulele gramaticale sunt obligatorii, iar cele stilistice facultative; această a doua categorie însumează *abaterile* de la norma gramaticală; de ex., dislocarea* cu funcție expresivă (arhaizantă) din versurile lui Arghezi: *Puterea lui întreagă și vitează* / **Ascultă-***n noaptea de safir și lut,* / **Din depărtare, calul că-i nechează.** / **Care prin adieri l-a cunoscut.** Orice figură* sintactică/semantică este interpretabiă ca deviere, în măsura în care realizează o distanțare contextual-determinabilă față de topica neutră ori de sensul denotativ. Obiecția care s-a adus acestei perspective asupra faptului de stil este că produce o definire negativă a stilului și nu acoperă în întregime expresivitatea enunțului; parafrazând ideea că „stilul este o greșeală, dar o greșeală voită", J. Cohen replică: „stilul este o greșeală, dar nu orice greșeală este și stil", căci nu se poate alcătui un text integral numai din devieri de la normă (I. Coteanu). Pe de altă parte, norma la care se face referire (ca și limba standard invocată în definirea stilului ca alegere) nu este imuabilă în istoria unei limbi; ar urma ca faptul de stil să fie mereu altul considerat comparativ cu stadiul de limbă al scriitorului studiat, deci unul la Rabelais și altul la Mallarmé. Perspectiva diacronică (vezi DIACRONIE) în perceperea/interpretarea faptului de stil dă, astfel, naștere unor erori de evaluare (prin omisiune sau adaos)

în interpretarea ca marcată stilistic a unei devieri de la normă (Riffaterre). Un exemplu de eroare prin *adăugare* îl oferă statutul arhaismelor* în textul literar, categorie de termeni care pot fi neutri în momentul redactării textului (în cronici, de ex.), dar nu mai sunt lipsiți de valoare stilistică într-un text de Sadoveanu, unde utilizarea lor este deliberată și expresivă. Erorile de *omisiune* au în vedere aluziile pe care lectorul modern nu le mai înțelege, nu numai în texte îndepărtare în timp (Shakespeare sau Rabelais), dar chiar în opera unor scriitori mai recenți (vezi de ex., aluzia din Mateiu Caragiale: *„nu mai lăsați să-l pup, fraților, ne rugă,* **că-l trimit la Govora**"). c) Stilul definit ca *adaos* la nucleul comunicării își are originea tot în teoria lui Bally, care afirmase că la baza stilului se află adăugarea la enunț a unei forme afective. Este o pespectivă greu de urmat, căci – dacă se poate susține aceasta pentru un moment preexistent verbalizării mesajului – în forma finită a textului a greu de urmărit o asemenea distincție, întrucât operația nu se produce în secvență și nu există un text neutru precedat celui dotat cu expresivitate (I. Coteanu). d) Riffaterre definește stilul ca *element al unei opoziții*, fapt de stil/context, introducând în teoria stilului *principiul sintagmatic* în locul celui paradigmatic. *Alegerea* este considerată un concept prea vast și insuficient de adecvat, deoarece ea este presupusă cu necesitate în codificarea* oricărui mesaj lingvistic, indiferent dacă acesta are valoare expresivă sau nu. Nici *devierea* nu poate fi concludentă, întrucât calitatea de a fi deviantă a unei forme lingvistice nu e suficientă pentru a o face expresivă, în lipsa altor factori (intenționalitatea, gruparea în context a mai multor fapte din aceeași categorie, sensurile conotative contextuale etc.). Pentru definirea stilului, Riffaterre introduce un factor pozițional, contextul*; acesta prezintă avantajul fundamental de a crea un *model*, pe care faptul de stil trebuie să-l modifice sau să-l spargă. Teoria lui Riffaterre asupra stilului se încadrează în concepția lui Jakobson asupra procesului de comunicare a mesajului poetic; vezi FUNCȚIE (II); în suita cuvintelor care formează fraza, după primul element constitutiv se poate predicta cu o mai mare sau mai mică probabilitate continuarea secvenței, ultimul constituent având cel mai ridicat grad de predictabilitate: *Floarea are miros plăcut* (dar nu și *abstract, albastru* sau *vesel*). Contextul stilistic este astfel înțeles ca un model accidentat de prezența unui element nepredictibil (*Floarea are miros* **dulce** ar introduce o sinestezie*), iar textul un lanț de opoziții binare cu termenii inseparabili context/*fapt de stil*. Exemplul utilizat de Riffaterre pentru a demonstra eficacitatea contrastului stilistic – invers proporțională cu predictibilitatea – este oximoronul*; *Cette* **obscure clarté** *qui tombe des étoiles* „această obscură luminozitate care cade din stele" (Corneille); vezi CONTEXT$_3$). **II. ~uri/Limbaje funcționale** Varietăți ale limbii literare* comune, diferențiate între ele prin funcția pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate (Coteanu); fiecare stil funcțional totalizează un număr de procedee specifice, situate la toate nivelurile limbii. Stilurile funcționale au caracter istoric și își datorează apariția unor factori extralingvistici: evoluția culturală a societății, dezvoltarea diferitelor domeniii de activitate care au impus fixarea unor limbaje specializate. Identificarea unui anumit *număr* de stiluri funcționale este, în consecință, o problemă de adecvare a formei lingvistice la conținutul comunicării (scopul acesteia, obiectul, situația* de comunicare etc.). De aceea, numărul acceptat de stiluri funcționale a variat, din momentul în care Școala de la Praga a introdus în discuție conceptul, la începutul sec. al XX-lea (B. Havránek, B. Skalička, P. Trost), până la cecretările mai recente (Coteanu, 1973). Pentru limba română literară, se acceptă în general existența a trei stiluri funcționale: *beletristic* (*artistic*), *științific* și *juridic-administrativ;* în afară de acestea, s-a mai vorbit de existența unor varietăți neacceptate general și încadrabile, eventual, în celelalte limbaje funcționale: *publicistic* (Paula Diaconescu, D. Irimia), *familiar* sau *colocvial*. (I. Iordan, C. Maneca), *oratoric* (I. Iordan, P. Diaconescu), *epistolar și telegrafic* (Lidia Sfârlea). Toate variantele funcționale sunt reductibile în fapt la o opoziție binară între *artistic*/*non-artistic* (Coteanu). Într-o perspectivă comparativă, cele două tipuri de limbaje au următoarele caracteristici:

Stilul artistic

1. limbaj *conotativ**;
2. caracter *individual;*
3. *unicitate și inovare* a expresiei;
4. din punct de vedere statistic, *bogăție lexicală* (vezi STATISTICĂ);
5. sensuri multiple ale aceluiași cuvânt, *contextual variabile*.

Stilurile non-artistice
1. limbaj *denotativ*;
2. caracter *colectiv*;
3. expresie caracterizată prin utilizarea unor *formule* și *construcții* mai mult sau mai puțin *fixe*, *repetabile* la nivelul colectivității vorbitorilor;
4. statistic, *concentrație lexicală* (vezi STATISTICĂ);
5. semsuri unice ale cuvântului, *independente* (sau cât mai puțin dependente) *de context*.

• Particularitățile specifice ale celor trei stiluri funcționale se situează în toate compartimentele limbii, dar cele mai afectate de trăsăturile caracteristice rămân sintaxa și lexicul; fonetica și morfologia limbii literare se modifică mai puțin în uzul diferit al limbajelor specializate: a) stilul *artistic* (sau *beletristic*) se definește prin utilizarea limbajului figurat (vezi FIGURĂ), a procedeelor expresivității*; are sintaxa cea mai liberă, tolerează apariția cu funcție expresivă a tuturor sferelor vocabularului și a tuturor celorlalte varietăți funcționale (inclusiv a limbajelor orale, a argoului* etc.; vezi ORALITATE); b) stilul *științific* este caracterizat prin *terminologii* specifice diverselor domenii de cercetare (matematică, medicină, fizică, dar și arheologie, istorie, istorie literară, discipline mai puțin riguroase în alcătuirea terminologiilor), printr-o *structură sintactică* proprie și, în planul expunerii, prin faptul că uzează de *raționamente* (în opoziție cu imaginea* artistică și cu limbajul figurat); c) stilul *juridic-administrativ* are două varietăți, întrucâtva diferite între ele: varianta *juridică* (texte de legi, împreună cu tratatele care le comentează) și varianta *administrativă* (acte și documente oficiale); ambele se caracterizează, în afara unei *terminologii* proprii, printr-o *structură* bazată pe *formule*, construcții sintactico-lexicale cu caracter mai mult sau mai puțin fix, ușor de recunoscut ca „șabloane" ale acestui limbaj și inexistente în alte stiluri funcționale decât cu funcție parodică sau aluzivă; vezi CLIȘEU. **III. ~ al vorbirii** (~ direct și ~ indirect / vorbire directă și vorbire indirectă) Ansamblu de procedee sintactice prin care vorbitorul/scriitorul reproduce o replică, în exprimarea curentă sau în textul literar. Se disting două categorii de sitluri: *primare* (direct și indirect) și *derivate*, formule mixte, rezultate din interferarea – în diverse variante – a celorlalte două (stilul/vorbirea directă legată, stilul/vorbirea indirectă liberă etc.). • Stilurile *primare* au o trăsătură comună în redarea replicii: depind de un cuvânt de declarație, care face parte din categoria verbelor așa-numite *dicendi* (*a spune*, *a vorbi*, *a zice*, *a se adresa*, *a întreba*, *a răspunde*, *a striga*, *a țipa*, *a răcni* etc.), la care se adaugă expresiile și locuțiunile din care aceste verbe fac parte ori al căror sens global se identifică cu sensul unui verb *dicendi* (*a arunca o vorbă*, *a scoate un țipăt*, *a sări la se repezi cu vorba*, *a întoarce cuvânt*, *a băga de seamă* etc.). Și alte verbe pot îndeplini, în unele împrejurări, rolul cuvintelor de declarație, prin extensia unor sensuri contextuale: *a se mira*, *a râde*, *a face*, *a sări*, *a se întoarce*, *a se repezi*, *a se amesteca*, *a observa*, *a repeta*. Există și o caracteristică esențială care deosebește cele două tipuri sintactice: *reproducerea* vorbirii (în stil indirect) se bazează pe un sistem gramatical (personal și temporal) și lexical diferit de acela al *producerii* vorbirii (în stil direct). Deoarece între producerea unei replici în procesul comunicării și reproducerea ei se interpune un interval de timp, apar în sistemele respective ale limbii anumite modificări, determinate de faptul că reproducerea este întotdeauna consecutivă producerii. Din acest punct de vedere, stilul direct materializează, în principiu, o replică produsă, iar stilului indirect îi este specifică reproducerea replicii. În cadrul acestei diferențieri, limba română se deosebește prin anumite particularități de restul limbilor romanice: în română, sistemul personal (la pronume și verb) este afectat în mod obligatoriu de modificările survenite în trecerea de la un stil la altul, în timp ce modificările sistemului temporal al verbelor sunt facultative și au un caracter mult mai riguros; variațiile temporale în transpunere se manifestă mai ales la nivelul – lexical – al determinărilor adverbiale și sunt paralele cu modificări ale determinărilor spațiale. **1. Stilul direct/vorbirea directă** redă replica exact în forma în care (se presupune că) aceasta a fost enunțată sau, cel puțin, într-o formă apropiată; rolul vorbitorului/scriitorului se limitează la introducerea cuvintelor redate printr-un verb *dicendi*, printr-o expresie sau printr-un alt cuvânt de declarație. Apar, astfel, două caracteristici ale vorbirii directe: dependența de un verb de declarație (limitată la sens) și independența din punctul de vedere al subordonării sintactice; prezența elementelor intonaționale completează

trăsăturile replicii în stil direct. Ținând seama de faptul că stilul direct redă textual conținutul unei comunicări, caracteristicile sale formale se rezumă astfel: a) este introdus în text prin cuvinte de declarație, care alcătuiesc o inciză plasată înaintea, în interiorul sau după cuvintele reproduse; trăsătura este comună cu stilul indirect, față de care diferă prin construcția sintactică specifică: *Însă mama ne mai da atunci câteva pe deasupra și mai îndesate, zicând:* – **Na-vă de cheltuială, ghiavoli ce sânteți! Nici noaptea să nu mă pot hodini de incotele voastre?** (Creangă). Prezența în text/vorbire a verbului *dicendi* nu este obligatorie: *Apoi cocoanele se suie cu puișorul în trăsătură și pornesc în oraș:* – **La bulivar, birjar, la bulivar!...** (Caragiale); b) prezintă o pauză în intonație, marcată în textul scris printr-un semn specific de punctuație (două puncte*): *Zic:* – **Vai de mine! moare băiatul!** (Caragiale); c) conservă intonația (interogativă, exclamativă, dubitativă) cu care replica a fost pronunțată. Intonația, grafic marcată de punctuație, reprezintă singurul element revelator constant al acestui stil; numai prin intermediul intonației se distinge fraza redată în stil direct de restul enunțului, în cazul în care verbul de declarație lipsește: *niciodată n-aș fi gâcit că bătrâna astă ce purta ochilari și priza din tabac era frumoasa doamnă B., odinioară fala Chișinăului.* – **Cum, doamna mea, porți ochelari? – Ce? ai pleșuvit? – Tragi tabac? – Ț-au căzut dinții?** (Negruzzi); d) păstrează, în redarea replicii, persoana pronominală și/sau verbală din momentul enunțării ei; persoana a III-a are exclusiv funcție referențială: *– Vai de mine, moș Nichifor,* **avem să înnoptăm** *în pădure!* (Creangă); e) consecință a mărcilor specifice menționate, stilul direct se caracterizează prin *independență sintactică:* între inciză și replică nu se stabilește nici o relație sintactică de subordonare ori de coordonare. Dependența se rezumă la o legătură *de sens* între verbul de declarație și enunțul redat. **2. Stilul indirect/vorbirea indirectă** se caracterizează prin raportare la stilul direct, uneori în opoziție cu acesta. Stilul indirect constituie o transpunere, conștientă și explicită sau nu, a celui direct; comparat cu acesta, stilul indirect are caracterul unei creații ulterioare din punct de vedere istoric, legată de construcția propozițiilor subordonate. Procesul se poate urmări atât pentru limba latină (Ch. Hyart), cât și pentru evoluția limbilor romanice (J.A. Vershoor). Statutul distinct al stilului indirect se bazează pe trăsături situate atât în planul conținutului (vorbitorul având posibilitatea de a-și manifesta atitudinea din exterior față de comunicarea reprodusă), cât și în planul expresiei (o anumită folosire a formelor verbale și pronominale). • Reproducerea vorbirii în stil direct comportă o serie de modificări în structura propoziției redate și a frazei în genere; a) stilul indirect presupune prezența în frază a unui verb de declarație sau de percepție, în mod obligatoriu tranzitiv, care nu poate fi suprimat, ca în stilul direct: *După aceea, Flămânzilă a început* **a striga** *în gura mare că moare de foame* (Creangă); b) sintactic, implică existența unui raport de dependență (subordonare), deci introducerea comunicării reproduse printr-o conjuncție subordonatoare sau printr-un element cu funcție conjuncțională (pronume ori adverb relativ): *că, să, cum, unde, când, care, ce* etc. Conjuncția ține locul pauzei care, în vorbirea directă, separă verbul introductiv de enunțul reprodus; c) trecerea de la stilul direct la cel indirect face obligatorie transpunerea pronumelor personale și a formelor verbale: *I-a spus:* – **Du-te la culcare!** se modifică în *I-a spus* **să se ducă la culcare;** d) adverbele de loc sau de timp și pronumele/adjectivele demonstrative de depărtare sunt substituite prin adverbe/pronume de apropiere și invers; pronumele/adjectivele posesive își schimbă, de asemenea, persoana. *Mi-a spus:* – *Pleacă în momentul* **acesta!** devine *Mi-a spus să plec în momentul* **acela;** *Mi-a spus: – Vreau să-l văd pe tatăl* **tău!** devine *Mi-a spus că vrea să-l vadă pe tatăl* **meu;** e) în stilul indirect se modifică structura sintactică a propoziției-replică, prin dispariția elementelor adresării directe (vocativele devin complemente indirecte, iar imperativele se redau prin conjunctiv fără valoare imperativă): *Mi-a spus:* – **Mamă,** *vin acasă!* devine *I-a spus* **mamei** *că vine acasă,* iar *Mi-a spus:* – **Pleacă** *imediat!* devine *Mi-a spus* **să plec** imediat; f) intonația interogativă a replicii directe se pierde de cele mai multe ori (propozițiile interogative independente devin interogative indirecte): *Mă întreabă:* **ce vreau?** (situație în care avem a face cu o formă mixtă, vorbirea indirectă intonată direct). Stilul indirect înlătură, în general, din enunț elementele expresive, afective ale limbii și forma personal-adresativă a exprimării (vocative, imperative, persoanele I și

a II-a) caracteristice stilului direct. Reprezentând o abandonare a redării textuale, stilul indirect marchează o tendință către abstracțiune și către o sintaxă neutră. În limba română, sistemul temporal al verbelor nu este afectat de transpunerile dintr-un tip de vorbire în altul, așa cum se întâmplă în celelalte limbi romanice, unde funcționează regula consecuției* timpurilor; determinările spațiale și temporale se modifică în stilul indirect doar la nivelul adverbelor prezente în replică. **3. Vorbirea directă legată** (L. Spitzer, H. Jacquier) și **vorbirea indirectă intonată direct** (Sanda Golopenția) sunt forme de reproducere specifice pentru sintaxa populară, amestecuri ale stilurilor primare. Vorbirea directă legată/stilul direct legat este o formă mixtă, nerecomandată de limba literară; ea nu modifică trăsăturile gramaticale ale stilului direct (deoarece păstrează nealterată replica), dar introduce prin conjuncție subordonatoare enunțul reprodus: *Iar el s-au zâmbit a râde și au dzis* **că «de mult așteptam eu una ca aceasta să vie»** (Neculce). Vorbirea directă legată constituie o formă hibridă, anacolutică (vezi ANACOLUT), specifică sintaxei populare și, în general, unei expresii orale: conservă uneori intonația interogativă/exclamativă a replicii directe, marcând-o ca atare în enunț: *Ce să zică, milostivă cucoană, răspunde unul.* **Ia, întreabă că mulți-s posmagii?** (Creangă). **4. Stilul indirect liber/vorbirea indirectă liberă** corespunde, în planul stilului beletristic, formelor mixte prezente în sintaxa populară sau în exprimarea orală. Procedeu derivat din stilul indirect conjuncțional, stilul indirect liber împrumută și reintroduce în redarea replicii unele elemente sintactice, lexicale și intonaționale care aparțin, în principiu, exprimării directe. Astfel: a) stilul indirect liber nu este introdus prin verb de declarație sau prin conjuncție subordonatoare; caracterizarea *liber* se referă la absența conjuncției, ceea ce conferă enunțului independență sintactică, la fel ca în stilul direct: *Se aflau negustători vicleni care nu se sfiau* **să încredințeze** *pe cine voia să-i asculte că totuși, la acea priveliște, a fost o a treia împărătească.* **O așteptau enuncii și un ghinekeu al ei la Dafne, pe când doamna Irina rămânea în Augusteon, iar cealaltă, adică amnianca, era mutată în pripă și în ascuns la Halki** (Sadoveanu); b) prezintă aceeași transpunere a persoanei (la pronume și verb) specifică vorbirii indirecte; trecerea se produce de la persoanele I și a II-a către pers. a III-a: – *Ce face aici jupânița noastră? Era unchesul Petrea. O privea zâmbind, dar în ochii lui nu era prietinie.* – **Ce să facă? Se pregătește să ducă bunicului și bunicăi vestea cea bună** (Sadoveanu); c) conservă – din replica reprodusă – intonația interogativă/exclamativă a vorbirii directe, pronumele și adverbele interogative, ca și unele elemente lexicale cu valoare afectivă, apropiindu-se prin această trăsătură de stilul direct: *Pe de altă parte, văzându-se scos la selemet, l-a apucat pe kir Ianulea un fel de groază...* **Ce are să se facă el de-acuma, căzut în sărăcie, în necinste și-n ocară? (...) Și încă treacă-meargă toate!... Dar ce te faci cu fata lui Hagi-Cănuță?...** (Caragiale). • Sintactic, stilul indirect liber reprezintă, deci, o formă intermediară între stilurile direct și indirect. În literatura beletristică, el se izolează însă în ansamblul celorlalte formule mixte ale vorbirii reproduse, deoarece este un procedeu utilizat cu intenție stilistică, a cărui funcție expresivă primordială constă în ambiguizarea vocii* narative, ca rezultat al apropierii/interferării planurilor de bază ale narației* (al autorului și al personajelor / replicii). **5. Intonația în stilurile direct și indirect** Conservarea intonației (exclamativă, interogativă propriu-zisă, interogativă exclamativă ori dubitativă) în redarea replicii este specifică stilului direct, constituind unul dintre elementele esențiale de definire a acestuia în raport cu stilul indirect. Intonația dispare în reproducerea indirectă a replicii, la fel ca orice alt element legat de adresarea directă (vocativele și imperativele, de ex.). Propozițiile interogative din stilul direct devin, în transpunere indirectă, interogative indirecte (completive directe sau subiective subordonate unui verb *dicendi*). În anumite forme mixte, intermediare între stilul direct și cel indirect, specifice fie sintaxei populare, fie limbii vechi, intonația (în special cea interogativă) se conservă. Iau astfel naștere construcțiile mixte de tipul stilului direct legat cu intonație conservată și al stilului indirect liber.

M.M.

STILISTICĂ

Disciplină care are drept obiect de studiu stilul*; știință a stilului. Aplicată doar asupra limbajului și exceptând celelalte domenii – artele plastice, muzica, arhitectura etc. –, stilistica s-a dezvoltat

în două direcții: stilistica *lingvistică* (*descriptivă/a expresiei*), și stilistica *literară* (*individuală/genetică*). • Stilistica apare la începutul sec. al XX-lea, ca urmare a unei transformări fundamentale, produsă lent începând de la sfârșitul sec. al XIX-lea: forma de bază de până atunci a studiului valorilor expresive, retorica*, își pierduse autoritatea normativă și funcția de criteriu estetic, sufocată în excesul de clasificări și în rigiditatea propriei concepții. Cele două stilistici, de fapt două tipuri de studii distincte și paralele, au apărut concomitent. **1.** Ch. Bally este creatorul stilisticii *lingvistice* moderne. Pornind de la dicotomia saussuriană *langue-parole* (sistem lingvistic, fapt social – uz individual), Bally fixează, în principiu, ca obiect al stilisticii studiul nivelului *limbă*, definind astfel noua disciplină: „Stilistica studiază faptele de expresie ale limbajului organizat, din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, adică expresia faptelor de sensibilitate prin limbaj și acțiunea faptelor de limbaj asupra sensibilității"; definiția ia astfel în considerare cele două aspecte distincte din statutul mesajului lingvistic – producerea și receptarea acestuia. Obiectul stilisticii este, după Bally, studierea conținutului afectiv al *limbajului tuturor* („l'étude de la langue de tout le monde"), în măsura în care el reflectă nu ideile, ci emoțiile, sentimentele, voința, impulsiunile, adică limba tuturor ca mijloc de expresie și acțiune. În acest fel, în evoluția concepției sale, Bally își depășește propria delimitare inițială, introducând – ca formă de comunicare a unei colectivități în manieră expresivă – aspecte ale celuilalt nivel, *vorbirea*. În stilistica lingvistică, există două etape în studiul faptelor de stil: *delimitarea* acestora (în context) și *identificarea* lor (în absolut). Identificarea virtualităților expresive ale unei limbi presupune că afectivitatea* enunțului provine din: efecte *naturale* și efecte *prin evocare;* pentru exemple situate la toate nivelurile limbii, vezi AFECTIVITATE; EXPRESIVITATE. În stilistica românească reprezentatul cel mai de seamă al acestei direcții a fost Iorgu Iordan (*Stilistica limbii române*, 1940). **2.** Stilistica *genetică, individuală* sau *literară* (cum este numită prin opoziție cu cea lingvistică) își fixează ca obiect de studiu stilul individual al scriitorilor. Reprezentantul principal al acestei direcții în stilistică a fost Leo Spitzer, iar precursorii săi B. Croce și K. Vossler. Punctul de plecare al stilisticii individuale în concepția lui Spitzer îl constituie ideea că oricărei emoții sau derogări de la starea psihică normală îi corespunde, în plan expresiv, o îndepărtare de la uzul lingvistic normal și, invers, îndepărtarea de limbajul uzual este indiciul unei stări emoționale deosebite. Ca și în cazul studierii expresivității limbiii (ca sistem), aceste modificări în uzul individual se pot situa la orice nivel, începând de la pronunție/accent/modificare de sunet până la invenții lexicale sau schimbări în sintaxă. Spitzer preia, astfel, de la Vossler ideea unei armonii prestabilite între expresia verbală și complexul operei, ceea ce implică faptul că observațiile făcute asupra expresiei pot fi extinse la întregul text. Ia astfel naștere metoda cunoscută sub numele de *cercul filologic* (sau *metoda inductivă-deductivă*) în analiza propriu-zisă a textului. Aceasta comportă trei faze: a) lectura repetată până la observarea unei particualrități care revine cu o oarecare regularitate; b) descoperirea unui factor psihic capabil să explice această particularitate formală a expresiei; c) concluziile, extinse asupra întregii opere, analiza fiind apoi reluată pe un plan mai vast și generalizator. • La baza teoriei lui Spitzer – pentru identificarea faptului de stil – stă tot conceptul de *deviere* (*abatere*), care determinase valorile expresive și în perpectiva lui Ch. Bally asupra stilisticii, dar căruia Spitzer îi presupune și o latură istorică, punând astfel bazele unei stilistici diacronice. Stilistica este, astfel, pentru reprezentanții acestei direcții, știința care umple golul dintre lingvistică și istoria literară, în fond o altă știință a semnificației*, aplicată la sistemul de semne pe care îl constituie opera literară. În domeniul românesc, stilistica individuală este reprezentată de studiile lui Tudor Vianu, inițiate în 1941 cu *Arta prozatorilor români*. Până astăzi, stilistica practicată în domeniul românesc de cercetare, fie sub formă de monografii asupra scriitorilor, fie în studii consacratre diverselor procedee de stil, este în fond o stilistică genetică.

M.M.

STRATEGIE (~ COMUNICATIVĂ)

Formă de comportament comunicativ bazată pe manipularea structurilor interacționale și a mijloacelor verbale de concretizare a acestora, în scopul atingerii obiectivelor urmărite. Utilizarea unor strategii nu trebuie înțeleasă ca activitate de

comunicare deghizată. Transparența pentru receptor* a strategiilor folosite de emițător* este pusă în evidență de existența unor strategii corespunzătoare acestora la nivelul receptării, deci a unor strategii interpretative. Ambele tipuri de strategii sunt recunoscute ca atare de participanții la interacțiunea comunicativă, ceea ce dovedește convenționalizarea comportamentului strategic al membrilor unei comunități. • O descriere detaliată și completă a strategiilor comunicative este practic imposibilă, pentru că în acest domeniu se manifestă cu precădere creativitatea* indivizilor. Prezența unui comportament strategic al emițătorului este, de obicei, semnalată de lipsa de concordanță între structura interacțională de adâncime* (care reflectă competența* comunicativă a individului) și secvențele de acte* comunicative actualizate în structura de suprafață* (care reflectă competența socială). • Cea mai mare parte a strategiilor comunicative sunt de tip *anticipativ*, bazate pe predicții asupra atitudinii și a reacției colocutorului. Din această categorie fac parte schimburile* preliminare, diversele tipuri de mișcări* de sprijinire a actului interacțional de bază (mișcările de motivare a ofertei emițătorului, de amplificare a informației despre ofertă și de dezarmare a receptorului), dar și procedurile care exprimă ezitarea, tatonarea (de ex., în română, asemenea proceduri implică apelul la elemente ca: *păi, așa, în fine, adică, vreau să spun, știi (ce), uite ce* etc.). Există, de asemenea, strategii de tip *aditiv*, constând în multiplicarea actelor care compun mișcarea de bază dintr-o intervenție* comunicativă. • Acțiunea principiului politeții* este în mod necesar legată de un comportament strategic, menit să „moduleze" efectul intrinsec al unei anumite intenții comunicative asupra relațiilor sociale. Strategiile politeții pozitive și negative se caracterizează prin exprimarea neambiguă a intențiilor comunicative. Strategiile politeții pozitive se caracterizează prin sublinierea emfatică a aprobării și interesului față de tot ce se leagă de persoana receptorului, a punctelor comune cu acesta, a raporturilor de cooperare. Printre strategiile definitorii pentru politețea pozitivă menționăm: folosirea unor mărci de identitate care subliniază apartenența colocutorilor la același grup, abordarea unor subiecte de discuție sigure (conversație fatică*), reluarea (integral sau parțial) a replicilor interlocutorului, evitarea exprimării directe a dezacordului, gluma etc. Strategiile politeții negative presupun apelul la mecanisme specifice de atenuare a prejudiciului adus interlocutorului, cum ar fi: exprimarea indirectă convențională a forței ilocuționare*, reducerea gradului de interferență prin folosirea unor elemente sau construcții restrictive ori a litotei*, formularea directă de scuze, diminuarea propriei personalități, în contrast cu exagerarea valorii interlocutorului, impersonalizarea enunțurilor etc. Există, de asemenea, strategii ale exprimării indirecte a intențiilor comunicative, bazate pe încălcarea evidentă a maximelor* conversaționale, care declanșează implicaturi*. Forma de manifestare a acestui tip de strategii o reprezintă figurile* de stil. Avantajul lor este că, prin ambiguitatea pe care o creează, oferă emițătorului posibilitatea de a-și declina responsabilitatea pentru anumite afirmații, reglând semnificațiile în funcție de atitudinea receptorului.

L.I.R.

STRATIFICARE

1. Principiu al lingvisticii* moderne conform căruia o unitate* de un anumit rang este formată dintr-o combinare de unități de rang imediat inferior, ceea ce determină o structurare a limbii sub formă de nivele*, „etaje", organizate ierarhic. Limba* ca sistem* constituie un ansamblu stratificat. Principiul stratificării pune în evidență faptul că unitățile diferă de la un nivel la altul, numărul unităților fiind mai mare pentru nivelele superioare: morfemele* sunt mai multe decât fonemele*, cuvintele* mai multe decât morfemele, iar numărul enunțurilor* este practic infinit. Ierarhizarea nivelurilor limbii este rezultatul unei operații de analiză. Conform principiului stratificării, nivelurile limbii sunt: a) nivelul trăsăturilor distincive, b) nivelul unităților monoplane (fonem, semantem), c) niveluri biplane, d) nivelul cuvântului (morfemele), e) nivelul enunțului. • Teoria stratificării a fost promovată de L. Hjelmslev, care a numit latura semnificat* – conținut*, iar latura semnificant* – expresie*. Numărul straturilor sau nivelurilor identificate variază după teoriile lingvistice, dar nu coboară niciodată mai jos de două (semnificant și semnificat). **2.** În sociolingvistică*, stratificarea desemnează distincțiile operate în funcție de niveluri sau registre ale limbii.

A.B.V.

STRATIGRAFIE (~ LINGVISTICĂ)

Cronologie a succesiunii termenilor care denumesc aceeași noțiune, pe un anumit teritoriu. Constituie unul dintre rezultatele aplicării principiilor geografiei* lingvistice, urmărind clarificarea unor aspecte ale „geologiei" limbii. Analiza hărților lingvistice permite observarea faptului că arii originar unitare sunt supuse unor scindări succesive, ca urmare a suprapunerii unor cuvinte noi (creații în interiorul limbii sau împrumuturi) peste cuvinte aparținând vechiului fond local. Concurența dintre aceste cuvinte poate avea ca efect eliminarea unuia dintre ele. Etimologia* cuvântului este un indice esențial pentru determinarea ordinii în care s-au succedat denumirile. Pe teritoriul dacoromân, de ex., peste vechea denumire de origine latină *ficat*, în jumătatea nordică, s-a suprapus denumirea, împrumutată din maghiară, *mai;* ulterior, în partea de nord-est, a apărut denumirea *plămâni negre*, explicabilă fie ca o inovație internă (determinată de confuzia între termeni din aceeași sferă semantică), fie ca un calc* după ucraineană. Stratigrafia lingvistică reprezintă o proiecție în diacronie* a aspectului sincronic al unui idiom.

L.I.R.

STRICT,-Ă (SUBCATEGORIZARE ~)

Vezi SUBCATEGORIZARE.

STROFĂ

Unitate compozițională a poemului, imediat superioară versului*; se vorbește de strofă începând cu o succesiune de 2 versuri, în principiu fără limită numerică maximă, dar termenul nu se utilizează pentru o secvență mai mare de 14 (O. Ducrot – Tz. Todorv). • Strofa este un sistem închis, care posedă coerență *gramaticală, semantică* și *metrică:* în formele tradiționale de versificație, se suprapune cu propoziția/fraza; are sens global și autonom; se caracterizează printr-o anumită structură a metrilor* și a rimelor*, recurentă în corpul poemului; este separată printr-un blanc tipografic de celelalte unități compoziționale, strofe sau versuri izolate. • Strofa este *izometrică** atunci când toate versurile care o compun au aceeași măsură* și *heterometrică** atunci când versurile componente au măsuri diferite. • *Clasificarea* strofelor se poate realiza din două puncte de vedere: a) după numărul de versuri, strofele se împart în distihuri* (2 versuri), terțete* și terține* (3 versuri), catrene* (4 versuri), sextine* (6 versuri); strofele de 7, 8, 9 sau mai multe versuri nu au, în limba română, o denumire specifică; b) după rimele* utilizate, strofele sunt: *simple* – strofe în care sistemul de rime e complet și închis cu ultimul vers (de ex., succesiunea celor 2 rime în catren: *aabb, abab* sau *abba*), *prelungite* – strofele în care la structura precedentă se mai adaugă un număr de versuri și/sau rime (de ex., strofa de 5 versuri extinde catrenul cu un vers și/sau o rimă) și *compuse* – strofele care asociază mai multe sisteme complete (de ex., strofa de 8 versuri reprezintă o alăturare de 2 catrene cu rime combinate – *abba, cddc, aaab, cccb, aabb, ccdd* sau *abab, cdcd* etc. – și a fost utilizată în poezia românească de G. Coșbuc, O. Goga sau I. Pillat. • Legătura dintre strofe se face, de obicei, pe baza recurenței sistemului de rime, cu respectarea dispunerii și a alternanțelor rimelor masculine/feminine, acolo unde este cazul. • Combinarea strofelor cu rimele în anumite succesiuni de tipare ritmice caracterizează *formele fixe* de versificație; astfel, rondelul* e construit pe 2 rime, cu 2 catrene și o strofă de 5 versuri și cu recurența unor versuri în poziții fixe; balada* are 2 strofe cu aceeași rimă și o dedicație finală, iar sonetul* e alcătuit din 2 catrene și 2 terțete (în varianta petrarchistă) sau din 3 catrene și un distih (sonetul shakespearean) – cu numeroase variații în dispunerea rimelor.

M.M.

STRUCTURALISM

Orientare lingvistică a sec. al XX-lea, apărută ca reacție la istorismul, atomismul și pozitivismul neogramaticii*, care își are originile în *Cours de linguistique générale* al lui F. de Saussure (prelegeri ținute la Geneva între 1906 și 1911 și publicate de elevii săi la trei ani după moartea profesorului, Paris, 1916), orientare care, dincolo de divergențele dintre diferitele școli structuraliste, prezintă o unitate de idei și de principii, constituind *teoria structuralistă*, și o unitate *metodologică*, derivând din această teorie. **1. Concepția structuralistă** Ideile structuraliste cele mai generale, din care decurg într-un fel sau altul toate celelalte, sunt recunoașterea caracterului de *sistem** al limbii, implicând organizarea acesteia într-o *structură** lingvistică, și afirmarea *dualității opozitive* ca principiu general de funcționare a sistemului, principiu care postulează că fiecare

element își stabilește identitatea numai prin opoziție, prin diferență, în raport cu alt/alte elemente. Tezele fundamentale ale teoriei structuraliste pot fi concentrate în câteva dihotomii de proveniență saussuriană, dar recunoscute, în esență, de toți structuraliștii, chiar dacă între ei apar unele deosebiri terminologice și unele perspective diferite în privința acelorași concepte. a) Dihotomia *„limbă*"* (fr. *langue*) – *„vorbire*"* (fr. *parole*), redată, în alte terminologii, prin distincțiile: sistem*, schemă*, cod* vs. actualizare, realizare, utilizare (a schemei „sau a codului"). „Limba" reprezintă, în concepția lui Saussure, latura socială a limbajului, supusă constrângerilor colective, independentă de individ, pe care individul, singur, n-o poate nici crea, nici modifica; reprezintă, din alte perspective, partea funcțional-pertinentă a limbajului, domeniul esențelor, al generalului, al abstracțiilor teoretice; reprezintă domeniul unităților discrete* (discontinue*), cu granițe precise și opoziții clare; este latura stabilă, statică a limbajului. „Vorbirea" constituie, dimpotrivă, latura individuală a limbajului; domeniul actualizărilor, al realizărilor concrete, cu bogăția și variația lor infinită; latura activității lingvistice; domeniul particularului, al observabilului, al continuu-lui*, fără granițe precise, refractar segmentărilor și clasificărilor rigide. Deși recunosc interdependența „limbă" – „vorbire", structuraliștii susțin primordialitatea limbii în raport cu vorbirea, ajungând, metodologic, la limitarea interesului față de vorbire, iar, pentru unele școli (descriptivismul* american), la eliminarea vorbirii din sfera de interes a lingvistului. „Limba" nu se poate studia prin observație imediată, ci numai prin „descoperire" (deducere a schemei) din manifestările exterioare, infinite ale vorbirii. • Opoziției bipartite saussuriene „limbă" – „vorbire" E. Coșeriu îi adaugă, mai întâi, un nivel intermediar al *normei**, corespunzător „realizărilor normale, comune, tradiționale ale unei limbi, chiar dacă nu sunt funcționale și distinctive"; mai târziu, adaugă un nou nivel, al *tipului* lingvistic (vezi TIPOLOGIE), conținând „principiile funcționale" ale unei limbi și „procedeele relevante", altfel spus, caracteristicile de structură cele mai generale care asigură includerea unei limbi particulare într-un anumit tip structural. Distincția saussuriană bipartită „limbă" – „vorbire" ajunge, în concepția lui Coșeriu, una cvadripartită: „tip" – „sistem" – „normă" – „vorbire", unde fiecare nivel corespunde unei trepte de abstractizare, de la vorbirea individuală, concretă și observabilă, la inventarul cel mai abstract de procedee specifice unui tip lingvistic. b) Dihotomia *„invariantă*"* – *„variantă*"* derivă nemijlocit din distincția (a) și privește diferențiat unitățile* lingvistice la nivelul sistemului și al actualizărilor acestuia. „Invarianta" este o unitate pertinentă funcțional, concepută ca o abstracție pentru o clasă de variante, în timp ce variantele sunt realizările concrete, observabile ale unei invariante, ale căror diferențe nu au pertinență funcțională. Inventarul de invariante, finit pentru fiecare limbă și pentru fiecare nivel* lingvistic, se obține printr-o procedură specială de abstractizări succesive, cunoscută sub numele de „reducție a variantelor" (vezi și ALOFON; ALOMORF; FONEM; MORFEM; VARIANTĂ). c) Dihotomia *„formă*"* – *„substanță*"* este esențială pentru stabilirea obiectului de studiu al lingvisticii, „substanța", fie acustică, fie conceptuală, fiind eliminată din sfera de interes a lingvistului. „Limba", în sensul de sistem, de schemă (vezi (a)) este formă, și nu substanță, fiind înțeleasă ca rețea de relații*, ca ansamblu organizat în care componentele nu există prin ele însele, ci numai în virtutea locului ocupat și a relațiilor stabilite în cadrul ansamblului (*tout se tient*). L. Hjelmslev introduce specificarea că distincția „formă" – „substanță" privește ambele planuri ale limbii, atât conținutul, cât și expresia, existând o formă și o substanță pentru planul expresiei, respectiv, o formă și o substanță pentru planul conținutului. Fonologia*, ca disciplină a formei expresiei, aparține lingvisticii, în timp ce fonetica*, disciplină a substanței expresiei, nu interesează pe lingvist. Precizarea lui Hjelmslev a permis cuprinderea semanticii în sfera lingvisticii, creându-se o semantică* structurală ca studiu al formei conținutului. d) Dihotomia *„sintagmatic*"* – *„asociativ"* (sau *paradigmatic**) derivă din modul general de concepere a structurii, ca aranjament de ansamblu, în care articularea elementelor se realizează atât pe axa sintagmatică, de succesiune a elementelor, axa relațiilor de tipul *„și.. și"*, cât și pe axa asociativă (numită de postsaussurieni paradigmatică), o axă a relațiilor de tipul *„sau... sau"*, în care elementele se exclud reciproc. Oricare unitate a rețelei de relații se angajează, simultan, în raporturi sintagmatice și paradigmatice. Un termen își precizează funcția* nu numai prin diferențele pe

care le stabilește în raport cu unitățile vecine, ci și în raport cu termenii clasei de substituție* din care unitatea în discuție a fost aleasă. Astfel, *b* din *bat* se diferențiază nu numai de unitățile vecine *a*, respectiv *t*, ci și în raport cu unitățile cu care acesta se poate substitui: *p* (din *pat*), *s* (din *sat*), *l* (din *lat*) etc. e) Dihotomia *„sincronie*" – „diacronie*"* se asociază cu susținerea autonomiei sincroniei în raport cu diacronia, iar, metodologic, cu deplasarea interesului asupra cercetărilor de tip sincronic. „Sincronia" reprezintă starea limbii la un moment dat, a cărei studiere se poate face autonom, procedându-se la o tăietură în timp, fără cunoașterea stărilor anterioare (eventual, posterioare) de limbă. „Diacronia" reprezintă o succesiune de stări sincronice. • După o separare ireconciliabilă a sincroniei și a diacroniei, structuralismul însuși, prin contribuțiile lui N.S. Trubetzkoy, dar mai ales ale lui A. Martinet și R. Jakobson, recunoaște evoluția sistemului lingvistic și dinamica* sistemului în general, subliniind că sincronismul nu trebuie confundat cu staticul (vezi și DINAMICĂ$_1$). Afirmarea principiului *„diacroniei în sincronie"* (N.S. Trubetzkoy și R. Jakobson) înseamnă susținerea ideii că factorii de evoluție se află în interiorul sistemului însuși, în „disimetriile" acestuia, și că semnele oricărei evoluții se surprind în starea sincronică a unei limbi, manifestându-se prin fenomenul variației* libere. Coexistă, în aceeași stare de limbă, într-un raport de variație liberă, forma veche, pe cale de a ieși din uz, și forma nouă, pe cale de a se impune. Principiul *„sincroniei dinamice"* (A. Martinet) înseamnă afirmarea ideii că orice sistem lingvistic, dacă nu este al unei limbi moarte, se află în continuă mișcare, determinată de *nevoile* vorbitorilor ca limba să funcționeze și să funcționeze mai bine. • La distincția saussuriană „sincronie – diacronie", E. Coșeriu adaugă distincțiile: „sintopie – diatopie", „sinstratie – diastratie", „sinfatie/sinfazie – diafatie/diafazie". El face precizarea că limba ca sistem (limba „funcțională", cum o numește E. Coșeriu) nu este numai o limbă sincronică, adică fără diferențe istorice, ci și o limbă sintopică*, fără diferențe teritoriale, o limbă sinstratică*, fără diferențe socio-culturale, și o limbă sinfatică/sinfazică*, fără diferențe stilistice și pragmatice. **2. Metodologia structuralistă** Indiferent de școală, structuralismul a creat o metodologie și o terminologie adecvate teoriei, vădind o preocupare specială pentru aparatul tehnic și metalimbajul terminologic. Toate definițiile și operațiile structuraliste sunt *imanente*, adică fac apel în exclusivitate la factorii interni lingvistici, sunt *formale*, fie în sensul utilizării relațiilor dintre componente, fie al utilizării factorilor de expresie lingvistică, și sunt integral *explicitate*, fiind însoțite de justificarea fiecărei etape și soluții, a fiecărui detaliu de analiză. Imanența, formalismul și explicitarea asigură caracterul obiectiv și științific al metodologiei structuraliste. Metodele structuraliste se disting și prin alte trăsături: au caracter analitic* (urmăresc segmentarea* succesivă a corpus-ului* în elementele componente până la nivelul unităților minimale*); au caracter sincronic (se aplică în sincronie; diacronia structurală nu înseamnă altceva decât compararea datelor obținute în sincronie); au caracter descriptiv (urmăresc descrierea stării surprinse de corpus, fără considerații normative). Structuralismul a elaborat tehnici formale de analiză: distribuție*, substituție*; context diagnostic* etc., care stau la baza unor metode cu largi posibilități de aplicare și de cuprindere: analiza în constituenți* imediați, analiza distributivă*, analiza semică* (vezi și ANALIZĂ$_{1,2,7}$; METODĂ). **3. Școli structuraliste** Dincolo de elementele principiale și metodologice comune, au existat diferențe importante între școlile structuraliste, distingându-se net două curente: cel european, de tradiție direct saussuriană, și cel american, cunoscut sub numele de „distribuționalism" sau „descriptivism american", descendent din lucrările lui L. Bloomfield. Cele două curente sunt ireconciliabile sub aspectul modului de a privi semnificația*. Pentru descriptivism, semnificația este exterioară lingvisticii; semnul lingvistic e o entitate monoplană, iar morfologia și sintaxa nu sunt decât prelungiri ale fonologiei. Pentru structuralismul european, limba are două planuri: „semnificant" și „semnificat", a căror legătură este asigurată prin semnul* lingvistic. În viziunea europeană, semnul lingvistic este o entitate biplană, fiind conceput fie ca asociind direct semnificantul de semnificat (F. de Saussure), fie, mai complex, ca relație de solidaritate* între forma conținutului și forma expresiei (L. Hjelmslev). În cadrul structuralismului european, se disting: Școala de la Praga, Școala de la Copenhaga, numită și glosematică*, Școala londoneză, Școala funcționalistă franceză. Contribuția Școlii de la Praga privește, în primul rând, domeniul fonologiei.

Prin lucrările lui N.S. Trubetzkoy, se pun bazele unei noi discipline: fonologia, elaborându-se principiile și conceptele ei fundamentale (opoziție*; corelație*; trăsătură distinctivă*; marcat* vs. nemarcat; neutralizare*). Prin lucrările lui A. Martinet și R. Jakobson, structuralismul praghez recuperează și perspectiva diacronică. Școala de la Praga constituie și punctul de plecare al structuralismului funcționalist, aducând în prim-planul interesului lingvistic funcția* elementelor în cadrul comunicării*. R. Jakobson formulează celebra teză a funcțiilor generale ale limbajului (vezi FUNCȚIE$_I$). La Praga se pun și bazele stilisticii funcționale, prin lucrările lui B. Havránek, B. Skalička sau P. Trost (vezi STIL$_{II}$). Cercul de la Praga, prin contribuția expresă a lui R. Jakobson, a avut un rol extrem de important în lărgirea investigației de tip structuralist asupra stilisticii, a poeticii, a retoricii, a naratologiei (vezi și FORMALISM). A. Martinet, format la Școala de la Praga, a continuat și dezvoltat ideile funcționalismului praghez, creând o „gramatică funcțională" (vezi GRAMATICĂ$_{12B}$) și punând, alături de E. Benveniste, bazele curentului funcționalist francez. • Școala de la Londra, ai cărei reprezentanți de bază au fost M.A. Halliday și J.R. Firth, a acordat o atenție deosebită ierarhiei nivelurilor limbii și lingvisticii aplicate* (predării englezei, în mod special). Distribuționalismul american, având ca reprezentanți de seamă pe L. Bloomfield, B. Block, G.L. Trager, E. Nida, Ch. Hockett, Z.S. Harris, are meritul de a fi elaborat până în cele mai mici detalii și de a fi impus conceptele și tehnica analizei distributive și ale analizei în constituenți imediați, metode de cercetare cu largă aplicabilitate, excelând prin rigoare, exactitate, formalizare (vezi ANALIZĂ$_{1;2}$). **4. Lărgirea structuralismului. Extinderea la alte domenii** Structuralismul ca doctrină și ca metodologie a cunoscut o lărgire continuă a domeniului de aplicare. Formularea principiului isomorfismului*, adică al identității de organizare a structurii lingvistice indiferent de nivel, a permis extinderea cercetării de la fonologie și morfologie, domeniile cel mai clar sistematice, la sintaxă, lexic, semantică, stilistică, domenii în care caracterul sistematic s-a lăsat mai greu descoperit. Cu timpul, concepția sistemică propusă de structuralism, terminologia și procedurile lui s-au extins și dincolo de granițele lingvistice, oferind cadrul teoretic și metodologic pentru procesele semiotice în general (vezi A.J. Geimas), pentru retorică (vezi J. Dubois, Tz. Todorov), naratologie (V.I. Propp, G. Genette), teoria textului (E. Coșeriu, T. A. Van Dijk, Julia Kristeva, S. Stati) sau pentru teorie, istorie și critică literară (vezi R. Wellek și A. Warren, V. Nemoianu, T. Pavel). Numeroase concepte și proceduri ale lingvisticii structurale au pătruns în analiza proceselor sistemice din domenii cu totul îndepărtate de lingvistică: în procesele economice, politice, sociale, în filozofie, antropologie, biologie, genetică. Prin contribuția teoretică și metodologică a structuralismului lingvistic, lingvistica și-a dobândit, în perioada 1950-1970, statutul de „știință-pilot" (S. Marcus, 1969; S. Stati, 1971), iar structuralismul a fost considerat „un panaceu" (S. Stati, 1971). **5. Relația cu teoriile poststructuraliste** Apariția generativismului* (N. Chomsky, 1957, 1965), ca reacție la analitismul și aspectul excesiv procedural al structuraliștilor, a declanșat un val de critici și de contestări. Justețea celor mai multe dintre ideile structuraliste și utilitatea unora dintre metodele și procedeele structuralismului pot fi confirmate cu argumente din interiorul generativismului însuși, care împrumută de la structuralism o importantă bază de idei și de procedee, încorporându-le în arhitectura propriei construcții. Ar fi imposibilă înțelegerea distincției chomskyene „competență* – performanță*" fără o legătură imediată cu distincția „limbă-vorbire"; unele aspecte ale opoziției „invariantă – variantă" pot fi regăsite în noua distincție „structură de adâncime* – structură de suprafață*"; conceptul și termenul de „transformare*" apar pentru prima dată la structuralistul Z.S. Harris; rolul contextului și al distribuției este captat în tipul de reguli „dependente de context" etc. • Cealaltă direcție a lingvisticii poststructuraliste, pragmatica*, a cărei caracteristică este interesul față de latura de variație* lingvistică și de creativitate* individuală, iar nu față de invarianța sistemului, își găsește și ea rădăcini imediate în structuralismul de tip funcționalist. E. Benveniste, prin teoria „indicatorilor* de subiectivitate", și A. Martinet, prin teoria „sincroniei dinamice", fac trecerea între cele două orientări. Ideea „competenței comunicative", esențială la pragmaticieni, n-ar fi fost posibilă fără „competența" chomskyană, iar aceasta, fără „sistemul" structuralist. În esență, chiar și atunci când construcția de ansamblu este alta (vezi GENERATIVISM) sau când domeniul de cercetare este complementar (vezi PRAGMA-

TICĂ), idei și proceduri structuraliste pot fi recunoscute în oricare dintre curentele actuale, structuralismul punându-și amprenta pe întreaga gândire lingvistică modernă.
Vezi și ANALIZĂ; DIACRONIE; FORMĂ; FORMAL; FORMALISM; GLOSEMATICĂ; INVARIANTĂ; LIMBĂ; METODĂ; PARADIGMATIC; SEMN LINGVISTIC; SINCRONIE; SINTAGMATIC; SISTEM; STRUCTURĂ; VARIANTĂ; VORBIRE.

G.P.D.

STRUCTURAL(IST),-Ă

Ceea ce aparține structuralismului* sau caracterizează structuralismul (ex.: *concept ~; curent ~; gramatică ~; perspectivă ~*). Vezi GRAMATICĂ$_5$; STRUCTURALISM.

G.P.D.

STRUCTURĂ

Termen general, utilizat nu numai în lingvistică*, bazat pe postulatul că obiectele lumii, printre care se numără și limbile naturale, sunt cognoscibile prin relațiile dintre elementele lor. Structura este o entitate autonomă a relațiilor interne organizate în mod ierarhic. • După autori și domeniile de cercetare, structura are mai multe interpretări, după cum desemnează: a) un ansamblu, b) părțile unui ansamblu, c) relațiile acestor părți între ele. **1.** Noțiunea de structură intervine la toate nivelurile analizei lingvistice (structura morfologică, sintactică sau lexicală). • Pusă în relație cu sistemul*, structura poate fi diferențiată de el: a) după unii lingviști desemnează relații sintagmatice; b) după alții, structura și sistemul sunt în relație de incluziune: sistemul este un ansamblu de unități în relație, iar structura reprezintă modul de organizare a sistemului, ansamblul relațiilor de dependență. O structură este un sistem care funcționează după anumite legi, este un sistem caracterizat prin noțiunea de totalitate și autoreglare; c) există și autori pentru care sistemul și structura sunt cvasisinonime*. • Termenul *structură* a fost aplicat la limbă prima dată în sec. al XVII-lea, însemnând felul de aranjare a cuvintelor. În sec. al XIX-lea. W. von Humboldt utilizează alături termenii de *structură* și *sistem*. La F. de Saussure, termenul *structură* nu apare niciodată, fiind preferat *sistem*. Cercul de la Praga (vezi FONOLOGIE) este cel care constituie perechea *sistem-structură*, structura desemnând relația în interiorul sistemului. L. Hjelmslev consideră structura o entitate autonomă de relații interne, constituite ierarhic; o structură este o rețea de relații, o ierarhie, dar și o entitate autonomă cu o organizare internă proprie. • E. Coșeriu propune mai multe criterii pentru recunoașterea unei structuri: a) delimitarea și organizarea unei substanțe cu ajutorul unor unități funcționale diferite în limbi diferite; b) existența opozițiilor distinctive, adică faptul că unitățile funcționale se prezintă ca formând grupuri ai căror membri sunt în parte identici, în parte diferiți (unul de celălalt); c) unitățile funcționale sunt analizabile fără reziduuri în clase diferențiale (trăsături distinctive*); d) posibilitatea repetiției acelorași opoziții într-o serie de cazuri, adică faptul că un număr relativ mic de trăsături organizează un întreg sistem. În această interpretare structura coincide cu definiția sistemului în școala engleză (J.R. Firth), ea desemnând un ansamblu de unități în relație paradigmatică. • Structuralismul american se concentrează asupra structurilor materiale, iar cel european se preocupă atât de structurile materiale, cât și de structurile conținutului. Există diferențe notabile între structuralismul european și cel american, dar principiul sistematicității sau structurarea sistematică este unul dintre principiile fundamentale ale tuturor orientărilor de acest tip. **2.** Structura poate desemna organizarea gramaticală a limbii cercetate (vezi GRAMATICĂ; MORFOLOGIE; SINTAXĂ), complexul de fapte presupus de relația cuvânt*/frază*. **3.** În gramatica* generativ-transformațională se operează cu *structură de adâncime* (vezi ADÂNCIME) și *structură de suprafață* (vezi SUPRAFAȚĂ). **4.** Se mai pot delimita și alte tipuri de structuri, cum ar fi *structurile narative* și *discursive* (vezi NARATIV). **5. Regulă de ~ a frazei** În gramatica generativă*, sin. cu *regulă de constituenți* (vezi CONSTITUENT$_2$; GRAMATICĂ$_8$).

A.B.V.

SUBCATEGORIZARE

1. Regulă de ~ În gramatica generativă*, tip de reguli care, alături de regulile de structură a frazei*, constituie componentul de bază* al gramaticii, aplicându-se categoriilor lexicale ([+ V], [+ Aj], [+ N]) numai după ce nici una dintre regulile de structură a frazei nu se mai poate aplica. Realizează rescrierea* categoriei lexicale [+ N] în funcție de trăsături semantice inerente* și a categoriilor lexicale [+ V], [+ Aj] în funcție de trăsături contextuale, descrise atât în termeni

sintactici categoriali, cât și în termenii trăsăturilor semantice ale categoriilor vecine (vezi 2). Regulile de subcategorizare duc derivațiile* sintactice până la forma șirurilor* preterminale, adică a succesiunilor de simboluri complexe* (vezi ȘIR). Regulile de subcategorizare captează în model diferențele observabile în limbile naturale între membrii aceleiași clase lexico-gramaticale, făcând explicite, pe de o parte, diferențele semantice interne dintre substantive ca: *masă/elevă, elevă/cinste* etc., iar, pe de alta, diferențele de valențe* dintre verbe ca: *a plăcea, a ara, a depinde, a zbura* etc. • Regulile de subcategorizare sunt de două tipuri: *noncontextuale* și *contextuale*. Subcategorizarea noncontextuală se face în funcție de trăsături semice, asigurând partiția categoriei lexicale [+ N] în funcție de trăsături inerente ca: [± Numărabil], [± Animat], [±Uman], [± Abstract] etc. Subcategorizarea contextuală se realizează în două etape: a) mai întâi, se aplică regulile de *subcategorizare strictă*, care asigură partiția categoriilor lexicale [+ V], [+ Aj] în funcție de acceptarea sau neacceptarea complementelor* și a diverselor tipuri sintactice de complemente. Categoria [+ V], de exemplu, se subcategorizează în funcție de trăsături ca: [± – GN], [± – GPrep], [± – GN GPrep], ceea ce înseamnă clasificarea verbelor după cum acceptă sau nu un complement direct, după cum acceptă un complement prepozițional sau acceptă două complemente etc.; b) în continuare, se aplică regulile de *subcategorizare selecțională**, care asigură partiția subclaselor obținute din subcategorizarea strictă în funcție de trăsăturile semantice ale nominalelor din poziția de complement și din poziția subiectului. Spre deosebire de regulile de subcategorizare strictă, care iau în considerare numai contextul complementelor, regulile de subcategorizare selecțională privesc și vecinătatea subiectului. Clasa de verbe caracterizată prin

$\begin{bmatrix} +V \\ +-GN \end{bmatrix}$, deci verbe care acceptă un complement direct, se subcategorizează în funcție de trăsăturile semantice ale complementului în:

$\begin{bmatrix} +V \\ +-GN \\ \pm-[Animat]_{GN\text{-}GV} \end{bmatrix}$, iar, în funcție de trăsăturile semantice ale subiectului, în:

$\begin{bmatrix} +V \\ +-GN \\ \pm-[Animat]_{GN\text{-}P} \end{bmatrix}$.

• Regulile de subcategorizare strictă asigură buna-formare a propozițiilor din punctul de vedere al compatibilităților* sintactice dintre categorii; propoziții ca: **Ion ară ogorului* și **Ion gândește pe copii* sunt agramaticale, fiindcă nu se respectă regulile de subcategorizare strictă. Regulile selecționale asigură buna-formare a propozițiilor din punctul de vedere al compatibilităților semantice; propoziții ca: **Masa ară casa* și **Masa se gândește la copii*, deși bine formate la nivelul categoriilor sintactice, încalcă regulile de compatibilitate semantică. **2. Trăsătură de ~** Set de trăsături introduse prin regulile de subcategorizare (vezi 1), deci relevante din punctul de vedere al subcategorizării. Aceleași trăsături sunt prezente în lexicon*, specificând, în termenii propuși de regulile de subcategorizare, caracteristici (semantic inerente, pentru nume, dar contextuale, pentru verbe și adjective) ale formativelor* lexicale (vezi LEXICON).

Vezi și (SIMBOL) COMPLEX; GRAMATICĂ$_8$; REGULĂ; RESCRIERE; SELECȚIONAL.

G.P.D.

SUBCOD

Termen folosit în sociolingvistică* pentru a desemna dialectele* (graiurile*) sau stilurile* diferite ale *aceleiași* limbi, utilizate în mod curent într-o anumită comunitate*, în funcție de contextul situațional (vezi SITUAȚIE DE COMUNICARE). Diferența față de coduri* (limbi diferite) este de natură lingvistică, necorespunzând în mod necesar unei diferențe de funcție socială. Subcodurile sau codurile pot fi folosite în contexte situaționale echivalente și pot avea funcții sociale asemănătoare în cadrul unui anumit tip de comunitate (rurală, urbană etc.). Ca și codurile, subcodurile pot servi ca diacritic lingvistic de rol*, constituind norma comportamentului de rol.

L.I.R.

SUBDIALECT

Tip de varietate teritorială a unei limbi, definibil în cadrul unei serii ierarhice care include dialectul* ca tip supraordonat și graiul* ca tip subordonat. Subdialectele se disting nu numai prin trăsături fonetice și lexicale, ci și prin trăsături de ordin gramatical (modul de exprimare a unor valori cazuale, anumite clase de forme pronominale, structura unor forme temporale și modale ale verbelor etc.). În dacoromână, de ex., sunt

identificate, în mod tradițional, cinci subdialecte: muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean. Toate prezintă un nucleu comun de trăsături lingvistice de bază, care permite subordonarea lor unui tip dialectal unic (cel dacoromân), opus altor tipuri de dialecte românești (aromân, meglenoromân, istroromân); în același timp, fiecare subordonează un număr variabil de graiuri, care, în afara trăsăturilor comune definitorii, sunt caracterizate prin diferențe fonetice și lexicale neesențiale (de ex., subdialectul crișean subordonează graiurile: bihorean, al moților, someșean și oșean).

L.I.R.

SUBIACENȚĂ (CONDIȚIE DE ~)

În GB*, principiu care formulează constrângerile* impuse operațiilor de deplasare* a componentelor, postulând că o operație de deplasare nu poate depăși granița a mai mult decât un nod-limită (engl. *bounding node;* fr. *borne);* conceptul de *nod-limită* (nod-graniță) a fost înlocuit ulterior (N. Chomsky, 1986) prin barieră*. Condiția de subiacență se formalizează ca:

$^{*}X_i \ldots [_A \ldots [_B \ldots [t_i \ldots] \ldots] \ldots] \ldots]$,

unde A și B reprezintă noduri-limită/graniță sau bariere, X_i, componentul deplasat, iar t_i, urma acestuia. Formula arată că nici o regulă de legare* nu se poate stabili între categoria vidă t_i și antecedentul său X_i dacă A și **B** sunt noduri-graniță. Condiția de subiacență funcționează ca filtru* de bună-formare în operațiile de deplasare, asigurând explicația agramaticalității în construcții ca: **Pe cine*i [crezi [zvonurile [că [Ion a numit* (t_i?)]]]]], unde grupul nominal complex*, încastrând un P subordonat (*zvonurile că...*), reprezintă o „graniță" dincolo de care deplasarea componentului interogativ nu mai este gramatical admisă.

Vezi și BARIERĂ; DEPLASARE; FILTRU.

G.P.D.

SUBIECT

Concept pe care și-l dispută logicienii, gramaticienii, pragmaticienii, cu semnificații distincte, dar și interferente, trecând de la un domeniu la altul (din logică în gramatică, mai ales), cu accepții și interpretări diferite chiar și în limitele aceleiași perspective, dând naștere la multiple ambiguități. **I.1. ~ logic** a) Termen al judecății, reprezentând obiectul gândirii, cel de la care pleacă gândirea și despre care se afirmă sau se neagă o proprietate cu ajutorul predicatului logic. b) În calculul de predicate al logicii formale, reprezintă unul dintre argumente, singurul argument, în cazul predicatelor monadice (F (x)), și argumentul care ocupă poziția primului „loc", în cazul predicatelor diadice și triadice (f (x, y); f (x, y, z); vezi ARGUMENT; $PREDICAT_2$). • Pentru denumirea de *subiect logic* din gramatică, vezi 2. **2. ~ sintactic** a) În gramatica de tip tradițional, se definește ca parte principală de propoziție*, distingându-se de cealaltă parte principală (de predicat) prin enumerarea (mai detaliată sau mai puțin detaliată, în funcție de autor) a funcțiilor semantice pe care le îndeplinește în raport cu natura propoziției. Vezi, de exemplu, definiția propusă de Mioara Avram, 1986: „Partea principală de propoziție care arată *cine săvârșește* acțiunea exprimată de un predicat verbal activ, *cine suferă* acțiunea exprimată de un predicat verbal pasiv sau *cui i se atribuie* o însușire sau o caracteristică exprimată de un predicat nominal; în propozițiile monomembre nominale existențiale subiectul exprimă pur și simplu *obiectul* a cărui existență se afirmă" s.n. b) În gramatica de tip structuralist*, subiectul se definește ca poziție* sintactică, prin caracteristici exclusiv formale. Reprezintă, ca orice poziție sintactică, o clasă de substituție*, caracterizată, în plan sintagmatic, prin coocurența cu verbul, cu care intră într-o relație de interdependență*, relație ce se manifestă prin constrângeri de formă bilaterale: verbul impune nominalului subiect cazul nominativ, iar acesta, la rândul lui, impune verbului predicat acordul*. Vezi, de ex., definiția propusă de Valeria Guțu Romalo, 1973: „Poziția sintactică realizată prin nume în nominativ impunând acordul verbului cu care intră în relație de interdependență". • Numeroși structuraliști, începând cu L. Ternière, susțin teza subordonării poziției subiectului față de centrul verbal, includ-ându-l în clasa complementelor*. Argumentele aduse sunt: legătura „cazuală" (prin nominativ) față de verb; păstrarea funcției de subiect în condițiile în care acordul nu se poate realiza (subiectul formelor verbale nepersonale: gerunziu, infinitiv, supin); componență asemănătoare a claselor de substituție ale celor două poziții, subiectul și complementul; conective de tip subordonator comune pentru realizările propoziționale (ca propoziție) ale subiectului și ale complementului direct. c) În gramatica generativă*

standard, subiectul, ca oricare dintre funcțiile* sintactice, nu apare direct în indicatorul* sintagmatic, informația lui fiind integral predictibilă din informația categorială, prin poziția ocupată de G(rupul) N(ominal) în ierarhia arborelui: „Subiect al" este poziția definită prin relația de dominare [GN, P], adică printr-un GN dominat direct de P(ropoziție). Se distinge de complemente, definite ca [GN, GV], deci aflate sub dominanța directă a G(rupului) V(erbal). • Există gramatici de orientare generativă care introduc funcțiile sintactice, inclusiv subiectul, ca nivel distinct, *primar*, al organizărilor de adâncime, contrazicând ideea lui N. Chomsky că structurarea funcțională este integral deductibilă din cea categorială (vezi Gabriela Dindelegan, 1974; 1976; vezi, ca orientare aparte, gramatica „lexical-funcțională" a lui J. Bresnan și D. Kaplan; GRAMATICĂ$_{12D}$). d) În gramatica lui Ch. Fillmore (vezi CAZ$_{II}$; GRAMATICĂ$_9$), subiectul este considerat ca poziție de suprafață*, obținută prin transformarea de subiectivizare*, adică de „așezare" a unui caz de adâncime (agent*, pacient*/obiectiv, experimentator*, sursă*, țintă*, locativ*) în poziția de suprafață a subiectului, marcată special în planul formei sintactice. c) În GB*, subiectul este considerat categorie universală, de a cărei prezență este răspunzător principiul proiecției* lărgite. Acest principiu postulează că structura universală a propoziției este: P → GN – Flex – GV și are drept consecință obligativitatea „acoperirii" poziției de subiect în orice limbă, pentru oricare construcție și la orice nivel de reprezentare. „Acoperirea" se rezolvă, în unele limbi, intern, lingvistic, prin apariția elementelor expletive* (este cazul subiectelor din construcțiile impersonale ale limbilor engleză și franceză; engl. *it*, fr. *il;* engl. **it** *is snowing*; fr. *il neige*), iar, în alte limbi, unde poziția subiectului rămâne fonetic neacoperită, se rezolvă teoretic, în cadrul modelului, prin introducerea categoriilor vide*; vezi pro*, PRO* și urmele*, urmele apărând în construcțiile cu subiect deplasat (vezi DEPLASARE). • În diverse gramatici, s-au propus mai multe criterii de clasificare a subiectului, cel mai general având în vedere exprimarea (lexicalizarea) vs. neexprimarea (nelexicalizarea) acestuia. În gramatica românească, subiectul *neexprimat* primește sau denumirea de subiect *inclus**, când este „inclus" în forma flexionară a verbului, adică deductibil din aceasta, sau de subiect *subînțeles**, când este deductibil din contextul lingvistic, sau pe aceea de subiect *nedeterminat*, în cazurile în care prin suprimare se obține nedefinirea subiectului (ex.: *Sună la ușă; Scrie în ziare*). Fiecare gramatică a propus și clasificări proprii; în gramatica limbii române, de ex., se face distincția între subiectul *gramatical** și cel *logic**, distincție relevantă în cazurile în care subiectul gramatical nu coincide cu agentul propoziției, considerat subiect logic (vezi construcțiile pasive*), sau în care subiectul este nonpersoană, iar referirea la persoană se obține prin alt component (ex. *Mă doare capul; Îmi place filmul*). (vezi GRAMATICAL$_5$ și LOGIC$_1$). • Ca parametru tipologic, categoria cvasiuniversală a subiectului este relevantă numai prin trăsăturile ei variante. Trăsăturile parametrizabile ale subiectului sunt: 1) parametrul subiectului nul (numit și „pro-drop"), în funcție de care se disting limbile „pro-drop", care admit căderea subiectului pronominal personal, de cele cu subiectul obligatoriu exprimat; 2) parametrul poziției subiectului în raport cu verbul și cu obiectul, în funcție de care se disting tipurile: S-V-O / S-O-V / V-O-S / V-S-O etc.; 3) parametrul mărcii actanțiale, adică al tipului de marcă formală care asigură legarea sintatică a subiectului, distingându-se, conform lui G. Lazard (1994), tipuri de limbi ca: N_o V_o; N_i V_o; N_o V_n; N_i V_n etc., unde N_i și N_o semnifică subiectul marcat (printr-o marcă formală specială, numită relator*) vs. subiectul nemarcat, iar V_n și V_o semnifică prezența acordului vs. absența lui în specificarea relației N(= subiect) – V(erb) (vezi și TIPOLOGIE). **3. ~ pragmatic/discursiv** În organizarea enunțului* din punctul de vedere al informației aduse în comunicare, deci al avansării în procesul informațional, subiectul corespunde acelei părți din enunț care, în raport cu enunțurile anterioare, este purtătoarea informației cunoscute, recurente, constituind tema* (sau topicul) (vezi și PREDICAT$_3$; TEMĂ; TEMATIZARE). În construcția unui text*, grație procedurilor de anaforizare și de recurență, care trimit cu regularitate la enunțurile anterioare, subiectul reprezintă componentul care își menține identitatea referențială, indiferent de actualizarea lui actanțială și de cea sintactică (vezi și GRAMATICĂ$_{14}$). **II.1. ~ (vorbitor)** Orice ființă umană înzestrată cu facultatea limbii, deci posedând competență* lingvistică și comunicativă; sin. *vorbitor nativ.* **2. ~ (al unei anchete* lingvistice)** Vorbitor ales de cercetător ca prototip pentru comunitatea*

lingvistică anchetată; produsul lui lingvistic (răspunsuri la întrebări, texte create) servește la alcătuirea corpus-ului*, oferind materialul lingvistic pe baza căruia, ulterior, se va efectua cercetarea (vezi și ANCHETĂ; CORPUS).

G.P.D.

SUBIECTIV,-Ă

1. Conjugare ~ Caracterizează numai unele limbi (vezi maghiara), unde se opune conjugării *obiective** (vezi OBIECTIV$_2$). Cuprinde verbe intranzitive și tranzitive folosite absolut sau cu obiect direct nedefinit, fiind un mijloc al flexiunii verbale de a anunța nedefinirea sau inexistența obiectului direct. **2. Genitiv** ~ Genitiv ocurent în vecinătatea unui nominal de proveniență verbală, corespunzând subiectului din construcția verbală (ex.: *plecarea* **tatei;** *apusul* **soarelui**). Se opune genitivului obiectiv* (vezi OBIECTIV$_3$), corespunzător obiectului direct în construcțiile verbale active (ex. *citirea cărții*), și genitivului posesiv*, valoare caracterizând un genitiv al cărui regent nu provine dintr-un verb (*casa vecinului*) (vezi și ABSTRACT$_4$; NOMINALIZARE; NOMINALIZAT). **3. Propoziție** ~ Tip de propoziție subordonată necircumstanțială* apărând în poziția sintactică a subiectului, deci constituind unul dintre termenii posibili ai clasei de substituție* a subiectului; ex.:

Ion — *găsește de lucru;*
Cine caută

Îmi place — *cartea*
să învăț.

Apare ca actualizare propozițională a actantului apt de a fi selectat în această poziție de un anume predicat; ca actualizare a agentului* (ex. **Cine este vrednic** *muncește fără odihnă*), a pacientului* (ex. *Îmi place* **să învăț**), a experimentatorului* (ex. **Cui nu-i pasă** *este fericit*) etc. Pentru unele gramatici, cele care concep poziția subiectului ca subordonată față de centrul verbal (vezi SUBIECT$_2$ în viziunea structuralistă) și cele care prevăd aceeași procedură de producere a subordonatelor necircumstanțiale (vezi COMPLEMENTIZARE; COMPLEMENTIZATOR), subiectiva este inclusă în clasa mai largă a complementelor*, fiind considerată un complement propozițional de tip special. • Clasificarea propozițiilor subiective privește: a) natura predicatului din regentă, în raport cu care se disting: subiective ale verbelor personale* (**Cine muncește** *reușește;* **Oricine dorește** *obține acest împrumut*) și subiective ale verbelor și construcțiilor impersonale* (*Mă doare* **că te porți așa;** *Se pare* **că voi reuși**); b) natura gramaticală a conectivului* subordonator, distingându-se subiectivele relative*, cele introduse prin pronume, adjective și adverbe relative (ex. **Cine** *muncește reușește; Nu se știe* **ce** *se va întâmpla*), de cele conjuncționale*, introduse prin conjuncții subordonatoare (ex.: *Pentru mine contează* **dacă** *reușești; E important* **să** *reușești*); c) tipul de propoziție încastrată, un tip special constituindu-l întrebările transpuse în vorbire indirectă*, adică subordonatele interogative* indirecte (ex.: Nu se știe **cine/ce/dacă/unde/când/cum... va reuși**); d) așezarea (topica*) în raport cu centrul verbal, distingându-se subiectivele antepuse de cele postpuse. Antepunerea și postpunerea pot fi poziții sintactice normale (vezi: **Cine se scoală de dimineață** *departe ajunge*) (antepunere) vs. *Trebuie* **să plec** (postpunere) sau poziții obținute prin inversiune*, cu rol emfatic (vezi: **Că s-a purtat arogant,** *asta m-a supărat* (antepunere*). • Se pot stabili unele corelații între tipurile de subiective clasificate anterior; de ex., numai subiectivele cerute de verbe și construcții impersonale pot fi conjuncționale; numai această subclasă are o topică normal postpusă; numai aceasta poate apărea și în ipostaza de interogativă indirectă. Vezi și SUBIECT.

G.P.D.

SUBIECTIVITATE

În sens larg, se referă la prezența, marcată prin indici lingvistici speciali, a locutorului în enunț. E. Benveniste numește toți acești indici „indicatori* de subiectivitate" (vezi AMBREIOR; DEICTIC; INDICATOR$_2$). În sens restrâns, se referă numai la acei indici care introduc în enunț sentimentele și atitudinea subiectului vorbitor cu privire la conținutul enunțului. În această accepție, se disting două tipuri de subiectivitate: a) afectivitatea*, ca manifestare în enunț a sentimentelor locutorului (vezi AFECTIV; AFECTIVITATE); b) modalitatea*, ca manifestare în enunț a atitudinii, a evaluării, a aprecierii subiective realizate de locutor (vezi APRECIATIV; MODALIZARE).

G.P.D.

SUBIECTIVIZARE

În concepția gramaticii lui Ch. J. Fillmore, tip de transformare* care constă în așezarea unui caz*/rol din configurația* cazuală a fiecărui predicat în poziția sintactică de subiect*, poziție marcată diferit de la o limbă la alta (fie prin forma de nominativ și acordul* impus predicatului, fie prin topica fixă în raport cu predicatul, fie printr-o particulă specială etc.) Se deosebește de *obiectivizare*, adică de așezarea unui caz/rol în poziția de obiect. Amândouă sunt operații de trecere de la structura profundă de cazuri semantice la actualizările sintactice de suprafață. Subiectivizarea este, în cea mai mare măsură, un fenomen de alegere liberă, vorbitorul alegându-și actantul pentru poziția de subiect în funcție de intențiile de focalizare* a unuia sau a altuia dintre actanți (vezi, de ex., alegerea agentului*, deci a construcției active*, sau a pacientului*, deci a construcției pasive* sau ergative*). Alegerea este însă numai *parțial liberă*, fiind supusă unor constrângeri, pe de o parte, sintactice, pe de alta, pragmatice, de construcție a textului. Sintactic, alegerea este subordonată tipului structural de limbă (acuzativ* vs. ergativ*), tipului de predicat (agentiv* vs. non-agentiv) și depinde, de asemenea, de regulile generale ale „ierarhiei cazurilor" (vezi CAZ_{II}). Pragmatic, așezarea în poziția de subiect, care coincide pentru limbile S-V-O cu poziția topică/tematică, depinde de structura informațională a enunțurilor anterioare, topicul, respectiv subiectul, fiind componentul de continuitate și de recurență referențială din text.

Vezi și CAZ_{II}; GRAMATICĂ$_9$; TEMĂ$_2$; TEMATIZARE.

G.P.D.

SUBÎNȚELES (SUBIECT ~)

În gramatica limbii române, denumește un tip de subiect neexprimat, subiect absent în limitele unei propoziții, dar recuperabil ca informație din contextul anterior, sursa* referențială apărând fie în aceeași frază (în propoziția regentă sau într-o propoziție coordonată; ex.: *Ion dorește* să învețe; *Ion citește* și scrie), fie într-o frază anterioară (ex.: *M-am întâlnit cu Ion.* Mi-a spus că...). În gramatica frazei complexe*, subiectul subînțeles corespunde fenomenului sintactic de control* (subiect controlat de un component al regentei). În gramatica textului*, subiectul fiecărui enunț în parte este componentul care aparține, în cel mai înalt grad, fondului recurent (preexistent) de informație, reprezentând topicul* (sau tema*), ceea ce permite suprimarea lui fără pierdere de informație. Neexprimarea subiectului este un factor puternic de coeziune* textuală, trimițând obligatoriu la un antecedent* ca sursă referențială.

Vezi și CONTROL; GRAMATICĂ$_{14}$; SUBIECT.

G.P.D.

SUBJONCTIV

Sin. *conjunctiv**. Sunt gramatici care, cu sensul de mod* al verbului, utilizează actualmente numai corespondentul lui *subjonctiv* (fr. *subjonctif*), specializându-l pe celălalt pentru alte accepții (de ex., propoziție introdusă prin conjuncție). Gramatica românească menține ambii termeni, dar preferă utilizarea lui *conjunctiv.*

G.P.D.

SUBORDONARE

Sinonim cu *dependență**; semnifică tipul de relație* sintactică a cărui trăsătură definitorie este așezarea termenilor între care se stabilește relația în poziții ierarhic diferite, unul într-o poziție dominantă, termenul numit *regent**, iar celălalt într-o poziție inferioară, termenul numit *subordonat** sau *dependent**. Regentul este termenul a cărui apariție este „cerută" de prezența celuilalt; este termenul inductor al constrângerilor* de formă (de caz, de acord, de topică, de prepoziție, de particulă etc.), în timp ce termenul subordonat „se supune" acestor constrângeri. Subordonarea se deosebește de coordonare*, de relația apozitivă* și de inerență* (sau interdependență*); se distinge și de incidență, deci de lipsa oricărei legături sintactice între componente (vezi INCIDENT) • Relația de subordonare se realizează atât în propoziție*, cât și în frază*: în propoziție, este tipul de legătură sintactică dintre atribut*, complement* și termenul lor regent; în frază, este tipul de relație dintre atributivă*, completivă*, subiectivă*, predicativă* (vezi $SUBIECTIV_3$; $PREDICATIV_6$) și termenul lor regent. • Mijloacele de realizare a subordonării sunt diferite în propoziție și în frază și diferite de la un tip structural de limbă la altul. În propoziție, în funcție de tipul structural de limbă, predominante pot fi mijloacele flexionare (cazul* și acordul*) sau, dimpotrivă, mijloacele analitice* (prepoziții*, postpoziții*, particule*) sau particularități de

topică (topică fixă*). În frază, predominante sunt mijloacele joncționale (vezi JONCȚIUNE), mărcile de subordonare fiind: conjuncțiile* și locuțiunile conjuncționale subordonatoare*, relativele* (pronume, adjective și adverbe relative), precum și unele pronume și adverbe nehotărâte care, contextual, dobândesc valoare relativă. Juxtapunerea*, deci alăturarea fără mărci formale de subordonare, caracterizează mai ales limbile fără flexiune și clasele neflexibile* de cuvinte. În română, deși cu pondere mai mică în ansamblul subordonării, juxtapunerea apare atât în propoziție, cât și în frază: în propoziție, caracterizează, de exemplu, subordonarea adverbului*, parte de vorbire neflexibilă; în frază, este imposibilă în cazul subordonatelor necircumstanțiale*, dar, izolat, poate apărea la cele circumstanțiale* (este cazul circumstanțialelor condiționale*, concesive* și cauzale*). • Un tip special de relație de subordonare este *dubla subordonare*, caracterizând relația în care se angajează elementul predicativ* suplimentar (vezi PREDICATIV$_2$) și propoziția corespunzătoare, relație în care termenul subordonat are, simultan, câte doi regenți și cunoaște o manifestare formală specială în raport cu fiecare (de exemplu, în construcția: *Fetița s-a întors* ***sănătoasă***, subordonarea față de verb se manifestă prin juxtapunere, iar cea față de numele subiect se manifestă prin acordul în gen și în număr).
Vezi și APOZITIV (în sintaxa structurală); COORDONARE; DEPENDENȚĂ; INCIDENT; INTERDEPENDENȚĂ; NONDEPENDENȚĂ; REGENT; REGIM; RELAȚIE; SUBORDONAT; SUBORDONATOR.

C.C.

SUBORDONAT, -Ă (PARTE DE PROPOZIȚIE ~; PROPOZIȚIE ~)
Sinonim cu (*parte de propoziție*) *secundară*; (*propoziție*) *secundară*; vezi SECUNDAR$_2$. Se utilizează și substantival, ca în: *subordonată* (*subiectivă*, *predicativă** etc.), unde echivalează cu *propoziția subordonată*. Vezi și PROPOZIȚIE; SUBORDONARE.

G.P.D.

SUBORDONATOR,-OARE
1. Element~ Orice mijloc de realizare a relației de subordonare*, indiferent de nivelul la care se manifestă subordonarea: propoziție sau frază; vezi ANALITIC$_{II}$; SINTETIC$_{II}$; SUBORDONARE.
2. Conjuncție ~ Denumire dată acelor conjuncții* care introduc propoziții subordonate; în clasificarea generală a conjuncțiilor, conjuncțiile subordonatoare se opun conjuncțiilor coordonatoare.

C.C.

SUBSTANTIV
Clasă lexico-gramaticală de cuvinte (sau parte de vorbire*) care, morfologic, în limbile în care există flexiune*, se caracterizează prin declinare, sintactic, se distinge prin apariția în contextul determinanților* (articole, în limbile în care acestea există, adjective demonstrative și posesive), iar, semantic, prin caracteristica de a denumi clase de obiecte/indivizi și, mai rar, obiecte/indivizi unici. Sinonim cu *nume*, ultimul termen fiind preferat în alte gramatici decât în cea românească (de ex., franceză și engleză); sinonim, uneori, cu *nominal*, termen al gramaticii moderne, utillizat fie pentru substantiv, fie pentru toate cuvintele care pot apărea ca centru al G(rupului) N(ominal): substantiv, pronume, numeral. Face parte dintre clasele lexico-gramaticale deschise*, clasa substantivului fiind extrem de numeroasă și aptă oricând de a primi noi termeni. Alături de verb, reprezintă o clasă fundamentală, căci, în calitate de cap* de grup, servește la definirea tuturor celorlalte clase din componența GN: articol, pronume, numeral, adjectiv (determinativ și calificativ). • Definiția substantivului diferă de la un tip de gramatică la altul, oscilând între definițiile predominant „noționale" (vezi, de ex., definiția propusă de Mioara Avram (1986): „Este partea de vorbire flexibilă care denumește obiectul în sensul larg al acestui termen: ființe, lucruri (concrete), fenomene, acțiuni, stări, însușiri, relații") și definițiile strict formale, distribuționale, bazate pe indicarea contextului sau a grupului de contexte diagnostice* (vezi, de ex., definiția propusă de Paula Diaconescu 1970): „Se numește substantiv orice secvență semnificativă minimală care poate fi admisă de cel puțin unul din contextele aparținând categoriei I.A. de contexte [...] sau de cel puțin câte unul din categoria II (A', B, C) de contexte [...]" și urmează inventarul de contexte I și II; esențială este satisfacerea contextului demonstrativ: [Dem -] sau [- Dem]). Definiția diferă de la o limbă particulară la alta, după cum

predominante apar caracteristicile de flexiune, ca în limbile cu flexiune, sau numai cele sintactice și semantice, ca în limbile fără flexiune. • Caracteristicile sintactice ale substantivului sunt: apare ca centru/cap al unui GN, selectând articole (în limbile în care acestea există), adjective demonstrative și posesive, cuantificatori*, clasificatori* (acolo unde categoria există), adjective calificative*, adjuncți prepoziționali și relativi; acolo unde limba permite, impune adjectivelor și articolelor acordul* în gen, număr și caz; este selectat de predicate, ocupând, în raport cu acestea, locul 1, 2 sau 3, după cum predicatul este mono-, bi- sau trivalent (vezi VALENȚĂ), ceea ce înseamnă ocuparea pozițiilor de subiect, respectiv de obiect (direct și indirect); își marchează funcția în mod diferit de la un tip de limbă la altul, fie sintetic, prin caz (vezi rom. *dau elevului*; *cartea elevului*), fie analitic, prin prepoziții și articole nelegate cu substantivul (rom. *salută* pe *profesor; trimite* la *copii; carte* a *cinci copii; carte* a *elevului*), prin acord, acordul subiectului cu predicatul (*elevii citesc*) sau, mai rar, acordul obiectului (este cazul unor limbi ca basca, eschimosa; *apud* G. Lazard (1994), prin topică fixă (fr. **Jean** *rencontre* **Pierre**), prin particule și postpoziții* (japoneza, de ex., marchează funcția de subiect prin particula *ga*, iar cea de obiect prin particula *wo*). • Morfologic, în limbile cu flexiune, substantivul variază după categoriile de număr* și de caz*, iar în limbile în care există articol și acesta a dobândit caracteristicile unui afix gramatical, și după categoria determinării*. Genul* gramatical apare ca trăsătură inerentă și, în cele mai multe cazuri, nepredictibilă, trăsătură cu importante consecințe flexionare și sintactice; flexionar, determină selecția anumitor afixe și prezența anumitor omonimii; sintactic, cere repetarea informației de gen în forma articolelor și a adjectivelor. De ex., trăsătura [+ Feminin] din matricea unor substantive românești determină selecția, pentru G și D sg., a uneia dintre desinențele: *-e, -i, -le* (*unei case, unei flori, unei basmale*), imposibile pentru celelalte genuri, și determină includerea substantivului într-un tipar de flexiune cu anumite omonimii: G sg. = D sg. = pl. (*unei case, flori, basmale = niște flori, case, basmale*); în plan sintactic, impune repetarea informației de feminin în forma adjectivelor și a articolelor (ex. *casa cea nouă* a *vecinului*). • Clasificarea substantivelor se face după mai multe criterii. A) În limbile cu flexiune bogată, criteriul flexionar stă la baza claselor și a subclaselor de flexiune, numite și declinări*, clase omogene incluzând substantive cu același tip de omonimii flexionare și cu aceleași flective. Numărul și tipurile de declinare diferă de la o limbă la alta (de ex., în trecerea de la latină la limbile romanice, numărul s-a redus și declinările s-au reorganizat în fiecare limbă). Rezultatele clasificării în declinări diferă și de la o gramatică la alta, ca urmare a adoptării unor criterii diferite de clasificare (se pot lua drept criteriu flectivele dintr-o anumită zonă a flexiunii sau din întreaga flexiune; se pot urmări flectivele la nivelul alomorfelor fonetice sau „reduse" la nivelul alomorfelor morfologice; se poate urmări situația din limba actuală sau, dimpotrivă, se poate amesteca criteriul sincronic cu cel istoric etc.; vezi și DECLINARE). B) Potrivit unor trăsături semantice inerente, care au și importante consecințe gramaticale, se disting: a) substantive *proprii**, cele care denumesc (etichetează) indivizi unici sau obiecte unice, vs. substantive *comune**, cele care desemnează clase de indivizi sau obiecte; b) substantive *numărabile** (sau *discrete*), pentru care referenții se pot număra, vs. substantive *nenumărabile**, alcătuite din nume de materie și nume abstracte*, ai căror referenți nu se pot număra; c) o clasă specială este cea a substantivelor *colective**, care prezintă în matricea lor semantică trăsătura [+ grup]; d) clase de substantive a căror partiție se face în funcție de prezența uneia dintre trăsăturile semantice [+ Animat], [- Animat] [+ Uman], [+ Abstract], [- Abstract], aici incluzându-se și *(sub)genul personal**, adică subclasa substantivelor caracterizate prin [+ Uman]; e) subclase determinate pe baza trăsăturii de gen gramatical: subclasa substantivelor cu trăsătura [+ Masculin], a celor cu trăsătura [+ Feminin] și, pentru unele limbi (vezi latina și româna), a substantivelor cu trăsătura [+ Neutru]. Există limbi în care partiția substantivelor se face în funcție de forma, de mărimea, de culoarea obiectului desemnat, fiecare subclasă având ca particularitate gramaticală selecția unor clasificatori* numerali diferiți (ca în chineză, vietnameză, maya etc.). C). Potrivit parametrului formei interne a cuvântului, trăsătură relevantă numai pentru limbile care admit derivare* și compunere*, se disting: 1)

substantive *primare**, cele formate dintr-o singură rădăcină substantivală însoțită de afixe flexionare; 2) substantive *derivate**, care adaugă la rădăcina unui cuvânt afixe derivative (vezi, pentru română, sufixe nume de agent: *muncitor, pândar, căruțaș;* nume de instrument: *strecurătoare, sucitor;* nume de calități: *frumusețe, bunătate, duioșie, fierbințeală;* nume colective: *pietriș, porumbiște;* nume de acțiune: *vânzare, biruință, plecăciune, croială* etc.); 3) substantive *compuse**, conținând două sau mai multe rădăcini contopite pentru a denumi un singur individ/obiect (*Târgu Jiu, Ștefan cel Mare*) sau o clasă de indivizi/obiecte (*floarea-soarelui, redactor-șef*); 4) *locuțiuni substantivale**, grupuri sintactice neanalizabile, fixe, care, global, se comportă ca un substantiv (ex.: *aducere-aminte, băgare de seamă*). D) Parametrul relației cu categoria verbului* permite circumscrierea unei clase de substantive, numite *postverbale** (sau *deverbale**). Caracteristica acestei clase este proveniența din baze verbale prin fenomenul nominalizării*, trăsătură determinând și explicând comportamentul lor semantic și sintactic dublu, de tip nominal și de tip verbal. Schimbarea clasei lexico-gramaticale se realizează fie afixal, utilizându-se sufixe lexicale care determină includerea noului cuvânt în clasa substantivului (ex.: *pleca > plecăciune, birui > biruință; citi > cititor, suci > sucitor*), fie prin procedeul conversiunii* (*merge > mers(ul), mieuna > mieunat(ul), pleca(re) > plecare(a);* vezi și INFINITIV, SUPIN) și prin derivare* regresivă (ex.: *dezgheța > dezgheț, învăța > învăț, plăcea > plac*). Trăsăturile de tip verbal, conservate în proporții diferite de întreaga clasă a substantivelor postverbale, se manifestă în cel mai înalt grad pentru clasa abstractelor verbale și a numelor de agent și privesc atât nivelul semantic, cât și pe cel sintactic. Trăsăturile semantice de tip verbal constau în păstrarea unor caracteristici spațio-temporale (*plecarea* **noaptea la Iași**) și a configurației de roluri* tematice. Ultima trăsătură se manifestă prin prezența, în componența G(rupului) N(ominal) constituit în jurul substantivelor postverbale, a agentului* implicit (ex.: *pregătirea* **cu grijă, cu atenție, cu migală...**) sau a agentului explicit (ex.: *pregătirea* **de către elevi...**); a pacientului* și a țintei* (ex.: *trimiterea* **fondurilor la primării**), a experimentatorului* (*plăcerea, durerea, temerea* **lui Ion**) etc. Trăsăturile sintactice de tip verbal constau în păstrarea unor restricții de formă impuse vecinătăților, de tipul recțiunii* prepoziționale sau conjuncționale (ex.: *temerea* **de...**, *predispunerea* **la...**, *insistența* **asupra, pe...**, *credința* **că...**, *întrebarea* **dacă...**) (vezi și NOMINALIZARE) • Ca în orice clasă lexico-gramaticală deschisă, apar, și în cazul substantivului, numeroase deplasări *dinspre* și *înspre* clasa substantivului sau, altfel spus, numeroase cazuri de pierdere a valorii substantivale sau, dimpotrivă, de substantiv(iz)are*. Există cuvinte care au parcurs integral acest proces, iar altele, numai parțial, trecerea de la o clasă la alta nefiind, pentru stadiul actual al limbii, complet încheiată. Există, în consecință, dificultăți teoretice și practice de încadrare neechivocă în clasa substantivului a unor cuvinte și, mai ales, a unor utilizări speciale a cuvintelor. Pentru română, de ex., cercetătorii și-au pus problema încadrării unor forme ca: *iarna, noaptea* din construcțiile *pleacă iarna, noaptea*, a unor forme ca: *mănunchi, glonț* din construcțiile *strânge florile mănunchi, aleargă glonț*, a încadrării unor forme ca: *fața, fundul, marginea* din grupurile *în fața* (*casei*), *pe fundul* (*lacului*), *pe marginea* (*drumului*) etc. Diferențe de comportament de tipul: *învață noptile, învață noaptea întreagă*, dar **strânge florile mănunchiuri*, **strânge florile mănunchi întreg* sau *pe fundul adânc și mâlos al lacului*, dar **în fața apropiată a casei* etc. surprind, în esență, stadii diferite ale procesului de conversiune, cu manifestări totale sau parțiale ale pierderii comportamentului substantival. În sensul invers, al migrării *spre* clasa substantivului, cercetătorii discută problema încadrării exacte a diverselor utilizări ale supinului, a unor forme de numeral etc. • Din perspectivă tipologică, substantivul ca atare este nerelevant, întrucât, după opinia generală a specialiștilor, clasa bazelor nominale este universală, chiar dacă sunt limbi în care numărul acestora este mai restrâns. Tipologic, devin semnificative caracteristici ale substantivului: prezența sau absența flexiunii nominale (a declinării), tipul de flexiune, predominant sintetic, predominant analitic sau mixt; mijloacele de realizare a actanței, adică tipul de marcare a așezării substantivului în pozițiile actanțiale de subiect și de obiect. După G. Lazard, 1994, tipurile de limbi stabilite pe baza ultimului parametru (cu privire la verbele biactanțiale) sunt următoarele: $N_oP_oV_o$ (indo-

neziană, chineză, birmaneză); $N_iP_oV_o$ (mongolă, tagalog, dyirbal); $N_iP_jV_o$ (hindi, tibetană); $N_oP_oV_n$ (franceză, pașto); $N_iP_oV_n$ (nepaleză); $N_oP_jV_n$ (latină, persană); $N_iP_oV_{np}$ (bască, cerkesă, eschimosă), unde N reprezintă primul actant, P, al doilea actant, iar V, verbul; N_oP_o indică nemarcarea actanților prin relatori* specifici, deci absența desinențelor sau a sufixelor cazuale, a prepozițiilor sau a postpozițiilor; N_i, P_j indică marcarea actanților; V_n și V_{np} semnifică repetarea indicilor actanțiali în forma verbului prin fenomenul de acord: V_n – acordul cu primul actant, V_{np} – acordul cu ambii actanți.
Vezi și ABSTRACT$_2$; CAZ$_{I,II}$; COLECTIV, CONCRET, DECLINARE, DETERMINARE, GEN; NENUMĂRABIL; (GRUP) NOMINAL; NOMINALIZARE; NUMĂR, NUMĂRABIL; PARTE DE VORBIRE; (GEN/SUBGEN) PERSONAL; POSTVERBAL; SUBSTANTIV(IZ)ARE.

G.P.D.

SUBSTANTIVAL,-Ă

1. Care aparține substantivului* sau caracterizează substantivul (ex. *flexiune ~; desinență ~*); care servește la formarea substantivului (*sufix ~*).
2. • **Locuțiune ~** Grup neanalizabil de cuvinte care corespunde unității de sens și caracteristicilor morfosintactice ale locuțiunilor* și se comportă global ca un substantiv* (ex. *băgare de seamă, aducere-aminte, ținere de minte*) (vezi și LOCUȚIUNE; SUBSTANTIV).

G.P.D.

SUBSTANTIVIZARE / SUBSTANTIVARE

Tip de conversiune* (de schimbare a clasei lexico-gramaticale) constând în trecerea din oricare clasă în clasa substantivului*, trecere care, în funcție de limbă, se manifestă morfologic, sintactic și semantic sau numai sintactic și semantic. În română, unde flexiunea este încă bogată, se manifestă frecvent și morfologic. • M o r f o l o g i c , se constată abandonarea particularităților flexionare ale clasei de origine și preluarea comportamentului flexionar al substantivului (de ex., adverbul substantivizat devine flexibil și variază după categoriile de caz și de determinare; ex.: *salvarea* **aproapelui;** *contra* **binelui**). Unele mărci flexionare dobândesc rolul de clasificatori* substantivali, adică de încadrare neechivocă în clasa substantivului (vezi, de ex., rolul articolului sau al desinențelor *-uri*, pentru plural: *nimicuri, ofuri, doiuri* și *-o*, pentru vocativ: *frumoaso!*). • Sintactic, substantivizarea se manifestă prin așezarea cuvântului provenit din alte clase în contextele și cu funcțiile substantivului (vezi, de ex., apariția adverbului sau a adjectivului în pozițiile de subiect sau de obiect direct și în vecinătatea unui adjectiv sau a unui genitiv, cărora le impune forma: *Mă impresionează* **binele** *făcut / ~* **vrednicii** *satului*). În limbile cu flexiune redusă, uneori și în română, manifestarea sintactică este suficientă pentru marcarea substantivizării (*L-am așezat pe* **„și"** *în poziția lui*). • S e m a n t i c , cuvintele substantivizate adaugă la trăsăturile inerente caracteristica generală a noii clase, aceea de denumire a obiectelor individuale sau a claselor de obiecte. Transferul semantic este adesea de tip metonimic: o relație cantitativă sau locativ-temporală caracterizând un obiect ajunge să denumească obiectul însuși (ex.: **aproapele** *nostru;* **„unsprezecele"** *bucureștean*). • Trecerile în clasa substantivului pot fi regulate, gramaticalizate, ca în cazul substantivizării infinitivului lung* și a supinului*; altele, deși frecvente, nu sunt gramaticalizate (vezi substantivarea adjectivului), iar altele sunt cu totul accidentale, dobândind valoare stilistică. Accidental, cu funcție poetică, orice parte de vorbire, inclusiv formele verbale personale*, și orice grup sintactic se poate substantiviza (ex.: *„Astăzi eu mă mut din* **sunt.** *Ce poveste! /* **Este!** */ a fost mâncat de către* **nu este"** (N. Stănescu)).
Vezi și CONVERSIUNE; SUBSTANTIV.

G.P.D.

SUBSTANȚĂ

Termen definit (mai ales opozitiv) ca tot ceea ce nu este formă*. • Interpretările substanței pornesc de la teza lui F. de Saussure că „limba* este o formă, și nu o substanță", teza preluată de L. Hjelmslev, potrivit căreia orice limbă este atât expresie*, cât și conținut*. Substanța este manifestarea formei în materie, iar argumentul care susține această interdependență e constituit de adoptarea probei comutării* în analiza ambelor planuri. • În planul semnificantului*, substanța este ansamblul de realizări fonematice posibile, indepenent de punerea lor în formă prin sistemele fonologice ale diverselor limbi. Substanța expresiei este materia fonică exploatată așa cum permite forma lingvistică. O formă se poate manifesta prin mai

multe substanțe (fonică sau grafică, de ex.), în timp ce inversul nu este posibil. • În planul semnificatului*, substanța este reprezentată de sistemele de semnificare care constituie diverse limbi. Un exemplu îl constituie termenii cromatici, a căror substanță este dată de continuum-ul de lungimi de undă luminoasă, același pentru toate limbile, ceea ce nu înseamnă că există un număr egal de termeni cromatici în toate limbile; dimpotrivă, s-a dovedit că există diferențe importante (vezi EXPRESIE; CONȚINUT). • După alți autori (J. Lyons), există substanță primară (limba vorbită) și substanță secundară (limba scrisă). Lyons consideră substanța similar cu un bloc de marmură care poate deveni diverse lucruri, dar, în realitate, nu e nici unul. Marmura devine formă când i se aplică o structură* anumită.

A.B.V.

SUBSTITUIRE (~ RITMICĂ)

În versificație, secvență de două silabe neaccentuate (v v) care poate înlocui, în schemele metrice bisilabice, un troheu* (– v) sau un iamb* (v –). Inovație terminologică a școlii de versificație de la Timișoara (G.I. Tohăneanu, apoi I. Funeriu), suplinirea rezolvă o situație frecventă în analiza metrică: neconcordanța dintre accentul* natural (din vorbire) al cuvintelor și accentul metric (din versificație) al acelorași cuvinte incorporate în vers. De ex., schema metrică a poeziei *Dăscălița* de O. Goga este, în principiu, iambică (v – / v – / v – / v – / v – / v – v), dar în numeroase versuri din text dispunerea accentelor nu este perfectă; versul *Când tremurându-și și jalea și sfiala* se realizează – în comparație cu schema ideală – astfel: v v/v –/ v–/ v v/ v – v, ceea ce înseamnă că în primul și al patrulea picior* iambul (v –) a fost realizat ca suplinire (v v). Până la cezură* (dacă suplinirea apare în primul emistih*) sau până la finalul de vers (dacă suplinirea există în hemistihul al doilea), ritmul se redresează. *Redresarea* ritmului, noțiune complementară cu substituirea, reprezintă o autocorecție a abaterii (Funeriu). • În teoria ritmului*, necesitatea abaterii ritmice pe care o reprezintă substituirea provine dintr-o serie de realități lingvistice, evidențiate în raporturile care se stabilesc între secvența accentuală a limbii naturale și secvența accentuală a versului (Funeriu); a) un cuvânt poartă un singur accent de intensitate, accentul secundar intervenind doar uneori, în cazuri speciale; întrucât însă cuvintele limbii au în medie mai mult de două silabe, acest unic accent al cuvântului nu este suficient pentru realizarea schemei metrice binare (bazată pe picioare de două silabe); apar, astfel, în limbă secvențe de două-trei silabe neaccentuate, care nu și-ar mai găsi locul în schema versului; b) elementele relaționale (prepoziții, conjuncții), auxiliarele în formele verbale compuse, pronumele personale/reflexive etc. nu poartă accentul decât în mod excepțional; chiar dacă, în schema metrică, acestea ar urma să ocupe o poziție accentuată, ele nu pot primi totuși accentul și aici apare o substituire. Existența substituirilor în realitatea versului este, așadar, o consecință a faptului că suitele trohaice sau iambice pure sunt imposibil de realizat uniform, în toate versurile unui poem.

M.M.

SUBSTITUT

1. În cadrul operației de substituție*, are calitatea de *substitut* orice unitate care, în cadrul aceleiași clase de substituție, „substituie" altă unitate. În această accepție, substitutul privește axa paradigmatică*. De ex., în clasa de substituție a subiectului (vezi SUBIECT$_{1,2(B)}$), se vorbește despre substitute verbale nepersonale (infinitive, supine, gerunzii cu funcție de subiect). **2.** Pe axa sintagmatică*, desemnează orice cuvânt care „stă" pentru un cuvânt/grup lexematic anterior, numit antecedent*, de la care preia informația lexicală. Reprezintă clasa cuvintelor care, în cadrul lanțurilor lingvistice, trimit la secvențe anterioare, preluând o informație lexicală pe care o pun în legătură cu o nouă informație. În mod curent, termenul este folosit în legătură cu *substitutele gramaticale*, clase de cuvinte specializate pentru rolul de iterație a informației lexicale: pronume, numerale, adverbe pronominale; sin. cu *pro-formă**. Există lucrări în care accepția termenului s-a lărgit și asupra *substitutelor lexicale* (vezi Maria Manoliu, 1968), cuprinzând clasa sinonimelor* contextuale, care fie asigură preluarea informației lexicale de la antecedent și punerea ei în legătură cu informația nouă (vezi *A scris o nouă* **lucrare. Romanul** *va face sigur vâlvă*), fie are rolul de focalizare*, prin repetare, a unei anumite informații lexicale (vezi *A scris o nouă* **carte, un roman** *mult mai bun decât cele anterioare*). • Sub aspect gramatical, numai substitutele gramaticale sunt semnificative, iar, dintre acestea, numai cele care aparțin claselor

flexibile: substitute pronominale* și numerale*. Caracteristica lor gramaticală este de a prelua obligatoriu, atunci când forma le-o permite, informația de gen de la antecedent, uneori, și informația de număr (ex. *M-am întâlnit cu* **prietenii**$_i$. **Ei**$_i$/**Aceștia**$_i$/**Doi**$_i$ *dintre* **ei**$_i$/**Mulți**$_i$ *dintre* ei$_i$ *m-au ajutat;* vezi și ACORD$_2$, PRO-FORMĂ; PRONUME).

G.P.D.

SUBSTITUȚIE

1. Procedură de tip structuralist*, operând în plan paradigmatic*, care constă în înlocuirea, într-un context păstrat constant, a unui element de expresie cu alt element de expresie sau, invers, a unui element de conținut cu alt element de conținut, urmată de examinarea efectelor produse în planul opus, în vederea constatării identității sau a nonidentității funcționale a elementelor. Servește la stabilirea inventarului de unități* dintr-o limbă, distingând variantele* de invariante*. Vezi și COMUTARE, care semnifică o procedură, dar și un tip de relație, ambele bazate pe operația de substituție. • **Clasă de ~** Numită și *clasă de distribuție** sau *clasă de echivalență*, reunește elementele care permit înlocuirea, în același context și pentru același nivel* lingvistic, a unuia prin altul, fără a determina modificări în plan funcțional. De exemplu, la nivelul lexicului, clasa de sinonime*, în măsura în care sunt sinonime perfecte și deci substituibile în același context, reprezintă o clasă de substituție; la nivelul sintaxei, realizările aceleiași funcții* sintactice (nonpropoziționale și propoziționale sau, altfel spus, părți de propoziție* și propoziții corespunzătoare) aparțin aceleiași clase de substituție. **2.** În GG* și GB*, tip de transformare de permutare* constând în înlocuirea unui element terminal (deci component al unui șir* terminal) cu altul deplasat, fără nici o modificare a organizării ierarhice a structurii de bază*. Se distinge de adjuncție*, în cazul căreia deplasarea modifică pozițiile ierarhice ale componentelor. O situație tipică de substituție este ridicarea* subiectului, exemplificată prin:

(a) *e se pare* [$_S$, *că* [$_S$ *Ion iubește muzica*]] ⇒

(b) *Ion*$_i$ *se pare* [$_S$, *că* [$_S$ (t$_i$) *iubește muzica*]],

unde subiectul „ridicat" se așază în poziția categoriei vide* *e*, generată independent de operația de transformare (vezi și ADJUNCȚIE; DEPLASARE; TRANSFORMARE).

G.P.D.

SUBSTRAT

Ansamblu al elementelor transmise unei limbi impuse într-o anumită arie prin cucerire, migrație sau colonizare, din limba populației autohtone. Situația de contact* lingvistic creată, caracterizată prin obligația autohtonilor de a învăța limba noilor veniți, are drept consecință apariția unor fenomene de interferență* la nivel fonetic, gramatical, lexical și semantic. Confruntarea celor două sisteme lingvistice se realizează exclusiv pe cale orală, constituind un factor de diversificare a unei limbi-bază originar unitare. Substratul limbii române este reprezentat de limba traco-dacilor care, în cursul procesului de romanizare, și-au însușit limba latină. Cuvintele de substrat au fost asimilate, ca evoluție fonetică, fondului de bază latin. Studiul științific al substratului limbilor romanice a fost fundamentat prin lucrările lui G.I. Ascoli. Pentru multe dintre limbile de substrat nu dispunem (în cel mai bun caz) decât de atestări sporadice. De aceea, explicarea prin substrat a unor forme are caracter de ipoteză, fiind posibilă numai dacă existența altor surse nu poate fi validată. Raportarea la limbile moderne (albaneza, galeza, bretona etc.) derivate din vechi limbi constituind substratul altora poate furniza argumente peremptorii pentru identificarea unor elemente de substrat.

Vezi și ADSTRAT; CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENȚĂ; SUPERSTRAT.

L.I.R.

SUFIX

Afix* postpus bazei*, rădăcinii* sau morfemului* independent, care are în limba română valoare lexicală, lexico-gramaticală ori numai gramaticală; primele două categorii formează cuvinte noi, iar sufixele gramaticale exprimă forme flexionare ale cuvintelor. • Sufixele românești se clasifică din mai multe puncte de vedere: **I.** După etimologie, se constată că sufixele importante au origini diferite: latinești (*-tor, -ință, -ătate, -ar*), slave (*-ar, iță, -nic*), maghiare (*-șag, -șug*), turcești (*-giu*), grecești (*-isi*), latino-romanice (*-ism, -ist, -iza, -al*). **II.** După formă, majoritatea sufixelor sunt simple, unele sunt compuse (*ăr-ie*) și altele variante (*-ell-țel*). **III.** După natura gramaticală a bazei sau, mai ales, a derivatului se ține seama de părțile de vorbire formate cu sufixe: substantive (*cutez-anță, bun-ătate, croitor*), adjective (*român-ește, zgomot-os*), verbe (*pietr-ui, bălăng-ăni, cioc-ăni, român-iza*),

adverbe (*român-esc, fur-iș*). **IV.** După sensul exprimat, se delimitează: 1) *Sufixele gramaticale*, care exprimă forme flexionare, nu cuvinte noi; apar numai la verb, pentru a desemna moduri* și timpuri*: *cânt-***a**, *cânt-***a**-**se**-*m* (vezi FLEXIUNE; MOD; TIMP; VERB). 2) *Sufixele lexico-gramaticale* cumulează exprimarea unui sens nou cu cea a unei categorii gramaticale: *a lucr-a*/ *lucr-a-***re** (verb)/ *lucr-a-***re** (*la română*) (substantiv); *a cânt-a* / *cînt-a-***t** (verb)/ (*melodia*) *cânt-a-***t**-*ă* (adj.), ceea ce se întâmplă curent în cazul infinitivului lung și al participiului. De asemenea, sufixele lexico-gramaticale mai pot schimba apartenența gramaticală a bazei: *în-drept-a* (de la *drept*), *pietr-ui* (de la *piatră*), *român-iza* (de la *român*). 3) *Sufixele lexicale* creează cuvinte noi, fie prin suma celor două sensuri – al bazei și al sufixului (*iepur-aș, iepur-oaică*, vezi DIMINUTIV; AUGMENTATIV; MOȚIONAL; COLECTIV), fie prin introducerea sensului bazei în sensul derivatului (*bun-ătate, adun-a-re, amăg-eală*, vezi ABSTRACT). În funcție de sensul lexical exprimat relativ constant, se delimitează aproximativ zece categorii semantice de sufixe: nume de agent* (*munc-i-tor, zid-ar*), nume de instrument* (*strecură-toare, colț-ar*), augmentative* (*mătur-oi*), diminutive* (*băiet-el, copil-aș, fet-iță*), abstracte* (*bun-ătate, amăg-eală, frăgez-ime*), nume de loc și colective* (*brăd-e-t, prund-iș*), denumirea însușirii (*român-esc, zgomot-os, săptămân-al*), denumirea modalității (*român-este, târ-ăș*), moționale* (*țăran-că, mor-ăr-iță*). Din punctul de vedere al sensului, între sufixele românești se stabilesc diferite relații semantice: polisemie* (*-tor, -toare: lipitoare* „ceva care lipește" / „vierme parazit"; *-oi: bub-oi* „bubă mare" + „apreciere negativă"), omonimie* (*-aș* „nume de agent": *ciocăn-aș* „lucrător în ocnele de sare" și *-aș* diminutiv *ciocăn-aș* „ciocan mic"), sinonimie* *-iță* și *-ucă*, sau *-el* și *-aș* „diminutive" creează sinonimia dintre *fet-iță, făt-ucă; băiet-el, băiet-aș, -ior* și *-tic* sau *-ui* și *-iu* pentru „aproximarea culorii" în *roș-ior, roș-iatic* sau *gălb-ui, gălb-iu*); antonimie* (*bub-oi*/*bub-iță, mătur-oi*/*mătur-ică* „augmentativ" / „diminutiv" + „hipocoristic"). **V.** În funcție de productivitate (frecvența combinării mai ales cu baze românești vechi) se consideră productive sufixele vechi. Majoritatea sufixelor de origine latino-romanică apar în numeroase împrumuturi relativ analizabile, frecvența mare determinând și utilizarea lor în derivate pe teren românesc: *cutez-anță* (bază veche + sufix latino-romanic), *dughen-iza* (bază turcească + sufix latino-romanic), *gând-i-r-ist* (bază maghiară + sufix latino-romanic).
Vezi AFIX; MORFEM; SUFIXARE.

A.B.V.

SUFIXARE

Procedeu de îmbogățire a vocabularului cu unități lexicale noi, bazat pe postpunerea unui sufix* morfemului* independent. Unele sufixe verbale nu formează cuvinte noi, ci desemnează forme flexionare ca modul* și timpul* verbelor*. În limba română, sufixarea este cel mai productiv procedeu de creare a noi cuvinte, atât prin frecvența (considerată în sine sau manifestată în forme cu sufixe prezente în toate variantele stilistice și în toate perioadele de evoluție), cât și prin diversitatea semantică a sufixelor. Prin sufixare se creează familii* lexicale de la baze românești vechi, dar și de la baze neologice, ceea ce contribuie la productivitatea procedeului.
Vezi AFIX; MORFEM.

A.B.V.

SUFIXOID / PSEUDOSUFIX

Element formativ (prezent în împrumuturi* sau în formații după model străin) care dă impresia unui sufix și apare numai în termeni aparținând limbajelor specializate (I. Coteanu). Sufixoidele curente în limba română sunt: *-fug* (element de origine latină) în termeni ca: *centri-fug, vermi-fug; fob* („care urăște, care nu poate suferi") în *anglo-fob, germano-fob, hidro-fob; -fil* („iubitor") în *româno-fil, muzico-fil; -for* („care poartă, purtător") în *hidro-for; -gramă* („schemă") în *organigramă; -log* („specialist") în *dermatolog* „specialist în boli de piele"; *-cid* („ucigător") în *vermicid*. Unele dintre sufixoidele amintite impun cuvântului cu care se combină o anumită formă: *-fil* se adaugă unor cuvinte terminate în *-o* (*munteanofil*), *-fug* urmează unor cuvinte terminate în *-i* (*febrifug, vermifug*).

A.B.V.

SUNET

1. ~ al vorbirii/articulat Vibrații ale aerului, cu caracter periodic sau aperiodic, a căror sursă (coarde vocale) se află în laringe (vezi și ARTICULARE; ARTICULATORIU; FONAȚIE). Vibrațiile periodice sunt specifice vocalelor*, cele aperiodice consoanelor*. Rezultatul vibrațiilor este o

undă sonoră. Coardele vocale produc vibrații complexe. În cazul vocalelor, unda fundamentală este însoțită de un număr de armonice, caracterizate prin frecvențe care reprezintă multipli ai frecvenței fundamentale (vezi și VOCALĂ). În cazul consoanelor, între frecvența undei fundamentale și a celorlalte unde nu există nici un raport; acestea din urmă sunt definite ca zgomote (vezi și consoană). • Din punct de vedere fizic, sunetele prezintă următoarele caracteristici: *înălțime*, determinată de frecvența vibrațiilor; aceasta este dependentă de gradul de contracție a coardelor vocale; sunetele cu frecvență ridicată sunt *acute*, cele cu frecvență scăzută *grave; intensitate*, determinată de amplitudinea vibrațiilor; aceasta este dependentă de volumul rezonatorului bucal (modificat prin mișcările maxilarului inferior și ale mușchiului lingual); sunetele caracterizate prin amplitudine mai mare sunt *puternice*, cele caracterizate prin amplitudine redusă sunt *slabe; durată*, determinată de timpul de vibrație a coardelor vocale; permite distincția între sunete *lungi* și *scurte* (vocalele sunt sunetele cele mai lungi; consoanele oclusive* și africate* – cele mai scurte; vezi și CANTITATE); *timbru**, determinat de forma vibrațiilor; aceasta este dependentă de natura și de forma rezonatorului (care influențează parțial numărul armonicelor); în funcție de cavitatea care îndeplinește funcția de rezonator (bucală sau nazală), de ex., se distinge între sunete *orale* și *nazale*. **2.** Unitate fonică produsă și receptată în procesul de comunicare. Sunetele dintr-o limbă se caracterizează printr-o mare diversitate a realizărilor: se afirmă că practic nici un sunet nu este rostit de două ori la fel de același individ; în același timp, există diferențe de realizare condiționate contextual. Sunetele constituie obiectul de investigație al foneticii*. Ele reprezintă un domeniu al continuului* și al variației* lingvistice, în opoziție cu fonemele*, unități discontinue, invariante* (vezi și FONOLOGIE).

L.I.R.

SUPERLATIV

Unul dintre cei trei membri ai categoriei gramaticale a comparației. Prin superlativ vorbitorul indică faptul că însușirea exprimată de adjectiv sau circumstanța exprimată de adverb este la cel mai înalt nivel în raport cu aceeași însușire sau circumstanță luate ca bază (gradul pozitiv*). După cum însușirea este raportată direct la un grup de obiecte sau de împrejurări, gradul superlativ este numit *relativ;* dacă ea e privită exclusiv în sine, este numit *absolut*. Superlativul relativ și absolut pot fi de superioritate sau de inferioritate, în funcție de intenția vorbitorului de a considera însușirea sau circumstanța respectivă într-un sens ascendent sau descendent. • Din punct de vedere formal, superlativul poate fi exprimat sintetic sau analitic; exprimarea sintetică se realizează cu ajutorul unor sufixe speciale (de ex., lat. *-issimus: densissimus);* exprimarea analitică se realizează cu ajutorul unor adverbe (ca în toate limbile neolatine). • În limba română, superlativul relativ se formează de la comparativul corespunzător precedat de articolul demonstrativ *cel, cea, cei, cele: cel mai atent (dintre ei), cel mai puțin atent (dintre ei)*. Superlativul absolut este o subcategorie dinamică în tot cursul istoriei limbii. Adverbele și locuțiunile adverbiale cu care se formează superlativul absolut s-au completat și diversificat continuu; alături de adverbul *foarte* au coexistat, o vreme, adverbele *mult* (< lat., învechit și dialectal astăzi), *prea* (< sl.); ulterior s-a impus în limba vorbită o serie deschisă de adverbe și locuțiuni: *tare, grozav, nespus de, extraordinar de, nemaipomenit de, teribil de* etc. Limba literară, printr-un fenomen de modernizare, a recurs și la o serie de afixe: de ex., sufixul **-isim** (*rarisim*), prefixele **arhi-** (*arhiplin*), **hiper-** (*hipersensibil*), **supra-** (*supraîncălzit*) etc. Nevoia de expresivitate în acest domeniu este atât de mare, încât mijloacele de realizare a superlativului stilistic pot fi cu greu circumscrise în tipare clare; vezi, de ex., substantivele cu valoare adverbială *beat turtă, scump foc* etc., sau intonațiile specifice: *Bun!*, asociate uneori cu multiplicarea unor sunete *bbbuun!*.

C.C.

SUPERSTRAT

Ansamblu al elementelor transmise într-o limbă din limba unei populații cuceritoare, care își însușește idiomul populației cucerite. Constituie un factor de diversificare a unor limbi înrudite. Existența elementelor de superstrat este rezultat al contactului* lingvistic direct: populația cuceritoare devine treptat bilingvă și apoi își pierde idiomul matern, dar transferă unele particularități ale acestuia în limba învățată (vezi și BILINGVISM). Superstratul constituie o influență* relativ puternică, imediat ulterioară epocii de constituire a trăsăturilor esențiale ale unui idiom,

dar importantă pentru definitivarea structurii acestuia. Ea se manifestă îndeosebi la nivel lexical și semantic, dar are consecințe și asupra foneticii și a unor aspecte neesențiale ale morfosintaxei. În română, superstratul este reprezentat de elementele împrumutate din slavă. Conceptul de superstrat a fost pus în circulație de W. von Wartburg.

Vezi și ADSTRAT; CONTACT (LINGVISTIC); INFLUENȚĂ; SUBSTRAT.

L.I.R.

SUPIN

Formă nominală* și nepredicativă a verbului, existentă în latină, unde funcționa cu statut dublu, nominal și verbal, dar pierdută în limbile romanice și în dialectele românești sud-dunărene, cu excepția dacoromânei. Categoria românească de supin are o istorie controversată: unii cercetători (C.H. Grandgent, H. Tiktin, Ed. Bourciez, W.D. Elcock) o consideră ca fiind păstrată direct din latină; alții (Matilda Caragiu), ca o creație târzie a dacoromânei, avându-și originea în substantivarea participiului; alții (Kr. Sanfeld, Gr. Brâncuș, M.A. Gabinschi) invocă, pentru istoria supinului românesc, concordanțe cu albaneza. • Supinul românesc are numeroase caracteristici comune cu infinitivul*. Sintactic, au multe contexte comune, iar, în contextele comune, au trăsături asemănătoare de tip verbal și nominal. Semantic, apar într-un raport de sinonimie, făcând posibilă substituția supinului cu infinitivul în cele mai multe contexte (ex.: *este greu* **a merge / de mers;** *se satură* **a mânca / de mâncat;** *termină, continuă* **a învăța / de învățat**). Natura nominală a supinului se demonstrează, ca și în cazul infinitivului, prin posibilitatea apariției în pozițiile argumentale de subiect și de obiect (direct sau prepozițional) și prin legarea obligatoriu prepozițională de capul de grup (*termină* **de învățat;** *pleacă* **la cules**). Natura verbală se susține, ca și în cazul infinitivului, prin păstrarea disponibilităților de combinare de tip verbal, dintre care specific verbale sunt combinarea cu obiectul direct și cea cu numele predicativ, precum și restricțiile de caz, de prepoziție și de conjuncție impuse determinanților (*gata de dat* **studenților;** *gata de insistat* **pe...;** *este de dorit* **să...**). În raport cu infinitivul, caracteristicile de tip verbal sunt mai limitate; în cazul supinului, este imposibilă apariția cliticelor* și a subiectului propriu și imposibilă participarea la opozițiile de diateză. Ca și infinitivul, și-a creat două utilizări: una mai apropiată de comportamentul verbal (toate exemplele anterioare) și alta, adesea articulată, mai apropiată de comportamentul nominal (**cositul** *fânului de către...;* **mieunatul** *strident al pisicii*). • În cadrul opoziției categoriale V(erb)-N(ume), supinul, ca și infinitivul, reprezintă o formă gramaticală specializată pentru a ocupa o poziție intermediară, iar cele două utilizări ale supinului, ca și cele două forme de infinitiv (lung* și scurt*), reprezintă, în cadrul aceleiași opoziții, trepte diferite de nominalizare*. Istoria paralelă a supinului și a infinitivului trebuie interpretată și sub aspectul sensibilității speciale a limbii române față de parametrul nominalizării; în română există nu numai posibilitatea de a marca gramatical (prin două forme, supin și infinitiv) o treaptă intermediară între V și N, ci și posibilitatea de a marca, în cadrul ambelor forme, două trepte de nominalizare (verb – infinitiv scurt – infinitiv lung – substantiv; verb – supin verbal – supin nominal – substantiv).

Vezi și INFINITIV; NOMINAL$_S$; NOMINALIZARE.

G.P.D.

SUPLETIVISM

1. În gramatica românească, termenul nu se utilizează de multă vreme; desemnează un anumit tip de neregularitate a radicalului în cadrul flexiunii; această neregularitate constă în faptul că o paradigmă poate prezenta două sau mai multe radicale, provenite din rădăcini etimologic diferite. În flexiunea nominală, forme supletive prezintă pronumele personale *eu, mie*, care descind din rădăcini diferite și în limba latină, continuând, astfel, o stare primitivă din indoeuropeană; în flexiunea verbală, exemplul tipic îl reprezintă verbul *a fi*, ale cărui forme de prezent indicativ: *sunt, ești* continuă, probabil, și ele un tipar arhaic indo-european (să se compare cu formele lat. *sum, es*), pe care româna le-a supus unor analogii cerute de evoluția propriului sistem și cărora le-a mai adăugat, o a treia rădăcină, provenind de la frecventativul latin *fieri*. **2.** În lexicologia franceză, termenul se utilizează pentru a denumi o anumită situație în sistemul de *formare a cuvintelor;* formele lexicale supletive se opun alomorfelor lexicale; în timp ce acestea din urmă prezintă *serii* de fenomene de tipul *sel–salin, mer–marin*, unde perechile *sel/sal* și *mer/mar* sunt considerate alomorfe, perechile

dublet *froideur–cryometrie, calorifère–thermomètre*, reprezintă forme supletive: *froid/cryo, calor-/thermo-*.
Vezi DUBLET.

C.C.

SUPORT

1. Verb ~ În lingvistica franceză, în teoria grupurilor sintactice fixe* (M. Gross, Langages 63), termenul are în vedere o clasă de verbe cu sens vag, care, în combinație cu unele substantive, adjective și adverbe, transferă acestora rolul semantic esențial, manifestând și la nivel sintactic o tendință de constituire a sintagmei în grup fix de cuvinte. Verbe ca: *a face, a avea* în combinații ca: *a face treabă, mâncare, avere; a avea timp, obicei, răbdare, nevoie, grijă*... funcționează ca suport al predicației. Rolul lor semantic este mai mare sau mai mic, uneori atât de mic, încât *a face*, de ex., verb esențialmente de acțiune*, de eveniment, poate constitui suport pentru o predicație de stare* (*a face burtă, avere, febră*) (vezi și FIX_2).
2. ~ al cliticului În limbile în care există clitice*, desemnează cuvântul autonom cu care cliticul se asociază în mod necesar, oferind acestuia suport fonetic/accentual și morfosintactic. În româna actuală, de ex., ca suport pentru cliticele pronominale apar în mod curent verbele și, mai rar, cu funcție stilistică, prepozițiile și nominalele (**îl** *văd; asupră*-**mi**; *în gând*-**mi**). În calitate de suport al cliticelor pronominale, verbul le oferă nu numai suportul fonetic (vezi poziția formelor conjuncte*), ci și suportul morfosintactic, obligând cliticul la o anumită așezare în raport cu suportul (antepunere vs. postpunere: **l**-*am văzut*, dar *văzându*-**l**), și impunându-i, în funcție de caracteristicile proprii de subcategorizare, forma de caz și rolul tematic (**îl** *văd*, dar **îi** *aparțin*) (vezi și ATON; CLITIC; CONJUNCT).

G.P.D.

SUPRAFAȚĂ (STRUCTURĂ DE ~)

În modele generative*, care propun aceeași ipoteză asupra modului de organizare a competenței* lingvistice pe două niveluri: de adâncime* și de suprafață, structura de suprafață reprezintă nivelul mai puțin abstract, mai apropiat de structurile sintactice observabile, incluzând anomalii sintactico-semantice de tipul omonimiei* sintactice, al sinonimiei* sintactice, al elipsei*. Rezultă din aplicarea regulilor de transformare*, care convertesc structurile de bază/de adâncime în structuri de suprafață. Sintagma *structură de suprafață* denumește atât nivelul de organizare opus celui de adâncime, cât și structurile sintactice aparținând acestui nivel. Există mari diferențe între modul de concepere în diversele modele generative a nivelului de suprafață și a relației lui cu cel de adâncime. a) În gramatica standard (N. Chomsky, 1965), nivelul de suprafață are același tip sintactic de organizare ca și cel de adâncime, deosebindu-se de acesta numai prin efectul de rearanjare a structurilor obținute din numeroasele reguli de transformare. Astfel, structura de adâncime $GN_1 \frown V \frown GN_2 \frown$ Pasiv, supusă celor două variante românești ale pasivizării*, dă naștere la două construcții de suprafață sinonime: construcția pasivă cu auxiliar ($GN_2 \frown$ Aux $\frown V \frown$ Prep $\frown GN_1$) și cea reflexiv-pasivă ($GN_2 \frown$ *se* $\frown V \frown$ Prep $\frown GN_1$). b) În gramatica lui Ch. J. Fillmore, structura de suprafață este singurul nivel de organizare sintactică, opunându-se nivelului de adâncime, cu organizare logico-semantică. Transformările (subiectivizare și obiectivizare) au rolul de a așeza cazurile profunde în poziții sintactice de suprafață, convertind structurile logico-semantice în actualizări sintactice. Structura pasivă și cea activă, de ex., sunt actualizări de suprafață diferite ale aceleiași structuri cazuale profunde: $V \frown$ Agent $\frown$ Pacient. c) În GB*, S-Structura simbolizează atât nivelul reprezentării de suprafață, cât și construcțiile acestui nivel. S-Structura se distinge prin includerea urmelor*, specie de categorii vide* care semnalează că s-a produs în prealabil o „deplasare α" și care indică exact poziția din care componentul α a fost deplasat. Conform principiului proiecției*, configurația sintactico-argumentală originară a predicatelor se conservă integral la orice nivel de reprezentare, inclusiv în S-Structură, iar categoria urmelor, coindexate cu antecedentele deplasate, rezolvă tehnic această cerință. Structuri ca: Ion_i *este lăudat* (t_i); $Cine_i$ [(e) *dorești* [(t_1) *să iasă învingător?*]]; Ion_i [*mi se pare* [(t_i) *obosit*]] sunt exemple tipice de S-Structuri. În raport cu modelul generativ clasic (vezi (a)), S-Structura este un nivel de reprezentare mai abstract (include urmele, categorii cu semnificație teoretică) și are o relevanță semantică mai mare, cuprinzând toate indicațiile de coindexare*.

Vezi și ADÂNCIME; CAZ$_{II}$; GRAMATICĂ$_{8;9;10}$; OMONIMIE SINTACTICĂ; SINONIMIE (SINTACTICĂ); SUBIECTIVIZARE; TRANSFORMARE.

G.P.D.

SUPRANUME

Poreclă repetată, generalizată, spre deosebire de simplele porecle, folosite ocazional. Supranumele au fost introduse pentru a evita confuziile cu aceleași nume și prenume (situații în care se folosesc și poreclele). *Petru Cercel* (domnitorul purta un cercel în ureche), *Petru Șchiopul* (era șchiop), relația cu anumite animale, păsări: *Lupu, Ciocârlie*, sau cu anumtie caracteristici (de ex., cu cele cromatice – *Albu, Negru*). Multe supranume au devenit nume de persoană obișnuite (vezi ONOMASTICĂ). • Supranumele românești (ca și cele latine sau romanice) se repartizează în trei categorii, după origine: antroponimice, toponimice și apelative*, fiecare alcătuită din grupe semantice și tipuri formale diferite ca vechime, răspândire și pondere. 1) *Supranumele antroponimice* exprimă filiația pe linie paternă (patronimic*) sau maternă (matronimic); multe se fixează ereditar și devin nume de familie. 2) *Supranume toponimice* desemnează în general originea locală sau apartenența etnică, reședința: construcții cu sau fără prepoziție, precum *Ionescu-Snagov, Ionescu-Sisești* sau *Dinvale;* pondere mare au derivatele adjectivale cu sufixul* *-eanu*, folosite articulat în Muntenia și Moldova (*Câmpeanu, Munteanu, Văleanu*) și nearticulat în Transilvania (*Câmpean, Muntean*). 3) *Supranumele apelative* (cele mai numeroase) sunt determinări descriptive de tip social-economic ori cultural și porecle. Această categorie reprezintă contribuția lexicală specifică fiecărei limbi la îmbogățirea inventarului antroponimic. Unele nume de meserii apar în formații numeroase, folosite ca nume de familie, în formă articulată sau nearticulată: *Căpraru, Purcaru;* nume de funcții publice, militare, ecleziastice, de servicii: *Călărașu, Jude, Popa;* nume de titluri și grade ierarhice: *Boieru, Căpitanu, Domnu* (nume folosite și ca porecle).

A.B.V.

SUPRAORDONARE

În unele terminologii (I. Diaconescu, 1993), tipul de relație care se stabilește între un element neintegrat structural, introdus parantetic, și restul enunțului, primul aparținând planului modal, al comentariului despre comunicare, iar al doilea, planului comunicării înseși. În terminologia curentă, corespunde tipului de așezare sintactică pe care îl are cuvântul sau grupul incident*. Se opune subordonării* și adordonării (ultima grupează coordonarea* și apoziționarea; vezi APOZIȚIE), adică se opune relațiilor structurale stabilite între termeni cuprinși în ierarhiile sintactice. Elementul sau grupul *supraordonat*, așezat într-o poziție de *supraordonare*, se poate introduce în partea inițială, medială sau finală a enunțului (ex.: **Firește,** *nu mai era tânăr; Există,* **de pildă,** *mai multe feluri de a înțelege acest termen; Situația este falimentară,* **ne-a comunicat bătrânul**).
Vezi și COMENTARIU$_2$; INCIDENT.

G.P.D.

SUPRAPUNERE (~ A UNOR INTERVENȚII)

Termenul desemnează vorbirea simultană a doi (sau a mai multor) participanți la o conversație*. Suprăpunerile au fost considerate un caz particular al întreruperilor*, ambele fenomene fiind legate de modul de aplicare a regulilor accesului* la cuvânt. De obicei, suprapunerile constituie o consecință a competiției pentru rolul de emițător*. Ele presupun fie întreruperea locutorului* la apariția semnalelor de încheiere a intervenției în curs, fie întreruperea acestuia înainte ca terminarea intervenției în curs să devină previzibilă. Percepția negativă a fenomenului, în primul caz, este atenuată de faptul că locutorul curent și-a realizat, practic, intențiile comunicative, semnalele de încheiere fiind lipsite de conținut informațional; în celălalt caz însă, întreruperea și discursul simultan pot constitui preludiul unui conflict, întrucât reprezintă forme de violare teritorială. După unii autori, suprapunerea se deosebește de întreruperea simplă numai prin aceea că locutorul curent își încheie intervenția. Disputele pentru rolul de emițător se rezolvă, de obicei, prin retragerea unuia dintre competitori, „învingătorul" reluând adesea partea mai puțin clară pentru receptor din cauza suprapunerii. „Victoria" se obține fie prin creșterea intensității vocii, fie prin încetinirea tempo-ului sau prin lungirea vocalelor .

L.I.R

SUPRASEGMENTAL,-Ă

Clasă de unități fonetice definite prin posibilitatea de a contracta raporturi de dependență heterosintagmatică. Unitățile suprasegmentale sunt

de două tipuri: *intensive* (accentul*) și *extensive* (intonația*). Ele nu constituie, ci caracterizează segmentul fonic. Clasa unităților suprasegmentale se opune celei a unităților segmentale.

L.I.R.

SUPRIMARE

În terminologia românească a gramaticii generative*, redă, alături de **ștergere**, engl. *deletion*. Cei doi termeni denumesc, pentru modelele generative timpurii (N. Chomsky, 1957, 1965; I.R. Ross, 1967; P.S. Rosenbaum, 1967), un tip de transformare* care constă în suprimarea unui constituent sau a unui grup de constituenți în condițiile recuperării semantice integrale a constituenților absenți. Transformările de suprimare permit decrierea tuturor construcțiilor cu termeni absenți din structurile de suprafață* și oferă o explicație pentru relațiile de sinonimie* angajate între asemenea construcții și echivalentelor lor, cu toți constituenții exprimați (vezi și SINONIMIE SINTACTICĂ). Coordonările* (ex.: *Ion și Gheorghe citesc o carte; Ion citește și scrie*), elipsele de diverse tipuri (ex.: *Maria se întoarce supărată; Părinții l-au învățat respectuos*), suprimarea oricărui argument (construcții tranzitive cu obiectul direct neexprimat, construcții cu subiectul nedefinit), nelexicalizarea subiectului, fie a subiectului din subordonatele completive (*Ion dorește să plece*), fie a subiectului pronominal de pers. I și a II-a din limbile cu subiect inclus*, toate sunt construcții explicabile prin aplicarea transformării de suprimare. Ca tip special de transformare de suprimare s-a discutat EQUI* (= Equivalent NP – Deletion, adică suprimarea unui G(rup) N(ominal) echivalent). După anii '75, se renunță la transformarea de suprimare, efectele ei fiind recuperate prin introducerea principiului proiecției* și a categoriilor vide*, care postulează că la orice nivel de reprezentare (atât în D-Structură*, cât și în S-Structură) sunt ocupate integral toate pozițiile sintactico-semantice atribuite de centrele lexicale, categoriile vide acoperind pozițiile nelexicalizate. Categoriile vide (**pro*** și **PRO***, precum și orice categorie simbolizată prin **e**) preiau rolul jucat anterior de transformările de suprimare, asigurând explicarea construcțiilor în care, dintr-un motiv sau altul, componente rămân neexprimate sintactic.

Vezi și EQUI; GRAMATICĂ$_{8;10}$; TRANSFORMARE; VID.

G.P.D.

SURD,-Ă

Vezi CONSOANĂ; SONORITATE.

SURSĂ

1. În teoria rolurilor* și a cazurilor* fillmoriene (vezi CAZ$_{II}$), caz/rol atribuit de predicate de mișcare* și de schimbare de stare*, care exprimă punctul de plecare al mișcării (*pleacă* **din Iași**) sau al unei acțiuni orientate (*cumpără* **de la vecini**), iar, în cazul predicatelor de schimbare de stare, starea inițială a subiectului (*devine* **din albastru** *roșu*). Este complementar cu *țintă* (vezi ȚINTĂ$_1$), care exprimă punctul de ajungere al mișcării și de devenire al stării. În teoria localistă (vezi CAZ$_{III}$), corespunde ablativului*, caracterizat prin [+ Loc; + Sursă], dar și ergativului*, caracterizat prin [- Loc; + Sursă], ultimul conceput ca participant responsabil de acțiune (ex.: **Ion** (ergativ) *trimite pachetul* **de la Iași** (ablativ) *la București*). • În limbile cu flexiune bogată de caz, se actualizează prin forma morfologică de ablativ (lat. *Ego* **Lemno** *advenio*); în alte limbi (vezi româna și limbile romanice) se exprimă prepozițional, cu prepoziții locative specifice (rom. *de la, din*). Există o clasă de predicate (*a trimite, a oferi*) care actualizează sursa ca nominativ. **2.** În legătură cu nominalele nonreferențiale (anafore*/anaforice, pro-forme*, substitute*), are în vedere sursa lor referențială, denumind acele componente referențiale din lanț care, prin legare cu cele nonreferențiale, le transmite și le asigură referința; sin. cu *antecedent* (vezi și ANTECEDENT; LEGARE). **3. Limbă ~** În procesul achiziției unei limbi străine, denumește limba maternă (sau nativă), iar, în cazul traducerilor, limba din care se face traducerea. Se opune *limbii țintă* (vezi ȚINTĂ$_2$), limba învățată mai târziu, iar, cu referire la traduceri, limba în care se traduce. Zonele de maxim contrast dintre cele două limbi sunt, potențial, producătoare de erori, prin transferul* faptelor (trăsăturilor) de la limba sursă la limba țintă (vezi și ANALIZĂ CONTRASTIVĂ; ANALIZĂ A ERORILOR; TRANSFER).

G.P.D.

SUSPENDAT, -Ă

1. Subiect ~ Subiect* izolat și rupt sintactic de restul comunicării; izolarea se realizează fonetic prin pauză, iar, sintactic, prin intercalarea între subiect (sau grupul subiectului) și predicat a unei comunicări adiacente (vezi INTERCALARE); „ruptura" sintactică sau discontinuitatea* se ma-

nifestă prin anacolut* (vezi construcții anacolutice cu subiect suspendat ca: *„Moșneagul, când a văzut-o, i s-au umplut ochii de lacrămi și inima de bucurie"*(Creangă); *Fratele meu, după cearta cu părinții, nu-mi mai pasă de el*). **2. Temă** ~ Rezultată dintr-o tematizare* forte, reprezintă componentul deplasat într-o poziție frontală preverbală, component izolat fonetic, uneori și sintactic, marcat, suplimentar, prin indici (morfologici, sintactici sau lexicali) specifici fiecărei limbi (în română, prin prepoziții și locuțiuni prepoziționale specializate sau prin turnuri de fraze specializate; vezi construcțiile prepoziționale: *„Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui"* (Creangă); *„și din partea apei, mi se pare că i-om duce dorul"* (Creangă) și construcția cu supinul: *De mers, sigur că am mers*). În limbi ca franceza, în care nu există fenomenul sintactic al dublării* complementelor, tema suspendată se obține curent prin deplasare în poziție tematică, prin izolare sintactică și fonetică, fără alte mărci de tematizare; vezi *Cette chambre, je ne la trouvais pas belle.* În alte construcții, apar și prepoziții specializate ca mărci de tematizare: *Quant à Pierre, il s'en moque.* Vezi TEMATIZARE.

G.P.D.

SUSPENSIE / SUSTENTAȚIE

Figură* retorică realizată prin întreruperea momentană a enunțului, cu scopul de a crea o pauză care să marcheze stilistic mai puternic sfârșitul discursului, eventual prin introducerea unui element surpriză: *Un mal qui répand la terreur, / Mal que le ciel en sa fureur / Inventa pour punir les crimes de la terre,* / **La peste, puisqu'il faut l'appeler par son nom,** (...) / *Faisait aux animaux la guerre* – „Un rău care răspândește groaza. / Rău pe care cerul, în furia sa, / L-a născocit ca să pedepsească păcatele pământului, / Ciuma, dacă trebuie să-i spunem de nume..." (La Fontaine); *Ce legi aspre n-aș mai face ca să dau peste hotară / Și să gonesc într-o clipă toți moldovenii afară! / Însă toți! Toți pîn' la unul! Nici un om! Nici un picior,* / **Numai pe Răzvan, el singur, l-aș lăsa... ca să-l omor** (Hasdeu, *apud* Gh. Dragomirescu). • Suspensia este o figură de același tip cu paranteza*; pentru majoritatea autorilor, cu excepția lui Fontanier, suspensia este sinonimă cu *sustentația.*

M.M.

SUSTENTAȚIE

Vezi SUSPENSIE.

Ș

ȘIFTER

Redă engl. *shifter;* în lingvistica românească s-a preferat corespondentul franțuzesc *ambreior* (Maria Manoliu, 1968). Interferează ca semnificație cu *deictic*. Vezi AMBREIOR; DEICTIC.

G.P.D.

ȘIR

În gramatica generativă*, corespunde engl. *string*, fr. *suite* și reprezintă oricare dintre succesiunile de simboluri rezultate din aplicarea unei reguli de rescriere*. Derivațiile* sintactice sunt succesiuni de șiruri, unde fiecare șir decurge din cel anterior prin aplicarea unei singure reguli de rescriere. Dacă nici una dintre regulile gramaticii (de structură* a frazei și de subcategorizare*) nu se mai poate aplica, șirul ia forma unei succesiuni de simboluri complexe*, adică o succesiune de categorii lexicale descrise sub forma trăsăturilor contextuale și inerente, numindu-se *șir preterminal*. Dacă unui șir preterminal i se aplică ultimul tip de reguli, cele de inserție* lexicală, înlocuind simbolurile complexe prin formative lexicale luate din lexicon*, atunci șirul ia forma unei succesiuni de formative lexicale și gramaticale, devenind un *șir terminal*. De exemplu, dacă șirului categorial: Det-N-Aux-V-Det-N, obținut prin aplicarea regulilor de structură a frazei, i se aplică regulile de subcategorizare, lui îi corespunde o infinitate de șiruri preterminale, unul dintre ele luând forma:

$$\widehat{\text{Det}}\begin{bmatrix}[+\text{N}]\\ [+\text{Comun}]\\ [+\text{Numărabil}]\\ [+\text{Uman}]\\ [+\text{Masculin}]\end{bmatrix}\widehat{\text{Aux}}\begin{bmatrix}[+\text{V}]\\ [+-\text{GN}]\\ [+[\text{Uman}]_{\text{GN-P}}]\\ [-[\text{Animat}]_{\text{GN-GV}}]\end{bmatrix}$$

$$\widehat{\text{Det}}\begin{bmatrix}[+\text{N}]\\ [+\text{Comun}]\\ [+\text{Numărabil}]\\ [-\text{Animat}]\\ [+\text{Feminin}]\end{bmatrix}$$

După aplicarea regulilor lexicale, acestuia îi corespunde o infinitate de șiruri terminale, ca de ex.:

/un/ /băiat/ /-este/ /citi/ /o/ /carte/ sau */acest/ /bărbat/ /va/ /cultiva/ /o/ /grădină/* etc.

Vezi și DERIVAȚIE; GRAMATICĂ$_8$; RESCRIERE.

G.P.D.

ȘTERGERE

Vezi SUPRIMARE.

T

TABLOU

Într-o clasificare tematică (P.Fontanier), specie de descriere* a unor acțiuni, fenomene fizice sau morale, scene de luptă ori de ceremonial etc. Bine ilustrat din Antichitate, tabloul poate fi uneori suprapus peste alte tipuri de descriere (topografia*, de ex.). • Dintre toate formulele descriptive, tabloul a fost cel mai adesea apropiat de artele plastice: retoricienii au distins, în structura lui, un motiv, un prim plan față de planul secundar și, chiar, o anumită situare a obiectelor/ personajelor față de cititor. Perspectiva asupra întregului trebuie să rămână, însă, simultană, întrucât – în caz contrar – ar apărea în text succesiunea, iar tabloul s-ar transforma în narație. • În unele retorici din secolul al XIX-lea care i-au urmat lui Fontanier, tabloul – specie mai greu identificabilă din cauza asemănării sale cu descrierea generică – este considerat identic cu hipotipoza*. Exemplul de mai jos ilustrează o asemenea situație de tablou dinamic/ narativizat: *Deci, în duminica sorocită, s-au adunat toți dregătorii, patricii și polemarhii cu soțiile lor în sala cea mare triclinion și străjile stăteau pe ganguri, în rânduri lungi. Muții și hadâmbii și-au arătat chipurile de spaimă și straiele lor de mătăsuri și fir; aprozii au strigat; trâmbițile au dat veste mulțimii de afară; vasilisa și feciorul său au venit să se așeze pe tronurile lor de aur, la zidul din fund al sălii, sub stemele Bizanțului. Toți cei de față s-au închinat, plecând fruntile și atingând lespezile de jos cu mâna. În fața lor muții și hadâmbii au adus îndată pe mireasă acoperită cu hobot. O urmau fecioare și doamne de patrici, purtând în cap comanace nalte și camilafce de borangic care se desfășurau până la cozile rochiilor. Călăuzind pe mireasă până la treptele tronului, au oprit-o acolo. Împărăteasa a coborît, a primit din mâna slujitorilor hlamida și i-a pus-o pe umeri, prinzând-o în fibule. Cu aceeași rânduială i-a așezat beteala. Apoi, ridicând de pe perina de purpură cununa cu cercei de pietre rare, a încununat-o* (Sadoveanu). Vezi DESCRIERE; HIPOTIPOZĂ; TOPOGRAFIE.

M.M.

TABÚ

Sin. *interdicție de vocabular.* Evitarea unor cuvinte* (mai rar a unor fraze*), și înlocuirea lor prin altele (adeseori metafore*), situație la care vorbitorii ajung din motive diferite, sintetizate de frica de a spune lucrurilor pe nume. Tabú-urile sunt clasificate în funcție de cauzele lor în: 1) *religioase*, 2) *sociale*, 3) *politice*. 1) Intră în această categorie evitarea numelor ființelor sau forțelor supranaturale considerate de mentalitatea primitivă ca periculoase. Un loc important îl ocupă numirea „diavolului", semnalându-se în română peste o sută de denumiri (G. Pascu, I. Iordan). Prin tabú, se utilizează în locul acestui nume cuvinte formate în diverse feluri: a) prin **antonimie***: *aghiuță* (de la gr. *aghios*, „sfânt"), b) prin **izolare***: *naiba* (*să n-aibă parte de el*), c) prin diverse perifraze, *talpa iadului*, *ucigă-l crucea* ș.a. O situație specială ar fi simpla modificare a unuia dintre sinonimele pentru „diavol", *demon* în *dimon*, inexplicabilă după normele fonetice ale limbii noastre, dar justificată de stări afective ca supărare, mânie (I. Iordan); această modificare reprezintă un tabú când *dimon* devine metaforă cu sensul de „copil neastâmpărat". 2) Tabú-urile din cauze sociale apar în diverse situații; când se evită numele propriu-zis al unei situații care prezintă aspecte negative: *nevăzător* pentru *orb* sau *vârsta a treia* pentru *bătrânețe*, în limba literară*. În limba populară* este semnalată (I. Iordan) modificarea formulei *du-te dracului!* în *dă-te dracului*, cu valoare ironică atunci când vorbitorul se jenează să „trimită" la dracul partenerul care se laudă sau exagerează și îi cere să săvârșească el însuși această operație, ceea ce sporește efectul expresiv al construcției. 3) Tabú-uri politice, de

exemplu desemnarea simbolică a unor orientări politice în anumite contexte (extralingvistice și lingvistice), cum ar fi *roșu* pentru „comunist" în *patrulaterul roșu* (desmnând în anii '90 o asociație a patru partide politice românești cu orientare de stânga), *firul roșu* pentru a desemna o legătură telefonică directă dintre București și Moscova, cu conotații politice speciale tot în ultimul deceniu al acestui secol.

A.B.V

TAUTOLOGIE

Fenomen lingvistic care se poate defini fie a) ca repetiție a aceluiași semn sau a aceluiași grup de semne, cu rol de a sublinia o calitate sau o acțiune, al doilea termen exprimând identitatea cu cel dintâi, cu unele nuanțe distincte (de ex., autenticitatea: *dacă își spun* **o vorbă** *e* **vorbă**), fie b) ca repetiție inutilă sau greșeală de limbă (vezi PLEONASM), cînd, în același enunț, se juxtapun expresii diferite al căror conținut este similar sau identic. • Sub aspectul conținutului se disting: a) tautologia logică, în calculul clasic al propozițiilor, ca o formulă întotdeauna adevărată, oricare ar fi valoarea de adevăr a propozițiilor care o compun și în toate lumile posibile; o asemenea tautologie este redată prin formula p v p (legea terțului exclus), cum ar fi: *vrei sau nu vrei; a vorbi și a nu tăcea;* b) tautologia atributivă (*o femeie este o femeie*), când conținutul celor două ocurențe ale aceleiași sintagme poate fi perfect identic și când informația din a doua sintagmă este nulă, dar se pot atribui celui de al doilea termen seme*, aferente, cum ar fi opoziția „femeie" [Concret] vs. „femeie" [Abstract]; c) tautologia lingvistică, la care se ajunge prin sinonimie* sau parafrază*: *el este celibatar* și *el nu este căsătorit.* • Tautologia mai poate fi definită și caracterizată, din perspectivă sintactică, drept o repetiție de tip special în care se repetă același cuvânt, dar cu funcție sintactică diferită. Tautologia se poate manifesta la nivelul propoziției*: **Frate, frate,** *dar brânza-i pe bani* sau la nivelul frazei*: **Am făcut** *ce-am* **făcut** *și am obținut cartea.* Relația sintactică dintre termenii tautologiei poate fi cea dintre subiect* și predicat* (**Datoria** *e* **datorie**) ori cea dintre un complement* și predicat (**De băut, bea** *mereu*). În frază, una dintre propozițiile între care se stabilește tautologia poate fi: subiectivă (**Ce-i frumos** *e frumos*), predicativă (*Toate au fost* **cum au fost**), completivă directă (*Eu știu* **ce știu eu**), temporală (*La munte,* **când plouă,** *plouă*), finală (*Vorbește* **ca să vorbească**) ș.a. Uneori, tautologiile apar în mai multe propoziții ale aceleiași fraze: **Jocul** *e* **joc, norocul** *e* **noroc.**

A.B.V.

TAXEM

Termen utilizat numai în unele lucrări de semantică* europeană (B. Pottier, F. Rastier) pentru a desemna semul* care indică o clasă paradigmatică într-o taxinomie* semantică. Un taxem este constituit dintr-o serie de semne* ale căror sememe au un număr de seme* în comun, într-o situație socioculturală dată: {*imagine, fotografie, ilustrație, reproducere, planșă*} au în comun taxemul „non-text într-o operă". Taxemul e pus în relație cu câmpul* lexical, definit de unii autori ca un ansamblu structurat de taxeme; de ex., câmpul /„mijloacelor de transport"/ cuprinde taxeme precum */autobuz, metrou, autocar, tren/.* În cadrul unui taxem se relevă diverse tipuri de relații: opoziția dintre contrare (*bărbat, femeie*) sau dintre contradictorii (*posibil, imposibil*) opozițiile graduale (*fierbinte, cald*), implicațiile (*demobilizat, mobilizat*), complementaritatea (*bărbat, femeie; teorie, practică; a vinde, a cumpăra*). Sunt formulate și alte taxeme, cum ar fi cel al /crizei economice/: *recesiune, inflație, stagnare* sau, în unele texte medicale, se delimitează, în câmpul „actelor chirurgicale", taxeme ca *ablațiune, operație.* • Într-o altă interpretare (L. Bloomfield), taxemul reprezintă o trăsătură gramaticală, care se prezintă sub patru forme: ordinea constituenților; modularea (sau intonația); modificarea formelor în funcție de vecinătăți; selecția formelor care au aceeași distribuție gramaticală, dar sensuri diferite. De ex., fraza imperativă *Vino!* conține două taxeme sau trăsături gramaticale: modularea imperativă, indicată de semnul de exclamare, și trăsătura selectivă care constă în utilizarea unui verb la persoana a doua a imperativului.
Vezi SEM; ANALIZĂ$_7$.

A.B.V.

TAXINOMIE / TAXONOMIE

Teorie științifică (practicată mai ales în științele naturii) care privește clasificarea elementelor după proceduri de organizare sistematică a datelor observate și descrise. Taxinomia ligvis-

tică este clasificarea ierarhică a elementelor lingvistice. • În sens mai restrâns, se poate face o distincție între clasificare și taxinomie: clasificarea este repartiția unui ansamblu dat de elemente într-un anumit număr de subansambluri coordonate sau subordonate, iar taxinomia este reprezentarea, printr-o notație anume, a rezultatelor clasificării. • În lingvistică, modelul distribuțional (vezi DISRIBUȚIE) este un model taxinomic. Când se definesc unitățile lingvistice (clase de foneme, morfeme etc.) prin segmente care preced sau care urmează, se face o taxinomie sintagmatică. O taxinomie paradigmatică este utilizată de școlile de la Praga, de la Geneva, de la Copenhaga, atunci când se introduc în aceeași clasă termeni care pot comuta, antrenând o variație a sensului într-un punct al lanțului vorbit. În general, taxinomia este mai întâi un principiu de organizare paradigmatică (vezi ANALIZĂ$_7$, analiza semică sau componențială). • Etnolingvistica (prin antropologi americani, precum H.C. Conklin) utilizează termenul *taxinomie*, în sensul restrâns, pentru a desemna o ierarhie paradigmatică ale cărei noduri sunt constituite din lexeme* efectiv realizate în limba naturală (taxinomie lexicală).

A.B.V.

TĂCERE

Componentă semnificativă a interacțiunii* comunicative. Constituie membrul marcat* al opoziției* tăcere vs. vorbire, opoziție semnificativă numai la nivel pragmatic (vezi PRAGMATICĂ). Tăcerea se caracterizează prin expresie zero (deci codaj* uniform), dar printr-un conținut potențial foarte divers; ea reprezintă unul dintre semnele pragma-lingvistice cel mai puțin determinate, fiind multiplu ambiguă. Sub aspectul distribuției*, spre deosebire de vorbire, care poate apărea ca realizare a oricărei părți a unei perechi de adiacență*, tăcerea nu poate apărea decât ca parte a doua a unei astfel de perechi. Sunt relativ puține situațiile* de comunicare în care tăcerea să constituie varianta preferată sau așteptată. Tăcerea este funcțional deficientă, întrucât nu poate îndeplini funcția referențială* (tăcerea nu are un sens în sine; semnificația ei este globală și dependentă de structura interacțională în care apare) și funcția metalingvistică*, realizabile numai prin intermediul vorbirii. Au fost propuse diverse tipologii ale tăcerii: a) în raport cu regulile accesului* la cuvânt, se distinge între: *goluri* (engl. *gaps*) – emițătorul* în curs nu și-a desemnat un succesor, iar autoselectarea acestuia se produce cu întârziere; *discontinuități* (engl. *lapses*) – nu se aplică nici o regulă de acces la cuvânt; se creează senzația că nu ai ce spune; poate fi semn al unei crize în conversație; tăceri *care pot fi atribuite* (engl. *attributable silences*) – deși autorul intervenției în curs și-a desemnat un succesor, acesta nu spune nimic; b) în raport cu poziția în procesul interacțiunii comunicative: tăceri *interreplici* vs. tăceri *intrareplică*; c) din perspectivă funcțională: tăceri *comunicative* (normale), care nu transmit conținut propozițional, fiind legate de elaborarea intervenției în curs (intrareplică) sau a intervenției următoare (interreplici) vs. tăceri *elocvente* (deliberate), purtătoare ale unor semnificații și ale unei forțe ilocuționare* (acceptare, refuz, scuză, reproș etc.). Numai acestea din urmă sunt tăceri pragmatic semnificative, fiind determinate de intențiile emițătorului și percepute de participanți ca un mod de manifestare în procesul comunicării (deci raportate la un sistem de convenții care funcționează într-o comunitate). Tăcerea poate fi evaluată pozitiv, ca suport al politeții* negative, sau negativ, ca eșec al politeții pozitive.

L.I.R.

TEMATIZARE

1. Numită și **topicalizare**, desemnează mecanismele gramaticale (sintactice, în primul rând, iar, pentru unele limbi, și procedee morfologice) proprii fiecărei limbi prin care anumitor nominale li se acordă calitatea de temă*/topic*, fiind așezate în poziție tematică/topică și distinse de partea de enunț nontematică. Mijloacele m o r f o l o g i c e sunt mai rare, apărând în câteva limbi (japoneză, coreeană, indoneziană) care folosesc prefixe sau sufixe topice. Procedeele s i n t a c t i c e sunt mai numeroase și general lingvistice, constând, în esență, în schimbarea topicii* (a ordinii) componentelor nominale, care sunt deplasate dintr-o poziție mai îndepărtată în enunț spre una frontală și preverbală, adică o poziție mai apropiată de primul loc din enunț, precedând apariția primului predicat. Deplasarea componentelor nominale spre primele locuri din enunț se poate face fie prin așezarea lor parantetică, ruptă sintactic și fonetic de restul enunțului, ceea ce se numește *dislocare* la stânga*, fie

prin integrarea componentului deplasat fără izolare fonetică și sintactică (să se compare: fr. Cette chambre, *je ne la trouvais pas belle* – deplasare și izolare – cu rom. Camera *n-o consideram frumoasă* – deplasare și integrare sintactică –). Legarea sintactică de restul enunțului se realizează prin mărci formale proprii fiecărei limbi (vezi, pentru română, acordul nominalului deplasat cu subiectul: **Cărțile** *trebuiau citite*, **Elevii** *mi se păreau obosiți*; **Polițiștii** *s-au întâmplat să fie acolo* sau dublarea complementului: **Camera** *o consideram frumoasă*). Legarea poate fi totală, relațiile sintactice fiind integral transparente, sau parțială, existând indici de integrare, dar și alții de „ruptură" sintactică (vezi integrări parțiale ca: **Banii** *sunt dificil de obținut* – acordul numai cu primul element al predicatului; **Banii** *pe care doream să-i obțin* – apare un conectiv de integrare, *pe care*, deși verbul *doream* are toate valențele satisfăcute). Izolarea îmbracă și ea mai multe forme, putând fi însoțită sau nu de prepoziții și locuțiuni prepoziționale specific tematice: *cât despre, în privința, cu referire la, din partea* (ex.: **Cât despre inima mea,** *s-o dea Dumnezeu oricui* (Creangă); *și* **din partea apei,** *mi se pare că i-om duce dorul* (Creangă). Pentru unii cercetători (T. Givón, 1984; C. Dobrovie-Sorin, 1987), termenul *tematizare* acoperă numai cazurile de deplasare a nominalelor realizată în condițiile integrării lor sintactice, pentru celelalte cazuri, de deplasare și izolare, utilizându-se termenul de *dislocare* (vezi DISLOCARE). Există și cercetători (J. Feuillet, de ex.) care includ sub numele de *tematizare/topicalizare* ambele forme de deplasare, cu sau fără integrare sintactică. Distincția celor două tipuri de tematizare se marchează terminologic prin determinanți: *tematizare forte* vs. *tematizare slabă*, prima sintagmă referindu-se la tematizarea cu izolare, iar cea de a doua, la tematizarea fără izolare. Cuprinderea celor două construcții sub aceeași denumire: *tematizare* se bazează pe faptul că, indiferent de manifestarea fonetică și sintactică, motivele și efectele pragmatice ale deplasării nominalelor sunt aceleași: pe de o parte, se urmărește și se obține adecvarea informației noului enunț la enunțurile anterioare, nominalele deplasate asigurând coerența* discursului/a textului, iar, pe de alta, se realizează în cadrul enunțului deosebirea dintre componentele aflate sub focus-ul* comunicativ (engl. *foreground*) și cele plasate în „fundal", în conul de umbră al comunicării (engl. *background*). Tematizarea, în accepția restrânsă de deplasare și integrare sintactică, se obține prin următoarele mecanisme: pasivizare* (ex.: **Cartea** *a fost terminată*. **Elevul** *este lăudat*), căreia, în limbile de tip ergativ*, îi corespunde antipasivul*; antepunerea* complementului (ex.: **Cărți** *a cumpărat mai multe decât anul trecut*), însoțită, în unele limbi și în anumite condiții semantice, de dublare* (ex. **Cărțile** *le-a citit în întregime*); ridicarea* componentelor din subordonată, fie în poziția de subiect (ex. **Cărțile** *trebuiau citite*, **Cartea** *e greu de procurat*), fie în cea de obiect direct (**Camera** *o consideram frumoasă*); avansarea* ierarhică și lineară a componentelor nominale (vezi, de ex., în română avansarea genitivului posesiv ca dativ posesiv preverbal: *El* **mi-***a înapoiat banii. El nu* **mi-***a putut înapoia banii*). Majoritatea acestor mecanisme asociază deplasarea componentelor nominale cu reorganizarea ierarhiilor sintactice (pasivizarea sau avansarea). Altele, mai puțin numeroase, nu modifică ierarhiile sintactice (antepunerea). Dacă principiile tematizării sunt universal lingvistice, inventarul de mijloace și frecvența de utilizare a mijloacelor comune sunt proprii fiecărei limbi. De ex., avansarea genitivului posesiv la poziția de dativ este caracteristică românei, și nu atât prin tiparul sintactico-semantic prezent și în alte limbi, cât, mai ales, prin tipul de posesie, incluzând și posesia alienabilă*, și prin frecvența de utilizare a procedeului. 2. În teoria textului, operație de stabilire a temei* unui (fragment de) enunț/text (vezi TEMĂ$_4$).

Vezi și ANTEPUNERE; ANTIPASIV; AVANSARE, DEPLASARE; DISLOCARE LA STÂNGA; PASIVIZARE; POSESIE; RIDICARE, TEMĂ$_3$; TOPIC.

G.P.D.

TEMATIZATOR

Mijloc de realizare a tematizării*, adică a deplasării unui component și a așezării lui în poziție tematică, o poziție preverbală, mai avansată în raport cu poziția inițială. Tematizatorii diferă de la o limbă la alta, tipul de tematizatori (particule, sufixe, clitice, turnuri de frază, mijloace de topică etc.) fiind subordonat trăsăturilor sintactice ale limbii; sunt diferiți și după cum tematizarea este *forte* sau *slabă* (vezi TEMATIZARE). Astfel, dacă tematizarea *forte* din română se realizează

printr-un inventar de prepoziții pentru care există corespondente și în alte limbi (vezi: *în materie de, în privința, cât despre, în ce privește*), în schimb tiparul de tematizare cu supinul și tematizatorul *de* (*De plecat, a plecat*; *De frumoasă, e frumoasă; De bine, e bine, dar...*) este caracteristic, în context romanic, limbii române, mai precis, dialectului dacoromân. Un tipar similar a fost semnalat și în albaneză (Gr. Brâncuș); tiparului dacoromânesc cu supinul îi corespunde în italiană și în dialectul aromân o turnură de frază cu infinitivul, un infinitiv dislocat, prepozițional sau neprepozițional, așezat parantetic la început de frază (vezi arom. *Ti-agiunăeari nu-agiumsirâ tu oarâ „de ajuns, n-au ajuns la timp", apud* DIARO; it. *Mangiare, mangio poco; Dispiacere, non mi dispiacete; Potere, potrà certamente, apud* L. Renzi (1988-1995).

G.P.D.

TEMĂ

1. În limbile cu structură internă bogată a cuvintelor, denumește secvența alcătuită din rădăcină* și un sufix* numit „tematic", secvență care stă la baza creării unui număr de forme din paradigmă, în timp ce pentru alte forme este selectată altă temă; la temă se atașează direct desinențele cazuale pentru substantiv și adjectiv, desinențele de persoană și număr pentru verb, mai rar sufixe derivative. În limbile moderne, majoritatea formelor flexionare și derivative au o structură simplă, desinența sau afixul derivativ atașându-se direct la rădăcină. Numai în mică măsură acestea se adaugă prin intermediul vocalei tematice (vezi, de ex., pentru română formele de perfect* simplu, în structura cărora desinențele de persoană și număr se atașează la tema de perfect, incluzând o vocală tematică diferită după clasa de flexiune: *cânta-i, cîti-i, hotărâ-i*, sau sufixul derivativ *-tor* adăugat rădăcinii prin intermediul unei vocale tematice: *luptă-tor, cîti-tor, hotărâ-tor*). În limbile clasice (latină, greacă), tema apare mult mai frecvent. În flexiunea verbului latinesc, de ex., se disting trei teme, a prezentului, a perfectului și a supinului: **laud***a***re, laud***a***vi, laud***a***tum;** **scrib***e***re, scrip***s***i, script***u***m**, fiecare servind ca bază de obținere a altor forme din flexiune. În flexiunea verbală românească, se face distincția între două teme: a prezentului și a perfectului, a căror formă este diferită numai la conj. a II-a și a III-a; tema perfectului servește la obținerea perfectului simplu, a mai mult ca perfectului și a participiului (vezi: **văzu-***i*, **văzu-***sem*, **văzu-***t*). **2.** În terminologia GB*, în teoria rolurilor* tematice, denumește unul dintre rolurile atribuite de capul* verbal argumentelor sale. Corespunde, în alte terminologii (Ch. J. Fillmore, D.T. Langendoen), pacientului*, obiectului*, rezultat(iv)ului*. Reprezintă rolul cel mai intim legat de verb, exprimând entitatea implicată sau rezultată din acțiune (*citește* o **carte**, *scrie* o **scrisoare**) sau conținutul unei stări fizice și psihice (*Îmi place* **cartea**, *Mi-e* **frig**). Se actualizează prin obiect direct (*X dă* o **carte** *lui Y*) sau prin subiect (**Mingea** *se rostogolește*, *Îmi place* **cartea**) (vezi și CAZ_{II}; ROL). **3.** În teoria funcțiilor pragmatice* (vezi $FUNCȚIE_V$), denumește una dintre cele două funcții pragmatice ale unui enunț*, corespunzând părții din enunț care, în raport cu fragmentul anterior de text, cu replica anterioară sau cu informația reieșind din situația de comunicare*, este purtătoarea informației cunoscute, știute în comun de locutori și actualizate în enunțul considerat; este punctul de plecare al comunicării, fiind entitatea despre care, în limitele enunțului dat, urmează a se comunica ceva nou. Sinonim cu *topic**. Se opune *comentariului** (numit și *remă*; fr. *propos*), al cărui rol este de a comunica o informație nouă referitoare la temă. Din asocierea temă + remă rezultă enunțul, care are o informație cumulativă, adăugând la o informație cunoscută (temă) o cantitate nouă de informație (remă). Tema poate fi definită și descrisă sub trei aspecte: pragmatic, semantic, sintactic. a) Natura p r a g m a t i c ă a temei derivă din dependența ei totală de discurs* și de situația de comunicare, numai în cadrul discursului și într-o situație de comunicare dată fiind posibilă distingere a ceea ce este vechi, cunoscut de locutori de ceea ce este informație nouă. Același enunț în situații diferite de discurs permite decupări distincte ale temei. Numai în anumite ipostaze ale conversației/discursului segmentarea pragmatică Temă – Remă coincide cu cea sintactică Subiect – Grup al predicatului. b) La nivel s e m a n t i c, tema reprezintă elementul de continuitate și de recurență referențială de la un enunț la altul în cadrul unui discurs. Accesul la referința temei impune, în egală măsură, raportarea la situația de comunicare, asigurându-se astfel interpretarea deicticelor*, raportarea la contextul socio-cultural al

participanților la comunicare, asigurându-se accesul la sensurile conotative ale temei, și raportarea la contextul lingvistic, care asigură decodarea pro-formelor*. c) Din punct de vedere s i n t a c t i c, tema interesează sub aspectul mijloacelor de care dispune o limbă pentru codarea* ei gramaticală și al mecanismelor sintactice care asigură deplasarea componentelor nominale și așezarea lor în poziție tematică (vezi TEMATIZARE). Ca trăsătură pragmatică universală, se recunoaște (vezi T. Givón, 1984, 1990) calitatea tematică/topică numai pentru nominale și echivalentele lor funcționale, nu și pentru predicate*, care au, de preferință, caracter rematic (vezi și REMĂ), fiind purtătoarele noii informații. Dintre nominale, cele din poziția argumentului extern (a subiectului) sunt mai tematice/mai topice decât cele din poziția argumentelor interne (a complementelor). În limbile cu structura S-V-O (vezi TOPICĂ), secvența cea mai tematică/mai topică, adică secvența purtătoare în cel mai înalt grad a informației cunoscute, este cea frontală, preverbală, conținând termenii care precedă apariția primului verb din enunț (vezi și FUNCȚIE$_V$; TEMATIZARE; TOPIC). **4.** În teoria textului, tema poate fi definită din perspective diverse: în termeni de structură lingvistică, se definește ca subiect al frazei (Școala de la Praga), ca unitate lingvistică neaccentuată în frază (N. Chomsky) sau ca element care coincide cu primele fragmente de enunț incluse în frază (M.A.K. Halliday); în termeni de interes al locutorului, tema reprezintă centrul/focus*-ul atenției acestuia; în termeni de statut al informației, tema se definește ca „informația veche*, în opoziție cu *rema** (comentariul), care reprezintă „informația nouă"; în lingvistica de expresie anglo-saxonă, opoziția *temă/remă* se suprapune peste perechea *topic/comment* (T. Reinhart, T.A. Van Dijk). De ex., tema „dublului" (tema lui *Amphitrion* în Antichitate și în prelucrările moderne: Virginia Woolf, *Orlando;* F.M. Dostoievski, *Dublul;* R.L. Stevenson, *Dr. Jekyll și Mr. Hyde;* O. Wilde, *Portretul lui Dorian Gray* etc.), tema „morții", tema „lui Faust" ș.a. • În studii recente de teorie (literară) a textului, se face distincția dintre *temă* și *motiv:* tema este considerată un semnificat* global al textului, o unitate cu un grad de generalitate mai ridicat, spre deosebire de motiv, unitate mai restrânsă de semnificație, termen împrumutat din studiile Școlii formaliste ruse asupra narației populare, dar utilizat cu sens diferit față de sursă. *Tema* desemnează o categorie semantică prezentă uneori de-a lungul întregului text sau chiar în ansamblul unui curent literar (O. Ducrot-Tz. Todorov); vezi, de ex., cunoscutele teme frecvente în romantism: tema „ruinelor", „jocul cu timpul", tema „naturii autonome" etc. *Motivul* nu este confundabil cu tema, ci doar un membru al ansamblului de obiecte pe care-l poate desemna o temă (Cl. Bremond). Tema, la rândul său, se compune din entități generale și abstracte (idei, gânduri, noțiuni etc.): tema „purificării", a „mântuirii". Tema este o categorie macrostructurală, globalizantă, cadru general care permite unificarea unor elemente textuale diferențiate între ele (G. Prince). • O distincție trebuie menținută între noțiunile de *motiv* și *subiect* (*intrigă*), aplicate în studiul narației populare: în concepția Școlii formaliste ruse (V.I. Propp, V. Șklovski), *motivul* este cea mai simplă unitate narativă* care, în formă de imagine, răspunde diferitelor exigențe ale spiritului primitiv; de ex. reprezentarea soarelui și a lunii ca frate și soră, ospățul de despărțire în basmele fantastice etc. Motivul este ultima parte nedecompozabilă a operei. *Subiectul* constituie o tramă în care se amestecă mai multe motive, de ex. basmele despre soare în diverse literaturi populare, basmele despre răpiri etc. • Termenii *temă și motiv* au, de asemenea, circulație în studiul altor discipline: muzica și artele plastice. Când un motiv apare de mai multe ori în corpul unei opere sau în ansamblul unui domeniu artistic, se vorbește de *leitmotiv*, prin analogie cu structurile muzicale.

G.P.D. (1-3); M.M. (4).

TEMPORALITATE

Termen utilizat în lingvistica românească (C. Săteanu) pentru a denumi capacitatea limbii de a exprima în planul conținutului „timpul" lingvistic. Termenul a fost necesar pentru a rezolva ambiguitățile create de polisemia cuvântului *timp** cu repercusiuni importante în separarea elementelor de conținut și de formă ale acestei categorii gramaticale; demersul reprezintă și o sincronizare cu preocupările lingviștilor referitoare la alte limbi (franceză, engleză, germană).

Vezi TIMP$_1$.

C.C.

TENDINȚĂ

În sens larg, *tendință* înseamnă o direcție generală în care evoluează o anumită limbă, o familie de limbi sau chiar limbile în totalitatea lor, direcție care explică nu un fapt lingvistic izolat, ci un ansamblu de fenomene (Al. Graur, 1968), direcție semnificativă pentru o schimbare profundă, vizând schimbarea tipului structural sau a structurii lingvistice în general. În această accepție, se vorbește despre tendința panromanică de extindere a formelor analitice* în dauna celor sintetice* (vezi ANALITISM), tendință capabilă să explice multe și semnificative fapte din evoluția limbilor romanice (apariția perfectului compus; trecerea de la viitorul* sintetic din latină la formații perifrastice în latina populară și în limbile romanice; trecerea de la formele de diateză predominant sintetice din latină la cele analitice din limbile romanice; înlocuirea formelor cazuale flexionare din latină cu forme prepoziționale în limbile romanice, exclusiv prepoziționale, predominant prepoziționale sau utilizate paralel cu cele flexionare; vezi și CAZ_1). Se vorbește, de asemenea, despre o tendință general lingvistică de simplificare și de sistematizare a structurii gramaticale, limbile moderne având, în general, o gramatică mai simplă și mai sistematică decât cele vechi. • În sens restrâns, *tendința* se referă la un anumit fenomen lingvistic, la o anumită limbă și o anumită perioadă de evoluție, indicând, pentru limba considerată, pentru etapa și fenomenul avute în vedere, o direcție de evoluție. Tendința se surprinde în sincronie*, dar efectele ei nu apar decât în diacronie* (vezi și DINAMICĂ). Ea se manifestă printr-un fenomen de variație* liberă, uzul lingvistic înregistrând la un moment dat utilizarea paralelă a formei vechi, pe cale de a ieși din limbă, și a celei noi, pe cale de a fi adoptată. Variația liberă apare ca manifestare a diacroniei în sincronie, reprezentând o etapă necesară a oricărei schimbări* lingvistice. Condiția absolut necesară pentru ca un fenomen de variație liberă, surprins la un moment dat, să reflecte o tendință de evoluție a sistemului*, deci să depășească semnificația unui fapt individual, accidental, este ca fenomenul observat să se manifeste cu o mare frecvență și o mare regularitate, adică să cuprindă un număr mare de vorbitori dintr-o arie geografică întinsă și să afecteze întreaga clasă de forme interesând zona în discuție. O tendință se consideră realizată și mișcarea lingvistică încheiată atunci când, în locul unei zone fluctuante, uzul consfințește una stabilă, prin utilizarea generală a unei forme unice. Astfel, fenomenul deiotacizării* verbului, aflat în stadiul de tendință în cursul secolului trecut (vezi Pană Dindelegan, 1987), este, din punctul de vedere al limbii actuale, un fenomen generalizat, încheiat. Oricare tendință, fie una extrem de generală, fie una restrânsă la o singură limbă și la un singur fenomen lingvistic, poate fi contracarată, într-un anumit moment din evoluția lingvistică, de o tendință opusă. Acțiunea noii tendințe poate perturba mișcarea lingvistică, impunând un nou sens de evoluție, imprevizibil pentru cercetător până la apariția acesteia. Astfel, tendința generală spre analitism, caracteristică limbilor romanice, este contracarată, în aspectul cult al limbilor, de alta spre sintetism, capabilă să explice multe fenomene lingvistice actuale. În română, de ex., poate explica înlocuirea construcțiilor normal prepoziționale cu unele cazuale (*a se integra colectivului, a se sustrage obligațiilor, a se compara celorlalți* etc.); permite, de asemenea, explicarea înlocuirii unor formații verbale perifrastice cu altele derivative, sintetice și polisintetice (vezi forme ca: *a atenționa, a concluziona, a impulsiona* preferate în locul construcțiilor perifrastice; vezi și verbele delocutive*). Sau o tendință clară la un moment dat de extindere a formelor cu sufix în cadrul flexiunii verbale românești a indicativului și a conjunctivului este contracarată de o tendință opusă, de abandonare a sufixului, determinată de alte constrângeri ale sistemului (vezi formele variante: *însemnează – înseamnă, contractează – contractă, diminuează – diminuă; chinuiește – chinuie, dezvăluiește – dezvăluie, trebuiește – trebuie* etc.; Gr. Brâncuș; G. Pană Dindelegan). În acest sens, se consideră că orice prognostic în legătură cu evoluția fenomenelor lingvistice stă sub semnul incertitudinii, oricând putând interveni tendințe noi în stare să contracareze acțiunea celor anterioare. Vezi și DINAMICĂ; SCHIMBARE.

G.P.D.

TENSIUNE

1. Sin. *implozie**. Tensiunea presupune un efort muscular mai mare al organelor articulatorii situate la nivelul cavității bucale, precum și o creștere a presiunii aerului pulmonar. 2. În fone-

tica acustică*, trăsătură care își are originea în rezonatorul de bază (trăsătură de rezonanță). **3. Corelație de ~** Corelație* a cărei varietate fonică fundamentală opune fonemele* *tense* (caracterizate prin prezența tensiunii) celor *laxe* (caracterizate prin absența tensiunii). În cazul acestei varietăți, forța curentului de aer este direct proporțională cu rigiditatea organelor articulatorii. Vocalele tense sunt mai lungi decât cele laxe; consoanele tense sunt *fortes*, iar cele laxe, *lenes* (slabe). Corelația de tensiune poate opune și fonemele *dure* celor *moi;* în acest caz, raportul dintre forța curentului de aer și rezistența organelor articulatorii este invers proporțional. Corelația de tensiune nu se înregistrează în toate limbile (în română, de ex., nu este funcțională). În anumite limbi, tensiune este concomitentă cu alte trăsături, având fie statut de trăsătură distinctivă* (în raport cu aspirația, de ex.), fie statut de trăsătură redundantă (în raport cu sonoritatea*, de ex.).

L.I.R.

TEORIE A TEXTULUI

Sin. *gramatica textului*. Vezi GRAMATICĂ$_{14}$; TEXT.

TERMEN

Element al unei terminologii* sau al unui limbaj specializat, reprezentând denumirea cunoștințelor din acest domeniu. Termenii sunt unități ale cunoașterii cu un conținut stabil, deci mai independenți față de context decât cuvintele obișnuite. Termenul este un semn* lingvistic compus dintr-un semnificant* și un semnificat*, după formula

$$T\ (\text{termen}) = \frac{D(\text{denumire})}{N(\text{noțiune})} = \frac{\text{semnificant}}{\text{semnificat}}$$

Demersul terminologic are loc astfel:

Semn lingvistic
semnificant
semnificat

Semn lingvistic terminologic
semnificant (formă externă)
semnificat (conținut noțional).

Semnificatul unui termen coincide cu desemnarea, iar sensul e obiectiv motivat. Relația dintre denumire și noțiune este reflexivă sau biunivocă pentru un termen dat, ceea ce se poate ilustra în felul următor:

N ⟵ univocitate ⟶ D
monoreferențialitate

Termenul este o denumire (etichetă) la care se ajunge printr-o procedură de lexicalizare* naturală sau artificială, mai mult ori mai puțin specifică. Majoritatea termenilor are un caracter convențional, pentru că termenul este un simbol, un stimul fizic reprezentând convențional, prin cuvânt/litere/cifre/pictograme*, o noțiune sau un obiect individual. Rezultă o puternică fundamentare extralingvistică a autorității denumirii în ceea ce privește un termen. • S-au propus mai multe caracteristici ale termenului: a) este o unitate lingvistică integrabilă în enunțuri; b) este o unitate a cunoașterii cu caracter stabil; c) spre deosebire de alte semne lingvitice, extensiunea* semantică a termenului se definește mai curând în raport cu semnificatul, pentru că, în terminologie, se pleacă de la concept pentru a se întreba cum se numește sau cum s-ar putea numi acesta; d) semnificatul unui termen se definește în raport cu un ansamblu de semnificații aparținând aceluiași domeniu (ansamblu semantic care poate fi o disciplină, o știință, o tehnică, adică întotdeauna un domeniu specializat); e) pentru o noțiune dată există, teoretic, o singură denumire, ceea ce duce la postulatul univocității raportului dintre denumire (semnificant) și noțiune (semnificat), raport reflexiv; acest postulat nu se respectă însă întotdeauna, pentru că există termeni sinonimi (*semantică = semasiologie*) sau termeni polisemantici (*acțiune*, de ex., înseamnă în gramatică* „ceea ce exprimă verbul", în teoria și critica literară „desfășurarea întâmplărilor într-o operă literară", iar juridic „proces, act prin care se cere deschiderea unui proces"); f) modurile de formare a termenilor pot fi speciale, atât în ce privește bazele*, cât și elementele formative (sufixe*, prefixe* prefixoide* sau compuse*), iar în terminologie pot exista construcții perifrastice și contexte specializate; g) în cazul termenului, omonimia* nu constituie un risc de ambiguitate, dată fiind apartenența la o clasă semantică dată; termenul este, în planul discursului*, un cuplu

denumire-noțiune, clar identificat de context*, iar în plan logic, el își găsește locul într-o structură ierarhică noțională în interiorul unui domeniu.
Vezi TERMINOLOGIE.

A.B.V.

TERMINAȚIE

În gramatica românească tradițională (de ex., la A. Philippide, H. Tiktin), prin *terminație* se denumea partea finală a cuvântului, purtătoare de semnificații gramaticale. În lingvistica saussuriană și post-saussuriană aceste semnificații au fost disociate în cel puțin două componente: *sufixe* (gramaticale) și *desinențe*.
Vezi DESINENȚĂ; SUFIX.

C.C.

TERMINOGRAFIE

Lexicografie* terminologică, preocupată de noțiuni și termeni*. Dicționarul* de limbă reprezintă gradul zero al terminologiei, iar dicționarul specializat unilingv, cuprinzând termenii unui domeniu, constituie primul nivel. Terminografia se ocupă cu precădere de toate problemele scrisului (variație grafică, pertinența mărcilor nongrafematice, norma uzajului, reprezentarea informatică a enunțurilor și chiar problemele tipăririi).
Vezi LEXICOGRAFIE; TERMEN; TERMINOLOGIE.

A.B.V.

TERMINOLOGIE

Concept utilizat cu mai multe sensuri interdependente, nu întotdeauna delimitate clar: 1) Limbă* (limbaj*) specializat(ă) sau un subsistem lingvistic care utilizează o terminologie (în sensul 2) și alte mijloace lingvistice sau nelingvistice, pentru a realiza o comunicare de specialitate non-ambiguă, cu funcția majoră de a transmite cunoștințe într-un domeniu particular de activitate profesională. 2) Ansamblu de termeni* sau cuvinte specializate aparținând unui sociolect*, care se caracterizează prin univocitate și non-ambiguitate. 3) *terminologia* mai este utilizată cu sensul unei științe interdisciplinare preocupată de problemele generale ale terminologiilor (în sensurile 1 și 2), care analizează logica cunoștințelor, ierarhia conceptelor, codajul lingvistic și non-lingvistic, precum și problemele creației de cuvinte necesare științelor/tehnicii. Terminologia interesează lingvistica sub aspectul studiului lexical al termenilor, chiar dacă există diferențe față de lexicologie*, cum ar fi: a) lexicologia cercetează cuvântul, iar terminologia studiază termenii; b) lexicologia este în mod esențial descriptivă, în timp ce terminologia este normativă. În terminologie, sinonimia* ar trebui eliminată, omonimia* nu pune probleme datorită apartenenței fiecărui element la o rețea noțională, iar neologia* (sau crearea de cuvinte noi) răspunde unor mecanisme controlate, normalizate); c) demersul terminologic și cel lexicologic se opun, primul fiind semasiologic (vezi SEMASIOLOGIE), al doilea onomasiologic (vezi ONOMASIOLOGIE); d) tratamentul lexicografic este diferit în cazul terminologiilor, lexicografia* terminologică fiind dominată de tendința de normalizare (supunere față de norme). După unii lingviști (E. Coșeriu), terminologia nu ține de limbi, ci de fiecare știință în parte, dată fiind profunda sa determinare extralingvistică. Întrucât o descriere a opozițiilor* lingvistice care constituie structurarea unei terminologii ar trebui să reflecte, după Coșeriu, numai ceea ce e relevant pentru știința dată, structurile obținute astfel nu interesează lingvistica. • Primele lucrări de terminologie au apărut în 1906, o dată cu constituirea Comisiei Electrotehnice Internaționale (CEI). Începând din 1930, desfășoară o activitate remarcabilă în acest domeniu. E. Wüster, inginer și industriaș austriac, care a pus bazele terminologiei în Europa de Vest și a plasat-o interdisciplinar, legând comunicarea științifică și tehnică de logică, informatică și lingvistică. Apar și se dezvoltă organisme internaționale în acest domeniu; ISA (International federation of National Standardizing Associations), ISO (International Organization for Standardization), Afterm (Association Française de Terminologie), Term Net (Rețeaua Internațională de Terminologie creată de Infoterm). • În terminologia lingvistică, un termen poate avea valori diferite după „școli" și autori.

A.B.V.

TERȚET

Grupare de 3 versuri*, de obicei pe două rime*; intră în structura fixă a sonetului*, grupând în două unități ultimele 6 versuri ale acestuia. Se stabilește, în general, o diferență între terțină* (strofa independentă de 3 versuri) și terțet – cele două strofe de câte 3 versuri din componența sonetului.

M.M.

TERȚINĂ

Strofă* independentă alcătuită din 3 versuri* pe două rime*: primul rimează cu al treilea, iar al doilea – cu primul vers al terținei următoare, după schema *aba, bcb*. Secvența celor două terține legate prin rimă formează o sextină*. De obicei, versurile din terțină sunt iambice, ca și în sonet*. Exemplul cel mai cunoscut de operă scrisă în terține este *Divina Comedie* de Dante: *Pe când e omu-n miezul vieții* **lui,** / *m-aflam într-o pădure-*ntunecată / *căci dreapta mea cărare mi-o* **pierdui.** // *Amar mi-e să vorbesc cât de-*nfundată / *pădure-a fost, încât de-a ei* **cumplire,** / *gândind la ea mi-e mintea-*ncrâncenată (trad. Coșbuc).

M.M.

TETRASILAB

Vers de 4 silabe, specific folclorului: *Nani, nani* / *Puiu mamii,* / *Vino, curcă,* / *Dă mi-l culcă!* / *Vino pește,* / *Dă mi-l crește!* / *Vino, Doamne,* / *Mi-l adoarme* (pop.). Extrem de rar în poezia cultă românească, apare la începuturile literaturii, de obicei sub influența directă a modelului străin sau în tarduceri: **Hai la treabă** / **Și degrabă** / *Să-mi înșele calul mieu!* / **Pre-a me lege** / **S-a alege** / *Ce pot face eu când vreu!* (Negruzzi). Tetrasilabul este utilizat în special în combinații heterometrice: **Sub luna plină,** / *cu farmecul ce-n jos se lasă,* / *oricare coperiș de casă* / *E baltă de lumină* (Macedonski).

M.M.

TEXT

Configurație lingvistică alcătuită dintr-o secvență de unități (cel mai adesea propoziții*) coerente din punct de vedere sintactico-semantic și actualizată prin uz în procesul comunicării* scrise sau orale. Intuitiv, textul este perceput și delimitat cu relativă ușurință, în raport cu domeniul în care se utilizează conceptul; pentru istoric ori magistrat, sensul primordial este acela de „înregistrare, document" și are în vedere în special textele scrise; pentru literat, textul este produsul unui autor și obiect de cercetare al istoriei literare/stilisticii/poeticii; un al treilea sens dat intuitiv conceptului e mai larg și mai puțin specific, textul fiind considerat – începând din retoricile antice – o compoziție alcătuită conform anumitor reguli bine determinate. • Din definiție, rezultă că textul poate fi conceput din variate perspective: *sintactică, semantică* și *pragmatică*. **A.** Din punct de vedere *sintactic*, textul este o secvență de unități lingvistice a căror legătură se manifestă prin anumite particularități gramaticale, apărute cu precădere ca rezultat al relațiilor transfrastice. Legătura care asigură caracterul de *tot unitar* al unei asemenea secvențe se numește **coeziune*** și este considerată de majoritatea autorilor drept element definitoriu al conceptului de text. Criteriile coeziunii, formulate de numeroși cercetători și fixate cu o relativă consecvență și rigurozitate, sunt următoarele (să se observe că toate reprezintă factori de continuitate în spațiul extrafrastic, în parte extensii ale elementelor de continuitate din cadrul propoziției; vezi lucrările lui J. Petöfi, Th. A. Van Dijk, H. Schmidt, R. de Beaugrande și W. Dressler, E. Vasiliu etc.): 1. *Recurența* – repetarea integrală sau parțială a elementelor lexicale ori a modelului sintactic; uneori se asociază cu schimbarea clasei gramaticale, verbul putând fi reluat, de ex., printr-un substantiv: **L-am revăzut** *după cinci ani.* **Revederea** *a fost plăcută;* 2. *Paralelismul** – înțeles în sens pur gramatical, ca repetare a unor structuri sintactice, dar completate cu elemente lexicale concrete noi; 3. *Parafraza* – repetarea conținutului, exprimat însă într-o formă diferită; de parafrază ține și o altă caracteristică a textului, posibilitatea acestuia de a fi rezumat; 4. *Pro-formele* – în secvența de propoziții, substituirea unor elemente lexicale prin „înlocuitori", forme scurte fără sens propriu, cel mai adesea pronume: există însă și pro-forme din alte clase, de ex. proverbe: **Ei** *învață la anatomie.* **Ea** *lucrează în laborator.* **Amândoi** *se pregătesc pentru examene.* // *Elevii și-au scris compozițiile.* **Acestea** *au fost bine notate.* // *Ion învață. Nu* **o face** *cu plăcere.* 5. *Elipsa* – repetarea unei structuri și a conținutului ei, omițându-se însă unele elemente din structura* de suprafață: **Maria** *mergea pe stradă.* [*Maria*] *Se plimba gânditoare:* 6. *Timpul, aspectul, joncțiunea* – inserarea în structura de suprafață a unor semnale destinate să marcheze o relație între evenimente sau situații din lumea textuală: unitatea temporal-aspectuală, consecuția timpurilor etc.; 7. *Perspectiva funcțională a propoziției* – ordonarea enunțului astfel încât secvența să arate importanța sau noutatea ariilor de conținut; 8. *Intonația* – în textele orale, este un semnal al noutății/importanței conținutului; de ex.: *Vine azi* – enunț neutru, față de *Vine!!!?* –

enunț care marchează o atitudine afectivă, o stare emoțională. • Textul are, din punct de vedere sintactic (dar și semantic), autonomie și caracter închis; delimitarea și posibilitățile de segmentare a textului în micro- sau macro-structuri constituie probleme esențiale ale gramticii textuale (vezi GRAMATICĂ$_{14}$). *Delimitarea* este determinată, în principiu, de spațiile albe (blancurile) inițiale și finale ale textului; punctul* constituie și el o astfel de limită, dar nu e specific textului, în măsura în care tot prin punct se marchează și sfârșitul propoziției. În delimitare, pot fi luate în considerare eventuale elemente de reluare/paralelism, cu implicații de conținut: formulele inițiale și finale ale textului (pentru povestirea populară, de ex. – *A fost odată ca niciodată* → *Și au trăit fericiți până la adânci bătrânețe;* pentru un text științific – expunerea obiectului demonstrației matematice → formula finală clasică, *quod erat demonstrandum* etc.). *Segmentarea* cunoaște și ea variații în text, care poate fi divizat în *fraze*, dar și în unități superioare ca întindere – grupuri de fraze ordonate în *paragrafe, secțiuni* sau *capitole*. Există însă și texte alcătuite dintr-o singură propoziție: haiku-ul japonez, uneori epigramele/ghicitorile/proverbele, poemele într-un vers de Ion Pillat etc. Pe de altă parte, chiar tipologia textelor presupune prin definiție o delimitare/segmentare intuitivă, căci, în unitatea textuală, fragmentele descriptive se izolează automat de cele narative. Conform anumitor critici și restricții formulate privitor la criteriul coeziunii (E. Vasiliu), aceasta se dovedește adesea a avea o natură semantică, și nu pur sintactică, întrucât nu se situează aproape niciodată în afara referirii la sensul unităților componente ale șirului textual, care nu poate fi definit, astfel, exclusiv din perspectivă sinatctică. **B.** Din punct de vedere *semantic*, unitatea textului este asigurată de **coerența*** sa, condiție care rezumă relațiile semantice dintre componentele unui text. Deși aspectele semantice ale teoriei textului au fost mai puțin clar rezolvate decât cele sintactice, se conturează două condiții fundamentale pentru ca o secvență să fie considerată text: 1. propozițiile care o formează trebuie să fie *co-referențiale*, adică să desemneze aceeași realitate referențială; 2. sensul global al textului să nu fie înțeles ca o sumă a semnificațiilor unităților constituente, întrucât acesta aduce întotdeauna un *supliment* de semnificație; natura acestui plus semantic nu poate fi satisfăcător formalizată. • Combinând criteriile sintactic și semantic, se consideră că în interiorul textului există: a) o ordine *logică* (ce privește sensul secvenței, raporturile cauzale, conclusive etc.); b) o ordine *temporală* (care privește succesiunea morfologică a timpurilor verbale, după o logică inductiv-deductivă determinată de sensurile gramaticale ale timpurilor verbale, de ex.); c) o ordine *spațială* (ordinea lienară a propozițiilor, considerată definitorie; aranjarea spațială este mai puțin evidentă în limbajul standard, dar e specifică în schimb poeziei și se află în legătură cu codul prozodic care determină gruparea propozițiilor în versuri*/strofe* sau în figuri sintactice; vezi FIGURĂ). **C.** A treia abordare a textului, cea mai recentă, este realizată din perspectivă *pragmatică*. Are în vedere funcțiile textului într-o situație specifică (procesul de comunicare) și consideră textul ca pe un *sens în acțiune*. În această viziune, textul a fost definit ca o unitate de limbaj în uz, accentuându-se astfel funcția sa de *actualizare* a enunțului: textul este deci privit ca un enunț în interiorul unui context* comunicativ, realizat ca formă orală sau scrisă și constituit dintr-un cuvânt (*Stai!*) sau dintr-o secvență mult mai amplă de unități. Punctul de plecare pentru această teorie îl constituie situația pragmatică în care se utilizează textele; acestea sunt construcții lingvistice destinate să acopere/să suplinească natura tranzitorie a comunicării directe (engl. *face-to-face*, „față-n față"). Trăsătura lor cea mai caracteristică – din acest punct de vedere – o reprezintă posibilitatea de a fi transmite prin timp și spațiu: textul poate fi desprins din situația de comunicare originală și utilizat din nou într-o situație diferită și/sau ulterioară, distantă în timp față de momentul producerii sale; este modalitatea principală prin care informația se transmite nu numai de la un individ la altul, ci și de la o generație la alta. • Lingvistica textului se află într-un moment de început al dezvoltării sale. De aceea, termenul *text* trebuie folosit restrictiv, adică relativ la o clasă particulară de structuri lingvistice (secvențe coerente și coezive, orale și scrise etc.), dar excluzând altele (de ex., conversația*); trebuie rezervat pentru enunțurile *monologice orale*, în care nu se schimbă vorbitorul (de ex., discursul sau povestirea) și pentru enunțurile *scrise/tipărite* în totalitate; este recomandabil ca uzul

termenului *text* să fie restrâns la construcții lingvistice, excluzându-se referirea la producții audio-vizuale (ca filmele și benzile desenate) sau produse ale altor arte (muzica, artele plastice). Vezi GRAMATICĂ$_{14}$; TEXTUALITATE.

M.M.

TEXTUALITATE

Proprietate definitorie a textului*; ansamblu de caracteristici formale (sintactice), semantice și pragmatice care fac ca o configurație de unități lingvistice (de cele mai multe ori propoziții) să constituie un text. • Studiile de teorie/gramatică a textului (vezi GRAMATICĂ$_{14}$) au formulat câteva *standarde* ale textualității, pe care le situează la baza actualizării și funcționării textelor (R. de Beaugrande): 1. *Coeziunea** subsumează procedurile pe baza cărora elementele din structura sintactică de suprafață apar progresiv și asigură între ele o *conectivitate secvențială;* sensul coeziunii include formarea gramaticală a frazelor/propozițiilor și caracteristici precum: recurența și paralelismul, pro-formele, articolul, co-referința, elipsa și joncțiunea (vezi TEXT); 2. *Coerența** subsumează procedurile prin care este menținută *conectivitatea conceptuală*, realizând unitatea textului la nivel semantic; sensul coerenței include relațile logice dintre unitățile textului (cauzalitatea, gruparea termenilor în clase), relațiile spațio-temporale etc.; 3. *Intenționalitatea* are în vedere atitudinea emițătorului, a celui ce produce textul, în funcție de care o configurație dată a limbajului e realizată ca text coeziv și coerent; conform acestui principiu, textul este un instrument, în urmărirea unui plan, utilizat pentru atingerea unui scop; 4. *Acceptabilitatea* are în vedere atitudinea receptorului textului, care confirmă faptul că o anumită configurație lingvistică este acceptată ca text dotat cu coeziune și coerență; ca și intenționalitatea, acceptibilitatea are grade diferite de toleranță în admiterea/identificarea unui text, în cazul în care contextul* produce tulburări ale înțelegerii sau în care receptorul nu identifică scopurile emițătorului-producător de text; 5. *Situaționalitatea* subsumează factorii care fac un text relevant pentru o anumită situație, atât în comunicare directă (engl. *face-to-face* „față-n față") despre evenimentele observabile, cât și ca mediator în citirea unor texte literare vechi, despre evenimente care au loc într-o lume alternativă (de ex., receptarea evenimentelor/situațiilor din epopeile *Iliada* și *Odiseea* de Homer, lumi ficționale și înțelese ca atare de cititorul modern); 6. *Intertextualitatea** subsumează relațiile existente între un text și alte texte relevante, dintr-o experiență anterioară; 7. *Informativitatea:* standardul care determină faptul că textul trebuie să transmită o anumită cantitate de informație, variabilă în funcție de numărul alternativelor posibile între ocurențele textuale. • Standardele textualității rezumă aspecte și/sau condiții esențiale în definirea și funcționarea textului. Caracterul lor eclectic a fost remarcat chiar de autorul sintezei (R. de Beaugrande): două criterii sunt orientate spre text (*coeziunea* și *coerența*), două sunt predominant psihologice (*intenționalitatea* și *acceptabilitatea*), două în special sociale și pragmatice (*situaționalitatea și intertextualitatea*), iar ultimul ține de lingvistica computațională (*informativitatea*). Nici unul dintre standarde nu poate fi apreciat izolat, fără a fi luate în considerare și celelalte. Măsura în care o unitate de limbaj este considerată text depinde de gradul în care aceste criterii sunt satisfăcute.

M.M.

THETA-ROL / ROL TEMATIC

Abreviat ca *θ-rol*, este numele cu care apare în GB* rolul*/cazul* din modelele anterioare (D.T. Langendoen, Ch. J. Fillmore), exprimând relația semantică în care se angajează predicatul în raport cu fiecare dintre argumentele sale. De această relație este responsabil integral predicatul, el fiind acela care atribuie argumentelor numărul și tipul de roluri tematice. Predicatul include în matricea lui internă (vezi și *configurație*/grilă/schemă de roluri*) întreaga informație semantică asupra relației pe care o angajează cu nominalele vecine. • **Teorie a theta-rolurilor** Parte integrantă a teoriei generale elaborate în cadrul modelului GB, constituită într-un modul* aparte, modul care cuprinde întreaga teorie asupra relațiilor semantice dintre predicat și argumente. Interferează cu alte principale teorii din GB: cu principiul proiecției*, cu teoria deplasării* componentelor, cu teoria categoriilor vide*, cu teoria atribuirii cazurilor*. Cele mai importante idei ale teoriei θ-rolurilor sunt: a) Fiecare predicat atribuie *direct* câte un θ-rol complementelor sale și *indirect*, compozițional, un θ-rol subiectului, făcându-se deosebirea între θ-roluri

interne, cele atribuite de predicat complementelor, și θ-rolul *extern*, atribuit de G(rupul) V(erbal) în ansamblu subiectului; b) În vecinătatea predicatului, nominalele ocupă fie poziții *argumentale**, poziții sintactice privilegiate în care se atribuie θ-roluri, fie poziții *neargumentale* în care nominalul vecin nu primește θ-rol; c) Fiecare complement primește θ-rol, aflându-se deci în poziții argumentale, dar nu și fiecare subiect. Există subiecte ocupând poziții neargumentale, în care nu se atribuie θ-rol; este cazul subiectelor din construcțiile pasive* (ex. **Orașul**$_i$ *este vizitat de turiști* (t_i) sau al subiectelor expletive* din construcțiile impersonale franțuzești și englezești (ex. **Il** *semble que...;* **Il** *est arrivé que...);* d) Conform principiului proiecției, structura tematică (sau de θ-roluri) a fiecărui predicat este reprezentată sintactic și proiectată integral din lexicon* în sintaxă, la toate nivelurile de reprezentare (D-Structură, S-Structură, FL = formă logică); e) Potrivit criteriului tematic, fiecărui argument i se atribuie un rol și numai unul singur și fiecare rol este atribuit unui singur argument; f) Pentru a nu se viola criteriul tematic, deplasarea componentelor nu este admisă decât în poziții neargumentale, singurele care, o dată ocupate de componentul deplasat, evită încărcarea poziției cu două θ-roluri.

Vezi și ARGUMENTAL; DEPLASARE; GRAMATICĂ$_{10}$; ROL$_1$.

G.P.D.

TIMBRU

Calitatea fizică a sunetelor (alături de înălțime, intensitate și durată), determinată de forma vibrațiilor. Trecând prin cavitățile supralaringiene, anumite armonice ale undei sonore sunt amplificate în mod selectiv. Selecția este dependentă de natura rezonatorului (cavitatea bucală sau nazală) și, în cazul cavității bucale, singura ale cărei dimensiuni și configurație pot fi modificate, de forma acestuia. Se distinge între sunete* cu timbru *oral** și sunete cu timbru *nazal** sau între vocale cu timbru *deschis** și *închis**. Mobilitatea cavității bucale explică varietatea timbrelor orale posibile (diferite de la un sunet la altul), pe când imobilitatea cavității nazale explică existența unui timbru nazal unic (diferit numai de la un vorbitor la altul). • În plan acustic, timbrul este determinat de distribuția formanților* în spectrul vocalelor (primii doi formanți caracterizează vocalele posterioare, vocalele anterioare fiind identificate prin prezența celui de al treilea formant), respectiv, de domeniul de frecvență al componentelor predominante, în spectrul consoanelor (componentele cu frecvență superioară caracterizează consoanele acute, cele cu frecvență inferioară, consoanele grave).

L.I.R.

TIMP

1. În morfologie*, termenul se utilizează în mai multe situații. Denumește acea categorie gramaticală specifică flexiunii verbale prin care, în planul conținutului, se indică momentul în care se desfășoară acțiunea verbului/verbelor dintr-un enunț în raport cu momentul vorbirii. Vreme îndelungată reprezentarea „timpului" gramatical, în secțiunile sale fundamentale – *prezent, trecut, viitor* -, a fost tributară imaginii filozofice a timpului inițiată de Aristotel, respectiv o linie continuă infinită pe care, în mod convențional, se marchează în centru printr-un punct: *prezentul.*

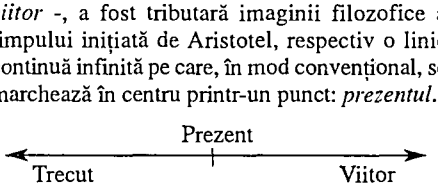

Pe măsura dezvoltării cercetării lingvistice și a teoriei limbii, imaginea „timpului" lingvistic a cunoscut un proces de rafinare și aprofundare a caracteristicilor proprii pe baza studierii diferitelor sisteme și subsisteme (stiluri și registre funcționale) ale limbilor naturale. Un moment de vârf îl constituie, în acest sens, teoria psihomecanică a lui G. Guillaume, care a dezvoltat ideea „panorismului" timpului verbal. Din punct de vedere cronologic, contribuția teoriei lui G. Guillaume rezidă, în primul rând, în conceperea prezentului ca durată (1929) și nu ca element punctual; astfel, acesta este compus din două segmente, mai mari sau mai mici, unul incluzând o secțiune de trecut (viziune retrospectivă), iar celălalt o secțiune de viitor (viziune prospectivă): $\alpha + \omega$

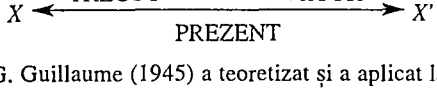

G. Guillaume (1945) a teoretizat și a aplicat la sistemul temporal al limbii latine și al limbii franceze reprezentarea *spațială* a timpului lingvistic pe trei dimensiuni (săgeata centrală indică sensul progresiv al fenomenului).

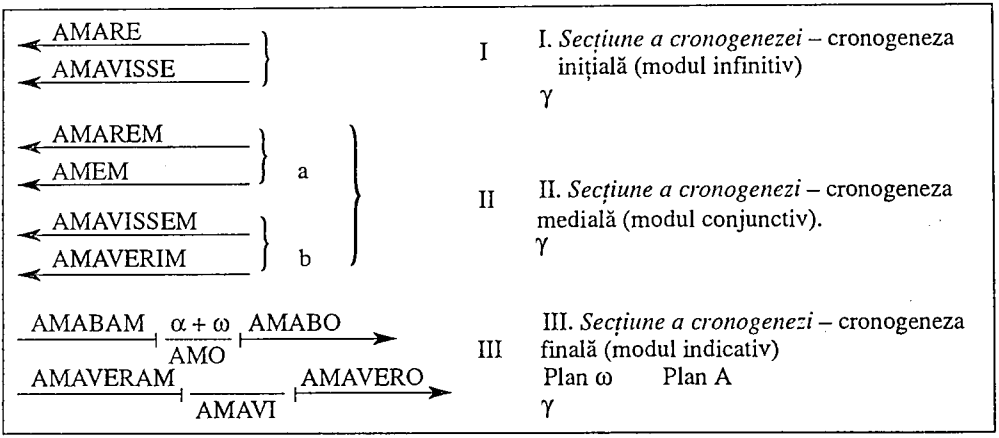

Ideea reprezentării spațiale a timpului a fost preluată și coroborată cu cea a stilurilor funcționale și/sau registrelor stilistice și a generat o întreagă direcție în studiul timpului narativ (H. Weinrich, G. Genette, P. Ricoeur). • În lingvistica tradițională, continuă să se opereze cu cele trei secțiuni fundamentale (prezent, trecut, viitor), care sunt subîmpărțite în funcție de numărul paradigmelor recunoscute pentru fiecare mod. Uneori, în zona modului indicativ se vorbește de un trecut *recent* pentru că sunt limbi care și-au creat forme compuse speciale (fr. *il vient de partir*) sau au specializat, regional, anumite paradigme (în rom., dialectal, în Oltenia, perfectul simplu este utilizat pentru a indica o acțiune petrecută în ultimele 24 de ore). Prin opoziție cu cel dintâi, se vorbește și de un trecut *îndepărtat*, exprimat în general prin mai mult ca perfect. În motivarea formală a acestei opoziții s-au invocat, în ultima vreme, particularități distribuționale; astfel în sfera trecutului recent s-a relevat asocierea cu adverbe (A. Klum), ca, de ex.: *acum, de curând, azi*, etc., în timp ce pentru trecutul îndepărtat asocierea se realizează cu adverbialele *mai de mult, atunci, de multă vreme, odată* etc. În limba română, pentru mai mult ca perfect, de ex., funcționarea în zona trecutului *îndepărtat* poate fi probată prin imposibilitatea asocierii cu adverbele din seria trecutului recent. De asemenea, în sfera viitorului se vorbește de un viitor *apropiat* (cf. fr. *il va manger*) și, prin opoziție, de un viitor (*mai*) *îndepărtat* marcat numai prin asocierea cu adverbiali caracteristici (*va citi odată*). **2.** Termenul timp este adesea asociat cu numele paradigmelor care funcționează în sfera diferitelor moduri. În analiză, pentru identificarea exactă a acestora, se întrebuințează denumirile – *imperfect ~ perfect simplu, ~ perfect compus, ~ mai mult ca perfect, ~ viitor, ~ condițional perfect* etc. **3. ~ de relație** În gramatica tradițională, concept desprins din raporturile de concordanță* a timpurilor așa cum apar ele în limba latină, unde fenomenul este amplu reprezentat. În limba română, unde sintaxa verbală nu cunoaște reguli de concordanță fixe, s-a constatat că anumite timpuri ale indicativului – mai mult ca perfectul* și viitorul anterior* – prezintă raporturi temporale mai „complicate", ele fiind definite în raport cu un alt trecut sau un alt viitor existent în enunț. Din această cauză, ele au fost numite timpuri *de relație*. **4. Concordanță a ~** lor. Vezi CONCORDANȚĂ. **5. ~ narativ** Vezi NARATIV,-Ă$_2$. **6. Adverb de ~** Clasă semantică de adverbe* care, ca determinante ale verbului și ale adjectivului, exprimă momentul de desfășurare a acțiunii sau de manifestare a stării (ex.: *lucrează* **astăzi/mâine/acum/ zilnic;** *este bolnav* **acum/tot-deauna**). Funcționează, alături de flectivele* temporale ale verbului, ca mărci ale deixis*-ului temporal, având rolul de raportare a predicației la momentul enunțării. Au caracteristica semantică a deicticelor*, trimițând pentru decodare la situația* de comunicare și având, în raport cu aceasta, o infinitate referențială (*mâine, acum, ieri, atunci* semnifică, în fiecare enunț, alt moment temporal pe scara reală a timpului). Clasa adverbelor de timp include: temporale topologice (*astăzi, ieri, atunci, aseară, deseară, curând*) și temporale aspectuale (*adesea, frecvent, zilnic, săptămânal, uneori*). Privită din diverse alte puncte de vedere, clasa include adverbele

relative* *când, cât* („*cât timp*"), adverbele negative* *niciodată, nicicând*, adverbele pronominale* *acum, atunci;* include locuțiuni* adverbiale cum ar fi: *din când în când, zi de zi* etc. În sfera adverbelor de timp sunt atrase unele substantive care, prin conversiune*, tind să devină invariabile*, exprimând momentul sau durata acțiunii ori a stării: *învață* **noaptea/dimineața/vara/iarna...** (vezi și ADVERB). **7. Complement circumstanțial de ~ / temporal** Clasă de complemente circumstanțiale* care, determinând un verb, un adjectiv, o interjecție predicativă, exprimă momentul ori durata de exercitare a acțiunii sau de manifestare a stării (ex.: *învață* **zilnic o oră;** *haide* **acum!;** *este bolnavă* **de o săptămână**). Are o topică mobilă (liberă) în cadrul propoziției. Pentru majoritatea regenților este un determinant facultativ*, exceptând regenții care presupun în matricea lor de roluri un temporal: *durează veșnic, datează de atunci.* Se exprimă prin: a) adverbe și locuțiuni adverbiale de timp (vezi 6; ex.: *învață* **astăzi/acum/zilnic/din când în când**); b) substantive și grupuri nominale precedate de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale (ex.: *se mărită* **după Crăciun / înaintea Crăciunului / înainte de plecarea** *din țară*); c) infinitive precedate de prepoziția *până* și locuțiunea *înainte de* (ex.: *ne-a vizitat* **înainte de a pleca**); vezi și CIRCUMSTANȚIAL. **8. Propoziție circumstanțială de ~/temporală** Propoziție circumstanțială* care îndeplinește rolul unui complement de timp (vezi 7), indicând, față de un anumit element verbal sau adjectival al regentei, momentul sau durata de desfășurare a acțiunii ori de manifestare a stării. După semantica raportului temporal, propozițiile de timp se împart în: a) temporale de *simultaneitate*, care exprimă concomitența acțiunii sau a stării din regentă și din subordonată (ex.: *Am intrat în casă* **în timp ce suna telefonul**); b) temporale de *anterioritate*, care arată că acțiunea sau starea din regentă este anterioară celei din subordonată (ex.: *Și-a terminat teza* **înainte ca timpul oficial să expire**); c) temporale de *posterioritate*, care arată că acțiunea sau starea din regentă este posterioară celei din subordonată (ex.: *Și-a început temele* **după ce s-a odihnit puțin**). Ca majoritatea circumstanțialelor, exprimă joncțional relația față de regentă (vezi JONCȚIUNE), utilizând: a) locuțiuni conjuncționale specializate (în *timp ce, imediat ce, (de) îndată ce, ori de câte ori, înainte ca... să*); b) rar, conjuncții (vezi conjuncția temporală *cum:* **Cum a intrat el,** *a și sunat telefonul*); c) adverbe și adjective relative (ex.: *M-a așteptat* **când** și **cât** *a trebuit; Vine în* **ce** *zi i-am cerut*). Selecția elementului joncțional variază după tipul de raport temporal exprimat (vezi, de ex., *în timp ce*, pentru simultaneitate; *înainte să*, pentru anterioritate; *după ce*, pentru posterioritate); vezi și CIRCUMSTANȚIAL.

C.C. (1-5), G.P.D. (6-8).

TIP (~ STRUCTURAL DE LIMBI)
Vezi TIPOLOGIE.

TIPOLOGIE (~ LINGVISTICĂ)
Ramură a lingvisticii* care studiază asemănările structurale semnificative dintre limbi independent de istoria și de natura lor genealogică sau de poziția geografică, identificând parametrii tipologici și propunându-și stabilirea tipurilor structurale de limbi în funcție de acești parametri, precum și încadrarea limbilor particulare într-un anumit tip. Primele studii de tipologie lingvistică, restrânse la tipologia morfologică, datează de la începutul sec. al XIX-lea (1808, 1818) și sunt datorate fraților Fr. și A.W. Schlegel. În sec. al XX-lea, disciplina s-a extins și la alte domenii decât cel morfologic, în ultimele decenii luând o deosebită dezvoltare tipologia sintactică. • Tipologia, ca știință comparativă, se opune studiilor comparativ*-istorice, interesate numai de asemănări și deosebiri de structură dintre limbi înrudite genealogic sau de asemănări datorate transferului* de la o limbă la alta în cadrul contactelor geografice și culturale dintre limbi (vezi și METODĂ COMPARATIV-ISTORICĂ; CONTACT; GRAMATICĂ ISTORICĂ). *Tipurile structurale* de limbi se deosebesc de *clasele genealogice* de limbi (familii* și ramuri) și de *uniunile* lingvistice* (constituite din grupuri de limbi aflate în contact) (vezi și CLASIFICARE A LIMBILOR). Limbile își pot schimba tipul structural, dar nu și clasa genealogică (franceza, bulgara, engleza sunt exemple cunoscute de trecere de la tipul sintetic* la cel analitic*, dar fiecare în parte aparține familiei de limbi stabilite prin origine; armeana a trecut de la tipul flexionar* la cel aglutinant*, rămânând în cadrul aceleiași clase genealogice). Tipologia se deosebește și de analiza contrastivă* (vezi ANALIZĂ$_9$), deși în ambele forme de comparație lingvistică pot fi

atrase limbi neînrudite genealogic și fără nici o relație istorică între ele. Se deosebesc însă prin tipul de comparație și prin obiectivul comparației. Analiza contrastivă realizează o comparație la nivelul detaliului concret, iar, ca obiectiv, aparține lingvisticii aplicate*, având un scop aplicativ imediat: optimizarea procedeelor și a materialelor de învățare a unei limbi străine. Tipologia lingvistică realizează o comparație la nivelul cel mai abstract, al tipului lingvistic, conceput ca esență a procedeelor semnificative din organizarea structurală a unei limbi (vezi *infra*), iar obiectivul este în exclusivitate teoretic, tipologia aparținând gramaticii* teoretice (vezi GRAMATICĂ$_7$). • Tipologia este o disciplină sincronică, în sensul că tipul structural, ca și sistemul*, nu se poate surprinde decât în sincronie*. Asta nu înseamnă că un tip structural nu poate fi urmărit și în tendințele lui de evoluție și că, pentru o limbă anumită, nu este posibilă schimbarea tipului structural (vezi *supra*, exemplul limbii armene). Pe de altă parte, concluziile de natură tipologică pot fi folosite și pentru gramatica comparativ-istorică, servind la confirmarea sau infirmarea unora dintre soluțiile de reconstrucție* sau a unora dintre previziunile evoluției istorice. Tipologia este, în esență, o disciplină de tip structuralist, deși, istoric, precedă cu un secol apariția structuralismului*. Comparația tipologică presupune analize structurale de detaliu a numeroase limbi particulare și însuși tipul lingvistic, într-una din accepțiile lui fundamentale (vezi *infra*), se plasează la nivelul constructelor, al invariantelor* de sorginte structuralistă. Conceptul de *tip lingvistic* s-a schimbat în timp. a) În studiile de început ale fraților Schlegel, este înțeles ca o clasă de limbi constituită pe baza prezenței vs. absenței unei singure trăsături tipologice (vezi, de ex., tipul limbilor cu flexiune vs. tipul fără flexiune). b) Ca urmare a principiului „implicațiilor structurale tipologice", care postulează că o trăsătură tipologică se asociază obligatoriu cu un set de alte trăsături, *tipul* ajunge să fie conceput ca o clasă de limbi stabilită pe baza unui set de trăsături structurale semnificative (vezi, de ex., tipul limbilor pro-DROP*, condiționat de prezența unei flexiuni verbale bogate și asociindu-și obligatoriu alte trăsături sintactice: posibilitatea inversiunii* subiectului, posibilitatea extragerii lui din subordonată etc.). c) Tipul lingvistic este conceput ca o trăsătură gradabilă, fiind cuprins între două extreme, între care se dispun limbile în funcție de gradul de manifestare în limba analizată a trăsăturii tipologice/a setului de trăsături tipologice avut în vedere. În această accepție, trecerea de la un tip la altul este continuă (vezi CONTINUU), fără granițe tranșante, iar aprecierea încadrării unei limbi particulare într-un tip sau altul este cantitativă și comparativă. Se vorbește, de ex., de limbi *predominant* sintetice* vs. *predominant* analitice* sau de limbi *mai* analitice/*mai* sintetice decât altele; se vorbește despre limbi *predominant* vocalice vs. *predominant* consonantice sau despre limbi *mai* vocalice sau *mai* consonantice decât altele etc. d) Tipul lingvistic pur, ca unitate discretă*, nu există decât în planul abstracțiilor teoretice, fiind stabilit printr-un raționament de tip deductiv. În această accepție, tipul este un construct asemănător invariantelor* lingvistice; el se actualizează prin variante*, care nu sunt altceva decât un grup de limbi particulare, mai apropiate sau mai depărtate de caracteristicile tipului ideal. Accepția (d) reflecă o concepție de tip structuralist* și este apropiată de viziunea lui E. Coșeriu. Plecând de la distincția bipartită saussuriană *limbă** (fr. *langue*) vs. *vorbire** (fr. *parole*), Coșeriu propune o distincție cvadripartită: *variantă-normă*-sistem*-tip*, unde fiecare nivel corespunde unui grad diferit de abstractizare, tipul fiind nivelul de abstractizare cel mai înalt (vezi STRUCTURALISM), nivelul „principiilor semnificative" și al „procedeelor semnificative"ale unui sistem lingvistic. Sisteme lingvistice diferite pot fi reunite la un nivel de abstractizare mai înalt, aparținând aceluiași tip. • Tipurile structurale se stabilesc pe baza *parametrilor tipologici*, trăsături structurale semnificative care îndeplinesc două condiții: apar, de obicei, ca trăsături variante ale categoriilor universale (vezi UNIVERSAL$_{II}$) și determină un set de coocurențe cu alte trăsături structurale în toate limbile în care sunt prezente. De ex., categoria Subiectului este aproape universală și, ca atare, nerelevantă tipologic, ea devenind relevantă numai prin unele trăsături variante, trăsături care, la rândul lor, determină alte trăsături în sistem: parametrul „subiectului nul" (numit și parametrul „pro-DROP*"), parametrul poziției subiectului în raport cu alte două categorii cvasiuniversale, V(erbul) și O(biectul) (introdus de J. Greenberg), parametrul mărcii

actanțiale (propus de G. Lazard). Categoriile Agent* și Pacient* sunt, de asemenea, universale, relevant tipologic fiind numai modul lor de codare* sintactică, în funcție de care se disting limbile acuzative* de cele ergative*. Fiecare parametru determină și își asociază alte trăsături structurale (astfel, tipul acuzativ se asociază cu prezența pasivului, cu procedeul tematizării* etc., în timp ce tipul ergativ se asociază cu antipasivul*). • Inventarul de parametri tipologici s-a modificat în timp, lărgindu-se de la trăsături morfologice (în studiile tipologice ale secolului trecut) la trăsături fonologice, sintactice și lexicale. a) În plan morfologic, după parametrul prezenței vs. absenței flexiunii (Fr. Schlegel, 1808), parametrii s-au diversificat (vezi W. von Humbold, E. Sapir). E. Sapir (1921) propune, de ex., parametrul „gradului de sinteză" al formațiilor flexionare, în funcție de care distinge: limbi analitice*, care folosesc de preferință mărci gramaticale mobile*, auxiliare* și prepoziții*; limbi sintetice*, care folosesc cu prioritate mărci gramaticale de tip afixal, legate de rădăcina* cuvântului (sufixe* gramaticale și desinențe*); limbi polisintetice (numite și incorporante*), caracterizate prin încorporarea în structura unei singure forme a unui număr mare de afixe gramaticale, strângând uneori informația unei întregi propoziții. E. Sapir propune și parametrul „tehnicii de sinteză", potrivit căruia distinge: limbi izolante* (numite și monosilabice sau amorfe), lipsite de morfologie, fiecare cuvânt fiind echivalentul unui singur morfem; limbi aglutinante*, care folosesc afixe gramaticale cu o individualitate foarte precisă, fiecare afix ocupând o poziție fixă în cuvânt și fiind purtătorul unei valori unice; limbi fuzionale*, care folosesc și ele afixe gramaticale, dar amalgamează în același afix mai multe valori (vezi AMALGAMARE), făcând dificilă segmentarea și stabilirea limitei dintre afixe; limbi simbolizante, care, pentru exprimarea relațiilor gramaticale, apelează și la alte mijloace decât la cele de tip afixal: alternanțe*, reduplicarea* rădăcinii, deplasarea accentului* (vezi și CLASIFICARE A LIMBILOR). b) În plan fonologic, s-a propus parametrul ponderii fonemelor vocalice și a celor consonantice, distingându-se limbile predominant vocalice și cele predominant consonantice. c) În plan sintactic, tipologia actuală, extrem de bogată, a introdus parametri ca: modul de codare* a argumentelor, poziția componentelor S(ubiect)-V(erb)-O(biect) (vezi și TOPICĂ), marcarea actanței (vezi SUBIECT), parametrul „subiectului nul" (sau „pro-DROP") (vezi SUBIECT). Alte studii de tipologie (B. Comrie, de ex.), pornind de la categorii semantice universale, de tipul Animatului*, al Controlului*, al Cauzativului*, au utilizat ca parametri modul de codare gramaticală a acestor categorii și coocurența lor cu alte trăsături (Cauzativ-Control-Determinare; Animat-Determinare etc.), realizând partiții tipologice extrem de interesante. Tipologia a fost încorporată în modelul sintactic GB* sub forma parametrilor abstracți de variație, care, alături de setul de module* și de principii*, aparțin gramaticii universale* (vezi GRAMATICĂ$_{10;11}$). Ideea chomskyană a trăsăturilor universale parametrizabile a permis captarea în model și explicarea varietății structurale a limbilor particulare, iar, teoretic, rezolvarea tensiunii dintre gramatica universală și tipologia lingvistică. Vezi și CLASIFICARE A LIMBILOR; UNIVERSALII.

G.P.D.

TMEZĂ

Figură* de construcție care constă în a separa două elemente ale unui compus/derivat, prin intercalarea altor membri ai propoziției/frazei, aflați în relație sintactică strânsă cu unitatea segmentală; tmeza este considerată formă de hiperbat*. • Pot fi separate: a) cuvinte compuse: *Și însuși* **bine-***vă* **cuvântă** (Arghezi); b) propoziții, conjuncții, pronume/adjective pronominale compuse: **Departe** *sunt* **de** *tine* (Eminescu); **fiind** *însă* **că; de ori** *și* **ce** *fel:* fr. **Puis** *donc* **qu'***on nous* **permet de prendre haleine** – «**puisqu'**on nous permet donc de...» (Racine); c) cuvinte derivate cu prefix/sufix, în care sufixul se poate suprima la reluare; sp. **clara** *y concisamente* („claramente y concisamente"), **priva** *y positivo* („privativo y positivo"), iar prefixul poate figura singur, fără bază: *poți fi* **hiper-** *sau hipotensiv;* d) unități frazeologice*: *neică Zaharie, ia* **să dăm** *mai bine* **cărțile pe față** (Caragiale). • Un caz extrem de tmeză, foarte rar întâlnit, îl constituie separarea prin ingambament* a unui cuvânt care nu poate fi descompus: *Tristețea renunțării* **Dum-/nezeu** *o încerca molatic. / Și lumea toată o făcu, / sieși străin, c-un gest tomnatic* (Blaga). Vezi HIPERBAT; INGAMBAMENT.

M.M.

TON

1. Caracteristică articulatorie, constând în variații de înălțime în rostirea silabelor dintr-un cuvânt. Aceste variații sunt determinate de numărul de vibrații pe secundă și de gradul de contracție a coardelor vocale. Tonul apare în limbi din Extremul Orient (chineză, japoneză), din Africa (hotentotă), dar și din Europa (sârbo-croată, lituaniană, norvegiană suedeză), având funcție distinctivă* (rol fonologic). 2. Sinonim pentru *accent* muzical*. Silaba accentuată este rostită pe un ton mai înalt decât celelalte. 3. În fonetica acustică*, tonul, caracterizat prin periodicitatea vibrațiilor, se opune *zgomotului*, care implică vibrații neperiodice. Vocalele* sunt tonuri, pe când consoanele* sunt zgomote.

L.I.R.

TONIC,-Ă

Sin. cu *accentuat,-ă**. Vezi și ACCENT; TON.

TOPIC

Pentru majoritatea pragmaticienilor, sinonim perfect al lui *temă*, ambele denumind aceeași funcție pragmatică* din cadrul enunțului* (vezi TEMĂ$_3$). Pentru puțini cercetători (de ex., S. Dik, 1987), cei care fac deosebirea între funcții pragmatice *interne* și funcții *externe* (vezi FUNCȚIE$_V$), topicul are calitatea de funcție internă, iar lui îi corespunde tema ca funcție externă. În această concepție, deosebirea dintre topic și temă nu privește natura informației pe care o poartă, ambele exprimând informația veche, cunoscută de către locutori, ci natura lor sintactică și stilistică. Topicul aparține structurii centrale a enunțului, fiind un component integrat sintactic și nereliefat stilistic, în timp ce tema dublează topicul, fiind așezată într-o poziție sintactică exterioară, parantetică, marcată emfatic. Vezi următoarea structură de funcții pragmatice:
Cât despre idee, ea aparține familiei, tuturor din familie, unde *Cât despre idee* (= Temă), *ea* (= Topic), *aparține familiei* (=Focus/Remă), *tuturor din familie* (= Apendice final).
Vezi și TEMĂ; TEMATIZARE.

G.P.D.

TOPICALIZARE

Vezi TEMATIZARE.

TOPICĂ

Așezare a componentelor unei propoziții/fraze unele în raport cu altele (a subiectului în raport cu predicatul; a determinanților în raport cu nucleul de grup, dar și a determinanților între ei), caracterizându-se prin restricții și libertăți de așezare proprii fiecărei limbi. Sin. cu *ordine** (*a cuvintelor*). S-au distins următoarele tipuri de topică: a) *fixă** vs. *liberă**, prima caracterizată prin așezarea unic posibilă a componentelor, iar a doua prin libertate de așezare, fiind posibile, în raport cu termenul luat ca reper, atât antepunerea*/antepoziția, cât și postpunerea*/postpoziția; b) topică *obiectivă* (sau *sintactică*) vs. *subiectivă* (sau *stilistică*), prima considerată, prin frecvența de apariție, ca fiind normală, iar a doua, ca topică deviantă, determinată de cauze stilistice sau pragmatice. Cum ordinea lineară a componentelor unei propoziții este universală, parametrii legați de topică au fost adesea luați în considerație în clasificările tipologice (vezi și TIPOLOGIE). a) Distincția topică fixă vs. liberă a permis încadrarea limbilor într-unul dintre următoarele tipuri: cu topică fixă; cu topică liberă; tipul intermediar, cu topică relativ liberă. S-a constatat că există o relație directă între tipul de topică și natura morfologică a limbii considerate. Cu cât limba are un caracter flexionar mai pregnant, apelând pentru specificarea relațiilor sintactice la mărci flexionare, cu atât topica este mai liberă și mai puțin relevantă sintactic; cu cât flexiunea este mai redusă, rolul sintactic al topicii devine mai important și limitările de topică mai numeroase. Sub aspectul parametrului (a), româna ocupă o poziție intermediară, fiind încadrată în clasa limbilor cu topică relativ liberă. Există o libertate de așezare a subiectului în raport cu verbul, a adjectivului în raport cu substantivul, a complementelor în raport cu verbul, fiind posibile, în fiecare caz, atât antepunerea, cât și postpunerea, dar există în română și limitări de topică până la cazuri de topică fixă, caracterizând, în special, construcția cliticelor* pronominale și adverbiale în raport cu termenul suport* sau a cliticelor între ele. Având o topică relativ liberă, româna utilizează în mică măsură trăsătura topicii cu funcție sintactic distinctivă. Rolul ei sintactic se limitează la câteva construcții: la recunoașterea apoziției* și, numai în condiții speciale, la diferențierea subiectului de numele predicativ. b) Parametrul poziției determinantului față de determinat a permis clasificarea limbilor în două mari tipuri: limbi „head first", având deci capul de grup pe prima poziție, iar determinanții postpuși, vs. limbi „head last",

cu regentul pe ultima poziție și determinanții antepuși. Româna aparține tipului „head first", ceea ce explică mai multe fapte de sintaxă românească: poziția normal postpusă a adjectivului calificativ* și a celui posesiv*; poziția enclitică* a articolului hotărât*; existența unei variante postpuse de adjectiv demonstrativ*; poziția normal postpusă a complementelor necircumstanțiale față de verb. S-a stabilit o relație între această preferință topică și poziția „centrală" a accentului în cuvintele românești (vezi I. Iordan, 1975), accentul necăzând nici pe prima, nici pe ultima silabă, ci pe silabe interioare (accent paroxiton* și proparoxiton*). c) Parametrul (b) este reformulat mai specializat, dar și lărgit în același timp, prin cuprinderea în criteriul de clasificare a așezării obiectului în raport cu verbul, dar și cu subiectul, variantă cunoscută sub numele de „parametrul lui Greenberg". În funcție de acest parametru, au fost distinse următoarele tipuri structurale: S-V-O; S-O-V; V-S-O; V-O-S; O-S-V; O-V-S. Încadrarea românei într-unul dintre ele este destul de dificil de făcut și concluzia cercetărilor este încă ezitantă. În mod curent, se susține că, în raport cu latina care aparține tipului S-O-V, româna, ca și alte limbi romanice, și-a schimbat tipul structural, trecând în clasa: S-V-O. Analiza structurilor românești nu permite însă formularea unor concluzii tranșante. Construcțiile având ca centre verbe impersonale (*îmi place/trebuie/ajunge o carte; mă doare/entuziasmează situația*) trimit spre tiparul O-V-S, considerat rar în studiile tipologice. Structurile personale (*El citește/scrie/cumpără o carte*) conduc, dimpotrivă, spre alte două tipare: S-V-O și V-S-O, preferate când unul, când celălalt, în funcție de actualizarea lor în principală sau în subordonată, în propoziția enunțiativă ori în interogativă, cu un verb la mod personal sau cu unul la mod nepersonal. Includerea românei în tiparul V-S-O este din ce în ce mai des susținută de generativiști. d) Parametrul (c) apare și în lucrările de romanistică, unde criteriul este lărgit la întreaga organizare a propoziției, fiind cuprinși și determinanții subiectului. Romaniștii vorbesc despre trecerea de la tiparul „circular" din latină, notat ca ABBA sau ABCCBA, spre tiparul „linear" din limbile romanice, notat ca ABAB sau ABCABC. Tiparul „circular" înseamnă includerea între „zidurile" nucleului, reprezentat prin S-V, iar simbolic prin A-A, a determinanților subiectului și ai verbului, câte un determinant (ABBA) sau câte doi determinanți (ABCCBA); tiparul „linear" semnifică, dimpotrivă, așezarea subiectului cu determinanții lui (AB sau ABC), urmat de verb cu determinanții lui (AB sau ABC) (*apud* E. Coșeriu, 1992-1993). E. Coșeriu concepe noul tipar cu totul diferit de alți romaniști, considerând că în interiorul nucleului sunt așezați numai determinanții care privesc fie subiectul în parte (atributele, propozițiile atributive), fie verbul în parte (de ex., verbele modale și aspectuale), iar în exteriorul lui sunt așezate complementele, a căror determinare privește nu verbul izolat, ci ansamblul nucleului. Potrivit concepției lui E. Coșeriu, tiparul romanic (exceptând limba franceză) ar trebui reprezentat ca: [(ABA)B] sau [(ABCA)BC], unde B și BC semnifică determinările exterioare prin complemente. • În limbile în care topica este liberă sau relativ liberă, fiind posibilă alegerea între antepoziție și postpoziție, se „exploatează" această disponibilitate de construcție, una dintre variante încărcându-se cu funcții speciale: fie cu funcții stilistice, de marcare a afectivității*, de reliefare a unuia dintre componente, de marcare a unui stil funcțional*; fie cu funcții pragmatice, de tematizare* sau de rematizare*; fie, mai rar, cu funcție lexicală, de distingere a două sensuri* (ex. *un* **nou** *film, un film* **nou**). Trecerea de la topica „obiectivă" la cea „subiectivă", stilistică sau pragmatică, se obține prin procedee sintactice de tipul inversiunii*, al intercalării*, al dislocării*, al tematizării*. În plan stilistic, schimbarea de topică duce la apariția figurilor* de construcție bazate pe dislocare, cum sunt: inversiunea*, anastrofa*, hiperbatul*, tmeza*, dislocarea* etc.

Vezi AFECTIV; DISLOCARE; EXPRESIV; FIGURĂ; HIPERBAT; FIX; INTERCALARE; INVERSIUNE; ORDINE; REMATIZARE; TEMATIZARE; TIPOLOGIE.

G.P.D.

TOPOGRAFIE

În clasificarea tematică a lui P. Fontanier, descriere* a spațiului (exterior sau interior): munte, câmpie, oraș, casă, templu, grotă, grădină, pădure etc. Peisajul natural a reprezentat una dintre primele forme sub care s-a realizat descrierea; începând cu romanele Greciei antice (secolele al III-lea-al IV-lea) există un așa-numit *locus amoenus* („loc plăcut, agreabil"), spațiu privilegiat în care se desfășura narația. Continuată în

literatura medievală (E.R. Curtius, H. Lausberg), preluată în descrierea de peisaj din romanul francez și englez al secolului al XVIII-lea, precum și în proza romantică, topografia există fără întrerupere până în perioada modernă. Ex.: *Din niște colți de stânci despre apus se ridica o monastire veche încunjurată cu muri, asemenea unei cetățui, și după muri vedeai pe ici, pe colea, câte un vârf verde de plop ori de castan. Acoperemintele țuguiete de olane mucigăite, bolta neagră a bisericei, zidurile împrejmuitoare risipite și năpustite în risipa lor de plante grase, de furnici ce-și fondau state, de procesii lungi de gâze roșii, cari se soreau cu nespusă lene, poarta de stejar de o vechime seculară, scările de piatră tocite și mâncate de mult îmblet, toate acestea laolaltă te făceau a crede că este mai mult o ruină oprită curiozității decât locuință. În dreapta mănăstirei se ridicau dealuri cu păduri, grădini, vii, sătucene cu căsuțe albe presărate prin dungile văilor, în stânga un drum trecea ca o cordea prin o nemărginire de lanuri verzi, care se pierdeau în depărtarea orizontului, în dreptul ei – marea, a cărei suprafață era ruptă pe ici, pe colea, de câte-un colț de stâncă ce ieșea de sub apă* (Eminescu). • Topografia presupune o relație cu anumite specii literare; vezi, de exemplu, legătura cu fiziologiile (*Iașii în 184-* de Al. Russo) sau cu literatura de călătorie/ a descoperirilor. Vezi DESCRIERE.

M.M.

TOPONIM

Nume de locuri, adică numele continentelor, ale țărilor, ale regiunilor, județelor, localităților, ale formelor de relief, ale oceanelor, ale mărilor, ale lacurilor și ale râurilor. Numele de locuri sau toponimele sunt considerate nume proprii (vezi PROPRIU), pentru că nu sunt formate prin abstractizare, ca numele comune. Toponimele coincid numai în parte cu numele geografice (care mai cuprind și alte tipuri de denumiri: puncte cardinale, vânturi etc.). Toponimele sunt mai stabile decât numele de persoane (vezi ANTROPONIM; ONOMASTICĂ), pentru că nu dispar o dată cu oamenii, sunt mai puțin supuse modei și „călătoresc" numai în condiții speciale (de ex., unele nume de locuri din SUA, de tipul *Toledo, Syracuse*, reiau toponime europene). Multe toponime sunt foarte vechi (hidronimele* sau oronimele*, de ex., datează în parte, în română, dinaintea romanilor, fiind preluate de la populații anterioare). Toponimele există în număr uriaș și totuși finit (s-ar putea alcătui un catalog pentru întreaga lume). • Toponimele se pot clasifica în funcție de mai multe criterii: 1) categoria topicului desemnat, în funcție de criteriul sociogeografic, după care se delimitează hidronimele* sau oronimele*; 2) din punctul de vedere al sensului; 3) din punctul de vedere al structurii formale și al modului de formare; 4) sub alte aspecte. 1) În general, în funcție de criteriul socio-geografic, se delimitează *toponimele majore* sau *macrotoponimele*, care se referă la toponime de mari dimensiuni, și *toponime minore* sau *microtoponime*, care desemnează topice de dimensiuni și importanță social-geografică mai redusă (acestea din urmă fiind, în general, derivate* și compuse*). În funcție de obiectul pe care îl denumesc (țări, orașe, ape) se pot clasifica după cum provin din alte nume: a) de la puncte cardinale: *Anatolia* (gr. *anatole* „răsărit), Australia (lat. *auster* „vânt de sud"), *Estonia* („țara de răsărit"); b) de la nume de materii: *Argentina* (de la *argint*), *Brazilia* („țara lemnului roșu" > „jar"), *Coasta de Fildeș;* c) În funcție de anumite caracteristici ale ținutului; *Ceylon* (sanscr. *sinhala* „leu", „țara cu lei"), *Galapagos* (sp. „broaște țestoase"); d) numele țării poate proveni de la numele unei populații cuceritoare care a asimilat vechea populație: *Bulgaria* (bulgarii au fost o populație turcică venită din regiunea Volgăi); e) țări care au preluat nume de orașe: *Portus Cale* „portul Cale" > *Portugalia;* f) nume de localități care provin de la nume de sfinți: *San Marino, San Diego, Sankt Petersburg, Sfântu Gheorghe;* g) de la nume de persoane sau personalități: *Orléans* (din lat. *Aurelianus*), *Cape Kennedy*. În română, acest procedeu este izolat pentru că presupune combinarea cu subst. *oraș*, ceea ce duce la forme complicate care nu au rezistat: *Orașul Gh. Gheorghiu Dej, Orașul Stalin* (pentru *Brașov*). 2) Din punctul de vedere al sensului, toponimele românești par să fie orientate spre aspecte topografice, floră, faună, iar unele au fost influențate de religie sau de alți factori (vezi și sub (1). 3) Din punctul de vedere al structurii formale, toponimele românești sunt: simple, derivate (vezi DERIVARE) și compuse (vezi COMPUNERE). Derivatele se formează cu sufixe* toponime ca: *Păltiniș, Periș, Grădiștea, Siliștea, Târgoviște, Văleni, Băicoi*. Destul de

multe toponime (dar mai puțin ca în alte limbi) se formează prin compunere*: a) grupuri cu valoare independentă: *Bumbești-Livezeni, Ghimeș-Palanca;* b) grupuri rezultate din alipirea adjectivului la substantiv: *Podul-Înalt, Râmnicu-Sărat, Târgu-Frumos* sau grupuri perfect sudate, *Câmpulung;* c) grupuri în care se combină două substantive, dintre care unul e atribut substantival prepozițional: *Filipeștii-de-Pădure, Roșiori-de-Vede, Baia-de-Aramă* ori atribut *Monteorul* (în loc de *Munteoru*), *Cer-negura* (în loc de *Cernagora*). 4). Toponimele românești se mai caracterizează și din perspectiva relației cu toponimele din alte limbi. Se delimitează astfel, *toponime multiple*, cele care desemnează în limbi diferite același topic. Unele toponime românești sunt transpuse în alte limbi: *Căprioara* (magh. *Kaprevor*), *Vârghiș* (magh. *Vargyas*). Alte toponime sunt traduse: *Valea Seacă* (sl. *Sohodel);* unele traduceri sunt greșite: rom. *Miercurea Ciuc* traduce magh. *Csikszereda* înlocuind semnificația „mijloc", „centru", potrivită în acest caz, cu cea improprie de „miercuri"; etimologia populară se produce și printr-o interpretare greșită ca sufix diminutival *-el*, a magh. *hely* „loc" în rom. *Sebeșel* > magh. *Sebeshely*.

Vezi TOPONIMIE; HIDRONOM; ORONIM.

A.B.V.

TOPONIMIE / TOPONOMASTICĂ

Disciplină cu caracter preponderent lingvistic care studiază toponimele* sau numele de locuri (vezi TOPONIM; HIDRONIM; ORONIM) Toponimia este strâns legată de istorie și geografie. Rezultatele toponimiei servesc istoriei în general și istoriei limbii în particular. Toponimia ilustrează originea și istoria popoarelor în măsura în care numele de locuri păstrează cuvinte și forme din limba populațiilor care au trăit de-a lungul timpurilor pe anumite teritorii, chiar dacă denumirile au suferit transformări fonetice și chiar dacă nu există întotdeauna atestări; în ultima situație, se recurge la reconstituirea de radicale toponimice, unele presupuse a fi pre-indo-europene. De aceea, toponimia s-a dezvotat mai întâi cu privire la limbile vechi din care au rămas texte. Cele mai vechi radicale toponimice aparțin hidronimelor* și oronimelor* (mai stabile în timp și mai importante).

A.B.V.

TRANSCENDENT,-Ă

1. În concepția glosematică, *lingvistica transcendentă* se ocupă de faptele exterioare sistemului limbii. Pentru L. Hjelmslev, lingvistica de dinainte de F. de Saussure, în totalitate, este transcendentă. Prin opoziție cu aceasta, glosematica este, în concepția aceluiași autor, imanentă*. 2. În concepția psihomecanică a lui G. Guillaume se utilizează sintagma *timp transcendent:* timpurile, paradigmele transcendente sunt cele care nu au ajuns „să fie", să se concretizeze în enunț; ele există în noi ca virtualitate.

C.C.

TRANSCODAJ

Operație sau ansamblu de operații prin care un element/un ansamblu de elemente semnificative sunt transpuse dintr-un cod într-altul ori dintr-un limbaj* în alt limbaj. • Interpretat mai rigid ca respectare a unor reguli de construcție determinate, a unui anumit model științific, transcodajul ar putea echivala cu metalimbajul*.

Vezi ARTIFICIAL; LIMBAJ; TROP; METALIMBAJ.

A.B.V.

TRANSCRIERE FONETICĂ

Mod de reprezentare grafică a sunetelor* din limba vorbită. Chiar dacă ortografia* unei limbi este fonetică, literele notează foneme* (invariante); în cazul transcrierii fonetice, sunt notate alofone*. Atât cercetările în domeniul foneticii*, cât și cele de dialectologie* impun utilizarea unor sisteme mai rafinate de notare a sunetelor. De altfel, regional, există numeroase sunete necunoscute variantei literare a unei limbi (de ex., în graiurile dacoromâne, unele sunete rezultate din palatalizarea* consoanelor labiale* sau dentale*, [ḍ], vocalele [e] și [o] cu timbru* deschis etc.). Cele mai multe sisteme de transcriere fonetică utilizate sunt *alfabetice*. Ele folosesc litere din alfabetele curente (uneori combinate în același sistem: litere latine, dar și grecești sau chirilice), unele semne rezultate din modificări ale acestor litere (η), precum și un număr variabil de semne diacritice. Cel mai larg cunoscut sistem alfabetic este sistemul Asociației Fonetice Internaționale (IPA). În cercetările dialectale asupra diverselor limbi se folosesc sisteme specifice, adaptate la particularitățile graiurilor avute în vedere. În dialectologia românească, de ex., s-au folosit

diferite sisteme: unele mai simple (vezi sistemul școlii lui O. Densusianu), altele mai nuanțate (vezi sistemul Atlasului Lingvistic Român). Există și sisteme *nealfabetice* (de ex., sistemul propus de O. Jespersen), care redau fiecare sunet prin indici complecși (similar unor formule), cu funcție descriptivă (notează caracteristicile articulatorii ale sunetului). Sistemele nealfabetice sunt puțin folosite, din cauza dificultăților pe care le implică atât sub aspectul notării propriu-zise a sunetelor, cât și sub acela al descifrării.

L.I.R.

TRANSFER

Tip de fenomene caracteristic situației de contact* între limbi, reprezentând rezultatul încercării indivizilor de a stabili corelații între sistemele lingvistice respective. Se distinge între transferul *pozitiv*, care facilitează achiziția* unei limbi străine, și transferul *negativ*, care inhibă acest proces. Transferul pozitiv se bazează pe identificarea corectă a echivalențelor structurale dintre limba maternă și limba în curs de învățare; individul transpune în mod adecvat unitățile și structurile din limba maternă în corespondentele lor din limba pe care o învață. Transferul negativ (sin. *interferență**) afectează unitățile și structurile neechivalente din cele două limbi, constituind o sursă de erori*. Existența unor similarități recunoscute între limbi determină manifestarea unei tendințe de extindere a sferei echivalențelor, prin stabilirea unor corespondențe greșite între unitățile și structurile limbilor în contact (de ex., folosirea pronumelor personale engl. *he* sau *she* ca substitute ale unor nume de lucruri, în locul lui *it*, în exprimarea românilor care învață engleza; eroarea are la bază faptul că echivalența *el, ea* vs. *he, she* funcționează în cazul numelor de persoane). Individul modifică limba pe care o învață în conformitate cu tiparele structurale ale limbii sale materne. În situațiile de bilingvism*, este posibilă și introducerea în limba maternă a unor trăsături din cealaltă limbă utilizată într-o comunitate*.

Vezi și ANALIZĂ CONTRASTIVĂ; ANALIZĂ A ERORILOR.

L.I.R.

TRANSFONOLOGIZARE

Sin. cu *refonologizare**; folosit de anumiți autori, printre care E. Alarcos Llorach.

L.I.R.

TRANSFORMARE

1. Concept introdus în cadrul distribuționalismului (= structuralismul* de orientare americană) de Z.S. Harris; exprimă trecerea de la o structură reală a unei limbi la altă structură, surprinzând dinamica structurilor și echivalențele (totale sau parțiale) dintre construcțiile unei limbi. Z. Harris stabilește echivalența dintre structura pasivă* și cea activă*; dintre fraza conținând o relativă* și două construcții independente; dintre fraza complexă*, încorporând o subordonată, și două propoziții independente; dintre o construcție gerunzială și una relativă etc.

2. În modelul generativ standard (N. Chomsky, 1965), reprezintă, alături de regulile de rescriere*, celălalt tip important de reguli*; regulile de rescriere determină trăsătura „generativă" a gramaticii, iar cele de transformare, pe cea „transformațională". Sunt regulile prin intermediul cărora modelul captează relațiile de sinonimie* și de omonimie* care se stabilesc între construcțiile reale ale unei limbi. În cadrul modelului, regulile de transformare asigură trecerea de la structurile de adâncime*/de bază*, rezultate din aplicarea regulilor de rescriere, la structurile de suprafață*. Specificul lor, în raport cu cele de rescriere, este că se aplică nu unor simboluri, ci unor succesiuni de simboluri, mai exact, șirurilor* terminale ale structurilor de bază, pe care le convertesc în structuri de suprafață. Condiția oricărei transformări este păstrarea integrității semantice a structurii supuse transformării, ceea ce înseamnă că orice modificare de structură determinată de transformări, inclusiv suprimările de constituenți, se face fără pierdere de informație semantică.

• Se disting următoarele tipuri de transformări: a) *facultative* vs. *obligatorii*. Primele se aplică unor structuri de adâncime întâlnite, ca organizare și componență; în limbile reale, iar celelalte unor structuri de bază imposibil de găsit în limba reală. Transformările obligatorii sunt anunțate în bază de prezența unor simboluri speciale: Pas (= Pasiv), Imp (= Impersonal), Int (= Interogativ) etc., care introduc în structurile de bază semnificațiile corespunzătoare. Astfel, într-o structură de bază de tipul: GN_1-V-GN_2-Pas, simbolul Pas anunță că structura tranzitivă urmează a fi supusă pasivizării*, iar, pe de altă parte, introduce în bază semnificația pasivă, făcând posibilă respectarea principiului integrității semantice a structurii supuse transformării.

b) Ca tip de modificare, se disting transformările de *suprimare*/de ștergere* vs. transformările *de permutare**. Primele au ca efect ștergerea (omiterea) unor componente din structura de bază, iar celelalte rearanjarea componentelor, fie conservând ierarhiile structurale din bază (vezi SUBSTITUȚIE$_2$), fie reorganizându-le (vezi ADJUNCȚIE). Ca tip special de transformare de suprimare este discutată EQUI*, constând în ștergerea subiectului din completive (subiectul conjunctivului subordonat, al infinitivului, al supinului, al gerunziului; vezi și COMPLEMENTIZARE) identic referențial cu un nominal al regentei (ex. *Ion$_i$ termină [Ion$_i$ de mâncat]* ⇨ *Ion termină de mâncat*). Ca exemple tipice de transformări de substituție sunt discutate transformările de ridicare* a subiectului din subordonată în poziția de subiect al regentei (ex. *Mi se pare [că Ion$_i$ este obosit]* ⇨ *Ion$_i$ mi se pare [(că este) obosit]*); ca exemple de adjuncție pot fi aduse în discuție tipurile de avansare* (ex. *Ion$_i$ găsește cartea lui Ion$_i$* ⇨ *Ion$_i$ își$_i$ găsește cartea*). • Transformările sunt contextual limitate și ordonate, fiind asociate cu numeroase restricții contextuale de aplicare și altele de ordonare*, restricții specificate pentru fiecare transformare și pentru fiecare limbă în parte. Aceste restricții, numite „condiții de aplicare", au rolul de blocare*, deci de evitare a producerii unora dintre structurile de suprafață „rău-formate" (vezi și ADÂNCIME; ADJUNCȚIE, AVANSARE; BLOCARE, EQUI; GRAMATICĂ$_8$; PERMUTARE; RIDICARE; SUBSTITUȚIE$_2$; SUPRAFAȚĂ; SUPRIMARE/ȘTERGERE; ȘIR). **3.** În gramatica lui Ch. J. Fillmore, transformarea constituie, ca în orice model generativ, regula care stabilește legătura dintre nivelul de adâncime și cel de suprafață. În raport cu modelul generativ clasic (vezi 2), își schimbă însă conținutul în funcție de modul diferit de concepere a nivelului de adâncime și a celui de suprafață. În modelul Ch. J. Fillmore, rolul unei transformări este de „așezare" a cazurilor* semantice profunde în poziții* sintactice de suprafață, fie în poziția de subiect (= subiectivizare*), fie în cea de obiect (= obiectivizare); altfel spus, rolul transformării este de a converti o structură logico-semantică de cazuri într-una dintre actualizările ei sintactice. Revine, de ex., transformărilor rolul de a converti structura cazuală V – Agent – Pacient fie într-o construcție activă cu Agentul în poziția subiectului, fie într-una pasivă, cu Pacientul în poziția de subiect (vezi și CAZ$_{II}$; GRAMATICĂ$_9$; SUBIECTIV(IZ)ARE; SUPRAFAȚĂ). **4.** În semantica de tip generativ (G. Lakoff, P. Postal, McCawley, 1965-1972), în afara transformărilor sintactice, se introduce conceptul de *transformare prelexicală*, tip de reguli semantico-sintactice a căror aplicare precedă regulile de inserție* lexicală din GG. Semantic, regula de transformare prelexicală constă în încorporarea în matricea unor lexeme predicative existente în limbă (adjective, verbe) a unor elemente semantice primitive, numite „predicate nucleare", pentru obținerea unor verbe noi. Sintactic, regula determină schimbarea statutului sintactic al lexemului de bază, adăugând, în cazul celui nou obținut, o valență* suplimentară. Astfel, din încorporarea a două predicate atomice: „A FACE (să)" și „A DEVENI" în matricea unor predicate cu un singur actant, acestea se transformă în lexeme verbale noi, semantic cauzative*, iar, sintactic, biactanțiale/tranzitive (ex.: „a face să" + „să devină" + „sănătos" ⇒ vb. a *însănătoși (pe cineva)*; „a face să" + „să devină" + „mort" ⇒ vb. *a omorî/a ucide;* vezi și CAUZATIV; EVENTIV). **5.** În GB*, păstrându-se conceptul de transformare din 2, ca tip de regulă aplicată structurilor sintactice de adâncime pentru convertirea lor în structuri de suprafață, se aduc modificări importante componentului transformațional*, care, în ansamblul gramaticii, se restrânge atât ca număr de transformări, cât și ca restricții de aplicare. În locul unor transformări specializate: pasivizare*, impersonalizare*, refiexivizare*, relativizare*, nominalizare*, transformare interogativă*, ridicare*, EQUI* etc. și al unui număr mare de constrângeri de aplicare, unele generale, altele proprii fiecărei transformări și fiecărei limbi în parte, se propune o singură transformare: „deplasarea* lui α" și un set unic de principii de funcționare, valabile pentru orice limbă și pentru orice tip de deplasare. „Deplasarea lui α" constă în mișcarea unei categorii propriu guvernate α dintr-o poziție de origine într-o poziție nouă, mai avansată linear, uneori și ierarhic, lăsînd în poziția de origine o urmă*, simbolizată ca *t* și coindexată cu termenul deplasat, numit antecedent*. • Se disting două tipuri de deplasări: a) „deplasarea unui G(rup) N(ominal)" (engl. *GN-movement*), ca în construcțiile pasive (ex. *Cartea$_i$ este citită* (t_i) *de către Ion*) sau în construcțiile obținute din ridicarea în

poziția de subiect (ex. *Cartea*$_i$ [*mi se pare* [(t_i) *interesantă*]]; b) „deplasarea grupului relativ-interogativ" (engl. *wh-movement*), ca în construcțiile interogative (ex. *Pe cine*$_i$ [*crezi* [*că am întâlnit* (t_i)]]?) și în cele relative (ex. *elevul*$_i$ [*despre care*$_i$ [*venisem* [*să discutăm* (t_i)]]]). • Deplasarea este reglementată de un set de principii care, pe de o parte, reduc pozițiile sintactice din care α poate fi deplasat, iar, pe de alta, limitează strict pozițiile în care antecedentul poate fi așezat (vezi și DEPLASARE$_3$; GRAMATICĂ$_{10}$; SUBIACENȚĂ; URMĂ).

G.P.D.

TRANSFORMAȚIONAL,-Ă

1. Component/Nivel ~ Unul dintre cele două subcomponente ale sintaxei generative, subcomponentul/nivelul care conține regulile de transformare* și asigură trecerea de la structurile de adâncime*/de bază* la cele de suprafață* (vezi COMPONENT$_2$). **2. Gramatică ~** Sin. *gramatică generativă* (numită și *generativ-transformațională*). Se notează ca GG* (vezi GRAMATICĂ$_8$).

G.P.D.

TRANSFORMAȚIONALISM

Orientare a lingvisticii moderne, având ca mentor lingvistul american N. Chomsky, creată ca reacție la caracterul analitic* și excesiv procedural al școlii americane structuraliste (vezi STRUCTURALISM), orientare a cărei apariție coincide cu extinderea metodei modelării* și a formalizării* și în alte științe și care aduce ca noutate esențială abandonarea perspectivei analitice și impunerea celei sintetice*; sin. cu *generativism**. În raport cu *generativismul*, denumire care trimite la caracteristica „generativă" a modelului impus de noua orientare, termenul *transformaționalism* este legat de altă caracteristică a modelului: natura lui „transformațională", adică posibilitatea modelului de a surprinde și a explica relațiile de echivalență și de omonimie* dintre structurile unei limbi, precum și trecerea de la o structură la alta. Termenul *transformaționalism* se aplică, în mod curent, generativismului clasic (N. Chomsky (1957, 1965), unde componentul transformațional* era extrem de extins (vezi TRANSFORMARE$_2$), nu și orientărilor generative de după '65 (= gramatica lui Ch. J. Fillmore; generativismul funcționalist al lui J. Bresnan; orientarea GB*; vezi GRAMATICĂ$_{9;10;12D}$). Transformaționalismul în forma lui chomskyană este un model al competenței* lingvistice. Au existat însă numeroase încercări de extindere și dincolo de domeniul competenței, fiind aplicat la cercetarea stilurilor funcționale*, în special a acelora în care stereotipia construcției sintactice era ușor de observat (vezi, de ex., sintaxa stilului juridic în actualizarea textului de lege), precum și la studiul textului literar și poetic (vezi lucrările lui J.S. Petöfi, 1973, 1974; Ecaterina Mihăilă (1995)). Alți cercetători, dimpotrivă, au negat posibilitatea extinderii cercetării transformaționale și la teoria textului (ex. E. Vasiliu, 1990), considerând că este imposibilă construcția unui model transformațional (a unei sintaxe formale) care să permită discernerea între textul „bine-format" și cel „rău-format". Vezi și GENERATIVISM; GRAMATICĂ$_8$; TRANSFORMARE.

G.P.D.

TRANSFRASTIC (NIVEL ~)

Nivel de dincolo de sintaxă*, având ca unitate de bază textul* și /sau discursul*. Pentru mulți lingviști (vezi E. Vasiliu), nivelul transfrastic poate fi *descris* în termeni sintactici, dar nu poate fi *definit* sintactic, deoarece, spre deosebire de sintaxă, nivelul transfrastic nu poate beneficia de un model sintactic, adică nu se poate construi un ansamblu de reguli sintactice pe baza căruia să se genereze *toate* textele posibile pentru o limbă dată și în funcție de care să se poată discerne între textele *bine-formate* și cele *rău-formate*. Nivelul trasfrastic aparține pragmaticii*.

G.P.D.

TRANSFRASTICĂ

Disciplină modernă care studiază nivelul transfrastic*; disciplină integratoare aparținând pragmaticii*, dar utilizând și elemente de sintaxă* și de semantică* în vederea definirii, a descrierii și a investigării sub aspect funcțional a unităților de dincolo de enunț*, precum și a stabilirii tipologiei acestora; include domeniul textului* și/sau al discursului*. Vezi ANALIZĂ A DISCURSULUI; GRAMATICĂ A TEXTULUI; TEXT; TRANSFRASTIC.

G.P.D.

TRANSLATIV,-Ă

1. Caz* prin care se marchează schimbarea unei stări, deplasarea dintr-un loc în altul etc. Acest caz a fost semnalat în unele limbi ugro-finice, unde prezintă mijloace formale proprii; astfel, în limba finlandeză, grupul de sunete *-ksi* (*saa munttui vilea*-**ksi** „timpul a devenit răcoros*") marchează o schimbare de stare a subiectului. În unele limbi europene, de ex., în franceză, acest termen a fost utilizat pentru situații diferite, de felul: *Il va de Paris à Marseille par Lyon* „El merge de la Paris la Marsilia prin Lyon" sau *Il devient ingénieur* „El devine inginer"; în acest din urmă exemplu se notează noua calitate rezultată în urma procesului de schimbare. **2.** L. Tesnière vorbește despre o funcție translativă, prin care înțelege rolul îndeplinit de un cuvânt „vid" (de sens) care marchează trecerea de la o categorie gramaticală la alta: în concepția lingvistului francez, în exemplele **le** *bleu du ciel* „albastrul cerului" și **le** *livre* „cartea" cuvântul *le* are o funcție *translativă* în primul caz și o funcție *indicativă* în al doilea.

C.C.

TRANSLAȚIE

1. În concepția lui L. Tesnière, fenomenul de trecere a unui cuvânt „plin" (cu semnificație și funcții proprii) dintr-o clasă gramaticală în alta; astfel, *albastru* în sintagma *albastrul cerului* a fost deplasat din clasa adjectivului în cea a substantivului. Noțiunea de translație reprezintă un element fundamental în teoria sintactică a lingvistului francez, deoarece ea permite, pe de o parte, dezambiguizarea unor enunțuri, iar, pe de altă parte, reprezintă un criteriu explicativ pentru sintaxa subordonării în frază, în măsura în care aceasta este privită ca o translație verbală. L. Tesnière distinge trei tipuri de translație: *o translație de gradul I*, care se realizează între elemente aparținând aceluiași nivel, *o translație de gradul al II-lea*, care se realizează între un nivel superior și nivelul subordonat lui, și o *translație formală*, în care transferul nu are efect asupra statutului sintactic. Noțiunea nu a fost fructificată larg în alte concepții lingvistice, dat fiind că operează cu prea multe criterii diferite, care adesea sunt contradictorii și deci neeficiente; astfel, se invocă criteriul sinonimiei (*muncitor* = *care muncește*), criterii funcționale tradiționale (pentru a caracteriza numele, se recurge la conceptele „clasice" de subiect, obiect, atribut), criteriul distribuțional (substantivul este caracterizat uneori și prin prezența unor „predeterminanți" de tip adjectival sau de tip articol) etc. Sin. *conversiune**; *schimbarea categoriei gramaticale*. **2.** În concepția lui Ch. Bally, raport existent între două cuvinte, de naturi diferite, care prezintă aceeași funcție.

C.C.

TRANSLITERAȚIE

1. Într-un sens larg, prin transliterație se înțelege procedeul de transpunere în scris a unor elemente lingvistice (de obicei de pronunțare) dintr-o limbă în alta. Diferitele sisteme de transliterație au un caracter convențional și sunt foarte variate, deoarece motivația care stă la baza lor este și ea foarte diferită; în franceză, numele proprii rusești de tipul *Popov, Dimitrov* se scriu și se pronunță *Popoff, Dimitroff* conform spiritului limbii franceze, dar și ca rezultat al unei convenții; în limba română, dicționarele, etimologice actuale (DLR, DEX) transpun vocalele ultrascurte slave prin *ŭ* sau *ĭ*, dat fiind faptul că tipărirea literelor chirilice este astăzi neeconomică etc. **2.** Într-un sens mai special, în limba română, prin *sistem de transliterație* se înțelege o modalitate de editare practicată în publicarea textelor românești vechi scrise cu alfabet chirilic. Această modalitate implică transpunerea în alfabet latin a textului cu păstrarea însă a acelor litere din alfabetul chirilic care fie sunt susceptibile de două sau mai multe interpretări fonetice, fie au fost utilizate pentru redarea a două realități fonetice diferite din limba română; printre literele chirilice păstrate neschimbate în sistemul de transliterație se numără Ѫ, ѧ etc.

C.C.

TRANSPARENȚĂ

Termen utilizat în analiza* discursului pentru a desemna, din perspectiva receptorului*, o trăsătură specifică discursului al cărui emițător* se impersonalizează. În aceste condiții, fiecare receptor își asumă integral discursul în mod firesc, ca și cum ar fi autor al acestuia, ceea ce reduce ambiguitatea. Un exemplu tipic îl constituie discursul didactic (manuale, tratate, dar și proverbe, maxime etc.). Transparența se definește în raport cu opacitatea*, fiind, ca și aceasta, graduală.

L.I.R.

TRANZITIV,-Ă (VERB ~; PREDICAT ~; CONSTRUCȚIE ~)

1. În tradiția gramaticii europene, *verbul tranzitiv* denumește o clasă lexico-sintactică de verbe a căror acțiune se exercită asupra unui obiect, verbe care orientează procesul dinspre subiect spre obiect. În această accepție, esențială este latura semantică: relația semantică strânsă dintre verb și obiect și transferul semantic reciproc. Latura semantică are și consecințe sintactice, manifestate prin recțiune*, adică prin restricții de formă (caz, prepoziție, postpoziție, topică fixă), diferite de la o limbă la alta, impuse de către verb obiectului. După tipul de obiect cerut, se disting tranzitivele *directe*, care se construiesc cu obiect direct*, și cele *indirecte*, construite cu obiect indirect* (*apud* A. Blinkenberg, 1960). Potrivit acestei accepții, aparțin clasei tranzitivelor atât verbe ca: *a citi, a lăuda*, care primesc obiect direct, cât și verbe ca: *a depinde, a aparține*, cu obiect indirect, prepozițional sau în dativ. După numărul de obiecte cerute de verb, A. Blinkenberg deosebește *monotranzitivele*, cu un singur obiect, și *ditranzitivele*, cu două obiecte. Ambele se opun clasei verbelor intranzitive*, adică a verbelor fără obiect. • Se numește *construcție tranzitivă* construcția organizată în jurul unui verb tranzitiv, fiind alcătuită din verb, subiect și obiect (*Ion scrie o scrisoare; Ion depinde de părinți*) sau, în cazul verbelor ditranzitive, din verb, subiect și două obiecte (*Ion trimite copiilor o scrisoare*). **2.** În gramatica tradițională românească, în cadrul aceleiași concepții lexico-sintactice de la 1, verbele tranzitive se limitează la tranzitivele directe, adică verbe care pot primi un complement direct (Mioara Avram, 1986), fie că acest complement este exprimat, fie că este neexprimat, rămânând nedeterminat sau fiind subînțeles. Neexprimarea obiectului direct, posibilă numai pentru unele dintre verbele tranzitive, este cunoscută sub numele de „folosire absolută" (vezi ABSOLUT$_2$). Gramatica românească, după modelul gramaticii latine, înregistrează și o clasă de verbe dublu tranzitive, caracterizate prin construcția simultană cu două obiecte, al persoanei și al lucrului (ex. *a învăța, a întreba* din construcțiile: *l-am învățat carte; l-am întrebat rezultatul*) sau, în cazul verbului *a trece*, chiar cu două obiecte neînsuflețite (*sacul l-am trecut podul*). **3.** Într-o accepție strict sintactică, de orientare structuralistă, verbele tranzitive reprezintă o clasă sintactică de verbe (Valeria Guțu Romalo), delimitată pe baza testelor formale ale tranzitivității, teste specificate pentru fiecare limbă în parte, în funcție de particularitățile structurale ale limbii considerate. În română, de ex., testele sintactice ale tranzitivității sunt: a) construcția cu un obiect direct realizabil printr-un clitic pronominal cu formă de acuzativ; b) dublarea* obiectului; c) pasivizarea* (Gabriela Dindelegan, 1992). Hotărâtor în determinarea tranzitivității este testul (b); satisfacerea numai a testului (a) este insuficientă pentru încadrarea verbului, iar nesatisfacerea testului (c), în condițiile în care (a) și (b) sunt îndeplinite, nu determină pierderea caracterului tranzitiv. Verbe și locuțiuni ca: *a o tuli, a o lua la fugă*, deși acceptă un clitic pronominal cu formă de acuzativ, nu sunt tranzitive, neadmițând dublarea și pasivizarea. Verbe ca: *a avea, a durea*, deși nu satisfac testul pasivizării, sunt tranzitive, acceptând testele (a) și (b) de tranzitivitate (ex.: *Pe Ion îl doare capul; Cartea o are de la părinți*). Verbele considerate de tradiția gramaticală ca dublu-tranzitive (vezi 2) nu satisfac testele tranzitivității decât pentru unul dintre obiecte, cel personal, ceea ce înseamnă că sunt monotranzitive, și nu ditranzitive. **4.** Într-o accepție logico-semantică modernă, formulată în termeni de predicate logice și de argumente*, au caracter tranzitiv predicatele logice cu două „locuri" sau, altfel spus, predicatele care primesc două argumente (vezi ARGUMENT; PREDICAT (LOGIC)). Astfel concepută, clasa este mult mai largă, decât în accepțiile 1, 2, 3, Incluzând orice actualizare gramaticală a predicatelor cu două argumente, fie ca verbe (*Ion laudă pe Gheorghe*), fie ca adjective (*X este necesar lui Y; X este sigur de Y*), fie ca substantive (*X este frate cu Y; X este nepot lui Y*) sau ca adverbe (*X este departe de Y*). Predicatele tranzitive, indiferent de natura lor lexico-gramaticală, pot apărea și în ipostaza de predicate reflexive*, în cazul coreferinței argumentelor (Ion_i se_i *laudă;* Ion_i $își_i$ *este suficient sieși*$_i$) sau în cea de predicate reciproce*, în cazul a două argumente coreferențiale și inversate, îndeplinind succesiv rolul de subiect și de obiect (Ion_i *și* $Gheorghe_j$ se_{ij} *laudă* (*unul pe altul*)$_{ij}$; Ion_i *și* $Gheorghe_j$ $își_{ij}$ *sunt dragi* (*unul altuia*)$_{ij}$). **5.** Într-o accepție logico-semantică mai restrânsă, au calitate tranzitivă numai predicatele cu două argumente impunând acestora rolurile tematice de agent*, respectiv de pacient* (*apud* Asher, Simpson, 1994, vol. X). Specificarea

tipului de rol înseamnă, implicit, limitarea la clasa predicatelor logice realizate prin verb, întrucât numai acestea atribuie rolurile indicate; înseamnă, în plus, limitarea la clasa verbelor agentive*, cele neagentive (psihologice*, de posesie*, de stare* și de schimbare de stare) neavând capacitatea de a atribui agentul. **6.** Într-o accepție logico-formală restrânsă (*apud* H. Reichenbach, 1947), termenul *tranzitiv* desemnează o clasă de predicate cu două locuri care satisfac următoarea condiție: (x, y, z) [f(x, y). f(y, z) ⊃ f(x, z)], având deci caracteristica transferului de relație, prin termeni intermediari, de la primul la ultimul termen al șirului. În această accepție, clasa tranzitivelor include atât predicate realizate verbal, cât și predicate realizate adjectival sau nominal. Predicatele exprimă relații de asemănare, identitate, comparație, de vecinătate în timp sau în spațiu, ca în exemplele:

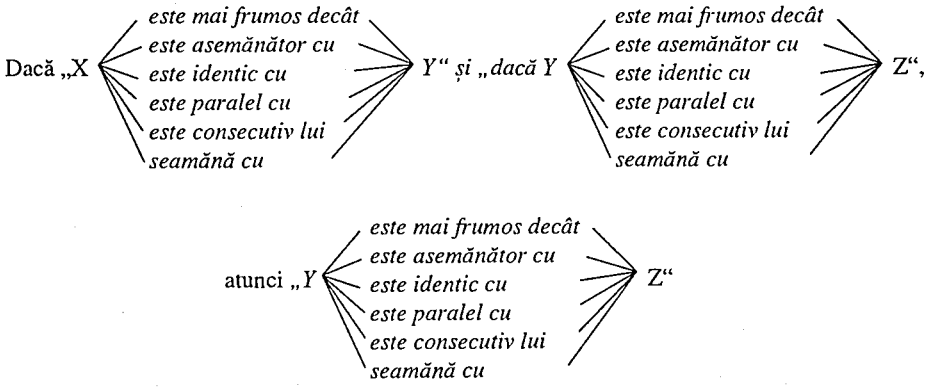

• Indiferent de tipul de accepție adoptat pentru verbul/predicatul tranzitiv, accepție lexico-sintactică, strict sintactică, logico-semantică argumentală, toate teoriile tranzitivității atrag atenția asupra dificultății de a stabili granița precisă între tranzitiv și intranzitiv, trecerea de la o clasă la alta fiind graduală, continuă*. Fluctuația granițelor se manifestă atât în plan sintactic, cât și semantic. Semnele s i n t a c t i c e ale fluctuației sunt: a) În istoria unei limbi se observă trecerea de la o clasă la alta fără nici o modificare în semantica internă a verbului (vezi, de ex., schimbarea de regim de la româna veche la româna actuală: *„cu limbile sale mențiră lui"* (Psaltirea Hurmuzachi), *„Dumnezeu judecă oamenilorØ "* (Coresi, Cazania) vs. rom. actuală *a minți pe cineva, a judeca pe cineva*); b) În aceeași stare sincronică de limbă, apar dese situații de variație liberă* în construcția aceluiași verb (vezi rom. actuală *a ajuta pe cineva/a ajuta cuiva; a spera ceva/a spera la ceva; a-și aminti ceva/a-și aminti de ceva*); c) În aceeași limbă, sunt semnalate schimbări de regim determinate nu de schimbarea sensului verbului, ci de parametri exteriori, de parametrul negației*, de parametrul controlului* etc. De ex., în limbile rusă, poloneză, lituaniană, finlandeză (*apud* Asher, Simpson, 1994), se utilizează schema de cazuri Nom-Ac, pentru construcțiile afirmative, dar se recurge, pentru construcțiile negative, fie la schema Nom-Gen, ca în rusă, poloneză, lituaniană, fie la schema Nom-Partitiv, ca în finlandeză. În maghiară (*apud* B. Comrie 1981), în construcțiile cauzative (vezi și CAUZATIV), dacă persoana asupra căreia se acționează are trăsătura [+ Control], atunci este selectată o schemă intranzitivă Nom-Instr, iar dacă are trăsătura [- Control], este selectat tiparul tranzitiv Nom-Ac. d) Numeroase verbe intranzitive pot fi construite cu obiect intern* (ex.: *a-și trăi traiul, a dormi un somn adânc*), construcția cu obiect intern având un statut intermediar între tranzitive și intranzitive. Formal, satisface condițiile de tranzitivitate, dar, sub multe alte aspecte, obiectul intern nu este un context tipic al tranzitivității, neprimind rol tematic și neacceptând decât limitat pasivizarea. S e m a n t i c , dificultatea separării nete între cele două clase o ridică verbele ergative* (numite și neacuzative*), care, deși atribuie rolul pacient, asociat în mod curent cu verbele tranzitive, actualizează pacientul ca

subiect într-o construcție cu un singur argument, deci într-o construcție intranzitivă (ex.: *Profitul scade; Fântânile seacă; Frunzele cad; Brânza se strică*). Cercetătorii au avansat ideea gradelor de tranzitivitate, propunând între cele două puncte extreme: *verb tranzitiv* și *verb intranzitiv*, o treaptă intermediară reprezentată de *verbele ergative* (sau *neacuzative*), verbe a căror construcție este de tip intranzitiv, dar care primesc un rol tematic specific tranzitivelor. În plus, au insistat asupra mecanismului sintactic al pasivizării, al cărui efect este convertirea construcției tranzitive într-una intranzitivă, micșorând, și din punct de vedere sintactic, distanța dintre cei doi poli ai tranzitivității. Vezi și (OBIECT) DIRECT; INTRANZITIV; NEACUZATIV/ERGATIV; PASIV; PREDICAT LOGIC; TRANZITIVITATE.

G.P.D.

TRANZITIVITATE

Calitate a verbelor* și a clasei predicatelor logice* în general, concepută diferit în funcție de accepțiile propuse termenului *tranzitiv**: fie ca trăsătură lexico-sintactică a verbelor/predicatelor, constând în necesitatea complinirii semantice printr-un obiect, fie ca trăsătură strict sintactică, manifestându-se prin apariția verbului/predicatului în contextul unui obiect direct, context specificat formal pentru fiecare limbă, fie ca trăsătură logico-semantică actanțială/argumentală, constând în capacitatea verbului/predicatului de a apărea într-o configurație cu două argumente (vezi și TRANZITIV). Comună acestor accepții este capacitatea verbului/predicatului, în calitatea lui de centru/cap de grup, de a-și asocia două G(rupuri) N(ominale), dintre care unul este așezat obligatoriu într-o poziție sintactică de obiect, poziție marcată formal diferit de la o limbă la alta. Unele accepții insistă asupra marcării formale a poziției de obiect; altele, dimpotrivă, asupra relației semantice dintre verb/predicat și obiect. Tranzitivitatea, indiferent de modul de concepere, este o trăsătură universală, care trebuie înțeleasă nu în sensul unui inventar comun de verbe/predicate tranzitive pentru toate limbile, ci în sensul unei trăsături caracterizând clasa verbului/a predicatului din orice limbă. Trăsătura universală a tranzitivității asigură coeziunea* semantică a propoziției, precum și coeziunea ei sintactică, explicând, pe de o parte, atribuirea rolurilor* tematice, iar, pe de alta, impunerea restricțiilor de formă (diferite de la o limbă la alta) de către verb/predicat obiectului. Nu întâmplător tranzitivitatea a fost captată de diverse modele lingvistice ca trăsătură esențială de organizare a propoziției (vezi modelul actanțial al lui L. Tesnière; modelul cazual al lui Ch. J. Fillmore; modelul rolurilor tematice din GB*). • Ca trăsătură universală, tranzitivitatea este semnificativă tipologic numai prin caracteristicile ei parametrizabile. a) Este, de ex., semnificativ modul de marcare a tranzitivății, altfel spus, tipul de „legare" a obiectului de verb/predicat (caz, prepoziție, postpoziție, topică fixă, dublare, chiar acord). Parametrul mărcii actanțiale, propus de G. Lazard 1994, privește atât subiectul*, cât și obiectul, distingând următoarele tipuri: $N_oP_oV_o$; $N_iP_oV_o$; $N_iP_jV_o$; $N_oP_jV_{np}$; $N_oP_oV_n$; $N_iP_oV_n$; $N_oP_jV_n$; $N_iP_oV_{np}$, unde N reprezintă primul actant, P, al doilea actant, iar V, verbul; N_o, P_o semnifică absența mărcilor speciale de legare a actanților; N_i, P_j, prezența unor mărci speciale de legare, diferite pentru primul și al doilea actant; V_n, V_{np} semnifică preluarea unor mărci actanțile de către verb (acordul, de ex.) fie numai de la primul actant (V_n), fie de la ambii actanți (V_{np}). Încadrarea românei, din punctul de vedere al acestui parametru, conduce spre tipul structural $N_oP_jV_{np}$, ceea ce înseamnă o marcare specială a obiectului în raport cu subiectul și preluarea mărcilor primului și ale celui de al doilea actant în forma predicatului (acordul predicatului cu subiectul, iar, prin intermediul cliticului*, se transferă asupra verbului și o parte din informația obiectului). Chiar dacă tipul de marcare a obiectului s-a schimbat în raport cu latina, eliminându-se aproape total marca de tip cazual (restrânsă numai la marcarea cliticelor* pronominale din poziția de obiect direct), româna și-a creat procedee sintactice speciale de marcare a obiectului direct: construcția cu pe (vezi $DIRECT_1$) și dublarea clitică (vezi DUBLARE), păstrându-se, tipologic, caracteristica P_j. b) Tipologic, este, de asemenea semnificativ parametrul așezării obiectului în raport cu verbul și cu subiectul („parametrul lui Greenberg"; vezi și TIPOLOGIE), în funcție de care limbile se împart în următoarele tipuri: S-V-O; S-O-V; V-S-O; V-O-S; O-S-V; O-V-S. Încadrarea românei din punctul de vedere al acestui para-

metru este dificil de făcut, iar concluziile cercetătorilor încă ezitante (vezi TOPICĂ).
Vezi și DIRECT$_1$; DUBLARE; TOPICĂ; TRANZITIV.

G.P.D.

TRIAL

În unele limbi (primitive), membru al categoriei gramaticale a numărului, exprimând o grupare de trei obiecte, fenomene, stări, însușiri etc.; în aceste limbi, trialul se opune atât singularului, cât și dualului*.
Vezi NUMĂR.

C.C.

TRICOLON

Vezi COLON.

TRIFTONG

Fonetic, secvență constituită dintr-o vocală* și două semivocale*. Ca și în cazul diftongilor*, componentele unui triftong aparțin aceleiași silabe* și sunt pronunțate cu o singură tensiune musculară. Majoritatea triftongilor au structura semivocală + vocală + semivocală (rom. [e̯a̯i̯, e̯a̯u̯, i̯a̯i̯, i̯a̯u̯, i̯e̯u̯, i̯e̯i̯, o̯a̯i̯], dar este posibil și ca ambele semivocale să preceadă vocala (rom. [i̯o̯a]. • Interpretarea fonologică a triftongilor (ca și a diftongilor) este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. E. Petrovici, de ex., consideră că, în română, secvența consoană + [i̯o̯a]) este bifonematică, având structura consoană labio-palatalizată + /a/ (cuvântul *aripioară*, de ex., poate fi transcris fonologic ca /arip'°ară/).

L.I.R.

TRISILAB

Vers* de 3 silabe, utilizat mai mult în heterometrie*: **doi ochi porți** / **Ce fac morți** / *Ca niște gelați.* // **Și arunci** / **Tot în munci** / *Pre amurezați* (Conachi); *Lac* / *Pe care în cânt se desfac* / *Cu dulci și armonice glasuri* / **Talazuri** (Eminescu). Trisilabul este varianta catalectică* a tetrasilabului*: *Noaptea lină* / **A descins;** / *Lună plină* / **S-a aprins** (Macedonski). Trisilabul poate juca rol de emistih* pentru versul de 7silabe.

M.M.

TROHAIC

Vezi PICIOR; RITM; TROHEU.

TROHEU

În versificație*, picior metric bisilabic, cu prima silabă accentuată și a doua neaccentuată: -v; în secvența versului, ritmul* trohaic admite accentul* pe silabele impare (1, 3, 5, 7...): *Muchi de stâncă, vârf de arbor, ea pe ceruri zugrăvește* (Eminescu): -v/ -v/ -v/ -v/ vv/ -v/ vv/ -v
Cele două ritmuri bisilabice, trohaic și iambic*, sunt considerate specifice versificației românești (G. Tohăneanu). Troheul este, de asemenea, metrul* cel mai frecvent în poezia populară:

Oastea bine mi-o-mbrăca	-v/-v/-v-
La fântână că venea	-v/-v/vv-

M.M.

TROP

Nume generic dat figurilor de stil* care se bazează pe transpuneri sau analogii de sens; figură* semantică. Accepția derivă din teoriile retoricii* clasice, reluate de retoricienii sec. al XVIII-lea și al XIX-lea (Dumarsais și Fontanier, mai ales), conform cărora *figura* este o relație între două sau mai multe cuvinte co-prezente, iar tropul reprezintă evocarea unui sens indirect (Tz. Todorov). În această perspectivă, tropul se intersectează în anumite clasificări cu figura, rămânând totuși limitat la aspectele semantice ale limbajului figurativ.
Vezi FIGURĂ.

M.M.

TRUNCHIERE

Procedeu utilizat de limba vorbită familiară prin care se suprimă silabele finale ale unui cuvânt polisilabic: *mate* (pt. *matematică*), *profu* (pentru *profesorul*), *profa* (pentru *profesoara*), *dirigu* (pentru *dirigintele*), *diriga* (pentru *diriginta*), *geogra* (pentru *geografie*) ș.a. În general, formelor scurtate ale cuvintelor li se dă o finală corespunzătoare mărcilor gramaticale românești: *-u* pentru singularul substantivelor masculine și *-a* pentru singularul substantivelor feminine. În limba română, cuvintele obținute prin trunchiere au o circulație limitată (în vocabularul elevilor, cum rezultă din exemplele de mai sus); prea puține au o circulație mai largă, de exemplu *zoo* pentru *grădina zoologică*.

A.B.V.

Ţ

ŢINTĂ

1. În teoria fillmoriană a cazuluiu* (vezi CAZ_{II}) și în teoria rolurilor* tematice, corespunde engl. *goal*, fr. *cible* și *but*, desemnând cazul/rolul care exprimă entitatea (obiect sau persoană) spre care este direcționată acțiunea exprimată de predicat. Apare în configurația de roluri a unora dintre verbele de acțiune* și, în mod special, a verbelor de mișcare* orientată. Se actualizează sintactic fie prepozițional, cu prepoziții care exprimă intrinsec direcția: *spre, către, la* (ex.: *se îndreaptă* **spre**...; *trimite* **la**...), fie cazual, utilizându-se în limbile cu o flexiune de caz bogată un caz specializat, alativul*, iar în limbile cu flexiune de caz redusă forme de caz nespecializate: de dativ (ex. *trimite* **copiilor**) sau de acuzativ (ex.: **mă** *privește*). • În teoria localistă a cazului (vezi CAZ_{III}), corespunde alativului, iar, în varianta localistă cu numai patru cazuri, corespunde locativului*. **2. Limbă ~** În procesul achiziției* unei limbi străine, se opune limbii *native*, numite și limbă *sursă**, desemnând limba achiziționată de vorbitor mai târziu, iar, în cazul operațiilor de traducere, denumind limba în care se face traducerea. Principiul transferului*, esențial pentru acțiunea limbilor în contact* sau pentru teoria analizei contrastive* și a analizei erorilor*, susține ideea deplasării trăsăturilor și a tiparelor de structurare lingvistică de la limba „sursă" spre limba „țintă" (vezi și $SURSĂ_3$; TRANSFER).

G.P.D.

ŢINUTĂ

Al doilea moment în rostirea consoanelor oclusive*, situat între implozie* și explozie*. Se caracterizează prin menținerea organelor articulatorii în poziția specifică rostirii sunetelor respective. Ținuta este singurul moment care nu lipsește din rostirea nici unei variante poziționale a consoanelor oclusive, spre deosebire de implozie sau explozie, care nu apar, în anumite contexte, ca momente în articularea acestor consoane (în română, de ex., oclusivele inițiale sunt lipsite de implozie, iar cele care apar ca prim element în grupurile de două oclusive intervocalice sunt lipsite de explozie).

L.I.R.

U

UNIPERSONAL (VERB ~)
În gramatica limbii române, unde flexiunea verbală este bogată, denumește o clasă morfologică de verbe caracterizate printr-o flexiune incompletă de persoană: au forme *numai* de pers. a III-a, neintrând în opozițiile de persoană*. Aparține clasei mai largi de verbe defective. Caracteristica morfologică a unipersonalității are o explicație sintactică, fiind unipersonale numai verbele care fie nu admit poziția de subiect (*ninge, plouă; îmi pasă de...*), fie nu admit subiecte cu trăsătura (+ Personal] (ex.: *se întâmplă un eveniment; mă doare capul* (vezi și IMPERSONAL). Se opune clasei verbelor personale*, în accepția morfologică a termenului, adică verbe cu o flexiune completă de persoană, ca urmare a trăsăturii lor sintactice de a admite subiecte caracterizate prin [+ Personal].
Vezi și DEFECTIV.

G.P.D.

UNITATE (~ LINGVISTICĂ)
Element discret*, identificat la un anumit nivel* sau rang*: fonemele* sunt unități lingvistice cu rang fonematic, frazele* unități cu rang frastic. Alte unități lingvistice sunt: morfemul*, lexemul*, sememul*, unități sintactice ca nucleul*, sintagma*, propoziția*. Mult discutat ca unitate lingvistică este statutul cuvântului*, care interesează atât lexicul*, cât și gramatica*; de aceea este greu să i se dea o definiție satisfăcătoare, dar, cu câteva excepții, majoritatea lingviștilor recunosc în cuvânt o unitate lingvistică. • Se admite existența mai multor tipuri de unități în cadrul aceluiași nivel care formează o ierarhie, dar nu există un acord deplin în ce privește unitățile fundamentale ale fiecărui nivel. Unitățile fiecărui nivel au dimensiuni inegale: morfemul*, semn* minimal, face parte dintre semne mai largi ca fraza sau discursul*, fonemul intră în compoziția silabelor*. Dependența ierarhică a unităților unele de altele contribuie la definirea lor. Fiecare unitate lingvistică este definită prin raporturile pe care le are cu celelalte unități dintr-un sistem* dat sau prin locul ori poziția în acest sistem. Între unitățile limbii se stabilesc mai multe relații: pe axa paradigmatică – relații de opoziție, de variație (liberă sau combinatorie), de neutralizare; pe axa sintagmatică, relațiile pot fi interdependente (condiționare biunivocă), de determinare* (condiționare univocă), de constelație* (necondiționare). • Calificarea și clasificarea unităților lingvistice se bazează pe principiile: a) stratificării*, după care o unitate a unui anumit nivel e formată din mai multe unități de nivel imediat inferior, eventual de una singură; b) analizei în unități omogene (fără rest), după care, la indiferent ce nivel, din segmentare trebuie să rezulte numai unități de același tip, denumite cu același termen și c) pe principiul izomorfismului, prin care se afirmă că toate nivelurile au aceleași trăsături generale de organizare. • Interpretarea unităților limbii variază în funcție de școli lingvistice și de autori. Lingvistica tradițională (pozitivistă) consideră faptele de vorbire ca primare și unitățile limbii (clasele) ca secundare; se merge de la faptele particulare de vorbire la clase, care se construiesc pe baza acestor fapte. Lingvistica modernă, în schimb, consideră unitățile ca primare și faptele particulare de vorbire ca secundare, pornindu-se deci de la unitățile limbii la faptele de vorbire care se pot justifica chiar prin unitățile respective. • Glosematica* delimitează ca unități de bază în planul expresiei cenemele* (nu fonemele*), unități pur formale care se pot manifesta în uzul lingvistic ca foneme, grafeme* etc. Unitățile de conținut* sunt considerate (independent de substanța* semantică) drept unități pur formale (plereme*). Pentru glosematică, unitățile limbii nu pot fi descrise în termenii substanței. L. Hjelmslev susține analogia structurală dintre cele două planuri, ca un perfect paralelism între tipurile de unități și poziția lor în sistem. • Școala de la Praga se

caracterizează prin aceea că acordă atenție atât formei*, cât și substanței* lingvistice, admițând semnificatul* drept criteriu pentru delimitarea faptelor de expresie. (Vezi FONEM; COMUTARE.) • Lingvistica structurală consideră ca fundamentale, în ceea ce privește unitățile lingvistice: a) identificarea și b) descrierea lor. Unitățile unei limbi există ca fapte funcționale ale aceleiași limbi și se pot identifica atât în planul expresiei/al conținutului, cât și în ambele planuri, distigându-se variante de realizare. De ex., în limba română, articolul hotărât are variante de realizare: *ul* (*om***ul**, *cod***rul**) și *-le* (*munte***le**, *frate***le**); cele două elemente au în planul conținutului o valoare unică („determinat hotărât, masculin, singular") și reprezintă o variație nonfuncțională a planului expresiei care corespunde unei unități de conținut; constituie, de aceea, o singură unitate. Principiu funcțional se bazează pe postulatul solidarității dintre planul expresiei și planul conținutului: o serie de variante ale expresiei reprezintă o unitate funcțională când corespund aceluiași semnificat și o serie de variante ale conținutului reprezintă o unitate funcțională (un semnificat) când corespund aceleiași expresii. O diferență funcțională minimă dintre două unități de limbă se numește *trăsătură distinctivă**. Conform principiului funcțional, se disting unitățile *funcționale* sau *de limbă* și *variantele** lor de realizare (obligatorii sau facultative). Vezi și MINIMAL,-Ă$_5$.

A.B.V.

UNIUNE LINGVISTICĂ

Sintagmă care traduce germ. *Sprachbund* și care a fost utilizată în lingvistica românească, mai ales în deceniile 5-6 ale sec. al XX-lea, pentru a denumi un grup de limbi *neînrudite* care prezintă o serie de trăsături lingvistice comune. Dat fiind că lingviștii au semnalat prezența, la toate nivelurile limbii, a unor fenomene comune limbilor balcanice (greacă, română, albaneză, bulgară), s-a vorbit aici de o „uniune lingvistică balcanică" (Al. Rosetti). Printre elementele care au favorizat existența acestor caracteristici lingvistice comune au fost evocate: substratul traco-ilir (comun pentru unele dintre aceste limbi), transhumanța și dominația Imperiului Otoman în Evul Mediu (ultimii factori fiind cei ce au favorizat circulația inovațiilor lingvistice). Din cauza faptului că sintagma *uniune lingvistică* este susceptibilă de a dezvolta anumite conotații politice, cercetătorii au revenit astăzi la termenul mai „neutru" utilizat de Kr. Sandfeld: *lingvistică balcanică*.

C.C.

UNIVERSAL,-Ă (GRAMATICĂ ~)

Vezi GRAMATICĂ$_{11}$.

UNIVERSALII (~ LINGVISTICE)

Categorii, proprietăți, relații, tendințe considerate ca fiind comune *tuturor* limbilor, permițând generalizări ca: a) Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, atunci există în mod necesar categoria *y* sau proprietatea *P;* b) Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă și dacă această limbă are proprietatea *P*, atunci în mod necesar are și proprietatea *Q*, incluzându-se sub (b) așa-numitele „universalii implicaționale"; c) Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, probabilitatea ca *x* să aibă proprietatea *P* este mai mare decât aceea de a nu avea această proprietate, cuprinzându-se sub (c) așa-numitele „universalii statistice". • Există două moduri de a stabili și a concepe universaliile lingvistice: a) modalitatea chomskyană, constând în elaborarea pe calea deducției, plecând de la un eșantion mic de limbi, a unui instrument (model lingvistic) aplicabil pentru descrierea tuturor limbilor (modelul cuprinde un inventar de module*, principii* și reguli* universale și un inventar de categorii primitive ale descrierii); b) modalitatea empirică a tipologiștilor (vezi TIPOLOGIE), constând în obținerea generalizărilor pe baza analizei și a comparării unui eșantion extrem de mare de limbi, care poate fi oricând lărgit prin descoperirea și atragerea în comparație de noi limbi. Există și justificări diferite ale prezenței universaliilor: a) justificarea chomskyană, bazată pe teoria „ineismului", adică pe recunoașterea unei *facultăți a limbii* cu care ființele umane sunt genetic înzestrate; b) justificarea pe baza relației universale dintre limbă și gândire, pe baza determinării bio-fizio-neuro-psihologice universale a limbajului sau pe baza caracteristicii limbajului ca activitate specific umană, cu aceleași funcții în oricare limbă și în orice act de comunicare. Dicolo de aceste diferențe de concepere, de inventariere, de explicare, există consensul cercetătorilor asupra prezenței universaliilor, recunoașterea acestora stând la baza elaborării unei teorii generale a limbii și a unei gramatici universale*. • Tipurile de universalii, precum și

inventarul de fapte recunoscute ca universale diferă de la un cercetător la altul. a) Cercetătorii au distins universaliile *absolute* de cele *relative*. Primele sunt considerate a fi caracteristice oricărei manifestări a limbajului uman (de ex., relația necesară dintre un semnificant* și un semnificat*; vezi și SEMN LINGVISTIC); celelalte (engl. *near-universals*; fr. *quasi-universaux*) sunt considerate ca aparținând tuturor limbilor pe baza cunoștințelor și a analizelor actuale, caracterul lor general putând fi infirmat de descoperiri ulterioare. Universaliile relative îmbracă frecvent forma universaliilor statistice sau a implicațiilor statistice (de ex., probabilitatea ca tipul consoanelor nazale* să apară în orice limbă este mai mare decât probabilitatea ca acest tip să nu apară; probabilitatea de a exista în oricare limbă o corelație între poziția subiectului în raport cu verbul și cu obiectul și poziția auxiliarului în raport cu termenul suport este mai mare decât aceea de a nu stabili nici o legătură). b) E. Coșeriu propune o distincție tripartită: universalii *necesare*, *posibile* și *empirice*. Universaliile *necesare* corespund celor absolute (vezi *supra* (a)), fiind de tip constitutiv, inerent, legate de manifestarea limbii înseși. Este, de ex., imposibilă conceperea unei limbi fără ca aceasta să aibă o stratificare*, incluzând o structură fonologică, o structură gramaticală, un vocabular. Universaliile *posibile* vizează inventarul posibil de categorii din care o anumită limbă își selectează categoriile proprii, iar, în cazul în care le selectează, le poate organiza diferit în raport cu altă/alte limbi. De ex., categoria pasivului* aparține universaliilor posibile; pasivul poate să existe sau să nu existe într-o limbă, iar, dacă există, se poate deosebi de la o limbă la alta, după cum subordonează sau nu și impersonalul*, după forma lingvistică pe care o îmbracă etc. Universaliile *empirice* sunt rezultatul generalizărilor istorice, grupând faptele considerate a fi prezente în toate limbile cunoscute și analizate până la un moment dat (clasa silabelor deschise* există, în opinia lui R. Jakobson, în toate limbile cunoscute). c) Suplimentar, E. Coșeriu introduce distincția universalii de *funcționare* vs. de *desemnare*, ultimele fiind legate de noțiuni general umane (părți ale corpului, noțiunea „a da" etc.). d) Cercetătorii au distins între universaliile *substanțiale* și cele *formale*, prezente la toți cercetătorii domeniului, dar concepute diferit în funcție de cele două moduri speciale de abordare, generativist sau empirist. Pentru N. Chomsky, universaliile *formale* privesc constrângerile* impuse construcției modelului pentru a fi capabil să opereze în orice limbă (în gramatica generativă* clasică, de ex., se referă la tipurile de reguli și la restricțiile formale postulate pentru fiecare tip), iar universaliile *substanțiale* privesc categoriile primitive ale gramaticii (P, GN, GV, N, V). Pentru empiriști, universaliile *substanțiale* au în vedere categoriile care, în urma analizei și a comparației limbilor, satisfac condiția universalității (pentru domeniul fonologic, de ex., categoria vocalelor* și cea a consoanelor*; pentru domeniul gramaticii, categorii sintactice de tipul Subiect, Predicat, Obiect). Universaliile *formale* (sau *relaționale*) privesc relațiile lingvistice obligatorii, prezente în oricare manifestare a limbajului (relația paradigmatic*-sintagmatic* etc.). e) După domeniul lingvistic în care se manifestă, se disting: universalii *fonologice*, fie substanțiale (vezi cele două clase discutate anterior, vocale și consoane), fie implicaționale (este cazul relației necesare dintre clasa africatelor* și cea a fricativelor*; orice limbă care conține africate are obligatoriu și fricative); universalii *gramaticale*, fie substanțiale (de tipul clasei numelui), fie implicaționale (vezi relația obligatorie trial-dual-plural); universalii *semantice*, grupând, alături de trăsăturile semice* universale, categorii semantice de tipul: animat*, personal*, cuantificare*, cauzativ*, posesie* etc., precum și structura actanțială/argumentală* a propoziției, inclusiv rolurile*/cazurile* fillmoriene; universalii *pragmatice*, care cuprind actele* de vorbire, tipurile de propoziții după modalitate*: asertiv*, imperativ*, interogativ*, clasa cuvintelor care trimit la situația de comunicare*, deci clasa deicticelor*, organizarea propoziției în temă* și remă* etc.; universalii *semiotice*, valabile tuturor sistemelor, nu numai celor lingvistice; universaalii *stilistice*, incluzând categoriile stilistice generale, de tipul metaforei*, prezente în oricare limbă și răspunzând în orice limbă de schimbarea sensului* cuvintelor. • Creșterea după 1960 a interesului pentru descoperirea universaliilor lingvistice trebuie pusă în legătură atât cu încercarea de căutare a formei universale a gramaticii (vezi GG* și GB*), cât și cu preocupările de traducere automată, căutându-se metalimbajul* universal al mașinilor de tradus. Pe de altă parte, interesul

pentru universalii apare ca o reacție la relativismul antropologic, făcându-și loc ideea că, oricât de mare și de impredictibilă ar fi variația limbilor, există un set de legi, constrângeri, categorii și proprietăți comune *tuturor* limbilor. Descoperirea universaliilor lingvistice a mers paralel cu dezvoltarea studiilor de tipologie* lingvistică, selecția parametrilor tipologici fiind făcută din clasa de categorii și proprietăți considerate universale. Categoria Subiectului, de ex., este cvasiuniversală, dar trăsături ale acestuia: posibilitatea neexprimării subiectului pronominal (vezi pro-DROP), poziția lui în raport cu V(erbul) și cu O(biectul) sau marcarea și tipul de marcare a subiectului (vezi SUBIECT) sunt parametrizabile, permițând partiții tipologice semnificative. Dintre modelele lingvistice actuale, GB și-a propus în mod expres rezolvarea tensiunii teoretice dintre universal și particular, universal și tipologic, incluzând în componența gramaticii universale și inventarul abstract de parametri tipologici. Vezi și GRAMATICĂ UNIVERSALĂ; TIPOLOGIE.

G.P.D.

URMĂ

Concept din GB*; traduce engl. *trace* și este simbolizat prin t. Reprezintă o subspecie a categoriilor vide*, rezultând dintr-o regulă de „deplasare* a lui α" și indicând că orice deplasare a unui constituent lasă o urmă (t) ca semn al poziției sintactice din care α a fost deplasat. Conceptul de *urmă* este consecința directă a două caracteristici ale teoriei GB (vezi și GRAMATICĂ$_{10}$): GB este un model „de reprezentare"; reprezentarea este guvernată de principiul proiecției*, care postulează că structura relațiilor dintre categorii de conservă la orice nivel de reprezentare, t conservând la nivelul de reprezentare din S-Structură* relațiile anterioare deplasării lui α. Relația t – α este marcată formal prin coindexare*. GB distinge două tipuri de urme: a) urme rezultate din deplasarea unui nominal (engl. *NP-movement*), ca în construcția pasivă* (ex. *Ion$_i$ este lăudat* (t$_i$)) sau ca în construcțiile obținute din ridicarea* de constituenți (ex. *Ion$_i$ mi se pare* [(t$_i$) *obosit*]); b) urme rezultate din deplasarea grupului relativ-interogativ (engl. wh-*movement*), ca în construcțiile interogative, relative sau ca în completivele interogative indirecte (ex. *Cine$_i$ dorește* [*să iasă la tablă* (t$_i$)]?; *Elevul$_i$* [*despre care$_i$* [*am vorbit* (t$_i$)]]; *Nu știu* [*pe cine$_i$* [*a numit Ion* (t$_i$)]]) Vezi și COINDEXARE; DEPLASARE; PROIECȚIE; RIDICARE; VID$_2$.

G.P.D.

UVULAR,-Ă (CONSOANĂ ~)

Consoană a cărei rostire implică: a) ridicarea părții posterioare a limbii și, prin aceasta, îngustarea canalului format cu vălul palatului, și b) intrarea în vibrație a uvulei (omușorului), care se apropie și se îndepărtează succesiv de partea posterioară a limbii. [r] graseiat este o consoană uvulară. [r] uvular a fost semnalat și în aromână, la fărșeroți, în vorbirea femeilor.

L.I.R.

V

VALENȚĂ

Termen împrumutat din chimie, pentru a sugera că disponibilitățile de combinare a cuvintelor și mecanismele lor de combinare funcționează după un model asemănător celui din chimie. Valența este un concept care caracterizează cuvintele ca unități* sintactice (S. Stati, 1972), indicând, pentru fiecare cuvânt, capacitatea acestuia de a stabili relații* sintactice cu alt/alte cuvinte și, implicit, de a forma combinații de cuvinte, capacitate diferită de la un cuvânt la altul sub aspectul numărului de legături sintactice simultane și al tipului de combinații. Valențele apar ca disponibilități intrinsece, virtuale ale fiecărui cuvânt, actualizarea lor în context însemnând folosirea cuvântului într-o anumită combinație sintactică. Numai unele valențe sunt contextual saturate, altele rămânând libere (sau nesaturate) ca efect al neexprimării unui determinant (vezi și SATURAT). Atunci când cuvântul analizat funcționează drept cap* de grup, conceptul de valență interferează cu cel de actant* (sau argument*) și cu cel de recțiune*. Valența, în cazul unui cap de grup, indică, în același timp, numărul de actanți/argumente pe care capul le poate primi și forma impusă argumentelor prin fenomenul de recțiune. Valențele diferă de la o parte de vorbire* la alta (de ex., valențele clasei verbului* sunt diferite de ale clasei substantivului* sau de ale clasei adjectivului*); pentru unele părți de vorbire (verb, adjectiv), valențele diferă de la membru al clasei la altul (verbele *a ploua, a cădea, a deveni, a ara, a plăcea, a depinde, a trimite* au valențe diferite atât ca număr de legături sintactice, cât și ca formă gramaticală impusă nominalelor cu care intră în relație sintactică). Valențele stau la baza alcătuirii dicționarelor* sintactice (vezi LEXICON), precum și la baza clasificării cuvintelor pe criterii sintactice. Astfel, s-au alcătuit dicționare de verbe și de adjective care înregistrează valențele fiecărui membru al clasei, dicționare distincte pentru fiecare limbă și caracterizând o anumită etapă din evoluția limbii (cuvinte corespunzătoare semantic în limbi diferite se pot deosebi ca valență, iar, în cadrul aceleiași limbi, același cuvânt își poate modifica în timp trăsăturile de valență). S-au propus clasificări sintactice ale verbului (vezi L. Tesnière, 1959, iar, pentru limba română, Valeria Guțu Romalo), distingându-se, în funcție de numărul de legături pe care le stabilește cu nominalele, următoarele clase sintactice de verbe: verbe *monovalente*, care au o singură valență, având deci capacitatea de combinare cu un singur nominal (*copilul* **aleargă, cade, râde, doarme**); verbe *bivalente* (sau *divalente*), caracterizate prin posibilitatea de a se combina cu două nominale (*copilul* **citește** *o carte, copilul* **depinde** *de părinți, îmi* **place** *cartea, mă* **doare** *capul*); verbe *trivalente*, caracterizate prin posibilitatea de a se combina cu trei nominale (*profesorul* **dă** *copilului o carte; profesorul* **învață** *pe copil lecția*); lor li se opun verbele *zerovalente* (sau *avalente*), care în română nu se combină cu nici un nominal (**plouă, ninge**), iar în franceză și engleză se combină cu un pronume expletiv* (fr. *il* **pleut;** engl. *it's* **raining**). La rândul lor, fiecare dintre aceste clase de verbe poate fi împărțită în subclase după forma impusă nominalelor (vezi Guțu Romalo, subclase stabilite după forma de caz a nominalelor: N + V + D; N + V + Ac; N + V + N etc.). • Perturbarea valențelor unui cuvânt poate interveni în diverse situații, având explicații multiple. Poate, de ex., să apară ca o greșeală sintactică, determinată fie de o cunoaștere imperfectă a regulilor limbii (vezi cazurile de transfer* sintactic din achiziția* unei limbi străine), fie de o intenție stilistică, având ca efect o deviere metaforică de regim (ex.: *El m-a* **fulgerat** *cu privirea*). Intervine, de asemenea, în toate cazurile de conversiune*, noul cuvânt abandonând disponibilitățile combinatorii ale vechii clase și preluând pe cele ale clasei spre care se orientează. În al treilea rând, restrângerea valențelor până la pierderea lor totală intervine ca semn al pierderii autonomiei* unui cuvânt, fie în

procesul de gramaticalizare, fie în cel de constituire a unităților frazeologice. Auxiliarele*, precum și termenii din componența locuțiunilor* și-au pierdut treptat disponibilitățile combinatorii proprii cuvântului autonom corespunzător, limitându-se la o unică și fixă apariție. Semiauxiliarele*, deși își limitează valențele, nu și le-au pierdut integral, procesul de gramaticalizare nefiind încheiat. Vezi și ACTANT; ARGUMENT; AUTONOMIE; CUVÂNT; LEXICON; RECȚIUNE; SATURAT; SINTAXEM$_1$.

G.P.D.

VALOARE

Concept polisemic (1) uzual, (2) lingvistic sau (3) utilizat în alte științe: 1) Termenul se utilizează ca echivalent apropiat al semnificației*, mai ales în domeniul gramaticii* (de ex., valorile timpurilor* verbului*); 2) Valoarea este un termen lingvistic curent de la F. de Saussure încoace, desemnând efectul produs asupra unității* lingvistice prin delimitarea reciprocă de celelalte elemente; pentru saussurieni, unitățile lingvistice nu au realitate independent de relația lor cu întregul, de aceea unitatea lingvistică este o valoare. Semnul* lingvistic are o valoare de schimb, pentru că servește la desemnarea unei realități lingvistice care îi este străină și pentru că un semn se opune tuturor celorlalte semne ale unui sistem. La nivelul lexicului*, valoarea unui cuvânt se definește în raport cu alte cuvinte având un sens apropiat. Lexicul unei limbi fiind nelimitat, opoziția unui semn cu restul ansamblului este mai mult o posibilitate teoretică decât una practică, dincolo de analiza în anumite clase (vezi ANTONIMIE; SINONIMIE; CÂMP); 3) În logică, economie politică, axiologie, estetică, semiotică etc. *valoarea* primește definiții speciale. De ex., logica utilizează expresia *valoare de adevăr* pentru a desemna caracterul pe care îl are un enunț de a fi adevărat sau fals; semiotica narativă distinge valorile de uzaj de valorile de bază.

A.B.V.

VARIABIL,-Ă

1. Accent ~ Sin.: *mobil*. Vezi MOBIL$_1$. **2. Cuvânt ~; Parte de vorbire ~** Sin.: *flexibil*. Vezi FLEXIBIL.

VARIANTĂ

1. În fonologie* și morfologie*, unitate minimală care nu contractează raporturi de comutare* cu alte unități similare fonetic, respectiv semantic. Sin.: *alofon(ă)**; *alomorf(ă)**. Se distinge între variante *combinatorii** (poziționale) și variante *libere** (individuale). Variantele combinatorii se caracterizează prin distribuție* complementară; variantele libere depind de actele concrete de vorbire (vorbitor, momentul rostirii). În unele lucrări de fonologie, variantele libere sunt numite *varietăți* (vezi VARIETATE$_2$). **2.** În lucrări care au ca temă diversitatea lingvistică, folosit uneori alternativ cu *varietate* (vezi VARIETATE$_1$).

L.I.R.

VARIAȚIE

1. ~ lingvistică Concept generic referitor la diversitatea lingvistică. Variația lingvistică se manifestă atât în plan diacronic (vezi DIACRONIE), cât și în plan sincronic (vezi SINCRONIE). Factorii diferențierii sincronice a limbilor sunt de natură spațială, socială și situațională. O tipologie relevantă a formelor acestei diferențieri a propus E. Coșeriu, care distinge între variația diatopică*, diastratică* și diafazică*/diafatică. Fiecărui tip de diferențiere îi corespunde un tip specific de omogenitate, reprezentată de dialecte*, niveluri de limbă (în alte terminologii: sociolecte*) și, respectiv, stiluri*. Diversele forme ale variației lingvistice sunt studiate de discipline specifice: lingvistica istorică – variația diacronică, dialectologia* – variația diatopică, sociolingvistica* – variația diastratică, și stilistica* – variația diafazică; vezi și DINAMIC. **2. ~ liberă*** Raport între doi termeni (unități fonetice sau morfologice) care nu comută (vezi COMUTARE).
Vezi și VARIANTĂ.

L.I.R.

VARIETATE

1. Termen generic pentru ramificațiile teritoriale (dialecte*, subdialecte*, graiuri*) și funcționale (stiluri*) ale unei limbi. Folosit uneori alternativ cu *variantă* (vezi VARIANTĂ$_2$). **2.** În unele lucrări de fonologie, sin. cu *variantă liberă* (vezi VARIANTĂ$_1$).

L.I.R.

VECINĂTATE

Denumește, pe axa sintagmatică* (sau, altfel spus, în cadrul ordinii* lineare), unitatea vecină cu unitatea analizată; sin.: *context**. Orice unitate lingvistică, indiferent de nivel*, are în lanțul

vorbirii o vecinătate de dreapta, o vecinătate de stânga sau, simultan, una de dreapta și alta de stânga. De ex., în grupul *casa vecinului*, vecinătatea substantivului *casa* o constituie substantivul în genitiv *vecinului;* ca vecinătate a morfemului radical *cas-* apare morfemul articol *-a;* ca vecinătate a alofonului *c-* apare alofonul *-a*. La nivel sintactic, nu orice vecinătate este relevantă pentru ordinea structurală a grupului (vezi ORDINE). De ex., în enunțul *Caietul acesta aparține colegului*, vecinătățile *acesta* și *aparține* nu au relevanță structurală, neangajând nici o relație* sintactică una cu cealaltă.

Vezi și CONTEXT; DISTRIBUȚIE; ORDINE.

G.P.D.

VELAR,-Ă

1. Localizare specifică rostirii anumitor sunete (vocale* sau consoane*). **2. Vocală** ~ vezi POSTERIOR,-OARĂ$_2$. **3. Consoană** ~ Consoană* a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului moale. Sin.: *postpalatală*. Vezi PALATAL,-Ă. **4.** Serie de localizare, distinsă atât în cadrul clasificării articulatorii a vocalelor, cât și în cadrul clasificării articulatorii a consoanelor. În română, include vocalele [o, u], respectiv, consoanele oclusive* [k, g].

L.I.R.

VERB

Clasă lexico-gramaticală (sau parte de vorbire*) cu un inventar extrem de bogat și deschis, având următoarele caracteristici importante: m o r f o l o g i c , în limbile cu flexiune, se distinge printr-o flexiune specifică numită conjugare*; s i n t a c t i c o - s e m a n t i c , are calitatea de a primi actanți*/argumente*, de a le atribui roluri*/cazuri și a le impune restricții de formă sau de topică, asigurând structurarea semantico-sintactică a propoziției* și coeziunea componentelor subiect-verb-obiect; s e m a n t i c , exprimă activități/acțiuni* și stări*, înfățișate ca procese* momentane sau durative, fiind, dintre părțile de vorbire, clasa purtătoare în cel mai înalt grad a predicației logice; s e m a n t i c o - p r a g m a t i c , verbul este componentul propoziției prin care se face referirea la evenimentul extralingvistic, dispunând de categorii și mecanisme în stare să transforme organizarea sintactică într-un fapt de enunțare*. • Verbul, cu câteva excepții rare sau discutabile, este o clasă universală (se dau ca exemple de limbi fără verb kalispel, o limbă amerindiană, astăzi practic moartă, și nootka, o limbă din Columbia Britanică; chineza are o situație discutabilă). Caracterul cvasiuniversal al verbului, ca și capacitatea lui de a asigura structurarea semantico-sintactică a propoziției au făcut ca verbul să fie așezat la baza unor modele universale ale propoziției (modelul actanțial/cazual cu diverse variante: varianta Ch. J. Fillmore și D.T. Langendoen, varianta W.L. Chafe, varianta G. Lazard, varianta chomskiană a theta-rolurilor*; vezi ACTANT; CAZ$_{II}$; ROL; THETA-ROL). • **Descriere și clasificare morfologică** În limbile cu flexiune, verbul distinge, într-un fel propriu fiecărei limbi, categoriile specifice: timp*, aspect*, mod*, diateză*, iar, pentru limbile în care există acord*, și categoriile de număr* și de persoană*. Categoriile de timp și de aspect sunt legate de caracteristica de proces a verbului. Timpul, împreună cu persoana și modul trimit la situația de comunicare* (persoana face referire la cei doi participanți ai comunicării, locutorul și interlocutorul; timpul exprimă momentul desfășurării procesului, raportându-l la momentul emiterii propoziției sau la timpul textual/discursiv; modul trimite și el la locutor, exprimând atitudinea acestuia în legătură cu evenimentul descris, pe care locutorul și-l asumă ca realitate sau ca posibilitate). Categoria diatezei are o dimensiune sintactică, oferind posibilitatea codării* sintactice diferite a actanților (permite alegerea în poziția subiectului fie a agentului*, fie a pacientului*); are și o dimensiune pragmatică, alegerea ca subiect a agentului sau a pacientului fiind determinată textual/discursiv (vezi și PASIV; PASIVIZARE; TEMATIZARE). Categoriile de persoană și de număr îndeplinesc, pe lângă rolul pragmatic, și un important rol sintactic, asigurând, prin fenomenul de acord, o legătură sintactică a verbului cu unul dintre grupurile nominale importante (în mod curent, cu grupul subiectului; mai rar, se semnalează și acordul cu obiectul: *apud* G. Lazard, 1994). • Morfologia este domeniul în care apar cele mai multe diferențe între limbi, categoriile verbului realizându-se distinct de la o limbă la alta atât ca număr de termeni, cât și ca mijloace de exprimare. Deși comună mai multor limbi, categoria modului, de ex., cunoaște un număr diferit de opoziții, incluzând, în unele limbi, optativul* ca mod gramatical distinct (vezi greaca veche), condiționalul* ca termen distinct

de conjunctiv* (este cazul românei și al altor limbi romanice în raport cu latina) sau prezumtivul* ca termen aparte (cazul românei) (vezi și MOD (VERBAL)). Categoriile comune cunosc exprimări diferite de la o limbă la alta. Se pot exprima prin flective* (sufixe* gramaticale, infixe* și desinențe*), prin morfeme libere, mobile* (auxiliare* sau conjuncții și prepoziții devenite mărci flexionare), prin variații interne ale radicalului (reduplicare*, alternanțe*, schimbare de accent*), prin formații perifrastice*, utilizându-se verbe care și-au pierdut parțial autonomia* și au dobândit statut de semiauxiliare*. Se pot folosi și mijloace în exclusivitate lexicale, lexeme și afixe lexicale specializate pentru valori modale, aspectuale sau temporale. • Româna, o limbă cu o flexiune verbală extrem de bogată și de diversificată, apelează, în proporție diferită, la toate aceste mijloace. Astfel, utilizează sufixe gramaticale pentru marcarea timpului și/sau a modului (ex. *văz*-**u**-*i*, *ved*-**ea**-*m*; *văz*-**ând**). Folosește desinențe pentru marcarea persoanei și a numărului, fie amalgamând cele două valori (*afl*-**i**, *cânta*-**u**), fie, mai rar, exprimându-le prin desinențe distincte (*văzu*-**ră-m**, *văzuse*-**ră-m**). Pentru marcarea timpului, a modului și a diatezei, folosește auxiliare, obținute prin gramaticalizarea* a trei verbe de bază (*a fi*, *a avea*, *a vrea*); pentru aceeași valoare se poate recurge la mai multe auxiliare (vezi viitorul*: **voi** *veni*, **am** *să vin*), iar, în componența unei singure forme, pot intra mai multe auxiliare cu valori distincte (**voi fi** *plecat*, **aș fi** *plecat*, **aș fi fost** *lăudat*). Recurge la mijloace mixte, afixale și mobile, pentru marcarea conjunctivului și a infinitivului* (**să** *vină*, **a** *veni*). În cazul unor forme neregulate*, utilizează reduplicarea (**dă***deam*, **stă***team*). În română, se atribuie alternanțelor fonetice funcții gramaticale, asociindu-se, pentru exprimarea unor valori, altor mijloace (*vede* vs. *să vadă*; *crede* vs. *să creadă*). Cu totul excepțional, româna folosește cu funcție gramatical distinctivă schimbarea de accent (ex.: *că'ntă* vs. *cântă*). Recurge la semiauxiliare pentru marcarea unor valori modale, aspectuale și temporale (*îl* **pot** *ajuta*, **dă** *să plece*, **stă** *să cadă*, **avea** *să vină*) (vezi și SEMIAUXILIAR). Unele valori aspectuale și modale se exprimă lexical (de ex., prefixul **re-**: re*veni*; re*face*, pentru acțiunea repetată; prefixul **pre-**: pre*vedea*, pre*vesti*, pentru acțiunea anticipativă; lexemele *a vrea*, *a dori*, pentru valori modale). În ansamblul conjugării actuale românești, mijloacele afixale (sintetice) coexistă cu cele analitice și, chiar dacă direcția generală de evoluție a fost cea a extinderii analitismului* (vezi evoluția pasivului și a viitorului de la latină la română; evoluția condiționalului în interiorul dacoromânei), ponderea mijloacelor afixale este încă foarte puternică. Sunt relevante formațiile polisintetice (ex. *văz-u-ră-m*, *văz-u-se-ră-m*), cu număr mare de afixe, cu limite clare și valori distincte pentru fiecare afix, precum și zonele din paradigmă cu manifestare actuală exclusiv sintetică (imperfectul, perfectul simplu). În ansamblul limbii române, flexiunea verbală, sintetică și analitică, este mult mai bogată decât cea nominală, iar sintetismul se manifestă mult mai puternic la verb decât la substantiv (vezi și CONJUGARE). • În limbile cu flexiune verbală bogată, verbele se repartizează în clase de flexiune, numite *conjugări* (vezi CONJUGARE$_2$), clase care includ verbele cu aceleași particularități de flexiune (omonimii* identice și aceleași afixe flexionare). Numărul de clase și subclase de conjugare diferă de la o limbă la alta (româna, de ex., în raport cu latina, și-a creat o conjugare a verbelor în **-î**: *urî*; *urîm*, *urîi*, *urît*, *urînd*); diferă și de la o etapă de limbă la alta (în interiorul limbii române, după 1880, de ex., s-a pierdut o subclasă de conjugare din cadrul conjugării în *-i*, reprezentată de flexiunea verbelor *a acoperi*, *a descoperi*, *a suferi*, a căror flexiune s-a modificat sub influența unui tipar mai productiv; vezi Gabriela Dindelegan, 1987). Numărul de clase de conjugare depinde și de interpretările diferite de la o gramatică la alta, de la un cercetător la altul, ca și de criteriile adoptate în clasificare. Potrivit tradiției gramaticale românești, clasificarea* în conjugări s-a făcut în funcție de sufixul infinitivului, un sufix „privilegiat", care stabilește corelații cu alte afixe, fiind deci responsabil și de ale diferențe flexionare dintre verbe, dar care nu poate asigura explicarea *tuturor* diferențelor. De aceea, clasificările moderne de orientare structuralistă au lărgit analiza asupra ansamblului flexiunii, luând în considerație, pe de o parte, omonimiile relevante (capabile să distingă clase de verbe), iar, pe de alta, afixele relevante, urmărite la nivelul alomorfelor* morfologice, deci după ce a fost operată o reducție parțială a variantelor* (vezi clasificarea verbelor românești în 10 clase de conjugare propusă de Valeria Guțu Romalo, 1968). În afara claselor regulate de conjugare, un loc aparte îl ocupă verbele neregulate*, multe dintre ele constituind relicve ale unor faze

anterioare de limbă, și verbele defective*, care, dintr-un motiv sau altul, se caracterizează în etapa actuală printr-o flexiune incompletă (vezi DEFECTIV; NEREGULAT). • **Descriere și clasificare semantico-sintactică și sintactică** Există o serie de caracteristici universale ale verbului privind relațiile lui de actanță, adică relațiile lui semantico-sintactice cu numele în cadrul propoziției, verbul asociindu-și, în funcție de trăsăturile lui inerente, un număr de nume (numite actanți* sau argumente*) și atribuind acestor nume roluri semantice (numite cazuri* sau theta-roluri*): agent*, pacient (sau temă*), experimentator*, beneficiar*, țintă*, sursă, locativ*. Atribuirea se face direct de către verb, în cazul obiectului, considerat ca argument intern, dar se face „compozițional", de către G(rupul) V(erbal) în ansamblul lui (V + OD, OI), în cazul subiectului, considerat ca argument extern. Fiecare verb se individualizează prin cadrul* său actanțial (sau argumental), numit și schemă /grilă/ structură/configurație argumentală (sau de cazuri), care indică numărul de actanți primit și rolul impus fiecărui actant (vezi și LEXICON). • Există o serie de caracteristici universale ale verbului privind relațiile lui strict sintactice, verbul impunând numelor cu care se combină nu numai schema actanțială, ci și ierarhia structurală. Prin restricțiile de formă și de topică impuse de verb numelor vecine, verbul determină așezarea fiecăruia într-o anumită poziție* sintactică, fiind răspunzător de funcțiile* sintactice diferite primite de nume (subiect, obiect direct, obiect indirect, obiect prepozițional). Așa cum fiecare verb are o schemă actanțială proprie, tot astfel, pentru o limbă dată, are și schema lui sintactică, cu deosebirea că schema actanțială a unui verb este universală (în condițiile păstrării sensului verbului, ea rămâne neschimbată în evoluția unei limbi și aceeași pentru verbe sinonime și pentru verbele lexical corespunzătoare din limbi diferite), în timp ce schemele sintactice diferă de la o limbă la alta și se pot modifica în timp. Diferențele de regim* verbal nu au o determinare semantică, nu sunt predictibile și țin în exclusivitate de regulile sintactice proprii unei limbi și unei anumite etape din evoluția limbii. Comparându-se, de ex., verbul *a mulțumi* și corespondentele lui din fr. și engl. (*remercier, to thank*), se constată structura argumentală comună: Agent + Beneficiar/Țintă + (Cauzal) (argumentul Temă este implicat în toate aceste limbi în semantica internă a verbului: „a spune mulțumesc", „dire merci"), dar o structură sintactică diferită a românei în raport cu franceza și engleza: rom. – Subiect + OI + OPrep (*îți mulțumesc pentru...*) vs. fr.; engl. – Subiect + OD + OPrep (fr. *je* le/la/les *remercie de / pour...*; engl. *to thank* smb. *for smth*). Diferențele dintre limbi nu apar la nivelul structurii actanțiale, ci al organizării sintactice, atât în ceea ce privește inventarul general al mărcilor actanțiale (de legare și de ierarhizare sintactică a actanților), cât și în privința diferențelor de regim prezente în cadrul aceluiași tip de marcare actanțială. Inventarul mărcilor actanțiale, ponderea lor și manifestarea acestora diferă de la o limbă la alta, jucând un rol important în stabilirea parametrilor tipologici (vezi și TIPOLOGIE). Ca tipuri de mărci actanțiale, se deosebesc mărcile speciale (desinențe și sufixe, prepoziții, postpoziții) de situațiile de marcare a actanților printr-o poziție fixă în raport cu verbul (vezi TOPICĂ). Mărcile speciale pot apărea în următoarelor ipostaze (vezi G. Lazard, 1994): a) asociate actanților nominali fie ca mărci afixale (afixe de caz* de tipul desinențelor sau al sufixelor, servind la distingerea diverșilor actanți), fie ca mărci neafixale, libere, așezate proclitic (este cazul prepozițiilor* în ipostaza lor de mărci ale actanților) sau enclitic (este cazul postpozițiilor*, în limbile în care acestea există); b) legate în exclusivitate de verb, încorporate în forma verbului sau libere; c) exprimate dublu în forma numelui și a verbului, verbul preluând, prin fenomenul de acord*, informația actantului subiect, iar, prin cliticele* pronominale, informația actanților din poziția obiectului direct și a celui indirect. În cadrul clasificării tipologice propuse de G. Lazard, 1994, româna aparține tipului $N_oP_jV_{np}$, caracterizat prin lipsa unei mărci speciale pentru subiect (N_o); preluarea de către verb, prin fenomenul de acord, a mărcii actanțiale a subiectului (V_n); marcarea specială a obiectului direct și a celui indirect (P_j; vezi construcția cu *pe*, pentru obiectul direct, iar pentru cel indirect, forma de dativ și construcția cu *la*); transferarea asupra verbului, atunci când i se asociază clitice pronominale, a informațiilor privind al doilea și al treilea actant (V_p), cliticul dublând nominalul obiect sau exprimând singur informația asupra acestuia. În română, unde nominativul și acuzativul, cu câteva excepții din flexiunea pronumelui personal, au forme omonime* și unde topica este liberă, pentru legarea actanților de verb și pentru ierarhizarea lor sinatctică se

recurge cu prioritate la procedee sintactice: acordul (cu primul actant), construcția prepozițională (cu *pe*) și dublarea* clitică (pentru al doilea și al treilea actant) (vezi SUBIECT; (COMPLEMENT) DIRECT; INDIRECT). • S-au propus mai multe criterii de clasificare sintactică și sintactico-actanțială a verbelor: a) În funcție de numărul de actanți pe care îi poate primi un verb sau, în altă terminologie, în funcție de numărul de legături sintactice pe care verbul le stabilește cu numele, s-au distins: verbele zerovalente (sau avalente), monovalente, bivalente, trivalente (vezi VALENȚĂ). Verbe ca: *a ploua, a ninge* sunt zerovalente; *a asuda, a dormi, a lătra, a patina* sunt monovalente; *a aparține, a ara, a plăcea, a spera* sunt bivalente, iar *a da, a întreba, a oferi, a trimite* sunt trivalente. b) Clasele de verbe stabilite pe baza numărului de actanți se subclasifică în continuare în funcție de restricția de formă (caz, prepoziție) impusă de verb fiecărui actant, obținându-se subclase sintactice de tipul: – Nom + Ac (ex. *a avea, a ara, a sublinia*); – Nom + Dat (ex.: *a aparține, a plăcea, a conveni*); – Nom + Prep (ex.: *a depinde, a se gândi, a recurge*); – Nom + Ac + Dat (ex.: *a da, a oferi, a trimite*) etc. Toate aceste subclase pot fi redate și în termenii funcțiilor sintactice: – Subiect + OD; – Subiect + OI; – Subiect + OPrep; – Subiect + OD + OI etc. • În numeroase lucrări de gramatică sunt înregistrate clase ca: tranzitiv* vs. intranzitiv*, copulativ* vs. predicativ*, impersonal* vs. personal, care, în ciuda diverselor accepții primite (vezi, de ex., TRANZITIV), sunt, în esență, clase sintactice (eventual clase semantico-sintactice). Clasa tranzitivelor cuprinde, după unii lingviști, verbele cu două argumente, indiferent de tipul sintactic de argument, iar pentru majoritatea cercetătorilor, verbele care așază unul dintre argumente în poziția obiectului direct. Copulativele reprezintă, dincolo de alte caracteristici, și o clasă circumscrisă sintactic, incluzând verbele care acceptă în structura de bază* vecinătatea unui adjectiv (*este, devine, rămâne* **neascultător**). Impersonale sunt verbele care, în funcție de limbă, acceptă fie un subiect fonetic vid* (rom. *plouă, ninge*), fie un pronominal expletiv* ca subiect (fr. *il pleut, il neige*) sau care admit în poziția subiectului un nominal nonanimat și un echivalent sintactic al acestuia (formă verbală nepersonală, propoziție conjuncțională; ex. *îmi place cartea, îmi place a citi, îmi place să citesc*). Lucrările actuale de sintaxă propun clasificări ale verbelor în funcție de prezența unui anumit rol tematic în structura de roluri (vezi distincția: verbe agentive* vs. non-agentive, primele fiind verbe care primesc agent*, iar celelalte caracterizate prin absența rolului agent; vezi clasa verbelor cu experimentator*, a verbelor cu locativ* etc.). Criteriul rolurilor tematice este adesea corelat cu cel sintactic (vezi, de ex., clasa verbelor ergative*, a căror caracteristică este că unicul lor argument, pacientul*, este așezat în poziția de subiect; *a crește* (*Profilul crește*), *a seca* (*Fântânile seacă*), *a se opri* (*Ploaia se oprește*) *etc.*). • **Relația cu numele** În română și în multe alte limbi, există forme gramaticale specializate pentru așezarea verbului într-o poziție intermediară între Verb și Nume, între Verb și Adjectiv, deci pentru utilizarea „nominală", respectiv „adjectivală" a verbului. Cunoscute sub numele de *forme nominale* ale verbului, forme nonfinite ale verbului* sau, în terminologia tradițională, *moduri* nepersonale*, rolul lor este de atragere a verbului spre clasele nominale, fără ca trecerea să fie realizată integral. Aceste forme au un statut dublu, cu trăsături de tip verbal și de tip nominal (este cazul infinitivului* și al supinului*), de tip verbal și de tip adjectival (este cazul participiului*) sau chiar un statut triplu, de verb, nume și de adjectiv (este cazul gerunziului* românesc din construcții ca: *l-am văzut* **plângând**). • Fiecare limbă dispune de un inventar propriu de forme/moduri nepersonale (vezi, de ex., în română, absența participiului prezent și crearea supinului), cu utilizări specifice fiecărei forme și o ierarhie proprie a gradelor de nominalizare (vezi, în româna actuală, în ordine crescătoare, următoarea ierarhie a gradelor de nominalizare: verb la mod personal > infinitiv scurt > supin verbal > infinitiv lung, supin articulat > substantive postverbale derivate sufixal > substantive propriu-zise). În cadrul acestei ierarhii, fiecare termen, exceptând extremele, păstrează într-o proporție mai mare sau mai mică trăsături morfosintactice de tip verbal și adaugă, în proporții diferite, altele de tip nominal, în primul rând, de tip sintactic (formele nominale apar în pozițiile actanților), iar, când gradul de nominalizare este mai înalt, și de tip flexionar (compară: *Îți* **asiguri** *tu însuți traiul – E important* **a-ți asigura** *tu însuți traiul – E importantă* **asigurarea** *traiului de către tine însuți*) (vezi și GERUNZIU; INFINITIV; MOD_3; $NOMINAL_5$; NOMINALIZARE; PARTICIPIU; SUPIN). • **Descriere și clasificare semantică** Lucrările clasice de semantică a verbului (de ex., I. Evseev, 1974) disting două clase importante de

verbe, după cum exprimă acțiuni*/activități sau stări*, clase care, corelate cu particularitățile actanțiale, corespund tipurilor de verbe agentive*, adică verbe care presupun un Agent, și verbe nonagentive, fără Agent. Lucrările moderne (W.Chafe, W. Cook, S. Dik, R. Jackendoff, F. François, S. Baudet) susțin o clasificare semantică ternară: verbe de stare, verbe de proces* (numite și „de eveniment"), verbe de acțiune, clasele fiind circumscrise pe baza a două trăsături primitive [Schimbare], redată și ca [+ Dinamic], [Agentivitate]. În această concepție, verbele de stare se caracterizează prin [- Schimbare, – Agentivitate] (tipul: *a plăcea, a urî*); cele de proces/de eveniment se disting prin [+ Schimbare, – Agentivitate] (tipul: *a se usca, a crește: venitul crește, a ajunge*); cele de acțiune au caracteristicile (+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul: *a alerga, a repara*). Clasificările semantice au urmărit și alte criterii: natura acțiunii/activității sau a stării; corelația dintre un tip de acțiune sau de stare și un anume rol tematic; natura momentană vs. durativă a activității sau a stării; caracterul decompozabil al predicației sau, altfel spus, posibilitatea sau imposibilitatea descompunerii ei în predicații primare, criterii care, în esență, pot fi aplicate oricăruia dintre cele trei tipuri semantice importante. a) În funcție de tipul de acțiune/activitate, s-au deosebit verbe „de mișcare"* (*a alerga, a merge, a se plimba*), în cazul cărora Agentul face un anume fel de mișcare, de deplasare, verbe „de declarație" (*a spune, a zice, a declara*), a căror caracteristică este că Agentul spune ceva, verbe „de atribuire" (*a da, a oferi, a atribui, a conferi*) și altele „de privare" (*a lua, a împrumuta (de la...), a fura*), caracterizate prin aceea că Agentul atribuie ceva cuiva sau, dimpotrivă, privează pe cineva de ceva etc. După natura stării, s-au deosebit stări fizice (*mă ustură, mă mănâncă*) și stări psihice (*îmi place, mă uluiește, urăsc*). După tipul de relație descris, în clasa verbelor de stare se includ verbe poziționale (*a sta, a ședea, a se afla*), verbe existențiale (*a fi, a exista, a dăinui*), verbe de posesie (*a avea, a aparține, a stăpâni, a deține*), verbe de asemănare/deosebire (*a semăna cu, a se asemăna, a coincide, a se deosebi*) etc. b) Criteriul coocurenței cu un anume rol tematic sau cu o formulă actanțială a permis distingerea, în cadrul verbelor de acțiune, a subclasei verbelor „benefactive" (*a pregăti cuiva ceva, a învăța pe cineva ceva*), a verbelor „instrumentale" (tipul: *a cosi, a grebla, a ciocăni*), care încorporează în matricea lor semantică Instrumentalul, a subclasei verbelor „rezultative" (tipul: *a fărâmița, a ciobi, a aschia, a porționa*), care încorporează în semantica internă Rezultat(iv)ul etc. La rândul lor, verbele de proces sunt fie numai verbe cu Obiect(iv) (tipul: *a se usca, a crește: venitul crește*), fie verbe cu două argumente, dezvoltând structurile actanțiale [- Ben(eficiar) + O(biectiv)] (ex. *a găsi, a pierde*); [- O + Loc(ativ)] (ex.: *a cădea, a ajunge*) etc. c) Potrivit criteriul lui aspectual (vezi Z. Vendler), s-au deosebit, pentru fiecare tip semantic important, verbe care exprimă acțiuni, procese sau stări momentane, instantanee și verbe exprimând acțiuni, procese sau stări durative. Propozițiile care conțin prima clasă de verbe sunt adevărate numai pentru intervale scurte de timp (verbe de acțiune: *a îmbrățișa, a lovi: Ion lovește cu ciocanul;* verbe de proces: *a exploda, a țâșni;* verbe de stare: *a ului: ceva mă uluiește*). Cele care conțin verbe durative sunt adevărate pentru intervale lungi de timp (verb de acțiune: *a zidi;* verbe de stare: *a iubi, a se învecina;* verbe de proces: *a îmbătrâni.* d) După criteriul încorporării predicațiilor primare, s-au distins două clase speciale de verbe: verbele eventive*, încorporând o singură predicație primară: *a deveni* (ex.: *a se îmbogăți, a se însănătoși, a slăbi*), și cele factitive*/cauzative*, care includ în semantica internă două predicații primare: *a face* și *a deveni* (ex.: *a însănătoși pe cineva* „a face ca cineva să devină sănătos"). Verbele eventive sunt nonagentive și de proces; verbele factitive/cauzative încorporează într-o singură formă două tipuri semantice de verb: de acțiune și de proces, implicând, în același timp, un Agent (sau un Cauzal*) care „face ceva" (acționează asupra altui actant, un Pacient), deci un verb de acțiune, dar și o schimbare de stare a Pacientului, caracteristică verbului de proces (ex. *Medicul însănătoșește bolnavul* „medicul (Agentul) acționează asupra bolnavului (Pacientul), determinând ca acesta să-și schimbe starea, să devină sănătos"). • Caracteristica studiilor moderne de semantică a verbului o constituie corelarea trăsăturilor semantice inerente, fie de tip actanțial (de ex., agentiv vs. nonagentiv), fie de tip aspectual (momentan vs. durativ), cu manifestări sintactice specifice fiecărui grup, astfel încât clasele de verbe obținute nu sunt exclusiv semantice, ci semantico-sintactice (este cazul verbelor cauzative, psihologice, de mișcare, eventive) (vezi și ACȚIUNE; AGENTIV; CAUZATIV; EVENTIV; PROCES; PSIHOLOGIC;

$STARE_{1;2}$). • **Caracterizare pragmatică** Orice verb, prin morfemele temporale și modale, uneori și prin cele de persoană și prin cliticele* personale pe care și le asociază, trimite la situația de comunicare* sau la instanțe ale discursului*. Într-un enunț sintactic normal, oricare verb este purtătorul informației rematice (vezi REMĂ), distingându-se de componentele preverbale, purtătoare ale informației tematice (vezi TEMĂ). Dincolo de aceste caracteristici, legate de dimensiunea pragmatică a verbului în general, există și câteva clase speciale de verbe cu relevanță pragmatică. Verbele performative* și cele delocutive*, ultimele ca tip special de performative, îndeplinesc ele însele, atunci când sunt folosite la pers. I indicativ prezent, actul de vorbire*/de limbaj (ex. *ordon, promit, mă scuz; mulțumesc, salut*). Delocutivele, în plus, sunt create de la o formulă de enunțare* (engl. *to welcome* „a spune welcome"; *a saluta* „a spune salut"). Există și o clasă de verbe deictice*, aparținând deixis-ului* spațial, care, pentru decodarea unuia dintre actanți, trimit obligatoriu la situația de comunicare sau la discurs (ex.: *a se îndepărta* (*de mine, de aici*), *a se înstrăina* (*de mine, de aici*) (vezi și DEICTIC; DELOCUTIV; PERFORMATIV).

G.P.D.

VERBAL,-Ă

I. Ceea ce se referă la limbajul articulat. În cazul comunicării* umane orale, comunicarea *verbală*, adică prin cuvinte, se opune celei *nonverbale*, care recurge la mimică și gest sau la un mijloc cum este tăcerea, încărcată în conversație cu valori speciale. **II.1.** Ceea ce se referă la clasa lexico-gramaticală a verbului*, fiind caracteristic verbului sau aparținând verbului; de ex., *flexiune verbală, desinență verbală*. **2. Grup** ~ Grup* sintactic constituit în jurul unui centru* (cap) verbal, la mod personal sau nepersonal, strângând în jurul verbului, prin constrângeri* semantice și selecționale, determinanții obligatorii* (sau complementele*, ceea ce gramatica românească denumește complemente necircumstanțiale*). În gramatica românească este simbolizat prin GV, iar în alte gramatici, după modelul gramaticii engleze, prin VP (- Verb Phrase). Coeziunea* semantică a grupului se realizează prin atribuirea de către verb a rolurilor* tematice; coeziunea sintactică, prin restricțiile de formă impuse de verb complementelor, restricții diferite de la o limbă la alta în funcție de tipul structural de limbă (recțiune* cazuală și/sau prepozițională; postpoziții*; topică fixă*; foarte rar, acordul obiectului) și diferite de la un verb la altul (vezi *vede copilul*, dar *depinde de..., se bizuie pe...*). Coeziunea lexicală se realizează prin restricțiile selecționale* impuse complementelor, derivând din cerințele de compatibilitate semică (*a ara pământul*, imposibil **a ara fereastra*). La baza coeziunii semantice și sintactice a grupului verbal stă caracteristica de tranzitivitate* a verbului. • Există diferențe între școlile sintactice moderne în conceperea grupului verbal. N. Chomsky include în GV numai argumentele* interne (complementele), lăsând argumentul extern (subiectul; vezi și ARGUMENT) în afara grupului. Sintacticienii din școala lui L. Tesnière, dar și alți cercetători includ în structura lui GV și subiectul (vezi, pentru sintaxa românească, Gabriela Dindelegan, 1974, 1976), argumentându-și teza dependenței subiectului prin atribuirea de rol tematic subiectului, iar, pentru unele limbi (vezi româna), prin capacitatea verbului de a apărea fără subiect și chiar de a exclude, în cazul unor verbe, prezența subiectului. În română, de ex., există verbe pentru care introducerea poziției subiect înseamnă fie violarea regulilor de construcție (ex.: **Ion îi pasă de mine*, **Ion / ceva îi pare bine*), fie devierea metaforică a sensului verbului (*Ion mă fulgeră cu privirea*). Vezi schema diferită a celor două tipare de organizare a propoziției:

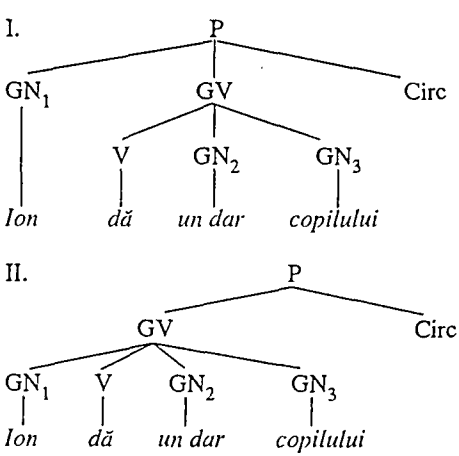

3. Propoziție ~ Într-o clasificare a propozițiilor* după structură, are în vedere tipul curent de propoziție cuprinzând în componența ei un

predicat (vezi PREDICAT SINTACTIC), fie că acest predicat este verbal sau nominal, fie că predicatul verbal este exprimat printr-un verb și locuțiune verbală sau printr-o interjecție cu valoare predicativă. Se opune propoziției *nominale*. Clasificarea nu privește natura predicatului (verbal sau nominal), ci prezența sau absența predicatului dintr-o propoziție. Vezi și NOMINAL$_2$; PROPOZIȚIE.

G.P.D.

VERS

Unitate structurală a poeziei, realizată ca secvență metrică de silabe scrisă în întregime pe un rând (vezi METRU); versul este delimitat de închiderea unei figuri metrice printr-o pauză* metrică; în versificația* tradițională, este de asemenea marcat de rimă* și de un blanc tipografic situat în dreapta rândului. • Limitele versului sunt determinate de criterii recurente, care variază în funcție de limbă și de tradiție: numărul fix de silabe (măsură*), numărul și repartiția silabelor scurte/ lungi (în versificația clasică) sau tonice/atone (în versificațiile moderne), gruparea în ansambluri sintactice sau sistemele de omofonie* (rima, asonanța*). Delimitarea versurilor a fost, în general, pusă în legătură cu rima, care ar reprezenta granița metrică ce marchează finalul de vers (M. Grammont), teorii mai recente inversează, însă, raportul, susținând că nu versul este simțit încheiat din pricina ocurenței rimei, ci aceasta este percepută ca rimă datorită amplasării sale la sfârșit de vers, căci elementul care anunță sfârșitul versului este ictusul* forte (deci o componentă care ține de ritm*), iar nu rima (M. Dinu). • Versul intră ca element component în structuri diverse, dintre care cele mai importante – în versificația tradițională – sunt rima și strofa*; în aceste ansambluri, individualitatea versului este marcată prin elemente (tipografice) de așezare în pagină și prin grafie: alineat, majusculă la inițială, blanc tipografic la finală. Posedă, de asemenea o structură internă: măsură (număr de silabe) și cezură* (în cazul versurilor mai lungi de 8 silabe): • Din punctul de vedere al măsurii, versurile se clasifică în: alexandrin* (12 silabe), endecasilab* (11 silabe), decasilab* (10 silabe), eneasilab* (9 silabe), octosilab* (8 silabe), heptasilab* (7 silabe); hexasilab* (6 silabe), pentasilab* (5 silabe), tetrasilab* (4 silabe), trisilab* (3 silabe), bisilab (2 silabe); vezi MĂSURĂ. • Din punctul de vedere al structurii strofice, versurile se încadrează în ansambluri de 2 (distih*), 3 (terțină*, terțet*), 4 (catren*), 6 (sextină*), 8, 9 și 10 versuri; rar, există *monostihul** – strofă sau poezie alcătuită dintr-un singur vers. • ~ **alb** Vers care nu cunoaște rima, dar este structurat pe baza unor norme metrice și ritmice, deci se supune rigorilor de ritm și de măsură. • ~ **liber** Vers specific poeziei moderne, introdus cu oarecare frecvență la sfârșitul sec. al XIX-lea de curentul simbolist (dar cu antecedente în toate literaturile europene), nesupus prozodiei* tradiționale din nici un punct de vedere și în care toate normele sunt aplicate *ad libitum* (Vl. Streinu). Versurile libere sunt, în genere, ritmate, de lungime variabilă și nelegate prin rimă. În schimb, în versificația liberă un rol sporit îl au figurile de sunet (vezi FIGURĂ) din interiorul versului. Se grupează în ansambluri strofice de asemenea liber constitutie, fără structură fixă. Păstrează uneori, din concepția tradițională asupra versului, majuscula inițială, rândul-vers, cezura, blancul tipografic de la sfârșitul șirului. După simbolism, G. Apollinaire și curentele moderniste au împins inovația până la a dispune versurile în pagină conform unor criterii pur grafice, alcătuind desene geometrice din versuri de dimensiuni diferite, variat orientate (vezi G. Apollinaire, *Calligrammes*). În poezia românească, versul liber a fost introdus de Al. Macedonski și cultivat – în măsură diferită – de T. Arghezi, L. Blaga, I. Barbu, G. Bacovia, I. Minulescu sau N. Stănescu.

M.M.

VERSIFICAȚIE

1. Ansamblu de tehnici utilizate pentru scrierea unui poem; tehnică a versului, proprie unui scriitor. **2.** Disciplină având ca obiect studiul tuturor tipurilor de organizare a versurilor, precum și descrierea structurii interne a acestora. Din punct de vedere fonetic, versificația studiază ritmul*, rima* și sonoritățile textului în general (cu excepția figurilor* de sunet); sintactic – structura propoziției/frazei în raport cu versul/strofa (vezi și ÎNGAMBAMENT); compozițional – aranjarea versurilor în text (structura strofică și raporturile acesteia cu formele fixe ale poeziei). Versificația se ocupă, de asemenea, cu măsurile* fixe și convenționale care definesc fiecare tip de vers din punctul de vedere al întinderii sale: alexandrin – 12 silabe, endecasilab* – 11, octosilab* – 8 etc.
Vezi și METRICĂ; PROZODIE.

M.M.

VID,-Ă

1. Element ~ Redă engl. *dummy element*. Denumește componentele sintactice cu realizare fonetică plină a căror pertinență este numai sintactică (având rolul de a asigura gramaticalitatea structurii), nu și referențială, fiind lipsite de referință proprie, dar și de capacitatea de a și-o procura de la o sursă* referențială. Sin. cu *expletiv**. Are în vedere subiectele pronominale din construcțiile franțuzești și englezești cu verbe meteorologice: fr. **il** *pleut;* engl. **it***'s raining* sau din construcții impersonale* franțuzești și englezești: fr. **il** *arrive que...;* engl. **it** *seems that...* (vezi și EXPLETIV). **2. Categorie ~** În GB*, corespunde engl. *empty category*, simbolizată ca e; sin. (*categorie*) *nulă*. Desemnează componente sintactice lipsite de realizare fonetică (nelexicalizate sau poziții rămase libere prin deplasare*) a căror marcare grafică este absolut obligatorie într-o structură abstractă pentru relevanța lor sintactică. Specia categoriei vide a fost stabilită în planul deducțiilor teoretice prin raportare la alte structuri unde aceeași poziție este ocupată de componente lexicalizate. Îndeplinește, în plan sintagmatic*, un rol similar celui jucat de morfemul zero* din plan paradigmatic*, amândouă dovedindu-și pertinența numai prin raportare la alte forme/structuri ale ansamblului. Ideea categoriei vide a apărut ca efect al principiului proiecției*, care postulează că proprietățile lexicale ale capurilor* lexicale sunt proiectate integral din lexicon în sintaxă și se mențin intacte la toate nivelurile de reprezentare, inclusiv în S-Structură*, deci și în situația deplasării unora dintre componente din pozițiile originare (vezi, mai jos, urmele); a apărut, de asemenea, ca efect al principiului proiecției extinse, care postulează că orice propoziție are structura minimă: P → GN – Aux – GV, incluzând obligatoriu un subiect chiar și în situația nelexicalizării acestuia. • Specia categoriei vide grupează trei tipuri de categorii fonetice nule: a) clasa urmelor*, simbolizate ca t (engl. *trace*), coindexate cu antecedentele* (categoriile deplasate). Urmele reprezintă pozițiile de origine ale componentelor deplasate (ex.: *Cine$_i$ crezi* [*că va reuși* (t_i)]; *Ion$_i$ pare* [*să fie obosit* (t_i)]); b) clasa subiectelor nelexicalizate ale complementelor* nonfinite (infinitive, conjunctive, supine), simbolizate prin PRO* (engl. „big PRO"). Sunt coindexate cu nominalele subiecte sau obiecte din propoziția regentă sub al căror control se află (ex.: *Ion$_i$ dorește* [PRO$_i$ *să plece*]; *Ion$_i$ termină* [*de învățat PRO$_i$*)]; vezi și CONTROL); c) clasa subiectelor pronominale nule, simbolizate ca pro* (engl. „little pro"), caracteristice limbilor de tipul „pro-drop*". Sunt limbile care, ca și româna, acceptă căderea subiectului pronominal; altfel spus, sunt limbi cu subiect „inclus*".
Vezi și CONTROL; DEPLASARE a lui α; PRO, pro; PROIECȚIE; URMĂ.

G.P.D.

VIITOR

1. În morfologie, termenul este utilizat atât în planul semnificațiilor gramaticale, cât și în planul formelor. a) În planul conținutului, prin viitor se înțelege acea secvență temporală care situează desfășurarea acțiunii într-un moment ulterior momentului „prezent" și care, la nivel distribuțional, își asociază adverbe din seria: *imediat, mâine, mai târziu, cândva* etc. În sfera viitorului se poate distinge un viitor apropiat sau un viitor îndepărtat, după natura temporală a adverbialilor selectați într-un context sau altul; această distincție nu se regăsește întotdeauna și la nivel paradigmatic. b) Prin viitor se denumesc o serie de paradigme din sfera modului indicativ care, din punct de vedere temporal, satisfac cerințele de conținut de sub (a). În română există mai multe paradigme de viitor, în raport cu nivelul sau registrul stilistic în care acestea se întrebuințează; la nivelul limbii standard, forma de viitor este o formă compusă, alcătuită din seria, *voi, vei, va... + infinitivul verbului* (*voi veni*); la nivelul limbii vobite/familiare, se recurge la o formație obținută din cea prezentată anterior prin căderea lui *v-* din radicalul auxiliarului: *oi, îi, a... + inf. verbului* (*oi veni*); la nivelul limbii vorbite în Muntenia, Oltenia, Dobrogea, se apelează la o formație alcătuită din *o* (invariabil) asociat paradigmei *de conjunctiv prezent* (*o să vin*), iar la nivelul graiurilor vorbite în Moldova, se întrebuințează o formație compusă din seria *am, ai, are*, provenită din auxiliarul *a avea* și din *conjunctivul prezent* al verbului (*am să vin*). **2. ~ anterior** Sintagmă utilizată pentru a denumi o paradigmă verbală formată din seria *voi, vei, va... + fi + participiul verbului* (*voi fi citit* etc.). Această paradigmă exprimă, în planul conținutului, o acțiune care, în raport cu momentul enunțării, urmează să aibă loc; specifică acestei paradigme este trăsătura aspectuală: indicarea unei acțiuni *finite, încheiate*. Adesea, această

trăsătură a fost interpretată ca un aspect al concordanței* timpurilor și ca atare viitorul anterior a fost definit ca un timp de relație*; el exprimă, în această viziune, o acțiune care urmează să aibă loc, dar care va fi încheiată înaintea altei acțiuni viitoare: *Voi fi bătrân și singur, vei fi murit demult* (Eminescu). În limba română, viitorul anterior este o formă rar întrebuințată, limitată mai ales la limba literară scrisă. Circulația sa extrem de limitată explică dificultățile în a-i stabili precis conținutul.

C.C.

VIRGULĂ [,]

1. Semn de punctuație*. În româna contemporană redă o pauză* scurtă urmată de ridicarea tonului; precedă, urmează sau încadrează elemente în context și are următoarele funcțiuni principale: a) delimitează unități sintactice coordonate în propoziție/frază (fac excepție raportul copulativ realizat prin *și*, cel disjunctiv realizat prin *sau*, când conjuncțiile se plasează între termenii coordonați) – *ca un vis* [,] *ca o părere se coborî de pe stâncă* (Odobescu). *Împăratul își scotea mulțumirile din chinurile răbdate ale povestitorului* [,] *dar acum poruncește pitarului să-i taie tainul* (Arghezi)–; b) marchează elipsa unui verb predicativ, copulativ, auxiliar – *eu*[,] *la datorie, coane Fănică* (Caragiale), *Ion* [,] *încă elev; Unul a fost certat și celălalt*[,] *lăudat* –; c) izolează atribute/propoziții atributive explicative, inclusiv de tip apozitiv – *Cele două națiuni muzicante ale Europei moderne*[,] *italienii și germanii*[,] *contestă neîncetat francezilor geniul acestei arte* (Odobescu); *era sfădit cu mine din pricina Smărăndiței popii*[,] *căreia, cu toată părerea mea de rău, i-am tras într-o zi o bleandă pentru că nu-mi da pace să prind muște...* (Creangă) –; d) izolează apoziții/propoziții apozitive care nu au funcție de atribut/propoziție atributivă – *Dincolo*[,] *la Operă*[,] *era în foaier o mare bancă de faraon* (Camil Petrescu); *vorbea și mai răstit*[,] *ceea ce la el în anumite împrejurări era semn de mulțumire, de triumf asupra celorlalți* (M. Preda) –; e) izolează construcții gerunziale/participiale plasate la începutul frazei – *Coborând să-mi iau șalul uitat în gondolă*[,] *când m-am întors l-am găsit pe soțul meu într-un lac de sânge* (Camil Petrescu); *Înspăimântată de glas*[,] *mâța s-a înnodat într-o săritură* (Arghezi) –; f) izolează diferite tipuri de propoziții circumstanțiale: modale antepuse regentei, cu corelativ în regentă – *Cu cât se apropia ziua*[,] *cu atât Titu era mai tulburat.* (Rebreanu) –; concesive – *nici d-ta n-o să-i dai de căpătâi*[,] *măcar c-ai citit derost slovele* (Odobescu) – etc.; g) izolează propoziții intercalate – *Noi*[,] *când am văzut asta*[,] *am rămas înlemniți* (Creangă) –; h) izolează elemente incidente – *Mizerie*[,] *zise el* [,] *mizerie, soarta sufletelor mari, sufletelor de înger...* (Eminescu) –; i) izolează adverbe propoziționale (echivalente cu o propoziție/frază) – *Nu*[,] *taci!* (Camil Petrescu) –; j) izolează vocative – *Ce-ai cumine*[,] *vântule?* (Arghezi) –; k) izolează interjecții – *Că dă*[,] *e păcat să rămâi fără leac de învățătură* (Creangă) –; l) se plasează între elementele unei construcții (numerale, adverbe etc.) ce exprimă aproximația – *Nu mă uit dacă se folosește și el cu o para*[,] *două* (Caragiale) –; *E un om cu care nu trăiesc de ieri*[,] *de alaltăieri, trăiesc de opt ani* (Caragiale) –; m) se plasează între cuvinte repetate – *Am auzit tot*[,] *tot*[,] *tot.* (Caragiale). În concurență cu linia de pauză în situațiile (b), (c), (d), (h), cu două puncte (vezi PUNCT) în (b), (c), (d), cu punctele de suspensie în (b), cu parantezele* (vezi 1) în (c), (d), (h), cu semnul de exclamație* în (j), (k), cu cratima* (vezi 2) în (1), (m). **2.** Semn grafic. În româna contemporană se utilizează pentru redarea cifrică a numerelor zecimale (3[,]4 „trei virgulă patru"). Nu se lasă pauză albă înainte de virgulă în situațiile 1 și 2, iar după virgulă, în 2.

C.S.

VIRTUEM

Termen al semanticii* structurale introdus de B. Pottier și utilizat numai de unii autori pentru a desemna seme* descriptive, considerate ca simple posibilități. Virtuemul mai poate fi definit ca ansamblul semelor conotative și este condiționat de factori variabili ai comunicării, în raport cu experiența socio-culturală a interlocutorilor. Astfel, *roșu* are virtuemul „pericol", care nu se actualizează însă decât în anumite contexte*. Prin virtuem se pot exprima conotații* de diferite tipuri: a) conotații spontane, când un număr evocă un concept, de ex. 13 „ghinion"; b) conotații contextuale, ca în contextul *un hoț* a vizitat *muzeul*, unde *a vizitat* are semul „cu intenția de a fura" (ironic); c) conotație analogică, stabilită socio-cultural prin comparație: *mai alb ca zăpada, lung ca un stâlp de telegraf.* Virtuemul nu trebuie confundat cu conotația însăși, care caracterizează semnul în ansamblul lui, pentru că

virtuemul redă particularități ocazionale ale referentului*. De ex., într-o anumită epocă (în cea actuală, de ex.): „scaunele" pot avea noi forme, pot avea un picior circular etc., ceea ce face ca semul „cu patru picioare" al referentului *scaun* să nu mai fie pertinent în anumite contexte.
Vezi SEM; CLASEM; ANALIZĂ.

A.B.V.

VITEZĂ (~NARATIVĂ)
Vezi NARATIV$_8$.

VOCABULAR
Termen cvasisinonim cu *lexic**, care desemnează fie a) totalitatea cuvintelor unei limbi*, fie b) ansamblul cuvintelor utilizate de un locutor dat în împrejurări date, fie c) într-un mod nedeterminat, o listă de cuvinte. Diferențierea dintre *vocabular* și *lexic* nu se face întotdeauna, după cum rezultă din expresii ca *vocabular de bază* (sau *vocabular fundamental*), *masa vocabularului*. L. Hjelmslev utilizează (ca și alți lingviști) termenii *lexic* și *vocabular* ca echivalenți. Cei care diferențiază vocabularul de lexic concep cele două unități interdependent, pentru că lexicul este o realitate a limbii la care nu se poate ajunge decât prin cunoașterea vocabularelor particulare, ceea ce înseamnă că lexicul transcende vocabularele, dar nu e accesibil decât prin ele sau că un vocabular presupune existența lexicului, pentru care el e un eșantion. • *Vocabularul de bază* este o sumă de cuvinte comună tuturor variantelor* unei limbi (vezi FOND LEXICAL). • *Masa vocabularului* este partea cea mai mobilă a limbii, în care intră și termeni neutri (care nu satisfac condiția de a aparține fondului principal), ca: *nasture, pantof, plop*, dar și termeni poetici, ca *boltă, firmament*, cuvinte dialectale ca *găvan, cucuruz* sau cuvinte învechite precum *cucoană*.

A.B.V.

VOCALĂ
Sunet* a cărui emitere presupune vibrații periodice ale coardelor vocale și absența oricărui obstacol în calea curentului fonator*. • Acustic*, vocalele se caracterizează printr-un generator unic (laringele), situat la extremitatea posterioară a cavității bucale, unde vibrațiile sunt amplificate. Diversitatea vocalelor se explică prin variații ale spațiului de rezonanță, produse de modificări ale formei rezonatorului. Vocalele sunt, ca și consoanele*, unități segmentale*, dar, spre deosebire de acestea, au rol de centru silabic (vezi SILABĂ) și pot primi accent*. • Clasificarea vocalelor din punct de vedere articulatoriu* se face în raport cu câteva criterii de bază: *apertura** (deschiderea), *localizarea* (zona din cavitatea bucală în care se creează – în funcție de poziția limbii – spațiul optim de rezonanță), *cantitatea** (determinată de durata de rostire a vocalei), prezența sau absența *labializării** (determinată de forma – rotunjită sau nerotunjită – a rezonatorului bucal, ca urmare a mișcării buzelor) și prezența sau absența *nazalității** (dependentă de cavitatea de rezonanță – bucală sau nazală – spre care este dirijat curentul fonator). În română, cantitatea și nazalitatea nu servesc la distingerea vocalelor; cantitatea este funcțională în limbi ca latina, ceha etc., iar nazalitatea, în limbi ca franceza, portugheza etc. Vocalele din limba română se clasifică astfel: a) după apertură: deschise: [a]; semideschise (mijlocii): [e, ă, o]; închise: [i, î, u]; b) după localizare: anterioare: [e, i]; centrale: [a, ă, î]; posterioare: [o, u]; c) după labializare (rotunjire): labializate (rotunjite): [o, u]; nelabializate (nerotunjite): toate celelalte vocale. • Clasificarea vocalelor din punct de vedere acustic se realizează în raport cu un sistem de trăsături binare. Pentru română, sunt luate în considerație trăsăturile: acut vs. grav (care reflectă distincția dintre vocalele anterioare și cele posterioare, determinată de mărimea spațiului de rezonanță); compact vs. difuz (care reflectă distincția dintre vocalele deschise și cele închise, determinată de distribuția în spectru a formanților*), bemolat vs. non-bemolat (care reflectă distincția de labializare dintre vocale). • Pentru orice limbă, există diverse soluții de descriere a inventarului de foneme vocalice. În cazul românei, majoritatea cercetătorilor au identificat 7 unități fonematice (cu diferențe în interpretarea sistemului specific de alofone*). O poziție aparte apare în lucrările lui E. Petrovici, care identifică numai 5 unități, [ă] și [e], respectiv, [î] și [i] fiind considerate variante ale unor foneme* unice ([ă] și [î] se realizează după consoane neutre, iar [e, i] după consoane palatalizate).

L.I.R.

VOCATIV
În limbile în care există caz* morfologic, denumește un caz cu utilizare specială, caracterizat, din punct de vedere sintactic, prin neincluderea în organizarea propoziției, iar, funcțional, prin

rolul de caz al adresării*. Aparține clasei de mijloace lingvistice care orientează enunțul spre alocutor* (altfel spus, aparține modalității alocutive*), asociindu-se cu mijloace din aceeași clasă funcțională: interjecții* de interpelare, forme de pers. a II-a la verb, forme de imperativ* (*Hei*, **Ioane**, *vino mai repede!*). Spre deosebire de celelalte cazuri, se marchează obligatoriu prin intonație, marca desinențială, atunci când apare, dublând-o pe cea suprasegmentală*. În latină, numai substantivele de declinarea a 2-a la sg. aveau o desinență proprie de vocativ; *amic***e**, restul fiind identice cu nominativul. În ansamblul romanic, româna se distinge printr-o marcare morfologică puternică a vocativului: a moștenit singura desinență de vocativ din latină **-e** (*doamn***e**), pe care a extins-o și la substantive de declinarea a 3-a sau de alte origini (*împărat***e**; *prietene*; *tovarăș***e**); a împrumutat o desinență din slavă pentru feminine (*fat***o**; *sor***o**), constituind singurul împrumut desinențial din gramatica românească; și-a creat, din forme existente în limbă, noi desinențe (**-ule**: *domn***ule**; *elev***ule**; **-lor**: *elev***ilor**; *fet***elor**). Numărul mare de forme, ca și frecvența folosirii lor pentru clasa numelor de rudenie (*vere, cumetre, cuscre, nepoate*) s-ar putea explica prin sensibilitatea specială a limbii române față de categoria animatului (vezi și ANIMAT). Totuși, tendința limbii actuale este de folosire a unei forme de vocativ identice cu nominativul. Este obligatorie folosirea formei speciale de vocativ în cazul adjectivelor substantivizate (*frumoas***o**; *creat***o**; *frumosul***e**), construcții în care desinența de vocativ dobândește și funcție de clasificator*, adică de încadrare neechivocă a cuvântului în clasa substantivului (vezi și SUBSTANTIV(IZ)ARE).

G.P.D.

VOCE (~ NARATIVĂ)

Vezi NARATIV$_5$.

VORBIRE

I. Concept polisemic utilizat mai ales cu sensul de aspect psiho-fiziologic al limbajului* cu caracter individual, manifestat în actele comunicării. După autori, apar diferențe în interpretarea acestui concept. • În concepția saussuriană, vorbirea (desemnată prin fr. *parole*) este echivalentă cu discursul* (fr. *discours*) și are caracter individual și variabil (spre deosebire de limbă*). Din acest punct de vedere, în vorbire se pot distinge, după F. de Saussure, combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul* limbii pentru a exprima gândirea sa personală și mecanismul psiho-fiziologic care îi permite că exteriorizeze aceste combinații. Saussure are în vedere raportul social-individual sau vorbirea „colectivă" și vorbirea „individuală", altfel spus – raportul schemă/utilizare schemei. Vorbirea este un act de voință care presupune din partea vorbitorului o activitate de selecție și punere în practică a unei tehnici idiomatice efectiv realizate (la nivelul unei limbi anume și la nivelul unui vorbitor care o singularizează). Elevii lui Saussure (Ch. Bally) au introdus categoria actualizării*, concepută ca mecanism al trecerii limbii în vorbire. • Pentru L. Hjelmslev, vorbirea este un act concret care nu interesează lingvistica*, iar distincția dintre limbă și vorbire este făcută de Hjelmslev prin opoziția dintre schemă (forma pură) și uzaj (ansamblul de deprinderi). • E. Coșeriu face distincția dintre vorbire ca activitate și vorbire ca facultate de a vorbi, de a exprima, sau tehnică a vorbirii (vezi LIMBAJ); prima accepție corespunde interpretării saussuriene, vorbirea prezentându-se ca o tehnică idiomatică efectiv realizată. Teoria lui Coșeriu pornește de la premisa că, în mod concret, nu există decât activități lingvistice și admite că, în cadrul realității unitare și indivizibile care e limbajul, se pot introduce delimitări din diferite perspective. Coșeriu consideră că dicotomia saussuriană limbă/vorbire este influențată din cauza gradelor de abstractizare diferite: între *sistem** (termen pe care Coșeriu îl preferă *limbii*) și *vorbire** se situează *norma**. Dacă se stabilește opoziția între concret și abstract, numai vorbirea concretă și norma individuală se încadrează în „parole", iar norma socială și sistemul funcționează în limbă. • Identificarea conceptelor de competență* și performanță* ale gramaticii* generative cu dicotomia limbă/vorbire pare posibilă numai în unele interpretări ale distincției propuse de Saussure. • Limba și vorbirea au fost raportate de E. Vasiliu la categoriile de *general* și *particular*, ceea ce l-a dus la concluzia că unitățile unui rang* (nivel*) dat, fiind elemente generale și individuale în același timp, pot fi simultan elemente de vorbire și de limbă. Delimitarea limbii de vorbire prezintă interes pentru soluționarea unor probleme importante ale lingvisticii, cum ar fi evoluția în limbă. **II. ~ directă; ~ indirectă; ~ directă liberă; ~ directă legată;** vezi STIL$_{III}$.

A.B.V.

X

XENISM
Cuvânt neologic *recent*, preluat cu forma intactă a etimonului* și neadaptat încă la sistemul limbii române, simțit de vorbitor ca aparținând unui sistem lexico-gramatical străin de limba română, sentiment care se manifestă, atunci când cuvântul este folosit în scris, prin individualizarea lui grafică, fie prin caractere cursive, fie prin subliniere, fie prin încadrarea între ghilimele sau prin scrierea cu majusculă (vezi exemple recente ca: „va deveni operațional un *help-line* pentru persoanele în vârstă"; „F.F. ia la rând toate «racket»-urile"; „va fi corelată cu [...] „clearance"-ul la creatinină"); sinonim cu (*formație, cuvânt*) *aloglot*(*ă*). • Ca formații foarte recente, xenismele sunt lipsite, prin ele însele, de flexiune, neavând ca dat inerent un anumit tipar flexionar statornicit în limbă. Actualizarea unui xenism impune, din partea vorbitorului, o atitudine *conștientă* de marcare a clasei morfologice și de adaptare la constrângerile sintactice ale contextului. În ciuda calității accidentale, efemere a multor xenisme, tratamentul lor poate oferi informații prețioase asupra tendințelor* flexionare celor mai puternice ale momentului, căci, în absența unui tipar flexionar inerent, xenismele *reflectă* în mai mare măsură tendințele actuale.
Vezi NEOLOGISM.

G.P.D.

Z

ZERO

1. Morfem ~ (desinență ~; sufix ~) În cercetările de gramatică structuralistă, se referă la *absența* unei mărci gramaticale, adică a unui element din planul expresiei, absență care, în sistemul de opoziții al unei limbi, devine pertinentă, dobândind rolul de a distinge o anumită semnificație gramaticală. Este urmarea unei viziuni sistemice și a unei operații de abstractizare, morfemul zero rezultând, în procesul de analiză, din raportarea formei în discuție la o semnificație corelativă marcată fonetic pozitiv, precum și din raportarea la aceeași semnificație care, în alte situații, se asociază cu forme fonetic pline. Caracterul pertinent al mărcii zero se evidențiază în plan paradigmatic* în cadrul raporturilor de opoziție*. Astfel, în română, semnificația de „sg." în raport cu cea de „pl." se distinge uneori prin absența unei mărci fonetice (ex.: *trenθ- trenuri; basmaθ-basmale; pomθ-pomi*), aceleiași semnificații corespunzându-i în numeroase alte exemple o marcă fonetică pozitivă (ex.: *codru-codri; casă-case; lucru-lucruri*). Lingvistica franceză vorbește de „articol zero" în toate construcțiile din care articolul lipsește. În română, absența articolului (sau „articolul zero") se încarcă, în cadrul singularului, pentru substantivele nenumărabile* exprimând nume de materie, cu o semnificație specială partitivă* (ex.: *Am cumpărat θ pâine*). **2. Grad ~** În cazul fenomenelor lingvistice care presupun o gradare*, „gradul zero" desemnează termenul care, pe scara gradării, se caracterizează prin absența trăsăturii de semnificație în funcție de care s-a stabilit scara. În sistemul gradelor de comparație*, de ex., gradul zero corespunde pozitivului*. • În paradigmele graduale ale calității și ale stării (ex.: *călduț-cald-fierbinte; prostuț-prost-tâmpit; răcoare-frig-ger;* vezi și GRADARE), gradul zero corespunde termenului neutru sub aspect gradual, adică termenul în a cărui caracterizare semantică însușirea considerată nu apare nici în plus, nici în minus (*cald, prost*, respectiv *frig*). • În stilistică, „gradul zero al scriiturii" (R. Barthes, 1953) sau „gradul stilistic zero" (I. Coteanu, 1973) se atribuie exprimării lipsite de relevanță stilistică, reprezentând un punct de referință pentru exprimările marcate stilistic. Este o abstracție științifică redată, în unele interpretări, ca „limbă standard", iar, în terminologia lui E. Coșeriu, ca „limbă simfazică"/sinfatică. Dintre actualizările stilistice, limbajul științific (vezi $STIL_{III}$) este considerat cel mai apropiat de ceea ce înseamnă „grad stilistic zero" (vezi și SCRIITURĂ).

G.P.D.

ZEUGMĂ

Figură* sintatică, formă de elipsă* care constă în utilizarea unică a unui cuvânt comun mai multor membri ai frazei: *El e bătrân* **și slab** în loc de *El e bătrân și e slab; Dovedește-mi faptele și că* **n-ai mințit** pentru (...) *și dovedește-mi că n-ai mințit; Les noms reprennent leur ancienne signification, les êtres leur ancien visage;* **nous notre âme d'alors** – „Numele își reiau vechea lor semnificație, ființele vechea lor figură; noi – sufletul nostru de atunci" (Proust). • Formele zeugmei sunt variate contextual, realizându-se de multe ori prin coordonarea unei părți de propoziție cu o propoziție subordonată aceluiași regent; aceasta este singura zeugmă căreia H. Morier îi atribuie valoare stilistică, celelalte fiind considerate elipse-erori: *Ca-n oglindirea unui drum de apă* / **Pari când a fi și când că nu mai ești** (Arghezi). Zeugma se apropie de anacolut* atunci când este realizată prin coordonarea unor determinări de natură semantică diferită (atribute*, nume predicative*, complemente*) pe lângă același determinat (substantiv, verb), propoziții ca: *Ion* **este frumos și student**; *Vine* **de la gară și grăbit** sunt considerate incorecte.
Vezi ASINDET; ELIPSĂ.

M.M.

ZOOSEMIOTICĂ

Ramură a semioticii* care studiază limbajele* animale (în număr de aproximativ 600). În aceste limbaje, comunicarea* se face cu ajutorul semnalelor*; unele dintre ele sunt descrise ca articulații sintagmatice (limbajele păsărilor, de ex.); iar altele sunt prezentate ca articulație paradigmatică (limbajul albinelor). Zoosemiotica se ocupă și de alte aspecte, motiv pentru care constituie un domeniu autonom, dar de interes pentru dezvoltarea semioticii în general, mai ales în SUA (T. Sebeok).

A.B.V.

Bibliografie*

ABEILLÉ, ANNE, *Les nouvelles syntaxes. Grammaire d'unification et analyse du français*, Paris, Armand Colin, 1993.

ADAM, J.-M., A. PETITJEAN, *Le texte descriptif. Poétique historique et linguistique textuelle*, Paris, Nathan, 1989.

ALARCOS LLORACH, E., *Fonologia española*, Madrid, Gredos, 1968.

ALCARAZ VARÓ, E., MARIA ANTONIA MARTÍNEZ LINARES, *Diccionário de lingüística moderna*, Barcelona, Ariel, 1997.

ALEXANDRESCU, S., *Logique du personnage*, Paris, Mame, 1974.

ANDERSON, J.M., *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*, Cambridge, University Press, 1971.

ANGHELESCU, NADIA, *Semantica modalităților în limba arabă*, București, TUB, 1981.

ANGHELESCU, NADIA, *Limba arabă în perspectivă tipologică*, București, Univers Enciclopedic, 2000.

ANSCOMBRE, J.-CL., O. DUCROT, *L'argumentation dans la langue*, ed.2, Liège-Bruxelles, Pierre Mardaga, 1983.

AQUIEN, MICHÈLE, *Dictionnaire de poétique*, Paris, Librairie générale française, 1993.

ARRIVÉ, M., FRANÇOISE GADET, M. GALMICHE, *La grammaire d'aujourd'hui. Guide alphabétique de linguistique française*, Paris, Flammarion, 1986.

ASHER, R.E., J.M.Y.SIMPSON (eds.), *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*, I-X, Oxford, Pergamon Press, 1994.

AUSTIN, J.L., *How to Do Things with Words*, Oxford, Clarendon Press, 1962.

AVRAM, A., *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, EARPR, 1961.

AVRAM, A. , *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, București, EAR, 1990.

AVRAM, A. (coord.), LAURENȚIA DASCĂLU-JINGA, MARIA TEODORESCU, ANCA ULIVI, *Antologie fonetică a limbii române*, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, 1988.

AVRAM, MIOARA, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, EARPR, 1960.

AVRAM, MIOARA, *Gramatica pentru toți*, EARSR, 1986; ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.

AVRAM, MIOARA, *Probleme ale exprimării corecte*, București, EARSR, 1987.

AVRAM, MIOARA, *Ortografia pentru toți. 30 de dificultăți*, București, EAR, 1990.

AVRAM, MIOARA, M. SALA, *May We Introduce the Romanian Language to You?*, București, The Romanian Cultural Foundation Publishing House, 2000.

BACH, E., R.HARMS, (eds.), *Universals in Linguistic Theory*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1968.

BACH, K., R. M. HARNISH, *Linguistic Communication and Speech Acts*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1979.

BAHTIN, M., *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard, 1978.

BAHTIN, M., *Probleme de literatură și estetică*, București, Univers, 1982.

BAL, MIEKE, *Narratologie*, Paris, Klincksieck, 1977.

BALDINGER, K., *Teoría semántica. Hacia una semántica moderna*, ed. 2, Madrid, Alcalá, 1977.

BALLY, CH., *Précis de stylistique*, Geneva, 1905.

BALLY, CH., *Traité de stylistique française*, I-II, Heidelberg, 1909; ed. 2, 1919-1920.

BALLY, CH., *Linguistique générale et linguistique française*, Francke Verlag, Berna, 1944; ed. 3, 1950.

BALLY, CH., *Le langage et la vie*, Geneva, Atar, 1913; ed. 3, 1956.

---

* Bibliografia de față cuprinde doar studii apărute în volume monografice; nu sunt incluse articole publicate în periodice.

BARBORICĂ, ELENA, L. ONU, MIRELA THEODORESCU, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române*, București, EDP, 1972; ed. 2 revăzută și adăugită, 1978.
BARTHES, R., *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Seuil, 1953.
BARTOLI, M., *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.
BAZZANELLA, CARLA, *Le facce del parlare. Un approccio pragmatico all'italiano parlato*, Florența, La Nuova Italia, 1994.
BECCARIA, G.-L., *Dizionario di linguistica*, Torino, Einaudi, 1994.
BEAUGRANDE, R. de, W. DRESSLER, *Introduction to Text Linguistics*, Londra-New York, Longman, 1981.
BELDESCU, G., *Ortografia actuală a limbii române*, București, EȘE, 1984.
BENVENISTE, E., *Problèmes de linguistique générale*, I-II, Paris, Gallimard, 1966-1974.
BERCA, OLIMPIA, *Dicționar istoric de rime*, București, EȘE, 1983.
BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, București, EARSR, 1976.
BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, *Structura vocabularului limbii române. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, EȘE, 1986.
BIDU-VRĂNCEANU, ANGELA, NARCISA FORĂSCU, *Modele de structurare semantică*, Timișoara, Facla, 1984.
BIERWISCH, M., *Modern Linguistics. Its Development. Methods and Problems*, Haga, Mouton, 1971.
BÎRLEA, OV., *Poetică folclorică*, Minerva, 1979.
BLINKENBERG, A., *Le problème de la transitivité en français moderne. Essai syntacto-sémantique*, Copenhaga, 1960.
BLOOMFIELD, L., *Language*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1933; trad. fr. *Le langage*, Paris, Payot, 1970.
BOOTH, W., *The Rhetoric of Fiction*, Chicago, University Press, 1961; trad. rom. *Retorica romanului*, București, Univers, 1976.
BORER, H., *Parametric Syntax*, Dordrecht, Foris Publications, 1984.
BORER, H. (ed.), *Syntax and Semantics. The Syntax of Pronominal Clitics*, New York, Academic Press, 1986.
BORSLEY, R.D., *Syntactic Theory. A Unified Approach*, Londra–New York–Melbourne–Auckland, Edward Arnold, 1992.
BOUSOÑO, C., *Teoria expresiei poetice*, București, Univers, 1975.
BRÂNCUȘ, GR., *Vocabularul autohton al limbii române*, București, ESE, 1983.
BRÂNCUȘ, GR., *Istoria cuvintelor*, București, Ed. Coresi, 1991.
BRÂNCUȘ, GR., *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Institutul Român de Tracologie, 1995.
BRÉAL, M., *Essai de sémantique*, Paris, Hachette, 1897; ed. 3, 1904.
BREMOND, CL., *Logique du récit*, Paris, Seuil, 1973; trad. rom. *Logica povestirii*, București, Univers, 1981.
BREMOND, CL., TH. PAVEL, *De Barthes à Balzac. Fictions d'une critique, critiques d'une fiction*, Paris, Albin Michel, 1998.
BRESNAN, JOAN (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1982.
BRIGHT, W. (ed.), *International Encyclopaedia of Linguistics*, I-IV, New York–Oxford, Oxford University Press, 1992.
BROOKE-ROSE, CHRISTINE, *A Grammar of Metaphor*, Londra, Secker and Warburg, 1958.
BROWN, G., G.YULE, *Discourse Analysis*, Cambridge, University Press, 1983.
BROWN, PENELOPE, S. LEVINSON, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge, University Press, 1987.
BUCĂ, M., V.EVSEEV, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Facla, 1976.
BURZIO, L., *Italian Syntax*, Dordrecht, Reidel, 1986.
BUSSMANN, HADUMOD, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart, Kröner Verlag, 1983; ed. 2, 1990.
BÜHLER, K., *Sprachtheorie*; Jena, 1934; ed.2, Stuttgart, 1965.
BYNON, THEODORA, *Historical Linguistics*, Cambridge, University Press, 1977.

CARACOSTEA, D., *Expresivitatea limbii române*, București, FRLA, 1942; ed. 2, Iași, Polirom, 2000.
CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, EȘE, 1975.
CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA, *Dicționar aromân (macedo-vlah) (DIARO)*, București, Ed. Enciclopedică, 1997.
CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA, ȘT. GIOSU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, R. TODORAN, *Dialectologie română*, București, EDP, 1977.
CARNAP, R., *Meaning and Necessity*, ed. 2, Chicago, University Press, 1956.
CARRETER, F.L., *Diccionário de términos filológicos*, Biblioteca Románica Hispanica, ed. 3 revăzută, Madrid, Gredos, 1971.
CAZACU, B., *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, EPL, 1960.
CAZACU, B., *Studii de dialectologie*, București, EȘ, 1966.
CAZACU, B. (coord.), *Modalități de interpretare a textului literar*, Bucuresști, SSF, 1981.
CAZACU, B., *Limba română literară. Probleme teoretice și interpretări de texte*, București, SSF, 1985.
CĂLĂRAȘU, CRISTINA, *Timp, mod, aspect în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, TUB, 1987.
CHABROL, CL. (ed.), *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse, 1973.
CHAFE, W.L., *Meaning and the Structure of Language*, Chicago, University of Chicago Press, 1970.
CHARAUDEAU, P., *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette, 1992.
CHATMAN, S., *Storia e discorso. La struttura narrativa nel romanzo e nel film*, Parma, Pratiche Editrice, 1981.
CHEVALIER, J.-CL., A.GEERBRANT, *Dictionnaire des symboles*, Paris, Robert Lafont, 1973; trad.rom., *Dicționar de simboluri* I-III, București, Artemis, 1994-1995.
CHEVALIER, J.-CL., M.GROSS (eds.), *Méthodes en grammaire française*, Paris, Klincksieck, 1976.
CHOMSKY, N., *Syntactic Structures*, Haga, Mouton, 1957.
CHOMSKY, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1965.
CHOMSKY, N., *Studies on Semantics in Generative Grammar*, Haga, Mouton, 1972.
CHOMSKY, N., *Knowledge of Language. Its Nature, Origin and Use*, New York, Praeger, 1986; trad. rom., *Cunoașterea limbii*, București, EȘ, 1996.
CHOMSKY, N., *Barriers*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1986.
CHOMSKY, N., *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris Publications, 1982; trad. fr., *Théorie du Gouvernement et du Liage*, Paris, Seuil, 1991.
CHOMSKY, N., *La Nouvelle Syntaxe; concepts et conséquences de la théorie du gouvernement et du liage (traduction et commentaires d'Alain Rouveret)*, Paris, Seuil, 1987.
CHOMSKY, N., M. HALLE, *The Sound Pattern of English*, New York-Londra-Evanston, Harper & Row Publishers, 1968.
CIOMPEC, GEORGETA, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, EȘE, 1985.
COHEN, J., *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.
COLLINGE, N.E., *An Encyclopaedia of Language*, Londra-New York, Routledge, 1990.
COMRIE, B., *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, Chicago, University of Chicago Press, 1981; ed. 2, 1989.
CONSTANTINESCU, N., *Rima în poezia populară românească*, București, Minerva, 1973.
CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, GH., *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed. Albatros, 1980.
COOK, W., *Case Grammar: Development of the Matrix Model (1970-1978)*, Washington, Georgetown University Press, 1979.
COPCEAG, D., *Tipologia limbilor romanice*, ed. de Ion Mării și Nicolae Mocanu, Cluj, Ed. Clusium, 1998.
COQUET, J.-CL., *Sémiotique littéraire. Contribution à l'analyse sémantique du discours*, Paris, Larousse, 1972.
CORBIN, DANIELLE, *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, I-II, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987; ed. 2, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires de Lille, 1991.
CORNILESCU, ALEXANDRA, D. CHIȚORAN, *Elements of English Sentence Semantics*, București, TUB, 1986.

CORNILESCU, ALEXANDRA, *Concept of Modern Grammar. A Generative Grammar Perspective*, București, Ed. Universității, 1995.
CORTI, MARIA, *Principi della comunicazione letteraria. Introduzione alla semiotica della letteratura*, Milano, Bompiani, 1976.
COȘERIU, E., *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, Gredos, 1962.
COȘERIU, E., *Lezioni di linguistica generale*, Torino, Boringhieri, 1973.
COȘERIU, E., *Princípios de semántica estructural*, Madrid, Gredos, 1977.
COȘERIU, E., *Gramática, semántica, universales*, Madrid, 1978.
COȘERIU, E., *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen, Narr, 1981.
COȘERIU, E., *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos, 1985.
COȘERIU, E., *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1992-1993.
COȘERIU, E., *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, Știința, 1994.
COȘERIU, E., *Introducere în lingvistică*, Cluj, Ed. Echinox, 1995.
COȘERIU, E., *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
COȘERIU, E., *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Ed. Enciclopedică, 1997.
COȘERIU, E., *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Arc, 2000.
COȘERIU, E., H. GECKELER, *Trends in Structural Semantics*, Tübingen, Narr, 1981.
COTEANU, I. (coord.), *Elemente de lingvistică structurală*, București, EȘ, 1967.
COTEANU, I., *Stilistica funcțională a limbii române*, I – *Stil, stilistică, limbaj*, București, EARSR, 1973; II – *Limbajul poeziei culte*, 1985.
COTEANU, I., *Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, București, EARSR, 1981.
COTEANU, I. (coord.), *Analize de texte poetice. Antologie*, București, EARSR, 1986.
COTEANU, I., *Gramatică, stilistică, compoziție*, București, EȘ, 1990.
COTEANU, I., I. DĂNĂILĂ, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme – bibliografie*, București, EARSR, 1970.
COTEANU, I., LUCIA WALD (coord.), *Sistemele limbii*, București, EARSR, 1970.
COTEANU, I., LUCIA WALD (coord.), *Semantică și semiotică*, București, EȘE, 1981.
COTEANU, I. (coord.), GEORGETA CIOMPEC, C.DOMINTE, NARCISA FORĂSCU, VALERIA GUȚU ROMALO, E.VASILIU, *Limba română contemporană*, I – *Fonetica, Fonologia, Morfologia*, ed. revizuită și adăugită, București, EDP, 1985.
COTEANU, I., NARCISA FORĂSCU, ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, *Limba română contemporană*, II – *Vocabularul*, București, EDP, 1985.
COTEANU, I., M.SALA, *Etimologia și limba română*, București, EARSR, 1987.
COURTÈS, J., *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Paris, Hachette, 1977.
CRISTEA, TEODORA, *Le locatif spatio-temporel en français contemporain*, București, TUB, 1975.
CRISTEA, TEODORA, *Éléments de grammaire contrastive. Domaine français-roumain*, București, EDP, 1977.
CRISTEA, TEODORA, ALEXANDRA VLADUȚ-CUNIȚĂ, *Modalités d'énonciation et contrastivité: les énonces exclamatifs et interrogatifs en roumain et en française*, București, TUB, 1986.
CROFT, W., *Typology and Universals*, Cambridge, University Press, 1990.
CROFT, W., *Syntactic Categories and Grammatical Relations. The Cognitive Organization of Information*, Chicago-Londra, University of Chicago Press, 1991.
CRUCERU, C., *Dialog și stil oral în proza românească actuală*, București, Minerva, 1985.
CRYSTAL, D., *The Cambridge Encyclopaedia of Language*, Cambridge, University Press, 1992.
CVASNÎI – CĂTĂNESCU, MARIA, *Structura dialogului în textul dramatic*, București, TUB, 1982.
DALLENBACH, L., *Le récit spéculaire. Essai sur la mise en abyme*, Paris, Seuil, 1977.
DAUZAT, A., *La géographie linguistique*, Paris, Flammarion, 1922.
DAVIS, ST. (ed.), *Pragmatics. A Reader*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1991.
DE MAURO, T., *Introduzione alla semantica*, Bari, Laterza, 1965; trad. rom. *Introducere în semantică*, București, EȘE, 1978.
DENSUSIANU, O., *Opere*, I-III, București, EPL, 1968-1977.

DERRIDA, J., *L'écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967.
DIACONESCU, I., *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, EȘE, 1989.
DIACONESCU, I., *Sintaxa limbii române*, București, Ed. Enciclopedică, 1995.
DIACONESCU, PAULA, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, EARSR, 1970.
*** *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM)*, București, EARSR, 1982.
DIK, S.C., *Functional Grammar*, Amsterdam-New York-Oxford, 1978.
DIK, S.C., *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*, Dordrecht, Foris Publications, 1989.
DIMITRESCU, FLORICA, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, EARPR, 1958.
DIMITRESCU, FLORICA (coord.), *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic*, București, EDP, 1978.
DIMITRESCU, FLORICA, *Dinamica lexicului românesc*, Cluj-București, Ed. Clusium-Logos, 1995.
DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, Junimea, 1979; *Sintaxa*, 1982.
DINU, M., *Ritm și rimă în poezia românească*, București, Cartea Românească, 1986.
DINU, M., *Comunicarea*, București, EȘ, 1997.
DIRVEN, R., G.RADDEN (eds.), *Concepts of Case*, Tübingen, Narr, 1987.
DOBROVIE-SORIN, CARMEN, *Syntaxe du roumain. Chaînes thématiques*, Paris, Université de Paris VII, 1987.
DOBROVIE-SORIN, CARMEN, *The Syntax of Romanian. Comparative Studies in Romance*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 1994; trad. rom. *Sintaxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice*, București, Ed. Univers, 2000.
DOCA, GH., *Analyse psycholinguistique des erreurs faites lors de l'apprentissage d'une langue étrangère*, București-Paris, EAR-CIRER, Université de la Sorbonne Nouvelle, 1981.
DOLEZEL, L., *Narrative Modes in Czech Literature*, Toronto, The University of Toronto Press, 1973.
DOPPAGNE, A., *La bonne ponctuation. Clarté, précision, efficacité de vos phrases*, ed. 2 revăzută, Paris-Gembloux, Duculot, 1984.
DRAGOMIRESCU, GH. N., *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, EȘE, 1975; ed. 2, 1995.
DRAȘOVEANU, D. D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Ed. Clusium, 1997.
DRILLON, J., *Traité de la ponctuation française*, Paris, Gallimard, 1991.
DU MARSAIS, *Despre tropi*, București, Univers, 1981.
DUBOIS, J., *et alii*, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse, 1973.
DUCROT, O. (ed.), *Qu'est-ce que le structuralisme?*, Paris, Seuil, 1968.
DUCROT, O., *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Hermann, 1972.
DUCROT, O., *Le dire et le dit*, Paris, Ed. de Minuit, 1984.
DUCROT, O., TZ.TODOROV, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972.
DUCROT, O., J.-M.SCHAEFFER, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1995; trad. rom. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Ed. Babel, 1996.
ECO, U., *Lector in fabula*, Milano, Bompiani, 1979.
ECO, U., *Tratat de semiotică generală*, București, EȘE, 1982.
ECO, U., *Sémiotique et philosophie du langage*, Paris, PUF, 1988.
ECO, U., *Le signe*, Paris, Labor, 1988.
ECO, U., *Les limites de l'interprétation*, Paris, Grasset, 1992; trad. rom. *Limitele interpretării*, București, Humanitas, 1996.
ECO, U., *La recherche de la langue parfaite*, Paris, Seuil, 1994.
EDMONDSON, W., *Spoken Discourse. A Model for Analysis*, Londra-New York, Longman, 1981.
ERNOUT, O., THOMAS F., *Syntaxe latine*, Paris, Klincksieck, 1951.
ERWIN-TRIPP, SUSAN M., *Language Acquisition and Communicative Choice*, Stanford, University Press, 1973.
EVSEEV, I., *Semantica verbului*, Timișoara, Facla, 1974.
FEUILLET, J., *Introduction à l'analyse morphosyntaxique*, Paris, PUF, 1988.
FILLMORE, CH.J., *Types of Lexical Information*, în JAKOBOVITS, L., D.STEINBERG (eds.), *Semantics*, Cambridge, University Press, 1971.
FILLMORE, CH.J., D.T. LANGENDOEN (eds.), *Studies in Linguistic Semantics*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1971.

FIRTH, J.R., *Papers in Linguistics*, Londra-Oxford, University Press, 1957.
FISCHER, I., *Latina dunăreană*, București, EARSR, 1985.
FISHMANN, J. A. (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, Haga-Paris, Mouton, I, 1971; II, 1973.
FLAUX, NELLY, DANIÈLE VAN de VELDE, *Les noms en français: esquisse de classement*, Paris, OPHRYS, 2000.
FLORESCU, V., *Retorica și neoretorica. Geneză. Evoluție. Perspective*, București, EARSR, 1973.
FONTANIER, P., *Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1968; trad. rom. *Figurile limbajului*, București, Univers, 1977.
FRANȘOIS, J., *Changement, Causation, Action*, Geneva, Droz, 1989.
FROMKIN, VICTORIA, R.RODMAN, *An Introduction to Language*, ed. 3, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1983.
FUCHS, CATHERINE, P. LE GOFFIC, *Les linguistiques contemporaines. Repères théoriques*, Paris, Hachette, 1992.
FUNERIU, I., *Versificația românească. Perspectivă lingvistică*, Timișoara, Facla, 1980.
GÁLDI, L., *Les mots d'origine néogrecque à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939.
GÁLDI, L., *Introducere în istoria versului românesc*, București, Minerva, 1971.
GÁLDI, L., *Introducere în stilistica literară a limbii române*, București, Minerva, 1976.
GALMICHE, M., *Sémantique générative*, Paris, Larousse, 1975.
GARY-PRIEUR, MARIE-NOËLLE, *Grammaire du nom propre*, Paris, PUF, 1994.
GARY-PRIEUR, MARIE-NOËLLE, *Les termes clés de la linguistique*, Paris, Seuil, 1999.
GECKELER, H., *Semántica estructural y teoría del campo léxico*, Madrid, Gredos, 1976.
GECKELER, H., BRIGITTE SCHLIEBEN-LANGE, J. TRABANT, H.WEIDT (eds.), *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu 1921-1981*, Berlin–New York– Madrid, De Gruyter-Gredos, 1981.
GENETTE, G., *Figures*, Paris, Seuil, 1969; *Figures* II, 1972; *Figures* III, 1975; trad. rom. *Figuri*, selecție, traducere și prefață de Angela Ion și Irina Mavrodin, București, Univers, 1978.
GENETTE, G., *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
GENETTE, G., *Nouveau discours du récit*, Paris, Seuil, 1983.
GENETTE, G. *Seuils*, Paris, Seuil, 1987.
GHEȚIE, I., *Baza dialectală a românei literare*, București, EARSR, 1986.
GHEȚIE, I. (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, EAR, 1997.
GHEȚIE, I., AL. MAREȘ, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, Ed. Enciclopedică, 1974.
GIVÓN, T., *Syntax. A Functional-Typological Introduction*, I-II, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins, 1984; 1990.
GLEASON, H.A., *Introduction à la linguistique*, Paris, Larousse, 1969.
GODARD, DANIÈLE, *Les relatives en français*, Paris, Editions du CNRS, 1988.
GOFFMAN, E., *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*, Garden City–New York, Doubleday & Co. Inc., 1967.
GOLOPENȚIA, SANDA, MONIQUE MARTINEZ THOMAS, *Voir les didascalies*, Ibéricas, Cahiers du CRIC, nr. 3, 1994.
*** *Gramatica limbii române* (*GLR*), I-II, Academia Română, ed. 2 revăzută și adăugită, București, 1966.
GRAMMONT, M., *Petit traité de versification française*, Paris, 1960.
GRAMMONT, M.,*Traité de phonétique*, Paris, Delagrave, 1933; ed. 8, 1965.
GRAUR, AL., *Fondul principal al limbii române*, București, EȘE, 1957.
GRAUR, AL., *Studii de lingvistică generală*, ediție nouă, București, EARPR, 1960.
GRAUR, AL. (coord.), *Introducere în lingvistică*, ed. 2, București, EȘ, 1965.
GRAUR, AL., *Nume de persoană*, București, EȘ, 1965.
GRAUR, AL., *Tendințe actuale ale limbii române*, București, EȘ, 1968.
GRAUR, AL., *Nume de locuri*, București, EȘ, 1972.
GRAUR, AL., J.BYCK (coord.), *Studii de gramatică*, București, EARPR, I, 1956; II, 1957; III, 1961.
GRAUR, AL., LUCIA WALD, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, EȘ, 1965.
GRAUR, AL., MIOARA AVRAM (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română*, I-II, București, EARSR, 1970-1978.

GRAUR, AL., S. STATI, LUCIA WALD (coord.), *Tratat de lingvistica generală*, București, EARSR, 1971.
GREEN, GEORGIA M., *Pragmatics and Natural Language Understanding*, Hillsdale-Have-Londra, Lawrence Erlbaum, 1989.
GREENBERG, J.H. (ed.), *Universals of Language*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1963.
GREENBERG, J.H., *Language Universals*, Haga, Mouton, 1966.
GREIMAS, A.J., *Sémantique structurale*, Paris, Larousse, 1966.
GREIMAS, A.J., *Du sens. Essais sémiotiques*, I, Paris, Seuil, 1970; II, 1983; trad. rom. *Despre sens. Eseuri semiotice*, I, București, Univers, 1975.
GREIMAS, A.J. (ed.), *Essais de sémiotique poétique*, Paris, Larousse, 1972.
GREIMAS, A.J., *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Seuil, 1976.
GREIMAS, A.J., J. COURTÈS, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1979; ed. 2, vol. I-II, Paris, Hachette Université, 1986.
GRICE, H. P., *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1990.
GRIMSHAW, JANE, *Argument Structure*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1990.
GROSS, M., *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe*, Paris, Larousse, 1968; ed. nouă, Paris, Ed. Cantilène, 1986.
GROUPE μ , *Rhétorique générale*, Paris, Larousse, 1970; trad. rom. *Retorică generală*, București, Univers, 1974.
GROUPE μ , *Rhétorique de la poésie. Lecture linéaire, lecture tabulaire*, Bruxelles, Editions Complexe, 1977.
GUILBERT, L., *La créativité lexicale*, Paris, Larousse, 1975.
GUILLAUME, G., *Langage et science du langage*, Paris, Nizet – Québec, Presses de l'Université de Laval, 1964; ed. 2, 1969.
GUILLAUME, G., *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1970.
GUIRAUD, P., *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, PUF, 1954.
GUIRAUD, P., *La stylistique*, Paris, PUF, 1954; ed.7, 1972.
GUIRAUD, P., *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, PUF, 1960.
GUIRAUD, P., *La sémantique*, Paris, PUF, 1969.
GUIRAUD, P., *Essais de stylistique*, Paris, Klincksieck, 1970.
GUIRAUD., P., *La versification*, Paris, PUF, 1970.
GUIRAUD, P., *La sémiologie*, Paris, PUF, 1983.
GUȚU ROMALO, VALERIA, *Morfologie structurală a limbii române*, București, EARSR, 1968.
GUȚU ROMALO, VALERIA, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, EDP, 1973.
GUȚU ROMALO, VALERIA, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*, București, Humanitas, 2000.
HAEGEMAN, LILIANE, *Introduction to Government and Binding Theory*, Cambridge, Blackwell, 1991.
HAGÈGE, CL., *La structure des langues*, Paris, PUF, 1982.
HALLIDAY, M.A.K., R. HASAN, *Cohesion in English*, Londra, Longman, 1976.
HAMON, P., *Texte et idéologie. Valeurs, hiérarchies et évaluations dans l'oeuvre littéraire*, Paris, PUF, 1984.
HAMON, P., *Le descriptif*, Paris, Hachette, 1993.
HARRIS, Z.S., *Methods in Structural Linguistics*, Chicago, University of Chicago Press, 1951; ed. 2, *Structural Linguistics*, 1963.
HARRIS, Z.S., *Discourse Analysis. Reprints*, Haga, Mouton, 1963.
HARRIS, Z.S., *Notes du cours de syntaxe*, Paris, Seuil, 1976.
HEGER, K., *Monem, Wort, Satz und Text*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1976.
HÉNAULT, A., *Narratologie. Sémiotique générale*, Paris, PUF, 1983.
HENRY, A., *Métonymie et métaphore*, Paris, Klincksieck, 1971.
HERMAN, J., *Le mensonge romanesque. Paramètres pour l'étude du roman épistolaire*, Amsterdam, Rodopi-Leuven University Press, 1989.
HJELMSLEV, L., *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, Ost et Son, 1928.
HJELMSLEV, L., *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, 12, Copenhaga, Akademisk Vorlag, 1959.

HJELMSLEV, L., *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison, Wisconsin University Press, 1961; trad. rom. *Preliminarii la o teorie a limbii*, București, 1967.
HJELMSLEV, L., *Le langage*, Paris, Ed. de Minuit, 1966.
HOCKETT, Ch.F., *A Course in Modern English*, New York, Macmillan, 1958.
HOLTUS, G., M. METZELTIN, CH. SCHMITT (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, vol.I-VII, Tübingen, Niemeyer, 1988 –
HRISTEA, TH., *Probleme de etimologie*, București, EȘ, 1968.
HRISTEA, TH. (coord.), *Sinteze de limba română*, ed. 3 revăzută și din nou îmbogățită, București, Albatros, 1984.
ILIESCU, MARIA, D. SLUȘANSCHI (eds.), *Du latin aux langues romanes. Choix de textes traduits et commentés (du II-e siècle avant J.C. jusqu'au X-e siècle après J.C.)*, Wilhelmsfeld, Gottfried Egert, 1991.
IONESCU, E., *Manual de lingvistică generală*, București, ALL, 1992; ed. 2 revizuită, București, ALL, 1997.
IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, București, EAR, 1991.
IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, București, ALL, 1995; ed. 2, 1999.
IONESCU-RUXĂNDOIU, LILIANA, D. CHIȚORAN, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, EDP, 1975.
IORDAN, I., *Stilistica limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1944; ed. 2, București, EȘ, 1975.
IORDAN, I., *Limba română contemporană*, București, Ed.Ministerului Invățământului, 1956.
IORDAN, I., *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, EARPR, 1962.
IORDAN, I., *Toponimia românească*, București, EARPR, 1963.
IORDAN, I., *Limba literară*, Craiova, Scrisul Românesc, 1977.
IORDAN, I., MARIA MANOLIU-MANEA, *Introducere în lingvistica romanică*, București, EARPR, 1965.
IORDAN, I., VALERIA GUȚU ROMALO, AL. NICULESCU, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, EȘ, 1967.
IRIMIA, D., *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, EȘE, 1986.
IRIMIA, D., *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom, 1997.
IRIMIA, D., *Introducere în stilistică*, Iași, Polirom, 1999.
IVĂNESCU, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, Institutul de Filologie Română, 1947.
*** *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ed. 5, București, Univers Enciclopedic, 1995.
JABERG, K., *Aspects géographiques du langage*, Paris, Droz, 1936.
JACKENDOFF, R., *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1972.
JACKENDOFF, R., *X-BAR Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge, Mass., M.I.T .Press, 1977.
JACKENDOFF, R., *Semantic and Cognition*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1983.
JACKENDOFF, R., *Semantic Structures*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1990.
JACOBS, R., P.S. ROSENBAUM (eds.), *Readings in English Transformtional Grammar*, Waltham, Mass., Ginn & Co., 1970.
JAEGLLI, O., *Topics in Romance Syntax*, Dordrecht, Foris Publications, 1982.
JAKOBSON, R., *Essais de linguistique générale*, I-II, Paris, Ed. de Minuit, 1963-1973.
JAKOBSON, R., G.-M. FANT, M.HALLE, *Preliminaries to Speech Analysis*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1952; ed. 9, 1969.
JAKOBSON, R., M.HALLE, *Fundamentals of Language*, Haga, Mouton, 1963; ed. 2, 1971.
JAKOBSON, R., *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973.
JAWORSKI, A. (ed.), *Silence. Interdisciplinary Perspectives*, Berlin–New York, Mouton-De Gruyter, 1997.
JEFFERS, R.J., ILSE LEHISTE, *Principles and Methods for Historical Linguistics*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1979.
JESPERSEN, A., *The Philosophy of Grammar*, Londra, Allen & Unwin, 1924.

JESPERSEN, A., *Analytic Syntax*, Copenhaga, Munksgaard, 1937.
JOLY, A., W.M.HIRTLE (eds.), *Langage et psychomécanique du langage. Hommage à Roch Vallin*, Lille-Québec, 1980.
KATZ, J.J., P.M. POSTAL, *An Integrated Theory of Linguistic Description*, Cambridge, Mass., MITPress, 1964.
KATZ, J.J., *Semantic Theory*, New York, Harper and Row, 1972.
KEENAN, E.L. (ed.), *Formal Semantics of Natural Language*, Londra–New York, Cambridge University Press, 1975.
KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *La connotation*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 1977.
KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin, 1980.
KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *L'implicite*, Paris, Armand Colin, 1986.
KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *Les interactions verbales*, I-III, Paris, Armand Colin, 1990-1995.
KERBRAT-ORECCHIONI, CATHERINE, *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionnement*, Paris, Nathan, 2001.
KIBEDI-VARGA, A., *Rhétorique et littérature*, Paris, Didier, 1970.
KIEFER, F., N.RUWET (eds.), *Generative Grammar in Europe*, Dordrecht, Reidel, 1973.
KLEIBER, G., *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*, Paris, PUF, 1990.
KLEIBER, G., E. TYVAERT (eds.), *L'anaphore et ses domaines*, Paris, Klincksieck, 1990.
KLUM,A., *Verbe et adverbe*, Stockholm, 1961.
KRISTEVA, JULIA, JOSETTE RAY-DEBOVE, DENNA JEAN UMIKER (eds.), *Essays in Semiotics. Essais de sémiotique*, Haga, Mouton, 1971.
KRISTEVA, JULIA, *Le texte du roman*, Paris-Haga, Mouton, 1976.
LABOV, W., *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1972.
LAKOFF, G., *Irregularity in Syntax*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1970.
LANGACKER, R.W., *Foundations of Cognitive Grammar*, I, Stanford, University Press, 1987.
LAUSBERG, H., *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, Max Hueber Verlag, ed. 3 revăzută, 1967.
LAZARD, G., *L'actance*, Paris, PUF, 1994.
LEECH, G.N., *Principles of Pragmatics*, Londra-New York, Longman, 1983.
LE GOFFIC, P., *Grammaire de la phrase française*, Paris, Hachette Université, 1993.
LE GUERN, M., *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Larousse, 1973.
LEJEUNE, P., *Le pacte autobiographique*, Paris, Seuil, 1975; trad. rom. *Pactul autobiografic*, București, Univers, 2000.
LEJEUNE, P., *Moi aussi*, Paris, Seuil, 1986.
LEMARÉCHAL, A., *Les parties du discours. Sémantique et syntaxe*, Paris, PUF, 1989.
LERAT, P., *Les langues spécialisées*, Paris, PUF, 1995.
LEVIN, S.R., *Linguistic Structures in Poetry*, Haga, Mouton, 1962.
LEVINSON, S.C., *Pragmatics*, Cambridge, University Press, 1983.
LINTVELT, J., *Essai de typologie narrative. Le "point de vue"*, Paris, Corti, 1981; trad. rom. *Punctul de vedere*, București, Univers, 1994.
LOMBARD, A., *Le verbe roumain*, I-II, Lund, 1954-1955.
LÜDER, ELSA, *Procedee de gradație lingvistică*, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza", 1995.
LYONS, J., *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, University Press, 1968; trad. fr. *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Paris, Larousse, 1970; trad. rom. *Introducere în lingvistica teoretică*, București, EȘ, 1995.
LYONS, J., *Semantics*, I-II, Cambridge–Londra–New York, Cambridge University Press, 1977.
LYONS, J., *Sémantique linguistique*, Paris, Larousse, 1980.
MAINGUENEAU, DOMINIQUE, *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*, Paris, Hachette, 1976.
MALMBERG, B., *Signes et symboles*, Paris, Seuil, 1977.
MANCAȘ, MIHAELA, *Stilul indirect liber în româna literară*, București, EDP, 1972.
MANCAȘ, MIHAELA, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, București, EȘE, 1983.
MANCAȘ, MIHAELA, *Limbajul artistic românesc în secolul XX*, București, EȘ, 1991.

MANOLIU-MANEA, MARIA, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, EARSR, 1968.
MANOLIU-MANEA, MARIA, *Structuralismul lingvistic*, București, EDP, 1973.
MANOLIU-MANEA, MARIA, *Elemente de sintaxă comparată romanică. Tipologie și istorie*, București, TUB, 1977.
MANOLIU-MANEA, MARIA, *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, București, Litera, 1993.
MARCUS, S., *Lingvistica matematică. Metodele matematice în lingvistică*, București, EDP, 1963.
MARCUS, S., *Poetica matematică*, București, EARSR, 1970.
MARCUS, S., *Semne despre semne*, București, EȘE, 1979.
MARCUS, S. (coord.), *Semiotica matematică a artelor vizuale*, București, EȘE, 1982.
MARCUS, S., ED. NICOLAU, S. STATI, *Introducere în lingvistica matematică*, București, EȘ, 1966.
MAROUZEAU J., *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, Geuthner, 1931; ed. 3, 1951.
MARTIN, R., *Inférence, antonymie, paraphrase*, Paris, Klincksieck, 1976.
MARTIN, R., *Pour une logique du sens*, Paris, PUF, 1983.
MARTIN, W., *Recent Theories of Narrative*, Ithaca-Londra, Cornell University Press, 1986.
MARTINET, A., *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, Francke Verlag, 1955; ed. 2, 1964.
MARTINET, A., *Éléments de linguistique générale*, Paris, Armand Colin, 1960; trad. rom. *Elemente de lingvistică generală*, București, EȘ, 1970.
MARTINET, A., *La linguistique. Guide alphabétique*, Paris, 1969.
MARTINET, A., *Syntaxe générale*, Paris, Armand Colin, 1985.
MARTINET, A., *Fonction et dynamique des langues*, Paris, Armand Colin, 1989.
MCCAWLEY, J.D., *Syntactic and Logical Arguments of Semantic Structures*, Bloomington, Indiana University Linguistic Club, 1972.
MEILLET, A., *La méthode comparative en linguistique*, Paris-Oslo, 1925; ed. 2, Paris, Champion, 1966.
MEILLET, A., *Linguistique historique et linguistique générale*, I-II, Paris, Champion-Klincksieck, 1921-1936; ed. 2, 1952-1958.
MEL'CHUK, I., *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques*, I-II, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1988-1992.
MEL'CHUK, I., *Cours de morphologie générale (théorique et descriptive)*, I: *Introduction et première partie – Le mot*; II: *Deuxième partie – Significations morphologiques*, Les Presses de l'Université de Montréal, CNRS Éditions, 1993-1994.
MERLAN, AURELIA, *Sintaxa și semantica-pragmatica limbii române vorbite. Discontinuitatea*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1998.
MEY, J. L. (ed.), R. E. ASHER (consulting ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam –Lausanne–New York–Oxford–Shannon–Singapore–Tokio, Elsevier, 1998.
MICLĂU, P. (coord.), *Probleme de stilistică*, București, EȘ, 1964.
MICLĂU, P., *Le signe linguistique*, Paris, Klincksieck, 1970.
MICLĂU, P., *Semiotica lingvistică*, Timișoara, Facla, 1977.
MICLĂU, P., S.MARCUS (eds.), *Sémiotique roumaine*, București, TUB, 1981.
MIHĂILĂ, ECATERINA, *Receptarea poetică*, București, Eminescu, 1980.
MIHĂILĂ, ECATERINA, *Textul poetic. Perspectivă istorică și modele generative*, București, Eminescu, 1995.
MILNER, J.-CL., *Ordres et raisons de langue*, Paris, Seuil, 1982.
MILNER, J.-CL., *Introduction à une science du langage*, Paris, Seuil, 1989.
MOESCHLER, J., ANNE REBOUL, *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*, Paris, Seuil, 1994; trad. rom. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj-Napoca, Echinox, 1996.
MOESCHLER, J., A . AUCHLIN, *Introduction à la linguistique contemporaine*, Paris, Armand Colin/Masson, 1997.
MORIER, H., *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, PUF, 1961.
MORRIS, CH. W., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, University of Chicago Press, 1939.
MOUNIN, G., *Introduction à la sémiologie*, Paris, Ed. de Minuit, 1970.
MOUNIN, G., *Clefs pour la sémantique*, Paris, Seghers, 1972.
MOUNIN, G., *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, PUF, 1973; ed. 2, 1993.
MOUNIN, G., *Istoria lingvisticii*, traducere și postfață de C. Dominte, București, Ed. Paideia, 1999.

MUNTEANU, ŞT., *Stil şi expresivitate poetică*, Bucureşti, EŞ, 1972.
NEAMŢU, G.G., *Predicatul în limba română*, Bucureşti, EŞE, 1986.
NICULESCU, AL., *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, I-II, Bucureşti, EŞ, 1965-1978; III, *Noi contribuţii*, Cluj, Ed. Clusium, 1999.
NICULESCU, AL., *Între filologie şi poetică*, Bucureşti, Eminescu, 1980.
OGDEN, C.K., I. A.RICHARDS, *The Meaning of Meaning*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1923.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti, EARSR, 1974.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Dinamica sistemului morfologic verbal*, Bucureşti, TUB, 1987.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxă şi semantică. Clase de cuvinte şi forme gramaticale cu dublă natură*, Bucureşti, TUB, 1992.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Teorie şi analiză gramaticală*, Bucureşti, Coresi, 1992; ed. 2, 1994.
PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA, *Sintaxa grupului verbal*, ed.2, Braşov, AULA, 1999.
PANAITESCU, V. (coord.), *Terminologie poetică şi retorică*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1994.
PAVEL, T., *The Poetics of Plot. The Case of English Renaissance Drama*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1985.
PAVEL, T., *Univers de la fiction*, Paris, Seuil, 1988; trad rom. *Lumi ficţionale*, Bucureşti, Minerva, 1993.
PAVEL, T., *Le mirage linguistique. Essai sur la modernisation intellectuelle*, Paris, Ed. de Minuit, 1988; trad rom. *Mirajul lingvistic*, Bucureşti, Univers, 1993.
PEIRCE, C.S., *Écrits sur le signe*, Paris, Seuil, 1978.
PELLINI, P., *La descrizione*, Bari, Laterza, 1998.
PERELMAN, CH., L. OLBRECHTS-TYTECA, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, Bruxelles, Édition de l'Institut de Sociologie, 1970.
PERLMUTTER, D.M. (ed.), *Studies in Relational Grammar*, I, Chicago, University of Chicago Press, 1983.
PERLMUTTER, D.M., C.G. ROSEN (eds.), *Studies in Relational Grammar*, II, Chicago, University of Chicago Press, 1984.
PETÖFI, J., *Vers une théorie partielle du texte*, Hamburg, Buske, 1975.
PETRAŞ, IRINA, *Teoria literaturii. Curente literare – Figuri de stil – Genuri şi specii literare – Metrică şi prozodie*, Bucureşti, EDP, 1996.
PETROVICI, E., *Studii de dialectologie si toponimie*, Bucuresti, EARSR, 1970.
PHILIPPIDE, A., *Originea românilor*, I-II, Iaşi, Institutul de Filologie Română, 1923-1927.
PICOCHE, J., *Précis de lexicologie française*, Paris, Nathan, 1977; ed.2, 1992.
PICOCHE, J., *Structures sémantiques du lexique français*, Paris, Nathan, 1986.
PICOCHE, J., *Didactique du vocabulaire français*, Paris, Nathan, 1993.
PLETT, H.F., *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Univers, 1983.
*** *Poetica americană. Orientări actuale*. Studiu critic, antologie, note şi bibliografie de M. Borcilă şi R. McLain, Cluj-Napoca, Dacia, 1981.
*** *Poetics. Poetyka. Poètika*, Varşovia, 1961.
POSTAL, P.M., *On Raising: One Rule of English Grammar and Its Theoretical Implications*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1974.
POTTIER, B., *Systématique des éléments de relation*, Paris, Klincksieck, 1962.
POTTIER, B. (coord.), *Le langage. Les dictionnaires du savoir moderne*, Paris, Centre d'étude et de promotion de la lecture, 1973.
POTTIER, B., *Linguistique générale. Théorie et description*, Paris, Klincksieck, 1974.
POTTIER, B., *Sémantique et logique*, Paris, Ed. J.P. Delarge, 1976.
POTTIER, B., *Théorie et analyse en linguistique*, Paris, Hachette, 1987.
POTTIER, B., *Sémantique générale*, Paris, PUF, 1992.
PRIETO, L.J., *Messages et signaux*, Paris, 1966.
PRINCE, G., *A Grammar of Stories*, Haga, Mouton, 1973.
PRINCE, G., *Narratology. The Form and Functionning of Narrative*, Berlin–New York–Amsterdam, Mouton, 1982.
PROPP, V.I., *Morfologia basmului*, Bucureşti, Univers, 1970.

PUȘCARIU, S., *Limba română*, I: *Privire generală*, București, FRLA, 1940; ed.2, Minerva, 1976; II: *Rostirea*, București, EARPR, 1959; ed. 2, EA, 1994.
RAMAT, P., *Typologie linguistique*, Paris, PUF, 1985.
RASTIER, F., *Sémantique interprétative*, Paris, PUF, 1987.
RASTIER, F., *Sémantique et recherches cognitives*, Paris, PUF, 1991.
RASTIER, F., M. CAVAZZA, ANNE ABEILLÉ, *Sémantique pour l'analyse. De la linguistique à l'informatique*, Paris-Milano-Barcelona, Masson, 1994.
REIBEL, D.A., S.S. SCHANE (eds.), *Modern Studies in English*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1969.
REICHENBACH, H., *Elements of Symbolic Logic*, Londra-New York, Macmillan, 1947.
REINHEIMER-RÎPEANU, SANDA, *Structuri morfosintactice de bază în limbile romanice*, București, Editura Universității, 1993.
REIS, C., ANA CRISTINA LOPES, *Dicionário de narratologia*, ed. 6, Coimbra, Livraria Almedina, 1998.
RENZI, L., G. SALVI, ANNA CARDINALETTI (coord.), *Grande grammatica italiana di consultazione. I – La frase. I sintagmi nominale e preposizionale; II – I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione; III – Tipi di frasi, deissi, formazione delle parole*, Bologna, Il Mulino, I, 1988; II, 1991; III, 1995.
REY, A., *Le lexique. Images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*, Paris, Armand Colin, 1977.
REY-DEBOVE, JOSETTE, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Haga, Mouton, 1971.
RICHARDS, I. A., *The Philosophy of Rhetorics*, Londra, Oxford University Press, 1936.
RICOEUR, P., *La métaphore vive*, Paris, Seuil, 1975.
RICOEUR, P., *Temps et récit*, I, Paris, Seuil, 1983; II, *La configuration dans le récit de fiction*, 1984; III, 1985.
RICOEUR, P., *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique*, II, Paris, Seuil, 1986.
RIEGEL, M., J.C. PELLAT, R. RIOUL, *Grammaire méthodique du français*, Paris, PUF, 1994.
RIFFATERRE, M., *Essais de stylistique structurale*, Paris, Flammarion, 1971.
RIFFATERRE, M., *La production du texte*, Paris, Seuil, 1979.
RIFFATERRE, M., *Sémiotique de la poésie*, Paris, Seuil, 1983.
ROCERIC-ALEXANDRESCU, ALEXANDRA, *Fonostatistica limbii române*, București, EARSR, 1968.
RONDEAU, G., H. FELBER (eds.), *Textes choisis de terminologie*, Québec, Gisterm, 1981.
RONDEAU, G., *Introduction à la terminologie*, Paris, Gaetan Morin, 1984.
ROSETTI, A., *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Copenhaga-București, 1943; ed. 2, 1947.
ROSETTI, A., *Études de linguistique générale*, București, Univers, 1983.
ROSETTI, AL., *Istoria limbii române*, ediție definitivă, București, EȘE, 1986.
ROSETTI, AL., B.CAZACU, L. ONU, *Istoria limbii române literare*. I: *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București, Minerva, 1961; ed. 2, 1971.
ROSETTI, A., SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU (eds.), *Current Trends in Romanian Linguistics*, București, EARSR, 1972.
ROSETTI, AL., A. LĂZĂROIU, *Introducere în fonetică*, București, EȘE, 1982.
ROSS, J.-R., *Constraints on Variables in Syntax*, Mass., MIT Press, 1967; ed. 2, *Infinite Syntax!*, Dordrecht, Reidel, 1985.
ROUSSEAU, A. (ed.), *Les préverbes dans les langues d'Europe*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion, 1995.
ROUSSET, J., *Narcisse romancier. Essai sur la première personne dans le roman*, Paris, Corti, 1973.
ROVENȚA-FRUMUȘANI, DANIELA, *Semiotica discursului științific*, București, EȘE, 1995.
ROVENȚA-FRUMUȘANI, DANIELA, *Argumentarea. Modele și strategii*, București, ALL, 2000.
RUSU, V. (coord.), *Tratat de dialectologie română*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984.
RUWET, N., *Introduction à la grammaire générative*, Paris, Plon, 1967.
RUWET, N., *Théorie syntaxique et syntaxe du français*, Paris, Seuil, 1972.
RUWET, N., *Grammaire des insultes et autres études*, Paris, Seuil, 1982.
SALA, M. (ed.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, EARSR, 1988.
SALA, M. (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, EȘE, 1989.
SALA, M., *Limbi în contact*, București, Ed. Enciclopedică, 1997.

SALA, M., *De la latină la română*, București, Univers Enciclopedic, 1998.
SALA, M., IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București, EȘE, 1981; ed. fr. *Les langues du monde*, București-Paris, 1986.
SANDFELD, KR., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Champion, 1930.
SANDFELD, KR., HEDVIG OLSEN, *Syntaxe roumaine*. I: *Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936; II: *Les groupes des mots*, Copenhaga, 1960; III: *Structure de la proposition*, Copenhaga, 1962.
SAPIR, E., *Language. An Introduction to the Study of Speech*, New York, Harcourt, 1921.
SĂTEANU, C., *Timp și temporalitate în limba română contemporană*, București, EȘ, 1980.
SAUSSURE, F. de, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally, A. Sechehaye, A. Riedlinger, édition critique par Tullio de Mauro, Paris, Payot, 1972; trad. rom. *Curs de lingvistică generală*, Iași, Polirom, 1998.
SCHAFF, A., *Introducere în semantică*, București, EȘE, 1966.
SCHMIDT, S., *Teoria del testo. Per una linguistica della comunicazione verbale*, Bologna, Il Mulino, 1982.
SEARLE, J.R., *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, University Press, 1969; trad. fr. *Les actes du langage. Essai de philosophie du langage*, Paris, Hermann, 1973.
SEBEOK, TH. (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Mass., MIT Press, 1964.
SECHE, M., *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I-II, București, EȘE, 1966-1969.
*** *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse, 1973.
SERBAT, R., *Cas et fonction*, Paris, PUF, 1981.
SÂRBU, R., *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Facla, 1977.
SLAMA-CAZACU, TATIANA, *Limbaj și context*, București, EȘ, 1959; trad. fr. *Langage et contexte*, Haga, Mouton, 1961.
SLAMA-CAZACU, TATIANA, *Introducere în psiholingvistică*, București, EȘ, 1968.
SLAMA-CAZACU, TATIANA, *Psiholingvistica – o știință a comunicării*, București, ALL, 1999.
SLAMA-CAZACU, TATIANA, *Strategeme comunicaționale și manipularea*, Iași, Polirom, 2000.
SLAVE, ELENA, *Metafora în limba română. Comentarii și aplicații*, București, EȘ, 1991.
SPENCER, A., A.M. ZWICKY, *The Handbook of Morphology*, Oxford, Blackwell Publishers, 1998.
SPERBER, D., DEIRDRE WILSON, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
SPITZER, L., *Stilstudien*, I-II, München, Max Hueber Verlag, 1961.
SPITZER, L., *Études de style*, Paris, Gallimard, 1970.
STATI, S., *Teorie și metodă în sintaxă*, București, EARSR, 1967.
STATI, S., *Interferențe lingvistice*, București, EȘ, 1971.
STATI, S., *Elemente de analiză sintactică*, București, EDP, 1972.
STATI, S., *Manuale di semantica descrittiva*, Napoli, Liguori Editore, 1978.
STATI, S., *Il dialogo, considerazioni di linguistica pragmatica*, Napoli, Liguori Editore, 1982.
STATI, S., *Le transphrastique*, Paris, PUF, 1990.
STOICHIȚOIU-ICHIM, ADRIANA, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, ALL, 2001.
STOICHIȚOIU-ICHIM, ADRIANA, *Semiotica discursului juridic*, București, Editura Universității, 2001.
STREINU, VL., *Versificația modernă. Studiu istoric și teoretic asupra versului liber*, București, EL, 1966.
STUBBS, M., *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*, Chicago, University of Chicago Press, 1983.
*** *Studii de poetică și stilistică*, București, EL, 1966.
STURTEVANT, E.H., *Linguistic Change. An Introduction to the Historical Study of Language*, Chicago-Londra, University of Chicago Press, 1962.
ȘĂINEANU, L., *Incercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziținea sensurilor*, București, Tipografia Română, 1887.
ȘĂINEANU, L., *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, I-III, București, Socec, 1900.
ȘKLOVSKI, V., *Despre proză*, I, București, Univers, 1975.
ȘUTEU, FLORA, *Dificultățile ortografiei limbii române*, București, EȘE, 1986.
TAGLIAVINI, C., *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București, EARSR, 1977.

TEODORESCU, ECATERINA, *Propoziția subiectivă*, București, EȘ, 1972.
TESNIÈRE, L., *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1959; ed. 2, 1965.
TIFFENEAU, D. (ed.), *La narrativité*, Paris, Editions CNRS, 1980.
TOBIN, P.D., *Time and the Novel. The Genealogical Imperative*, Princeton, University Press, 1978.
TODOROV, TZ., *Littérature et signification*, Paris, Larousse, 1966.
TODOROV, TZ., *Poétique de la prose*, Paris, Seuil, 1971.
TODOROV, TZ., *Théories du symbole*, Paris, Seuil, 1977; trad. rom. *Teorii ale simbolului*, București, Univers, 1983.
TODOROV, TZ., *Critique de la critique*, Paris, Seuil, 1984.
TOHĂNEANU, G.I., *Studii de limbă și stil*, Timișoara, Facla, 1973.
TOMAȘEVSKI, B., *Teoria literaturii. Poetica*, București, Univers, 1973.
TRUBEȚZKOY, N.S., *Grundzüge der Phonologie*, Praga, 1939; trad. fr., *Principes de phonologie*, Paris, Klincksieck, 1949.
TUȚESCU, MARIANA, *Le groupe nominal et la nominalisation en français moderne*, București, Societatea Română de Lingvistică Romanică, 1972.
TUȚESCU, MARIANA, *Précis de sémantique française*, ed. 2 revăzută și adăugită, București, EDP, 1979.
TUȚESCU, MARIANA, *L'argumentation*, București, TUB, 1986.
ULLMANN, ST., *Précis de sémantique française*, Berna, Francke Verlag, 1952.
ULLMANN, ST., *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford, Blackwell, 1962.
ULLMANN, ST., *Language and Style. Collected Papers*, Oxford, Blackwell, 1964.
URSU, N.A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, EARPR, 1962.
USPENSKY, B., *A Poetics of Composition. The Structure of the Artistic Text and Typology of a Compositional Form*, Berkeley, University of California Press, 1973.
VAN DIJK, T.A., *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, Haga–Paris, Mouton, 1972.
VAN DIJK, T.A., *La ciéncia del texto. Un enfoque interdisciplinário*, Barcelona–Buenos Aires, Ediciones Paidós, 1983.
VAN DIJK, T.A., *Handbook of Discourse Analysis*, Londra, Academic Press, 1985.
VAN PETEGHEM, MARLEEN, *Les phrases copulatives dans les langues romanes*, Heidelberg, Gottfried Egert Verlag, 1991.
VASILIU, E., *Fonologia limbii române*, București, EȘ, 1965.
VASILIU, E., *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, EARSR, 1968.
VASILIU, E., *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, EARSR, 1970.
VASILIU, E., *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, EȘE, 1978.
VASILIU, E., *Scrierea limbii române în raport cu semantica și cu fonologia*, București, TUB, 1979; ed. 2, Editura Universității din București, 1999.
VASILIU, E., *Sens, adevăr analitic și cunoaștere*, București, EȘE, 1984.
VASILIU, E., *Introducere în teoria textului*, București, EȘE, 1990.
VASILIU, E., *Introducere în teoria limbii*, București, EA, 1992.
VASILIU, E., *Elemente de filozofie a limbajului*, București, EA, 1995.
VASILIU, E., SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, EARSR, 1969; trad. engl. *The Transformational Syntax of Romanian*, Haga, Mouton, 1972.
VENDLER, Z., *Linguistics in Philosophy*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1967.
VENDLER, Z., *Res Cogitans*, Ithaca-New York, Cornell University Press, 1972.
VERSCHUEREN, J., J.-O. ÖSTMAN, J. BLOMMAERT (eds.), *Handbook of Pragmatics. Manual*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publ. Company, 1995.
VIANU, T., *Arta prozatorilor români*, București, Ed. Contemporană [1941]; ed.2, I-II, București, EL, 1966.
VIANU, T., *Studii de stilistică*, București, EDP, 1968.
VLAD, CARMEN (coord.), *Textul și coerența*, Cluj-Napoca, Tipografia Universității, 1985.
VLAD, CARMEN, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
VOLPE, S., *L'occhio del narratore. Problemi del punto di vista*, Palermo, Quaderni del Circolo Semiologico Siciliano (20), 1984.

VON WRIGHT, G.H., *Norm and Action*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1963; trad rom. *Normă și acțiune*, EȘE, 1982.
VRABIE, GH., *Retorica folclorului*, București, Minerva, 1978.
VULTUR, SMARANDA, *Infinitul mărunt*, București, Cartea Românească, 1992.
WALD, LUCIA (red. resp.), *Filozofia limbajului din Antichitate pînă în secolul al XVIII-lea (în texte și studii)*, București, TUB, 1983
WALD, LUCIA (red. resp.) *Istoria gândirii lingvistice românești. Texte comentate*, București, TUB, 1, 1987; 2 partea I, 1989; 2 partea a II-a, 1989; 3, 1991.
WALD, LUCIA, ELENA SLAVE, *Ce limbi se vorbesc pe glob*, București, EȘ, 1968.
WALD, LUCIA, MARIA ILIESCU (red. resp.), *Lingvistica modernă în texte*, București, TUB, 1981.
WALD, LUCIA, NADIA ANGHELESCU (red. resp.), *Teorie și metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Texte comentate*, București, TUB, 1984.
WALD, LUCIA, ELENA SLAVE (red. resp.), *Lingvistica saussuriană și postsaussuriană. Texte adnotate*, București, TUB, 1985.
WALD, LUCIA, D. SLUȘANSCHI, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, EȘE, 1987.
WEINREICH, U., *Languages in Contact*, Haga, Mouton, 1962.
WEINRICH, H., *Tempus*, Stuttgart, Kohlhammer, 1964; trad. fr. *Le temps. Le récit et le commentaire*, Paris, Seuil, 1973.
WILKINS, W., *Thematic Relations*, New York, Academic Press, 1988.
WILMET, M., *La détermination nominale*, Paris, PUF, 1986.
ZAFIU, RODICA, *Narațiune și poezie*, București, ALL, 2000.
ZIFF, P., *Semantic Analysis*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1960.
ZUMTHOR, P., *Langue, texte, énigme*, Paris, Seuil, 1975.

Indice

A
abatere
ablativ
abreviere
absolut, -ă (construcție ~; superlativ ~; timp ~; tranzitiv ~)
absolutiv
abstract; substantiv ~; sufix ~; ~ verbal
acatalectic, -ă (vers, rimă ~)
accent (~ grafic; ~ de intensitate; ~ metric/ ritmic/ prozodic)
accentuat, -ă
acceptabilitate
accepție
accident (~ fonetic)
achiziție (~ a limbii)
acomodare
acord; ~ prin atracție; ~ după înțeles; ~ al complementelor (direct și indirect) cu verbul; ~ al substitutelor cu antecedentul
acrostih
act; ~ de vorbire/ verbal/ de limbaj
actant
activ, -ă; construcție ~ ; verb ~
actor
actualizare
acțiune (nume de ~ ; verb de ~)
acumulare
acustic, -ă (clasificare ~; fonetică ~; trăsătură ~)
acuzativ; limbă ~ă
adâncime (structură de ~)
adecvare; ~stilistică și situațională
aderență
adesiv
adiacență (condiție de ~; pereche de ~)
adjectiv
adjectival, -ă (articol ~; grup ~; locuțiune ~; sufix ~)
adjectiv(iz)are
adjunct
adjuncție
adnominal (dativ ~)
adordonare, v. nondependență; relație
adresare
adstrat
adverb
adverbial, -ă (grup ~; locuțiune ~; numeral ~; sufix ~)
adverbializare
adversativ, -ă (conjuncție ~; raport ~)
afazie
afectiv, -ă; accent ~; motivație ~; propoziție ~; sens ~
afectivitate
afereză
afinitate
afirmativ, -ă (formă ~; propoziție ~)
afirmație; adverbe și locuțiuni adverbiale de ~
afix
afonizare
aforism
africată
agent; caz/rol ~; complement de ~; completivă de ~; sufix de ~
agentiv; verb ~
aglutinant, -ă
agrafie
agramaticalitate
agramatism
alativ
alegorie
alethic
alexandrin; ~ românesc
alexie
alfabet; ~chirilic; ~ fonetic; ~grec; ~latin
alfabetic, -ă (ordine ~; scriere ~)
alienabil, -ă (posesie ~)
alineat
aliterație
alocutiv, -ă (modalitate ~)
alocutor
alofon(ă); reducție a ~elor
aloglot (cuvânt ~; comunitate ~; mediu ~)
alograf
alomorf; reducție a ~elor
alterare
alternanță
aluzie
amalgamare
ambiguitate
ambreior
amfibrah
amfibrahic (ritm ~), v. amfibrah; picior; ritm
amplificare
amplitudine
anacolut
a(na)cronie
anadiploză
anaforă; ~ textuală
anaforic, -ă; folosire ~
anagramă
analepsă

analitic, -ă (formă ~; limbă ~; mijloc ~; model ~; propoziție ~)
analitism
analizabil, -ă (grup ~; propoziție ~)
analiză; ~ combinatorie; ~ în constituenți imediați; ~ contextuală; ~ contrastivă; ~ a conversației; ~ a discursului; ~ distribuțională/ distributivă; ~ a erorilor;~ fonetică; ~ fonologică; ~gramaticală; ~ morfematică/ morfemică; ~ semică; ~ stilistică
analogie
anapest
anapestic (ritm ~), v. anapest; picior; ritm
anaptixă
anastrofă
anchetă lingvistică
animat
anisocronie/ anizocronie
anomalie; ~ semantică
anominație
ansamblu
antanaclază
antecedent
antepunere
anterior, -oară (serie ~; viitor ~; vocală ~/ prepalatală)
anticipare
anticlimax
antifrază
antimetabolă, v. antimetateză
antimetateză
antipalagă
antipasiv, -ă (construcție ~; diateză ~)
antistază
antiteză
antonim(e)
antonimie
antonomază
antropologie (~ lingvistică)
antroponim
antroponimie
aorist
apelativ
apertură
apical, -ă
aplicată (lingvistică ~)
apocopă
apodoză
apofonie
apostrof
apostrofă
apozitiv, -ă (propoziție ~; raport ~)
apoziție
apreciativ, -ă (modalitate ~; modalizator ~)
arbitrar (~ al semnului)
arbore; ~ genealogic
argou
argument
argumental, -ă (poziție ~; structură ~)
argumentativ, -ă (marcă/ operator ~; rol/ funcție ~; scală ~)
argumentație; teoria ~ei
arhaism
arhifonem
arhigen
arhilexem
arhisemem
arie (~ lingvistică)
armonie (~ vocalică)
articol
articulare; bază de ~; mod de ~; ~ a substantivului
articulatoriu, -ie (clasificare ~; fonetică ~; mișcare ~; organ ~; trăsătură ~)
articulație dublă
artificial, -ă (limbă ~)
asertiv, -ă (act ~; propoziție ~)
asertiune
asibilare
asimilare
asindet
asociativ
asonanță
aspect; categorie a ~ului; verb de ~ / aspectual
aspirat, -ă
asterisc
atenuație, v. litotă
atestat, -ă (formă/construcție ~)
atitudine (construcție de ~ propozițională; verb de ~)
atlas (~ lingvistic)
aton, -ă
atracție (acord prin ~ , v. acord; ~ paronimică, v. paronimie)
atribut
atributiv, -ă (funcție ~; propoziție ~)
auditor
augmentativ (sufix ~)
autobiografie
autodiegetic, v. diegetic; narator
autoimprecație
autonim
autonimie
autonomie (~ a cuvintelor; ~ a lingvisticii)
auxiliar (verb ~)
avansare

B

baladă
bară (~ oblică; teoria X- ~)
barbarism
barieră
bază; vocabular de ~
bemolat, -ă
beneficiar
betacism
bicolon, v. colon

bilabial, -ă
bilingvism
binar, -ă (opoziție ~; trăsătură ~)
binarism
blocare
bogăție
brahilogie
brevilocvent (enunț ~)
brevilocvență

C
cacofonie
cacografie
cadru
calambur
calc (~ lingvistic)
calchiere
calificare
calificativ (adjectiv ~)
canal; ~ fonator
cantitate
cantitativ
cap
cardinal (numeral ~)
cartografiere
catacreză
cataforă
catalectic, -ă (vers, rimă ~)
cataliză
categorial, -ă (component ~; gramatică ~; simbol ~)
categorie (~ funcțională; ~ gramaticală)
catren
cauzal, -ă/ de cauză (complement ~; propoziție ~)
cauzativ, -ă (construcție ~/ factitivă; verb ~)
cauzativizare
caz; ~ chomskyan (atribuire a ~ului); ~ fillmorian; gramatică a ~ului, v. gramatică; ~ profund; ~ superficial
câmp (~ lingvistic/ lexical/ semantic)
cenem
cenematică
centru
centum
cezură
chestionar
chiasm
chirilic, -ă, v. alfabet
chrestomație, v. crestomație
ciclic, -ă (regulă ~; transformare ~)
circumlocuțiune
circumstanțial, -ă (complement ~; propoziție ~)
clasă
clasem
clasificare; ~ a limbilor
clasificator
clausulă/ clauzulă
climax
clișeu
clitic
cliticizare
coalescență; metaforă coalescentă
cod
codare/ codaj/ codificare
coerență
coeziune; ~ a grupurilor sintactice
coindexare
colectiv
colocație
colocutor, v. interlocutor
colon
comandă; C-Comandă
combinare
combinatoriu, -ie (analiză ~, v. analiză; funcție ~; variantă ~)
comentariu; ~ filologic, v. filologie; ~ stilistic, v. stilistică
cominație
comisiv
comitativ; verb ~
comparativ, -ă (adverb ~; complement de mod ~; grad ~; circumstanțială de mod ~)
comparativ-istorică (metodă ~)
comparație (categorie a ~ei; figură)
compatibilitate
competență
complement
complementar, -ă (distribuție ~), v. distribuție
complementaritate
complementizare
complementizator
completivă
complex, -ă (frază ~; simbol ~)
component (~ al unui model lingvistic; ~ al unei propoziții/ fraze)
compunere
compus, -ă (cuvânt ~; formă ~; predicat verbal ~)
comun, -ă (limbă ~; subgen ~ ; substantiv ~)
comunicare
comunitate (~ lingvistică; ~ socioculturală)
comutare
comutație
conativă (funcție ~), v. funcție (a limbajului)
concatenație
concentrație
concesiv, -ă (complement circumstanțial ~; propoziție circumstanțială ~)
conclusiv, -ă (conjuncție ~; propoziție ~; raport ~)
concordanță (~ a timpurilor), v. corespondență
concret; substantiv ~
condițional, -ă (complement ~; mod ~; propoziție ~)
conector/ conectiv (~ sintactic; ~ textual/ pragmatic)
conexiune
configurație (~ argumentală; ~ cazuală; ~ semantică; ~ sintactică)

configurațional, -ă (limbă ~)
conjugare
conjunct (pronume ~)
conjunctiv
conjuncție
conjuncțional, -ă (locuțiune ~)
conotație
consecutiv, -ă (complement circumstanțial ~; propoziție circumstanțială ~)
consoană
constatativ (enunț ~)
constelație
constituent (analiză în ~i imediați; ~ imediat; gramatică de ~i; regulă de ~i)
constrângere
constrictiv, -ă
constricție
construcție; ~ teoretică, v. model
contact (~ lingvistic)
contaminare
context (~ comunicativ; ~ diagnostic; ~ lingvistic; ~ stilistic)
contextual, -ă; gramatică ~; regulă ~; trăsătură ~; variantă ~
continuu, -ă; consoană ~
contrafactiv, v. factiv
contragere
contrastiv, -ă; analiză ~, v. analiză; distribuție ~, v. distribuție; funcție ~; gramatică ~, v. analiză 9, 10
control
conținut
conversație
conversațional, -ă, v. implicatură; intenție; interacțiune; maximă; mișcare; strategie ~
conversie
conversiune
co-text
coocurență
cooperativ, -ă (principiu ~)
coordonare
coordonator, -oare
copulativ, -ă (conjuncție ~; locuțiune conjuncțională ~; raport ~; verb ~)
copulă, v. copulativ 3
corectare
corectitudine
coreferențialitate
corelativ, -ă (element ~; sunete/ pereche ~)
corelație
corespondență (~ a timpurilor; principiul ~ei)
corpus
cratimă
creativitate; ~ lexicală
creolă
crestomație/chrestomație
cronogeneză
cronografie
cronologie (~ lingvistică)
cronoteză
cuantificare
cuantificator
cultism
cultivare a limbii
cumulativ, -ă (complement circumstanțial ~; propoziție circumstanțială ~)
cursus
cuvânt

D

dactil
dactilic (ritm ~), v. dactil; picior; ritm
dativ (caz ~; ~ etic, v. etic; ~ locativ, v. locativ 3; ~ posesiv, v. alienabil; posesiv)
decalc, v. calc
decasilab
declarativ, -ă (propoziție ~; verb ~)
declinare
decodare/ decodaj /decodificare
defectiv
definit (articol ~), v. hotărât
definiție
defonologizare
deglutinare
deictic, -ă; folosire ~; particulă~
deiotacizare
deixis
delocutiv, -ă (modalitate ~; verb ~)
demarcativ, -ă (semnal ~)
demonstrativ, -ă; adjectiv ~; adverb ~; articol ~; pronume ~
denazalizare
denominativ (sufix ~)
denominație
denotație
dental, -ă
deontic, -ă (modalitate ~)
depalatalizare
dependent, -ă (regulă ~ de context; termen ~)
dependență
deplasare; ~ a lui alfa
deponent
deprecație
depredicativizare
deraiere lexicală
derivare; ~ improprie; ~ parasintetică; ~ regresivă
derivat, -ă; structură ~
derivativ
derivație
deschidere; v. apertură
deschis, -ă (clasă de cuvinte ~ ; clasă de vocale ~; vocală ~)
descriere
descriptiv, -ă (gramatică ~), v. gramatică 4

descriptivism
desemnare
desinență
destinatar, v. receptor
determinant
determinare
determinat
determinativ (adjectiv ~), v. adjectiv
deverbal
devocalizare
dezacord
dezambiguizare
deziderativ, v. optativ
dezvoltare, v. expansiune 2
dezvoltat, -ă (parte ~ de propoziție; propoziție ~)
diacritic, -ă (literă cu funcție /valoare ~; semn ~)
diacronie
diafatic, -ă, v. diafazic
diafazic, -ă/ diafatic, -ă
diaforă
diagnostic (context ~), v. context
dialect
dialectologie
dialog; linie de ~
dialogism
diasistem
diastratic, -ă; marcă ~ (marcă stilistică/ de uzaj)
diateză
diatopic, -ă
dicționar
didascalie
diegetic, -ă
diegeză
diereză
diezat, -ă
diferențiere
diftong
diftongare
diglosie
digresiune
diminutiv (sufix ~)
dinamic, -ă (accent ~; ~ a limbii; reflexiv ~; studiul limbii din perspectivă ~; verb ~)
direct, -ă (act de limbaj ~ ; caz ~; complement/ obiect ~; dublu complement/ obiect ~; propoziție completivă ~; stil/ vorbire ~, v. stil III)
directiv
discontinuitate
discontinuu; morfem ~
discret
discurs
disimilare
disjunctiv, -ă (coordonare ~; conjuncție ~; propoziție ~)
disjuncție
dislocare; ~ la stânga; ~ la dreapta
distih
distinctiv, -ă (trăsătură ~)
distributiv, -ă (analiză ~, v. analiză 2; numeral ~)
distribuție; clasă de ~
dodecasilab
doxastic (sistem modal ~)
D-Structură
dual
dubitativ, -ă (propoziție ~; valoare ~)
dubitație
dublare (~ a complementului direct/ indirect; ~ stilistică)
dublet (~ etimologic)
dur, -ă (consoană ~)
durativ (verb ~)

E

echivalență (relație de ~)
echivoc
economie
efect (~ de sens), v. psihomecanică
elativ
element (~ predicativ suplimentar), v. predicativ (suplimentar)
elipsă
eliziune
elocutiv, -ă (modalitate ~)
emfatic, -ă
emfază
emic, -ă
emistih/ hemistih
emițător
emotiv, -ă, v. funcție (a limbajului)
enalagă
enclitic
encliză
endecasilab
endocentric, -ă
eneasilab
enjambement, v. încabalament
entropie
enumerație/ enumerare
enunț
enunțare
enunțiativ, -ă (propoziție ~)
epanadiploză/ epanastrofă
epanaforă
epanalepsă/ geminație
epanastrofă, v. epanadiploză
epanodă
epenteză
epexegeză
epicen
epiforă
epigramă
epilog
epitet
epistemic, -ă (modalitate ~)
epizeuxis

equi
ergativ, -ă (caz ~; construcție ~; limbă ~; verb ~)
eroare; analiză a ~ilor, v. analiză 9; gramatică 15
esiv
etic, -ă (dativ ~)
etimologie; ~ populară
etimon
etnografia vorbirii
etnolingvistică
etnometodologic (model ~)
etnonim
etopee
eufemism
eufonie
evaluare
eventiv (verb ~)
excepție (complement de ~; propoziție circumstanțială de ~)
exclamativ, -ă (cuvânt ~; propoziție ~)
exclamație; ~ retorică; semn de ~ / semnul exclamării
exocentric, -ă
expansiune
experimentator
expletiv
explozie
exploziv, -ă (consoană ~)
expoliție
expresie
expresiv, -ă (act de limbaj ~, v. act; ilocuționar; funcție ~ / emotivă; procedeu/ trăsătură ~)
expresivitate; ~ involuntară
extensiune; figură
extensiv, -ă
extralingvistic, -ă; factor ~

F

factitiv, v. cauzativ
factiv
facultativ, -ă (determinant ~; relație ~, v. constelație; transformare ~)
familie (~ de cuvinte; ~ frazeologică, v. frazeologic (unitate); ~ de limbi)
fatem / fatism
fatică (conversație ~; funcție ~, v. funcție (a limbajului)
fază
feedback
feminin, -ă (gen ~; rimă ~)
figurat (limbaj/ stil ~; sens ~)
figură; ~ etimologică
filologie
filtru
final, -ă (consoană ~; poziție ~; propoziție circumstanțială~; silabă~; sunet ~)
fix, -ă (îmbinare ~ de cuvinte; topică ~)
flectiv
flexibil, -ă (cuvânt ~; parte de vorbire ~)
flexionar, -ă (afix ~; limbă ~)
flexiune
focalizare
focus
fonator (act ~, v. fonație; aparat ~; canal ~; curent ~; organ ~)
fonație
fond (~ principal de cuvinte / lexical; ~ neologic; ~ vechi)
fonem
fonetică
fonologie
fonologizare/ fonemizare/ fonemicizare
formal, -ă (metodă, procedură ~)
formalism
formalizare
formant
formare a cuvintelor
formativ
formă; ~ fonetică; ~ logică
forță; ~ ilocuționară, v. ilocuționar 2
fracționar (numeral ~)
frastic (complement ~; nivel ~)
frază
frazeologic, -ă (derivare ~; unitate ~)
frazeologie
frecvență
fricativ, -ă, v. constrictiv; continuu; spirantă
fricatizare /fricativizare
functiv/ functor
functor, v. functiv
funcție (~ a limbajului; ~ literară; ~ narativă, v. narativ; ~ pragmatică; ~ semantică; ~ sintactică)
funcțional, -ă (categorie ~; gramatică ~, v. gramatică 12; perspectivă ~ în studiul limbii; stil/ limbaj ~, v. stil II)
funcționalism
fundamental (vocabular ~)
fuzional, -ă
fuziune

G

gazel
GB; guvernare și legare (*gramatică a ~*), v. *gramatică* 10
geminată (consoană ~)
geminație, v. anadiploză; epanalepsă
gen (~ gramatical; ~ natural)
generare
generativ, -ă (gramatică ~), v. gramatică 8-10
generativism
genitiv
genitival (articol ~)
geografie lingvistică
gerundiv
gerunzial, -ă (construcție ~ absolută), v. absolut 3
gerunziu
GG
ghilimele

glosă
glosem
glosematică
glotocronologie
grad de comparație
gradare
gradație
grafem, v. literă
grafie, v. scriere
grai
gramatical, -ă (afix ~; categorie ~; marcă ~; sens/ semnificație ~; subiect ~)
gramaticalitate
gramaticalizare
gramatică; ~ a cazului ; ~ cognitivă; ~ contrastivă; ~ descriptivă; ~i funcționale; ~ generală; ~i generative; ~ a guvernării și a legării (GB); ~ istorică; ~ normativă / corectivă / a greșelilor/ prescriptivă; ~ structurală/structuralistă; ~ taxonomică; ~ teoretică; ~ a textului; ~ universală
graniță (~ dialectală/ lingvistică; ~ între cuvinte, v. joncțiune)
grec, v. alfabet
greșeală, v. abatere; gramatică 3
grup; ~ consonantic; ~ de limbi; ~ sintactic/ de cuvinte
guvernare; teorie a ~ ii și a legării

H

haplologie
hartă lingvistică
hemistih, v. emistih
heptasilab
heterodiegetic, v. diegetic; narator
heterometrie
hexasilab
hiat
hidronim
hipalagă/ hypallagon
hiperbat
hiperbolă
hipercorectitudine/ hiperurbanism
hiperonim
hiperurbanism, v. hipercorectitudine
hipocoristic
hiponim
hiponimie
hipotaxă
hipotipoză/ ipotipoză
homodiegetic, v. diegetic; narator
hortativ
hotărât (articol ~)
hypallagon, v. hipalagă

I

iamb
iambic (ritm ~), v. iamb; picior; ritm
ictus
identitate (pronume și adjectiv demonstrativ de ~)
ideogramă
idiolect
idiom
ilativ
ilocuționar, -ă (act ~; forță ~)
imagine (~ poetică; ~ a timpului)
imanent/ imanență; timp ~
imperativ, -ă (mod ~; propoziție/ frază ~)
imperfect
imperfectiv, v. aspect
impersonal, -ă (construcție ~; verb ~)
impersonalizare
implicatură
implicație/ (metaforă) implicită
implozie
imploziv, -ă (consoană ~)
imprecație
impropriu, -ie (derivare ~), v. derivare
inadecvare (~ a modelului; ~ stilistică, situațională), v. adecvare 1, 2
inalienabil, -ă (posesie ~), v. alienabil
inanimat; substantiv ~
incident, -ă (cuvânt /construcție ~)
incipit
inclus (subiect ~)
incoativ, -ă; verb ~
incompatibilitate
indefinit (articol ~), v. nehotărât
independent, -ă (propoziție ~)
indexare
indicativ (mod ~)
indicator (~ al deixisului; ~ al forței ilocuționare, v. ilocuționar 2; ~ sin-tagmatic)
indicial, -ă
indirect,-ă (act de vorbire ~; complement/ obiect ~; propoziție completivă ~; stil/ vorbire ~, v. stil III)
individualizare
inerent, -ă (caz ~; trăsătură ~)
inerență
inesiv
infectum
infinitiv
infinitival, -ă (construcție ~ absolută; construcție ~ relativă; acuzativ cu infinitiv; nominativ cu infinitiv; completivă ~; transformare ~)
infix
influență
ingambament/ enjambement
inovație
inserție (regulă de ~ lexicală; transformare de ~)
insistență (adverb de ~; procedee sintactice de ~)
instrument (~ gramatical)
instrumental, -ă (caz ~; complement ~; propoziție completivă ~)
insulă; ~ lingvistică
intensitate; accent de ~, v. accent

intensiune
intensiv, -ă
intenție (~ comunicativă)
interacțiune
intercalare
interdependență
interdialect
interdicție de vocabular, v. tabú
interferență
interfix
interjecție
interlocutor
interludiu
intern (argument ~; complement ~; subiect ~)
interogativ, -ă (act de limbaj ~; cuvânt ~; propoziție/ frază/ enunț ~)
interogație; semn de ~/ semnul întrebării; ~ retorică
intertextualitate
intervenție
intonație
intranzitiv (predicat ~; verb ~)
intranzitivitate
invariabil, -ă
invariantă
inversiune; ~ retorică
invocație (~ retorică)
iotacizare
ipotipoză, v. hipotipoză
iradiere, v. propagare
ireal, -ă
ironie
isocolon/ izocolon, v. colon
isocronie/ izocronie
isofonă
isoglosă
isolexă
isometrie/ izometrie
isomorfă/ izomorfă
isomorfism/ izomorfism
isotopie/ izotopie
istorie, v. naratologie; narație
item
iterativ (aspect ~; verb ~)
iusiv
izolant, -ă (limbă ~)
izolare

Î

împletire (~ a subordonatei cu regenta)
împrumut
încastrare; principiul ~ii
închidere
închis, -ă; clasă ~ de cuvinte
înmuiat, -ă/ muiat, -ă (consoană ~)
înmuiere/ muiere
întărire (pronume și adjectiv pronominal de ~)
întrerupere (~ a intervenției în curs)

J

jargon
joc de cuvinte, v. calambur
jonctiv
jonctură
joncțiune
juxtapunere

L

labial, -ă
labializare
lanț; ~ de propulsie; ~ de tracțiune
laringal, -ă
latin, v. alfabet
lectură
legare; teorie a ~ii
legat, -ă (formă ~ , v. conjunct; nominal ~; stil/ vorbire direct(ă) ~)
legătură (cuvânt de ~)
lege fonetică
lexem
lexic
lexicalist (curent ~)
lexicalizare
lexicografie
lexicologie
lexicon
liber,-ă (grup sintactic~; morfem/afix ~, v.(morfem) mobil; nominal ~; stil/vorbire indirect(ă) ~ , v. stil III; topică ~; variante ~e; variante literare ~e)
licență; ~ poetică
limbaj
limbă; ~ artificială; ~ literară, v. literar 1; ~ naturală; ~ standard, v. funcțional 2
linear, -ă (caracter ~)
linearitate
lingvistică
literar, -ă (fapt lingvistic ~ /formă ~; limbă ~)
literă
litotă
loc (complement de ~; propoziție de ~)
localist, -ă (ipoteză/ teorie ~)
locativ; dativ ~
locutor
locuționar (act ~)
locuțiune
logic, -ă (formă ~; subiect ~)
lung, -ă (formă ~; infinitiv ~; vocală ~)

M

macrocontext
macrosemantică
macrosemiotică
macrostructură; ~ conversațională; ~ narativă
madrigal
mai mult ca perfect

majusculă
marcat
marcă
masa vocabularului
masculin, -ă; gen ~; rimă ~
masiv
matematică (lingvistică ~)
matrice (~ fonetică; ~ fonologică; propoziție ~; ~ semantică)
maximal, -ă (proiecție ~), v. minimal 3
maximă; ~ a unui principiu
măsură; complement circumstanțial de mod de ~; propoziție circumstanțială de ~ progresivă; ~ în versificație
medial, -ă (poziție ~; vocală ~)
median, v. medial
mediu, -e (diateză ~; vocală ~)
mesaj
metabolă
metafonie
metaforă
metalepsă
metalexicografie
metalimbaj
metalingvistică (funcție ~), v. funcție (a limbajului)
metalogism
metaplasmă
metasemem
metasemiotică
metataxă
metateză
metodă
metonimie
metric, -ă (pauză ~; vers ~)
metrică
metru
mezosemantică
microcontext
microsemantică
microstructură; ~ în analiza conversației; ~ narativă
minimal, -ă (enunț ~; pereche ~; proiecție ~; sintagmă ~; unitate ~)
minusculă
mise en abyme
mise en relief
mișcare (~ a limbii/ a sistemului, v. dinamică; ~ a unui component sintactic, v. deplasare; ~ interacțională; verb de ~)
mixt, -ă (sintaxă ~)
mobil (accent ~, v. accent; morfem ~, v. liber; substantiv ~)
mod (~ de articulare, v. consoană; ~ de comunicare; ~ verbal; adverb/locuțiune adverbială de ~; complement circumstanțial de ~/ modal; propoziție circumstanțială de ~/ modală; ~ / modalitate ~, v. narativ 4)
modal (sufix ~; verb ~)
modalitate
modalizare
modalizator
model (~ lingvistic)
modelare
modificator
modul
modularism
momentan (aspect ~; verb ~)
monem
monoftong
monoftongare
monolingvism
monolog; ~ adresat; ~ dramatic; ~ interior; ~ narativ
monomembru, -ă (propoziție ~)
monorimă
monosemantism
monosilabic, -ă (cuvânt ~; limbi ~e)
monostih
moră
morf
morfem
morfematic/ morfemic, -ă
morfologie
morfonem/ morfofonem
morfonologie/ morfofonologie
morfosintaxă
mort/ moartă (limbă ~)
moștenit, -ă
motivat, -ă
moțional (sufix ~)
moțiune
muiat, -ă (consoană ~), v. înmuiat
muiere, v. înmuiere
multilingvism
multiplicativ (numeral ~)
multiplu, -ă (negație ~; parte de propoziție ~)
muta cum liquida
mutație (~ consonantică)

N

naratar
narativ,-ă (durată ~; frecvență ~; funcție ~; mod/modalitate ~; persoană ~; rol ~; situație ~; timp ~; voce/ instanță ~; viteză ~)
naratologie
narator; ~ autodiegetic; ~ heterodiegetic; ~ homodiegetic
narație
natural, -ă, v. artificial; limbă ~
nazal, -ă (poziție ~; sunet ~; timbru ~)
nazalitate; anticipare/ propagare a ~ii
nazalizare
neaccentuat, -ă (silabă/ cuvînt, v. aton 1; formă ~ de pronume, v. aton 2; clitic)
neacuzativ (verb ~)
neanalizabil, -ă (grup ~; propoziție ~)

neatestat, -ă (construcție ~; formă ~)
necesitate; operator de ~
necircumstanțial, -ă (complement ~; propoziție ~)
nedeterminare
nedeterminat; subiect ~; substantiv ~, v. articol
neergativ (verb ~)
negativ, -ă (adverb ~; prefix ~; pronume și adjectiv ~; propoziție ~)
negație
nehotărât (adjectiv pronominal ~; articol ~; pronume ~)
neliterar, -ă
nemarcat, v. marcat
nenumărabil (substantiv ~)
neogramatică
neolingvistică
neologie
neologism
nepersonal, -ă (mod ~/ formă ~ a verbului), v. mod; (formă) nominală (a verbului)
neregulat, -ă (formă ~; paradigmă ~)
nereperat, -ă, v. neatestat
neurolingvistică
neutralizare
neutru, -ă (caz ~; gen ~; valoare ~ a pronumelui; vocală ~)
nivel
nod
nominal, -ă (formă ~ a verbului; grup / sintagmă ~; predicat ~; propoziție ~; radical ~; sufix ~)
nominalizare
nominalizat, -ă (construcție ~)
nominativ
nondependență
nonfactiv, v. factiv
normativ, -ă (gramatică ~), v.gramatică 3
normă (~ areală; ~ lingvistică; ~ literară/ a limbii literare)
nucleu
număr
numărabil (substantiv ~)
nume
numeral

O

obiect (~ direct; ~ indirect; ~ secundar)
obiectiv, -ă (caz ~; conjugare ~; genitiv ~; reflexiv ~)
oblic (caz ~), v. caz 1
obligatoriu, -ie (determinant ~; transformare ~)
oclusiv, -ă (consoană ~; serie consonantică ~)
ocluziune
octosilab
ocurență
omofon(e)
omofonie
omograf(e)
omografie
omonim(e)
omonimie (~ lexicală; ~ sintactică)
onomasiologie
onomastică
onomatopee
opacitate (~ în analiza discursului; ~ în morfologie; ~ în sintaxă)
operator
opoziție
opozițional, -ă (complement circumstanțial ~; propoziție subordonată circumstanțială ~)
optativ
oral, -ă (canal ~; cod ~; comunicare ~; stil ~; sunet ~; timbru ~)
oralitate
oratoric (stil ~)
ordin
ordinal (numeral ~; ~ adverbial/ de repetare; ~ propriu-zis)
ordine (~ a cuvintelor; ~ narativă, v. narativ 2)
ordonare
ornant (epitet ~) , v. epitet
oronim
ortoepie
ortofonie
ortografic (semn ~)
ortografie
oscilograf
oscilogramă
ostensiv, -ă (definiție ~)
oximoron
oxiton, -ă (accentuare ~; cuvânt ~; rimă ~)

P

pacient; ~ în sintaxă; ~ în naratologie
palatal, -ă ; consoană ~; serie ~; vocală ~, v. anterior 2; prepalatal;
palatalizare
palatalizat, -ă (consoană ~)
palindrom, v. anagramă
pantonim
parabolă
paradigmatic, -ă (axă ~; relație ~)
paradigmă
paradox
parafrază
paralelă
paralelism (~ sintactic/ gramatical)
paralingvistic, -ă (element ~)
paranteză (semn de punctuație; ~ grafică; ~ retorică; ~ în GB)
parasinonimie
parataxă (în sintaxă; în retorică, v. asindet; elipsă)
parigmenon
paronim(e)
paronimie
paronomasie, v. paronomază

paronomază/ paronomasie
paroxiton, -ă (accentuare ~; cuvânt ~; rimă ~)
parte de propoziție
parte de vorbire
participial, –ă (adjectiv ~; construcție ~ absolută)
participiu
particulă
partitiv
pasiv, -ă (diateză ~; ~ lexical)
pasivizare
patronimic
pauză; ~ albă/ grafică/ spațiu alb/ blanc; ~ fonetică/ gramaticală; linie de ~; ~ ritmică/ metrică
peiorativ, -ă
pentasilab
peon
peonic, v. peon; picior; ritm
percepție (verb de ~)
perfect (~ compus ; ~ simplu)
perfectiv
perfectum
performanță
performativ, -ă; enunț ~; ipoteză ~; verb ~
perifrastic, -ă (construcție ~; exprimare ~)
perifrază
perioadă
perlocuționar (act ~)
permutare
persoană; ~ narativă, v. narativ 3
personal (gen/ subgen ~; mod ~; pronume ~; verb ~)
personificare
perspectivă (~ narativă), v. narativ 4; focalizare 2
pertinent, -ă (trăsătură ~)
picior
pictogramă/ semn pictografic
pidgin
planificare (~ lingvistică)
pleonasm
plerem
plerematică
pletoră semantică
plural
plurale tantum (substantiv ~)
plurilingvism, v. multilingvism
poetic, -ă (funcție ~), v. funcție (a limbajului)
poetică
polifonie
poliptoton
polisemie
polisindet/ polisindeton
politețe; pronume de ~; principiul ~ii
portret
posesie (codare a ~ei; ~ inalienabilă, v. alienabil)
posesiv, -ă (adjectiv ~; articol ~; clitic ~; pronume ~; transformare ~; verb ~)
posibilitate; operator de ~, v. operator
postadjectival, -ă
posterior, -oară (serie ~; vocală ~)
postpoziție
postpunere
postsubstantival, -ă
postverbal, -ă
potențial, -ă; propoziție ~
pozitiv, -ă (grad ~ ; propoziție ~)
poziție; ~ sintactică
pragmatică
predeterminant
predicat (~ logic; ~ pragmatic; ~ sintactic; ~ în GB)
predicativ, -ă (adverb ~; (element) ~ suplimentar; grup ~; mod ~; nume ~; propoziție ~; sintagmă ~; verb ~)
predicativizare
predicație (~ logică; ~ semantică; ~ sintactică)
prefix
prefixare
prefixoid/ pseudoprefix
prepalatal, -ă (vocală ~, v. anterior; palatal 2,4; consoană ~, v. palatal 3,4)
prepoziție
prepozițional, -ă (grup ~; locuțiune ~)
presupoziție
preterit
preteriție
preverb
prezent
prezumtiv
principal, -ă (parte ~ de propoziție; propoziție ~)
principiu
pro
PRO
probabilitate
proces
proclitic; articol ~
proclizǎ
pro-DROP
productiv, -ă
pro-formă
profund, -ă (caz ~; structură ~)
progresiv, -ă (accident fonetic ~; propoziție circumstanțială de mod de măsură ~; verb ~)
proiecție (~ a capului lexical; principiu al ~ei; regulă de ~)
prolativ
prolepsă
promovare
pronominal, -ă; adjectiv ~; diateză activă ~; ~ în GB)
pronominalizare
pronominație
pronume
pronunțare/ pronunție; reguli de ~, v. ortoepie; ortofonie
propagare
proparoxiton, -ă (accentuare ~; cuvânt ~; rimă ~)
propoziție

propoziţional, -ă; adverb ~; argument ~; verb de atitudine ~
propriu (nume/ substantiv ~)
prosopografie
prosopopee
protază
proteză
protolimbă
prototip
prozodie
pseudonim
pseudoprefix, v. prefixoid
pseudosufix, v. sufixoid
psiholingvistică
psihologic (verb ~)
psihomecanică, v. psihosistematică
psihosemiotică
psihosistematică
punct; ~ şi virgulă; două ~e; ~e de suspensie
punctuaţie; semn de ~

R

radical
randament (~ funcţional)
rang
raport (~ sintactic; ~ sintagmatic), v. relaţie
rădăcină
recent (trecut ~)
receptor
reciproc, -ă (anaforă ~; diateză ~; verb/ adjectiv inerent ~)
reciprocizare
reconstrucţie
recţiune
recursiv,-ă (gramatică ~; procedeu ~ al limbilor naturale; regulă ~; simbol ~)
recursivitate
redresare (~ ritmică), v. substituire (~ ritmică)
redundant, -ă
redundanţă
reduplicare
referent
referenţială (funcţie ~), v. funcţie (a limbajului)
referinţă
reflexiv, -ă (anaforă ~; clitic ~; diateză ~; pronume ~; verb obligatoriu ~)
reflexivizare
refonologizare
refren
regent, -ă (cuvânt/ element ~; propoziţie ~)
regim (caz ~, v. caz 1; termen ~)
regionalism
registru
regulat, -ă (formă ~; paradigmă ~)
regulă (~ a accesului la cuvânt, v. acces la cuvânt; ~ lingvistică; ~ sociolin-gvistică)
relatinizare
relativ, -ă; adverb ~; pronume/ adjectiv pronominal ~; propoziţie ~; superlativ ~, v. superlativ; timp ~
relativizare
relator
relaţie; complement de ~; propoziţie de ~
relevant, -ă (trăsătură ~), v. distinctiv; pertinent
relevanţă
reluare
rematizare
remă
reordonare/ repoziţionare
repetiţie
replică
reprezentativ (vocabular ~)
reromanizare
rescriere (regulă de ~)
restricţie, v. constrângere
reticenţă
retorică
reţea
reuşită (condiţie de ~)
reverenţă (pronume de ~), v. politeţe 2
reversie/ reversiune
rezultat(iv)
ridicare
rimă; ~ ecou/ concentrică; ~ interioară
ritm; ~ al vorbirii
ritmic, -ă (redresare ~), v. substituire
rol; ~ narativ, v. narativ 7; structură de ~uri; ~ tematic/ theta
rondel
rostire, v. pronunţare
rotacism
rotacizare

S

sabir
satelit
satem
saturat, -ă
schemă (~ actanţială/ argumentală; ~ lingvistică; ~ sintactică)
schimb
schimbare (~ de cod; ~ lingvistică)
scindare
scindat, -ă (construcţie relativă ~)
scop (complement circumstanţial de ~; propoziţie circumstanţială de ~/finală
scriere; ~ alfabetică/ literală, v. alfabet; ~ cuneiformă; ~ ideografică;
~ logografică; ~ silabică)
scriitură
scris, -ă (canal ~; cod ~; comunicare ~)
scurt, -ă (formă ~/ neaccentuată; infinitiv ~, v. infinitiv; vocală ~)

secundar, -ă (obiect ~; parte de propoziție ~; propoziție ~)
segment
segmental, -ă
segmentare
selecție; regulă de ~ /selecțională, v. selecțional; solidaritate ~
selecțional, -ă (constrângere/ trăsătură ~; regulă ~)
sem
semantem
semantic, -ă (câmp ~, v. câmp; nivel ~, v. nivel; trăsătură ~, v. trăsătură)
semantică; ~ cognitivă; ~ diferențială; ~ filozofică; ~ generală; ~ generativă; ~ interpretativă; ~ lexicală/ a cuvântului; ~ lingvistică; ~ logică; ~ psihologică; ~ sintactică; ~ unificată
semanticism
semanticitate
semantism
semasiologic, -ă (metodă ~)
semasiologie
semem
semiadverb
semiauxiliar (verb ~)
semicalc
semiconsoană
semicopulativ (verb ~)
semiindependent (pronume ~)
semiologie
semioclusiv, -ă, v. africată
semiotică
semioză
semivocală
semn lingvistic
semnal
semnificant
semnificanță
semnificat
semnificație
sens
serie
sextină
siglă
sigmatic, -ă
silabație
silabă
silepsă
silogism
simbol
simbolism fonetic
simetric (predicat ~; adjectiv/ substantiv/ verb ~)
simplocă
simplu, -ă (propoziție ~; parte de propoziție ~)
sinafie
sinalefă
sincopă
sincretism
sincronie
sinecdocă
sinereză
sinestezie/ transpunere senzorială
sinfazic, -ă/ sinfatic, -ă, v. diafazic
singular
singulare tantum (substantiv ~)
sinonim(e)
sinonimie; ~ lexicală; ~ sintactică
sinstratic, -ă, v. diastratic
sintagmatic, -ă (axă ~; relație ~)
sintagmă
sintaxă
sintaxem
sintem
sintetic, -ă (cercetare de tip ~; formă ~; limbă ~; mijloc ~ de realizare a flexiunii; propoziție ~)
sintopic, -ă, v. diatopic
sistem
situație (~ de comunicare; ~ narativă, v. narativ 1)
sociativ,-ă (caz~; complement circumstanțial ~; propoziție circumstanțială ~)
sociolect
sociolingvistică
sociologie a limbii
sociosemiotică
socioterminologie
solidaritate
solilocviu
sonantă
sonet
sonor, -ă, v. sonoritate
sonoritate
specificare
specificator
spirantă, v. constrictivă; continuu; fricativ
spondeu
S-Structură
standard (limbă/ limbaj ~; normă ~)
stare (categorie a ~ii; predicat de ~;verb de ~; verb de schimbare de ~)
statistică lexicală
stemă/ *stemma* (~ în filologie; ~ în sintaxă)
stil; ~ uri /limbaje funcționale; ~ al vorbirii (~/ vorbire direct(ă)/ indirect(ă) / directă legată/ indirectă intonată direct; ~ / vorbire indirect(ă) liber(ă); intonația în ~urile direct și indirect
stilistică
strategie (~ comunicativă)
stratificare
stratigrafie (~ lingvistică)
strict, -ă (subcategorizare ~), v. subcategorizare
strofă
structuralism; metodologia structuralistă; școli structuraliste; lărgirea structuralismului, extinderea la alte domenii; relația cu teoriile poststructuraliste
structural(ist), -ă

structură; ~ de adâncime, v. adâncime; ~ discursivă/ narativă, v. narativ; ~ de suprafață, v. suprafață; regulă de ~ a frazei)
subcategorizare (regulă de ~; trăsătură de ~)
subcod
subdialect
subiacență (condiție de ~)
subiect; ~ al unei anchete lingvistice; ~ logic; ~ pragmatic/ discursiv;
~ sintactic; ~ vorbitor
subiectiv, -ă (conjugare ~; genitiv ~; propoziție ~)
subiectivitate
subiectivizare
subînțeles (subiect ~)
subjonctiv
subordonare
subordonat, -ă (parte de propoziție ~; propoziție ~)
subordonator, -oare (conjuncție ~; element ~)
substantiv
substantival, -ă; locuțiune ~
substantivizare/ substantivare
substanță
substituire (~ ritmică)
substitut
substituție; clasă de ~
substrat
sufix; ~ gramatical; ~ lexical; ~ lexico-gramatical; ~ simplu/ compus
sufixare
sufixoid/ pseudosufix
sunet (~ al vorbirii/ articulat)
superlativ
superstrat
supin
supletivism
suport (~ al cliticului; verb ~)
suprafață (structură de ~)
supranume
supraordonare
suprapunere (~ a unor intervenții)
suprasegmental, -ă
suprimare
surd, -ă, v. consoană; sonoritate
sursă; limbă ~
suspendat, -ă (subiect ~; temă ~)
suspensie/ sustentație
sustentație, v. suspensie
știfter
șir
ștergere, v. suprimare

T

tablou
tabú
tautologie
taxem
taxinomie/ taxonomie
tăcere
tematizare
tematizator
temă
temporalitate
tendință
tensiune; corelație de ~
teoria textului, v. gramatică 14 ; text
termen
terminație
terminografie
terminologie
terțet
terțină
tetrasilab
text
textualitate
theta-rol/ rol tematic; teorie a ~urilor
timbru
timp; adverb de ~; complement circumstanțial de ~ ; concordanță a ~lor; ~ narativ, v. narativ 2; propoziție circumstanțială de ~; ~ de relație
tip (~ structural de limbi), v. tipologie
tipologie (~ lingvistică)
tmeză
ton
tonic, -ă, v. accent; ton
topic
topicalizare, v. tematizare
topică
topografie
toponim
toponimie/ toponomastică
transcendent, -ă (lingvistică ~; timp ~)
transcodaj
transcriere fonetică
transfer
transfonologizare
transformare
transformațional, -ă (component / nivel ~; gramatică ~)
transformaționalism
transfrastic (nivel ~)
transfrastică
translativ, -ă (caz ~; funcție ~)
translație
transliterație
transparență
tranzitiv, -ă (construcție ~; predicat ~; verb ~)
tranzitivitate
trial
tricolon, v. colon
triftong
trisilab
trohaic, v. picior; ritm; troheu
troheu
trop
trunchiere

T

ţintă; limbă ~
ţinută

U

unipersonal (verb ~)
unitate (~ lingvistică)
uniune lingvistică
universal, -ă (gramatică~), v. gramatică 11
universalii (~ lingvistice)
urmă
uvular, -ă (consoană ~)

V

valenţă
valoare; ~ de adevăr
variabil, -ă (accent ~ , v. mobil 1; cuvânt ~; parte de vorbire ~ , v. flexibil)
variantă
variaţie (~ liberă; ~ lingvistică)
varietate
vecinătate
velar, -ă; consoană ~; serie ~; vocală ~
verb; caracterizare pragmatică; descriere şi clasificare morfologică; descriere şi clasificare semantico-sintactică şi sintactică; descriere şi clasificare semantică; relaţia cu numele
verbal, -ă; grup ~ ; propoziţie ~
vers; ~ alb; ~ liber
versificaţie
vid, -ă (categorie ~; element ~)
viitor; ~ anterior
virgulă
virtuem
viteză (~ narativă), v. narativ 8
vocabular
vocală
vocativ
voce (~ narativă), v. narativ 5
vorbire; ~ directă; ~ directă legată; ~ directă liberă; ~ indirectă; ~ indirectă liberă, v. stil III

X

Xenism

Z

zero (grad ~; morfem (desinenţă;sufix) ~)
zeugmă
zoosemioticăApariţii recente în colecţia

Apariție recentă
în colecția TOTEM:

Elias Canetti
MASELE ȘI PUTEREA
Traducere din limba germană de Amelia Pavel
Ediție îngrijită de Gina Argintescu Amza

În opera lui Elias Canetti, două sunt scrierile care, după opinia unanimă a comentatorilor – critici, istorici și scriitori –, ca și după propria părere a autorului, constituie fundamentul gândirii sale: *Die Verblendung* (*Orbirea*, roman tradus și în limba română) și *Masse und macht (Masele și puterea)*, acum tradusă în românește pentru prima dată. Importanța, ca și succesul internațional al acestui volum compact – transpus în toate limbile de cultură ale lumii – pot fi explicate chiar prin vorbele lui Canetti din 1928, de pe când reflecta deja la proiectul cărții. „Mai mult decât oricând", afirma Canetti, „eram decis să descopăr ce anume înseamnă masele acestea, care pe plan interior ca și pe plan exterior mă impresionează în mod copleșitor. De aceea le-am cercetat în istoria lor, dar în cultura tuturor timpurilor." Ivită inițial din experiența celor două mari tiranii ale secolului al XX-lea – hitlerismul și stalinismul –, cartea (care este în același timp un studiu antropologic, etnologic, sociologic, psihologic și istoric) iese din cadrul strict istoric și devine o meditație concret și pitoresc argumentată asupra naturii umane, definite constant din dorința de putere și de pornirea de a-și subsuma masele ori de a se adapta lor.